ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಸಂಪುಟ-1

ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತ ಆಶ್ರಮ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶ್ರೀ ವರದರಾಜ ವಿರಚಿತ

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

(ತುಳಸೀ-ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಹಿತ)

ಸಂಪುಟ-1

(ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣ, ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣ, ಸುಬನ್ತಪ್ರಕರಣ, ಅವ್ಯಯ; ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 14ನೇ ಪ್ರಕರಣ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ವರೆಗೆ)

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಅದ್ವಯಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾಮೀ

ಕನ್ನಡಾನುವಾದ

ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್,

M.A. Sanskrit, M.A. Philosophy, D.Litt., (Vidya Vachaspati)

ಡಾ|| ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಕೋದಂಡಿ,

Vyakarana Vidwan, M.A., B.Ed., Ph.D.

ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತ, ಎಂ.ಎಸ್.

M.A. Sanskrit, Ph.D., PG Diploma in Jainalogy

ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಧಾ ಎಚ್.ಎಸ್.

M.Com, M.A. Sanskrit (Ph.D.)

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಅದ್ವೈತಾಶ್ರಮ ಟ್ರಸ್ಟ್ (ರಿ.)

ನಂ. 155, 6ನೇ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, 19ನೇ ಮುಖ್ಯ ರಸ್ತೆ,

ರಾಜಾಜಿನಗರ 1ನೇ 'ಎನ್' ಬ್ಲಾಕ್, ಬೆಂಗಳೂರು-10.

ಇ-ಮೇಲ್: advaitashrama@gmail.com

SRI VARADARAJA'S LAGHU SIDDANTHA KOUMUDI: *(with Tulasi Kannada Translation). Editor-in-Chief:* **Sri Sri Sri Adwayanandendra Saraswathi Swami.** *Kannada Translation by:* **Dr. R. Satyanarayanan & Dr. Srivatsacharya V. Kodandi.** *Edited by:* **Dr. Smt. Sujatha M.N.** and **Smt. Sudha H.S.** *Published by:* **Sacchidananda Advaita Ashrama Trust (R),** No. 155, 6th Cross, 1st `N' Block, Rajaji Nagar, Bangalore-560 010. Ph.: 9036073505. **Volume: 1** pp: xxiv+776=800

1/8 Demy 80 gsm NS Maplitho. Case Binding

First Impression: 2018

Price: ₹ 800/-

Printed by:
Achyuta Sankethi,
Omkar Hi-Prints
31, 4th Cross, Nethaji Road,
T.R. Nagar, Bangalore-560028.
(M) 9448086811/9480184985

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಪ್ರಿಯ ವಾಚಕ ವೃಂದವೇ, ತಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ನಾರಾಯಣ ಸ್ಮರಣೆಗಳು. ಬಹುದಿನಗಳಿಂದ ನಾನು ಕನವರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ನನ್ನ ಆಶೆಯು ಇಂದು ನನಸಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವಾಗಬೇಕು, ಅದು ತುಂಬ ಸರಳವಾಗಿಯೂ, ಸುಲಲಿತವಾಗಿಯೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಗಮವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ನನ್ನ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ, ತಕ್ಕ ಯೋಗ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದೆನು. ಈಗ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ವೇದಾಂತ ಸಪ್ತಾಹಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಮತ್ತೂರಿನವವರೇ ಆದ ಸಾತ್ವಿಕ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತಾ ಎಂ. ಎನ್. ಮುಕುಂದ ಎಲ್.ಕೆ ಅವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವರ ಮನೆಗೆ ಅದೇ ಊರಿನವರಾದ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ ಅವರ ಪರಿಚಯವಾಯಿತು. ಅವರು ಅತ್ಯಂತ ಸಾತ್ವಿಕರು ಸರಳರು, ವಿದ್ಯಾನಿಧಿಗಳು ಅವರ ಹತ್ತಿರ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅನುವಾದದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡೆನು. ಅಂದು ಅವರು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ನನಗೂ ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು.

ಆದರೆ 'ಶ್ರೇಯಾಂಸಿ ಬಹು ವಿಘ್ನಾನಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಾಚೀನೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸವು ಕೂರ್ಮಗತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ನಾನು ಈ ಅನುವಾದದ ಕೆಲಸ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬಂತು ಎಂದು ದೂರವಾಣಿ ಮಾಡಿದಾಗಲೆಲ್ಲ ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಸಂಕೋಚವೂ ಮುಜುಗರವೂ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಿಜವಾಗಲೂ ಆಚಾರ್‌ರವರು ತುಂಬಾ ನಿಯತ್ತಿನವರು. ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅವರು ನನ್ನ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯಥಾ ಭಾವಿಸಬಾರದೆಂದು ಅವರಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಇಳಿವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಅವರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಅನುವಾದವಾಗಲಿಲ್ಲ. **ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀಯ** ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯ ವತಿಯಿಂದ ತುಂಬಾ ಆಭಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅವರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಕೊಂಡಾಡಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯೇ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಕರು ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀಯಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಹಿಂದೆ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರವರು 1956ರಲ್ಲಿ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅವರು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೂ ಸಹ ಅನುವಾದ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಕಾರಕಾಂತದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆಮೇಲೆ ಅದೂ ನಿಂತೇ ಹೋಯಿತು. ಪೂರ್ಣವಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂದು ಆ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಸಹ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಅನುವಾದವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣ ಆಚಾರ್‌ರವರ ವಿವರಣೆಯು ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ, ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಜಾಸ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ವಿವರಣೆಯೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇದರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಕನ್ನಡನಾಡಿನವರು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವಿನಂತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯು ಹಿಂದಿ, ತಮಿಳು, ತೆಲುಗು, ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನರು ಅನುವಾದಮಾಡಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿದೆ. ಈಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರೂ ಸಹ ತುಂಬಾ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ **'ಮೀಮಾಂಸಾ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್'** ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯನ್ನು ಮನಗಂಡರೆ ವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಕರಣವೆಂಬುದು ಮೂರ್ಧನ್ಯಗ್ರಂಥವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕರಗತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವವನಿಗೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಸಮಸ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುಲಭವಾದ ಪ್ರವೇಶವು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಗಳು, ಸ್ಮೃತಿಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಕಾವ್ಯನಾಟಕಾದಿಸಮಸ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವರು ಇದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕು ಆದರೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಅಧ್ಯಯನವು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕರವಾದದ್ದು ಅದನ್ನು ಗುರುಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿಯೇ ಕಲಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಗುರುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು 6 ತಿಂಗಳು ಅಥವಾ 1 ವರ್ಷಕಾಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕೈವಶವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿತರೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ಬಹುಭಾಗವು ಜಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಇದನ್ನೇ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಕೆಲವರು **ಕಾಣಾದಂ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್** ಎಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕಾಣಾದಶಾಸ್ತ್ರವು ಉಪಕಾರಕವೆಂಬುದು ಹಸಿಸುಳ್ಳು. ಅದು ಬುದ್ಧಿಗೆ ಮಾರಕವೇ ಹೊರತು ಪೂರಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಬೇರೆ ವಿಷಯ. ಒಟ್ಟು ಈ ಸಂಪುಟದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ 11 ಪ್ರಕರಣಗಳು ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ 3 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ.

ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು 60 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುಮುಂದಿನ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಹಿಂದುಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಕ್ರಮವು ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣವು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೂ

ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಅನಂತರ ಸಂಧಿಯ ನಂತರ ಸುಬಂತವು. ನಾಮಪದದ ಮೇಲೂ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿಙನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸುಬನ್ತವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿಙನ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಕೃದನ್ತ ಪ್ರಕರಣದ ವಿವರಣೆಯಿದೆ. ನಾಮ ಪದದ ಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅನಂತರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಚಾರ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಿದ್ದರೂ ಇದರ ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ವ್ಯಾಸಂಗವು ಬೇಕೇಬೇಕಾದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯೇ ಸಾಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ನಾವು ಈ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವು ಮುದ್ರಿತವಾಗಲಿ. ಮುಂದೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ನೋಡೋಣವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವೆವು.

ಏನೇ ಆಗಲಿ, ಶ್ರೀ ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್‌ರವರು, ಅವರಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿದ ಪ್ರೊ॥ ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಕೋದಂಡಿ ಹಾಗೂ ಸಹಾಯಕ ಮಂಡಳಿಯ ಸದಸ್ಯರು ಬಹಳ ಶ್ರಮವಹಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

'ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ'ಯ ಪ್ರಕಾಶನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ ನೆರವು ನೀಡಿ, ಅತ್ಯಲ್ಪ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ 'ಓಂಕಾರ್ ಹೈಪ್ರಿಂಟ್ಸ್'ನ ಶ್ರೀ ಅಚ್ಯುತ 'ಸಂಕೇತಿ' ಅವರಿಗೆ ನಾವು ಆಭಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದೇವೆ.

ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇತೋಪ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲಸನ್ಮಂಗಳವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲೆಂದು ನಾವು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅನಂತಾನಂತ ನಾರಾಯಣ ಸ್ಮರಣೆಗಳು ಎಲ್ಲರ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇಂತೀ,

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಅದ್ವಯಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀಸ್ವಾಮೀ

ಪ್ರಧಾನ ಸಂಪಾದಕರು ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಸಹಾಯಕ ಮಂಡಲಿ

ಶ್ರೀ ಪ್ರಹ್ಲಾದಾಚಾರ್ಯ. ಜಿ. ಕುಬೇರ್

ಇವರು 1940ನೇ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ನಂತರ ಸ್ವಗ್ರಾಮವಾದ ಶಿರಹಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ಕೃಷಿ ಇಲಾಖೆಯಲ್ಲಿ 1962 ರಿಂದ 1996ರ ವರೆಗೆ ಸಹಾಯಕ ಕೃಷಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದಮೇಲೆ, ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಪಂ॥ ಭೀಮಸೇನಾಚಾರ್ಯ ಕಲ್ಲಾಪುರ್ ಇವರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್ ಇವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ನಂತರ ಪಂಡಿತಕೇಸರಿ ತರ್ಕತೀರ್ಥ ಡಾ॥ ರಂಗನಾಥಾಚಾರ್ಯ ಮುಂಡರಗಿ ಇವರಲ್ಲಿ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. 78ರ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ಯುವಕರಂತೆ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ 'ಲಘು ಕೌಮುದೀ'ಯ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹಸ್ತಲಿಖಿತ ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ನಂತರ ಮುದ್ರಣದೋಷಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಶಯ ಬಂದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿ ತಿದ್ದುಪಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದು ಶ್ಲಾಘನೀಯ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಯುರಾರೋಗ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಶ್ರೀ ಗೋವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ. ವಿ. ವಡವಿ

ಇವರು ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕರಜಗಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 1947ನೇ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ನಂತರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿದ್ಯುತ್ ನಿಗಮ ನಿಯಮಿತ ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 1971 ರಿಂದ 2003 ರ ವರೆಗೆ ಮೆರಿಟ್ ಗ್ರೇಡ್ ಡ್ರಾಫ್ಟ್‌ಮನ್ ಆಗಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪಂ. ಸುರೇಶಾಚಾರ್ಯ ರಾಯಚೂರ್ ಇವರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್ ಇವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಗಣಕ ಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ'ಯನ್ನು ಕನ್ನಡದ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ತರಲು ಕಳೆದ ಆರು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಶ್ರಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಿಸಿಲು, ಮಳೆ ಗಾಳಿಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೇ ಪ್ರತಿದಿನ ಸತತವಾಗಿ ಬಂದು ಇವರು ಸಹಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಈ 69ರ

ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಇವರ ಸೇವೆ ಪ್ರಶಂಸನೀಯ. ಇವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು. ಇವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಯುರಾರೋಗ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಡಾ॥ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಜಾತಾ ಎಂ.ಎನ್.

(ಎಂ.ಎ. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪಿಎಚ್.ಡಿ)

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾ ವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದು ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ನಮ್ಮ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಶೋಭೆಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಪರಿಶ್ರಮವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇವರಿಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಡಾ॥ ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಧಾ ಎಚ್.ಎಸ್.

(ಎಂ.ಕಾಂ., ಎಂ.ಎ., ಪಿಎಚ್.ಡಿ)

ಇವರು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಿಎಚ್.ಡಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಿದ್ದು, ನಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಕರಾಗಿದ್ದು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಶೋಭೆ ತಂದು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಶ್ರೀ ರಾಜೇಶ. ಬಿ. ಉಪಕಾರಿ

(ಬಿ.ಕಾಂ, ಎಲ್ಎಲ್.ಬಿ)

ಇವರು ಕಳೆದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಂಥದ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಡುವದರಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಸಹಕರಿಸಿರುವ ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯ ವರ್ಗದವರಿಗೂ, ಮಿತ್ರವರ್ಗದವರಿಗೂ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಮರ್ಪಣೆ

ಕೌಕೂರು ತುಳಸೀಬಾಯೀ
ರಕ್ಷಕೀ ಪಿತೃಸೋದರೀ।
ಅನುವಾದಜಪುಣ್ಯೇನ ಯಾತು
ಪುಣ್ಯಾಮ್ ಗತಿಮ್ ಸ್ಥಿರಾಮ್॥

ಪುಸ್ತಕ ಮುದ್ರಣಕ್ಕೆ ಧನಸಹಾಯ
ನೀಡಿದ ದಾನಿಗಳು

1.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಸತ್ಯವಿನಾಯಕ ಭಟ್	10,000/–
2.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಆನಂದರಾಮ್	10,000/–
3.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶಿವಮೂರ್ತಿ	10,000/–
4.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಬಿ.ಎಸ್. ಶ್ರೀನಿವಾಸ	5,000/–
5.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶ್ರೀಧರ	5,000/–
6.	ಶ್ರೀಮತಿ ವನಜಾಕ್ಷಿ	5,010/–
7.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಸಹೋದರರ ಸಂಘ	5,000/–
8.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಅನಂತೇಶ	5,000/–
9.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಶ್ರೀರಾಮ್‌ಪ್ರಸಾದ್	4,000/–
10.	ಶ್ರೀಮಾನ್ ಆನಂದ್	4,000/–

ಮುನ್ನುಡಿ

"ವಾಚಾಮೇವ ಪ್ರಸಾದೇನ ಲೋಕಯಾತ್ರಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ" ಎಂಬ ದಂಡಿಯ ನುಡಿಯಂತೆ ಭಾಷೆಯು ಮಾನವನ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದ ಸಾಧನವೆಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆದಿಮಾನವನಿಗೆ ಭಾಷೆಯ ಕಲ್ಪನೆಯಿಲ್ಲದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೂ ತನ್ನ ದಿನನಿತ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ತನಗೆ ಅನೂಕೂಲವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶಾರೀರಿಕ ಹಾವಭಾವಗಳ ಮೂಲಕ ಮುಂದುವರೆಸಿದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿನಾದ್ಯಂತ ಮನುಷ್ಯರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರುವ 'ಭಾಷೆ'ಯ ರೀತಿ, ನೀತಿ,ಧ್ವನಿ, ಯತಿ, ಪ್ರಾಸ, ಲಯ ಮುಂತಾದವು ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಕೆಲ ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಲಿಪಿಯನ್ನು ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡಬೇಕಿದೆ. 'ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಎಂಬ ಕೃತಿಯ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಬದಲಾವಣೆ, ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಭಾಷೆಯ ಗುಣಧರ್ಮವಾಗಿದೆ. ಭಾಷೆಯ ಮೂಲವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಮುನ್ನಡೆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಪತಂಜಲಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿತಗೊಂಡಿದ್ದು, 'ಕ್ರಿಯೆ'ಯೇ ಶಬ್ದೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ ಗಣವಿಕರಣಗಳಿಂದ ಶಬ್ದೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ, ಸಂದೇಹಕ್ಕೆಡೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ.ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕೊಡುಗೆ ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೇಳುವಂತೆ "ವಾಗರ್ಥಾವಿವ ಸಂಪೃಕ್ತೌ ವಾಗರ್ಥಪ್ರತಿಪತ್ತಯೇ। ಜಗತಃಪಿತರೌ ವಂದೇ ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರೌ" ಎಂದು ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥವಿಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಭಾಷಾ ಸಾಹಿತ್ಯಸಮೂಹವನ್ನೇ 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದು ನುಡಿದು ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. "ಕಾವ್ಯಂ ಯಶಸೇ ಅರ್ಥಕೃತೇ, ವ್ಯವಹಾರವಿದೇ, ಶಿವೇತರಕ್ಷತಯೇ ಕಾಂತಾ-ಸಮ್ಮಿತತಯಾ ಉಪದೇಶಯುಜೇ" ಎಂದು, ಯಶಸ್ಸು, ಸಂಪತ್ತು, ವ್ಯವಹಾರ, ಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಮನಸ್ಸಿನ ಶಾಂತ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಕಲ್ಮಷವಲ್ಲದ ಸುಲಲಿತ, ಅರ್ಥಬದ್ಧ ಕಾವ್ಯವು ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯ. ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ಭಾಷಯೇ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಮ್ಮಿತಿಸುವರೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ.

ನಾವಿಂದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದೇವೆ ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದರೂ, ಭೂತಕಾಲದ ಆಧಾರಪಡೆದು, ಭವಿಷತ್‌ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೊಡುಗೆ ಕೊಡಬೇಕಿದೆ. ಬಾಳುವೆಯೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಉಣ್ಣುವ, ತಿನ್ನುವ ಮತ್ತು ಮಲಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿರದೆ, ಈ ಮೂರನ್ನು ಮೀರಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇದು ಆ ಸಮಾಜದ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರದ ನೈತಿಕ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಶಕ್ತಿ-ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್ ಅವರ **'ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ'** ಗ್ರಂಥವು ಶಕ್ತಿ-ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಹೊರಬಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಪ್ರೇಮಿಗಳಿಗೆ ಸಾರಸ್ವತ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಕೊಡುಗೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಅದನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದ ನನಗೆ ಮನವರಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಲೇಖಕರು ಮದ್ರಾಸಿನವರಾದರೂ ಇಂಗ್ಲೀಷ್, ತಮಿಳು, ಮರಾಠಿ, ತೆಲುಗು, ಕನ್ನಡ, ಹಿಂದಿ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈಗಾಗಲೇ **ನೀಲಕಂಠ ವಿಜಯ ಚಂಪೂ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು** 1987ರಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆಲ್ಲ **ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ**. 2014 ರಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ **ಡಿ.ಲಿಟ್** ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು. 78ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಿಂದ ಫಿಲಾಸಫಿ ಎಂ.ಎ. ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಆನಂದವಾಗುತ್ತದೆ. 200ಕ್ಕೂ ಅಧಿಕ ಸನ್ಮಾನ ಪಡೆದ ಸನ್ಮಾನ್ಯರು ನಿಗರ್ವಿ. ಸಂಪನ್ನರಾಗಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಾವ್ಯರಚನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದ ಇವರು ಎರಡು ದಶಕಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಪಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ 1994ರಲ್ಲಿ ಸೇವಾ ನಿವೃತ್ತಿ ಪಡೆದರೂ ಎಡಬಿಡದ ಪಾಠ ಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಹಿರಿಯರೂ, ಪೂಜ್ಯರೂ ಆದ ಡಾ॥ ಆರ್ . ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್‌ರವರ **'ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ'** ಪುಸ್ತಕಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿ ಬರೆಯುವುದೊಂದು ಪವಿತ್ರ ಕಾಯಕವೆಂದೇ ಭಾವಿಸುವೆ.

ಪುಸ್ತಕವು ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅವ್ಯಯಪ್ರಕರಣ ದವರೆಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸೂತ್ರಗಳೊಂದಿಗೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಉಪವಿಭಾಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದವರೆಗೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಇಂತಹ ವಿದ್ವತ್ ಪೂರ್ಣವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಾರಸ್ವತಲೋಕಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಶ್ರೀ ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್‌ರವರು ತಮ್ಮ ಜೀವಕಾಲದುದ್ದಕ್ಕೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೆಳೆದು, ಬೆಸೆಯುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದು ಆಡಳಿತ ನಿಪುಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಶಿಕ್ಷಣ ತಜ್ಞರಾದ ಲೇಖಕರು ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸದ್ವಿದ್ಯೆಯ ಉಪಾಸಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಉಪಾಸನೆಯ ಒಂದು ಫಲವೇ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮೂಲಕ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪೋಷಕರು ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಓದಬೇಕು. ಇಂಥ ಗ್ರಂಥ ನೀಡಿದ ಹಿರಿಯರೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆದ ಡಾ॥ ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್ ರವರಿಗೆ ನನ್ನ ಶುಭಾಶಂಸನಗಳು.

ಧಾರವಾಡ
06-04-2017

ಪ್ರೊ. ಮ.ನಾ.ಜೋಶಿ
ಕುಲಸಚಿವರು, ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು
ಕ.ವಿ.ವಿ.

ನಿವೇದನೆ

ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ತರ್ಕ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣ ಇವೆರಡೂ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿವೆ. 'ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಸುಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾಮಧೇನುವಿನಂತೆ ಮನೋಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬ ಮಾಹಾಭಾಷ್ಯದ ವಚನದಂತೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರಥಮೇ ಹಿ ವಿದ್ವಾಂಸಃ ವೈಯ್ಯಾಕರಣಾಃ" ಎಂಬ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕಕಾರರ ಮಾತು ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ.

ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ನನಗೆ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಸಿದ ಗುರುಗಳನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿ ನಂತರ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದದ ಬಗ್ಗೆ ಎರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎಲ್. ವ್ಯಾಸರಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬುವವರು ಸಾಹಿತ್ಯ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಂಡಿತರು. 'ಪ್ರಥಮಾದರ್ಶ' ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೇ ಅವರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸಾರುತ್ತವೆ. ಅವರಿಗೆ ನಾನು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಶಿಷ್ಯ. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಸರಳವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಕವಿತಾ ರಚನೆಯ ನೈಪುಣ್ಯವನ್ನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟವರಲ್ಲಿ ಅವರು ಚಿರಸ್ಮರಣೀಯರು.

ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಪಂಡಿತರಾದ 'ಪಂಡಿತರತ್ನ ಶ್ರೀ ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕಲಿಸಿರುವರು. ಚತುಃಶಾಸ್ತ್ರವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಇವರಲ್ಲಿ 'ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ'ಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ನಾನು ಎಂದೂ ಮರೆಯಲಾರೆ.

ಮದ್ರಾಸಿನ 'ವಿವೇಕಾನಂದ ಕಲಾಶಾಲೆ'ಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಮೂರು ವರ್ಷಗಳು ಮತ್ತು ಅದೇ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನ್ಯೂ ಎಂ.ಎ. ಕೋರ್ಸನ್ನು ಓದಿದಾಗಲೂ ಅದ್ವೈತಪಿತಾಮಹ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪಂಡಿತ ಶ್ರೀ ವರಗೂರು ಕಲ್ಯಾಣಸುಂದರ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ ಶ್ರೀ ವಾಸುದೇವ ಶರ್ಮಾ ಇವರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ 'ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ'ಯ ಅಭ್ಯಾಸವು ನನಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುವದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ನಾನು ಉದ್ಯೋಗದಿಂದ ನಿವೃತ್ತನಾದ ಮೇಲೆ ಧಾರವಾಡದ ಮಾಳಮಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿ ವನವಾಸೀ ರಾಮಮಂದಿರದ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿರುವ ವೈಯ್ಯಾಕರಣಭೂಷಣ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ನಾಗರಾಜಭಟ್ ಇವರಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಿದ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ ನಾನು ಅವರಿಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪ್ರಕೃತ 'ಲಘುಕೌಮುದೀ'ಯ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿರುವರು. 'ಮಣೌ ವಜ್ರಸಮುತ್ಕೀರ್ಣೇ ಸೂತ್ರಸ್ಯೇವಾಸ್ತಿ ಮೇ ಗತಿಃ' ಎಂಬಂತೆ ನನಗೆ ಅವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹೊರತು ಬೇರೆಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ಅವಲೋಕಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತನಾಗಿ ಈ 'ತುಳಸೀ' ಎಂಬ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವೆನು. ಹಲವಾರು ವಿಘ್ನಗಳ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು 6 ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿರುವೆನು. ಈ ಕೃತಿಯ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಭಾಗಗಳನ್ನು ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ವಿ. ಕೋದಂಡಿ ಇವರು ಸಹಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ನನ್ನ ಕೆಲಸ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಈ ನಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಪಂಡಿತರಿಗೂ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಕನ್ನಡಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಕಾರಕವಾಗಿ ಇರುವದು ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ.

'ಗಚ್ಛತಃ ಸ್ಖಲನಂ ನ ದೋಷಾಯ' ಎಂಬ ಸುಭಾಷಿತದಂತೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಣ್ತಪ್ಪಿ ಏನಾದರೂ ಪ್ರಮಾದಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಸಹೃದಯರು ಕ್ಷಮಿಸಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರೆ ಪುನರ್ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಈ ದೋಷಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವೆನು. 'ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಪರಂಪರೆ' ಎಂಬ ಉಪೋದ್ಘಾತವನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಶೋಭೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಮರಾಠೀ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ರಾದ ಪ್ರೊ. ಶ್ರೀ. ಎ. ಆರ್. ಯಾರ್ದಿ ಇವರಿಗೂ ಅನಂತಾನಂತ ಧನ್ಯವಾದಗಳು. ಹೊಳೆನರಸಿಂಹಪುರದ ಶ್ರೀ 1008 ಶ್ರೀ ಅದ್ವಯಾನಂದೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ನಾನು ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯನ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥಾನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿರುವೆನು. ಪರಮ ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀಗಳವರಿಗೆ ಅನಂತಾನಂತ ಸಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಶ್ರೀ. ಇತಿ, ಸಜ್ಜನ ವಿಧೇಯ,

ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್, ಡಿ.ಲಿಟ್.

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪರಂಪರೆ

ವಿಶ್ವ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇದಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವೇದಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೂಲ ಸ್ರೋತವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕಾದರೆ, ವೇದಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವದು ಅನಿವಾರ್ಯ. ವೇದಾಂಗ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದೇನೆಂದರೆ, ಶಿಕ್ಷಾ, ಕಲ್ಪ, ಛಂದ, ನಿರುಕ್ತ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷ ಈ ಆರು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು. ವೇದಗಳು ಸಂಹಿತಾ ರೂಪವಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ವೈದಿಕ ಚಿಂತನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಮಾಡುವದು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಒಂದು ಅಂಗವಾಯಿತು. ಆರು ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು. 'ಮುಖಂ ವ್ಯಾಕರಣಂ ಸ್ಮೃತಂ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಶಿಕ್ಷಾ' ಮತ್ತು 'ನಿರುಕ್ತ' ಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಚಲಿತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತ ಈ ಎರಡು ವೇದಾಂಗಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮಾನವಾದ ಅನೇಕ ವಚನಗಳಿವೆ. ಈ ರೀತಿ ವ್ಯಾಕರಣ, ಶಿಕ್ಷಾ, ನಿರುಕ್ತ ಈ ಮೂರೂ ಅಂಗಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತ ಇವು, ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ಅಂಗಗಳಾಗಿವೆ.

ವೈದಿಕ ವ್ಯಾಕರಣ : ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ

ವೈದಿಕ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ವಿವರಣೆ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇವು ನೇರವಾಗಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. ಅಂತೆಯೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಳ ವಿಭಿನ್ನ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣ–ಉಚ್ಚಾರಣ ಶಿಕ್ಷಾ, ಸಂಹಿತೆಯ ಪದಪಾಠಗಳನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು, ಸಂಧಿವಿಜ್ಞಾನ, ಸ್ವರವಿಧಾನ, ಪದಗಳ ವಿಭಜನೆ ಮತ್ತು ಸ್ವರಸಂಚಾರ ಇಂಥ ವಿಷಯಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ಕೂಡ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಋಕ್‌ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ' ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ, ಸಾಮ – ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ, ತೈತ್ತಿರೀಯ – ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ, ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ಮತ್ತು ಅಥರ್ವ–ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ಇವು ಸುಪರಿಚಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಹಳೆಯದಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ–ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕೆಲವು ಸಂಗತಿಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು, ಅದರ ಪ್ರಕಾರ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು

ಎಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ವಾಜಸನೇಯಿ-ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯದಿಂದ ಉಪಧಾ, ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ ಮತ್ತು ಆಮ್ರೇಡಿತ ಮುಂತಾದ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯಾಸ್ಕಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತ ಗ್ರಂಥದ ಚರ್ಚೆ ಆವಶ್ಯಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ.'ನಿರುಕ್ತ' ಗ್ರಂಥವು ನೇರವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರದಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಚರ್ಚೆ ಮಾಡಿರುವದರಿಂದ, ಅದು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ, ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ – ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ನಿಪಾತ, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಭೇದಗಳಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು, ಯಾಸ್ಕಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷಾ ವಿಜ್ಞಾನ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಯಾಸ್ಕಾಚಾರ್ಯರು ಕ್ರಿ.ಶ. ಪೂರ್ವ 800ರ ಕಾಲಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆಗಿ ಹೋದರು.

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪಾಣಿನಿಯವರಗಿಂತ ಮೊದಲೇ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸೃಜನಾತ್ಮಕ ಕಾಲಖಂಡವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾಲಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿಯವರು ತಮ್ಮ ರಚನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೌಲಿಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಷಿ ಪಾಣಿನಿ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಇವರೆಲ್ಲರ ಕೊಡುಗೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಪ್ರೌಢತೆಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು.

ತ್ರಿಮುನಿ ವ್ಯಾಕರಣ

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಯುಗಪುರುಷರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರು. ಅವರು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಪರಂಪರೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ ಭವಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವಂತಹ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ದೊರೆಯಿತು. ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಹಾಗೂ ವಿವೇಚನಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಹೊಸ ರೂಪಕ್ಕೆ ಚಿರಸ್ಥಾನ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದೆ. ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಮಾನ್ಯತೆ ಕೊಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು, ಲೌಕಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತವಕ್ಕೂ ಕೂಡ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ದೃಷ್ಟಿಕೋನವು ವಿಶಾಲವಾಗಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಕಾಲಘಟ್ಟದವರೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸುಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅವರು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇದು ಅಭೂತಪೂರ್ವ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಒಂದೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಎಂದು

ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಮೂಡಿಸಿತು. ಇದರ ಒಂದೇ ಒಂದು ಕಾರಣ ಅಂದರೆ ಅವರ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ. ಈ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರೌಢ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ ಎಂದು ಒಮ್ಮತದಿಂದ ಒಪ್ಪಲಾಯಿತು.

ಪಾಣಿನಿಯವರ ಪ್ರಭಾವದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅವರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಆಗಿ ಹೋದ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಕಡಿಮೆಗೊಂಡಿತು. ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡವು. ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರ ಹೆಸರುಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿವೆ. ಆದರೂ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಜನರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ: ಆಪಿಶಲಿ, ಕಾಶ್ಯಪ, ಗಾರ್ಗ್ಯ, ಗಾಲವ, ಚಾಕ್ರವರ್ಮಣ, ಭಾರದ್ವಾಜ, ಶಾಕಟಾಯನ, ಶಾಕಲ್ಯ, ಸೇನಕ ಮತ್ತು ಸ್ಫೋಟಾಯನ. ಇವರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ವೈಯಾಕರಣಿಗಳ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಭಾವ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಯಾಸ್ಕಾಚಾರ್ಯರು ಕೂಡ ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗಾರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಕಟಾಯನ ಇವರಿಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ವಿಭಿನ್ನ ಮತಗಳಿಗಾಗಿ ಭಾಷಾ ವಿಜ್ಞಾನದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಚಿರಪರಿಚಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಷೆಯ ಸಂಕ್ರಮಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ವ್ಯಾಕರಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹಾನ್ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದರು.

ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳ ನಂತರ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಮಹತ್ವ ಬಲ್ಲವರಾದ ಕಾತ್ಯಾಯನರು, ಈ ಕೆಲಸ ಮುಂದುವರೆಸಿ, ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ವಾರ್ತಿಕ ಗ್ರಂಥವು ವಿಶೇಷರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿತು ಆಕಾರಗೊಂಡಿತು. ಅನೇಕರಿಗೆ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಅಸಂತೋಷವಾಗಿದ್ದರೂ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಅವರು ಪಾಣಿನಿಯವರ ವ್ಯಾಕರಣದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅವರು 1500 ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು.

ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾಯನರಿವರಿಬ್ಬರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನರಿಯಲು ಒಬ್ಬ ಅಂತರ್‌ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇತ್ತು. ಅದನ್ನು ಶೇಷಾವತಾರರಾದ ಪತಂಜಲಿಯವರು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡರು. ಕಾತ್ಯಾಯನರ ಅನೇಕ ವಾರ್ತಿಕಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಸೂತ್ರಗಳ ಮಹತ್ವ ಕಡಿಮೆಯಾಗದು ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯವರು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಪತಂಜಲಿಯವರು ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಒಂದು ಕೆಲಸ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಪಾಣಿನಿಯವರ ಬರಹದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ/ಪುನರುಕ್ತಿ ಇತ್ತೋ, ಅದನ್ನು ಅನವಶ್ಯಕ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅವರು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದು ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಪಾಣಿನಿಯವರ ಬರಹದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ನ್ಯೂನ್ಯತೆ ಇರಕೂಡದು ಎಂದು ಅವರ ಆಶಯವಾಗಿತ್ತು. ಪತಂಜಲಿಯವರು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಜೊತೆ ಕಾತ್ಯಾಯನರನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ನೀರ-ಕ್ಷೀರ ವಿವೇಕದಿಂದ ಪತಂಜಲಿಯವರ ಮಹತ್ವ ಮತ್ತಿಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಪಾಣಿನಿ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿಯವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಲ್ಲಿ, ಪತಂಜಲಿಯವರ ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾನ್ಯತೆ ದೊರಕಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ ಕೃತಿಯ ಸ್ಥಾನ ಲಭಿಸಿತು.

"ಮಹಾಭಾಷ್ಯಂ ವಾ ಪಠನೀಯಂ ಮಹಾರಾಜ್ಯಂ ವಾ ಶಾಸನೀಯಮ್"[1] ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಶೆಗೆ ಪತಂಜಲಿಯವರು ಪಾತ್ರರಾದರು. ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಗಳು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಕಾಲಮಾನ ಯಾವುದು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಶ್ರೀ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ-ಮೀಮಾಂಸಕರ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಕಾಲಘಟ್ಟ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ 1800 ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ-ಪಂಡಿತ-ಗಿರಿಧರಶರ್ಮಾ-ಚರ್ತುರ್ವೇದಿಯವರ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿಯವರ ಕಾಲಘಟ್ಟ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ 1200 ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಇವರು ಮಂಡಿಸಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ 500 ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರವಿರಬೇಕು. ಪತಂಜಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 200 ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ 700 ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿಯವರ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ.ಪೂ 1200 ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಬಲದಿಂದ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚರಣಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಚರಣದ ಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇಡೀ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು 4000 ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ವ್ಯಾಕರಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

1. ವಾಕ್ಯ ಪದಗಳ ಸಂಕಲನ (1-2 ಅಧ್ಯಾಯಗಳು)
2. ಪದಗಳ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗ (3-5 ಅಧ್ಯಾಯಗಳು)
3. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಭಾಗಳೊಡನೆ ಆದೇಶ-ಆಗಮಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಪದಗಳ ರಚನೆ (6-8 ಅಧ್ಯಾಯಗಳು).

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಮೊದಲನೇಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಮತ್ತು ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವಂತಹ ಸಂಜ್ಞೆಗಳ ಸಂಕಲನವಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಉಪಪದ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ, ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯ ಮತ್ತು ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇವೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ಮತ್ತು ಐದನೇಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ತಿಜಂತ, ಸಂಧಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿಯಮಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗಾಧಿಕಾರ (ಸುಬನ್ತ ಮತ್ತು ತಿಜನ್ತ) ಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಾದ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ-ವಿಧಾನ ಸ್ವರ-ವೈದಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ, ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣ ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಣತ್ವಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ.

ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಪಾದಗಳು 'ತ್ರಿಪಾದಿ' ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಪರಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಧಾತುಪಾಠ, ಗಣಪಾಠ, ಉಣಾದಿಸೂತ್ರ, ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಾಸೂತ್ರ ಇವು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಕಟಾಯನ ರಚಿತ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವುಗಳನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ನಂಬಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರು 'ಜಾಂಬುವತೀ ವಿಜಯ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕೂಡ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪಾಣಿನಿಯವರನ್ನು 'ಶಾಲಾತುರೀಯ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರ ಪೂರ್ವಜರು ಶಲಾತುರ ಗ್ರಾಮದ ನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಪುರಾತತ್ವ ವಿಭಾಗದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ **ಪೇಶಾವರದ ಅಟಕ** ಎಂಬ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪ 'ಲಾಹುರ' ಎಂಬ ಊರು ಇದೆ. ಅದೆ ಹಳೆಯ ಶಲಾತುರವಾಗಿದೆ. ಇವರ ಗುರುಗಳು ಉಪವರ್ಷಾಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ತಕ್ಷಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು. ಪಾಣಿನಿಯವರು ತ್ರಯೋದಶೀ ದಿನದಂದು ನಿಧನ ಹೊಂದಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ತ್ರಯೋದಶೀ ದಿನದಂದು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ.

ಕಾತ್ಯಾಯನರು

ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ಸಾಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಕಾತ್ಯಾಯನರು ಮಾಡಿದರು. ಇವರು ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆದರು. ಸಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಗಳ ನಿಜವಾದ ರೂಪ ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕಾತ್ಯಾಯನರ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾತ್ಯಾಯನರು ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದವರಾಗಿದ್ದರು. ಪತಂಜಲಿಯವರ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. 'ಪ್ರಿಯತದ್ಧಿತೌ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯಾಃ ಲೋಕೆ ವೇದೆ ಇತಿ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯೇ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕೇಷು ಇತಿ ಪ್ರಯುಞ್ಜತೆ'.

ವಾರ್ತಿಕಗಳೆಂದರೆ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿವೆ. ಕಾತ್ಯಾಯನರು ತಮ್ಮ ವಾರ್ತಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ವ್ಯಾಕಾರಣದ ದಾರ್ಶನಿಕತೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಕೂಡ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾತ್ಯಾಯನರ ಇನ್ನಿತರ ರಚನೆಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ–1. ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಕಾವ್ಯ 2. ಕಾತ್ಯಾಯನ ಸ್ಮೃತಿ 3. ಉಭಯಸಾರಿಕಾ ಭಾಣ (ನಾಟಕ) ಮತ್ತು 4. ಭ್ರಾಜ ಶ್ಲೋಕ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ಬರೆದ 'ಜಾಂಬವತೀವಿಜಯ'ದ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಲೆಂದೇ ಕಾತ್ಯಾಯನರು 'ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಇವರ ಕಾವ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಪತಂಜಲಿಯವರು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ವಾರರುಚಂ ಕಾವ್ಯಮ್' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿಗಳು

ಪಾಣಿನಿಯವರ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಸರ್ವಾಂಗೀಣವಾಗಿಸುವಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿಯವರ

ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರವಾಗಿದೆ. ಅದು ಎಂದಿಗೂ ಮರೆಯಲಾಗದು. ಇವರು ಗೋಣಿಕಾ-ಪುತ್ರ ಎಂದು ಪರಿಚಿತರು. ಗೋನರ್ದ (ಗೊಂಡಾ) ದ ನಿವಾಸಿಗರು. ಇವರು ಶೇಷನಾಗನ ಅವತಾರ ಎಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇದೆ. ಭೋಜರಾಜನ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉಕ್ತಿಯ ಅನುಸಾರ, ಯೋಗಸೂತ್ರಪ್ರಣೇತೃ ಪತಂಜಲಿ, ವ್ಯಾಕರಣ ಭಾಷ್ಯಕಾರ ಪತಂಜಲಿ ಮತ್ತು ಚರಕ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಪತಂಜಲಿ ಇವರು ಮೂವರೂ ಒಬ್ಬರೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

ಯೋಗೇನ ಚಿತ್ತಸ್ಯ ಪದೇನ ವಾಚಾ
ಮಲಂ ಶರೀರಸ್ಯ ಚ ವೈದ್ಯಕೇನ।
ಯೋ ವ್ಯಾಕರೋತ್ ತಂ ಪ್ರವರಂ ಮುನೀನಾಂ
ಪತಂಜಲಿಂ ಪ್ರಾಂಜಲಿರಾನತೋಽಸ್ಮಿ॥

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪತಂಜಲಿಯವರ ಕಾಲಘಟ್ಟವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಙ್' ಲಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪತಂಜಲಿಯವರು ಪುಷ್ಯಮಿತ್ರ ಶುಂಗನ ಸಮಕಾಲೀನರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ:

1) ಅರುಣದ್ ಯವನಃ ಸಾಕೇತಮ್ ತಥಾ ಅರುಣದ್ ಯವನಃ ಮಾಧ್ಯಮಿಕಾಮ್
2) ಪುಷ್ಯಮಿತ್ರೋ ಜಯತೇ.

ಇವುಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಪುಷ್ಯಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಸಮಕಾಲೀನರು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪತಂಜಲಿಯವರು ಪಾಣಿನಿಯ ರಚನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕಾತ್ಯಾಯನರ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ನೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಔಚಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೌಚಿತ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿಚಾರ ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರ ಸೂತ್ರಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ತತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವದೇ ಭಾಷ್ಯಾಕಾರರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಅವರ ಅಧ್ಯಯನ ಆಳವಾಗಿತ್ತು. ಅವರು ಬರೆದ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾವ್ಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ದರ್ಶನಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರು

ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರವರು 'ವೈಯ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳಿಂದ ಇವರು ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ, ಇವರ ಮೇಲೆ ರಾಮಚಂದ್ರರವರು ಬರೆದ 'ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ-ಕೌಮುದಿಯ' ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿದೆ. ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗದ ಒಂದು ನೂರಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ರಾಮಚಂದ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರ ಕಾಲಘಟ್ಟದ ಬಗ್ಗೆ ಕೂಡ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಆದರೂ ಇವರ ರಚನೆಗಳು ಮತ್ತು ಹಸ್ತಾಕ್ಷರಗಳನ್ನಾಧರಿಸಿ ಇವರ ಕಾಲಘಟ್ಟ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಂಗಾಲದಲ್ಲಿನ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸೂಚಿಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಪಂಡಿತ ಹರಿಪ್ರಸಾದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು, ಭಟ್ಟೋಜಿಯವರ 'ಶಬ್ದಕೌಸ್ತುಭ'ದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಅದು ಕ್ರಿ.ಶ. 1633ರಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತರ ಕಾಲಘಟ್ಟ ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಇರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿ.ಶ. 1560 ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. 1610 ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಇವರು ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದವರು. ಇವರ ಇಡೀ ಕುಟುಂಬವೇ ವಿದ್ಯಾವಂತರ ಕುಟುಂಬವಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಂಡಿತರು ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಧರ ಭಟ್ಟ ಇವರು ಭಟ್ಟೋಜಿಯವರ ತಂದೆ, ರಂಗೋಜಿಭಟ್ಟ ಇವರ ಸೋದರ, ಭಾನುದೀಕ್ಷಿತ ಇವರ ಮಗ, ಹರಿದೀಕ್ಷಿತ ಇವರ ಮೊಮ್ಮಗ. ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಶೇಷಕೃಷ್ಣರಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ನೃಸಿಂಹಾಶ್ರಮಿಗಳಿಂದ ವೇದಾಂತವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತರಿಂದ ಮೀಮಾಂಸಾವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರು ಬರೆದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ.

1. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ
2. ಪ್ರೌಢ ಮನೋರಮಾ
3. ಶಬ್ದ ಕೌಸ್ತುಭ
4. ವೈಯ್ಯಾಕರಣಭೂಷಣಕಾರಿಕಾ
5. ತತ್ವಕೌಸ್ತುಭ (ವೇದಾಂತ)
6. ತ್ರಿಸ್ಥಲೀಸೇತು (ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ)
7. ತಿಥಿ ನಿರ್ಣಯ (ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ)
8. ಪ್ರವರ ನಿರ್ಣಯ (ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ)
9. ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಮತವ್ಯಾಖ್ಯಾ (ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ)

ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯವಾದ ಇವರ ಗ್ರಂಥ ಅಂದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ'ಯಲ್ಲಿನ ಎಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಕಲಿತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾರ್ಧ ಈ ರೀತಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ–

1. ಸಂಜ್ಞಾ 2. ಪರಿಭಾಷೆ 3. ಸಂಧಿ 4. ಸುಬಂತ 5. ಅವ್ಯಯ 6. ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯ 7. ಕಾರಕ 8. ಸಮಾಸ, 9. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣ. ಈ ಪ್ರಕಾರ

9. ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ.

ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತಿಙಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಬಗ್ಗೆ

1. ತಿಙಂತ 2. ಣ್ಯಂತಾದಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು 3. ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣ, 4. ವೈದಿಕ ಪ್ರಕರಣ 5. ಸ್ವರ ಪ್ರಕರಣ. ಈ ರೀತಿ 5 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟು ಇಡೀ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ 14 ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ 3978 ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿನ 3386 ಸೂತ್ರಗಳು ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. 329 ಸೂತ್ರಗಳು ಸ್ವರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ. 14 ಮಾಹೇಶ್ವರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡರೆ ಈ ಸಂಖ್ಯೆ 3992 ಆಗುತ್ತದೆ. ಇವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪರಿಶಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

1. ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ, 2. ಗಣಪಾಠ, 3. ಧಾತುಪಾಠ 4. ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ

ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟರು

ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟರು ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರ ಸಮಕಾಲೀನರು. ತ್ರಿವೇಂದ್ರಮ್‌ನ ಶ್ರೀರಾಮಸ್ವಾಮಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟರ ಕಾಲಘಟ್ಟ ಕ್ರಿ.ಶ. 1560–ಕ್ರಿ.ಶ. 1660ರ ನಡುವೆ ಇದೆ.

ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟರು 'ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸರ್ವಸ್ವ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಮೂಲತಃ ಕೇರಳದ ನಿವಾಸಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಗಳು ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿವೆ.

1. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸರ್ವಸ್ವ, 2. ಧಾತು ಕಾವ್ಯ 3. ಅಪಾಣಿನೀಯಪ್ರಮಾಣತಾ

ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಸರ್ವಸ್ವ ಈ ಗ್ರಂಥ 20 ಕಾಂಡಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಎಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಇನ್ನಿತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಇದರಲ್ಲಿ ಆದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವರದರಾಜರು

ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರ ನಂತರ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಹತ್ವದ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರೆಂದರೆ ವರದರಾಜರು. 'ಮಧ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ' ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ, ಇವರು ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರ ಶಿಷ್ಯರು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. 17ನೇ ಶತಮಾನ ಇವರ ಕಾಲಘಟ್ಟವಿರಬಹುದು. ಇವರ ತಂದೆ ದುರ್ಗಾತನಯ ಎಂದು. 'ಸಾರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ' ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿದ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳು ಲಭ್ಯ ಇವೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ: ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ (ಲಘು ಕೌಮುದಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ), ಮಧ್ಯಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ, ಗೀರ್ವಾಣ ಪದಮಂಜರಿ ಮತ್ತು ಸಾರಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ. ಇವುಗಳು ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ, ಮಧ್ಯಮ

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಮತ್ತು ಸಾರ 'ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ'ಗಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಂಸ್ಕರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಆರಂಭಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ 'ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ' ಉಪಯುಕ್ತವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಠಿಣವಾದ ಮತ್ತು ಅನಾವಶ್ಯಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಲೌಕಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿವೆ. ಮಧ್ಯಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸಾರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ' ಈ ಗ್ರಂಥ ತೀರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವರ ನಾಲ್ಕನೇಯ ಗ್ರಂಥವಾದ 'ನಿರ್ವಾಣಪದ ಮಂಜರಿ' ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ' ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಸಾರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಯಿತು. ಇಂದಿಗೂ ಪಾಣಿನಿಯವರ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೇಲಿನ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಗ್ರಂಥವೆಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಇದೆ. ವರದರಾಜರು ವ್ಯಾಕರಣದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಮೌಲಿಕವಾದ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ತಮ್ಮ 'ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ' ಈ ಗ್ರಂಥದ ಮುಖಾಂತರ ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದರು. ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರು ಸಂಪಾದಕರು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಡಾ|| ಎ.ಆರ್. ಯಾರ್ಡಿ
ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ಮರಾಠಿ ವಿಭಾಗ,
ಕರ್ನಾಟಕ ಕಲಾ ಕಾಲೇಜು, ಧಾರವಾಡ

ಸಂಪುಟ–1

ಪೂರ್ವಾರ್ಧ

ಉತ್ತರಾರ್ಧ

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ಶ್ರೀ ಗುರುಭ್ಯೋನಮಃ॥

ಕನ್ನಡ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ

ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮ್

1. ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣಮ್ (ಸೂತ್ರ 1-14 ರವರೆಗೆ)

ನತ್ವಾ ಸರಸ್ವತೀಂ ದೇವೀಂ ಶುದ್ಧಾಂ ಗುಣ್ಯಾಂ ಕರೋಮ್ಯಹಮ್।
ಪಾಣಿನೀಯ-ಪ್ರವೇಶಾಯ ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತ-ಕೌಮುದೀಮ್॥

ಅರ್ಥ: ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಶುದ್ಧಳೂ ಗುಣವಂತಳೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಾಣಿನೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ **ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ** ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ನಾನು (ವರದರಾಜನು) ರಚಿಸುತ್ತೇನೆ.

(ಅಕ್ಷರಸಮಾಮ್ನಾಯಃ ಅಥವಾ ಶಿವಸೂತ್ರಾಣಿ*)

1. ಅ ಇ ಉಣ್। 2. ಋ ಲೃಕ್। 3. ಏ ಓಙ್। 4. ಐ ಔಚ್। 5. ಹ ಯ ವ ರಟ್। 6. ಲಣ್। 7. ಞ ಮ ಙ ಣ ನಮ್। 8. ಝ ಭಞ್। 9. ಘ ಢ ಧಷ್। 10. ಜ ಬ ಗ ಡ ದಶ್। 11. ಖ ಫ ಛ ಠ ಥ ಚ ಟ ತವ್। 12. ಕ ಪಯ್। 13. ಶ ಷ ಸರ್। 14. ಹಲ್।

ವರದರಾಜೀಯಾ ವೃತ್ತಿಃ - ಇತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರಾಣಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ಅಣಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥಾನಿ। ಏಷಾಂ ಅಂತ್ಯಾ ಇತಃ। 'ಹ' ಕಾರಾದಿಷು 'ಅ'ಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಃ। ಲಣ್ ಮಧ್ಯೇ ತು ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕಃ।

ಅರ್ಥ: ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಾಹೇಶ್ವರ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಣ್ (ಅಕ್, ಅಚ್, ಇಕ್, ಹಲ್, ಝಲ್) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು (ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು) ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮಹೇಶ್ವರನ ಡಮರುವಿನಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಈ ಸೂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವ್ಯಂಜನಗಳೂ (ಣ್,ಕ್,ಚ್ ಮೊದಲಾದವು) 'ಇತ್'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ). ಹಯವರಟ್। ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಇವೆ.(ಅವುಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. 'ಹಯವರ' ಎಂದರೆ ಹ್,ಯ್,ವ್,ರ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

---

*ನೃತ್ತಾವಸಾನೇ ನಟರಾಜರಾಜೋ ನನಾದ ಢಕ್ಕಾಂ ನವಪಞ್ಚವಾರಮ್।
ಉದ್ಧರ್ತುಕಾಮಃ ಸನಕಾದಿ ಸಿದ್ಧಾನ್ ಏತದ್ವಿಮರ್ಶೇ ಶಿವಸೂತ್ರಜಾಲಮ್॥
ನನ್ದಿಕೇಶ್ವರರು ತಮ್ಮ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಆದರೆ 'ಲಣ್'-ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಲ್' ಕಾರದನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾದ್ದರಿಂದ (ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ) ಅದು ಅನುನಾಸಿಕ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ("ಉಪದೇಶೇ ಅಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ). ಏತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ 'ಇತ್' (ಈ ಇತ್ ವರ್ಣವು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬಾರದೇ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂದು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ).

(ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-1: ಹಲನ್ತ್ಯಮ್ (ಪಾಣಿನೀಯ-ಸೂತ್ರ-ಸಂಖ್ಯಾ 1.3.3)

ವೃತ್ತಿಃ – ಉಪದೇಶೇ ಅಂತ್ಯಂ ಹಲ್ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಉಪದೇಶಃ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣಮ್। ಸೂತ್ರೇಷು ಅದೃಷ್ಟಂ ಪದಂ ಸೂತ್ರಾನ್ತರಾತ್ ಅನುವರ್ತನೀಯಂ ಸರ್ವತ್ರ।

ಪ.ಚ್ಛೇ–ಹಲ್, ಅನ್ತ್ಯಮ್।

ಅನುವೃತ್ತಿ–("ಉಪದೇಶೇ ಅಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಮತ್ತು 'ಇತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ– ಪ್ರತಿ ಶಿವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು 'ಇತ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಮುನಿತ್ರಯರ 'ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಉಚ್ಚಾರಣ'ವೆಂದರ್ಥ. (ಅವರ ಕೃತಿಗಳೆಂದರ್ಥ). ಶಿವಸೂತ್ರಗಳು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ ಶಿವನ ಡಮರುವಿನಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಉಪದೇಶಗಳೆಂದು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿರುವ ಸೂತ್ರಕಾರರಾದ ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಗಳು, ವಾರ್ತಿಕಕಾರರಾದ ವರರುಚಿಗಳು (ಕಾತ್ಯಾಯನರು) ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಪತಂಜಲಿ ಮುನಿಗಳು (ಮುನಿತ್ರಯರು). ಇವರು ಆದ್ಯಾಚಾರ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಉಪದೇಶಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇದರ ಹೊರತು ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಸಹ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಗಳೆಂದು ಹೆಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಧಾತು-ಸೂತ್ರ-ಗಣೋಣಾದಿ- ವಾಕ್ಯ-ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನಮ್।

ಆಗಮ-ಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಶಾಃ ಉಪದೇಶಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ॥

(ಧಾತುಗಳು, ಸೂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು, ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳು, ವಾಕ್ಯವೆಂದರೆ ವಾರ್ತಿಕಗಳು, ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ, ಆಗಮಗಳು, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಇವುಗಳಿಗೂ ಉಪದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು).

ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವಾಗ, ವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ವಾಕ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಯ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು

ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು(ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು) ಎಂಬುದನ್ನು "ಸೂತ್ರಾನ್ತರಾತ್ ಅನುವರ್ತನೀಯಂ" ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಲೋಪಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-2: ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ (1.1.60)

ವೃತ್ತಿ-ಪ್ರಸಕ್ತಸ್ಯ ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವೃ.-"ಸ್ಥಾನೇನ್ತರತಮಃ। (1.1.50)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ಸ್ಥಾನಸ್ಯ' ಎಂದು ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ: ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ (ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ) ವರ್ಣಗಳು (ಕೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರ್ಣಗಳು) ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವದಕ್ಕೆ (ಕೇಳದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅವು ಬರೆಯಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲ ಅವು ಅದೃಶ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ) ಲೋಪವೆಂದು ಹೆಸರು (ಸಂಜ್ಞೆ). (ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು).

(ಇತ್-ಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -3: ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (1.3.9)

ವೃತ್ತಿ-ತಸ್ಯ ಇತಃ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್। ಣಾದಯಃ ಅಣಾದ್ಯರ್ಥಾಃ।

ಅ. ವೃ. -"ಉಪದೇಶೇ ಅಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದು. (ಆ 'ಇತ್'ವರ್ಣವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ಅರ್ಥ). ಅಇಉಣ್। ಋಲೃಕ್। ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಣ್,ಕ್ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಞ್ಜನ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತು ಲಣ್ ಸೂತ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಎಂಬ ಸ್ವರ ವರ್ಣವೂ ಸೇರಿ 15 ವರ್ಣಗಳು 'ಇತ್' ಎಂದು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ವರ್ಣಗಳು ಅಕ್,ಅಚ್,ಹಲ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಗಣನೆಗೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಉದಾ- 'ಅಣ್' ಎಂದರೆ ಅ,ಇ,ಉ ವರ್ಣಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಲಣ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ,'ಲ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ ವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ["ಉಪದೇಶೇ ಅಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನೋಡಿರಿ]. 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ. ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಗಳು ಇಡೀ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಲಣ್' ಎಂಬ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಅದು "ಉರಣ್

ರಪರಃ"(1.1.51) ಎಂಬ ಸೂತ್ರ, ರಪರಃ ಎಂದರೆ 'ರ'– ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಪರಃ ಎಂದರ್ಥ. 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಆದಿ ವರ್ಣವು "ಹಯವರಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿರುವ 'ಅ'ಕಾರರಹಿತ ರೇಫ (ರ್). 'ಇತ್' ಆಗಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವೆಂದರೆ, 'ಲಣ್' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲ್'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರ. ಆ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ರ್' ವನ್ನು 'ಇತ್' ಆದ 'ಅ'ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ, 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. (ಈ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ (ರಟ್) ನಲ್ಲಿ ರೇಫ (ರ್), ಮತ್ತು 'ಲಣ್'ನಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ರೇಫೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. 'ಟ್' ಕಾರವು 'ಇತ್', 'ಲ್'ಕಾರೊತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರ 'ಇತ್' (ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ), "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" (1.3.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್'ಕಾರ, ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಣ್'ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 4: ಆದಿರನ್ತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ (1.1.71)

ವೃತ್ತಿ–ಅನ್ತ್ಯೇನ ಇತಾ ಸಹಿತಃ ಆದಿಃ; ಮಧ್ಯಗಾನಾಂ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್। ಯಥಾ 'ಅಣ್' ಇತಿ ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ಏವಂ 'ಅಕ್' 'ಅಚ್' 'ಅಲ್' 'ಹಲ್' ಇತ್ಯಾದಯಃ।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ಆದಿಃ, ಅನ್ತ್ಯೇನ, ಸಹ, ಇತಾ।

ಅ.ವೃ.–"ಸ್ವಂ ರೂಪಂ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಶಬ್ದ–ಸಂಜ್ಞಾ" (1.1.68) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ 'ಸ್ವಸ್ಯ' ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇತ್' ವರ್ಣದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಆದಿ ವರ್ಣವು (ಆದಿ–ಅನ್ತ್ಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರೋಣದ್ದರಿಂದ) ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ತನಗೂ (ಅಂದರೆ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸೇರಿ) ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವದು. [ಕೊನೆಯ 'ಇತ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲದಿರುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ(1.3.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ, ಉದಾ– 'ಅಚ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ವರ್ಣವು. ಇದು 'ಚ್' ಎಂಬ ಅನ್ತ್ಯವಾದ 'ಇತ್' ವರ್ಣದಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದೆ. (ಆದಿ ಅನ್ತ್ಯಗಳಾದ) 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಚ್' ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ,ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ಎಂಬ ಎಂಟು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ ತನಗೂ (ಅಂದರೆ, 'ಅ' ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸೇರಿ) ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚ್' ವರ್ಣವು 'ಇತ್' ಆದದ್ದರಿಂದ, ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಅಚ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ,ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ಎಂಬ ಒಂಬತ್ತು ಸ್ವರಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣಕ್ಕೂ 'ಅಚ್' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗಾಗಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳು ಎಂದರೆ, ಒಂಬತ್ತು ಸ್ವರಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

'ಅಣ್' ಎಂದರೆ ಅ,ಇ,ಉ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಣ್' ಎಂದು ಪರ 'ಣ್' ಕಾರದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಿದಾಗ, 14 (ಅ, ಇ, ಉ, ಋ, ಲೃ,

ಏ, ಓ, ಐ, ಔ, ಹ್,ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್) ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುವದು.

(ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ). ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಕ್' 'ಅಚ್' 'ಅಲ್' 'ಹಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 5: ಊಕಾಲೋऽಜ್ಝ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತಃ (1.2.27)

ವೃತ್ತಿ-ಉಶ್ಚ, ಊಶ್ಚ, ಊ3ಶ್ಚ ವಃ। ವಾಂ ಕಾಲಃ ಇವ ಕಾಲೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಚ್ ಕ್ರಮಾತ್ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತ-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ಸ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಉದಾತ್ತಾದಿ-ಭೇದೇನ ತ್ರಿಧಾ।

ಪ.ಚ್ಛೇ- ಊ-ಕಾಲಃ, ಅಚ್, ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತಃ।

ಅರ್ಥ- ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲಾವಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲಾವಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ 'ಊ' ಕಾರ ಮತ್ತು ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯ ಕಾಲಾವಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ 'ಊ3' ಕಾರ ಇವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ರೂಪವು 'ವಃ' ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. (ಹೇಗೆ ಗುರುಶ್ಚ ಗುರುಶ್ಚ ಗುರುಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಗುರವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಇದರ ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ರೂಪವನ್ನೂ ಗುರು ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ 'ಉ' ಕಾರದ ವಿಕಾರಗಳಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಗುರೂಣಾಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾದೃಶ್ಯವಿಲ್ಲ). (ವಾಮ್ ಎಂದರೆ 'ಉ+ಆಮ್=ವಾಂ' ಇದು ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ। 'ಉ' ಕಾರಗಳ ಕಾಲದಂತೆ ಕಾಲವು ಯಾವ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕಿದೆಯೋ ಎಂದರ್ಥ। ಅದು ಎಂತಹ 'ಉ' ಕಾರಗಳದ್ದೂ ಆಗಬಹುದು. ಕಾರಣ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತಗಳಾಗಿ 3 ವಿಧವಾಗಿವೆ.

ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ 3 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ, ಒಂದು ಏಕಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ' ಕಾರ, ಒಂದು ದ್ವಿಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ಒಂದು ತ್ರಿಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ' ಕಾರ। ಇವುಗಳ ಷಷ್ಠಿಯೇ 'ವಾಂ' ಎಂಬುದು। ಇಂತಹ "ಮೂರುವಿಧ 'ಉ' ಕಾರಗಳ" ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು)। ಏಕಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ' ಕಾರ, ದ್ವಿಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು ತ್ರಿಮಾತ್ರಾತ್ಮಕ 'ಉ3' ಕಾರ। ಇಂತಹ 'ಉ' ಕಾರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾಲಗಳಂತೆಯೇ ಕಾಲಗಳುಳ್ಳ ಇತರ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ (ಅಚ್) ಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮೇಣ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು। (ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತಗಳಾದ) ಆ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರವೂ ಉದಾತ್ತ,ಅನುದಾತ್ತ, ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತ ಎಂದೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು ಮೂರು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

(ಉದಾತ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 6: ಉಚ್ಚೈರುದಾತ್ತಃ (1.2.29)

ವೃತ್ತಿ–ತಾಲ್ವಾದಿಷು ಸಭಾಗೇಷು ಊರ್ಧ್ವಭಾಗೇ ನಿಷ್ಪನ್ನಃ ಅಚ್ ಉದಾತ್ತ– ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ– ಉಚ್ಚೈಃ, ಉದಾತ್ತಃ।

ಅರ್ಥ– ತಾಲು (ಬಾಯಂಗಳದಲ್ಲಿ ದಂತಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗ) ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸ್ವರವು ಉದಾತ್ತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

(ಅನುದಾತ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 7: ನೀಚೈರನುದಾತ್ತಃ (1.2.30)

ವೃತ್ತಿ–ತಾಲ್ವಾದಿಷು ಸಭಾಗೇಷು ಸ್ಥಾನೇಷು ಅಧೋಭಾಗೇ ನಿಷ್ಪನ್ನಃ ಅಚ್ ಅನುದಾತ್ತ–ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ನೀಚೈಃ, ಅನುದಾತ್ತಃ।

ಅರ್ಥ– ತಾಲು (ಬಾಯಂಗಳದಲ್ಲಿ ದಂತಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗ) ಮೊದಲಾದ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳ ಕೆಳಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಸ್ವರವು ಅನುದಾತ್ತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ।

(ಸ್ವರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 8: ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ (1.2.31)

ವೃತ್ತಿ–ಉದಾತ್ತಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವರ್ಣಧರ್ಮೌ ಸಮಾಹ್ರಿಯೇತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ ಅಚ್ ಸ್ವರಿತಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಸ ನವವಿಧೋಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಅನುನಾಸಿಕ–ಅನನುನಾಸಿಕತ್ವಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಿಧಾ।

ಅ. ವ್ಯ.–'ಉದಾತ್ತ' ಮತ್ತು 'ಅನುದಾತ್ತ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು, ಕ್ರ. ಸಂ 6 ಮತ್ತು 7 ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ 'ಉದಾತ್ತಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ' ಎಂದು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿವೆ.

ಅರ್ಥ–ಉದಾತ್ತತ್ವ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತತ್ವ ಎಂಬ ಉಚ್ಚಾರಣ ಧರ್ಮಗಳು ಯಾವ ಒಂದು 'ಅಚ್' ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆಯೋ ಆ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಸ್ವರಿತವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಆ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರವೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ (ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ) ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದೂ ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡದೇ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ), ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತವೆ। (ಹ್ರಸ್ವ–ದೀರ್ಘ–

ಪ್ಲುತಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರವೂ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತಗಳೆಂದೂ ಮೂರುವಿಧ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂಬತ್ತು ರೂಪಗಳು. ಇವೇ ಅಕ್ಷರಗಳು ಅನುನಾಸಿಕ-ಅನನುನಾಸಿಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಹೀಗಾಗಿ (ಪ್ರಾಯಶಃ)ಸ್ವರಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧ.

(ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡೇ ರೂಪಗಳಿರುವುದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವದು).

(ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 9: ಮುಖನಾಸಿಕಾವಚನೋಽನುನಾಸಿಕಃ (1.1.8)

ವೃತ್ತಿ-ಮುಖಸಹಿತ - ನಾಸಿಕಯಾ ಉಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ವರ್ಣಃ ಅನುನಾಸಿಕ-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ತದಿತ್ಥಂ ಅ,ಇ,ಉ,ಋ ಏಷಾಂ ವರ್ಣಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಷ್ಟಾದಶ ಭೇದಾಃ। 'ಲೃ' ವರ್ಣಸ್ಯ ದ್ವಾದಶ; ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಾಭಾವಾತ್। ಏಚಾಮಪಿ ದ್ವಾದಶ, ತೇಷಾಂ ಹ್ರಸ್ವಾಭಾವಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ - ಮುಖನಾಸಿಕಾ-ವಚನಃ, ಅನುನಾಸಿಕಃ।

ಅರ್ಥ- ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು(ಅಥವಾ ಎರಡು) ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಾನದಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಮೂಗಿನಿಂದಲೂ ಯಾವ ಸ್ವರವು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಆ ವರ್ಣವು ಅನುನಾಸಿಕ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಅನುನಾಸಿಕ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವ್ಯಞ್ಜನಸೂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಹಯವರಟ್' ಮತ್ತು 'ಲಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಂತಃಸ್ಥಗಳು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಃಸ್ಥಗಳಾದ ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್ ಗಳಲ್ಲಿ ರೇಫ(ರ್)ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಮೂರು(ಯ್,ವ್,ಲ್) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ರೂಪಗಳೂ ಇವೆ. ಅವು ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು. ಈ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳಿಗೆ (ಯ್,ವ್,ಲ್) ಅನುನಾಸಿಕಧರ್ಮವು (ಸ್ವರಗಳಿಗಿದ್ದಂತೆ), ಇದ್ದು ಇವು ಸ್ವರ-ವ್ಯಞ್ಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಶಿವಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ) ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂತಃಸ್ಥಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. (ಇವನ್ನು ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸೆಮಿಒವ್ವಲ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ). ರೇಫ(ರ್) ವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಋ' ಕಾರದ ಅಂಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಂತಃಸ್ಥವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಮಾತ್ರ ಕೇವಲ ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಗಳು (ಙ್,ಮ್,ಞ್,ಣ್,ನ್) ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಹೀಗಾಗಿ 'ಅ,ಇ,ಉ ಮತ್ತು 'ಋ' ಈ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ 18 ರೂಪಗಳಿವೆ. 'ಲೃ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 12 ರೂಪಗಳು. ಕಾರಣ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘದ ಆರು ರೂಪಗಳು ಇಲ್ಲ. (ನಾವಾಗಿ ದೀರ್ಘ 'ಲೃ' ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡಿದರೂ ಅದು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ. "ಪ್ರಯೋಗ-ಶರಣಾಃ ವೈಯಾಕರಣಾಃ" ಎಂಬ ಮಾತೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ). ಏಚ್

(ಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವದ ಆರು ರೂಪಗಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡೇ ರೂಪಗಳಿರುವವು.

(ಸವರ್ಣ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 10: ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಮ್ (1.1.9)

ವೃತ್ತಿ–ತಾಲ್ವಾದಿಸ್ಥಾನಂ ಆಭ್ಯಂತರ–ಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚ ಇತ್ಯೇತದ್‌ದ್ವಯಂ ಯಸ್ಯ (ವರ್ಣಸ್ಯ) ಯೇನ (ಅನ್ಯೇನ ವರ್ಣೇನ) ತುಲ್ಯಂ ತನ್ಮಿಥಃ (ತಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಂ) ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್। ***ವಾರ್ತಿಕಂ–ಋ–ಲೃ–ವರ್ಣಯೋಃ ಮಿಥಃ ಸಾವರ್ಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್*** ಅಕುಹವಿಸರ್ಜನೀಂಯಾನಾಂ ಕಣ್ಠಃ। ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು। ಋಟುರಷಾಣಾಂ ಮೂರ್ಧಾ। ಲೃತುಲಸಾನಾಂ ದನ್ತಾಃ। ಉಪೂಪಧ್ಮಾನೀಯಾನಾಂ ಓಷ್ಠೌ। ಞಮಙಣನಾನಾಂ ನಾಸಿಕಾ ಚ। ಏದೈತೋಃ ಕಣ್ಠತಾಲು। ಓದೌತೋಃ ಕಣ್ಠೋಷ್ಠಮ್। ವಕಾರಸ್ಯ ದನ್ತೋಷ್ಠಂ। ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಸ್ಯ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಂ। ನಾಸಿಕಾ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ।

ಯತ್ನಃ ದ್ವಿಧಾ– ಆಭ್ಯನ್ತರೋ ಬಾಹ್ಯಶ್ಚ । ಆದ್ಯಃ ಪಞ್ಚಧಾ– ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷತ್‌ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷದ್ವಿವೃತ, ವಿವೃತ, ಸಂವೃತಭೇದಾತ್। ತತ್ರ ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಪ್ರಯತನಂ–ಸ್ಪರ್ಶಾನಾಮ್। ಈಷತ್–ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ–ಅಂತಃಸ್ಥಾನಾಮ್। ಈಷದ್ವಿವೃತಂ ಊಷ್ಮಣಾಮ್। ವಿವೃತಂ ಸ್ವರಾಣಾಮ್। ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ 'ಅ'–ವರ್ಣಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗೇ ಸಂವೃತಮ್। ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದಶಾಯಾಂ ತು ವಿವೃತಮೇವ। ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನಸ್ತು ಏಕಾದಶಧಾ– 1. ವಿವಾರಃ, 2. ಸಂವಾರಃ, 3. ಶ್ವಾಸಃ, 4. ನಾದಃ 5. ಘೋಷಃ, 6. ಅಘೋಷಃ, 7. ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಃ, 8. ಮಹಾಪ್ರಾಣಃ, 9. ಉದಾತ್ತಃ, 10. ಅನುದಾತ್ತಃ, 11. ಸ್ವರಿತಶ್ಚೇತಿ।

ಖರಃ– 1. ವಿವಾರಾಃ, 3. ಶ್ವಾಸಾಃ 6. ಅಘೋಷಾಶ್ಚ।

ಹಶಃ – 2. ಸಂವಾರಾಃ, 4. ನಾದಾಃ, 5. ಘೋಷಾಶ್ಚ।

ವರ್ಗಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮ–ತೃತೀಯ–ಪಞ್ಚಮಾಃ ಯಣಶ್ಚ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಃ।

ವರ್ಗಾಣಾಂ ದ್ವಿತೀಯ–ಚತುರ್ಥೌ ಶಲಶ್ಚ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಃ।

ಕಾದಯೋ ಮಾವಸಾನಾಃ ಸ್ಪರ್ಶಾಃ। ಯಣೋನ್ತಃಸ್ಥಾಃ। ಶಲಃ ಊಷ್ಮಾಣಃ। ಅಚಃ ಸ್ವರಾಃ। ಅ><ಕಃ, ಅ><ಖಃ ಇತಿ ಕ–ಖಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಕ್ ಅರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶೌ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯೌ। ಅ><ಪಃ, ಅ><ಫಃ ಇತಿ ಪ–ಫಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಕ್ ಅರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶೌ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯೌ। "ಅಂ, ಅಃ" ಇತ್ಯಚಃ ಪರೌ ಅನುಸ್ವಾರ–ವಿಸರ್ಗೌ।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ತುಲ್ಯಾಸ್ಯ, ಪ್ರಯತ್ನಂ, ಸವರ್ಣಮ್।

ಅರ್ಥಃ–ಯಾವ ಒಂದು ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಬಾಯಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ) ತಾಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು ಮತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನವು ಇರುವುದೋ ಅಂತಹದ್ದೇ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಮತ್ತೊಂದು ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೆ

ಆಗ ಆ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳಾಗುವವು.

ವಾರ್ತಿಕ– ಋ ಮತ್ತು ಲೃ ವರ್ಣಗಳೆರಡೂ (ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನ–ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು(ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು)*.

'ಅ'ವರ್ಣ ಕ–ವರ್ಗ (ಕ್,ಖ್,ಗ್,ಘ್,ಙ್), ಹ–ಕಾರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಣ್ಠವು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ – 'ಮುನೀನಾಂ ಉತ್ತರೋತ್ತರಂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ' ಎಂಬ ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿಯವರ ನಿಯಮಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಇದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. (ಪಾಣಿನಿಯವರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿರುವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು).

ಇ–ವರ್ಣ, ಚ–ವರ್ಗ, (ಚ್,ಛ್,ಜ್,ಝ್,ಞ್) ಯ–ಕಾರ ಮತ್ತು ಶ–ಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ ತಾಲು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. (ಬಾಯಂಗಳದ ದಂತಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗ).

ಋ–ವರ್ಣ, ಟ–ವರ್ಗ(ಟ್,ಠ್,ಡ್,ಢ್,ಣ್) ರೇಫ(ರ್), ಮತ್ತು ಷ–ಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಮೂರ್ಧಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. (ಮೂರ್ಧಾ ಎಂದರೆ, ಬಾಯಿಯೊಳಗಿನ ಅಂಗಳದ ಮೇಲ್ಭಾಗ).

'ಲೃ' ವರ್ಣ, ತ–ವರ್ಗ(ತ್,ಥ್,ದ್,ಧ್,ನ್), ಲ–ಕಾರ ಮತ್ತು ಸ–ಕಾರ ಇವುಗಳಿಗೆ ದನ್ತಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿವೆ. (ಹಲ್ಲುಗಳಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಒಸಡು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು).

ಉ–ವರ್ಣ, ಪ–ವರ್ಗ(ಪ್,ಫ್,ಬ್,ಭ್,ಮ್), ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ (<>) ಇವುಗಳಿಗೆ ಎರಡೂ ತುಟಿಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾಗಿವೆ.

ಞ್,ಮ್,ಙ್,ಣ್,ನ್ ಐದು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, ಆಯಾವರ್ಗದ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನದ ಜೊತೆಗೆ ಮೂಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

'ಏ'(ತ್) ಮತ್ತು 'ಐ'(ತ್) ಇವು ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಕಣ್ಠ ಮತ್ತು ತಾಲು ಇವೆರಡೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು. 'ಓ'(ತ್) ಮತ್ತು 'ಔ' (ತ್) ಇವು ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಕಣ್ಠ ಮತ್ತು ಓಷ್ಠ ಗಳು ಇವು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು. [ಏ,ಐ,ಓ,ಔ ಈ ವರ್ಣಗಳ ನಂತರ 'ತ್' ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ತಪರಕರಣವಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಆ ವರ್ಣವು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಲ್ಲ). ಹಾಗಾದರೆ ಅದು ಏ ಮತ್ತು ಐ ಹಾಗೆಯೇ ಓ ಮತ್ತು ಔ ಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏ+ಐ = ಐ ಎಂದೂ ಓ+ಔ= ಔ ಎಂದೂ ಸಂಧಿನಿಯಮದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುವದು. ಆಗ ಐ ಮತ್ತು ಔ ಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ]. 'ವ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದನ್ತ ಮತ್ತು ಓಷ್ಠಗಳು ಸ್ಥಾನ. ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಕ್ಕೆ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲವು (ನಾಲಿಗೆಯ ಬುಡ) ಸ್ಥಾನ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಮೂಗು ಸ್ಥಾನ. ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚಾರ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ, ಆಭ್ಯನ್ತರ

ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ತರಹದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿವೆ. (ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಆಭ್ಯನ್ತರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಆಯಾ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಯಾವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಯಾವಯಾವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ಮೊದಲನೆಯದು ಆಭ್ಯನ್ತರ ಪ್ರಯತ್ನ. ಅದು 5 ವಿಧ.

(ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರು ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು 4 ವಿಧವಾಗಿ ವಿಙ್ಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ). ಅವು 1.ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನ, 2.ಈಷತ್–ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನ, 3.ಈಷದ್ವಿವೃತ ಪ್ರಯತ್ನ, 4.ವಿವೃತ ಮತ್ತು 5.ಸಂವೃತ ಪ್ರಯತ್ನ ಎಂಬ ರೀತಿಯಿಂದ 5 ವಿಧ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ (ವರ್ಗೀಯ 25 ವರ್ಣಗಳಿಗೆ) ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನವು. ಯ್,ರ್,ಲ್,ವ್ ಎಂಬ ಅನ್ತಃಸ್ಥ–ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಈಷತ್–ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನವು.

ಶ್,ಷ್,ಸ್,ಹ್, ಎಂಬ ಊಷ್ಮ–ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಈಷದ್ವಿವೃತವು ಪ್ರಯತ್ನ.

ಸ್ವರಗಳಿಗೆ (ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ) ವಿವೃತ ಪ್ರಯತ್ನವು.

(ಆರು ವಿಧವಾದ) ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಸಂವೃತ ಪ್ರಯತ್ನವಿದ್ದು ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಯೋಗ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ, ವಿವೃತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಳಿದ 12 'ಅ'ಕಾರಗಳಿಗೂ ಇತರ 8 ಸ್ವರ (ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ,ಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ಗಳಿಗೂ, ಯಾವಾಗಲೂ (ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಗ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ವಿವೃತ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಇರುತ್ತದೆ. [ಸಂಧಿ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗ, ಸಂಧಿಯೋಗ್ಯತೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾವರ್ಣ್ಯವಿದೆಯೇ ಎಂದು ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಆ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾವರ್ಣ್ಯವಿದ್ದರೆ (ಆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದೆಸೆಯಲ್ಲಿಯೇ) ಸಂಧಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ, ಪ್ರಯೋಗದೆಸೆಯಲ್ಲಿ (ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ) ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ವಿಕಾರವು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಸಂವೃತ ಪ್ರಯತ್ನವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇತರ 12 ವಿಧವಾದ ವಿವೃತ ಪ್ರಯತ್ನದ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಸವರ್ಣವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಯೋಗ್ಯತೆ ಉಂಟಾಗುವದಕ್ಕಾಗಿ (ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದೆಸೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವರು. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳು ಸವರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೆ, ಸಂಧಿ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂಧಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ವಿಕಾರಹೊಂದಿರುವ ವರ್ಣವು ಸಂವೃತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಧಿಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿಯೋ, 'ಅ'ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೋ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಅದು ಸಂವೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹ್ರಸ್ವ ಸಂವೃತ 'ಅ' ಕಾರವು ಸಂಧಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ದೆಸೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿವೃತಪ್ರಯತ್ನವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಇತರ 12 ವಿಧವಾದ ವಿವೃತ 'ಅ'ಕಾರಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಧಿ ಆಗಿಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅದು ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲ.

(ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂವೃತವಾಗಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ). ಸಂಧಿಯಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಉಂಟಾದಾಗ, ಆದೇಶರೂಪವಾದ 'ಆ' ಕಾರವು ವಿವೃತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ) ಸಂವೃತ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ಎರಡು ದೆಸೆಗಳನ್ನು ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು ಅಙ್ಗೀಕರಿಸಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಇಂಥ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂದಿಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲದಾಗುತ್ತಿತ್ತು].

ಎರಡನೇಯದಾದ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನವಾದರೋ 11 ವಿಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. 1.ವಿವಾರಃ, 2.ಸಂವಾರಃ, 3.ಶ್ವಾಸಃ, 4.ನಾದಃ, 5.ಘೋಷಃ, 6.ಅಘೋಷಃ, 7.ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಃ, 8.ಮಹಾಪ್ರಾಣಃ, 9.ಉದಾತ್ತಃ, 10.ಅನುದಾತ್ತಃ, 11. ಸ್ವರಿತಃ– ಎಂದು.ಹಶ್– ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂವಾರ, ನಾದ ಮತ್ತು ಘೋಷ ಇವು ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. [ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು 33 ಇವೆ. ಅವೇ ಖರ್ ಮತ್ತು ಹಶ್ ವರ್ಣಗಳು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಹೊರತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಾದ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಅಥವಾ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಅವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ವ್ಯಞ್ಜನಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಖರ್, ಮತ್ತು ಹಶ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ವರ್ಣಗಳೂ ಇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ ವರ್ಣಗಳೂ ಇವೆ. ಆಯಾ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ, ಆಯಾ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವ ವರ್ಣಗಳು ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳು ಯಾವ ವರ್ಣಗಳು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಪರಿವಿಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ].

ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ, ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ವರ್ಣಗಳೂ, ಮತ್ತು 'ಯಣ್' (ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್) ವರ್ಣಗಳು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವು ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಗಳೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣಗಳೂ ಮತ್ತು ಶಲ್(ಶ್,ಷ್,ಸ್,ಹ್) ಊಷ್ಮಾಣ ವರ್ಣಗಳು ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವು ಮಹಾಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (ಈ ಎರಡುವಿಧ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನು ಆಯಾ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾದ ಉದಾತ್ತ,ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತ ಎಂಬ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ (ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು.[ಇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಸ್ವರಗಳು 18 ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತಗಳೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ವರ್ಣವಿಭಾಗ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಈ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ವರಿತಗಳೆಂಬವೂ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾಗಿವೆ. ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಗೂ ಸ್ವರವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ನಾಮಧೇಯ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ನಾವು

ವರ್ಣಗಳಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೋ ಅಥವಾ ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣ-ಪ್ರಯತ್ನಗಳಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೋ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಲಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರ ವರ್ಣಗಳು ಬೇರೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಬೇರೆ; ಆದರೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಮಾನವಾದ ಹೆಸರಿರುವದರಿಂದ, ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ].

'ಕ್' ಕಾರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರವರೆಗಿನ 25 ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು ಸ್ಪರ್ಶ ವರ್ಣಗಳೆಂದ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್ ವರ್ಣಗಳು ಅಂತಃಸ್ಥಗಳು. (ಅಂದರೆ ಇವು ಸ್ವರ ಮತ್ತು ವ್ಯಞ್ಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇವೆ. ವ್ಯಞ್ಜನ ಧರ್ಮಗಳೂ ಇವೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯ್,ವ್,ಲ್‌ಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಧರ್ಮವಿದೆ. ರೇಫ(ರ್)ಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಧರ್ಮವಿರುವದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ).

ಶ್, ಷ್, ಸ್ ಮತ್ತು ಹ್ ಈ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಊಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. (ಇವುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ, ಚಳಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಉಗಿ ಬರುವದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು).

ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ,ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ಈ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಅಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ) ಸ್ವರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ><ಕ್, ><ಖ್ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಕ' ಕಾರ 'ಖ' ಕಾರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅರ್ಧವಿಸರ್ಗದಿಂದ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

<>ಪ್, <>ಫ್ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಫ' ಕಾರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅರ್ಧವಿಸರ್ಗದಂತೆ ಇರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

'ಅಂ' 'ಅಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ (ಅಥವಾ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳ) ನಂತರ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. (ಹರಿಂ, ಹರಿಃ- ಇಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರದನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರ- ವಿಸರ್ಗಗಳಿವೆ).

(ಸವರ್ಣ ಗ್ರಾಹಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 11: ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ (1.1.69)

ವೃತ್ತಿ – ಪ್ರತೀಯತೇ ವಿಧೀಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ। ಅವಿಧೀಯಮಾನಃ ಅಣ್ ಉದಿಚ್ಚ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್। ಅತ್ರೈವ ಅಣ್, ಪರೇಣ ಣ-ಕಾರೇಣ। ಕುಚುಟುತುಪು ಏತೇ ಉದಿತಃ। ತದೇವಮ್ – 'ಅ' ಇತಿ ಅಷ್ಟಾದಶಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ। ತಥಾ 'ಇ'ಕಾರ-'ಉ'ಕಾರೌ। 'ಋ'ಕಾರಃ ತ್ರಿಂಶತಃ। ಏವಮ್ 'ಲೃ'ಕಾರೋಽಪಿ। ಏಚಃ ದ್ವಾದಶಾನಾಮ್। ಅನುನಾಸಿಕ-ಅನನುನಾಸಿಕಭೇದೇನ ಯ-ವ-ಲಾಃ ದ್ವಿಧಾ। ತೇನ ಅನನುನಾಸಿಕಾಃ ತೇ, ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾ।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ಅಣ್, ಉದಿತ್, ಸವರ್ಣಸ್ಯ, ಚ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ।

ಅ. ವೃ. – "ಸ್ವಂ ರೂಪಂ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಶಬ್ದ ಸಂಜ್ಞಾ" (1.1.68) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ವಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ 'ಸ್ವಸ್ಯ' (ಸವರ್ಣಸ್ಯ) ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– (ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂದರೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವಂತಹ ವರ್ಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿಯೋ ಆಗಮವಾಗಿಯೋ ಆದೇಶವಾಗಿಯೋ ಇರಬಹುದು). ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ 'ಅಣ್' ವರ್ಣಗಳೂ ಮತ್ತು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಉದಿತ್(ಕು, ಚು, ಟು, ತು, ಪು ಅಥವಾ ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಞ್ಜನ) ವರ್ಣಗಳು ಸವರ್ಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. (ತಮಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸವರ್ಣಗಳು ಯಾವದೇ ಸವರ್ಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. ವರ್ಣಗಳು ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, 'ಅಣ್' ಆಗಿದ್ದರೆ, ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಸವರ್ಣ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಾರದು. ಕಾರಣ ಅವಿಧೀಯಮಾನತ್ವವೆಂಬ ಧರ್ಮವು 'ಅಣ್'ಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ).

ಉದಾ– ಅಣ್ ವರ್ಣಗಳು (ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ,ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ಮತ್ತು ಹ್,ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್ ಎಂಬ 14 ವರ್ಣಗಳು). ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಣ್ ವರ್ಣಗಳೇ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಯಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ. ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ, ಇಕ್(ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಯಣ್ (ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್) ವರ್ಣಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಹೊರತು, ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ. ಯಣ್ ಎಂಬುದು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು. ಇವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್,ಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ, ಅದೇ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ (ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ), ಯಣ್ ಸಂಧಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ– ನದೀ+ಅತ್ರ = ನದ್ಯತ್ರ ಎಂದೂ ಸಪದಿ+ಅತ್ರ = ಸಪದ್ಯತ್ರ ಎಂದು ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಕ್ ಗೆ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನದೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರವೂ, ಸಪದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರವೂ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಕಾರ ಮತ್ತು 'ಇ' ಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಸವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವಿಧೀಯಮಾನ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಧೀಯಮಾನ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಣ್ ವರ್ಣಗಳಾದ ಯಣ್(ಯಣ್ ವರ್ಣಗಳು ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿವೆ) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಾರದ್ದರಿಂದ, ಯಣ್ ವರ್ಣಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಹೊರತು ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಅಣ್' ವರ್ಣಗಳೆಂದರೆ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ 14 ವರ್ಣಗಳೇ

ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಣ್' ಎಂಬ ಇತ್ ವರ್ಣವು 'ಲಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪರ 'ಣ್' ಕಾರ. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಣ್'ಎಂದರೆ, "ಅ ಇ ಉಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವ 'ಣ್'ಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಅಂದರೆ, ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.) (ಹಾಗೆಯೇ 'ಇಣ್' ಎಂದರೆ, ಇಉಋಲೃಏಓಐಔ ಹ್‌ಯ್‌ವ್‌ರ್‌ಲ್ ಎಂಬ 13 ವರ್ಣಗಳು).*

ಪರೇಣೈವ ಇಣ್ ಗ್ರಹಾಃ ಸರ್ವೇ, ಪೂರ್ವೇಣೈವ ಅಣ್‌ಗ್ರಹಾ ಮತಾಃ।
ಋತೇಽಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯೇತ್ಯೇತದೇಕಂ ಪರೇಣ ತು॥

(ಸಂಹಿತಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 12: ಪರಃ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ (1.4.109)

ವೃತ್ತಿ –ವರ್ಣಾನಾಮ್ ಅತಿಶಯಿತಃ ಸನ್ನಿಧಿಃ ಸಂಹಿತಾಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ– ವರ್ಣಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮೀಪ್ಯ ಉಚ್ಚಾರಣಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಲಸಾಮೀಪ್ಯವೆಂದರೆ, ಅರ್ಧ ಮಾತ್ರಾ ಕಾಲವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಪರಸನ್ನಿಕರ್ಷವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ).

(ಸಂಯೋಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 13: ಹಲೋಽನನ್ತರಾಃ ಸಂಯೋಗಃ (1.1.7)

ವೃತ್ತಿ – ಅಜ್ಭಿಃ ಅವ್ಯವಹಿತಾ ಹಲಃ ಸಂಯೋಗಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ಹಲಃ, ಅನನ್ತರಾಃ, ಸಂಯೋಗಃ ।

ಅರ್ಥ– ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳಿಲ್ಲದೇ ಆ ವ್ಯಂಜನಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ, ಆ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ, ಸಂಯೋಗ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ನಕ್ರ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ, 'ಕ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. (ಕ್,ರ್,ಅ). ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್,ರ್, ಈ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ, ಸಂಯೋಗ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಥವಾ ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಂಜನಗಳೂ ಸಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವದುಂಟು. ಉದಾ– ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ, ಮೂರು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಕೂಡಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅದು ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಪದವೆಂದು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ 'ದ್'ಕಾರ, 'ಧ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಯ್'ಕಾರ ಎಂಬ ವರ್ಣಗಳು ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ).

(ಪದ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 14: ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಮ್ (1.4.14)

ವೃತ್ತಿ – ಸುಬಂತಂ ತಿಙಂತಂ ಚ ಪದಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ. ಚ್ಛೇ– ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಮ್ ।

ಅರ್ಥ – ಸುಬನ್ತ ಮತ್ತು ತಿಙನ್ತ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಪದಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. [ಸುಬನ್ತಮ್ ಎಂದರೆ ಸುಪ್ ಅನ್ತೇ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಎಂದೂ, ತಿಙನ್ತಮ್ ಎಂದರೆ, ತಿಙ್ ಅನ್ತೇ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಎಂದೂ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ (ಪ್ರಕೃತಿಗೆ) ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಸುಬನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವೃಕ್ಷ+ಸು= ವೃಕ್ಷಃ, ಈಗ ಇದನ್ನು ಪದವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಕೇವಲ 'ವೃಕ್ಷ' ವೆಂದೋ, ಅಥವಾ 'ಸು' ಎಂದೋ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದು. (ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿರ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯವರ ವಾಕ್ಯವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ). ವೃಕ್ಷಃ ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಷಡ್ಲಿಙ್ಗ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ತದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಿಙನ್ತ ಪದವೆಂದರೆ, ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ (ತಿಙನ್ತದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೂರು ಅಂಶಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಧಾತು+ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ+ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ (ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ). ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್'ಕಾರಗಳಾದ, ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲೋಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (ಶಪ್, ಶ್ಯನ್ ಮೊದಲಾದ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ 'ಲ್'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ (ಲಿಟ್, ಲುಙ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಸಂಕೇತೇ ಲೃಙ್) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಬೇರೆ (ಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೆಲವೊಂದು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ತದನನ್ತರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಲ್ಲ 'ಲ್'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಇವುಗಳಿಗೆ ತಿಙನ್ತ ಪದಗಳೆಂದುಹೆಸರು. 'ಸುಪ್' ಮತ್ತು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ವಿ.	ಸು	ಔ	ಜಸ್
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಅಮ್	ಔಟ್	ಶಸ್
ತೃ.ವಿ.	ಟಾ	ಭ್ಯಾಮ್	ಭಿಸ್
ಚ.ವಿ.	ಙೇ	ಭ್ಯಾಮ್	ಭ್ಯಸ್
ಪಂ.ವಿ.	ಙಸಿ	ಭ್ಯಾಮ್	ಭ್ಯಸ್
ಷ.ವಿ.	ಙಸ್	ಓಸ್	ಆಮ್
ಸ.ವಿ.	ಙಿ	ಓಸ್	ಸುಪ್

'ಸು' ನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ 'ಪ್' ನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವುದರಿಂದ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಆಖ್ಯಾತ ಅಥವಾ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	ತಿಪ್	ತಸ್	ಝಿ
ಮ.ಪು.	ಸಿಪ್	ಥಸ್	ಥ
ಉ.ಪು.	ಮಿಪ್	ವಸ್	ಮಸ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಆಖ್ಯಾತ ಅಥವಾ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ.ವ.
ಪ್ರ.ಪು.	ತ	ಆತಾಮ್	ಝ
ಮ.ಪು.	ಥಾಸ್	ಆಥಾಮ್	ಧ್ವಮ್
ಉ.ಪು.	ಇಟ್	ವಹಿ	ಮಹಿಙ್

'ತಿ' ಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭವಾಗಿ 'ಙ್' ನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ, 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ 18 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಲಟ್' 'ಲಿಟ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊಂದು ಆದೇಶವಾಗಿಬರುತ್ತವೆ. (ಆ 'ಲ್'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ– 'ಶತ್ರುವದಾದೇಶಃ' ಶತ್ರು ಶಬ್ದದಲಿಯ್ಲೂ ಮತ್ತು ಆದೇಶ ಶಬ್ ್ದದಲ್ಲಿಯೂ 'ಶ' ಕಾರವಿರುವದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಮದ ಬಗ್ಗೆ ನೆನಪಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದಾಗ– ಮಿತ್ರವದಾಗಮಃ – ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಮ'ಕಾರವಿರುವದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು).

ಉದಾ– ಪಠ್+ಅ+ಲ್(ಲಿಟ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಈ 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ 'ಲಟ್' 'ಲಿಟ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಕೊಂದು ಹಾಕಿ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ 'ಲಟ್', 'ಲಿಟ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ, 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವದು. 'ಅಟ್' 'ಇಟ್' ಮೊದಲಾದವು 'ಇತ್' ಗಳಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅವು ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ – ಅಟಾವಿತೌ। ಇಟಾವಿತೌ ।........ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

॥ ಸಂಜ್ಞಾ–ಪ್ರಕರಣ (1) ಮುಗಿಯಿತು॥

2. ಸನ್ಧಿ-ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅಚ್ (ಸ್ವರ)-ಸನ್ಧಿ

(ಸೂತ್ರ 15-61 ರವರೆಗೆ)

ಅವತಾರಿಕೆ-ಎರಡು ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸನ್ಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಅಚ್'(ಸ್ವರ)ಗಳು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಉಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ, 'ಅಚ್' ಸನ್ಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ವ್ಯಞ್ಜನ (ಹಲ್)ಗಳು ಅವಿಳಂಬಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಕಾರಕ್ಕೆ, ವ್ಯಞ್ಜನ(ಹಲ್)ಸನ್ಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು). ಸನ್ಧಿಗಳು ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವು 1. ಅಚ್-ಸನ್ಧಿ, 2. ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ, 3.ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ-ಸನ್ಧಿ, 4. ಸ್ವಾದಿ-ಸನ್ಧಿ, 5. ವಿಸರ್ಗ-ಸನ್ಧಿ ಎಂದು.

ಈ ಐದು ಸನ್ಧಿಗಳನ್ನು ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ, ಮೂರು ಸನ್ಧಿಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳು ಅಚ್-ಸನ್ಧಿ, ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗ-ಸನ್ಧಿಗಳು.ಈ ಅಚ್ ಸನ್ಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ಕೆಳಗಿನ ಎಂಟು ಸನ್ಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. 1. ಯಣ್ ಸನ್ಧಿ, 2. ಯಾನ್ತಾದೇಶ-ವಾನ್ತಾದೇಶ ಸನ್ಧಿ, 3.ಗುಣ ಸನ್ಧಿ, 4. ವೃದ್ಧಿ ಸನ್ಧಿ, 5. ಪರರೂಪ ಸನ್ಧಿ, 6. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸನ್ಧಿ, 7. ಪೂರ್ವರೂಪಸನ್ಧಿ, 8.ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸನ್ಧಿ ಎಂದು. ಪ್ರಕೃತ ಅಚ್-ಸನ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ವರದರಾಜರು, ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಸಮಾಸದಲ್ಲೂ ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಾಗಲೂ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ತ್ರತ್ರ + ಅತ್ರ =ತತ್ರಾತ್ರ. ಎಂದೂ, ಪದಗಳನ್ನು ಕೂಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ-ಸನ್ಧಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುಧೀಭಿಃ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ, ಎಲ್ಲ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಬೇಕು. (ಅಂದರೆ ಅವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ). ಆಗ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸನ್ದರ್ಭದಲ್ಲೂ ಸನ್ಧಿಯಾಗಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಸುಬನ್ತ (ಪದ) ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಸುಧೀಭಿಃ ಉಪಾಸ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೆ, ಸುಧೀ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಈ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಉ' ಕಾರವನ್ನು ವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದೇ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ, ಸಂಹಿತಾ(ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನೋಡಿರಿ) ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ, 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' (6.1.77) ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

(1). ಯಣ್ ಸನ್ಧಿಃ

ಸೂತ್ರ ೧೫. ಇಕೋ ಯಣಚಿ (6.1.77)

ವೃತ್ತಿ – ಇಕಃ ಸ್ಥಾನೇ ೦ಯಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಚಿ, ಸಂಹಿತಾ೦ಯಾಂ ವಿಷ೦ಯೇ। 'ಸುಧೀ+ಉಪಾಸ್ಯ' ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ–

ಪ.ಚ್ಛೇ. – ಇಕಃ, ಯಣ್, ಅಚಿ।

ಅ.ವೃ. – "ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ" (1.1.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್" (6.1.72) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಅಧಿಕಾರವೆಂದರೆ, ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳದೇ ಉತ್ತರಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವದು. ಯಾವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು, ಯಾವಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು, ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೋ, ಅಥವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಮೂಲಕವೋ, ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅರ್ಥ – ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಉಚ್ಚಾರಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾಮೀಪ್ಯ (ಸಂಹಿತಾ), (ಅಂದರೆ, ಅರ್ಧಮಾತ್ರಾಕಾಲ)ವಿದ್ದಾಗ, 'ಇಕ್' (ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' (ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್) ವರ್ಣಗಳು ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಅಚ್' ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಈ ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವದೇ ವಿಕಾರವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೂ ವಿಕಾರವಿರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಯಾವದೇ ನಿಯಮವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಾರವೂ ಆಗುವದುಂಟು. (ಉದಾ– ಗುಣ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿ ಸನ್ಧಿಗಳು). ಯಾವ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇ–ಯ್

ಉ–ವ್

ಋ–ರ್

ಲೃ–ಲ್

ಇಲ್ಲಿ, ಇ, ಉ, ಎಂದರೆ, ಅವುಗಳ 18 ರೂಪಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಬೇಕು. ಋ, ಲೃ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ 30 ರೂಪಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯ್. ವ್. ರ್, ಲ್ ಗಳಲ್ಲಿ ಯ್, ವ್, ಲ್, ಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಅನನುನಾಸಿಕ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ರ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ, ಅನನುನಾಸಿಕ ರೂಪವಿದ್ದು ಅನುನಾಸಿಕ ರೂಪವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಞ್, ಮ್, ಙ್, ಣ್, ನ್ ಎಂಬ ವರ್ಗೀಯ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವಮಾತ್ರ ಇದೆಯೇ ಹೊರತು ಅನನುನಾಸಿಕರೂಪವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು). ಯ್. ವ್, ಲ್, ಮತ್ತು ರ್ (ರೇಫ)ಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ

ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧೀಯಮಾನವಾಗಿದ್ದರಿಂದ, ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಇದನ್ನು 'ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ' (1.1.69) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗುವದು). 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರ, 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರ್'(ರೇಫ) ಮತ್ತು 'ಲೃ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ, ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದಿವೆಯೇ ಹೊರತು, ಕ್ರಮದ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಅಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ, 'ಇಕ್' ಗೆ 'ಯಣ್' ಬರುತ್ತದೆ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಗೆ ಇ, ಉ, ಋ, ಲೃ ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ವರ್ಣವಿದ್ದು, ಉತ್ತರ ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ, ಯಾವದಾದರೊಂದು ಸ್ವರವರ್ಣವಿದ್ದರೆ, ಆಗ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರ, 'ಉ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರ, 'ಋ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರ್'(ರೇಫ) ಮತ್ತು 'ಲೃ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಶತ್ರುವದಾದೇಶಃ ಎಂದರೆ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣವು, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ವರ್ಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ, ಆಜಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ಸುಧ್ಯುಪಾಸ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ರೂಪವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಸುಧ್ (ಈ + ಉ) ಪಾಸ್ಯ ---> ಸುಧ್(ಯ್ + ಉ) ಪಾಸ್ಯ ---> ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ = 'ಸುಧ್ಯುಪಾಸ್ಯ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೇನೇ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 16. ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (1.1.66)

ವೃತ್ತಿ – ಸಪ್ತಮೀ-ನಿರ್ದೇಶೇನ ವಿಧೀಯಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾನ್ತರೇಣ ಅವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಬೋಧ್ಯಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ – ತಸ್ಮಿನ್, ಇತಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ।

ಅರ್ಥ – ಇದು ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ, ಪರಿತಃ ವ್ಯಾಪೃತಾ ಭಾಷಾ ಪರಿಭಾಷಾ ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ. (ವ್ಯಾಪೃತಾ ಎಂದರೆ, ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವದು ಎಂದರ್ಥ). ಸೂತ್ರಗಳು 6 ವಿಧವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

> ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ಚ ವಿಧಿರ್ನಿಯಮ ಏವ ಚ।
> ಅತಿದೇಶೋऽಧಿಕಾರಶ್ಚ ಷಡ್ವಿಧಂ ಸೂತ್ರಲಕ್ಷಣಮ್॥

ಸುಧೀ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಕ್' ಗೆ 'ಯಣ್' ಬರುತ್ತದೆ, 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರೆ, ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಸುಧೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು, ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಉ' ಕಾರ (ಅಚ್)ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಎಂದರೆ, 'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅವು 'ಉಪಾಸ್ಯ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ, 'ಆ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರ. ಈಗ ಯಾವ 'ಇಕ್'ಗೆ ಯಾವ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲದಿರುವದರಿಂದ, ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಹೊರಟಿದೆ. **'ಅನಿಯಮೇ ನಿಯಮಕಾರಿಣೀತ್ವಮ್'** ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ಲಕ್ಷಣ.

ಅಚಿ ಎಂದು ನಿಮಿತ್ತವು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ 'ಅಚ್'ಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ (ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವ) ವರ್ಣಕ್ಕೇನೇ 'ಯಣ್' ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉಪಾಸ್ಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಉ'ಕಾರವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, 'ಆ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಗಳಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, 'ಸುಧೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೇನೇ 'ಯಣ್' ಬರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಈ' ಕಾರವು ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ-ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇತರ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ಥಾನಿಯೂ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಕಾರ್ಯ ಯಾವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

'ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆಯೋ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅವ್ಯವಹಿತ-ಪೂರ್ವ-ವರ್ಣಕ್ಕೇನೇ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಸದೃಶವಾದ ವರ್ಣವನ್ನೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 17: ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ (1.1.50)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಸಙ್ಗೇ ಸತಿ ಸದೃಶತಮಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। 'ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ' ಇತಿ ಜಾತೇ-

ಪ.ಚ್ಛೇ.- ಸ್ಥಾನೇ, ಅನ್ತರತಮಃ।

ಅರ್ಥ - ಈ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ, ಪ್ರಸಙ್ಗ. ಪ್ರಸಙ್ಗವೆಂದರೆ, ಉಚ್ಚಾರಣಾಪ್ರಸಕ್ತಿ (ಅವಕಾಶ). 'ಅತಿಶಯಿತಃ ಅನ್ತರಃ ಅನ್ತರತಮಃ' ಅನ್ತರವೆಂದರೆ ಸದೃಶವೆಂದರ್ಥ. ಯಾವದೇ ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚಾರ ಮಾಡುವ ಪ್ರಸಙ್ಗದಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಅನೇಕ ಸದೃಶವಾದ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಆಗ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ತಾಲು ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಾದೇಶವು 'ಈ' ಕಾರದ ಜಾಗದಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ.(ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು). ಇದೇ ಪ್ರಸಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ 'ಅರ್ಥ', 'ಗುಣ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಮಾಣ'ಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಸದೃಶ ವರ್ಣಗಳು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

(ಈ ಸೂತ್ರದ ತತ್ವಬೋಧಿನೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ಸಾದೃಶ್ಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಸ್ಥಾನತಃ' ಎಂದರೆ, ಸ್ಥಾನಿಯ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ, 'ಅರ್ಥತಃ' ಎಂದರೆ, ಅಪತ್ಯಾರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದಾಗಲೂ ಅರ್ಥ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ, 'ಗುಣತಃ' ಎಂದರೆ, ಪ್ರಯತ್ನಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ ಮತ್ತು 'ಪ್ರಮಾಣತಃ' ಎಂದರೆ, ಮಾತ್ರಾಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಉದಾಹರಣೆಗಳಮುಖಾಂತರ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ). ಈ ಪ್ರಸಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯ ಒಂದೇ ಇರುವದರಿಂದ, ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಸಾಮ್ಯಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲಾ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದು ಸಂಧಿಯಿಂದ ಪರಿಣಾಮ ಉಂಟಾಗಿರುವಾಗ, 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

('ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 18.ಅನಚಿ ಚ (8.4.47)

ವೃತ್ತಿ –ಅಚಃ ಪರಸ್ಯ 0ಯರಃ, ದ್ವೇ ವಾ ಸ್ತಃ ನ ತು ಅಚಿ। ಇತಿ 'ಧ್' ಕಾರಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಂ। 'ಸುಧ್‌ಧ್‌0ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ' ಇತಿ ಜಾತೇ–

ಅ.ವ್ಯ. – 'ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ (8.4.45)' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಯರಃ' ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಮತ್ತೂ 'ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ (8.4.46)' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಃ' ಹಾಗೂ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಅಚ್' (ಅಚಃ) ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯರ್' ವರ್ಣವಿದ್ದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ (ಅನಚಿ), 'ಯರ್' ವರ್ಣ (ಯರಃ)ಕ್ಕೆ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ(ದ್ವೇ) ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಚ್' ಮತ್ತು 'ಯರ್' ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳು. 'ಅಚ್'ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳು. 'ಯರ್' ಎಂದರೆ 'ಹ' ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಸ್ವರವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಯರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ, ಸ್ವರ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು. ಆಗ ಆ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ ವರ್ಣದ ನಂತರ 'ಯರ್' ವರ್ಣವು ಇರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಯರ್' ವರ್ಣದನಂತರ ಸ್ವರ ವರ್ಣವಿರಬಾರದು. ಈ ಎರಡು ನಿಬಂಧನೆಗಳು, ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರದನಂತರ (ಅಚ್-ವರ್ಣದನಂತರ) 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಧ್' ಕಾರವಿದ್ದು, ತದನಂತರ ಸ್ವರ ವರ್ಣವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವದರಿಂದ, (ಅನಚಿ) 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಧ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಾರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ

ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಜ್ಯ-ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವದು.* (ಪರಿವಿಡಿ ನೋಡಿರಿ).

(ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಸ್ತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 19.ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ (8.4.53)

ವೃತ್ತಿ –ಸ್ಪಷ್ಟಂ। ಇತಿ ಪೂರ್ವ'ಧ್' ಕಾರಸ್ಯ 'ದ್' ಕಾರಃ । 'ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ' (ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ)

ಅರ್ಥ – 'ಅನಚಿ ಚ' (8.4.47) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಧ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ,ಸುಧ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಝಲ್' ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಜಶ್' ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ, 'ಝಶ್' ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಸುಧ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ 'ಧ್' ಕಾರವು 'ಝಶ್' ವರ್ಣ(ನಿಮಿತ್ತ)ವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಝಲ್' ವರ್ಣ(ಸ್ಥಾನಿ)ವಾದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, 'ಜಶ್' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ವರ್ಗೀಯ ತೃತೀಯ 'ದ್' ಕಾರವು 'ಧ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ, ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದಾಗ ಸುದ್‌ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳು–24. ಅವು ರಝ್,ಭ್,ಘ್,ಢ್,ಧ್, ಜ್,ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್, ಖ್,ಫ್,ಛ್,ಠ್,ಥ್,ಚ್,ಟ್, ತ್,ಕ್,ಪ್,ಶ್,ಷ್,ಸ್,ಹ್.

ಝಶ್ ವರ್ಣಗಳು – ಝ್,ಭ್,ಘ್,ಢ್,ಧ್, ಜ್,ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್,

ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳು – ಜ್,ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್,

ವಿಶೇಷ ವಿವರಣೆ– ವರ್ಗೀಯ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸವರ್ಣವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ 'ಝಲ್'ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ, ವರ್ಗೀಯ ಅನ್ತ್ಯ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳಾದ 'ಙ್,ಮ್,ಞ್,ಣ್,ನ್'ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 20 ವರ್ಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಜ್,ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್ ಎಂಬ 5 ಆದೇಶಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ವರ್ಗೀಯವ್ಯಞ್ಜನಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ (ಪರಿವಿಡಿ ನೋಡಿರಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಶ್,ಷ್,ಸ್,ಹ್ ಎಂಬ ಅವರ್ಗೀಯ 'ಝಲ್' ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಜ್,ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್ ಈ ಐದು ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜ್' ಕಾರ, 'ಷ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ 'ಡ್' ಕಾರ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಸಂಯೋಗಾನ್ತವಾದ ಪದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 20. ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ (8.2.23)

ವೃತ್ತಿ –ಸಂಯೋಗಾನ್ತಂ ಯತ್ಪದಂ ತದನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ.- 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಡಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಬರುವದರಿಂದ, 'ಪದಸ್ಯ'(8.1.16) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಸಂಯೋಗಃ ಅನ್ತಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಸಂಯೋಗಾನ್ತಮ್ (ಪದಮ್) ತಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ (ಪದಾನ್ತಸ್ಯ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಯಾವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಅಂದರೆ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಡದೆಯೇ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳು ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುದ್ಧ್ಯ್ ಎಂಬುದು ಸಂಯೋಗಾನ್ತವಾದ ಪದ.

'ಸುಧೀ' ಎಂಬ ಪದವೇ ಈ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. **'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್'** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಇದರ ಪದತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಚ್ಯುತಿಯೂ ಬಂದಿಲ್ಲ* (ನಾಯಿಯ ಬಾಲವು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಅದು ನಾಯಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ; ಕತ್ತೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಎಂದರೆ, ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಪದಾನ್ತ್ಯವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 21. ಅಲೋऽನ್ತ್ಯಸ್ಯ (1.1.52)

ವೃತ್ತಿ-ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಅಲಃ (ಲೋಪಃ) ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ 'ಯ'-(ಯ್) ಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ವಾ॥ 0ಯಣಃಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ।

1.ಸುದ್ಧ್ಯ್ಉಪಾಸ್ಯಃ, 2.ಸುಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ। 1.ಮದ್ಧ್ವ್ಅರಿಃ, 2.ಮಧ್ವರಿಃ। 1. ಧಾತ್ತ್ರಂಶಃ, 2.ಧಾತ್ರಂಶಃ । ಲಾಕೃತಿಃ ।

ಪ.ಛೇ. - ಅಲಃ, ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ.-'ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ' (1.1.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಷ್ಠೀ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಷಷ್ಠೀ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾದ ಪದವು ತೃತೀಯಾನ್ತವಾಗಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯಾ' ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಇದು ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ (ಲೋಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಪದದ ಕೊನೆಯವರ್ಣಕ್ಕೇನೇ ಲೋಪಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ವ್ಯಞ್ಜನವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಸ್ವರವಾಗಿಯೋ ಇರಬಹುದು ಎಂಬುದನ್ನು 'ಅಲ್' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ, ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಪದದ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡದೇ ನಾವು ಪದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಾನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ಲೋಪದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ

'ಯಣಃಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ' ಎಂದು.

ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವಾಗ- 'ವ್' 'ರ್' 'ಲ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಇಂತಹ ಲೋಪ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ, 'ಯಣಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ'ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯಃ' ಎಂದಾಗ 'ಸುದ್‌ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ' (ಸುದ್ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ) ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೊದಲನೇ ಉದಾಹರಣೆಯ ಎರಡನೆಯ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ. ಯಣ್ ಸನ್ಧಿಯಿಂದ ಸಿಗುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

(ಅ) ಸುಧೀ + ಉಪಾಸ್ಯಃ = ಸುಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ. (ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪ)

1. (ಬ) ಸುಧೀ + ಉಪಾಸ್ಯಃ > ಸುಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ > (ಅನಚಿ ಚ) ಸುಧ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ > (ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ) ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ = ಸುದ್ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ (ದ್ವಿತ್ವಬಂದ ರೂಪ)ಇದರಂತೆಯೇ

2. (ಅ) ಮಧು + ಅರಿಃ = ಮಧ್ವರಿಃ (ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪ),

2. (ಬ) ಮಧ್‌ಧ್‌ವ್ + ಅರಿಃ > ಮದ್‌ಧ್‌ವ್ + ಅರಿಃ = ಮದ್ಧ್ವರಿಃ. (ದ್ವಿತ್ವಬಂದ ರೂಪ).

3. (ಅ) ಧಾತೃ + ಅಂಶಃ > ಧಾತ್ + (ಋ + ಅಂ) ಶಃ > ಧಾತ್ + (ರ್+ ಅಂ) ಶಃ = ಧಾತ್ರಂಶಃ (ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪ)

3. (ಬ) ಧಾತೃ + ಅಂಶಃ > ಧಾತ್ + (ಋ + ಅಂ) ಶಃ > (ಅನಚಿ ಚ) ಧಾತ್‌ತ್ + ಋ + ಅಂಶಃ >ಧಾತ್‌ತ್ + ರ್ + ಅಂಶಃ = ಧಾತ್ತ್ರಂಶಃ. (ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ರೂಪ). (ಇಲ್ಲಿ ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ).

4. ಲೃ + ಆಕೃತಿಃ > ಲ್ + ಆಕೃತಿಃ = ಲಾಕೃತಿಃ (ಇಲ್ಲಿ ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ).

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಣ್ ಸನ್ಧಿ ಮುಗಿಯಿತು.

(2). ಯಾನ್ತಾದೇಶ-ವಾನ್ತಾದೇಶ ಸನ್ಧಿಃ.

(ಅಥವಾ ಅಯ್.ಅವ್,ಆಯ್,ಆವ್ ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸನ್ಧಿಃ)

ಸೂತ್ರ 22. ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ (6.1.78)

ವೃತ್ತಿ -ಏಚಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಅಯ್-ಅವ್, ಆಯ್-ಆವ್ ಏತೇ ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯಂ ಸ್ಯುಃ ಅಚಿ।

ಪ.ಚ್ಛೇ - ಏಚಃ, ಅಯವಾಯಾವಃ। (ಅಯ್,ಅವ್,ಆಯ್,ಆವ್)

ಅ.ವೃ.- 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಚಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಹಿತಾಯಾಂ" ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಯ್ ಚ, ಅವ್ ಚ, ಆಯ್ ಚ, ಆವ್ ಚ = ಅಯವಾಯಾವಃ। ಏಚ್ (ಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಯ್,ಅವ್,ಆಯ್,ಆವ್ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 'ಏ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ 'ಅಯ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ 'ಓ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ 'ಅವ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ, 'ಐ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ 'ಆಯ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ, ಮತ್ತು 'ಔ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, 'ಆವ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯ ಹೀಗಿದೆ: ನಾಯಿಯ ಬಾಲ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ನಾಯಿ ನಾಯಿಯೇ ಹೊರತು ಕತ್ತೆಯಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಸುಬಂತಗಳು ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದರೂ ಪದತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾನ್ತಾದೇಶ-ವಾನ್ತಾದೇಶ' ಸನ್ಧಿಯೆಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಏ, ಐ ಗಳಿಗೆ 'ಅಯ್' 'ಆಯ್' ಎಂಬ ಯಾನ್ತಾದೇಶಗಳು, ಮತ್ತು ಓ, ಔ ಗಳಿಗೆ 'ಅವ್' 'ಆವ್' ಎಂಬ ವಾನ್ತಾದೇಶಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ,ಹೇಳಿರುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಮುಂದಿನ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವೇ ಹೊರತು, ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆದದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಸೂತ್ರ 23. ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್ (1.3.10)-

ವೃತ್ತಿ -ಸಮಸಮ್ಬನ್ಧೀ ವಿಧಿಃ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಹರಯೇ, ವಿಷ್ಣವೇ। ನಾಯಕಃ, ಪಾವಕಃ।

ಅರ್ಥ -'ಸಂಖ್ಯಾಮ್ ಅನತಿಕ್ರಮ್ಯ-ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮ್'ಎಂದರೆ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಅನುದೇಶ'ವೆಂದರೆ ವಿಧಿಸುವುದು ಅಥವಾ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ವಿಧಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸ್ಥಾನಿ ಇರಬೇಕು. ಸ್ಥಾನಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸ್ಥಾನಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸುವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆದೇಶವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶಗಳು ಮತ್ತು ವಿಧೇಯಗಳು ಸಮಾನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವವೋ ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇಯ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ(ಸ್ಥಾನಿಗೆ) ಮೊದಲನೇಯ ವಿಧೇಯವು(ಆದೇಶವು) ಎರಡನೇಯ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಎರಡನೇಯ ಆದೇಶವೆಂದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಧಾನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು **'ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸ್ಥ ಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏ, ಓ, ಐ, ಔ-ಗಳು ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು ವಿಧೇಯಗಳೂ ಸಹ ಸಮಾನವಾದ ಸಂಖ್ಯೆ (ನಾಲ್ಕು) ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವದರಿಂದ ಮೊದಲನೇಯ ಉದ್ದೇಶವಾದ 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಅಯ್', ಎರಡನೇಯ ಉದ್ದೇಶವಾದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಆದೇಶವಾದ ಅವ್ 'ಔ', ಮೂರನೇಯ ಉದ್ದೇಶವಾದ 'ಐ'ಕಾರಕ್ಕೆ, ಮೂರನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಆಯ್', ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೇಯ ಉದ್ದೇಶವಾದ 'ಔ'

ಕಾರಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಆವ್' ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. (ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಯಾವ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಕಾರರೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ.) ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, ಬರುವ ಆದೇಶಗಳ ನಾಲ್ಕು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ 'ಹರಯೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಹರಿ + ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಘೇರ್ಙಿತಿ" (7.3.111) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಹರೇ + ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಚ್'(ಏ) ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ, 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ 'ಹರ್ + ಅಯ್ + ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹರಯೇ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ 'ವಿಷ್ಣವೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣೋ + ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಎರಡನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಅವ್' ಬಂದಾಗ, ವಿಷ್ಣ್ + ಅವ್ + ಏ ಎಂದಾಗಿ 'ವಿಷ್ಣವೇ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಾಯಕಃ' ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ನೀ (ಞ್) ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣ್ವುಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, 'ಅಕ' ಆದೇಶ, 'ಣಿತ್' ಆದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಐ) ಬಂದರೆ, ನೈ + ಅಕಃ ಎಂದಾಗಿ, ಮೂರನೆಯ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ, ಮೂರನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಆಯ್' ಬಂದರೆ, ನ್ + ಆಯ್ + ಅಕಃ = ನಾಯಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಪಾವಕಃ' ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಪೂ (ಞ್) ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ (ನಾಯಕಃ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ, ವೃದ್ಧಿ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪೌ ಎಂದಾಗಿ, ಪೌ + ಅಕಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಪ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಆದೇಶವಾದ 'ಆವ್' ಬಂದು, ಪ್ + ಆವ್ + ಅಕಃ = ಪಾವಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

[ವಿಶೇಷ – ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ಎಂಬ ನಿಯಮವು, ಸ್ಥಾನಿ + ಆದೇಶಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಧಾತು + ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದ್ದಾಗಲೂ ಈ ರೀತಿಯ ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯೆ ಕ್ರಮವು ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ". (3.1.33) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೆ ನೋಡಿರಿ].

('ಯ್'ಕಾರಾದಿ–ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ವಾನ್ತಾದೇಶ (ಅವ್, ಆವ್)ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 24: ವಾನ್ತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ (6.1.79)

ವೃತ್ತಿ –0ಯಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯ0ಯೇ ಪರೇ ಓದೌತೋಃ 'ಅವ್' 'ಆವ್' ಏತೌ ಸ್ತಃ। ಗವ್ಯಮ್। ನಾವ್ಯಮ್।

ವಾ॥ ಅಧ್ವಪರಿಮಾಣೇ ಚ । ಗವ್ಯೂತಿಃ ।

ಪ.ಚ್ಛೇ. – ವಾನ್ತಃ, ಯಿ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಽಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" (1.3.10) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. "ಸಂಹಿತಾಯಾಂ" (6.1.72) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ, (ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಇನ್ನೊಂದು "ಸಂಹಿತಾಯಾಂ" (6.3.114) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ).

ಅರ್ಥ – 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ವ್' ಕಾರಾನ್ತವಾದ, 'ಅವ್' 'ಆವ್' ಆದೇಶಗಳು, 'ಓ' ಮತ್ತು 'ಔ' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣಕ್ಕೆ "ಏಚೋಽಽಯವಾಽಯಾವಃ" (6.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಏ' 'ಐ'ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಯ್' 'ಆಯ್' ಮತ್ತು 'ಓ' 'ಔ'ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಅವ್' 'ಆವ್' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರ (ವಾನ್ತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ 6.1.79)ದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ, 'ಅವ್' 'ಆವ್' ಎಂಬ 'ವ್' ಕಾರಾನ್ತ ಆದೇಶಗಳು, ಬರಬೇಕಾದರೆ, 'ಓ' 'ಔ'ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ವಾನ್ತಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಸ್ಥ ಪದವು, ಈ ಎರಡು ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ, 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ 'ಓ' ಕಾರ 'ಔ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅವ್' ಮತ್ತು 'ಆವ್' ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ ಕೇವಲ ಸ್ವರಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ). 'ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ ಗ್ರಹಣೇ' (ಇದು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ). ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದಿ-ವಿಧಿಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯಿ' ಎಂದರೆ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯೆಂದೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

[ವಿಶೇಷ – "ಯೇನ ವಿಧಿಃ ತದನ್ತಸ್ಯ"(1.1.72) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ, 'ಯ್' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಆ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ, 'ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ ಗ್ರಹಣೇ' (ಇದು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ].

ಗವ್ಯಂ–ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಗೋ+ಯತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರವು "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" (1.3.3) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಗವ್+ಯ= ಗವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗವ್ಯ ಇದು 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ನಪುಂಸಕ ರೂಪವಾಗಬೇಕಾದರೆ, "ಅತೋಽಮ್" (7.1.24) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗವ್+ಯಮ್=ಗವ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಈ ರೂಪವು, "ಗೋ ಪಯಸೋರ್ಯತ್" (4.3.160) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಿದೆ.)

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ನೌ + ಯಮ್ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಆವ್'

ಆದೇಶ ಬಂದು, ನ್ + ಆವ್ + ಯಮ್ = ನಾವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಾವ್ಯಮ್' ಎಂದರೆ ನಾವಾ ತಾರ್ಯಮ್ (ಹಡಗಿನಿಂದ ದಾಟಿಸಲ್ಪಡುವದು). ಈ ರೂಪವು "ನೌ-ವಯೋ-ಧರ್ಮ-ವಿಷ-ಮೂಲ-ಸೀತಾ-ತುಲಾಭ್ಯಃ ತುಲ್ಯ-ತಾರ್ಯ-ಪ್ರಾಪ್ಯ-ವಧ್ಯಾನಾಮ್ಯ-ಸಮ-ಸಮಿತ-ಸಮ್ಮಿತೇಷು (4.4.91)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

('ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ (ಸುಬನ್ತ) ಪದ ಪರವಾದಾಗ, ಅವಾದೇಶ ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ "ಅಧ್ವ ಪರಿಮಾಣೇ ಚ"।

ಅ.ವ್ಯ. - "ವಾನ್ತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ" (6.1.79) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವಾನ್ತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, **"ಗೋರ್ಯೂತೌ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್"** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, **'ಗೋಃ'** ಮತ್ತು **'ಯೂತೌ'** ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಮಾರ್ಗದ ಅಳತೆ (ಪರಿಮಾಣ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಯೂತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಎಂಬ ವಾನ್ತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗವ್ಯೂತಿಃ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, 'ಗೋ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ 'ಓ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಅವ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋ + ಯೂತಿಃ > ಗ್ + ಅವ್ + ಯೂತಿಃ = ಗವ್ಯೂತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥ - ಹಸುವಿನ ಕೂಗು ಕೇಳಿಸುವಷ್ಟು ದೂರ. (ಯೂತಿಃ, ಸ್ತ್ರೀ, ಕ್ರೋಶಯುಗಮ್-ಎಂದು ಅಮರ. ಯೂತಿಃ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕ್ರೋಶ ದೂರ).

(3) ಗುಣಸನ್ಧಿ

(ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-25: ಅದೇಙ್ಗುಣಃ (1.1.2)

ವೃತ್ತಿ -ಅತ್ (ತ್) ಏಙ್ ಚ ಗುಣಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ. - ಅತ್, (ತ್)ಏಙ್, ಗುಣಃ।

ಅರ್ಥ - ಇದು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅ, ಏ, ಓ ಈ ಮೂರೂ ವರ್ಣಗಳು, ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ('ಅತ್' ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರ, 'ಏಙ್' ಎಂದರೆ, ಏಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹರದಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘ 'ಏ' ಕಾರ 'ಓ' ಕಾರಗಳು).

ವಿವರಣೆ- 'ಅತ್' ಎಂದರೆ, "ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ" (1.1.69) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರದ ಆರು ರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತು 'ಏಙ್' ಎಂದರೆ, 'ಏ' ಕಾರ 'ಓ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ರೂಪಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ತಪರಕರಣ ಮಾಡಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಪ್ಲುತಗಳನ್ನೂ ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಕೇವಲ ಆರಾರು ದೀರ್ಘ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(ತಪರ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, ಆಯಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಣಗಳನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-26. ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ (1.1.70)

ವೃತ್ತಿ – ತಃ ಪರಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ಚ ತಾತ್‌ಪರಶ್ಚ ಉಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣ-ಸಮಕಾಲಸ್ಯೈವ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ತಪರಃ, ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ. – "ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ" (1.1.69) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಣ್', 'ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಮತ್ತು 'ಸವರ್ಣಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಸ್ವಂ ರೂಪಂ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಶಬ್ದ ಸಂಜ್ಞಾ" (1.1.68) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್ವಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ 'ಸ್ವಸ್ಯ' ಎಂದು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ತಪರಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಎರಡುರೀತಿಯ ವಿಗ್ರಹ. 'ತಃ ಪರಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ, ತಪರಃ'. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಯಾವದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವಿರುವದೋ ಅದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಅತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವು 'ಅ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರ ಗ್ರಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಅ' ಕಾರವು ಏಕ ಮಾತ್ರಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಈ ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥ. ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆರು ಭೇದಗಳಿವೆ. (ಅವು ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಅನನುನಾಸಿಕಗಳು).

ಎರಡನೆಯ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ– 'ತಾತ್ ಪರಃ = ತಪರಃ. ಇದು ಪಞ್ಚಮೀ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ, ಇಲ್ಲಿ 'ಏಚ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹರಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರತ್ವ ಬರಬೇಕಾದರೆ, ಅದೇ 'ತ್' ಕಾರವನ್ನೇ ಪೂರ್ವವರ್ತಿಯಾಗಿ, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೇ 'ತ್' ಕಾರವು ದೇಹಲೀ (ಹೊಸ್ತಿಲ ಮೇಲಿನ) ದೀಪ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಎರಡೂಕಡೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅ+ತ್+ಏಚ್=ಅ+ತ್, ತ್+ಏಚ್=ಅದೇಚ್).

ಇಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವದರಿಂದ, 'ಅತ್' ಎಂದರೆ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ತ್+ಏಚ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ('ತ್' ಕಾರವು ಏಚ್– ಪ್ರತ್ಯಾಹರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೀರ್ಘ 'ಏ' ಕಾರ 'ಓ' ಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವದರಿಂದ), ದೀರ್ಘ ಗಳಾದ 'ಏ' 'ಓ' ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಪ್ಲುತ ವರ್ಣಗಳನ್ನಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿ 3 ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆ ಇರುವದಿಲ್ಲ).

"ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಅದು 'ತ'ಪರಕರಣದಿಂದಾದದ್ದಲ್ಲ. ಅದು 'ಅ' ಕಾರದ ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ ರೂಪ. ಇಂತಹ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಆಯಾ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(ಉದಾ: ರಾಮ ಎಂಬ ಅಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವು ರಾಮಾತ್ ಎಂದು ಆಗಿರುವಂತೆ.)

(ಗುಣಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 27: ಆದ್ಗುಣಃ (6.1.87)

ವೃತ್ತಿ– ಅ–ವರ್ಣಾತ್ ಅಚಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವ–ಪರಯೋಃ ಏಕೋ ಗುಣಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಉಪೇನ್ದ್ರಃ। ಗಙ್ಗೋದಕಮ್।

ಪ.ಛೇ.– ಆತ್, ಗುಣಃ।

ಅ. ವೃ.– ಇಕೋ ಯಣಚಿ (6.1.77)ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವ ಪರಯೋಃ (6.1.84)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ – 'ಅ' ವರ್ಣದ ನಂತರ (18 ವಿಧವಾದ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ನಂತರ) 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ–ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಣವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಹ್ರಸ್ವ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘ– ಅ ಕಾರದ ನಂತರ, 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ 'ಅ' ಕಾರದ ಮತ್ತು ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, (ಅ ,ಏ, ಓ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ), ಒಂದು ಗುಣವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ **"ಸ್ಥಾನೇ ಅನ್ತರತಮಃ (1.1.50)"** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಬರುವದು.

ಉದಾ–1: ಉಪೇನ್ದ್ರಃ = ಉಪ + ಇನ್ದ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ 'ಪ'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರವು ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಇನ್ದ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ವರ್ಣವು ಅವ್ಯವಹಿತಪರವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ (ಅ ಮತ್ತು ಇ) ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ (ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಂದು) 'ಏ' ಕಾರವೆಂಬ ಒಂದೇ ಗುಣಾಕ್ಷರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಉಪ್ + ಏ + ನ್ದ್ರಃ = ಉಪೇನ್ದ್ರಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಣ್ಠ ಸ್ಥಾನ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ತಾಲು ಸ್ಥಾನ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ವರ್ಣವೆಂದರೆ, 'ಏ' ಕಾರ (ಏದೈತೋಃ ಕಣ್ಠತಾಲು). ಇಲ್ಲಿ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಕಣ್ಠತಾಲು ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಅದು ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದು).

ಉದಾ– 2: ಗಙ್ಗೋದಕಮ್=ಗಙ್ಗಾ+ಉದಕಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವು ದೀರ್ಘ– 'ಅ' (ಆ) ಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರವರ್ಣವು 'ಉ' ಕಾರವಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ, 'ಓ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗಙ್+ ಓ+ದಕಮ್=ಗಙ್ಗೋದಕಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಓದೌತೋಃ ಕಣ್ಠೋಷ್ಠಮ್) ಇಲ್ಲಿ 'ಔ' ಕಾರವು ವೃದ್ಧ್ಯಕ್ಷರವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣಾಕ್ಷರವಾದ 'ಓ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–ಇಲ್ಲಿ ಅ, ಏ ಮತ್ತು ಓ ಎಂಬ ಗುಣಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ, ಮೊದಲು 'ಏ'ಕಾರ 'ಓ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದನಂತರ 'ಅ' ಕಾರಾದೇಶದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ.

'ಅ' ಅಥವಾ 'ಆ' ಮತ್ತು 'ಋ' ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿದಾಗ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅರ್' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ, ಅದರ (ಋ ಕಾರದ) ಸವರ್ಣವಾದ 'ಲೃ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಅಲ್' ಎಂದು ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. (**ಉರಣ್ ರಪರಃ** (1.1.51) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನೋಡಿರಿ). [ಈ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ 'ಅ' ಕಾರವೆಂಬ ಗುಣಾಕ್ಷರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು "**ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ** (6.1.101)" ಹಾಗೂ "**ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ** (6.1.88)" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಗುಣ ಸಂಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು].

(ಅಚ್ (ಸ್ವರ) ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 28: ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ (1.3.2)

ವೃತ್ತಿ -ಉಪದೇಶೇ ಅನುನಾಸಿಕಃ ಅಚ್ ಇತ್-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕ್ಯಾಃ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ। 'ಲಣ್' ಸೂತ್ರಸ್ಥ- 'ಅ'ವರ್ಣೇನ ಸಹ ಉಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ರೇಫೋ ರಲಯೋಃ ಸಂಜ್ಞಾ।

ಪ.ಛೇ.- ಉಪದೇಶೇ, ಅಚ್, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಇತ್।

ಅರ್ಥ - ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ, ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣೆ ಎಂದು "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್ (1.3.3)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. "ಮೊದಲ ಉಚ್ಚಾರಣೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ, ಇದು ಶಿವಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಮುನಿತ್ರಯರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇತರ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ ಉಪದೇಶ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

> ಧಾತು-ಸೂತ್ರ-ಗಣೋ-ಣಾದಿ-ವಾಕ್ಯ-ಲಿಙ್ಗಾನುಶಾಸನಂ।
> ಆಗಮ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಽಽದೇಶಾಃ ಉಪದೇಶಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ॥

ಈ ರೀತಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ಉಪದೇಶ ವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸ್ವರಗಳು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯೋ, ಆ ಸ್ವರ ವರ್ಣಗಳೇ ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬಾರದು. ಇದನ್ನು ಪಾಣಿನಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. [ಪಾಣಿನಿ ಮೊದಲಾದವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವರಗಳನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರೋ (ಅಂದರೆ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣದಮೇಲೆ (ಅರ್ಧಚನ್ದ್ರದ ಮೇಲೆ ಚುಕ್ಕಿ ಚಿನ್ಹೆಯನ್ನು) ಚಂದ್ರಬಿಂದುವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಪರಂಪರೆ ಈಗ ನಿಂತುಹೋಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ಹೇಗೆ ಗುರುತಿಸುವದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯತೇ ಅಭ್ಯುಪಗಮ್ಯತೇ (ಅಙ್ಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ಇತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ

ಭಾವಃ ಆನುನಾಸಿಕ್ಯಮ್. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಆನುನಾಸಿಕ್ಯಮ್ ಏಷಾಂ ತೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕ್ಯಾಃ. ಅನುನಾಸಿಕ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅಙ್ಗೀಕರಿಸಿದವರು (ಎಂದರ್ಥ). ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪಾಣಿನೀಯಮ್. ತತ್ ಅಧೀಯತೇ ವಿದನ್ತಿ ವಾ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ. ಪಾಣಿನೀಯವರಿಂದ (ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ) ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದವರು, ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರೇ ಪಾಣಿನೀಯರು. ಅಂದರೆ, ಅವರ ಶಿಷ್ಯಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದವರು ಎಂದರ್ಥ. ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು, 'ಇತ್' ಆಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

'ಲಣ್' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ಲ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿ ಇರುವದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು 'ಇತ್'ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ತಯಾರಿಸಬೇಕು. ಇದೇ 'ಇತ್' ನ ಪ್ರಯೋಜನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ 'ಇತ್'(ಅ)ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯವರು 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ರ' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವೆಂದರೆ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ **"ಉರಣ್ ರಪರಃ** (1.1.51)**"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರ, **ರಪರಃ** ಎಂದರೆ **'ರ' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಪರಃ** ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಂದರೆ ('ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ 'ರ್' ಎಂಬುದು ಆದ್ಯಕ್ಷರ. ಇದು (ಹ್,ಯ್,ವ್,ರ್,ಟ್)ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು). 'ರ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಅನ್ತ್ಯವಾದ 'ಇತ್'. ಈ 'ಅನುನಾಸಿಕ ಅ'-ಕಾರವು "ಲಣ್" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅ-ಕಾರವು. ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ರೇಫವನ್ನು ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ 'ರೇಫ' ಮತ್ತು 'ಲ' ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. (ರೇಫೋತ್ತರ 'ಟ್' ಇತ್ತಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದು "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" (1.3.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಅದೂ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ರ್' ಮತ್ತು 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ 'ರ' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರ- ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವಿವರಣೆ :-

ಮಾಹೇಶ್ವರ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ 'ಹಯವರಟ್' ಸೂತ್ರದ ನಂತರ ಬರುವ 'ಲಣ್' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲ್+ಅ+ಣ್ ಇದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಣ್' ಎರಡೂ 'ಇತ್' ಗಳಾಗಿವೆ. ಉಳಿದದ್ದು 'ಲ್' ಮಾತ್ರ. 'ಹಯವರಟ್' ದಲ್ಲಿ ರ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಈ 'ರ್' ಮತ್ತು 'ಲಣ್' ದಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅ' ಕಾರ ಎರಡನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದಾಗ (ರ್+ಅ) 'ರ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಈ 'ರ' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು 'ರ್' ಮತ್ತು 'ಲ್' ಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಯವರಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ 'ಟ್' ಎಂಬುದು

'ಇತ್'. **"ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರೇಷು ಇತಾಂ ನ ಗ್ರಹಣಂ"** ಎಂಬ ಭಟ್ಟೋಜಿಯವರ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಇತ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು.

(ಋ. ಲೃ. ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಸ್ವರ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 29: ಉರಣ್ ರಪರಃ (1.1.51)

ವೃತ್ತಿ -'ಋ' ಇತಿ ತ್ರಿಂಶತಃ ಸಂಜ್ಞಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಮ್। ತತ್-ಸ್ಥಾನೇ 0ಯಃ ಅಣ್ ಸಃ ರಪರಃ ಸನ್ನೇವ ಪ್ರವರ್ತತೇ। ಕೃಷ್ಣರ್ಧಿಃ। ತವಲ್ಕಾರಃ।

ಪ.ಛೇ.- ಉಃ (ಷಷ್ಠೀ), ಅಣ್, ರಪರಃ ।

ಅ.ವ್ಯ. - **"ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ"** (1.1.49) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು **"ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ"** (1.1.50) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಂ ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿ, 'ಅಣ್' (ಅ,ಇ,ಉ) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಇದು ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. 'ಋ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ 'ಅಣ್' (ಅ,ಇ,ಉ) ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು 'ರ್' ಪರವಾಗಿಯೋ, 'ಲ್' ಪರವಾಗಿಯೋ ಬರುತ್ತದೆ. 'ರ' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾದದ್ದರಿಂದ, 'ರ್' ಮತ್ತು 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. [**'ರ್' 'ಲೃ' ವರ್ಣಯೋಃ ಮಿಥಃ ಸಾವರ್ಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್"** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ರ್' 'ಲೃ' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, 30 ಭೇದಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ 18 ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಲೃ ಕಾರಕ್ಕೆ 12 ಸ್ಥಾನಗಳು ಸೇರಿ 30 ಸ್ಥಾನಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ]. **ರಃ ಪರಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ರಪರಃ** (**ರ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ-ಪರಃ**) ಅಂದರೆ, 'ರ್' ವನ್ನೋ ಅಥವಾ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನೋ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವ 'ಣ್' ಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅ,ಇ,ಉ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ. [ಏ, ಐ, ಮೊದಲಾದವು ಪರ 'ಣ್' ಕಾರದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಗೃಹೀತವಾಗುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಪೂರ್ವೇಣೈವ 'ಅಣ್' ಗ್ರಹಾಃ ಸರ್ವೇ).]

ಇಲ್ಲಿ, 'ಅಣ್' ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಗುಣಾಕ್ಷರವಾಗಿದ್ದು, 'ಇ' ಮತ್ತು'ಉ' ಕಾರಗಳು ಗುಣಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಾಕ್ಷರವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಅಣ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೂ, ರ-ಪರತ್ವ ಮತ್ತು ಲ-ಪರತ್ವಗಳು ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಅಪ್ರಾಸಜ್ಗಿಕವೆಂದು ಹೇಳುವ ಅಧಿಕಾರ ನಮಗಿಲ್ಲ.

ಉದಾ_ 1: ಕೃಷ್ಣ + ಋದ್ಧಿಃ, ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಣ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಋ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ, ಗುಣಾಕ್ಷರವಾದ

'ಅ' ಕಾರವು 'ಋ' ಪರವಾಗಿ ಬಂದು ಕೃಷ್ಣ + ಅರ್ + ದ್ಧಿಃ = ಕೃಷ್ಣರ್ದ್ಧಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ–

ಉದಾ–2: ತವ + ಲೃಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ವ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಲೃ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಗುಣಾಕ್ಷರವಾದ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಲ್' ಪರವಾಗಿ ಬಂದು, ತವ್ + ಅಲ್ + ಕಾರಃ = ತವಲ್ಕಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆ 'ಇ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೂ 'ರ'ಪರತ್ವ ಮತ್ತು 'ಲ್'ಪರತ್ವ (ಇರ್, ಇಲ್, ಉರ್, ಉಲ್) ಬರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಹೇಳಲಾಗುವದು. (ಸೂತ್ರ 209 ನೋಡಿ).

(ಪದಾನ್ತ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 30: ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ (8.3.19)

ವೃತ್ತಿ –ಅ–ವರ್ಣಪೂರ್ವ0ಯೋಃ ಪದಾನ್ತ0ಯೋಃ 0ಯವಯೋಃ ಲೋಪಃ ವಾ ಅಶಿ ಪರೇ।

ಅ.ವ್ಯ. – **"ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋಽಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ"** (8.3.17) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅ–ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅಶಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ **"ವ್ಯೋಃ ಲಘುಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ"** (8.3.18) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, **'ವ್ಯೋಃ'** ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **"ಪದಸ್ಯ"** (8.1.16) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – **'ಅಶ್'** (ಎಲ್ಲ ಸ್ವರಗಳು, ವರ್ಗೀಯ ತೃತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಪಞ್ಚಮ ವರ್ಣಗಳು ಹಾಗೂ ಹ್,ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್ ಗಳು) ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅ'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಆ' ಕಾರವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಮತ್ತು ಪದಾನ್ತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್'ಅಕಾರಗಳಿಗೆ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ, ಈ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಶಾಕಲ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ವಿಭಾಷಾರ್ಥಮ್ – ಕಾಶಿಕಾ) ಪಾಣಿನಿ ಮುನಿಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರನ್ನು, ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೋ, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಿಕಲ್ಪ ರೂಪವನ್ನು ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹರ್+ಅಯ್+ಇಹ>ಹರಯ್+ಇಹ=ಹರಯಿಹ, ಮತ್ತು 1) ಹರೇ+ಇಹ ಮತ್ತು 2) ವಿಷ್ಣೋ+ಇಹ–ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, **"ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ"** (6.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, **'ಅಯ್'** ಮತ್ತು **'ಅವ್'** ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿಷ್ಣ್+ಅವ್+ಇಹ>ವಿಷ್ಣವ್+ಇಹ=ವಿಷ್ಣವಿಹ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, 'ಅ' ಕಾರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ಅವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ಅಶ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರವು

ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ **'ಹರ ಇಹ' 'ವಿಷ್ಣ ಇಹ'** ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದ ರೂಪಗಳು- **ಹರಯಿಹ, ವಿಷ್ಣವಿಹ।**

ಸೂಚನೆ:- ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಗುಣ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡರೂ, **"ಆದ್ಗುಣಃ** (6.1.87)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವದರಿಂದ, "ಆದ್ಗುಣಃ (6.1.87)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ, 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾದದ್ದೇ ಗೊತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಪೂರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರ (ಸೂತ್ರ)ವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರ (ಸೂತ್ರ) ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 31: ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1)

ವೃತ್ತಿ:-ಸಪಾದ-ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಂ ಪ್ರತಿ ತ್ರಿಪಾದೀ ಅಸಿದ್ಧಾ; ತ್ರಿಪಾದ್ಯಾಂ ಅಪಿ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಪರಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಅಸಿದ್ಧಮ್। ಹರ ಇಹ । ಹರಯಿಹ । ವಿಷ್ಣ ಇಹ । ವಿಷ್ಣವಿಹ ।

ಪ.ಛೇ.- ಪೂರ್ವತ್ರ, ಅಸಿದ್ಧಮ್।

ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು, 'ಇತ್' ಆಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವಿವರಣೆ - [ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಮ್ಮ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ ಸೂತ್ರ ಪಾಠವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು, ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾದೀ ಎಂದು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಣಿನಿ ಋಷಿಗಳು ಬರೆದಿರುವ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ ಸೂತ್ರ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯಕ್ಕೂ 4 ಪಾದಗಳು. ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ 28 ಪಾದಗಳು. 29 ನೆಯ ಪಾದವೆಂದರೆ, 8 ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೇ ಪಾದ. ಹೀಗಾಗಿ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ ಎಂದರೆ, 28 ಪಾದಗಳು ಮತ್ತು 8ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವೆಂದರ್ಥ. (ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು 29 ಪಾದಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ). ಇದು ಮೊದಲನೇ ಭಾಗ. ಇದನ್ನೇ **ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ** ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಎರಡನೆ ಭಾಗ ವೆಂದರೆ, 8 ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ 2, 3, ಮತ್ತು 4ನೇಯ ಪಾದಗಳು. (30, 31 ಮತ್ತು 32ನೆಯ ಪಾದಗಳು). ಇದಕ್ಕೆ **ತ್ರಿಪಾದೀ** ಎಂದು ಹೆಸರು.]

ಅರ್ಥ-ಪೂರ್ವತ್ರ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅಸಿದ್ಧಂ ಎಂದರೆ ಪರಶಾಸ್ತ್ರವು (ಪರಸೂತ್ರವು) ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ, ಈ ಪರಸೂತ್ರವಿರುವದೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯದೇ ಇರೋಣವೆಂದರ್ಥ.

ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರವು ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವೆಂದರೆ, ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದರ್ಥ. ಪರಸೂತ್ರವೆಂದರೆ, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾದದ್ದರಿಂದ, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಇದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದ ಸೂತ್ರಗಳೇ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ಬರುವ ಪೂರ್ವ-ಪರ ಸೂತ್ರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೊದಲನೆಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ (29 ಪಾದಗಳಲ್ಲಿರುವ) ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ, ಎರಡನೆಯ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 3 ಪಾದ (30, 31 ಮತ್ತು 32) ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವೇ ಗೊತ್ತಿರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೊನೆಯ 3 ಪಾದಗಳ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆಯಾಗಲೀ, ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳ ಮೇಲೆಯಾಗಲೀ, ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. **ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದರೆ, ತನ್ನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ತನ್ನಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳದೇ) ಉತ್ತರವರ್ತೀ ಸೂತ್ರಗಳಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವೆಂದರ್ಥ.** (ಅಧಿಕಾರತ್ವಮ್ ನಾಮ ಸ್ವಸ್ಥಲೇ ಲಕ್ಷ್ಯೋಪಯೋಗೀಬೋಧ-ಅಜನಕತ್ವೇ ಸತಿ ಸ್ವೋತ್ತರವರ್ತಿ ವಾಕ್ಯೈಕ-ವಾಕ್ಯತಾಪನ್ನತ್ವಮ್). ಅಧಿಕಾರೋ ನಾಮ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ । (ಮಹಾಭಾಷ್ಯ)

"ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1)" ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಇದರ ಅನಂತರದ ಸೂತ್ರಗಳು, ಸಪಾದ-ಸಪ್ತಾದ್ಯಾಯಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಈಸೂತ್ರವು (ತ್ರಿಪಾದಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ) ಅಸಿದ್ಧಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಇದರ ಅನಂತರ ಸೂತ್ರವಾದ **"ನ ಲೋಪಃ ಸುಪ್-ಸ್ವರ-ಸಂಜ್ಞಾ-ತುಗ್-ವಿಧಿಷು ಕೃತಿ (8.2.2)"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಕೊನೆಯ "ಅ ಅ" (8.4.68) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೊಂದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಸಿದ್ಧವೆಂದರೆ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲದಂತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, "ನ ಲೋಪಃ ಸುಪ್-ಸ್ವರ-ಸಂಜ್ಞಾ-ತುಗ್-ವಿಧಿಷು ಕೃತಿ(8.2.2)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ "ಅ ಅ" (8.4.68) ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರಕೃತ **ಹರಯ್+ಇಹ,** ಮತ್ತು **ವಿಷ್ಣವ್+ಇಹ** ಎಂದಿರುವಾಗ, **ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ** (8.3.19) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ **'ಹರ ಇಹ'** ಮತ್ತು **'ವಿಷ್ಣ ಇಹ'** ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ

"ಆದ್ಗುಣಃ (6.1.87)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅವಕಾಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೇ ಆಗದಿದ್ದರೆ, 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ ಸ್ವರವರ್ಣವು ಪರವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗವೇ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ ಸೂತ್ರವು ("ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87)) ಹರಯಿಹ, ವಿಷ್ಣವಿಹ ಎಂದೇ ಲೋಪವಿಲ್ಲದ 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. (ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, 'ಯ್' ಕಾರ 'ವ್' ಕಾರಗಳು ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ತ್ರಿಪಾದಿಸ್ಥ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿವೆ). ಆದ್ದರಿಂದ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" (6.1.78)" ಎಂಬ ಸಪಾದ-ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಸೂತ್ರದ ಕಾರ್ಯವೇ "ಆದ್ಗುಣಃ (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಹರ ಇಹ' ಮತ್ತು 'ವಿಷ್ಣ ಇಹ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಇರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಹರಯಿಹ, ವಿಷ್ಣವಿಹ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ರಾಜನ್- ಶಬ್ದದ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದ ರಾಜಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜನ್ + ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ- **"ನ-ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ"** (8.2.7) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಜನ್ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ ನ್-ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಜ ಎಂದು ಅ-ಕಾರಾನ್ತ-ಅಙ್ಗವಾದದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" (7.1.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಅಙ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಭಿಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಐಸ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" (7.1.9) ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, "ನ-ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" (8.2.7) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ 'ನ್' ಲೋಪವು ಸಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅಂದರೆ- ಸಪಾದಿಯ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ನ್-ಕಾರವು ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅಙ್ಗ ಅ-ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ನ್-ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಸಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಗುವದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ರಾಜಭಿಃ ಎಂದೇ ಸರಿಯಾದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ರಾಜ + ಐಸ್ = ರಾಜೈಃ ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

(4) ವೃದ್ಧಿ ಸನ್ಧಿಃ

(ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 32: ವೃದ್ಧಿರಾದೈಚ್ (1.1.1)

ವೃತ್ತಿ -ಆತ್, (ತ್)ಐಚ್ ಚ ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ.– ವೃದ್ಧಿಃ, ಆತ್ (ತ್)ಐಚ್।

ಅರ್ಥ – ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ, ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು 'ವೃದ್ಧಿ' ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಮಂಗಳಾರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

'ಆ' 'ಐ' ಮತ್ತು 'ಔ' ಈ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಈ ವರ್ಣಗಳು ದೀರ್ಘಸ್ವರೂಪದವೇ ಅಥವಾ ಪ್ಲುತ ಸ್ವರೂಪದವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಪರಕರಣವನ್ನು (ಆ+ತ್+ಐಚ್)ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಅ' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೂ ಮತ್ತು ಐಚ್ (ಐ, ಔ) ಗಳ ಜೊತೆಗೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ಆತ್' ಎಂದರೆ, "ತಃ ಪರಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ" ಎಂಬ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಅ' ಕಾರ ಎಂದರೆ 'ಆ' ಕಾರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ 'ತ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಐ' 'ಔ' ಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ತ್+ಐ, ತ್+ಔ ಎಂಬುದನ್ನು (ತಾತ್ ಪರಃ = ತಾತ್ಪರ ಎಂಬ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಿಂದ) ದೀರ್ಘ 'ಐ' ಕಾರ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ 'ಔ' ಕಾರಗಳೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೇ ವಿನಃ ಪ್ಲುತಗಳನ್ನಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆ, ಐ, ಔ ವರ್ಣಗಳೇ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇವು ವಿಧೀಯಮಾನವಾಗಿವೆ. ಸವರ್ಣಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗಬೇಕಾದರೆ, ಅವು ಅವಿಧೀಯಮಾನ 'ಅಣ್' ಆಗಿರಬೇಕು. ಇದು **"ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಽಪ್ರತ್ಯಯಃ** (1.1.69)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವದು.

(ವೃದ್ಧಿ ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 33: ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ (6.1.88)

ವೃತ್ತಿ –ಆತ್ ಏಚಿ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಗುಣಾಪವಾದಃ॥ ಕೃಷ್ಣೈಕತ್ವಮ್। ಗಂಗೌಘಃ॥ ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್। ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್।

ಪ.ಛೇ.– ವೃದ್ಧಿಃ, ಏಚಿ॥

ಅ.ವೃ. – "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87)ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್'(ಅ–ವರ್ಣಾತ್) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತಪರಕರಣವಲ್ಲ ಅ– ಕಾರದ ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ ರೂಪವು. ಇದರ 18 ಭೇದಗಳೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಏಚ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ, ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ವರ್ಣಗಳು ಇವೆ. "ಅ–ವರ್ಣದನಂತರ 'ಏಚ್' (ಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ವರ್ಣಗಳು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ (ಏಚಿ ಪರೇ), **"ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ"** (1.1.66) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವ–ಪರ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, **"ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ"** (6.1.84) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧ್ಯಕ್ಷರವು (ಆ,

ಐ, ಔ ಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು) ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಗುಣ ಸನ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

[ವಿವರಣೆ: ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಅಪವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ, ಹೆಚ್ಚು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅಪವಾದಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಾದರೋ ಕೆಲವೇ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಪವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವ ಜಾಗದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅಪವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ **ನಿರವಕಾಶೋ ವಿಧಿರಪವಾದಃ ಬಲೀಯಾನ್** ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಪವಾದಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಾಮಾನ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಬಲಿಷ್ಠವಾದದ್ದು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಗುಣಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಿಂತ ವೃದ್ಧಿಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿರವಕಾಶವಾದದ್ದರಿಂದ, ಅದು ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದೆ].

[ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ, ಪಂ॥ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್‌ರವರು ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ – ಈ ಸೂತ್ರವು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. "ಯೇನ ನ ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ, ಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ" ಎಂದು ಅಪವಾದದ ಲಕ್ಷಣ. ಒಂದು ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವದಾದರೆ, ಹಾಗೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏಚ್' ಪರವಾದಾಗ, 'ಏಚ್' ಕೂಡ, 'ಅಚ್' ಆದದ್ದರಿಂದ, ಗುಣಬರಬೇಕು. 'ಅಚ್' ಸಾಮಾನ್ಯ. ಆದರೆ, 'ಏಚ್' ವಿಶೇಷ. ಹೀಗೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಹೇಳಿದೆ. ವೃದ್ಧಿಯು ನಿರವಕಾಶವಾದದ್ದರಿಂದ, ಅಪವಾದ. ಗುಣವಾದರೋ 'ಏಚ್' ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಇ,ಉ,ಋ,ಌ ಪರವಾದಾಗ, ಬರುತ್ತದೆ. ಆದದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ವಿಶೇಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ].

ಉದಾಹರಣೆಗಳು –1. ಕೃಷ್ಣೈಕತ್ವಮ್, 2. ಗಂಗೌಘಃ, 3. ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್, 4. ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್। ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಕೃಷ್ಣ + ಏಕತ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರದನಂತರ, 'ಏಚ್' ಆದ 'ಏ'ಕಾರವು, ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಏ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಐ-ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಕುಹವಿಸರ್ಜನೀಯಾನಾಂ ಕಣ್ಠಃ, ಮತ್ತು ಏದೈತೋಃ ಕಣ್ಠತಾಲು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅ-ಕಾರ, ಏ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃಧ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಐ-ಕಾರವೇ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ).

ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಗಙ್ಗಾ + ಓಘಃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಆ-ಕಾರ, ಓ-ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ- ಔ- ಕಾರವು ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಗಙ್ಗ್ + ಆ + ಓ + ಘಃ > ಗಙ್ಗ್ + ಔ + ಘಃ = 'ಗಙ್ಗೌಘಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ದೇವ + ಐಶ್ವರ್ಯಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ದೇವ್ + ಅ + ಐ + ಶ್ವರ್ಯಮ್ > ದೇವ್ + ಐ + ಶ್ವರ್ಯಮ್ = ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. (ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾದ, ಅ–ಕಾರ, ಐ–ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾದ ಐ–ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ).

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ– ಕೃಷ್ಣ + ಔತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ > ಕೃಷ್ಣ್ + ಅ + ಔ + ತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ > ಕೃಷ್ಣ್ + ಔ + ತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ = ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ (ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾದ, ಅ–ಕಾರ, ಔ–ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾದ ಔ–ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ).

(ಪರರೂಪಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಗುಣಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 34: ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು (6.1.89)

ವೃತ್ತಿ –'ಅ' ವರ್ಣಾತ್ ಏಜಾದ್ಯೋಃ ಏತಿ–ಏಧತ್ಯೋಃ ಊಠಿ ಚ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। **ಪರರೂಪ–ಗುಣ–ಅಪವಾದಃ**। ಉಪೈತಿ। ಉಪೈಧತೇ। ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ। ಏಜಾದ್ಯೋಃ ಕಿಂ? ಉಪೇತಃ। ಮಾ ಭವಾನ್ಪ್ರೇದಿಧತ್ (ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್)।

ವಾ॥1॥ ಅಕ್ಷಾದೂಹಿನ್ಯಾಮ್ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್। ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೇನಾ।

ವಾ॥2॥ ಪ್ರಾತ್ ಊಹ–ಊಢ–ಊಢಿ–ಏಷ–ಏಷ್ಯೇಷು। ಪ್ರೌಹಃ। ಪ್ರೌಢಃ। ಪ್ರೌಢಿಃ। ಪ್ರೈಷಃ। ಪ್ರೈಷ್ಯಃ।

ವಾ॥3॥ ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾಸಮಾಸೇ। ಸುಖೇನ ಋತಃ ಸುಖಾರ್ತಃ। ತೃತೀಯೇತಿ ಕಿಂ? – ಪರಮರ್ತಃ।

ವಾ॥4॥ ಪ್ರ–ವತ್ಸತರ–ಕಂಬಲ–ವಸನ– ಋಣ–ದಶಾನಾಂ ಋಣೇ। ಪ್ರಾರ್ಣಮ್। ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಅ.ವೃ. – "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ"(6.1.88) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ"(6.1.84) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ – ಇದು ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಇದರ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯವು ಹೀಗಿದೆ – **ಏತಿಶ್ಚ ಏಧತಿಶ್ಚ ಊಠ್ ಚ = ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠಃ, ತೇಷು ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು**. ಇಲ್ಲಿ ಏತಿ (ಇಣ್ ಗತೌ) ಮತ್ತು ಏಧತಿ (ಏಧ ವೃದ್ಧೌ) ಎಂಬ ಧಾತುಗಳು "ಇಕ್–ಶ್ತಿಪೌ ಧಾತು ನಿರ್ದೇಶೇ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, ಹೊಂದಿದ ರೂಪಗಳು "ವಾಹ ಊಠ್" (6.4.132) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಊಠ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉಪ + ಏತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಙಿ ಪರರೂಪಮ್" (6.1.94) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ,

ಉಪೇತಿ ಎಂಬ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಉಪೈತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಉಪ + ಏಧತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, "ಉಪೈಧತೇ" ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳೂ ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ರೂಪಗಳು.

ಪ್ರಷ್ಠ + ಊಹಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, " ಆದ್ಗುಣ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರಷ್ಠೋಹಃ ಎಂದು ಗುಣ ಬಂದ ರೂಪ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು **ಪ್ರಷ್ಠೌಃ** ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಷ್ಠಂ ವಹತಿ = ಪ್ರಷ್ಠವಾಟ್ (ಹೆಗಲಮೇಲೆ ನೊಗವನ್ನೋ ಅಥವಾ ಗಾಡಿಯ ನೊಗವನ್ನೋ ಹೊತ್ತಿರುವ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ, ಪ್ರಷ್ಠವಾಹ್ ಎಂಬ 'ಹ್' ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ವಾಹ ಊಠ್" (6.4.132) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದ 'ಊಠ್' ಬಂದು, ಪ್ರಷ್ಠ + ಊಹ್ ಎಂದಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಸ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ, ವೃದ್ಧ್ಯಕ್ಷರವಾದ 'ಔ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು **ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ** ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ, ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನ ಮತ್ತೂ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.

ಏಜಾದ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಈ ವಿಶೇಷಣವು 'ಏತಿ' ಮತ್ತು 'ಏಧತಿ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. 'ಊಠ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ಪರರೂಪ – ಗುಣಾಪವಾದವೆಂದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಾದ ಉಪೈತಿ ಮತ್ತು ಉಪೈಧತೇ ಎಂಬವುಗಳು ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿಯೂ, ಕೊನೆಯ ಉದಾಹಾರಣೆಯಾದ ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ ಎಂಬುದು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಎರಡೂ ಅಪವಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯೇ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಏಜಾದಿ (ಏಚ್+ಆದಿ) ಯಾದ ವಿಶೇಷಣವೇಕೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಉಪೇತಃ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಉಪ+ಇತಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಏಜಾದಿಯಲ್ಲದ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ 'ಲ್'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ (ಇತಃ) ವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 'ಇಣ್' ಧಾತುವೆಂದರೆ 'ಏತಿ' ಧಾತುವೇ. ಆದರೆ, 'ಇಣ್' ಧಾತುವು ದಶ ಲ–ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, ಹಲವು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲರೂಪಗಳು ಏಜಾದಿಯಾಗಿರುವದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ರೂಪಗಳೆಂದರೆ, ಏಜಾದಿಗಳು. ಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು **"ಏಜಿ ಪರರೂಪವವ್"** (6.1.94) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳು ಏಜಾದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಾಹರಣೆಯುಲ್ಲಿ, 'ಇತಃ' ಎಂಬುದು ಏಜಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದೇ ಗುಣ ಬಂದು ಉಪೇತಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರೇದಿಧತ್ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಿಧತ್ ಎಂಬುದು 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ಣಿಜನ್ತ ಲುಙ್ ರೂಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. "ನ ಮಾಙ್ ಯೋಗೇ" (6.4.74) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಆಡಾಗಮವು (ಆಟ್) ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಆ+ಇದಿಧತ್=ಏದಿಧತ್>ಪ್ರ +ಏದಿಧತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಪ್ರೈದಿಧತ್ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. ಆಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದೇ ಗುಣವೇ ಬಂದು ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರೇದಿಧತ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

"ಪುರಸ್ತಾತ್ ಅಪವಾದಾಃ ಅನನ್ತರಾನ್ ವಿಧೀನ್ ಬಾಧನ್ತೇ ನೋತ್ತರಾನ್" (ಅಂದರೆ, ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಅಪವಾದವು ತದನನ್ತರ ಹೇಳಿದ ಉತ್ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗುತ್ತದೆ, ಅದಕ್ಕೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗುವದಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಏಙಿ ಪರರೂಪಮ್" (6.1.94) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು, "ಓಮಾಙೋಶ್ಚ" (6.1.95) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ.

ವಾ॥1॥ ಅಕ್ಷಾದೂಹಿನ್ಯಾಮ್ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್। ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೇನಾ। ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದದ ನನ್ತರ ಊಹಿನೀ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷಾಣಾಂ ಊಹಿನೀ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ (ಪರಿಮಾಣ-ವಿಶೇಷ-ವಿಶಿಷ್ಟಾ ಸೇನಾ). ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವಾರ್ತಿಕ ಹೊರಟಿದೆ.

(ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ).

ವಾ॥2॥ ಪ್ರಾತ್ ಊಹ-ಊಢ-ಊಢಿ-ಏಷ-ಏಷ್ಯೇಷು। ಪ್ರೌಹಃ। ಪ್ರೌಢಃ। ಪ್ರೌಢಿಃ। ಪ್ರೈಷಃ। ಪ್ರೈಷ್ಯಃ। ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ನನ್ತರ, 1. ಊಹ, 2. ಊಢ, 3. ಊಢಿ, 4. ಏಷ, 5. ಏಷ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ + ಊಹಃ = ಪ್ರೌಹಃ (ಅತಿಶಯ ತರ್ಕಮಾಡುವವನು). ಪ್ರ + ಊಢಃ = ಪ್ರೌಢಃ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದವನು). ಪ್ರ + ಊಢಿಃ = ಪ್ರೌಢಿಃ (ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ವೃದ್ಧಿ). ಈ 3 ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿವೆ.

(ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು).

ಪ್ರ+ಏಷಃ=ಪ್ರೈಷಃ. (ಕಳುಹಿಸುವದು). ಪ್ರ+ಏಷ್ಯಃ=ಪ್ರೈಷ್ಯಃ (ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ದೂತನು). ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪರರೂಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸಿದಸಲಾಗಿದೆ.

(ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥3॥ ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾಸಮಾಸೇ। ಸುಖೇನ ಋತಃ ಸುಖಾರ್ತಃ। ತೃತೀಯೇತಿ ಕಿಂ? - ಪರಮರ್ತಃ। ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅ-ಕಾರದ ನನ್ತರ (ಅ-ಕಾರಾನ್ತ

ಶಬ್ದದನಂತರ) 'ಋತ' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅ-ಕಾರ, ಋ-ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು (ಆರ್) ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ- ಸುಖ + ಋತಃ = ಸುಖ್ + ಆರ್ + ತಃ = ಸುಖಾರ್ತಃ. ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಏಕೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಪರಮಃ + ಋತಃ = ಪರಮರ್ತಃ (ಪರಮಶ್ಚ ಅಸೌ ಋತಶ್ಚ = ಪರಮರ್ತಃ). ಇದು ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ (ಕರ್ಮಧಾರಯ ವಾದದ್ದರಿಂದ), ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದೇ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ.

ವಾ॥4॥ ಪ್ರ-ವತ್ಸತರ-ಕಂಬಲ-ವಸನ-ಋಣ-ದಶಾನಾಂ ಋಣೇ। ಪ್ರಾರ್ಣಮ್। ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ। ಇಲ್ಲಿ ದಶಾನಾಂ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಪಞ್ಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಪ್ರ-ವತ್ಸತರ-ಕಂಬಲ-ವಸನ-ಋಣ-ದಶ ಎಂಬ ಐದು ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ, (ಇದೇ ಪಂಚ್ಯಮ್ಯರ್ಥ) ಋಣ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ, ಗುಣ (ಅರ್) ಬಾರದೇ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್)ಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 1. ಪ್ರ + ಋಣಂ = ಪ್ರಾರ್ಣಮ್ (ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಲ) ವತ್ಸತರ + ಋಣಂ = ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್ (ಸಣ್ಣಕರುವಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಾಲ).

ಕಂಬಲ + ಋಣಮ್ = ಕಂಬಲಾರ್ಣಮ್ (ಕಂಬಳಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಾಲ). ಋಣ + ಋಣಮ್ = ಋಣಾರ್ಣಮ್ (ಒಂದು ಸಾಲವನ್ನು ತೀರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಲ.) ದಶ + ಋಣ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದಶಾರ್ಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿ ದಶಾರ್ಣಾಃ ಎಂದು ಒಂದು ದೇಶದ ಹೆಸರಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ದಶಾರ್ಣಾ ಎಂದು ಒಂದು ನದಿಯ ಹೆಸರು ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 35: ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ। (1.4.59)

ವೃತ್ತಿ -ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಉಪಸರ್ಗ-ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ। ಪ್ರ, ಪರಾ, ಅಪ, ಸಮ್, ಅನು, ಅವ, ನಿಸ್, ನಿರ್, ದುಸ್, ದುರ್, ವಿ, ಆಙ್, ನಿ, ಅಧಿ, ಅಪಿ, ಅತಿ, ಸು, ಉತ್, ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ, ಪರಿ, ಉಪ, ಏತೇ ಪ್ರಾದಯಃ।

ಅ.ವೃ. - ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - ಪ್ರ ಮೊದಲಾದಂತಹ ಈ ನಿಪಾತಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ನಿಪಾತಗಳು ಪ್ರಾದಿ ಗಣಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗಿವೆ.

(ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 36: ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ (1.3.1)

ವೃತ್ತಿ -ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿನೋ ಭ್ವಾದಯಃ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ.ಛೇ.- ಭೂವಾದಯಃ, ಧಾತವಃ

ಅರ್ಥ – 'ಭೂ' ಮೊದಲಾದ ಮತ್ತು 'ವಾ' ಸದೃಶವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು 'ಧಾತು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಭೂ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹೀತವಾಗಿವೆ. ವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತಿ ಮತ್ತು ವಾಸನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ (ವಾ ಗತಿ–ಗಂಧನಯೋಃ). 'ವಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಇದರಂತೆ 'ವಾ' ಸದೃಶವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಭೂ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಧಾತು' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭೂ' ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಪೃಥ್ವೀ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ 'ಭೂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅದು ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವದರಿಂದ, ಕೇವಲ 'ಭೂಮಿ' ಎಂಬ ನಾಮಪದವಾಗಿ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಧಾತು–ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 37: ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿ ಧಾತೌ (6.1.91)

ವೃತ್ತಿ –'ಅ' ವರ್ಣಾಂತಾತ್ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಋಕಾರಾದೌ ಧಾತೌ ಪರೇ, ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಾರ್ಚ್ಛತಿ।

ಪ.ಛೇ.– ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಋತಿ, ಧಾತೌ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" (6.1.88) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" (6.13.84) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ – 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದನಂತರ 'ಋ'ಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ–ಪರ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು. ಪ್ರ+ಋಚ್ಛತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನನ್ತರ 'ಋ'ಕಾರಾದಿ ಯಾದ ಋಚ್ಛತಿ ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, 'ಅ'ಕಾರ 'ಋ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬ ವೃದ್ಧ್ಯಕ್ಷರವು ರೇಫಸಹಿತವಾಗಿ 'ಆರ್' ಎಂದು "ಉರಣ್ ರಪರಃ" (1.1.51) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರ್+ಆರ್+ಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಾರ್ಚ್ಛತಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ ಒಳ್ಳೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಮನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು.)

ವಿಶೇಷ–'ಆತ್' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ

1. "ಯೇನ ವಿಧಿಃ ತದನ್ತಸ್ಯ" (1.1.72) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಅವರ್ಣಾನ್ತಾತ್' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.
2. 'ಋತಿ' ಎಂಬುದು 'ಧಾತೌ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇರುವದರಿಂದ 'ಋತಿ' ಎಂಬುದು 'ಋ'ಕಾರವನ್ನು ಆದಿಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಎಂದು "ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ ಗ್ರಹಣೇ" (ಪರಿಭಾಷೇಂದುಶೇಖರ) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(೨). ಪರರೂಪ ಸನ್ಧಿಃ

(ಪರರೂಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 38: ಏಙಿ ಪರರೂಪಮ್ (6.1.94)

ವೃತ್ತಿ –ಆತ್ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಏಙಾದೌ ಧಾತೌ ಪರೇ ಪರರೂಪಮ್ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರೇಜತೇ। ಉಪೋಷತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.–ಆದ್ಗುಣಃ (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" (6.1.84) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿಧಾತೌ" (6.1.91) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಮತ್ತು 'ಧಾತೌ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಅ'ವರ್ಣಾನ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನಂತರ 'ಏಙ್' ಆದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಪರ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವೆಂದೂ, ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ–1. ಪ್ರ್+ಅ+ಏಜತೇ=ಪ್ರೇಜತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನನ್ತರ ಏಙಾದಿ (ಏ)ಯಾದ 'ಏಜ್' ಧಾತುವು (ಏಜತೇ) ಪರವಾದಾಗ 'ಅ'ಕಾರ 'ಏ'ಕಾರಗಳಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣವಾದ 'ಏ'ಕಾರದನ್ತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರೇಜತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಂಪಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು).

ಉದಾ–2. ಉಪ್+ಅ+ಓಷತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನನ್ತರ 'ಏಙ್' (ಓ)–ಆದಿಯಾದ 'ಓಷತಿ' ಧಾತುವು (ಓಷತಿ) ಪರವಾದಾಗ 'ಅ'ಕಾರ 'ಓ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣವಾದ 'ಓ'ಕಾರದನ್ತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಓ'ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು **ಉಪೋಷತಿ** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು). "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" (6.1.88) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(ಟಿ–ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 39: ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ। (1.1.64)

ವೃತ್ತಿ –ಅಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಽಯಃ ಅಂತ್ಯಃ ಸ ಆದಿಃ ಽಯಸ್ಯ ತತ್ 'ಟಿ'–ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್। ವಾ॥ ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ ವಾಚ್ಯಮ್॥ ತತ್ ಚ ಟೇಃ। ಶಕನ್ಧುಃ। ಕರ್ಕನ್ಧುಃ। ಮನೀಷಾ। ಆಕೃತಿಗಣಃ ಅಽಯಂ–ಮಾರ್ತಣ್ಡಃ।

ಪ.ಛೇ.– ಅಚಃ, ಅನ್ತ್ಯಾದಿ, ಟಿ।

ಅರ್ಥ – ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾದ 'ಅಚಃ' ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. 'ಅನ್ತ್ಯಃ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅನ್ತ್ಯಾದಿ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಯಾವುದೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅಚ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಒಂದು 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಕೊನೆಯದಾಗಿರುವದೋ ಅದನ್ನು ಆದಿಯನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಇರುವ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಕ್ಕೇನೇ 'ಟಿ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1. ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಸುಬನ್ತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರೋತ್ತರವಾದ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರವಾದ 'ಅ' ಕಾರ ಹೀಗೆ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಕೊನೆಯ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ ದಿಂದ ಇದೇ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ, ಮತ್ತು 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಆದಿ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ ಇದನ್ನು ಯಾವ ವ್ಯಞ್ಜನವೂ ಹಿಂಬಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರವೇ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–2. ಮನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರವಾದ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವಾದ 'ಅ'ಕಾರ, ಹೀಗೆ ಎರಡು 'ಅ'ಕಾರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರೋತ್ತರವಾದ 'ಅ'ಕಾರವೇ ಕೊನೆಯ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಆದಿಯಾಗುಳ್ಳ ವರ್ಣ ಸಮುದಾಯವೆಂದರೆ 'ಅಸ್' ಎಂಬುದು. ಇದಕ್ಕೇ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. (ಸ್ವರಾನ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರವೇ 'ಟಿ' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಞ್ಜನಾನ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವ ವ್ಯಞ್ಜನ ಇವುಗಳ ವರ್ಣಸಮುದಾಯಕ್ಕೇನೇ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನ್+ಅಸ್= ಮನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಎಂಬುದು ಟಿ).

ವಾ॥ **ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ ವಾಚ್ಯಮ್**–ಎಂಬ ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸನ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 1: ಶಕ + ಅನ್ಧುಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಶಕಾನ್ಧುಃ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಂದು ಶಕನ್ಧುಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ ಶಕ ದೇಶದ ಬಾವಿ ಎಂದು). ಇಲ್ಲಿ 'ಶಕ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರ ಪೂರ್ವವರ್ಣವಾಗಿದೆ, ಮತ್ತು 'ಟಿ' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅನ್ಧುಃ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರವೇ ಪರವರ್ಣ. ಈ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣ(ಅ)ದನ್ತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಅ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಎರಡು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವಾಗ, ಪೂರ್ವವರ್ಣವು 'ಟಿ' ಆಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಞ್ಜನ ಸಹಿತವಾದ ವರ್ಣಸಮುದಾಯವು 'ಟಿ' ಯಾಗಿದ್ದರೆ, ಆ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಸಮೂಹವನ್ನೇ ಪೂರ್ವವರ್ಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ–2: ಕರ್ಕನ್ಧುಃ. ಇದೂ ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಂತೇ ಇರುತ್ತದೆ. (ಕರ್ಕದೇಶದ ಬಾವಿ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ).

ಉದಾ-3: ಮನೀಷಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮನಸ್+ಈಷಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ'ಟಿ' ಯಾಗಿರುವ 'ಅಸ್' ಎಂಬ ವರ್ಣಸಮುದಾಯವನ್ನೇ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ, ಅಸ್+ಈ ಎಂಬ ಈ ಎರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣದಂತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು (ಮನ್+(ಅಸ್+ಈ)+ಷಾ=ಮನ್+ಈ +ಷಾ=ಮನೀಷಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿ ಗಣವನ್ನು **ಆಕೃತಿಗಣ** ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಕೃತಿಗಣದ ಬಗ್ಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ.

1. ಯಾವ ಒಂದು ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಗಣದಲ್ಲೂ ಇಲ್ಲದೇ ಮತ್ತು ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ನಿರ್ಮಿತವಾಗದೇ ಮತ್ತೊಂದು ಗಣದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡುವದೋ ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಅನುಕರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಗಣವನ್ನು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.
2. ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ "ಆಕೃತ್ಯಾ ಗಣ್ಯತೇ ಇತಿ ಆಕೃತಿಗಣಃ" ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ತೋರುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವು ಇರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥವುಗಳು ಈ ಗಣ(ಅಕೃತಿಗಣ)ದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ-3: ಮಾರ್ತಣ್ಡಃ (ಮಾರ್ತಾಣ್ಡಃ ಎಂಬುದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪ) ಎಂಬ ಈ ಶಬ್ದವು ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಾರ್ತ+ಅಣ್ಡಃ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಇದು ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಪರರೂಪದಿಂದ ಮಾರ್ತಣ್ಡಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾರ್ತಣ್ಡಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಊಹಿಸಬೇಕು.

(ಪರರೂಪವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಅಪವಾದಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 40: ಓಮಾಙೋಶ್ಚ। (6.1.95)

ವೃತ್ತಿ –ಓಮಿ ಆಙಿ ಚ ಆತ್ ಪರೇ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಶಿವಾಯೋಂ ನಮಃ। ಶಿವ + ಏಹಿ। (ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ)

ಪ.ಛೇ.– ಓಮಾಙೋಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ. – "ಏಙಿ ಪರರೂಪಂ" (6.1.94) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪಂ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" (6.1.84) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ಓಮ್ ಚ ಆಙ್ ಚ ಓಮಾಙೌ, ತಯೋಃ ಓಮಾಙೋಃ. ಹ್ರಸ್ವ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಓಮ್ ಮತ್ತು ಆಙ್ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ–

ಪರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣದಂತಿರುವ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1: ಶಿವಾಯ+ಓಮ್(ನಮಃ)=ಶಿವಾಯ್+(ಅ+ಓ)+ಮ್ (ನಮಃ) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಪದದ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿಯಾದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಓಮ್ ಪರವಾದದ್ದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಓ' ಕಾರಗಳಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರವರ್ಣದಂತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಓ' ಕಾರ (ಪರರೂಪ) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಶಿವಾಯೋಂ ನಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಸನ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-2: ಶಿವ + ಏಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಏಹಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಹೇಗಾಯಿತೆಂದು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಇಹಿ' ಎಂಬುದು 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಲಕಾರದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. 'ಆಙ್' ನ ನಂತರ 'ಇಹಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. 'ಆಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ಙ್' ಕಾರ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" (1.3.3) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" (1.3.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ + ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು 'ಏಹಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ:

ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ, ಶಿವ+ಆ+ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸನ್ಧಿಯಿಂದ ಶಿವಾ+ಇಹಿ ಎಂದು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ಇಹಿ' ಎಂಬುದೇ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಏಹಿ' ಎಂದಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ವ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಏ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣದಂತಿರುವ ಬೇರೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಶಿವ+ಏ+ಹಿ=ಶಿವೇಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು 'ಆಙ್' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸನ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

2.'ಆ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೇನೇ ಪೂರ್ವಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸನ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ, ಶಿವ+ಆ+ಇಹಿ ಎಂದು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶ ಬಂದಾಗ, ಆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ತಿಳಿಸಿ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಬೇರೆ. ಧಾತು-ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಮೊದಲು (ಅನ್ತರಙ್ಗ ಕಾರ್ಯ) ಮಾಡಿ ನಂತರ ಹೊರಗಿನ ಪದದಜೊತೆಗೆ ಸನ್ಧಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದು ನಿಯಮ. "**ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಙ್ಗಮನ್ತರಙ್ಗೇ**" ಎಂಬ ವಚನವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಪದ (ಪೂರ್ವೋತ್ತರ)ಗಳಿಗೆ ಶಿವ+ಆ

(+ಇಹಿ) ಎಂದು ಮೊದಲೇ ಸನ್ಧಿ ಮಾಡಲು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ+ಇಹಿ ಇವುಗಳ ಸನ್ಧಿಯನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕು. (ಮೇಲಿನ ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಧಾತು-ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಸನ್ಧಿಕಾರ್ಯವೇ ಅನ್ತರಙ್ಗ ಕಾರ್ಯವಾಗಿದೆ). ಹಾಗಾದರೆ, ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಆ' (ಆಙ್) ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಏಹಿ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಪರರೂಪದ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಾಣಿನೀಯವರು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಅನ್ತ-ಆದಿವದ್ಭಾವಗಳನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 41: ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ (6.1.85)

ವೃತ್ತಿ -ಯಃ ಅಯಂ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅಂತವತ್, ಪರಸ್ಯ ಆದಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಶಿವೇಹಿ।

ಪ.ಛೇ.- ಅನ್ತಾದಿವತ್, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" (6.1.84) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" (1.3.10) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಮೇಲೆ 'ವತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವದರಿಂದ, ಒಂದೊಂದು ಪದದಜೊತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನ್ವಯಿಸಿದಾಗ, ಅನ್ತವತ್, ಮತ್ತು ಆದಿವತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. (ದ್ವನ್ದ್ವಾನ್ತೇ ಶ್ರೂಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಅಭಿಸಂಬಧ್ಯತೇ) ಎಂಬುದು ನಿಯಮ.

ಪೂರ್ವ-ಪರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವಪದದ ಅನ್ತ್ಯದಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯಂತೆಯೂ ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡುವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವು ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಅನ್ತ್ಯದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತೋ, ಅದೇ ಕಾರ್ಯವು, ಈ ಆದೇಶದಿಂದ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಆಗಿರುವ ಕಾರ್ಯವು, ಆಗಿರುವ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ (ಬೇರೆ) ವರ್ಣದಿಂದಲೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಪೂರ್ವವರ್ಣದ ಕಾರ್ಯವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು). [ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಸನ್ಧಿಕಾರ್ಯವೇ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ (ಬೇರೆ) ವರ್ಣದಿಂದಲೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು]. ಆದರೆ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಆಗಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣವು ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಸ್ಥಾನಿ ಎಂದು ಗೌರವಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯ ಮಾತ್ರ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ ಬಂದ (ಬೇರೆ) ವರ್ಣದಿಂದಲೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ (ಉದಾ-ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು 'ಏ' ಕಾರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದನ್ನು 'ಅ' ಕಾರವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಪರರೂಪ ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಏಕಾದೇಶವಾದ 'ಏ'ಕಾರವನ್ನು 'ಆ'ಕಾರದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವದು 'ಅ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಏ' ಕಾರಗಳ ಪರರೂಪ ಸನ್ಧಿ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಆದಿವದ್ಭಾವವೆಂದು' ಹೆಸರು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶವಾದ 'ಏ' ಕಾರವು 'ಇ' ಕಾರದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಸನ್ಧಿಮಾತ್ರ 'ಅ'ಕಾರ 'ಏ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಗುವ ಪರರೂಪ ಸನ್ಧಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತವದ್ಭಾವ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. (ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ). 'ಆ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ.

1. 'ಙ್'ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು (ಆಙ್),

2. 'ಇತ್' ರಹಿತವಾದ 'ಆ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು.

'ಆಙ್' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

1. ಸ್ವಲ್ಪ ಉದಾ–1. ಈಷದುಷ್ಣಮ್ (ಆ + ಉಷ್ಣಮ್) ಓಷ್ಣಮ್.

2. ಕ್ರಿಯಾಯೋಗ: ಉದಾ–2. ಏಹಿ (ಆ + ಇಹಿ) ಏಹಿ.

3. ಮರ್ಯಾದಾ (ವರೆಗು ಎಂದರೆ ಅವಧಿರಹಿತವಾಗಿ): ಉದಾ– 3. ಆಕೈಲಾಸಾತ್ (ಆ+ಕೈಲಾಸಾತ್) = ಆಕೈಲಾಸಾತ್ (ಕೈಲಾಸದ ವರೆಗೆ) ಇಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಸವು ಸೇರಿರುವದಿಲ್ಲ.

4. ಅಭಿವಿಧಿ (ವರೆಗು ಅಂದರೆ, ಅವಧಿ ಸಹಿತವಾಗಿ): ಉದಾ–4. ಆಬಾಲವೃದ್ಧಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಧಿಯು ಸೇರಿದೆ.

ಎರಡನೆಯದಾದ ('ಙ್'ಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಇಲ್ಲದ) 'ಆ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–1. (ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ) ಆ ಏವಂ ನು ಮನ್ಯಸೇ, (ನೀನು ಈ ರೀತಿ ಭಾವಿಸುವೆಯಾ?)

ಉದಾ–2. (ಸ್ಮರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಸರ್ಗ).ಆ ಏವಂ ಕಿಲ ತತ್ (ಓಹೋ! ಹೀಗಿತ್ತೇ ಅದು).

"ಈಷದರ್ಥೇ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಮರ್ಯಾದಾಭಿವಿಧೌ ಚ ಯಃ।
ಏತಮಾತಂ ಙಿತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ವಾಕ್ಯ–ಸ್ಮರಣಯೋರಙಿತ್॥"

(6) ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸನ್ಧಿಃ

(ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 42: ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ (6.1.101)

ವೃತ್ತಿ –ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ಅಚಿ ಪರೇ, ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ದೈತ್ಯಾರಿಃ। ಶ್ರೀಶಃ। ವಿಷ್ಣೂದಯಃ। ಹೋತೄಕಾರಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಇಕೋಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ

ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ"(6.1.84) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಅಕ್' (ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ಗೆ ಸವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' (ಸ್ವರಗಳು) ಪರವಾದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಅದೇ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ದೀರ್ಘ ವರ್ಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ತುಲ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ" (1.1.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 18 ವಿಧವಾದ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 18 ವಿಧವಾದ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಸವರ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇ,ಉ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇ,ಉ ಗಳು ಸವರ್ಣಗಳು. 'ಋ' ಮತ್ತು 'ಲೃ' ಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಒಂದೊಂದೂ ಪರಸ್ಪರ 30 ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ದೀರ್ಘವೆಂದರೆ ಎರಡು ಮಾತ್ರಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ)

ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಹೇಳುವದಾದರೆ– 'ಅ' ಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ, 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರ, 'ಉ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ, ಮತ್ತು 'ಋ' 'ಲೃ' ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಋ' 'ಲೃ' ಗಳು ಇದ್ದಾಗ, ಆಯಾವರ್ಣಗಳ ದೀರ್ಘ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರೆ, 'ಲೃ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘರೂಪವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸವರ್ಣವಾದ ದೀರ್ಘ 'ಋ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1. ದೈತ್ಯಾರಿಃ–ದೈತ್ಯ+ಅರಿಃ=ದೈತ್ಯ್+(ಅ+ಅರಿಃ)=ದೈತ್ಯಾರಿಃ (ದೈತ್ಯರ ಶತ್ರುವಾದ ವಿಷ್ಣು) ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– 2: ಶ್ರೀಶಃ : – ಶ್ರೀ + ಈಶಃ = ಶ್ರೀಶಃ,

ಉದಾ– 3: ವಿಷ್ಣೂದಯಃ : ವಿಷ್ಣು + ಉದಯಃ = ವಿಷ್ಣೂದಯಃ,

ಉದಾ– 4: ಹೋತೄಕಾರಃ : ಹೋತೃ+ ಋಕಾರಃ = ಹೋತೄಕಾರಃ।

ಉದಾ–5– ಹೋತೄಕಾರಃ : ಹೋತೃ + ಲೃಕಾರಃ = ಹೋತೄಕಾರಃ।

ವಿಶೇಷ–1: ('ಋ' ಕಾರ 'ಲೃ' ಕಾರಗಳು ಸವರ್ಣವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದಲೂ ದೀರ್ಘ 'ಲೃ' (ಲೄ) ಕಾರವಿಲ್ಲಧಿರೋಣದ್ದರಿಂದಲೂ ದೀರ್ಘ 'ಲೃ' (ಲೄ) ಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ೠ' ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ).

ವಿಶೇಷ–2: 'ಅ' ವರ್ಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(7) ಪೂರ್ವರೂಪ ಸನ್ಧಿಃ

(ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 43: ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ (6.1.109)

ವೃತ್ತಿ –ಪದಾನ್ತಾತ್ ಏಙಃ ಅತಿ ಪರೆ ಪೂರ್ವರೂಪಮ್ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್।ಹರೇಽವ।

ವಿಷ್ಣೋಽವ।

ಪ.ಛೇ.- ಏಙಃ, ಪದಾನ್ತಾತ್, ಅತಿ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ"(6.1.107) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ"(6.1.84) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬುದು 'ಏಙಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ಏ'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಓ' (ಏಙ್) ಕಾರಗಳಿಗೆ, 'ಅತ್' (ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರ) ಪರವಾಗಿದ್ದಾಗ, 'ಏ'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಓ'ಕಾರ (ಏಙ್) ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವವರ್ಣದಂತಿರುವ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಪರಕರಣ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ–1: ಹರೇಽವ ಹರೇ+ಅವ=ಹರ್+(ಏ+ಅ) ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣದಂತಿರುವ 'ಏ' ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹರೇಽವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2: ವಿಷ್ಣೋಽವ: ವಿಷ್ಣೋ+ಅವ=ವಿಷ್ಣ್+(ಓ+ಅ) ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣದಂತಿರುವ 'ಓ' ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಿಷ್ಣೋಽವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" (6.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್'ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಅಚ್–ಸನ್ಧಿಯ ಭಾಗವೇ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

(8) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸನ್ಧಿಃ

('ಓ' ಕಾರಾನ್ತ 'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 44: ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ (6.1.122)

ವೃತ್ತಿ –ಲೋಕೇ ವೇದೇ ಚ ಏಙಂತಸ್ಯ ಗೋಃ ಅತಿ ವಾ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ಪದಾನ್ತೇ। ಗೋಅಗ್ರಮ್। ಗೋಽಗ್ರಮ್। ಏಙನ್ತಸ್ಯ ಕಿಂ? ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್। ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಂ? ಗೋಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6.1.109) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಮತ್ತು 'ಅತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾನ್ತಃ ಪಾದಮವ್ಯಪರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಉಳಿಯುವದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದನ್ನೇ **'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'** ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ (6.1.109)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅತಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಏನು ಅರ್ಥವೋ ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸರ್ವತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ "ಅವಪಥಾಸಿ ಚ" – (6.1.121) ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿತ್ತು. ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾದ 'ಏಙಃ' ಎಂಬುದು 'ಗೋಃ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅದುದ್ದರಿಂದ "ಯೇನ ವಿಧಿಃ ತದನ್ತಸ್ಯ"(1.1.72) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, 'ಏಜನ್ತ'ವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ನಂತರವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಲೌಕಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಏಜನ್ತವಾದ ಪದಾನ್ತ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದನಂತರ (ಅತಿ) ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರ ಪರವಾದಾಗ, ವಿಭಾಷೆಯಿಂದ (ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವು ಪಂಚ್ಯಮ್ಯನ್ತ ಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಪದಾನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ವಿಭಾಷಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು "ನವೇತಿ ವಿಭಾಷಾ" (1.1.44) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಉದಾ– 1. ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್ (ಆಕಳಿನ ಅಗ್ರಭಾಗ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಏಚೋಽಯ ವಾಯಾವಃ" (6.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6.1.109) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ" (6.1.122) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಗೋ' ಎಂಬುದು ಪದವಾಗಿದೆ. 'ಓ' ಕಾರವು ಏಜನ್ತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಏಜನ್ತವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬಂದು 'ಗೋಅಗ್ರಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 2: ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದಿರುವ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6.1.109) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಗೋಽಗ್ರಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ" (6.1.123) ಎಂಬ ಮುಂಬರುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗವಾಗ್ರಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು). ಇಲ್ಲಿ ಗವಾಂ ಅಗ್ರಂ ಎಂಬುದು ಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾದಾಗ ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಆಮ್+ ಅಗ್ರ+ಸು ಎಂದು ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಭಕ್ತಿರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗಲೂ 'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಓ'ಕಾರಾನ್ತ ಪದತ್ವವಿರುತ್ತದೆ.

ಏಜನ್ತಸ್ಯ ಕಿಂ? ಅಂದರೆ 'ಗೋ' ಶಬ್ದ ಏಜನ್ತ (ಓ ಕಾರಾನ್ತ) ವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹಾಗಿರುವಾಗ ಏಜನ್ತವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗಿದೆ. 'ಚಿತ್ರಾಃ ಗಾವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಚಿತ್ರಗುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಹಲವು ಬಣ್ಣದ ಆಕಳುಗಳನ್ನುಳ್ಳವನು

ಎಂದರ್ಥ). ಚಿತ್ರಗೋಃ ಅಗ್ರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ಚಿತ್ರಗು+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಾಗಲೀ, (ಚಿತ್ರಗು+ಅಗ್ರಮ್) ಪೂರ್ವರೂಪ ವಾಗಲೀ (ಚಿತ್ರಗುಗ್ರಮ್) ಬಂದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಚಿತ್ರಗು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಗು' ಶಬ್ದವು 'ಗೋ' ಶಬ್ದವೇ ಹೌದು ಆದರೆ ಏಚನ್ತವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಅದರ ಬದಲಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ 'ಉ' ಕಾರಾನ್ತ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪದಾನ್ತತ್ವವಿದ್ದರೂ 'ಓ' ಕಾರಾನ್ತ (ಏಚನ್ತ) ಆಗಿಲ್ಲ.

ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಮ್? ಗೋಃ। ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು?

ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗೋ' ಎಂಬುದು 'ಓ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪದಾನ್ತ ವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದು ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗೋಅಸ್' ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ. ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ 'ಗೋಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಗೋಃ' ಎಂದು ಸುಬನ್ತ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 45: ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ (1.1.55)

ವೃತ್ತಿ –ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ।

ಅರ್ಥ – ಯಾವ ಒಂದು ಆದೇಶವು ಅನೇಕ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಶಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾಗಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಲೀ ಅಂತಹ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೇಕಾಲ್‌ಗೆ ಉದಾ– "ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ" (2.4.52) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂಃ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಭೂಃ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವದರಿಂದ, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಭೂಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್–ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾ(ಶಿತ್)ಗಿಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಉದಾ– "ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್" (7.1.21) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಷ್ಟಾ + ಅಸ್(ಜಸ್)' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಶ್–ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ತಾ (ಶಿತ್)ಗಿ ಇರುವ 'ಔಶ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು 'ಅಸ್' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಅಷ್ಟೌ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷಃ – "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ" (6.1.123) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅವಙ್" ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಆದೇಶವು ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವೂ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವೂ ಹೊರಟಿವೆ.

(ಸರ್ವಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅನ್ತಾದೇಶವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 46: ಙಿಚ್ಚ (1.1.53)

ವೃತ್ತಿ –ಙಿತ್ ಅನೇಕಾಲ್ ಅಪಿ ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" (1.1.52) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ. ಚ್ಛೇ – ಙಿತ್, ಚ।

ಅರ್ಥ – ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಲ್ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಅವಙ್' ಇದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಽಯನಸ್ಯ" (6.1.123) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅವಙ್' ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಬರಬೇಕು, ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಹೊರಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ, ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿ ಇದ್ದರೂ 'ಙಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೆ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. "ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿ ಇದ್ದರೂ" ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಈ ಸೂತ್ರವು "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" (1.1.55) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಎಂಬುದನ್ನು ವೃತ್ತಿಯು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.

('ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅವಙ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 47: ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ (6.1.123)

ವೃತ್ತಿ –ಪದಾನ್ತೇ ಏಙನ್ತಸ್ಯ ಗೋಃ ಅವಙ್ ವಾ ಅಚಿ। ಗವಾಗ್ರಮ್। 'ಗೋಽಗ್ರಮ್'। ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಮ್? ಗವಿ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ"(6.1.109) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಙಃ' ಮತ್ತು 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು "ಇಕೋಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ" (6.1.122) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ – ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ಏಙನ್ತ' ವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಚ್' ಪರವಾದಾಗ 'ಅವಙ್' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1: ಗೋ + ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏಙನ್ತ' ವಾದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಚ್' ವರ್ಣ (ಅಗ್ರಮ್)ವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದರಿಂದ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಙ್' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ 'ಅವ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗ್ + ಅವ + ಅಗ್ರಮ್ = ಗವಾಗ್ರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ. 'ಅವಙ್'

ಆದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6.1.109) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಗೋऽಗ್ರಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಬಂದು 'ಗೋಅಗ್ರಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ" (6.1.122) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಮ್? ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ, ಪದಾನ್ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ಗೋ + ಙಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಿ' ಯಲ್ಲಿಯ 'ಙ್' ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿ 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು 'ಗೋ + ಇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" (6.1.78) ದಿಂದ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗ್ + ಅವ್+ ಇ' ಎಂದಾಗಿ 'ಗವಿ' ಎಂಬ ಇಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ– ಗೋ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪದಾನ್ತವಲ್ಲದ (ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ) 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ 'ಓ'ಕಾರದ ನನ್ತರ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಇ'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, 'ಅವಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಗ್+ಅವಙ್+ಇ' ಎಂದಾಗಿ (ಗ್+ಅವ+ಇ) ಗವೇ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ, 'ಪದಾನ್ತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಫೋಟಾಯನ ಎಂಬವರು ಪ್ರಾಚೀನ ಆಚಾರ್ಯರು. ಇವರಿಗೂ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

('ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇನ್ದ್ರ ಶಬ್ದಪರದಲ್ಲದಾಗ 'ಅವಙ್' ಆದೇಶ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 48: ಇನ್ದ್ರೇಚ 6.1.124)

ವೃತ್ತಿ –ಗೋಃ ಅವಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಇಂದ್ರೇ ।ಗವೇನ್ದ್ರಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ " (6.1.122) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ" (6.1.123) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಗೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಇನ್ದ್ರ' ಶಬ್ದಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋ=+ಇನ್ದ್ರಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಗೋ' ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಓ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ' (ಅವಙ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗ್+ಅವ+ಇನ್ದ್ರಃ=ಗವ+ಇನ್ದ್ರಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗುಣ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗವೇನ್ದ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ಲುತವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 49: ದೂರಾದ್ಧೂತೇ ಚ (8.2.84)

ವೃತ್ತಿ –ದೂರಾತ್ ಸಂಬೋಧನೇ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ಲುತೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ– ದೂರಾತ್, ಹೂತೇ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ಲುತಃ ಉದಾತ್ತಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೂರದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬೋಧನಾ ಪದದ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ 'ಟಿ' ಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಪ್ಲುತವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬೋಧನೆ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅಹ್ವಾನಿಸುವದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ- ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ(3)! ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನು ಸಂಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವದರಿಂದ (ಹೇ ಕೃಷ್ಣನೇ(3)), ಆ ಕೃಷ್ಣ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ'(ಅ)ಗೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಪ್ಲುತವು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ಲುತವು ಬಾರದ ವಿಕಲ್ಪ ಪಕ್ಷದ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ, ಆಗಚ್ಛ ಹೇ ಕೃಷ್ಣಾತ್ರ (ಕೃಷ್ಣ+ಅತ್ರ=ಕೃಷ್ಣಾತ್ರ) ಗೌಶ್ಚರತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಬಂದು ಕೃಷ್ಣಾತ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ಲುತ ಮತ್ತು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ ೫೦: ಪ್ಲುತ-ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ (6.1.125)

ವೃತ್ತಿ -ಏತೇ ಅಚಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯುಃ। ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣಾ! (3) ಅತ್ರ ಗೌಃ ಚರತಿ ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾನ್ತಃ ಪಾದಂ ಅ-ವ್ಯಪರೇ" (6.1.115) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅ-ವ್ಯಪರೇ ಎಂದರೆ ಅತಿ ಪರೇ ನ ತು 'ವ್'ಕಾರ-'ಯ್'ಕಾರ ಪರೇಽಪಿ ಎಂದರ್ಥ).

ಅರ್ಥ - 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳು ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ (ಅಚಿ), ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ಲುತಗಳೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ' ಇರುತ್ತವೆ (ಸನ್ಧಿವಿಕಾರವಾಗುವದಿಲ್ಲ). ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಟಿ' ಗೆ ಪ್ಲುತವಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಕ್ಕೆ, ಮತ್ತು ಪ್ಲುತವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸನ್ಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ಲುತವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ಲುತ-ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ಪ್ಲುತಾಶ್ಚ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಶ್ಚ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ.

(ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ ೫1. ಈದೂದೇದ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ (1.1.11)

ವೃತ್ತಿ -ಈತ್-ಊತ್-ಏತ್-ಅನ್ತಂ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ-ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಹರೀ ಏತೌ । ವಿಷ್ಣೂ ಇಮೌ । ಗಂಗೇ ಅಮೂ।

ಪ.ಚ್ಛೇ - ಈತ್-ಊತ್-ಏತ್ ದ್ವಿವಚನಂ, ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ ।

ಅರ್ಥ - 'ಈ' ಕಾರಾನ್ತ ದ್ವಿವಚನ, 'ಊ' ಕಾರಾನ್ತ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು 'ಏ' ಕಾರಾನ್ತ ದ್ವಿವಚನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈತ್-ಊತ್-ಏತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ತಪರಕರಣದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ, ದ್ವಿಮಾತ್ರಕ ವರ್ಣಗಳಾದ ಈ-ಊ-ಏಗಳನ್ನು

ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈತ್‌ಚ-ಊತ್‌ಚ-ಏತ್‌ಚ ಈದೂದೇತ್ ಎಂಬುದು ಸಮಾಹಾರ-ದ್ವಂದ್ವ ಮತ್ತು ಇದು ದ್ವಿವಚನಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ" (1.1.72) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈದೂದೇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈದನ್ತ, ಊದನ್ತ, ಮತ್ತು ಏದನ್ತ ವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-1. ಹರೀ + ಏತೌ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ'ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಹರೀ ಏತೌ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಿತ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ "ಇಕೋಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣಾದೇಶದಿಂದ' 'ಹರ್ಯೇತೌ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಉದಹರಣೆಗಳಾದ ವಿಷ್ಣೂ ಇಮೌ। ಗಂಗೇ ಅಮೂ। ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, 'ವಿಷ್ಣ್ವಿಮೌ' (ಯಣ್-ಸನ್ಧಿ) ಮತ್ತು 'ಗಂಗೇಽಮೂ' (ಪೂರ್ವರೂಪ-ಸನ್ಧಿಃ) ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

('ಅದಸ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದಲ್ಲ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 52. ಅದಸೋ ಮಾತ್ (1.1.12)

ವೃತ್ತಿ -ಅಸ್ಮಾತ್ ಪರೌ ಈತ್-ಊತೌ ಪ್ರಗೃಹ್ಯೌ ಸ್ತಃ । ಅಮೀ ಈಶಾಃ । (ರಾಮಕೃಷ್ಣೌ) ಅಮೂ ಆಸಾತೇ । ಮಾತ್ ಕಿಮ್? ಅಮುಕೇಽತ್ರ ।

ಪ.ಛೇ.- ಅದಸಃ, ಮಾತ್ ।

ಅ.ವೃ. -"ಈದೂದೇದ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್" (1.1.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈದೂತ್' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ' ಏಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ - ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರದ ಸಂಭವವು ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವದರಿಂದ, 'ಈದೂತ್'ಗಳ ಜೊತೆಗೆ 'ಏತ್' ವರ್ಣವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿಲ್ಲ.

'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಈ'ಕಾರ 'ಊ' ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು.

ಉದಾ-1. ಅಮೀ+ಈಶಾಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್'ಕಾರದ ನಂತರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಈ'ಕಾರವು ಇರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'ವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಂದು 'ಅಮೀ ಈಶಾಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಈ'ಕಾರವು ದ್ವಿವಚನವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು' ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ-2. (ರಾಮಕೃಷ್ಣೌ) ಅಮೂ+ಆಸಾತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್'

ಕಾರದ ನಂತರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಊ' ಕಾರವು ಇರುವದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'ವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಂದು (ರಾಮಕೃಷ್ಣೌ) ಅಮೂ ಆಸಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ - ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವದು ಲಿಙ್ಗ-ವಚನಗಳ ನಿಯಮವಲ್ಲ. 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದವಾಗಿದ್ದು 'ಮ್'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಈ'ಕಾರ 'ಊ'ಕಾರಗಳಿರಬೇಕು, ಮತ್ತು ಅದರಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಿರಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು' ನಿತ್ಯವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಬೇರೆ ಸನ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಮಾತ್ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ, ಅಮುಕೇऽತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಮುಕೇ ಅತ್ರ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪ. ಯಾಕೆಂದರೆ, 'ಅಮುಕೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಏ'ಕಾರವು ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ 'ಮ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ಮ್' ಕಾರ 'ಏ' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ 'ಕ್' ಕಾರಗಳು ಇವೆ.

ಅಮುಕೇ ಎಂಬ ರೂಪದ ಸಿದ್ಧಿಯ ವಿವರಣೆ: ಅದಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅವ್ಯಯ ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮ್ ಅಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ಟೇಃ" (5.371) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಸ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಕಚ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಕಚ್ ನಲ್ಲಿ 'ಚ್' ಕಾರವು 'ಇತ್', 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಅದುದ್ದರಿಂದ 'ಅಕ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವದು).

ಅದ್+ಅಕ್+ಅಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ - "ತ್ಯದಾದೀನಾಮ್ ಅಃ"(7.2.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ - ಅದಕ+ಅ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ಗುಣೇ"(6.1.97) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವ-ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಕ + ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

[ಅದಕ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ'ಕಾರ ಅಪದಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿ, ಗುಣಾಕ್ಷರವಾದ 'ಅ'ಕಾರವು ಇದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರವರ್ಣವಾದ (ಗುಣರೂಪವಾದ) 'ಅ'ಕಾರದಂತಿರುವ ಬೇರೊಂದು 'ಅ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಅದಕ + ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ.]

ಈಗ "ಅದಸೋಽಸೇಃ ದಾದುದೋಮಃ"(8.2.80) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದ'ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಞ್ಜನರೂಪವಾದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವು ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು. ಹೀಗಾಗಿ 'ಅಮುಕ+ಜಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" (7.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮುಕ+ಇ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅಮುಕೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರದಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ 'ಕ್'ಕಾರಗಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ (ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರತ್ವ

ಬಾರದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬಾರದೇ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು 'ಅಮುಕೇऽತ್ರ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಚಾದಿ ಗಣಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 53: ಚಾದಯೋऽಸತ್ತ್ವೇ (1.4.57)

ವೃತ್ತಿ –ಅದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಾಃ ಚಾದಯಃ ನಿಪಾತಾಃ ಸ್ಯುಃ ।

ಪ.ಛೇ.– ಚಾದಯಃ, ಅಸತ್ವೇ ।

ಅ.ವೃ – "ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾತ್ ನಿಪಾತಾಃ"(1.4.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನಿಪಾತಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸತ್ವ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ, ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ 'ದ್ರವ್ಯ–ಅಸು–ವ್ಯವಸಾಯೇಷು ಸತ್ವಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಲಿಙ್ಗಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯಿತ್ವಂ ದ್ರವ್ಯತ್ವಮ್' ಲಿಙ್ಗ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು ದ್ರವ್ಯ. ದ್ರವ್ಯ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಅದ್ರವ್ಯ.

ಉದಾ– ಚ, ವೈ, ನು, ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅದ್ರವ್ಯಗಳು. ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದರೆ 'ವೃಕ್ಷಃ' 'ಗೃಹಮ್' 'ಮೃಗಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ದ್ರವ್ಯವಾಚಕವಲ್ಲದ ಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ನಿಪಾತ' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಸಿಕ್ಕುವ ಹಲವು ಲಾಭಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಒಂದಾಗಿದೆ. "ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾತ್ ನಿಪಾತಾಃ"(1.4.56) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ನಿಪಾತಾಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಚಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಶು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಪಶು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು 'ಆಡು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ– 'ದ್ರವ್ಯ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ 'ಪಶು' ಶಬ್ದವನ್ನು "ಪುಷ್ಪಂ ಪಶು ಮನ್ಯತೇ" ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದು ಅದ್ರವ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 54: ಪ್ರಾದಯಃ (1.4.58)

ವೃತ್ತಿ –ಏತೇ ಅಪಿ ತಥಾ।

ಅ.ವೃ. –ಚಾದಯೋऽಸತ್ವೇ (1.4.57) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸತ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು "ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾತ್ ನಿಪಾತಾಃ" (1.4.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನಿಪಾತಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – "ಪ್ರಃ ಆದಿಃ ಏಷಾಂ ತೇ ಪ್ರಾದಯಃ" ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ "ಚಾದಯೋऽಸತ್ವೇ (1.4.57)"ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವ 'ಪ್ರ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ" (1.4.59) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾದಿ (ಪ್ರ,ಪರಾ, ಅಪ... ಉಪ)

ಗಳು ಹೇಳಲಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸುಪ್'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಹೇಳಲಾಗುವದು.

(ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ ೫೫: ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಙ್ (1.1.14)

ವೃತ್ತಿ –ಏಕಃ ಅಚ್ ಆಙ್–ವರ್ಜಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಇ ಇಂದ್ರಃ । ಉ ಉಮೇಶಃ । (ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣ0ಯೋರಜಿತ್ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ–1.1.11) । ಆ ಏವಂ ನು ಮನ್ಯಸೇ। ಆ ಏವಂ ಕಿಲ ತತ್ । ಅನ್ಯತ್ರ ಜಿತ್। ಈಷದುಷ್ಣಮ್ ಓಷ್ಣಮ್ ।

ಪ.ಛೇ.– ನಿಪಾತಃ, ಏಕಾಚ್, ಅನಾಙ್ ।

ಅ.ವೃ. – "ಈದೂದೇದ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ (1.1.11)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – "ಏಕಶ್ಚ ಅಸೌ ಅಚ್ ಚ – ಏಕಾಚ್ (ಒಂದೇಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದು ಏಕಾಚ್). ನ ಆಙ್ ಅನಾಙ್ (ಆಙ್ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು). ಆಙ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ನಿಪಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವದು.

ಉದಾ–1: ಇ ಇನ್ದ್ರಃ, 2. ಉ ಉಮೇಶಃ, ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, 'ಇ' ಮತ್ತು 'ಉ' ಎಂಬವು 'ಆಙ್' ಬಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಒಂದೇ ಸ್ವರವುಳ್ಳವುಗಳು ನಿಪಾತಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಸನ್ಧಿವಿಕಾರವು ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೇ ಇವು ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಇ' ಎಂಬುದು ವಿಸ್ಮಯಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಇ! ಇನ್ದ್ರಃ ಎಂದರೆ 'ಓಹೋ ಇನ್ದ್ರನೇ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಾದ 'ಉ ಉಮೇಶಃ', ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಏನು ಇವನು ಉಮೇಶನೇ'? ಎಂದು ವಿತರ್ಕಾರ್ಥ.

1. ವಾಕ್ಯ–2.ಸ್ಮರಣ0ಯೋರಜಿತ್ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ–(1.1.11)

ಉದಾ–3: 'ಆ ಏವಂ ನು ಮನ್ಯಸೇ' ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬುದು ಜಿತ್‌ರಹಿತ(ಅನಾಙ್)ವಾಗಿದೆ. (ಓಹೋ ಏನು ನೀನು ಹೀಗೆ ಅಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೇ?) ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ, ಸನ್ಧಿವಿಕಾರವಾಗಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–4: 'ಆ ಏವಂ ಕಿಲ ತತ್' ಎಂಬುದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬುದು 'ಅನಾಙ್' ಆಗಿದೆ. 'ಅದು ಹೀಗೋ' ಎಂದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ, ಸನ್ಧಿವಿಕಾರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯತ್ರ ಜಿತ್ । ಈಷದುಷ್ಣಮ್ ಓಷ್ಣಮ್ । ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ 'ಆ' ವನ್ನು 'ಜಿತ್' (ಆಙ್) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ-5: ಆ (ಈಷತ್) + ಉಷ್ಣಮ್=ಓಷ್ಣಮ್ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಸನ್ಧಿಯಾಗಿ 'ಓಷ್ಣಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಬಗ್ಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ "ಓಮಾಙೋಶ್ಚ" (6.1.95) ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದ ವಿವರಣೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

"ಈಷದರ್ಥೇ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಮರ್ಯಾದಾಽಭಿವಿಧೌ ಚ ಯಃ।
ಏತಂ ಆತಂ ಙಿತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ವಾಕ್ಯ-ಸ್ಮರಣಯೋರಙಿತ್॥"

ಮರ್ಯಾದಾ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಭಿವಿಧಿಃ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಎಂದರ್ಥ.

(ಪ್ರಗೃಹ್ಯ-ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 56: ಓತ್ (1.1.15)

ವೃತ್ತಿ –ಓತ್–ಅನ್ತಃ ನಿಪಾತಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಹೋ ಈಶಾಃ ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಙ್" (1.1.14) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿಪಾತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಈದೂದೇದ್ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್" (1.1.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ –'ಓತ್' ಎಂಬ ಪದವು 'ನಿಪಾತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಯೇನ ವಿಧಿಃ ತದನ್ತಸ್ಯ" (1.1.72) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ತದನ್ತವಿಧಿಯಿಂದ 'ಓದನ್ತಃ' ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓ–ಕಾರಾನ್ತ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹೋ! ಈಶಾಃ (ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ! ಇವರು ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ). ಅಹೋ +ಈಶಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಹೋ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಚಾದಯೋಽಸತ್ತ್ವೇ (1.4.57)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿಪಾತ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ನಂತರ "ಓತ್" (1.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಹೋ' ಎಂಬ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು "ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್"(6.1.125) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಬಂದು ಸನ್ಧಿಕಾರ್ಯ(ಅವಾದೇಶ)ವಾಗಲಿಲ್ಲ. "ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಙ್ (1.1.14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅನೇಕಾಚ್' ಆಗಿ ಇರುವ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 57: ಸಂಬುದ್ಧೌ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಾವನಾರ್ಷೇ (1.1.16)

ವೃತ್ತಿ –ಸಂಬುದ್ಧಿ–ನಿಮಿತ್ತಕಃ ಓಕಾರಃ ವಾ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಅವೈದಿಕೇ ಇತೌ ಪರೇ। ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ । ವಿಷ್ಣ ಇತಿ । ವಿಷ್ಣವಿತಿ ।

ಪ.ಛೇ.- ಸಂಬುದ್ಧೌ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಇತೌ, ಅನಾರ್ಷೇ ।

ಅ.ವ್ಯ. "ಓತ್ (1.1.15)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಈದೂದೇದ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್" (1.1.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಆರ್ಷಃ' ಎಂದರೆ ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗವೆಂದರ್ಥ. 'ಅನಾರ್ಷಃ' ಎಂದರೆ ವೈದಿಕವಲ್ಲದ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದರ್ಥ. ಲೌಕಿಕ (ಅನಾರ್ಷಃ) ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ, 'ಇತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ (ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ) 'ಓ' ಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವದು. ಇದು ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ವಿಷ್ಣೋ + ಇತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಓ' ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸಂಬೋಧನ ಶಬ್ದವು ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಆ 'ಓ' ಕಾರವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು

ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಅವಾದೇಶ ಬರುವದಿಲ್ಲ) ಇದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣವಿತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಅವಾದೇಶ ಬರುವದು). "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ"(8.3.19)ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣ ಇತಿ। ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ವ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ತ್ರಿಪಾದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರಲಿಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲ.

(ಉಞ್ ಗೆ 'ವ್' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 58: ಮಯ ಉಞೋವೋವಾ (8.3.33)

ವೃತ್ತಿಃ–ಮಯಃ ಪರಸ್ಯ ಉಞೋ ವೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಅಚಿ । ಕಿಮ್ವುಕ್ತಮ್ । ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್ ।

ಪ.ಛೇ.- ಮಯಃ, ಉಞಃ, ವಃ, ವಾ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಙಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಅಚಿ ಙಮುಣ್ ನಿತ್ಯಮ್" (8.3.32) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಇಲ್ಲಿ 'ವಃ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾನ್ತ ಶಬ್ದ. 'ಮಯಃ' ಎಂಬುದು ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ. ಮತ್ತು 'ಉಞಃ' ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ. 'ವಾ' ಎಂಬುದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದ.

'ಮಞ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉಞ್' ಗೆ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ವ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು. 'ಉಞ್' ನಲ್ಲಿ 'ಞ್' ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿರುವದು.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ವ್' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ವ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1 ಕಿಮ್ವುಕ್ತಮ್ (ಕಿಮ್+ವ್+ಉಕ್ತಮ್) ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಕಿಮ್ + ಉ = ಕಿಮು, ಕಿಮು + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಙ್" (1.1.14) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಗೃಹ್ಯ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ನಂತರ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ, ಆಗ 'ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಬಂದ ಪಕ್ಷ.

ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಮಯ ಉಞೋವೋವಾ (8.3.33)" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರಾದೇಶವು (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಬಂದು ಕಿಮ್+ವ್+ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಕಿಮ್ವುಕ್ತಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 59: ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಅಚಿ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (6.1.127)

ವೃತ್ತಿ–ಪದಾನ್ತಾಃ ಇಕಃ ಹ್ರಸ್ವಾಃ ವಾ ಸ್ಯುಃ ಅಸವರ್ಣೇ ಅಚಿ । ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ನ ಸ್ವರಸನ್ಧಿಃ । ಚಕ್ರಿ ಅತ್ರ । ಚಕ್ರ್ಯತ್ರ । ಪದಾನ್ತಾಃ ಇತಿ ಕಿಮ್? ಗೌರ್ಯೌ (ಗೌರ್ಯ್ಯೌ) ।

ಪ.ಛೇ.– ಇಕಃ, ಅಸವರ್ಣೇ, ಅಚಿ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6.1.109) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಇಕೋಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಇಲ್ಲಿ 'ಇಕಃ' ಎಂಬುದು ಪಥಮಾ ಬಹುವಚನವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿವಚನ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾಃ' ಎಂದು 'ಇಕಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ವಿಶೇಷಣ'ವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಸವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1 ಚಕ್ರೀ + ಅತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾದ 'ಇಕ್'(ಈ) ವರ್ಣವು ಇದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸವರ್ಣವಾದ 'ಅ' (ಅತ್ರ) ಕಾರವು ಇದೆ. ಹೀಗಿದ್ದಾಗ, ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿ–ಭಾವದಿಂದ 'ಚಕ್ರಿ ಅತ್ರ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ನ ಸ್ವರಸನ್ಧಿಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದು. ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ, ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ರೂಪವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಚಕ್ರೀ ಅತ್ರ' ಎಂಬ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ (ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ) 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಕ್ರೀ+ಅತ್ರ

ಎಂಬುದು 'ಚಕ್ರ್ಯತ್ರ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಾಗಿ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ಚಕ್ರಿ ಅತ್ರ' ಮತ್ತು'ಚಕ್ರ್ಯತ್ರ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ, 'ಗೌರ್ಯೌ' (ಗೌರ್ಯ್ಯೌ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪದಾನ್ತವಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದ ಗೌರೀ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' (ಔ) ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗೌರಿ ಔ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪದಾನ್ತಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಾಗದೇ 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯಿಂದ 'ಗೌರ್ಯೌ' ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೌರ್ಯ್ಯೌ ಎಂಬ ಈ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು "ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ (8.4.46)" ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವದು.

(ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 60: ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ (8.4.46)

ವೃತ್ತಿ – ಅಚಃ ಪರಾಭ್ಯಾಂ ರೇಫ-ಹಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಯರಃ ದ್ವೇ ವಾ ಸ್ತಃ। ಗೌರ್ಯ್ಯೌ (ಗೌ+ರ್+ಯ್+ಯ್+ಔ), ।

ವಾ॥ ನ ಸಮಾಸೇ ।ವಾಪ್ಯಶ್ವಃ ।

ಪ.ಛೇ.– ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ದ್ವೇ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ" (8.4.45) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–ರಶ್ಚ ಹಶ್ಚ ರಹೌ, ತಾಭ್ಯಾಂ, ರಹಾಭ್ಯಾಮ್ (ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ) 'ಅಚಃ' (ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ), ದ್ವೇ (ಪ್ರಥಮಾನ್ತ) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ, ಇರುವ ರೇಫ (ರ್) ಮತ್ತು (ಹ್) ಕಾರ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರ್ಯ್ಯೌ– (ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೌರ್ಯೌ ಎಂಬ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನುಸೂಚಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ). ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ದ್ವಿತ್ವವಿದ್ದ ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿದೆ. ಗೌರೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯಿಂದ ಗೌರ್+ಯ್+ಔ ಎಂದಾಗಿತ್ತು. ತದನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಗೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಔ' ಕಾರವು 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫ(ರ್) ಇದೆ. ಆ 'ರೇಫ'ದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯರ್

(ಯ್) ವರ್ಣವು ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗೌರ್+ಯ್ ಯ್+ಔ=ಗೌರ್ಯ್ಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ದ್ವಿತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೂಪವು ಇಷ್ಟವಾದರೂ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದ ರೂಪವಾದ ಗೌರ್ಯೌ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ವಾ॥ ನ ಸಮಾಸೇ– ಈ ವಾರ್ತಿಕವು "ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ"(6.1.127) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಹ್ರಸ್ವ ಭಾವ ಬಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಸನ್ಧಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾಪ್ಯಶ್ವಃ (ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಕುದುರೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವಾಪ್ಯಾಂ ಅಶ್ವಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯ ಇದನ್ನು ಸಮಾಸ ಮಾಡುವಾಗ ವಾಪೀ + ಅಶ್ವಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ" (6.1.127) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಪೀ + ಅಶ್ವಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸನ್ಧಿಯಿಂದ 'ವಾಪ್ಯಶ್ವಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ವಾಪಿ ಅಶ್ವಃ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದ ರೂಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(ಹ್ರಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 61: ಋತ್ಯಕಃ (6.1.128)

ವೃತ್ತಿ –ಋತಿ ಪರೇ ಪದಾನ್ತಾಃ ಅಕಃ ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿಃ। ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ। ಪದಾನ್ತಾಃ ಇತಿ ಕಿಮ್? ಆರ್ಚ್ಛತ್। ॥ ಇತಿ ಅಚ್–ಸನ್ಧಿಃ॥

ಅ.ವೃ.–"ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ"(6.1.109) ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ–ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. "ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ" (6.1.127) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಮತ್ತು 'ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ' ಎಂದರೆ, "ಇಕೋಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ" (6.1.127) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅಕ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಸನ್ಧಿಯಾಗದೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1– 'ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ + ಋಷಿಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾನ್ತವಾದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು 'ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಗುಣಸನ್ಧಿಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೇ 'ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ನ ಸ್ವರಸನ್ಧಿಃ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–2– ಬ್ರಹ್ಮಾ+ಋಷಿಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್ರಸ್ವ' ವಿಧಾನ ಮಾಡದಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗುಣಸನ್ಧಿಯಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಪದಾನ್ತಾಃ ಇತಿ ಕಿಮ್?–ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಅಕ್' ವರ್ಣಗಳೆಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ– 'ಆರ್ಚ್ಛತ್' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆ+ಋಚ್ಛತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬುದು 'ಆಟ್' ಆಗಮ, ಅದರಲ್ಲಿ 'ಟ್' ಕಾರ 'ಇತ್'. ಆಗ ಆ+ಋಚ್ಛತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಪದಾನ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ, ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ 'ಅ ಋಚ್ಛತ್' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ). ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆ+ಋಚ್ಛತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಸನ್ಧಿಯಿಂದ ಆರ್ಚ್ಛತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ 'ಅಜ್' ಸನ್ಧಿ (2) ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು.॥

3. ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ-ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

(ಸೂತ್ರ 62-102 ರವರೆಗೆ)

ಅಚ್-ಸನ್ಧಿ-ಪ್ರಕರಣದ ನಂತರ, ಈಗ ಹಲ್-ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಸ್ಪರ ಹಲ್ (ವ್ಯಞ್ಜನ) ವರ್ಣಗಳು ವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದೇ (ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ) ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಬದಲಾವಣೆಗೆ 'ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗಲೂ ಆಗುವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ 'ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಈ 'ಹಲ್ ಸನ್ಧಿ' ಪ್ರಕರಣವು 1. ಶ್ಚುತ್ವ 2. ಷ್ಟುತ್ವ 3. ಜಸ್ತ್ವ 4. ಅನುನಾಸಿಕ 5. ಪರಸವರ್ಣ 6. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ 7. ಚರ್ತ್ವ 8. ಛತ್ವ 9. ಅನುಸ್ವಾರ 10. ಧುಟ್ 11. ಕುಕ್-ಟುಕ್ 12. ತುಕ್ 13. ಙಮುಟ್-ಆಗಮ 14. ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮ 15. ವಿಸರ್ಗ-ಆದೇಶ, 16. ರು-ಆದೇಶ 17. ಅನುನಾಸಿಕ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯದಾಗಿ 18. ತುಕ್-ಆಗಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಸನ್ಧಿ 1 (1. ಶ್ಚುತ್ವ ಸನ್ಧಿ)

1. (ಸ್-ಕಾರ ಮತ್ತು ತ-ವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶ್ಚುತ್ವ-ಸನ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 62: ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ (8.4.40)

ವೃತ್ತಿ- ಸಕಾರ-ತವರ್ಗಯೋಃ ಶ-ಕಾರ-ಚ-ವರ್ಗಾಭ್ಯಾಂ ಯೋಗೇ ಶ-ಕಾರ-ಚ-ವರ್ಗೌ ಸ್ತಃ । ರಾಮಶ್ಶೇತೇ । ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ। ಸಚ್ಚಿತ್। ಶಾರ್ಙ್ಗಿಞ್ಜಯ !

ಅರ್ಥ- ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ಚುತ್ವ-ಸನ್ಧಿಯು ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದೆ. 'ಸ್' ಚ 'ತು'ಶ್ಚ ಸ್ತು, ತಸ್ಯ ಸ್ತೋಃ ಈ ಸಮಾಹಾರ-ದ್ವನ್ದ್ವದಲ್ಲಿ 'ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇದು ಸೌತ್ರವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸೌತ್ರವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು 'ಆರ್ಷ ಪ್ರಯೋಗ'ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ಥಾನಿಗಳಾದ 'ಸ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ತ'ವರ್ಗಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಶ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಚ'ವರ್ಗಗಗಳಾದ ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳು ಅವುಗಳ (ಆ ಸ್ಥಾನಿಗಳ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಪರದಲ್ಲಿಯೋ (ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ) ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಶ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಚ' ವರ್ಗಗಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

1. ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ

ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳು	ಸ್ಥಾನಿಗಳು	ಆದೇಶಗಳು
ಶ್	1. ಸ್	1. ಶ್
ಚ್	2. ತ್	2. ಚ್
ಛ್	3. ಥ್	3. ಛ್

ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳು	ಸ್ಥಾನಿಗಳು	ಆದೇಶಗಳು
ಜ್	4. ದ್	4. ಜ್
ಝ್	5. ಧ್	5. ಝ್
ಞ್	6. ನ್	6. ಞ್

2. ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ

ಸ್ಥಾನಿಗಳು	ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳು	ಆದೇಶಗಳು
1. ಸ್	ಶ್	1. ಶ್
2. ತ್	ಚ್	2. ಚ್
3. ಥ್	ಛ್	3. ಛ್
4. ದ್	ಜ್	4. ಜ್
5. ಧ್	ಝ್	5. ಝ್
6. ನ್	ಞ್	6. ಞ್

ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೋಷ್ಟಕಗಳಲ್ಲೂ ನಿಮಿತ್ತವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಈ ಆರು ನಿಮಿತ್ತವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೊಂದು ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣವು ಯಾವದಾದರೊಂದು ಸ್ಥಾನಿ-ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಪರದಲ್ಲಿಯೋ (ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ) ಇರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅರ್ಥಾತ್ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮವಿರುವದಿಲ್ಲ. (ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರದ ನಂತರ ತ-ವರ್ಗ ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ 'ಚುತ್ವ (ಚ-ವರ್ಗ) ಬರುವದಿಲ್ಲ' ಎಂಬುದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಇದು "ಶಾತ್" (8.4.44) ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾನಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.)

ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಚುನಾ' ಎಂಬ 'ತೃತೀಯಾ' ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ-ಕಾರ ತ-ವರ್ಗಗಳಿಗೆ (ಸ್ತೋಃ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಪರದಲ್ಲೋ ನಿಮಿತ್ತವರ್ಣಗಳು (ಶ-ಕಾರ ಚ-ವರ್ಗಗಳು) ಇರಬಹುದೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ(1.1.67)" ಮತ್ತು "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ(1.1.66)" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಚುನಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ 'ಸಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು 'ಅಧ್ಯಾಹಾರ' ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಸಹ' ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಸಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು 'ಕಾಶಿಕಾ'ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗಳು-

1. ರಾಮಶ್ಶೇತೇ-'ರಾಮಸ್ + ಶೇತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಸ್' ಕಾರದ ನಂತರ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಶ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. (ಆದರೆ ಆ 'ಶ್' ಕಾರವು

ಸಂಖ್ಯಾನಿಯಮದಿಂದ ಬಂದದ್ದಲ್ಲ. ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಅದು ನಿಮಿತ್ತವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿದೆ). ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಆದೇಶ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ 'ಶ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮಶ್ಶೇತೇ' ಎಂದಾಗಿದೆ. (ರಾಮನು ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ).ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾನಿ-ಆದೇಶ'ಗಳಿಗೆ 'ಯಥಾಸಂಖ್ಯ' ಕ್ರಮವು "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್(1.3.10)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಯಮ ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗಿಲ್ಲ.

2. ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ – 'ರಾಮಸ್+ಚಿನೋತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ – ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ಸ್' ಕಾರದನಂತರ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಚ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ 'ಚ್' – ಕಾರವು ನಿಮಿತ್ತವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇಯದ್ದಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ' ಎಂದಾಗಿದೆ. (ರಾಮನು ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ). ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾನಿಯಮವಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಸಚ್ಚಿತ್– ಸತ್+ಚಿತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– 'ತ್' ಕಾರವು ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಿದೆ. ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಚ್'ಕಾರವು ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮ ನಿಯಮವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೇ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮಸಂಖ್ಯೆಗನುಗುಣವಾಗಿ 'ಚ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಚ್ಚಿತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಇದರ ಅರ್ಥ – ಸತ್ ಮತ್ತು ಚಿತ್ ಎಂದು).

4. ಶಾರ್ಙ್ಗಿಞ್ಜಯ–'ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್!+ಜಯ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಚ–ವರ್ಗದ 'ಜ್' ಕಾರವು ಕ್ರಮನಿಯಮವಿಲ್ಲದೇ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ 'ಞ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಶಾರ್ಙ್ಗಿಞ್ಜಯ! ಎಂದಾಗಿದೆ. (ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ! ನೀನು ಜಯಶೀಲನಾಗು ಎಂದರ್ಥ).

5. ಯಾಚ್ಞಾ–ಯಾಚ್+ನಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಚ್' ಕಾರವು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಚ' ವರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಞ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಯಾಚ್ಞಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. 'ಯಾಚಿಸುವದು' ಎಂದು ಇದರರ್ಥ.

(ಚುತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-63: ಶಾತ್ (8.4.44)

ವೃತ್ತಿ–ಶಾತ್ ಪರಸ್ಯ ತವರ್ಗಸ್ಯ ಚುತ್ವಂ ನ ಸ್ಯಾತ್। ವಿಶ್ನಃ। ಪ್ರಶ್ನಃ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ತೋಃ ಷಿ(8.4.43)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್(8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ತ'ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಚುತ್ವ (ಚ–ವರ್ಗ)ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಚ'–ವರ್ಗದ ನಂತರ 'ತ'ವರ್ಗವಿದ್ದರೆ 'ಚುತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ (8.4.40)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತ ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. 'ವಿಶ್ನಃ' (ಗತಿ ಅಥವಾ ಭಾಷಣ) – ವಿಶ್+ನಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಶ್' ಕಾರದ ಯೋಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪರದಲ್ಲಿ 'ತ' ವರ್ಗದ 'ನ್'ಕಾರ(ಸ್ಥಾನಿ)ವಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವವು ಬಾರದೆ 'ವಿಶ್ನಃ' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. 'ಪ್ರಶ್ನಃ'(ಪ್ರಶ್ನೆ) ಪ್ರಶ್ + ನಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ತ' ವರ್ಗದ 'ನ್' ಕಾರವಿರೋಣದರಿಂದ 'ಚುತ್ವ'ವು ಬಾರದೆ 'ಪ್ರಶ್ನಃ' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ–1.–ವಿಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ "ಯಜ–ಯಾಚ–ಯತ್–ವಿಚ್ಛ–ಪ್ರಚ್ಛ–ರಕ್ಷೋ ನಙ್(3–3–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ "ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇ(6–4–19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್' ಗೆ 'ಶ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಶ್ಚುತ್ವ' ನಿಷೇಧದಿಂದ ಅದೇ ರೂಪ (ವಿಶ್ನಃ)ವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ–2. ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ "ಯಜ–ಯಾಚ–ಯತ್–ವಿಚ್ಛ–ಪ್ರಚ್ಛ–ರಕ್ಷೋ ನಙ್(3–3–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಶ್ಚುತ್ವ' ನಿಷೇಧದಿಂದ ಅದೇ ರೂಪ (ಪ್ರಶ್ನಃ)ವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಸನ್ಧಿ 2: ಷ್ಟುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–64: ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ (8.4.41)

ವೃತ್ತಿ–ಸ್ತೋಃ ಷ್ಟುನಾ 0ಯೋಗೇ ಷ್ಟುಃ ಸ್ಯಾತ್ । ರಾಮಷ್ಷಷ್ಠಃ । ರಾಮಷ್ಟೀಕತೇ । ಪೇಷ್ಟಾ । ತಟ್ಟೀಕಾ । ಚಕ್ರಿಣ್ಢೌಕಸೇ ।

ಅ.ವೃ.– "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ(8.4.40)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–"ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ(8.4.40)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ಸ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ತ'–ವರ್ಗಗಳಿಗೆ 'ಶ್ಚುತ್ವ'ವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದೇ 'ಸ್'–ಕಾರ ಮತ್ತು 'ತ'–ವರ್ಗಗಳಿಗೆ 'ಷ್ಟುತ್ವ'ವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ಶ್ಚುನಾ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಷ್ಟುನಾ' ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಸ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ತ'ವರ್ಗಗಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಷ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಟ'ವರ್ಗಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಟ'ವರ್ಗಗಳು (ಷ್ಟುತ್ವವು), ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳು ಸ್ಥಾನಿಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಪರದಲ್ಲೋ ಸಂಖ್ಯಾನಿಯಮವಿಲ್ಲದೇ ಇರಬಹುದು. (ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ 'ಷ್'ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ 'ತ'ವರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ' ಬರುವದಿಲ್ಲ). ಇದನ್ನೇ

"ತೋಃಷಿ(8.4.43)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 1. ರಾಮಷ್ಷಷ್ಠಃ (ರಾಮನು ಆರನೆಯವನು) – 'ರಾಮಸ್ + ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಷ್'ಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರ (ಷ್ಟುತ್ವ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮಷ್ + ಷಷ್ಠಃ' = 'ರಾಮಷ್ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2. 'ರಾಮಷ್ಟೀಕತೇ'(ರಾಮನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) – 'ರಾಮಸ್ + ಟೀಕತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಟ್'ಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್'ಕಾರವು (ಷ್ಟುತ್ವ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮಷ್ + ಟೀಕತೇ' = 'ರಾಮಷ್ಟೀಕತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3.ಪೇಷ್ಟಾ (ಹಿಟ್ಟು ಬೀಸುವವನು)– 'ಪೇಷ್ + ತಾ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಷ್' ಕಾರದ ಯೋಗವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ತ್'ಕಾರ(ಸ್ಥಾನಿ)ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರವು (ಟುತ್ವ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪೇಷ್ + ಟಾ' = 'ಪೇಷ್ಟಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–4. 'ತಟ್ಟೀಕಾ' (ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ)– 'ತತ್ + ಟೀಕಾ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ತ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಟ್' ಕಾರದ (ಟ–ವರ್ಗದ)

ಯೋಗವಿರುವದರಿಂದ ಆ 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಟ'ವರ್ಗದ 'ಟ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಟ್ + ಟೀಕಾ' = 'ತಟ್ಟೀಕಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–5. 'ಚಕ್ರಿಣ್ಢೌಕಸೇ'(ಚಕ್ರಧಾರಿ(ವಿಷ್ಣು)ವೇ! ನೀನು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದೀಯೆ) – 'ಚಕ್ರಿನ್! + ಢೌಕಸೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ತವರ್ಗದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ವರ್ಗದ 'ಢ್' ಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವದರಿಂದ, 'ತ್' ವರ್ಗದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಟ್' ವರ್ಗದ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಚಕ್ರಿಣ್! + ಢೌಕಸೇ' = 'ಚಕ್ರಿಣ್ಢೌಕಸೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಟುತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–65: ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್ (8.4.42)

ವೃತ್ತಿ–ಪದಾಂತಾತ್ ಟ–ವರ್ಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಅನಾಮಃ ಸ್ತೋಃ ಷ್ಟುಃ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಷಟ್‌ಸನ್ತಃ। ಷಟ್‌ತೇ। ಪದಾನ್ತಾತ್ ಕಿಮ್? ಈಟ್ಟೇ । ಟೋಃ ಕಿಮ್? ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್।

ವಾ॥ ಅನಾಮ್–ನವತಿ–ನಗರೀಣಾಂ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ । ಷಣ್ಣಾಮ್ ।ಷಣ್ಣವತಿಃ । ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ

ಪ.ಛೇ. – ನ, ಪದಾನ್ತಾತ್, ಟೋಃ, ಅನಾಮ್ ।

ಅ.ವೃ.– "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ(8.4.40)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ(8.4.41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪೂರ್ವ–ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಟ'ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣವಿದ್ದು ತದನಂತರ ಉತ್ತರ–ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ್'ಕಾರ ಹಾಗೂ 'ತ' ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣವಾದ 'ನ'ಕಾರದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ 'ನಾಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ 'ತ'ವರ್ಗದ ವರ್ಣಗಳಿದ್ದಾಗ 'ಷ್ಟುತ್ವ'ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.(ಅಂದರೆ ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ).

ಉತ್ತರ ಪದದಲ್ಲಿ 'ನಾಮ್' ಇದ್ದರೆ, 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದು ನಿಷೇಧದ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ).

ಉದಾ–1. 'ಷಟ್‌ಸನ್ತಃ'–(ಆರು ಸಜ್ಜನರು)–'ಷಟ್+ಸನ್ತಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲನೇ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಟ'–ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಟ್'ಕಾರವಿದೆ. ಉತ್ತರ ಪದವಾದ 'ಸನ್ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್'ಕಾರವು 'ನಾಮ್' ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಸ್'ಕಾರ 'ತ'ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು 'ಷಟ್‌ಸನ್ತಃ' ಎಂದೇ ಇದೆ.

ಉದಾ–2. 'ಷಟ್‌ತೇ'। (ಅವರು ಆರು ಜನರು)– 'ಷಟ್+ತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ(8.4.41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಟ್'ಕಾರದ ನಂತರ, ಉತ್ತರ ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ' (ಟ್–ಕಾರಾದೇಶ)ವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಉತ್ತರ ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ತ್'ಕಾರವು 'ನಾಮ್' ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟುತ್ವ'(ಟ್–ಕಾರಾದೇಶ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು 'ಷಟ್‌ತೇ' ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ.

ಪದಾನ್ತಾತ್ ಕಿಮ್?– 'ಪದಾನ್ತ'ದ ನಂತರ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ – 'ಈಟ್ಟೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೋಷವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ–3. 'ಈಟ್ಟೇ' (ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ) 'ಈಟ್+ತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಟ'ವರ್ಗದ 'ಟ್'ಕಾರವಿದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಪದಾನ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಈಡ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಖರಿ ಚ(8.4.55)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಡ್'ನ 'ಝಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಟ್'ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಈಟ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ತೇ' ಎಂಬುದು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. "ಸುಪ್–ತಿಙನ್ತಮ್ ಪದಮ್ (1.1.14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ (ಸ್ತೋಃ) "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ(8.4.41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ನಿಷೇಧವಾಗದೇ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ' ಬಂದು 'ಈಟ್ಟೇ' ಎಂಬ 'ಏಕಾರಾನ್ತ' 'ತಿಙನ್ತ' ಪದವಾಗಿದೆ.

'ಟೋಃ'(ಟ–ವರ್ಗಾತ್) ಕಿಮ್? 'ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್'। 'ಟೋಃ' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ, 'ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ: 'ಟೋಃ' ಎಂದರೆ 'ಟ'ವರ್ಗದ ನಂತರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಟೋಃ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ವರ್ಣದ ನಂತರವೂ 'ಸ್'ಕಾರ 'ತ'ವರ್ಗಗಳಿದ್ದರೆ 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–4.'ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್'(ಉತ್ತಮವಾದ ತುಪ್ಪ) 'ಸರ್ಪಿಷ್+ತಮಮ್'

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್'ಕಾರದ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ'ವು ನಿಷೇಧವಾಗದೇ, 'ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್' ಎಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಟುತ್ವ'ದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ 'ಸರ್ಪಿಸ್ತಮಮ್' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ವಾ॥ ಅನಾಮ್-ನವತಿ-ನಗರೀಣಾಂ ಇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ।ಷಣ್ಣಾಮ್ ।ಷಣ್ಣವತಿಃ ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ ।

ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಟ'ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಾಮ್' ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ 'ನವತಿ' ಮತ್ತು 'ನಗರೀ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ 'ನ್'ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಉಳಿದ 'ಸ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ತ'ವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಷ್ಟುತ್ವ'ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪಾಣಿನೀಯವರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಾಮ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ 'ಷ್ಟುತ್ವ'ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದರು. ಆದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಇದರ ಜೊತೆಗೆ 'ನವತಿ' ಮತ್ತು 'ನಗರೀ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ–1. 'ಷಣ್ಣಾವ್' (ಆರರ)–'ಷಡ್+ನಾವ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್(8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಟುತ್ವ' ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ನಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು 'ನಾಮ್' ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವೂ ಇದನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ 'ಟುತ್ವ'ವು ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. 'ಷಡ್+ನಾಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ' ಬಂದು 'ಷಡ್+ಣಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ(8.4.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಷಡ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಡ್'ಕಾರಕ್ಕೆ, "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಂ (8.4.45)" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಂದು 'ಷಣ್+ಣಾಮ್'='ಷಣ್ಣಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2.'ಷಣ್ಣವತಿಃ' (ತೊಂಬತ್ತಾರು)–'ಷಡ್+ನವತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅನಾಮ್ -ನವತಿ-ನಗರೀಣಾಂ ಇತಿ ವಾಚ್ಯವ್' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್ (8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿದನಂತರ ಉತ್ತರ ಪದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು 'ಷಡ್+ಣವತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ(8.4.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಡ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಷಣ್ + ಣವತಿ = ಷಣ್ಣವತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಷಡ್ಣವತಿಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3.'ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ'(ಆರು ನಗರಗಳು)–'ಷಡ್+ನಗರ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅನಾವ್-ನವತಿ-ನಗರೀಣಾಂ ಇತಿ ವಾಚ್ಯವ್' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್(8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿದ ನಂತರ ಉತ್ತರ ಪದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುತ್ವ' ಬಂದು 'ಷಡ್+ಣಗರ್ಯಃ'

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಽಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ(8.4.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಡ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಡ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಷಣ್+ಣಗರ್ಯಃ =ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಷಡ್ಣಗರ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-66: ತೋಃ ಷಿ (8.4.43)

ವೃತ್ತಿ- ತವರ್ಗಸ್ಯ ಷಕಾರೇ ಪರೇ ನ ಷ್ಟುತ್ವಮ್ । ಸನ್ಷಷ್ಠಃ ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್(8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ (8.4.41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ಟುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಷ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತ'ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. 'ಷ' ಕಾರವು ಬೇರೆ ಕಡೆಗಿದ್ದಾಗ ಷ್ಟುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ (8.4.41)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ (8.4.40)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ "ಶಾತ್ (8.4.44)" ಸೂತ್ರವು ಹೇಗೆ ಅಪವಾದವೋ ಹಾಗೆಯೇ, "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ (8.4.41)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್ (8.4.42)" ಮತ್ತು "ತೋಃಷಿ (8.4.43)" ಸೂತ್ರಗಳು ಅಪವಾದಗಳಾಗಿವೆ.

ಸನ್ಧಿ (3) (ಜಶ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-67: ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ (8.2.36)

ವೃತ್ತಿ-ಪದಾನ್ತೇ ಝಲಾಂ ಜಶಃ ಸ್ಯುಃ । ವಾಗೀಶಃ ।

ಪ.ಛೇ. - ಝಲಾಂ, ಜಶಃ, ಅನ್ತೇ ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಪದಸ್ಯ (8.1.16)" ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಝಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಜಶ್' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಾಕ್+ಈಶಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವಾಕ್' ಎಂಬುದು ಸುಬನ್ತ ಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾಕ್' ಎಂಬ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಝಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಕ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಜಶ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಗ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಾಗ್+ಈಶಃ= ವಾಗೀಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ - 'ಝಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ 24 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಅವು ವರ್ಗೀಯ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳಾದ ಙ್,ಮ್,ಞ್,ಣ್,ನ್ ಎಂಬ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 20 ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳು ಹಾಗೂ ಶ್.ಷ್,ಸ್,ಹ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಊಷ್ಮ ವರ್ಣಗಳೂ ಸೇರಿ 24 ವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

1. ಝುಲಂತವಾದ ಪದದ ನಂತರ 'ಅಚ್' ಮತ್ತು 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಿರಲಿ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದೇ ಇರಲಿ 'ಜಸ್ತ್ವ' ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಬಾಧಿಸುವ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೆ ಆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದು.

ಸೂಚನೆ:-'ಝುಲನ್ತ'ವಾದ ಪದವು 'ಜಶನ್ತ'ವಾದ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು ಬೇರೆ ಸನ್ಧಿಯಾದರೆ ಆಗಲಿ ಆದರೆ ಮೊದಲು ಆಗಿರುವ ಜಶ್ತ್ವ ಸನ್ಧಿಗೆ ಅದು ಬಾಧಕವಲ್ಲ.

ಸಾರಾಂಶ–ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಝುಲನ್ತ ಪದಗಳು ಜಶನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಝಲ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಜಶ್'ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು ("ಸ್ಥಾನೇऽನ್ತರತಮಃ(1.1.50)" ಸೂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ) ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದಲೇನೇ ಆಯಾಯ ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸವರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳ ಜೊತೆಗಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸನ್ಧಿ (4) (ಅನುನಾಸಿಕವರ್ಣವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-68: ಯರೋऽನುನಾಸಿಕೇऽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ (8.4.45)

ವೃತ್ತಿ– ಯರಃ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಅನುನಾಸಿಕೇ ಪರೇ ಅನುನಾಸಿಕಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ, ಏತದ್ಮುರಾರಿಃ ।

ವಾ। ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್ ।

ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ । ಚಿನ್ಮಯಮ್

ಪ.ಛೇ. – ಯರಃ, ಆನುನಾಸಿಕೇ, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ವಾ ।

ಅ.ವೃ.– "ನ ಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್(8.4.42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿ 'ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ'ವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು 'ಯರಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಪದಸ್ಯ (ಸಿ.ಕೌ.8.1.16)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅನುನಾಸಿಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನುನಾಸಿಕವು ಎರಡುತರಹದ್ದಾಗಿದೆ. 'ಅಚ್' ರೂಪವಾದ ಅನುನಾಸಿಕಗಳು ಮತ್ತು 'ಹಲ್' ರೂಪವಾದ ಅನುನಾಸಿಕಗಳು ಎಂದು. ಙ್,ಮ್,ಜ್,ಣ್,ನ್ ಎಂಬ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳು ಮೂಗಿನಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಮತ್ತು ಯ್,ವ್,ಲ್ ಗಳೂ (ಯ್ँ, ವ್ँ, ಲ್ँ.) ಎಂದು ಮೂಗಿನಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ಮೂಗಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಅನುಸ್ವಾರ (.). 'ಅಚ್' ಸ್ವರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮೂಗಿನಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ['ನಾಸಿಕಾ' ಸ್ಥಾನವನ್ನು

ಹೊರತು ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಾವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.]

ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣವು "ಸ್ಥಾನೇऽನ್ತರತಮಃ (1.1.50)" ಸೂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಒಂದೇ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಗೆ ಹಲವು ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಏತದ್ + ಮುರಾರಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರವು 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಮತ್ತು ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಸವರ್ಣವು 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.(ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳ ಸವರ್ಣಗಳೆಂದರೆ ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನ, ಪ್ರಯತ್ನಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥ).ಈ ರೂಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದುದರಿಂದ 'ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ' ಮತ್ತು ಏತದ್ಮುರಾರಿಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್।

ತನ್ಮಾತ್ರಮ್. ಚಿನ್ಮಯಮ್।

ಅರ್ಥ–ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – 'ತನ್ಮಾತ್ರಮ್'– ಪ್ರಮಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತತ್'(ದ್) ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಮಾತ್ರಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ತದನಂತರ 'ಮಾತ್ರಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು 'ಮಾತ್ರಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣವಾದ 'ಮ್' ಕಾರದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಯರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತನ್ಮಾತ್ರಮ್' ಎಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆ – 'ಚಿನ್ಮಯಮ್' = 'ಚಿದ್+ಮಯಮ್' ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಮಯಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಯರ್'(ದ್) ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ(ಮ್) ವರ್ಣವು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಚಿನ್ಮಯಮ್' ಎಂಬ ಒಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸನ್ಧಿ (೨) ('ತ' ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ) ವಿದ್ವಾಲ್ँಲಿಖತಿ

ಸೂತ್ರ 69: ತೋರ್ಲಿ (8.4.60)

ವೃತ್ತಿ–ತವರ್ಗಸ್ಯ ಲಕಾರೇ ಪರೇ ಪರಸವರ್ಣಃ । ತಲ್ಲಯಃ ।ವಿದ್ವಾಲ್ँಲಿಖತಿ ।

ನಸ್ಯ ಅನುನಾಸಿಕಃ ಲಃ ।

ಪ.ಛೇ. – ತೋಃ, ಲಿ ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿಪರಸವರ್ಣಃ(8–4–58)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತ'ವರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. 'ತತ್+ಲಯಃ',ಇಲ್ಲಿ 'ಲ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ, ಪದಾನ್ತವಾದ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವಾದ 'ಲ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಲ್+ಲಯಃ' = 'ತಲ್ಲಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

2.'ವಿದ್ವಾನ್+ಲಿಖತಿ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಲ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತ'ವರ್ಗದ 'ನ್'ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಪರಸವರ್ಣವು ಬಂದು 'ವಿದ್ವಾಲ್ँ+ಲಿಖತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸೇರಿಸಿ ಬರೆಯುವಾಗ 'ವಿದ್ವಾಲ್ँಲಿಖತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ನಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೋಃ ಲಃ" ಎಂದರೆ 'ನ್'ಕಾರದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ (ಲ್ँ) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆಂದರ್ಥ.

ವಿಶೇಷ–"ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8–2–39)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8–2–39)"ಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲು 'ಜಶ್ತ್ವ'ವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾಹರಣೆ–ಜಗತ್ + ಲೀಯತಿ = ಜಗದ್ + ಲೀಯತೆ = ಜಗಲ್ಲೀಯತೇ.

ಸನ್ಧಿ (6) (ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 70: ಉದಃ ಸ್ಥಾ–ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ (8.4.61)

ವೃತ್ತಿ–ಉದಃ ಪರಯೋಃ ಸ್ಥಾ–ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ ।

ಪ.ಛೇ.– ಉದಃ, ಸ್ಥಾ–ಸ್ತಂಭೋಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ"(8–4–58) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಉತ್' ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ಥಾ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತಮ್ಭ್' ಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣವು 'ಸ್ಥಾ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತಂಭ್' ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಬರುವದು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರಗಳು ಹೊರಟಿವೆ.

(ನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 71: ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ (1.1.67)

ವೃತ್ತಿ-ಪಞ್ಚಮೀ-ನಿರ್ದೇಶೇನ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾನ್ತರೇಣ ಅವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಜ್ಞೇಯಮ್।

ಪ.ಛೇ. – ತಸ್ಮಾತ್, ಇತಿ, ಉತ್ತರಸ್ಯ।

ಅರ್ಥ– 'ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯನ್ತ' ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗದೇ ಇರುವ ಪರವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಉದಃ ಸ್ಥಾ-ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ(8.4.61)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಉದಃ' ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾದ ಪದದ 'ಉತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಇದು 'ಪರಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಪರಿಭಾಷೆಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧಿ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. "ಉದಃ ಸ್ಥಾ-ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ"(8.4.61) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದೊಡನೆ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ(1-1-67)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಪರಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆಂಬರ್ಥವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಉದ್ + ಸ್ಥಾನಮ್' ಮತ್ತು 'ಉದ್ + ಸ್ತಂಭನಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಾ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತಂಭ್' ಧಾತುಗಳ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(ನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 72: ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ (1.1.54)

ವೃತ್ತಿ-ಪರಸ್ಯ ಯದ್ವಿಹಿತಂ ತತ್ ತಸ್ಯ ಆದೇಃ ಬೋಧ್ಯಮ್(ಇತಿ ಸಸ್ಯ ಥಃ) ।

ಅ.ವೃ.-"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1-1-52)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಲಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪರದಲ್ಲಿರುವ(ವರ್ಣಕ್ಕೋ ಅಥವಾ ಪದಕ್ಕೋ) ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅದು ಆ ಶಬ್ದ-ಸ್ವರೂಪದ ಆದಿ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಉದ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ಥಾ' ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಹಾಗೆಯೇ 'ಉದ್' ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ತಮ್ಭ್' ಶಬ್ದದ ಆದಿ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಅಕ್ಷರವಾದ

(ಥ್) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ವರ್ಣವು 'ಸ್' ಕಾರವನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿರಬೇಕು ಅಂದರೆ– ಆ ಆದೇಶವು ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣವಾಗಿರಬೇಕು.

ಅಂದರೆ 'ಸ್ಥಾ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತಂಭ್' ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನ(ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನ) ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಮಹಾಪ್ರಾಣವಾದ 'ಥ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಉದ್+ಥ್+ಥಾನಮ್, ಉದ್+ಥ್+ತಂಭನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 73: ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ (8.4.65)

ವೃತ್ತಿ–ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಝರೋ ವಾ ಲೋಪಃ ಸವರ್ಣೇ ಝರಿ ।

ಪ. ಛೇ. – ಝರಃ, ಝರಿ, ಸವರ್ಣೇ ।

ಅ.ವೃ.– "ಹಲೋ ಯಮಾಂ ಯಮಿ ಲೋಪಃ(8–4–64)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಃ' ಮತ್ತು 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ "ಝಯೋ ಹೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್(8–4–62)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಝರ್' ವರ್ಣದ ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ, ಸವರ್ಣವಾದ 'ಝರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಉದ್+ಥ್+ಥಾನಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉದ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರವೇ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಝರ್' ವರ್ಣವು 'ಥ್' ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆ ಮೊದಲಿನ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣವಾದ 'ಝರ್' ವರ್ಣ ಪಠದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಉದ್+ಥಾನಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ಧಿ (7)(ಚರ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 74: ಖರಿ ಚ (8.4.55)

ವೃತ್ತಿ–ಖರಿ ಝಲಾಂ ಚರಃ ಸ್ಯುಃ । ಇತಿ ಉದಃ ದಸ್ಯ ತಃ । ಉತ್ಥಾನಮ್ । ಉತ್ತಂಭನಮ್ ।

ಅ.ವೃ.– "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ(8–4–53)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಾಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ(8–4–54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಖರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಝಲ್' ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚರ್' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-'ಉದ್+ಥಾನಮ್; ಉದ್+ತಮ್ಭನಮ್' - ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್'ಕಾರವು 'ಝಲ್'ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ತ್'ಕಾರವು 'ಚರ್' ವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆಗ ಉತ್+ಥಾನಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಲೋಪವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೂ ಉತ್+ಥ್+ಥಾನಮ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ + ತಮ್ಭನಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ-ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ 'ಥ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಉದ್ + ತ್ + ತಮ್ಭನಮ್ ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. "ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೆ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣವಾದ 'ತ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಉತ್ + ತಮ್ಭನಮ್ = ಉತ್ತಮ್ಭನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಥ್' ಕಾರದ ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ + ಥ್ + ತಮ್ಭನಮ್ = ಉತ್ಥ್ತ್ಮ್ಭನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 75: ಝಯೋ ಹೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (8.4.62)

ವೃತ್ತಿ-ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಹಸ್ಯ ವಾ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ । ನಾದಸ್ಯ, ಘೋಷಸ್ಯ ಸಂವಾರಸ್ಯ, ಮಹಾಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಹಸ್ಯ ತಾದೃಶಃ ವರ್ಗಚತುರ್ಥಃ । ವಾಗ್ಘರಿಃ, ವಾಗ್ಹರಿಃ॥

ಪ.ಛೇ. - ಝಯಃ, ಹಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ । (ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ).

ಅ.ವೃ.- "ಉದಃ ಸ್ಥಾ-ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ(8.4.61)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8-4-58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಝಯ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಕಂಠ' ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಇತರ ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳು 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಲು ಸ್ಪರ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ (ಆನ್ತರತಮ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ). ಹೀಗಾಗಿ 'ಹ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ವೆಂದರೆ 'ಕ' ವರ್ಗೀಯ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಘ್'ಕಾರವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಹ್'ಕಾರಕ್ಕೂ 'ಸ್ಥಾನ', 'ಕಂಠ' ಹಾಗೂ 'ಬಾಹ್ಯ' ಪ್ರಯತ್ನಗಳು 'ನಾದ', 'ಘೋಷ', 'ಸಂವಾರ' ಮತ್ತು 'ಮಹಾಪ್ರಾಣ' ಸಮಾನವಾಗಿವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ-1: 'ವಾಕ್+ಹರಿಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್' ಎಂಬುದು ಪದಾನ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ "ಝಲಾಂ ಜಶೋऽನ್ತೇ(8-2-39)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾಗ್'

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿದ್ದಾಗ, 'ವಾಗ್ + ಹರಿಃ' ಎಂದಾಗಿ 'ವಾಗ್‌ಹರಿಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ' ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ.

ಉದಾ–2: ವಾಗ್ಘರಿಃ = 'ವಾಕ್ + ಹರಿಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಝಲಾಂ ಜಶೋऽನ್ತೇ (8–2–39)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ'ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ವಾಗ್+ಹರಿಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವೆಂದರೆ 'ಘ್' ಕಾರವೆಂದು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪ್ರಕಾರ 'ವಾಗ್+ಹ್+ಅ+ರಿಃ'= 'ವಾಗ್ + ಘ್+ಅ+ರಿಃ'= ವಾಗ್ಘರಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ' ಬಂದ ಪಕ್ಷ.

ಸನ್ಧಿ (8) ಛತ್ವ –ಸನ್ಧಿ(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಶ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 76. ಶಶ್ಛೋऽಟಿ (8.4.63)

ವೃತ್ತಿ–ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಶಸ್ಯ ಛೋ ವಾ ಅಟಿ । ತದ್+ಶಿವಃ ಇತ್ಯತ್ರ ದಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಜಕಾರೇ ಕೃತೇ "ಖರಿ ಚ" ಇತಿ 'ಜ' ಕಾರಸ್ಯ 'ಚ' ಕಾರಃ । ತಚ್ಛಿವಃ

ವಾ॥ ಛತ್ವಮಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್। ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ ।

ಪ.ಛೇ. – ಶಃ, ಛಃ, ಅಟಿ ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಝಯೋ ಹೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (8.4.62)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಯಃ' ಮತ್ತು 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಝಯ್' ವರ್ಣ ಮತ್ತು ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ವರ್ಣ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಶ್'ಕಾರ ಇರಬೇಕು. ಆಗ 'ಶ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಛ್' ಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಚ್ಛಿವಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇಶ ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶ್'ಕಾರವೇ ಉಳಿದು 'ತಚ್‌ಶಿವಃ = ತಚ್ಛಿವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯ ಚತುರ್ಥ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಸಿದ್ಧ'ವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ಚುತ್ವ', 'ಜಶ್ತ್ವ', 'ಚರ್ತ್ವ' ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಆಗಬೇಕು.

ಉದಾ– 'ತಚ್ಛಿವಃ' 'ತಚ್‌ಶಿವಃ'= 'ತಚ್ಛಿವಃ' (ಅವನು ಮಂಗಳಕರನು). 'ತತ್+ಶಿವಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ತ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋऽನ್ತೇ(8–2–39)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' (ದ್) ಬಂದು 'ತದ್+ಶಿವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶಿವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರದೊಡನೆ 'ದ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧವು ತನಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ' (ಜ್) ಬಂದು 'ತಜ್+ಶಿವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಖರಿ ಚ (8–4–55)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ (ಚ್)ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಚ್+ಶಿವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್'ಕಾರವು 'ಝಯ್' ವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್'ಕಾರವು ಇದ್ದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಾದ

'ಇ'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಚ್ಛಿವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ (ಛತ್ವವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) 'ತಚ್‌ಶಿವಃ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ– **"ಛತ್ವಮಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್"**. 'ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ'. ।

ಪ.ಛೇ– ಛತ್ವಂ,ಅಮಿ,ಇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ।

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಟಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಅಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಶ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ, 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ 'ಛತ್ವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ'– 'ತಚ್ + ಶ್ಲೋಕೇನ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಇದೆ. ಅದು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛತ್ವ'ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಸನ್ಧಿ (9) ಅನುಸ್ವಾರ ಸನ್ಧಿ (ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 77: **ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)**

ವೃತ್ತಿ–ಮಾನ್ತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಅನುಸ್ವಾರಃ ಹಲಿ । ಹರಿಂ ವನ್ದೇ ।

ಪ. ಛೇ. – ಮಃ(ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ), ಅನುಸ್ವಾರಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್(8–3–22)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ(8–1–16)" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಮ್'ಕಾರಾನ್ತ ಪದದ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ (1–1–72)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತದನ್ತವಿಧಿ'ಯಿಂದ 'ಮ್'ಕಾರಾನ್ತ ಪದದ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ (1–1–52)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್'ಕಾರಾನ್ತ ಪದದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ಮ್'ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ – 'ಹರಿಮ್ + ವನ್ದೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಬಂದು 'ಹರಿಂ ವನ್ದೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 78. **ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ (8.3.24)**

ವೃತ್ತಿ–ನಸ್ಯ ಮಸ್ಯ ಚ ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಃ । ಯಶಾಂಸಿ । ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ। ಝಲಿ ಕಿಮ್? ಮನ್ಯತೇ

ಪ. ಛೇ. – ನಃ, ಚ, ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅಪದಾನ್ತ'ವಾದ 'ನ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅಪದಾನ್ತ' ವಾದ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ 'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ–1: 'ಯಶಾಂಸಿ' (ಹೆಚ್ಚಾದ ಯಶಸ್ಸು) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಶಾನ್ + ಸಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಶಾನ್' ಎಂಬುದು ಸುಬನ್ತ ಪದವಲ್ಲ. (ಯಶಾಂಸಿ ಎಂಬುದೇ ಸುಬಂತ ಪದ). 'ಯಶಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ನ್'ಕಾರ ಅಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್'ಕಾರ. ಪರದಲ್ಲಿ 'ಝಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇದೆ. ಇದು 'ಸಿ', ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಯಶಾನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಬಂದು 'ಯಶಾಂಸಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2: ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ (ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತದೆ). ಆಕ್ರಮ್ + ಸ್ಯತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಕ್ರಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರವು ಅಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿದೆ. 'ಸ್ಯತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರ 'ಝಲ್' ವರ್ಣವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು 'ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

'ಝಲಿ ಕಿಂ'? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬಾರದೇ (ಇಷ್ಟ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ) ಇರುವದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ. 'ಝಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ, ಈ ಸೂತ್ರವು ಬೇರೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದು. ಮನ್ + ಯತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಬಂದು 'ಮಂಯತೇ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ 'ಝಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಪರಸವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 79: ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ (8.4.58)

ವೃತ್ತಿ– ಸ್ಪಷ್ಟಂ – ಶಾನ್ತಃ।

ಅರ್ಥ– ಯಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಸವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ. [ಪರ–ಸವರ್ಣವೆಂದರೆ, ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಒಂದು ವರ್ಣವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣೀಯ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಶ್, ಷ್, ಸ್, ಹ್ ವ್ಯಞ್ಜನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ, ಸವರ್ಣೀಯ ವರ್ಣಗಳು ಹಲವು ಇರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, "ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ"(1–1–50) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಅನುಸ್ವಾರವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)"

ಮತ್ತು "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ(8.3.24)" ಸೂತ್ರಗಳು ಇರುತ್ತವೆ].

ಉದಾ-'ಶಾನ್ತಃ' = 'ಶಾಮ್ + ತಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ(8.3.24)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶಾಮ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬಂದು 'ಶಾಂ + ತಃ' ಎಂದಿದ್ದು, ತದನಂತರ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8.4.58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ತ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಶಾಂ'ನಲ್ಲಿರುವ ಅನುಸ್ವಾರವಿದೆ. ಈ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣದ ಸವರ್ಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರವಿದ್ದು ಅದರ ಸವರ್ಣಗಳಾದ ತ್,ಥ್,ದ್,ಧ್,ನ್ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಆದೇಶವು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಗಳು ಅನುನಾಸಿಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಶಾನ್ + ತಃ = ಶಾನ್ತಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 80: ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ(8.4.59)

ವೃತ್ತಿ- ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರೇ ಪರಸವರ್ಣಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ತ್ವಙ್ಕರೋಷಿ। ತ್ವಂ ಕರೋಷಿ।

ಅ.ವೃ.- "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8.4.58)" ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪದಾನ್ತವಾದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ 'ಯಯ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪರಸವರ್ಣವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ- ಈ ಸೂತ್ರವು "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8.4.58)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಪದಾನ್ತ' ಮತ್ತು 'ಅಪದಾನ್ತ' ಎರಡೂ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಪರಸವರ್ಣವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ, ಕೇವಲ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರಸವರ್ಣವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8.4.58)" ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. '**ಯಸ್ಯ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇ**' (ನ + **ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ ಅಂದರೆ ಅವಶ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತೇ) ಯೋವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸಃ ತಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ಭವತಿ**'.

ಉದಾ-'ತ್ವಙ್ಕರೋಷಿ'। ತ್ವಂ ಕರೋಷಿ।(ನೀನು ಮಾಡುತ್ತಿ) 'ತ್ವಮ್ + ಕರೋಷಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪರಸವರ್ಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತ್ವಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಪದಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಯ್'

ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಾದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರವರ್ಣವಾದ 'ಕ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣಗಳಾದ 'ಕ್','ಖ್','ಗ್','ಘ್','ಙ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ಙ್' ಕಾರವು ಸವರ್ಣಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣವಾದ 'ಙ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತ್ವಙ್ + ಕರೋಷಿ' = 'ತ್ವಙ್ಕರೋಷಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತ್ವಂ ಕರೋಷಿ' ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

('ಮ್' ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 81: ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವೌ (8.3.25)

ವೃತ್ತಿ–ಕ್ವಿಬನ್ತೇ ರಾಜತೌ ಪರೇ ಸಮಃ ಮಸ್ಯ 'ಮ' ಏವ ಸ್ಯಾತ್। ಸಮ್ರಾಟ್।

ಪ.ಛೇ– ಮಃ (ಪ್ರಥಮಾನ್ತ), ರಾಜಿ (ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ), ಸಮಃ (ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ), ಕ್ವೌ (ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ).

ಅ.ವ್ಯ.–"ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲುಳ್ಳ 'ರಾಜ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್'ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ–'ಸಮ್ರಾಟ್' = 'ಸಮ್+ರಾಜ್+ ಕ್ವಿಪ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ 'ರಾಟ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಟ್' ಎಂಬುದು 'ರಾಜ್' ಧಾತುವಿನ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಸಮ್+ರಾಟ್ + (ಕ್ವಿಪ್‌ಲೋಪ)' ='ಸಮ್+ ರಾಟ್'. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಬನ್ತ'ವಾದ 'ರಾಜ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್'ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸಮ್ರಾಟ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಮ್ರಾಟ್' (ಚಕ್ರವರ್ತಿ). 'ಸಮ್ರಾಟ್'ದೊಳಗಿರುವ 'ರಾಟ್' ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಹೀಗಿದೆ. "ಸತ್–ಸೂ–ದ್ವಿಷ–ದ್ರುಹ–ದುಹ–ಯುಜ–ವಿದ–ಭಿದ–ಚ್ಛಿದ–ಜಿ–ನೀ–ರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿ ಕ್ವಿಪ್(3–2–61)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಾಜ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ, ಮತ್ತು"ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ್–ಭ್ರಾಜ–ಚ್ಛ–ಶಾಂ ಷಃ(8–2–36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ನಂತರ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8.2.36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಡ್'ಕಾರ ಬಂದು "ವಾವಸಾನೇ(8.4.56)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್'ಕಾರ ಬಂದು 'ರಾಟ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸಮ್+ರಾಟ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ರಾಟ್' ಎಂಬುದು 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ 'ರಾಜ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ, ಅದು ಬಾರದೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ನಂತರ ವರ್ಣಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಸಮ್ರಾಟ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಮ್'ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ 82: ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)

ವೃತ್ತಿ–ಮ–ಪರೇ ಹ–ಕಾರೇಪರೇ ಮಸ್ಯ'ಮಃ' ವಾ (ಸ್ಯಾತ್)। ಕಿಮ್ಹ್ಮಲಯತಿ,ಕಿಂ ಹ್ಮಲಯತಿ

ವಾ॥ **ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ವಾ**। ಕಿಯ್ಹ್ಯಃ, ಕಿಂ ಹ್ಯಃ। ಕಿವ್ಹ್ವಲಯತಿ, ಕಿಂ ಹ್ವ ಲಯತಿ। ಕಿಲ್ಹ್ಲಾದಯತಿ, ಕಿಂ ಹ್ಲಾದಯತಿ।

ಅ.ವೃ.– "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ'ವಾದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವೌ(8.3.25)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಾನ್ತ'ವಾದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಮ್'ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲುಳ್ಳ 'ಹ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್'ಕಾರವೇ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ– 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಾದ 'ಮ್'ಕಾರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಪರದಲ್ಲಿ 'ಹ್' ಕಾರವಿದ್ದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವಿದ್ದಾಗ, ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಾದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಾದ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1. 'ಕಿಮ್ಹ್ಮಲಯತಿ' = ಕಿಮ್ + ಹ್ + ಮ್ + ಲಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕಿಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ನಂತರ, 'ಮ್' ಕಾರ ಪರಕವಾದ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಪೂರ್ವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಗಿ ಬಂದು 'ಕಿಮ್ಹ್ಮಲಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–2. 'ಕಿಂ ಹ್ಮಲಯತಿ'=ಕಿಮ್+ಹ್+ಮ್+ಲಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದೇ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಾದ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ"ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಕಿಂ ಹ್ಮಲಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ವಾ ಕಿಯ್ಹ್ಯಃ, ಕಿಂ ಹ್ಯಃ।

ಕಿವ್ಹ್ವಲಯತಿ, ಕಿಂ ಹ್ವ ಲಯತಿ। ಕಿಲ್ಹ್ಲಾದಯತಿ, ಕಿಂ ಹ್ಲಾದಯತಿ।

ಅರ್ಥ– 'ಮ್' ಕಾರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ತದನಂತರ ಯ್,ವ್,ಲ್ ಪರಕಗಳಾದ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅನುನಾಸಿಕವರ್ಣಗಳಾದ ಯ್,ವ್ ಲ್ ಗಳು 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1/1. 'ಕಿಯ್ಹ್ಯಃ'=ಕಿಮ್ + ಹ್ಯಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯ್' ಕಾರ ಪರಕವಾದ 'ಹ್' ಕಾರವು 'ಮ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಕಿಯ್ಹ್ಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 1/2. ಅನುನಾಸಿಕವು ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಕಿಂ ಹ್ಯಃ'=ಕಿಮ್+ಹ್ಯಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯ್' ಕಾರ ಪರಕವಾದ 'ಹ್' ಕಾರವು 'ಮ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಕಿಂ ಹ್ಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ವ್' ಮತ್ತು 'ಲ್' ಗಳೂ, ಮತ್ತು ಅನುಸ್ವಾರ(ಂ) ಬಂದು ಮುಂದಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 2/1. ಕಿವ್ಹ್ವಲಯತಿ, 2/2. ಕಿಂ ಹ್ವಲಯತಿ। 3/1.ಕಿಲ್ಹ್ಲಾದಯತಿ, 3/2.ಕಿಂ ಹ್ಲಾದಯತಿ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನ್'ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ –83: ನ ಪರೇ ನಃ (8.3.27)

ವೃತ್ತಿ–ನಪರೇ ಹಕಾರೇ ಮಸ್ಯ ನಃ ವಾ। ಕಿನ್ಹ್ನುತೇ। ಕಿಂ ಹ್ನುತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ(8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೆಯೇ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ನ್'ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲುಳ್ಳ 'ಹ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ–1. 'ಕಿನ್ಹ್ನುತೇ' = ಕಿಮ್ + ಹ್ನುತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕಿಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ 'ನ್'ಕಾರವನ್ನು ಪರದಲ್ಲುಳ್ಳ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು 'ಕಿನ್ + ಹ್ನುತೇ = ಕಿನ್ಹ್ನುತೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ –2. 'ಕಿಂ ಹ್ನುತೇ' = 'ಕಿಮ್ + ಹ್ನುತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕಿಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಬಂದು 'ಕಿಂ ಹ್ನುತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಧಿ – 10 (ಧುಡಾಗಮವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 84: ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್ (8.3.29)

ವೃತ್ತಿ– ಡಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಧುಟ್–ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಡ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧುಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಡಃ' ಎನ್ನುವದು ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತವಾಗಿರುವದರಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸಿ' ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಎರಡೂ ಕಾರ್ಯಗಳು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. **"ಉಭಯ ನಿರ್ದೇಶೇ ಪಞ್ಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲೀಯಾನ್"** ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪಞ್ಚಮೀಗೇನೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಬಂದು 'ಸಿ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವನ್ನು 'ಸಸ್ಯ' ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ಧುಟ್' ಎಂಬ ಆಗಮದಲ್ಲಿ 'ಟ್' ಕಾರವು 'ಇತ್', 'ಉ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕ (ಅಚ್) ಆಗಿರುವದರಿಂದ 'ಇತ್' ಆಗಿದೆ. ಕೇವಲ 'ಧ್'ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಧುಟ್' ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ, "ಆದ್ಯನ್ತೌ ಟಕಿತೌ(1.1.46)" ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಶಬ್ದದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ,

ಉದಾ–1. 'ಷಟ್ + ಸನ್ತಃ' (ಆರು ಸಜ್ಜನರು) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಟ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8.2.36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಡ್ + ಸನ್ತಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಡ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, ಆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಷಡ್ + ಧ್ + ಸನ್ತಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಧ್'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಸ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, "ಖರಿ ಚ(8.4.55)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಷಡ್ + ತ್ + ಸನ್ತಃ' ಎಂದಾಗಿ ಮತ್ತೆ 'ಡ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು 'ಷಟ್ + ತ್ + ಸನ್ತಃ' ಎಂದಾಗಿ 'ಷಟ್ತ್ಸನ್ತಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2– 'ಧುಟ್' ಆಗಮ ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಷಟ್ಸನ್ತಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

('ಆದ್ಯಂತಾವಯವ'ವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 85: ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ (1.1.46)

ವೃತ್ತಿ -ಟಿತ್-ಕಿತೌ ಯಸ್ಯ ಉಕ್ತೌ ತಸ್ಯ ಕ್ರಮಾತ್ ಆದ್ಯಂತ-ಅವಯವೌ ಸ್ತಃ। ಷಟ್ಸ್ಸಂತಃ। ಷಟ್ಸಂತಃ।

ಅರ್ಥ-'ಟಿತ್' ಮತ್ತು 'ಕಿತ್'ಗಳು ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ 'ಆಗಮ'ಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿವಿಯೋ ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದರ 'ಆದಿ' ಮತ್ತು 'ಅಂತಾವಯವ'ಗಳಾಗಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಆಗಮ'ಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 'ಟಿತ್' ಆಗಮವು ಉತ್ತರ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿಯೂ 'ಕಿತ್' ಆಗಮವು ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯದ 'ಅಂತಾವಯವ'ವಾಗಿಯೂ ಬರುವುದು. 'ಆಗಮ'ಗಳೆಂದರೆ ಅವು ಯಾವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿವೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. 'ಟಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೆ ಆ ಅಗಮವು 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಕಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೆ 'ಅಂತಾವಯವ'ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಟಿತ್' ಎಂದರೆ 'ಟ್'ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್'ಆಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಕಿತ್' ಎಂದರೆ 'ಕ್'ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್'ಆಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರ್ಥ.'ಟ್' ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ-'ಟಿತ್'. 'ಕ್' ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ-'ಕಿತ್'.

ಸೂಚನೆ:- 'ಮಿತ್ರವದಾಗಮಃ, 'ಶತೃವದಾದೇಶಃ', ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, ಒಬ್ಬ ಮಿತ್ರನು ತನ್ನ ಮಿತ್ರನನ್ನು ಹೇಗೆ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಮಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ 'ಅಂತಾವಯವ'ವಾಗಿಯೋ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

'ಆದೇಶ'ಗಳೆಂದರೆ ಒಂದು ವರ್ಣವನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವ ವರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬ 'ಶತೃ'ವು ತನ್ನ 'ಶತ್ರು'ವನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವನೋ ಆ ರೀತಿ ಆದೇಶವು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ಉದಾಹರಣೆಯು ಸಾಧಾರಣ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಯಾವ ವರ್ಣವೂ ನಾಶ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಯಾಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯ.

ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು 'ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮವಾದಿ'ಗಳು ('ಸ್ಫೋಟ'ವಾದಿಗಳು). ಹಾಗಾದರೆ 'ಶತೃವತ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಲ್ಲ? ಅಂದರೆ ಅದರರ್ಥ ಹೀಗಿದೆ- 'ಸುಧೀ+ಉಪಾಸ್ಯಃ' ಎಂಬ ಜಾಗದಲ್ಲಿ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಯಣ್' ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಈ' ಕಾರವನ್ನು ಕೊಂದು 'ಯ್'ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಅಂದರೆ 'ಈ'ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಯ್'ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಮಂದಮತಿಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಧಿ – 11 (ಕುಕ್-ಟುಕ್ ಆಗಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 86: ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್-ಟುಕ್ ಶರಿ। (8.3.28)

ವೃತ್ತಿ– 'ಙ'ಕಾರ-'ಣ'ಕಾರಯೋಃ ಕುಕ್-ಟುಕೌ ಆಗಮೌ ವಾ ಸ್ತಃ ಶರಿ।

ವಾ॥ ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್। ಪ್ರಾಙ್ಖ್ಷಷ್ಠಃ, ಪ್ರಾಙ್ ಖ್‌ಷಷ್ಠಃ, ಪ್ರಾಙ್ಷಷ್ಠಃ। ಸುಗುಣ್ಟ್ಷಷ್ಠಃ, ಸುಗುಣ್ ಠ್ ಷಷ್ಠಃ, ಸುಗುಣ್‌ಷಷ್ಠಃ।

ಅ.ವೃ. – "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಙ್'ಕಾರ 'ಣ್'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕುಕ್' ಮತ್ತು 'ಟುಕ್' ಆಗಮಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

'ಕುಕ್' ಮತ್ತು 'ಟುಕ್' ಗಳಲ್ಲಿ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್(1–3–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಕ್'ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಉ'ಕಾರಗಳು "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್(1–3–2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದಿವರ್ಣಗಳಾದ 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಟ್'ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಆಗಮಗಳಲ್ಲೂ 'ಕ್'ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ, ಎರಡೂ 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ (ಟ್,ಕ್) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅಂತಾವಯವವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಙ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುಕ್'(ಕ್) ಆಗಮವೂ, 'ಣ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟುಕ್'(ಟ್) ಆಗಮಗಳು **"ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್** (1–3–10)" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–1. 'ಪ್ರಾಙ್ + ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಙ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುಕ್'(ಕ್) ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪರದಲ್ಲಿ **ಶರ್** ವರ್ಣವಾದ 'ಷ್' ಕಾರವಿರುವದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಙ್ + ಕ್ + ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್'ಕಾರಗಳು ಸೇರಿದಾಗ 'ಕ್ಷ' ಎಂದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಪ್ರಾಙ್ + ಕ್ಷಷ್ಠಃ' = 'ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಙ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಷ್' ಕಾರವಿದೆ.

ಉದಾ–2. 'ಪ್ರಾಙ್+ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಙ್'ಕಾರವಿದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿ 'ಷ್' (ಶರ್) ವರ್ಣವಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ 'ಅನ್ತಾವಯವ'ವಾಗಿ ಅಂದರೆ 'ಙ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕುಕ್' (ಕ್) ಆಗಮ ಬಂದು 'ಪ್ರಾಙ್ಕ್‌ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್'ಕಾರ 'ಷ್'ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕುಕ್'ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಙ್‌ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 3. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸುಗಣ್+ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪದದ 'ಅನ್ತಾವಯವ'ವಾಗಿ 'ಟುಕ್'(ಟ್) ಆಗಮವು ಪೂರ್ವಪದದ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ

ಅಂದರೆ 'ಣ್'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸುಗಣ್‌ಟ್‌ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಟುಕ್'ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸುಗಣ್ ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್।

ಪ.ಚ್ಛೇ– ಚಯಃ, ದ್ವಿತೀಯಾಃ, ಶರಿ, ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇಃ, ಇತಿ, ವಾಚ್ಯಮ್. ಆರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ವಾರ್ತಿಕ.

ಅರ್ಥ– 'ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ' ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ಶರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ವರ್ಗೀಯ ಎರಡನೇಯ ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 1. 'ಪ್ರಾಙ್‌ಖ್‌ಷಷ್ಠಃ', 2. 'ಸುಗಣ್‌ಠ್‌ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ –1. 'ಪ್ರಾಙ್ ಕ್ ಷಷ್ಠಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶರ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಕುಕ್' ಆಗಮವು ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪ್ರಾಙ್ ಕ್ ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ 'ಕ್' ಎಂಬ 'ಚಯ್' ವರ್ಣದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದರ ವರ್ಗೀಯ ಅಕ್ಷರವಾದ 'ಖ್' ವರ್ಣವು 'ಶರ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಪ್ರಾಙ್‌ಖ್‌ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಪ್ರಾಚೀನನಾದ ಆರನೇಯವನು ಎಂದರ್ಥ). ಇಲ್ಲಿ 'ಕ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಖ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– 2.'ಸುಗಣ್ ಠ್ ಷಷ್ಠಃ' – 'ಸುಗಣ್ ಟ್ ಷಷ್ಠಃ' ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಷಷ್ಠಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಷ್'ಕಾರವು 'ಶರ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಚಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ 'ಟ್' ಕಾರದ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಠ್'ಕಾರವು ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸುಗಣ್ ಠ್ ಷಷ್ಠಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಆರನೇಯ ಗಣಿತ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಎಂದರ್ಥ).

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಧುಟ್–ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 87. ನಶ್ಚ (8.3.30)

ವೃತ್ತಿ–ನಾನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಧುಟ್–ವಾ । ಸನ್ತ್ಸಃ। ಸನ್ಸಃ।

ಪ. ಛೇ. – ನಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್(8.3.29)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಮತ್ತು 'ಧುಟ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೆಯೇ "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ(8–1–16)" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಪದಾನ್ತ'ವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಧುಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಧುಟ್' ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರ ಶಬ್ದದ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಸನ್+ಸಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಾನ್ತವಾದ 'ಸನ್' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್'ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧುಟ್'ಆಗಮವು 'ಸ್'ಕಾರದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸನ್ ಧ್ ಸಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ(8–4–55)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ತ್'ಕಾರವಾಗಿ 'ಸನ್ ತ್ ಸಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧುಟ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸನ್ ಸಃ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ತುಕ್'ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 88: ಶಿ ತುಕ್ (8.3.31)

ವೃತ್ತಿ– ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಶೇ ಪರೇ ತುಕ್–ವಾ। ಸಞ್ಛಮ್ಭುಃ, ಸಞ್ಚ್ಛಮ್ಭುಃ। ಸಞ್ಚ್ ಶಂಭುಃ। ಸಞ್ಶಂಭುಃ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ನಶ್ಚ(8.3.30)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ(8–1–16)" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಪದಾನ್ತ'ವಾದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ತುಕ್'ನಲ್ಲಿ 'ಕ್'ಕಾರವು 'ಇತ್'ಆದ 'ಉ'ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹೀಗಾಗಿ ಕೇವಲ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ತುಕ್'ಅಗಮವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಿತ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಎಂಬ ವರ್ಣವು ಪೂರ್ವಪದದ 'ಅನ್ತಾವಯವ'ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಸನ್+ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಪದಾನ್ತ'ವಾದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ನ್'ಕಾರದ ನಂತರ 'ತ್'ಕಾರವು 'ಅನ್ತಾವಯವ'ವಾಗಿ ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಆಗ 'ಸನ್ ತ್ ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ (8–4–40)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಚುತ್ವ' ಸಂಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತ್'ಕಾರದ ನಂತರ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಶ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಸನ್ ಚ್ ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ–ಇಲ್ಲಿ 'ಛತ್ವ' ಬಾರದೇ ಇರುವ ರೂಪ – 'ತ'ವರ್ಗದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್'ಕಾರದ ('ಚ'ವರ್ಗ) ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ನ್'ಕಾರದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ 'ಚ್' ವರ್ಗದ 'ಞ್'ಕಾರವು ಬಂದು (ಚುತ್ವ)ವಾಗಿ 'ಸಞ್ ಚ್ ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೂಪವು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೇಯದ್ದಾಗಿದೆ.

2.'ಛತ್ವ' ಬಂದ ರೂಪ– "ಶಶ್ಛೋಽಟಿ (58.4.63)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಮ್ಭುಃ'ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಛ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸಞ್ಚ್ಛಮ್ಭುಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೇ ಉದಾಹರಣೆ.

1. 'ಸಞ್ಚ್‌ಛಮ್ಭುಃ' ಎಂದು ಎರಡನೇಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ "ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ(8–4–65)" ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಞ್'ಕಾರವು 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. 'ಚ್'ಕಾರವು 'ಝರ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಛಮ್ಭುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಛ್'ಕಾರವು ಪೂರ್ವವರ್ಣವಾದ 'ಚ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಚ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೊಂದು ರೂಪ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಚ್'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರುವುದು ಎರಡನೇಯ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ.

'ಛತ್ವ'ವೂ ಸಹ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಛತ್ವ'ವಾಗದೇ ಕೇವಲ 'ಶ್'ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ರೂಪವು 'ಸಞ್ ಚ್ ಶಮ್ಭುಃ'(ಸಞ್ಚ್ಶಮ್ಭುಃ). ಇದು ಮೂರನೇಯ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

'ತುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತುಕ್'ಆಗಮ ಬಾರದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸಞ್ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ರೂಪ.

ಈ ಸಂಧಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು 'ವೈಯಾಕಣಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕ ರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

"ಞಛೌ ಞಚಛಾ ಞಚಶಾ ಞಶಾವಿತಿ ಚತುಷ್ಟಯಮ್।
ರೂಪಾಣಾಮಿಹ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ತುಕ್-ಛತ್ವ-ಚಲೋಪಾನಾಂ ವಿಕಲ್ಪನಾತ್"।

ಅಂದರೆ 'ತುಕ್'ಆಗಮ,'ಛತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಚ್'ಕಾರಗಳ ಲೋಪವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಗುವುದರಿಂದ, 'ಸನ್+ಶಮ್ಭುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಞ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಛ್'ಕಾರ ಇವೆರಡುನ್ನುಳ್ಳ ಒಂದು ರೂಪ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಞ್'ಕಾರ 'ಚ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಛ್'ಕಾರ ಈ ಮೂರಕ್ಷರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪ. ಮತ್ತು 'ಚ' ವರ್ಗದ 'ಞ್'ಕಾರ 'ಛ್'ಕಾರ 'ಶ್'ಕಾರ ಇವುಗಳುಳ್ಳ ಮಗದೊಂದು ರೂಪ. ಮತ್ತು 'ಞ್'ಕಾರ 'ಶ್'ಕಾರ ಇವೆರಡಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ. ಹೀಗಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಂಧಿ –13 ('ಙಮುಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 89: ಙಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾದಚಿ ಙಮುಣ್ ನಿತ್ಯಮ್ (8.3.32)

ವೃತ್ತಿ–ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಪರಃ 0ಯಃ ಙಮ್ ತದನ್ತಂ 0ಯತ್ಪದಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಅಚಃ ನಿತ್ಯಂ ಙಮುಟ್। ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾತ್ಮಾ। ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ। ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ।

ಪ.ಛೇ. – ಙಮಃ, ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಅಚಿ, ಙಮುಟ್, ನಿತ್ಯಮ್।

ಅರ್ಥ.– "ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ (8.3.26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವಾದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ "ನಿತ್ಯಂ" ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಹ್ರಸ್ವ' ಸ್ವರದ ನಂತರ 'ಙಮ್' ವರ್ಣಗಳು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಙಮುಟ್' ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ,

ನಿತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಬರುವುವು. 'ಙಮುಟ್' ಎಂದರೆ 'ಙಮ್+ಉಟ್'. 'ಉ'ಕಾರ, 'ಟ್'ಕಾರಗಳು 'ಇತ್'. 'ಙ್ಮ್' (ಙ್,ಣ್,ನ್) ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಅಂದರೆ 'ಙಮುಟ್'ನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ 'ಙುಟ್', 'ಣುಟ್', ನುಟ್' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ಆಗಮಗಳು 'ಟಿತ್' ಆಗಿವೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು ಪರಶಬ್ದದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಙಮಃ' ಎಂದು 'ಪಂಚಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ, 'ಅಚಿ' ಎಂದು 'ಸಪ್ತಮಿ'ಯೂ ಇದೆ. "ಉಭಯನಿರ್ದೇಶೇ ಪಂಚಮೀನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲೀಯಾನ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಙಮಃ' ಎಂಬ 'ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ'ಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಅಚಃ' ಎಂದು 'ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ' ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಅಚ್'ಗೆ 'ಟಿತ್'ಆಗಮ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಆ 'ಅಜಾದಿ'ಯಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಟಿತ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಅಜಾದಿ'ಯಾದ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿರಬೇಕು. ಆಗಲೇ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯ. "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃಸಮಾನಾಮ್(1-3-10)" ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ಙ್', 'ಣ್', 'ನ್' ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು, 'ಆತ್ಮಾ', 'ಈಶಃ' ಮತ್ತು 'ಅಚ್ಯುತಃ' ಪದಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ, ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಙ್', 'ಣ್', 'ನ್' ವರ್ಣಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿದ್ದಾಗ ಅಂದರೆ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಙ್'ಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ಙ್'ಕಾರವು, 'ಣ್'ಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ಣ್'ಕಾರವು 'ನ್'ಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ನ್'ಕಾರವು ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯವಯವದ ಆಗಮಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- 1. 'ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾತ್ಮಾ'(ಜೀವಾತ್ಮಾ)- 'ಪ್ರತ್ಯಙ್+ಆತ್ಮಾ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವ ಅ'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಙ್' ವರ್ಣವು (ಙಮ್)ಇದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ (ಆತ್ಮಾ) 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಙ್'(ಙಮುಟ್)ಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾತ್ಮಾ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸುಗಣ್+ಈಶಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಸ್ವರದ ನಂತರ 'ಣ್'(ಙಮ್)ಕಾರವಿದೆ. ಉತ್ತರಪದದ 'ಈ' ಎಂಬ ಸ್ವರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಣ್' ಎಂಬ ಆಗಮವು (ಙಮುಟ್) ಉತ್ತರಪದದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸುಗಣ್+ಣ್+ಈಶಃ' ಎಂದಾಗಿ 'ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ -2. 'ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ'- 'ಸನ್+ಅಚ್ಯುತಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಙಮ್' ವರ್ಣವಾದ 'ನ್'ಕಾರವು 'ಹ್ರಸ್ವ'ದ ನಂತರ 'ಪದಾನ್ತ'ವಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ನ್'(ಙಮುಟ್) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಸನ್+ನ್+ಅಚ್ಯುತಃ' ಎಂದಾಗಿ 'ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

(ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 90: ಸಮಃ ಸುಟಿ (8.3.5)

ವೃತ್ತಿ- ಸಮಃ ರುಃ ಸುಟಿ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8-3-1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸುಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1-1-52)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮ್' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಎಂಬ ಆದೇಶವು 'ಸುಟ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು. "ಸಂಪರಿಭ್ಯಾಮ್ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ(6-1-137)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮ್+ಕೃಞ್'(ಕರ್ತಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದು. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸಮ್+ಸ್+ಕರ್ತಾ'(ಸಮ್+ಸ್ಕರ್ತಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಸರು + ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ

(ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 91. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ (8.3.2)

ವೃತ್ತಿ- ಅತ್ರ ರು-ಪ್ರಕರಣೇ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅನುನಾಸಿಕಃ ವಾ।

ಪ.ಛೇ. - ಅತ್ರ, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ತು, ವಾ।

ಅರ್ಥ- ಈ 'ರು' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ರು'ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ('ಸ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ) ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸ್+ಅँರು+ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ (8-3-1)" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿರುವ 'ರು'ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಸ-ಸಜುಷೋರುಃ(8-2-66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ 'ರು'ವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ರು' ವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ ನಂತರ ಈ 'ರು'ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅಚ್'ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಧಿ -14. (ಅನುಸ್ವಾರ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 92. ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ (8.3.4)

ವೃತ್ತಿ- ಅನುನಾಸಿಕಂ ವಿಹಾಯ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಪರಃ ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮಃ।

ಪ.ಛೇ. - ಅನುನಾಸಿಕಾತ್, ಪರಃ, ಅನುಸ್ವಾರಃ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8-3-1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು'ವನ್ನು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ರೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ(8.3.2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಪೂರ್ವಾತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ

ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–(ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಅನುನಾಸಿಕವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎರಡನೇ (ವೈಕಲ್ಪಿಕ)ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ರು'ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ (ಸ್ವರ) ವರ್ಣವಿದೆಯೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ರು'ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣದ ನಂತರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. [ಆದರೆ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣದ ಮೇಲೆ ದೇವನಾಗರಿ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಾದರೆ ಚುಕ್ಕಿ(.)ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡ ಲಿಪಿಯಲ್ಲಾದರೆ ಸ್ವರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸೊನ್ನೆಯ(೦) ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು].

ಸಂಧಿ – 15. ('ರೇಫ'ಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 93: ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (8.3.15)

ವೃತ್ತಿ– ಖರಿ ಅವಸಾನೇ ಚ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ರೇಫಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಃ॥

ವಾ॥ **ಸಂ–ಪುಂ–ಕಾನಾಂ ಸೊ ವಕ್ತವ್ಯಃ।** ಸೂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ। ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ।

ಪ. ಛೇ. – ಖರ್–ಅವಸಾನಯೋಃ, ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ॥

ಅ. ವೃ. – "ರೋರಿ(8–3–14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಖರ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೋ ಅಥವಾ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ (ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾಗಿ) ರೇಫವಿದ್ದಾಗಲೋ, ಆ ರೇಫದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯ', 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ' ಮತ್ತು 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ' ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ವಿಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯವು ಅಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಸರ್ಗವು ಇಲ್ಲಿ ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪದಾನ್ತವಾಗಿರುವ ಅವಸಾನದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಖರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹರ ವರ್ಣವಾಗಲೀ, ಅಥವಾ ಸ್ವತಃ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವಾಗಲೀ ಇದ್ದರೆ ಅಂತಹ ರೇಫವೇ ಇಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೇನೇ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರು'ವಿನಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್' ಆಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ರ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ **ಸಂ–ಪುಂ–ಕಾನಾಂ ಸೋವಕ್ತವ್ಯಃ –**

ಅರ್ಥ –ಸಮ್, ಪುಮ್ ಮತ್ತು ಕಾನ್, ಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಸೂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ'। 'ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ'। – (ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವವನು)

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಮ್' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ತೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ. "ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ(6–1–137)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್'(ಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು 'ಸಮ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಸಮಃ ಸುಟಿ(8.3.5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ 'ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್'ಕಾರ (ಸುಟ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ 'ಸಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ 'ರು' (ರ್) ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ. "ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ (8.3.2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ರು'(ರ್) ವಿನ ರೇಫಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅँ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸँರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮವು ಬಂದು 'ಸಂ+ರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸँರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ', 'ಸಂರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸ್ಕರ್ತಾ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು 'ಖರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಸಂ' ಎಂಬುದು ಏಕಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ರೇಫ'ವು ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಇದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಾನ್ತ ರೇಫವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸँಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಮತ್ತು 'ಸಂಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ(8.3.34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ವಾ ಶರಿ(8–3–36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ.

ವಾ॥ **"ಸಂ–ಪುಂ–ಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ"** ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ। ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರು ಸँ+ಸ್+ಸ್ಕರ್ತಾ=ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು 'ಸ್' ಕಾರ, ಎರಡು 'ಸ್' ಕಾರಗಳು ಮತ್ತು ಮೂರು 'ಸ್' ಕಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು 'ಕ್' ಕಾರ, ಎರಡು 'ಕ್' ಕಾರಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಅನನುನಾಸಿಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (9X2=18. 18X3=54. 54X2=108) 108 ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಧಿ –(16) (ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 94: ಪುಮಃ ಖಯ್ಯಮ್ಪರೇ (8.3.6)

ವೃತ್ತಿ- ಅಂ-ಪರೇ ಖಯಿ ಪುಮಃ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ । ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ।

ಪ.ಛೇ. - ಪುಮಃ, ಖಯಿ, ಅಂ-ಪರೇ ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8-3-1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಖಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, 'ಪುಂ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಖಯ್' ವರ್ಣವು ಇದ್ದು, ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ವರ್ಣವು ಇರಬೇಕು. ಆಗ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಉದಾ-'ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ'।'ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ'।(ಪುರುಷ ಕೋಕಿಲ) 'ಪುಮ್ + ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೋಕಿಲಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ 'ಕ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಓ' ಕಾರವನ್ನು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹರದ ವರ್ಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಮತ್ತು 'ಕ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಖಯ್' ವರ್ಣವೆಂದು ತಿಳಿದು (ಕೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಅಮ್' ಪರಕವಾದ 'ಖಯ್' ಎಂದು ತಿಳಿದು) 'ಪುಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಆ 'ರು'(ರ್)ವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ- 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ' 'ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಪುँರ್+ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **"ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಪರೋऽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.4)"** ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುಂರ್+ ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಪುँರ್+ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂರ್+ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರವು 'ಖರ್' ವರ್ಣವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಮತ್ತು 'ಪುಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಹ 'ರೇಫ'(ರ್)ವು ಪದಾನ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುँಃ + ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂಃ + ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈಗ "ಸಂ-ಪುಂ-ಕಾನಾಂ ಸೊ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುँಸ್+ಕೋಕಿಲಃ= ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂಸ್+ಕೋಕಿಲಃ=ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಮ್' ಎಂಬುದು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ. 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ತೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ. "ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ(6-1-137)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್'(ಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು 'ಸಮ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಸಮಃ ಸುಟಿ(8.3.5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ 'ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್'ಕಾರ (ಸುಟ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ 'ಸಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ 'ರು' (ರ್) ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ. "ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ (8.3.2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ರು'(ರ್) ವಿನ ರೇಫಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅँ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸँರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ(8.3.4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮವು ಬಂದು 'ಸಂ+ರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸँರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ', 'ಸಂರ್+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸ್ಕರ್ತಾ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು 'ಖರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಸಂ' ಎಂಬುದು ಏಕಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ರೇಫ'ವು ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಅದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಇದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಪದಾನ್ತ ರೇಫವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸँಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಮತ್ತು 'ಸಂಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ(8.3.34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ವಾ ಶರಿ(8-3-36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ.

ವಾ॥ **"ಸಂ-ಪುಂ-ಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ"** ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ। ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರು ಸँ+ಸ್+ಸ್ಕರ್ತಾ=ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು 'ಸ್' ಕಾರ, ಎರಡು 'ಸ್' ಕಾರಗಳು ಮತ್ತು ಮೂರು 'ಸ್' ಕಾರಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದು 'ಕ್' ಕಾರ, ಎರಡು 'ಕ್' ಕಾರಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಅನನುನಾಸಿಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (9X2=18. 18X3=54. 54X2=108) 108 ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಧಿ -(16) (ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 94: ಪುಮಃ ಖಯ್ಯಂಪರೇ (8.3.6)

ವೃತ್ತಿ– ಅಂ–ಪರೇ ಖಯಿ ಪುಮಃ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ । ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ।

ಪ.ಛೇ. – ಪುಮಃ, ಖಯಿ, ಅಂ–ಪರೇ ।

ಅ.ವೃ.– "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8–3–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಖಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, 'ಪುಂ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಖಯ್' ವರ್ಣವು ಇದ್ದು, ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ವರ್ಣವು ಇರಬೇಕು. ಆಗ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಉದಾ–'ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ'।'ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ'।(ಪುರುಷ ಕೋಕಿಲ) 'ಪುಮ್ + ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೋಕಿಲಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ 'ಕ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಓ' ಕಾರವನ್ನು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹರದ ವರ್ಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಮತ್ತು 'ಕ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಖಯ್' ವರ್ಣವೆಂದು ತಿಳಿದು (ಕೋ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಅಮ್' ಪರಕವಾದ 'ಖಯ್' ಎಂದು ತಿಳಿದು) 'ಪುಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಆ 'ರು'(ರ್)ವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ– 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ' 'ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಪುರ್+ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **"ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ**(8.3.4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುಂರ್+ ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಪುರ್+ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂರ್+ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. 'ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರವು 'ಖರ್' ವರ್ಣವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಮತ್ತು 'ಪುಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಪದವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಹ 'ರೇಫ'(ರ್)ವು ಪದಾನ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ, "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುँಃ + ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂಃ + ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈಗ "ಸಂ–ಪುಂ–ಕಾನಾಂ ಸೊ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಪುँಸ್+ಕೋಕಿಲಃ= ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ', 'ಪುಂಸ್+ಕೋಕಿಲಃ=ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ' ಎಂದು ಎರಡು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

(ಪದಾನ್ತ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 95. ನಶ್ಛವ್ಯಪ್ರಶಾನ್ (8.3.7)

ವೃತ್ತಿ– ಅಂ–ಪರೇ ಛವಿ ನಾನ್ತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್; ನ ತು ಪ್ರಶಾನ್–ಶಬ್ದಸ್ಯ।

ಪ.ಛೇ.– ನಃ, ಛವಿ, ಅಪ್ರಶಾನ್ ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8–3–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಪುಮಃ ಖಯ್ಯಂಪರೇ(8.3.6)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್ಪರೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವನ್ನು ಪರದಲ್ಲುಳ್ಳ 'ಛವ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು'(ರ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಪ್ರಶಾನ್' ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ 'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ರು'(ರ್) ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1.1.52)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು'(ರ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಚಕ್ರಿನ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛವ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಾದ 'ತ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವಾದ 'ರೇಫ'(ರ್)ವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು 'ಚಕ್ರಿರ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಮತ್ತು ಅನುಸ್ವಾರಗಳು ಬಂದು 'ಚಕ್ರಿ̐ರ್ + ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಚಕ್ರಿಂರ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ನಂತರ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು 'ಚಕ್ರಿ̐ಃ+ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಚಕ್ರಿಂಃ+ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 96: ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (8.3.34)

ವೃತ್ತಿ–ಖರಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಚಕ್ರಿ̐ಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಂಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ । ಅಪ್ರಶಾನ್ ಕಿಮ್? ಪ್ರಶಾನ್ ತನೋತಿ। ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಇತಿ ಕಿಮ್? ಹನ್ತಿ ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಖರ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಖರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಸರ್ಜನೀಯ–ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚಕ್ರಿ̐ಃ+ತ್ರಾಯಸ್ವ ಮತ್ತು ಚಕ್ರಿಂಃ+ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಚಕ್ರಿಸ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ=ಚಕ್ರಿ̐ಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ'

ಮತ್ತು 'ಚಕ್ರಿಁಂಸ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ = ಚಕ್ರಿಁಂಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಅಪ್ರಶಾನ್' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ, ಪ್ರಶಾನ್+ತನೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ನಶ್ಛವ್ಯಪ್ರಶಾನ್ (8.3.7)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು, ಪ್ರಶಾರ್+ತನೋತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ರುತ್ವ' (ರ್)ಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ 'ಪ್ರಶಾಃ+ತನೋತಿ' ಎಂದಾಗಿ 'ಪ್ರಶಾಸ್ತನೋತಿ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪ ವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಪ್ರಶಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ತ' (ತ್+ಅ) ಕಾರವು 'ಅಮ್' ಪರಕವಾದ 'ಛವ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ 'ಛವ್' ವರ್ಣವು ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವದರಿಂದ, ಈ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಅಪ್ರಶಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ 'ಪ್ರಶಾನ್+ತನೋತಿ = ಪ್ರಶಾನ್ತನೋತಿ' ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಹನ್ತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪದಾನ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಪದಾನ್ತವೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಪದಾನ್ತ ಮತ್ತು ಅಪದಾನ್ತಗಳಾದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ 'ನ್' ಕಾರಗಳಿಗೂ ರುತ್ವವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹನ್+ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಎಂಬುದು ಅಪದಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಪದಾನ್ತ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'ವು ಬಂದು ಹರ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಆ ರು(ರ್ಁ)ಗೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಅँ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹ್ಅ+ ರು(ರ್ಁ) ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ 'ರು'ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು, ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಬಂದು, 'ಹಁಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವದರಿಂದ 'ಹನ್ತಿ' ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ರುತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 97. ನೄನ್ ಪೇ (8.3.10)

ವೃತ್ತಿ– 'ನೄನ್' ಇತ್ಯಸ್ಯ ರುಃ ವಾ ಪೇ ।

ಅ.ವೃ.– "ಮತುವಸೋ ರು ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8–3–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಪದವು ಮತ್ತು "ಉಭಯಥರ್ಕ್ಷು(8–3–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಭಯಥಾ'(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಪ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ನೄನ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್) ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ನೄನ್+ಪಾಹಿ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಒಂದನೇಯ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರವಿದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿ 'ಪ್'ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಪದಾನ್ತ'ದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52)" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು'(ರ್) ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು 'ನೄ+ರು+ಪಾಹಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ರ್'ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಋೂ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನೄರ್+ಪಾಹಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ರು'ವಿನಲ್ಲಿ 'ರೇಫ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನೄಂರ್+ಪಾಹಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ರೇಫ'ಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

(ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ, ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 98. ಕುಪ್ವೋಃ><ಕ><ಪೌ ಚ (8.3.37)

ವೃತ್ತಿ– ಕವರ್ಗೇ ಪವರ್ಗೇ ಚ ಪರೇ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ >< ಕ><ಪೌ ಸ್ತಃ, ಚಾತ್ ವಿಸರ್ಗಃ । ನೄ<>ಪಾಹಿ । ನೄಂ<>ಪಾಹಿ। ನೄಃ ಪಾಹಿ। ನೄಂಃ ಪಾಹಿ । ನೄನ್ ಪಾಹಿ ।

ಪ.ಛೇ.– ಕುಪ್ವೋಃ ><ಕ><ಪೌ, ಚ ।

ಅ.ವೃ.– "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (8.3.34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಕ'ವರ್ಗ ಮತ್ತು 'ಪ'ವರ್ಗ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯ' ರೂಪವಾದ 'ವಿಸರ್ಗ'ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ' ಮತ್ತು 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'– ವಿಸರ್ಗಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ'ಕಾರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಅವುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ'ವನ್ನು '><' ಎಂಬ ಗುರುತಿನಿಂದ ಮತ್ತು 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'ವನ್ನು '<>' ಎಂಬ ಗುರುತಿನಿಂದ ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ಕ'ವರ್ಗದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ'–ವಿಸರ್ಗವೆಂದು 'ಪ'ವರ್ಗದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'–ವಿಸರ್ಗವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕ'ವರ್ಗ, 'ಪ' ವರ್ಗಗಳೆಂದರೆ ವರ್ಗೀಯ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದು. 'ಕ್', 'ಖ್' ಮತ್ತು 'ಪ್', 'ಫ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ– 'ನೄ+ಪಾಹಿ'; 'ನೄಂ+ಪಾಹಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಮತ್ತು 'ವಿಸರ್ಗ'ಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ 'ನೄ ಪಾಹಿ', 'ನೄಃ ಪಾಹಿ'; 'ನೄಂ ಪಾಹಿ'; 'ನೄಂಃ ಪಾಹಿ', ನೄನ್+ಪಾಹಿ (ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿರಿ). ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ 'ರು' (ರ್)ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಿರುವುದು "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8.3.15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಚ್'ಕಾರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ' ಮತ್ತು 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'ಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. 'ರುತ್ವ' ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ರುತ್ವ'ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ವರ'(ಋ)ಕ್ಕೆ ("ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ(8–3–2)") ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನುನಾಸಿಕ' (ಋೂ)ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

'ಅನುನಾಸಿಕ'(ಋೂ)ಕಾರವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್)ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ನಿರನುನಾಸಿಕ'(ಋ)ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರದ ಮೇಲೆ ँ ಬರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ರುತ್ವ'(ರ್)ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ 'ನೃನ್ ಪಾಹಿ' ಎಂದು ಸನ್ಧಿ ಆಗದ ಒಂದು ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಐದು ರೂಪಗಳು ಇಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. (ನೄ ಪಾಹಿ, ನೄಃ ಪಾಹಿ, ನೄಂ ಪಾಹಿ, ನೄಂಃ ಪಾಹಿ, ನೄನ್ ಪಾಹಿ).

(ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ – 99. ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮ್ (8.1.2)

ವೃತ್ತಿ– ದ್ವಿರುಕ್ತಸ್ಯ ಪರಂ ಆಮ್ರೇಡಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ. ಛೇ. – ತಸ್ಯ, ಪರಂ, ಆಮ್ರೇಡಿತಮ್ ।

ಅ.ವೃ.–"ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ(8–1–1)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. 'ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಆ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಎರಡನೇಯ ಪದಕ್ಕೆ 'ಆಮ್ರೇಡಿತ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 100. ಕಾನಾಮ್ರೇಡಿತೇ (8.3.12)

ವೃತ್ತಿ–ಕಾನ್–'ನ' ಕಾರಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆಮ್ರೇಡಿತೇ । ಕಾँಸ್ಕಾನ್ । ಕಾಂಸ್ಕಾನ್।

ಪ.ಛೇ. – ಕಾನ್, ಆಮ್ರೇಡಿತೇ ।

ಅ.ವೃ.–"ಮತುವಸೋ ರುಃ ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಛನ್ದಸಿ(8–3–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಆಮ್ರೇಡಿತ'ವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಕಾನ್' ಶಬ್ದದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇಯ 'ಕಾನ್' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ರು'(ರ್) ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅದೇ ವರ್ಣದ ಅನುನಾಸಿಕ ಸ್ವರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ–ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್)ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ–ಕಾँಸ್ಕಾನ್, ಕಾಂಸ್ಕಾನ್। 'ಕಾನ್+ಕಾನ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೇಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆಮ್ರೇಡಿತ' ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಆಮ್ರೇಡಿತ'ವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಕಾನ್' ಶಬ್ದದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ವು ಬಂದು 'ಕಾರ್ + ಕಾನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರು'(ರ್)ವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ನಿರನುನಾಸಿಕ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ "ಆँ" ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಕಾँರ್+ಕಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನಿರನುನಾಸಿಕ 'ಆ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಕಾಂರ್+ಕಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ 'ರೇಫ'ಕ್ಕೆ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8–3–15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಬಂದು 'ಕಾँಃ ಕಾನ್, ಕಾಂಃ ಕಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. "ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್'ಕಾರವು ಬಂದು 'ಕಾँಸ್ಕಾನ್', 'ಕಾಂಸ್ಕಾನ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ತುಗಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 101. ಛೇ ಚ (6.1.73)

ವೃತ್ತಿ– ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಛೇ 'ತುಕ್' । ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ ।

॥ ಇತಿ ಹಲ್–ಸನ್ಧಿ(3) ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಅ.ವ್ಯ.–"ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್(6–1–71)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ತುಕ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಛ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಸ್ವರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಶಿವ+ಛಾಯಾ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಇದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಛ್'ಕಾರವಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರದ ನಂತರ(ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ) ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಶಿವತ್+ಛಾಯಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ' ವರ್ಗದ 'ಛ್' ಕಾರದ ಸಂಬಂಧವು 'ತ್'(ತವರ್ಗ)ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ (ಶ್ಚುತ್ವ ಸಂಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ) 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಶಿವಚ್+ಛಾಯಾ' ಎಂದಾಗಿ 'ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶಿವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ವ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಛ್'ಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತುಕ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 102. ಪದಾನ್ತಾದ್ವಾ (6.1.76)

ವೃತ್ತಿ–ದೀರ್ಘಾತ್ ಪದಾನ್ತಾತ್ ಛೇ ತುಕ್ ವಾ । ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ । ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ।

ಪ. ಛೇ. – ಪದಾನ್ತಾತ್, ವಾ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ದೀರ್ಘಾತ್(6–1–75)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್(6–1–71)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಪದಾನ್ತ'ದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘ' ಸ್ವರವಿದ್ದು ತದನಂತರ 'ಛ್'ಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ – 'ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ','ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ' – 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ+ಛಾಯಾ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಸ್ವರವಾದ 'ಈ'ಕಾರವಿದ್ದು, ತದನಂತರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಛ್'ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀತ್ (ತುಕ್) + ಛಾಯಾ ಎಂದಾಗಿ 'ಶ್ಚುತ್ವ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ + ಛಾಯಾ'(ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತುಕ್' ಆಗಮವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಈ'ಕಾರದ ನಂತರ ಅನ್ತಾವಯವವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದರ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಛಾಯಾ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಇದು 'ತುಕ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲ ಹಲ್-ಸನ್ಧಿ(3) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

4. ವಿಸರ್ಗ-ಸನ್ಧಿ-ಪ್ರಕರಣಮ್

(ಸೂತ್ರ 62-102 ರವರೆಗೆ)

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್'ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 103. ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ॥ (8.3.34)

ವೃತ್ತಿ–ಖರಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್। ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಾತಾ।

ಇದೇ ಸೂತ್ರವು ಹಲ್ ಸನ್ಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ (96ನೇಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿ) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗಾನುಸರವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅ.ವ್ಯ.– "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (8–3–15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರದ ಏಕದೇಶವಾದ 'ಖರಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಖರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಜನೀಯವಾದ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಖರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ 13 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಕ್–ಖ್;ಚ್–ಛ್;ಟ್–ಠ್;ತ್–ಥ್;ಪ್–ಫ್ ಎಂಬ ವರ್ಗೀಯ ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯ (10) ಅಕ್ಷರಗಳು ಹಾಗೂ ಅವರ್ಗೀಯ ಶ್,ಷ್,ಸ್ (3) ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಸರ್ಗವು 'ಕ್','ಖ್'ವರ್ಣಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಪ್–ಫ್' ವರ್ಣಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ, ಆ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್' ಮತ್ತು 'ಛ್' ವರ್ಣವಿದ್ದಾಗ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಸ್'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಟ್– ಠ್' ವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೆ "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ (8.4.41)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್'–ಥ್' ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–"ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಾತಾ"। (ವಿಷ್ಣುವು ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ). 'ವಿಷ್ಣುಃ+ತ್ರಾತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರವು 'ಖರ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 104. ವಾ ಶರಿ। (8.3.36)

ವೃತ್ತಿ–ಶರಿ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಹರಿಃಶೇತೇ, ಹರಿಶ್ಶೇತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಶರ್ ಪರೇ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (8–3–35)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (8–3–34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಶರ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಶರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು 'ಖರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. 'ಶರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು ಪರದಲಿದ್ದಾಗ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ(8–3–34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ, ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್'ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಪವಾದವಾಗಿಯೂ ಹಾಗೂ ವೈಕಲ್ಪಿವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಉದಾ– "ಹರಿಃ ಶೇತೇ"; "ಹರಿಶ್ ಶೇತೇ"(ಹರಿಯು ಮಲಗಿದ್ದಾನೆ.)ಹರಿಃ + ಶೇತೇ –ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ(8–3–34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಶೇತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರವು 'ಶರ್' ವರ್ಣವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಪರದಲ್ಲಿವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗಿ "ವಾ ಶರಿ(8–3–36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಹರಿಃ ಶೇತೇ" ಎಂದಾಗಿದೆ.'ಸ್'ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹರಿಸ್+ಶೇತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರ,' 'ಶ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ "ಶ್ಚುತ್ವ" ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಹರಿಶ್ ಶೇತೇ" ಎಂಬ ರೂಪವು; ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

('ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 105. ಸ–ಸಜುಷೋಃ ರುಃ॥ (8.2.66)

ವೃತ್ತಿ–ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಸಜುಷಶ್ಚ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ.– ಸ–ಸಜುಷೋಃ ರುಃ॥

ಅ.ವೃ.– ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ "ಪದಸ್ಯ(8–1–16)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪದಾನ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಸಜುಷ್' ಶಬ್ದದ 'ಷ್'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 'ಸಜುಷ್' ಶಬ್ದದ 'ಷ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರು' ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸಜುಷ್'ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ರುತ್ವ' ವು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಜುಷ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–'ಶಿವಸ್ + ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು' ಬಂದು, ಅನುಬಂಧವಾದ 'ಉ' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಶಿವರ್+ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

('ರು' ವಿಗೆ 'ಉ' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 106. ಅತೋರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ। (6.1.113)

ವೃತ್ತಿ– ಅಪ್ಲುತಾತ್ ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ರೋಃ ಉಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಪ್ಲುತೇ ಅತಿ। ಶಿವೋಽರ್ಚ್ಯಃ।

ಪ.ಛೇ.– ಅತಃ, ರೋಃ, ಅಪ್ಲುತಾತ್, ಅಪ್ಲುತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ(6–1–109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಪ್ಲುತ' ವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ' (ರ್) ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ 'ಉ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ 'ಉ' ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ರೇಫ' (ರ್) ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆ 'ರೇಫ' (ರ್)ದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೂ, ಪರದಲ್ಲೂ 'ಪ್ಲುತ'ವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವಿರಬೇಕು, ಆಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ' (ರ್)ಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– "ಶಿವೋಽರ್ಚ್ಯಃ" (ಶಿವನು ಪೂಜ್ಯನು). 'ಶಿವಃ + ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ (8–3–34)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿವಸ್ + ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮತ್ತೆ 'ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿವರ್+ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಾಗಿ ಅನುಬಂಧವಾದ 'ಉ' ಕಾರದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಶಿವ್+ಅ+ರ್+ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ – ಇಲ್ಲಿ 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ'(ರ್)ವು ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂತಹ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಶಿವ+ಉ+ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ ಗುಣವಾಗಿ 'ಓ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶಿವ್+ಓ+ಅರ್ಚ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ "ಶಿವೋ+ಅರ್ಚ್ಯಃ" ಎಂದಾಗಿ "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" (6–1–109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು "ಶಿವೋಽರ್ಚ್ಯಃ" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–"ಅತೋರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ(6.1.113)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು 'ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ'ಯಲ್ಲಿರುವುದು. "ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ (8.2.66)" ಎಂಬ 'ರುತ್ವ' ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವು 'ತ್ರಿಪಾದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವುದು. "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1)" ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ "ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (6.1.113)" ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ"ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ (8.2.66)" ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (8.2.1)" ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದ "ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ (8.2.66)" ಸೂತ್ರವು 'ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ "ಅತೋರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (6.1.113)"ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ರುತ್ವ'ವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಸೂತ್ರದ ಜ್ಞಾನವಿದೆಯೆಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ರುತ್ವ'ವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ರುತ್ವ'ವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಾದರೆ 'ಉತ್ವ'ದ ವಿಧಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

('ಉತ್ವ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 107. ಹಶಿ ಚ। (6.1.114)

ವೃತ್ತಿ– (ತಥಾ) ಶಿವೋ ವನ್ದ್ಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅತೋರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (6.1.113)" ಸೂತ್ರದಿಂದ –'ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಪ್ಲುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ 'ರು'(ರ್) ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶವು ಆಗುತ್ತದೆ, 'ಹಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಉತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ "ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (6.1.113)" ಸೂತ್ರವು ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು "ಹಶಿ ಚ(6–1–114)" ಸೂತ್ರವು 'ಹಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೇ ಅಂತರವಿರುವುದು. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅಂಶಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಸಮಾನವಾದ ಭೇದವುಳ್ಳಂತಹವುಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ– 'ಶಿವೋ ವನ್ದ್ಯಃ'(ಶಿವನು ಪೂಜ್ಯನು). 'ಶಿವಸ್+ವನ್ದ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರುತ್ವ' ವು ಬಂದು 'ಶಿವರ್+ವನ್ದ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ವನ್ದ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ವ್'ಕಾರವು 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ (6.1.113)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ'ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ "ಹಶಿ ಚ (6–1–114)" ಸೂತ್ರದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರವೆಂಬ 'ಹಶ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ರೇಫ'(ರು)ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಶಿವ+ಉ+ವನ್ದ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಶಿವ+ಉ' ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಆದ್ಗುಣಃ (6–1–87)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ವು ಬಂದು 'ಶಿವೋ ವನ್ದ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ರುತ್ವ'ಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 108. ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ। (8.3.17)

ವೃತ್ತಿ–ಏತತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ರೋಃ '೦ಯ'ಆದೇಶಃ (ಸ್ಯಾತ್) ಅಶಿ। ದೇವಾ ಇಹ, ದೇವಾಯಿಹ। ಭೋಸ್, ಅಘೋಸ್, ಇತಿ ಸಾನ್ತಾಃ ನಿಪಾತಾಃ ತೇಷಾಂ ರೋಃ ೦ಯತ್ವೇ ಕೃತೇ–

ಪ.ಛೇ.– ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅ–ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಃ ಅಶಿ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ರೋಽಸುಪಿ (8–2–69)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಅಶ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭೋ', 'ಭಗೋ', 'ಅಘೋ' ಮತ್ತು

'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿವುಳ್ಳ 'ರು' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಭೋಸ್', ಭಗೋಸ್' ಮತ್ತು 'ಅಘೋಸ್' ಗಳು 'ಸ್' ಕಾರಾಂತ ನಿಪಾತಗಳು. ಈ ಶಬ್ದಗಳು 'ಚಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ(1–4–57)" ಎಂಬ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಮತ್ತು "ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1–1–37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭೋಸ್' ಎಂಬುದು 'ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಬೋಧನೆ'ಯಾಗಿಯೂ, 'ಭಗೋಸ್' ಎಂಬುದು 'ಆದರಪೂರ್ವಕ ಸಂಬೋಧನೆ'ಯಾಗಿಯೂ, 'ಅಘೋಸ್' ಎಂಬುದು 'ಅಧಮರ ಸಂಬೋಧನೆ'ಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನುಬಂಧವಾದ 'ಉ' ಕಾರದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ (ರ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಅಶ್'(ಅಶಿ) ವರ್ಣವು ಪರವಾದಾಗ 'ರು'(ರ್) ಗೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– "ದೇವಾ ಇಹ", "ದೇವಾಯಿಹ". (ಹೇ ದೇವರುಗಳಿರಾ! ಇಲ್ಲಿ (ಬನ್ನಿ)) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದೇವಾ ಇಹ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ–ಸಜುಷೋರುಃ(8–2–66) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೇವಾ+ರು+ಇಹ' ಎಂದಾಗಿ, 'ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅನುಬಂಧವಾದ 'ಉ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ದೇವಾರ್+ಇಹ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ 'ದೇವಾಯ್+ಇಹ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ದೇವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಆ' ಕಾರವು 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದೆ. (ಅಂದರೆ 'ರು'(ರ್) ವರ್ಣವು 'ಅ' ವರ್ಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ.) ಮತ್ತು 'ರೇಫ'(ರ್) ದ ನಂತರ 'ಇ' ಎಂಬ ವರ್ಣವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ರ್' ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 'ದೇವಾಯಿಹ' ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರ ವೆಂಬ 'ಅಶ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ(8–3–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ದೇವಾ ಇಹ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ(8–3–19)" ಸೂತ್ರವು 'ತ್ರಿಪಾದಿ' ಗೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್(8–2–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದಾಗಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು "ಆದ್ಗುಣಃ(6–1–87)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ(ಅಂದರೆ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ಆದ್ದರಿಂದ 'ಗುಣ ಸನ್ಧಿ' ಆಗದೇ 'ದೇವಾಯಿಹ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ('ಯ್' ಕಾರವು ಬಾರದ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವರ್ಣ ಸಮ್ಮೇಳನದಿಂದ (ಯ್ + ಇಹ= ಯಿಹ) 'ದೇವಾಯಿಹ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಪೈಕಿ ಕೊನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರು'(ರ್) ಅ–ವರ್ಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ. 'ಅ' ವರ್ಣ ಎಂದರೆ 'ತಪರಕರಣ'ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅ'

ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ತರಹದ '18' ರೂಪಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೋಸ್+ಭಗೋಸ್', 'ಭಗೋಸ್+ಅಘೋಸ್', 'ಅಘೋಸ್+ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ', ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಭೋರ್+ಭಗೋರ್', 'ಭಗೋರ್+ಅಘೋರ್', 'ಅಘೋರ್+ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ', ಎಂದಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಾದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ, 'ಭೋಯ್ + ಭಗೋಯ್', 'ಭಗೋಯ್+ಅಘೋಯ್', 'ಅಘೋಯ್+ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ', ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ "ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್(8–3–22)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಭೋ+ಭಗೋ, ಭಗೋ+ಅಘೋ, ಅಘೋ+ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ಪರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಞ್ಜನವಿರೋಣದರಿಂದ) ಉಳಿದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ(6–1–78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗ ಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವತ್ರಾಽಸಿದ್ಧಮ್(8–2–1)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಿಪಾದಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ "ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್(8–3–22)" ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ(6–1–78)" ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧ' ಆಗುವುದರಿಂದ, 'ಯ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾದದ್ದು ಗೋತ್ತಾಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ 'ಭೋಭಗೋಅಘೋಅಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂದೇ ಉಳಿದಿದೆ.

('ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 109. ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್। (8.3.22)

ವೃತ್ತಿ– ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಸ್ಯ('ಯ' ಕಾರಸ್ಯ) ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಹಲಿ। ಭೋ ದೇವಾಃ, ಭಘೋ ನಮಸ್ತೇ। ಅಘೋ ಯಾಹಿ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ (8.3.17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ವ್ಯೋರ್ಲಘುಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ(8–3–18)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಕೇವಲ 'ಯ್' ಕಾರದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ(8–3–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಾವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭೋ', 'ಭಗೋ', 'ಅಘೋ' ಮತ್ತು 'ಅ' ವರ್ಣ ಪೂರ್ವಗಳ 'ಯ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಎಲ್ಲರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು 'ತ್ರಿಪಾದಿ'ಯಲ್ಲಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾದರೂ 'ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿ'ಯಲ್ಲಿರುವ "ಆದ್ಗುಣಃ(6–1–87)" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದದ್ದು ಗೊತ್ತಾಗುವದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗದಂತೆ ಭಾವಿಸುತ್ತವೆ).

ಉದಾಹರಣೆ– 1.'ಭೋ ದೇವಾಃ'(ಹೇ ದೇವತೆಗಳಿರಾ) 'ಭೋಸ್ + ದೇವಾಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭೋಸ್' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ–ಸಜುಷೋ ರುಃ (8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುತ್ವ' ಬಂದು, 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್) ಉಳಿದು " ಭೋ–ಭಗೋ–ಅಘೋ–ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ (8.3.17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಭೋಯ್ + ದೇವಾಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯ್' ಗೆ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಭೋ ದೇವಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. 'ಭಗೋ ನಮಸ್ತೇ'.(ಹೇ ಪೂಜ್ಯರೇ! ನಿಮಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.) 'ಭಗೋಸ್+ನಮಸ್ತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ವು ಬಂದು, ಆ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಭಗೋಯ್ + ನಮಸ್ತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಭಗೋ ನಮಸ್ತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3. 'ಅಘೋ ಯಾಹಿ'. (ಹೇ ಪಾಪಿಯೇ! ಹೋಗು) 'ಅಘೋ + ಯಾಹಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು, ಆ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಅಘೋಯ್ + ಯಾಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಅಘೋ ಯಾಹಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 110. ರೋಽಸುಪಿ। (8.2.69)

ವೃತ್ತಿ– ಅಹ್ನೋ (ಅಹನ್–ಶಬ್ದಸ್ಯ) ರೇಫಾದೇಶಃ, ನ ತು ಸುಪಿ। ಅಹರಹಃ। ಅಹರ್ಗಣಃ।

ಪ.ಛೇ.– ರಃ, ಅಸುಪಿ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅಹನ್(8–2–68)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಹನ್' ಎಂಬ ಪದವು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರೇಫ'(ರ್) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52) ಎಂಬ 'ಪರಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಹನ್' ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರೇಫ'(ರ್) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ರೇಫ'(ರ್)ದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರಬಾರದು. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರೇಫಾದೇಶ' ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ "ಅಹನ್(8–2–68)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 1. 'ಅಹರಹಃ' (ಪ್ರತಿದಿನ). 'ಅಹನ್ + ಅಹನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (8-1-4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ದ್ವಿತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಅಹನ್ ಅಹನ್' ಎಂದಾಗಿ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7-1-33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರೇಫ' (ರ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಅಹರ್ + ಅಹರ್' ಎಂದಾಗಿ, ವರ್ಣ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ 'ಅಹರಹರ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇಯ 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ಅವಸಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ (8-3-15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಅಹರಹಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

2.'ಅಹರ್ಗಣಃ' (ದಿನಗಳ ಸಮೂಹ). 'ಅಹನ್+ಗಣಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ರೇಫಾದೇಶ' ವು ಬಂದು 'ಅಹರ್+ಗಣಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ರೇಫ'(ರ್)ವು 'ಗ್' ಕಾರದ ಮೇಲೆ 'ಅರ್ಕಾವಳಿ'ಯಾಗಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು 'ಅಹರ್ಗಣಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರೇಫ'(ರ್) ದ ನಂತರ 'ಗಣಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅವಸಾನ' ವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು 'ಖರ್' ವರ್ಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ರೇಫ'(ರ್) ಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

('ರೇಫ' ಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 111. ರೋ ರಿ। (8.3.14)

ವೃತ್ತಿ- ರೇಫಸ್ಯ ರೇಫೇ ಪರೇ ಲೋಪಃ।

ಪ.ಛೇ.- ರಃ, ರಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ(8-3-13)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ರೇಫ'(ರ್)ವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ'(ರ್)ಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.(ಲೋಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.)

ವಾಕ್ಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜನಗಳಾದ ಎರಡು 'ರೇಫ'(ರ್) ಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು 'ರೇಫ'ವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ'(ರ್) ವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ದೀರ್ಘ'ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 112. ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ। (6.3.111)

ವೃತ್ತಿ- ಢ-ರೇಫಯೋಃ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತಯೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅಣಃ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪುನಾರಮತೇ। ಹರೀ ರಮ್ಯಃ, ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ। ಅಣಃ ಕಿಮ್- ತೃಢಃ। ವೃಢಃ।

ಮನಸ್ ರಥ ಇತ್ಯತ್ರ ರುತ್ವೇ ಕೃತೇ 'ಹಶಿ ಚ' ಇತಿ ಉತ್ವೇ, 'ರೋರಿ' ಇತಿ ಲೋಪೇ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತೇ–

ಪ.ಛೇ.– ಢ್ರಲೋಪೇ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಅಣಃ।

ಅರ್ಥ– 'ಢ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ರೇಫ' ಇವುಗಳ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ರೇಫ' ಮತ್ತು 'ಢ್' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಣ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ(8–3–13)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಢ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ "ರೋ ರಿ(8–3–14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'ವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ'ವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಎರಡನೆಯ 'ಢ್' ಕಾರ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ರೇಫಗಳಿಗೆ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಢ್' ಮತ್ತು ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ರೇಫ' ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ). ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಢ್' ಮತ್ತು ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ರೇಫ'ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರೆ ಈ ವರ್ಣಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಢ್' ಮತ್ತು 'ರೇಫ' ಗಳನ್ನು ಲೋಪಗೊಳಿಸಿದಮೇಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅಣ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಣ್' ವರ್ಣಗಳೆಂದರೆ ಅ,ಇ,ಉ ವರ್ಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ – 1. 'ಪುನಾ ರಮತೇ'। (ಮತ್ತೆ ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಪುನರ್ + ರಮತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ರೋ ರಿ(8–3–14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇಯ ರೇಫವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪುನ + ರಮತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ ಎರಡನೇಯ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರ ಅಣ್ ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಪುನಾ ರಮತೇ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –2. 'ಹರೀ ರಮ್ಯಃ'। (ಹರಿಯು ಸುಂದರನಾಗಿದ್ದಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಹರಿಸ್ + ರಮ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸ–ಸಜುಷೋರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು 'ಹರಿರ್ + ರಮ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ರೋ ರಿ(8–3–14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇಯ 'ರೇಫ'ವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಹರಿ + ರಮ್ಯಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ ಎರಡನೆಯ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅಣ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು 'ಹರೀ ರಮ್ಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 3. 'ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ'। (ಶಂಭುವು ಶೋಭಿಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಶಂಭುಸ್ + ರಾಜತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸ ಸಜುಷೋರುಃ (8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು 'ಶಂಭುರ್ + ರಾಜತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ರೋ ರಿ(8–3–14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇಯ 'ರೇಫ'ವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಶಂಭು + ರಾಜತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ ಎರಡನೇಯ 'ರೇಫ'ವು

ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಭ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅಣ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಣಃ' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ತೃಢಃ','ವೃಢಃ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. 'ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಸಾಕಲ್ಲ. ಪುನಃ 'ಅಣಃ' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಎಂದರೆ 'ಅಣಃ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ 'ಅಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ 'ದೀರ್ಘ' ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಆದರೆ ಅವುಗಳಿಗೂ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ತೃಢ್ + ಢಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ(8-3-13)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ತೄಢಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಇದು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಇದರಂತೆಯೇ 'ವೃಢ್ + ಢಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅಣಃ' ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ 'ವೄಢಃ' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾರಣ 'ಋ' ಕಾರವು 'ಅಣ್' ವರ್ಣವಲ್ಲ. ಈ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಅಣ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

'ಮನಸ್+ರಥಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' (ರ್) ಮಾಡಿದರೆ 'ಮನರ್+ರಥಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಶಿ ಚ(6-1-114)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ರೇಫ' ಕ್ಕೆ 'ಉತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಮನ+ಉ+ರಥಃ " ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ರೋರಿ(8-3-14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವ ರೇಫ'ಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮನಾ ರಥಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವ ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ, ಈ ಮುಂದಿನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧವಿದ್ದಾಗ ಪರಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 113. ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್। (1.4.2)

ವೃತ್ತಿ- ತುಲ್ಯಬಲ-ವಿರೋಧೇ (ಸತಿ) ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ ಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ' ಇತಿ 'ರೋ ರಿ' ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಉತ್ವಮೇವ ಸ್ಯಾತ್। ಮನೋರಥಃ॥

ಅರ್ಥ - ತುಲ್ಯಬಲ ವಿರೋಧವಿದ್ದಾಗ ಪರಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ' ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಂತರ ಬರುವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಮನೋರಥಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮನಸ್ + ರಥಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸ ಸಜುಷೋರುಃ(8-2-66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ'(ರ್) ಬಂದು 'ಮನರ್

+ ರಥಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಹಶಿ ಚ(6-1-114)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ರೇಫ'ಕ್ಕೆ 'ಉತ್ವ' (ಉ) ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿದೆ, ಹಾಗೆಯೇ "ರೋ ರಿ(8-3-14)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಅವಕಾಶವೂ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವು ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ.

"ರೋ ರಿ(8-3-14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಹಶಿ ಚ(6-1-114)" ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರೋ ರಿ(8-3-14)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುವದು. ಅದರೆ ಈ "ರೋ ರಿ(8-3-14)" ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧ ಕಾಣ್ಡದಲ್ಲಿದೆ (8.3.14)."ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್(8-2-1)" ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದಿಯು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರೋ ರಿ(8-3-14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಗತ್ಯಂತರವಿಲ್ಲದೆ "ಹಶಿ ಚ(6-1-114)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೇನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದು, ಪೂರ್ವ 'ರೇಫ'ಕ್ಕೆ 'ಉತ್ವ' (ಉ) ಬಂದು ಮನ+ಉ+ರಥಃ ಎಂದಾಗಿ ಮನೋರಥಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್(1-4-2)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಯಾವಾಗ ಬರುವದು ಎಂದರೆ, ಸಪಾದ-ಸಪ್ತಾದ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ತುಲ್ಯಬಲ ವಿರೋಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವು ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಸು-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 114.ಏತತ್ತದೋಃ ಸುಲೋಪೋಽಕೋರನಞ್-ಸಮಾಸೇ ಹಲಿ। (6.1.132)

ವೃತ್ತಿ- ಅ-ಕಕಾರಯೋಃ ಏತತ್-ತದೋಃ ಯಃ ಸುಃ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಹಲಿ, ನ ತು ನಞ್-ಸಮಾಸೇ। ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ। ಸ ಶಂಭುಃ। ಅಕೋಃ ಕಿಮ್? ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ। ಅನಞ್-ಸಮಾಸೇ ಕಿಮ್? ಅಸಃ ಶಿವಃ। ಹಲಿ ಕಿಮ್? ಏಷೋಽತ್ರ।

ಪ.ಛೇ. - ಏತತ್ತದೋಃ ಸುಲೋಪಃ ಅಕೋಃ ಅನಞ್-ಸಮಾಸೇ ಹಲಿ।

ಅರ್ಥ - 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಏತದ್' ಮತ್ತು 'ತದ್' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಸು- ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರಬಾರದು. ಮತ್ತು 'ನಞ್' ಸಮಾಸವೂ ಇರಬಾರದು.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಕೋಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನ ವಿದ್ಯತೇ' 'ಕ್'- ಕಾರಃ ಯಯೋಃ ತೌ, ತಯೋಃ' ಅಂದರೆ 'ಕ್'- ಕಾರ ರಹಿತವಾದ (ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ) 'ಏತದ್' ಮತ್ತು 'ತದ್' ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದರ್ಥ.

ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು - ಏಷ ಬಾಲಃ। ಸ ಬಾಲಃ।

ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು - ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ। ಸಕೋ ಬಾಲಕಃ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಹಲ್' ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ನಞ್' ಸಮಾಸವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಸುಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ-1. ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ। ಇಲ್ಲಿ 'ಹಲ್' ವರ್ಣ (ವ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ನಞ್' ಸಮಾಸಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- 2. ಸ ಶಂಭುಃ। ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಹಲ್' ವರ್ಣ (ವ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ನಞ್' ಸಮಾಸಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಲೋಪವಾಗಿದೆ.

ಅಕೋಃ ಕಿಂ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ। ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. 'ಏತದ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಞ್' ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಹಲ್' ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸುಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ.

'ಅನಞ್' ಸಮಾಸೇ ಕಿಂ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಸಃ ಶಿವಃ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ನಞ್' ಸಮಾಸವಿರುವದರಿಂದ 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದೆಯೂ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸುಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಹಲಿ ಕಿಮ್? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಹಲ್' ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸುಲೋಪವಾಗುವದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏಷೋಽತ್ರ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರೇಫ' ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ನಂತರ ಗುಣ ಬಂದು ಏಷೋ + ಅತ್ರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಏಷೋಽತ್ರ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಪಾದಪೂರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸು-ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ ೧೧೮. ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ ಪಾದಪೂರಣಮ್। (6.1.134)

ವೃತ್ತಿ- ಸ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸೋಃ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಚಿ, ಪಾದಶ್ಚೇತ್ ಲೋಪೇ ಸತ್ಯೇವ ಪೂರ್ಯೇತ। 1.ಸೇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್। 2. ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ।

ಪ.ಛೇ.- ಸಃ, ಅಚಿ, ಲೋಪೇ, ಚೇತ್, ಪಾದಪೂರಣಮ್।

ಅ.ವೃ.-"ಏತತ್ತದೋಃ ಸುಲೋಪೋಽಕೋರನಞ್-ಸಮಾಸೇ ಹಲಿ (6.1.132)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸ್ಯಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್" (6.1.133) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಹುಲಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ 'ಏವ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಲೋಪವಾದರೆ ಮಾತ್ರವೇ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಪೂರಣವಾಗುವದಾದರೆ, 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತತ್' ಶಬ್ದದ 'ಸು' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ವೈದಿಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಲೌಕಿಕ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ನಿಯಮವು ಪ್ರತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಛಂದಸ್ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯ ನಿಯಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೆ ಛಂದೋಭಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನುಷ್ಟುಪ್' 'ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್'

'ಗಾಯತ್ರೀ' ಮೊದಲಾದವು ವೈದಿಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. 'ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ' 'ವಸಂತತಿಲಕ' 'ವಂಶಸ್ಥ' ಮೊದಲಾದವು ಲೌಕಿಕ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ-1. "ಸೇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ ಯ ಈಷಿಷೇ" ಎಂಬ ಈ ಪಾದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ 'ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿ' ನಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ 12 ಅಕ್ಷರಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಸ + ಸ್ + ಇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಎಂಬುದು ಸು-ವಿನ ಅನುಬಂಧರಹಿತವಾದ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ 14 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ನಮಗೆ ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಕಾರ 12 ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರವಿರಬೇಕು. ಈ ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' (ಇ) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೆ 13 ವರ್ಣಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ 'ಸ್' ಮತ್ತು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಇವೆರಡಕ್ಕು ಗುಣ ಬಂದರೆ 'ಸೇ' ಎಂದಾದಾಗ 12 ವರ್ಣಗಳಾಗಿ ಛಂದೋಭಂಗವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಛಂದೋಭಂಗವಾಗದೇ ಪಾದಪೂರಣವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತತ್' ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸ್' (ಸು)ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವು ಪಾಲಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಛಂದೋಭಂಗವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-2. ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ। ಈ ಪಾದವು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಆಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಅನುಷ್ಟುಪ್' ವೃತ್ತದಲ್ಲಿ 8 ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. 'ಸ+ಸ್+ಏಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 10 ವರ್ಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಪಾದಪೂರಣವಾಗಬೇಕಾದರೆ 'ಅಚ್' (ಏ) ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತತ್' ಶಬ್ದದ ಸ್(ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾದರೆ ಮಾತ್ರ 8 ವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಸ + ಏಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸು-ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಈಗ 9 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' (ಏ) ಇರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಸನ್ಧಿಯಾಗಿ 'ಸೈಷ' ಎಂದು 8 ವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಛಂದೋಭಂಗವಾಗದೇ ಪಾದಪೂರಣವಾಗಿದೆ.

॥ಇತಿ ವಿಸರ್ಗ ಸನ್ಧಿ (4)ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸನ್ಧಿಪ್ರಕರಣಗಳು ಮುಗಿದವು.

॥ ಷಡ್ಲಿಙ್ಗೆ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

(ಸೂತ್ರ 116-215 ರವರೆಗೆ)

5. ಅಜನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಸೂತ್ರ 116. ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ (1.2.45)

ವೃತ್ತಿಃ - ಧಾತುಂ, ಪ್ರತ್ಯಯಂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಚ ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ ಅರ್ಥವತ್ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. - ಅರ್ಥವತ್, ಅಧಾತುಃ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್।

ಅ.ವ್ಯ.- ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಕ್ಕೆ ಇದು ವಿಷಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ 'ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಮ್' ಎಂಬ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅರ್ಥ- ಧಾತು, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೂ ಅರ್ಥವಿರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಧಾತುಃ' ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಸುಪ್' 'ಅಣ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಅದರ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ 'ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ'ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಪ್ರತ್ಯಯ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತದ' ಗ್ರಹಣವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಕ್ಕೂ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಧಾತು, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉದಾ- ರಾಮ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಧಾತುವಲ್ಲ, ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವೂ ಅಲ್ಲ. ಈ ರಾಮ ಶಬ್ದವು 'ಘಞ್' ಎಂಬ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗಿ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಆದರೆ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಂ ಚ ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದು.

ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದ, ಮತ್ತು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿವೆ. ಹೀಗೆ 'ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದ' ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ರಾಮ' ಶಬ್ದವು ರಮು-ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಹಲಶ್ಚ'

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ, ಯಾವದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ. ಈ ತರಹದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಲ್ಲದ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವದರಿಂದ ಪದಗಳಾಗುವದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.

'ಅರ್ಥವತ್' ಎಂದು ಹೇಳುವದರಿಂದ ನಿರರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳದೇ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೂ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

'ಅಧಾತುಃ' ಎಂದು ಹೇಳುವದರಿಂದ, 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಧಾತುಃ' ಹೇಳದೇ ಇದ್ದರೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 'ಅಹನ್' ಎಂಬ ರೂಪವು 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲಙ್' ಲಕಾರದ ರೂಪವಾಗುವದರಿಂದ ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ 'ಹರಿಷು' 'ಕರೋಷಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅರ್ಥವತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ 'ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ 'ರಾಮೇಷು' ಎಂಬ ಈ ಸಮುದಾಯಾಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೊಂದುವೇಳೆ ಬಂದಿದ್ದರೆ, 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (2.4.71) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ರಾಮೇಷು' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗುವದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಬರುತ್ತದೆ).

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಸುಭಾಷಿತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ.

ಸುಭಾಷಿತ

ವಿದ್ವಾನ್ ಕೀದೃಗ್ ವಚೋ ಬ್ರೂತೇ? ಕೋ ರೋಗೀ? ಕಷ್ಟ ನಾಸ್ತಿಕಃ?।
ಕೀದೃಕ್-ಚಂದ್ರಂ ನ ಪಶ್ಯನ್ತಿ? ಸೂತ್ರಂ ತತ್ ಪಾಣಿನೇರ್ವದ॥

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 117. ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ-ಸಮಾಸಾಶ್ಚ (1.2.46)

ವೃತ್ತಿಃ - ಕೃತ್-ತದ್ಧಿತಾನ್ತೌ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ತಥಾ ಸ್ಯುಃ।

ಪ.ಛೇ. - ಕೃತ್-ತದ್ಧಿತ-ಸಮಾಸಾಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ. - "ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ (1.2.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಕೃದನ್ತ, ತದ್ಧಿತಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಮಾಸ ಇವುಗಳು 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಕೃದನ್ತಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸುಬನ್ತಗಳಮೇಲೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಪದವಾಗಿ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದನ್ತ, ತದ್ಧಿತಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಯೌಗಿಕ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿರುವದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ (1.2.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸು ಮೊದಲಾದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 118. ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್-ಛಸ್ಟಾ-ಭ್ಯಾಂ-ಭಿಸ್-ಙೇ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್ ಙಸಿ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್-

ಙಸೋಸಾಮ್ -ಙ್ಯೋಸ್ಸುಪ್-(4.1.2)

ವೃತ್ತಿಃ - ಸು ಔ ಜಸ್ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾ। ಅಮ್ ಔಟ್ ಶಸ್ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ। ಟಾ ಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ। ಙೇ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ। ಙಸಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಪಞ್ಚಮೀ। ಙಸ್ ಓಸ್ ಆಮ್ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ। ಙಿಓಸ್ ಸುಪ್ ಇತಿ ಸಪ್ತಮೀ।

ಪ. ಛೇ. - ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ಸು' ವಿನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ 'ಪ್' ನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು-ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಜೊತೆಗೆ, ಈ 7 ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮೂರು-ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, 21 ರೂಪಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 21 ರೂಪಗಳು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ, ಯಾವದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪ. ಈ ತರಹದ ಅರ್ಥವತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲದ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು 'ಸುಪ್' ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವದರಿಂದ ಪದಗಳಾಗುವದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ.

'ಅರ್ಥವತ್' ಎಂದು ಹೇಳುವದರಿಂದ ನಿರರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹೇಳದೇ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೂ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

'ಅಧಾತುಃ' ಎಂದು ಹೇಳುವದರಿಂದ, 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ಅಧಾತುಃ' ಹೇಳದೇ ಇದ್ದರೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿತ್ತು. 'ಅಹನ್' ಎಂಬ ರೂಪವು 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲಙ್' ಲಕಾರದ ರೂಪವಾಗುವದರಿಂದ ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ 'ಹರಿಷು' 'ಕರೋಷಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅರ್ಥವತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದರ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ 'ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ 'ರಾಮೇಷು' ಎಂಬ ಈ ಸಮುದಾಯಾಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೊಂದುವೇಳೆ ಬಂದಿದ್ದರೆ, 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ (2.4.71) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ವಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ರಾಮೇಷು' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುವದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಬರುತ್ತದೆ).

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ಸುಭಾಷಿತವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ.

ಸುಭಾಷಿತ

ವಿದ್ವಾನ್ ಕೀದೃಗ್ ವಚೋ ಬ್ರೂತೇ? ಕೋ ರೋಗೀ? ಕಶ್ಚ ನಾಸ್ತಿಕಃ?।
ಕೀದೃಕ್-ಚಂದ್ರಂ ನ ಪಶ್ಯನ್ತಿ? ಸೂತ್ರಂ ತತ್ ಪಾಣಿನೇರ್ವದ॥

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 117. ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ-ಸಮಾಸಾಶ್ಚ (1.2.46)

ವೃತ್ತಿಃ – ಕೃತ್-ತದ್ಧಿತಾನ್ತೌ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ತಥಾ ಸ್ಯುಃ।

ಪ.ಛೇ. – ಕೃತ್-ತದ್ಧಿತ-ಸಮಾಸಾಃ, ಚ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ (1.2.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಕೃದನ್ತ, ತದ್ಧಿತಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಮಾಸ ಇವುಗಳು 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಕೃದನ್ತಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸುಬನ್ತಗಳಮೇಲೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಪದವಾಗಿ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದನ್ತ, ತದ್ಧಿತಾನ್ತ ಮತ್ತು ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಯೌಗಿಕ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿರುವದರಿಂದ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ (1.2.45)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸು ಮೊದಲಾದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 118. ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್-ಛಸ್ಟಾ-ಭ್ಯಾಂ-ಭಿಸ್-ಙೇ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್ ಙಸಿ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್-

ಙಸೋಸಾಮ್ –ಙ್ಯೋಸ್ಸುಪ್–(4.1.2)

ವೃತ್ತಿಃ – ಸು ಔ ಜಸ್ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾ। ಅಮ್ ಔಟ್ ಶಸ್ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ। ಟಾ ಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ। ಙೇ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ। ಙಸಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಪಞ್ಚಮೀ। ಙಸ್ ಓಸ್ ಆಮ್ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ। ಙಿಓಸ್ ಸುಪ್ ಇತಿ ಸಪ್ತಮೀ।

ಪ. ಛೇ. – ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ಸು' ವಿನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ 'ಪ್' ನಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವದರಿಂದ 'ಸುಪ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು-ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಜೊತೆಗೆ, ಈ 7 ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮೂರು-ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, 21 ರೂಪಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಒಂದೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ 21 ರೂಪಗಳು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ

ಸೇರಿಸಲಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, ಈ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಂಬೋಧನ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ವಚನಗಳನ್ನು ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಗಳೆಂದು ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅರ್ಥಗಳು (ಏಕ ವಚನ ಮಾತ್ರ)

ವಿಭಕ್ತಿ		ಏಕವಚನ (ಒಬ್ಬ)	ಅರ್ಥ
ಪ್ರಥಮಾ–	ರಾಮಃ	ರಾಮನು	ಉ
ದ್ವಿತೀಯಾ–	ರಾಮಂ	ರಾಮನನ್ನು	ಅನ್ನು
ತೃತೀಯಾ–	ರಾಮೇಣ	1. ರಾಮನಿಂದ	1.ಇಂದ
		2. ರಾಮನ ಜೊತೆಗೆ	2. ಜೊತೆಗೆ
ಚತುರ್ಥೀ–	ರಾಮಾಯ	1. ರಾಮನಿಗೆ	1. ಗೆ
		2. ರಾಮನಿಗೋಸ್ಕರ	2. ಓಸ್ಕರ
ಪಞ್ಚಮೀ–	ರಾಮಾತ್	1. ರಾಮನದೆಸೆಯಿಂದ (ಇಂದ–ಕಡೆಯಿಂದ)	
		1. ದೆಸೆಯಿಂದ (ಇಂದ)	2. ರಾಮನಿಗಿಂತ
		2. ಗಿಂತ	3.ರಾಮನ ಕಾರಣದಿಂದ
			3. ಆದುದರಿಂದ
ಷಷ್ಠೀ–	ರಾಮಸ್ಯ	1. ರಾಮನ,	1. ಅ
		2. ರಾಮನಿಗೆ	2. ಗೆ
			ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ (ಇದನ್ನು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ)
ಸಪ್ತಮೀ–	ರಾಮೇ	ರಾಮನಲ್ಲಿ	ಅಲ್ಲಿ, ಒಳಗೆ, ಮೇಲೆ

(ಈ ಅರ್ಥಗಳ ಹೊರತು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಬರುತ್ತದೆ).

ಸಂ.ಪ್ರಥಮಾ– ಹೇ ರಾಮ ಹೇ(ಎಲೈ) ರಾಮನೇ! ಎಲೈ !

ವಿಶೇಷ–1. ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಿಗೂ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ 'ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ' "ಸಂಬುದ್ಧಿರೇಕವಚನಂ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಬುದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

2. ರಜಕಸ್ಯ ವಸ್ತ್ರಂ ದದಾತಿ ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯುವದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯು ಬಂದಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಇಂದ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವು ತೃತೀಯಾ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು)

ಸೂತ್ರ 119. ಙ್ಯಾಪ್-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ (4.1.1)

ಅ.ವ್ಯ.- ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ 120. ಪ್ರತ್ಯಯಃ (3.1.1)

ಅ.ವ್ಯ.- ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ

ಸೂತ್ರ 121. ಪರಶ್ಚ (3.1.2)

ಅ.ವ್ಯ.- ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ

ವೃತ್ತಿಃ –ಇತ್ಯಧಿಕೃತ್ಯ- ಙ್ಯನ್ತಾತ್, ಆಬನ್ತಾತ್, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಚ ಪರೇ ಸ್ವಾದಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಪರಃ, ಚ।

ಅರ್ಥ- ಈ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು.

ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" (120) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ (ಮೊದಲನೇ ಸೂತ್ರ (119) ಬಿಟ್ಟು) ಆರಂಭಿಸಿ, ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಹದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. **(ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಾಯಕತ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಮ್)**

"ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾವುದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

"ಙ್ಯಾಪ್-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್" (4.1.1) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ ಹೀಗಿದೆ. ಙೀಪ್ ಚ, ಆಪ್ ಚ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಙ್ಯಾಪ್-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್. ತಸ್ಮಾತ್ ಙ್ಯಾಪ್-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. 'ಙೀ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಙೀಪ್' 'ಙೀಷ್' 'ಙೀನ್' ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಈ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಅಕ್ಷರ (ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಙ್, ಮತ್ತು ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಗಳಾದ ಪ್,ಷ್,ನ್) ಗಳು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಆಪ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಟಾಪ್, 'ಡಾಪ್' ಮತ್ತು 'ಚಾಪ್' ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗ ('ಆಪ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಟಾಪ್, 'ಡಾಪ್' ಮತ್ತು 'ಚಾಪ್') ಳಲ್ಲಿ 'ಆ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಉಳಿದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ-ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ಆ-ಕಾರಾಂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀ-ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಮೇಲೂ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಈ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು.

(ಏಕವಚನಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 122. ಸುಪಃ (1.4.103)

ವೃತ್ತಿಃ -ಸುಪಃ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ವಚನಾನಿ ಏಕಶಃ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ತಾನ್ಯೇಕವಚನ-ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಾನ್ಯೇಕಶಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಾನಿ ಮತ್ತು ಏಕಶಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ತಿಙಃ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪಃ' ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ-ಏಕವಚನ. 'ಸುಪ್'ನ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು-ಮೂರು ಆಗಿರುವ ರೂಪಗಳು ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಗಳುನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ 'ಸುಪ್'ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್-ಛಸ್ಟಾ-ಭ್ಯಾಂ-ಭಿಸ್-ಙೇ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್-ಙಸಿ-ಭ್ಯಾಂ-ಭ್ಯಸ್-ಙಸೋಸಾಮ್-ಙ್ಯೋಸ್ಸುಪ್(4.1.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 123. ದ್ವ್ಯೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ (1.4.22)

ವೃತ್ತಿಃ -ದ್ವಿತ್ವ-ಏಕತ್ವಯೋಃ ತೇ ಸ್ತಃ।

ಪ.ಛೇ. - ದ್ವಿ-ಏಕಯೋಃ, ದ್ವಿವಚನ-ಏಕವಚನೇ।

ಅರ್ಥ- 'ದ್ವಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್ವಿತ್ವ' ವನ್ನೂ 'ಏಕ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಏಕತ್ವ' ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ 'ದ್ವಿತ್ವೈಕತ್ವಯೋಃ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಸ್ತುಗಳು ಎರಡಾಗಿದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುವು ಒಂದೇ ಇದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ 'ಏಕತ್ವ'ವು

ಇರುವದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಕತ್ವಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದಾಗ, "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಸ್'ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 124. ವಿರಾಮೋಽವಸಾನಮ್ (1.4.110)

ವೃತ್ತಿಃ –ವರ್ಣಾನಾಂ ಅಭಾವಃ ಅವಸಾನ–ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗೌ। ರಾಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ವಿರಾಮಃ, ಅವಸಾನಮ್।

ಅರ್ಥ– ವಿರಾಮಃ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಯಾವ ವರ್ಣದ ನಂತರ ಆ ಪದವು ಕೊನೆಗಾಣುತ್ತದೆಯೋ ಮತ್ತು ಅದರ ನಂತರ ಯಾವ ಅಕ್ಷರವೂ ಇಲ್ಲದೇ ವಿರಮಿಸುತ್ತದೋ ಆ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅವಸಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ವರ್ಣಗಳ ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಅವಸಾನ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಈ ತರಹದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದಾಗ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಎರಡೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ –

1. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಅವಸಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರು. 2. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣದ ನಂತರ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳ ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಅವಸಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ, ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸ–ಸಜುಷೋರುಃ" (8.2.66) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ(ರ್) ಬಂದು ಅನುಬಂಧವಾದ 'ಉ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಮ+ರ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ್' ಗೆ ವಿಸರ್ಗ (ಃ) ಬಂದು ರಾಮಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಒಬ್ಬ ರಾಮನು)

(ಸಮಾನರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದುರೂಪ ಮಾತ್ರ
ಉಳಯುವದನ್ನು (ಏಕಶೇಷವನ್ನು) ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 125. ಸರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷಃ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ (1.2.64)

ವೃತ್ತಿಃ – ಏಕವಿಭಕ್ತೌ ಯಾನಿ ಸರೂಪಾಣಿ ಏವ ದೃಷ್ಟಾನಿ ತೇಷಾಂ ಏಕ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಸರೂಪಾಣಾಂ ಏಕಶೇಷಃ ಏಕವಿಭಕ್ತೌ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ವೃದ್ಧೋಯೂನಾತಲ್ಲಕ್ಷಣಶ್ಚೇದೇವ ವಿಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏವ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಒಂದೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಾನ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಪರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ ಅಥವಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿವುರುವ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, ಒಂದು ರೂಪವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದಿರುವ ಒಂದು ರೂಪವು ಲೋಪವಾದ ರೂಪಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ **'ಯಃ ಶಿಷ್ಯತೆ ಸಃ ಲುಪ್ಯಮಾನಾಭಿಧಾಯೀ'** ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ- ರಾಮ+ರಾಮ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ರಾಮ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾಮ ಶಬ್ದ ಲೋಪವಾಗಿ ಒಂದು ರಾಮ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಮ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ- ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 126. ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (6.1.102)

ವೃತ್ತಿಃ -ಅಕಃ ಪ್ರಥಮಾ-ದ್ವಿತೀಯಯೋಃ ಅಚಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಅ. ವ್ಯ. - "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" (6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಇಕೋಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಕ್' (ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ವರ್ಣದನಂತರ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ-ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಮ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಇರುವ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರವು 'ಅಕ್' ವರ್ಣವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಔ' ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಜಾ(ಅಚ್)ದಿಯಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಮಾಡಿದಾಗ, ಪೂರ್ವ-ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ್+(ಅ+ಔ)=ರಾಮ್+ಆ=ರಾಮಾ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲು ಮುಂದಿನಸೂತ್ರವು ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 127. ನಾದಿಚಿ (6.1.104)

ವೃತ್ತಿಃ -ಆತ್ ಇಚಿ ನ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ।ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ। ರಾಮೌ।

ಪ. ಛೇ. - ನ, ಆತ್, ಇಚಿ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" (6.1.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" (6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಅ'ಕಾರದನಂತರ (ಆತ್) 'ಇಚ್' ('ಅ'ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ವರಗಳು ಎಂದರೆ– ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ವರ್ಣಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ರಾಮ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ'ಕಾರದ ನಂತರ 'ಇಚ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಔ' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವಿರುವುದರಿಂದ, 'ಅ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಔ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧ್ಯಕ್ಷರವಾದ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮೌ' ಎಂಬ ಇಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ರಾಮರು ಎಂದರ್ಥ).

(ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 128. ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ (1.4.21)

ವೃತ್ತಿಃ –ಬಹುತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಬಹುವಚನಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ– ಎರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಂದರೆ ಹಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಜಸ್' (ಅಸ್) ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳಮಂದಿ ರಾಮರು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಾಮ+ರಾಮ+ರಾಮ.....ರಾಮ ಎಂದು ಹಲವು ರಾಮ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗಲೂ ಒಂದು ರಾಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ರಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಜಸ್'(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರಾಮ+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿ ವರ್ಣಗಳಾದ 'ಚ'ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಟ–ವರ್ಗಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 129. ಚುಟೂ (1.3.7)

ವೃತ್ತಿಃ –ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯೌ ಚುಟೂ ಇತೌ ಸ್ತಃ। (ಚುಟೂ= ಚವರ್ಗ–ಟವರ್ಗೌ)

ಅ. ವ್ಯ. – "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದ, "ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದ, ಮತ್ತು "ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದಿಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಚುಶ್ಚ ಟುಶ್ಚ ಚುಟೂ। 'ಚು' ಎಂದರೆ ಚ–ವರ್ಗ, (ಚ್,ಛ್,ಜ್,ಝ್,ಞ್) 'ಟು' ಎಂದರೆ, ಟ–ವರ್ಗಗ(ಟ್,ಠ್,ಡ್,ಢ್,ಣ್)ವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ವರ್ಣಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಜ್' ಕಾರವು 'ಚ–ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಅಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ, ಅದರಲ್ಲಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಮೊದಲು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

(ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 130. ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ (1.4.104)

ವೃತ್ತಿಃ –ಸುಪ್–ತಿಙೌ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ, 'ಸುಪ್' ಎಂದೂ, "ತಿಙಃ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಥಮ–ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ, 'ತಿಙ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸುಪ್' ಮತ್ತು 'ತಿಙ್' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಸುಪ್' ಮತ್ತು 'ತಿಙ್' ಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಇತ್–ಸಂಜ್ಞಾ' ನಿಷೇಧವು ಆಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥವಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಇತ್–ಸಂಜ್ಞೆಗೆ' ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 131. ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ (1.3.4)

ವೃತ್ತಿಃ –ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥಾಃ ತವರ್ಗ–ಸಕಾರ–ಮಕಾರಾಃ ನ ಇತಃ। ಇತಿ ಸಸ್ಯ ನ ಇತ್ವಮ್। ರಾಮಾಃ।

ಅರ್ಥ– ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತ–ವರ್ಗ, 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ 'ಜಸ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಜ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್"(1.3.3) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ರಾಮ್+ಅ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (6.1.102)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಮಾಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 132. ಏಕವಚನಂ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ (2.3.49)

ವೃತ್ತಿಃ –ಸಂಬೋಧನೇ ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ ಏಕವಚನಂ ಸಂಬುದ್ಧಿ–ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ.–"ಸಂಬೋಧನೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಬೋಧನೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ–ಲಿಙ್ಗ–ಪರಿಮಾಣ–ವಚನಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದನಂತರ, 'ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಸಂಬೋಧನಾ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಅಙ್ಗ–ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 133. ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಸ್ತದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇಽಙ್ಗಮ್ (1.4.13)

ವೃತ್ತಿಃ –ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ರಿಯತೇ ತದಾದಿ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ ತಸ್ಮಿನ್ನಙ್ಗಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ. – ಯಸ್ಮಾತ್, ಪ್ರತ್ಯಯ–ವಿಧಿಃ, ತದಾದಿ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ, ಅಙ್ಗಮ್।

ಅರ್ಥ– ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಶಬ್ದದನಂತರ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಙ್ಗ' ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 134. ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ (6.6.69)

ವೃತ್ತಿಃ –ಏಙನ್ತಾತ್ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತಾತ್ ಚ ಅಙ್ಗಾತ್ ಹಲ್ ಲುಪ್ಯತೇ ಸಂಬುದ್ಧೇಶ್ಚೇತ್। ಹೇ ರಾಮ! ಹೇ ರಾಮೌ!

ಅ. ವೃ. – "ಹಲ್–ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸು–ತಿ–ಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಏಙನ್ತವಾದ ಅಂಗ, ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತವಾದ ಅಂಗ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ (ಪ್ರಥಮಾ ಸಂಬೋಧನೈಕವಚನದ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ರಾಮ! +ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನುಬಂಧ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹೇ ರಾಮ! ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ, ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಹೇ ರಾಮೌ!, ಹೇರಾಮಾಃ! ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪೂರ್ವರೂಪ ವಿಧಾಯಕ ವಿಧಿಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 135. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (6.1.107)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅಕಃ ಅಮಿ ಅಚಿ ಪೂರ್ವರೂಪಮ್ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ರಾಮಂ । ರಾಮೌ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" (6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಇಕೋಽಯಣಚಿ" (6.1.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅಕ್' ವರ್ಣದ ನಂತರ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಅಂದರೆ, 'ಅ'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ–ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ರಾಮ+ಅಮ್=ರಾಮ್+ಅ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ – "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" (6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವ–ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ('ಅ' ಕಾರ) ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ+ಅ+ಮ್ ಎಂದಾಗಿ ರಾಮಮ್ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.ಇನ್ನು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದರೂಪದಂತೆಯೆ ರಾಮೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಾದ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 136. ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (1.3.8)

ವೃತ್ತಿಃ –ತದ್ಧಿತವರ್ಜ–ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯಾಃ ಲ–ಶ–ಕವರ್ಗಾಃ ಇತಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಲ–ಶ–ಕು–ಅತದ್ಧಿತೇ।(ಏಕಪದ)

ಅ. ವ್ಯ. – "ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದವು "ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದಿಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" (1.3.2) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಲ್' 'ಶ್' ಮತ್ತು ಕು (ಕವರ್ಗ –ಕ,ಖ,ಗ,ಘ,ಙ) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಬರುತ್ತದೆ.

(ನತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –137. ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ (6.1.103)

ವೃತ್ತಿಃ–ಪೂರ್ವ–ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಾತ್ ಪರೋ ಯಃ ಶಸಃ ಸಃ, ತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪುಂಸಿ।

ಪ. ಛೇ. – ತಸ್ಮಾತ್, ಶಸಃ, ನಃ, ಪುಂಸಿ।

ಅರ್ಥ– ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಶಸ್'ಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಸ್ಮಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" (6.1.102) ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮ+ಶಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (1.3.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ರಾಮ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–"ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" (6.1.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ರಾಮ್+ಆ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ನಂತರ ಇರುವ (ಶಸ್)ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ರಾಮ್+ಆ+ನ್=ರಾಮಾನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

[ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಾಣ್ ಎಂದು 'ಣತ್ವ' ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ– (ಪದಾನ್ತಸ್ಯ (8.4.37)) ಎಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು 'ಣತ್ವ' ಬರುವ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ– "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಅಥವಾ ಷ– ಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ' ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ನಿಯಮವನ್ನು ಸಡಿಲಗೊಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ, ಸಮಾನ ಪದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರವು 'ರೇಫ' 'ಷ' ಕಾರಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, 'ಣ'ತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ].

(ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 138. ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (8.4.2)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅಟ್–ಕವರ್ಗ–ಪವರ್ಗ–ಆಙ್–ನುಮ್, ಏತೈಃ ವ್ಯಸ್ತೈಃ ಸಮಸ್ತೈಃ ಯಥಾಸಂಭವಂ ಮಿಲಿತೈಶ್ಚ, ವ್ಯವಧಾನೇಽಪಿ, ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮಾನಪದೇ। ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ–

ಪ. ಛೇ. – ಅಟ್–ಕು–ಪು– ಆಙ್–ನುಮ್–ವ್ಯವಾಯೇ, ಅಪಿ।

ಅ.ವೃ– "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ,

ಅರ್ಥ– ಅಟ್, ಕ–ವರ್ಗ, ಪ–ವರ್ಗ, ಆಙ್, ನುಮ್ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಕೆಲವುಗಳಿಂದಲೋ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, 'ರೇಫ' ಅಥವಾ 'ಷ್' ಕಾರಗಳನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್'ಕಾರವು ಸಮಾನ ಪದದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ–

(ಣತ್ವ ನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 139. ಪದಾನ್ತಸ್ಯ (8.4.37)

ವೃತ್ತಿಃ –ನಸ್ಯ ಣೋ ನ। ರಾಮಾನ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಃ' ಮತ್ತು 'ಣಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ನ-ಭಾ-ಭೂ-ಪೂ-ಕಮಿ-ಗಮಿ-ಪ್ಯಾಯೀ-ವೇಪಾಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪದಾನ್ತವಾದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್'ತ್ವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ರಾಮಾನ್ ಎಂಬುದು ಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(ಟಾ-ಙಸಿ-ಙಸ್ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ-ಆತ್-ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 140. ಟಾ-ಙಸಿ-ಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ (7.1.12)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅದನ್ತಾತ್ ಟಾದೀನಾಂ ಇನಾದಯಃ (ಇನ, ಆತ್, ಸ್ಯ) ಸ್ಯುಃ। ಣತ್ವಮ್। ರಾಮೇಣ।

ಪ. ಛೇ. – ಟಾ-ಙಸಿ-ಙಸಾಂ, ಇನ -ಆತ್-ಸ್ಯಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್"(7.1.13) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು, ಮತ್ತು "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ(ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ) ಮಾಡಿ 'ಅಙ್ಗಾತ್' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅದನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಟಾ-ಙಸಿ-ಙಸ್ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಇನ-ಆತ್-ಸ್ಯ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು, ಮತ್ತು ಆದೇಶಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಮೂರು. ಆದುದರಿಂದ "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಸ್ಸಮಾನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಗಳ ಕ್ರಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಟಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– 'ಟಾ' ಗೆ 'ಇನ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ರಾಮ+ಇನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಅಟ್-ಕು-ಪ್ವಾಙ್-ನುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" (8.4.2) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಬಂದು ರಾಮ+ಇಣ ಎಂದಾಗಿ "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ರಾಮೇಣ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –141. ಸುಪಿ ಚ (7.3.102)

ವೃತ್ತಿಃ –ಯಞಾದೌ ಸುಪಿ ಅತೋಽಙ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ।ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಅಙ್ಗದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಭ್ಯಾಮ್ ಇದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಭ್' ಇದು 'ಯಞ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣ. ಹೀಗಿದ್ದಾಗ, 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದಿರ್ಘ ಬಂದು ರಾಮಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಐಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –142. ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅಕಾರಾಂತಾತ್ ಅಙ್ಗಾತ್ ಭಿಸಃ ಐಸ್ ಸ್ಯಾತ್।("ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ") ರಾಮೈಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – ಇಲ್ಲಿ "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಪ.ಛೇ –ಅತಃ, ಭಿಸಃ, ಐಸ್।

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಅಙ್ಗದನಂತರ ಇರುವ 'ಭಿಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಐಸ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ"(1.1.55) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಎಂಬ ಅನೇಕಾಲ್ ಆದೇಶವು 'ಭಿಸ್' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– 'ಭಿಸ್' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ+ಐಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" (6.1.88) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ರಾಮೈಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಮೈಃ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಯ–ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 143. ಙೇರ್ಯಃ (7.1.13)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅತೋಽಙ್ಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಙೇಃ 'ಯ'–ಆದೇಶಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಙೇಃ, ಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ಬಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ವರ್ಣಾನ್ತ ಅಙ್ಗದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಙೇ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ರಾಮ+ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ 'ಯ' ಎಂಬುದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್'ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ

ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ವಿಧಾಯಕ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 144. ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ (1.1.56)

ವೃತ್ತಿಃ –ಆದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್ ನ ತು ಸ್ಥಾನಿ–ಅಲಾಶ್ರಯವಿಧೌ। ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾತ್ "ಸುಪಿಚ (7.3.102)" ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ। ರಾಮಾಯ। ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಸ್ಥಾನಿವತ್, ಆದೇಶಃ, ಅನಲ್ವಿಧೌ।

ಅರ್ಥ– ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವದು. ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವದು. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿಯು 'ಅಲ್' ಆಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ತದಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ **(ಅಂದರೆ ಒಂದೇ 'ಅಲ್' ಅಥವಾ ವರ್ಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ–ವಿಧಿ ಇದ್ದಾಗ)** ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲ.

ಯಾವ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೋ ಆ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ 'ಸ್ಥಾನಿ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂದರೆ ಯಾವ ಆದೇಶವು ಬಂದದ್ದರಿಂದ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಕಾಣದೇ ಹೋಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

[ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದ ವಿವರಣೆ– ಆದೇಶವು 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆ ನಿಯಮವೇನೆಂದರೆ, ಸ್ಥಾನಿಯು 'ಏಕಾಲ್' (ಒಂದೇ 'ಅಲ್') ಆಗಿರಬಾರದು. 'ಏಕಾಲ್' ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದೇ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ವಿಧಿ ಎಲ್ಲಿರುವದೋ ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಆ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ 'ಅನಲ್ವಿಧೌ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಅನಲ್ವಿಧಿಃ ಅಂದರೆ ನ ಏಕಾಲ್ ವಿಧಿಃ, ಅಲ್ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಅಲ್ ಅಥವಾ ವರ್ಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ) ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಸ್ಥಾನ್ಯಲಾಶ್ರಯವಿಧೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅಲ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ 'ನ' ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ].

ಉದಾ– ರಾಮ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಙೇ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಗೆ 'ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಙೇ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿಯು ಒಂದೇ ಅಲ್ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಲ್ಲ. ಪರಂತು 'ಅನೇಕಾಲ್' (ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೇಚ್ಚು ಅಲ್) ಉಳ್ಳದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಿರುವ 'ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು 'ಸುಪ್' ನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಏಕಾಲ್' ತ್ವಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಯ' ಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯ 'ಸುಪ್' ತ್ವ ಧರ್ಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ 'ಙೇ' ಯನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕಿ, ಅದರ

ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಈಗ ರಾಮ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙೇ' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ' ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ+ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸುಪಿ ಚ" (7.3.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ರಾಮಾ+ಯ ಎಂದಾಗಿ ರಾಮಾಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್– ಇದು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಏತ್ವ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 145. ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (7.1.103)

ವೃತ್ತಿಃ – ಝಲಾದಿ–ಬಹುವಚನೇ ಸುಪಿ, ಅತೋಽಙ್ಗಸ್ಯ ಏಕಾರಃ (ಆದೇಶಃ) ಸ್ಯಾತ್। ರಾಮೇಭ್ಯಃ। ಸುಪಿ ಕಿಮ್। ಪಚಧ್ವಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಬಹುವಚನೇ ಝಲಿ ಏತ್।

ಅ.ವೃ. – "ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು, ಮತು "ಸುಪಿ ಚ"(7.3.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಝಲ್' ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲುಳ್ಳ ಬಹುವಚನದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗದ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಭ್ಯಸ್ (ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್' ಕಾರ (ಝಲ್ ವರ್ಣ) ದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮೇ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಮೇಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸುಪಿ' ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, 'ಪಚಧ್ವಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯುದಾಹರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

'ಪಚ' ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಧ್ವಮ್' ಎಂಬುದು ಯದ್ಯಪಿ 'ಝಲಾದಿ'ಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಪರಂತು 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ.

(ಚರ್ತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 146. ವಾಽವಸಾನೇ (8.4.56)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅವಸಾನೇ ಝಲಾಂ ಚರೋ ವಾ। ರಾಮಾತ್, ರಾಮಾದ್। ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್। ರಾಮೇಭ್ಯಃ। ರಾಮಸ್ಯ।

ಪ. ಛೇ. – ವಾ, ಅವಸಾನೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" (8.4.53) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಾಂ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" (8.4.54) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅವಸಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ "ಝಲ್' ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಚರ್' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ಙಸಿ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಟಾ–ಙಸಿ–ಙಸಾಮಿನಾತ್‌ಸ್ಯಾಃ (7.1.12) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಸಿ'(ಅಸ್) ಗೆ 'ಆತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ರಾಮ+ಆತ್ ಎಂದಾಗಿ "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ (6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ರಾಮಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋऽನ್ತೇ" (8.2.39) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಾಮಾದ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ರಾಮಾತ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ರಾಮಾತ್' ಮತ್ತು 'ರಾಮಾದ್' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ರಾಮಾಭ್ಯಾಂ ಮತ್ತು ರಾಮೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮ+ಙಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಟಾ–ಙಸಿ–ಙಸಾಮಿನಾತ್‌ಸ್ಯಾಃ (7.1.12)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಸ್' ಗೆ 'ಸ್ಯ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ+ಸ್ಯ ಎಂದಾಗಿ ರಾಮಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅದನ್ತ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 147. ಓಸಿ ಚ (7.3.104)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅತೋऽಙ್ಗಸ್ಯ ಏಕಾರಃ (ಆದೇಶಃ) ಸ್ಯಾತ್ । ರಾಮಯೋಃ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (7.1.103)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಅಂಗದ ನಂತರ 'ಓಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ್+ಅ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಮ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯ ಅದನ್ತ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ರಾಮ್+ಏ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಏಚೋऽಯವಾಯಾವಃ (6.1.78)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏ–ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ್+ಅಯ್+ಓಸ್=ರಾಮಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಮಯೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತ, ನದ್ಯನ್ತ ಮತ್ತು ಆಬನ್ತ ಅಙ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮ್' ಗೆ ನುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 148. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್ (7.1.54)

ವೃತ್ತಿಃ –ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾತ್–ನದ್ಯನ್ತಾತ್–ಆಬನ್ತಾತ್ ಚ ಅಙ್ಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಆಮಃ ನುಡಾಗಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಹ್ರಸ್ವ–ನದೀ–ಆಪಃ, ನುಟ್।

ಅ. ವ್ಯ. – 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" (7.1.52) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಇಲ್ಲಿ 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತ, ನದ್ಯನ್ತ ಮತ್ತು ಆಬನ್ತಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತ, ನದ್ಯನ್ತ ಮತ್ತು ಆಬನ್ತ ಅಙ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ನ್'(ನುಟ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಗಳೆಂದು ಅರ್ಥ.

'ನದೀ'–ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದರೆ 'ಈ'ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ಊ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಆಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನುಡಾ(ನುಟ್)ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ "ಆದ್ಯನ್ತೌ ಟಕಿತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನುಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರ–ಟ್–ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವೆರಡೂ ಲೋಪವಾಗಿ ಕೇವಲ 'ನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಮ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿನ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತ ಅಙ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' (ನುಟ್) ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮ+ನ್+ಆಮ್=ರಾಮ+ನಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ದೀರ್ಘ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 149. ನಾಮಿ (6.4.3)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅಜಂತ–(ಅಚ್+ಅಂತ)ಅಙ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ। ರಾಮಾಣಾಂ। ರಾಮೇ। ರಾಮಯೋಃ। ಸುಪಿ ಏತ್ವೇ ಕೃತೇ–

ಅ. ವ್ಯ. – ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. "ಅಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಃ' ಎಂಬುದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಙ್ಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ನಾಮ್' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಜನ್ತ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ದೀರ್ಘ ವರ್ಣವು 'ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಙ್ಗದ ಕೊನೆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಮ+ನಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನಾಮ್' ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಜನ್ತ ಅಙ್ಗ(ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ಅ–ಕಾರ)ಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ರಾಮಾ+ನಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (8.4.2)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ'ತ್ವ ಬಂದು ರಾಮಾ+ಣಾ+ಮ್=ರಾಮಾಣಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಮ+ಙಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (1.3.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಙ್' ಕಾರ (ಇತ್) ಲೋಪವಾಗಿ 'ಇ' ಅಷ್ಟೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಮ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ರಾಮೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ರಾಮಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಮ+ಸುಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಪ್' ಕಾರ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" (1.3.3) ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಇತ್)ಲೋಪವಾಗಿ ರಾಮ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (7.1.103)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು ರಾಮ್+ಏ+ಸು=ರಾಮೇಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ –

(ಷತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 150. ಆದೇಶ – ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (8.3.59)

ವೃತ್ತಿಃ – ಇಣ್–ಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಆದೇಶಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಶ್ಚ ಯಃ ಸಃ, ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ। ಈಷದ್ವಿವೃತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ತಾದೃಶ ಏವ ಷಃ। ರಾಮೇಷು। ಏವಂ ಕೃಷ್ಣಾದಯಃ ಅಪಿ ಅದಂತಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – 'ಇಣ್ಕೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು 'ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಸಹೇಃ ಸಾಢಃ ಸಃ" (8.3.56) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣ ಮತ್ತು 'ಕ' ವರ್ಗದ ವರ್ಣದನಂತರ (1) ಅಪದಾನ್ತಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು (2) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಮೇ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಈಷದ್ವಿವೃತ' ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈಷದ್ವಿವೃತ' ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ಮೂರ್ಧನ್ಯ–ವರ್ಣವಾದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮೇ+ಷು=ರಾಮೇಷು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅ' ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ರಾಮಃ	ರಾಮೌ	ರಾಮಾಃ ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ರಾಮಮ್	ರಾಮೌ	ರಾಮಾನ್ ।
ತೃತೀಯಾ	ರಾಮೇಣ	ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಮೈಃ ।
ಚತುರ್ಥೀ	ರಾಮಾಯ	ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಮೇಭ್ಯಃ ।
ಪಂಚಮೀ	ರಾಮಾತ್	ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಮೇಭ್ಯಃ ।
ಷಷ್ಠೀ	ರಾಮಸ್ಯ	ರಾಮಯೋಃ।	ರಾಮಾಣಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ರಾಮೇ	ರಾಮಯೋಃ	ರಾಮೇಷು ।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ರಾಮ!	ಹೇ ರಾಮೌ!	ಹೇ ರಾಮಾಃ !

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತ 'ಕೃಷ್ಣ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

॥ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ॥

(ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 151. ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ (1.1.27)

ವೃತ್ತಿಃ–1.ಸರ್ವ, 2.ವಿಶ್ವ, 3.ಉಭ, 4.ಉಭಯ, 5.ಡತರ, 6.ಡತಮ, 7.ಅನ್ಯ, 8.ಅನ್ಯತರ, 9.ಇತರ, 10. ತ್ವತ್, 11. ತ್ವ, 12. ನೇಮ, 13. ಸಮ, 14. ಸಿಮ। 15. ಪೂರ್ವ, 16.ಪರ, 17.ಅವರ, 18.ದಕ್ಷಿಣ, 19.ಉತ್ತರ, 20.ಅಪರ, 21.ಅಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಂ ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್। (ಗಣಸೂತ್ರಮ್)।

22.ಸ್ವಮ್–ಅಜ್ಞಾತಿ–ಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್(ಗಣಸೂತ್ರಮ್)।

23.ಅಂತರಮ್–ಬಹಿರ್ಯೋಗೋಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ (ಗಣಸೂತ್ರಮ್) ।

24.ತ್ಯದ್, 25.ತದ್, 26.ಯದ್, 27.ಏತದ್, 28.ಇದಮ್, 29.ಅದಸ್, 30.ಏಕ, 31.ದ್ವಿ, 32.ಯುಷ್ಮದ್, 33.ಅಸ್ಮದ್, 34.ಭವತು, 35.ಕಿಮ್। ಇತಿ ಸರ್ವಾದಯಃ।

ಅರ್ಥ– ಸರ್ವಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತವಾದ 'ಸರ್ವ' ಮೊದಲಾದ 35 ಶಬ್ದಗಳು 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

1. ಸರ್ವ= ಎಲ್ಲ, 2. ವಿಶ್ವ=ಎಲ್ಲ. 3. ಉಭ=ಎರಡು, 4. ಉಭಯ=ಎರಡರ ಸಮೂಹ, 5. ಡತರ, 6. ಡತಮ ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಪ್ರಶ್ನಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ.

7. ಅನ್ಯ=ಬೇರೆ 8. ಅನ್ಯತರ=ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು. 9. ಇತರ, 10. ತ್ವತ್, 11. ತ್ವ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.

12. ನೇಮ= ಅರ್ಧ, 13. ಸಮ= ಎಲ್ಲ, 14. ಸಿಮ=ಎಲ್ಲ

ಗಣಸೂತ್ರ (1.1.34) – 15. ಪೂರ್ವ=ಮೊದಲು, 16. ಪರ= ಎರಡನೆಯ, ಇತರ. 17. ಅವರ=ಅಧಮ ಅಥವಾ ಕಡಿಮೆ 18. ದಕ್ಷಿಣ=ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು, 19. ಉತ್ತರ= ಉತ್ತರದಿಕ್ಕು 20. ಅಪರ=ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕು, 21. ಅಧರ=ಕೆಳಗಿರುವ.

ಈ 7 ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಜ್ಞಾಭಿನ್ನವಾದ ವ್ಯವಸ್ಥಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಗೃಹೀತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್ವಾಭಿಧೇಯ-ಅಪೇಕ್ಷಾವಧಿ-ನಿಯಮೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾ' 'ಸ್ವಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾದಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಭಿಧೇಯಃ, ದಿಗ್-ದೇಶ-ಕಾಲಾದಿ-ರೂಪೋಽರ್ಥಃ, 'ತೇನ ಅಪೇಕ್ಷಮಾಣಃ ಅವಧೇಃ ನಿಯಮಃ ಯತ್ರ' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ– 'ಪೂರ್ವ'ವೆಂದರೆ ಯಾವದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವ? ಎಂಬ ಅಕಾಂಕ್ಷೆಯು ತಪ್ಪದೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಪ್ಪದೇ ಅವಧಿಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಇಂತಹ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕತ್ವವೂ ಇರಬಾರದು. ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಈ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– 1. ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಯಕಾಃ=ಚತುರರಾದ ಗಾಯಕರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಧಿಯ ಸಾಪೇಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥವು ದೊರಕುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞಾ' ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಧರೇ ರಾಗಃ' (ಕೆಳಗಿನ ತುಟಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು), 'ಉತ್ತರೇ ಶಕ್ತಃ' (ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥ) ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅವಧಿ ಸಾಪೇಕ್ಷ್ಯ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ–2. ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕತ್ವವಿದ್ದರೆ ಸರ್ವನಾಮತ್ವ ಬರುವದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾಃ, ಪೂರ್ವಾಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿವೆ.

ಗಣಸೂತ್ರ (1.1.35) – 'ಸ್ವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧನ ಮತ್ತು ಜ್ಞಾತಿ(ಬಂಧು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಸರ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಣಸೂತ್ರ (1.1.36) – 'ಅಂತರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೊರಗಿನ(ಬಹಿರ್ಯೋಗ)

ಮತ್ತು ಅಧೋವಸ್ತ್ರ (ಉಪಸಂವ್ಯಾನ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅಂತರ' ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಉಳಿದ ಕೊನೆಯ 12 ಶಬ್ದಗಳು ಸರ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನೇ ತ್ಯದಾದಿಗಣವೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಇದೆ. ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

1. ತ್ಯದ್=ಅದು, 2. ತದ್=ಅದು, 3. ಯದ್=ಯಾವುದು, 4. ಏತದ್=ಇದು, 5. ಇದಮ್=ಇದು, 6. ಅದಸ್=ಅದು, 7. ಏಕ= ಒಂದು, 8. ದ್ವಿ=ಎರಡು, 9. ಯುಷ್ಮದ್=ನೀನು, 10. ಅಸ್ಮದ್=ನಾನು, 11. ಭವತು= ತಾವು, 12. ಕಿಮ್=ಯಾರು/ಯಾವುದು.

'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್, ಙೇ, ಙಸಿ, ಆಮ್ ಮತ್ತು ಙೀ ಎಂಬ 5 ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಇರುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು 'ಸರ್ವನಾಮ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ, ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಂದು 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ಇರುವುದು.

ಸರ್ವಾದಿ ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಸರ್ವಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ – ಸರ್ವ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಮ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿವಚನರೂಪದಂತೆಯೇ 'ಸರ್ವೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ಸರ್ವ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" (6.1.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರಬೇಕಿದ್ದಾಗ–

(ಜಸ್ ಗೆ ಶೀ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 152. ಜಸಃ ಶೀ (7.1.17)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅದನ್ತಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ಜಸಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್। ಅನೇಕಾಲ್ತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ। ಸರ್ವೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ (7.1.14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾನ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಪದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಜಸ್' ಗೆ 'ಶೀ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶೀ' ಎಂಬುದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದೇ ಇದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಸುಪ್'ತ್ವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. 'ಶೀ' ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಅದರ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ–

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವ+ಶೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ (1.3.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಶ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ "ಸರ್ವ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಆದ್ಗುಣಃ" (6.1.87) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು 'ಸರ್ವೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸರ್ವಂ, ಸರ್ವೌ, ಸರ್ವಾನ್, ಮತ್ತು ಸರ್ವೇಣ, ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್, ಸರ್ವೈಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ರಾಮ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಸ್ಮೈ ಆದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –153. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ (7.1.14)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಙೇಃ ಸ್ಮೈ। ಸರ್ವಸ್ಮೈ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಙೇರ್ಯಃ" (7.1.9) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾನ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಪದಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದ 'ಙೇ' ಗೆ 'ಸ್ಮೈ' ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವ+ಸ್ಮೈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸರ್ವಸ್ಮೈ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಙಸಿ, ಙಿ ಗಳಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್, ಸ್ಮಿನ್, ಆದೇಶವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –154. ಙಸಿ-ಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್-ಸ್ಮಿನೌ (7.1.15)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಏತಯೋಃ ಏತೌ ಸ್ತಃ । ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ (7.1.9)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ (7.1.14)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾನ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಕ್ಕಿಂತ ಪರವಾದ 'ಙಸಿ' ಮತ್ತು 'ಙಿ' ಎಂಬ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಸ್ಮಾತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್ಮಿನ್' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ+ಙಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಸಿ ಗೆ 'ಸ್ಮಾತ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಸುಡಾಗಮವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –155. ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್ (7.1.52)

ವೃತ್ತಿಃ – ಅವರ್ಣಾನ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಆಮಃ ಸುಡಾಗಮಃ

(ಸುಟ್–ಆಗಮಃ) । ಏತ್ವ–ಷತ್ವೇ । ಸರ್ವೇಷಾಮ್ ।ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್, ಶೇಷಂ ರಾಮವತ್। ಏವಂ ವಿಶ್ವಾದಯಃ ಅಪಿ ಅದನ್ತಾಃ । ಉಭ–ಶಬ್ದಃ ದ್ವಿ–ವಚನಾಂತಃ । ಉಭೌ–2 । ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್–3 । ಉಭಯೋಃ–2 । ತಸ್ಯ ಇಹ ಪಾಠಃ ಅಕಚ್–ಅರ್ಥಃ । ಉಭಯ– ಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿ–ವಚನಂ ನಾಸ್ತಿ । ಉಭಯಃ । ಉಭಯೇ । ಉಭಯಮ್ । ಉಭಯಾನ್ । ಉಭಯೇನ। ಉಭಯೈಃ । ಉಭಯಸ್ಮೈ। ಉಭಯೇಭ್ಯಃ । ಉಭಯಸ್ಮಾತ್। ಉಭಯೇಭ್ಯಃ । ಉಭಯಸ್ಯ । ಉಭಯೇಷಾಮ್ । ಉಭಯಸ್ಮಿನ್ । ಉಭಯೇಷು। ಡತರ–ಡತಮೌ ಪ್ರತ್ಯಯೌ ।

"ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತಗ್ರಹಣಮ್" ಇತಿ ತದಂತಾಃ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ । ನೇಮ ಇತಿ ಅರ್ಧೇ । ಸಮಃ ಸರ್ವಪರ್ಯಾಯಃ । ತುಲ್ಯಪರ್ಯಾಯಸ್ತು ನ "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್ (1.3.10)" ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. "ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಅವರ್ಣಾನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸುಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ 'ಟ್'ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಸುಟ್' ಇದು 'ಟಿತ್' (ಟ್ ಕಾರ ಇತ್) ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ಸ್' (ಸುಟ್) ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್+ಆಮ್=ಸರ್ವ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (7.1.103)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸರ್ವ್+ಏ+ಸಾಮ್=ಸರ್ವೇಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–"ಆದೇಶ–ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (8.3.59)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ ಬಂದು ಸರ್ವೇಷಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಮೀ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಸರ್ವ+ಜಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಙಸಿ–ಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್–ಸ್ಮಿನೌ (7.1.15)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸ್ಮಿನ್' ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಮಿನ್ ಎಂದಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಾದ 'ವಿಶ್ವ' ಮೊದಲಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ನಡಿಸಬೇಕು.

'ಉಭ' ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ(ನಿತ್ಯವಾಗಿ) ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಭೌ,

ಉಭೌ, ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್, ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್, ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್, ಉಭಯೋಃ, ಉಭಯೋಃ। ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ ಆದರೆ, 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

'ತಸ್ಯೇಹ ನ' – ಉಭ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, "ಅವ್ಯಯ–ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಂ ಅಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉಭಕ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ 'ಉಭ' ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. 'ಉಭಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲ. ಉಭಯಃ, ಉಭಯೇ, ಉಭಯಂ, ಉಭಯಾನ್, ಉಭಯೇನ, ಉಭಯೈಃ, ಉಭಯಸ್ಮೈ, ಉಭಯೇಭ್ಯಃ, ಉಭಯಸ್ಮಾತ್, ಉಭಯೇಭ್ಯಃ, ಉಭಯಸ್ಯ, ಉಭಯೇಷಾಮ್, ಉಭಯಸ್ಮಿನ್,

ಉಭಯೇಷು. ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.ಡತರ ಮತ್ತು ಡತಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

"ನ ಕೇವಲಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ ನಾಪಿ ಕೇವಲಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ವಚನದ ಪ್ರಕಾರ, ಡತರ ಮತ್ತು ಡತಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ– ಯತರ,ಯತಮ; ಕತರ,ಕತಮ; ಏಕತರ,ಏಕತಮ; ತತರ,ತತಮ; ಇವು ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ನೇಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲ ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಮಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ, ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ. "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸಮ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವದರಿಂದ, ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ).

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –156. ಪೂರ್ವ–ಪರಾವರ–ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ (1.1.34)

ವೃತ್ತಿಃ– ಏತೇಷಾಂ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮ್ ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ ಗಣಸೂತ್ರಾತ್ ಸರ್ವತ್ರ ಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಾ ಜಸಿ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಪೂರ್ವೇ, ಪೂರ್ವಾಃ । ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಕಿಮ್? ಉತ್ತರಾಃ ಕುರವಃ । ಸ್ವಾಭಿಧೇಯ –ಅಪೇಕ್ಷಾವಧಿ–ನಿಯಮೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾ । ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಂ ಕಿಮ್? ದಕ್ಷಿಣಾ–ಗಾಥಕಾಃ । ಕುಶಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಪೂರ್ವ–ಪರ–ಅವರ–ದಕ್ಷಿಣ–ಉತ್ತರ–ಅಪರ–ಅಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮ್ ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ"(1.1.27) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಾನಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ವಿಭಾಷಾ ಝುಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಹಾಗೂ ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಜಸಃ ಶೀ"(7.1.17) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್' ಗೆ 'ಈ'(ಶೀ) ಬಂದು ಪೂರ್ವ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗುಣ ಬಂದು ಪೂರ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ಪೂರ್ವಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್' ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ, ಸಂಜ್ಞಾವಾಚಕ ವಾಗಿರುವಾಗ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ.

ಉದಾ– ಉತ್ತರಾಃ ಕುರವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತರ' ಶಬ್ದವು ಉತ್ತರ–ಕುರುದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉತ್ತರೇ ಕುರವಃ' ಎಂದು ಆಗಿಲ್ಲ.

ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ (151.1.27)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ, 'ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಥಕಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದಕ್ಷಿಣಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಕುಶಲರು' ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣೇ, ದಕ್ಷಿಣಾಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –157. ಸ್ವ–ಮಜ್ಞಾತಿ–ಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ (1.1.35)

ವೃತ್ತಿಃ– ಜ್ಞಾತಿ–ಧನಾನ್ಯವಾಚಿನಃ ಸ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಜಸಿ ವಾ । ಸ್ವೇ, ಸ್ವಾಃ=ಆತ್ಮೀಯಾಃ, ಆತ್ಮಾನಃ ಇತಿ ವಾ। ಜ್ಞಾತಿ–ಧನ ವಾಚಿನಃ ತು ಸ್ವಾಃ=ಜ್ಞಾತಯಃ ಅರ್ಥಾ ವಾ ।

ಪ. ಛೇ. – ಸ್ವಂ,ಅಜ್ಞಾತಿ–ಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" (151.1.27) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಾನಿ' ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ" ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಬಂಧು ಮತ್ತು ಧನ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ವ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜಸ್' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಸ್ವ+ಈ= ಸ್ವೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶೀ' ಆದೇಶವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಸ್ವಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಾ,ಆತ್ಮೀಯ, ಬಂಧು ಮತ್ತು ಧನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಆತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಅತ್ಮೀಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಂಧು ಮತ್ತು ಧನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –158. ಅನ್ತರಂ ಬಹಿರ್ಯೋಗೋಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ । 1.1.36)

ವೃತ್ತಿಃ– ಬಾಹ್ಯೇ ಪರಿಧಾನೀಯೇ ಚ ಅರ್ಥೇ ಅಂತರ–ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಜಸಿ ವಾ । ಅನ್ತರೇ, ಅನ್ತರಾ ವಾ ಗೃಹಾಃ; ಬಾಹ್ಯಾ, ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅನ್ತರೇ, ಅನ್ತರಾ ವಾ ಶಾಟಕಾಃ, ಪರಿಧಾನೀಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಅನ್ತರಮ್, ಬಹಿಃಯೋಗಃ, ಉಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" (11.1.27) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಾನಿ' ಎಂಬ ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅನ್ತರ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" (1.1.27) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಡಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು 'ಜಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನ್ತರೇ, ಅನ್ತರಾ ವಾ ಗೃಹಾಃ=ಹೊರಗಿರುವ ಮನೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಅನ್ತರೇ, ಅನ್ತರಾ ವಾ ಶಾಟಕಾಃ=ಅಧೋ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಸ್ಮಾತ್ ಮತ್ತು ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –159. ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ನವಭ್ಯೋ ವಾ (7.1.16)

ವೃತ್ತಿಃ– ಏಭ್ಯೋ ಜಸಿ–ಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್–ಸ್ಮಿನೌ ವಾ ಸ್ತಃ । ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್, ಪೂರ್ವಾತ್, ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್, ಪೂರ್ವೇ । ಏವಂ ಪರಾದೀನಾಮಪಿ । ಶೇಷಂ ಸರ್ವವತ್ । ನಿರ್ಜರಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ನವಭ್ಯಃ, ವಾ।

ಅ.ವ್ಯ. – ಜಸಿ–ಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್–ಸ್ಮಿನೌ (7.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪೂರ್ವ, ಪರ ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಸ್ವಂ ಮತ್ತು ಅನ್ತರ ವರೆಗಿನ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಒಂಬತ್ತು ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಜಸಿ ಮತ್ತು ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಮೇಲೆ ಬರುವ 'ಸ್ಮಾತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್ಮಿನ್' ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಜಸಿ–ಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್–ಸ್ಮಿನೌ (7.1.15) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಮಾತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್ಮಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ

ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದೆ.

ಇದರಿಂದ 1. ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್, ಪೂರ್ವಾತ್, 2. ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್, ಪೂರ್ವೇ, 3. ಪರಸ್ಮಾತ್, ಪರಾತ್, 4. ಪರಸ್ಮಿನ್, ಪರೇ, ಎಂಬ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಎಲ್ಲ ಒಂಬತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುವವು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ 23 ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಂತಾಯಿತು. ಉಳಿದ ತ್ಯದ್ 'ತದ್' 'ಯದ್' 'ಏತದ್' 'ಇದಂ' 'ಅದಸ್' 'ಯುಷ್ಮದ್' 'ಅಸ್ಮದ್' ಭವತು (ಭವತ್) ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಎಂಬ ಸರ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಈ 10 ಶಬ್ದಗಳು ಹಲನ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಹಲನ್ತ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಉಳಿದ 'ಏಕ' ಮತ್ತು 'ದ್ವಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈ ಅಜನ್ತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವದು.

ದ್ವಿ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮ್ ಅಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಗಿರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಅಕಾರಾನ್ತ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಸಬೇಕು. ದ್ವೌ, ದ್ವೌ, ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್, ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್, ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್, ದ್ವಯೋಃ, ದ್ವಯೋಃ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಏಕ' ಶಬ್ದವು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಏಕಃ, ಏಕಂ, ಏಕೇನ, ಏಕಸ್ಮೈ, ಏಕಸ್ಮಾತ್, ಏಕಸ್ಯ, ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಇರುವವು.

(ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಥಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -160. ಪ್ರಥಮ-ಚರಮ-ತಯಾಲ್ಪಾರ್ಧ-ಕತಿಪಯ-ನೇಮಾಶ್ಚ (1.1.33)

ವೃತ್ತಿಃ- ಏತೇ ಜಸಿ ಉಕ್ತಸಂಜ್ಞಾಃ ವಾ ಸ್ಯುಃ । ಪ್ರಥಮೇ, ಪ್ರಥಮಾಃ । ತಯಃ ಪತ್ಯಯಃ-ದ್ವಿತಯೇ, ದ್ವಿತಯಾಃ । ಶೇಷಂ ರಾಮವತ್ । ನೇಮೇ, ನೇಮಾಃ, ಶೇಷಂ ಸರ್ವವತ್ । (**ವಾ॥ ತೀಯಸ್ಯ ಜಿತ್ಸು ವಾ**) ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮೈ, ದ್ವಿತೀಯಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ । ಏವಂ ತೃತೀಯಃ ।

ಪ. ಛೇ. - ಪ್ರಥಮ-ಚರಮ-ತಯ-ಅಲ್ಪಾರ್ಧ-ಕತಿಪಯ-ನೇಮಾಃ ಚ।

ಅ. ವೃ. -"ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" (1.1.27) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಾನಿ' ಪದವು, ಹಾಗೆಯೇ "ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ" ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರಥಮ-ಚರಮ-ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದ, ಅಲ್ಪ-ಅರ್ಧ, ಕತಿಪಯ, ಮತ್ತು ನೇಮ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಜಸಃ ಶೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' (ಈ) ಆದೇಶವು

ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಾಗ, ಪ್ರಥಮೇ, ಚರಮೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಃ ಎಂಬಂತೆ ಪ್ರಥಮಾಃ, ಚರಮಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಜಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ನೇಮ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಗಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದದ್ದರಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಉದಾ– ನೇಮೇ, ನೇಮಾಃ।

ತಯಪ್–ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ "ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ–ಗ್ರಹಣಮ್" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದ್ವಿತಯ ಎಂಬ ತಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ರೂಪವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿತಯೇ, ದ್ವಿತಯಾಃ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ–ಸಂಜ್ಞಾ–ವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾರ್ತಿಕ– **ತೀಯಸ್ಯ ಙಿತ್ಸು ವಾ ।**

ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮೈ, ದ್ವಿತೀಯಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ । ಏವಂ ತೃತೀಯಾಃ ।

ಅರ್ಥ– 'ತೀಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಙಿತ್ ಆದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.'ಙ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳ (ಙಿತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಙೇ, ಙಸಿ, ಙಸ್ ಮತ್ತು ಙಿ.

ಉದಾ– ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮೈ – ದ್ವಿತೀಯ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙೇ' ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತೀಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ 'ದ್ವಿತೀಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿರುವುದು. ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಙೇ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಮೈ' ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಙೇ' ಗೆ 'ಯ' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ದ್ವಿತೀಯಾಯ' ಎಂದಾಗಿರುವುದು. ಉಳಿದ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ.

ತೃತೀಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ–ತೃತೀಯಸ್ಮಾತ್, ತೃತೀಯಾತ್। ತೃತೀಯಸ್ಮಿನ್, ತೃತೀಯೇ। ಅನ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸರ್ವಾದಿ ಗಣವು ಪರಿಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು)

(ಜರಸ್–ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 161. ಜರಾಯಾ ಜರಸನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (7.2.101)

ವೃತ್ತಿಃ– ಅಜಾದೌ ವಿಭಕ್ತೌ।

ಪರಿಭಾಷಾಃ –

1. 'ಪದಾಙ್ಗಾಧಿಕಾರೇ ತಸ್ಯ ಚ ತದನ್ತಸ್ಯ ಚ'।

2. 'ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯಾದೇಶಾಃ ಭವನ್ತಿ ।

3. 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಂ ಅನನ್ಯವತ್' ।

ಇತಿ ಜರ-ಶಬ್ದಸ್ಯ ಜರಸ್- ನಿರ್ಜರಸೌ, ನಿರ್ಜರಸಃ । ಇತ್ಯಾದಿ-ಪಕ್ಷೇ ಹಲಾದೌ ಚ ರಾಮವತ್। ವಿಶ್ವಪಾಃ।

ಪ. ಥೇ. - ಜರಾಯಾಃ, ಜರಸ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ।

ಅ. ವೃ - "ಅಚಿ ರ ಋತಃ"(7.2.100) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ"(7.2.84) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತದಾದಿವಿಧಿಯು ಇರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಜರಾ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಜರಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಂದರೆ ಔ, ಜಸ್(ಅಸ್), ಅಮ್, ಔಟ್, ಶಸ್(ಅಸ್), ಟಾ(ಆ) ಙೇ(ಏ) ಙಸಿ(ಅಸ್), ಙಸ್(ಅಸ್), ಓಸ್, ಆಮ್, ಙಿ(ಇ) ಮತ್ತು ಓಸ್ ಇವು ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಜರಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜರಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನಿರ್ಜರ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ ಜರಾ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಇದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇರುವದು ಜರಾ ಶಬ್ದವಾಗಿರದೆ, ಜರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತದೆ? ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆ. ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭಾ.1. **'ಪದಾಙ್ಗಾಧಿಕಾರೇ ತಸ್ಯ ಚ ತದನ್ತಸ್ಯ ಚ'** ।

ಪದ ಮತ್ತು ಅಙ್ಗ-ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ ಮತ್ತುಅದು ಯಾವುದರ ಅನ್ತದಲ್ಲಿದೆಯೋ ಆ ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಆ ಆದೇಶವು ಬರುವದು.

ಪದಾಧಿಕಾರವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ 16ನೆಯ (ಪದಸ್ಯ ಎಂಬ) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೇ ಪಾದದ 55ನೆಯ ಸೂತ್ರ (ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ) ದ ವರೆಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಙ್ಗಾಧಿಕಾರವು ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಮೊದಲನೆಯ (ಅಙ್ಗಸ್ಯ) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಏಳನೆ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೆ ಇದೆ. ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅಙ್ಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದರ ವಿವರಣೆ ಹೀಗಿದೆ. 'ಜರಸ್' ಶಬ್ದವು

'ಜರಾ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಜರಾ' ಶಬ್ದವು ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಅನ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ 'ನಿರ್ಜರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಮೇಲೆಯೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ"(1.1.55) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಡೀ 'ನಿರ್ಜರ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಜರಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ– ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ನಿಯಮವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭಾ.2. 'ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯಾದೇಶಾಃ ಭವನ್ತಿ'।

ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನ' ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು 'ಷಷ್ಠೀ–ಪ್ರಕೃತಿಜನ್ಯ–ಪ್ರಾಥಮಿಕ–ಉಪಸ್ಥಿತಿ–ವಿಷಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗುವದು. 'ಜರಾಯಾಃ' ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡೋಣದ್ದರಿಂದ ಆ ಷಷ್ಠೀ–ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ 'ಜರಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಿರ್ಜರ' ಶಬ್ದದಲ್ಲೂ 'ಜರಾ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ 'ಜರಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಇಡೀ 'ನಿರ್ಜರ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ 'ಜರಾ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಜರಸ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಒಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಿರ್ಜರ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಜರಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ. 'ಜರ' ಎಂದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಆದೇಶವನ್ನು 'ಜರಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಜರ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಸಮಂಜಸವಾಗುವದು ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪರಿಭಾಷೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ.ಭಾ. 3. 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತಂ ಅನನ್ಯವತ್' ।

ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥದ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರ ಉಂಟಾದರೆ, ಅದು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಲೌಕಿಕ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವದಾದರೆ– ನಾಯಿಯ ಬಾಲ ಕತ್ತರಿಸಿದಮೇಲೂ ಅದು ನಾಯಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, ನಾಯಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಕುದುರೆಯಾಗದು. ಅಥವಾ, ಕತ್ತೆಯೂ ಆಗದು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಜರಾ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ (ದೀರ್ಘ)ವು ಹೋಗಿ 'ಜರ' ಎಂದು 'ಹ್ರಸ್ವ' ಅಕಾರಾನ್ತವಾದರೂ ಅದು 'ಜರಾ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿರ್ಜರ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಜರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜರಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜರಸ್' ಆದೇಶದಿಂದ 'ನಿರ್ಜರಸ್+ಔ= ನಿರ್ಜರಸೌ, ಮತ್ತು ನಿರ್ಜರಸಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಜರಸ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಯಿತು)

(ಆಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರೂಪಣೆ)

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 162. ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ (6.1.105)

ವೃತ್ತಿಃ– ದೀರ್ಘಾತ್ ಜಸಿ ಇಚಿ ಚ ಪರೇ ನ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ । ವೃದ್ಧಿಃ–ವಿಶ್ವಪೌ । ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾಃ । ವಿಶ್ವಪಾಮ್ । ವಿಶ್ವಪೌ ।

ಪ. ಛೇ. – ದೀರ್ಘಾತ್, ಜಸಿ, ಚ ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ನಾದಿಚಿ"(6.1.104) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಚಿ' ಮತ್ತು 'ನ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ (6.1.102)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ"(6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವ–ಪರಯೋಃ" () ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ದೀರ್ಘ ವರ್ಣದ ನಂತರ 'ಜಸ್' ಅಥವಾ 'ಇಚ್' (ಇ, ಉ, ಋ, ಲೃ, ಏ, ಓ, ಐ, ಔ) ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

1. ಉದಾ– ವಿಶ್ವಪಾಃ– ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಶ್ವಪಾ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವಿಶ್ವಪಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

2. ಉದಾ– ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾ –ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ– ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾಃ! ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಉದಾ–ವಿಶ್ವಪೌ– ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ (ದೀರ್ಘ) 'ಆ' ಕಾರದಮುಂದೆ 'ಇಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಔ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು' ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದೇ "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ"(6.1.88) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ವಿಶ್ವಪೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

4. ಉದಾ–ವಿಶ್ವಪಾಃ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "ಚುಟೂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್/ ಲೋಪ' ಬಂದು ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ"(6.1.101) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ' ವಿಶ್ವಪಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಪಾಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

5. ಉದಾ–ವಿಶ್ವಪಾಮ್ ದ್ವಿತೀಯಾ–ವಿಭಕ್ತಿ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" (6.1.107) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ವಿಶ್ವಪಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

6. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದರೂಪವು ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿವಚನ ರೂಪದಂತೆಯೇ ವಿಶ್ವಪೌ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

(ಸರ್ವನಾಮ-ಸ್ಥಾನ-ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 163. ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ (1.1.43)

ವೃತ್ತಿಃ- ಸ್ವಾದಿ ಪಞ್ಚವಚನಾನಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ ಅಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ।

ಪ. ಛೇ. - ಸುಟ್, ಅನಪುಂಸಕಸ್ಯ ।

ಅ.ವ್ಯ. -"ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ಐದು (ಸು,ಔ,ಜಸ್,ಅಮ್,ಔಟ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. **ಆದರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.**

ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ' "ಮತ್ತು ಅಪ್,ತೃನ್, ತೃಚ್......" ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಪದಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 164. ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (1.4.17)

ವೃತ್ತಿಃ -ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಷು ಸ್ವಾದಿಷು ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಷು ಪೂರ್ವಂ ಪದಂ ಸ್ಯಾತ್

ಪ. ಛೇ. - ಸ್ವಾದಿಷು, ಅಸರ್ವನಾಮ-ಸ್ಥಾನೇ ।

ಅ. ವ್ಯ. - "ಸುಪ್ ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್"(1.1.14) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸು' ನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ 'ಕಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗೆ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ "ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್ಛಸ್.....ಙ್ಯೋಸ್ಸುಪ್ (4.1.2)" ಆರಂಭಿಸಿ "ಉದ-ಪ್ರತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ

'ಶಸ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯವಾದ 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭ-ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 165. ಯಚಿ ಭಮ್ (1.4.18)

ವೃತ್ತಿಃ – ಯಾದಿಷು ಅಜಾದಿಷು ಚ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಷು ಸ್ವಾದಿಷು ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಷು ಪೂರ್ವಂ ಭ-ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವೃ. – "ಸ್ವಾದಿಷು ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ"(1.4.17) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸು' ವಿನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಕಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಯ-ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್' ಎಂಬುದು ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೊಂದಲ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷು ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" (1.4.17) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಈಗಾಗಲೇ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎರಡಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಾವದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪದ-ಸಂಜ್ಞಾ ಮತ್ತು – 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಾಗಳು ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲ ಬಂದಾಗ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 166. ಆ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ (1.4.1)

ವೃತ್ತಿಃ –ಇತ ಊರ್ಧ್ವಂ "ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ" ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಏಕಸ್ಯ ಏಕೈವ ಸಂಜ್ಞಾ ಜ್ಞೇಯಾ,   ಯಾ ಪರಾ ಅನವಕಾಶಾ ಚ ।

ಪ.ಛೇ – ಆಕಡಾರಾತ್, ಏಕಾ, ಸಂಜ್ಞಾ।

ಅರ್ಥ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ "ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಒಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವದು. ಅಂದರೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ

ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದ ಮೊದಲನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾ೦ಯದ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಮೂವತ್ತೆಂಟನೇ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ವರೆಗೆ ಒಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯು ·ಇರುವದು. (ಎರಡೂ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ).

ಉದಾ–ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ– 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದ–ಸಂಜ್ಞಾ ಮತ್ತು 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಾಗಳು ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೦ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ೦ಯಾವ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ "೦ಯಾ ಪರಾ ಅನವಕಾಶಾ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾಶಿಕೆ೦ಯ ಅಭಿಪ್ರಾ೦ಯವು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೦ಯಾವ 'ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯು' ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿ೦ಯೂ, ನಿರವಕಾಶವಾಗಿ೦ಯೂ ಇರುತ್ತದೋ ಅದೇ ಸಂಜ್ಞೆ ೦ಯು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿ೦ಯುವದೇನೆಂದರೆ, '೦ಯ' ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಅ–ಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯ೦ಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭ'–ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ೦ಯೇ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯ೦ಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಆ–ಕಾರ ಲೋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 167. ಆತೋ ಧಾತೋಃ (3.4.140)

ವೃತ್ತಿಃ – ಆಕಾರಾಂತಃ ೦ಯಃ ಧಾತುಃ ತದನ್ತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ । ವಿಶ್ವಪಃ । ವಿಶ್ವಪಾ । ವಿಶ್ವಪಾಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ । ಏವಂ ಶಙ್ಖಧ್ಮಾದ೦ಯಃ। ಧಾತೋಃ ಕಿಮ್– ಹಾಹಾನ್ । ಹರಿಃ । ಹರೀ ।

ಅ.ವೃ. –"ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಆ–ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವನ್ನು ಅಂತವಾಗಿ೦ಯುಳ್ಳ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಙ್ಗದ ಕೊನೆ೦ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ– ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ– "೦ಯಾ ಪರಾ ಅನವಕಾಶಾ ಚ" ಎಂಬ ನಿ೦ಯಮದಿಂದ 'ಪದ' ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯು ಬಂದಿದೆ. ಆ–ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವು. ಇದು ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆ೦ಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಅಙ್ಗವಾದ ಅಂತ್ಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಸ್'(ಶಸ್) ಪರವಾದ್ದರಿಂದ, "ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ೦ಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಶ್ವಪ್+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ವಿಶ್ವಪಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ವಿಶ್ವಪಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ತೃತೀ೦ಯಾ–ವಿಭಕ್ತಿ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಟಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಚುಟೂ"

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ 'ಆ' ಅಷ್ಟೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶ್ವಪಾ+ ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಿಶ್ವಪ್+ಆ ಎಂದಾಗಿ ವಿಶ್ವಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ '0ು' ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಆದಿ0ುಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯ0ುಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ0ುು ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ವಿಶ್ವಪಾಭ್ಯಾಮ್: ತೃತೀ0ಾು–ವಿಭಕ್ತಿ–ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಪಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ0ಾುದ ಪ್ರತ್ಯ0ು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದೇ ಇರುವದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಪಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆ0ುೇ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿ0ುಬೇಕು. 'ಶಂಖಧ್ಮಾ' ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಹೀಗೆ0ುೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

'ಧಾತೋಃ' ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ– 'ಹಾಹಾ' ಶಬ್ದವು ಧಾತುವಲ್ಲ. ('ಹಾಹಾ' ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು). ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 0ಾುವದೇ ಧಾತು–ಪ್ರತ್ಯ0ುಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದದ್ದಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಹಾಹಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗಲೂ ಲೋಪ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ **ಹಾಹಾ** ಎಂಬುದು ಧಾತುವಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದೇ 'ಹಾಹಾ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಹಾಹಾನ್' : ದ್ವಿತೀ0ಾು–ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಾಹಾ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಪ್ರಥಮ0ೋುಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ"(6.1.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಹಾಹಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ, "ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ" (6.1.103) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ಹಾಹಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.
ತೃತೀಯಾ–ಹಾಹಾ–ಹಾಹಾ+ಟಾ>ಹಾಹಾ+ಆ>ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ>ಹಾಹಾ

ಚತುರ್ಥೀ–ಹಾಹೈ–ಹಾಹಾ+ಙೇ>ಹಾಹಾ+ಏ>ವೃದ್ಧಿ>ಹಾಹೈ

ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ – ಹಾಹಾಃ–ಹಾಹಾ+ಙಸಿ(ಙಸ್)>ಹಾಹಾ+ಅಸ್> ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ>ಹಾಹಾಸ್>ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗ>ಹಾಹಾಃ

ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವ– ಹಾಹೌಃ–ಹಾಹಾ+ಓಸ್>ವೃದ್ಧಿ>ಹಾಹೌಸ್>ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗ> ಹಾಹೌಃ

ಷಷ್ಠೀ ಬ. ವ – ಹಾಹಾಮ್ –ಹಾಹಾ+ಆಮ್ > ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ > ಹಾಹಾಮ್

ಸಪ್ತಮೀ – ಹಾಹೇ–ಹಾಹಾ+ಙಿ > ಹಾಹಾ+ಇ > ಗುಣ > ಹಾಹೇ

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆ–ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

(ಇ-ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು)

ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾದ ಹರಿ ಶಬ್ದವು ಹರಿ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹರಿಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ- ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಹರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ-ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" (6.1.102) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 168. ಜಸಿ ಚ (7.3.109)

ವೃತ್ತಿಃ- ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತಸ್ಯ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣಃ । ಹರಯಃ ।

ಅ. ವೃ. - "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ"(7.3.108) ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ- "ಚುಟೂ"(1.3.7) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್'ಕಾರ ಇತ್/ಲೋಪವಾಗಿ ಹರಿ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಙ್ಗದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಹರ್+ಏ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ"(6.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹರ್+ಅಯ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹರಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಹರಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 169. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ (7.3.108)

ವೃತ್ತಿಃ -ಸಂಬುದ್ಧೌ। ಹೇ ಹರೇ। ಹರಿಮ್। ಹರೀ। ಹರೀನ್।

ಅ.ವೃ. - "ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದವು (ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನ) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತವಾದ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ (ಅಙ್ಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ) ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 170. ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ (1.4.7)

ವೃತ್ತಿಃ -ಶೇಷ ಇತಿ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಮ್ । ಅ-ನದೀ ಸಂಜ್ಞೌ ಹ್ರಸ್ವೌ ಯೌ ಇತ್-ಉತೌ ತದನ್ತಂ ಸಖಿವರ್ಜಂ ಘಿಸಂಜ್ಞಮ್ ।

ಪ. ಛೇ. – ಶೇಷಃ, ಘಿ, ಅಸಖಿ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಯೂ' ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯೂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಜಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯದ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ, ಉಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಮತ್ತು 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವು 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

'ಜಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರ–ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಜಿತ್' ಗಳಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ನದೀ – ಸಂಜ್ಞೆಗಳಲ್ಲದ ಪದಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಸ್ಪಷ್ಟ ಪಡಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಶೇಷಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಉತ್ಸೃಜ್ಯ ಅಪವಾದ ವಿಷಯಂ ಸಾಮಾನ್ಯಂ–ಪ್ರವರ್ತತೇ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ–ವಿಧಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಮತ್ತು ' ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲಾ. ಆದ್ದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದ ಇಕಾರ ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಈ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ, **ಶೇಷಃ** ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ.

('ನಾ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 171. ಆಙೋನಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ (7.3.120)

ವೃತ್ತಿಃ –ಘೇಃ ಪರಸ್ಯ ಆಙೋ ನಾ ಸ್ಯಾತ್ ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ । ಆಙಿತಿ ಟಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಹರಿಣಾ, ಹರಿಭ್ಯಾಮ್, ಹರಿಭಿಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಆಙಃ, ನಾ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಅಚ್ಚ ಘೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸ್ತ್ರೀ–ಲಿಂಗಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅನ್ಯಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಙ್–ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನಾ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಙ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರು 'ಟಾ' ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಉದಾ:– ಹರಿಣಾ –ಹರಿ+ಟಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಕ ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಟಾ' ದ ಸ್ಥಾನದ ಮೇಲೆ 'ನಾ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹರಿ+ನಾ

ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಹರಿಣಾ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರಿ+ಭ್ಯಾಮ್=ಹರಿಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಹರಿಭಿಃ –ಹರಿ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಹರಿಭಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

('ಘಿ' ಗೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 172. ಘೇರ್ಙಿತಿ (7.3.111)

ವೃತ್ತಿಃ – ಘಿ–ಸಂಜ್ಞಸ್ಯ ಙಿತಿ ಸುಪಿ ಗುಣಃ । ಹರಯೇ, ಹರಿಭ್ಯಾಮ್, ಹರಿಭ್ಯಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಘೇಃ, ಙಿತಿ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಸುಪಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಕ ಪದದ ನಂತರ 'ಙಿತ್' ಆದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗುಣಾದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಉದಾ:– ಹರಿ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಹರೇ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಾಗಿ ಬಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹರಯ್+ಏ ಎಂದಾಗಿ ಹರಯೇ ಎಂಬ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹರಿ+ಭ್ಯಾಮ್=ಹರಿಭ್ಯಾಮ್ ಇದು ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ. ಹರಿ+ಭ್ಯಃ=ಹರಿಭ್ಯಃ ಇದು ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಹರೇ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 173. ಙಸಿ–ಙಸೋಶ್ಚ (6.1. 110)

ವೃತ್ತಿಃ –ಏಙಃ ಙಸಿ–ಙಸೋಃ ಅತಿ ಪೂರ್ವರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಹರೇಃ। ಹರೇಃ । ಹರ್ಯೋಃ । ಹರೀಣಾಮ್ ।

ಪ. ಛೇ. – ಙಸಿ, ಙಸೋಃ, ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ. –ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೆಯೇ 'ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಙಃ ಮತ್ತು ಅತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಏಙ್(ಏ ಮತ್ತು ಓ) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ (ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್ ಗಳಲ್ಲಿರುವ) 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು

ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಹರೇಃ– ಹರೇ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಙಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರವು ಬಂದು ಹರ್+ಏ+ಸ್=ಹರೇಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಹರೇಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಷಷ್ಠೀ–ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪವೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಏಙ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಓ' ಕಾರದ ಉದಾಹರಣೆಯು 'ಭಾನೋಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದ ರೂಪಗಳು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಯೋ:=ಹರಿ+ಓಸ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಹರ್ಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಹರೀಣಾಮ್=ಹರಿ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಹರಿ+ನ್+ಆಮ್=ಹರಿನಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ನಾಮಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಹರೀನಾಮ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು 'ಹರೀಣಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

('ಘಿ'ಗೆ ಅಕಾರ ಮತ್ತು 'ಙಿ'ಗೆ ಔತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 174. ಅಚ್ಚ ಘೇಃ (7.3.119)

ವೃತ್ತಿಃ –ಇದುದ್ಭ್ಯಾಂ ಉತ್ತರಸ್ಯ ಙೇಃ ಔತ್, ಘೇಃ ಅತ್ । ಹರೌ । ಹರ್ಯೋಃ। ಹರಿಷು । ಏವಂ ಕವ್ಯಾದಯಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತ್, ಚ, ಘೇಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಙೇರಾಮ್‌ನದ್ಯಾಮ್‌ನೀಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಇದುದ್‌ಭ್ಯಾಮ್" ಹಾಗೂ "ಔತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ–ಉಕಾರಗಳಿಗಿಂತ ಪರವಾದ 'ಙ್'ಗೆ 'ಔ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರ (ಇ) ಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಹರೌ – ಹರಿ+ಙಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಙಿ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ'ಕಾರವು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದು ಹರ+ಔ=ಎಂದಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಹರೌ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರ್ಯೋಃ– ಇದು ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರಿಷು – **ಹರಿ+ಸು** ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ'ತ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಹರಿಷು' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಕವಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

(ಅನಙ್-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ_ 175. ಅನಙ್ ಸೌ (7.3.93)

ವೃತ್ತಿಃ –ಸಖ್ಯುಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಅನಙಾದೇಶಃ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ ।

ಅ.ವೃ– 'ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದದ ಅಂಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಸಖಿ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇ–ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಸಖ್+ಅನ್+ಸು= ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ 'ಙ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಙಿಚ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗವಾದ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ–

(ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 176. ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ (1.1.65)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅಂತ್ಯಾತ್ ಅಲಃ ಪೂರ್ವಃ ವರ್ಣಃ ಉಪಧಾ–ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಲಃ, ಅಂತ್ಯಾತ್, ಪೂರ್ವಃ, ಉಪಧಾ ।

ಅರ್ಥ– ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವು 'ಉಪಧಾ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳು ಅಡಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:– ಸಖ್+ಅನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಲ್' ವರ್ಣವು 'ನ್' ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಉಪಧಾ' ಎಂದು ಹೆಸರು.

(ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 177. ಸರ್ವನಾಮ–ಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ(6.4.8)

ವೃತ್ತಿ –ನಾನ್ತಸ್ಯ ಉಪಧಾ೦ಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ।

ಪ. ಛೇ. – ಸರ್ವನಾಮ–ಸ್ಥಾನೇ, ಚ, ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ।

ಅ.ವೃ–'ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಃ

ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೆಯೇ 'ನೋಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸರ್ವನಾಮ–ಸ್ಥಾನದ' ಬಗ್ಗೆ 'ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:–ಸಖಿ +ಅನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಖಿನ್ ಶಬ್ದವು 'ನ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿ–ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರಥಮೈಕ–ವಚನದ 'ಸ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ 'ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ' ದೀರ್ಘ 'ಆ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಖಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಅಪೃಕ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –178. ಅಪೃಕ್ತ ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ (1.2.41)

ವೃತ್ತಿಃ –ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ 0ಯಃ ಸ ಅಪೃಕ್ತ–ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಪೃಕ್ತಃ, ಏಕಾಲ್, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ।

ಅರ್ಥ– ಒಂದೇ ವರ್ಣವನ್ನು (ಏಕಾಲ್) ಉಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉದಾ:– ಸಖಾನ್+ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅದು 'ಏಕಾಲ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಪೃಕ್ತ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಹಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 179. ಹಲ್ ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸು–ತಿ–ಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್ (6.1.68)

ವೃತ್ತಿಃ –ಹಲಂತಾತ್ ಪರಂ ದೀರ್ಘೌ 0ಯೌ ಙ್ಯಾಪೌ ತದಂತಾತ್ ಚ ಪರಂ ಸು–ತಿ–ಸಿ ಇತ್ಯೇತತ್ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್ ಲುಪ್ಯತೇ ।

ಪ. ಛೇ. – ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ, ಸು–ತಿ–ಸಿ–ಅಪೃಕ್ತಂ, ಹಲ್ ।

ಅ. ವೃ. – 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಹಲನ್ತ, ಙ್ಯನ್ತ (ಙೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ) ಮತ್ತು ಆಬನ್ತ(ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ) ವಾದ ಅಙ್ಗದ ನಂತರ ಸು–ತಿ–ಮತ್ತು ಸಿ ಎಂಬ ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸು'(ಸ್) ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿ ಮತ್ತು ಸಿ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದ ಏಕವಚನದ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ವರ್ಣ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಅಪೃಕ್ತ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್, ತ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸು' ನಲ್ಲಿರುವ

ಉಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉಪದೇಶೇऽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಿ' ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇ-ಕಾರ ಲೋಪವು 'ಇತಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಜೀಪ್, ಜೀಷ್, ಜೀನ್, ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು 'ಜೀ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಆಪ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಟಾಪ್, ಡಾಪ್, ಚಾಪ್‌ಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ದೀರ್ಘಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಜೀಬಂತ' ಮತ್ತು 'ಆಬಂತ'ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ:-ಸಖಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏಕಾಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸ್' ಎಂಬ ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸಖಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 180. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ (8.2.7)

ವೃತ್ತಿಃ -ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ-ಸಂಜ್ಞಕಂ 0ಯತ್ ಪದಂ, ತದನ್ತಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್। ಸಖಾ।

ಅ. ವ್ಯ. - 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪದದ ಅಂತ್ಯ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:-'ಸಖಾನ್' ಎಂಬುದು ಪದವಾಗಿಯೂ ಇದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್-ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸು-ತಿ-ಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್' (6.1.68) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಮತ್ತು "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ (8.2.7)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ'ಸಖಾನ್' ಎಂಬುದರ ಅಂತ್ಯ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಸಖಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 181. ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ (7.1.92)

ವೃತ್ತಿಃ -ಸಖ್ಯುಃ ಅಂಗಾತ್ ಪರಂ ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಣಿದ್ವತ್ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಪ. ಛೇ. - ಸಖ್ಯುಃ, ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ।

ಅ.ವ್ಯ.-'ಇತೋऽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಗೋತೋಣಿತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಣಿತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಶಬ್ದವನ್ನು 'ಪಞ್ಚಮ್ಯನ್ತ' ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ 'ಅಂಗಾತ್' ಎಂದು ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅರ್ಥ–'ಸಖಿ' ಎಂಬ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಣಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೋ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಇದಕ್ಕೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ– (ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ)ಸಖಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸಖಿ' ಶಬ್ದದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾದ 'ಔ'–ಕಾರವು ಇದೆ. ಇದು 'ಣಿತ್ತಿನ' ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದ ಫಲವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 182. ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ (7.2.115)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅಜಂತ–ಅಙ್ಗಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿಃ ಞಿತಿ ಣಿತಿ ಚ ಪರೇ । ಸಖಾಯೌ । ಸಖಾಯಃ । ಹೇ ಸಖೇ! ಸಖಾಯಮ್ । ಸಖಾಯೌ । ಸಖೀನ್ । ಸಖ್ಯಾ । ಸಖ್ಯೇ ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಚಃ, ಞ್ಣಿತಿ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಞಿತ್ ಅಥವಾ ಣಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಜನ್ತಾಂಗಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿಯು' ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಪ್ರಥಮಾ–ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಾಯೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಸಖಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರರೂಪವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಖೈ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಸಖಾಯ್+ಔ='ಸಖಾಯೌ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ–ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಾಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಸಖಿ+ಅಸ್ (ಜಸ್)>ಸಖೈ+ಅಸ್, ಸಖಾಯ್+ಅಸ್>ಸಖಾಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಖಾಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಬೋಧನ–ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಹೇ ಸಖೇ! ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಹರಿ–ಶಬ್ದದಂತೆ) ಸಖಿ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರ ರೂಪ ಗುಣ ಬಂದು ಸಖೇ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏಙ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಹೇ ಸಖೇ! ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ–ವಿಭಕ್ತಿ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಸಖಿ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸರ್ವನಾಮ–

ಸ್ಥಾನ–ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಮ್ ಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, ಸಖ್+ಇ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ'ರೂಪವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಖ್+ಐ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಐ' ಗೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಖ್+ಆಯ್+ಅಮ್=ಸಖಾಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ಸಖಾಯೌ ಎಂದಿರುವುದು.

ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ–ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸಖೀಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು ಸಖೀನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶಸ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದಿಲ್ಲ.

ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶವು ಬಂದು ಸಖ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಙೋನಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾ' ಗೆ 'ನಾ' ಆದೇಶವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿಭ್ಯಾಂ ಎಂದೂ, ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿಭಿಃ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಸಖ್ಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದಿಲ್ಲ.

ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಭ್ಯಾಮ್=ಸಖಿಭ್ಯಾಮ್, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಸಖಿಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಙಸಿ, ಙಸ್‌ಗಳ ಙ್–ಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 183. ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಯ (6.1.112)

ವೃತ್ತಿಃ– ಖಿ–ತಿ–ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಖೀ–ತೀ–ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಕೃತ–ಯಣಾದೇಶಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಙಸಿ–ಙಸೋಃ ಅತಃ ಉಃ । ಸಖ್ಯುಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಖ್ಯತ್ಯಾತ್, ಪರಸ್ಯ ।

ಅ.ವೃ.– 'ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ವಿಭಕ್ತಿ– ವಿಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಙಸಿಙಸೋಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸೋಃ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಙಸಿ–ಙಸೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ–ವಿಭಕ್ತಿಯು ಇರುವುದು. ಅವಯವವೆಂದರೆ, ಙಸಿ–ಙಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಋತ ಉತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಉ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯಣಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಖಿ, ತಿ ಮತ್ತು ಖೀ, ತೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ

ಅಂದರೆ ಯಣಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಸಿಗುವ ಖ್ಯ ಮತ್ತು ತ್ಯ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙಸಿ, ಮತ್ತು ಙಸ್ ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

[ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ– ಖಿ ಮತ್ತು ಖೀ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಇ ಕಾರ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಈ ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಙಸಿ ಅಥವಾ ಙಸ್‌ಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಗಳು ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಯಣಾದೇಶಗಳು ಬಂದನಂತರ ಖ್ಯ ಮತ್ತು ಖ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಙಸಿ ಹಾಗೂ ಙಸ್ ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಉ ಕಾರಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಖಿ ಮತ್ತು ಖೀ ಎಂದರೆ ಸಖಿ ಮತ್ತು ಸಖೀ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಖಿ ಮತ್ತು ಖೀ ಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು].

ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖ್ಯುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಅಸ್ (ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಸಖ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖ್ಯ ರೂಪವಾದ ಖಿ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙಸಿ ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ ಕಾರವು ಬಂದು ಸಖ್ಯುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸಖ್ಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಸಖಿ+ಅಸ್ (ಙಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಸಖ್ಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ತಿ ಮತ್ತು ತೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ತ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙಸಿ–ಙಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯಣ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ ಕಾರವು ಬಂದು ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ತ್ಯುಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ದೀರ್ಘಾನ್ತ ಖೀ ಮತ್ತು ತೀ ಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು ಸುಖೀ(ಸುಖವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು) – ಸುಖ್ಯುಃ, ಸುತೀ (ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು)– ಸುತ್ಯುಃ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಔ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 184. ಔತ್ (7.3.118)

ವೃತ್ತಿಃ– ಇತಃ ಪರಸ್ಯ ಙೇಃ ಔತ್ । ಸಖ್ಯೌ । ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್ ।

ಅ.ವೃ– 'ಇದುದ್ಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದುದ್ಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಙೇರಾಮ್ ನದ್ಯಾಮ್‌ನೀಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೇಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಇ ಕಾರ ಮತ್ತು ಉ ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಙೇ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇ

ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' (ಔತ್) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸಖಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಸಖ್ಯ+ಔ=ಸಖ್ಯೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು 'ಹರಿ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಘಿ-ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 185. ಪತಿಃ ಸಮಾಸ ಏವ (1.4.8)

ವೃತ್ತಿಃ- ಪತಿ-ಶಬ್ದಃ ಸಮಾಸ ಏವ ಘಿ-ಸಂಜ್ಞಃ । ಪತ್ಯಾ । ಪತ್ಯೇ । ಪತ್ಯುಃ, ಪತ್ಯುಃ । ಪತ್ಯೌ । ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್ । ಸಮಾಸೇ ತು ಭೂಪತಯೇ । ಕತಿ-ಶಬ್ದಃ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾನ್ತಃ ।

ಪ. ಛೇ. -ಪತಿಃ, ಸಮಾಸೇ, ಏವ ।

ಅ. ವೃ. -'ಶೇಷೋಘ್ಯಸಖಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಪತಿ' ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮೂರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಗುತ್ತವೆ.

1. ಟಾಗೆ 'ನಾ' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು (ಆಙೋನಾಽಸ್ತ್ರೀಯಾಮ್) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ.
2. ಙೇ, ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್ ಗಳಿದ್ದಾಗ ಗುಣ ಬರುವುದು 'ಘೇರ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ.
3. 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, 'ಔತ್' ಮತ್ತು 'ಅಚ್ಚಘೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಙಿ'ಗೆ 'ಔ' ಕಾರವೂ ಮತ್ತು 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರವೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲಾ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪತಿ+ಟಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಪತ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪತಿ+ಙೇ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಪತ್ಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪತಿ+ಙಸಿ=ಪತ್ಯಸ್, ಮತ್ತು ಪತಿ+ಙಸ್ (ಪತ್ಯಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ಯ' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಉ'ಕಾರಗಳು ಬಂದು ಯಣಾದೇಶ ಮತ್ತು ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪತ್ಯುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪತಿ+ಙಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಔತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಔ'ಕಾರವು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಪತ್ಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ರಮಾಯಾಃ ಪತಿಃ=ರಮಾಪತಿಃ ಎಂದಾಗಿ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ರಮಾಪತಿ+ಆ (ಟಾ)=ರಮಾಪತಿ+ನಾ (ಆಙೋನಾऽಸ್ತ್ರಿಯಾಮಾ)=ರಮಾಪತಿನಾ ಇಲ್ಲಿ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಮಾಪತಿ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರಮಾಪತಿ+ಏ ಎಂದಾಗಿ ಘಿ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅದಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ರಮಾಪತಯ್+ಏ=ರಮಾಪತಯೇ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಭೂಪತಿ-ಶಬ್ದವೂ 'ರಮಾಪತಿ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ.

(ಕತಿ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ) 'ಕತಿ' ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿದೆ.

(ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 186. ಬಹು-ಗಣ-ವತು-ಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ (1.1.23)

ವೃತ್ತಿಃ- ಏತೇ ಶಬ್ದಾಃ ಸಂಖ್ಯಾ-ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಅರ್ಥ- ಬಹು ಮತ್ತು ಗಣ ಶಬ್ದಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ವತು ಮತ್ತು ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ 'ಕತಿ' ಶಬ್ದವು ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸಂಖ್ಯಾ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

('ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 187. ಡತಿ ಚ (1.1.25)

ವೃತ್ತಿಃ – ಡತ್ಯನ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ-'ಷ್ಣಾಂತಾ ಷಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಟ್' ಎಂಬ ಪದವು. ಬಹು-ಗಣ-ವತು-ಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ (1.1.23) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಡ'ತ್ಯಂತವಾದ, ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಶಬ್ದವೂ 'ಷಟ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. 'ಕತಿ' ಶಬ್ದವು 'ಡತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ಪದವು 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉಪಯೋಗವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಜಸ್ ಮತ್ತು ಶಸ್-ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) – ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 188. ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್ (7.1.22)

ವೃತ್ತಿಃ- ಷಡ್ಭ್ಯಃ ಪರಯೋಃ ಜಶ್-ಶಸೋಃ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಷಡ್ಭ್ಯಃ, ಲುಕ್।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್, ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಕತಿ ಶಬ್ದವು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಜಸ್-ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಎರಡೂ ರೂಪಗಳು 'ಕತಿ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪ್ (ಲೋಪ)ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 189. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪಃ (1.1.61)

ವೃತ್ತಿಃ- ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪ್-ಶಬ್ದೈಃ ಕೃತಂ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಅದರ್ಶನಂ ಕ್ರಮಾತ್ ತತ್-ತತ್ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದರ್ಶನಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಲುಕ್, ಶ್ಲು ಮತ್ತು ಲುಪ್ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದರ್ಶನವು ಆಗುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ಆದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲುಕ್, ಶ್ಲು ಮತ್ತು ಲುಪ್ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- 'ಕತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು 'ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಶಬ್ದದ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಕತಿ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವು ಕತಿ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 190. ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (1.1.62)

ವೃತ್ತಿಃ- ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಪ್ತೇಽಪಿ ತದಾಶ್ರಿತಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ "ಜಸಿ ಚ" (7.3.109) ಇತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕತಿ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಲುಪ್ತವಾದ ಆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ 'ಜಸಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಗುಣರೂಪ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತಿರಲು ಅದರ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 191. ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ (1.1.63)

ವೃತ್ತಿಃ- ಲುಮತಾ-ಶಬ್ದೇನ ಲುಪ್ತೇ, ತನ್ನಿಮಿತ್ತಂ ಅಙ್ಗಕಾರ್ಯಂ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಕತಿ, ಕತಿ। ಕತಿಭಿಃ। ಕತಿಭ್ಯಃ। ಕತಿಭ್ಯಃ। ಕತೀನಾಮ್। ಕತಿಷು। ಯುಷ್ಮದ್-ಅಸ್ಮದ್-ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕಾಃ ತ್ರಿಷು ಸರೂಪಾಃ। ತ್ರಿ ಶಬ್ದಃ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾನ್ತಃ। ತ್ರಯಃ। ತ್ರೀನ್। ತ್ರಿಭಿಃ। ತ್ರಿಭ್ಯಃ। ತ್ರಿಭ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ. - ನ, ಲುಮತಾ, ಅಂಗಸ್ಯ ।

ಅ. ವೃ. -'ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಲು' (ಲುಕ್, ಶ್ಲು, ಲುಪ್) ವನ್ನು ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದರ್ಶನವಾದ ಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು (ಲೋಪವಾದದ್ದನ್ನು) ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:-ಕತಿ=ಕಿಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಡತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕತಿ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತಿ-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ನಂತರ 'ಡತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕ 'ಕತಿ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಆಗಿದೆ. ಆಗ 'ಕತಿ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಪ್ರತ್ಯಯ-ಲೋಪೆ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಲುಪ್ತವಾದ 'ಜಸ್'-ಅನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣಕಾರ್ಯವು ('ಜಸಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕತಿ'ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು) 'ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗುಣ-ಕಾರ್ಯವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಕತಿ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ-ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶಸ್' ನಲ್ಲೂ ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕತಿಭಿಃ, ಕತಿಭ್ಯಃ ಕತಿಭ್ಯಃ ಕತೀನಾಂ, ಕತಿಷು, ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಷಟ್‌ಸಂಜ್ಞಕಾಃ ತ್ರಿಷು ಸರೂಪಾಃ-

ಯುಷ್ಮತ್-ಅಸ್ಮತ್ ಮತ್ತು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಮಾನ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ. ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ತರಹದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(ಜಸ್ ಮತ್ತು ಶಸ್-ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) – ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 188. ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್ (7.1.22)

ವೃತ್ತಿಃ- ಷಡ್ಭ್ಯಃ ಪರಯೋಃ ಜಶ್-ಶಸೋಃ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಷಡ್ಭ್ಯಃ, ಲುಕ್।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್, ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಕತಿ ಶಬ್ದವು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಜಸ್-ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಎರಡೂ ರೂಪಗಳು 'ಕತಿ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪ್ (ಲೋಪ)ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 189. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪಃ (1.1.61)

ವೃತ್ತಿಃ- ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪ್-ಶಬ್ದೈಃ ಕೃತಂ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಅದರ್ಶನಂ ಕ್ರಮಾತ್ ತತ್-ತತ್ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದರ್ಶನಂ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಲುಕ್, ಶ್ಲು ಮತ್ತು ಲುಪ್ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಒಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದರ್ಶನವು ಆಗುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ಆದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲುಕ್, ಶ್ಲು ಮತ್ತು ಲುಪ್ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:- 'ಕತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವು 'ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಶಬ್ದದ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಕತಿ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವು ಕತಿ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 190. ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ (1.1.62)

ವೃತ್ತಿಃ- ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಪ್ತೇಽಪಿ ತದಾಶ್ರಿತಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ "ಜಸಿ ಚ" (7.3.109) ಇತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಅರ್ಥ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕತಿ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಲುಪ್ತವಾದ ಆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ 'ಜಸಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಗುಣರೂಪ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತಿರಲು ಅದರ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 191. ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ (1.1.63)

ವೃತ್ತಿಃ– ಲುಮತಾ–ಶಬ್ದೇನ ಲುಪ್ತೇ, ತನ್ನಿಮಿತ್ತಂ ಅಙ್ಗಕಾರ್ಯಂ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಕತಿ, ಕತಿ। ಕತಿಭಿಃ। ಕತಿಭ್ಯಃ। ಕತಿಭ್ಯಃ। ಕತೀನಾಮ್। ಕತಿಷು। ಯುಷ್ಮದ್–ಅಸ್ಮದ್–ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕಾಃ ತ್ರಿಷು ಸರೂಪಾಃ। ತ್ರಿ ಶಬ್ದಃ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾನ್ತಃ। ತ್ರಯಃ। ತ್ರೀನ್। ತ್ರಿಭಿಃ। ತ್ರಿಭ್ಯಃ। ತ್ರಿಭ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಲುಮತಾ, ಅಂಗಸ್ಯ ।

ಅ. ವೃ. –'ಪ್ರತ್ಯಯ–ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಲು' (ಲುಕ್, ಶ್ಲು, ಲುಪ್) ವನ್ನು ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದರ್ಶನವಾದ ಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು (ಲೋಪವಾದದ್ದನ್ನು) ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:–ಕತಿ=ಕಿಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಡತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕತಿ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತಿ–ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ನಂತರ 'ಡತಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕ 'ಕತಿ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಆಗಿದೆ. ಆಗ 'ಕತಿ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ಪ್ರತ್ಯಯ–ಲೋಪೆ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಲುಪ್ತವಾದ 'ಜಸ್'–ಅನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣಕಾರ್ಯವು ('ಜಸಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕತಿ'ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು) 'ನ ಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗುಣ–ಕಾರ್ಯವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಕತಿ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ–ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶಸ್' ನಲ್ಲೂ ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕತಿಭಿಃ, ಕತಿಭ್ಯಃ ಕತಿಭ್ಯಃ ಕತೀನಾಂ, ಕತಿಷು, ಈ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಷಟ್‌ಸಂಜ್ಞಕಾಃ ತ್ರಿಷು ಸರೂಪಾಃ–

ಯುಷ್ಮತ್–ಅಸ್ಮತ್ ಮತ್ತು ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳು ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಮಾನ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ. ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ತರಹದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಜಸಿ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಏ) ಬಂದು ತ್ರೇ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ತ್ರ್+ಅಯ್+ಅಸ್=ತ್ರಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರೀನ್– ದ್ವಿತೀಯಾ–ವಿಭಕ್ತಿ–ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿ+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ–ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ತ್ರಿಭಿಃ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭಿಸ್‌ನ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ತ್ರಿಭಿಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ತ್ರಿಭ್ಯಃ – ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ್ಯಸ್'ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ತ್ರಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಸಮಾನ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

(ತ್ರಯ–ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 192. ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ (7.1.53)

ವೃತ್ತಿಃ– ತ್ರಿ–ಶಬ್ದಸ್ಯ ತ್ರಯ–ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಆಮಿ। ತ್ರಯಾಣಾಮ್। ತ್ರಿಷು। ಗೌಣತ್ವೇಽಪಿ–ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ತ್ರೇಃ, ತ್ರಯಃ ।

ಅ. ವೃ. –'ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯ ಎಂಬ ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:–ತ್ರಿ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ರಯ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ರಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್(ನ್)ಆಗಮ ಬಂದು ತ್ರಯ+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಾಮಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ತ್ರಯಾನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅಟ್–ಕು–ಪ್ವಾಙ್–ನುಮ್–ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು 'ತ್ರಯಾಣಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಷು – ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ತ್ರಿ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆದೇಶ–ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ತ್ರಿಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದವು ಗೌಣವಾದರೂ (ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ) 'ತ್ರಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:'ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್'=ಪ್ರಿಯಾಃ ತ್ರಯಃ ಏಷಾಂ ತೇ, ತೇಷಾಮ್ (ಯಾರಿಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಿಯವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂಥವರಿಗೆ) ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಗೌಣವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ 'ತ್ರಯ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 193. ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ (7.2.102)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷಾಂ ಅಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ।

(ವಾ॥ ದ್ವಿಪರ್ಯಂತಾನಾಮೇವ ಇಷ್ಟಿಃ)।

ದ್ವೌ । ದ್ವೌ ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ 3। ದ್ವಯೋಃ2। [ಪಾತಿ ಲೋಕಂ ಇತಿ ಪಪೀಃ (ಸೂರ್ಯಃ)]।

ಪ. ಛೇ. – ತ್ಯದಾದೀನಾಮ್, ಅಃ।

ಅ. ವೃ. –'ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ತ್ಯದಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ (ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ) 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ:– ದ್ವಿಪರ್ಯಂತಾನಾಮೇವೇಷ್ಟಿ:– ಭಾಷ್ಯಾಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ತ್ಯದಾದಿ–ಗಣದಲ್ಲಿ ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಏತದ್, ಇದಂ, ಅದಸ್, ಏಕ ಮತ್ತು ದ್ವಿ ಈ ಎಂಟು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯದಾದಿಗಣವು ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ:–ದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ:– ದ್ವೌ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಮೇಲೆ, ದ್ವ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ದ್ವೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ –ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ, ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದ್ವ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸುಪಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ದ್ವಯೋ:– ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ದ್ವ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಓಸಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದ್ವಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, 'ದ್ವಯೋಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವ – ಇಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

(ದೀರ್ಘ) ಈಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಗಳು.

ಸೂತ್ರ: 194. ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ (6.1.105)

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಪೀ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಪಪೌ । ಪಪ್ಯಃ। ಹೇ ಪಪೀಃ। ಪಪೀಮ್। ಪಪ್ಯಾ। ಪಪೀಭ್ಯಾಮ್। ಪಪೀಭಿಃ। ಪಪ್ಯೇ।

ಪಪೀಭ್ಯಃ। ಪಪ್ಯಃ। ಪಪ್ಯೋಃ। ದೀರ್ಘತ್ವಾತ್ ನ ನುಟ್, ಪಪ್ಯಾಮ್। ಙೌ ತು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ। ಪಪೀ, ಪಪ್ಯೋಃ, ಪಪೀಷು। ಏವಂ ವಾತಪ್ರಮ್ಯಾದಯಃ। ಬಹ್ವ್ಯಃ ಶ್ರೇಯಸ್ಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ।

(ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎನ್ನುವದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪಪೀಃ ಎಂದು ಹೆಸರು).

ಉದಾ– ಪಪೀಃ–ಪ್ರಥಮಾ–ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಪೀಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಪ್ಯೌ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತ–ವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅದಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಪಪ್ಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಪಪ್ಯಃ –ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪೀ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವಾದ ನಂತರ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಪ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಹೇ ಪಪೀಃ – ಸಂಬೋಧನ – ವಿಭಕ್ತಿಯ – ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಪಪೀ–ಶಬ್ದವು ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸು' ಗೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ ಹೇ ಪಪೀಃ! ಎಂದಾಗಿದೆ. (ಸಂಬೋಧನದ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ).

ಉದಾ– ಪಪೀಮ್–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ 'ಪಪೀಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಪಪೀನ್–ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಪಪೀಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋನಃ ಪುಂಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಪೀನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ–ಪಪ್ಯಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಪಪ್ಯಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಪಪೀಭ್ಯಾಮ್ – ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಪಪೀ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಪಪೀಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಪಪೀಭಿಃ –ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಪೀಭಿಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಪ್ಯೇ – ಚತುರ್ಥಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಪಪ್ಯೇ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಪೀಭ್ಯಃ – ಚತುರ್ಥೀ ಹಾಗೂ ಪಂಚಮೀಯ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಪಪೀಭ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಪ್ಯಃ –ಪಂಚಮೀ ಹಾಗೂ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಪಪ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಪ್ಯೋಃ –ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಪ್ಯೋಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಪ್ಯಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಾರದೇ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ 'ಪಪ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಪೀ – ಸಪ್ತಮೀಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಪಪೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಪ್ಯೋಃ –ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪವು ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಪೀಷು –ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪೀ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಷತ್ವಾದೇಶ (ಆದೇಶ–ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ)ದಿಂದ ಪಪೀಷು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾತಪ್ರಮೀ, ಯಯೀ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳೂ ಇದರಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ– ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಉಳ್ಳವನು ಯಾವನೋ ಅವನು ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್–ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–ದೀರ್ಘಾತ್–ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದು ಈಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದ (ಙ್ಯಂತ) ವಾಗಿದೆ.

(ನದೀ–ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 195. ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ (1.4.3)

ವೃತ್ತಿಃ–ಈತ್–ಊತ್–ಅನ್ತೌ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗೌ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ।

ವಾ॥ **ಪ್ರಥಮಲಿಂಗಗ್ರಹಣಮ್ ಚ ಪೂರ್ವಂ** ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯಸ್ಯ ಉಪಸರ್ಜನತ್ವೇ ಅಪಿ ನದೀತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಯೂ, ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ, ನದೀ।

ಅರ್ಥ– ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳಾದ ದೀರ್ಘ 'ಈ'ಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು 'ಊ'ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ – (**ವಾ॥ ಪ್ರಥಮಲಿಂಗಗ್ರಹಣಮ್ ಚ**)। –

ಮೊದಲು (ಅಂದರೆ ಸಮಾಸವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಎಂದರ್ಥ) ಯಾವ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿತ್ತೋ ಅದು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲಿಂಗಾನ್ತರವನ್ನು ತಾಳಿದರೂ, ಅದು ಸಮಾಸ ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಾರಾ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ಬಹು–ಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಸ್ತೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಬಹು ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಲಿಂಗಾಂತರವನ್ನು ಪಡೆದರೂ (ಬಹ್ವ್ಯಃ ಶ್ರೇಯಸ್ಯಃ ಯಸ್ಯಸಃ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವನ್ನು ಪಡೆದರೂ) ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಲಿಂಗಾಂತರವನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೂ ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 196. ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ (7.3.107)

ವೃತ್ತಿಃ– ಅಂಬಾರ್ಥಾನಾಂ ನದ್ಯನ್ತಾನಾಂ ಚ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೌ। ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ!

ಪ. ಛೇ. – ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. 'ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಅಂಬಾ (ತಾಯಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ಮತ್ತು ನದೀ ಸಂಜ್ಞಕ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ (ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ) ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ಅಂಬ!

ಉದಾ – ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ! – ಈ ಶಬ್ದವು ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ವರ್ಣವಾದ 'ಇ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏಙ್–ಹ್ರಸ್ವಾತ್–ಸಂಬುದ್ಧೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ! ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಆಟ್–ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 197. ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ (7.3.112)

ವೃತ್ತಿಃ–ನದ್ಯಂತಾತ್ ಪರೇಷಾಂ ಜಿತಾಂ ಆಟ್–ಆಗಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಆಟ್, ನದ್ಯಾಃ ।

ಅ. ವ್ಯ –'ಘೇರ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ವಚನ–ವಿಪರಿಣಾಮವಾಗಿ

'ಜಿತಾಂ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ನದ್ಯಂತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿತ್ (ಜೇ, ಙಸಿ. ಙಸ್ ಮತ್ತು ಙಿ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಟ್ ನದ್ಯಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಆಟ್‌ನದ್ಯಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆಟ್'-ನ 'ಟ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದರ ಉದಾಹರಣೆಯು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 198. ಆಟಶ್ಚ (6.1.90)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಟಃ ಅಚಿ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಬಹುಶ್ರೇ೦ಯಸ್ಯೈ। ಬಹುಶ್ರೇ೦ಯಸ್ಯಾಃ। ಬಹುಶ್ರೇ೦ಯಸೀನಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಆಟಃ, ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಇಕೋಯಣಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–'ಆಟ್' ಗೆ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ :–ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯೈ=ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆ+ಐ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಏ'ಕಾರರೂಪವಾದ ಅಚ್ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ+ಐ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯೈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಃ – ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಙಸಿ (ಅಸ್). ಙಸ್(ಅಸ್)ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂದರೆ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆಣ್‌ನದ್ಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟ್ ಬಂದು ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ ಆ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಆಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ, ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನದ್ಯಂತ ಆಗುವುದರಿಂದ ಆಮ್‌ಗೆ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ನ್+ಆಮ್=ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀನಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–199. ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ (7.3.116)

ವೃತ್ತಿಃ–ನದ್ಯನ್ತಾತ್ ಆಬನ್ತಾತ್ 'ನೀ'–ಶಬ್ದಾತ್ ಚ ಪರಸ್ಯ ಙೇಃ ಆಮ್।

ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಮ್। ಶೇಷಂ ಪಪೀವತ್। ಅಙ್ಯನ್ತತ್ವಾತ್ ಸುಲೋಪಃ–ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ, ಶೇಷಂ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀವತ್। ಪ್ರಧೀಃ॥

ಪ. ಛೇ. – ಜೇಃ, ಆಮ್, ನದೀ, ಆಪ್, ನೀಭ್ಯಃ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ನದ್ಯನ್ತ, ಆಬನ್ತ ಮತ್ತು 'ನೀ' ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಜಿ' – ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶವು ಬರುವುದು.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಮ್=ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಇ (ಜಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಆಮ್‌ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು 'ಆಣ್‌ನದ್ಯಾಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆ+ಆಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಟಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ+ಆಮ್ ಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ 'ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಪಪೀ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ –ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ – (ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಮೀರಿದ ಪುರುಷನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಶಬ್ದವು 'ಙ್ಯನ್ತ'ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ (ಜೀಪ್, ಜೀಷ್, ಜೀನ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದನ್ನೂ ಅಂತವಾಗಿ ಪಡೆಯದೆ ಇರುವುದರಿಂದ) 'ಹಲ್–ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದದ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮ್ ಎಂಬ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ಯಾದಯಃ ಕ್ರಾಂತಾದ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ, ಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು ಗೌಣವಾದರೂ ಪ್ರಥಮ ಲಿಂಗ ಗ್ರಹಣದ್ವಾರಾ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಧೀಃ –(ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮನನ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ) – ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಧೀ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪ್ರಧೀಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಙ್ಯನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಧ್ಯಾಯತಿ ಇತಿ ಪ್ರಧೀಃ॥ ಪ್ರಪೂರ್ವಕ 'ಧ್ಯೈ' ಚಿಂತಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಧ್ಯಾಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು

ಸರ್ವಾಪಹಾರಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಾಸಾರಣವು ಆಗಿ, ಪ್ರ+ಧ್+ಇ+ಐ+ಃಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಐ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಹಲಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ – 'ಪ್ರಧೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಯಙ್ - ಉವಙ್ - ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 200. ಅಚಿ ಶ್ನು–ಧಾತು–ಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ (6.4.77)

ವೃತ್ತಿಃ– ಶ್ನು–ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ ಇ–ವರ್ಣ–ಉ–ವರ್ಣಾಂತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಭ್ರೂ–ಇತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಇಯಙುವಙೌ ಸ್ತಃ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ–

ಪ. ಛೇ. – ಅಚಿ, ಶ್ನು–ಧಾತು–ಭ್ರುವಾಂ, ಯ್ವೋಃ, ಇಯಙ್–ಉವಙೌ।

ಅ. ವೃ. –'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ।

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಶ್ನು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಅಂಗದ, 'ಇ' ವರ್ಣಾಂತ ಮತ್ತು 'ಉ' ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುರೂಪ ಅಂಗದ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಪ್ರಧೀ' ಮತ್ತು 'ಭ್ರೂ' ರೂಪ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಗಳಾದ 'ಇ'ಕಾರ, 'ಉ'ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಇಯಙ್' ಮತ್ತು 'ಉವಙ್' – ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ಪ್ರಧ್ಯೌ:– ಪ್ರಥಮಾ– ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ – ಪ್ರಧೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. 'ಈ' ಕಾರವು 'ಇ'ವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇಂತಹ 'ಈ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಣಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 201. ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ(6.4.82)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತು–ಅವಯವ–ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವೋ ನ ಭವತಿ ಯಃ ಇ–ವರ್ಣಃ, ತದನ್ತಃ ಯಃ ಧಾತುಃ ತದನ್ತಸ್ಯ ಅನೇಕಾಚಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಯಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ। ಪ್ರಧ್ಯೌ। ಪ್ರಧ್ಯಃ। ಪ್ರಧ್ಯಮ್। ಪ್ರಧ್ಯೌ। ಪ್ರಧ್ಯಃ। ಪ್ರಧ್ಯಿ । ಶೇಷಂ ಪಪೀವತ್। ಏವಂ ಗ್ರಾಮಣೀಃ। ಙೌ ತು ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾಮ್। ಅನೇಕಾಚಃ ಕಿಮ್– ನೀಃ। ನಿಯೌ। ನಿಯಃ। ಅಮಿ,ಶಸಿ ಚ ಪರತ್ವಾತ್ ಇಯಙ್। ನಿಯಮ್। ನಿಯೌ। ನಿಯಃ। ಙೇಃ ಆಮ್, ನಿಯಾಮ್। ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಿಮ್? ಸುಶ್ರಿಯೌ। ಯವಕ್ರಿಯೌ।

ಪ. ಛೇ. – ಏಃ, ಅನೇಕಾಚಃ, ಅಸಂಯೋಗ–ಪೂರ್ವಸ್ಯ ।

ಅ.ವೃ. –'ಇಣೋಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅಚಿ–ಶ್ನುಧಾತು–ಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ'(6.4.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ 'ಏಕದೇಶವಾದ ಧಾತು' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತ್ವವಯವವಾದ, ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಪೂರ್ವವಾಗಿ ಇಲ್ಲದೇಯೂ ಇರುವ, ಯಾವ 'ಇ'ವರ್ಣಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿದೆಯೋ, ಅದರ ಅನ್ತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅನೇಕಾಚ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾದ ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾದಾಗ 'ಯಣ್' (ಯ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

1. ಉದಾ- ಪ್ರಧ್ಯೌ ಪ್ರಥಮಾ-ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ - ಪ್ರಧೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಬಾಧಿತವಾಗಿ 'ಯಣ್' (ಯ್)-ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಪ್ರಧ್ಯೌ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

2. ಉದಾ- ಪ್ರಧ್ಯಃ- ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ, ಷಷ್ಠೀ, ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಜಸ್, ಶಸ್, ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಧೀ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಪ್ರಧ್ಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪ್ರಧ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

3. ಉದಾ-ಪ್ರಧ್ಯಮ್ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಪ್ರಧೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು 'ಇಯಙ್' ಅನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಯಣ್'(ಯ್) ಅನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ, 'ಯಣ್'(ಯ್) ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಪ್ರಧ್ಯಮ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

4. ಉದಾ- ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಷಷ್ಠೀ, ಏಕವಚನಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಕ್ರ. ಸಂ. 2ರಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

5. ಉದಾ- ಪ್ರಧೀಃ- ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ -ಪ್ರಧೀ +ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಧ್ಯಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:-ಈ ಶಬ್ದದ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಪಪೀ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಗ್ರಾಮಣೀಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಗ್ರಾಮಣೀಃ- ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಗ್ರಾಮಣೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಅಜ್ಯಂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ 'ಗ್ರಾಮಣೀಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾಮ್ - ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಗ್ರಾಮಣೀ+(ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿ' ಗೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್ರಾಮಣೀ+ಆಮ್ ಎದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್'(ಯ್) ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನೇಕಾಚ್ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ? ಅಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಸಿರುವರು.

1. ಉದಾ-ನೀಃ- ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ-ನೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಜ್ಯಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಲ್-ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್'

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ನೀಃ ಎಂದಾಗಿದೆ (ಇದು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಲ್ಲ. ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನೀಯೌ-ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಕ್ರ. ಸಂ. 2 ರಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ).

2. ಉದಾ- ನಿಯೌ- ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ನಿಯೌ-ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ. ನಿ+ ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬಾರದೇ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ನ್+ಇಯ್+ಔ='ನಿಯೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಅನೇಕಾಚ್ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇದು ಉತ್ತರವಾಗಿದೆ).

[ವಿವರಣೆ-ನೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದರ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಪುನಃ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಚಿ ಶ್ನು-ಧಾತು-ಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ (6.4.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.]

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದರೆ, ಜಸ್ ಮತ್ತು ಶಸ್ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಿಯಃ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. (ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ಉದಾ- ನಿಯಮ್- ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ (ನಿಯಮ್)=ನೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ'(6.1.107) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪರಸೂತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಚಿ ಶ್ನು-ಧಾತು-ಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" (6.4.77) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ನ್+ಇಯ್+ಅಮ್=ನಿಯಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ನಿಯಃ- ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ನಿಯಃ= ನೀ+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,'ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ'ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಪರವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ನ್+ಇಯ್+ಅಸ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ನಿಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ನಿಯಾಮ್ - ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ (ನಿಯಾಮ್)=ನೀ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ನೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ನ್+ಇಯ್+ಆಮ್= ನಿಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

'ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿರುವರು? ಅಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ

ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಸುವರು.

ಸುಶ್ರಿಯೌ ಮತ್ತು ಯವಕ್ರಿಯೌ ಎಂಬ ಎರಡರಲ್ಲೂ ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಕ್ರೀ ಇವೆರಡರ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾದ ಈ ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವವಾಗಿಲ್ಲಾ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 202. ಗತಿಶ್ಚ (1.4.60)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ವಾ॥ ಗತಿ-ಕಾರಕೇತರ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಯಣ್ ನೇಷ್ಯತೇ। ಶುದ್ಧಧಿಯೌ।

ಪ. ಛೇ. – ಗತಿಃ, ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ –ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಪದವು, 'ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೆ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರ, ಪರಾ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗವಿದ್ದಾಗ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ವಾರ್ತಿಕ –**ವಾ॥ ಗತಿ-ಕಾರಕೇತರ-ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಯಣ್ ನೇಷ್ಯತೇ। –**

ಗತಿ ಮತ್ತು ಕಾರಕ ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪೂರ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವಿರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ – ಶುದ್ಧಧೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧ ಎಂಬ ಪದವು ಗತಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶುದ್ಧಧೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶುದ್ಧಧಿಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ. (ಇದು ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಯಣ್-ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 203. ನ ಭೂ ಸುಧಿಯೋಃ (6.4.85)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏತಯೋಃ ಅಚಿ ಸುಪಿ ಯಣ್ ನ। ಸುಧಿಯೌ। ಸುಧಿಯಃ, ಇತ್ಯಾದಿ। ಸುಖಮಿಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಸುಖೀಃ। ಸುತಂ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಸುತೀಃ। ಸುಖ್ಯೌ, ಸುತ್ಯೌ। ಸುಖ್ಯುಃ, ಸುತ್ಯುಃ। ಶೇಷಂ ಸುಧೀವತ್। ಶಂಭುಃ ಹರಿವತ್। ಏವಂ ಭಾನ್ವಾದಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ.–'ಅಚಿ ಶ್ನು ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಓಃ ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಇಣೋಯಣ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಭೂ ಮತ್ತು ಸುಧೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿಚನದಲ್ಲಿ–ಸುಧೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಬಾರದೇ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವಾಗಿ, ಸುಧ್+ಇಯ್+ಔ=ಸುಧಿಯೌ ಎಂದಾಯಿತು. (ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ). ಇದರಂತೆ ಸುಧಿಯಃ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನ–ವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸುಖೀಃ – ಎಂದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಸುತೀಃ ಎಂದರೆ ಮಗನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳು ಈಕಾರಾಂತಗಳಾಗಿವೆ. ಈಕಾರವು ಙ್ಯಂತವಲ್ಲ.

ಸುಖ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಕ್ಯಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸುಖ+ಕ್ಯಚ್(ಯ)=ಸುಖಯ ಎಂದಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಕ್ಯಚಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರ ಬಂದು, ಸುಖೀಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, 'ಅತೋಲೋಪಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಖೀಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಯ ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಖೀ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಖೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುಖೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸುತೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ– ಸುಖಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಸುಖ್ಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಸುತ್ಯೌ ಎಂಬುದೂ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಖೀ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ, ಸುಖ್+ಯ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ–ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸುಖ್ಯುಃ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರಂತೆ ಸುತ್ಯುಃ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವುಗಳ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಪ್ರಧೀ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ

ಈ–ಕಾರಾನ್ತ 'ಸುಖೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುಖೀಃ	ಸುಖ್ಯೌ	ಸುಖ್ಯುಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸುಖ್ಯಮ್	ಸುಖ್ಯೌ	ಸುಖ್ಯುಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸುಖ್ಯಾ	ಸುಖೀಭ್ಯಾಮ್	ಸುಖೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುಖ್ಯೇ	ಸುಖೀಭ್ಯಾಮ್	ಸುಖೀಭ್ಯಃ

ಪಂಚಮೀ	ಸುಖ್ಯುಃ	ಸುಖೀಭ್ಯಾಮ್	ಸುಖೀಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ಸುಖ್ಯುಃ	ಸುಖ್ಯೋಃ	ಸುಖ್ಯಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುಖ್ಯಿ	ಸುಖ್ಯೋಃ	ಸುಖೀಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸುಖೀಃ	ಹೇ ಸುಖ್ಯೌ	ಹೇ ಸುಖ್ಯಃ।

ಸೂಚನೆ: 'ಸುತೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳೂ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಈಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

'ಉ'ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಶಂಭು ಶಬ್ದವು ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಭಾನು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

[ಇಲ್ಲಿಗೆ ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು].

[ಸೂಚನೆ: ಊ (ದೀರ್ಘ)ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳ ನಂತರ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ]. (ಸೂತ್ರ 210 ನೋಡಿರಿ).

(ಋ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ)

(ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 204. ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ (7.1.95)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ಕ್ರೋಷ್ಟು-ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಕ್ರೋಷ್ಟೃಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ।

ಅ.ವೃ. - 'ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಇತೋಽಅತ್-ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಂಬುದ್ಧಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ (ಸ್ವಾದಿ ಪಞ್ಚ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು)ವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಾನ್ತ ಕ್ರೋಷ್ಟು ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಋ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 205. ಋತೋ ಙಿ-ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (7.3.110)

ವೃತ್ತಿಃ-ಋತೋಽಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣೋ ಙೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚ। ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಅ.ವೃ. -'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ, 'ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ'ಕಾರಾನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಙಿ' ಮತ್ತು

ಸರ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋ'ಕಾರಾಂತ ಅಂಗವಾದ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 206. ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋऽನೇಹಸಾಂ ಚ (7.1.94)

ವೃತ್ತಿಃ–ಋದಂತಾನಾಂ ಉಶನಸಾದೀನಾಂ ಚ ಅನಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ।

ಪ. ಛೇ. – ಋತ್–ಉಶನಸ್–ಪುರುದಂಸಃ, ಅನೇಹಸಾಂ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಅನಙ್ ಸೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೌ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ–ಋಕಾರಾಂತ, ಉಶನಸ್, ಪುರುದಂಸಸ್ ಮತ್ತು ಅನೇಹಸ್ ಎಂಬ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಅನಙ್' (ಅನ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಅನಙ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿದ್ದರೂ 'ಙಿಚ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣ(ಋ)ಕ್ಕೇನೇ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಅನ್(ಅನಙ್)+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 207. ಅಪ್ತೃನ್ – ತೃಚ್ – ಸ್ವಸೃ – ನಪ್ತೃ – ನೇಷ್ಟೃ – ತ್ವಷ್ಟೃ – ಕ್ಷತ್ತೃ – ಹೋತೃ–ಪೋತೃ– ಶಾಸ್ತ್ರೂಣಾಮ್ (6.4.11)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಬಾದೀನಾಂ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ। ಕ್ರೋಷ್ಟಾ। ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ। ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಃ। ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಮ್। ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ। ಕ್ರೋಷ್ಟೂನ್।

ಪ.ಛೇ. – ಅಪ್ತೃನ್ – ತೃಚ್ – ಸ್ವಸೃ – ನಪ್ತೃ – ನೇಷ್ಟೃ – ತ್ವಷ್ಟೃ– ಕ್ಷತ್ತೃ – ಹೋತೃ– ಪೋತೃ–ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರೂಣಾಮ್

ಅ. ವ್ಯ. –"ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ'ಎಂಬ ಪದವೂ "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋऽಣಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಪ್, ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಶಬ್ದಗಳ ಹಾಗೂ

ಸ್ವಸೃ, ನಪ್ತೃ, ನೇಷ್ಟೃ, ತ್ವಷ್ಟೃ, ಕ್ಷತ್ತೃ, ಹೋತೃ, ಪೋತೃ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಾಸ್ತೃ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

[ಅಪ್ – ಜಲ, ಸ್ವಸೃ– ಸಹೋದರಿ, ನಪ್ತೃ – ಮಗಳಮಗ, ನೇಷ್ಟೃ – ದಾನ ಮಾಡುವವನು, ತ್ವಷ್ಟೃ– ಅಸುರ, ಕ್ಷತ್ತೃ – ಕತ್ತರಿಸುವವನು(ಶಿಲ್ಪಿ),ಸಾರಥಿ ಅಥವಾ ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಅಥವಾ ವಿದುರನಂತೆ ಜನ್ಮತಾಳಿದವನು, ಹೋತೃ – ಹೋಮ ಮಾಡುವವನು, ಪೋತೃ – ಪಾವನಗೊಳಿಸುವವನು, ಪ್ರಶಾಸ್ತೃ – ಶಾಸನ ಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥ).

ಉದಾ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಅನಜ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ಅನಜ್'ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿದ್ದರೂ 'ಙಿಚ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣ(ಋ)ಕ್ಕೇನೇ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಅನ್(ಅನಜ್)+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಅನ್+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಕ್ರೋಷ್ಟನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ – 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, ಮತ್ತು 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋತೋಙಿಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು,

ಕ್ರೋಷ್ಟರ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಃ –ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಮ್– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಪಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟೂನ್ –ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೋಷ್ಟು+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶಸ್' ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾಗದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಬಾರದೇ, 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ' ಕ್ರೋಷ್ಟೂ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋಃ ನಃ ಪುಂಸಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್'

ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್'ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟೂನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 208. ವಿಭಾಷಾ ತೃತೀಯಾದಿಷ್ವಚಿ (7.1.97)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಜಾದಿಷು ತೃತೀಯಾದಿಷು ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ ವಾ ತೃಜ್ವತ್। ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರಾ।ಕ್ರೋಷ್ಟುನಾ।ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೇ।

ಪ. ಛೇ. – ವಿಭಾಷಾ, ತೃತೀಯಾದಿಷು, ಅಚಿ ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ತೃಜ್ವದ್‌ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೃಜ್ವತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟು+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಋ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ, ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ರ್+ಆ=ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃಜ್ವದ್ಭಾವದ ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಕ್ರೋಷ್ಟುನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟ. (ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್, ಕ್ರೋಷ್ಟುಭಿಃ)

ಉದಾ–ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೇ – ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರಾಂತ 'ಗುರು' ಶಬ್ದದಂತೆ ಕ್ರೋಷ್ಟವೇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೇ, ಕ್ರೋಷ್ಟವೇ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ–ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟ (ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್, ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಃ)

ಉದಾ–ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. (ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್, ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಃ)

(ಉತ್ (ಉ) ಎಂಬ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 209. ಋತ ಉತ್ (6.1.111)

ವೃತ್ತಿಃ–ಋತೋ ಙಸಿ ಙಸೋಃ ಅತಿ ಉತ್–ಏಕಾದೇಶಃ। ರಪರಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –'ಙಸಿಙಸೋಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಸಿಙಸೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು

'ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಹ್ರಸ್ವ ಋಕಾರಾಂತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ'ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವಾಗ ರೇಫ ಸಹಿತವಾಗಿ ಉರ್ ಎಂದೇ ಆದೇಶವಾಗಿ) ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಟುರ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಸ್-ಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 210. ರಾತ್ ಸಸ್ಯ (8.2.24)

ವೃತ್ತಿಃ-ರೇಫಾತ್ ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಏವ ಲೋಪಃ ನಾನ್ಯಸ್ಯ। ರೇಫಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಃ। ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ-2। ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೋಃ-2।

ವಾ॥ ನುಮ್-ಅಚಿರ-ತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವ-ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ।

ಕ್ರೋಷ್ಟೂನಾಮ್। ಕ್ರೋಷ್ಟರಿ। ಪಕ್ಷೇ ಹಲಾದೌ ಚ ಶಂಭುವತ್। ಹೂಹೂಃ। ಹೂಹ್ವೌ ಹೂಹ್ವಃ। ಹೂಹೂಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ। ಅತಿಚಮೂ ಶಬ್ದೇ ತು ನದೀ ಕಾರ್ಯಂ ವಿಶೇಷಃ। ಹೇ ಅತಿಚಮು!। ಅತಿ ಚಮ್ವೈ। ಅತಿ ಚಮ್ವಾಃ। ಅತಿಚಮೂನಾಮ್।.....ಖಲಪೂಃ।

ಅ. ವೃ -'ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವು 'ಸ್'ಕಾರವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ವರ್ಣವು ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. -

ಉದಾ- ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ - ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟುರ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ -'ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅನಂತರ ರೇಫಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕ್ರೋಷ್ಟೋಃ-ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಉ+ ಅಸ್(ಙಸಿ) ಮತ್ತು ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಉ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ "ಘೇರ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ ಓ+ಅಸ್(ಙಸಿ) ಮತ್ತು ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಓ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙಸಿ ಙಸೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಓ' ಕಾರವು ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟೋ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕ್ರೋಷ್ಟೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ - ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ಋ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ರೇಫ (ರ್) ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ರ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೋಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪಂಚಮೀ

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟು+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ॥ – **ನುಮ್-ಅಚಿ-ರ-ತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ**

ಅರ್ಥ– ನುಮ್, ಮತ್ತು ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆಗುವ ರೇಫಾದೇಶ ಮತ್ತು ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ – ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತುಲ್ಯಬಲವಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧ ಬಂದಾಗ **'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೆ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಾಗದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು **ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು** ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ 'ಇಕೋಽಚಿವಿಭಕ್ತೌ, "ತೃಜ್ವದ್ ಕೋಷ್ಟುಃ" "ಅಚಿ ರ ಋತಃ" ಇವು ಎಲ್ಲವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವಾದ 'ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್' ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪೂರ್ವ-ವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪದ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಪರಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡದೆ, ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರ್ಥ) ನುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ಆಮ್ ಗೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ –ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟು+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟು+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಾಮಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟೂನಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ನುಡಾಗಮವು ಬಂದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಹಲಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-ಕ್ರೋಷ್ಟರಿ-ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ಟರಿ-ಕ್ರೋಷ್ಟು+ಇ(ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಋತೋಙಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ 'ಅರ್' ಬಂದು ಕ್ರೋಷ್ಟರ್+ಇ=ಕ್ರೋಷ್ಟರಿ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೋಷ್ಟು ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು ಗುರು ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಉ' ಕಾರಾಂತ 'ಕ್ರೋಷ್ಟು' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ	ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟಾರಂ	ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ	ಕ್ರೋಷ್ಟೂನ್।
ತೃತೀಯಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರಾ, ಕ್ರೋಷ್ಟುನಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೇ, ಕ್ರೋಷ್ಟವೇ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಃ।

ಪಂಚಮೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ, ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟುಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ, ಕ್ರೋಷ್ಟೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೋಃ, ಕ್ರೋಷ್ಟ್ವೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟೂನಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟರಿ, ಕ್ರೋಷ್ಟೌ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೋಃ, ಕ್ರೋಷ್ಟ್ವೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟುಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಟೋ!	ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಟಾರೌ!	ಹೇಕ್ರೋಷ್ಟಾರಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ (ಹ್ರಸ್ವ) ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

(ದೀರ್ಘ) ಊ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ -ಹೂಹೂ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಹೂಹೂಃ ಎಂದಾಗಿದೆ (ಗಂಧರ್ವನ ಹೆಸರು). ಇದು 'ಊ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವದರಿಂದ 'ಘಿ' ಮತ್ತು 'ನದಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಯಾವದೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇದರ ರೂಪಗಳು ಬೇರೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹೂಹ್ವೌ - ಹೂಹೂ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದಿರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಯಣಾದೇಶದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಹೂಹ್ವೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹೂಹ್ವಃ - ಹೂಹೂ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದಿರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು, "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಹೂಹೂ+ವ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಹೂಹ್ವಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹೂಹೂಮ್-ಹೂಹೂ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹೂಹೂಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಗಳ ಜೋಡಣೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಊ' ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಹೂಹೂ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಹೂಹೂಃ	ಹೂಹ್ವೌ	ಹೂಹ್ವಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಹೂಹೂಮ್	ಹೂಹ್ವೌ	ಹೂಹೂನ್।
ತೃತೀಯಾ	ಹೂಹ್ವಾ	ಹೂಹೂಭ್ಯಾಮ್	ಹೂಹೂಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ಹೂಹ್ವೇ	ಹೂಹೂಭ್ಯಾಮ್	ಹೂಹೂಭ್ಯಃ।
ಪಂಚಮೀ	ಹೂಹ್ವಃ	ಹೂಹೂಭ್ಯಾಮ್	ಹೂಹೂಭ್ಯಃ।

ಷಷ್ಠೀ	ಹೂಹ್ವಃ	ಹೂಹ್ವೋಃ	ಹೂಹ್ವಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಹೂಹ್ವಿ	ಹೂಹ್ವೋಃ	ಹೂಹೂಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಹೂಹೂಃ	ಹೇ ಹೂಹ್ವೌ	ಹೇ ಹೂಹ್ವಃ।}

ಉದಾ– ಅತಿಚಮೂ: (ಸೇನೆಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದವನು) ಶಬ್ದವು ಹೂಹೂ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಚಮೂಮ್ ಅತಿಕ್ರಾನ್ತಃ=ಅತಿಚಮೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಮೂ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮಾಸವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ["ಪ್ರಥಮಲಿಙ್ಗ ಗ್ರಹಣಂ ಚ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ] 'ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದ್ದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಕಾರ್ಯವು "ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ, "ಆಣ್‌ನದ್ಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮಬಂದು, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಆದೇಶ ಮೊದಲಾದವು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರ ರೂಪವು 'ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ' ರೂಪದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಈ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಅತಿಚಮೂಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ವ್' ಕಾರವು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂತರವಿದೆ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದು ಙ್ಯನ್ತ ವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸು(ಸ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇದು 'ಙ್ಯನ್ತವಾಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಸು(ಸ್) ಗೆ ಲೋಪ ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಊ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಅತಿಚಮೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಅತಿಚಮೂಃ	ಅತಿಚಮ್ವೌ	ಅತಿಚಮ್ವಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅತಿಚಮೂಮ್	ಅತಿಚಮ್ವೌ	ಅತಿಚಮೂನ್।
ತೃತೀಯಾ	ಅತಿಚಮ್ವಾ	ಅತಿಚಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅತಿಚಮೂಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ಅತಿಚಮ್ವೈ	ಅತಿಚಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅತಿಚಮೂಭ್ಯಃ।
ಪಂಚಮೀ	ಅತಿಚಮ್ವಾಃ	ಅತಿಚಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅತಿಚಮೂಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ಅತಿಚಮ್ವಾಃ	ಅತಿಚಮ್ವೋಃ	ಅತಿಚಮೂನಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಅತಿಚಮ್ವಾಮ್	ಅತಿಚಮ್ವೋಃ	ಅತಿಚಮೂಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಅತಿಚಮು!	ಹೇ ಅತಿಚಮ್ವೌ!	ಹೇ ಅತಿಚಮ್ವಃ!

ಉದಾ–ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತಿಚಮೂ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅತಿಚಮೂಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಅತಿಚಮು – ಅತಿಚಮೂ+ಸ್

(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಅತಿಚಮು+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏಙ್ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಹೇ ಅತಿಚಮು! ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತಿಚಮೂ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಬಂದು ಅತಿಚಮೂಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತಿಚಮ್ವಾ – ಅತಿಚಮೂ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ" ಅತಿಚಮ್ವಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತಿಚಮ್ವೈ – ಅತಿಚಮೂ+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು

ಅತಿಚಮೂ+ಆ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅತಿಚಮೂ+ಐ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಅತಿಚಮ್ವೈ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಚಮೂ+'ಙಸಿ'(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಅತಿಚಮೂ+'ಙಸ್'(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಟ್ ಆಗಮ, ನದೀ ಕಾರ್ಯ, ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಯಣಾದೇಶಗಳಿಂದ ಅತಿಚಮ್ವಾಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ–ಷಷ್ಠೀ–ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅತಿಚಮೂನಾಮ್ – ಅತಿಚಮೂ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನದೀ ಕಾರ್ಯ ರೂಪವಾದ ನುಡಾಗಮ ಬಂದು ಅತಿಚಮೂನಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತಿಚಮ್ವಾಮ್ – ಅತಿಚಮೂ+ಙಿ (ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಙಿಗೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ, ಆಟ್ ಆಗಮ, ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ಯಣಾದೇಶಗಳಿಂದ ಅತಿಚಮ್ವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

[ಸೂಚನೆ: ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು].

ಉದಾ–ಖಲಪೂಃ–ಖಲಂ ಪುನಾತಿ ಇತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ (ಗದ್ದೆಯನ್ನು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಸೇವಕನು ಎಂದರ್ಥ).

ಉದಾ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಖಲಪೂಃ–ಖಲಪೂ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಖಲಪೂಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ಯಣ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 211. ಓಃ ಸುಪಿ (6.4.86)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತ್ವವ0ುವ–ಸಂ0ುೋಗಪೂರ್ವಃ ನ ಭವತಿ 0ುಃ 'ಉ' ವರ್ಣಃ, ತದಂತಃ ಯಃ ಧಾತುಃ ತದನ್ತಸ್ಯ ಅನೇಕಾಚಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ 0ುಣ್ ಸ್ಯಾತ್; ಅಚಿ ಸುಪಿ। ಖಲಪ್ವೌ ಖಲಪ್ವಃ। ಏವಂ ಸುಲ್ವಾದ0ುಃ। ಸ್ವಭೂಃ। ಸ್ವಭುವೌ। ಸ್ವಭುವಃ। ... ವರ್ಷಾಭೂಃ।

ಅ.ವ್ಯ.-'ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗ-ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಚಃ ಮತ್ತು ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಚಿ ಶ್ನು-ಧಾತು-ಭ್ರುವಾಂ-ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತೋಃ ಮತ್ತು ಅಚಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಹಾಗೆಯೇ 'ಇಯೋಯಣ್' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯಣ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗರಹಿತವಾದ ಯಾವ ಒಂದು 'ಉ'ಕಾರವಿರುವುದೋ ಅಂತಹ 'ಉ'ಕಾರವನ್ನೇ ಅಂತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅನೇಕಾಚ್ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಣಾದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಖಲಪ್ವೌ – ಖಲಪೂ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ 'ಊ' ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲ. ತದಂತವಾದ ಧಾತುವು ಪೂ, ಇದನ್ನು ಅಂತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅಂಗವೆಂದರೆ ಖಲಪೂ ಎಂಬುದು. ಇದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿದೆ. ಔ ಎಂಬ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಯಣ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಖಲಪ್+ವ್+ಔ=ಖಲಪ್ವೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ (ಜಸ್), ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ (ಶಸ್), ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ (ಓಸ್) ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ಖಲಪ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಊ-ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಖಲಪೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿ.ವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಖಲಪೂಃ	ಖಲಪ್ವೌ	ಖಲಪ್ವಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಖಲಪ್ವಮ್	ಖಲಪ್ವೌ	ಖಲಪ್ವಃ।
ತೃತೀಯಾ	ಖಲಪ್ವಾ	ಖಲಪೂಭ್ಯಾಮ್	ಖಲಪೂಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ಖಲಪ್ವೇ	ಖಲಪೂಭ್ಯಾಮ್	ಖಲಪೂಭ್ಯಃ।
ಪಂಚಮೀ	ಖಲಪ್ವಃ	ಖಲಪೂಭ್ಯಾಮ	ಖಲಪೂಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ಖಲಪ್ವಃ	ಖಲಪ್ವೋಃ	ಖಲಪ್ವಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಖಲಪ್ವಿ	ಖಲಪ್ವೋಃ	ಖಲಪೂಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಖಲಪೂಃ!	ಹೇ ಖಲಪ್ವೌ!	ಹೇ ಖಲಪ್ವಃ!

ಸೂಚನೆ: ಇದರಂತೆ ಸುಲೂಃ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವವನು) ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ಊ-ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ವಭೂ- ಶಬ್ದ

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭೂಃ – ಸ್ವಭೂ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಸ್ವಭೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ವಭುವೌ – ಸ್ವಭೂ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಕೋಯಣಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು ಪುನಃ ಯಣಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಅಚಿ ಶ್ನು-ಧಾತು-ಭ್ರುವಾಂ-ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉವಙ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಏರನೇಕಾಚೋऽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದಕ್ಕೆ "ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಅಚಿ ಶ್ನು-ಧಾತು-ಭ್ರುವಾಂ-ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಭ್+ಉವ್+ಔ=ಸ್ವಭುವೌ ಎಂದು ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಊ-ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ವಭೂ-ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ಸ್ವಭೂಃ	ಸ್ವಭುವೌ	ಸ್ವಭುವಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸ್ವಭುವಮ್	ಸ್ವಭುವೌ	ಸ್ವಭುವಃ।
ತೃತೀಯಾ	ಸ್ವಭುವಾ	ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಭೂಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ಸ್ವಭುವೇ	ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಭೂಭ್ಯಃ।
ಪಂಚಮೀ	ಸ್ವಭುವಃ	ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಭೂಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ಸ್ವಭುವಃ	ಸ್ವಭುವೋಃ	ಸ್ವಭುವಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ಸ್ವಭುವಿ	ಸ್ವಭುವೋಃ	ಸ್ವಭೂಷು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸ್ವಭೂಃ!	ಹೇ ಸ್ವಭುವೌ!	ಹೇ ಸ್ವಭುವಃ!

(ಯಣಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ವರ್ಷಾಭೂ – ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು (ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಕಪ್ಪೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ). (ವರ್ಷಾಪೂರ್ವಕ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಮೇಲೆ ವರ್ಷಾಭೂ ಎಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ).

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಾಭೂ- ವರ್ಷಾಭೂ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಗೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ವರ್ಷಾಭೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಣ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 212. ವರ್ಷಾಭ್ವಶ್ಚ (6.4.84)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸ್ಯ ೦ಯಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಚಿ ಸುಪಿ। ವರ್ಷಾಭ್ವೌ ಇತ್ಯಾದಿ। ದೃನ್ಭೂಃ।

ವಾ॥ ದೃನ್-ಕರ-ಪುನಃ-ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಭುವಃ ೦ಯಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ।

ದೃನ್‌ಭ್ವೌ ಏವಂ ಕರಭೂಃ। ಧಾತಾ। ಹೇ ಧಾತಃ! ಧಾತಾರೌ। ಧಾತಾರಃ।

ವಾ॥ ಋ ವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್।

ಧಾತೄಣಾಮ್। ಏವಂ ನಪ್ತ್ರಾದಯಃ। ನಪ್ತ್ರಾದಿ ಗ್ರಹಣಂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷೇ ನಿಯಮಾರ್ಥಮ್। ತೇನ ಇಹ ನ। ಪಿತಾ, ಪಿತರೌ, ಪಿತರಃ। ಶೇಷಂ ಧಾತೃವತ್। ಏವಂ ಜಾಮಾತ್ರಾದಯಃ। ನಾ। ನರೌ।

ಪ. ಛೇ. – ವರ್ಷಾಭ್ವಃ, ಚ ।

ಅ.ವೃ – 'ಅಚಿ ಶ್ನು–ಧಾತು–ಭ್ರುವಾಂ–ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು, 'ಓಃ ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಇಣೋಯಣ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವರ್ಷಾಭೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ಷಾಭೂ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ವರ್ಷಾಭ್ವೌ – ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸ್ವಭುವೌ – ಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ –**ವಾ॥ ದೃನ್–ಕರ–ಪುನಃ–ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಭುವಃ ಯಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ॥**

ದೃನ್, ಕರ, ಮತ್ತು ಪುನರ್ ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಭೂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದೃನ್‌ಭೂ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣಾದೇಶವಾಗಿ ದೃನ್‌ಭ್+ವ್+ಔ=ದೃನ್‌ಭ್ವೌ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸ್ವಭುವೌ–ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು.

ಸೂಚನೆ: ಇದರಂತೆ ಕರಭೂಃ, ಪುನರ್ಭೂಃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಊ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

'ಋ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಧಾತೃ ಶಬ್ದವು ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣ್ವುಲ್ ತೃಚೌ' ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಧಾರಣೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದರ್ಥ).

ಉದಾ– ಧಾತಾ – ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತಾ – ಧಾತೃ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಋ' ಕಾರಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಋದುಶನಸ್ಪುರದಂಸೋಽನೇ–

ಹಸಾಂಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅನಜ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಧಾತನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅಪ್ತೃನ್-ತೃಚ್-ಸ್ವಸೃ-ನಪ್ತೃ-ನೇಷ್ಟೃ-ತ್ವಷ್ಟೃ-ಕ್ಷತ್ತೃ-ಹೋತೃ-ಪೋತೃ-ಪ್ರಶಾಸ್ತೄಣಾಮ್ (6.4.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಧಾತಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ...' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಧಾತಾ ಎಂದು ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹೇಧಾತಃ - ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಧಾತಃ! -ಹೇ ಧಾತೃ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು ಧಾತರ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಲೋಪವಾಗಿ ಧಾತರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಹೇಧಾತಃ! ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಧಾತಾರೌ - ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತಾರೌ- ಧಾತೃ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋತೋಙಿ'... ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾಗಿ, ಧಾತರ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಪ್‌ತೃನ್'... ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಧಾತಾರೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಧಾತಾರಃ -ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತಾರಃ - ಧಾತೃ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣಬಂದು ಧಾತರ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಪ್‌ತೃನ್'.. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಧಾತಾರ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಧಾತಾರಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ - **ಋ ವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯನ್ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್।**

ಋವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧಾತೄಣಾಮ್-ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತೄಣಾಮ್-ಧಾತೃ+ನ್+ಆಮ್=ಧಾತೄನಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಬಂದು ಧಾತೄಣಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಪ್ತೃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದು ನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿತಾ, ಪಿತರೌ, ಪಿತರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ಅಪ್-ತೃನ್-ತೃಚ್'... ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸೃ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳು ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಕೆಲವರು ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಮತ್ತು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ತೃನ್ನಂತ, ತೃಜಂತಗಳಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ (ಸಿದ್ಧವಾದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ) ಕೆಲವೇ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ,

ಉಳಿದವುಗಳು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ. **'ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಂಭೋ ನಿಯಮಾಯ'** ಕಾರ್ಯವು ಉಪಾಯಾಂತರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದರೂ, ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ (ಬರಲೇಬೇಕು ಎಂದು). ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸ್ವಸ್ರಾದಿ ಗ್ರಹಣವು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಉಣಾದಿಗೆ ಸೇರಿದ ತೃನ್ ಮತ್ತು ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘವಾಗುವುದಾದರೆ ನಪ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗಲ್ಲ.ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸಾಕು.

('ಋ' ಕಾರಾಂತ ಪಿತೃ ಶಬ್ದ)

ಸೂಚನೆ: ಪಿತೃ ಶಬ್ದವು ನಪ್ತ್ರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇದು 'ಧಾತೃ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ತೃನ್-ತೃಚ್-ಸ್ವಸೃ-ನಪ್ತೃ-ನೇಷ್ಟೃ-ತ್ವಷ್ಟೃ-ಕ್ಷತ್ತೃ-ಹೋತೃ-ಪೋತೃ-ಪ್ರಶಾಸ್ತೄಣಾಮ್ (6.4.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವು ಬರುವದಿಲ್ಲ, ಪರಂತು ಕೆಳಗಿನ ನಿಯಮದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿತಾ -ಪಿತೃ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ **'ಋದುಶನಸ್'**... ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಅನಙ್'** ಆದೇಶವಾಗಿ ಪಿತನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ಪಿತಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ....' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಪಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಿತರೌ- ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿತೃ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋತೋ ಙಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ ಎಂಬ ಗುಣಾದೇಶವು ಬಂದು ಪಿತರ್+ಔ=ಪಿತರೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಪಿತರಃ -ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿತರಃ-ಪಿತೃ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣಾದೇಶವಾಗಿ, ಪಿತರ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಪಿತರಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಧಾತೃ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ಜಾಮಾತೃ(ಅಳಿಯ), ಮತ್ತು ಭ್ರಾತೃ(ಸಹೋದರ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ.

'ನೃ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ಉದಾ-ನಾ-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೃ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ **'ಋದುಶನಸ್'**... ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಅನಙ್'** ಆದೇಶವಾಗಿ ನನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ... ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ನಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ... ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ನಲೋಪಃ

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್‌ಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ ನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ನರೌ- ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ನೃ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋತೋಙಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ ಎಂಬ ಗುಣಾದೇಶವು ಬಂದು ನ್+ಅರ್+ ಔ=ನರೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 213. ನೃ ಚ (6.4.6)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸ್ಯ ನಾಮಿ ವಾ ದೀರ್ಘಃ। ನೃಣಾಮ್, ನೄಣಾಮ್।

ಅ. ವೃ. -'ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಭಯಥಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಾಗೂ 'ನಾಮಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವವು.

ಅರ್ಥ-ನೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನಾಮ್' ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ-ನೃಣಾಂ, ನೄಣಾಂ-ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ ಆಗಮವು ಬಂದು ನೃ+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದು ನೃ+ನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನಾಮೀ' ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ನೄ+ನಾಮ್ 'ಋವರ್ಣಾನ್ತಸ್ಯ ಣತ್ವಂವಾಚ್ಯಂ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ನೄಣಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ದೀರ್ಘವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ ನೃಣಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂಚನೆ: 'ಲೃ'ಕಾರಾಂತ, 'ಏ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

(ಓ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ).

(ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 214. ಗೋತೋ ಣಿತ್ (7.1.60)

ವೃತ್ತಿಃ-ಓಕಾರಾತ್ ವಿಹಿತಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಣಿದ್ವತ್। ಗೌಃ, ಗಾವೌ, ಗಾವಃ।

ಅ.ವೃ. - 'ಇತೋಽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಓ'ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -ಗೌಃ - ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್+ಓ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿ, 'ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಗ್+ಔ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗೌಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗಾವೌ –ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗಾವೌ– ಗೋ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಗೌ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಏಚೋऽಯವಾಯಾವಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್+ಆವ್+ಔ=ಗಾವೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗಾವಃ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಗ್+ ಓ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ, ನಂತರ ಆವಾದೇಶ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗಾವಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

('ಅಮ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಗಳಿಗೆ ಆ–ಕಾರವನ್ನು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 215. ಔತೋऽಮ್‌ಶಸೋಃ (6.1.63)

ವೃತ್ತಿಃ–ಓತಃ ಅಮ್–ಶಸೋಃ ಅಚಿ ಆಕಾರಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಗಾಮ್। ಗಾವೌ। ಗಾಃ। ಗವಾ। ಗವೇ। ಗೋಃ2। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಆ, ಓತಃ, ಅಮ್, ಶಸೋಃ।

ಅ.ವ್ಯ.–'ಇಕೋಯಣಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ ।

ಅರ್ಥ– 'ಓ'ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಮತ್ತು ಶಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಣಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗ್+ಆ+ಮ್=ಗಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗಾವೌ – ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ–ಗೋ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗ್+ಆ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ, ಗಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್+ಅವ್+ಆ=ಗವಾ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಗವೇ– ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಏ(ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವಾದೇಶವಾಗಿ ಗ್+ಅವ್+ಏ=ಗವೇ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಗೋಃ – ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಸ್ (ಙಸಿ ಮತ್ತು ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಙಸಿ ಙಸೋಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ

ಬಂದು ಗೋ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗೋಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವದೇ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ–ಗೋಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಭಿಃ

ಉದಾ–ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ –ಗೋಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಭ್ಯಃ

ಉದಾ–ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ –ಗೋಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಭ್ಯಃ

ಉದಾ–ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ – ಗೋ+ಓಸ್ > ಅವಾದೇಶ> ಗ್+ ಅವ್+ ಓಸ್ ಗವೋಸ್ > ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗ ಗವೋಃ

ಉದಾ–ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ಗೋ+ಆಮ್ > ಅವಾದೇಶ> ಗ್+ಅವ್+ಆಮ್=ಗವಾಮ್ (ಏ,ಓ,ಐ,ಔ ಅಂದರೆ 'ಏಚ್' ಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಬರುವದಿಲ್ಲ).

ಉದಾ–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಇ(ಙಿ) >ಅವಾದೇಶ ಗವ್+ಇ=ಗವಿ

ಉದಾ–ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ – ಗೋ+ಓಸ್ >ಅವಾದೇಶ ಗವೋಸ್>ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗ ಗವೋಃ

ಉದಾ–ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ಗೋ+ಸು (ಸುಪ್)>ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಗೋಷು ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಓ–ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಐ–ಕಾರಾಂತ 'ರೈ' ಶಬ್ದ

(ಆ–ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 216. ರಾಯೋ ಹಲಿ (7.2.85)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಸ್ಯ ಅಕಾರಾದೇಶಃ ಹಲಿ ವಿಭಕ್ತೌ। ರಾಃ। ರಾಯೌ। ರಾಯಃ। ರಾಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ। [......ಗ್ಲೌಃ। ಗ್ಲಾವೌ। ಗ್ಲಾವಃ। ಗ್ಲೌಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ]।

ಪ. ಭೇ. – ರಾಯಃ, ಹಲಿ।

ಅ.ವ್ಯ.–'ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಮತ್ತು 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೈ' ಶಬ್ದದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ರಾಃ (ಐಶ್ವರ್ಯ) ರೈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೈ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ರಾ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ರಾಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ –ರಾಯೌ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ರೈ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಯ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ರಾಯ್+ಔ=ರಾಯೌ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ –ರಾಯಃ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ರೈ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಯ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ರಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ರಾಭ್ಯಾಮ್ – ತೃತಿಯಾ ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರೈ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ರಾ+ಭ್ಯಾಮ್=ರಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ:

1) ಉಳಿದರೂಪಗಳು ಅತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ.

2) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ 'ರೈ' ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಅಜಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಐ' ಕಾರಾಂತ 'ರೈ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏ.ವ.	ದ್ವಿವ.	ಬ. ವ.
ಪ್ರಥಮಾ	ರಾಃ	ರಾಯೌ	ರಾಯಃ।
ದ್ವಿತೀಯಾ	ರಾಯಮ್	ರಾಯೌ	ರಾಯಃ।
ತೃತೀಯಾ	ರಾಯಾ	ರಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಭಿಃ।
ಚತುರ್ಥೀ	ರಾಯೇ	ರಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಭ್ಯಃ।
ಪಂಚಮೀ	ರಾಯಃ	ರಾಭ್ಯಾಮ್	ರಾಭ್ಯಃ।
ಷಷ್ಠೀ	ರಾಯಃ	ರಾಯೋಃ	ರಾಯಾಮ್।
ಸಪ್ತಮೀ	ರಾಯಿ	ರಾಯೋಃ	ರಾಸು।
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ರಾಃ!	ಹೇ ರಾಯೌ!	ಹೇ ರಾಯಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಮುಗಿಯಿತು.

****

ಔ–ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಗ್ಲೌ' ಶಬ್ದವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ಗ್ಲೌಃ (ಚಂದ್ರ) ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ಲೌ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗ್ಲೌಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ –ಗ್ಲಾವೌ –ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ಲೌ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾವೌ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ -ಗ್ಲಾವಃ -ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ಲೌ+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆವ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಗ್ಲಾವ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿ ಗ್ಲಾವಃ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ -ಗ್ಲೌಭ್ಯಾಮ್-ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥಿ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ಲೌ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಗ್ಲೌಭ್ಯಾಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಉಳಿದರೂಪಗಳು ಅತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಳಿದ 'ಔ' ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಬೇಕು.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಔ-ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಮುಗಿಯಿತು)

***

॥ ಇತಿ ಅಜಂತಾಃ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗಾಃ॥

॥ ಅಜಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ (೮) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು ॥

6. ಷಡ್ಲಿಙ್ಗೇಷು – ಅಜನ್ತಾಃ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗಾಃ

(ಸೂತ್ರ 216-234 ರವರೆಗೆ)

ಪೀಠಿಕೆ:

'ಅಜನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ' ಶಬ್ದಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ ನಂತರ, ಪಂಡಿತ ವರದರಾಜರು ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಅಜನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ಅಜಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿರುವಂತೆ 'ಅಜನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿ 'ಹ್ರಸ್ವ-ಅಕಾರಾನ್ತ' ಶಬ್ದಗಳು ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.'ಅ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್(4-1-4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಆ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು "ರಮಾ"(ಲಕ್ಷ್ಮೀ)

1. ರಮಾ(ಲಕ್ಷ್ಮೀ) ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

'ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ' ಎಂಬುದು ಧಾತು."ನಂದಿ-ಗ್ರಹಿ-ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ ಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ(3-1-134)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್'(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ರಮ್+ಅ(ಅಚ್)='ರಮ' ಎಂದಾಗಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್(4-1-4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ರಮ+ಆ='ರಮಾ' ಎಂದು ಆಬನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. (ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ರಮಿಸುವ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ.)

ಉದಾ -ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ರಮಾ+ಸು'(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸು-ತಿ-ಸಿ ಅಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್(6-1-68)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ರಮಾ' ಎಂಬ ('ಸುಬನ್ತ' ಶಬ್ದವು) ಸಿಗುತ್ತದೆ.

(ಔ ಗೆ ಶೀ(ಈ)- ವಿಧಾಯಕ ವಿಧಿಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 216. ಔಙ ಆಪಃ (7.1.18)

ವೃತ್ತಿ-ಆಬಂತಾತ್ ಅಙ್ಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಔಙಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್। ಔಙ್ ಇತಿ ಔಕಾರವಿಭಕ್ತೇಃ ಸಂಜ್ಞಾ। ರಮೇ। ರಮಾಃ।

ಪ. ಛೇ.- ಔಙಃ, ಆಪಃ।

ಅ.ವೃ-"ಜಸಃಶೀ(7-1-17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ(6-4-1)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ - ಆಬನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ನಂತರ 'ಔ'(ಔಟ್ ಅಥವಾ ಔಙ್) ಎಂಬ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ(ಈ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

[ವಿವರಣೆ: 'ಆಬನ್ತ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಟಾಪ್', 'ಡಾಪ್', ಚಾಪ್' ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧ

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳು 'ಔ' ಮತ್ತು 'ಔಟ್' ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು 'ಔಜ್' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. 'ಔಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಔಜ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಜ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ (ಔ) ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ(ಔ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಶೀ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ತರಹದ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಶೀ' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ(1–3–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಈ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಶೀ' ಎಂಬುದು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲ "ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ(1–1–56)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವು ಬಂದು "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ(1–3–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ].

ಉದಾ– ರಮೇ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ– ರಮಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ ಶೀ (ಈ) ಆದೇಶ ಬಂದು 'ರಮಾ+ಈ (ಶೀ)– ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, 'ಗುಣ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ರಮೇ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ರಮಾಃ –ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, – 'ರಮಾ+ಅಸ್(ಜಸ್)' ಮತ್ತು 'ರಮಾ+ಅಸ್ (ಶಸ್)' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ರಮಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ರಮಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ (6–1–105)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ನಿಷೇಧವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ).

(ಆಬನ್ತಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 218. ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ (7.3.106)

ವೃತ್ತಿ–ಆಪ ಏಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೌ। "ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾದಿತಿ" ಸಂಬುದ್ಧಿಲೋಪಃ। ಹೇ ರಮೆ!, ಹೇ ರಮೇ!, ಹೇ ರಮಾಃ। ರಮಾಮ್। ರಮೇ। ರಮಾಃ।

ಅ.ವೃ– "ಆಜಿ ಚಾಪಃ(7–3–105)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್(7–3–103)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಆಬನ್ತ' ವಾದ 'ಅಙ್ಗ'ಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ 'ಸಂಬುದ್ಧಿ'(ಸು)ಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಹೇ ರಮೇ! –ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ (ಹೇ) ರಮಾ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸಂಬುದ್ಧಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುದರಿಂದ 'ಆಬನ್ತ'ವಾದ 'ರಮಾ'

ಶಬ್ದದ 'ಅಙ್ಗ'(ಅ)ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರಮ್+ಏ+ಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೇಃ(6–1–69)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ಹೇ ರಮೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ–'ಹೇ ರಮೇ' ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆನೇ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಹೇ ರಮಾಃ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದ ರೂಪದಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ರಮಾ', 'ರಮೇ', 'ರಮಾಃ' ಎಂದೂ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಹೇ ರಮೇ', 'ಹೇ ರಮೇ', 'ಹೇ ರಮಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ರಮಾಮ್ – ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಅಮ್' ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಮ್+ಆ+ಅ +ಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (6–1–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪವು ಬಂದು, ರಮ್+ಆ+ಮ್ ಎಂದಾಗಿ, ರಮಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ– "ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ(6–1–103)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಸ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಬಾರದೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ರಮಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ).

('ಏ'ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ– 219. ಆಙಿ ಚಾಪಃ (7.3.105)

ವೃತ್ತಿ–ಆಙಿ ಓಸಿ ಚ ಆಪ ಏಕಾರಃ। ರಮಯಾ। ರಮಾಭ್ಯಾಮ್। ರಮಾಭಿಃ।

ಪ. ಛೇ.– ಆಙಿ, ಚ, ಆಪಃ।

ಅ.ವೃ–"ಓಸಿ ಚ(7–3–104)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓಸಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ (7–3–103)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ(6–4–1)" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಆಙ್' ಮತ್ತು 'ಓಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಆಬನ್ತ' ವಾದ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಮಯಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ರಮಾ+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಮಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಆ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ರಮ್+ಏ'=ರಮೇ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ(6–1–78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ರಮ್+ಅಯ್+ಆ'= 'ರಮಯಾ' ಎಂಬ

ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಮಾಭ್ಯಾಮ್ – ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಮಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ರಮಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರಮಾಭಿಃ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ,'ರಮಾ+ಭಿಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭಿಸ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ', ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, 'ರಮಾ+ಭಿಸ್'='ರಮಾಭಿಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಯಾಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ– 220. ಯಾಡಾಪಃ (7.3.113)

ವೃತ್ತಿ–ಆಪಃ ಙಿತಃ ಯಾಟ್। ವೃದ್ಧಿಃ। ರಮಾಯೈ। ರಮಾಭ್ಯಾಮ್। ರಮಾಭ್ಯಃ–2। ರಮಾಯಾಃ–2। ರಮಯೋಃ–2। ರಮಾಣಾಮ್। ರಮಾಸು। ಏವಂ ದುರ್ಗಾಂಬಿಕಾದಯಃ।

ಪ. ಛೇ.–ಯಾಟ್, ಆಪಃ।

ಅ.ವೃ–"ಘೇರ್ಙಿತಿ(7–3–111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಿ' ಎಂಬ 'ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತ' ಶಬ್ದವು 'ಙಿತಃ' ಎಂದು 'ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ'ವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಆಬನ್ತ' ಅಂಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಯಾಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು 'ಆದೇಶ'ವಲ್ಲ, 'ಆಗಮ' ವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು 'ಯಾಟ್' ಆಗಮವು, ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ "ಆದ್ಯನ್ತೌ ಟಕಿತೌ(1–1–46)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದದ 'ಆದ್ಯವಯವ' ವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ಆದ 'ಟ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಯಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದರೆ 'ಙೇ','ಙಸಿ','ಙಸ್' ಮತ್ತು 'ಙಿ' ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಮಾಯೈ– ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ರಮಾ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಶಕ್ವ ತದ್ಧಿತೇ(1–3–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಆದ 'ಙ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ವು ಬಂದು 'ರಮಾ+ಏ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ವೃದ್ಧಿ' ಸಂಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಬನ್ತ ಅಂಗ' ವಾದ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಙೇ'(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಾಟ್'(ಯಾ) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಉತ್ತರ' ಶಬ್ದವಾದ ಏ(ಙೇ) ಗೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬಂದು, 'ರಮಾ+ಯಾ+ಏ='ರಮಾ+ಯ್+ಐ((ಆ+ಏ) ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ =ಐ)='ರಮಾ+ಯೈ=ರಮಾಯೈ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮಾಭ್ಯಾಮ್ -ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಮಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ರಮಾಭ್ಯಾಮ್'- ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ರಮಾಭ್ಯಃ - ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ- 'ರಮಾ+ಭ್ಯಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ರಮಾಭ್ಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಮಾಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ರಮಾಯಾಃ- 'ಪಂಚಮೀ' ಮತ್ತು 'ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ರಮಾ+ ಅಸ್(ಙಸಿ) ಮತ್ತು 'ರಮಾ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಮಾ+ಯಾ+ಅಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ರಮಾಯಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ರಮಾಯಾಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮಯೋಃ - ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ರಮ್+ಆ+ಓಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆಙಿ ಚಾಪಃ(7-3-105)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪ್'ಗೆ 'ಏ'ಕಾರಾದೇಶವು 'ರಮಾ+ಓ (ಓಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏ' ಗೆ 'ಅಯ್'ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ರಮಯೋಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ರಮಯೋಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮಾಣಾಮ್ - ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಮ್+ಆ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್(7-1-54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು 'ರಮಾ+ನ್+ಆಮ್= ರಮಾನಾಮ್' ಎಂದಾಗಿ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ(8-4-2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು 'ರಮಾಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮಾಯಾಮ್ - ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಮಾ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7-3-116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿ'ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ರಮಾ+ಆಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಪ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಙಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಡಾಗಮ' ಬಂದು 'ರಮಾ+ಯಾ+ಆಮ್= ರಮಾಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ರಮಾಸು - ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ರಮಾ+ ಸು(ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಮಾ+ಸು ಎಂದಾಗಿ 'ರಮಾಸು' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬರುವ ಅವಕಾಶ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ: ದುರ್ಗಾ, ಅಂಬಿಕಾ ಮೊದಲಾದ 'ಆಕಾರಾಂತ' ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು ಕೂಡ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಧಾರಣ 'ಆ'ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

(ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಡಾಗಮ ಮತ್ತು
ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 221. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ (7.3.114)

ವೃತ್ತಿ-ಆಬಂತಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಜಿತಃ ಸ್ಯಾಟ್ ಸ್ಯಾತ್, ಆಪಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವಃ। ಸರ್ವಸ್ಯೈ।ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ2। ಸರ್ವಾಸಾಮ್।ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್। ಶೇಷಂ ರಮಾವತ್।ಏವಂ ವಿಶ್ವಾದಯಃ ಆಬಂತಾಃ।

ಪ. ಛೇ.-ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ, ಸ್ಯಾಟ್, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ.

ಅ. ವೃ- "ಯಾಡಾಪಃ(7-3-113)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಘೇರ್ಙಿತಿ(7-3-111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಆಬಂತ' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವಿರುವ 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಆಬಂತ'ವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

[ಸೂಚನೆ; ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ 'ಆ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ]

ಉದಾ- ಸರ್ವಸ್ಯೈ-ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, - ಸರ್ವಾ+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸರ್ವಸ್ಯಾ+ಏ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಸರ್ವಸ್ಯೈ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್- ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ 'ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ -ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ- ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸರ್ವಾ+ಅಸ್(ಙಸಿ), 'ಸರ್ವಾ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು 'ಸರ್ವಸ್ಯಾ+ಅಸ್(ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ)=ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಯೋಃ -ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ವ್+ಆ+ಓ (ಓಸ್), ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಙಿ ಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರ ಬಂದು ಸರ್ವ್+ಏ+ಓ (ಓಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸರ್ವ್+ಅಯ್+ಓ (ಓಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸರ್ವಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸರ್ವಾಸಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವಾ+ಆಮ್', ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃಸುಟ್(7–1–52)"), ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, 'ಸರ್ವಾ+ಸ್+ಆಮ್=ಸರ್ವಾಸಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್– ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸರ್ವಾ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮಗಳು ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಯಾ+ಇ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7–3–116)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂದಿಯಿಂದ=ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸರ್ವಾಸು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವಾಸು' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಂಬೋಧನಾ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ, ಹೇ ಸರ್ವೇ!, ಹೇ ಸರ್ವೇ! ಹೇ ಸರ್ವಾಃ! ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

[ಸೂಚನೆ: ಆಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಸರ್ವನಾಮದ 'ಸರ್ವಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು– ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದವು 'ಅ' ಕಾರಂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ (4–1–4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಸರ್ವಾ' ಎಂದು 'ಆ' ಕಾರಂತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಙಿತ್' ಆದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ].

('ಆಬನ್ತ' ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸರ್ವಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸರ್ವಾ	ಸರ್ವೇ	ಸರ್ವಾಃ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸರ್ವಾಮ್	ಸರ್ವೇ	ಸರ್ವಾಃ
ತೃತೀಯ	ಸರ್ವಯಾ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸರ್ವಸ್ಯೈ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ	ಸರ್ವಯೋಃ	ಸರ್ವಾಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಯೋಃ	ಸರ್ವಾಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸರ್ವೇ!	ಹೇ ಸರ್ವೇ!	ಹೇ ಸರ್ವಾಃ!

ಸೂಚನೆ: ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದರಂತೆಯೇ 'ವಿಶ್ವಾ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಬೇಕು.

(ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಡಾಗಮ ಮತ್ತು
ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 221. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ (7.3.114)

ವೃತ್ತಿ-ಆಬಂತಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಙಿತಃ ಸ್ಯಾಟ್ ಸ್ಯಾತ್, ಆಪಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವಃ। ಸರ್ವಸ್ಯೈ।ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ2। ಸರ್ವಾಸಾಮ್।ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್। ಶೇಷಂ ರಮಾವತ್।ಏವಂ ವಿಶ್ವಾದಯಃ ಆಬಂತಾಃ।

ಪ. ಛೇ.-ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ, ಸ್ಯಾಟ್, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ.

ಅ. ವೃ- "ಯಾಡಾಪಃ(7-3-113)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಘೇರ್ಙಿತಿ(7-3-111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಆಬಂತ' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರವಿರುವ 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗೆ 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಆಬಂತ'ವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

[ಸೂಚನೆ; ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣ 'ಆ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾದ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ]

ಉದಾ- ಸರ್ವಸ್ಯೈ-ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, - ಸರ್ವಾ+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸರ್ವಸ್ಯಾ+ಏ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಸರ್ವಸ್ಯೈ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್- ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ 'ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ -ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ- ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸರ್ವಾ+ಅಸ್(ಙಸಿ), 'ಸರ್ವಾ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು 'ಸರ್ವಸ್ಯಾ+ಅಸ್(ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ)=ಸರ್ವಸ್ಯಾಸ್' ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸರ್ವಯೋಃ -ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ವ್+ಆ+ಓ (ಓಸ್), ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಙಿ ಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರ ಬಂದು ಸರ್ವ್+ಏ+ಓ (ಒಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋऽಯವಾಯಾವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸರ್ವ್+ಅಯ್+ಓ (ಓಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸರ್ವಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸರ್ವಾಸಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವಾ+ಆಮ್', ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃಸುಟ್(7–1–52)"), ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, 'ಸರ್ವಾ+ಸ್+ಆಮ್=ಸರ್ವಾಸಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್– ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸರ್ವಾ+ಇ (ಜಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮಗಳು ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಯಾ+ಇ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7–3–116)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಸರ್ವ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಸಂದಿಯಿಂದ=ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸರ್ವಾಸು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವಾಸು' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಂಬೋಧನಾ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ, ಹೇ ಸರ್ವೇ!, ಹೇ ಸರ್ವೇ! ಹೇ ಸರ್ವಾಃ! ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

[ಸೂಚನೆ: ಆಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಸರ್ವನಾಮದ 'ಸರ್ವಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು– ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದವು 'ಅ' ಕಾರಂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್ (4–1–4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಸರ್ವಾ' ಎಂದು 'ಆ' ಕಾರಂತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜಿತ್' ಆದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಮತ್ತು 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ].

('ಆಬನ್ತ' ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸರ್ವಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸರ್ವಾ	ಸರ್ವೇ	ಸರ್ವಾಃ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸರ್ವಾಮ್	ಸರ್ವೇ	ಸರ್ವಾಃ
ತೃತೀಯ	ಸರ್ವಯಾ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸರ್ವಸ್ಯೈ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ	ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ	ಸರ್ವಯೋಃ	ಸರ್ವಾಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್	ಸರ್ವಯೋಃ	ಸರ್ವಾಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸರ್ವೇ!	ಹೇ ಸರ್ವೇ!	ಹೇ ಸರ್ವಾಃ!

ಸೂಚನೆ: ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇದರಂತೆಯೇ 'ವಿಶ್ವಾ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಬೇಕು.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 222. ವಿಭಾಷಾ ದಿಕ್ಸಮಾಸೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ (1.1.28)

ವೃತ್ತಿ–ಸರ್ವನಾಮತಾ ವಾ । ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಯೈ।

ವಾ॥ ತೀಯಸ್ಯ ಇತಿ ವಾ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞಾ ।

ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ, ದ್ವಿತೀಯಾಯೈ। ಏವಂ ತೃತೀಯಾ। (195) ಅಂಬಾರ್ಥಾ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ। ಹೇ ಅಂಬ!, ಹೇ ಅಕ್ಕ!, ಹೇ ಅಲ್ಲ!, ಜರಾ। ಜರಸೌ. ಇತ್ಯಾದಿ। ಪಕ್ಷೇ ಹಲಾದೌ ಚ ರಮಾವತ್। ಗೋಪಾಃ ವಿಶ್ವಪಾವತ್। [..... ಮತೀಃ। ಮತ್ಯಾ]।

ಪ. ಛೇ.–ವಿಭಾಷಾ, ದಿಕ್, ಸಮಾಸೇ, ಬಹುವ್ರೀಹೌ।

ಅ.ವೃ– "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ (1–1–27)" ಎಂಬ ಇಡೀ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – "(ದಿಕ್ಸಮಾಸೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ವಿಭಾಷಾ ಸ್ಯುಃ)" 'ದಿಕ್'– ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವಾದಿ'ಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ."ದಿಙ್ನಾಮಾನ್ಯನ್ತರಾಲೇ(2–2–26)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಿಕ್'– ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ(1–1–27)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಯಿತು. 'ದಿಕ್' ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದರ ವಿಶೇಷಣವಾದ 'ಪೂರ್ವಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. 'ಪೂರ್ವ, 'ದಕ್ಷಿಣ,' 'ಪಶ್ಚಿಮ' ಮತ್ತು 'ಉತ್ತರ' – ಈ 'ದಿಕ್'ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ದಿಕ್'ಗಳಿಗೆ 'ಅನ್ತರಾಳ'(ಉಪ ದಿಕ್)ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಪೂರ್ವ' ಮತ್ತು 'ದಕ್ಷಿಣ' ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಉಪ ದಿಕ್'ಗೆ 'ದಕ್ಷಿಣ–ಪೂರ್ವಾ' ಎಂದೂ, 'ದಕ್ಷಿಣ' ಮತ್ತು 'ಪಶ್ಚಿಮ' ದಿಕ್‌ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಉಪ–ದಿಕ್‌ಗೆ 'ದಕ್ಷಿಣ–ಪಶ್ಚಿಮಾ' ಎಂದೂ, 'ಪಶ್ಚಿಮ' ಮತ್ತು 'ಉತ್ತರ' ದಿಕ್‌ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಉಪ–ದಿಕ್‌ಗೆ 'ಪಶ್ಚಿಮೋತ್ತರಾ' ಎಂದೂ ಮತ್ತು 'ಉತ್ತರ' ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವ' ದಿಕ್‌ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದಿಕ್‌ಗೆ 'ಉತ್ತರ–ಪೂರ್ವಾ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣೆ–1: 'ಉತ್ತಾರಪೂರ್ವಾ'– 'ಉತ್ತರಸ್ಯಾಶ್ಚ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಃ ಚ ದಿಶೋಃ ಯದನ್ತರಾಳಂ ಸಾ ದಿಕ್' – 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ'. ಇದು 'ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನ'ವಾದ 'ಬಹುವ್ರೀಹಿ' ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದೆ. "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ (1–1–27)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ (7–3–114)" ಸೂತ್ರವು 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಹೊರಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಯಾಟ್' ಆಗಮವು ಮತ್ತು 'ಹ್ರಸ್ವ'ವು 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು 'ಙಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ–2: 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ', 'ಉರಪೂರ್ವಸ್ಯಾಃ', 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ 'ಸ್ಯಾಡಾಗಮ'ವನ್ನು ಮತ್ತು 'ಹ್ರಸ್ವ' ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ. 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಂತೆ 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಯೈ', 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಯಾಃ', 'ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಯಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಾ॥–**"ತೀಯಸ್ಯೇತಿ ವಾ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ"**.

'ಅಜನ್ತ ಪುಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿ "ತೀಯಸ್ಯ ಙಿತ್ಸು ವಾ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತೀಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ತೀಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇರುವುವು ಎರಡು– ಅವು 'ದ್ವಿತೀಯಾ' ಮತ್ತು 'ತೃತೀಯಾ'. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಙಿದ್ವಿಭಕ್ತಿ' ಇದ್ದಾಗ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,

'ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ', 'ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಃ', 'ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮ್,' ಎಂದೂ, ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ತೃತೀಯಸ್ಯೈ', 'ತೃತೀಯಸ್ಯಾಃ', 'ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ 'ದ್ವಿತೀಯಾಯೈ', 'ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ','ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮ್' ಮತ್ತು 'ತೃತೀಯಾಯೈ', 'ತೃತೀಯಾಯಾಃ', 'ತೃತೀಯಾಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಙಿದ್ವಿಭಕ್ತಿ'ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದೇ ಸಾಧಾರಣ 'ಆ' ಕಾರನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

'ದ್ವಿತೀಯಾ' ಶಬ್ದದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

'ಆಬನ್ತ' ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ 'ದ್ವಿತೀಯಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದ್ವಿತೀಯಾ	ದ್ವಿತೀಯೇ	ದ್ವಿತೀಯಾಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ದ್ವಿತೀಯಾಮ್	ದ್ವಿತೀಯೇ	ದ್ವಿತೀಯಾಃ
ತೃತೀಯಾ	ದ್ವಿತೀಯಯಾ	ದ್ವಿತೀಯಾಭ್ಯಾಮ್	ದ್ವಿತೀಯಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ, ದ್ವಿತೀಯಾಯೈ	ದ್ವಿತೀಯಾಭ್ಯಾಮ್	ದ್ವಿತೀಯಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಃ, ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ	ದ್ವಿತೀಯಾಭ್ಯಾಮ್	ದ್ವಿತೀಯಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಃ, ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ	ದ್ವಿತೀಯಯೋಃ	ದ್ವಿತೀಯಾನಾಮ್

ಸಪ್ತಮೀ	ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮ್, ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮ್	ದ್ವಿತೀಯಯೋಃ	ದ್ವಿತೀಯಾಸು
ಸಂಬೋಧನಾ	ಹೇ ದ್ವಿತೀಯೇ!	ಹೇ ದ್ವಿತೀಯೇ!	ಹೇ ದ್ವಿತೀಯಾಃ!

ಸೂಚನೆ– 1 : ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಬೇಕು.

ಸೂಚನೆ–2: 'ಅಂಬಾ','ಅಕ್ಕಾ','ಅಲ್ಲಾ' ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು 'ತಾಯಿ' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು 'ಆಬನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಇವುಗಳನ್ನು ನುಡಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅಂಬಾ'(ತಾಯಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳಂತಹದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಅಮ್ಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ(7–3–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತವಾಗಿ 'ಹೇ ಅಂಬ,"ಹೇ ಅಕ್ಕ"ಹೇ ಅಲ್ಲ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ(ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ) ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

'ಜರಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಜರಾ ಜರಸೌ ಜರಸಃ.

ಸೂಚನೆಃ – ಈ ಜರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ರಮಾ ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ 'ಜರಾ' ಎಂದು 'ಆ' ಕಾರನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪವಿದೆ. ಜರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಜರಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು "ಜರಾಯಾ ಜರಸನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್(7–2–101)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಜಾ'ದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಜರಸ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜರಸ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು 'ಹಲಾ'ದಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ರಮಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಆಬನ್ತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಜರಾ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಜರಾ	ಜರಸೌ, ಜರೇ	ಜರಸಃ, ಜರಾಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಜರಸಮ್,ಜರಾಮ್	ಜರಸೌ, ಜರೇ	ಜರಸಃ,ಜರಾಃ
ತೃತೀಯಾ	ಜರಸಾ, ಜರಯಾ	ಜರಾಭ್ಯಾಮ್	ಜರಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಜರಸೇ, ಜರಾಯೈ	ಜರಾಭ್ಯಾಮ್	ಜರಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಜರಸಃ,ಜರಾಯಾಃ	ಜರಾಭ್ಯಾಮ್	ಜರಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಜರಸಃ, ಜರಾಯಾಃ	ಜರಸೋಃ, ಜರಯೋಃ	ಜರಸಾಮ್, ಜರಾಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಜರಸಿ, ಜರಾಯಾಮ್	ಜರಸೋಃ, ಜರಯೋಃ	ಜರಾಸು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಜರೇ!	ಹೇ ಜರಸೌ! ಹೇ ಜರೇ!	ಹೇ ಜರಸಃ! ಹೇ ಜರಾಃ!

ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಗೋಪಾ' ಶಬ್ದ

ಸೂಚನೆ: 'ಗೋಪಾ' ಶಬ್ದವನ್ನು 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ನುಡಿಸಬೇಕು. 'ಗಾಂ ಪಾತೀತಿ' – 'ಗೋಪಾಃ'. 'ಪಾತಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಗೋಪಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.(ಗೋವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವಳು).'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದವು 'ವಿಶ್ವ' ಪೂರ್ವಕ 'ಪಾ'

ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಗೋಪಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಗೋ' ಪೂರ್ವಕ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದು 'ಆಬನ್ತ' ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರಿಲಿಂಗ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಗೋಪಾಃ	ಗೋಪೌ	ಗೋಪಾಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಗೋಪಾಮ್	ಗೋಪೌ	ಗೋಪಃ
ತೃತೀಯಾ	ಗೋಪಾ	ಗೋಪಾಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಪಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಗೋಪೇ	ಗೋಪಾಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಪಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಗೋಪಃ	ಗೋಪಾಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಪಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಗೋಪಃ	ಗೋಪೋಃ	ಗೋಪಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಗೋಪಿ	ಗೋಪೋಃ	ಗೋಪಾಸು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಗೋಪಾಃ!	ಹೇ ಗೋಪೌ!	ಹೇ ಗೋಪಾಃ!

ವಿಶೇಷ– ಗೋಪನ ಪತ್ನಿ(ಗೋಪಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ–ಗೊಲ್ಲನ ಹಂಡತಿ).ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರನ್ತ 'ಗೋಪ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಗೋಪೀ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು 'ನದೀ' ಶಬ್ದದಂತೆ ನುಡಿಸಬೇಕು. "ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್(4–1–63)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಙೀಷ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.(ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ತರಹದ 'ಆ'ಕಾರನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ–1. ಆಬನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು,2. 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತ' ಧಾತುವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು).

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಆ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಮುಗಿಯಿತು.

'ಇ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು

'ಇ' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಮತಿ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ಉದಾ – ಮತಿ: (ಬುದ್ಧಿ) –ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮನ ಜ್ಞಾನೇ'

ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ತಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಮತಿ' ಎಂದಾಗಿ, ಮತಿ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಮತಿಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆಃ 'ಮತಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕು 'ಹರಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಹಲವು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ, ಮತ್ತು 'ಜಿತ್'ವಿಭಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ವಚನಗಳು – ಇವುಗಳು ಮಾತ್ರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಮತೀ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ–'ಮತಿ+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ (ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ) 'ಮತೀ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮತಯಃ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಮತಿ+ಅಸ್(ಜಸ್)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಸಿ ಚ (7–3–109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಮತೇ+ಅಸ್' ಎಂದಾಗಿ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ(6.1.78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ಮತ್+ಅಯ್+ಅಸ್'= 'ಮತಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ಮತಯಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಮತಿಮ್ –ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಮತಿ+ಅಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಾ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ರೂಪ ಬಂದು, 'ಮತಿಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮತೀ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ರೂಪವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನರೂಪದಂತೆಯೇ 'ಮತೀ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮತೀಃ – ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, – ಮತಿ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ 'ಮತೀಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಮತೀಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನತ್ವ'ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಮತ್ಯಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಮತಿ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಮತ್ಯಾ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: "ಆಜೋ ನಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್(7–3–120)" ಸೂತದಲ್ಲಿ, 'ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ನಾ' ಆದೇಶವು ಬರವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಮತಿಭ್ಯಾಮ್ – ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ,– ಮತಿ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಮತಿಭ್ಯಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮತಿಭಿಃ –ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, – ಮತಿ+ಭಿಸ್' ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ, ಮತಿಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ, 'ಮತಿಭಿಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ- 223. ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (1.4.6)

ವೃತ್ತಿ-ಇಯಙುವಙ್ ಸ್ಥಾನೌ ಸ್ತ್ರೀ-ಶಬ್ದಭಿನ್ನೌ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗೌ ಈತ್-ಊತೌ ಹ್ರಸ್ವೌ ಚ ಈವರ್ಣ-ಊವರ್ಣೌ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವಾ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತಃ ಙಿತಿ। ಮತ್ಯೈ, ಮತಯೇ। ಮತ್ಯಾಃ-2, ಮತೇಃ-2।

ಪ. ಛೇ.-ಙಿತಿ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ- "ನೇಯಙುವಙ್ ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ(1-4-4)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನ' ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸೂತ್ರದ ಭಾಗವು ಹಾಗೆಯೇ "ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ(1-4-3)" ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ -'ಇಯಙ್' ಮತ್ತು 'ಉವಙ್' ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಹಾಗೂ 'ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ಗಳಾದ 'ಈ'ಕಾರ, 'ಊ'ಕಾರ('ಈ'ಕಾರಾನ್ತ, 'ಊ'ಕಾರಾನ್ತಗಳಾದ) ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ವರ್ಣ, 'ಉ' ವರ್ಣ ('ಇ'ಕಾರಾನ್ತ, 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತಗಳಾದ) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಙಿತ್'ಆದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಮತಿ' ಶಬ್ದವು 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಮತ್ಯೈ/ಮತಯೇ -ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- ಮತಿ+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಿತ್' ಆದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇದ್ದಾಗ, "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7-3-112)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಮತಿ+ಆ+ಎ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ(6-1-90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ+ಏ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಮತಿ+ಐ ಎಂದಾಗಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಮತ್ಯೈ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.ಇದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ, 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- 'ಘಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು 'ಮತಿ+ಏ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಘೇರ್ಙಿತಿ(7-3-111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಮತೇ+ಏ' ಎಂದಾಗಿ 'ಅಯ್'- ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಮತಯೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮತ್ಯಾಃ - ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ - ಮತಿ+ಅಸ್ (ಙಸಿ) ಮತ್ತು ಮತಿ+ಅಸ್ (ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಿತ್' ಆದ 'ಙಸಿ' ಮತ್ತು 'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಆಟ್'- ಆಗಮವು ಬಂದು ವೃದ್ಧಿ, ಯಣಾದೇಶ ಮತ್ತು 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಮತ್ಯಾಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ, 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತಿ+ಅಸ್ (ಙಸಿ) ಮತ್ತು ಮತಿ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಘೇರ್ಙಿತಿ(7-3-111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಮತೇ+ಅಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಙಸಿಙಸೋಶ್ಚ(6–1–110)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು 'ಮತೇಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಮತೇಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮತ್ಯೋಃ–ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಮತಿ+ಓಸ್= 'ಮತ್ಯೋಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮತ್ಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುವೆ.

ಉದಾ– ಮತೀನಾಮ್–ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಮತಿ+ಆಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್ (7–1–54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, 'ಮತಿ+ನಾಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಾಮಿ(6–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು 'ಮತೀನಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಙಿ'ಗೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಿಧಿಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 224. ಇದುದ್ಭ್ಯಾಂ (7.3.117)

ವೃತ್ತಿ–ಇದುದ್ಭ್ಯಾಂ ನದೀಸಂಜ್ಞಕಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಙೇಃ ಆಮ್। ಮತ್ಯಾಮ್, ಮತೌ।ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್।ಏವಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾದಯಃ॥

ಅ.ವೃ–"ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7–3–116)" ಸೂತ್ರದ ಏಕದೇಶವಾದ 'ನದೀ' ಶಬ್ದದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳನ್ನು ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ 'ನದೀಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು 'ಙೇಃ' ಮತ್ತು' ಆಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಉ'ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ಅನುವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7–3–116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪ್' ಮತ್ತು 'ಙೀ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಉ'ಕಾರಗಳೇ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಪ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಇವುಗಳು ಹ್ರಸ್ವ'ವಾಗಿಲ್ಲ. 'ಮತಿ' ಶಬ್ದದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ(7–3–116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್'ಗೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವು ಹಾಗೂ "ಔತ್(7–3–118)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ'ಕಾರಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪರ ಕಾರ್ಯವಾದ "ಔತ್(7–3–118)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ'ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಔ'ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದರೆ 'ಮತಿ+ಔ'='ಮತ್ಯೌ' ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಉ'ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಙಿತ್'ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಆಮ್'ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ('ಔತ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ).

ಉದಾ–ಮತ್ಯಾಮ್– ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಮತಿ+ಇ (ಙಿತ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ 'ಘಿ'ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ(1–4–6)" ಸೂತ್ರದಿಂದ

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್'ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಮತಿ+ಆಮ್' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಈಗ "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಮತಿ+ಆ+ಆಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆ+ಆಮ್'ಗಳು ಸೇರಿ "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ 'ಆಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಮತಿ+ಆಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಮತ್+ಯ್+ಆಮ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಮತ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮತೌ –ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನದಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಮತಿ+ಇ(ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ' "ಅಚ್ಚ ಘೇಃ(7–3–119)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರವು ಬಂದು, ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಇ'(ಙಿ)ಕಾರಕ್ಕೆ "ಔತ್(7–3–118)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ'ಕಾರದೇಶವು ಬಂದು 'ಮತ+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ವೃದ್ಧಿಯಿಂದ 'ಮತೌ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು 'ಹರಿ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಮತಿ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಮತಿಃ	ಮತೀ	ಮತಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮತಿಮ್	ಮತೀ	ಮತೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ಮತ್ಯಾ	ಮತಿಭ್ಯಾಮ	ಮತಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಮತ್ಯೈ,ಮತಯೇ	ಮತಿಭ್ಯಾಮ್	ಮತಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮತ್ಯಾಃ,ಮತೇಃ	ಮತಿಭ್ಯಾಮ್	ಮತಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮತ್ಯಾಃ,ಮತೇಃ	ಮತ್ಯೋಃ	ಮತೀನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮತ್ಯಾಮ್,ಮತೌ	ಮತ್ಯೋಃ	ಮತಿಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಮತೇ!	ಹೇ ಮತೀ!	ಹೇ ಮತಯಃ!

(ತ್ರಿಸೃ–ಚತಸೃ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.)

ಸೂತ್ರ –225. ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸೃ (7.2.66)

ವೃತ್ತಿ–ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗಯೋಃ ಏತಯೋಃ ಏತೌ ಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ|

ಪ. ಛೇ.–ತ್ರಿಚತುರೋಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ತ್ರಿಸೃಚತಸೃ.

ಅ.ವೃ– "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ(7–2–84)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್ರಿ' ಮತ್ತು

'ಚತುರ್' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತಿಸೃ' ಮತ್ತು 'ಚತಸೃ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಚತುರ್' ಶಬ್ದವು 'ಹಲನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು 'ಹಲನ್ತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುವುದು.

('ರೇಫ'ವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ-226. ಅಚಿ ರ ಋತಃ (7.2.100)

ವೃತ್ತಿ–ತಿಸೃಚತಸೃ ಏತಯೋಃ ಋಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದಚಿ। ಗುಣ–ದೀರ್ಘತ್ವಾನಾಮ್ ಅಪವಾದಃ। ತಿಸ್ರಃ, ತಿಸ್ರಃ। ತಿಸೃಭಿಃ। ತಿಸೃಭ್ಯಃ। ತಿಸೃಭ್ಯಃ। ಆಮಿ ನುಟ್।

ಪ. ಛೇ.–ಅಚಿ, ರಃ, ಋತಃ।

ಅ.ವೃ–"ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸೃ(7.2.99)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ತಿಸೃಚತಸ್ರೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತಿಸೃ' ಮತ್ತು 'ಚತಸೃ'ಗಳ 'ಋ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರೇಫ'ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಸೂತ್ರವು "ಋತೋ ಙಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (7–3–110)" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ತಿಸ್ರಃ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ತ್ರಿ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸೃ (7.2.99)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತಿಸೃ' ಶಬ್ದವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ತಿಸೃ+ಅಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಋತೋ ಙಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ(7–3–110)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ'ವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಸೃ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ರೇಫ'ವು ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಿಸ್+ರ್+ಅಸ್'= 'ತಿಸ್ರಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ತಿಸ್ರಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತಿಸ್ರಃ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿ+ಅಸ್ (ಶಸ್)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ತಿಸ್ರಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ತಿಸೃಭಿಃ', 'ತಿಸೃಭ್ಯಃ'–ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿಸೃ ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ತಿಸೃ+ಭಿಸ್ ಮತ್ತು ತಿಸೃ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಿಸೃಭಿಸ್ ಮತ್ತು ತಿಸೃಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ತಿಸೃಭಿಃ', 'ತಿಸೃಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

('ನಾಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ದೀರ್ಘ'ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 227. ನ ತಿಸೃಚತಸೃ (6.4.4)

ವೃತ್ತಿ–ಏತ೦ಯೋಃ ನಾಮಿ ದೀರ್ಘಃ ನ। ತಿಸೃಣಾವ್।ತಿಸೃಷು।..... [ದ್ವೇ।ದ್ವೇ।ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್]॥

ಅ.ವೃ- "ನಾಮಿ(6–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಾಮಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ(6–3–111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ನಾಮ್' ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ 'ತಿಸೃ' ಮತ್ತು 'ಚತಸೃ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ದಿರ್ಘ'ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ತಿಸೃಣಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ತ್ರಿ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ರೇಸ್ತ್ರಯಃ(7–1–53)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಯ' ಆದೇಶವು ಬರುತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸೃ(7.2.99)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಸೃ' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ತಿಸೃ+ಆಮ್' ಎಂದಾಗಿ, "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್(7–1–54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಹಾಗೆಯೇ "ಅಚಿ ರ ಋತಃ(7–2–100)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ' ಆದೇಶವು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಗ **"ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್"** ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪರ ಕಾರ್ಯವಾದ 'ರೇಫ'ಆದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ "ನುಮಚಿರತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧ'ದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಕಾರ್ಯವಾದ 'ನುಟ್'(ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಆಮ್'ಗೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬಂದು 'ತಿಸೃ+ನ್+ಆಮ್' ಎಂದಾಗಿ "ನಾಮಿ(6–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ'ವು ಪಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘ'ವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ, "ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು 'ತಿಸೃಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ತಿಸೃಷು–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ–'ತಿಸೃ+ಸು(ಸುಪ್)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (8–3–59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ತಿಸೃಷು' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ತ್ರಿ' ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳು.–'ತಿಸ್ರಃ', 'ತಿಸ್ರಃ', 'ತಿಸೃಭಿಃ', ತಿಸೃಭ್ಯಃ',ತಿಸೃಭ್ಯಃ 'ತಿಸೃಣಾಮ್', 'ತಿಸೃಷು'.

'ಚತಸೃ' ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳು.–ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ'ಚತುರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಚತಸೃ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.'ಚತಸ್ರಃ','ಚತಸ್ರಃ', 'ಚತಸೃಭಿಃ', 'ಚತಸೃಭ್ಯಃ', 'ಚತಸೃಭ್ಯಃ', 'ಚತಸೃಣಾಮ್', 'ಚತಸೃಷು'.

ದ್ವಿ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು :–'ದ್ವಿ' ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ದ್ವಿವಚನಾನ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:–ದ್ವೇ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ(7–2–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ'ಕಾರವು ಬಂದು 'ದ್ವ+ಔ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್(4–1–4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ದ್ವ+ಆ+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲೆರೆಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ದಿಂದ 'ದ್ವಾ' ಎಂದಾಗಿ 'ದ್ವಾ+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಔಜ ಆಪಃ(7–1–18)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ'ಗೆ 'ಶಿ'(ಇ) ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ದ್ವಾ+ಇ' ಎಂದಾಗಿ 'ಗುಣ'ವು ಬಂದು 'ದ್ವೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ'ದಲ್ಲೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ದ್ವೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್(3)– 'ತೃತೀಯಾ', 'ಚತುರ್ಥೀ' ಮತ್ತು 'ಪಂಚಮೀ' ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್ವಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಅತ್ವ'ದಿಂದ ದ್ವ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ 'ಟಾಪ್'(ಆ) ಬಂದು ದ್ವಾ+ ಆಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ, ತದನಂತರ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ'ವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್', 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್', 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ದ್ವಯೋಃ (2) –ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ದ್ವಿ+ಓಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ದ್ವ+ಓಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ದ್ವ+ಆ+ಓಸ್'

ಎಂದಾಗಿ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ'ವು ಬಂದು 'ದ್ವಾ+ಓಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಜಿ ಚಾಪಃ (7–3–105)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ'ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಯ್'ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ದ್ವ್+ಅಯ್+ಓಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ದ್ವಯೋಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ದ್ವಯೋಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ದ್ವಿ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು– ದ್ವೇ ದ್ವೇ, 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್', 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್', 'ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್', ದ್ವಯೋಃ, ದ್ವಯೋಃ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

'ಈ' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು

ಸೂಚನೆ: 'ಗೌರ'– ಶಬ್ದಕ್ಕೆ, "ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (7–1–41)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೀಷ್'(ಈ) ಬಂದು 'ಗೌರೀ' ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 'ಗೌರೀ' – ಗೌರೀ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಗೌರೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಙ್ಯನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್(6–1–68)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಗೌರೀ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರ್ಯೌ,ಗೌರ್ಯೌ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ– ಗೌರೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ'ವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, "ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ(6–1–105)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಿ,'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ

'ಗೌರ್+ಯ್+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಮ್ ದ್ವೇ(8–4–46)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್ವಿತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಗೌರ್ಯ್ಯೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದ್ವಿತ್ವ' ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಗೌರ್ಯೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಗೌರೀ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಯ್'ಕಾರದ 'ದ್ವಿತ್ವ'ವುಳ್ಳ ರೂಪ ಮತ್ತು 'ದ್ವಿತ್ವ'ವಿಲ್ಲದ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತದೆ.

[ವಿಶೇಷ– 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂದರೆ 'ಅಮ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಯ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ].

ಉದಾ– ಗೌರೀಮ್ – 'ದ್ವಿತೀಯಾ' ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗೌರೀ+ಅಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಬರಬೇಕಿದ್ದ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ(6–1–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು 'ಗೌರೀಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರೀಃ– 'ದ್ವಿತೀಯಾ' ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಅಸ್(ಶಸ್)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ(6–1–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸರ್ಣದೀರ್ಘ'ವಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗೌರೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಗೌರ್ಯಾ' – 'ತೃತೀಯಾ' ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗೌರೀ+ಆ(ಟಾ)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಗೌರ್ಯಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್(3) – ತೃತಿಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರೀಭಿಃ – ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗೌರೀಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗೌರೀಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೌರೀಭ್ಯಃ (2)– ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗೌರೀಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಗೌರೀಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಗೌರ್ಯೈ' – ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಗೌರೀ +ಏ'(ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್'(ಆ) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಗೌರೀ+ಆ+ಏ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಗೌರ್+ಯ್+ಆ+ಏ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಗೌರ್ಯ್+ಆ+ಏ' ಎಂದಾಗಿ "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ'ಯಾಗಿ 'ಗೌರ್ಯೈ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಗೌರ್ಯಾಃ (2) – ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಗೌರೀ+ಙಸಿ'(ಅಸ್) ಮತ್ತು 'ಗೌರೀ+ಙಸ್'(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು 'ಅಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಗೌರೀ+ಆ+ಅಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ'ಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗದಿಂದ 'ಗೌರ್ಯಾಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಗೌರ್ಯೋಃ (2)–'ಷಷ್ಠೀ' ಮತ್ತು 'ಸಪ್ತಮೀ' 'ದ್ವಿವಚನ'ಗಳಲ್ಲಿ 'ಗೌರೀ+ಓಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಗೌರ್ಯೋಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಗೌರೀಣಾಮ್' – ಷಷ್ಠೀ' ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+'ಆಮ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ನಂತರ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್(7–1–54)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು "ನಾಮಿ(6–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘ'ವಾಗಿ "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ(8–4–2)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಗೌರೀಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಗೌರ್ಯಾಮ್'–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಙಿ (ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ (7–3–116)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿ'ಗೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಮತ್ತು "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ (7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವ್‌ವಾಗಿ ಬಂದು "ಆಟಶ್ಚ (6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ 'ಗೌರ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಗೌರೀಷು–'ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗೌರೀ'ಶಬ್ದದ 'ಈ'ಕಾರವು 'ಇಣ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ) 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ (8–3–59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಗೌರೀಷು' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– (ಹೇ) ಗೌರಿ–'ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಗೌರೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ(7–3–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು 'ಗೌರೀ+ಸ್' ಎಂದಾಗಿ "ಏಙ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೇಃ (6–1–69)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು '(ಹೇ) ಗೌರಿ' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಙ್ಯನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಗೌರೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು'.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಗೌರೀ, ಗೌರ್ಯೌ	ಗೌರ್ಯೌ, ಗೌರ್ಯಃ	ಗೌರ್ಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಗೌರೀಮ್	ಗೌರ್ಯೌ, ಗೌರ್ಯೌ	ಗೌರೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ಗೌರ್ಯಾ, ಗೌರ್ಯಾ	ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್	ಗೌರೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಗೌರ್ಯೈ, ಗೌರ್ಯೈ	ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್	ಗೌರೀಭ್ಯಃ

ಪಞ್ಚಮೀ	ಗೌರ್ಯಾಃ, ಗೌರ್ಯಾಃ	ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್	ಗೌರೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಗೌರ್ಯಾಃ, ಗೌರ್ಯಾಃ	ಗೌರ್ಯೋಃ, ಗೌರ್ಯೋಃ	ಗೌರೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಗೌರ್ಯಾಮ್, ಗೌರ್ಯಾಮ್	ಗೌರ್ಯೋಃ, ಗೌರ್ಯೋಃ	ಗೌರೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಗೌರಿ!	ಹೇ ಗೌರ್ಯೌ ಹೇ ಗೌರ್ಯೌ	ಹೇ ಗೌರ್ಯಃ!

'ಙ್ಯನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ನದೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು'.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ನದೀ	ನದ್ಯೌ	ನದ್ಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ನದೀಮ್	ನದ್ಯೌ	ನದೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ನದ್ಯಾ	ನದೀಭ್ಯಾಮ್	ನದೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ನದ್ಯೈ	ನದೀಭ್ಯಾಮ್	ನದೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ನದ್ಯಾಃ	ನದೀಭ್ಯಾಮ್	ನದೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ನದ್ಯಾಃ	ನದ್ಯೋಃ	ನದೀನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ನದ್ಯಾಮ್	ನದ್ಯೋಃ	ನದೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ನದಿ!	ಹೇ ನದ್ಯೌ!	ಹೇ ನದ್ಯಃ!

ಸೂಚನೆ: ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ– ಇಲ್ಲಿ 'ನದೀ' ಶಬ್ದದಂತೆ 'ಙೀಪ್' ಅನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಙ್ಯನ್ತ'ವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್(6–1–68)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪವಾಗದೆ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿದ್ದಾಗ 'ನದೀ' ಶಬ್ದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸು' ಲೋಪವಾಗದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

"ಅವೀ–ತನ್ತ್ರೀ–ತರೀ–ಲಕ್ಷ್ಮೀ–ಧೀ–ಹ್ರೀ–ಶ್ರೀಣಾಮುಣಾದಿಷು ।
ಅಪಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೃತ್ತೀನಾಂ ಸೋರ್ಲೋಪೋ ನ ಕದಾಚನ. ॥

ಸೂಚನೆ: ಈ ಏಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು 'ಉಣಾದಿ'ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇವು 'ಙ್ಯನ್ತ'ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್(6–1–68)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಾಗಿವೆ.

'ಅಜ್ಯಾನ್ತ'ವಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೌ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಮ್	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೌ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಮ್	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೈ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಮ್	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಃ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಮ್	ಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಃ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೋಃ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಮ್	ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೋಃ	ಲಕ್ಷ್ಮೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಲಕ್ಷ್ಮಿ!	ಹೇ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೌ!	ಹೇ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಃ!

ಸೂಚನೆ–1: ಇದೇ ತರಹ ಅವೀ, ತರೀ, ತನ್ತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದದ ರೂಪಳಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸೂಚನೆ–2: 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದವು 'ಸ್ತ್ಯೈ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಜೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಙ್ಯನ್ತ'ವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಮತ್ತು 'ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನದೀ'ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರೀ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಸ್ತ್ರೀ+ ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್(6–1–68)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದದ್ದರಿಂದ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಾರದೇ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ಸ್ತ್ರಿ!–ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಸ್ತ್ರೀ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ "ಅಮ್ಬಾರ್ಥನದ್ಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಃ(7–3–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಹೇ ಸ್ತ್ರಿ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಙ್ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಮ್ಬುದ್ಧೇಃ(6–1–69)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿ ಹೇ ಸ್ತ್ರಿ! ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

('ಇಯಙ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ– 228. ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ (6.4.76)

ವೃತ್ತಿ–ಅಸ್ಯ ಇಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಸ್ತ್ರಿಯೌ। ಸ್ತ್ರಿಯಃ।

ಅ.ವೃ–"ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ(6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಮತ್ತು 'ಇಯಙ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ಅಚ್–ಆದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆದರೆ, 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಈ' ಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ (6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ಸ್ತ್ರಿಯೌ (2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ತ್ರೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ(6–1–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, "ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ(6–1–105)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾದ ಮೇಲೆ 'ಯಣ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್'(ಇಯ್) ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆಗ 'ಈ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ತ್+ ಇಯ್ +ಔ' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯೌ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಸ್ತ್ರಿಯಃ'–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಸ್ತ್+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಅಸ್ (ಜಸ್) ಎಂದು ಇದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರಿಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ತ್ರಿಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಯಙ್'ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ–229. ವಾಮ್‌ಶಸೋಃ (6.4.80)

ವೃತ್ತಿ–ಅಮಿ ಶಸಿ ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಇಯಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ತ್ರಿಯಮ್, ಸ್ತ್ರೀಮ್। ಸ್ತ್ರಿಯಃ, ಸ್ತ್ರೀಃ। ಸ್ತ್ರಿಯಾ, ಸ್ತ್ರಿಯೈ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ। ಪರತ್ವಾತ್ ನುಟ್, ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್। ಸ್ತ್ರೀಷು।... [ಶ್ರೀಃ, ಶ್ರಿಯೌ, ಶ್ರಿಯಃ]।

ಪ. ಛೇ.–ವಾ, ಅಮ್, ಶಸೋಃ।

ಅ. ವೃ– "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ(6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ(6–4–79)" ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಅಮ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್'ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

[ವಿಶೇಷ–"ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ(6–4–79)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವಂತಹ 'ಇಯಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಅಮ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್'ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ].

(ಸೂಚನೆ: ಅಜಾದಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ (3.4.79) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ).

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರಿಯಮ್, ಸ್ತ್ರೀಮ್ – ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಸ್ತ್ರಿ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿದ್ದು, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ(6–

1–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (6–1–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಆಗ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ (6–4–79)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಇಯಙ್'(ಇಯ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಅಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ (6–1–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು 'ಸ್ತ್ರೀಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರಿಯಃ, ಸ್ತ್ರೀಃ – ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ– ಸ್ತ್ರೀ+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲಿ, ಸ್ತ್+ಇಯ(ಇಯಙ್)+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರಿಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ತ್ರಿಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ+ಅಸ್ (ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ(6–1–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್ತ್ರೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರಿಯಾ – ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ಸ್ತ್ರೀ+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಯಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಸ್ತ್ರಿಯೈ' – ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಸ್ತ್ರೀ+ಏ(ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಯಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್'(ಆ) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಸ್ತ್ರಿಯ್+ಆ+ಏ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ'ಯಾಗಿ 'ಸ್ತ್ರಿಯೈ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಃ – ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ – ಸ್ತ್ರೀ+ಅಸ್(ಙಸಿ), ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀ+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಯಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಅಸ್(ಙಸಿ), ಮತ್ತು ಸ್ತ್+ಇಯ್ (ಇಯಙ್)+ಅಸ್(ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್'(ಆ) ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಆದ್ಯವಯವ'ವಾಗಿ ಬಂದು, ಸ್ತ್ರಿಯ್+ಆ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಸ್ತ್ರಿಯಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಟ್' ಅಗಮವು ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

"ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ(1–4–4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ(1–4–6)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ].

ಉದಾ– 'ಶ್ರೀಃ'– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಶ್ರೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಶ್ರಿಯೌ' –ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಶ್ರೀ+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ 'ಈ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವು 'ಶ್ರ್' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿದೆ ಮತ್ತು ಅನೇಕ 'ಅಚ್'ಗಳುಳ್ಳ ಅಂಗವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಏರನೇಕಾಚೋऽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ (6–4–82)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯು ಬಂದಿಲ್ಲ. "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ (6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಶ್ರ್+ಇಯ್+ಔ'='ಶ್ರಿಯೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಶ್ರಿಯಃ'–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ಶ್ರಿ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಶ್ರ್+ಇಯ್+ಅಸ್'= 'ಶ್ರಿಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಶ್ರಿಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

('ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ– 230. ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)

ವೃತ್ತಿ–ಇ೦ಯಙುವಙೋಃ ಸ್ಥಿತಿಃ ೦ಯ೦ಯೋಃ ತೌ ಈತ್–ಊತೌ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೌ ನ ಸ್ತೋ ನ ತು ಸ್ತ್ರೀ। ಹೇ ಶ್ರೀಃ!। ಶ್ರಿ೦ಯೌ, ಶ್ರಿ೦ಯಾಃ2। ಶ್ರಿ೦ಯಃ 2।

ಪ. ಛೇ.– ನ,ಇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನೌ,ಅಸ್ತ್ರೀ।

ಅ.ವೃ– "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ(1–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯೂ' ಮತ್ತು 'ನದೀ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಸ್ತ್ರೀ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ ನದಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇಯಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್ತ್ರ್+ಇಯಙ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರ್+ಇಯ್+ಇ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ, ಸ್ತ್ರಿಯ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಗೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್ತ್ರಿಯ್+ಆಮ್=ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸ್ತ್ರೀಷು – ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಸ್ತ್ರೀ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಸು ಎಂದಾಗಿ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಙ್ಯನ್ತ– ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸ್ತ್ರೀ	ಸ್ತ್ರಿಯೌ	ಸ್ತ್ರಿಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸ್ತ್ರಿಯಮ್, ಸ್ತ್ರೀಮ್	ಸ್ತ್ರಿಯೌ	ಸ್ತ್ರಿಯಃ,ಸ್ತ್ರೀಃ

ತೃತೀಯಾ	ಸ್ತ್ರಿಯಾ	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸ್ತ್ರಿಯೈ	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ	ಸ್ತ್ರಿಯೋಃ	ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್	ಸ್ತ್ರಿಯೋಃ	ಸ್ತ್ರೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಸ್ತ್ರಿ!	ಹೇ ಸ್ತ್ರಿಯೌ!	ಹೇ ಸ್ತ್ರಿಯಃ!

ಸೂಚನೆ: 'ಶ್ರೀ' ಶಬ್ದ:-ಶ್ರಯತಿ ಹರಿಮ್ ಇತಿ ಶ್ರೀಃ' (ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವಳು-ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಥವಾ ಸೌಂದರ್ಯ ಮೊದಲಾದವು).

'ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅನಂತರ ದೀರ್ಘವಾದಾಗ 'ಶ್ರೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್' ಮೊದಲಾದ 'ಈ'ಕಾರದ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವು 'ಈ' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಂಯುಜ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜೀಪ್' ಮೊದಲಾದ 'ಈ'ಕಾರಾಂತ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸು'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಸ್ತ್ರಿಯೋಃ(2) - ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ- ಸ್ತ್ರೀ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಯಜ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸ್ತ್ರ್+ಇಯ್ (ಇಯಜ್)+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ತ್ರಿಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರಿಯೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್ - ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ - ಸ್ತ್ರೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವ ನದ್ಯಾಪೋನುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ್(ನುಟ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ+ನ್+ಆಮ್=ಸ್ತ್ರೀ+ನಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ ಣತ್ವ ಬಂದು ಸ್ತ್ರೀ+ಣ್+ಆಮ್ =ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಹಲಾದಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ(6-4-79)" ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್(7-1-54)" ಸೂತ್ರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ನಾಮ್' ಎಂದಾದಾಗ, ಇದು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ ('ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವದಿಲ್ಲ) ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇಯಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್(3) - ತೃತಿಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ +ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇವು ಹಲಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್, ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್, ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ – ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಸ್ತ್ರೀಭಿಸ್ ಎಂದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ (2) –ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ, ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇಯಙ್' ಮತ್ತು 'ಉವಙ್' ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿಯಾಗಿರುವ ದೀರ್ಘ 'ಈ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಊ'ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ:'ಶ್ರೀ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ(6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶ್ರೀ' ಶಬ್ದದ 'ಈ'ಕಾರವು 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶಕ್ಕೆ 'ಸ್ಥಾನಿ'ಯಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–'(ಹೇ)ಶ್ರೀಃ' – ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ+ಸ್ (ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ (1–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, "ನೇಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗಲು, 'ನದೀತ್ವ'ವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಅಮ್ಬಾರ್ಥನದ್ಯೋ–ರ್ಹ್ರಸ್ವಃ (7–3–107)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವ'ವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಮ್ಬುದ್ಧೇಃ (6–1–69)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆ 'ಸ್'ಗೆ 'ರುತ್ವ' ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು '(ಹೇ)ಶ್ರೀಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ಶ್ರಿಯೌ!, ಹೇ ಶ್ರಿಯಃ–ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ–ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಹೇ ಶ್ರಿಯೌ! ಹೇ ಶ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶ್ರಿಯಮ್ – ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ಶ್ರೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶ್‌+ಇಯ್(ಇಯಙ್)+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶ್ರಿಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.,

ಉದಾ –ಶ್ರಿಯೌ–ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ಶ್ರಿಯೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಶ್ರಿಯಃ (2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ+ಅಸ್ (ಜಸ್), ಮತ್ತು ಶ್ರೀ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಯಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್‌+ಇಯ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶ್ರಿಯಃ ಎಂದು 2 ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಶ್ರಿಯಃ (2) ಪಂಚಮಿ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರಿಯಃ ಎಂದೇ

2 ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ 4ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಶ್ರಿಯಾ – ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ+ಆ (ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶ್+ಇಯ್+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಶ್ರಿಯೈ, ಶ್ರಿಯೇ– ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ –ಶ್ರೀ+ಏ'(ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ(1–4–3)"ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು "ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, 'ಙೇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ(1–4–6)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ(7–3–112)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ಶ್ರೀ+ಆ+ಏ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆ+ಏ'ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಆಟಶ್ಚ(6–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ'ಯಾಗಿ 'ಐ' ಎಂದಾಗಿ ಶ್ರೀ+ಐ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ(6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಶ್+ಇಯ್+ಐ'= 'ಶ್ರಿಯೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನದಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶ್ರಿಯ್+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಶ್ರಿಯೇ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇದೇ ತರಹದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ 'ಪಂಚಮೀ', 'ಷಷ್ಠೀ' ಮತ್ತು ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಶ್ರಿಯಾಃ–ಶ್ರಿಯಃ', 'ಶ್ರಿಯಾಃ–ಶ್ರಿಯಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ

ಉದಾ–'ಶ್ರಿಯಿ'– ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್+ಇಯ್+ಇ(ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಶ್ರಿಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ, ಶ್+ಇಯ್+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಶ್ರಿಯಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೀ.

ಉದಾ–'ಶ್ರಿಯೋಃ (2)–ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶ್+ಇಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಶ್ರಿಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಶ್ರಿಯೋಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ –230. ವಾಮಿ (1.4.5)

ವೃತ್ತಿ–ಇಯಙುವಙ್ ಸ್ಥಾನೌ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ಯೂ ಆಮಿ ವಾ ನದಿಸಂಜ್ಞೌ ಸ್ತೋ ನತು ಸ್ತ್ರೀ। ಶ್ರೀಣಾಮ್, ಶ್ರಿಯಾಮ್। ಶ್ರಿಯಾಮ್, ಶ್ರಿಯಿ। ಧೇನುಃ ಮತಿವತ್।

ಪ. ಛೇ.– ವಾ, ಅಮಿ।

ಅ.ವ್ಯ–"ನೇಯುಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನೇಯುಙುವಙ್ ಸ್ಥಾನೌ' ಮತ್ತು "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ(1–4–3)" ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇಯಙ್' ಮತ್ತು 'ಉವಙ್'ಗಳ ಸ್ಥಾನಿಗಳಾದ 'ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಈ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಊ' ಕಾರಗಳು 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೂಚನೆ: "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ (1–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿತ್ಯ'ವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್(7–1–54)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಶ್ರೀಣಾಮ್, ಶ್ರಿಯಾಮ್'– ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಶ್ರೀ+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಾಮಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರವು ಬಂದನಂತರ, 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಶ್ರೀ+ಣ್+ಆಮ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಶ್ರೀಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಇಯಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಶ್+ಇಯ್+ಆಮ್'='ಶ್ರಿಯಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಶ್ರೀಷು–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ+ಸು(ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶ್ರೀಸು ಎಂದಾಗಿ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಶ್ರೀಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಜ್ಯಂತ–ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' 'ಶ್ರೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಶ್ರೀಃ	ಶ್ರಿಯೌ	ಶ್ರಿಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಶ್ರಿಯಮ್	ಶ್ರಿಯೌ	ಶ್ರಿಯಃ
ತೃತೀಯಾ	ಶ್ರಿಯಾ	ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಶ್ರಿಯೈ, ಶ್ರಿಯೇ	ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಶ್ರಿಯಾಃ, ಶ್ರಿಯಃ	ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಶ್ರಿಯಾಃ, ಶ್ರಿಯಃ	ಶ್ರಿಯೋಃ	ಶ್ರೀಣಾಮ್, ಶ್ರಿಯಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಶ್ರಿಯಾಮ್,ಶ್ರಿಯಿ	ಶ್ರಿಯೋಃ	ಶ್ರೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಶ್ರೀಃ	ಹೇ ಶ್ರಿಯೌ	ಹೇ ಶ್ರಿಯಃ

ಸೂಚನೆ: – 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆ ಯಿಂದ ಆಗುವ ಪರಿಣಾಮಗಳು 'ಙೇ', 'ಙಸಿ', 'ಙಸ್', 'ಙಿ', 'ಆಮ್' ಮತ್ತು ಸಮ್ಬೋಧನಗಳಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಇಯಙ್', 'ಉವಙ್' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆಂಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ "ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ(1–4–6)" ಮತ್ತು "ವಾಮಿ(1–4–5)" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಸ್ತ್ರೀ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿಯಮವು 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆಂದರ್ಥ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ "ಈ' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಈಗ 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಧೇನುರ್ಮತಿವತ್'– 'ಧೇನು' ಶಬ್ದವು 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ, 'ಮತಿ' ಶಬ್ದವು 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ 'ಸ್ತ್ರೀ'ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೆಲವೆಡೆ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು 'ಏ'ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಗುಣ'ವು ಬಂದಾಗ 'ಓ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ 'ಇ'ಕಾರಾನ್ತ, 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಉ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಧೇನು' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಧೇನುಃ	ಧೇನೂ	ಧೇನವಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಧೇನುಮ್	ಧೇನೂ	ಧೇನೂಃ
ತೃತೀಯಾ	ಧೇನ್ವಾ	ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್	ಧೇನುಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಧೇನ್ವೈ,ಧೇನವೇ	ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್	ಧೇನುಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಧೇನ್ವಾಃ, ಧೇನೋಃ	ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್	ಧೇನುಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಧೇನ್ವಾಃ, ಧೇನೋಃ	ಧೇನ್ವೋಃ	ಧೇನೂನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಧೇನ್ವಾಮ್	ಧೇನೌ,ಧೇನ್ವೋಃ	ಧೇನುಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಧೇನೋ!	ಹೇ ಧೇನೂ!	ಹೇ ಧೇನವಃ!

(ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 232. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಚ (7.1.96)

ವೃತ್ತಿ–ಸ್ತ್ರೀವಾಚೀ ಕ್ರೋಷ್ಟು–ಶಬ್ದಃ ತೃಜಂತವತ್ ರೂಪಂ ಲಭತೇ।

ಅ.ವೃ–"ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ(7–1–95)" ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಸ್ತ್ರೀ' ವಾಚಕವಾದ 'ಕ್ರೋಷ್ಟು' ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ 'ತೃಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:–ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಕ್ರೋಷ್ಟು' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಕೆಲವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಉ'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿ 'ಋ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ' ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್ರೋಷ್ಟು' ಶಬ್ದವು 'ಕ್ರೋಷ್ಟೃ' ಎಂದು 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರ (ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್(4–1–5)") ದಿಂದ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀ' ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 233. ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್ (4.1.5)

ವೃತ್ತಿ–ಋದಂತೇಭ್ಯೋ ನಾಂತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಙೀಪ್। ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀ ಗೌರೀವತ್।... [ಭ್ರೂಃ ಶ್ರೀವತ್। ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪುಂವತ್]।

ಪ. ಛೇ.– ಋನ್ನೇಭ್ಯಃ, ಙೀಪ್।

ಅ.ವೃ–"ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್(4–1–1)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ –'ಋ'ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ನ'ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ನಂತರ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ' ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಙೀಪ್'(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: – 'ಸ್ತ್ರೀ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್', ಙೀಷ್', ಙೀನ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿವೆ. 'ಙೀಪ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಈ'ಕಾರಾನ್ತವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂತಹ 'ಈ'ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ಅನುಬಂಧಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಯವರು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ರೋಷ್ಟು ಶಬ್ದವು 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿ 'ಕ್ರೋಷ್ಟೃ' ಎಂದಾದಮೇಲೆ, 'ಋ'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ 'ಸ್ವಾಮಿನ್' ಶಬ್ದವು 'ನ್'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಙೀಪ್'(ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸ್ವಾಮಿನೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮೊದಲನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಕ್ರೋಷ್ಟೃ+ ಙೀಪ್' (ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್'ಸಂಧಿಯಾಗಿ, 'ಕ್ರೋಷ್ಟ್+ರ್+ಈ'= 'ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೇಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ನ್'ಕಾರಾನ್ತವಾದ 'ಸ್ವಾಮಿನ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಙೀಪ್' ಬಂದಾಗ 'ಸ್ವಾಮಿನೀ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙ್ಯನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕಾಶೀ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:–'ಉ'ಕಾರಾನ್ತ 'ಕ್ರೋಷ್ಟು' ಶಬ್ದವು 'ತೃಜ್ವದ್ಭಾವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮೇಲೆ ಬರುವ ರೂಪಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ.

(ಈ-ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೌ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೌ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಾ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೈ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಾಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಾಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಾಮ್	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೋಃ	ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರಿ!	ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯೌ!	ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಟ್ರ್ಯಃ!

ಸೂಚನೆ-1:- ಇದೇರೀತಿ 'ಋ'ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ನ್'ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು 'ಙೀಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಬೇಕು.

ಸೂಚನೆ-2:- ಸ್ವಾಮಿನ್' ಶಬ್ದವು 'ಹಲನ್ತ' ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಹಲನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು. ಆದರೂ ಇದು 'ಈ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಜನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲೂ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ಈ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸ್ವಾಮಿನೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸ್ವಾಮಿನೀ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೌ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸ್ವಾಮಿನೀಮ್	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೌ	ಸ್ವಾಮಿನೀಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಾ	ಸ್ವಾಮಿನೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಾಮಿನೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೈ	ಸ್ವಾಮಿನೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಾಮಿನೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಾಃ	ಸ್ವಾಮಿನೀಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಾಮಿನೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಾಃ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೋಃ	ಸ್ವಾಮಿನೀನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೋಃ	ಸ್ವಾಮಿನೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಸ್ವಾಮಿನಿ!	ಹೇ ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೌ!	ಹೇ ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಃ!

ಸೂಚನೆ:- ಭ್ರೂಃ-ಶ್ರೀವತ್'- 'ಭ್ರೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು 'ಶ್ರೀ' ಶಬ್ದದ ರೂಪದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಜುವಙೌ (6-4-77)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಭ್ರೂ' ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಭ್ರೂ' ಶಬ್ದದ 'ಊ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದರಿಂದ "ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ (1.4.4.)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ನಿಷೇಧ

ಬಂದ ಮೇಲೂ 'ಜಿತ್' ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ (1–4–6)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ವಾಮಿ (1–4–5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ಶ್ರೀ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಭ್ರೂ+ಔ'>ಭ್ರ್+ಉವಙ್+ಔ, ಭ್ರ್+ಉವ್+ಔ=ಭ್ರುವೌ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಊ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಭ್ರೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಭ್ರೂಃ	ಭ್ರುವೌ	ಭ್ರುವಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಭ್ರುವಮ್	ಭ್ರುವೌ	ಭ್ರುವಃ
ತೃತೀಯಾ	ಭ್ರುವಾ	ಭ್ರೂಭ್ಯಾಮ್	ಭ್ರೂಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಭ್ರುವೈ, ಭ್ರುವೇ	ಭ್ರೂಭ್ಯಾಮ್	ಭ್ರೂಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಭ್ರುವಾಃ,ಭ್ರುವಃ	ಭ್ರೂಭ್ಯಾಮ್	ಭ್ರೂಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಭ್ರುವಾಃ,ಭ್ರುವಃ	ಭ್ರುವೋಃ	ಭ್ರುವಾಮ್, ಭ್ರೂಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಭ್ರುವಾಮ್, ಭ್ರುವಿ	ಭ್ರುವೋಃ	ಭ್ರೂಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಭ್ರೂಃ!	ಹೇ ಭ್ರುವೌ!	ಹೇಭ್ರುವಃ!

ಸೂಚನೆ:– ಸ್ವಯಮ್ಭೂಃ ಪುಂವತ್'. 'ಸ್ವಯಮ್ಭೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಸ್ವಯಮ್ಭೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಎರಡೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವಿಶೇಷ್ಯದ ಲಿಂಗವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಾದ 'ಸ್ವಯಮ್ಭೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇದು 'ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ'ವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ "ಯೂ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌ ನದೀ(1–4–3)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಓಃ ಸುಪಿ(6–4–83)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಗೆ "ನಭೂ ಸುಧಿಯೋಃ (6–4–85)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದಿದೆ. ಆಮೇಲೆ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ(6–4–77)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಸ್ವಯಮ್ಭೂಃ','ಸ್ವಯಮ್ಭುವೌ', 'ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಊ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸ್ವಯಮ್ಭೂ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಃ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವೌ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಮ್	ಸ್ವಯಮ್ಭುವೌ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಾ	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭಿಃ

ಚತುರ್ಥೀ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವೇ	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವೋಃ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವಿ	ಸ್ವಯಮ್ಭುವೋಃ	ಸ್ವಯಮ್ಭೂಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಸ್ವಯಮ್ಭೂಃ!	ಹೇ ಸ್ವಯಮ್ಭುವೌ!	ಹೇ ಸ್ವಯಮ್ಭುವಃ!

('ಜೀಪ್' ಮತ್ತು 'ಟಾಪ್'ಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ- 234. ನ ಷಟ್-ಸ್ವಸ್ರಾದಿಭ್ಯಃ (4.1.10)

ವೃತ್ತಿ-ಜೀಪ್ ಟಾಪೌ ನ ಸ್ತಃ

ಸ್ವಸಾ ತಿಸ್ರಶ್ಚತಸ್ರಶ್ಚ ನನಾಂದಾ ದುಹಿತಾ ತಥಾ।

0ಯಾತಾ ಮಾತೇತಿ ಸಪ್ತೈತೇ ಸ್ವಸ್ರಾದ0ಯ ಉದಾಹೃತಾಃ।

ಸ್ವಸಾ। ಸ್ವಸಾರೌ। ಮಾತಾ ಪಿತೃವತ್, ಮಾತೃಃ। ದ್ಯೌರ್ಗೋವತ್। ರಾಃ ಪುಂವತ್। ನೌಃಗ್ಲೌವತ್।

ಪ. ಛೇ.–ನ, ಷಟ್ಸ್ವಸ್ರಾದಿಭ್ಯಃ।

ಅ. ವೃ- "ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್ (4–1–5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜೀಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್(4–1–4)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ –'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು 'ಸ್ವಸ್ರಾದಿ' ಗಣ ಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ' ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಜೀಪ್' ಮತ್ತು 'ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀಪ್(4–1–5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಂಚನ್', 'ಷಷ್', 'ಸ್ವಸೃ', 'ದುಹಿತೃ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವ 'ಜೀಪ್' ಮತ್ತು 'ಟಾಪ್' ಮೊದಲಾದ 'ಸ್ತ್ರೀ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು 'ಸ್ವಸ್ರಾದಿ' ಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಜೀಪ್' ಮತ್ತು ಟಾಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ 'ಸ್ತ್ರೀತ್ವ' ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. 'ಚತಸೃ'(ನಾಲ್ಕರ ಸಂಖ್ಯೆ), 'ನನಾನ್ದೃ'(ಗಂಡನ ಸಹೋದರಿ), 'ದುಹಿತೃ'(ಮಗಳು), 'ಯಾತೃ'(ಮೈದುನನ ಹೆಂಡತಿ) ಮತ್ತು 'ಮಾತೃ'(ತಾಯಿ) ಈ ಶಬ್ದಗಳು 'ಸ್ವಸ್ರಾದಿ' ಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

ಸೂಚನೆ:–'ಸ್ವಸಾ' (ಸಹೋದರಿ) ಈ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲ.'ಉಣಾದಿ' ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಪ್ತೃನ್ತೃಚ್ಸ್ವಸೃನಪ್ತೃನೇಷ್ಟೃತ್ವಷ್ಟೃಕ್ಷತೃಹೋತೃ-ಪೋತೃಪ್ರಶಾಸ್ತೄಣಾಮ್ (6–4–11)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉಪಧಾದೀರ್ಘ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳ ರೂಪವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಧಾತೃ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ. 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ

'ನತ್ವ'ವು ಬಾರದೇ 'ಸ್ವಸ್ರೂಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸ್ವಸೃ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸ್ವಸಾ	ಸ್ವಸಾರೌ	ಸ್ವಸಾರಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸ್ವಸಾರಮ್	ಸ್ವಸಾರೌ	ಸ್ವಸ್ರೂಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸ್ವಸ್ರಾ	ಸ್ವಸೃಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಸೃಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸ್ವಸ್ರೇ	ಸ್ವಸೃಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಸೃಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸ್ವಸುಃ	ಸ್ವಸೃಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವಸೃಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸ್ವಸುಃ	ಸ್ವಸ್ರೋಃ	ಸ್ವಸ್ರೂಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸ್ವಸರಿ	ಸ್ವಸ್ರೋಃ	ಸ್ವಸೃಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಸ್ವಸಃ!	ಹೇ ಸ್ವಸಾರೌ!	ಹೇ ಸ್ವಸಾರಃ!

ಸೂಚನೆ:– 'ತಿಸೃ' ಶಬ್ದವು ಕೂಡ ಇದೇ ತರಹ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿರುವ 'ತಿಸೃ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು'.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ತಿಸ್ರಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ತಿಸ್ರಃ
ತೃತೀಯಾ	ತಿಸೃಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತಿಸೃಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ತಿಸೃಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ತಿಸೃಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತಿಸೃಷು

ಸೂಚನೆ:– "ಅಪ್ತೃನ್ತೃಚ್ಸ್ವಸೃನಪ್ತೃನೇಷ್ಟೃತ್ವಷ್ಟೃಕ್ಷತ್ತೃಹೋತೃಪೋತೃಪ್ರಶಾಸ್ತೃಣಾಮ್ (6–4–11)" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನನಾನ್ದೃ', 'ದುಹಿತೃ' ಮತ್ತು 'ಯಾತೃ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ'ದಲ್ಲಿ 'ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ'ವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ (6–4–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ದೀರ್ಘ'ವಾಗಿ 'ನನಾನ್ದಾ', 'ನನಾನ್ದರೌ', 'ನನಾನ್ದರಃ'; 'ದುಹಿತಾ', 'ದುಹಿತರೌ', 'ದುಹಿತರಃ'; 'ಯಾತಾ', 'ಯಾತರೌ', 'ಯಾತರಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಋ' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಮಾತೃ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು'.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಮಾತಾ	ಮಾತರೌ	ಮಾತರಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮಾತರಮ್	ಮಾತರೌ	ಮಾತೄಃ
ತೃತೀಯಾ	ಮಾತ್ರಾ	ಮಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಮಾತೃಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಮಾತ್ರೇ	ಮಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಮಾತೃಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮಾತುಃ	ಮಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಮಾತೃಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮಾತುಃ	ಮಾತ್ರೋಃ	ಮಾತೃಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಾತರಿ	ಮಾತ್ರೋ	ಮಾತೃಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ಮಾತಃ!	ಹೇ ಮಾತರೌ!	ಹೇ ಮಾತರಃ!

ಸೂಚನೆ:– ಇಲ್ಲಿ 'ಮಾತೃ' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಮಾತೄಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲಾ 'ಪಿತೃ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಋ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

'ಓ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ಸೂಚನೆ: – ಅಜನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ'ದ 'ಓ' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ."ಗೋತೋ ಣಿತ್(7–1–90)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಮಾಡಿದಾಗ "ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ(7–2–115)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿ'ಯಾಗಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಓ'ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗಃ 'ದ್ಯೋ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದ್ಯೌಃ	ದ್ಯಾವೌ	ದ್ಯಾವಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ದ್ಯಾಮ್	ದ್ಯಾವೌ	ದ್ಯಾಃ
ತೃತೀಯಾ	ದ್ಯವಾ	ದ್ಯೋಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದ್ಯವೇ	ದ್ಯೋಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದ್ಯೋಃ	ದ್ಯೋಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದ್ಯೋಃ	ದ್ಯವೋಃ	ದ್ಯವಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದ್ಯವಿ	ದ್ಯವೋಃ	ದ್ಯೋಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ದ್ಯೌಃ!	ಹೇ ದ್ಯಾವೌ!	ಹೇ ದ್ಯಾವಃ!

ಸೂಚನೆ-1:- 'ಓ'ಕಾರಾನ್ತ 'ಗೋ' ಶಬ್ದವು 'ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ' ಮತ್ತು 'ಪುಲ್ಲಿಂಗ'ಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳಿರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ-2:- ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ರೈ'(ಐಶ್ವರ್ಯ)ಶಬ್ದವು 'ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ', 'ಪುಲ್ಲಿಂಗ'ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. "ರಾಯೋ ಹಲಿ(215/7-2-85)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲ್' ಪರವಾದಾಗ 'ಆ'ಕಾರವು 'ಅನ್ತಾದೇಶ'ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ'ಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಯಾನ್ತಾದೇಶ-ವಾನ್ತಾದೇಶ' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಆಯ್'ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ-3:- ಔ'ಕಾರಾನ್ತ 'ನೌ'(ಹಡಗು)ಶಬ್ದವು 'ಪುಲ್ಲಿಂಗದ 'ಗ್ಲೌ' ಶಬ್ದದಂತಿರುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಜಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಆವ್'ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಔ'ಕಾರಾನ್ತ 'ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ' 'ನೌ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು .

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	**ಏಕವಚನ**	**ದ್ವಿವಚನ**	**ಬಹುವಚನ**
ಪ್ರಥಮಾ	ನೌಃ	ನಾವೌ	ನಾವಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ನಾವಮ್	ನಾವೌ	ನಾವಃ
ತೃತೀಯಾ	ನಾವಾ	ನೌಭ್ಯಾಮ್	ನೌಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ನಾವೇ	ನೌಭ್ಯಾಮ್	ನೌಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ನಾವಃ	ನೌಭ್ಯಾಮ್	ನೌಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ನಾವಃ	ನಾವೋಃ	ನಾವಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ನಾವಿ	ನಾವೋಃ	ನೌಷು
ಸಮ್ಬೋಧನಾ	ಹೇ ನೌಃ!	ಹೇ ನಾವೌ!	ಹೇ ನಾವಃ!

॥ಇತಿ ಅಜಂತಾಃ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ॥

॥ ಅಜನ್ತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ (6) ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.॥

7. ಷಡ್ಲಿಙ್ಗೇಷು- ಅಜಂತಾಃ ನಪುಂಸಕ ಅಙ್ಗಾಃ

(ಸೂತ್ರ 235-251 ರವರೆಗೆ)

(ಅಮ್-ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-235. ಅತೋಽಮ್ (7.1.24)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅತೋಽಙ್ಗಾತ್ ಕ್ಲೀಬಾತ್ ಸ್ವಮೋಃ ಅಮ್। "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" । ಜ್ಞಾನಮ್। "ಏಙ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್" ಇತಿ ಹಲ್-ಲೋಪಃ। ಹೇ ಜ್ಞಾನ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಅಮ್।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, ಮತ್ತು "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ ಅದನ್ತ ಅಙ್ಗದನಂತರ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ,ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 1- ಈ ಸೂತ್ರವು "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್'ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಔ'ಗಳಿಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ, 'ಅಮ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 2- ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಸು' ನಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿತ್ವವು 'ಅಮ್' ಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ 'ಅಮ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಜ್ಞಾನಮ್(ಜ್ಞಾನ) – ಇದು ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ- ಜ್ಞಾನ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಗೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಜ್ಞಾನ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಶೀ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 236. ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ (7.1.11)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕ್ಲೀಬಾತ್ ಔಙಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್। ಭಸಂಜ್ಞಾಽಭಾವಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ನಪುಂಸಕಾತ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಔಙ ಆಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔಙಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಜಶಃ

ಶೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದದ ಅಙ್ಗದನಂತರ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಶೀ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೇವಲ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇ–ವರ್ಣ, ಅ–ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 237. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ (6.4.248)

ವೃತ್ತಿಃ–ಈಕಾರೇ ತದ್ಧಿತೇ ಚ ಪರೇ ಭಸ್ಯ ಇ–ವರ್ಣ–ಅವರ್ಣ0ಯೋಃ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಅಲ್ಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ

ವಾ॥ ಔಙಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ಜ್ಞಾನೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಯಸ್ಯ, ಈತಿ, ಚ।

ಅ. ವೃ. – "ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತದ್ಧಿತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಲ್ಲೋಪೋऽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಭಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಈ'ಕಾರ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಕ 'ಇ' ವರ್ಣ ಮತ್ತು 'ಅ' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:– "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ 'ಈ'(ಶೀ) ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ತಡೆಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿಕ (ಔಙಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ)ವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿಗಳಾದ ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಯಚಿ ಭಮ್ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ವಾ॥ ಔಙಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ।

'ಔಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಬರುವ 'ಈ' (ಶೀ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವಾದ "0ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ "(6.4.248) ಎಂಬುದರ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ "0ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ "(6.4.248) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಔಙ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಈ' (ಶೀ) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಜ್ಞಾನೇ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ+ಔ, ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ+ಔ (ಔಟ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" (7.1.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಔ' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಈ'(ಶೀ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಜ್ಞಾನ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಚಿ ಭಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವಾದ "0ಯಸ್ಯೇತಿ

ಚ "(6.4.248) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿಕ (ಔಜಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ)ದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನ+ಈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಶಿ-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 238 ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ (7.1.20)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕ್ಲೀಬಾತ್ ಅನಯೋಃ ಶಿಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನಪುಂಸಕಾತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ, 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಇ' (ಶಿ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 239. ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (1.1.42)

ವೃತ್ತಿಃ-ಶಿ ಇತಿ ಏತದ್ ಉಕ್ತಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ- 'ಶಿ' ಎಂಬ ಈ ಆದೇಶವು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಇ'(ಶಿ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವದೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಉದ್ದೇಶ. "ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಶಸ್' ಗೆ ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಮುಂದೆ ನೋಡಬಹುದು.

(ನುಮ್- ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 240. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ (7.1.72)

ವೃತ್ತಿಃ-ಝಲನ್ತಸ್ಯ ಅಜನ್ತಸ್ಯ ಚ ಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ

'ಝುಲನ್ತ' ಮತ್ತು 'ಅಜನ್ತ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಮಿತ್-ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 241. ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ (1.1.47)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಽಯಃ ಅಂತ್ಯಃ ತಸ್ಮಾತ್ಪರಃ ತಸ್ಯೈವ ಅಂತಾವಯವಃ ಮಿತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘಃ॥ ಜ್ಞಾನಾನಿ। ಪುನಃ ತದ್ವತ್। ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್। ಏವಂ ಧನ-ವನ-ಫಲಾದಯಃ॥

ಪ. ಛೇ. - ಮಿತ್, ಅಚಃ, ಅನ್ತ್ಯಾತ್, ಪರಃ॥

ಅರ್ಥ- 'ಅಚ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಒಂದು 'ಅಚ್' ಅನ್ತ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ತಾವಯವಾಗಿ 'ಮಿತ್' ಆಗಮವು ಬರುವದು.

ಸೂಚನೆ: - ಒಂದು ಶಬ್ದಸಮೂಹದಲ್ಲಿ, ಹಲವು ಸ್ವರಗಳಿರಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರವು ಯಾವದಿದೆಯೋ ಅದರಪರದಲ್ಲಿ 'ಮಿತ್' ಆದ ಆಗಮವು ಅನ್ತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವದು. 'ಮಿತ್' ಆಗಮವು ಯಾವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದವು 'ಅ'ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ, ಆ ಹಲ್ ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಆ ಅಚ್ ಗೆ ಅನ್ತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ('ಮಿತ್', ನಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ).

ಉದಾ- ಜ್ಞಾನಾನಿ (2) - ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಜ್ಞಾನ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" (7.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇ (ಶಿ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನ+ಇ(ಶಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್" (1.1.42) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" (7.1.72) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, ಜ್ಞಾನ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ನ್'ಕಾರೋತ್ತರ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನುಮ್'ನಲ್ಲಿ 'ನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಾನ್+ಇ=ಜ್ಞಾನಾನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: - ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ, 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅತೋಽಮ್ (7.1.24) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಒಂದೇ ತರಹದ ರೂಪಗಳು (ಜ್ಞಾನಮ್, ಜ್ಞಾನಮ್) ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರಾಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ- ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ತರಹವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. 'ಅ'ಕಾರಾಂತವಲ್ಲದ, ಬೇರೆ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ

ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ, ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ, ರೂಪಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ 'ಅ'ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬರುವ ರೂಪಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ.

('ಅ-ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ 'ಜ್ಞಾನ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಜ್ಞಾನಮ್	ಜ್ಞಾನೇ	ಜ್ಞಾನಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಜ್ಞಾನಮ್	ಜ್ಞಾನೇ	ಜ್ಞಾನಾನಿ
ತೃತೀಯ	ಜ್ಞಾನೇನ	ಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಮ್	ಜ್ಞಾನೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಜ್ಞಾನಾಯ	ಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಮ್	ಜ್ಞಾನೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಜ್ಞಾನಾತ್	ಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಮ್	ಜ್ಞಾನೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಜ್ಞಾನಸ್ಯ	ಜ್ಞಾನಯೋಃ	ಜ್ಞಾನಾನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಜ್ಞಾನೇ	ಜ್ಞನಯೋಃ	ಜ್ಞಾನೇಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಜ್ಞಾನ!	ಹೇ ಜ್ಞಾನೇ!	ಹೇ ಜ್ಞಾನಾನಿ!

(ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 242. ಅದ್‌ಡ್‌ಡತರಾದಿಭ್ಯಃ ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ (7.1.25)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಭ್ಯಃ ಕ್ಲೀಬೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಮೋಃ ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. - ಅದ್‌ಡ್, ಡತರಾದಿಭ್ಯಃ, ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ।

ಅ. ವೃ. - "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ, 'ನಪುಂಸಕೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು, ಮತ್ತು 'ಸ್ವಮೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-ಡತರ, ಡತಮ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಇತರ ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಡತರ, ಡತಮ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಅದ್‌ಡ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಡ' ಕಾರವು ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಟೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಟಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 243. ಟೇಃ (6.4.143)

ವೃತ್ತಿಃ-ಡಿತಿ ಭಸ್ಯ ಟೇಃ ಲೋಪಃ। ಕತರತ್, ಕತರದ್।ಕತರೇ।ಕತರಾಣಿ।ಹೇ ಕತರತ್!। ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್। ಏವಂ ಕತರತ್।ಇತರತ್।ಅನ್ಯತ್।ಅನ್ಯತರತ್। ಅನ್ಯತಮಸ್ಯ ತು ಅನ್ಯತಮ ಇತ್ಯೇವ।

ವಾ॥ ಏಕತರಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ। ಏಕತರಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – 'ಟಿ ವಿಂಶತೇರ್ಡಿತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಅಲ್ಲೋಪೋऽನ:' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ:' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಭಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಡಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಿಮ್ ಶಬದ್ದ ಮೇಲೆ 'ಡತರ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕತರ' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ:– ಕತರತ್, ಕತರದ್ – ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕತರ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ "ಅತೋऽಮ್" (7.1.24) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅದ್‌ಡ್‌ಡತರಾದಿಭ್ಯಃ ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ" (7.1.25) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ್‌ಡ್ (ಅದ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕತರ+ಅದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತರ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರೇಫೋತ್ತರ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಟೇ:" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು ಕತರ್+ಅದ್= ಕತರದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಸಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬಂದು ಕತರತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚರ್ತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕತರದ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕತರಮ್ – ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಕತರ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಕತರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕತರೇ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲಿ ಕತರ+ಔ' ಮತ್ತು ಕತರ ಔ(ಔಟ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವೃದ್ಧಿ' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" (7.1.11) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಈ (ಶೀ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕತರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಚಿ ಭಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಅಂಗಕ್ಕೆ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು "ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫೋತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ **'ಔಙಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯ:'** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬಂದು ಕತರ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು 'ಕತರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕತರಾಣಿ – ಕತರ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕತರ+ಅಸ್(ಜಸ್) ಮತ್ತು ಕತರ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ"ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿ" (7.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ(ಶಿ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕತರ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್" (1.1.42) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" (7.1.72) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು ಅದು ಮಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫದ

ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಕತರ+ನ್+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕತರ+ನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರೇಫೋತ್ತರವರ್ತಿಯಾದ 'ಅ'ಕಾರವು ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕತರಾನ್+ಇ= ಕತರಾನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಕತರಾಣಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಹೇ ಕತರತ್, ಮತ್ತು ಹೇ ಕತರದ್– ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಕತರ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅದ್‌ಡ್(ಅದ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಹೇ ಕತರತ್, ಮತ್ತು ಹೇ ಕತರದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ:– ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದ 'ಸರ್ವ'ದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

'ಕತರ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಕತರತ್, ಕತರದ್	ಕತರೇ	ಕತರಾಣಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಕತರತ್, ಕತರದ್	ಕತರೇ	ಕತರಾಣಿ
ತೃತೀಯ	ಕತರೇಣ	ಕತರಾಭ್ಯಾಮ್	ಕತರೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕತರಸ್ಮೈ	ಕತರಾಭ್ಯಾಮ್	ಕತರೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕತರಸ್ಮಾತ್	ಕತರಾಭ್ಯಾಮ್	ಕತರೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕತರಸ್ಯ	ಕತರಯೋಃ	ಕತರೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಕತರಸ್ಮಿನ್	ಕತರಯೋಃ	ಕತರೇಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಕತರತ್, ಹೇ ಕತರದ್	ಹೇ ಕತರೇ	ಹೇ ಕತರಾಣಿ

ಸೂಚನೆ 1.– ಇದೇ ತರಹ ಕತಮ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಇತರ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ 2.– 'ಅನ್ಯತಮ' ಶಬ್ದವು ಡತರಾದಿ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಅದ್‌ಡ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಅನ್ಯತಮಮ್' ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ– "ಏಕತರಾತ್ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ"

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಏಕತರ ಶಬ್ದದನಂತರ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದರೆ, ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಅದ್‌ಡ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ. 'ಡತರ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಏಕತರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೂ 'ಅದ್‌ಡ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿದೆ. ಆಗ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಏಕತರಮ್' ಎಂದೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು 'ಕತರ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 244. ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ (1.2.47)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಜಂತಸ್ಯ ಇತ್ಯೇವ। ಶ್ರೀಪಮ್। ಜ್ಞಾನವತ್। ....[ದ್ವೇ-2।ತ್ರೀಣಿ-2।]

ಅರ್ಥ-ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೇನೇ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ-ಪ್ಲುತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ "ಅಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಅಚಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲೂ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಬಂದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅಜನ್ತಕ್ಕೇನೇ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ -ಶ್ರೀಪಮ್ ಜ್ಞಾನವತ್। ಶ್ರೀಪ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಣೇ ಮಾಡುವಂಥ ವಂಶ) 'ವಿಶ್ವಪಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಶ್ರಿಯಂ ಪಾತಿ ಇತಿ ಶ್ರೀಪಾ. ಇದು ಶ್ರೀ ಪೂರ್ವಕ 'ಪಾ' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ, "ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಪಾ' ಶಬ್ದದ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ಶ್ರೀಪ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಅದನ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜ್ಞಾನ' ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶ್ರೀಪಂ, ಶ್ರೀಪೇ, ಶ್ರೀಪಾಣಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಲೋಪ(ಲುಕ್)ವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 245. ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7.1.23)

ವೃತ್ತಿಃ-ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್। ವಾರಿ।

ಪ. ಛೇ. - ಸ್ವಮೋಃ ನಪುಂಸಕಾತ್।

ಅ. ವೃ. - "ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲುಕ್' ಶಬ್ದವು ಲೋಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, 'ಲುಕ್' ಆದನಂತರವೂ, 'ಲುಕ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಲೋಪಮಾಡಲಾಗಿದೆಯೋ, ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ಲುಕ್' ಎಂದರೂ ಅದರ್ಶನವೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು ಲುಕ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಂತರವಿದೆ. ಲೋಪವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತೋ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆಯೂ "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ 'ಲುಕ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆಗುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಅಂಗ-ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತೋ, ಆ ಕಾರ್ಯವು

ಲುಕ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆದಮೇಲೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಸೂತ್ರ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾದಮೇಲೂ, ಅದನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಿ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವದು. ತದನಂತರ ಇದರ ನಿಷೇಧವನ್ನು "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಲುಕ್' ಮೊದಲಾದವು ಆದಮೇಲೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ, ಇದು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾರಿ (ನೀರು) ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ಉದಾ– ವಾರಿ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾರಿ+ಸು, ಮತ್ತು ವಾರಿ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್' (ಲೋಪ) ಬಂದು 'ವಾರಿ' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಲುಕ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 246. ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ (7.1.73)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಗಂತಸ್ಯ ನುಮ್ ಅಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ। ವಾರಿಣೀ। ವಾರೀಣಿ।(191) ನ ಲುಮತಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಪಕ್ಷೇ ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತೋ ಗುಣಃ। ಹೇ ವಾರೇ!. ಹೇ ವಾರಿ!। ಆಙೋನಾ, ವಾರಿಣಾ। ಘೇರ್ಙಿತಿ ಇತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ।

ವಾ॥ ವೃದ್ಧ್ಯೌತ್ವತೃಜ್ವದ್ಭಾವಗುಣೇಭ್ಯೋ ನುಮ್ ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ।

ವಾರಿಣೇ। ವಾರಿಣಃ–2। ವಾರಿಣೋಃ–2। ನುಮಚಿರೇತಿ ನುಟ್। ವಾರೀಣಾಮ್। ವಾರಿಣಿ। ಹಲಾದೌ ಹರಿವತ್।

ಪ. ಛೇ.– ಇಕಃ, ಅಚಿ, ವಿಭಕ್ತೌ।

ಅ. ವೃ. –"ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನಪುಂಸಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಇದಿತೋನುಮ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–ಇಗಂತ ನಪುಂಸಕ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅನ್ತ್ಯವಾದ ಅಚ್ಚಿ (ಅಚ್)ನ ನಂತರ ಈ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ವಾರಿಣೀ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚದಲ್ಲಿ ವಾರಿ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' (ಶೀ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ವಾರಿ+ಈ(ಶೀ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ, ವಾರಿ ಎಂಬುದು ಇಗ(ಇಕ್)ನ್ತ ವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಈ ಎಂದಾಗಿ, "ಅಟ್–ಕುಪ್ವಾಙ್–ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ವಾರಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ ; ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ವಾರಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾರೀಣಿ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾರಿ +ಅಸ್(ಜಸ್), ಮತ್ತು ವಾರಿ+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್'ಗೆ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇ(ಶಿ) ಆದೇಶ ಬಂದು "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ವಾರಿ+ಇ(ಶಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾ(ನ್)ಗಮ ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಇ(ಶಿ)ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ರಿ' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, ವಾರೀ+ನ್+ಇ(ಶಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಾರೀನಿ ಎಂದಾಗಿ, "ಅಟ್–ಕುಪ್ವಾಙ್–ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ವಾರೀಣಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ವಾರೇ/ಹೇ ವಾರಿ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಹೇ ವಾರಿ+ಸ್ (ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಗೆ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ) ಬಂದು ಹೇ ವಾರಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅನಿತ್ಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಸಂಬುದ್ಧಿ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ, ರೇಫೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಹೇ ವಾರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಹೇ ವಾರಿ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಂತೆ ಬಂದಿದೆ.

ವಿವರಣೆ: "ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಲುಕ್ ಶ್ಲು ಲುಪಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಮತ್ತು"ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಪ್ರಸಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವಾದಮೇಲೂ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು, ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದೇ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ' ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ, 'ಲುಕ್', 'ಶ್ಲು', ಮತ್ತು 'ಲುಪ್'ಗಳದ್ವಾರಾ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಂಗ–ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ನಿಷೇಧ. ಸಂಬೋಧನದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ, ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ, 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲುಕ್' ಬಂದು 'ವಾರಿ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ, ಸಂಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ, "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಂಗ–ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ, ವಾರಿ ಶಬ್ದದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಪತಂಜಲಿಯವರು ಹಲವಾರು ಕಾರಣಗಳಿಂದ, "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ, ಕೆಲವು ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನಿತ್ಯ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿತ್ಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,

ನಿಷೇಧವಾಗದೇ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾರಿ' ಶಬ್ದದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು, ವಾರೇ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾರೇ+ಸ್ ಮತ್ತು ವಾರಿ+ಸ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ, "ಏಙ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಹಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹೇ ವಾರೇ ಮತ್ತು ಹೇ ವಾರಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ವಾರಿಣೀ, ಹೇ ವಾರೀಣಿ – ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನರೂಪಗಳು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನ– ಬಹುವಚನಗಳ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಹೇ ವಾರಿಣೀ, ಹೇ ವಾರೀಣಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿ, ವಾರಿಣೀ, ವಾರೀಣಿ –ದ್ವಿತಿಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ (ವಾರಿ, ವಾರಿಣೀ, ವಾರೀಣಿ).

ಉದಾ–ವಾರಿಣಾ–ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಕೋऽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" (7.1.73) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, "ಆಙೋನಾऽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್" ಎಂಬುದು ಪರಸೂತ್ರವಾಗುವದರಿಂದ, 'ನಾ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ವಾರಿ+ನಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ವಾರಿಣಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್(3)– ತೃತಿಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇವು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, 'ನುಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್, ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್, ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಭಿಃ – ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, 'ನುಮ್' ಆಗಮ ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ವಾರಿಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಾರಿಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ– ವೃದ್ಧಿ–ಔತ್ವ–ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ–ಗುಣೇಭ್ಯೋ ನುಮ್ ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ

ಅರ್ಥ: ಪೂರ್ವ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ, ವೃದ್ಧಿ, ಔತ್ವ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ, ಮತ್ತು ಗುಣ ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ, ಒಮ್ಮೆಲೇ "ಅಚೊಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್, "ಅಚ್ಚಘೇಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ವ, ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಹಾಗೆಯೇ "ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಟುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಮತ್ತು ಇದರಿಂದ 'ನುಮ್', ಹಾಗೆಯೇ "ಘೇರ್ಙಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ಮತ್ತು "ಇಕೋऽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಮೇಲೆ, "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ, ಪೂರ್ವದ 'ನುಮ್' ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರಕಾರ್ಯವಾದ,

'ವೃದ್ಧಿ' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು, ಈ ಮೇಲಿನ ವಾರ್ತಿತಿಕವನ್ನು ಮಾಡಿ ಈನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ಅಂದರೆ, ವೃದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ, ಮತ್ತು 'ನುಮ್' ಕಾರ್ಯಗಳು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ವಿಪ್ರತಿಷೇಧವಾಗುವದರಿಂದ, ಮೊದಲು 'ನುಮ್'ಆಗಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ 'ವಾರಿ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ, 'ಙೇ" ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, "ಘೇರ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಮತ್ತು "ಇಕೋಽಚಿವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಪರಕಾರ್ಯವಾದ ಗುಣವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಿದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ನಿಯಮದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಣೇ–ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ–ವಾರಿ+ಏ (ಙೇ)ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ನುಮಾ (ನುಮ್) ಗಮ ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಣ(ನ್)ತ್ವ ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಏ ಎಂದಾಗಿ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ವಾರಿಣೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಭ್ಯಃ (2) – ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ ಭ್ಯಸ್, ಮತ್ತು ವಾರಿ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, 'ನುಮ್'ಆಗಮ ಬಾರದೇ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ವಾರಿಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಾರಿಭ್ಯಃ, ವಾರಿಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಣಃ (2)– ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ಅಸ್ (ಙಸಿ) ಮತ್ತು ವಾರಿ+ಅಸ್ (ಙಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾ(ನ್)ಗಮ ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಮತ್ತು'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ –ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವಾರಿಣಃ, ವಾರಿಣಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಾರಿಣೋಃ(2) – ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ– ವಾರಿ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನುಮಾಗಮ ಮತ್ತು ಣತ್ವಗಳು ಬಂದು ವಾರಿ+ನ್+ಓಸ್= ವಾರಿಣೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಾರಿಣೋಃ, ವಾರಿಣೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ನುಮಚಿರೇತಿ ನುಟ್–

ಉದಾ– ವಾರೀಣಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಾರಿ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್'(ನ್) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ, ಮತ್ತು ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ, ಇದು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದರಿಂದ, 'ನುಟ್' ಗೆ ಬಾಧ ಬಂದು 'ನುಮ್' ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, "ನುಮಚಿರ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ "ನುಟ್‌ಪೂರ್ವಪ್ರತಿಷೇಧೇನ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ, 'ನುಟ್' ಆಗಮವೇ ಬಂದಿದೆ. ವಾರಿ+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಾಮಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ'

ಬಂದು ವಾರೀಣಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ– 'ನುಮ್' ಮತ್ತು 'ನುಟ್'ಗಳಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ 'ನುಟ್' ಆಗಮವು 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಆಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಟಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ನುಮ್' ಆಗಮವು 'ಇಗಂತಕ್ಕೆ' ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದಮೇಲೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಜನ್ತ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನಾಮ್' ಕೂಡ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ನಾಮಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ದೀರ್ಘವು ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾರಿಣಾಮ್' ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ನುಟ್', 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾರಿ ಅಜನ್ತ–ಅಙ್ಗ ಮತ್ತು 'ನಾಮ್' ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ವಾರೀಣಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ವಾರಿಣಿ –ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ವಾರಿ+ನ್+ಇ (ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ವಾರಿಣಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ವಾರಿಷು – ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಾರಿ+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ವಾರಿಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇ–ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ವಾರಿ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ವಾರಿ	ವಾರಿಣೀ	ವಾರೀಣಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ವಾರಿ	ವಾರಿಣೀ	ವಾರೀಣಿ
ತೃತೀಯ	ವಾರಿಣಾ	ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್	ವಾರಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ವಾರಿಣೇ	ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್	ವಾರಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ವಾರಿಣಃ	ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್	ವಾರಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ವಾರಿಣಃ	ವಾರಿಣೋಃ	ವಾರೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ವಾರಿಣಿ	ವಾರಿಣೋಃ	ವಾರಿಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ವಾರೇ! ಹೇ ವಾರಿ!	ಹೇ ವಾರಿಣೀ!	ಹೇ ವಾರೀಣಿ!

(ಅನಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 247. ಅಸ್ಥಿ-ದಧಿ-ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣಾಮನಙುದಾತ್ತಃ (7.1.75)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಮ್ ಅನಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಟಾದೌ ಅಚಿ।

ಪ. ಛೇ. - ಅಸ್ಥಿ, ದಧಿ, ಸಕ್ಥಿ, ಅಕ್ಷ್ಣಾಮ್, ಅನಙ್, ಉದಾತ್ತಃ।

ಅ. ವ್ಯ. - "ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಮತ್ತು 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಅಕ್ಷು' ಮತ್ತು 'ವಿಭಕ್ತಿಷು' ಹಾಗೆಯೇ "ತೃತಿಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗಾಲವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ತೃತಿಯಾದಿಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಸ್ಥಿ, ದಧಿ, ಸಕ್ಥಿ, ಮತ್ತು ಅಕ್ಷಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಅನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙ' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಙಿಚ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅನ್ತ್ಯವಾದ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೇ ಈ 'ಅನ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಟಾ' ಇಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಸುಪ್' ವರೆಗೆ ತೃತಿಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅ-ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು (ಅಲ್ಲೋಪವನ್ನು) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 248. ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ (6.4.234)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಙ್ಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ-ಯಜಾದಿ-ಸ್ವಾದಿಪರಃ ಯಃ ಅನ್ ತಸ್ಯ ಅ ಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ದಧ್ನಾ । ದಧ್ನೇ। ದಧ್ನಃ। ದಧ್ನಃ। ದಧ್ನೋಃ। ದಧ್ನೋಃ।

ಪ. ಛೇ. - ಅತ್,(ಅತಃ), ಲೋಪಃ, ಅನಃ।

ಅ.ವ್ಯ. - 'ಭಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ- ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದ, ಯಾದಿ (ಯ್-ಕಾರಾದಿ) ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಶಬ್ದರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ್'ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಸ್ವಾದಿ (ಸುಪ್)ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಙ್ಗದ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಯಾವ 'ಅನ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೋ, ಅದರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು 'ಅಜಾದಿ' ಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಂಬುದು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನಙ್' ಆದೇಶದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು 'ಙ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅನ್' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ 'ಅನ್' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ

'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬಂದು 'ನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಧ್ನಾ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಧಿ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' (ಅನಙ್) ಆದೇಶವು ಬಂದು ದಧ್+ಅನ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಧ್+ ನ್+ಆ=ದಧ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಧಧ್ನೇ – ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದಧ್+ಅನ್+ಏ (ಙೇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ದಧ್+ನ್+ಏ=ಧಧ್ನೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ದಧ್ನಃ(2)– ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದಧ್+ನ್+ಅಸ್ (ಙಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದಧ್ನಸ್ ಎಂದಾಗಿ'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಋತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ದಧ್ನಃ, ದಧ್ನಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ದಧ್ನೋಃ(2)–ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದಧ್+ಅನ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಾಗಿ, ದಧ್+ನ್+ಓಸ್= ದಧ್ನೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ಋತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ದಧ್ನೋಃ, ದಧ್ನೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಉದಾ–ದಧ್ನಾಮ್ – ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ–ದಧ್+ಅನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಾಗಿ, ದಧ್+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಾಗಿ ದಧ್ನಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇನ್ನು ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳು ಆಗದು. ಹಾಗಾಗಿ ದಧಿಭ್ಯಾಮ್–3 ದಧಿಭ್ಯಃ–2, ದಧಿಷು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –249. ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ (6.4.236)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಙ್ಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರಃ ಯಃ ಅನ್ ತಸ್ಯ ಅ ಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಙಿಶ್ಯೋಃ ಪರಯೋಃ। ದಧ್ನಿ ।ದಧನಿ। ಶೇಷಂ ವಾರಿವತ್। ಏವಂ ಅಸ್ಥಿ–ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷಿ। ಸುಧಿ। ಸುಧಿನೀ। ಸುಧೀನಿ। ಹೇ ಸುಧೇ!।ಹೇಸುಧಿ!।

ಅ. ವೃ. – "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಭಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಭಿನ್ನವಾದ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ, ಸ್ವಾದಿ–ಪ್ರತ್ಯಯರೂಪವಾದ 'ಙಿ' ಮತ್ತು 'ಶೀ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಙ್ಗದ ಅವಯವವಾದ 'ಅನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ, ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಧ್ನಿ– ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ದಧ್+ಅನ್+ಇ (ಙಿ)

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪಾಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ದಧನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಧ್+ಅನ್+ಇ (ಜಿ) ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದಧ್+ನ್+ಇ ಎಂದಾಗಿ ದಧ್ನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ವಾರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಇ-ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ದಧಿ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದಧಿ	ದಧಿನೀ	ದಧೀನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ದಧಿ	ದಧಿನೀ	ದಧೀನಿ
ತೃತೀಯ	ದಧ್ನಾ	ದಧಿಭ್ಯಾಮ್	ದದಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದಧ್ನೇ	ದಧಿಭ್ಯಾಮ್	ದಧಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದಧ್ನಃ	ದಧಿಭ್ಯಾಮ್	ದಧಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದಧ್ನಃ	ದದ್ನೋಃ	ದಧ್ನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದಧ್ನಿ, ದಧನಿ	ದಧ್ನೋಃ	ದಧಿಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ದಧೇ!	ಹೇ ದಧಿ!ಹೇ ದಧಿನೀ!	ಹೇ ದಧೀನಿ!

ಸೂಚನೆ: ಅಸ್ಥಿ, ಸಕ್ಥಿ, ಮತ್ತು ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದಗಳು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಇ' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಸೂಚನೆ-1: ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳಂತಹ ಸುಧೀ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕುಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕುಲ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದಾಗ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರ0ಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೇ-2: 'ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಧೀ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಸುಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಹೇ ಸುಧೇ!, ಹೇ ಸುಧಿ!– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀ0ಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ದಧಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ಸುಧಿ, ಸುಧಿನೀ, ಸುಧೀನೀ ಎಂದು ಹಾಗೆ0ಯೇ ಸಂಬೋಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇ ಸುಧೇ, ಹೇ ಸುಧಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪುಂವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೨೫೦. ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ ಗಾಲವಸ್ಯ (7.1.74)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ ಐಕ್ಯೇ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಇಗಂತಂ ಕ್ಲೀಬಂ ಪುಂವದ್ವಾ ಟಾದೌ ಅಚಿ। ಸುಧಿಯಾ। ಸುಧಿನಾ ಇತ್ಯಾದಿ। ಮಧು, ಮಧುನೀ, ಮಧೂನಿ। ಹೇ ಮಧೋ!। ಹೇ ಮಧು!। ಸುಲು। ಸುಲುನೀ। ಸುಲೂನಿ। ಸುಲ್ವಾ ಸುಲುನೇ ಇತ್ಯಾದಿ। ಧಾತೃ।

ಧಾತೃಣೇ। ಧಾತ್ರ್ಯಾಣಿ। ಹೇ ಧಾತಃ!।ಹೇ ಧಾತೃ!। ಧಾತ್ರಾ, ಧಾತ್ರುಣಾ, ಧಾತ್ರ್ಯಾಣಾಮ್। ಏವಂ ಜ್ಞಾತ್ರಾದಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ (245/7.1.73)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವಾಗ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾದ ಇಗಂತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ – ತೃತೀಯಾ ಮೊದಲಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಸೂಚನೆ–1: ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತ– ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬಿಳುಪು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುಕ್ಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ಲತ್ವ ಈ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ–2: ವಿಪ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ಒಂದಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಹೇಗೆ ಸುಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಕರ್ತೃತ್ವವು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಶೋಭನಧ್ಯಾನಕರ್ತೃತ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸೂಚನೆ–3: ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕ– ಒಂದೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಗಾಲವ ಋಷಿಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಆದರೆ ಇತರರ ಪ್ರಕಾರ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಇರುವುದು. ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬಂದ ಕಾರಣದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಆಗಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಸುಧೀ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪುಂವದ್ಭಾವವಾದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಂತರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಸುಧೀ ಶಬ್ದವು ದೀರ್ಘಾಂತ ರೂಪದಲ್ಲೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಧೀ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅಚಿ–ಶ್ನು– ಧಾತುಬ್ರುವಾಂ–ಯ್ವೋಃ– ಇಯಙ್–ಉವಙೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದನ್ನು 'ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ 'ಅಚಿಶ್ನು... ಇಯಙ್ ಉವಙೌ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙ್ ಬಂದು ಸುಧಿಯಾ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತು 'ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ' ಅನ್ನುವದರಿಂದ ನುಮಾ(ನ್)ಗಮ ಬಂದು ಸುಧಿನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಧಿಯಾ, ಸುಧಿನಾ ಎಂಬಂತೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಧಿಯೇ, ಸುಧಿನೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಧಿಯಃ, ಸುಧಿನಃ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ತೃತೀಯಾ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥೀ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

('ಈ' ಕಾರಾಂತ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕ ಸುಧೀ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುಧಿ	ಸುಧಿನೀ	ಸುಧೀನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸುಧಿ	ಸುಧಿನೀ	ಸುಧೀನಿ
ತೃತೀಯ	ಸುಧಿಯಾ	ಸುಧಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಧಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುಧಿಯೇ, ಸುಧಿನೇ	ಸುಧಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಧಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸುಧಿಯಃ, ಸುಧಿನಃ	ಸುಧಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಧಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸುಧಿಯಃ, ಸುಧಿನಃ	ಸುಧಿಯೋಃ, ಸುಧಿನೋಃ	ಸುಧಿಯಾಮ್, ಸುಧೀನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುಧಿಯಿ, ಸುಧಿನಿ	ಸುಧಿಯೋಃ, ಸುಧಿನೋಃ	ಸುಧಿಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸುಧೇ!, ಹೇ ಸುಧಿ!	ಹೇ ಸುಧಿನೀ!	ಹೇ ಸುಧೀನಿ!

ಗಮನಕ್ಕೆ: ಈಗ 'ಉ' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಮಧು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಿಗೆ ವಾರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ವಾರಿ ಮತ್ತು ಮಧು ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಭೇದವಿದೆ. ವಾರಿ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಬರುವಂತಹ 'ನುಮ್' ನ 'ನ್' ಕಾರವು ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮಧು ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನುಮ್' ನ 'ನ್' ಕಾರವು ರೇಫ ಅಥವಾ ಷ್ ಕಾರದ ನಂತರ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಉ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ ಮಧು ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಮಧು	ಮಧುನೀ	ಮಧೂನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಮಧು	ಮಧುನೀ	ಮಧೂನಿ
ತೃತೀಯ	ಮಧುನಾ	ಮಧುಭ್ಯಾಮ್	ಮಧುಭಿಃ

ಚತುರ್ಥೀ	ಮಧುನೇ	ಮಧುಭ್ಯಾಮ್	ಮಧುಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮಧುನಃ	ಮಧುಭ್ಯಾಮ್	ಮಧುಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮಧುನಃ	ಮಧುನೋಃ	ಮಧೂನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಧುನಿ	ಮಧುನೋಃ	ಮಧುಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಮಧೋ!	ಹೇ ಮಧುನೀ!	ಹೇ ಮಧೂನಿ!

'ಸುಲು' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು–ಸುಷ್ಠು ಲುನಾತಿ ಇತಿ ಸುಲು. ಸು+ಲೂ ಇದು ಅಜಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಸುಲು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಲು ಅಂದರೆ ಯಾವುದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತದೋ ಅದು (ಶಸ್ತ್ರ). ವಿಶೇಷ ನಿಗ್ರಹವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದರ ರೂಪಗಳು ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರೂ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಒಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಂದಿದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಓಃಸುಪಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದು ಸಲೂಃ, ಸುಲ್ವೌ, ಸುಲ್ವಃ, ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಸಹ ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬಂದ ರೂಪ ಒಂದು, ಮತ್ತು ಪುಂವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನುಮಾಗಮ'ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೂಪವು ಒಂದು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕ ಸುಲೂ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುಲು	ಸುಲುನೀ	ಸುಲೂನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸುಲು	ಸುಲುನೀ	ಸುಲೂನಿ
ತೃತೀಯ	ಸುಲ್ವಾ, ಸುಲುನಾ	ಸುಲುಭ್ಯಾಮ್	ಸುಲುಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುಲ್ವೇ, ಸುಲುನೇ	ಸುಲುಭ್ಯಾಮ್	ಸುಲುಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸುಲ್ವಃ, ಸುಲುನಃ	ಸುಲುಭ್ಯಾಮ್	ಸುಲುಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸುಲ್ವಃ, ಸುಲುನಃ	ಸುಲ್ವೋಃ, ಸುಲುನೋಃ	ಸುಲ್ವಾಮ್, ಸುಲೂನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುಲ್ವಿ, ಸುಲುನಿ	ಸುಲ್ವೋಃ,ಸುಲುನೋಃ	ಸುಲುಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸುಲೋ! ಹೇ ಸುಲು!	ಹೇ ಸುಲುನೀ!	ಹೇ ಸುಲೂನಿ!

ಸೂಚನೆ: ಈ ತರಹ ಮೇಲೆ ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷಿತ–ಪುಂಸ್ಕ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪರಿಚಯುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಧಾತುವಲ್ಲವಾದರೆ ಅದು ಪುಲ್ಲಿಂಗ

ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಓಃ ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಂತು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾನು ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

'ಉ' ಕಾರಾಂತ ಇತರ ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕ ಶಬ್ದಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು–

ಋಜು, ಸಾಧು, ಕಟು, ಮೃದು, ಸ್ವಾದು, ಗುರು, ವಿಭು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಉ'ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

'ಋ'ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು

ಸೂಚನೆ–1: ಧಾತೃ– ಧಾರಣ ಮಾಡುವ ಕುಲ, ಇಲ್ಲಿ ಧಾರಣಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ, ಭಾಷಿತ ಪುಂಸ್ಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಾದಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪುಂವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಎರೆಡೆರೆಡು ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ–2: ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿನ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಹಾಗು ನುಮಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಋ ಕಾರಾಂತ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕ ಧಾತೃ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಧಾತೃ	ಧಾತೃಣೀ	ಧಾತೄಣಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಧಾತೃ	ಧಾತೃಣೀ	ಧಾತೄಣಿ
ತೃತೀಯ	ಧಾತ್ರಾ,ಧಾತೃಣಾ	ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಧಾತೃಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಧಾತ್ರೇ, ಧಾತೃಣೇ	ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಧಾತೃಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಧಾತುಃ, ಧಾತೃಣಃ	ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್	ಧಾತೃಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಧಾತುಃ, ಧಾತೃಣಃ	ಧಾತ್ರೋಃ,ಧಾತೃಣೋಃ	ಧಾತೄಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಧಾತರಿ,ಧಾತೃಣಿ	ಧಾತ್ರೋಃ,ಧಾತೃಣೋಃ	ಧಾತೃಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಧಾತಃ,ಹೇ ಧಾತೃ!	ಹೇ ಧಾತೃಣೀ!	ಹೇ ಧಾತೄಣೀ!

ಸೂಚನೆ: ಇದೇ ತರಹ ಜ್ಞಾತೃ, ಕರ್ತೃ, ವಕ್ತೃ ಶ್ರೋತೃ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಋ–ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಓ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು

(ಏಚ್ ಗೆ 'ಇಕ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 251. ಏಚ ಇಗ್ಘ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ (1.1.48)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆದಿಶ್ಯಮಾನೇಷು ಹ್ರಸ್ವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಏಚಃ ಇಕ್ ಏವ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಧ್ಯು।

ಪ್ರಘ್ಯುನೀ। ಪ್ರಘ್ಯೂನಿ। ಪ್ರಘ್ಯುನೆ ಇತ್ಯಾದಿ। ಪ್ರರಿ। ಪ್ರರಿಣೀ ।ಪ್ರರೀಣಿ। ಪ್ರರಿಣಾ। ಏಕದೇಶವಿಕೃತಂ ಅನನ್ಯವತ್। ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್। ಸುನು। ಸುನುನೀ। ಸುನೂನಿ। ಸುನುನೇತ್ಯಾದಿ।

ಇತ್ಯಜಂತಾಃ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗಾಃ

ಪ. ಛೀ. – ಏಚಃ, ಇಕ್, ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ.

ಅರ್ಥ– ಏಚ್(ಏ,ಓ,ಐ,ಔ) ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಅದು ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳದ್ದೇ ಹ್ರಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಏಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವಗಳಿಲ್ಲ, ಏಚ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಯಾವ ವರ್ಣಗಳು ಬರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಾಗ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಒಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. 'ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏಚ್ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಏಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಏ, ಓ, ಐ, ಔ, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಹ್ರಸ್ವವರ್ಣಗಳು ಐದು ಇವೆ. (ಅ, ಇ, ಉ, ಋ, ಌ) ಇಲ್ಲಿ ಸಮ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃಸಮಾನಾಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಏ ಐ,' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇ ಕಾರವು ಮತ್ತು ಅ ಕಾರವು, ಓ, ಔ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಉ ಕಾರ ಮತ್ತು ಅ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅ ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ವರ್ಣಣಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ದ್ಯೌಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ದಿನೇ, ತತ್ ದಿನಂ=ಪ್ರದ್ಯು (ಮೋಡವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಆಕಾಶವುಳ್ಳದಿನ) ಕೇವಲ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯೋ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು 'ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮವಾಗಿ 'ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರದ್ಯೋವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಓ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರದ್ಯು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವು ಉ ಕಾರಾಂತ ಮಧು ಶಬ್ದದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಓ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಪ್ರದ್ಯೋ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರದ್ಯು	ಪ್ರದ್ಯುನೀ	ಪ್ರದ್ಯೂನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಪ್ರದ್ಯು	ಪ್ರದ್ಯುನೀ	ಪ್ರದ್ಯೂನಿ
ತೃತೀಯ	ಪ್ರದ್ಯುನಾ	ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರದ್ಯುಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರದ್ಯುನೇ	ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರದ್ಯುನಃ	ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರದ್ಯುಭ್ಯಃ

ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರದ್ಯುನಃ	ಪ್ರದ್ಯುನೋಃ	ಪ್ರದ್ಯೂನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರದ್ಯುನಿ	ಪ್ರದ್ಯುನೋಃ	ಪ್ರದ್ಯುಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರದ್ಯೋ! ಹೇ ಪ್ರದ್ಯು!	ಹೇ ಪ್ರದ್ಯುನೀ!	ಹೇ ಪ್ರದ್ಯೂನಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಓ' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಐ ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು

ವಿವರಣೆ: ಪ್ರರಿ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಃ ರಾಃ ಯಸ್ಯ ಕುಲಸ್ಯ ತತ್ ಪ್ರರಿ ಕುಲಮ್ (ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ವಂಶ) ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ರೈ ಶಬ್ದ ಇದೆ. ಅದು ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಪೂರ್ವಕ ರೈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ "ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, "ಏಚ ಇಗ್ಘ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಐ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಪ್ರರಿ' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಪ್ರರಿ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ವಾರಿ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೂ, 'ಪ್ರರೈ' ಶಬ್ದವು 'ಪ್ರರಿ' ಎಂದಾದಾಗಲೂ, 'ಏಕದೇಶವಿಕೃತ' ನ್ಯಾಯದಿಂದ, ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು (ಭ್ಯಾಮ್, ಭಿಸ್, ಭ್ಯಸ್, ಮತ್ತು ಸುಪ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ರಾಯೋ ಹಲೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, 'ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್', 'ಪ್ರರಾಭಿಃ' ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಐ ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗ 'ಪ್ರರೈ' ಶಬ್ದಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರರಿ	ಪ್ರರಿಣೀ	ಪ್ರರೀಣಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಪ್ರರಿ	ಪ್ರರಿಣೀ	ಪ್ರರೀಣಿ
ತೃತೀಯ	ಪ್ರರಿಣಾ	ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರರಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರರಿಣೇ	ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರರಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರರಿಣಃ	ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರರಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರರಿಣಃ	ಪ್ರರಿಣೋಃ	ಪ್ರರೀಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರರಿಣಿ	ಪ್ರರಿಣೋಃ	ಪ್ರರಾಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರರೇ!, ಹೇ ಪ್ರರಿ!	ಹೇ ಪ್ರರಿಣೀ!	ಹೇ ಪ್ರರೀಣಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಐ' ಕಾರಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಔಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು

ವಿವರಣೆ: ಸುನು=ಸುಷ್ಠುಃ ನೌಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಕುಲಮ್ (ಸುಂದರವಾದ ಹಡಗು ಉಳ್ಳವನ ಕುಲ). ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ನೌ' ಶಬ್ದವು 'ಔ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಸು' ಶಬ್ದವನ್ನು 'ನೌ' ಶಬ್ದದಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ, ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ 'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, "ಏಚ ಇಗ್ಘ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ 'ಔ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರ (ಇಕ್) ಬಂದು,'ಸುನು' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಧು ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಔಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗದ 'ಸುನೌ' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುನು	ಸುನುನೀ	ಸುನೂನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸುನು	ಸುನುನೀ	ಸುನೂನಿ
ತೃತೀಯ	ಸುನುನಾ	ಸುನುಭ್ಯಾಮ್	ಸುನುಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುನುನೇ	ಸುನುಭ್ಯಾಮ್	ಸುನುಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸುನುನಃ	ಸುನುಭ್ಯಾಮ್	ಸುನುಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸುನುನಃ	ಸುನುನೋಃ	ಸುನೂನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುನುನಿ	ಸುನುನೋಃ	ಸುನುಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸುನೋ! ಹೇ ಸುನು!	ಹೇ ಸುನುನೀ	ಹೇ ಸುನುನೀ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಜನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗ ಪ್ರಕರಣ ಮುಗಿಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಷಡ್ಲಿಙ್ಗೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲ ಅಜನ್ತಲಿಙ್ಗಗಳ ಪ್ರಕರಣ (7) ಮುಗಿಯಿತು.

8. ಹಲನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣ

(ಸೂತ್ರ 252–359 ರವರೆಗೆ)

(ಢತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 252. ಸೂತ್ರ – ಹೋ ಢಃ। (8.2.31)

ವೃತ್ತಿಃ–ಹಸ್ಯ ಢಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಿ ಪದಾನ್ತೇ ಚ । ಲಿಟ್, ಲಿಡ್। ಲಿಹೌ। ಲಿಹಃ।ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್।ಲಿಟ್ತ್ಸು, ಲಿಟ್ಸು।

ಪ.ಛೇ – ಹಃ, ಢಃ।

ಅ.ವೃ– "ಝಲೋರ್ಝರಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಢಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಢ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ).

ಉದಾ– ಲಿಟ್, ಲಿಡ್ –(ನೆಕ್ಕುವವನು)ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಲಿಹ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸರ್ವಾಪಹಾರಲೋಪವಾಗಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಲಿಹ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಮೇಲಿನ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಪದವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. 'ಲಿಹ್' ಎಂಬುದು 'ಹ್'ಕಾರಾನ್ತ ಪದವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಲಿಢ್' ಎಂದಾಗುತದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವದರಿಂದ, "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಲಿಟ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಲಿಟ್' ಲಿಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹೌ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಲಿಹ್+ಔ=ಲಿಹೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹಃ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ, ಲಿಹ್+ಜಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಲಿಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಲಿಹಮ್ –ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಲಿಹ್+ಅಮ್=ಲಿಹಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಲಿಹೌ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೆ ಲಿಹೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹಃ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಶಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಲಿಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ– ಲಿಹಾ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಟಾ(ಆ)=ಲಿಹಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ (3) – ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ – ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಲಿಹ್'ಗೆ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢತ್ವ' ಬಂದು, ಲಿಢ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂಜ ಶೋಽಂತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವವು ಬಂದು, ಲಿಡ್+ಭ್ಯಾವ್=ಲಿಡ್ಭ್ಯಾವ್(3) ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಲಿಡ್ಭಿಃ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲಿಢ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲಾಂಜ ಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು ಲಿಡ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಲಿಡ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹೇ – ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಙೇ(ಏ)= ಲಿಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಡ್ಭ್ಯಃ (2) – ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಲಿಢ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ, 'ಜಶ್ತ್ವ', 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಲಿಡ್ಭ್ಯಃ (2) ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹಃ (2)–ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಙಸಿ (ಅಸ್), ಙಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ ಲಿಹ್+ಅಸ್ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಲಿಹಃ (2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹೋಃ (2)–ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಲಿಹೋಃ (2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಲಿಹಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ ಙಿ (ಇ)=ಲಿಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಲಿಟ್ತ್ಸು, ಲಿಟ್ಸು – ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ ಸುಪ್(ಸು)

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಢತ್ವ, 'ಜಶ್ತ್ವ', ಗಳು ಬಂದು ಲಿಡ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಡಃಸಿಧುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಸು' ಗೆ 'ಧುಟ್' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಲಿಡ್+ಧ್+ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಡ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಧ್' ಗಳು ಸೇರಿ, 'ಷ್ಟುತ್ವ' ಬಂದಾಗ, "ನಪದಾನ್ತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿಷೇಧ' ಬಂದು, "ಖರಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಲಿಟ್ತ್ಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧುಟ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಸು ಎಂದು ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಂಬೋಧನ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇ ಲಿಟ್, ಹೇಲಿಡ್!, ಹೇ ಲಿಹೌ!, ಹೇ ಲಿಹಃ ಎಂದೇ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತೆ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

(ಹ್– ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ಲಿಹ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಲಿಟ್, ಲಿಡ್	ಲಿಹೌ	ಲಿಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಲಿಹಮ್	ಲಿಹೌ	ಲಿಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ಲಿಹಾ	ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ಲಿಡ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಲಿಹೇ	ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ಲಿಡ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಲಿಹಃ	ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ಲಿಡ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಲಿಹಃ	ಲಿಹೋಃ	ಲಿಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಲಿಹಿ	ಲಿಹೋಃ	ಲಿಟ್ತ್ಸು, ಲಿಟ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಲಿಟ್!,ಹೇ ಲಿಡ್!	ಹೇ ಲಿಹೌ!	ಹೇ ಲಿಹಃ!

(ಹ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಘ್ ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 253. ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ (8.2.32)

ವೃತ್ತಿಃ–ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ಉಪದೇಶೇ ದಾದೇರ್ಧಾತೋಃ ಹಸ್ಯ ಘಃ।

ಪ. ಛೇ. – ದಾದೇಃ, ಧಾತೋಃ, ಘಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – " ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. 'ಪದಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶದ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪದಾನ್ತವಾಗಿದ್ದಾಗಲೋ ಅಥವಾ 'ಹ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಝಲ್' ಪರವಾದಾಗಲೋ, 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಸೂತ್ರವು "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. 'ಘಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಘ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಭಷ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 254. ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ಝಷಂತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ (8.2.37)

ವೃತ್ತಿಃ- ಧಾತ್ವವಯವಸ್ಯ ಏಕಾಚಃ ಝಷಂತಸ್ಯ ಬಶಃ ಭಷ್, ಸೇ ಧ್ವೇ ಪದಾನ್ತೇ ಚ। ಧುಕ್, ಧುಗ್,। ದುಹೌ। ದುಹಃ। ಧುಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಧುಕ್ಷು।

ಪ. ಛೇ. – ಏಕಾಚಃ, ಬಶಃ, ಭಷ್, ಝಷನ್ತಸ್ಯ, ಸ್ಧ್ವೋಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ (8.2.32)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ 'ಝಷ್' ಅನ್ತವಾದ 'ಏಕಾಚ್' ನ 'ಬಶ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಭಷ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ – 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ 'ಬಶ್' ವರ್ಣವು ಪದಾನ್ತವಾದಾಗ,-

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಾಹರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 1. 'ಬಶ್' 2. 'ಭಷ್' 3. 'ಝಷ್'. 'ಬಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಬ್,ಗ್,ಡ್,ದ್ ವರ್ಣಗಳು ಇವೆ. 'ಭಷ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಭ್,ಘ್,ಢ್,ಧ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಝಷ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಝ್,ಭ್, ಘ್, ಢ್, ಧ್ ವರ್ಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವು 'ಏಕಾಚ್' ಆಗಿದ್ದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಝಷ್' ವರ್ಣವು ಇರಬೇಕು. ಧಾತುವು 'ಅನೇಕಾಚ್' ಆಗಿ ಇದ್ದರೂ, ಒಂದು ಅವಯವ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗುವದು. ಈ 'ಏಕಾಚ್' ನಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಬಶ್' ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಭಷ್' ವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದು. ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಧ್ವ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. ಅಥವಾ 'ಬಶ್' ವರ್ಣವೇ ಪದಾನ್ತವಾಗಿ ಇರಬೇಕು.

ಉದಾ- ದುಕ್-ಧುಗ್(ಹಾಲು ಕರೆಯುವವನು)- 'ದುಹ್' ಪ್ರಪೂರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದರ ಸರ್ವಾಪಾಹಾರವಾದಮೇಲೆ, 'ದುಹ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್...... " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ (8.2.32)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ದುಘ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಫ್' ಎಂಬುದು 'ಝಷ್' ವರ್ಣ. ಧಾತ್ವಯವಯವಾದ ಝಷನ್ತವಾದ ಏಕಾಚ್ ಎಂಬುದು 'ದುಫ್'. 'ದ್' ಎಂಬುದು 'ಬಶ್' ವರ್ಣ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಭಷ್' ವರ್ಣ (ದ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಧ್ ಕಾರ)ವು "ಸ್ಥಾನೇऽನ್ತರತಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ದುಫ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರ ಬಂದು, "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಧುಕ್-ಧುಗ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದುಹೌ(2) - ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ - ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ದುಹ್+ಔ ಮತ್ತು ದುಹ್+ಔಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ದುಹೌ(2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದುಹಃ (2) - ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದುಹ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ದುಹ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ದುಹಃ (2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದುಹಮ್ - ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್+ಅಮ್=ದುಹಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದುಹಾ - ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್ +ಟಾ(ಆ)=ದುಹಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದುಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ದುಗ್ಭ್ಯಃ-ಇನ್ನು 'ಭ್ಯಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, ದುಹ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವರೂಪ (ಹ್) ಕ್ಕೆ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ಪದಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಷ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಫ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದುಫ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲಾಮ್ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಫ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಗ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ದುಗ್+ಭ್ಯಾಮ್=ದುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮತ್ತು ದುಗ್+ಭ್ಯಸ್= ದುಗ್ಭ್ಯಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಧುಕ್ಷು-ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, 'ಫತ್ವ' 'ಭಶ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು 'ಜಶ್ತ್ವ' ಗಳು ಬಂದು, ಧುಗ್+ಸು ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ 'ಖರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ(ಷ್) ಬಂದು, 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಧುಕ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ದುಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಧುಕ್, ಧುಗ್	ದುಹೌ	ದುಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ದುಹಮ್	ದುಹೌ	ದುಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ದುಹಾ	ಧುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧುಗ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ದುಹೇ	ಧುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧುಗ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ದುಹಃ	ಧುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧುಗ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ದುಹಃ	ದುಹೋಃ	ದುಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ದುಹಿ	ದುಹೋಃ	ಧುಕ್ಷು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ.	ಹೇಧುಕ್!,ಹೇಧುಗ್!	ಹೇ ದುಹೌ!	ಹೇ ದುಹಃ!

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಘ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 255. ವಾ ದ್ರುಹ-ಮುಹ-ಷ್ಣುಹ-ಷ್ಣಿಹಾಮ್ (8.2.33)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಂ ಹಸ್ಯ ವಾ ಘೋ ಝಲಿ ಪದಾನ್ತೇ ಚ। ಧ್ರುಕ್,ಧ್ರುಗ್,ಧ್ರುಟ್,ಧ್ರುಡ್,ದ್ರುಹೌ। ಧ್ರುಹಃ।ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಾಮ್।ಧ್ರುಕ್ಷು, ಧ್ರುಟ್ತ್ಸು, ಧ್ರುಟ್ಸು। ಏವಂ ಮುಕ್,ಮುಗ್। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ. ಛೇ. – ವಾ, ದ್ರುಹ-ಮುಹ-ಷ್ಣುಹ-ಷ್ಣಿಹಾಮ್।

ಅ. ವೃ. – "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಹಃ' ಎಂಬ ಪದವು "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ- ದ್ರುಹ್,ಮುಹ್, ಷ್ಣುಹ್ ಮತ್ತು ಷ್ಣಿಹ್ ಧಾತುಗಳ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ- 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪದಾನ್ತವಾಗಿದ್ದಾಗ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ರುಹ್, ಮುಹ್, ಷ್ಣುಹ್ ಮತ್ತು ಷ್ಣಿಹ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ('ಅ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲಾಗಿದೆ). ಈ ಸೂತ್ರವು ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-1. ದ್ರುಹ್ (ದ್ರೋಹ ಮಾಡುವದು)

ವಿವರಣೆ – 'ದ್ರುಹ್' ನಲ್ಲಿ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ (8.2.32)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವ 'ಘ್' ಕಾರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಘ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ "ಹೋ

ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಢ್'ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬರುವದಕ್ಕಾಗಿ, ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಘ್' ಕಾರವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರುಹ್ ನಂತರ 'ಸು' ಬಂದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ, ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಭಷ್(ಧ್)' ಬಂದು, ನಂತರ ಜಶ್ತ್ವ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಧ್ರುಕ್ ಮತ್ತು ಧ್ರುಗ್ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು 'ಢ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧ್ರುಟ್, ಧ್ರುಡ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಧ್ರುಘ್, ಧ್ರುಢ್, ಧ್ರುಗ್, ಧ್ರುಡ್ – ದ್ರುಹ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ದ್ರುಹ್+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್...... " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ದ್ರುಹ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹ್' ಕಾರವು ಪದಾನ್ತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಘ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ದ್ರುಘ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಘ್' ಕಾರ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾನ್ತ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರ ಬಂದು ಧ್ರುಢ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ಝಷಂತಸ್ಯ ಸ್ಥ್ವೋಃ" (8.2.37) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡೂ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧ್ರುಘ್ ಮತ್ತು ಧ್ರುಢ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹೀಗಿರುವಾಗ "ಝಲಾಮ್ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾನ್ತ 'ಝಲ್' ವರ್ಣಗಳಾದ 'ಘ್' ಕಾರ 'ಢ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಜಶ್' ವರ್ಣಗಳಾದ 'ಗ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಡ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಧ್ರುಗ್, ಧ್ರುಡ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಮತ್ತೆ "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಡ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್ ಮತ್ತು ಟ್) ಬಂದು ಧ್ರುಕ್, ಧ್ರುಟ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಧ್ರುಕ್, ಧ್ರುಗ್, ಧ್ರುಟ್, ಧ್ರುಡ್ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ತರಹ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಮತ್ತು 'ಭಿಸ್' ಮೊದಲಾದ ಹಲಾದಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ, 'ಘ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಢ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಾಮ್' ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಘ್' ಕಾರ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಧುಕ್ಷು' ಎಂಬಂತೆ 'ಧ್ರುಕ್ಷು' ಎಂಬ ರೂಪವು ಮತ್ತು 'ಢ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್ತ್ಸು' ಮತ್ತು 'ಲಿಟ್ಸು' ಎಂಬಂತೆ 'ಧ್ರುಟ್ತ್ಸು' 'ಧ್ರುಟ್ಸು' ಎಂದು ಒಟ್ಟು ಮೂರು ರೂಪಗಳು

ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ, ಕೇವಲ ಅಕ್ಷರಗಳು ಜೋಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ದ್ರುಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಧ್ರುಕ್, ಧ್ರುಗ್, ಧ್ರುಟ್, ಧ್ರುಡ್	ದ್ರುಹೌ	ದ್ರುಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ದ್ರುಹಮ್	ದ್ರುಹೌ	ದ್ರುಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ದ್ರುಹಾ	ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಾಮ್,	ಧ್ರುಗ್ಭಿಃ,ಧ್ರುಡ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ದ್ರುಹೇ	
	ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಾಮ್.ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಃ,	ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ದ್ರುಹಃ	ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧ್ರುಗ್ಭ್ಯಃ, ಧ್ರುಡ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ದ್ರುಹಃ	ದ್ರುಹೋಃ,	ದ್ರುಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ದ್ರುಹಿ	ದ್ರುಹೋಃ	ಧ್ರುಕ್ಷು,ಧುಟ್ತ್ಸು, ಧ್ರುಟ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇಧ್ರುಕ್!,ಹೇಧ್ರುಗ್!	ಹೇ ದ್ರುಹೌ!	ಹೇ ದ್ರುಹಃ!,!

ಇದೇ ತರಹ 'ಮುಹ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಹ್, ಷ್ಣುಹ್ ಮತ್ತು ಷ್ಣಿಹ್ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ, 'ಬಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಬಾರದೇ ಇರುವದರಿಂದ 'ಭಶ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟೇ ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಿಶೇಷ.

(ಷ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 256. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (6.1.64)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತೋಃ ಆದೇಃ ಷಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ನುಕ್–ಸ್ನುಗ್,ಸ್ನುಟ್–ಸ್ನುಡ್। ಏವಂ ಸ್ನಿಕ್–ಸ್ನಿಗ್, ಸ್ನಿಟ್–ಸ್ನಿಡ್। (ವಿಶ್ವವಾಟ್, ವಿಶ್ವವಾಡ್। ವಿಶ್ವವಾಹೌ। ವಿಶ್ವವಾಹಃ।ವಿಶ್ವವಾಹಮ್। ವಿಶ್ವವಾಹೌ)॥

ಅರ್ಥ– (ಧಾತ್ವಾದೇಃ 'ಷ' ಕಾರಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ 'ಸ' ಕಾರಾದೇಶೋ ಭವತಿ.) – ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ರೂಪಗಳು ನಾಶವಾಗಿ 'ಸ' ಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ "ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತ ನಾಶವಾಗೋಣದ್ದರಿದ ನೈಮಿತ್ತಿಕದ ನಾಶವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. (ನೈಮಿತ್ತಿಕವೆಂದರೆ – ನಿಮಿತ್ತದ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ಷ್ಣಿಹ್(ಸ್ನಿಹ್) –(ಸ್ನೇಹ ಮಾಡುವದು)

ಉದಾ– ಸ್ನಿಹ್ – 'ಷ್ಣಿಹ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದ್ನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ'ವು ಬಂದಿದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಬಂದು 'ಷತ್ವ'ವು ನಾಶವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಷ್' ಕಾರವು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಉಳಿದು 'ಸ್ನಿಹ್' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ನುಕ್–ಸ್ನುಗ್, ಸ್ನುಟ್–ಸ್ನುಡ್, ಸ್ನಿಕ್–ಸ್ನಿಗ್, ಸ್ನಿಟ್–ಸ್ನಿಡ್–ಷ್ಣಿಹ್ ಮತ್ತು ಷ್ಣುಹ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು "ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು ಸ್ನಿಹ್ ಮತ್ತು ಸ್ನುಹ್ ಎಂದಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾದಾಗ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾ ದ್ರುಹ–ಮುಹ–ಷ್ಣುಹ–ಷ್ಣಿಹಾಮ್" (8.2.33) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ, ಜಶ್ತ್ವ ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಗಳು ಬಂದು ಸ್ನಿಕ್–ಸ್ನಿಗ್ ಮತ್ತು ಸ್ನುಕ್–ಸ್ನುಗ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು , ನಂತರ ಜಶ್ತ್ವ, ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸ್ನಿಟ್–ಸ್ನಿಡ್, ಮತ್ತು ಸ್ನುಟ್– ಸ್ನುಡ್ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಪ್(ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮೇಲಿನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲ ದ್ರುಹ್ ಶಬ್ದದ ಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆಯೇ ಇರುವುವು.

(ವಿಶ್ವವಾಟ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ಉದಾ– ವಿಶ್ವವಾಟ್, ವಿಶ್ವವಾಡ್: ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ವಿಶ್ವಂ ವಹತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವವಾಟ್' ಎಂಬುದು ವಿಗ್ರಹ. ವಿಶ್ವ ಪೂರ್ವಕ 'ವಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಣ್ವಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ ಇದು ಕೃದಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ – ವಿಶ್ವವಾಹ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸು' ಲೋಪವಾಗಿ, "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ (ಡ್)' ಬಂದಮೇಲೆ, ಆ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ(ಟ್)' ಬಂದು ವಿಶ್ವವಾಟ್– ವಿಶ್ವವಾಡ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ವಿಶ್ವವಾಹೌ। ವಿಶ್ವವಾಹಃ। ವಿಶ್ವವಾಹಮ್। ವಿಶ್ವವಾಹೌ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 257. ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। (1.1.45)

ವೃತ್ತಿಃ–ಯಣಃ ಸ್ಥಾನೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೋ ಯಃ ಇಕ್, ಸಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಇಕ್, ಯಣಃ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್।

ಅರ್ಥ– 'ಯಣ್' (ಯ್,ವ್,ರ್,ಲ್) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ, 'ಇಕ್' (ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ– ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' (ಯ,ವ್,ರ್,ಲ್) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಇಕ್' (ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ) ವರ್ಣಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದು 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಗೆ ವಿಪರೀತ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿದೆ.

(ಊಠ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 258. ವಾಹ ಊಠ್ (6.4.132)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭಸ್ಯ ವಾಹಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಊಠ್।

ಪ. ಛೇ. – ವಾಹಃ, ಊಠ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ವಾಹ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಊಠ್(ಊ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಊಠ್(ಊ)' ಆದೇಶವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಮಾಡದೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡುವದರ ಫಲವೆಂದರೆ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದಮೇಲೆ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು' ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 259. – ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ (6.1.108)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಂಪ್ರಸರಣಾತ್ ಅಚಿ ಪೂರ್ವರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। "ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು" ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ। ವಿಶ್ವೌಹಃ, ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾತ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕಿಂತ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ– ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವಿಶ್ವೌಹಃ: – ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ವಿಶ್ವವಾಹ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ವಿಶ್ವವಾಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಯಚಿ ಭಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಶ್ವವಾಹ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ವಾಹ ಊಠ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾಹ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಊಠ್(ಊ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶ್ವ+ಊ+ಆಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊ+ಆ ವರ್ಣಗಳು ಸೇರಿದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶದಿಂದ 'ಊ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವ+ಊಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಶ್ವ+ಊಹ್ ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಊ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ವಿಶ್ವೌಹ+ಅಸ್=ವಿಶ್ವೌಹಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವಿಶ್ವೌಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ವಿಶ್ವೌಹ್ ಜೊತೆಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಆಯಾ ಇಷ್ಟ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವವು ಬಂದು, "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಡ್' ವರ್ಣವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸುಪ್'ನಲ್ಲಿ 'ಧುಟ್' ಬಂದಾಗ, 'ದ್ರುಹ್' ಶಬ್ದದಂತೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ವಿಶ್ವವಾಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ವಿಶ್ವವಾಟ್,ವಿಶ್ವವಾಡ್	ವಿಶ್ವವಾಹೌ	ವಿಶ್ವವಾಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ವಿಶ್ವವಾಹಮ್	ವಿಶ್ವವಾಹೌ	ವಿಶ್ವೌಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ವಿಶ್ವೌಹಾ	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ವಿಶ್ವೌಹೇ	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ವಿಶ್ವೌಹಃ	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿಶ್ವವಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ವಿಶ್ವೌಹಃ	ವಿಶ್ವೌಹೋಃ	ವಿಶ್ವೌಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ವಿಶ್ವೌಹಿ	ವಿಶ್ವೌಹೋಃ	ವಿಶ್ವವಾಟ್ತ್ಸು, ವಿಶ್ವವಾಟ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇವಿಶ್ವವಾಟ್!	ಹೇವಿಶ್ವವಾಹೌ!	ಹೇವಿಶ್ವವಾಹಃ!ಹೇವಿಶ್ವವಾಡ್!

(ಆಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 260. ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7.1.98)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನಯೋಃ ಆಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಚತುರನಡುಹೋಃ, ಆಮ್, ಉದಾತ್ತಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಇತೋಽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಚತುರ್' ಮತ್ತು 'ಅನಡುಹ್' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಆಮ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಮಿತ್' ಆದ ಆಗಮವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಈ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಉದಾತ್ತಃ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಉದಾತ್ತ' ಸ್ವರವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಲಘು ಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಪ್ರಕರಣವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚೇನೂ ಹೇಳುವದಿಲ್ಲ.

(ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 261. ಸೂತ್ರ – ಸಾವನಡುಹಃ (7.1.82)

ವೃತ್ತಿಃ– ಅಸ್ಯ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ। ಅನಡ್ವಾನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಸೌ, ಅನಡುಹಃ॥

ಅ. ವೃ – "ಆಚ್ಛೀನದ್ಯೋರ್ನುಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸು(ಸುಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅನಡುಹ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್(ಸ್ವರ)' ನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ – ಅನಡ್ವಾನ್: (ಎತ್ತು/ವೃಷಭ)–'ಅನಡುಹ್' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸು' ನಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅನಡುಹ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7.1.98)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಆಮ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಡ್'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ ಮತ್ತು 'ಹ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಅನಡು+ಆ+ಹ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಆ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಅನಡು+ಆ+ನ್+ಹ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಡು+ಆ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನಡ್ವಾ+ನ್ +ಹ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಂತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹ್' ಕಾರವು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅನಡ್ವಾ+ನ್=ಅನಡ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನಡ್ವಾಹೌ – ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ – 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅನಡುಹ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7.1.98)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಆಮ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅನಡು+ಆ+ಹ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನಡು' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನಡ್ವಾಹ್+ಔ=ಅನಡ್ವಾಹೌ ಎಂದು

ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್(ಸು)' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿಲ್ಲ). ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಡ್ವಾಹಃ, ಅನಡ್ವಾಹಮ್, ಅನಡ್ವಾಹೌ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ಅನಡುಹಃ – ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅನಡುಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, (ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವದಿಲ್ಲ). 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅನಡುಹಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಅಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 262. ಅಮ್ ಸಂಬುದ್ಧೌ (7.1.99)

ವೃತ್ತಿಃ-ಹೇ ಅನಡ್ವನ್। ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹೌ। ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ। ಅನಡುಹಃ।ಅನಡುಹಾ।

ಅ. ವೃ. – "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7.1.98)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಚತುರನಡುಹೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಹೇ ಅನಡ್ವನ್!-ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನಡುಹ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್(ಅ)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅನಡು+ಅ+ಹ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಡು+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅನಡ್ವ+ಹ್+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ "ಸಾವನಡುಹಃ (7.1.82)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅನಡ್ವ+ನ್+ಸ್+ಹ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಹೇ ಅನಡ್ವನ್! ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, ಕೇವಲ ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಅನಡುಹಾ, ಅನಡುಹೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರ ಮತ್ತು ಹ್ ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ದ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-263. ವಸು-ಸ್ರಂಸು ಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ (8.2.72)

ವೃತ್ತಿಃ- ಸಾನ್ತವಸ್ವಂತಸ್ಯ ಸ್ರಂಸಾದೇಶ್ಚ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾಂತೇ। ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ। ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್? ವಿದ್ವಾನ್। ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್?-ಸ್ರಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ವಸು-ಸ್ರಂಸು-ಧ್ವಂಸು-ಅನಡುಹಾಂ, ದಃ।

ಅ. ವೃ.- "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸೈಕದೇಶವಾದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- 'ಸ್' ಕಾರಾಂತವಾದ 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ, ಸ್ರಂಸ್- ಧ್ವಂಸ್- ಮತ್ತು ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದುದ್ದರಿಂದ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ, ಎಲ್ಲ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್ - 'ಅನಡುಹ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅನಡು+ದ್+ಭ್ಯಾಮ್=ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಡುದ್ಭಿಃ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ' ಎಂದೂ, ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಡುತ್ಸು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಅನಡ್ವಾನ್	ಅನಡ್ವಾಹೌ	ಅನಡ್ವಾಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಅನಡ್ವಾಹಮ್	ಅನಡ್ವಾಹೌ	ಅನಡುಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅನಡುಹಾ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಅನಡುಹೇ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಅನಡುಹಃ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಅನಡುಹಃ	ಅನಡುಹೋಃ	ಅನಡುಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಅನಡುಹಿ	ಅನಡುಹೋಃ	ಅನಡುತ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಅನಡ್ವನ್!	ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹೌ!	ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ!

ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್? ವಿದ್ವಾನ್।

ಉದಾ- ವಿದ್ವಾನ್- ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಾಂತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಏಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ? ಎಂದರೆ, ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ- ಸಾಂತ ಮತ್ತು ಅಸಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ 'ದ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. 'ವಿದ್ವಸ್' ಶಬ್ದವು 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸು' ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ವಿದ್ವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪ ತಾಳಿದಮೇಲೆ, 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ವಿದ್ವಾತ್' ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಸಾಂತ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೂ ಅದು 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ, 'ದ್' ಕಾರಾದೇಶ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಮ್?

ಉದಾ– ಸ್ರಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪದಾಂತೇ ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪದಾಂತ ಮತ್ತು ಅಪದಾಂತಗಳಲ್ಲೂ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ

'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ರಸ್+ತಮ್ ಮತ್ತು ಧ್ವಸ್+ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದ್ದರೆ– ಸ್ರತ್ತಮ್ ಮತ್ತು ಧ್ವತ್ತಮ್ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪಗಳು ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು

(ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 264. ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ (8.3.56)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಾಡ್–ರೂಪಸ್ಯ ಸಹೇಃ ಸಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ। ತುರಾಷಾಟ್। ತುರಾಸಾಹೌ। ತುರಾಸಾಹಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸಾಡ್' ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸಾಡ್' ರೂಪವೆಂದರೆ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದೀರ್ಘ, ಡತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸಾಡ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು – "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವವು, ಪದಾಂತ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಅಥವಾ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ತರಹ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಮೂರ್ಧನ್ಯ ವರ್ಣಗಳಾದ ಋಕಾರ, ಟವರ್ಗ, ರೇಫ ಮತ್ತು ಷ–ಕಾರಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಷದ್ವಿವೃತ' ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ 'ಸ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ, ಅಂತಹದ್ದೇ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ 'ಷ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ತರಹ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಜಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:– ತುರಾಷಾಟ್– ತುರಾಷಾಡ್ (ಇಂದ್ರ): 'ತುರಂ ಸಾಹಯತೇ ಇತಿ ತುರಾಷಾಟ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ತುರ್' ಪೂರ್ವಕ ಣ್ಯನ್ತ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ಣಿ' ಲೋಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದಾಗ,

ಅರ್ಥ– 'ಸ್' ಕಾರಾಂತವಾದ 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ, ಸ್ರಂಸ್– ಧ್ವಂಸ್– ಮತ್ತು ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸು ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದುದ್ದರಿಂದ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ, ಎಲ್ಲ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತ್ಯ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್ – 'ಅನಡುಹ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅನಡು+ದ್+ಭ್ಯಾಮ್=ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಡುದ್ಭಿಃ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ' ಎಂದೂ, ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅನಡುತ್ಸು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಅನಡ್ವಾನ್	ಅನಡ್ವಾಹೌ	ಅನಡ್ವಾಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಅನಡ್ವಾಹಮ್	ಅನಡ್ವಾಹೌ	ಅನಡುಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅನಡುಹಾ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಅನಡುಹೇ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಅನಡುಹಃ	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಅನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಅನಡುಹಃ	ಅನಡುಹೋಃ	ಅನಡುಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಅನಡುಹಿ	ಅನಡುಹೋಃ	ಅನಡುತ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಅನಡ್ವನ್!	ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹೌ!	ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ!

ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್? ವಿದ್ವಾನ್।

ಉದಾ– ವಿದ್ವಾನ್– ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಾಂತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಏಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ? ಎಂದರೆ, ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ– ಸಾಂತ ಮತ್ತು ಅಸಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲೂ 'ದ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. 'ವಿದ್ವಸ್' ಶಬ್ದವು 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಸು' ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ವಿದ್ವಾನ್' ಎಂದು ರೂಪ ತಾಳಿದಮೇಲೆ, 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ವಿದ್ವಾತ್' ಎಂದು ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಸಾಂತ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೂ ಅದು 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದ್ದರೂ, 'ದ್' ಕಾರಾದೇಶ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಪದಾನ್ತೇ ಕಿಮ್?

ಉದಾ- ಸ್ರಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪದಾಂತೇ ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪದಾಂತ ಮತ್ತು ಅಪದಾಂತಗಳಲ್ಲೂ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ರಸ್+ತಮ್ ಮತ್ತು ಧ್ವಸ್+ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದ್ದರೆ- ಸ್ರತ್ತಮ್ ಮತ್ತು ಧ್ವತ್ತಮ್ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪಗಳು ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು

(ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 264. ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ (8.3.56)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸಾಡ್-ರೂಪಸ್ಯ ಸಹೇಃ ಸಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ। ತುರಾಷಾಟ್। ತುರಾಸಾಹೌ। ತುರಾಸಾಹಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಸಾಡ್' ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸಾಡ್' ರೂಪವೆಂದರೆ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ದೀರ್ಘ, ಢತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸಾಡ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು – "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವವು, ಪದಾಂತ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಅಥವಾ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ತರಹ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಮೂರ್ಧನ್ಯ ವರ್ಣಗಳಾದ ಋಕಾರ, ಟವರ್ಗ, ರೇಫ ಮತ್ತು ಷ-ಕಾರಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಷದ್ವಿವೃತ' ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ 'ಸ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ, ಅಂತಹದ್ದೇ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ 'ಷ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ತರಹ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಜಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ:- ತುರಾಷಾಟ್- ತುರಾಷಾಡ್ (ಇಂದ್ರ): 'ತುರಂ ಸಾಹಯತೇ ಇತಿ ತುರಾಷಾಟ್' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. 'ತುರ್' ಪೂರ್ವಕ ಣ್ಯನ್ತ 'ಸಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಬಂದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ಣಿ' ಲೋಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದಾಗ,

'ತುರಾಸಾಹ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ, 'ಸುಪ್(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದರ ಲೋಪವಾಗಿ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ತುರಾಸಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾಡ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತುರಾಷಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ತುರಾಷಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತುರಾಷಾಟ್, ತುರಾಷಾಡ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ತುರಾಸಾಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ತುರಾಷಾಟ್,ತುರಾಷಾಡ್	ತುರಾಸಾಹೌ	ತುರಾಸಾಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹಮ್	ತುರಾಸಾಹೌ	ತುರಾಸಾಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹಾ	ತುರಾಷಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುರಾಷಾಡ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹೇ	ತುರಾಷಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುರಾಷಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹಃ	ತುರಾಷಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುರಾಷಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹಃ	ತುರಾಸಾಹೋಃ	ತುರಾಸಾಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ತುರಾಸಾಹಿ	ತುರಾಸಾಹೋಃ	ತುರಾಷಾಟ್ತ್ಸು, ತುರಾಷಾಟ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ತುರಾಷಾಟ್! ಹೇ ತುರಾಷಾಡ್!	ಹೇ ತುರಾಸಾಹೌ!	ಹೇ ತುರಾಸಾಹಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಹ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

'ವ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಔ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 265. – ದಿವ ಔತ್ (7.1.84)

ವೃತ್ತಿಃ–ದಿವ್ ಇತಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಔತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ (ಪರೇ)।ಸುದ್ಯೌಃ। ಸುದಿವೌ।

ಪ. ಛೇ. – ದಿವಃ, ಔತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಸಾವನಡುಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ದಿವ್' ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ (ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ) 'ಔ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸುದ್ಯೌಃ – 'ಸುದಿವ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಸುದಿ+ಔ+ಸ್

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಿ+ಔ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶವು ಬಂದು, 'ದ್ಯೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಸುದ್ಯೌಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಜೋಡಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಸುದಿವೌ, ಸುದಿವಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

(ಉ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 266. ದಿವ ಉತ್ (6.1.131)

ವೃತ್ತಿಃ-ದಿವಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಉಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾನ್ತೇ। ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ। ಚತ್ವಾರಃ। ಚತುರಃ। ಚತುರ್ಭಿಃ। ಚತುರ್ಭ್ಯಃ।

ಪ. ಛೇ. - ದಿವಃ, ಉತ್।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಪದಾನ್ತೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ದಿವ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸುದಿವ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ-ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ವ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ - 'ಸುದಿವ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಪದ-ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಸುದೀ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ 'ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ವ್ - ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸುದಿವ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಸುದ್ಯೌಃ	ಸುದಿವೌ	ಸುದಿವಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಸುದಿವಮ್	ಸುದಿವೌ	ಸುದಿವಃ
ತೃ.ವಿ.	ಸುದಿವಾ	ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಸುದ್ಯುಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಸುದಿವೇ	ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಸುದ್ಯುಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಸುದಿವಃ	ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ಸುದ್ಯುಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಸುದಿವಃ	ಸುದಿವೋಃ	ಸುದಿವಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಸುದಿವಿ	ಸುದಿವೋಃ	ಸುದ್ಯುಷು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಸುದ್ಯೌಃ!	ಹೇ ಸುದಿವೌ!	ಹೇ ಸುದಿವಃ!

ಈಗ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಚತ್ವಾರಃ – 'ಚತುರ್' ಶಬ್ದವು ರೇಫಾಂತವಾಗಿದ್ದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚತ್ವಾರಃ – 'ಚತುರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚತುರ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗಿ "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7.1.98)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಹಾಗೂ "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ಎಂದರೆ 'ತ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಆಮ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಚತು+ಆ+ರ್+ಅ(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರ 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಯಣ್'

ಸಂಧಿಯಿಂದ ಚತ್ವಾರ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಚತ್ವಾರಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚತುರಃ – ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಚತುರ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಚತುರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಭಿಃ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಚತುರ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚತುರ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಭ್ಯಃ(2) –ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಬಹು ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್+ಭ್ಯಸ್, ಚತುರ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚತುರ್ಭ್ಯಃ(2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ನುಟ್(ನ್) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 268. ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ (7.1.55)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ ಆಮಃ ನುಡಾಗಮಃ(ಸ್ಯಾತ್)।

ಪ. ಛೇ. – ಷಟ್, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಹ್ರಸ್ವ ನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು 'ಚತುರ್' ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ನುಟ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನುಡಾಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಆಮ್' ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವ ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 267. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ (8.4.1)

ವೃತ್ತಿಃ–"ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ"। ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್। ಚತುರ್ಣಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ರಷಾಭ್ಯಾಂ, ನಃ, ಣಃ, ಸಮಾನಪದೇ।

ಅರ್ಥ– 'ರೇಫ' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ– ಸಮಾನ ಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಭಿನ್ನವಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ 'ಣತ್ವ' ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಹರಿರ್ನಯತಿ– ಹರಿಃ+ನಯತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಹರಿರ್ನಯತಿ' ಎಂದೇ ಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು, 'ಹರಿರ್ಣಯತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಸಮಾನ ಪದವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ. "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ' ಅಥವಾ 'ಷ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತೋತ್ತರವಾಗಿಯೇ 'ಣ್' ಕಾರವು ಇರಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. 'ರೇಫ' 'ಷ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳು, ಕ–ವರ್ಗ, ಪ–ವರ್ಗ, 'ಆಙ್' ಮತ್ತು 'ನುಮ್' ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇದ್ದರೂ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್,ಚತುರ್ಣಾಮ್ – ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಷಟ್ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಗೆ ನುಡಾ(ನ್)ಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚತುರ್+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು 'ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್' ಅಥವಾ 'ಚತುರ್ಣಾಮ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಮ್ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

(ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ನಿಯಮವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 269. ರೋಃ ಸುಪಿ (8.3.16)

ವೃತ್ತಿಃ–ರೋಃ ಏವ ವಿಸರ್ಗಃ ಸುಪಿ। ಷತ್ವಮ್। ಷಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸಪ್ತಮೀ' ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸುಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ರು(ರೇಫ)ವಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೇನೇ 'ವಿಸರ್ಗವು' ಬರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. **'ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ'** ಎಂಬ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ನಿಯಮ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದೇ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರವಾದರೆ, ವಿಶೇಷ ನಿಯಮಕ್ಕಾಗಿ (ಅದು ಬಂದೇ ಬರಬೇಕು ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ) ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೀಳಿಯಬೇಕು. 'ರು' (ರೇಫ) ವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋ–ರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ವಿಸರ್ಗ(ಃ)' ರೂಪವಾದ ಆದೇಶವು

ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಸರ್ಗವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೇನೇ ವಿಸರ್ಗ (ಃ)ವು ಬರುತ್ತದೆ ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳಿಗಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚತುರ್ಷು- ಚತುರ್+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಚತುರ್' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವು 'ರು' ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ್ಧ ಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಸ್ವತಃ ರೇಫಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಷು ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 270. ಶರೋऽಚಿ (8.4.49)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಚಿ ಪರೇ ಶರಃ ನ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ। ಚತುರ್ಷು।

ಪ. ಛೇ. - ಶರಃ, ಅಚಿ।

ಅ. ವೃ.-"ನಾದಿನ್ಯಾಕ್ರೋಶೇ ಪುತ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ. 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಚತುರ್ಷು-ಚತುರ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಷತ್ವ' ಬಂದು 'ಚತುರ್+ಷು' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಅಚ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದ್ದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಷ' ಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, 'ದ್ವಿತ್ವ'ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಶರ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಇದೆ). ಹೀಗೆ ಚತುರ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರೇಫದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಿಸರ್ಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ "ರೋಃ ಸುಪಿ (8.3.16)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ರೇಫವನ್ನು 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, ಚತುರ್ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಚತ್ವಾರಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಚತುರಃ

ತೃ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್, ಚತುರ್ಣಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಚತುರ್ಷು

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

(ನ್ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 271. ಮೋ ನೋ ಧಾತೋಃ (8.2.64)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತೋಃ ಮಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾನ್ತೇ। ಪ್ರಶಾನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಮಃ, ನಃ, ಧಾತೋಃ।

ಅ. ವೃ.–"ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– 'ಸು'ವಿನ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದ–ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಶಾನ್ – ಪ್ರ–ಪೂರ್ವಕ 'ಶಮ್' ಧಾತುವು 'ಪ್ರಶಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯವು ಸೇರಿ, ಪ್ರಶಾಮ್+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಸು' ವಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಪ್ರಶಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

('ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಶಾಮ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರಶಾನ್	ಪ್ರಶಾಮೌ	ಪ್ರಶಾಮಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪ್ರಶಾಮಮ್	ಪ್ರಶಾಮೌ	ಪ್ರಶಾಮಃ

ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಸರ್ಗವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೇನೇ ವಿಸರ್ಗ (ಃ)ವು ಬರುತ್ತದೆ ಬೇರೆ ವರ್ಣಗಳಿಗಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಚತುರ್ಷು- ಚತುರ್+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ರೇಫ' ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಚತುರ್' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫವು 'ರು' ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ್ಧ ಪಟ್ಟದ್ದಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಸ್ವತಃ ರೇಫಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಷು ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 270. ಶರೋಽಚಿ (8.4.49)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಚಿ ಪರೇ ಶರಃ ನ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ। ಚತುರ್ಷು।

ಪ. ಛೇ. – ಶರಃ, ಅಚಿ।

ಅ. ವೃ.-"ನಾದಿನ್ಯಾಕ್ರೋಶೇ ಪುತ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ. 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶರ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಚತುರ್ಷು-ಚತುರ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಷತ್ವ' ಬಂದು 'ಚತುರ್+ಷು' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ 'ಅಚ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದ್ದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯರ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಷ' ಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, 'ದ್ವಿತ್ವ'ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. (ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಶರ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಇದೆ). ಹೀಗೆ ಚತುರ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರೇಫದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವಿಸರ್ಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ "ರೋಃ ಸುಪಿ (8.3.16)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ರೇಫವನ್ನು 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, ಚತುರ್ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	**ಬಹುವಚನ**
ಪ್ರ.ವಿ.	ಚತ್ವಾರಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಚತುರಃ

ತೃ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್, ಚತುರ್ಣಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಚತುರ್ಷು

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

(ನ್ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 271. ಮೋ ನೋ ಧಾತೋಃ (8.2.64)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತೋಃ ಮಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾನ್ತೇ। ಪ್ರಶಾನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಮಃ, ನಃ, ಧಾತೋಃ॥

ಅ. ವೃ.–"ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– 'ಸು'ವಿನ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಹಾಗೆಯೇ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದ–ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಶಾನ್ – ಪ್ರ–ಪೂರ್ವಕ 'ಶಮ್' ಧಾತುವು 'ಪ್ರಶಾಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯವು ಸೇರಿ, ಪ್ರಶಾಮ್+ಸು ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಸು' ವಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಪ್ರಶಾನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

('ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಶಾಮ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರಶಾನ್	ಪ್ರಶಾಮೌ	ಪ್ರಶಾಮಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪ್ರಶಾಮಮ್	ಪ್ರಶಾಮೌ	ಪ್ರಶಾಮಃ

ತೃತೀಯಾ	ಪ್ರಶಾಮಾ	ಪ್ರಶಾನ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಶಾನ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರಶಾಮೇ	ಪ್ರಶಾನ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಶಾನ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರಶಾಮಃ	ಪ್ರಶಾನ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಶಾನ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರಶಾಮಃ	ಪ್ರಶಾಮೋಃ	ಪ್ರಶಾಮಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರಶಾನಿ	ಪ್ರಶಾಮೋಃ	ಪ್ರಶಾನ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರಶಾನ್!	ಹೇ ಪ್ರಶಾಮೌ!	ಹೇ ಪ್ರಶಾಮಃ!

(ಕ- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 272. ಕಿಮಃ ಕಃ (7.2.103)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕಿಮಃ ಕಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಿಭಕ್ತೌ। ಕಃ, ಕೌ, ಕೇ। ಇತ್ಯಾದಿ। ಶೇಷಂ ಸರ್ವವತ್।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾವದೇ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅ-ಕಾರಾಂತ 'ಕ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ' ಎಂಬುದು 'ಅನೇಕಾಲ್' ಆಗಿರುವದರಿಂದ, "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸಂಪೂರ್ಣ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಹಲಂತ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದವು ಅಜಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದವು 'ಸರ್ವಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲೂ ಬರುವದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಕಃ, ಕೌ, ಕೇ – 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವಾದ "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಕ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅ-ಕಾರಾಂತ 'ಕ' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸ್(ಸು)'ಸೇರಿಸಿ ಕ+ಸ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಕ+ಃ=ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು 'ಕೌ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವೇ' ಎಂಬಂತೆ 'ಕೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ಇತರ ರೂಪಗಳು ಕೂಡ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ರೂಪ ತಾಳುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಏತದ್, ಇದಮ್, ಅದಸ್, ಏಕ, ದ್ವಿ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತು ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ.

('ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಕಃ	ಕೌ	ಕೇ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕಮ್	ಕೌ	ಕಾನ್
ತೃತೀಯಾ	ಕೇನ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕಸ್ಮೈ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕಸ್ಮಾತ್,ಕಸ್ಮಾದ್	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕಸ್ಯ	ಕಯೋಃ	ಕೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಕಸ್ಮಿನ್	ಕಯೋಃ	ಕೇಷು

('ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲ್ಲಿಂಗ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಕಾ	ಕೇ	ಕಾಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕಾಂ	ಕೇ	ಕಾಃ
ತೃತೀಯಾ	ಕಯಾ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕಸ್ಯೈ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕಸ್ಯಾಃ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕಸ್ಯಾಃ	ಕಯೋಃ	ಕಾಸಾಂ
ಸಪ್ತಮೀ	ಕಸ್ಯಾಂ	ಕಯೋಃ	ಕಾಸು

('ಮ್' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿಗಳು	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಕಿಮ್	ಕೇ	ಕಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕಿಮ್	ಕೇ	ಕಾನಿ
ತೃತೀಯಾ	ಕೇನ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕಸ್ಮೈ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕಸ್ಮಾತ್	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕಸ್ಯ	ಕಯೋಃ	ಕೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಕಸ್ಮಿನ್	ಕಯೋಃ	ಕೇಷು

(ಮ್ ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದ)

ಸೂಚನೆ: ಈ ಶಬ್ದವು ಸರ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಮ್ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 273. ಇದಮೋ ಮಃ (7.2.108)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸೌ। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ–ಅಪವಾದಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಇದಮಃ, ಮಃ।

ಅ. ವೃ.– "ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸೌ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅನುವೃತ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದರಿಂದ ಏನು ಲಾಭವೆಂದು ಕೇಳಿದರೆ – 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದವು 'ತ್ಯದಾದಿ' ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅ–ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಸಂದರ್ಭವಿತ್ತು. ಈ 'ಅತ್ವ'ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

(ಅಯ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 274. ಇದೋಽಯ್ ಪುಂಸಿ (7.2.111)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇದಮಃ ಇದಃ ಅಯ್ ಸೌ ಪುಂಸಿ। ಅಯಮ್। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವೇ।

ಪ. ಛೇ.– ಇದಃ, ಅಯ್, ಪುಂಸಿ।

ಅ. ವೃ.–"ಇದಮೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಮಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಯಃ ಸೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಇದ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದ–ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಅಯಮ್– 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿ, ಇದಮ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಅ–ಕಾರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಇದಮೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್'ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇದಮ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಪರ್ಯಂತ ಶಬ್ದ–ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅಯ್+ಅಮ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಅಯಮ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪರರೂಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 275. ಅತೋ ಗುಣೇ (6.1.97)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಪದಾನ್ತಾತ್ ಅತಃ ಗುಣೇ ಪರರೂಪಮ್ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. –ಅತಃ, ಗುಣೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪದಾನ್ತಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವ–ಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಅಪದಾನ್ತವಾದ ಅ–ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಗುಣಾಕ್ಷರವು (ಅ,ಇ,ಉ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವ–ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಮ್–ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 276. ದಶ್ಚ (7.2.109)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇದಮಃ ದಸ್ಯ ಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಿಭಕ್ತೌ। ಇಮೌ। ಇಮೇ। ಇತ್ಯಾದೇಃ ಸಂಬೋಧನಂ ನಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಉತ್ಸರ್ಗಃ।

ಪ. ಛೇ. – ದಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.– "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇದಮೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ – ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಇಮೌ – 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಇದಮ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅತ್ವ(ಅ–ಕಾರಾದೇಶ)ವು ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ, "ಅತೋ ಗುಣೇ (6.1.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದ' ಶಬ್ದದ ಅ–ಕಾರ ಮತ್ತು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅತ್ವದ ಅ–ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಇದ' ಎಂದಾಗಿ, ಇದ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಇಮ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇಮ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯಿಂದ ಇಮೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇಮೌ –ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲೂ 'ಔಟ್(ಔ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇಮೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇಮೇ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅತ್ವ, "ಅತೋ ಗುಣೇ

(6.1.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ ಮತ್ತು 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆ ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ, "ಜಸಃ ಶೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ(ಈ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮತ್ವ' ಬಂದು, ಇಮ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಗುಣ' ಬಂದು, 'ಇಮೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: -"ತ್ಯದಾದೇಃ ಸಂಬೋಧನಂ ನಾಸ್ತಿ ಇತಿ ಉತ್ಸರ್ಗಃ" -(ತ್ಯದಾದಿ-ಗಣ-ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನದ ರೂಪವಿಲ್ಲ).

ಉದಾ- ಇಮಮ್ - ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅತ್ವ, "ಅತೋ ಗುಣೇ (6.1.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ, ಹಾಗೂ "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮತ್ವ' ಬಂದು, ಇಮ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಇಮಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಇಮಾನ್-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ- 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅತ್ವ, "ಅತೋ ಗುಣೇ (6.1.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪರರೂಪ, ಹಾಗೂ "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮತ್ವ' ಬಂದು, ಇಮ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಇಮಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ, "ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋಃ ನಃ ಪುಂಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಬಂದು ಇಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನ್ ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 277. ಅನಾಪ್ಯಕಃ (7.2.112)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಕಕಾರಸ್ಯ (ಕ-ಕಾರವಲ್ಲದ) ಇದಮಃ ಇದಃ ಅನ್ ಆಪಿ ವಿಭಕ್ತೌ।"ಆಪ್ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಃ"। ಅನೇನ।

ಪ. ಛೇ. - ಅನ್, ಆಪಿ, ಅಕಃ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಇದಮೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಮಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇದೋಽಯ್ ಪುಂಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಆಪ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ' ಕಾರ ರಹಿತವಾದ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಇದ್' ಎಂಬ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

[ಗಮನಿಸಿರಿ-'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ "ಅವ್ಯಯ-ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಂ ಅಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಕಚ್' ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಏಕೆಂದರೆ- 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಂತರ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದವು 'ಇದಕಮ್' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅರ್ಥಾತ್ 'ಕ' ಕಾರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು].

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಕಃ' ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥ – ನ ಕಃ=ಅಕಃ ಎಂದು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಆಪಿ' ಎಂದರೆ-'ಆಪ್'ನ 'ಸಪ್ತಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಆಪ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾಗಿದೆ. ಇದು 'ಟಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿನ 'ಆ' ದಿಂದ ಆರಂಭ ಮಾಡಿ, ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವರೆಗಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅನೇನ – ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ – 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)" ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಇದಮ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಮ್' ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ವ' ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪವಾಗಿ ಇದ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಮತ್ವ'ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ 'ಇದ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅನ್+ಅ+ಆ=ಅನ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಗೆ 'ಇನ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅನ+ಇನ ಎಂದಾಗಿ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು 'ಅನೇನ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ ಲೋಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 278. ಹಲಿ ಲೋಪಃ (7.2.113)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಕಕಾರಸ್ಯ ಇದಮಃ ಇದಃ ಲೋಪಃ ಆಪಿ ಹಲಾದೌ। ಪರಿಭಾಷಾ – "ನ ಅನರ್ಥಕೇ ಅಲೋಂತ್ಯವಿಧಿಃ ಅನಭ್ಯಾಸ ವಿಕಾರೇ"।

ಅ. ವೃ.-"ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಕಃ' ಮತ್ತು 'ಆಪಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಮತ್ತು "ಇದಮೋ ಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಇದೋಽಯ್ ಪುಂಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಃ' ಎಂಬ ಪದವು, "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಕಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಕ್' ಕಾರದಿಂದ ರಹಿತವಾದ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ಇದ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಪ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತವಾದ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ. ಈ ಸೂತ್ರವು (ಪ್ರಕೃತ) ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದು ಎಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಆದೇಶವು ಆಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದು.

"ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್ವ' ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಇದ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ಇದ್' ನ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಕೇವಲ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವದು. "ನಾನರ್ಥಕೇ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ವಿಧಿಃ ಅನಭ್ಯಾಸ ವಿಕಾರೇ" ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಅನರ್ಥಕದಲ್ಲಿ ನಿರರ್ಥಕ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವಾಗ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಭ್ಯಾಸದ ವಿಕಾರವು ಅನರ್ಥಕವಾದಾಗಲೂ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರರ್ಥಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ಥಕಗಳ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಿಭಾಷೆಗಳು ಇವೆ. 'ಸಮುದಾಯೋಹ್ಯರ್ಥವಾನ್ ತಸ್ಯೈಕದೇಶೋಽನರ್ಥಕಃ' ಅಂದರೆ ಸಮುದಾಯವು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು, ಆದರೆ ಸಮುದಾಯದ ಏಕ ಭಾಗವು ಅನರ್ಥಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ಇದಮ್' ಎಂಬುದು ವರ್ಣಗಳ ಸಮುದಾಯ. ಇದು ಅರ್ಥವತ್ತಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಇದ್' ಎಂಬುದು ಏಕದೇಶವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಎಂಬುದೂ ಏಕದೇಶವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ನಿರರ್ಥಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಇದ+ಭ್ಯಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ (ಪ್ರಕೃತ) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಭಾಗದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, ಅಂತ್ಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ನಾನರ್ಥಕೇ ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ವಿಧಿಃ ಅನಭ್ಯಾಸ ವಿಕಾರೇ" ಎಂಬ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 279. ಆದ್ಯಂತವದೇಕಸ್ಮಿನ್ (1.1.21)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣಂ ಕಾರ್ಯಂ ಆದೌ ಇವ ಅಂತ ಇವ ಚ ಸ್ಯಾತ್। "ಸುಪಿ ಚ" ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ। ಆಭ್ಯಾಮ್–3।

ಪ. ಛೇ. – ಆದಿಃ, ಅನ್ತವತ್, ಏಕಸ್ಮಿನ್।

ಅರ್ಥ–ಆದಿ ಮತ್ತು ಅಂತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವು ಕೇವಲ ಒಂದನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅಂದರೆ, ಒಂದೇ ವರ್ಣದ ಆದಿಯನ್ನೋ ಅಥವಾ ಅಂತವನ್ನೋ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಾಗ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು 'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ'ವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿದ್ದರೆ, ಅವನನ್ನೇ ಜೇಷ್ಠನೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮನೆಂದೂ, ಕನಿಷ್ಠನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಆದಿ ಮತ್ತು ಅಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿವೆ. ಅಂದರೆ, ಒಂದು ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಆಗ ಆದ್ಯಂತಗಳ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ. 'ಯಸ್ಮಾತ್ ಪೂರ್ವಂ ನಾಸ್ತಿ೩ಃ ಆದಿಃ', 'ಯಸ್ಮಾತ್ ಪೂರ್ವಮಸ್ತಿ

ಪರಂ ಚ ನಾಸ್ತಿ, ಸಃ ಅಂತಃ'

'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಇದ್' ಭಾಗದ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಆ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಅ-ಕಾರವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನೇ ಅದಂತವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ 'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- ಆಭ್ಯಾಮ್- 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅತ್ವ, ಪರರೂಪಗಳಾದಮೇಲೆ, ಇದ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಭಾಗ ಲೋಪವಾದಾಗ, ಅ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅದಂತವಾಗಿ "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆ+ಭ್ಯಾಮ್=ಆಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಐಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೨೮೦. ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ (7.1.11)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಕಕಾರಯೋಃ ಇದಮ್ ಅದಸೋಃ ಭಿಸಃ ಐಸ್ ನ। ಏಭಿಃ। ಅಸ್ಮೈ। ಏಭ್ಯಃ। ಅಸ್ಮಾತ್। ಅಸ್ಯ। ಅನಯೋಃ-2। ಏಷಾಮ್। ಅಸ್ಮಿನ್। ಏಷು।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಇದಮ್, ಅದಸೋಃ, ಅಕೋಃ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭಿಸಃ' ಮತ್ತು 'ಐಸ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅಕಚ್' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ 'ಇದಮ್' ಮತ್ತು 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಭಿಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಐಸ್' ಆದೇಶ ಬರುವದಿಲ್ಲ. "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಐಸ್' ಆದೇಶದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಏಭಿಃ- 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದ 'ಭಿಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ' ಗಳಾದಮೇಲೆ ಇದ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಅ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು, ಅ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಾಂತವಾದಮೇಲೆ, "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಆದೇಶ ಬರುವ ಪ್ರಸಂಗವಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು 'ಏಭಿಸ್' ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಏಭಿಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮೈ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙೇ(ಏ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ'ಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಇದ+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, 'ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙೇ(ಏ)'ಗೆ 'ಸ್ಮೈ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಇದ+ಸ್ಮೈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಹಲಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದದ್ದರಿಂದ, "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಮೈ=ಅಸ್ಮೈ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಭ್ಯಃ– 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಹಾಗೂ ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಭ್ಯಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ'ಗಳಾದಮೇಲೆ ಇದ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು 'ಏಭ್ಯಸ್' ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಏಭ್ಯಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಾತ್ – 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙಸಿ(ಅಸ್)' ಬಂದ ನಂತರ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ'ಗಳಾದಮೇಲೆ, ಇದ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಎಂಬುದು 'ಅದಂತ' ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಙಸಿಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಸ್ಮಾತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಇದ+ಸ್ಮಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಮಾತ್=ಅಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಯ – 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙಸ್(ಅಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ'ಗಳಾದಮೇಲೆ, ಇದ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಾ ಙಸಿಙಸಾಮ್ ಇನಾತ್ಸ್ಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಸ್ಯ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಇದ+ಸ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಯ=ಅಸ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನಯೋಃ– 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಓಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ'ಗಳಾದಮೇಲೆ ಇದ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅನ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನ್+ಅ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಓಸಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನ್+ಏ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅನ್+ಅಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅನಯೋಸ್' ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಅನಯೋಃ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಷಾಮ್–'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಷಷ್ಠೀ' ಬಹುವಚನದ 'ಆಮ್'

ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, ಇದ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ಅದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಇದ+ಸ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದ+ಸಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು, ಏ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಏ+ಷಾಮ್=ಏಷಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಿನ್–'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸಪ್ತಮೀ' ಏಕವಚನದ 'ಜಿ(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, ಇದ+ಜಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙಸಿಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಜಿ(ಇ) ಗೆ 'ಸ್ಮಿನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದ+ಸ್ಮಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಸ್ಮಿನ್=ಅಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಷು– 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸಪ್ತಮೀ' ಬಹುವಚನದ 'ಸುಪ್(ಸು)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಇದ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇದ್' ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪದ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು, ಏ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಏ+ಷು=ಏಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ್ ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅಯಮ್	ಇಮೌ	ಇಮೇ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಇಮಮ್, ಏನಮ	ಇಮೌ, ಏನೌ	ಇಮಾನ್, ಏನಾನ್
ತೃತೀಯಾ	ಅನೇನ,ಏನೇನ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಸ್ಮೈ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಸ್ಮಾತ್	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಸ್ಯ	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಏಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಸ್ಮಿನ್	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಏಷು

(ಮ್ ಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲ್ಲಿಂಗ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಇಯಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಇಮಾಮ್, ಏನಾಮ್	ಇಮೇ, ಏನೇ	ಇಮಾಃ, ಏನಾಃ
ತೃತೀಯಾ	ಅನಯಾ,ಏನಯಾ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಸ್ಯೈ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಸ್ಯಾಃ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಸ್ಯಾಃ	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಆಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಸ್ಯಾಂ	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಆಸು

(ಮ್ ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಇದಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಇದಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾನಿ
ತೃತೀಯಾ	ಅನೇನ,ಏನೇನ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಸ್ಮೈ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಸ್ಮಾತ್	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಸ್ಯ	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಏಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಸ್ಮಿನ್	ಅನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಏಷು

(ಏನ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-281. ದ್ವಿತೀಯಾಟೌಸ್ಸ್ವೇನಃ (2.4.34)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇದಮ್-ಏತದೋಃ ಅನ್ವಾದೇಶೇ। ಕಿಞ್ಚಿತ್ ಕಾರ್ಯಂ ವಿಧಾತುಮ್ ಉಪಾತ್ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನಃ ಉಪಾದಾನಂ ಅನ್ವಾದೇಶಃ। ಯಥಾ- ಅನೇನ ವ್ಯಾಕರಣಮಧೀತಂ ಏನಂ ಛಂದೋಽಧ್ಯಾಪಯೇತಿ। ಅನಯೋಃ ಪವಿತ್ರಂ- ಕುಲಂ ಏನಯೋಃ ಪ್ರಭೂತಂ ಸ್ವಂ ಇತಿ। ಏನಮ್। ಏನೌ। ಏನಾನ್। ಏನೇನ। ಏನಯೋಃ। ರಾಜಾ।

ಪ. ಛೇ. - ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ಸು, ಏನಃ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಽ ಶನುದಾತ್ತಃ ತೃತೀಯಾದೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಮಃ' ಮತ್ತು 'ಅನ್ವಾದೇಶೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ "ಏತದಸ್ತ್ರ ತಸೂಸಪದೌ ಚಾನುದಾತ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏತದಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ, 'ಟಾ' ಮತ್ತು 'ಓಸ್' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಮತ್ತು 'ಏತದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಏನ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.ಯಾವದಾದರೂ ಕೆಲಸದ ಬಗ್ಗೆ, ಒಬ್ಬನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಅವನನ್ನೇ ಕುರಿತು ಹೇಳುವಾಗ, ಆ ಕ್ರಿಯೆಗೆ 'ಅನ್ವಾದೇಶ'ವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉದಾ: 'ಅನೇನ ವ್ಯಾಕರಣಮ್ ಅಧೀತಮ್, ಏನಮ್ ಛಂದೋಽಧ್ಯಾಪಯ' ಅಂದರೆ ಇವನಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಕಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಇವನಿಗೆ (ಇವನನ್ನು) ವೇದವನ್ನು ಕಲಿಸಿರಿ. ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅನೇನ(ಇವನಿಂದ) ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ, 'ಏನಮ್' (ಇವನಿಗೆ) ಅನ್ವಾದೇಶವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಸಲ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ 'ಇದಮ್' ಮತ್ತು 'ಏತದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಮ್, ಔಟ್, ಶಸ್ ಮತ್ತು ಟಾ, ಓಸ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಏನ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ಇಮಮ್, ಇಮಾನ್, ಅನೇನ, ಅನಯೋಃ ಹಾಗೂ ಏತಮ್, ಏತೌ, ಏತಾನ್, ಏತೇನ, ಏತಯೋಃ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏನಮ್, ಏನೌ, ಏನಾನ್, ಏನೇನ, ಏನಯೋಃ ಎಂಬ ಅನ್ವಾದೇಶ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

(ನ್ ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ)

ರಾಜೃ–ದೀಪ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕನಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಾ – 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್(ಸು)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರಾಜನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉಪಧಾ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು ರಾಜಾನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ರಾಜಾ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಾನೌ, ರಾಜಾನಃ, ರಾಜಾನಮ್, ರಾಜಾನೌ– 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿ– ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ರಾಜನ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ' ಹಾಗೂ 'ಉಪಧಾದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ರಾಜಾನ್+ಔ ಎಂದಾಗಿ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ರಾಜಾನೌ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಜಸ್(ಅಸ್)', ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಅಮ್' ಹಾಗೂ ದ್ವಿ ವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಔ (ಔಟ್)' ಗಳು ಬಂದು ರಾಜನ್+ಅಸ್, ರಾಜನ್+ಅಮ್, ರಾಜನ್+ಔ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ', 'ಉಪಧಾದೀರ್ಘ'ಗಳು ಬಂದು ರಾಜಾನಃ, ರಾಜಾನಮ್ ಮತ್ತು ರಾಜಾನೌ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ನ್ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -282. ನ ಙಿ-ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ (8.2.8)

ವೃತ್ತಿಃ-ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ನ ಙೌ ಸಮ್ಬುದ್ಧೌ ಚ। ಹೇ ರಾಜನ್!

ವಾ॥ **ಙಾವುತ್ತರಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ** ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ। ರಾಜಾನೌ। ರಾಜಾನಃ। ರಾಜ್ಞಃ।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಙಿ, ಸಂಬುಧ್ಯೋಃ।

ಅರ್ಥ– 'ಙಿ' ಮತ್ತು ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ 'ಸ್(ಸು)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ರಾಜನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ನಿಷೇಧವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೀಗಿದೆ.

ವಾ॥ **ಙಾವುತ್ತರಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ –**

ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಉತ್ತರಪದವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಙಿ(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ "ನ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ (8.2.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ–

ಉದಾ– 'ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್+ಙಿ(ಇ)+ನಿಷ್ಠಃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪದ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮ+ಇ+ನಿಷ್ಠಃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಈ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಙಿ(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. "ನ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ (8.2.8)" ಎಂಬಲ್ಲಿನ 'ಙಿ(ಇ)' ಮತ್ತು ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಙಿ(ಇ)' ಉತ್ತರಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಙಿ(ಇ)' ಆಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ನ್' ಲೋಪ ನಿಷೇಧದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ].

ಉದಾ – ಹೇ ರಾಜನ್! – 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸ್(ಸು)' ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹೇ ರಾಜನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹೇ ರಾಜನ್! ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

"ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ (ಉಪಧಾ) ದೀರ್ಘವು ಬರಲಿಲ್ಲ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು "ನ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ (8.2.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಹೇ ರಾಜನ್! ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–ರಾಜ್ಞಃ– 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಚಿ ಭಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಲ್ಲೋಪೋऽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್+ಅನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಂಗಾವಯವವಾದ 'ಅಸರ್ವನಾಮ' ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅನ್' ಇರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಅನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಲ್ಲೋಪೋऽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪ' ಬಂದು, ರಾಜ್+ನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ರಾಜ್+ನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶ್ಚುತ್ವ' ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಞ್' ಕಾರ ಬಂದು, ರಾಜ್+ಞ್+ಅಸ್(ಅ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಞ್' ಈ ಎರಡು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಕೂಡಿ ರಾಜ್ಞ್+ಅಸ್(ಅ) ಎಂದಾಗಿ ಮುಂದೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಞಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜ್ಞಾ– 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)' ಬಂದು, ರಾಜನ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ, 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪ, ಶ್ಚುತ್ವ, ನಂತರ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ಞ್' ಈ ಎರಡು ವ್ಯಂಜನಗಳು ಕೂಡಿ ರಾಜ್ಞ್+ಆ=ರಾಜ್ಞಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಙೆ(ಎ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರಾಜ್ಞೇ ಎಂದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜ್ಞಃ, ರಾಜ್ಞಃ, ರಾಜ್ಞೋಃ, ರಾಜ್ಞಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ: ರಾಜ್ಞಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಅಂಗವಿರುವುದರಿಂದ, "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮವೂ, ಮತ್ತೆ "ನಾಮಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರಲಿಕ್ಕೆ ಸುತರಾಂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

(ನ-ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-283.ಸೂತ್ರ -ನಲೋಪಃ ಸುಪ್-ಸ್ವರ-ಸಂಜ್ಞಾ-ತುಗ್ವಿಧಿಷು ಕೃತಿ (8.2.2)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸುಬ್ವಿಧೌ ಸ್ವರವಿಧೌ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧೌ ಕೃತಿ ತುಗ್ವಿಧೌ ಚ ನ ಲೋಪಃ ಅಸಿದ್ಧಃ। ನ ಅನ್ಯತ್ರ ರಾಜಾಶ್ವಃ ಇತ್ಯಾದೌ। ಇತಿ ಅಸಿದ್ಧಾತ್ ಆತ್ವಂ, ಏತ್ವಂ, ಐಸ್ತ್ವಂ ಚ ನ। ರಾಜಾಭ್ಯಾಮ್। ರಾಜಭಿಃ। ರಾಜಭ್ಯಃ। ರಾಜಭ್ಯಃ। ರಾಜನಿ, ರಾಜ್ಞಿ ರಾಜಸು। ೧ಯಜ್ವಾ ೧ಯಜ್ವಾನೌ। ೧ಯಜ್ವಾನಃ।

ಪ. ಛೇ. - ನಲೋಪಃ, ಸುಪ್, ಸ್ವರ, ಸಂಜ್ಞಾ, ತುಗ್ವಿಧಿಷು, ಕೃತಿ।

ಅ. ವ್ಯ.-"ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಂಗ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಅಸಿದ್ಧ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಸುಪ್‌ವಿಧಿ, ಸ್ವರವಿಧಿ, ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಿ ಮತ್ತು ಕೃತ್ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತುಕ್' ಆಗಮದ ವಿಧಿ ಇರುವಾಗ, 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್' ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಉಂಟಾಗುವ 'ಸುಪ್' ವಿಧಿಯು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಂದರೆ ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರುವ ಹಾಗೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ, "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವವೂ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವವೂ ಮತ್ತು "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಮೊದಲಾದವು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು.

ಉದಾ- ರಾಜಾಶ್ವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್'ನ ವಿಧಿ, 'ಸ್ವರ'ದ ವಿಧಿ, 'ಸಂಜ್ಞೆ'ಯ ವಿಧಿ ಮತ್ತು 'ಕೃತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಬರುವ ತುಗಾಗಮವಿಧಿಗಳಲ್ಲೂ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ 'ರಾಜ್ಞಃ ಅಶ್ವಃ' ಎಂಬುದರ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಅಶ್ವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿ, ರಾಜ+ಅಶ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಬಂದು ರಾಜಾಶ್ವಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ, ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- 1. ರಾಜಭ್ಯಾಮ್- ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಬಂದು, ರಾಜನ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಮತ್ತು ಪದಾನ್ತ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಲೋಪ ಬಂದು, ರಾಜ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈಗ "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಾಜ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ರಾಜ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ದೀರ್ಘ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ನಮಗೆ ಮೊದಲು "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ವಿಧಿಯಾದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು ಅಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾವಾಗ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಯಿತೋ ಆಗ, "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಅ–ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವು ಕಾಣಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಇರದಿದ್ದರೆ, "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ದೀರ್ಘವಾಗಿ ರಾಜಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಯಾಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತು? ಎಂದರೆ – 'ನ್' ಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವದಾದರೆ, 'ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಲಿ. ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಆಗುವದು ಬೇಡ ಎಂದು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ. ಆದುದರಿಂದ, ರಾಜ+ಅಶ್ವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧಿಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ, 'ನ್' ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ರಾಜಾಶ್ವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಭಿಃ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪದಸಂಜ್ಞೆ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪ, 'ಭಿಸ್' ಗೆ 'ಐಸ್' ಆದೇಶ, ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಐಸ್' ಆದೇಶ ಬಾರದಿರೋಣ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಆದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ರಾಜಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಭ್ಯಃ(2)–ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ', 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪ, "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್ವ'ದ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವು ಬಂದು, 'ಏತ್ವ' ಬಾರದೇ ಇರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಾದಮೇಲೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ರಾಜಭ್ಯಃ(2) ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರಾಜ್ಞಿ, ರಾಜನಿ–ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಙಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ'ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ವಿಭಾಷಾ ಙಿ ಶ್ಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ತದನಂತರ ರಾಜ್+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಞ್' ಕಾರ

ಬಂದು, ಹಾಗೆಯೇ 'ಜ್' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, 'ಜ್ಞ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ, ರಾಜ್ಞ್+ಇ=ರಾಜ್ಞಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವರ್ಣಸಂಯೋಗದಿಂದ ರಾಜನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ರಾಜಸು–ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+ಸು (ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗಲೂ, 'ಏತ್ವ'ದ ಅಭಾವ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಷತ್ವ'ವೂ ಬಾರದೇ ರಾಜಸು ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ನ್' ಕಾರಾಂತ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ರಾಜಾ	ರಾಜಾನೌ	ರಾಜಾನಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ರಾಜಾನಮ್	ರಾಜಾನೌ	ರಾಜ್ಞಃ
ತೃತೀಯಾ	ರಾಜ್ಞಾ	ರಾಜಭ್ಯಾಮ್	ರಾಜಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ರಾಜ್ಞೇ	ರಾಜಭ್ಯಾಮ್	ರಾಜಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ರಾಜ್ಞಃ	ರಾಜಭ್ಯಾಮ್	ರಾಜಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ರಾಜ್ಞಃ	ರಾಜ್ಞೋಃ	ರಾಜ್ಞಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ರಾಜ್ಞಿ, ರಾಜನಿ	ರಾಜ್ಞೋಃ	ರಾಜಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ರಾಜನ್!	ಹೇ ರಾಜಾನೌ!	ಹೇ ರಾಜಾನಃ!

ಉದಾ– ಯಜ್ವಾ ಯಜ್ವಾನೌ। ಯಜ್ವಾನಃ।ಯಜ್ವಾನಮ್। ಯಜ್ವಾನೌ – ಯಜ್ವನ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 3 ವಚನಗಳು ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಸೇರಿದಾಗ (ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್) ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ, ಮತ್ತು 'ಸು' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ಲೋಪ ಹಾಗೂ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಯಜ್ವಾ ಯಜ್ವಾನೌ। ಯಜ್ವಾನಃ।ಯಜ್ವಾನಮ್। ಯಜ್ವಾನೌ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಅ–ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 284. ನ ಸಂಯೋಗಾದ್ ವಮಂತಾತ್ (6.4.137)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಮಂತಸಂಯೋಗಾತ್ ಅನಃ 'ಅ'ಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ನ। ಯಜ್ವನಃ। ಯಜ್ವನಾ। ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್। ಬ್ರಹ್ಮಣಃ। ಬ್ರಹ್ಮಣಾ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ವ್' ಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗ, ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅನ್' ಶಬ್ದದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಯಜ್+ವ್+ಅನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಜ್' ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಗಳು ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ – "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯಜ್ವನಃ – ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಜ್ವನ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪದ ನಿಷೇಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ವನ್+ಅಸ್=ಯಜ್ವನಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಯಜ್ವನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇದೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಆಯಾ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದರ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ "ಸುಪಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, "ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅನಂತರ "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಾರದೇ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಆಯಾ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ವ್' ಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗವುಳ್ಳ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ ಯಜ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಯಜ್ವಾ	ಯಜ್ವಾನೌ	ಯಜ್ವಾನಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಯಜ್ವಾನಮ್	ಯಜ್ವಾನೌ	ಯಜ್ವನಃ
ತೃತೀಯಾ	ಯಜ್ವನಾ	ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್	ಯಜ್ವಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಯಜ್ವನೇ	ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್	ಯಜ್ವಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಯಜ್ವನಃ	ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್	ಯಜ್ವಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಯಜ್ವನಃ	ಯಜ್ವನೋಃ	ಯಜ್ವನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಯಜ್ವನಿ	ಯಜ್ವನೋಃ	ಯಜ್ವಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಯಜ್ವನ್!	ಹೇ ಯಜ್ವಾನೌ!	ಹೇ ಯಜ್ವಾನಃ!

'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಸಂಯೋಗವುಳ್ಳ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ 'ಬ್ರಹ್ಮನ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಬ್ರಹ್ಮಾ	ಬ್ರಹ್ಮಾಣೌ	ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮ್	ಬ್ರಹ್ಮಾಣೌ	ಬ್ರಹ್ಮಣಃ

ತೃತೀಯಾ	ಬ್ರಹ್ಮಣಾ	ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಾಮ್	ಬ್ರಹ್ಮಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಬ್ರಹ್ಮಣೇ	ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಾಮ್	ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಬ್ರಹ್ಮಣಃ	ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಾಮ್	ಬ್ರಹ್ಮಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಬ್ರಹ್ಮಣಃ	ಬ್ರಹ್ಮಣೋಃ	ಬ್ರಹ್ಮಣಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಬ್ರಹ್ಮಣಿ	ಬ್ರಹ್ಮಣೋಃ	ಬ್ರಹ್ಮಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮನ್!	ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೌ!	ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ!

(ನಿಯಮಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 285. ಇನ್-ಹನ್-ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ (6.4.12)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷಾಂ ಶೌ ಏವ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ನ ಅನ್ಯತ್ರ ಇತಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ–

ಅ. ವ್ಯ.–"ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ–'ಇನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದ, 'ಹನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ ಹಾಗೆಯೇ 'ಪೂಷನ್' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಯಮನ್' ಶಬ್ದಗಳ ಉಪಧೆಗೆ 'ಶಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಆಗ, ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಶಿ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ಶಿ' ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಽಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗುವ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ನಿಯಮ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ. ಅದು ಯಾಕೆಂದರೆ, 'ಇನ್', 'ಹನ್', 'ಪೂಷನ್' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಯಮನ್' ಈ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘ' ವಾಗಬೇಕಾದರೆ 'ಶಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಗುವದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ' ಎಂಬುದು ನ್ಯಾಯ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿ ಭಿನ್ನ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 286. ಸೌ ಚ (6.4.13)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇನ್ನಾದೀನಾಂ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ। ವೃತ್ರಹಾ। ಹೇ ವೃತ್ರಹನ್!।

ಅ.ವ್ಯ. –ಇನ್-ಹನ್-ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ (6.4.12)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಇನ್-ಹನ್-ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಽಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಂಬುದ್ಧೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಇನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು 'ಹನ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಹಾಗೂ 'ಪೂಷನ್' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಯಮನ್' ಶಬ್ದಗಳ ಅಂಗಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮಾತ್ರವೇ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಇದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೀಗಿತ್ತು–"ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಽಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಸು,ಔ,ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೂತ್ರಕಾರರು "ಇನ್-ಹನ್-ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ (6.4.12)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಶಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘ ಬರುವದು ತಪ್ಪಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದಾಗ, ಔ,ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧವಾಗುವದು ಪಾಣಿನೀಯವರ ಅಭಿಮತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧವು ಅವರಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘ ಬರುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವದೇನೆಂದರೆ, 'ಇನ್' ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧವಿದೆ. ಆದರೂ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವೃತ್ರಹಾ– ವೃತ್ರಂ ಹತವಾನ್ ಇತಿ ವೃತ್ರಹಾ(ಇಂದ್ರನು) – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಹನ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು,

'ನ್' ಕಾರಾಂತ ವೃತ್ರಹನ್ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ "ಇನ್-ಹನ್-ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ (6.4.12)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ಸೌ ಚ (6.4.13)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ವೃತ್ರಹಾನ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಸ್' ನ ಲೋಪವು "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವೃತ್ರಹಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಹೇ ವೃತ್ರಹನ್! – ಈ ರೂಪವು ಹೇ ರಾಜನ್ ಎಂಬಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 287. ಏಕಾಜುತ್ತರಪದೇ ಣಃ (8.4.12)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಕಾಚ್ ಉತ್ತರಪದಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಮಾಸೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತ–ನುಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ। ವೃತ್ರಹಣೌ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವಪದಾತ್' ಎಂಬುದರ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಪೂರ್ವಪದಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹಾಗೂ "ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತ "ನುಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಷುಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಯಾವದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಅಚ್ ಉಳ್ಳ ಉತ್ತರಪದ ಇದೆಯೋ ಅಂಥ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಋ' ಕಾರ, ರೇಫ ಮತ್ತು 'ಷ' ಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತ, ನುಮ್(ನ್) ಹಾಗೂ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ – 'ನ್' ಕ್ಕೆ 'ಣತ್ವ' ಬರಬೇಕಾದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರ, ರೇಫ, ಮತ್ತು 'ಷ' ಕಾರಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ 'ನ್' ಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು, ಅಥವಾ 'ನುಮ್' ಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು, ಅಥವಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ, ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಸವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು ಹೀಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಣ್'ತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ.

ಉದಾ– ವೃತ್ರಹಣೌ –(ಇಬ್ಬರು ಇಂದ್ರರು) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ+ಹನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ 'ತ್ರ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಮತ್ತು ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಚ್ ಉಳ್ಳ 'ಹನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇದೆ. 'ಹನ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬಂದು ವೃತ್ರಹಣ್+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ವೃತ್ರಹಣೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಕುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 288. ಹೋ ಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು (7.3.54)

ವೃತ್ತಿಃ–ಞಿತಿ ಣಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ನಕಾರೇ ಚ ಪರೇ ಹಂತೇಃ ಹಕಾರಸ್ಯ ಕುತ್ವಮ್। ವೃತ್ರಘ್ನಃ। ಇತ್ಯಾದಿ। ಏವಂ ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್, ಯಶಸ್ವಿನ್, ಅರ್ಯಮನ್, ಪೂಷನ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಞಿತ್ ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹಾಗೂ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಹನ್'

ಧಾತುವಿನ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವೃತ್ರಘ್ನಃ(3) – ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಹಾಗೂ ಪಂಚಮೀ, ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃತ್ರಹನ್+ಶಸ್(ಅಸ್), ವೃತ್ರಹನ್+ಜಸಿ(ಅಸ್) ಹಾಗೂ ವೃತ್ರಹನ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ, ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ, "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ವಿಧಾನವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮೊದಲನೆಯ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ವೃತ್ರಹ್ನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗಲೂ ಣತ್ವವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಹನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿಲ್ಲ. ಈಗ 'ನ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ–ಪ್ರಯತ್ನ–ಸಾಮ್ಯದಿಂದ 'ಕ್' ವರ್ಗದ 'ಘ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ವೃತ್ರಘ್ನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ವೃತಘ್ನಃ(3) ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹನ್ನನ್ತ 'ವೃತ್ರಹನ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ವೃತ್ರಹಾ	ವೃತ್ರಹಣೌ	ವೃತ್ರಹಣಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ವೃತ್ರಹಣಮ್	ವೃತ್ರಹಣೌ	ವೃತ್ರಘ್ನಃ
ತೃತೀಯಾ	ವೃತ್ರಘ್ನಾ	ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್	ವೃತ್ರಹಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ವೃತ್ರಘ್ನೇ	ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್	ವೃತ್ರಹಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ವೃತ್ರಘ್ನಃ	ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್	ವೃತ್ರಹಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ವೃತ್ರಘ್ನಃ	ವೃತ್ರಘ್ನೋಃ	ವೃತ್ರಘ್ನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ವೃತ್ರಹಣಿ/ವೃತ್ರಘ್ನಿ	ವೃತ್ರಘ್ನೋಃ	ವೃತ್ರಹಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ವೃತ್ರಹನ್!	ಹೇ ವೃತ್ರಹಣೌ!	ಹೇ ವೃತ್ರಹಣಃ!

(ತೃ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 289. ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್ (6.4.128)

ವೃತ್ತಿಃ–ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವಾ ತೃ ಇತಿ ಅಂತಾದೇಶಃ। ಋತ ಇತ್।

ಅ. ವೃ. –"ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನಞಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ತೃ' ಎಂಬುದು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತೃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್+ಋ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗುತ್ತದೆ. "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೃ' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, 'ತೃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ 'ನಾನುಬಂಧಕೃತಮ್ ಅನೇಕಾಲ್ತ್ವಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಅನುಬಂಧವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅನೇಕಾಲ್‌ತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ. 'ತೃ' ನಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವು "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತ್' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಅಕ್ಷರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದೇ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಘವನ್' ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತೃ(ತ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ವಚಿತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ।
ವಿಧೇರ್ವಿಧಾನಮ್ ಬಹುದಾ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ
ಚತುರ್ವಿಧಮ್ ಬಾಹುಲಕಂ ವದನ್ತಿ॥

(ನುಮಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –290. ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ (7.1.70)

ವೃತ್ತಿಃ –ಅಧಾತೋಃ ಉಗಿತಃ ನಲೋಪಿನಃ ಅಞ್ಚತೇಶ್ಚ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ। ಮಘವಾನ್। ಮಘವಂತೌ। ಮಘವಂತಃ। ಹೇ ಮಘವನ್!। ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್। ತೃತ್ವಾಭಾವೇ–ಮಘವಾ। ಸುಟೀ ರಾಜವತ್।

ಪ. ಛೇ.–ಉಗಿದಚಾಂ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ, ಅಧಾತೋಃ।

ಅ. ವೃ.–"ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನು' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ 'ಉಗಿತ್'ಗೆ ಹಾಗೂ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವಂಥ 'ಅಞ್ಚ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಯಾವದರ ನಂತರ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೋ ಅದು ಧಾತು ಆಗಿರಬಾರದು. ಮತ್ತು 'ಉಕ್' (ಉ,ಋ,ಲೃ) ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವುಳ್ಳಂಥಾದ್ದಾಗಿರುವಂಥ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉದಾ– ಮಘವಾನ್–(ಇಂದ್ರನು) – ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಘವನ್+ಸು (ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತೃ(ತ್)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಮಘವತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ಮಘವನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ತ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಘವನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು 'ಮಘವಾನ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಿರುವ 'ತ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ತ್ರಿಪಾದಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾದರೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ತ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಮಘವನ್ತೌ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಘವನ್+ಔ, ಮತ್ತು ಮಘವನ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತೃ(ತ್)' ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಮಘವನ್+ತ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಮಘವನ್ತೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಂತ ಉಪಧೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮಘವಂತೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಘವಂತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸರ್ವನಾಮವಲ್ಲದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, ನುಮಾಗಮವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಮಘವತಃ, ಮಘವತಾ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ದ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಮಘವದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯ– 'ತೃ(ತ್)' ಆದೇಶವು ಬಹುಲ ಅಥವಾ ವಿಕಲ್ಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಸುಟ್'(ಸು,ಔ,ಜಸ್,ಅಮ್, ಔಟ್) ಗಳಿದ್ದಾಗ, ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ಮಘವಾ, ಮಘವಾನೌ, ಮಘವಾನಃ, ಮಘವಾನಮ್, ಮಘವಾನೌ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಬಂದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ(ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 291. ಶ್ವ-ಯುವ-ಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ (6.4.133)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನ್ನನ್ತಾನಾಂ ಭಾನಾಂ ಏಷಾಂ ಅತದ್ಧಿತೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। ಮಘೋನಃ। ಮಘೋನಾ। ಮಘವಭ್ಯಾಮ್। ಏವಂ ಶ್ವನ್, ಯುವನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಶ್ವ-ಯುವ-ಮಘೋನಾಮ್, ಅತದ್ಧಿತೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಲ್ಲೋಽಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಅನಾಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಭಸ್ಯ'ವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ, ಇದು ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅನ್'ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕಗಳಾದ ಶ್ವನ್,ಯುವನ್, ಮತ್ತು ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಭಿನ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದರೆ ಯ,ವ್,ರ್,ಲ್ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಮಘೋನಃ-ಮಘವನ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತ್ವ-ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು, ಮಘವು+ಅನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉ+ಅ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ 'ಉ' ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘ+ಉ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದು, ಮಘೋ+ನ್+ಅಸ್=ಮಘೋನಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಮಘೋನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೀಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಘವ+ಭ್ಯಾಮ್=ಮಘವಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳು, ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳಾದ ಮಘವಭಿಃ, ಮಘವಭ್ಯಃ ಮಘವಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ತೃತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಮಘವದ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತ್ವ(ತ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	**ಏಕವಚನ**	**ದ್ವಿವಚನ**	**ಬಹುವಚನ**
ಪ್ರಥಮಾ	ಮಘವಾ	ಮಘವನ್ತೌ	ಮಘವನ್ತಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮಘವನ್ತಮ್	ಮಘವನ್ತೌ	ಮಘವತಃ

ತೃತೀಯಾ	ಮಘವತಾ	ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಮಘವತೇ	ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮಘವತಃ	ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮಘವತಃ	ಮಘವತೋಃ	ಮಘವತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಘವತಿ	ಮಘವತೋಃ	ಮಘವತ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಮಘವನ್!	ಹೇ ಮಘವನ್ತೌ!	ಹೇ ಮಘವನ್ತಃ!

'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತ್ವ(ತ್)-ಅಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಮಘವಾ	ಮಘವಾನೌ	ಮಘವಾನಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮಘವಾನಮ್	ಮಘವಾನೌ	ಮಘೋನಃ
ತೃತೀಯಾ	ಮಘೋನಾ	ಮಘವಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಮಘೋನೇ	ಮಘವಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮಘೋನಃ	ಮಘವಭ್ಯಾಮ್	ಮಘವಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮಘೋನಃ	ಮಘೋನೋಃ	ಮಘೋನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಘೋನಿ	ಮಘೋನೋಃ	ಮಘವಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಮಘವನ್!	ಹೇ ಮಘವಾನೌ!	ಹೇ ಮಘವಾನಃ!

ಶ್ವನ್ ಮತ್ತು ಯುವನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕು.

ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಮೊದಲಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಶ್ವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣರೂಪವಾದ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು, ಶ್+ಉ+ಅನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಶ್+ಉನ್+ಅಸ್=ಶುನಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಶುನಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯುವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔ ಗಳ ವರೆಗೆ ಯುವಾ, ಯುವಾನೌ, ಯುವಾನಃ, ಯುವಾನಮ್ ಯುವಾನೌ ಎಂದು ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುವನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ರೂಪವಾದ 'ಉ' ಕಾರವು ಬಂದು, ಯುಉ+ಅನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪವಾಗಿ ಯು+ಉನ್ ಎಂದಾಗಿ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಯೂನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯೂನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯೂನಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಯೂನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ – ಯುವನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣವು 'ಯ್' ಕಾರ, ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣವು 'ವ್' ಕಾರ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 292. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। (6.1.37)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪುರತಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ೦ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ನ ಸ್ಯಾತ್। ಇತಿ '೦ಯ್'ಕಾರಸ್ಯ ನ ಇತ್ವಮ್। ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ಅಂತ್ಯಸ್ಯ ೦ಯಣಃ ಪೂರ್ವೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। ೦ಯೂನಃ। ೦ಯೂನಾ। ೦ಯುವಭ್ಯಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ। ಅರ್ವಾ। ಹೇ ಅರ್ವನ್!।

ಅರ್ಥ– ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಅರ್ಥ ಒಂದುಸಲ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದಮೇಲೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗುವ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಯುವನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಯಣ್'ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗುವ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ, 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ.

ಉದಾ– ಅರ್ವಾ–(ಕುದುರೆ) – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲ ಅರ್ವನ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ, 'ನ್' ಲೋಪ ಬಂದು, ಅರ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ – ಹೇ ಅರ್ವನ್! – ಸಂಬೋಧನದಲ್ಲಿ 'ರಾಜನ್' ಶಬ್ದದಂತೆ ಹೇ ಅರ್ವನ್! ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತೃ' ವರ್ಣವನ್ನು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 293. ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನಞಃ। (6.4.127)

ವೃತ್ತಿಃ–ನಞಾ ರಹಿತಸ್ಯ ಅರ್ವನ್–ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ತೃ ಇತಿ ಅನ್ತಾದೇಶಃ, ನ ತು ಸೌ। ಅರ್ವಂತೌ। ಅರ್ವಂತಃ। ಅರ್ವದ್ಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಅರ್ವಣಃ, ತೃ–ಅಸೌ, ಅನಯಃ।

ಅ. ವೃ.–"ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ನಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯರಹಿತವಾದ 'ಅರ್ವನ್' ಎಂಬ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ತೃ' ಎಂಬ ಅನ್ತಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಸು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಸೂತ್ರ – 'ತೃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ತ್+ಋ ಎಂಬ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಇದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ನಾನುಬಂಧಕೃತಮ್ ಅನೇಕಾಲ್ತ್ವಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗನುಸಾರವಾಗಿ 'ತೃ' ವನ್ನು 'ಅನೇಕಾಲ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸದೇ 'ಏಕಾಲ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಅರ್ವನ್' ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತೃ(ತ್)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅರ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸು(ಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತೃ(ತ್)' ಕಾರವು ಬಾರದೇ 'ಅರ್ವನ್' ಎಂದೇ ಉಳಿದು, ನಂತರ ಉಪಧಾ–ದೀರ್ಘವಾಗಿ 'ಅರ್ವಾನ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

ಉದಾ – ಅರ್ವಾ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ವಾನ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ , "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅರ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟು, ಇನ್ನುಳಿದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಅರ್ವತ್ ಎಂದಾಗಿ, "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಅಗಮವು ಬಂದು, ಅರ್ವನ್ತ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಅರ್ವನ್ತೌ, ಅರ್ವನ್ತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನುಮಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(ಆ–ಕಾರಾನ್ತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 294. ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ (7.1.85)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷಾಂ ಅಕಾರಃ ಅಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್, ಅತ್।

ಅ. ವೃ– "ಸಾವನಡುಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೌ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್ ಮತ್ತು ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಆದೇಶವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅ-ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 295. ಇತೋऽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (7.1.86)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪಥ್ಯಾದೇಃ 'ಇ'ಕಾರಸ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ. - ಇತಃ, ಅತ್, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ।

ಅ. ವೃ. - "ಪಥಿಮತ್ಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ (7.1.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪಥಿಮತ್ಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್ ಮತ್ತು ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

(ನ್ಥ- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 296. ಥೋ ನ್ಥಃ (7.1.87)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪಥಿಮಥೋಃ ಥಸ್ಯ ನ್ಥ-ಆದೇಶಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ। ಪನ್ಥಾಃ। ಪನ್ಥಾನೌ। ಪನ್ಥಾನಃ।

ಪ. ಛೇ. - ಥಃ, ನ್ಥಃ।

ಅ. ವೃ-"ಪಥಿಮತ್ಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾವಮಾತ್ (7.1.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪಥಿಮತ್ಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್ ಮತ್ತು ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ 'ಥ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್ಥ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ಪನ್ಥಾಃ - (ಮಾರ್ಗ) - ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಪಥಿನ್+ಸು (ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ -"ಪಥಿಮತ್ಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ (7.1.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಥಿ+ಆ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತೋऽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" (7.1.86) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಿ' ಯ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಥ+ಆ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಗೆ 'ನ್ಥ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪನ್ಥ+ಆ+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಪನ್ಥಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಪನ್ಥಾನೌ(2)- ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಥಿನ್+ಔ ಮತ್ತು ಪಥಿನ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತೋऽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" (7.1.86) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಿ' ಯ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪಥನ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್ಥ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪನ್ಥನ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ-ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಪನ್ಥಾನ್+ಔ=ಪನ್ಥಾನೌ

(2) ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪನ್ಥಾನಃ ಎಂದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪನ್ಥಾನಮ್ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಟಿ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 297. ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ (7.1.88)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾದೇಃ ಟೇಃ ಲೋಪಃ । ಪಥಃ, ಪಥಾ। ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್। ಏವಂ ಮಥಿನ್ ಋಭುಕ್ಷಿನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಭಸ್ಯ, ಟೇಃ, ಲೋಪಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ (7.1.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್ ಮತ್ತು ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವಾದ 'ಶಸ್'ನಿಂದಾರಂಭಿಸಿ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ವರೆಗೆ ಇರುವ 16 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು 'ಪಥಿನ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ "ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' ಮತ್ತು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿರುವ ವ್ಯಞ್ಜನ ವರ್ಣವು ಅಂದರೆ 'ಇನ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ: ಪಥಃ–ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಥಿನ್+ಶಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶ, 'ಅ' ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು 'ಇನ್ಥ್' ಆದೇಶ ಮೊದಲಾದವು ಯಾವದೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಪಥಿನ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಇ' ಕಾರವು ಮತ್ತು ಅದರಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿದ 'ನ್' ಕಾರ ಅಂದರೆ, 'ಇನ್'ಗೆ "ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಥ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಥಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪಥಾ, ಪಥೇ, ಪಥಃ(3), ಪಥೋಃ(2), ಪಥಾಮ್, ಪಥಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್(3),ಪಥಿಭಿಃ, ಪಥಿಭ್ಯಃ(2), ಪಥಿಷು ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪನ್ಥಾಃ	ಪನ್ಥಾನೌ	ಪನ್ಥಾನಃ

ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪನ್ಥಾನಮ್	ಪನ್ಥಾನೌ	ಪಥಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪಥಾ	ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಪಥಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪಥೇ	ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಪಥಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪಥಃ	ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಪಥಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪಥಃ	ಪಥೋಃ	ಪಥಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪಥಿ	ಪಥೋಃ	ಪಥಿಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪನ್ಥಾಃ!	ಹೇ ಪನ್ಥಾನೌ!	ಹೇ ಪನ್ಥಾನಃ!

(ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 298. ಷ್ಣಾನ್ತಾ ಷಟ್(1.1.24)

ವೃತ್ತಿಃ-ಷಾನ್ತಾಃ ನಾನ್ತಾಃ ಚ ಸಂಖ್ಯಾ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್। ಪಞ್ಚನ್ ಶಬ್ದಃ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ। ಪಞ್ಚ। ಪಞ್ಚ।ಪಞ್ಚಭಿಃ। ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ। ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ। ನುಟ್(ನುಡಾಗಮ)।

ಪ. ಛೇ. – ಷ್ಣಾನ್ತಾಃ, ಷಟ್।

ಅ.ವೃ.- "ಬಹುಗಣ ವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಖ್ಯಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಷ್' ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದದ್ದರಿಂದ "ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್" ಮತ್ತು "ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಪಞ್ಚನ್' ಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನಾನ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಪಞ್ಚ-(ಐದು) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚನ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಪಞ್ಚನ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ನ್' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಪಞ್ಚನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿ, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಞ್ಚ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ಭಿಸ್' ಮತ್ತು 'ಭ್ಯಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಪಞ್ಚಭಿಃ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 299. ನೋಪಧಾಯಾಃ (6.4.7)

ವೃತ್ತಿಃ-ನಾನ್ತಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ನಾಮಿ। ಪಞ್ಚಾನಾಮ್। ಪಞ್ಚಸು।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಉಪಧಾಯಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ನಾಮಿ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–'ನ್' ಕಾರಾನ್ತ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ನಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಪಞ್ಚಾನಾಮ್– ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷ್ಣಾನ್ತಾ ಷಟ್(1.1.24)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪಞ್ಚನ್+ನ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಪಞ್ಚಾನ್+ನಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನಾಮ್' ಎಂಬುದು ನುಡಾಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ನಾಮ್' ಎಂಬುದು ಹಲಾದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಞ್ಚಾ+ನಾಮ್=ಪಞ್ಚಾನಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಞ್ಚಸು – ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಞ್ಚನ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಞ್ಚಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆತ್ವವನ್ನು (ಆ–ಕಾರವನ್ನು) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 300. ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ (7.2.84)

ವೃತ್ತಿಃ–ಹಲಾದೌ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಅಷ್ಟನಃ, ಆ, ವಿಭಕ್ತೌ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ರಾಯೋಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅಷ್ಟನ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಔಶ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 301. ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್ (7.1.21)

ವೃತ್ತಿಃ–ಕೃತಾಕಾರಾತ್ ಅಷ್ಟನಃ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಔಶ್। ಅಷ್ಟಭ್ಯ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯೇ ಕೃತಾತ್ವನಿರ್ದೇಶಃ ಜಸ್–ಶಸೋಃ ವಿಷಯೇ ಆತ್ವಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ। ಅಷ್ಟೌ ಅಷ್ಟೌ ಅಷ್ಟಾಭಿಃ। ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ। ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ। ಅಷ್ಟಾನಾಮ್। ಅಷ್ಟಾಸು। ಆತ್ವಾಭಾವೇ–ಅಷ್ಟ ಪಞ್ಚವತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ, ಔಶ್।

ಅ.ವೃ–"ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ಶಸೋಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಆ–ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದ 'ಅಷ್ಟನ್' ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಮತ್ತು 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಔಶ್(ಔ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಮತ್ತು 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಔಶ್(ಔ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಷ್ಟೌ ಅಷ್ಟೌ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. "ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟನ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಭಿಃ ಎಂದೂ ಆತ್ವಾಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭಿಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟನ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆ ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಆತ್ವ ಪಕ್ಷ	ಆತ್ವಾಭಾವ ಪಕ್ಷ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅಷ್ಟೌ	ಅಷ್ಟ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅಷ್ಟೌ	ಅಷ್ಟ
ತೃತೀಯಾ	ಅಷ್ಟಾಭಿಃ	ಅಷ್ಟಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ	ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ	ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಷ್ಟಾನಾಮ್	ಅಷ್ಟಾನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಷ್ಟಾಸು	ಅಷ್ಟಸು

(ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 302. ಋತ್ವಿಗ್–ದಧೃಕ್–ಸ್ರಗ್–ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚು–ಯುಜಿ–ಕ್ರುಞ್ಚಾಂ (3.2.59)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ (ಋತ್ವಿಕ್–ದಧೃಕ್–ಸ್ರಕ್–ದಿಕ್–ಉಷ್ಣಿಕ್–ಅಞ್ಚ್–ಯುಜಿ–ಕ್ರುಞ್ಚಾಮ್) ಕ್ವಿನ್। ಅಞ್ಚೇಃ ಸುಪಿ ಉಪಪದೇ। ಯುಜಿ–ಕ್ರುಞ್ಚೋಃ ಕೇವಲಯೋಃ। ಕ್ರುಞ್ಚೇಃ ನಲೋಪ ಅಭಾವಶ್ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇಽಕನಾವಿತೌ।

ಪ. ಛೇ. – ಋತ್ವಿಕ್,ದಧೃಕ್,ಸಕ್,ದಿಕ್,ಉಷ್ಣಿಕ್,ಅಞ್ಚು,ಯುಜಿ,ಕ್ರುಞ್ಚಾಂ।

ಅ. ವೃ- "ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸುಪ್' ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಋತುಪೂರ್ವಕ 'ಯಜ್' ಧಾತು, ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ದದೃಶ್, ಸ್ರಜ್, ದಿಶ್, ಉತ್ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ನಿಹ್ ಧಾತು, ಉಪಪದರಹಿತವಾದ ಯುಜ್, ಮತ್ತು ಕ್ರುಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಕ್ರುನ್ಚ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಾಭಾವದ ನಿಪಾತನವು ಸಹ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಪಾತನವೆಂದರೆ ಪಾಣಿನಿಯವರು ಹೇಗೆ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬಾರದು.

ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. 'ನ್' ಕಾರವು "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿದೆ. 'ಇ' ಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. 'ವ್' ಕಾರವು "ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರೀ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -303. ಕೃದತಿಙ್ (3.1.63)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅತ್ರ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇ ತಿಙ್-ಭಿನ್ನಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕೃತ್-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. - ಕೃತ್, ಅತಿಙ್।

ಅ. ವೃ - "ತತ್ರೋಪಪದಮ್ ಸಪ್ತಮೀಸ್ಥಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತತ್ರ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವಿನ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್' ಎಂದರೆ 18 ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ(ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೆ) ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಕೃತ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಕೃದನ್ತಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃದನ್ತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

(ಅಪೃಕ್ತ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 304. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ (6.1.67)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ ।

ಪ. ಛೇ. -ವೇಃ, ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ– "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಅಪೃಕ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ವ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಪೃಕ್ತ' ವೆಂದರೆ ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎಂದರ್ಥ. ಆ 'ವ್' ಕಾರವು ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಕುತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – ३०५. ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ (8.2.62)

ವೃತ್ತಿಃ–ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ತಸ್ಯ ಕು(ಕ್)ವರ್ಗಃ ಅಂತಾದೇಶಃ ಪದಾಂತೇ। ಅಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಇತಿ ಕುತ್ವಮ್।ಋತ್ವಿಕ್,ಋತ್ವಿಗ್।ಋತ್ವಿಜೌ।ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ.–"ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ 'ಕ್' ವರ್ಗವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಸೂತ್ರಗಳು ಕುತ್ವವನ್ನೇ ವಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ, ಪರ ಶಾಸ್ತ್ರವು (ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು) ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಋತ್ವಿಕ್,ಋತ್ವಿಗ್–(ಯಾಜ್ಞಿಕ) – ಋತು ಪೂರ್ವಕ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಋತ್ವಿಗ್–ದಧೃಕ್–ಸ್ರಗ್–ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚು–ಯುಜಿ–ಕ್ರುಞ್ಚಾಂ" (3.2.59) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಲುಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಮ್ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು, 'ಇ' ಕಾರವಾಗಿ ಮತ್ತು "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಋತು+ಇ+ಅ+ಜ್=ಋತು+ಇಜ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಋತ್ವಿಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಋತ್ವಿಜ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವೂ ಮತ್ತು "ಚೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪರಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್–ಕಾರ) ಬಂದು, ಋತ್ವಿಗ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ಋತ್ವಿಕ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಋತ್ವಿಕ್,ಋತ್ವಿಗ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಋತ್ವಿಜೌ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜ್+ಔ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಋತ್ವಿಜೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಋತ್ವಿಜಃ, ಋತ್ವಿಜಮ್, ಋತ್ವಿಜಃ, ಋತ್ವಿಜಾ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್–ಕಾರ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಋತ್ವಿಕ್ಷು – ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕುತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ, ಋತ್ವಿಕ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜ್ ಕಾರಾನ್ತ ಋತ್ವಿಜ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಋತ್ವಿಕ್, ಋತ್ವಿಗ್	ಋತ್ವಿಜೌ	ಋತ್ವಿಜಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಋತ್ವಿಜಮ್	ಋತ್ವಿಜೌ	ಋತ್ವಿಜಃ
ತೃತೀಯಾ	ಋತ್ವಿಜಾ	ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಋತ್ವಿಜೇ	ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಋತ್ವಿಜಃ	ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಋತ್ವಿಜಃ	ಋತ್ವಿಜೋಃ	ಋತ್ವಿಜಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಋತ್ವಿಜಿ	ಋತ್ವಿಜೋಃ	ಋತ್ವಿಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಋತ್ವಿಕ್!/ ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್!	ಹೇ ಋತ್ವಿಜೌ!	ಹೇ ಋತ್ವಿಜಃ!

(ನುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-306. ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ (7.1.71)

ವೃತ್ತಿಃ–ಯುಜೇಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಸಮಾಸೇ। ಸುಲೋಪಃ, ಸಂಯೋಗಾಂತ–ಲೋಪಃ, ಕುತ್ವೇನ ನಸ್ಯ ಙಃ। ಯುಙ್।ಅನುಸ್ವಾರ–ಪರಸವರ್ಣೌ।ಯುಞ್ಜೌ।ಯುಞ್ಜಃ।ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. –ಯುಜೇಃ, ಅಸಮಾಸೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಜ್' ಗೆ 'ನುಮ್(ನ್)'ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ- ಸಮಾಸವಾಗದೇ ಇದ್ದಾಗ. 'ನುಮ್(ನ್)' ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ, 'ಯ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಕುತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, ಯುನ್‌ಜ್ ಎಂದಾಗಿ ಚುತ್ವದಿಂದ ಯುಞ್ಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಯುಜ್ - ಯುಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಋತ್ವಿಗ್-ದಧೃಕ್-ಸ್ರಗ್-ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚು-0ಯುಜಿ-ಕ್ರುಞ್ಚಾಂ" (3.2.59) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇದರ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕೃತ್'

ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಯುನ್‌ಜ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ-ಲೋಪವಾಗಿ, "ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಙ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಯುಙ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಯುಞ್ಜೌ - 'ಯುಜ್' ಧಾತುವಿನನಂತರ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇದರ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ-ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಔ' ಸೇರಿಸಿ ಯುಜ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದು, ಯುನ್+ಜ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ (8.2.30)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗದಿರೋಣದರಿಂದ 'ಕುತ್ವವು' ಬರುವದಿಲ್ಲ. "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್' ವರ್ಗದ 'ಞ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಯುಞ್+ಜ್+ಔ=ಯುಞ್ಜೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಶಸ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯುಜಃ, ಯುಜಾ, ಯುಜೇ, ಯುಜಃ, ಯುಜೋಃ, ಯುಜಾಮ್, ಯುಜಿ ಎಂಬ ಇತರ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮುಂಬರುವ "ಚೋಃ ಕುಃ (8.2.30)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಗ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಯುಗ್ಭಿಃ, ಯುಗ್ಭ್ಯಃ, ಯುಕ್ಷು ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕುತ್ವವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 307. ಚೋಃ ಕುಃ (8.2.30)

ವೃತ್ತಿಃ-ಚವರ್ಗಸ್ಯ ಕವರ್ಗಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಿ ಪದಾನ್ತೇ ಚ। ಸು0ಯುಕ್, ಸು0ಯುಗ್।

ಸುಯುಜೌ। ಸುಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಖನ್। ಖಞ್ಜೌ। ಖನ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ–"ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಹಾಗೆಯೇ"ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ– 'ಚ' ವರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಕ' ವರ್ಗವು ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಅಥವಾ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ.

ಉದಾ–ಸುಯುಕ್, ಸುಯುಗ್(ಉತ್ತಮವಾದ ಯೋಗಿ)– 'ಸು' ಪೂರ್ವಕ 'ಯುಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಸಂಬೋಧನ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ, ಸುಯುಜ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸುಯುಜ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪದಾನ್ತ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು, ಸುಯುಗ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ಸುಯುಕ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಜೋಡಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಸುಯುಜೌ, ಸುಯುಜಃ, ಸುಯುಜಮ್, ಸುಯುಜಾ, ಸುಯುಜೇ, ಸುಯುಜಃ, ಸುಯುಜೋಃ, ಸುಯುಜಾಮ್, ಸುಯುಜಿ, ಹೇ ಸುಯುಜೌ! ಹೇ ಸುಯುಜಃ! . ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃ ಕುಃ (8.2.30)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು, 'ಗ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಸುಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಸುಯುಗ್ಭಿಃ, ಸುಯುಗ್ಭ್ಯಃ, ಸುಯುಕ್ಷು.

ಉದಾ– ಖನ್(ಕುಂಟ)– 'ಖಜಿ(ಖಜ್)' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸರ್ವಾಪಹಾರ, ನುಮಾಗಮ, ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ, ಖಞ್ಜ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಞ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಬಂದು, 'ಖನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಸಂಯೋಗಾನ್ತ' ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ 'ಖನ್' ಎಂದೆ ರೂಪವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಖಞ್ಜ್' ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಖಞ್ಜೌ, ಖಞ್ಜಃ, ಖಞ್ಜಮ್, ಖಞ್ಜೌ, ಖಞ್ಜಃ, ಖಞ್ಜಾ, ಖಞ್ಜೇ, ಖಞ್ಜಃ, ಖಞ್ಜೋಃ, ಖಞ್ಜಾಮ್, ಖಞ್ಜಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಖನ್ಭ್ಯಾಮ್, ಖನ್ಭಿಃ, ಖನ್ಭ್ಯಃ, ಖನ್ಸು ಮತ್ತು ಹೇ ಖನ್! ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಖನ್ತ್ಸು–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸುಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ನಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಧುಟ್ (ಧ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಆ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್'ಕಾರ ಬಂದು ಖನ್ತ್ಸು ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷತ್ವ(ಷ್)ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 308. ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಂಷಃ । (8.2.36)

ವೃತ್ತಿಃ–ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ।ಜಶ್ತ್ವ–ಚರ್ತ್ವೇ। ರಾಟ್, ರಾಡ್। ರಾಜೌ। ರಾಜಃ। ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್। ಏವಂ ವಿಭ್ರಾಟ್।ದೇವೇಟ್।ವಿಶ್ವಸೃಟ್।

ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಮ್–**ಪರೌ ವ್ರಜೇಃ ಷಃ ಪದಾಂತೇ।**

ಪರೌ ಉಪಪದೇ ವ್ರಜೇಃ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್, ದೀರ್ಘಶ್ಚ. ಪದಾನ್ತೇ ಷತ್ವಮಪಿ । ಪರಿವ್ರಾಟ್। ಪರಿವ್ರಾಜೌ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಝಲೋ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ, "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಥವಾ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವ್ರಶ್ಚ್, ಭ್ರಸ್ಜ್, ಸೃಜ್, ಮೃಜ್, ಯಜ್, ರಾಜ್ ಮತ್ತು 'ಛ್' ಕಾರಾನ್ತ ಹಾಗೂ 'ಶ್' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು, ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ರಾಟ್/ರಾಡ್(ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ರಾಜಾ)– 'ರಾಜೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬಂದು ರಾಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು, ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ರಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ರಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಟ್, ರಾಡ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ ಪದಾನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರಾಜೌ,ರಾಜಃ,ರಾಜಮ್,ರಾಜೌ, ರಾಜಃ, ರಾಜಾ, ರಾಜೇ, ರಾಜಃ, ರಾಜೋಃ, ರಾಜಾಮ್ ಮತ್ತು ರಾಜಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ಪದಾನ್ತವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು,ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ರಾಡ್ಭಿಃ ಮತ್ತು ರಾಡ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸುಪ್(ಸು) ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧುಟ್(ಧ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, 'ಧ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಡ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಧುಟ್ತ್ಸು ಮತ್ತು ಧುಟ್ಸು ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಜ್ ಕಾರಾನ್ತ ರಾಜ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ರಾಟ್,ರಾಡ್	ರಾಜೌ	ರಾಜಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ರಾಜಮ್	ರಾಜೌ	ರಾಜಃ
ತೃತೀಯಾ	ರಾಜಾ	ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ರಾಡ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ರಾಜೇ	ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ರಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ರಾಜಃ	ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್	ರಾಡ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ರಾಜಃ	ರಾಜೋಃ	ರಾಜಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ರಾಜಿ	ರಾಜೋಃ	ರಾಟ್ತ್ಸು, ರಾಟ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ರಾಟ್!, ಹೇರಾಡ್!	ಹೇ ರಾಜೌ!	ಹೇ ರಾಜಃ!

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭ್ರಾಜ್(ವಿ ಪೂರ್ವಕ ಭ್ರಾಜ್ ಧಾತು), ದೇವೇಜ್(ದೇವ ಪೂರ್ವಕ 'ಯಜ್' ಧಾತುವು ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ದೇವೇಜ್ ಎಂದಾಗಿದೆ) ಮತ್ತು

ವಿಶ್ವಸೃಜ್(ವಿಶ್ವ ಪೂರ್ವಕ ಸೃಜ್ ಧಾತು) ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಮ್-ಪರೌ ವ್ರಜೇಃ ಷಃ ಪದಾಂತೇ- ಈ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯು ಹೀಗಿದೆ. ಪರೌ ಉಪಪದೇ ವ್ರಜೇಃ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ಯಾತ್ ದೀರ್ಘಶ್ಚ, ಪದಾನ್ತೇ ಷತ್ವಮಪಿ। **ಪರಿವ್ರಾಟ್। ಪರಿವ್ರಾಜೌ।**

ಅರ್ಥ- ಪರಿ ಪೂರ್ವಕ 'ವ್ರಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ, ಹಾಗೆಯೇ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ 'ಷ್' ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪರಿವ್ರಾಟ್/ಪರಿವ್ರಾಡ್(ಸನ್ಯಾಸಿ) –ಪರಿ ಪೂರ್ವಕ 'ವ್ರಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಪ್ರಕೃತ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸರ್ವಾಪಹಾರ, ಮತ್ತು 'ವ್ರಜ್' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಬಂದು ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, ಪರಿವ್ರಾಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಪರಿವ್ರಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ದೀರ್ಘಾನ್ತಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 309. ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಸುರಾಟೋಃ (6.3.128)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಅಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ವಸೌ ರಾಟ್ ಶಬ್ದೇ ಚ ಪರೇ। ವಿಶ್ವರಾಟ್, ವಿಶ್ವರಾಡ್। ವಿಶ್ವರಾಜೌ। ವಿಶ್ವರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ವಸು ಮತ್ತು ರಾಟ್ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಅನ್ತಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ರಾಜ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ರಾಟ್ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪದಾನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ರಾಟ್, ರಾಡ್ ಗಳೆಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತದನಂತರವೇ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘವು ಆಗುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ವಿಶ್ವರಾಟ್, ವಿಶ್ವರಾಡ್ – (ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಞ್ಚದ ಒಡೆಯ) ವಿಶ್ವಪೂರ್ವಕ ರಾಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿ, ವಿಶ್ವರಾಜ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಂ ಷಃ (8.2.36)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಆದೇಶ, ಮತ್ತು " ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು ವಿಶ್ವರಾಡ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ವಿಶ್ವರಾಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ರಾಡ್/ರಾಟ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಅನ್ತಾದೇಶ ಬಂದು, ವಿಶ್ವರಾಡ್ ಎಂದೂ, ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ವಿಶ್ವಾರಾಟ್ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಪದಾನ್ತತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಂ ಷಃ (8.2.36)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶ, ಡತ್ವ ಮತ್ತು ಟತ್ವಗಳಾಗಿ, ದೀರ್ಘರೂಪ ಅನ್ತಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿ, ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭಿಃ, ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು, ವಿಶ್ವಾರಾಜ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಜ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕತ್ವ ಮಾತ್ರವಿರುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತತ್ವ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಂ ಷಃ (8.2.36)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ ರಾಡ್/ರಾಟ್' ಶಬ್ದಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲ, ಹೀಗಾಗಿ ದೀರ್ಘರೂಪ, ಅನ್ತಾದೇಶಗಳು ಬಾರದೇ ವಿಶ್ವರಾಜೌ, ವಿಶ್ವರಾಜಃ, ವಿಶ್ವರಾಜಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರ-ಕ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-310. ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ (8.2.29)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪದಾನ್ತೇ ಝಲಿ ಚ ಯಃ ಸಂಯೋಗಃ ತದಾದ್ಯೋಃ ಸ್ಕೋಃ(ಸಕಾರ-ಕಕಾರಯೋಃ) ಲೋಪಃ। ಭೃಟ್।ಸಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಶಃ। 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಇತಿ ಶಸ್ಯ ಜಃ । ಭೃಜೌ। ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್। 'ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್ ಪರರೂಪತ್ವಮ್'

ಪ. ಛೇ. – ಸ್ಕೋಃ, ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ, ಅನ್ತೇ, ಚ।

ಅ. ವೃ.-"ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಸಂಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಥಮ 'ಸ್'ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಕ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಅಸಿದ್ಧವಾದರೂ

"ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಂಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣಗಳಾದ 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಕ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಭೃಟ್(ಭ್ರಸ್ಜ್) 'ಭ್ರಸ್ಜ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಕೃದನ್ತದಲ್ಲೂ ಭೃಸ್ಜ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದ ನಂತರ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸಂಯೋಗದ(ಸ್ಜ್) ಪ್ರಥಮ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಭೃಜ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ-ಸೃಜ-ಮೃಜ-ಯಜ-ರಾಜ-ಭ್ರಾಜ-ಚ್ಛಶಾಂ ಷಃ (8.2.36)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, " ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಡ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಭೃಡ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು, 'ಭೃಟ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ, ಸಂಯೋಗದ ಪ್ರಥಮ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ 'ಷತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್)' ಬಂದು, ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ಭೃಡ್ಭಿಃ, ಭೃಡ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಭೃಟ್ತ್ಸು,ಭೃಟ್ಸು – ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೃಡ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಢಃ ಸಿ ಧುಟ್"() ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಧುಟ್(ಧ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, 'ಢ್' ಕಾರ 'ಧ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರ 'ತ್' ಕಾರಗಳು ಬಂದು, ಭೃಟ್ತ್ಸು ಮತ್ತು ಭೃಟ್ಸು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭೃಜ್ಜೌ: ಭೃಸ್ಜ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ (ಔ) ಸೇರಿಸಿ ಭೃಸ್ಜ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪದಾನ್ತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು 'ಝಲ್' ಸೇರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಲಿಲ್ಲ. "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ"() ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. "ಝಲಾಮ್ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು, ಭೃಜ್ಜ್+ಔ=ಭೃಜ್ಜೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ತರಹ ಭೃಜ್ಜಃ, ಭೃಜ್ಜಮ್, ಭೃಜ್ಜೌ, ಭೃಜ್ಜಃ, ಭೃಜ್ಜಾ, ಭೃಜ್ಜೇ, ಭೃಜ್ಜಃ, ಭೃಜ್ಜೋಃ,ಭೃಜ್ಜಾಮ್, ಭೃಜ್ಜಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ,

ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಹೇ ಭೃಟ್!, ಹೇ ಭೃಡ್!, ಹೇ ಭೃಜ್ಜೌ!, ಹೇ ಭೃಜ್ಜಃ! ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 311. ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ (7.2.106)

ವೃತ್ತಿಃ–ತ್ಯದಾದೀನಾಂ ತಕಾರ–ದಕಾರಯೋಃ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ। ಸ್ಯಃ। ತ್ಯೌತ್ಯೇ। ಸಃ। ತೌ। ತೇ। ಯಃ। ಯೌ। ಯೇ। ಏಷಃ। ಏತೌ। ಏತೇ। ಏತಮ್। ಅನ್ವಾದೇಶೇ–ಏನಮ್। ಏನೌ। ಏನಾನ್। ಏನೇನ। ಏನಯೋಃ।

ಪ. ಛೇ.–ತದೋಃ, ಸಃ, ಸೌ, ಅನನ್ತ್ಯಯೋಃ।

ಅ. ವೃ.– "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ"() ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ಯದಾದೀನಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ತ್ಯದ್' ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರ 'ದ್' ಕಾರಗಳು ಅನ್ತ್ಯವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅಂಥ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ

ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲನ್ತ' ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ಹಲ್ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, 'ತ್ಯ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ತ್ಯದ್, ತದ್, ಏತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಅನನ್ತ್ಯವಾದ 'ತ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಅನಂತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸ್ಯಃ – 'ತ್ಯದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಮೆಲೆ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು 'ದ್' ಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ತ್ಯ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ತ್ಯ+ಅ ಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ತ್ಯ' ದಲ್ಲಿರುವ ಅನನ್ತ್ಯವಾದ 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಸ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಸ್ಯಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತ್ಯೌ, ತ್ಯೇ – ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಬಂದು, ನಂತರ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಸರ್ವನಾಮ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಂತೆ ತ್ಯೌ, ತ್ಯೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸಃ, ತೌ, ತೇ – ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯಃ' ಎಂದು ಆದಂತೆ 'ತದ್' ಶಬ್ದವು 'ಸಃ' ಎಂದಾಗಿರುವದು.

(ದ್ ಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ 'ತದ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸಃ	ತೌ	ತೇ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ತಮ್	ತೌ	ತಾನ್
ತೃತೀಯಾ	ತೇನ	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತಸ್ಮೈ	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ತಸ್ಮಾತ್/ತಸ್ಮಾದ್	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ತಸ್ಯ	ತಯೋಃ	ತೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತಸ್ಮಿನ್	ತಯೋಃ	ತೇಷು

ಉದಾ–ಏಷಃ – ಏತದ್ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ 'ತ್ಯದ್' ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದರೆ –

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದ್ ಮತ್ತು ತದ್ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅನನ್ತ್ಯವಾಗಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಏತದ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ, ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರ, ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳಾದಮೇಲೆ, ಏತೌ, ಏತೇ, ಏತಮ್, ಏತೌ, ಏತಾನ್, ಏತಾಭ್ಯಾಮ್, ಏತೈಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. "ದ್ವಿತೀಯಾಟೌಸ್ಸ್ವೇನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ 'ಏತದ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ– ಅಮ್, ತೃತೀಯಾ–'ಟಾ(ಆ)', ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ–ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಏನ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏನಮ್, ಏನೌ, ಏನಾನ್, ಏನೇನ, ಏನಯೋಃ,ಏನಯೋಃ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಅಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 312. ಙೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ (7.1.28)

ವೃತ್ತಿಃ–ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಙೇ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾ–ದ್ವಿತೀಯಯೋಃ ಚ ಅಮ್ ಆದೇಶಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಙೇ(ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ), ಪ್ರಥಮಯೋಃ, ಅಮ್।

ಅ.ವೃ.– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋಽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ 'ಜೇ' ಹಾಗೂ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಜೇ' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, "ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನ ಅಮ್" ಎಂಬಲ್ಲೂ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ, "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರವು ಹೊರಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಮ್' ಶಬ್ದವೇ ಆದೇಶ ರೂಪವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(ತ್ವ ಮತ್ತು ಅಹ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 313. ತ್ವಾಹೌ ಸೌ (7.2.94)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ 'ಮ' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾಹೌ(ತ್ವ ಮತ್ತುಅಹ), ಆದೇಶೌ ಸ್ತಃ। (ಸು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ)।

ಅ. ವೃ–"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ "ಮ್ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಅಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಯುಷ್ಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಅಹ' ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 314. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ (7.2.90)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏತಯೋಃ 'ಟಿ' ಲೋಪಃ। ತ್ವಮ್ । ಅಹಮ್।

ಅ. ವೃ. – "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮ್ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅದೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಪಾದದ 94 ನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಕರ್ಷಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ ಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭಾಗದ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಯುಷ್ಮ್' ಗೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ವ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅದ್' ಎಂಬುದು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ತ್ವ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ತ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಮ್' ಗೆ 'ಅಹ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಹ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಹಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯುವ ಮತ್ತು ಆವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 315. ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ (7.2.92)

ವೃತ್ತಿಃ–ದ್ವಯೋಃ ಉಕ್ತೌ ಅನಯೋಃ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುವ–ಆವೌ ಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ।

ಅ. ವೃ– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಮಪರ್ಯನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಯುವ' ಮತ್ತು 'ಆವ' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

(ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 316. ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್ (7.2.88)

ವೃತ್ತಿಃ–ಔಜಿ ಏತಯೋಃ ಆತ್ವಂ ಲೋಕೇ। ಯುವಾಮ್। ಆವಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ, ಚ, ದ್ವಿವಚನೇ, ಭಾಷಾಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ದ್ವಿ ವಚನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಸೂಚನೆ: ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲೂ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಮನಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಾಡಿರುವರು.

ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಇಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಬರೆಯುವದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಔಜಿ ಭಾಷಾಯಾಮ್' ಎಂದೇ ಬರೆಯಬಹುದಾಗಿತ್ತು, ಆಗ ಪ್ರಥಮಾ ಹಾಗೂ ದ್ವಿತೀಯಾ

ದ್ವಿವಚನಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ತರಹದ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತ್ವವೂ ಬರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತ ಮೊದಲಾದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ,

ಉದಾ– ಯುವಾಮ್– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಯುವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುವ' ಮತ್ತು 'ಅದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಯುವದ್+ ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುವ+ಆ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯುವ+ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಯುವಾ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಯುವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆವಾಮ್ : 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಸೇರಿ ಅಸ್ಮದ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಆವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಆವ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆವ' ಮತ್ತು 'ಅದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಆವದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆವ+ಆ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆವ+ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಆವಾ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಆವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಭಾಷಾಯಾಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, ವೈದಿಕದಲ್ಲಿ ಯುವಮ್ ಮತ್ತು ಆವಮ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

(ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯೂಯ ಮತ್ತು ವಯ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 317. ಯೂಯ–ವಯೌ ಜಸಿ (7.2.93)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ 'ಮ' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ। ಯೂಯಮ್। ವಯಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ'

ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಜಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತದ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಯೂಯ' ಮತ್ತು 'ವಯ' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಯೂಯಮ್: 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ(ಯುಷ್ಮ್)ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಯೂಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಯೂಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಮ್' ಗೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಜಸ್' ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯೂಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಬಂದು, ಯೂಯ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಯೂಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಯಮ್ : 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜಸ್' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ(ಅಸ್ಮ್) ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ವಯ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಬಂದು, ವಯ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ವಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತ್ವಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 318. ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಕಸ್ಯ ಉಕ್ತೌ ಅನಯೋಃ 'ಮ' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವ–ಮೌ ಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ।

ಪ. ಛೇ. – ತ್ವ–ಮೌ, ಏಕವಚನೇ।

ಅ.ವೃ.–"ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಮ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ– ಏಕಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾಗ.

(ಆತ್(ಆ) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 319. ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ (7.2.87)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನಯೋಃ ಆತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ತ್ವಾಮ್। ಮಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ, ಚ।

ಅ. ವೃ:- "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತ್ವಾಮ್- 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮ್' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ತ್ವ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಅದ್' ಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ವದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿಬಂದು ತ್ವ+ಆ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ತ್ವಾ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು ತ್ವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಾಮ್- ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದು ಇದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಮಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದ್ದಾಗಲೂ (ಯುಷ್ಮದ್+ಔ, ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್+ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಯುವಾಮ್ ಮತ್ತು ಆವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಯುವಾಮ್, ಆವಾಮ್ - 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಸೇರಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಯುವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಬಂದು "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುವ' ಮತ್ತು 'ಅದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಎರಡು

'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಯುವದ್+ ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುವ+ಆ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಯುವಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಯುವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಸೇರಿ ಅಸ್ಮದ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

[ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರು ಟೀಕಿಸಿದಂತೆ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬರುವದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ಒಂದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.]

(ನ್ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 320. ಶಸೋ ನ (7.1.29)

ವೃತ್ತಿಃ-ಆಭ್ಯಾಂ ಶಸಃ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಮೋऽಪವಾದಃ (72) ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ। (20) ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪಃ। ಯುಷ್ಮಾನ್। ಅಸ್ಮಾನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಶಸಃ, ನ। (ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಕವಾದ ಪದವು।

ಅ.ವೃ.-"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಜಸೋऽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಾನ್ – 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯೆಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ, "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ನ್‌ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಞ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಯುಷ್ಮ+ಆ+ನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮಾ +ನ್=ಯುಷ್ಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಸ್ಮಾನ್ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ನ್ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಞ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಅಸ್ಮ+ಆ+ನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಸ್ಮಾ+ನ್=ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ್ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 321. ಯೋಽಚಿ (7.2.89)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ 'ಯ' ಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅನಾದೇಶೇ ಅಜಾದೌ ಪರತಃ। ತ್ವಯಾ। ಮಯಾ।

ಪ. ಛೇ. – ಯಃ, ಅಚಿ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆದೇಶವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ (ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹದ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ). ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತ್ವಯಾ– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)' ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮ್' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ವ+ಅದ್+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವ+ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ್ವದ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ವಯ್+ಆ=ತ್ವಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಯಾ–ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)' ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಮ್' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಮ್+ಅದ್+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮ್+ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮದ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಯ್+ಆ=ಮಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಯುವದ್+ ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುವ+ಆ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಯುವಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು, ಯುವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಔ' ಸೇರಿ ಅಸ್ಮದ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆವಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

[ಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರು ಟೀಕಿಸಿದಂತೆ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬರುವದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ಒಂದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.]

(ನ್ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 320. ಶಸೋ ನ (7.1.29)

ವೃತ್ತಿಃ-ಆಭ್ಯಾಂ ಶಸಃ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅಮೋऽಪವಾದಃ (72) ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ। (20) ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪಃ। ಯುಷ್ಮಾನ್। ಅಸ್ಮಾನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಶಸಃ, ನ। (ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಕವಾದ ಪದವು।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋऽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಯುಷ್ಮಾನ್ – 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ, "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ನ್‌ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಞ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಯುಷ್ಮ+ಆ+ನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮಾ +ನ್=ಯುಷ್ಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅಸ್ಮಾನ್ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ನ್‌ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಞ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಅಸ್ಮ+ಆ+ನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಸ್ಮಾ+ನ್=ಅಸ್ಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯ್ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 321. ಯೋಽಚಿ (7.2.89)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ 'ಯ' ಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಅನಾದೇಶೇ ಅಜಾದೌ ಪರತಃ। ತ್ವಯಾ। ಮಯಾ।

ಪ. ಛೇ. – ಯಃ, ಅಚಿ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆದೇಶವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ (ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹದ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ). ಅಂತಹ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತ್ವಯಾ– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)' ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮ್' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ವ+ಅದ್+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವ+ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ್ವದ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ವಯ್+ಆ=ತ್ವಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಯಾ–ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಟಾ(ಆ)' ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಮ್' ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಮ್+ಅದ್+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮ್+ಅದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮದ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಯ್+ಆ=ಮಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 322. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ (7.2.86)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ ಆತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅನಾದೇಶೇ ಹಲಾದೌ ವಿಭಕ್ತೌ। ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್। ಆವಾಭ್ಯಾಮ್। ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ। ಅಸ್ಮಾಭಿಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ, ಅನಾದೇಶೇ।

ಅ. ವ್ಯ. "ರಾಯೋ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಕ್ತೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಅನಾದೇಶವಾದ(ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹದ್ದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆವಾಭ್ಯಾಮ್– ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಭ್ಯಾಮ್' ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

"ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಆವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಆವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಆವದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಆವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ದಿಂದ ಆವಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಮೇಲಿನಂತೆಯೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆವಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಭ್ಯಾಮ್ ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಯುವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಯುವದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ದಿಂದ ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ – 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದ 'ಭಿಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ,

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಆ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಾಭಿಃ – 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದ 'ಭಿಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಸ್ಮ+ಆ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ತುಭ್ಯ ಮತ್ತು ಮಹ್ಯ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 323. ತುಭ್ಯ–ಮಹ್ಯೌ ಙಯಿ (7.2.95)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ 'ಟಿ' ಲೋಪಃ। ತುಭ್ಯಮ್।ಮಹ್ಯಮ್।

ಅ.ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙೇ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತುಭ್ಯ ಮತ್ತು ಮಹ್ಯ ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ತುಭ್ಯಮ್:– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙೇ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತವಾದ 'ಯುಷ್ಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತುಭ್ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ತುಭ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತುಭ್ಯದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತುಭ್ಯ್+ಅಮ್=ತುಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಹ್ಯಮ್:– 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙೇ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಙೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯಂತವಾದ 'ಅಸ್ಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಮಹ್ಯ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮಹ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮಹ್ಯದ್+ಅಮ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮಹ್ಯ್+ಅಮ್=ಮಹ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 324. ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್ (7.1.30)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ। 0ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್। ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಭ್ಯಸಃ, ಅಭ್ಯಮ್।

ಅ. ವೃ–"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋಽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಭ್ಯಮ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್ಯಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಭ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಯುಷ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಯುಷ್ಮ್+ಅಭ್ಯಮ್=ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್– 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್ಯಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಭ್ಯಮ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಸ್ಮದ್ +ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಸ್ಮ್+ಅಭ್ಯಮ್=ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 325. ಏಕವಚನಸ್ಯ ಚ (7.1.32)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಭ್ಯಾಂ ಙಸೋಃ ಅತ್। ತ್ವತ್। ಮತ್।

ಅ. ವೃ– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋಽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ ಅತ್" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಙಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತ್ವತ್– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಙಸಿ(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಸಿ(ಅಸ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ 'ಯುಷ್ಮ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ತ್ವ+ಅದ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ್ವದ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತ್ವ್+ಅತ್=ತ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮತ್– ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙಸಿ(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙಸಿ(ಅಸ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ 'ಅಸ್ಮ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಮ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಮ+ಅದ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮದ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮ್+ಅತ್=ಮತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಭ್ಯಸ್-ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 326. ಪಞ್ಚಮ್ಯಾ ಅತ್ (7.1.31)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಭ್ಯಾಂ ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಃ ಭ್ಯಸಃ ಅತ್ ಸ್ಯಾತ್। 0ಯುಷ್ಮತ್। ಅಸ್ಮತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾವ್ ಙಸೋಽಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ. "ಭ್ಯಸೋಭ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ್ಯಸಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನದ 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುಷ್ಮತ್– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನದ 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್ಯಸ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ 'ಅದ್(ಟಿ)'ಗೆ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ್+ಅತ್=ಯುಷ್ಮತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ_ ಅಸ್ಮತ್– 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನದ 'ಭ್ಯಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭ್ಯಸ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಸ್ಮದ್+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ 'ಅದ್(ಟಿ)'ಗೆ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಸ್ಮ್+ಅತ್=ಅಸ್ಮತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ-ಪರ್ಯನ್ತ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತವ ಮತ್ತು ಮಮ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 327. ತವ-ಮಮೌ ಙಸಿ (7.2.96)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನಯೋಃ 'ಮ' ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತವ-ಮಮೌ ಸ್ತಃ ಙಸಿ।

ಅ. ವೃ.- "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮ ಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತವ' ಮತ್ತು 'ಮಮ' ಎಂಬವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಙಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಶ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 328. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋऽಶ್। (7.2.97)

ವೃತ್ತಿಃ-ತವ। ಮಮ। ಯುವಯೋಃ। ಆವಯೋಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಙಸಃ, ಅಶ್।

ಅರ್ಥ-ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಙಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಅಶ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಆದೇಶವು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ತವ- ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಙಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತವ-ಮಮೌ ಙಸಿ" (7.2.96) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಯುಷ್ಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ತವ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತವ+ಅದ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅಶ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತವ+ಅದ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ತವದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ತವ್+ಅ=ತವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಮ – ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಙಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತವ-ಮಮೌ ಙಸಿ" (7.2.96) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಅಸ್ಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಮಮ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಮಮ+ಅದ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅಶ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು,

ಮಮ+ಅದ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮಮದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮಮ್+ಅ= ಮಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುವಯೋಃ(2)– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಓಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಯುಷ್ಮದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಯುಷ್ಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" (7.2.92) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುವ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯುವ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಯುವದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಯೋಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಯುವಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಮುಂದೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಯುವಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆವಯೋಃ– ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, 'ಓಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಅಸ್ಮದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಅಸ್ಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" (7.2.92) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆವ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಆವ+ಅದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಆವದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅದ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಯೋಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಆವಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಮುಂದೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆವಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಕಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 329. ಸಾಮ ಆಕಮ್ (7.1.33)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಾಮಃ ಆಕಮ್ ಸ್ಯಾತ್। ಯುಷ್ಮಾಕಮ್। ಅಸ್ಮಾಕಮ್। ತ್ವಯಿ। ಮಯಿ। ಯುವಯೋಃ। ಆವಯೋಃ। ಯುಷ್ಮಾಸು। ಅಸ್ಮಾಸು।

ಅ. ವೃ– "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಙಸೋಽಶ್"। (7.2.97) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯುಷ್ಮದ್ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸಾಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆಕಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ–'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳು ಹಲನ್ತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ.. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಹಾಗೂ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಜನ್ತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲು

'ದ್' ಕಾರದ ಲೋಪ ಮಾಡುವದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ **"ಶೇಷೇಲೋಪಃ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ದ್' ಕಾರವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ 'ದ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗುವ ಈ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷ'ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಆತ್ವ ಯತ್ವ ನಿಮಿತ್ತೇತರ ವಿಭಕ್ತೌ ಏತಯೋಃ **ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ** ಎಂಬುದು ಪ್ರಮಾಣ). **"ಶೇಷೇಲೋಪಃ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಎರಡನೇ 'ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷ'ವೆಂದರೆ 'ಟಿ' ಲೋಪ ಪಕ್ಷ. ಆಗ 'ಯುಷ್ಮ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮ್', ಎಂದಾದರೆ, ಆಗ ಅವು ಹಲನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಕಾರಣದಿಂದ, 'ಸುಟ್' ಸಹಿತವಾದ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಯುಷ್ಮ್+ಆಮ್> ಯುಷ್ಮ್+ಆಕಮ್=ಯುಷ್ಮಾಕಮ್ ಎಂದೂ ಅಸ್ಮ್+ಆಮ್> ಅಸ್ಮ್+ಆಕಮ್=ಅಸ್ಮಾಕಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ). ಆಗ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, 'ಯುಷ್ಮ' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮ' ಶಬ್ದಗಳು 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ **"ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ, 'ಆಮ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಸಹಿತವಾದ 'ಆಮ್' ಗೆ ಅಂದರೆ 'ಸಾಮ್' ಗೆ 'ಆಕಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುಷ್ಮಾಕಮ್– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, **"ಶೇಷೇಲೋಪಃ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ದ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಇದು ಅಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **"ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆಕಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಆಕಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಯುಷ್ಮಾಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಾಕಮ್–ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಅಸ್ಮಾಕಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ತ್ವಯಿ– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙಿ(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, **"ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಯುಷ್ಮ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ತ್ವ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ತ್ವ+ಅದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ **"ಅತೋ ಗುಣೇ"** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ್ವದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, **"ಯೋಽಚಿ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಯ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ್ವಯ್+ಇ=ತ್ವಯಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಮಯಿ – ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙಿ(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, **"ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (7.2.97)"**

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಅಸ್ಮ್ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಮ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮ+ಅದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲೆರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಮದ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, "ಯೋಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮಯ್+ಇ=ಮಯಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯುಷ್ಮಾಸು– ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸುಪ್(ಸು)' ಪ್ರತ್ಯಯುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಯುಷ್ಮದ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯುಷ್ಮ+ಆ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಯುಷ್ಮಾಸು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಮಾಸು– ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸುಪ್(ಸು)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಸ್ಮದ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಸ್ಮ+ಆ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಸ್ಮಾಸು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ದ್' ಕಾರಾಂತ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ತ್ವಮ್	ಯುವಾಮ್	ಯೂಯಮ್
ದ್ವಿತೀಯಾ	ತ್ವಾಮ್	ಯುವಾಮ್	ಯುಷ್ಮಾನ್
ತೃತೀಯಾ	ತ್ವಯಾ	ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್	ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತುಭ್ಯಮ್	ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್	ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್
ಪಞ್ಚಮೀ	ತ್ವತ್	ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್	ಯುಷ್ಮತ್
ಷಷ್ಠೀ	ತವ	ಯುವಯೋಃ	ಯುಷ್ಮಾಕಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತ್ವಯಿ	ಯುವಯೋಃ	ಯುಷ್ಮಾಸು

ಸೂಚನೆ: ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

('ದ್' ಕಾರಾಂತ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅಹಮ್	ಆವಾಮ್	ವಯಮ್
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮಾಮ್	ಆವಾಮ್	ಅಸ್ಮಾನ್
ತೃತೀಯಾ	ಮಯಾ	ಆವಾಭ್ಯಾಮ್	ಅಸ್ಮಾಭಿಃ

ಚತುರ್ಥೀ	ಮಹ್ಯಮ್	ಆವಾಭ್ಯಾಮ್	ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮತ್	ಆವಾಭ್ಯಾಮ್	ಅಸ್ಮತ್
ಷಷ್ಠೀ	ಮಮ	ಆವಯೋಃ	ಅಸ್ಮಾಕಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಯಿ	ಆವಯೋಃ	ಅಸ್ಮಾಸು

ಸೂಚನೆ: ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಂ ಮತ್ತು ನೌ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 330. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂ–ನಾವೌ (8.1.20)

ವೃತ್ತಿಃ–ಪದಾತ್ ಪರಯೋಃ ಅಪದಾದೌ ಸ್ಥಿತಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾದಿ–ವಿಶಿಷ್ಟಯೋಃ ವಾಂ, ನೌ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ, ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋಃ, ವಾಂ–ನಾವೌ।

ಅ. ವೃ.– "ಪದಾತ್" ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತಮ್ ಸರ್ವಮಪದಾದೌ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ–ಪದದ ನಂತರ ಮತ್ತು ಅಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ (ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವಾಂ' ಮತ್ತು 'ನೌ' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ– ಪದಾತ್ ಎಂದರೆ. (ಮೊದಲನೆಯ) ಪದದ ನಂತರವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಮತ್ತು ಅಪದಾದೌ ಎಂದರೆ ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯು ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಿಗಲ್ಲ.

(ವಸ್ ಮತ್ತು ನಸ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 331. ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್–ನಸೌ (8.1.21)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಕ್ತ ವಿಧಯೋಃ ಅನಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾದಿ ಬಹುವಚನಾಂತಯೋಃ ವಸ್–ನಸೌ ಸ್ತಃ।

ಅ. ವೃ. – "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂ–ನಾವೌ" (8.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–

ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಾತ್" ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತಮ್ ಸರ್ವಮಪದಾದೌ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಪದದ ನಂತರ ಮತ್ತು ಅಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ (ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ನಸ್' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(ತೇ ಮತ್ತು ಮೇ ಇವುಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 332. ತೇಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ (8.1.22)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಕ್ತ ವಿಧಯೋಃ ಅನಯೋಃ ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನಾಂತಯೋಃ ತೇ, ಮೇ ಏತೌ ಸ್ತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತೇಮಯೌ, ಏಕವಚನಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂ–ನಾವೌ" (8.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಾತ್" ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತಮ್ ಸರ್ವಮಪದಾದೌ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಪದದ ನಂತರ ಮತ್ತು ಅಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ (ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಏಕವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿದ, 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತೇ' ಮತ್ತು 'ಮೇ' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಈ ಸೂತ್ರವು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗೋಣದರಿಂದ, ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

(ತ್ವಾ ಮತ್ತು ಮಾ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 333. ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ (8.1.23)

ವೃತ್ತಿಃ–ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತಯೋಃ ತ್ವಾ, ಮಾ, ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ।

ಸೂತ್ರಚತುಷ್ಟಯಸ್ಯ ಉದಾಹರಣಾನಿ ಶ್ಲೋಕದ್ವಯೇನ॥

"ಶ್ರೀಶಸ್ತ್ವಾವತು ಮಾಪೀಹ, ದತ್ತಾತ್ತೇ ಮೇಪಿ ಶರ್ಮ ಸಃ।

ಸ್ವಾಮೀ ತೇ ಮೇಪಿ ಸ ಹರಿಃ, ಪಾತು ವಾಮಪಿ ನೌ ವಿಭುಃ॥

ಸುಖಂ ವಾಂ ನೌ ದದಾತ್ವೀಶಃ ಪತಿರ್ವಾಮಪಿ ನೌ ಹರಿಃ।

ಸೋವ್ಯಾದ್ವೋ ನಃ ಶಿವಂ ವೋ ನೊ ದದ್ಯಾತ್ ಸೇವ್ಯೋತ್ರ ವಃ ಸ ನಃ॥

ವಾ॥1. **ಏಕವಾಕ್ಯೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ।**

ಉದಾ–1. (ಏಕ ತಿಙ್ ವಾಕ್ಯಮ್)। 2. ತೇನೇಹ ನ– ಓದನಂ ಪಚ ತವ

ಭವಿಷ್ಯತಿ। 3. ಇಹ ತು ಸ್ಯಾದೇವ – ಶಾಲೀನಾಂ ತೇ ಓದನಂ ದಾಸ್ಯಾಮಿ।

ವಾ॥ 2. ಏತೇ ವಾನ್ನಾವಾದಯೋऽನನ್ವಾದೇಶೇ ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ ।

ಅನ್ವಾದೇಶೇ ತು ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಯುಃ। ಧಾತಾ ತೇ ಭಕ್ತೋऽಸ್ತಿ ಧಾತಾ ತವ ಭಕ್ತೋऽಸ್ತಿ,

ವಾ। ತಸ್ಮೈ ತೇ ನಮ ಇತ್ಯೇವ। ಸುಪಾತ್, ಸುಪಾದ್। ಸುಪಾದೌ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂ–ನಾವೌ" (8.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ತೇಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕವಚನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಾತ್" ಮತ್ತು "ಅನುದಾತ್ತಮ್ ಸರ್ವಮಪದಾದೌ" "ತೇ ಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಚರಣಗಳು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ. 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಏಕವಚನವಾದ 'ತುಭ್ಯಮ್' ಮತ್ತು 'ಮಹ್ಯಮ್' ಹಾಗೆಯೇ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನವಾದ 'ತವ' ಮತ್ತು 'ಮಮ' ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತೇ' ಮತ್ತು 'ಮೇ' ಎಂಬವು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದಿವೆ.

"ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ–ಚತುರ್ಥೀ–ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂ–ನಾವೌ" (8.1.20) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮೂರು ಚರಣಗಳು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ.

ಅ) ಪಾತು ವಾಮಪಿ ನೌ ವಿಭುಃ॥ ಪ.ಛೇ– ಪಾತು ವಾಮ್ ಅಪಿ ನೌ ವಿಭುಃ, ಅನ್ವಯ– ವಿಭುಃ ವಾಮ್ ಅಪಿ ನೌ ಪಾತು।

ಅರ್ಥ– ಎಲ್ಲಕಡೆಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ (ಪರಮಾತ್ಮನು) ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಬ) ಸುಖಂ ವಾಂ ನೌ ದದಾತ್ವೀಶಃ। ಪ.ಛೇ – ಸುಖಂ ವಾಮ್ ನೌ ದದಾತು ಈಶಃ।

ಅನ್ವಯ– ಈಶಃ ವಾಂ (ಅಪಿ) ನೌ ಸುಖಂ ದದಾತು।

ಅರ್ಥ– ಈಶ್ವರನು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಕ) ಪತಿರ್ವಾಮಪಿ ನೌ ಹರಿಃ। ಪ. ಛೇ– ಪತಿಃ ವಾಂ ಅಪಿ ನೌ ಹರಿಃ। ಅನ್ವಯ– ಹರಿಃ ವಾಂ ಅಪಿ ನೌ ಪತಿಃ (ಅಸ್ತಿ)।

ಅರ್ಥ– ಹರಿಯು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಡೆಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನವಾದ 'ಯುವಾವಮ್' ಮತ್ತು 'ಆವಾವಮ್' ಎಂಬವು, ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನವಾದ 'ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್' ಮತ್ತು 'ಆವಾಭ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಹಾಗೂ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನವಾದ 'ಯುವಯೋಃ' ಮತ್ತು 'ಆವಯೋಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವಾಮ್' ಮತ್ತು 'ನೌ' ಎಂಬವು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದೇ

ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರ್ಯಾಯಾವಾಗಿ ಬಂದು, ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

"ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ನಸೌ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಚರಣಗಳು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿವೆ.

ಸೋವ್ಯಾದ್ವೋ ನಃ ಶಿವಂ ವೋ ನೊ ದದ್ಯಾತ್ ಸೇವ್ಯೋತ್ರ ವಃ ಸ ನಃ॥

ಪ.ಛೇ– ಸಃ, ಅವ್ಯಾತ್, ವಃ, ನಃ, ಶಿವಂ,ವಃ, ನಃ, ದದ್ಯಾತ್, ಸೇವ್ಯಃ, ಅತ್ರ, ವಃ ಸಃ ನಃ। ಅನ್ವಯ– ಸಃ ವಃ (ತಥಾ) ನಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಅವ್ಯಾತ್। ವಃ ನಃ ಶಿವಂ ದದ್ಯಾತ್, ಅತ್ರ ಸಃ ವಃ ನಃ ಸೇವ್ಯಃ।

ಅರ್ಥ– ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮತ್ತು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಲಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಆ ಭಗವಂತನು ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೆ ಮತ್ತು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೆ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನಗಳಾದ 'ಯುಷ್ಮಾನ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮಾನ್', ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನಗಳಾದ 'ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್' ಹಾಗೂ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನಗಳಾದ 'ಯುಷ್ಮಾಕಮ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮಾಕಮ್' ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವಸ್(ವಃ)' ಮತ್ತು 'ನಸ್(ನಃ)' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿವೆ.

ವಾ॥ 1. ಏಕವಾಕ್ಯೇ 0ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ।

ಉದಾ–1. (ಏಕ ತಿಙ್ ವಾಕ್ಯಮ್)। 2. ತೇನೇಹ ನ– ಓದನಂ ಪಚ, ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ। 3. ಇಹ ತು ಸ್ಯಾದೇವ – ಶಾಲೀನಾಂ ತೇ ಓದನಂ ದಾಸ್ಯಾಮಿ।

ಅರ್ಥ– 'ಯುಷ್ಮದ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್ಮದ್' ಗಳ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅದೇಶಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಅವು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವೆ ಆದುದರಿಂದ ಯುಷದಸ್ಮದಾದೇಶಗಳ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಪದಾತ್ಪರಯೋಃ ಅಪದಾದೌ ಸ್ಥಿತಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಪದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರದೇ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ 'ಯುಷ್ಮದ್' 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಮ್, ನೌ ಹಾಗೂ ವಸ್, ನಸ್, ಹಾಗೆಯೇ ತ್ವಾ ಮತ್ತು ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ವಾಕ್ಯವೆಂದರೆ 'ಏಕತಿಙ್ ವಾಕ್ಯಮ್' ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆಂದರೆ ಒಂದೇ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮೂಹ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್' ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಕ ಶಬ್ದ.

ಉದಾ– ಬಾಲಕಃ ಮೋದಕಂ ಖಾದತಿ। ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಃ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃ, ಮೋದಕಂ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮ, ಖಾದತಿ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾಪದ. ಇದು ಒಂದೇ

ವಾಕ್ಯ 'ತ್ವಂ ಘಟಮ್ ಆನಯ', 'ತ್ವಂ ಜಲಮ್ ಪಿಬ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ತಿಙನ್ತ ಪದಗಳಿವೆ. (ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಓದನಂ ಪಚ' 'ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ). ಆ ಎರಡು ತಿಙನ್ತಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಕರ್ತೃಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಇಲ್ಲಿ ತ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ ಒಂದು 'ತ್ವಮ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ರಾಮನೂ ಮತ್ತೊಂದು 'ತ್ವಮ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೃಷ್ಣನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡಬಹುದು. ಹೀಗಾಗಿ ಇವೆರಡೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. 'ತವ' ದ ಬದಲಾಗಿ 'ತೇ' ಎಂದೂ ಮತ್ತು 'ಮಮ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಮೇ' ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ 2. **ಏತೇ ವಾನ್ನಾವಾದಯೋಽನನ್ವಾದೇಶೇ ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ ।**

ಅನ್ವಾದೇಶೇ ತು ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಯುಃ। ಧಾತಾ ತೇ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ ಧಾತಾ ತವ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ, ವಾ। ತಸ್ಮೈ ತೇ ನಮ ಇತ್ಯೇವ। ಸುಪಾತ್, ಸುಪಾದ್। ಸುಪಾದೌ।

'ವಾಮ್' ಮತ್ತು 'ನೌ' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅನನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ (ಅನ್ವಾದೇಶವಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಧಾತಾ ತೇ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ' 'ಧಾತಾ ತವ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿನ್ನ (ತೇ) ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿನ್ನ(ತವ) ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳಾದ 'ತವ' ಮತ್ತು 'ತೇ' ಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಅನ್ವಾದೇಶವಿದ್ದಿದ್ದರೆ– ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಎರಡನೇ ರೂಪವಾದ 'ತೇ' ಎಂಬುದೇ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ–'ಏಷಃ ವಿದ್ಯಾರ್ಥೀ, ಏನಂ ವ್ಯಾಕರಣಮ್ ಪಾಠಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಾದೇಶವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಏತಮ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೇ 'ಏನಮ್' ಎಂಬುದನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ– ಸುಪಾತ್, ಸುಪಾದ್(ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವನು)– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪಾದ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸುಪಾದ್ ಎಂದಾಗಿ, "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸುಪಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸುಪಾದೌ, ಸುಪಾದಃ, ಸುಪಾದಮ್, ಸುಪಾದೌ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 334. ಪಾದಃ ಪತ್ (6.4.130)

ವೃತ್ತಿಃ–ಪಾತ್–ಶಬ್ದಾಂತಂ ಯದಙ್ಗಂ ಭಂ ತದವಯವಸ್ಯ ಪಾತ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪದ್–

ಆದೇಶಃ। ಸುಪದಃ। ಸುಪದಾ। ಸುಪಾದ್ಭ್ಯಾಮ್। ಅಗ್ನಿಮತ್, ಅಗ್ನಿಮದ್। ಅಗ್ನಿಮಥೌ। ಅಗ್ನಿ ಮಥಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಭಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಪಾದ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಪದ್' ಅದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ– ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ–ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಮೊದಲಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಪಾದ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪದ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪದಾಙ್ಗಾಧಿಕಾರೇ ತಸ್ಯ ಚ ತದನ್ತಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ, 'ಸುಪಾದ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೇನೇ 'ಪದ್' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಆದೇಶಾ ಭವನ್ತಿ' ಎಂಬ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ 'ಪಾದ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ 'ಪದ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಿರುವುದು.

ಉದಾ– ಸುಪದಃ – (ಒಳ್ಳೇ ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವನು)–ಸುಪಾದ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸುಪಾದ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸುಪದ್+ಅಸ್=ಸುಪದಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸುಪದಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲೇ ಸುಪದಾ, ಸುಪದೇ, ಸುಪದಃ, ಸುಪದೋಃ, ಸುಪದಾಮ್ ಮತ್ತು ಸುಪದಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇತರ ಸ್ಥಳಗಲ್ಲಿ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಪದ್' ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ ಸುಪಾದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಸುಪಾದ್ಭಿಃ, ಸುಪಾದ್ಭ್ಯಃ, ಸುಪಾತ್ಸು ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

(ಈಗ 'ಥ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ).

ಉದಾ – ಅಗ್ನಿಮತ್, ಅಗ್ನಿಮದ್(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನ ಮಾಡುವವನು) – 'ಅಗ್ನಿಮ್ ಮಥ್ನಾತಿ ಇತಿ ಅಗ್ನಿಮತ್' ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಮನ್ಥ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು 'ಕಿತ್'ಆಗಿ ಭಾವಿಸಿ 'ಮನ್ಥ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅನಿದಿತಾಮ್ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಗ್ನಿಮಥ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಮಥ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್‌ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, 'ಥ್' ಕಾರದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು ಅಗ್ನಿಮದ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಮತ್ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.ಅನಂತರ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗದೇ ಅಗ್ನಿಮಥೌ, ಅಗ್ನಿಮಥಃ, ಅಗ್ನಿಮಥಮ್, ಅಗ್ನಿಮಥಾ, ಅಗ್ನಿಮಥೇ, ಅಗ್ನಿಮಥಃ, ಅಗ್ನಿಮಥೋಃ, ಅಗ್ನಿಮಥಾಮ್, ಅಗ್ನಿಮಥಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಥ್ಸು ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ಅಗ್ನಿಮದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಅಗ್ನಿಮದ್ಭಿಃ, ಅಗ್ನಿಮದ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಥ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು)

(ಈಗ 'ಚ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ)

('ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 335. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ (6.4.24)

ವೃತ್ತಿಃ–ಹಲನ್ತಾನಾಂ ಅನಿದಿತಾಂ ಅಙ್ಗಾನಾಂ ಉಪಧಾಯಾಃ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಕಿತಿ, ಙಿತಿ। ನುಮ್। ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ನಸ್ಯ ಕುತ್ವೇನ ಙಃ। ಪ್ರಾಙ್। ಪ್ರಾಞ್ಚೌ। ಪ್ರಾಞ್ಚಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ ಪದವೂ, ಮತ್ತು ಲೋಪಃ ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಯಾವುದಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಹಲನ್ತ ಅಙ್ಗಗಳ ಉಪಧೆಯ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ– 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್'ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ.

ಉದಾ– ಪ್ರಾಙ್: ಪ್ರ–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗತಿಯುಳ್ಳವನು' 'ಮೊದಲು ನಡೆಯುವವನು' 'ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ದೇಶ' ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವಕಾಲ'. ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವನ್ನೇ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರ+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಋತ್ವಿಗ್–ದಧೃಕ್–ಸ್ರಗ್–ದಿಗ್–ಉಷ್ಣಿಗ್–ಅಞ್ಚು–ಯುಜಿ–ಕ್ರುಞ್ಚಾಮ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ "ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್"

ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ, 'ಕಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಞ್ಚ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಞ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರ+ಅಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ 'ಪ್ರಾಚ್' ಎಂದಾಗಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ

ಪ್ರಾಚ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾಚ್' ನಲ್ಲಿ "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಆದ 'ಆ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ನ್' ಬಂದು ಪ್ರಾನ್+ಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಙ್) ಬಂದು 'ಪ್ರಾಙ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಾಞ್ಚೌ (2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಪ್ರಾನ್+ಚ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅನುಸ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಞ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪ್ರಾಞ್ಚ್+ಔ=ಪ್ರಾಞ್ಚೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಪ್ರಾಞ್ಚಮ್ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಅ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 336. ಅಚಃ (6.4.138)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲುಪ್ತ 'ನ್' ಕಾರಸ್ಯ ಅಞ್ಚತೇಃ ಭಸ್ಯ ಅಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ।

ಅ. ವೃ– "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಲ್ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಲೋಪಹೊಂದಿದ 'ನ್' ಕಾರವುಳ್ಳ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿನ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 337. ಚೌ (6.3.138)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲುಪ್ತ–ಅ ಕಾರ–ನ ಕಾರೇ ಅಞ್ಚತೌ ಪರೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಅಣಃ ದೀರ್ಘಃ। ಪ್ರಾಚಃ। ಪ್ರಾಚಾ। ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪ್ರತ್ಯಙ್। ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ। ಪ್ರತೀಚಃ। ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಉದಙ್। ಉದಞ್ಚೌ।

ಅ. ವೃ. – "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ ಮತ್ತು ಅಣಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ನ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಲೋಪ ಹೊಂದಿರುವ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಣ್' ಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚು(ಚೌ)' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರ ರಹಿತವಾದ 'ಅಚ್' ಧಾತುವಿನ ಗ್ರಹಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಾಚಃ– 'ಪ್ರಾಚ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಶಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಾಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿಇರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರ+ಅಚ್=ಪ್ರಾಚ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ರ+ಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಪ್ರಾ+ಚ್+ಅಸ್=ಪ್ರಾಚಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಚಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇತರ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚ್‌ನಲ್ಲಿರುವ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು, ಕ್+ಷ್=ಕ್ಷ ಆಗಿ ಪ್ರಾಕ್ಷು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರ–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರಾಙ್	ಪ್ರಾಞ್ಚೌ	ಪ್ರಾಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪ್ರಾಞ್ಚಮ್	ಪ್ರಾಞ್ಚೌ	ಪ್ರಾಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪ್ರಾಚಾ	ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರಾಚೇ	ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರಾಚಃ	ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರಾಚಃ	ಪ್ರಾಚೋಃ	ಪ್ರಾಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರಾಚಿ	ಪ್ರಾಚೋಃ	ಪ್ರಾಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರಾಙ್!	ಹೇ ಪ್ರಾಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಪ್ರಾಞ್ಚಃ!

ಉದಾ– ಪ್ರತ್ಯಙ್– ಪ್ರತಿ ಪೂರ್ವಕ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು', 'ಪಶ್ಚಿಮದೇಶ' ಅಥವಾ 'ಪಶ್ಚಿಮ ಕಾಲ' ಎಂದು ಅರ್ಥಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಅಞ್ಚ್ ಎಂಬುದೇ 'ನ್' ಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಮೇಲೆ 'ಅಚ್' ಆಗಿದೆ. ಪ್ರ+ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪ್ರ+ಅಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ+ಅಚ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮ, ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪ ಗಳಾದಮೇಲೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು, ಪ್ರತ್ಯಙ್, ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ, ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತಿ+ಅಚ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ

ಬಂದು, ಪ್ರತಿ+ಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಪ್ರತೀ+ಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ್ ಶಸ್(ಅಸ್) ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರತೀ+ಚ್+ಅಸ್=ಪ್ರತೀಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತೀಚಾ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪ್ರತಿ-ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರತ್ಯಙ್	ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ	ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಮ್	ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ	ಪ್ರತೀಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪ್ರತೀಚಾ	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರತೀಚೇ	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರತೀಚಃ	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರತೀಚಃ	ಪ್ರತೀಚೋಃ	ಪ್ರತೀಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರತೀಚಿ	ಪ್ರತೀಚೋಃ	ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರತ್ಯಙ್!	ಹೇ ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ!

(ಈ ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 338. ಉದ ಈತ್ (6.4.139)

ವೃತ್ತಿಃ-ಉತ್-ಶಬ್ದಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಲುಪ್ತನಕಾರಸ್ಯ ಅಞ್ಚತೇಃ ಭಸ್ಯ 'ಅ'ಕಾರಸ್ಯ ಈತ್। ಉದೀಚಃ। ಉದೀಚಾ। ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ, 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-'ಉದ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ 'ನ್' ಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ, 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿನ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕ 'ಅ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

[ಉದಾ- ಉದಙ್, ಉದಞ್ಚೌ, ಉದಞ್ಚಃ – ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿ-ವಚನದವರೆಗಿನ ರೂಪಗಳ ಬಗ್ಗೆ-('ಉತ್' ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ, ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವನು, ಉತ್ತರದೇಶ, ಉತ್ತರಕಾಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ). ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದ ವರೆಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ

ಇದೆ. ಆದರೆ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು, ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದ್+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಉದ್+ಅಚ್=ಉದಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ, ನಂತರ ಕುತ್ವ ಬಂದು, ಉದಙ್, ಉದಞ್ಚೌ, ಉದಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ].

ಉದಾ– ಉದೀಚಃ(ಉತ್ತರದೇಶಗಳನ್ನು/ಉತ್ತರ ಕಾಲಗಳನ್ನು)– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ, ಉದಚ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಅಚ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಉದೀಚ್+ಅಸ್=ಉದೀಚಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಉದೀಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಉದಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಉದ್–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಉದಙ್	ಉದಞ್ಚೌ	ಉದಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಉದಞ್ಚಮ್	ಉದಞ್ಚೌ	ಉದೀಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಉದೀಚಾ	ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉದಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಉದೀಚೇ	ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉದಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಉದೀಚಃ	ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉದಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಉದೀಚಃ	ಉದೀಚೋಃ	ಉದೀಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಉದೀಚಿ	ಉದೀಚೋಃ	ಉದಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಉದಙ್!	ಹೇ ಉದಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಉದಞ್ಚಃ!

(ಸಮಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 339. ಸಮಃ ಸಮಿಃ (6.3.93)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಽಞ್ಚತೌ। ಸಮ್ಯಙ್।ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ। ಸಮೀಚಃ। ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ವಿಷ್ವಗ್–ದೇವಯೋಶ್ಚ ಟೇರದ್ರ್ಯಞ್ಚತೌ ವ– ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಞ್ಚತೌ' ಮತ್ತು 'ವ–ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ವ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಮ್' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಮಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ:–'ಸಮ್' ಪೂರ್ವಕ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಮೇಲೆ, "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ವ್' ಕಾರವು ಇದ್ದೇಇದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆಗಿ, ಸಮಿ+ಅಚ್=ಸಮ್ಯಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಮುಂದಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸಮ್ಯಜ್(ಒಳ್ಳೆಯ ನಡೆಯುಳ್ಳವನು) – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಮ್ಯಚ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು, ಸಮ್ಯಜ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ವರೆಗಿನ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಾದ ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ, ಸಮ್ಯಞ್ಚಃ, ಸಮ್ಯಞ್ಚಮ್, ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ ಎಂಬವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಮಿ+ಅಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಮಿಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸಮಿಯಲ್ಲಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸಮೀಚ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಸೇರಿಸಿ ಸಮೀಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಮೀಚಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಮೀಚಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಮೀಚಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಸಮ್ಯಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಸಮ್–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸಮ್ಯಜ್	ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ	ಸಮ್ಯಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸಮ್ಯಞ್ಚಮ್	ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ	ಸಮೀಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸಮೀಚಾ	ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಮ್ಯಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸಮೀಚೇ	ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸಮೀಚಃ	ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸಮೀಚಃ	ಸಮೀಚೋಃ	ಸಮೀಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸಮೀಚಿ	ಸಮೀಚೋಃ	ಸಮ್ಯಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸಮ್ಯಜ್!	ಹೇ ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಸಮ್ಯಞ್ಚಃ!

(ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 340. ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ರಿಃ (6.3.95)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಥಾ। ಸಧ್ರ್ಯಙ್। ಸಧ್ರೀಚಃ॥

ಅ. ವೃ – "ವಿಷ್ವಗ್ದೇವಯೋಶ್ಚ ಟೇರದ್ರ್ಯಞ್ಚತೌ ವ–ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಞ್ಚತೌ' ಮತ್ತು 'ವ–ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ವ'ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಹ' ಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಧ್ರಿ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಧ್ರ್ಯಙ್(ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವನು): ಸಹ+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಹ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸಧ್ರಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸಧ್ರಿ+ಅಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಸಧ್ರ್ಯಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದಮೇಲೆ ಸಧ್ರ್ಯಙ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಙ್, ಪ್ರಾಞ್ಚೌ, ಪ್ರಾಞ್ಚಃ ಎಂಬಂತೆ, ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ ಸದ್ರ್ಯಞ್ಚಃ, ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಮ್, ಸದ್ರ್ಯಞ್ಚೌ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸಹ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಸಧ್ರಿ+ಅಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಚ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಸಧ್ರೀ+ಚ್ +ಅಸ್=ಸಧ್ರೀಚಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸಧ್ರೀಚಾ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಸಹ–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸಧ್ರ್ಯಙ್	ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ	ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಮ್	ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ	ಸಧ್ರೀಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಸಧ್ರೀಚಾ	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸಧ್ರೀಚೇ	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸಧ್ರೀಚಃ	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ

ಷಷ್ಠೀ	ಸಧ್ರೀಚಃ	ಸಧ್ರೀಚೋಃ	ಸಧ್ರೀಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸಧ್ರೀಚಿ	ಸಧ್ರೀಚೋಃ	ಸಧ್ರ್ಯಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಸಧ್ರ್ಯಙ್!	ಹೇ ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಃ!

(ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 341. ತಿರಸಸ್ತಿರ್ಯಲೋಪೇ (6.394)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಲುಪ್ತ ಅಕಾರೇ ಅಞ್ಚತೌ ವ–ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇ ತಿರಸಃ ತಿರ್ಯ್–ಆದೇಶಃ। ತಿರ್ಯಙ್। ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ। ತಿರಶ್ಚಃ। ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. –ತಿರಸಃ, ತಿರಿ(ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾನ್ತಮ್), ಅ–ಲೋಪೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ವಿಷ್ವಗ್ದೇವಯೋಶ್ಚ ಟೇರದ್ರ್ಯಞ್ಚತೌ ವ–ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಞ್ಚತೌ' ಮತ್ತು 'ವಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಲೋಪ ಹೊಂದದಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವುಳ್ಳ ವ–ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ತಿರಸ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತಿರಿ' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕು: 'ಶಸ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ "ಅಚಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ತಿರಸ್ ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ನಡೆಯುವ(ಬೆಳೆಯುವ) ಎಂದು ಅರ್ಥ. (ಮೃಗಾದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಖೇಚರಗಳು)–ಈ ಮೇಲಿನ ಧಾತುವಿಗೆ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿರಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ತಿರಿ+ಅಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು –

ಉದಾ– ತಿರ್ಯಙ್– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿರ್ಯಚ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ನಂತರ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, 'ತಿರ್ಯಙ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ, ತಿರ್ಯಞ್ಚಃ, ತರ್ಯಞ್ಚಮ್, ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ ಎಂಬ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್(ಅ,ಇ,ಉ)' ವರ್ಣವು ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ, ದೀರ್ಘವು

ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ತಿರಸ್ಚಃ, ತಿರಶ್ಚಾ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. 'ಅ' ಕಾರವು ಅಲುಪ್ತವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ತಿರ್ಯಗ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಙ್ ಕಾರಾನ್ತ ತಿರಸ್-ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ತಿರ್ಯಙ್	ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ	ತಿರ್ಯಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ತಿರ್ಯಞ್ಚಮ್	ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ	ತಿರಶ್ಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ತಿರಶ್ಚಾ	ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ತಿರ್ಯಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತಿರಶ್ಚೇ	ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ತಿರಶ್ಚಃ	ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ತಿರಶ್ಚಃ	ತಿರಶ್ಚೋಃ	ತಿರಶ್ಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತಿರಶ್ಚಿ	ತಿರಶ್ಚೋಃ	ತಿರ್ಯಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ತಿರ್ಯಙ್!	ಹೇ ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ!	ಹೇ ತಿರ್ಯಞ್ಚಃ!

(ನ್- ಕಾರವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 342. ನಾಞ್ಚೇಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್ (6.4.30)

ವೃತ್ತಿಃ–ಪೂಜಾರ್ಥಸ್ಯ ಅಞ್ಚತೇಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ನ। ಪ್ರಾಙ್। ಪ್ರಾಞ್ಚೌ। ನಲೋಪಾಭಾವಾತ್ ಅಲೋಪಃ ನ। ಪ್ರಾಞ್ಚಃ। ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷು । ಏವಂ ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾದಯಃ। ಕ್ರುಙ್। ಕ್ರುಞ್ಚೌ। ಕ್ರುಙ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪಯೋಮುಕ್। ಪಯೋಮುಗ್। ಪಯೋಮುಚೌ। ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಉಗಿತ್ವಾತ್ ನುಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಅಞ್ಚೇಃ, ಪೂಜಾಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಅನಿದಿತಾಮ್ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪೂಜಾರ್ಥವುಳ್ಳ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವದಿಲ್ಲ.'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪೂಜಾ' ಮತ್ತು 'ಗತಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ "ಅನಿದಿತಾಮ್ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ, ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ನ್' ಕಾರವು ಲೋಪವನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪದ ನಿಷೇಧವಾಗುವುದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, "ಉಗಿದಚಾವ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೆಲ್ಲ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಆಗಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಾಙ್। ಪ್ರಾಞ್ಚೌ। ಪ್ರಾಞ್ಚಃ। ಪ್ರಾಞ್ಚಮ್।ಪ್ರಾಞ್ಚೌ। ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವಾಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೇ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ಆಗುವದಿಲ್ಲವೋ ಆಗ, 'ಶಸ್(ಅಸ್) ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ಪ್ರಾಞ್ಚಃ, ಪ್ರಾಞ್ಚಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಪದ-ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ-ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಞ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು, ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್, ಪ್ರಾಙ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಪ್ರ-ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪ್ರಾಙ್	ಪ್ರಾಞ್ಚೌ	ಪ್ರಾಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪ್ರಾಞ್ಚಮ್	ಪ್ರಾಞ್ಚೌ	ಪ್ರಾಞ್ಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪ್ರಾಞ್ಚಾ	ಪ್ರಾಙ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಙ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪ್ರಾಞ್ಚೇ	ಪ್ರಾಙ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪ್ರಾಞ್ಚಃ	ಪ್ರಾಙ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪ್ರಾಞ್ಚಃ	ಪ್ರಾಞ್ಚೋಃ	ಪ್ರಾಞ್ಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪ್ರಾಞ್ಚಿ	ಪ್ರಾಞ್ಚೋಃ	ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪ್ರಾಙ್!	ಹೇ ಪ್ರಾಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಪ್ರಾಞ್ಚಃ!

ಸೂಚನೆ:-'ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರ-ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಾದ ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದ 'ಪ್ರಾಙ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರತ್ಯಙ್, ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ, ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ ಎಂದೂ, ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉದಞ್ಚ್' ಮತ್ತು 'ಸಮಞ್ಚ್' ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಹ+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಧ್ರ್ಯಙ್, ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ, ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ, ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಧ್ರ್ಯಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ತಿರಸ್+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿರ್ಯಙ್, ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ, ತಿರ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ; ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತಿರ್ಯಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಕ್ರುಙ್- (ಕ್ರೌಂಚ ಪಕ್ಷಿ): 'ಕ್ರುಂಚ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಋತ್ವಿಗ್-ದಧೃಕ್-ಸ್ರಗ್-ದಿಗ್-ಉಷ್ಣಿಗ್-ಅಞ್ಚು-ಯುಜಿ-ಕೃಞ್ಚಾಮ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ "ಅನಿದಿತಾಮ್ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಕೃಞ್ಚ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು-ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸನ್ನಿಯೋಗ ವಿಶೇಷದಿಂದ'(?) 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು, ಕ್ರುನ್+ಚ್=ಕ್ರುಞ್ಚ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಚ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಞ್' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಪುನಃ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಕ್ರುನ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಙ್) ಬಂದು, 'ಕ್ರುಙ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರಕ ರೂಪಗಳಾದ ಕ್ರುಞ್ಚೌ, ಕ್ರುಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ, ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರುಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಪಯೋಮುಕ್, ಪಯೋಮುಗ್:-(ಮೋಡ)- 'ಪಯಸ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಮುಚ್' ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಯಸ್+ಮುಚ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, ಪಯೋಮುಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದ ನಂತರ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಯೋಮುಚ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಪಯೋಮುಕ್ ಎಂದಾಗಿ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್)' ಬಂದು ಪಯೋಮುಗ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಪಯೋಮುಕ್, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ಬದಲಾವಣೆಯೂ ಆಗದೇ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಪಯೋಮುಚೌ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್)' ಬಂದು, ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಪಯೋಮುಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಚ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪಯೋಮುಚ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪಯೋಮುಕ್, ಪಯೋಮುಗ್	ಪಯೋಮುಚೌ	ಪಯೋಮುಚಃ

ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪಯೋಮುಚಮ್	ಪಯೋಮುಚೌ	ಪಯೋಮುಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪಯೋಮುಚಾ	ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಮುಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪಯೋಮುಚೇ	ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪಯೋಮುಚಃ	ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪಯೋಮುಚಃ	ಪಯೋಮುಚೋಃ	ಪಯೋಮುಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪಯೋಮುಚಿ	ಪಯೋಮುಚೋಃ	ಪಯೋಮುಕ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪಯೋಮುಕ್! ಹೇ ಪಯೋಮುಗ್!	ಹೇ ಪಯೋಮುಚೌ!	ಹೇ ಪಯೋಮುಚಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಚ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

ಈಗ 'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

('ನ್' ಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 343. ಸಾಂತ-ಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ (6.4.10)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಾಂತ ಸಂಯೋಗಶ್ಚ ಮಹತಶ್ಚ ಯಃ 'ನ್' ಕಾರಃ ತಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಃ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ। ಮಹಾನ್। ಮಹಾಂತೌ। ಮಹಾಂತಃ। ಹೇ ಮಹನ್!। ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಸಾಂತ (ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ ಪದ), ಮಹತಃ, ಸಂಯೋಗಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ. –"ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದ ಪರದಲ್ಲಿ, 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ಸಂಯೋಗ ಮತ್ತು 'ಮಹತ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮ್: ಈ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ನಿಪಾತನ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, 'ಮಹತ್' ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಇದನ್ನು 'ಉಗಿತ್' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಹಾನ್(ದೊಡ್ಡವನು) – 'ಮಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಮಹ್+ಅತ್=ಮಹತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಮಹತ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅಚ್'

ಆದ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಮಹನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರವು ಉಪಧೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದು 'ವ್ಯಞ್ಜನ'ವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ' ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುವದಿಲ್ಲ: ಆದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವನ್ನೇ ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು 'ಉಪಧೆ' ಯಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ, ಮಹಾನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಮಹಾನ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರ ಸೂತ್ರವಾದ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿರುವ 'ತ್' ಕಾರ ಲೋಪವು, ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಪೂರ್ವ'ಸೂತ್ರವಾದ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ನ್' ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ನ್' ಕಾರವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ತ್' ಕಾರದ ಲೋಪವೇ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ, 'ನ್' ಕಾರವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಮಹಾನ್ತೌ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಮಹಾನ್ತೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಹಾನ್ತಃ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಮಹಾನ್ತ+ಅಸ್=ಮಹಾನ್ತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಮಹಾನ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಮಹಾನ್ತಮ್– ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಸೇರಿಸಿ ಮಹತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಮಹಾನ್ತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ' ಇಲ್ಲದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ನುಮಾಗಮ(ನ್)ವು ಬರುವದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ದಿರ್ಘವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮಹತ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಕಾರ ಬಂದು ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಹೇ ಮಹನ್! ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

(ತ್ ಕಾರಾನ್ತ ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಮಹಾನ್	ಮಹಾನ್ತೌ	ಮಹಾನ್ತಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಮಹಾನ್ತಮ್	ಮಹಾನ್ತೌ	ಮಹತಃ
ತೃತೀಯಾ	ಮಹತಾ	ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಹದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಮಹತೇ	ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಹದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಮಹತಃ	ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಮಹದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಮಹತಃ	ಮಹತೋಃ	ಮಹತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಮಹತಿ	ಮಹತೋಃ	ಮಹತ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಮಹನ್!	ಹೇ ಮಹಾನ್ತೌ!	ಹೇ ಮಹಾನ್ತಃ!

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 344. ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ (6.4.14)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅತ್ವಂತಸ್ಯ ಉಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘಃ ಧಾತುಭಿನ್ನ–ಅಸಂತಸ್ಯ ಚ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ ಪರೇ।ಉಗಿತ್ವಾತ್ ನುಮ್ ಧೀಮಾನ್। ಧೀಮಂತೌ। ಧೀಮಂತಃ। ಹೇ ಧೀಮನ್!। ಶಸಾದೌ ಮಹದ್ವತ್। ಭಾತೇರ್ಡವತುಃ। ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಅಭಸ್ಯಾಪಿ ಟೇರ್ಲೋಪಃ। ಭವಾನ್। ಭವಂತೌ। ಭವಂತಃ। ಶತ್ರಂತಸ್ಯ ಭವನ್।

ಪ. ಛೇ. – ಅತು–ಅಸಂತಸ್ಯ, ಚ, ಅಧಾತೋಃ।

ಅ. ವೃ.– "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ 'ಸು(ಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅತು' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಧಾತುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು 'ಅಸ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಧೀಮಾನ್, ಧೀಮನ್ತೌ, ಧೀಮನ್ತಃ– ಧೀ+ಮತುಪ್(ಮತ್)=ಧೀಮತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮತು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅತ್ವನ್ತ (ಅತು+ಅನ್ತ) ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು'(ಸ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಎಲ್ಲ 'ಮಹತ್' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ

ನಡೆದು ಧೀಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ನುಮಾಗಮ(ನ್), ವರ್ಣಜೋಡಣೆಗಳಿಂದ ಧೀಮನ್ತೌ, ಧೀಮನ್ತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಲ್ಲದ, ಶಸ್"(ಅಸ್)' ಮೊದಲಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧೀಮತ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಕಾರ ಬಂದು, ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ತ್ ಕಾರಾನ್ತ ಧೀಮತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಧೀಮಾನ್	ಧೀಮನ್ತೌ	ಧೀಮನ್ತಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಧೀಮನ್ತಮ್	ಧೀಮನ್ತೌ	ಧೀಮತಃ
ತೃತೀಯಾ	ಧೀಮತಾ	ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧೀಮದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಧೀಮತೇ	ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧೀಮದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಧೀಮತಃ	ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧೀಮದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಧೀಮತಃ	ಧೀಮತೋಃ	ಧೀಮತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಧೀಮತಿ	ಧೀಮತೋಃ	ಧೀಮತ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಧೀಮನ್!	ಹೇ ಧೀಮನ್ತೌ!	ಹೇ ಧೀಮನ್ತಃ!

ಉದಾ- ಭವಾನ್,ಭವನ್ತೌ(ತಾವು) – 'ಭಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಡವತು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಕೃದನ್ತ'ವಾದಮೇಲೆ, ಭವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಅತ್ವನ್ತ'ವಾಗೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್'(ನ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಸಂಯೋಗಾನ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ದೀರ್ಘವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಭವನ್ತೌ, ಭವನ್ತಃ, ಭವನ್ತಮ್, ಭವನ್ತೌ, ಭವತಃ, ಭವತಾ ಭವದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಭವದ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಭವತ್ (ಆಗುವವನು) – 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಶತೃ(ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗಲೂ, ಭವತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅತ್ವನ್ತ(ಅತು)ವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ದೀರ್ಘವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 345. ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್ (6.1.5)

ವೃತ್ತಿಃ–ಷಾಷ್ಠ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣೇ ಠಯೇ ದ್ವೇ ವಿಹಿತೇ ತೇ ಉಭೇ ಸಮುದಿತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಸ್ತಃ।

ಅ. ವೃ.–"ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 6ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದ್ವಿತ್ವವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಎರಡರ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ 'ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣವು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ 6ನೆಯ ಮತ್ತು 8ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದ್ವಿತ್ವವು 6ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 8ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವಾದರೆ, ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 346. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ (7.1.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ನುಮ್ ನ। ದದತ್, ದದದ್,। ದದತೌ। ದದತಃ।

ಪ. ಛೇ.– ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್, ಶತುಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ "ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ನಿಷೇಧಿತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ_ ದದತ್, ದದದ್(ಕೊಡುತ್ತಿರುವವನು)– 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಪಡೆದು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳಾದಮೇಲೆ, ಪರರೂಪದಿಂದ ದದತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ದಾ+ಶತೃ(ಅತ್)+ಶ್ಲು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದಾ' ಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ದಾದಾ+ಅತ್+ಶ್ಲು (ಲೋಪ)=ದಾದಾ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದಾದಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಪೂರ್ವ 'ದಾ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ, ದದಾ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ದದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ದದತ್ ಗೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, "ಉಭೇಽಭ್ಯಸ್ತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು –

ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ,

"ಉಗಿದಚಾಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಸಲ್ಪಟ್ಟು, ದದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್)' ಬಂದು, ದದದ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ದದತ್ ಮತ್ತು ದದದ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಜಶ್ತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ, ದದತೌ, ದದತಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ತ್ ಕಾರಾನ್ತ ದದತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದದತ್,ದದದ್	ದದತೌ	ದದತಃ
ದ್ವಿತೀ೦ಯಾ	ತದತಮ್	ದದತೌ	ದದತಃ
ತೃತೀ೦ಯಾ	ದದತಾ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದದತೇ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದದತಃ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದದತಃ	ದದತೋಃ	ದದತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದದತಿ	ದದತೋಃ	ದದತ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ದದತ್, ಹೇ ದದದ್!	ಹೇ ದದತೌ!	ಹೇ ದದತಃ!

(ಜಕ್ಷ್ ಮೊದಲಾದ 7 ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 347. ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್ (6.1.6)

ವೃತ್ತಿಃ–ಷಟ್ ಧಾತವಃ ಅನ್ಯೇ ಜಕ್ಷಿತಿಶ್ಚ ಸಪ್ತಮ ಏತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ। ಜಕ್ಷತ್,ಜಕ್ಷದ್।ಜಕ್ಷತೌ। ಜಕ್ಷತಃ। ಏವಂ ಜಾಗ್ರತ್, ದರಿದ್ರತ್, ಶಾಸತ್, ಚಕಾಸತ್। ಗುಪ್, ಗುಬ್। ಗುಪೌ। ಗುಪಃ। ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಜಕ್ಷ್, ಇತ್ಯಾದಯಃ, ಷಟ್।

ಅ. ವೃ–"ಉಭೇऽಭ್ಯಸ್ತಮ್" (6.1.5) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಜಾಗೃ ಮೊದಲಾದ 6 ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಹಾಗೂ 7ನೇಯದಾದ ಜಕ್ಷ್ ಧಾತುವಿಗೂ, 'ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲದೇನೇ ಈ 7 ಧಾತುಗಳಿಗೆ

'ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವೈಯಾಕರಣಿಗಳ ಶ್ಲೋಕವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಜಕ್ಷಿ-ಜಾಗೃ-ದರಿದ್ರಾ-ಶಾಸ್-ದೀಧೀಙ್-ವೇವೀಙ್-ಚಕಾಸ್ ತಥಾ।
ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಜ್ಞೇಯಾ ಧಾತವೋ ಮುನಿಭಾಷಿತಾಃ॥

ಈ 7 ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ" (7.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉದಾ- ಜಕ್ಷತ್(ತಿನ್ನುತ್ತಿರುವ/ನಗುತ್ತಿರುವ)- ಜಕ್ಷ್-ಭಕ್ಷ್-ಹಸನಯೋಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ 'ಜಕ್ಷ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ, 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಜಕ್ಷ್+ಅತ್=ಜಕ್ಷತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು- ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವನ್ನು, "ನಾಭ್ಯಸ್ಥಾಚ್ಛತುಃ" (7.1.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್' ಕಾರದ 'ಲೋಪ' ವಾದಮೇಲೆ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ಜಕ್ಷತ್ ಮತ್ತು ಜಕ್ಷದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗದೇ ಜಕ್ಷತೌ, ಜಕ್ಷತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಜಕ್ಷದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಜಾಗ್ರತ್(ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವವನು)' ದರಿದ್ರತ್, ಶಾಸತ್, ಚಕಾಸತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

ಈಗ 'ಪ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಗುಪ್,ಗುಬ್- (ಗೋಪಾಯತಿ ಇತಿ ಗುಪ್-ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವವನು)- ಗುಪೂ(ಗುಪ್) ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಗುಪ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಮೇಲೆ 'ಗುಪ್' ಅಷ್ಟೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಗುಪ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್‌ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಂತರ, 'ಪ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ಗುಪ್, ಗುಬ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಕೇವಲ ವರ್ಣಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ಗುಪೌ, ಗುಪಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ, ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಗುಬ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಪ್ ಕಾರಾನ್ತ ಗುಪ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಗುಪ್,ಗುಬ್	ಗುಪೌ	ಗುಪಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಗುಪಮ್	ಗುಪೌ	ಗುಪಃ
ತೃತೀಯಾ	ಗುಪಾ	ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗುಬ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಗುಪೇ	ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗುಬ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಗುಪಃ	ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗುಬ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಗುಪಃ	ಗುಪೋಃ	ಗುಪಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಗುಪಿ	ಗುಪೋಃ	ಗುಪ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಗುಪ್!, ಹೇ ಗುಬ್!	ಹೆ ಗುಪೌ!	ಹೇ ಗುಪಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

(ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಶ್-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ)

(ಕಞ್ ಮತ್ತು ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 348. ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋऽನಾಲೋಕನೇ ಕಞ್ ಚ (3.2.60)

ವೃತ್ತಿಃ-ತ್ಯದಾದಿಷು ಉಪಪದೇಷು ಅಜ್ಞಾನಾರ್ಥಾತ್ ದೃಶೇಃ ಕಞ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚಾತ್ ಕ್ವಿನ್।

ಪ. ಛೇ. – ತ್ಯದಾದಿಷು, ದೃಶಃ, ಅನಾಲೋಕನೇ, ಕಞ್, ಚ।

ಅ. ವೃ.–"ಸ್ಪೃಶೋऽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ತ್ಯದ್' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಪಪದವಾದಾಗ, ಜ್ಞಾನ ಭಿನ್ನಾರ್ಥವಾದ 'ದೃಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, 'ಕಞ್' ಮತ್ತು 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ– ಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಕಞ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಕೇವಲ ಅ–ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೋಂಡು ಅ–ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 'ದೃಶ್' ಧಾತುವನ್ನು 'ತ್ಯದ್' ಉಪಪದದ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೆ

'ಕಞ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ತಾದೃಶ' ಎಂದು ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾದೃಶಃ, ತಾದೃಶೌ, ತಾದೃಶಾಃ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಙೀಪ್(ಈ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್... ಕಞ್ ಕ್ವರಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, ತಾದೃಶೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಅ-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವಾಗಿ, ತಾದೃಶಮ್, ತಾದೃಶೇ, ತಾದೃಶಾನಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ 'ದೃಶ್' ಎಂದು 'ಹಲನ್ತ' ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿನ್' ಆಗಲಿ ಅಥವಾ 'ಕಞ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲಿ, ತ್ಯದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆ-ಕಾರಾನ್ತಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಆ-ಕಾರವನ್ನು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 349. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ (6.3.91)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ 'ಆ'ಕಾರಃ ಅಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ "ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು"। ತಾದೃಕ್, ತಾದೃಗ್। ತಾದೃಶೌ। ತಾದೃಶಃ। ತಾದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ವೃಶ್ಚ ಇತಿ ಷಃ। ಜಶ್ತ್ವ-ಚರ್ತ್ವೇ । ವಿಟ್, ವಿಡ್। ವಿಶೌ. ವಿಶಃ। ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ. – "ದೃಗ್-ದೃಶ್-ವತುಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– "ದೃಗ್, ದೃಶ್, ಶಬ್ದಗಳು, ಮತ್ತು 'ವತು' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ' ಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆ- ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ_ ತಾದೃಕ್, ತಾದೃಗ್(ಅದರಂತಿರುವ) – 'ತದ್' (ತ್ಯದಾದಿ) ಉಪಪದದ ನಂತರ 'ದೃಶ್' ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, "ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಕನೇ ಕಞ್ಚ" (3.2.60) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ 'ದೃಶ್' ಎಂದೇ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳಿದು, 'ತದ್' ದಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ತಾದೃಶ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿ ತಾದೃಶ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತಾದೃಶ್' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್)', ಮತ್ತು "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ..... ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ' ಎರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರ-ತ್ರಿಪಾದಿಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರವಾದ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ..... ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ, 'ಷತ್ವ(ಷ್)' ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ತಾದೃಷ್'

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, ಆ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು, ತಾದೃಕ್, ಮತ್ತು ತಾದೃಗ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ,

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳೂ ಆಗದೇ ತಾದೃಶೌ, ತಾದೃಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷತ್ವ(ಷ್)' ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್), ಕುತ್ವ(ಗ್) ಗಳು ಬಂದು, ತಾದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ತಾದೃಗ್ಭಿಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ ['ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಏತದ್, ಇದಮ್ (ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನ), ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತು, ಕಿಮ್, ಈ ಶಬ್ದಗಳು ತ್ಯದಾದಿಗಣ ಪಠಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೂ 'ಕಞ್' ಮತ್ತು 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ದೃಗ್, ದೃಶ್ ಮತ್ತು ವತು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ 'ಆ' ಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ].

ಉದಾ– ತ್ಯಾದೃಶಃ, ತ್ಯಾದೃಕ್ – 'ತ್ಯದ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ತಾದೃಶಃ ಮತ್ತು ತಾದೃಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. (ಅವನಂತೆ ಕಾಣುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ). 'ಯದ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಯಾದೃಶಃ ಮತ್ತು ಯಾದೃಕ್ (ಯಾವರೀತಿ ಕಾಣುವವನು) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಏತದ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಏತಾದೃಶಃ, ಏತಾದೃಕ್(ಈ ರೀತಿ ಕಾಣುವವನು) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಈದೃಶಃ ಮತ್ತು ಈದೃಕ್ (ಇಂತಹ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಯುಷ್ಮಾದೃಶಃ, ಮತ್ತು ಯುಷ್ಮಾದೃಕ್(ನಿಮ್ಮಂತಹ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಸ್ಮಾದೃಶಃ ಮತ್ತು ಅಸ್ಮಾದೃಕ್ (ನಮ್ಮಂತಹ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಭವತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ, ಭವಾದೃಶಃ ಮತ್ತು ಭವಾದೃಕ್ (ತಮ್ಮಂತಹ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೀದೃಶಃ ಮತ್ತು ಕೀದೃಕ್(ಯಾರಂತೆ) ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಇದಮ್' ಮತ್ತು ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆ–ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದೇ 'ಈಶ್' ಮತ್ತು 'ಕೀ' ಶಬ್ದಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ].

ಉದಾ– ವಿಟ್,ವಿಡ್(ವೈಶ್ಯನು) – 'ವಿಶ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು

ಸೇರಿಸಿ, ವಿಶ್+ಕ್ವಿನ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ವಿಶ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿ ವಿಶ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ವಿಶ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ..... ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, 'ವಿಷ್' ಎಂದಾಗಿ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರ, ಹಾಗೆಯೇ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ವಿಟ್' 'ವಿಡ್' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗದೇ ವಿಶೌ, ವಿಶಃ, ವಿಶಮ್, ವಿಶಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವಗಳಾಗಿ ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ವಿಡ್ಭಿಃ......ವಿಟ್ತ್ಸು ವಿಟ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕ್ - ವರ್ಗವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 350. ನಶೇರ್ವಾ (8.2.63)

ವೃತ್ತಿಃ-ನಶೇಃ ಕವರ್ಗಃ ಅಂತಾದೇಶಃ ವಾ ಪದಾಂತೇ। ನಕ್, ನಗ್, ನಟ್, ನಡ್। ನಶೌ। ನಶಃ। ನಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ನಡ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ನಶೇಃ, ವಾ।

ಅ. ವೃ.-"ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, "ಅಲೋऽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಉಪಸ್ಥಿತಿ ಇರುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ 'ನಶ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ಕ್' ವರ್ಗವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನಕ್, ನಗ್, ನಟ್, ನಡ್ (ನಾಶವುಳ್ಳವನು/ ನಶ್ವರವಾದ) - 'ನಶ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, 'ನಶ್' ಎಂದೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ನಶ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, 'ನಶ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ-ಭ್ರಸ್ಜ..... ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು 'ನಷ್' ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್)' ಕಾರ ಬಂದು, ನಡ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನಶ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು,'ನಗ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ನಡ್' ಮತ್ತು 'ನಗ್' ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಗೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ನಕ್

ಮತ್ತು ನಗ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಡ್' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ನಟ್' 'ನಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ನಕ್, ನಗ್, ನಟ್, ನಡ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗದೇ ನಶೌ, ನಶಃ, ನಶಮ್, ನಶಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು 'ಗ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ನಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ನಡ್ಭ್ಯಾಮ್–ನಟ್ತ್ಸು, ನಟ್ಸು, ನಕ್ಷು ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 351. ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ (3.2.58)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನುದಕೇ ಸುಪಿ ಉಪಪದೇ ಸ್ಪೃಶೇಃ ಕ್ವಿನ್। ಘೃತಸ್ಪೃಕ್, ಘೃತಸ್ಪೃಗ್। ಘೃತಸ್ಪೃಶೌ। ಘೃತಸ್ಪೃಶಃ। ದಧೃಕ್, ದಧೃಗ್। ದಧೃಷೌ। ದಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ರತ್ನಮುಟ್, ರತ್ನಮುಡ್। ರತ್ನಮುಷೌ। ರತ್ನಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್। ಷಟ್, ಷಡ್। ಷಡ್ಭಿಃ। ಷಡ್ಭ್ಯಃ। ಷಣ್ಣಾಮ್। ಷಟ್ಸು,ಷಟ್ತ್ಸು। ರುತ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಷತ್ವಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಇತಿ ರುತ್ವಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಸ್ಪೃಶಃ, ಅನುದಕೇ, ಕ್ವಿನ್।

ಅ. ವೃ– "ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸೂಚನೆ – ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸೋಣದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ).

ಅರ್ಥ–'ಉದಕ' ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ಪೃಶ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಘೃತಸ್ಪೃಕ್, ಘೃತಸ್ಪೃಗ್, (ತುಪ್ಪವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವವನು) – 'ಘೃತ' ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾದ, 'ಸ್ಪೃಶ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಾಗ, ಘೃತಸ್ಪೃಶ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಘೃತಸ್ಪೃಶ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಘೃತಸ್ಪೃಶ್ ಎಂದೇ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಸ್ಜ..... ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ಘೃತಸ್ಪೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್)' ಕಾರ ಬಂದು,

ಘೃತಸ್ಪೃಡ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್)' ಕಾರ ಬಂದು ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಕಾರ ಬಂದು, ಘೃತಸ್ಪೃಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚರ್ತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರಗಳೂ ಆಗದೇ ಘೃತಸ್ಪೃಶೌ, ಘೃತಸ್ಪೃಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಕುತ್ವಗಳಿಂದ ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಶ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿಯಿತು)

(ಇನ್ನು ಮುಂದೆ 'ಷ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ).

ಉದಾ–ದಧೃಕ್, ದಧೃಗ್ (ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನು) – 'ಧೃಷ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಋತ್ವಿಗ್–ದಧೃಕ್–ಸ್ರಗ್–ದಿಗ್–ಉಷ್ಣಿಗ್–ಅಞ್ಚು–ಯುಜಿ–ಕೃಞ್ಚಾಮ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ 'ದಧೃಷ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದಧೃಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು, 'ದಧೃಗ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ(ಕ್)' ಬಂದು, 'ದಧೃಕ್' ಮತ್ತು 'ದಧೃಗ್' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಉಂಟಾಗದೇ ದಧೃಷೌ, ದಧೃಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್), ಮತ್ತು ಕುತ್ವ(ಗ್), ಬಂದು ದಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ದಧೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ರತ್ನಮುಟ್, ರತ್ನಮುಡ್(ರತ್ನವನ್ನು ಅಪಹಾರ ಮಾಡುವವನು)ರತ್ನಾನಿ ಮುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ರತ್ನಮುಟ್– 'ಮುಷ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾದಮೇಲೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಮುಷ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋऽನ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್) ಬಂದು, 'ರತ್ನಮುಡ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು, 'ರತ್ನಮುಟ್' ಎಂದಾಗಿ, 'ರತ್ನಮುಟ್' ಮತ್ತು 'ರತ್ನಮುಡ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಉಂಟಾಗದೇ ರತ್ನಮುಷೌ, ರತ್ನಮುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜಶ್ತ್ವ(ಡ್), ಬಂದು, ರತ್ನಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ರತ್ನಮುಡ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಷಟ್(ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದ ಆರು)– ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ಷ್ಣಾನ್ತಾಷಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷಟ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಗಳಿಗೆ "ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು, 'ಷಟ್' ಮತ್ತು ಷಡ್ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಾದ ಭಿಸ್, ಭ್ಯಸ್, ಭ್ಯಾಮ್ ಮತ್ತು ಸುಪ್ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಷಡ್ಭಿಃ, ಷಡ್ಭ್ಯಃ, ಷಣ್ಣಾಮ್ ಮತ್ತು ಷಟ್ಸು ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ರೇಫಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 352. ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ (8.2.76)

ವೃತ್ತಿಃ–ರೇಫ–ವಾಂತಯೋಃ ಧಾತ್ವೋಃ ಇಕಃ ದೀರ್ಘಃ ಪದಾಂತೇ। ಪಿಪಠೀಃ। ಪಿಪಠಿಷೌ। ಪಿಪಟೀರ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ರ್ವೋಃ, ಉಪಧಾಯಾಃ, ದೀರ್ಘಃ, ಇಕಃ।

ಅ. ವೃ– "ಸಿಪಿ ಧಾತೋಃ ರುರ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೇಫಾನ್ತ ಅಥವಾ 'ವ್' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾರೂಪವಾದ 'ಇಕ್(ಇ,ಉ,ಋ, ಲೃ) ಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಿಪಠೀಃ –(ಓದುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು)– 'ಪಠ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಆ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಇಡಾಗಮ ಮತ್ತು 'ಸನ್' ನಲ್ಲರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, 'ಷತ್ವ(ಷ್)' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಪಿಪಠಿಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು "ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ನಂತರ' 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ ಪಿಪಠಿಷ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಪಿಪಠಿಷ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಪಿಪಠಿಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪರತ್ರಿಪಾದಿಯಾದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ 'ಷತ್ವ' ವು ಪೂರ್ವತ್ರಿಪಾದಿಯಾದ "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಪಿಪಠಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರುತ್ವ' ಬಂದು, ಪಿಪಠಿರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಠ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಪಿಪಠೀರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಖರವಸಾನಯೋ-ರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು, ಪಿಪಠೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಆಗದೇ ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಪಿಪಠಿಷೌ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

('ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ(ಷ್) ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – ೨೫೩. ನುಮ್ ವಿಸರ್ಜನೀಯಶರ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ (೮.೩.೫೮)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏತೌ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವ್ಯವಧಾನೇಪಿ ಇಣ್-ಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ। ಷ್ಟುತ್ವೇನ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಷಃ। ಪಿಪಠೀಷ್ಷು। ಪಿಪಠೀಃಷು। ಚಿಕೀಃ। ಚಿಕೀರ್ಷೌ। ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಚಿಕೀರ್ಷುಃ ವಿದ್ವಾನ್। ವಿದ್ವಾಂಸೌ। ಹೇ ವಿದ್ವನ್।

ಪ. ಛೇ. – ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ-ಶರ್, ವ್ಯವಾಯೇ, ಅಪಿ।

ಅ. ವೃ. – "ಇಣ್ಕೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. "ಸಹೇಃ ಸಾಢಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ನುಮ್' ವಿಸರ್ಜನೀಯ ಮತ್ತು ಶರ್ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದರಿಂದಲೂ ವ್ಯವಹಿತವಾದಾಗಲೂ, 'ಇಣ್' ಮತ್ತು ಕ್-ವರ್ಗ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ(ಷ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಇಣ್' ಅಥವಾ ಕ್-ವರ್ಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಬೇರೆ ವರ್ಣದಿಂದಲೂ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಬಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ 'ಇಣ್' ಮತ್ತು ಕ್-ವರ್ಗಗಳು 'ಷತ್ವ' ಬರುವದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆ ವ್ಯವಧಾನವಾಗಬೇಕಾದರೆ, 'ನುಮ್'

'ವಿಸರ್ಜನೀಯ(ವಿಸರ್ಗ)' ಮತ್ತು 'ಶರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ–ಪಿಪಠೀಷ್ಷು, ಪಿಪಠೀಃಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಿಪಠಿಷ್ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿಪಠಿಷ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ(ರ್) ಮಾಡಿ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾದಮೇಲೆ, ಪಿಪಠೀರ್+ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ರೇಫಕ್ಕೆ

"ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ವಿಸರ್ಗದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾ ಶರಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಿಪಠೀಃ+ಸು ಮತ್ತು ಪಿಪಠೀಸ್+ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಈ'ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ವಿಸರ್ಗವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆಗೆ 'ಸ್' ಕಾರವೂ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಎರಡೂ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪಿಪಠೀಸ್+ಷು ಮತ್ತು ಪಿಪಠೀಃ+ಷು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಷ್ಟುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪಿಪಠೀಷ್ಷು ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗನಂತರ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಪಿಪಠೀಃಷು ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಷ್ ಕಾರಾಂತ ಪಿಪಠಿಷ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪಿಪಠೀಃ	ಪಿಪಠಿಷೌ	ಪಿಪಠಿಷಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪಿಪಠಿಷಮ್	ಪಿಪಠಿಷೌ	ಪಿಪಠಿಷಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪಿಪಠಿಷಾ	ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಿಪಠೀರ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪಿಪಠಿಷೇ	ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪಿಪಠಿಷಃ	ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪಿಪಠಿಷಃ	ಪಿಪಠಿಷೋಃ	ಪಿಪಠಿಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮ್ಯಿ	ಪಿಪಠಿಷಿ	ಪಿಪಠಿಷೋಃ	ಪಿಪಠೀಷ್ಷು। ಪಿಪಠೀಃಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪಿಪಠೀಃ!	ಹೇ ಪಿಪಠಿಷೌ!	ಹೇ ಪಿಪಠಿಷಃ!

ಉದಾ– ಚಿಕೀಃ (ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನು) – ಕರ್ತುಮ್ ಇಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ– 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು(ಕ್ವಿಪ್) ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಷ್' ಕಾರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್'

ಕಾರವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಚಿಕೀರ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಚಿಕೀಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ ಕಾರಾಂತ ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಚಿಕೀಃ	ಚಿಕೀರ್ಷೌ	ಚಿಕೀರ್ಷಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಚಿಕೀರ್ಷಮ್	ಚಿಕೀರ್ಷೌ	ಚಿಕೀರ್ಷಃ
ತೃತೀಯಾ	ಚಿಕೀರ್ಷಾ	ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಚಿಕೀರ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಚಿಕೀರ್ಷೇ	ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಚಿಕೀರ್ಷಃ	ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಚಿಕೀರ್ಷಃ	ಚಿಕೀರ್ಷೋಃ	ಚಿಕೀರ್ಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಚಿಕೀರ್ಷಿ	ಚಿಕೀರ್ಷೋಃ	ಚಿಕೀರ್ಷು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಚಿಕೀಃ!	ಹೇ ಚಿಕೀರ್ಷೌ!	ಹೇ ಚಿಕೀರ್ಷಃ!

ಸೂಚನೆ: ಸನಾದ್ಯನ್ತವಾದ ಈ ರೂಪವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ದೀರ್ಘವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಮೇಲೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉದ್ಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ' ಮಾಡಿದಾಗ, ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಷ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ 'ಸ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ವಿದ್ವಾನ್ (ತಿಳಿದವನು) – 'ವಿದ್' ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ವಿದ್ವಸ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುವಾಗ "ಮಿದಚೋऽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಅಚ್ ಆದ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ವಿದ್ವನ್‌ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧಾರೂಪವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ವಿದ್ವಾನ್‌ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾಂತ

ಲೋಪ ಬಂದು ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್(ನ್)' ಹಾಗೂ ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು, "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ವಿದ್ವಾಂಸೌ, ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂಚನೆ: ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರ – 354. ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (6.4.131)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಸ್ವಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್। ವಿದುಷಃ।"262. ವಸುಸ್ರಂಸ್ವಿತಿ" ದಃ। ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಭಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ–'ವಸು' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಸೂಚನೆ: 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆಯ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಎಂದರೆ 'ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ–ವಿದುಷಃ– ವಿದ್ವಸ್(ವಿದ್+ವಸ್) ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ವಿದ್+ವಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ (ಸಂಪ್ರಸಾರಣ) ಬಂದು, ವಿದ್+ಉ+ಅಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉ–ಕಾರ ಅ–ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ, "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದು, 'ಉಸ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿದ್+ಉಸ್+ಅಸ್=ವಿದುಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರ್ಗತವಾದ 'ಉ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆದೇಶರೂಪವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು, ವಿದುಷ್+ಅಸ್=ವಿದುಷಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವಿದುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ, ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದುಷಾ, ವಿದುಷೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, "ವಸು–ಸ್ರಂಸು–ಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಮ್ ದಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್, ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸುಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಖರಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು ವಿದ್ವತ್ಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬೋಧನ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗದೇ, ಉಪಧೆಯಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ವಿದ್ವಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ವಿದ್ವಾನ್	ವಿದ್ವಾಂಸೌ	ವಿದ್ವಾಂಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ವಿದ್ವಾಂಸಮ್	ವಿದ್ವಾಂಸೌ	ವಿದುಷಃ
ತೃತೀಯಾ	ವಿದುಷಾ	ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ವಿದುಷೇ	ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ವಿದುಷಃ	ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ವಿದುಷಃ	ವಿದುಷೋಃ	ವಿದುಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ವಿದುಷಿ	ವಿದುಷೋಃ	ವಿದ್ವತ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ವಿದ್ವನ್!	ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸೌ!	ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸಃ!

('ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ಇಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶ್ರೇಯಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

[ಸೂಚನೆ: ವಿದ್ವಸ್ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಇಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣ' ಮತ್ತು ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರವು ಬರದು. ಉದಾ– ಶ್ರೇಯಾನ್(ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಒಳ್ಳೆಯದಾದ)]

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಶೇಯಾನ್	ಶ್ರೇಯಾಂಸೌ	ಶ್ರೇಯಾಂಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಶ್ರೆಯಾಂಸಮ್	ಶ್ರೆಯಾಂಸೌ	ಶ್ರೇಯಸಃ
ತೃತೀಯಾ	ಶ್ರೇಯಸಾ	ಶ್ರೇಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೇಯೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಶ್ರೇಯಸೇ	ಶ್ರೇಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೇಯೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಶ್ರೇಯಸಃ	ಶ್ರೇಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಶ್ರೇಯೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಶ್ರೇಯಸಃ	ಶ್ರೇಯಸೋಃ	ಶ್ರೇಯಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಶ್ರೇಯಸಿ	ಶ್ರೇಯಸೋಃ	ಶ್ರೇಯಸ್ಸು, ಶ್ರೇಯಃಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಶ್ರೇಯನ್!	ಹೇ ಶ್ರೇಯಾಂಸೌ!	ಹೇ ಶ್ರೇಯಾಂಸಃ!

(ಅಸುಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 355. ಪುಂಸೋಽಸುಙ್ (7.1.89)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಪುಂಸಃ ಅಸುಙ್(ಅಸ್) ಸ್ಯಾತ್। ಪುಮಾನ್।

ಹೇ ಪುಮನ್!। ಪುಮಾಂಸೌ। ಪುಂಸಃ। ಪುಂಭ್ಯಾಮ್। ಪುಂಸು। (304) "ಋದುಶಸನೇ" ಇತಿ ಅನಙ್। ಉಶನಾ। ಉಶನಸೌ।

ವಾ॥ ಅಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧೌ ವಾ ಅನಙ್, ನಲೋಪಶ್ಚ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ।

ಹೇ ಉಶನ, ಹೇ ಉಶನನ್। ಹೇ ಉಶನಸೌ। ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್। ಉಶನಸ್ಸು। ಅನೇಹಾ। ಅನೇಹಸೌ। ಹೇ ಅನೇಹಃ। ವೇದಾಃ। ವೇದಸೌ। ಹೇ ವೇದಃ। ವೇದೋಭ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. –ಪುಂಸಃ, ಅಸುಙ್(ಅಸ್)।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಇತೋಽತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಪುಂಸ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಸುಙ್(ಅಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಅಸುಙ್' ಎಂಬುದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, "ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಪುಂಸ್' ಶಬ್ದದ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪುಮಾನ್(ಪುರುಷನು) 'ಪೂಙ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಡುಮ್‌ಸುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಡ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಉನ್' ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, 'ಉಮ್ಸ್' ಅಷ್ಟೇ ಉಳಿದು, ಪೂ (ಪೂಙ್)+ಉಮ್ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪುಮ್ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ಅದರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸುಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪುಮ್+ಅಸ್+ಸ್= ಪುಮಸ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಪುಮನ್‌ಸ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಪುಮಾನ್‌ಸ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪುಮಾನ್ ಜೊತೆಗೆ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ–ಲೋಪ ಬಂದು, ಪುಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಅಸುಙ್' ಆದೇಶ, ದೀರ್ಘ ಮತ್ತು "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಪುಮಾಂಸೌ, ಪುಮಾಂಸಃ... ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸುಙ್' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಪುಮ್ಸಃ, ಪುಮ್ಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಹಾಗೂ "ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸವರ್ಣ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಂಭ್ಯಾಮ್, ಪುಂಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ಪುಮ್ಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪುಮಾನ್	ಪುಮಾಂಸೌ	ಪುಮಾಂಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪುಮಾಂಸಮ್	ಪುಮಾಂಸೌ	ಪುಂಸಃ
ತೃತೀಯಾ	ಪುಂಸಾ	ಪುಂಭ್ಯಾಮ್	ಪುಂಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪುಂಸೇ	ಪುಂಭ್ಯಾಮ್	ಪುಮ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪುಂಸಃ	ಪುಂಭ್ಯಾಮ್	ಪುಮ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪುಂಸಃ	ಪುಂಸೋಃ	ಪುಂಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಪುಂಸಿ	ಪುಂಸೋಃ	ಪುಮ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಪುಮನ್!	ಹೇ ಪುಮಾಂಸೌ!	ಹೇ ಪುಮಾಂಸಃ!

ಸೂಚನೆ: ಪರಸವರ್ಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಂಭ್ಯಾಮ್, ಪುಂಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಉಶನಾ (ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯರು)–'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತವಾದ 'ಉಶನಸ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, "ಋದುಶನಸ್–ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಉಶನನ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಉಶನಾನ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಶನಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಉಪಧಾದೀರ್ಘವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಶನಸೌ, ಉಶನಸಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ಮತ್ತು "ಹಶಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವ(ಉ) ಬಂದು, ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್, ಉಶನೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸುಪ್(ಸು)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ವಾ ಶರೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವಿಸರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಉಶನಃಸು,

ಉಶನಸ್ಸು ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ವಾರ್ತಿಕವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಅಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧೌ ವಾ ಅನಙ್, ನಲೋಪಶ್ಚ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ–

ಅರ್ಥ– 'ಉಶನಸ್' ಶಬ್ದದ ನಂತರ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವು ಮತ್ತು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅನಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇ ಉಶನ! ಎಂದೂ, ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಹೇ ಉಶನನ್! ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅನಙ್' ಆದೇಶವೇ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಹೇ ಉಶನಃ! ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಉಶನಾ	ಉಶನಸೌ	ಉಶನಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಉಶನಸಮ್	ಉಶನಸೌ	ಉಶನಸಃ
ತೃತೀಯಾ	ಉಶನಸಾ	ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್	ಉಶನೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಉಶನಸೇ	ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್	ಉಶನೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಉಶನಸಃ	ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್	ಉಶನೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಉಶನಸಃ	ಉಶನಸೋಃ	ಉಶನಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಉಶನಸಿ	ಉಶನಸೋಃ	ಉಶನಸ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಉಶನ!	ಉಶನಸೌ,	ಹೇ ಉಶನಸಃ!॥
		ಹೇ ಉಶನನ್!	ಹೇ ಉಶನಃ!

ಉದಾ– ಅನೇಹಾ(ಸಮಯ)– ಈ 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದವು ಮೇಲಿನ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ಅನೇಹಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅನೇಹಾ	ಅನೇಹಸೌ	ಅನೇಹಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅನೇಹಸಮ್	ಅನೇಹಸೌ	ಅನೇಹಸಃ
ತೃತೀಯಾ	ಅನೇಹಸಾ	ಅನೇಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅನೇಹೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅನೇಹಸೇ	ಅನೇಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅನೇಹೋಭ್ಯಃ

ಪಞ್ಚಮೀ	ಅನೇಹಸಃ	ಅನೇಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅನೇಹೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅನೇಹಸಃ	ಅನೇಹಸೋಃ	ಅನೇಹಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಅನೇಹಸಿ	ಅನೇಹಸೋಃ	ಅನೇಹಃಸು,ಅನೇಹಸ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ಅನೇಹಃ!	ಹೇ ಅನೇಹಸೌ!	ಹೇ ಅನೇಹಸಃ!

ಉದಾ–ವೇಧಾಃ (ಬ್ರಹ್ಮನು)–'ವಿ–ಪೂರ್ವಕ ಧಾ–ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ 'ಅಸಿ(ಅಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ವೇಧಸ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ವೇಧಾಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯರೂಪವಾದ ಕೊನೆಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ, ಸಂಯೋಗಾನ್ತ ಲೋಪ ಬಂದು, ವೇಧಾಸ್ ಎಂದು, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ವೇಧಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವದೇ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ವೇಧಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	**ಏಕವಚನ**	**ದ್ವಿವಚನ**	**ಬಹುವಚನ**
ಪ್ರಥಮಾ	ವೇಧಾಃ	ವೇಧಸೌ	ವೇಧಸಃ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ವೇಧಸಮ್	ವೇಧಸೌ	ವೇಧಸಃ
ತೃತೀಯಾ	ವೇಧಸಾ	ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್	ವೇಧೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ವೇಧಸೇ	ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್	ವೇಧೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ವೇಧಸಃ	ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್	ವೇಧೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ವೇಧಸಃ	ವೇಧಸೋಃ	ವೇಧಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ವೇಧಸಿ	ವೇಧಸೋಃ	ವೇಧಃಸು, ವೇಧಸ್ಸು
ಸಂಬೋಧನ	ಹೇ ವೇಧಃ!	ಹೇ ವೇಧಸೌ!	ಹೇವೇಧಸಃ!

(ಔ–ಕಾರಾದೇಶ ಮತ್ತು ಸು–ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 356. ಅದಸ ಔ ಸುಲೋಪಶ್ಚ (7.2.107)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅದಸಃ ಔಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ಸುಲೋಪಶ್ಚ। (310) ತದೋರಿತಿ ಸಃ। ಅಸೌ। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್। ಪರರೂಪತ್ವಮ್। ವೃದ್ಧಿಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅದಸಃ ಔ, ಸುಲೋಪಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನನ್ತ್ಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೌ' ಎಂಬ

ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಔ–ಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸು(ಸ್)' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸೌ(ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರುವವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ(ಅವನು))– 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ತ್ಯದಾದಿಗಣದ ಶಬ್ದವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಅತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಔ– ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರವೂ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯಿಂದ ಅದೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಲೋಪ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟಿದ್ದರಿಂದ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸು(ಸ್)' ಇರುವಂತೆ ಭಾವಿಸಿ "ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನನ್ತ್ಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಸೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉ–ಕಾರ, ಊ–ಕಾರ ಮತ್ತು ಮ್– ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 357. ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ (8.2.80)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅದಸಃ ಅಸಾಂತಸ್ಯ ದಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಉದೂತೌ ದಸ್ಯ ಮಶ್ಚ ಆಂತರತಮ್ಯಾದ್, ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಉಃ, ದೀರ್ಘಸ್ಯ ಊಃ। ಅಮೂ। (152) ಜಸಃ ಶೀ। ಗುಣಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅದಸಃ,ಅಸೇಃ,ದಾತ್,ಉ,ದಃ,ಮಃ, ಚ।

ಅರ್ಥ– ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ 'ದ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವೂ, ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರವೂ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೂ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ,

ಉದಾ– ಅಮೂ(ಅವರಿಬ್ಬರು)– 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದ+ಅ +ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ–ಕಾರ ಉ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಅದ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಅದೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸ್ಥಾನೇ ಅನ್ತರತಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ 'ಔ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ದೀರ್ಘ) ಊ ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದ್+ಊ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮ್+ಊ=ಅಮೂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಈತ್ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಮತ್ತು 'ಮ'ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 358. ಏತ ಈದ್ ಬಹುವಚನೇ (8.2.81)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅದಸಃ ದಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಏತಃ ಈತ್, ದಸ್ಯ ಚ ಮಃ ಬಹ್ವರ್ಥೋಕ್ತೌ। ಅಮೀ। (31) "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ" ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಾಕ್, ಪಶ್ಚಾತ್ ಉತ್ವಮತ್ವೇ। ಅಮುಮ್। ಅಮೂ। ಅಮೂನ್। ಮತ್ವೇ ಕೃತೇ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ "ನಾ" ಭಾವಃ ।

ಪ. ಛೇ. – ಏತಃ, ಈತ್, ಬಹುವಚನೇ।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಸಃ', 'ದಾತ್' ಮತ್ತು 'ಮಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ದ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ಏ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ– ಕಾರವೂ ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮ್– ಕಾರವೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಅಮೀ(ದೂರದಲ್ಲಿರುವ (ಬಹಳ ಜನರಾದ) ಅವರು)– 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಬಂದು, ಅದ+ಅ+ ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು ಅದ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜಸಃ ಶೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ(ಈ)' ಬಂದು ಅದ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗುಣ ಸಂಧಿಯಿಂದ' 'ಅದೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದೇ' ನಲ್ಲಿರುವ ಏ–ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ–ಕಾರ ಬಂದು 'ಅದೀ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಅಮೀ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮುಮ್–"ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ" ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಾಕ್, ಪಶ್ಚಾತ್ ಉತ್ವಮತ್ವೇ।– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವರೂಪ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಮತ್ತು ಮತ್ವ ಗಳು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಉತ್ವ–ಮತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಿ (ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ) ಬಂದಾಗ, "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದನಂತರ, ಮೊದಲು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಬಂದು, ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಅಮುಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂ (ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು)–ಅಮೂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದ ಈ ರೂಪವು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂನ್ (ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಅವರನ್ನು [ಬಹಳ ಜನರನ್ನು]) – ಅದಸ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಶಸ್ (ಅಸ್)'ನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ, ಉತ್ವ–ಮತ್ವ ಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ, "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು' ಬಂದು, ಅದಾಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋಃ ನಃ ಪುಂಸಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಆ–ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಊ– ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ದ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮು ಭಾವದ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 359. ನಮುನೇ (8.2.3)

ವೃತ್ತಿಃ–"ನಾ" ಭಾವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಕೃತೇ ಚ ಮು–ಭಾವೋ ನಾಸಿದ್ಧಃ। ಅಮುನಾ। ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್–3। ಅಮೀಭಿಃ। ಅಮುಷ್ಮೈ। ಅಮೀಭ್ಯಃ–2। ಅಮುಷ್ಮಾತ್। ಅಮುಷ್ಯ। ಅಮು0ಯೋಃ–2। ಅಮೀಷಾಮ್। ಅಮುಷ್ಮಿನ್। ಅಮೀಷು।

ಅ. ವ್ಯ.–"ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– "ನಾ" ಆದೇಶವು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಲೂ ಮು– ಭಾವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ 'ಮ್' ಚ 'ಉ' ಶಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ 'ಮು' ಎಂದರ್ಥ 'ಮು' ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು).

ಉದಾ– ಅಮುನಾ–ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಟ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಅದ+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80), ಮತ್ತು "ಟಾ ಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ ಸ್ಯಾಃ"(7.1.12) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ, "ಅದಸೋಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80), ಎಂಬುದು ಪರಸೂತ್ರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ, "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪವಾದವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಅಮು+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಮೊದಲು ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳಾಗಿ ಅನಂತರ

"ಆಙೋನಾಽಸ್ತ್ರಿಯಾಂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಗೆ 'ನಾ' ಬಂದು, ಅಮು+ನಾ=ಅಮುನಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್–3– ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅದ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸುಪಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಅದಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋ ಮಃ" (8.2.80) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ದ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅಮೂ+ಭ್ಯಾಮ್=ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮೀಭಿಃ–ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐಸ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, "ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಿ "ಏತ ಈದ್ ಬಹುವಚನೇ (8.2.81)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಅಮೀಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮುಷ್ಮೈ– ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದಮೇಲೆ ಅದ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಮೈ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಮುಷ್ಮೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮೀಭ್ಯಃ–2– ಈ ರೂಪವೂ ಕೂಡ ಅಮೀಭಿಃ ಎಂಬಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮುಷ್ಮಾತ್– ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಙಸಿ(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅತ್ವ ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪಗಳು' ಬಂದು ಅದ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಙಸಿಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಮಾತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮುಷ್ಮಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮುಷ್ಯ – ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಙಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು, ಅದ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ನಂತರ ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು ಬಂದು ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಮುಷ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಮುಯೋಃ(2)– ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಓಸಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಅದೇ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾನ್ತಾದೇಶ ಬಂದು ಅದಯೋಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉತ್ವ–ಮತ್ವಗಳು

ಬಂದು ಅಮುಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮುಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೀಷಾಮ್– ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು, ಅದ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಡಾಗಮ(ಸ್) ಬಂದು, ಅದ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದೇ+ಷಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏತಈತ್ ಬಹುವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಕಾರ, ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅಮೀ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಮೀಷಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮುಷ್ಮಿನ್ – ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಙಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು ಬಂದು ಅದ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ಙಸಿಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಮಿನ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಉತ್ವ-ಮತ್ವಗಳು ಹಾಗೂ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವೂ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ–ಅಮೀಷು–ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏತಈದ್ ಬಹುವಚನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರ, ಮತ್ತು 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅಮೀಸು ಎಂದಾಗಿ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಮೀಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸ್ ಕಾರಾನ್ತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅಸೌ	ಅಮೂ	ಅಮೀ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅಮುಮ್	ಅಮೂ	ಅಮೂನ್
ತೃತೀಯಾ	ಅಮುನಾ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಮುಷ್ಮೈ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಮುಷ್ಮಾತ್, ಅಮುಷ್ಮಾದ್	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಮುಷ್ಯ	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೀಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿ	ಅಮುಷ್ಮಿನ್	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೀಷು

ಸೂಚನೆ: ತ್ಯದಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇತಿ ಹಲನ್ತಾಃ ಪುಂಲಿಙ್ಗಾಃ ಶಬ್ದಾಃ । ಹಲನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿದುದು

9. ಹಲನ್ತಾಃ ಸ್ತ್ರೀಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದಾಃ

(ಸೂತ್ರ 360-362 ರವರೆಗೆ)

(ಹ್- ಕಾರಕ್ಕೆ ಧ್-ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 360. ನಹೋ ಧಃ। (8.2.34)

ವೃತ್ತಿಃ– ನಹಃ ಹಸ್ಯ ಧಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ।

ಪ. ಛೇ.– ನಹಃ, ಧಃ।

ಅ.ವೃ.– "ಝಲೋ ಝಲಿ(8–2–26)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ(8–2–29)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ನಹ್' ಶಬ್ದದ 'ಹ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಥವಾ 'ಹ್' ಕಾರವು ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 361. ನಹಿ–ವೃತಿ–ವೃಷಿ–ವ್ಯಧಿ–ರುಚಿ–ಸಹಿ–ತನಿಷು ಕ್ವೌ। (6.3.114)

ವೃತ್ತಿಃ– ಕ್ವಿಬಂತೇಷು ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ। ಉಪಾನದ್। ಉಪಾನಹೌ। ಉಪಾನತ್ಸು। ಕ್ವಿನ್ನಂತತ್ವಾತ್ ಕುತ್ವೇನ ಘಃ। ಉಷ್ಣಿಕ್,ಉಷ್ಣಿಗ್। ಉಷ್ಣಿಹೌ । ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ದ್ಯೌಃ। ದಿವೌ। ದಿವಃ। ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್। ಗೀಃ। ಗಿರೌ। ಗಿರಃ। ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಏವಂ ಪೂಃ। ಚತಸ್ರಃ। ಚತಸೃಣಾಮ್। ಕಾ। ಕೇ। ಕಾಃ। ಸರ್ವಾವತ್।

ಅ.ವೃ. – "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ(6–3–111)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ 'ನಹ್', 'ವೃತ್', 'ವೃಷ್', 'ವ್ಯಧ್', 'ರುಚ್', 'ಸಹ್', 'ತನ್', ಈ ಏಳು ಧಾತುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವಪದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ದೀರ್ಘ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವು 'ಉಪ' ಎಂಬ 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತ ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಉಪಾನತ್, ಉಪಾನದ್ (ಪಾದುಕೆ)– ಉಪ ಪೂರ್ವಕ 'ನಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಉಪಾನಹ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ 'ಸ್'(ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ,

"ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ....ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉಪಾನಹ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯ 'ಹ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಹೋ ಧಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ದ್' ಕಾರವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ತ್' ಕಾರವಾಗಿ 'ಉಪಾನತ್' ಮತ್ತು ಉಪಾನದ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಅಜಾದಿ' 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರದ ಮುಂದೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಪಾನಹೌ, ಉಪಾನಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

'ಹಲಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ'ವು ಬಂದು 'ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸುಪ್'(ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಬಂದು, "ಖರಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು, 'ಉಪಾನತ್ಸು' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್-ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಉಪಾನಹ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಉಪಾನತ್, ಉಪಾನದ್	ಉಪಾನಹೌ	ಉಪಾನಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಉಪಾನಹಮ್	ಉಪಾನಹೌ	ಉಪಾನಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ಉಪಾನಹಾ	ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಪಾನದ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಉಪಾನಹೇ	ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಉಪಾನಹಃ	ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಉಪಾನಹಃ	ಉಪನಹೋಃ	ಉಪಾನಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಉಪಾನಹಿ	ಉಪನಹೋಃ	ಉಪಾನತ್ಸು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಉಪಾನತ್! ಹೇ ಉಪಾನದ್!	ಹೇಉಪಾನಹೌ!	ಹೇ ಉಪಾನಹಃ!

ಉದಾ– ಉಷ್ಣಿಕ್', 'ಉಷ್ಣಿಗ್' (ಇದು ಒಂದು ವೈದಿಕ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರು)– 'ಉತ್' ಪೂರ್ವಕ 'ಷ್ಣಿಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್‌ಸ್ರಗ್ ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚುಯುಜಿಕ್ರುಞ್ಚಾಂ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ 'ಉಷ್ಣಿಕ್' ಶಬ್ದದ 'ನಿಪಾತನ' ವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ –

'ಪ್ರಥಮಾ' ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸ್'(ಸು) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು

'ಜಶ್ತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಗ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಚರ್ತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಕ್' ಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು, 'ಉಷ್ಣಿಕ್', 'ಉಷ್ಣಿಗ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರವು 'ಅಚ್' ಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಉಷ್ಣಿಹೌ, ಉಷ್ಣಿಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಹಲಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು 'ಘ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು, 'ಗ್' ಕಾರವಾಗಿ ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್-ಕಾರಾನ್ತ ಉಷ್ಣಿಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಗ್	ಉಷ್ಣಿಹೌ	ಉಷ್ಣಿಹಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹಮ್	ಉಷ್ಣಿಹೌ	ಉಷ್ಣಿಹಃ
ತೃ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹಾ	ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಷ್ಣಿಗ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹೇ	ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹಃ	ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಉಷ್ಣಿಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹಃ	ಉಷ್ಣಿಹೋಃ	ಉಷ್ಣಿಹಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಉಷ್ಣಿಹಿ	ಉಷ್ಣಿಹೋಃ	ಉಷ್ಣಿಕ್ಷು
ಸಂ.ಪ್ರ.ವಿ	ಹೇ ಉಷ್ಣಿಕ್, ಹೇ ಉಷ್ಣಿಗ್!	ಹೇ ಉಷ್ಣೀಹೌ!	ಹೇ ಉಷ್ಣಿಹಃ!

ಉದಾ-'ದ್ಯೌಃ' (ಆಕಾಶ ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗ)- ಈ 'ವ್' ಕಾರಾನ್ತ 'ದಿವ್' ಶಬ್ದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. 'ದಿವ್' ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ ಮತ್ತು 'ಸುದಿವ್' ಶಬ್ದವು ಪುಲಿಂಗದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ರೂಪವು 'ಸುದಿವ್' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ದ್ಯೌಃ, ದಿವೌ, ದಿವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಹ್' ಕರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

(ವ್-ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವ್-ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ದ್ಯೌಃ	ದಿವೌ	ದಿವಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ದಿವಮ್	ದಿವೌ	ದಿವಃ
ತೃ.ವಿ.	ದಿವಾ	ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯುಭಿಃ

ಚ.ವಿ.	ದಿವೇ	ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯುಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ದಿವಃ	ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್	ದ್ಯುಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ದಿವಃ	ದಿವೋಃ	ದಿವಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ದಿವಿ	ದಿವೋಃ	ದ್ಯುಷು
ಸಂ.ಪ್ರವಿ	ಹೇ ದ್ಯೌಃ!	ಹೇ ದಿವೌ!	ಹೇ ದಿವಃ!

ರೇಫಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು

ಉದಾ–'ಗೀಃ'(ವಾಣಿ–ಮಾತು)– ಇದು ರೇಫಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು 'ಗೃ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪ'ವಾಗಿ 'ಇತ್ವ' ಮತ್ತು 'ರ'ಪರವಾಗಿ 'ಗಿರ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ನಂತರ 'ಸು(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ....ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗಿ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾನ್ತದ 'ಉಪಧೆ' ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, 'ಗೀರ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ರೇಫ' ಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು 'ಗೀಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಜಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ದೀರ್ಘ' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

'ಹಲಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘ' ವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರೇಫಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಗೀರ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಗೀಃ	ಗಿರೌ	ಗಿರಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಗಿರಮ್	ಗಿರೌ	ಗಿರಃ
ತೃ.ವಿ.	ಗಿರಾ	ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೀರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಗಿರೇ	ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೀರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಗಿರಃ	ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೀರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಗಿರಃ	ಗಿರೋಃ	ಗಿರಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಗಿರಿ	ಗಿರೋಃ	ಗೀರ್ಷು
ಸಂ.ಪ್ರವಿ	ಹೇ ಗೀಃ!	ಹೇ ಗಿರೌ!	ಹೇ ಗಿರಃ!

'ಪುರ್'(ನಗರ) ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಃ, ಪುರೌ, ಪುರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–'ಚತಸ್ರಃ'(ನಾಲ್ಕು)– 'ಚತುರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಚತ್ವಾರಃ', 'ಚತುರಃ' ಮೊದಲಾದ ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ "ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ

ತ್ರಿಸೃಚತಸೃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚತಸೃ' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಚತಸ್ರಃ' ಎಂದು ಬಹುವಚನದ ರೂಪವು ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಚತಸ್ರ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಶಸ್(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಚತಸೃ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚಿರಋತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾ(ರ್)ದೇಶವು ಬಂದು, ಚತಸ್+ರ್+ ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚತಸ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೇ: ಇಲ್ಲಿ "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಮಾಡಿದರೂ ಚತಸ್ರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಜಸ್' ಇದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ "ಋತೋಜ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವೂ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ "ಅಚಿರಋತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಚತಸೃಭಿಃ, ಚತಸೃಭ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, ಮತ್ತು ನುಡಾಗಮ ಬಂದು ಚತಸೃಣಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಚತಸೃಷು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಕಾ(ಯಾವಳು, ಯಾವ?)-'ಮ್' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ರೀಲಿಂಗ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದಮೇಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವಂತೆ "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಬಂದು ಕ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ 'ಕಾ' ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಕಾ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ... ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಕಾ' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಸರ್ವಾ' ಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

(ಮ್- ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ)

(ಮ್- ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ಸೂಚನೆ - ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪವಿಲ್ಲ

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಕಾ	ಕೇ	ಕಾಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಕಾಮ್	ಕೇ	ಕಾಃ
ತೃ.ವಿ.	ಕಯಾ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಕಸ್ಯೈ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭ್ಯಃ

ಪ.ವಿ.	ಕಸ್ಯಾಃ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕಾಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಕಸ್ಯಾಃ	ಕಯೋಃ	ಕಾಸಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಕಸ್ಯಾಮ್	ಕಯೋಃ	ಕಾಸು

(ದ್-ಕಾರಕ್ಕೆ ಯ್- ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 362. ಯಃ ಸೌ (7.2.110)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇದಮಃ ದಸ್ಯ ಯಃ। ಇಯಮ್। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್। ಪರರೂಪತ್ವಮ್। ಟಾಪ್। ದಶ್ಚ ಇತಿ ಮಃ। ಇಮೇ। ಇಮಾಃ। ಇಮಾಮ್। ಅನಯಾ। (277) ಹಲಿ ಲೋಪಃ। ಆಭ್ಯಾಮ್। ಆಭಿಃ। ಅಸ್ಯೈ। ಆಭ್ಯಃ। ಅಸ್ಯಾಃ। ಅನಯೋಃ। ಆಸಾಮ್। ಅಸ್ಯಾಮ್। ಆಸು। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್। ಟಾಪ್। ಸ್ಯಾ। ತ್ಯೇ। ತ್ಯಾಃ। ಏವಂ ತದ್, ಏತದ್। ವಾಕ್। ವಾಗ್। ವಾಚೌ। ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ವಾಕ್ಷು। ಅಪ್ ಶಬ್ದಃ ನಿತ್ಯ-ಬಹುವಚನಾಂತಃ। (206) ಅಪ್ತೃನ್ನಿತಿ ದೀರ್ಘಃ। ಆಪಃ। ಅಪಃ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಇದಮೋ ಮಃ(7-2-108)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದಮಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ದಶ್ಚ(7-2-109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

[ವಿಶೇಷ-'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ "ಇದೋಽಯ್ ಪುಂಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಪರ್ಯನ್ತ ಶಬ್ದ-ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೇನೇ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಇದ್' ಎಂಬುದೇ ಉಳಿದಿರುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ].

ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗೋಣದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುತ್ತದೆ].

ಉದಾ- ಇಯಮ್(ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇವಳು ಎಂಬ ಏಕವಚನ ಶಬ್ದ)-ಇವಳು)- ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಇಯ್+ಅ+ಮ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ... ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಇಮೇ (ಇಬ್ಬರು ಸ್ತ್ರೀ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದ್ವಿವಚನ ಶಬ್ದ)- ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ'

ದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ಇದ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಬಂದು ಇಮಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಔಙ ಆಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶೀ(ಈ)' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಇಮಾ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಇಮೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇಮಾಃ (ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಹುವಚನ ಶಬ್ದ) – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಅಸ್=ಇದಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇದಾ+ಆ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮತ್ವ ಬಂದು ಇಮಾ+ಆ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಇಮಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇಮಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಇಮಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನಯಾ – ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇದಾ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅನಾ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆಙಿಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು ಅನೇ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏ– ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನಯ್+ಆ=ಅನಯಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಭ್ಯಾಮ್ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಇದಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಜಾದ್ಯದಷ್ಟಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಾಪ್(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಇದಾ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಇದಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಿ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಭ್ಯಾಮ್=ಆಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಭಿಃ – ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಭ್ಯಃ – ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಯೈ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು, ಇದಮ್+ಆ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಆ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಇದ+ಆ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಇದಾ+ಆ+ಸ್ಯಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ನಂತರ 'ಇದ್' ಶಬ್ದರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅ+ಸ್ಯಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ–ಕಾರ ಏ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಸ್ಯೈ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಯಾಃ – ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಙಸಿ(ಅಸ್),ಮತ್ತು ಇದಮ್+ಙಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅ+ಸ್ಯಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಸ್ಯಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನಯೋಃ –ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿ–ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ– ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ ಇದ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನ+ಆ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅನಾ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಙಿಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು, ಅನೇ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏ– ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅನಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಸಾಮ್– ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ಇದ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ–ಕಾರ, ಆ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಇದಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿತ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಇದಾ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಸಾಮ್=ಆಸಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸ್ಯಾಮ್: ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಜಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಇದ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಜೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇ' ಗೆ 'ಆಮ್' ಬಂದು, ಇದಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಇದಾ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಇದ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಏಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಸು– ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ಇದ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಸು = ಆಸು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ್– ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ಸೂಚನೆ: ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪವಿಲ್ಲ

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಇಯಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಇಮಾಮ್,ಏನಾಮ್	ಇಮೇ, ಏನೇ	ಇಮಾಃ, ಏನಾಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅನಯಾ, ಏನಯಾ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭಿಃ

ಉದಾ- ಆಭಿಃ – ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಭಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಭ್ಯಃ – ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸ್ಯೈ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್(ಆ) ಬಂದು, ಇದಮ್+ಆ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಆ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಇದ+ಆ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಇದಾ+ಆ+ಸ್ಯಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮತ್ತೆ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ನಂತರ 'ಇದ್' ಶಬ್ದರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅ+ಸ್ಯಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ-ಕಾರ ಏ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಸ್ಯೈ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸ್ಯಾಃ – ಪಞ್ಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಙಸಿ(ಅಸ್),ಮತ್ತು ಇದಮ್+ಙಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅ+ಸ್ಯಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಸ್ಯಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಸ್ಯಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅನಯೋಃ –ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿ-ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ- ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ ಇದ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನ+ಆ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅನಾ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಙಿಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು, ಅನೇ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏ- ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅನಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಸಾಮ್- ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ಇದ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ-ಕಾರ, ಆ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಇದಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿತ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಇದಾ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಸಾಮ್=ಆಸಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸ್ಯಾಮ್: ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಙಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಇದ+ಅ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಇದ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಙೇರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಇ' ಗೆ 'ಆಮ್' ಬಂದು, ಇದಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ ಢ್ರಸ್ವಸ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಇದಾ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಇದ+ಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಸ್ಯಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಸ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಸು- ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಇದ+ಅ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ-ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ಇದ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಇದ+ಆ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಇದಾ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇದ್' ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಸು = ಆಸು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮ್- ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ಸೂಚನೆ: ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪವಿಲ್ಲ

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಇಯಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಇಮಾಮ್,ಏನಾಮ್	ಇಮೇ, ಏನೇ	ಇಮಾಃ, ಏನಾಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅನಯಾ, ಏನಯಾ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭಿಃ

ಚ.ವಿ.	ಅಸ್ಯೈ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಅಸ್ಯಾಃ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಆಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಅಸ್ಯಾಃ	ಆನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಆಸಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಅಸ್ಯಾಮ್	ಆನಯೋಃ, ಏನಯೋಃ	ಆಸು

ಸೂಚನೆ: 1. ಹಲನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲೂ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಗೆ 'ಏನ' ಎಂಬ ಅನ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತ್ಯದಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳಾದ ತ್ಯದ್, ಯದ್, ತದ್, ಏತದ್ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಟಾಪ್(ಆ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅತ್ವ, ಪರರೂಪಗಳಾದಮೇಲೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತ್ಯಾ, ಯಾ, ತಾ, ಏತಾ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ

ಗಮನಕ್ಕೆ: ತಾ ಮತ್ತು ಏತಾ ಗಳಲ್ಲಿ 'ಸು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನನ್ತ್ಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸತ್ವ(ಸ್)' ಮತ್ತು 'ಏಸಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಯಾ,ತ್ಯೇ, ತ್ಯಾಃ – ಯಾ, ಯೇ, ಯಾಃ– ಸಾ, ತೇ, ತಾಃ,ಏಷಾ, ಏತೇ, ಏತಾಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಾಚ್(ಮಾತು)– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಾಚ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವಾಚ್' ಗೆ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು ವಾಕ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಗ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ವಾಕ್, ವಾಗ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಾಚ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ನಡೆದು ವಾಕ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ ವಾಕ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಾಚ್+ಔ=ವಾಚೌ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಚ್- ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಾಚ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ವಾಕ್, ವಾಗ್	ವಾಚೌ	ವಾಚಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ವಾಚಮ್	ವಾಚೌ	ವಾಚಃ
ತೃ.ವಿ.	ವಾಚಾ	ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾಗ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ವಾಚೇ	ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾಗ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ವಾಚಃ	ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾಗ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ವಾಚಃ	ವಾಚೋಃ	ವಾಚಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ವಾಚಿ	ವಾಚೋಃ	ವಾಕ್ಷು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ವಾಕ್!, ಹೇ ವಾಗ್!	ಹೇ ವಾಚೌ!	ಹೇ ವಾಚಃ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಚ್' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

ಈಗ 'ಪ್' ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಪ್' ಕಾರಾನ್ತ 'ಅಪ್'(ನೀರು) 'ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾನ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ-ಆಪಃ(ನೀರು)- ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಪ್-ತೃನ್-ತೃಚ್........ ಹೋತೃ-ಪೋತೃ-ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರೂಣಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಪ್+ಅಸ್=ಆಪಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಪಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಪಃ -ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಶಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅಪಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿಲ್ಲ.

('ತ್' ಕಾರ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 363. ಅಪೋ ಭಿ। (7.4.48)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಪಃ ತಕಾರಃ ಭಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ। ಅದ್ಭಿಃ। ಅದ್ಭ್ಯಃ-2। ಅಪಾಮ್। ಅಪ್ಸು। ದಿಕ್, ದಿಗ್। ದಿಶೌ। ದಿಶಃ। ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ (347) ತ್ಯದಾದಿಷು ಇತಿ ದೃಶೇಃ ಕ್ವಿನ್ ವಿಧಾನಾತ್ ಅನ್ಯತ್ರಾಪಿ। ಕುತ್ವಮ್। ದೃಕ್, ದೃಗ್। ದೃಶೌ। ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ತ್ವಿಟ್, ತ್ವಿಡ್। ತ್ವಿಷೌ ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್। (205) ಸಸಜುಷೋ ರುಃ ಇತಿ ರುತ್ವಮ್। ಸಜೂಃ। ಸಜುಷೌ। ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಆಶೀಃ। ಆಶಿಷೌ। ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಅಸೌ। ಉತ್ವ-ಮತ್ವೇ।

ಅಮೂ, ಅಮೂಃ। ಅಮುಂಯಾ। ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್-3 ಅಮೂಭಿಃ। ಅಮುಷ್ಯೈ। ಅಮೂಭ್ಯಃ-2। ಅಮುಷ್ಯಾಃ। ಅಮುಯೋಃ। ಅಮೂಷಾಮ್। ಅಮುಷ್ಯಾಮ್। ಅಮೂಷು।

ಇತಿ ಹಲನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್(9)

ಪ. ಛೇ. -ಅಪಃ,ಭಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ತಃ(7-4-47)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಭ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪ್' ಶಬ್ದದ 'ಪ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಅದ್ಭಿಃ - ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ಅದ್+ಭಿಸ್=ಅದ್ಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅದ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ -ಅದ್ಭ್ಯಃ(2) -ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅದ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಪಾಮ್- ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಆಮ್=ಅಪಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಪ್ಸು - ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ್ದಲ್ಲಿ ಅಪ್+ಸುಪ್(ಸು)=ಅಪ್ಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಹೇ ಆಪಃ!- ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಂತೆ ರೂಪವಿದ್ದು ಹೇ ಆಪಃ! ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್- ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ 'ಅಪ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಆಪಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಅಪಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅದ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಅದ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಅದ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಅಪಾಮ್
ಸ.ವಿ.	ಅಪ್ಸು
ಸಂ.ವಿ.	ಹೇ ಆಪಃ!

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಷ್' ಕರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು).
ಈಗ 'ಶ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ದಿಕ್, ದಿಗ್(ದಿಕ್ಕು) – "ಅಪ್–ತೃನ್–ತೃಚ್................ಹೋತೃ–ಪೋತೃ–ಪ್ರಶಾಸ್ತ್ರೂಣಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ 'ದಿಶ್' ಶಬ್ದದ ನಿಪಾತನವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸು(ಸ್)' ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬರುತ್ತದೆ. ಕುತ್ವ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಈ ಶಬ್ದವು 'ಶ್' ಕಾರಾಂತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ವ್ರಶ್ಚ–ಭ್ರಶ್ಜ–ಸೃಜ–ಮೃಜ–ಯಜ–ರಾಜ–ಭ್ರಾಜಶ್ಛ–ಷಾಮ್ ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು 'ಡ್' ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಬಂದು 'ದಿಗ್' ಎಂದೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ದಿಕ್' ಎಂದೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ದಿಶಾ, ದಿಶೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಷತ್ವ, ತದನಂತರ ಡತ್ವ ಮತ್ತು ಕುತ್ವ ಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ದಿಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಶ್– ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಿಶ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ದಿಕ್,ದಿಗ್	ದಿಶೌ	ದಿಶಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ದಿಶಮ್	ದಿಶೌ	ದಿಶಃ
ತೃ.ವಿ.	ದಿಶಾ	ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ದಿಗ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ದಿಶೇ	ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ದಿಗ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ದಿಶಃ	ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ದಿಗ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ದಿಶಃ	ದಿಶೋಃ	ದಿಶಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ದಿಶಿ	ದಿಶೋಃ	ದಿಕ್ಷು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ದಿಕ್!, ಹೇ ದಿಗ್!	ಹೇ ದಿಶೌ!	ಹೇ ದಿಶಃ!

ವಾರ್ತಿಕ–(347) "ತ್ಯದಾದಿಷು ಇತಿ ದೃಶೇಃ ಕ್ವಿನ್ ವಿಧಾನಾತ್ ಅನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕುತ್ವಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ತ್ಯದ್' ಮೊದಲಾದ ಉಪಪದವು ಇರುವ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಅನ್ಯತ್ರ ಎಂದರೆ ತ್ಯದಾದಿ

ಉಪಪದವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಇದಕ್ಕೆ ಕುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದೃಕ್,ದೃಗ್(ಕಣ್ಣು/ದೃಷ್ಟಿ) ತ್ಯದ್ ಮೊದಲಾದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ 'ದೃಶ್' ಗೆ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ , ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಯಾವದೇ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ 'ಕ್ವಿನ್' ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಅದಕ್ಕೂ ಕುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ದೃಶ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ತಾದೃಶ್' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ದೃಕ್, ದೃಗ್, ದೃಶೌ, ದೃಶಃ– ದೃಶಮ್, ದೃಶೌ, ದೃಶಃ – ದೃಶಾ, ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ,ದೃಗ್ಭಿಃ– ದೃಶೇ, ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ದೃಗ್ಭ್ಯಃ– ದೃಶಃ, ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ದೃಗ್ಭ್ಯಃ – ದೃಶಃ, ದೃಶೋಃ, ದೃಶಾಮ್– ದೃಶಿ, ದೃಶೋಃ, ದೃಕ್ಷು– ಹೇದೃಕ್, ಹೇ ದೃಗ್, ಹೇ ದೃಶೌ, ಹೇ ದೃಶಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ತ್ವಿಟ್,ತ್ವಿಡ್(ಕಾಂತಿ)–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತ್ವಿಷ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, 'ತ್ವಿಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವಾಗಿ, ತ್ವಿಷ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ಷ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಂತೆ ತ್ವಿಟ್, ತ್ವಿಡ್,ತ್ವಿಷೌ, ತ್ವಿಷಃ– ತ್ವಿಷಮ್, ತ್ವಿಷೌ, ತ್ವಿಷಃ–ತ್ವಿಷಾ, ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ತ್ವಿಡ್ಭಿಃ– ತ್ವಿಷೇ, ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಃ– ತ್ವಿಷಃ, ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್, ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಃ – ತ್ವಿಷಃ, ತ್ವಿಷೋಃ, ತ್ವಿಷಾಮ್ – ತ್ವಿಷಿ, ತ್ವಿಷೋಃ, ತ್ವಿಟ್ತ್ಸು,ತ್ವಿಟ್ಸು – ಹೇ ತ್ವಿಟ್/ ತ್ವಿಡ್, ಹೇ ತ್ವಿಷೌ, ಹೇ ತ್ವಿಷಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸಜೂಃ(ಗೆಳತಿ)– ಸಹ ಜುಷತೇ ಇತಿ ಸಜೂಃ – ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಸಜುಷ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ 'ಸು(ಸ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬಂದು 'ಸಜುಷ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಸ ಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ–ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದು ಸಜುರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ರ್ವೋೀರುಪಧಾಯಾ

ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸಜೂರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಸಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸಜುಷೌ, ಸಜುಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು, ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್, ಸಜೂರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಷ್– ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರವಿ.	ಸಜೂಃ	ಸಜುಷೌ	ಸಜುಷಃ
ದ್ವಿವಿ.	ಸಜುಷಂ	ಸಜುಷೌ	ಸಜುಷಃ

ತೃ.ವಿ.	ಸಜುಷಾ	ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಜೂರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಸಜುಷೇ	ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಜೂರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಸಜುಷಃ	ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸಜೂರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಸಜುಷಃ	ಸಜುಷೋಃ	ಸಜುಷಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಸಜುಷಿ	ಸಜುಷೋಃ	ಸಜೂಃಷು/ಸಜೂರ್ಷು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ಸಜೂಃ!	ಹೇ ಸಜುಷೌ!	ಹೇ ಸಜುಷಃ!

ಉದಾ– ಆಶೀಃ(ಆಶೀರ್ವಾದ)– ಆ–ಪೂರ್ವಕ 'ಶಾಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅದರ ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ, "ಶಾಸಿ–ವಸಿ–ಘಸೀನಾಮ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ–ಷತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಆಶಿಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಶಿಷ್+ಸು(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಮ್ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆಶಿಷ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಇದ್ದ 'ಷ' ಕಾರವು "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಆಶಿಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿದು, "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು(ರ್)' ಬಂದು, ರೇಫಾನ್ತ ಉಪಧೆಗೆ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಶೀರ್ ಎಂದಾಗಿ ರೇಫಕ್ಕೆ "ಖರವಸಾನಯೊರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಆಶೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ– ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಆಶಿಷ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಔ' ಇದು ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಆಶಿಷೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಶಿಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರುತ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಷ್– ಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಆಶಿಷ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಆಶೀಃ	ಆಶಿಷೌ	ಆಶಿಷಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಆಶಿಷಂ	ಆಶಿಷೌ	ಆಶಿಷಃ
ತೃ.ವಿ.	ಆಶಿಷಾ	ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಆಶೀರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಆಶಿಷೇ	ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಆಶೀರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಆಶಿಷಃ	ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಆಶೀರ್ಭ್ಯಃ

ಷ.ವಿ.	ಆಶಿಷಃ	ಆಶಿಷೋಃ	ಆಶಿಷಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಆಶಿಷಿ	ಆಶಿಷೋಃ	ಆಶೀಃಷು/ಆಶೀರ್ಷು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ಆಶೀಃ!	ಹೇ ಆಶಿಷೌ!	ಹೇ ಆಶಿಷಃ!

ಉದಾ– ಅಸೌ– ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪವು "ಅದಸ ಔ ಸುಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ ಹೇಗೆ ಆಗಿರುವದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಅಸೌ ಶಬ್ದವೂ ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂ(2) – 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿ ವಚನಗಲ್ಲಿ 'ಔ' ಮತ್ತು ಔಟ್(ಔ)ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್(ಆ) ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಅದಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಔಙ ಆಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ(ಈ)' ಬಂದು, ನಂತರ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅದೇ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋऽಸೇರ್ದಾದುದೋಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಮೂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂಃ(2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಜಸ್(ಅಸ್)' ಮತ್ತು 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಸೇರಿಸಿ ಅದಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ ಮತ್ತು ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಟಾಪ್(ಆ) ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಅದಾ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ'ವಾದ ಮೇಲೆ ಅದಾಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋऽಸೇರ್ದಾದುದೋಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮೂಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂಮ್– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅದಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ"ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಅದಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋऽಸೇರ್ದಾದುದೋಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮುಯಾ– ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅದಾ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಾ+ ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಙಿ ಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದೇ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋऽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದಯಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ'

ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಮುಯಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್- ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅದಾ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಅದಾ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಅಮೂಭಿಃ- ತೃತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಾ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂಭಿಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮೂಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಮುಷ್ಮೈ - ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಾ+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೊಂದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾಡ್ ಆಗಮಗಳು ಬಂದು, ಅದ+ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರ 'ಏ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಅದಸ್ಯೈ ಎಂದಾಗಿ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮುಸ್ಯೈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಮುಷ್ಯೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಮೂಭ್ಯಃ (2) - ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಾ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮೂಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮೂಭ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಅಮುಷ್ಯಾಃ(2)- ಪಂಚಮೀ ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದಾ+ಙಸಿ (ಅಸ್), ಅದಾ+ಙಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾಡ್ ಆಗಮಗಳು ಬಂದು, ಅದ+ಸ್ಯಾಟ್(ಸ್ಯಾ)+ಅಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅದ+ಸ್ಯಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಗಳು

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮುಸ್ಯಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಮುಷ್ಯಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮುಷ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಅಮುಯೋಃ(2)- ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಾ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಜಿ ಚಾಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದೇ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಯ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮುಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಮುಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂಷಾಮ್ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಅದಾ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು 'ಆಮ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಅದಾ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಅದಾ+ಷಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ'ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಮೂಷಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮುಷ್ಯಾಮ್– ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅದಾ+ಇ(ಙಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಙೇರಾಮ್ ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ಢ್ರಸ್ವಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು ಸ್ಯಾಡ್(ಸ್ಯಾ) ಆಗಮಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದ+ಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮುಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗಿ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಮುಷ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂಷು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಅದಾ+ಸು(ಸುಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಊ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಮೂ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ' ಕಾರ ಬಂದು, ಅಮೂಷು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸ್– ಕಾರಾಂತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಅಸೌ	ಅಮೂ	ಅಮೂಃ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಅಮೂಮ್	ಅಮೂ	ಅಮೂಃ
ತೃ.ವಿ.	ಅಮುಯಾ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೂಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಅಮುಷ್ಯೈ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೂಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಅಮುಷ್ಯಾಃ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೂಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಅಮುಷ್ಯಾಃ	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೂಷಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಅಮುಷ್ಯಾಮ್	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೂಷೂ

ಸಂಬೋಧನ ರೂಪಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ.

10. ಹಲನ್ತಾಃ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗಾಃ ಶಬ್ದಾಃ॥

(ಸೂತ್ರ 364–367 ರವರೆಗೆ)

ಅವತಾರಿಕೆ – ಸ್ವಮೋರ್ಲುಕ್। ದತ್ವಮ್। ಸ್ವನಡುತ್, ಸ್ವನಡುದ್। ಸ್ವನಡುಹೀ। (259) ಚತುರನಡುಹೋರಿತ್ಯಾಮ್। ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ। ಪುನಸ್ತದ್ವತ್। ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್। ವಾಃ। ವಾರೀ। ವಾರಿ। ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಚತ್ವಾರಿ। ಕಿಮ್। ಕೇ। ಕಾನಿ। ಇದಮ್। ಇಮೇ। ಇಮಾನಿ।

ವಾ॥ **ಅನ್ವಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ ಏನದ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ** ಏನತ್, ಏನದ್। ಏನೇ। ಏನಾನಿ। ಏನೇನ। ಏನಯೋಃ–2। ಅಹಃ। (248) ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ। ಅಹ್ನೀ, ಅಹನೀ। ಅಹಾನಿ।

ಈಗ ವರದರಾಜರು 'ಹಲನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ'ವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಷಡ್ಲಿಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ –'ಸ್ವನಡುತ್', 'ಸ್ವನಡುದ್' (ಒಳ್ಳೆಯ ಎತ್ತುಗಳುಳ್ಳವನ ಕುಲ)– ಸು+ಅನಡುಹ್=ಸ್ವನಡುಹ್. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ "ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ (1–1–43)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್(1–1–42)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ–ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಶಿ'ಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ. ತದಭಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನುಮ್' ಮತ್ತು 'ಆಮ್' ಮೊದಲಾದವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ – ಸ್ವನಡುತ್, ಸ್ವನಡುದ್ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ವನಡುಹ್+ಸು ಮತ್ತು ಸ್ವನಡುಹ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್(1–1–62)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬಂದಾಗ "ವಸುಸ್ರಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ (8–2–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಹ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ದ್'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ವಾಽವಸಾನೇ(8–4–56)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚರ್ತ್ವ'ವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು 'ಸ್ವನಡುತ್', 'ಸ್ವನಡುದ್' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗಲೂ ಇದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸ್ವನಡುಹೀ– ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಸ್ವನಡುಹ್+ಔ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ'(ಈ)ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಸ್ವನಡುಹ್+ಈ'= 'ಸ್ವನಡುಹೀ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲೂ 'ಔಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗಲೂ ಇದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ'– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಜಸ್' ಮತ್ತು 'ಶಸ್'ಗಳಿಗೆ 'ಶಿ(ಇ)' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಾಗ "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ(7–1–98)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಬಂದು, ಮತ್ತು "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, 'ಸ್ವನಡು+ಆನ್+ಹ್+ಇ(ಶಿ)' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವು ಬಂದು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಜಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಜೊತೆಗೆ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಾಗಿ ಸ್ವನಡುಹಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಹಲಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ವಸುಸ್ರಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ(8–2–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದತ್ವ'ಮಾಡಿದ ನಂತರ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ರೂಪಗಳಂತೆ ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ,

(ಹ್– ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಸ್ವನಡುಹ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುತ್,ಸ್ವನಡುದ್	ಸ್ವನಡುಹೀ	ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುತ್,ಸ್ವನಡುದ್	ಸ್ವನಡುಹೀ	ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ
ತೃ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುಹಾ	ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವನಡುದ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುಹೇ	ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುಹಃ	ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಸ್ವನಡುಹಃ	ಸ್ವನಡುಹೋಃ	ಸ್ವನಡುಹಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಸ್ವನಡುಹಿ	ಸ್ವನಡುಹೋಃ	ಸ್ವನಡುತ್ಸು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ಸ್ವನಡುತ್!, ಹೇ ಸ್ವನಡುದ್!	ಹೇ ಸ್ವನಡುಹೀ!	ಹೇ ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಹ್' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

***

ಇನ್ನು ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ– 'ವಾಃ'(ನೀರು)– ವಾರಿ ಎಂಬ 'ಇ' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, 'ವಾರ್' ಎಂಬ ರೇಫಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನೀರು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ.

ಉದಾ – ವಾಃ(ನೀರು) ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್+ಸ್(ಸು) ಮತ್ತು ವಾರ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬಂದನಂತರ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ(8–3–15)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೇಫ'ಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವು ಬಂದು 'ವಾಃ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ವಾರೀ(ನೀರು) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್+ಔ ಮತ್ತು ವಾರ್+ಔ(ಔಟ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಾರ್+ಈ=ವಾರೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ವಾರಿ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾರ್+ಅಸ್(ಜಸ್) ಮತ್ತು ವಾರ್+ಅಸ್(ಶಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿ(7–1–20)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿಃ'(ಇ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಾರ್+ಇ=ವಾರಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಸಪ್ತಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯವರೆಗೆ 'ಅಜಾದಿ' ಮತ್ತು 'ಹಲಾದಿ' ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ರೇಫಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಾರ್– ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ವಾಃ	ವಾರೀ	ವಾರಿ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ವಾಃ	ವಾರೀ	ವಾರಿ
ತೃ.ವಿ.	ವಾರಾ	ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ವಾರೇ	ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ವಾರಃ	ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್	ವಾರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ವಾರಃ	ವಾರೋಃ	ವಾರಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ವಾರಿ	ವಾರೋಃ	ವಾರ್ಷು
ಸಂ. ವಿ.	ಹೇ ವಾಃ!	ಹೇ ವಾರೀ!	ಹೇ ವಾರಿ!

ಸೂಚನೆ: – 'ಚತುರ್' ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲೂ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವನ್ನೇ ತಾಳುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಚತ್ವಾರಿ(2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಚತುರ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳಿಗೆ(ಅಸ್) 'ಶಿ'(ಇ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಚತುರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚತುರ ನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ (7–1–98)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್'(ಆ) ಆಗಮ

ಬಂದು, ಅದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಚತು+ಆ+ರ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರ 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ, ಚತ್ವಾರ್+ಇ= ಚತ್ವಾರಿ ಎಂದುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳಂತೆ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ.

(ರೇಫಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ವಾರ್– ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು)

ವಿಭಕ್ತಿ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರ.ವಿ.	ಚತ್ವಾರಿ
ದ್ವಿ.ವಿ.	ಚತ್ವಾರಿ
ತೃ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭಿಃ
ಚ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಪ.ವಿ.	ಚತುರ್ಭ್ಯಃ
ಷ.ವಿ.	ಚತುರ್ಣ್ಣಾಮ್/ಚತುರ್ಣಾಮ್
ಸ. ವಿ.	ಚತುರ್ಷು

– ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನರೂಪವಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ರೇಫಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

ಇನ್ನು 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಕಿಮ್(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಿಮ್+ಸು ಮತ್ತು ಕಿಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬಂದು 'ಕಿಮ್' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿರೋಣದಿಂದ "ಕಿಮಃ ಕಃ(7–2–103)" ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗದೇ 'ಕಿಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

[ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ಪುಲ್ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದನಂತರ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ]

ಉದಾ– ಕೇ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕಿಮ್+ಔ' ಮತ್ತು 'ಕಿಮ್+ಔಟ್(ಔ)' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕಿಮ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕಿಮಃ ಕಃ(7–2–103)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕ+ಈ ಎಂದಾಗಿ, 'ಗುಣ ಸಂಧಿ'ಯಿಂದ 'ಕೇ'

ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕಾನಿ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಜಸ್(ಅಸ್)' ಮತ್ತು 'ಶಸ್(ಅಸ್)' ಗಳು ಬಂದು 'ಕಿಮ್+ಜಸ್'(ಅಸ್) ಮತ್ತು 'ಕಿಮ್+ಶಸ್'(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ(7–1–20)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿ(ಇ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕಿಮ್+ಇ, ಕಿಮ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವಾಗದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಕಿಮಃ ಕಃ(7–2–103)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿಮ್' ಗೆ 'ಕ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಕ+ಶಿ(ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್(1–1–42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದು, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಕ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ(6–4–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ'(ಕ್)ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕಾ+ನ್+ಇ=ಕಾನಿ ಎಂದಾಗಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಕಾನಿ', 'ಕಾನಿ' ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತೃತೀಯಾ' ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ 'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪಗಳಂತೆ ಇರುವ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ.

'ಮ್'ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ'ಕಿಮ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿ	**ಏಕವಚನ**	**ದ್ವಿವಚನ**	**ಬಹುವಚನ**
ಪ್ರಥಮಾ	ಕಿಮ್	ಕೇ	ಕಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಕಿಮ್	ಕೇ	ಕಾನಿ
ತೃತೀಯ	ಕೇನ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಕಸ್ಮೈ	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಕಸ್ಮಾತ್/ಕಸ್ಮಾದ್	ಕಾಭ್ಯಾಮ್	ಕೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಕಸ್ಯ	ಕಯೋಃ	ಕೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಕಸ್ಮಿನ್	ಕಯೋಃ	ಕೇಷು

ಸಂಬೋಧನ – ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಇದಮ್(2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಇದಮ್+ಸು ಮತ್ತು ಇದಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಭಕ್ತಿಯು 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಇದಮೋ ಮಃ(7–2–108)" ಮತ್ತು "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ(7–2–102)" ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ 'ಇದಮ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಇಮೇ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ ಔ ಮತ್ತು ಇದಮ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಔ' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ)ಆದೇಶವು ಬಂದು, ತ್ಯದಾದಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ದಶ್ಚ(7–2–109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು, ಇಮ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ಇಮೇ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಇಮಾನಿ (2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಇದಮ್+ಶಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ(7–1–20)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿ(ಇ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಇದಮ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, "ದಶ್ಚ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ವ ಬಂದು, ಇಮ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾದೀರ್ಘ' ಬಂದ ಮೇಲೆ ಇಮಾ+ನ್+ಇ=ಇಮಾನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿವರಗೆ ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಮ್–ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಇದಮ್	ಇಮೇ	ಇಮಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಇದಮ್/ಏನತ್	ಇಮೇ/ಏನೇ	ಇಮಾನಿ/ಏನಾನಿ
ತೃತೀಯಾ	ಅನೇನ/ಏನೇನ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಸ್ಮೈ	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಸ್ಮಾತ್/ಅಸ್ಮಾದ್	ಆಭ್ಯಾಮ್	ಏಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಸ್ಯ	ಅನಯೋಃ/ ಏನಯೋಃ	ಏಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಸ್ಮಿನ್	ಅನಯೋಃ/ ಏನಯೋಃ	ಏಷು

ವಾರ್ತಿಕ– ಅನ್ವಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ ವಾ ಏನದ್ವಕ್ತವ್ಯಃ–

ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಮ್, ಟಾ ಮತ್ತು ಓಸ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಇದಮ್' ಮತ್ತು 'ಏತದ್' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಏನತ್' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು)

ಉದಾ–ಏನತ್, ಏನೇ – ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ –'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ 'ಏನತ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅಮ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ (ಸುಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದ್ದರಿಂದ 'ಏನತ್' ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಔಟ್(ಔ) ನಲ್ಲಿ 'ಶೀ(ಈ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು, 'ತ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು ಏನ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು 'ಏನೇ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏನಾನಿ– ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಏನತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏನತ್+ ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಸ್(ಅಸ್) ಗೆ ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಏನತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಂತರ 'ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ' ದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ(ಅ), ಬಂದು ಏನ+ಅ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು, ಏನ+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘಗಳು' ಬಂದು ಏನಾ+ನ್+ಇ= ಏನಾನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಏನೇನ – ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಮ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇದಮ್' ಗೆ 'ಏನತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಏನತ್+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ' ದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ(ಅ) ಬಂದು, ಏನ+ಅ+ಆ(ಟಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು, ಏನ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ ಸ್ಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇನ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಏನ+ಇನ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು ಏನೇನ ಎಂದು ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಓಸ್– ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿ–ವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಇದಮ್+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಏನ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಓಸಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಬಂದು, ಏನೇ+ಓಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏನಯೋಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಏನಯೋಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

***

ಈಗ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅಹಃ–2–(ದಿನ)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಹನ್+ಸು ಮತ್ತು ಅಹಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, "ರೋಽಸುಪಿ(8–2–76)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ(ರ್) ಬಂದು, ಅಹರ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಅಹಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹ್ನೀ/ಅಹನೀ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಹನ್+ಔ, ಮತ್ತು ಅಹನ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅದು

ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ(6–4–136)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ-ಕಾರೊತ್ತರವರ್ತೀ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಲೋಪ' ಬಂದು ಅಹ್ನ್+ಈ=ಅಹ್ನೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪವಾಗದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಹನ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಹನೀ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹಾನಿ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಹನ್+ಜಸ್ ಮತ್ತು ಅಹನ್+ಶಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಶಿ(ಇ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಹನ್+ಇ, ಮತ್ತು ಅಹನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನದ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, 'ಉಪಧಾದೀರ್ಘ'ವಾಗಿ ಅಹಾನ್+ಇ=ಅಹಾನಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅಹ್ನಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಹನ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ(6–4–134)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹ್ನ್+ಆ= ಅಹ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 364. ಅಹನ್ (8.2.68)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಹನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರುಃ ಪದಾಂತೇ। ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್। ದಂಡಿ। ದಂಡಿನೀ। ದಂಡೀನಿ ವಾ॥ **ಸಂಬುದ್ಧೌ ನಪುಂಸಕಾನಾಂ ನಲೋಪೋ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ॥**

ಹೇ ದಂಡಿನ್॥ ಹೇ ದಂಡಿ॥ ಹೇ ದಂಡಿನೀ॥ ಹೇ ದಂಡೀನಿ॥ ದಂಡಿನಾ। ದಂಡಿಭ್ಯಾಮ್। ಸುಪಥಿ। ಟೇರ್ಲೋಪಃ॥ ಸುಪಥೀ। ಸುಪನ್ಥಾನಿ। ಊರ್ಕ್, ಊರ್ಗ್। ಊರ್ಜೀ। ಊರ್ನ್ಜಿ। ನರಜಾನಾಮ್। ಸಂ0ಯೋಗಃ॥ ತತ್। ತೇ। ತಾನಿ। 0ಯತ್। 0ಯೇ। 0ಯಾನಿ। ಏತತ್। ಏತೇ। ಏತಾನಿ।ಗವಾಕ್,ಗವಾಗ್। ಗೋಚೀ। ಗವಾಞ್ಚಿ। ಪುನಸ್ತದ್ವತ್। ಗೋಚಾ। ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಶಕೃತ್। ಶಕೃತೀ। ಶಕೃಂತಿ। ದದತ್।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಸಸಜುಷೋ ರುಃ (8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ (8–2–29)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು "ಪದಸ್ಯ(ಸಿ.ಕೌ.8.1.16)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ(1–1–52)" ಎಂಬುದು ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ–ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿ 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್ –ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಹನ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ(1–4–17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪ(ಅಹನ್)ಕ್ಕೆ 'ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬಂದು, 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅಹರ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಶಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರು' ಗೆ 'ಉತ್ವ'ಬಂದು, ಅಹ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು, ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು

ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಹೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಅಲ್ಲೋಪೋऽನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಅಹ್ನೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಅಹ್ನಿ– ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಙಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹ್ನಿ ಮತ್ತು ಅಹನಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

('ನ್'ಕಾರಾನ್ತ 'ಅಹನ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅಹಃ	ಅಹ್ನೀ/ಅಹನೀ	ಅಹಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅಹಃ	ಅಹ್ನೀ/ಅಹನೀ	ಅಹಾನಿ
ತೃತೀಯಾ	ಅಹ್ನಾ	ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅಹೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಹ್ನೇ	ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅಹೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಹ್ನಃ	ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್	ಅಹೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಹ್ನಃ	ಅಹ್ನೋಃ	ಅಹ್ನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಹ್ನಿ/ಅಹನಿ	ಅಹ್ನೋಃ	ಅಹಃಸು/ಅಹಸ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಅಹಃ!	ಹೇಅಹ್ನೀ/ ಹೇಅಹನೀ!	ಹೇ ಅಹಾನಿ!

ಉದಾ–ದಣ್ಡಿ(ದಣ್ಡವುಳ್ಳವರ ಕುಲ)–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದಣ್ಡಿನ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ದಣ್ಡಿನ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ನಂತರ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ(8–2–7)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ದಣ್ಡಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಣ್ಡಿನೀ –ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದಣ್ಡಿನ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಔ' ಟ್ ಗೆ ಶೀ(ಈ) ಆದೇಶ ಬಂದು ದಣ್ಡಿನ್+ಈ=ದಣ್ಡಿನೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದಣ್ಡೀನಿ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ದಣ್ಡಿನ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ದಣ್ಡಿನ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ದಣ್ಡಿನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ(6–4–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ದಣ್ಡೀನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ(1–4–17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಸಂಜ್ಞಾ' ಬಂದು, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ(8–2–7)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮ್ಬೋಧನ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ(1–1–63)" ಸೂತ್ರವು ಅನಿತ್ಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ನ್'ಕಾರಾನ್ತ 'ದಣ್ಡಿನ್' ಶಬ್ದದರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದಣ್ಡೀ	ದಣ್ಡಿನೀ	ದಣ್ಡೀನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ದಣ್ಡೀ	ದಣ್ಡಿನೀ	ದಣ್ಡೀನಿ
ತೃತೀಯ	ದಣ್ಡಿನಾ	ದಣ್ಡಿಭ್ಯಾಮ್	ದಣ್ಡಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದಣ್ಡಿನೇ	ದಣ್ಡಿಭ್ಯಾಮ್	ದಣ್ಡಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದಣ್ಡಿನಃ	ದಣ್ಡಿಭ್ಯಾಮ್	ದಣ್ಡಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದಣ್ಡಿನಃ	ದಣ್ಡಿನೋಃ	ದಣ್ಡಿನಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದಣ್ಡಿನಿ	ದಣ್ಡಿನೋಃ	ದಣ್ಡಿಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ದಣ್ಡಿ!/ ಹೇ ದಣ್ಡಿನ್!	ಹೇ ದಣ್ಡಿನೀ!	ಹೇ ದಣ್ಡೀನಿ!

ಉದಾ–ಸುಪಥಿ(2)(ಸುಂದರವಾದ ರಸ್ತೆಗಳುಳ್ಳ ನಗರ)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪಥಿನ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ಸುಪಥಿನ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ(8–2–7)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸುಪಥಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸುಪಥೀ(2)–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪಥಿನ್+ಔ, ಸುಪಥಿನ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಔ' ಗೆ ಶೀ (ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, "ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ(7–1–88)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಇನ್)ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಪಥ್+ಈ=ಸುಪಥೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸುಪನ್ಥಾನಿ(2)–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪಥಿನ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಸುಪಥಿನ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್' ಗಳಿಗೆ ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ' ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ,

"ಇತೋऽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ(7–1–86)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಸುಪಥನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಥೋನ್ಥಃ(7–1–87)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನ್ಥ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುಪನ್ಥ್+ಅ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ(6–4–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವು ಬಂದು, ಸುಪನ್ಥಾನ್+ಇ=ಸುಪನ್ಥಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಮುಂದಿನ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು, "ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ(7–1–88)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಕ್ಷರಜೋಡಣೆಯಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದ ಸಂಜ್ಞಾ' ಬಂದು, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ(8–2–7)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗದ 'ಸುಪಥಿನ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು.

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುಪಥಿ	ಸುಪಥೀ	ಸುಪನ್ಥಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಸುಪಥಿ	ಸುಪಥೀ	ಸುಪನ್ಥಾನಿ
ತೃತೀಯ	ಸುಪಥಾ	ಸುಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪಥಿಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುಪಥೇ	ಸುಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪಥಿಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸುಪಥಃ	ಸುಪಥಿಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪಥಿಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸುಪಥಃ	ಸುಪಥೋಃ	ಸುಪಥಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುಪಥಿ	ಸುಪಥೋಃ	ಸುಪಥಿಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಸುಪಥಿ! ಹೇ ಸುಪಥಿನ್!	ಹೇ ಸುಪಥೀ!	ಹೇ ಸುಪನ್ಥಾನಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ನ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

***

ಈಗ 'ಜ್' ಕಾರಾನ್ತಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಊರ್ಕ್/ಊರ್ಗ್(ಬಲ ಅಥವಾ ತೇಜಸ್ಸು)–ಊರ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಕ್ವಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಸರ್ವಾಪಹಾರವಾಗಿ ಊರ್ಜ್ ಶಬ್ದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಊರ್ಜ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು

ಊರ್ಜ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಊರ್ಜ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ(8–2–30)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು, 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಊರ್ಕ್, ಊರ್ಗ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ– "ರಾತ್ಸಸ್ಯ (8–2–24)" ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವರ್ಣಗಳಿಗಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಊರ್ಜಿ (2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಊರ್ಜ್+ಔ, ಮತ್ತು ಊರ್ಜ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ'ಗೆ ಶೀ(ಈ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಜ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಊರ್ಜೀ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಊನ್ರ್ಜಿ(2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಊರ್ಜ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಊರ್ಜ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಊರ್ಜ್+ಇ ಮತ್ತು ಊರ್ಜ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ (7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮವು ಮಿತ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ನ್' ಕಾರವು, 'ಊ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ಊನ್ರ್ಜ್+ಇ=ಊನ್ರ್ಜಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ (ನ್ ಕಾರ ರ್ ಕಾರ ಜ್–ಗಳು ಸೇರಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಾಗಿದೆ).

ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ರೂಪಗಳು, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಊರ್ಜಾ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪದಸಂಜ್ಞಾ' ಬಂದು, "ಚೋಃ ಕುಃ(8–2–30)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುತ್ವ(ಗ್)' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

('ಜ್' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ 'ಊರ್ಜ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಊರ್ಕ್/ಊರ್ಗ್	ಊರ್ಜೀ	ಊನ್ರ್ಜಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಊರ್ಕ್/ಊರ್ಗ್	ಊರ್ಜೀ	ಊನ್ರ್ಜಿ
ತೃತೀಯ	ಊರ್ಜಾ	ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಊರ್ಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಊರ್ಜೇ	ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಃ

ಪಞ್ಚಮೀ	ಊರ್ಜಃ	ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಊರ್ಜಃ	ಊರ್ಜೋಃ	ಊರ್ಜಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಊರ್ಜಿ	ಊರ್ಜೋಃ	ಊರ್ಕ್ಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇಊರ್ಕ್!/ ಹೇ ಊರ್ಗ್!	ಹೇ ಊರ್ಜೀ!,	ಹೇ ಊನ್ರ್ಜಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಜ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

***

ಈಗ 'ತ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ತತ್(2)– ಇದು ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತತ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ತತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ತತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತೇ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತತ್+ಔ ಮತ್ತು ತತ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ ಶೀ(ಈ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ತತ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ(7–2–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ+ಅ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು ತ+ಈ ಎಂದಾಗಿ ಗುಣಸಂಧಿಯಿಂದ ತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ತಾನಿ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ತತ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ತತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ತತ್+ಇ ಮತ್ತು ತತ್+ಇ, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ(7–2–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ತ+ಅ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್'(ನ್) ಆಗಮವು ಮಿತ್ ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು, ತ+ಅ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರರೂಪ ಬಂದು, ತ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ(6–4–8)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ತಾ+ನ್+ಇ=ತಾನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಙ್ಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ತ್' ಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ
'ತತ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು).

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ತತ್/ತದ್	ತೇ	ತಾನಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ತತ್/ತದ್	ತೇ	ತಾನಿ
ತೃತೀಯ	ತೇನ	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೈಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತಸ್ಮೈ	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೇಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ತಸ್ಮಾತ್	ತಾಭ್ಯಾಮ್	ತೇಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ತಸ್ಯ	ತಯೋಃ	ತೇಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತಸ್ಮಿನ್	ತಯೋಃ	ತೇಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನರೂಪವು ಇರುವದಿಲ್ಲ.		

ಇದೇ ತರಹ ಯತ್ ಶಬ್ದವು ಯತ್, ಯೇ, ಯಾನಿ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ತ್' ಕಾರಾಂತ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

***

'ಚ್' ಕಾರಾಂತ 'ಗೋ' ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್'
ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಗವಾಕ್,ಗವಾಗ್–ಇದು ಗೋ–ಪೂರ್ವಕ 'ಅಞ್ಚ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ. "ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್ಸ್ರಗ್ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚುಯುಜಿಕ್ರುಞ್ಚಾಂ ಚ (3–2–59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ವಿನ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, 'ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ' ಗೋ+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. 1.ಗತಿ, 2.ಪೂಜಾ. ಗತಿ–ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾ ಕ್ಙಿತಿ(6–4–24)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಮೊದಲು 'ಞ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಸ್ಥಾನೀಯಾಗಿದ್ದ) 'ನ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋ+ಅಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು ಸು(ಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಗೆ 'ಗಾಂ ಅಞ್ಚತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಗೋವಿದೆಯೋ ಅದರ ಹಿಂದೆ ಚಲಿಸುವ ಕುಲ' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

2. ಪೂಜಾ–ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ಆಕಳು, ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂಜೆ ಮಾಡುವ ಕುಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವರದರಾಜರು ತಮ್ಮ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾನ್ತ ಕೌಮುದೀ'ಯಲ್ಲಿ 'ಗತ್ಯರ್ಥ' ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ–ಗವಾಕ್,ಗವಾಗ್– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ –ಗೋ+ಅಚ್+ಸು ಮತ್ತು ಗೋ+ಅಚ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ(8–2–62) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ 'ಕುತ್ವ'ವು "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್(8–2–1)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೋಃ ಕುಃ(8–2–30) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕುತ್ವ' ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರವಾಗಿ ಗೋ+ಅಕ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8.2.36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು, ಗೋ+ಅಗ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ "ವಾವಸಾನೇ(8–4–56)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬಂದು ಗೋ+ಅಕ್, ಗೋ+ಅಗ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸಂಧಿಯ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಮೂರು, ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಆರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ(6–1–123)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗೋನಲ್ಲಿರುವ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಗವ+ಅಕ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಗವಾಕ್ ಎಂಬ ಒಂದನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.ಅವಙ್–ಆದೇಶವು ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ(6–1–122)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಬಂದು ಗೋಅಕ್ ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು' ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ(6–1–109)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪೂರ್ವ ರೂಪವು' ಬಂದು ಗೋಽಕ್ ಎಂಬ ಮೂರನೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರೂ ರೂಪಗಳು "ವಾವಸಾನೇ(8–4–56) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಚರ್ತ್ವ ಬಾರದೇ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗವಾಗ್, ಗೋಅಗ್, ಗೋಽಗ್ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಹೀಗೆ ಗವಾಕ್–ಗವಾಗ್, ಗೋಅಕ್–ಗೋಅಗ್, ಗೋಽಕ್–ಗೋಽಗ್ ಎಂದು ಒಟ್ಟು ಆರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗೋಚೀ(2)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಚ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಗೋ+ಅಚ್+ಈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಶೀ(ಈ) ಗೆ 'ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಾರದೇ ಇದು(ಈ) ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದ–ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು "ಅಚಃ(6–4–138)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಗೋಚ್+ಇ=ಗೋಚೀ ಎಂಬ ಒಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ಗೋ+ಅಚ್+ಈ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪ ವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ(6–1–123)", "ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ(6–1–122)"

ಮತ್ತು "ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ(6–1–109) ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಇರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಗವಾಞ್ಚಿ, ಗೋಅಞ್ಚಿ, ಗೋಽಞ್ಚಿ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಚ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಗೋ+ಅಚ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಶಸ್(ಅಸ್) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, "ಜಸ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ(7–1–70)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ+ಅಚ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಮೇಲೂ 'ಶಿ' ಗೆ "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ (1–1–42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮ–ಸ್ಥಾನ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ(7–1–70)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್(ನ್)ಆಗಮ 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, "ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ(1–1–47)" ಸೂತದಿಂ್ರದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು, ಗೋ+ಅನ್+ಚ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ(8–3–24)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ಚ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ, "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ(8–4–58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸವರ್ಣವು' 'ಞ್' ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಇ=ಗೋ+ಅಞ್ಚೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ)– 'ಅಞ್ಚಿ' ಅಂದರೆ ಅವಙ್(ಅವ) ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಗವ+ಅಞ್ಚಿ ಎಂದಾಗಿ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ' ಗವಾಞ್ಚಿ ಎಂದು ಒಂದನೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಞ್ಚಿ=ಗೋಅಞ್ಚಿ ಎಂದು ಎರಡನೇಯ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಅಞ್ಚಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ' ಗೋಽಞ್ಚಿ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 3 ರೂಪಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ 3 ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಗೋಚಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಚ್+ಟಾ(ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದ ಮೇಲೆ "ಅಚಃ(6–4–138)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗೋ+ಚ್+ಆ=ಗೋಚಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ ಗೋಚೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್,ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭ'ಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದೇಯಿರುವುದರಿಂದ' ಅಚಃ(6–4–138) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (1–4–17)"

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು' ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ+ಅಚ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ(8–2–30)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8–2–36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಕ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗೋ+ಅಗ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 1. ಅವಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಗವ+ಅಗ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘದಿಂದ' ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 2. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದಾಗ, ಗೋ+ಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್=ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 3. ಗೋ+ಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪೂರ್ವರೂಪ' ಬಂದು, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗೋಚೇ, ಗೋಚಃ–ಚತುರ್ಥೀ, ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಗೋ+ಅಚ್+ಙೇ(ಏ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಗೋಚೇ ಎಂದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಗೋ+ಅಚ್+ಙಸಿ(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗೋಚಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ – ಚತುರ್ಥೀ, ಪಞ್ಚಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಃ ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಃ–ಚತುರ್ಥೀ, ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಃ, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗೋಚಃ, ಗೋಚೋಃ– ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಙಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ "ಅಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಚಃ ಎಂದೂ, ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಚೋಃ ಎಂದೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಚಾಮ್ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗೋಚಿ, ಗೋಚೋಃ–ಸಪ್ತಮೀ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಚಿ ಎಂದೂ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಚೋಃ ಎಂದೂ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಕ್ಷು,ಗೋಅಕ್ಷು,ಗೋಽಕ್ಷು –ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಚ್+ ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8.2.36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್'

ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಕಾರ ಬಂದು, ಗೋ+ಅಜ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರಿ ಚ(8-4-55)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರವು ಬಂದು, ಗೋ+ಅಚ್+ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತದನಂತರ ಆ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಗೋ+ಅಕ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಗವಾಕ್ಷು, ಗೋಅಕ್ಷು, ಗೋಽಕ್ಷು ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಮ್ಬೋಧನ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋಅಞ್ಚ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಗವಾಕ್, ಗವಾಗ್ ಗೋಚೀ	ಗವಾಞ್ಚೌ ಗೋಅಕ್, ಗೋಅಗ್	ಗೋಅಞ್ಚೌ, ಗೋಽಕ್,ಗೋಽಗ್, ಗೋಽಞ್ಚೌ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಗವಾಕ್, ಗವಾಗ್ ಗೋಚೀ	ಗವಾಞ್ಚೌ ಗೋಅಕ್, ಗೋಅಗ್ ಗೋಅಞ್ಚೌ	ಗೋಽಕ್, ಗೋಽಗ್, ಗೋಽಞ್ಚೌ
ತೃತೀಯಾ	ಗೋಚಾ ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗವಾಗ್ಭಿಃ ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಅಗ್ಭಿಃ, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಽಗ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಗೋಚೇ ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ, ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಃ ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಗೋಚಃ, ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ	ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಅಗ್ಭ್ಯಃ	ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಗೋಽಗ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಗೋಚಃ	ಗೋಚೋಃ	ಗೋಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಗೋಚಿ,ಗೋಚೋಃ	ಗವಾಕ್ಷು	ಗೋಅಕ್ಷು, ಗೋಽಕ್ಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಗವಾಕ್, ಹೇ ಗವಾಗ್,	ಹೇ ಗೋಚೀ, ಹೇ ಗೋಅಗ್,	ಹೇಗವಾಞ್ಚೌ, ಹೇಗೋಅಞ್ಚೌ,

ಹೇ ಗೋಅಕ್, ಹೇ ಗೋಽಗ್ ಹೇ ಗೋಽಞ್ಚಿ
ಹೇ ಗೋಽಕ್

ಸೂಚನೆ– ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೂಪಗಳೆಲ್ಲ ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು.

ಸೂಚನೆ– ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವಾದ ಪೂಜಾರ್ಥಕ ಗೋಪೂರ್ವಕ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು ನಾಞ್ಚೇಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್(6–4–30) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ 'ಲೋಪದ' ನಿಷೇಧವಾದ ನಂತರ ಗೋ+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ–ಗವಾಙ್,ಗೋಅಙ್,ಗೋಽಙ್– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಸು (ಸ್) ಮತ್ತು ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು(ಸ್)' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ(8–2–23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲೋಪ' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರದ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದು 'ಞ್' ಕಾರವಾಗಿತ್ತು. 'ಚ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ, 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಞ್' ಕಾರವು 'ನ್' ಕಾರದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಗೋ+ಅನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ(8–2–62)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ(ಙ್) ಬಂದು ಗೋ+ಅಙ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರೂ ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂದರೆ 1. ಅವಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ, ಗವಾಙ್, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು, ಗೋಅಙ್ ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವರೂಪ' ದಿಂದ ಗೋಽಙ್ ಹೀಗೆ ಗವಾಙ್, ಗೋಅಙ್, ಗೋಙ್ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ "ಅಚಃ(6–4–138)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ನಂತರ ಅದು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ನಾಞ್ಚೇಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್(6–4–30)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರ ರೂಪವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಞ್ಚೀ, ಗೋಅಞ್ಚೀ, ಗೋಞ್ಚೀ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಔ, ಮತ್ತು ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಔಟ್ (ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಈ=ಗೋ+ಅಞ್ಚೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅವಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ', 'ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ' ಮತ್ತು 'ಪೂರ್ವರೂಪ' ಸಂಧಿಗಳಾಗಿ, ಗವಾಞ್ಚೀ, ಗೋಅಞ್ಚೀ, ಗೋಽಞ್ಚೀ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಞ್ಚಿ, ಗೋಅಞ್ಚಿ, ಗೋಽಞ್ಚಿ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ , ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್' ಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ(7–1–70)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ, ಯಾವ ಝಲ್– ವರ್ಣಕ್ಕೆ ನುಮ್ ವಿಧಾನವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯೋ, ಆ ಝಲ್ ವರ್ಣವು ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ "ಝಲ್" ವರ್ಣವು 'ಹಲ್'ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂದರೆ 'ಅಚ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಇ=ಗೋ ಅಞ್ಚಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಂಧಿಗಳಾಗಿ ಗವಾಞ್ಚಿ, ಗೋಅಞ್ಚಿ, ಗೋऽಞ್ಚಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಞ್ಚಾ, ಗೋಅಞ್ಚಾ, ಗೋऽಞ್ಚಾ– ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್+ ಅಞ್ಚ್+ಟಾ (ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವರೂಪಗಳು ಬಂದು ಸಂಧಿಗಳಾಗಿ ಗವಾಞ್ಚಾ, ಗೋಅಞ್ಚಾ, ಗೋऽಞ್ಚಾ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಗವಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್,ಗೋऽಙ್ಭ್ಯಾಮ್– ತೃತೀಯಾ,ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ(8–2–23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪವಾಗಿ' 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಞ್' ಕಾರವು 'ನ್' ಕಾರದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ+ಅನ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ(8–2–62)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಙ್) ಬಂದು, 'ಙ್' ಕಾರ ಆಗಿ ಗೋ+ಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ 1. ಅವಙ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, 2. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಮತ್ತು 3. ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಗವಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್, ಗೋऽಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ತರಹ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಗವಾಙ್ಭಿಃ, ಗೋಅಙ್ಭಿಃ, ಗೋऽಙ್ಭಿಃ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಥೀ, ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗವಾಞ್ಚೇ, ಗೋಅಞ್ಚೇ ಮತ್ತು ಗೋऽಞ್ಚೇ ಎಂಬರೂಪಗಳು ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗವಾಞ್ಚಃ,

ಗೋಅಞ್ಚಃ ಮತ್ತು ಗೋऽಞ್ಚಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಚತುರ್ಥೀ ಮತ್ತು ಪಞ್ಚಮೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಭ್ಯಸ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಮೇಲೆ ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗೋ+ಅಜ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮೂರು ಸಂಧಿಗಳಿಂದ ಗವಾಙ್ಭ್ಯಃ, ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಃ ಮತ್ತು ಗೋऽಙ್ಭ್ಯಃ ಎಂದು ಮೂರು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಙಸ್(ಅಸ್) , ಓಸ್, ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ– ಸಪ್ತಮೀ, ಏಕವಚನ, ದ್ವಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಙಿ' 'ಓಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು(ಅಜಾದಿ) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಗೋ+ಅಞ್ಚ್+ಸುಪ್(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಙ್' ಕಾರ ಬರುವವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ನಂತರ 'ಙ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸುಪ್(ಸು)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ **"ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್ಟುಕ್ ಶರಿ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವಾಗಿ ಕುಕ್(ಕ್) ಆಗಮ ಬಂದು **"ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್"** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಖ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅವಙ್ಗಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗವಾಙ್ಖ್ಷು, ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ಗವಾಙ್ಕ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ (ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು **"ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿದೆ). ಮೂರನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ ಮಾತ್ರ ಬಂದು, ಗವಾಙ್ಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು 'ಅವಙ್' ಆದೇಶದಿಂದ ಬಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ರೂಪಗಳು. ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು.

ಎರಡನೇ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಇರುತ್ತದೆ ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಮೊದಲನೇ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ 'ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಗೆ' ಸೇರಿದ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನ ಕೋಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಮೊದಲೆರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗೋಅಞ್ಚ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಗವಾಙ್	ಗವಾಞ್ಚೌ	ಗವಾಞ್ಚಃ
	ಗೋಅಙ್	ಗೋಅಞ್ಚೌ	ಗೋಅಞ್ಚಃ
	ಗೋಽಙ್	ಗೋಽಞ್ಚೌ	ಗೋಽಞ್ಚಃ
ದ್ವಿತೀಯ	ಗವಾಙ್	ಗವಾಞ್ಚೌ	ಗವಾಞ್ಚಃ
	ಗೋಅಙ್	ಗೋಅಞ್ಚೌ	ಗೋಅಞ್ಚಃ
	ಗೋಽಙ್	ಗೋಽಞ್ಚೌ	ಗೋಽಞ್ಚಃ
ತೃತೀಯಾ	ಗವಾಞ್ಚಾ	ಗವಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗವಾಙ್ಭಿಃ
	ಗೋಅಞ್ಚಾ	ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಅಙ್ಭಿಃ
	ಗೋಽಞ್ಚಾ	ಗೋಽಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಽಙ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಗವಾಞ್ಚೇ	ಗವಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗವಾಙ್ಭ್ಯಃ
	ಗೋಅಞ್ಚೇ	ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಃ
	ಗೋಽಞ್ಚೇ	ಗೋಽಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಽಙ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಗವಾಞ್ಚಃ	ಗವಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗವಾಙ್ಭ್ಯಃ
	ಗೋಅಞ್ಚಃ	ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಅಙ್ಭ್ಯಃ
	ಗೋಽಞ್ಚಃ	ಗೋಽಙ್ಭ್ಯಾಮ್	ಗೋಽಙ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಗವಾಞ್ಚಃ	ಗವಾಞ್ಚೋಃ	ಗವಾಞ್ಚಾಮ್
	ಗೋಅಞ್ಚಃ	ಗೋಅಞ್ಚೋಃ	ಗೋಅಞ್ಚಾಮ್
	ಗೋಽಞ್ಚಃ	ಗೋಽಞ್ಚೋಃ	ಗೋಽಞ್ಚಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಗವಾಞ್ಚಿ	ಗವಾಞ್ಚೋಃ,	ಗವಾಙ್ಷು
	ಗೋಅಞ್ಚಿ	ಗೋಅಞ್ಚೋಃ,	ಗವಾಙ್ಕ್ಷು,
	ಗೋಽಞ್ಚಿ	ಗೋಽಞ್ಚೋಃ,	ಗವಾಙ್ಷು
	ಗೋಅಙ್ಖ್ಷು	ಗೋಅಙ್ಕ್ಷು,	ಗೋಅಙ್ಷು
	ಗೋಽಙ್ಖ್ಷು	ಗೋಽಙ್ಕ್ಷು,	ಗೋಽಙ್ಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಗವಾಙ್!	ಹೇ ಗವಾಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಗವಾಞ್ಚಃ !
	ಹೇ ಗೋಅಙ್!	ಹೇಗೋಅಞ್ಚೌ	ಹೇಗೋಅಞ್ಚಃ!
	ಹೇ ಗೋಽಙ್ !	ಹೇ ಗೋಽಞ್ಚೌ!	ಹೇ ಗೋಽಞ್ಚಃ!

'ಚ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿದವು

ಇನ್ನು ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಅಲ್ಲದ 'ತ್' ಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶಕೃದ್,ಶಕೃತ್–(ಮಲ)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಶಕೃತ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ಶಕೃತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಶಕೃತ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಶಕೃದ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಶಕೃತ್ ಮತ್ತು ಶಕೃದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಶಕೃತೀ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಶಕೃತ್+ಔ ಮತ್ತು ಶಕೃತ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಬಂದು, ಶಕೃತ್+ಈ=ಶಕೃತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶಕೃನ್ತಿ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕೃತ್ +ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಶಕೃತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗಳಿಗೆ 'ಇ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಶಕೃತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಬಂದು, ಶಕೃ+ನ್+ತಿ=ಶಕೃನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾದಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಶಕೃತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಮ್ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರ ಬಂದು ಶಕೃದ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇದ್ದಾಗ, ಶಕೃದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ 'ಶಕೃತ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಶಕೃತ್,ಶಕೃದ್	ಶಕೃತೀ	ಶಕೃನ್ತಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಶಕೃತ್,ಶಕೃದ್	ಶಕೃತೀ	ಶಕೃನ್ತಿ
ತೃತೀಯ	ಶಕೃತಾ	ಶಕೃದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಶಕೃದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಶಕೃತೇ	ಶಕೃದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಶಕೃದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಶಕೃತಃ	ಶಕೃದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಶಕೃದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಶಕೃತಃ	ಶಕೃತೋಃ	ಶಕೃತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಶಕೃತಿ	ಶಕೃತೋಃ	ಶಕೃತ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಶಕೃತ್!, ಹೇ ಶಕೃದ್!	ಹೇ ಶಕೃತೀ!	ಹೇ ಶಕೃನ್ತಿ!

ಸೂಚನೆ- 'ತ್' ಕಾಕಾರಾನ್ತ 'ಯಕೃತ್' ಶಬ್ದವು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದದತ್,ದದದ್(ದಾನಿಯ ಕುಲ)- ಡು-ದಾಞ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಶತೃ(ಅತ್)'ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದಾ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ,'ಶ್ಲು ಗೆ (ಲೋಪ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ದಾದಾ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ದಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಸು' ಸೇರಿಸಿ ದದತ್+ಸು ಮತ್ತು ದದತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು, ದದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ದದದ್ ಎಂದಾಗಿ ಮತ್ತೆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್' ಬಂದು, ದದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದದತ್, ಮತ್ತು ದದದ್ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ದದತೀ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದದತ್+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7-1-19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಬಂದು, ದದತ್+ಈ=ದದತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ'ನುಮ್'ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 365. ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ (7.1.79)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ ಪರಃ 0ಯಃ ಶತಾ ತದಂತಸ್ಯ ಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ವಾ ನುಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ। ದದ ನ್ತಿ। ದದತಿ। ತುದತ್।

ಅ.ವೃ.- "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ(7-1-78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶತುಃ', "ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ(7-1-58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಮತ್ತು "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇsಧಾತೋಃ(7-1-70)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಅಭ್ಯಸ್ತ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃ-ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಙ್ಗ-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

"ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ(7-1-72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ನುಮ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ(7-1-78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದನ್ನು ವಿಕಲ್ಪ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ದದನ್ತಿ-ದದತಿ- ದದತ್ ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ದದತ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ದದತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ'

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿ' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು, ದದತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ "ಉಭೇಅಭ್ಯಸ್ತಮ್(6–1–5)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬಂದು, "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ(7–1–78)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧವಾದಮೇಲೆ, "ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ನುಮ್(ನ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ದದನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ದದನ್ತಿತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಪರಸವರ್ಣ' ಬಂದು, ದದನ್ತ್+ಇ=ದದನ್ತಿ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದದತಿ ಎಂಬ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗದೇ, ಕೇವಲ ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆ ಯಿಂದ ದದತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, 'ದ್' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ದದತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದದತ್, ದದದ್	ದದತೀ	ದದನ್ತಿ,ದದತಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ದದತ್, ದದದ್	ದದತೀ	ದದನ್ತಿ,ದದತಿ
ತೃತೀಯ	ದದತಾ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದದತೇ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದದತಃ	ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದದದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ದದತಃ	ದದತೋಃ	ದದತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದದತಿ	ದದತೋಃ	ದದತ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ದದತ್, ಹೇದದದ್!	ಹೇ ದದತೀ!	ಹೇದದನ್ತಿ!, ಹೇ ದದತಿ!

ಉದಾ– ತುದತ್, ತುದದ್– (ದುಃಖವನ್ನುಕೊಡುವಂತಹ ಕುಲ.) 'ತುದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶತೃ(ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ತುದತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತುದತ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ತುದತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್(7–1–33)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳಿಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು, ತುದತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ತುದದ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು, ತುದತ್ ಮತ್ತು ತುದದ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ'ನುಮ್'ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 366. ಆಚ್ಛೀನದ್ಯೋರ್ನುಮ್(7.1.80)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅವರ್ಣಾಂತಾತ್ ಅಙ್ಗಾತ್ ಪರಃ ೦ಯಃ ಶತುಃ ಅವ೦ಯವಃ ತದಂತಸ್ಯ ನುಮ್ ವಾ ಶೀನದ್ಯೋಃ। ತುದಂತೀ। ತುದತೀ। ತುದಂತಿ।

ಪ.ಛೇ.- ಆತ್, ಶೀನದ್ಯೋಃ, ನುಮ್।

ಅ.ವ್ಯ.- "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ(7–1–87)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶತುಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಮತ್ತು "ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ(7–1–79)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ'ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ(6–4–1)" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅ' ವರ್ಣಾನ್ತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಶತೃ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವಾಂಗಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶೀ' ಅಥವಾ 'ನದೀ' ಸಂಜ್ಞೆವುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ – ಉದಾ– ತುದನ್ತೀ, ತುದತೀ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿ–ವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ತುದತ್+ಔ ಮತ್ತು ತುದತ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಔ' ಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಆದೇಶವು ಬಂದು, ತುದತ್+ಶೀ(ಈ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಈ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ತುದನ್‌ತ್+ಈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ತುದನ್‌ತ್+ಈ=ತುದನ್ತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನುಮಾಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತುದತೀ ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ,

ಉದಾ–ತುದನ್ತಿ(2) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ತುದತ್+ಜಶ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ತುದತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ತುದತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ನ ನಂತರ ಬಂದು, ತುದನ್‌ತ್+ಇ=ತುದನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು, ತುದನ್ತಿ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಾ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ತುದತಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್ತ್ವ' ಬಂದು, ತುದದ್‌ಭ್ಯಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ದದತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ತುದತ್, ತುದದ್	ತುದನ್ತೀ,ತುದತೀ	ತುದನ್ತಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ತುದತ್, ತುದದ್	ತುದನ್ತೀ,ತುದತೀ	ತುದನ್ತಿ
ತೃತೀಯಾ	ತುದತಾ	ತುದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುದದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ತುದತೇ	ತುದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುದದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ತುದತಃ	ತುದದ್ಭ್ಯಾಮ್	ತುದದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ತುದತಃ	ತುದತೋಃ	ತುದತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ತುದತಿ	ತುದತೋಃ	ತುದತ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ತುದತ್!, ಹೇ ತುದದ್!	ಹೇ ತುದನ್ತೀ!, ಹೇ ತುದತೀ!	ಹೇ ತುದನ್ತಿ!

ಉದಾ– ಪಚದ್, ಪಚತ್– (ಪಾಕ ಮಾಡುವವರ ಕುಲ). –'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪಚ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು, ಪಚತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬಂದು–

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಚತ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ಪಚತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಪಚತ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ(8.2.36)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಚದ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು ಪಚತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಪಚದ್, ಪಚತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

('ನುಮ್'ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ – 367. ಶಪ್–ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್। (7.1.81)

ವೃತ್ತಿಃ–ಶಪ್–ಶ್ಯನೋಃ ಆತ್ ಪರಃ ಯಃ ಶತುಃ ಅವಯವಃ ತದಂತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ನುಮ್ ಶೀನದ್ಯೋಃ। ಪಚಂತೀ। ಪಚಂತಿ। ದೀವ್ಯತ್। ದೀವ್ಯಂತೀ। ದೀವ್ಯಂತಿ। ಧನುಃ। ಧನುಷೀ। (342) ಸಾಂತಾಇತಿ ದೀರ್ಘಃ। (352) **ನುಮ್ವಿಸರ್ಜನೀಯ** ಇತಿ ಷಃ। ಧನೂಂಷಿ। ಧನುಷಾ। ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಏವಂ ಚಕ್ಷು–ರ್ಹವಿರಾದಯಃ। ಪಯಃ। ಪಯಸೀ। ಪಯಾಂಸಿ। ಪಯಸಾ। ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್। ಸುಪುಮ್। ಸುಪುಂಸೀ। ಸುಪುಮಾಂಸಿ।

ಅದಃ। ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಮ್। ಉತ್ವ-ಮತ್ವೇ। ಅಮೂ।ಅಮೂನಿ। ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್।

॥ಇತಿ ಹಲನ್ತ-ನಪುಂಸಕಲಿಂಙ್ಗ ಪ್ರಕರಣಂ (10) ॥

॥ಹಲ್ಲಿಙ್ಗ ಪ್ರಕರಣಂ ಸಮಾಪ್ತಮ್॥

***

ಪ.ಛೇ. – ಶಪ್, ಶ್ಯನೋಃ, ನಿತ್ಯಮ್।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಆಚ್ಛೀನದ್ಯೋರ್ನುಮ್(7-1-80)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಮತ್ತು 'ನುಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, ಹಾಗೆಯೇ "ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ(7-1-87)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶತುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಶಪ್ ಮತ್ತು ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ 'ಅ'ವರ್ಣಗಳಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವಾಂತದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಚನ್ತೀ- 'ಪಚ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದನಂತರ, 'ಶತೃ(ಅತ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪಚ್+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು, ಪಚತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ-

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಚತ್+ಔ ಮತ್ತು ಪಚತ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7-1-19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಔ' ಗಳಿಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಬಂದು ಪಚತ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶೀ'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಈ'ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು 'ಚ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ಪಚನ್ತ್+ಈ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ನ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಪರಸವರ್ಣ' ಬಂದು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಪಚನ್ತೀ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಚನ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಚತ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಪಚತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪಚತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಪಚನ್ತ್+ಇ=ಪಚನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು 'ಪರಸವರ್ಣಗಳಿಂದ' ಪಚನ್ತಿ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಚತಾ – ತೃತೀಯಾ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಗಳ ಜೋಡಣೆಯಾಗಿ, ಪಚತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್- ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು, ಪಚದ್ ಎಂದಾಗಿ ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಪಚತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪಚತ್,ಪಚದ್	ಪಚನ್ತೀ	ಪಚನ್ತಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಪಚತ್,ಪಚದ್	ಪಚನ್ತೀ	ಪಚನ್ತಿ
ತೃತೀಯ	ಪಚತಾ	ಪಚ್‌ದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಚದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪಚತೇ	ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಚದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪಚತಃ	ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್	ಪಚದ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪಚತಃ	ಪಚತೋಃ	ಪಚತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪಚತಿ	ಪಚತೋಃ	ಪಚತ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಪಚತ್!, ಹೇ ಪಚದ್!	ಹೇ ಪಚನ್ತೀ!	ಹೇ ಪಚನ್ತಿ!

ಉದಾ– ದೀವ್ಯತ್ – 'ದಿವ್' ಧಾತುವು 'ದಿವಾದಿ ಗಣ'ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಶಪ್' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ದಿವ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉಪಧಾ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, "ಹಲಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ದೀವ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಶತೃ(ಅತ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ದೀವ್ಯ+ಅತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪ' ಬಂದು, 'ದೀವ್ಯತ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದಮೇಲೆ,

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದೀವ್ಯತ್+ಸು ಮತ್ತು ದೀವ್ಯತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ದೀವ್ಯತ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ– 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ (ದ್ ಕಾರ) ಬಂದು ದೀವ್ಯದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ವಾವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ದೀವ್ಯತ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದೀವ್ಯದ್ ಮತ್ತು ದೀವ್ಯತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ದವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ದೀವ್ಯನ್ತೀ –ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ದೀವ್ಯತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದೀವ್ಯತ್+ಔ, ಮತ್ತು ದೀವ್ಯತ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಔ' ಗಳಿಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಬಂದು ದೀವ್ಯತ್+ಶೀ(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶೀ(ಈ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಬಂದು, 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು

ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್' ಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ದೀವ್ಯನ್ತ್+ಈ=ದೀವ್ಯನ್ತೀ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೀವ್ಯನ್ತೀ - ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ದೀವ್ಯತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದೀವ್ಯತ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ದೀವ್ಯತ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ದೀವ್ಯತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್'ನ ನಂತರ ಬಂದು, ದೀವ್ಯನ್ತ್+ಇ=ದೀವ್ಯನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ', ಅದಕ್ಕೆ 'ಪರಸವರ್ಣ' ಬಂದು, ದೀವ್ಯನ್ತಿ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಇಲ್ಲದೇ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ದೀವ್ಯತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ (ದ್ಕಾರ) ಬಂದು, ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ದೀವ್ಯತ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ದೀವ್ಯತ್, ದೀವ್ಯದ್	ದೀವ್ಯನ್ತೀ	ದೀವ್ಯನ್ತಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ದೀವ್ಯತ್, ದೀವ್ಯದ್	ದೀವ್ಯನ್ತೀ	ದೀವ್ಯನ್ತಿ
ತೃತೀಯ	ದೀವ್ಯತಾ	ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದೀವ್ಯದ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ದೀವ್ಯತೇ	ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ದೀವ್ಯತಃ	ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಾಮ್	ದೀವ್ಯದ್ಭ್ಯಃ.
ಷಷ್ಠೀ	ದೀವ್ಯತಃ	ದೀವ್ಯತೋಃ	ದೀವ್ಯತಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ದೀವ್ಯತಿ	ದೀವ್ಯತೋಃ	ದೀವ್ಯತ್ಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ದೀವ್ಯತ್!, ಹೇ ದೀವ್ಯದ್!	ಹೇ ದೀವ್ಯನ್ತೀ!	+ಹೇ ದೀವ್ಯನ್ತಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ತ್' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

ಇನ್ನು ಷ್- ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಧನುಃ- (ಬಿಲ್ಲು) ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಧನುಷ್+ಸು ಮತ್ತು ಧನುಷ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್'ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಧನುಷ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ(8-3-59)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಲಾಗಿರುವ 'ಷತ್ವ'ವು ಅಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾರಣ 'ಧನುಸ್' ಎಂದೇ ಭಾವಿಸಿ

"ಸಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು 'ಧನುಃ' ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಧನುಷೀ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಧನುಷ್+ಔ, ಮತ್ತು ಧನುಷ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ (7–1–19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗಳಿಗೆ 'ಶೀ'(ಈ) ಬಂದು, 'ಶೀ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧನುಷ್+ಈ=ಧನುಷೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಧನೂಂಷಿ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಧನುಷ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಧನುಷ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಧನುಷ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ (7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಧನುನ್‌ಷ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾ–ದೀರ್ಘ' ಬಂದು ಧನೂನ್‌ಷ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ 'ನುಮ್' ಆಗಮದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ(8–3–24)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನುಸ್ವಾರ' ಬಂದು 'ಧನೂಂಷಿ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಕೇವಲ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಧನುಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದಾಗ "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುತ್ವ(ರ್)' ಬಂದು ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್, ಧನುರ್ಭಿಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಚಕ್ಷುಷ್, ಹವಿಷ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಕೂಡ ಇದೇ ತರಹ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಷ್– ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಧನುಷ್ ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಧನುಃ	ಧನುಷೀ	ಧನೂಂಷಿ
ದ್ವಿತೀಯ	ಧನುಃ	ಧನುಷೀ	ಧನೂಂಷಿ
ತೃತೀಯ	ಧನುಷಾ	ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧನುರ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಧನುಷೇ	ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧನುರ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಧನುಷಃ	ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್	ಧನುರ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಧನುಷಃ	ಧನುಷೋಃ	ಧನುಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಧನುಷಿ	ಧನುಷೋಃ	ಧನುಷ್ಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಧನುಃ!	ಹೇ ಧನುಷೀ!	ಹೇ ಧನೂಂಷಿ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಷ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು

ಈಗ 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಪಯಃ (ಹಾಲು/ನೀರು)– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಯಸ್+ಸು ಮತ್ತು ಪಯಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪಯಸ್' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ 'ಪಯಃ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಪಯಸೀ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪಯಸ್+ಔ ಮತ್ತು ಪಯಸ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗಳಿಗೆ 'ಶೀ (ಈ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಪಯಸ್+ಈ=ಪಯಸೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಯಾಂಸಿ – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಪಯಸ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಪಯಸ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಸ್'ಗಳಿಗೆ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಪಯಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮವು ಅಂತ್ಯ 'ಅಚ್'ನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದು, ಪಯನ್ಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ(6–4–10)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ಪಯಾನ್ಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನುಮ್' ಆಗಮದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ(8–3–24)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು' ಪಯಾಂಸ್+ಇ=ಪಯಾಂಸಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಕೇವಲ ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ 'ಪಯಸಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ(1–4–17)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪದ ಸಂಜ್ಞಾ' ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ರುತ್ವ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಹಶಿ ಚ(6–1–114)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ' ಬಂದು, "ಆದ್ಗುಣಃ (6–1–87)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್, ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಯಸ್+ಸುಪ್(ಸು) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಸಜುಷೋ ರುಃ(8–2–66)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರುತ್ವ' ಬಂದು, ಪಯರ್+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು, ಪಯಃ+ಸು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪಯಃಸು ಮತ್ತು ಪಯಸ್ಸು ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸ್'ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಪಯಸ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಪಯಃ	ಪಯಸೀ	ಪಯಾಂಸಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಪಯಃ	ಪಯಸೀ	ಪಯಾಂಸಿ
ತೃತೀಯಾ	ಪಯಸಾ	ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಪಯಸೇ	ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಪಯಸಃ	ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್	ಪಯೋಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಪಯಸಃ	ಪಯಸೋಃ	ಪಯಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಪಯಸಿ	ಪಯಸೋಃ	ಪಯಃಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಪಯಃ!	ಹೇ ಪಯಸೀ!	ಹೇ ಪಯಾಂಸಿ!

ಸೂಚನೆ – ಇದರಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ ಶಬ್ದಗಳಾದ ಅಯಸ್, ಓಜಸ್, ತಪಸ್, ತಮಸ್, ರಕ್ಷಸ್, ವಯಸ್, ಶಿರಸ್, ಸರಸ್, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸುಪುಮ್–(ಯಾವ ನಗರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸತ್ಪುರುಷರ ನಗರ ಅಥವಾ ಕುಲ). ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪುಮ್ಸ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ಸುಪುಮ್ಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್'ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಸುಪುಮ್ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ(8–2–23)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಪುಮ್ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸುಪುಂಸೀ–ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪುಮ್ಸ್+ಔ ಮತ್ತು ಸುಪುಮ್ಸ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ (7–1–19)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗಳಿಗೆ 'ಶೀ (ಈ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಸುಪುಮ್ಸ್+ಶೀ(ಈ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಸುಪುಂಸೀ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪುಮ್ಸ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಸುಪುಮ್ಸ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುಪುಮ್ಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು 'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ–ಸಂಜ್ಞೆ' ಪಡೆದಮೇಲೆ "ಪುಂಸೋಽಸುಙ್(7–1–89)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪುಮ್ಸ್ ಗೆ ಅಸುಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಸುಪುಮ್+ಅಸ್+ಇ=ಸುಪುಮಸ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಸುಪುಮನ್ಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾನ್ತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ(6–4–10)" ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಸುಪುಮಾನ್ಸ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಾಗಿ ಸುಪುಮಾಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಂತರದ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸುಪುಮ್ಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ವರ್ಣಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಸುಪುಂಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಸ್'ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಸುಪುಂಸ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಸುಪುಮ್	ಸುಪುಂಸೀ	ಸುಪುಮಾಂಸಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಸುಪುಮ್	ಸುಪುಂಸೀ	ಸುಪುಮಾಂಸಿ
ತೃತೀಯಾ	ಸುಪುಂಸಾ	ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪುಮ್ಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಸುಪುಂಸೇ	ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಸುಪುಂಸಃ	ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್	ಸುಪುಮ್ಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಸುಪುಂಸ	ಸುಪುಂಸೋಃ	ಸುಪುಂಸಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಸುಪುಂಸಿ	ಸುಪುಂಸೋಃ	ಸುಪುಂಸು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಹೇ ಸುಪುಮ್!	ಹೇ ಸುಪುಂಸೀ!	ಹೇ ಸುಪುಮಾಂಸಿ!

ಉದಾ– ಅದಃ(ಕೆಳಗೆ) – ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಸು(ಸ್) ಮತ್ತು ಅದಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸು' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಅದಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅದಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

[ವಿಶೇಷ– ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ 'ಸು(ಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ(7–2–102)"ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ, ಹಾಗೂ ಸಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋಮಃ(8–2–80)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಮತ್ವಗಳೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ].

ಉದಾ– ಅಮೂ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತೀ ದ್ವಿಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಔ ಮತ್ತು ಅದಸ್+ಔಟ್(ಔ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ(7–1–19)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ ಶೀ(ಈ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಸ್+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ(7–2–102)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಅದ+ಅ+ಈ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ(6–1–97)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅದ+ಈ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಂತರ ಗುಣ ಬಂದು, ಅದೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋऽಸೇರ್ದಾದು ದೋಮಃ(8–2–80)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ(ಮ್), 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ(ಊ), ಬಂದು ಅಮೂ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅಮೂನಿ– ಪ್ರಥಮಾ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಜಸ್(ಅಸ್) ಮತ್ತು ಅದಸ್+ಶಸ್(ಅಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಶಿ(ಇ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಸ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಮತ್ತು ಪರರೂಪಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ(7–1–72)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದ+ನ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಮ್ಬುದ್ಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉಪಧಾ–ದೀರ್ಘ' ಬಂದು, ಅದಾ+ನ್+ಇ=ಅದಾನಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅದಸೋऽಸೇರ್ದಾದು ದೋಮಃ(8–2–80)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ(ಮ್), 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ(ಊ), ಬಂದು ಅಮೂನಿ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ –ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ರೂಪಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸ್'ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗದ 'ಅದಸ್' ಶಬ್ದದ ರೂಪಗಳು

ವಿಭಕ್ತಿ	ಏಕವಚನ	ದ್ವಿವಚನ	ಬಹುವಚನ
ಪ್ರಥಮಾ	ಅದಃ	ಅಮೂ	ಅಮೂನಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ	ಅದಃ	ಅಮೂ	ಅಮೂನಿ
ತೃತೀಯಾ	ಅಮುನಾ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭಿಃ
ಚತುರ್ಥೀ	ಅಮುಷ್ಮೈ	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭ್ಯಃ
ಪಞ್ಚಮೀ	ಅಮುಷ್ಮಾತ್	ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್	ಅಮೀಭ್ಯಃ
ಷಷ್ಠೀ	ಅಮುಷ್ಯ	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೀಷಾಮ್
ಸಪ್ತಮೀ	ಅಮುಷ್ಮಿನ್	ಅಮುಯೋಃ	ಅಮೀಷು
ಸಮ್ಬೋಧನ	ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ರೂಪ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.		

॥ ಇತಿ ಹಲನ್ತಾಃ ನಪುಂಸಕ ಲಿಙ್ಗಾಃ ಶಬ್ದಾಃ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದವು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣ(10)ವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಷಡ್ಲಿಙ್ಗೆಯ 6 ಪ್ರಕರಣಗಳು ಮುಗಿದವು.

11. ಅವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಮ್

(ಸೂತ್ರ 368–372/2 ರವರೆಗೆ)

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 368. ಸ್ವರಾದಿ–ನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1.2.37)

ವೃತ್ತಿಃ– ಸ್ವರಾದಯಃ ನಿಪಾತಾಶ್ಚ ಅವ್ಯಯ–ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

1. ಸ್ವರ್। 2. ಅಂತರ್। 3. ಪ್ರಾತರ್। 4. ಪುನರ್। 5. ಸನುತರ್। 6. ಉಚ್ಚೈಸ್। 7. ನೀಚೈಸ್। 8. ಶನೈಸ್। 9. ಋಧಕ್। 10. ಋತೇ। 11. ಯುಗಪತ್। 12. ಆರಾತ್। 13. ಪೃಥಕ್। 14. ಹ್ಯಸ್। 15. ಶ್ವಸ್। 16. ದಿವಾ 17. ರಾತ್ರೌ 18. ಸಾಯಮ್ 19. ಚಿರಮ್ 20. ಮನಾಕ್ 21. ಈಷತ್ 22. ಜೋಷಮ್ 23. ತೂಷ್ಣೀಮ್ 24. ಬಹಿಸ್ 25. ಅವಸ್ 26. ಅಧಸ್ 27. ಸಮಯಾ 28. ನಿಕಷಾ 29. ಸ್ವಯಮ್ 30. ವೃಥಾ 31. ನಕ್ತಮ್ 32. ನ 33. ನಞ್ 34. ಹೇತೌ 35. ಇದ್ಧಾ 36. ಅದ್ಧಾ 37. ಸಾಮಿ 38. ವತ್ 39. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ 40. ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್ 41. ಸನಾ 42. ಸನತ್ 43. ಸನಾತ್ 44. ಉಪಧಾ 45. ತಿರಸ್ 46. ಅಂತರಾ 47. ಅಂತರೇಣ 48. ಜ್ಯೋಕ್ 49. ಕಮ್ 50. ಶಮ್ 51. ಸಹಸಾ 52. ವಿನಾ 53. ನಾನಾ 54. ಸ್ವಸ್ತಿ 55. ಸ್ವಧಾ 56. ಅಲಮ್ 57. ವಷಟ್ 58. ಶ್ರೌಷಟ್ 59. ವೌಷಟ್ 60. ಅನ್ಯತ್ 61. ಅಸ್ತಿ 62. ಉಪಾಂಶು 63. ಕ್ಷಮಾ 64. ವಿಹಾಯಸಾ 65. ದೋಷಾ 66. ಮೃಷಾ 67. ಮಿಥ್ಯಾ 68. ಮುಧಾ 69. ಪುರಾ 70. ಮಿಥೋ 71. ಮಿಥಸ್ 72. ಪ್ರಾಯಸ್ 73. ಮುಹುಸ್ 74. ಪ್ರವಾಹುಕಮ್ 75. ಪ್ರವಾಹಿಕಾ 76. ಆರ್ಯಹಲಮ್ 77. ಅಭೀಕ್ಷ್ಣಮ್ 78. ಸಾಕಮ್ 79. ಸಾರ್ಧಮ್ 80. ನಮಸ್ 81. ಹಿರುಕ್ 82. ಧಿಕ್ 83. ಅಥ 84. ಅಮ್ 85.ಆಮ್ 86. ಪ್ರತಾಮ್ 87. ಪ್ರಶಾನ್(ಪ್ರತಾನ್) 88. ಮಾ 89. ಮಾಙ್ ॥ ಆಕೃತಿಗಣೋऽಯಮ್)॥

ನಿಪಾತಾಃ–

90. ಚ। 91. ವಾ। 92. ಹ। 93. ಅಹ। 94. ಏವ। 95. ಏವಮ್। 96. ನೂನಮ್। 97. ಶಶ್ವತ್। 98. ಯುಗಪತ್। 99. ಭೂಯಸ್। 100. ಕೂಪತ್। 101. ಸೂಪತ್ 102. ಕುವಿತ್ 103. ನೇತ್ 104. ಚೇತ್ 105. ಚಣ್ 106. ಯತ್ರ 107. ಕಚ್ಚಿತ್। 108. ನಹ। 109. ಹನ್ತ। 110. ಮಾಕಿಃ। 111. ಮಾಕಿಮ್। 112. ನಕಿಃ। 113. ನಕಿಮ್। 114. ಮಾಙ್ 115. ನಞ್ 116. ಯಾವತ್ 117. ತಾವತ್ 118. ತ್ವೈ 119. ನ್ವೈ। 120. ದ್ವೈ। 121. ರೈ। 122. ಶ್ರೌಷಟ್। 123. ವೌಷಟ್। 124. ಸ್ವಾಹಾ। 125. ಸ್ವಧಾ। 126. ವಷಟ್। 127. ತುಮ್। 128. ತಥಾಹಿ। 129. ಖಲು। 130. ಕಿಲ। 131. ಅಥೋ। 132. ಅಥ। 133. ಸುಷ್ಠು। 134. ಸ್ಮ। 135. ಆದಹ।

(ವಾ।। ಉಪಸರ್ಗ-ವಿಭಕ್ತಿ-ಸ್ವರ-ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಶ್ಚ)

136. ಅವದತ್ತಮ್। 137. ಅಹಂಯುಃ। 138. ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ। 139. ಅ। 140. ಆ। 141. ಇ। 142. ಈ। 143. ಉ। 144. ಊ। 145. ಏ। 146. ಐ। 147. ಓ। 148. ಔ। 149. ಪಶು। 150. ಶುಕಮ್। 151. ಯಥಾಕಥಾಚ। 152. ಪಾಟ್। 153. ಪ್ಯಾಟ್। 154. ಅಙ್ಗ। 155. ಹೈ। 156. ಹೇ। 157. ಭೋಃ। 158. ಅಯೇ। 159. ದ್ಯ। 160. ವಿಷು। 161. ಏಕಪದೇ। 162. ಯುತ್। 163. ಆತಃ। ಚಾದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ.

ಪ. ಛೇ. -ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮ್, ಅವ್ಯಯಮ್।

ಅರ್ಥ – 'ಸ್ವರ್' ಮೊದಲಾದ (ಸ್ವರಾದಿ ಗಣ ಪಠಿತ) ಶಬ್ದಗಳು ಮತ್ತು 'ನಿಪಾತ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳು- ಇವು 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ(2-4-82)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪ್' ಮತ್ತು 'ಸುಪ್'ಗಳಿಗೆ 'ಲೋಪ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರಾದಿ- 'ಸ್ವರ್' ಶಬ್ದವು ಮೊದಲನೇಯ ಶಬ್ದವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗಿವೆ.

ಸೂಚನೆ – 'ಸ್ವರಾದಿ'ಗೇನೇ 'ಆಕೃತಿ-ಗಣ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

1.ಸ್ವರ್-ಸ್ವರ್ಗ; 2. ಅನ್ತರ್-ಒಳಗೆ; 3.ಪ್ರಾತರ್-ಬೆಳಗ್ಗೆ, 4.ಪುನರ್-ಮತ್ತೆ; 5.ಸನುತರ್-ಅನ್ತರ್ಧಾನ; 6.ಉಚ್ಚೈಸ್-ದೊಡ್ಡ ಧ್ವನಿಯಿಂದ/ಮೇಲೆ 7.ನೀಚೈಸ್-ಕೆಳಗೆ, ಅಲ್ಪ; 8. ಶನೈಸ್-ಮೆಲ್ಲನೆ; 9.ಋಧಕ್-ಸತ್ಯ; 10.ಋತೇ-ಬಿಟ್ಟು(ಹೊರತು); 11.ಯುಗಪತ್-ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ; 12.ಆರಾತ್-ದೂರ/ಸಮೀಪ; 13.ಪೃಥಕ್-ಬೇರೆ/ಅನ್ಯ; 14.ಹ್ಯಸ್-ನಿನ್ನೆ; 15.ಶ್ವಸ್-ನಾಳೆ; 16.ದಿವಾ-ಹಗಲು; 17.ರಾತ್ರೌ-ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ; 18.ಸಾಯಮ್-ಸಾಯಂಕಾಲ; 19.ಚಿರಮ್-ಬಹುಕಾಲ; 20.ಮನಾಕ್-ಸ್ವಲ್ಪ; 21.ಈಷತ್-ಸ್ವಲ್ಪ; 22. ಜೋಷಮ್-ಸುಖ/ಮೌನ; 23.ತೂಷ್ಣೀಮ್-ಮೌನ; 24.ಬಹಿಸ್-ಹೊರಗೆ; 25.ಅವಸ್-ಹೊರಗೆ; 26.ಅಧಸ್-ಕೆಳಗೆ; 27.ಸಮಯಾ-ಹತ್ತಿರ; 28.ನಿಕಷಾ-ಸಮೀಪ; 29.ಸ್ವಯಮ್-ತಾನಾಗಿ; 30.ವೃಥಾ-ವ್ಯರ್ಥ; 31.ನಕ್ತಮ್-ರಾತ್ರಿ; 32.ನಞ್-ಇಲ್ಲ,/ನಿಷೇಧ; 33. ಹೇತೌ-ನಿಮಿತ್ತ/ಕಾರಣ; 34.ಇದ್ಧಾ-ಪ್ರಕಟ,(ಸ್ಪಷ್ಟ); 35.ಅದ್ಧಾ-ವಾಸ್ತವವಾಗಿ, ನಿಜವಾಗಿ; 36.ಸಾಮಿ-ಅರ್ಧ; 37.ವತ್-ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯ(ಅನ್ತೆ); (38.ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್-ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ) (39.ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್-ಕ್ಷತ್ರಿಯನಂತೆ) 40.ಸನಾ, ಸನತ್, ಸನಾತ್-ಸದಾ, ಯಾವಾಗಲೂ; 41.ಉಪಧಾ-ಭೇದ; 42.ತಿರಸ್-ಅನ್ತರ್ಧಾನ,ಅಡ್ಡ, ತಿರಸ್ಕಾರ; 43.ಅನ್ತರಾ-ಮಧ್ಯ, ಬಿಟ್ಟು; 44.ಅನ್ತರೇಣ-ಬಿಟ್ಟು; 45.ಜ್ಯೋಕ್-ಕಾಲಾಧಿಕ್ಯ, ಪ್ರಶ್ನೆ, ಶೀಘ್ರ, ಈಗ; 46.ಕಮ್-ನೀರು,ತಲೆ, ನಿಂದಾ, ಸುಖ; 47.ಶಮ್-ಸುಖ; 48.ಸಹಸಾ-ಆಕಸ್ಮಿಕ, ಅವಿಮರ್ಶ; 49.ವಿನಾ-ವರ್ಜ(ಬಿಟ್ಟು); 50.ನಾನಾ-ಅನೇಕ,ಬಿಟ್ಟು; 51.ಸ್ವಸ್ತಿ-ಮಂಗಳ,ಕಲ್ಯಾಣ;

52.ಸ್ವಧಾ–ಪಿತೃಗಳಿಗೆದಾನ 53.ಅಲಂ–ಅಲಂಕಾರ,ಸಾಕಷ್ಟು; 54. ವಷಟ್, ಶ್ರೌಷಟ್, ವೌಷಟ್– ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗ(ಆಹುತಿ ಸೂಚಕ) ಮಾಡುವಾಗ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದ;ಶಕ್ತಿ,ನಿಷೇಧ,ತಡೆ; 55.ಅನ್ಯತ್–ಅನ್ಯ,ಅತಿರಿಕ್ತ,ಬೇರೆ; 56.ಅಸ್ತಿ–ವಿದ್ಯಮಾನ,ಇರುವಿಕೆ; 57.ಉಪಾಂಶು– ನಿದಾನೋಚ್ಚಾರಣೆ,ರಹಸ್ಯ; 58.ಕ್ಷಮಾ–ಸಹನೆ; 59.ವಿಹಾಯಸಾ–ಆಕಾಶ; 60.ದೋಷಾ–ರಾತ್ರಿ; 61.ಮೃಷಾ–ಅಸತ್ಯ,ಸುಳ್ಳು; 62.ಮಿಥ್ಯಾ–ಅಸತ್ಯ,ಸುಳ್ಳು; 63.ಮುಧಾ–ವ್ಯರ್ಥ; 64.ಪುರಾ–ಸತತ, ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ; 65.ಮಿಥೋ–ಏಕಾನ್ತ,ಬಿಟ್ಟು; 66.ಮಿಥಸ್–ಪರಸ್ಪರ, ಒಟ್ಟಿಗೆ; ಮುಂದೆ ಆಗುವುದು,ಆಸನ್ನವಾದುದು; 67.ಪ್ರಾಯಸ್ – ಸಾಮಾನ್ಯ; 68.ಮುಹುಸ್–ಪುನಃಪುನಃ; 69.ಪ್ರವಾಹುಕಮ್ – ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ; 70.ಪ್ರವಾಹಿಕಾ–ಸಮಾನಕಾಲ, ಮೇಲೆ; 71.ಆರ್ಯಹಲಮ್–ಬಲಾತ್ಕಾರ; 72.ಅಭೀಕ್ಷ್ಣಮ್– ನಿರನ್ತರ, ಪೌನಃಪುನ್ಯ; 73.ಸಾಕಮ್ – ಒಟ್ಟಿಗೆ; 74.ಸಾರ್ಧಮ್–ಒಟ್ಟಿಗೆ; 75.ನಮಸ್–ನಮಸ್ಕಾರ,ಬಗ್ಗಿರುವಿಕೆ; 76.ಹಿರುಕ್–ವರ್ಜನ(ಬಿಟ್ಟಿರುವಿಕೆ); 77.ಧಿಕ್–ನಿಂದಾ, ಧಿಕ್ಕರಿಸುವಿಕೆ; 78.ಅಥ–ಆರಂಭ, ಆಮೇಲೆ; 79.ಅಮ್–ಶೀಘ್ರ, ಅಲ್ಪ; 80.ಆಮ್–ಅಙ್ಗೀಕಾರ; 81.ಪ್ರತಾಮ್–ಬಾಡುವಿಕೆ; 82.ಪ್ರಶಾನ್–ತುಲ್ಯ, ಸಮಾನ; 83. ಪ್ರತಾನ್ – ತುಲ್ಯ, (ವಿಸ್ತಾರ) 84.ಮಾ–ನಿಷೇಧ, ಆಶಙ್ಕೆ; 85. ಮಾಙ್–ನಿಷೇಧ, ಆಶಙ್ಕೆ.

ಸೂಚನೆ – ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್– 'ಸ್ವರಾದಿ'ಗಣಕ್ಕೇನೇ 'ಆಕೃತಿ–ಗಣ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. 'ಆಕೃತಿ'ಯಿಂದ ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ಅವ್ಯಯ'ವೆಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಪರಂ–ಆದರೆ; ಸಾಕ್ಷಾತ್–ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ; ಸಾಚಿ–ಅಡ್ಡಲಾಗಿ; ಸತ್ಯಂ–ಅರ್ಧ ಅಙ್ಗೀಕಾರ; ಮಙ್ಕ್ಷು/ಆಶು–ಬೇಗ; ಸಂವತ್–ವರ್ಷ; ಆವಶ್ಯಮ್–ನಿಶ್ಚಯ; ಉಷಾ–ರಾತ್ರಿ; ಓಂ–ಅಙ್ಗೀಕಾರ,ಬ್ರಹ್ಮ; ಭೂಃ–ಭೂಮಿ; ಭುವಃ–ಅನ್ತರಿಕ್ಷ; ಝುಟಿತಿ/ಝುಕ್/ತರಸಾ–ಬೇಗ; ಸುಷ್ಠು–ಪ್ರಶಂಸೆ; ದುಷ್ಠು–ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ; ಸು–ಪೂಜಾ; ಕು–ಕುತ್ಸಿತ, ಸ್ವಲ್ಪ; ಅಂಜಸಾ–ಬೇಗ, ತತ್ತ್ವ; ಮಿಥು–ಎರಡು; ಅಸ್ತಂ–ವಿನಾಶ; ಸ್ಥಾನೇ–ಯುಕ್ತ; ವರಂ–ಸ್ವಲ್ಪ,ಉತ್ಕರ್ಷ; ಸುದಿ–ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ; ವದಿ–ಕೃಷ್ಣ,ಪಕ್ಷ.

ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಚ' ಮೊದಲಾದ 'ನಿಪಾತ' ಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಚ–ಸಮುಚ್ಚಯ,ಅನ್ವಾಚಯ,ಇತರೇತರಯೋಗ,ಸಮಾಹಾರ; ವಾ–ವಿಕಲ್ಪ, ಉಪಮಾ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಮುಚ್ಚಯ; ಹ–ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ; ಅಹ–ಆಶ್ಚರ್ಯ; ಏವ–ನಿಶ್ಚಯ,

ಅನಿಶ್ಚಯ; ಏವಮ್– ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ; ನೂನಮ್ – ತರ್ಕ, ನಿಶ್ಚಯ; ಶಶ್ವತ್ – ನಿತ್ಯ, ಪುನಃಪುನಃ,– ಒಟ್ಟಿಗೆ; ಯುಗಪತ್–ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ; ಭೂಯಸ್–ಪುನಃ; ಕೂಪತ್–ಪ್ರಶ್ನೆ, ಪ್ರಶಂಸಾ; ಕುವಿತ್–ಅಧಿಕ, ಪ್ರಶಂಸಾ; ನೇತ್–ಶಙ್ಕೆ, ನಿಷೇಧ, ವಿಚಾರ, ಸಮುಚ್ಚಯ; ಚೇತ್–ರೆ(ಆದರೆ); ಚಣ್–ಒಂದು ವೇಳೆ(ರೆ); ಕಚ್ಚಿತ್–ಇಷ್ಟಪ್ರಶ್ನೆ; ಯತ್ರ–

ಅನಿಶ್ಚಿತ ಪ್ರದೇಶ, ಅಮರ್ಷ, ನಿಂದಾ, ಆಶ್ಚರ್ಯ; ನಹ-ಪ್ರತ್ಯಾರಮ್ಭ; ಹನ್ತ-ಹರ್ಷ, ವಿಷಾದ, ಅನುಕಮ್ಪ, ವಾಕ್ಯಾರಮ್ಭ; ಮಾಕಿಃ/ ಮಾಕಿಮ್/ ಮಕಿಃ/ ನಕಿಮ್-ಬಿಟ್ಟು; ಮಾಙ್, ನಞ್ - ನಿಷೇಧ, ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿ; ಯಾವತ್, ತಾವತ್-ಪೂರ್ತಿ, ಅವಧಿ, ಪರಿಮಾಣ, ನಿಶ್ಚಯ; ತ್ವೈ - ವಿಶೇಷ, ವಿತರ್ಕ; ದ್ವೈ-ವಿತರ್ಕ; ನ್ವೈ-ವಿತರ್ಕ, ಇದು ಪಾಠಾನ್ತರ. ರೈ-ದಾನ, ಅನಾದರ; ಶ್ರೌಷಟ್, ವೌಷಟ್, ಸ್ವಾಹಾ - ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಹಾ-ದೇವತಾದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ಸ್ವಧಾ-ಪಿತೃಗಳ ದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು; ವಷಟ್-ಮನ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು; ತುಮ್ - ತುಚ್ಛೀಕರಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು; ತಥಾಹಿ-ನಿದರ್ಶನ ಹೇಳುವಾಗ ಬರುವುದು; ಖಲು-ನಿಷೇಧ, ವಾಕ್ಯಾಲಙ್ಕಾರ, ನಿಶ್ಚಯ; ಕಿಲ-ವಾರ್ತಾದಲ್ಲಿ, ಸುಳ್ಳು; ಅಥೋ-ಆರಮ್ಭ, ಅನನ್ತರ; ಅಥ-ಮಙ್ಗಲ, ಅನನ್ತರ, ಆರಮ್ಭ, ಪ್ರಶ್ನ, ಪೂರ್ತಿ, ಅಧಿಕಾರ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಸಮುಚ್ಚಯ; ಸುಷ್ಠು-ಸುನ್ದರ, ಪ್ರಶಮ್ಸಾ; ಸ್ಮ-ಕಳೆದುದು, ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು; ಆದಹ-ಉಪ್ರಕಮ, ಹಿಮ್ಸಾ, ನಿಂದಿತ.

ವಾ॥ಉಪಸರ್ಗ-ವಿಭಕ್ತಿ-ಸ್ವರ-ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಶ್ಚ॥

ಅವದತ್ತಮ್-,ಅಹಂಯುಃ- ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ-, ಅ-, ಆ-, ಇ-, ಈ-, ಉ, ಊ, ಏ, ಐ, ಓ-, ಆಶು-, ಶುಕಮ್- ಯಥಾಕಥಾಚ-, ಪಾಟ್, ಪ್ಯಾಟ್-, ಅಙ್ಗ-ಹೈ, ಹೇ, ಭೋಃ ಅಯೇ-, ದ್ಯ-, ವಿಷು-, ಏಕಪದೇ-, ಯುತ್-, ಆತಃ-ಚಾದಿರಾಕೃತಿಗಣಃ.

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ದ್ವಿತೀಯ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 369. ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ (1.1.38)

ವೃತ್ತಿಃ- ಯಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ ನ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ಸ ತದ್ಧಿತಾಂತೋಽವ್ಯಯಮ್ ಸ್ಯಾತ್।

ವಾ॥ **ಪರಿಗಣನಮ್ ಕರ್ತವ್ಯಮ್**

ತಸಿಲಾದಯಃ ಪ್ರಾಕ್ಪಾಶಪಃ। ಶಸ್-ಪ್ರಭೃತಯಃ ಪ್ರಾಕ್ ಸಮಾಸಾಂತೇಭ್ಯಃ। ಅಮ್। ಆಮ್। ಕೃತ್ವೋಽರ್ಥಾಃ। ತಸಿವತೀ। ನಾ-ನಾಞೌ। ಏತದಂತಮಪಿ ಅವ್ಯಯಮ್। ಅತಃ ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ.ಛೇ. - ತದ್ಧಿತಃ, ಚ, ಅಸರ್ವ-ವಿಭಕ್ತಿಃ।

ಅ.ವೃ.-"ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1-1-37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ರೂಪಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ 'ತದ್ಧಿತಾನ್ತ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕೂಡ 'ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಬರುತ್ತದೆ.

"ಅಸರ್ವ ವಿಭಕ್ತಿಃ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ "ಸರ್ವ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಬಾರದೇ ಇರುವ" ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅವ್ಯಯಗಳಿಗಿಂತ ಕೂಡ ಎಲ್ಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆಯಾದ್ದರಿಂದ,

ಆ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಯಾದದ್ದಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಅವ್ಯಗಳ ನಂತರ ಏಕವಚನವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಸೇರಿಸಲಾಗುವವು ಎಂದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಎಲ್ಲವಿಭಕ್ತಿಗಳೂ ಬಾರದಿರುವ" ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಇಂತಹ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕೆಲವು "ಪಚತಿ ರೂಪಮ್" "ಪಚತಿಕಲ್ಪಮ್" ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ 'ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆಯು' ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಯತ್ವವಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಬೇಕು. "ಪಞ್ಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್(5.3.7)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ "ಯಾಪ್ಯೇಪಾಶಪ್" (5.3.47) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, "ಬಹ್ವಲ್ಪಾರ್ಥಾ-ಚ್ಛಸ್ಕಾರಕಾದನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (5-4-42)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ, "ಸಮಾಸಾನ್ತಾಃ (5-4-68)" ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, "ಅಮು ಚ ಚ್ಛಂದಸಿ(5-4-12)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ, 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು, "ಕಿಮೇತ್ತಿಙವ್ಯಯಘಾದಾಮ್ವದ್ರವ್ಯಪ್ರಕರ್ಷೇ(5-4-11)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾದ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು, "ಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಣನೇಕೃತ್ವಸುಚ್(5-4-17)", "ದ್ವಿ - ತ್ರಿ - ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ಸುಚ್(5-4-18)", "ವಿಭಾಷಾ ಬಹೋರ್ಧಾಽವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟಕಾಲೇ(5-4-20)" ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ಕೃತ್ವಸುಚ್', 'ಸುಚ್', 'ಧಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, "ತಸಿಶ್ಚ(4-3-113)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಲಾದ 'ತಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು, ಮತ್ತು "ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾಚೇದ್ವತಿ(5-1-115)" ಮತ್ತು "ತತ್ರ ತಸ್ಯೇವ(5-1-116)" ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ವತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು, "ವಿ-ನಞ್ಭ್ಯಾಂ ನಾ ನಾಞೌ ನ ಸಹ(5-2-27)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ನಾ' ಮತ್ತು 'ನಾಞ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು - ಈ 'ತದ್ಧಿತ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಅಂತವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, 'ಅತಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಅವ್ಯಯಗಳಾಗುವವು.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಇದಮ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ತಸಿಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ 'ಇದರಿಂದ (ತೃತಿಯಾ)' ಅಥವಾ 'ಇದರದ್ವಾರಾ(ಪಞ್ಚಮೀ)' ಎಂದು. 'ಅತಃ' ಎಂಬ 'ತಸಿಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ತೃತೀಯಾ'(ಇಂದ) ಮತ್ತು 'ಪಞ್ಚಮೀ'(ಇದರ ದೆಸೆಯಿಂದ) ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬುದು 'ಅಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಕ' ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ತೃತೀಯ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 370. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ (1.1.39)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕೃದ್ ಂಯೋ ಮಾಂತ ಏಜಂತಶ್ಚ ತದಂತಂ ಅವ್ಯಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ಮಾರಮ್। ಜೀವಸೇ। ಪಿಬಧ್ಯೈ।

ಪ.ಛೇ. – ಕೃತ್, ಮೇಜಂತಃ.

ಅ.ವ್ಯ.–"ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1–1–37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯಾವ ಒಂದು 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಮ್' ಕಾರನ್ತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಏಜನ್ತ'ವಾಗಿಯೂ ಇರುವದೋ, 'ತದನ್ತ' ಶಬ್ದಗಳು 'ಅವ್ಯಯ–ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ– 'ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಮ್'. "ಆಭೀಕ್ಷ್ಣೇ ಣಮುಲ್ ಚ(3–4–22)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಮುಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. 'ಣಮುಲ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇತ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, 'ಅಮ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಮ್' ಕಾರಾಂತ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಅಂತವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಈ ಶಬ್ದವು 'ಅವ್ಯಯ–ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ 2: 'ಜೀವಸೇ'– ಇಲ್ಲಿ 'ಜೀವ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸೇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಮತ್ತು 'ಪಿಬಧ್ಯೈ' ನಲ್ಲಿ 'ಪಾ–ಪಾನೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಧ್ಯೈ' ಪ್ರತ್ಯಯವು "ತುಮರ್ಥ 'ಸೇ–ಸೇನ್', 'ಅಸೇ–ಅಸೇನ್, ಕ್ಸೇ–ಕಸೇನ್–ಕಧ್ಯೈ–ಕಧ್ಯೈನ್–ಶಧ್ಯೈ–ಶಧ್ಯೈನ್–ತವೈ–ತವೇಙ್–ತವೇನಃ(3–4–9)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಏ' ದಂತ, 'ಐ' ದಂತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಏಜಂತ' ಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವೈದಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅವ್ಯಯತ್ವ' ವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.

(ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 371. ಕ್ತ್ವಾ–ತೋಸುನ್–ಕಸುನಃ (1.1.40)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏತದಂತಮವ್ಯಯಮ್। ಕೃತ್ವಾ ಉದೇತೋಃ। ವಿಸೃಪಃ।

ಪ.ಛೇ.– ಕ್ತ್ವಾ–ತೋಸುನ್–ಕಸುನಃ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1–1–37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಮ್' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಕ್ತ್ವಾ', 'ತೋಸುನ್' ಮತ್ತು 'ಕಸುನ್' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಾವುದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೋ ಆ ಶಬ್ದಗಳು 'ಅವ್ಯಯ–ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ.ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಸಹ 'ಕೃತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಿವೆ. (882)"ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇ(3–4–21)" ಮತ್ತು (881) "ಅಲಂಖಲ್ವೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಚಾಂ ಕ್ತ್ವಾ(3–4–18)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ತ್ವಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕೃತ್ವಾ','ಭುಕ್ತ್ವಾ', 'ಗತ್ವಾ','ಶಯಿತ್ವಾ', ಮತ್ತು 'ಪಠಿತ್ವಾ' ಮುಂತಾದ 'ಕ್ತ್ವಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು 'ಅವ್ಯಯತ್ವ' ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. "ಈಶ್ವರೇ ತೋಸುನ್ಕಸುನೌ(3–4–13)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ತೋಸುನ್' ಮತ್ತು 'ಕಸುನ್'ಗಳು 'ತುಮುನ್' ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಿವೆ. 'ತೋಸುನ್' ಮತ್ತು 'ಕಸುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ 'ತೋಸ್' ಮತ್ತು 'ಕಸ್' ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಉದಾಹರಣೆ - 1. ಉದೇತೋಃ- ಇಲ್ಲಿ 'ಉತ್' ಪೂರ್ವಕ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತೋಸುನ್'(ತೋಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಉದೇತುಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 2. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿ' ಪೂರ್ವಕ 'ಸುಪ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕಸುನ್'(ಅಸ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ-'ವಿಸರ್ಪಿತುಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

'ಕ್ತ್ವಾನ್ತ' ಅವ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ವೈದಿಕ, ಲೌಕಿಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪಂಚಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 372/1. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ (1.1.41)

ವೃತ್ತಿಃ- ಅಧಿಹರಿ।

ಪ.ಛೇ. - ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ,ಚ।

ಅ.ವೃ.- "ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್(1-1-37)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯಮ್' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ'ವೂ ಕೂಡ 'ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ- 'ಅಧಿಹರಿ'(ಹರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ)."ಅವ್ಯಯಂ - ವಿಭಕ್ತಿ - ಸಮೀಪ - ಸಮೃದ್ಧಿ - ವ್ಯೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಾಽಭಾವಾಽತ್ಯಯಾ - ಸಂಪ್ರತಿ - ಶಬ್ದಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ - ಪಶ್ಚಾದ್ - ಯಥಾಽನುಪೂರ್ವ್ಯ - ಯೌಗಪದ್ಯ - ಸಾದೃಶ್ಯ - ಸಂಪತ್ತಿ - ಸಾಕಲ್ಯಾನ್ತ ವಚನೇಷು(2-1-6)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿ '(ಹರಿ + ಙಿ= ಹರಿ +ಅಧಿ)' 'ಪೂರ್ವ-ನಿಪಾತ' ಬಂದು' ಅವ್ಯಯೀಭಾವ ಸಮಾಸದಿಂದ 'ಅಧಿಹರಿ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಅವ್ಯಯ-ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ(2-4-82)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಗೆ 'ಲೋಪ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅವ್ಯಯದ ನಂತರವಿರುವ 'ಆಪ್' ಮತ್ತು 'ಸುಪ್'ಗಳಿಗೆ 'ಲೋಪ'ವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ).

ಸೂತ್ರ - 372/2. ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ (2.2.82)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅವ್ಯಯಾತ್ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಆಪಃ ಸುಪಶ್ಚ ಲುಕ್ । ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್।

ಪ.ಛೇ. - ಅವ್ಯಯಾತ್,ಆಪ್,ಸುಪಃ।

ಅ.ವೃ.- "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತೋ ಯೂನಿ ಲುಗಣಿಞೋಃ(2-4-58)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅವ್ಯಯ'ದ ನಂತರ ವಿಧಿಸಲಾಗುವ 'ಆಪ್'(ಟಾಪ್,ಚಾಪ್,ಡಾಪ್)

ಮತ್ತು 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ 'ಲುಕ್'(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾಹರಣೆ-'ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್'- 'ತತ್ರ' ಶಬ್ದವು ತದ್ಧಿತ 'ತ್ರಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ಇದು "ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್(5-3-10)" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದೆ. 'ತಸಿಲ್' ಮತ್ತು 'ಪಾಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ (369-"ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ(1-1-38)") ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. 'ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ, 'ತತ್ರ' ಎಂಬುದು 'ಶಾಲಾಯಾಮ್' ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ತತ್ರ' ಶಬ್ದದ ಮೇಲೂ 'ಟಾಪ್' (ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ)+ಙಿ(ಸುಪ್) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಇದು 'ಅವ್ಯಯ'ದ ನಂತರ ಸೇರಿಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತತ್ರ' ಎಂಬ ರೂಪವುಂಟಾಗಿದೆ.

*ವಿಶೇಷ- 'ಅವ್ಯಯ'ದ ನಂತರ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದ ಮೇಲೂ ಅವು ಲೋಪವಾದರೂ ಅವು 'ಸುಬನ್ತ'ಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ.

ಅವ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್-

"ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು ಲಿಙ್ಗೇಷು ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಷು।
ವಚನೇಷು ಚ ಸರ್ವೇಷು ಯನ್ನವ್ಯೇತಿ ತದವ್ಯಯಮ್"॥ ಇತಿ॥

ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಯಾವೊಂದು ಶಬ್ದವು ವಿಕಾರ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅವ್ಯಯ'ವೆಂದು ಹೆಸರು.

'ಅವ್ಯಯ' ಎಂದು ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ(2-2-82)" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಪ್'(ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯ)ಗಳು, 'ಸುಪ್'(ಸುಬನ್ತ)ಗಳು ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೂ 'ಲಿಙ್ಗ', 'ವಿಭಕ್ತಿ', ವಚನಗಳಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ವಿಕಾರಗಳು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಭಾಗುರಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತ)

"ವಷ್ಟಿ ಭಾಗುರಿರಲ್ಲೋಪಮ್ ಅವ-ಅಪ್ಯೋಃ ಉಪಸರ್ಗಯೋಃ।
ಆಪಂಚೈವ ಹಲನ್ತಾಂ ಯಥಾ ವಾಚಾ ನಿಶಾ-ದಿಶಾ॥"

'ಅವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣ'ದಲ್ಲಿ 'ಅವ' ಮತ್ತು 'ಅಪಿ' ಈ ಎರಡು ಅವ್ಯಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ 'ಭಾಗುರಿ ಆಚಾರ್ಯ'ರು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವರು. 'ಅವ' ಮತ್ತು ಅಪಿ' ಉಪಸರ್ಗಗಳ(ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ) ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. 'ಹಲನ್ತ'(ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕ) ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಬನ್ತ(ಆಕಾರಾನ್ತ) ಶಬ್ದಗಳಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನುಡಿಸಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾಹರಣಮ್-

ವಗಾಹಃ। ಅವಗಾಹಃ। ಪಿಧಾನಮ್। ಅಪಿಧಾನಮ್। ಇತ್ಯವ್ಯಯಾನಿ।

ಉದಾಹರಣೆ-1.ವಾಚಾ- 'ವಾಚ್' ಶಬ್ದವು 'ಚ್'(ಹಲನ್ತ) ಕಾರನ್ತ

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು 'ವಾಕ್,ವಾಚೌ,ವಾಚಃ' ಎಂಬಂತೆಯೂ ನುಡಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ಇವುಗಳನ್ನೇ 'ಆ'ಕಾರನ್ತವಾಗ 'ವಾಚಾ,ವಾಚೇ,ವಾಚಾಃ' ಎಂದೂ ನುಡಿಸಬಹುದು.

2. 'ನಿಶಾ'–ನಿಶಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ನಿಶ್' ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ.ಇದನ್ನು 'ನಿಟ್,ನಿಶೌ,ನಿಶಃ' ಎಂದೂ ನುಡಿಯುತ್ತಾರೆ.ಇದು 'ಹಲನ್ತ'ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವನ್ನು(ಆಪ್) ಸೇರಿಸಿ 'ನಿಶ್+ಆ=ನಿಶಾ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು 'ನಿಶಾ,ನಿಶೇ,ನಿಶಾಃ' ಎಂದೂ ನುಡಿಸಬಹುದು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ದಿಕ್'(ದಿಶ್) ಶಬ್ದವು 'ಶ್' ಕಾರನ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಲನ್ತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆ'ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ 'ದಿಶಾ,ದಿಶೇ,ದಿಶಾಃ' ಎಂದು ನುಡಿಸಬಹುದು ಎಂಬುದೇ 'ಭಾಗುರಿ ಆಚಾರ್ಯ'ರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.

ಪಾಣಿನಿಯವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಹೊಸ ರೂಪವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಭಾಗುರಿ' ಅವರ ಮತವು ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿವೆ.

'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಅವಗಾಹಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಅ'ಕಾರ ಲೋಪ ಮಾಡಿ 'ವಗಾಹಃ' ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು 'ಭಾಗುರಿ ಆಚಾರ್ಯ'ರ ಮತ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಪಿಧಾನಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಅ'ಕಾರವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಿ 'ಪಿಧಾನಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು 'ಭಾಗುರಿ ಆಚಾರ್ಯ'ರ ಮತ. ಪಾಣಿನಿಯವರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ಅ'ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗದೇ 'ಅವಗಾಹಃ' ಮತ್ತು 'ಅಪಿಧಾನಮ್'ಎಂಬ ರೂಪಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ.

॥ ಇತಿ ಅವ್ಯಯಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

॥ ಇತಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮ್ ॥

***

ಮುಂದಿನ ಭಾಗ

ಉತ್ತರಾರ್ಧ

ಭ್ವಾದಯಃ ಪ್ರಕರಣ

12. ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣ

ಭ್ವಾದಯಃ (1ನೇಗಣ)

(ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 373 ರಿಂದ 551 ವರೆಗೆ) (189 ಸೂತ್ರಗಳು)

ಈ ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 1035 ಧಾತುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 49 ಧಾತುಗಳನ್ನು ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ–20, ಆತ್ಮನೇಪದಿ–20, ಉಭಯಪದಿ–9)

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (20)

1. ಭೂ – (ಇರುವಿಕೆ), 2. ಅತ–(ನಿರಂತರವಾಗಿ ಗಮಿಸುವುದು), 3. ಷಿಧ–(ಹೋಗುವುದು), 4. ಚಿತೀ–(ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವುದು), 5. ಶುಚ–(ಶೋಕಿಸುವುದು), 6. ಗದ–(ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು), 7. ಣದ–(ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು), 8. ಟುನದಿ–(ಸಮೃದ್ಧವಾಗುವುದು), 9.ಅರ್ಚ–(ಪೂಜಿಸುವುದು), 10. ವ್ರಜ–(ಹೋಗುವುದು), 11. ಕಟೇ–(ಮಳೆ ಸುರಿಯುವುದು ಅಥವಾ ಮುಚ್ಚುವುದು), 12.ಗುಪೂ–(ರಕ್ಷಿಸುವುದು), 13. ಕ್ಷಿ–(ನಾಶವಾಗುವುದು), 14. ತಪ–(ಪರಿತಪಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಆಲೋಚಿಸುವುದು), 15. ಕ್ರಮು–(ಕ್ರಮಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಚಲಿಸುವುದು), 16. ಪಾ–(ಕುಡಿಯುವುದು), 17. ಗ್ಲೈ–(ಸಂತೋಷದ ನಾಶವಾಗುವುದು ಅಥವಾ ದಣಿಯುವುದು), 18. ಹ್ವೃ–(ಕುಟಿಲ ಆಚರಣೆ), 19. ಶೃ–(ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವುದು), 20. ಗಮ್ಲೃ–(ಹೋಗುವುದು)

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (20)

1.ಏಧ–(ಬೆಳೆಯುವುದು), 2. ಕಮು–(ಇಚ್ಛಿಸುವುದು), 3. ಅಯ–(ಹೋಗುವುದು), 4. ದ್ಯುತ–(ಹೊಳೆಯುವುದು), 5. ಶ್ವಿತಾ–(ಬಿಳಿಯಬಣ್ಣದಲ್ಲಿರುವುದು), 6. ಞಿಮಿದಾ–(ನುಣ್ಣಗೆ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಮಂದಸ್ಮಿತ), 7. ಞಿಷ್ವಿದಾ–(ಬೆವರುವುದು ಮತ್ತು ಬಿಡುವುದು) 8. ಋಚ–(ಹೊಳೆಯುವುದು ಅಥವಾ ಇಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು) 9. ಘುಟ–(ತಿರುಗುವುದು), 10.ಶುಭ– (ಶೋಭಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು), 11. ಕ್ಷುಭ–(ವಿಚಲಿತವಾಗುವುದು), 12. ಣಭ(ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 13. ತುಭ–(ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 14. ಶ್ರಂಸು–(ಜಾರುವುದು), 15. ಭ್ರಂಸು (ಜಾರುವುದು), 16. ಧ್ವಂಸು–(ನಾಶವಾಗುವುದು), 17. ಶ್ರಂಭು– (ವಿಶ್ವಾಸ ಮಾಡುವುದು), 18. ವೃತು–(ಆಗುವುದು ಅಥವಾ ಇರುವುದು), 19. ದದ–(ಕೊಡುವುದು), 20. ತ್ರಪೂಷ್– (ನಾಚುವುದು)

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು–9

1. ಶ್ರಿಞ್ –(ಸೇವಿಸುವುದು), 2. ಭೃಞ್–(ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದು), 3. ಹೃಞ್–(ಅಪಹರಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಕದಿಯುವುದು), 4. ಧೃಞ್–(ಧರಿಸುವುದು), 5. ಣೀಞ್–

(ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು), 6.ಡುಪಚಷ್–(ಬೇಯಿಸುವುದು), 7. ಭಜ–(ಸೇವಿಸುವುದು), 8. ಯಜ–(ದೇವಪೂಜೆ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದು), 9. ವಹ – (ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು)

***

ಲಟ್। ಲಿಟ್। ಲುಟ್। ಲೃಟ್। ಲೇಟ್। ಲೋಟ್। ಲಙ್। ಲಿಙ್। ಲುಙ್। ಲೃಙ್। ಏಷು ಪಞ್ಚಮಃ ಲಕಾರಃ ಛಂದೋಮಾತ್ರ ಗೋಚರಃ।

ಅರ್ಥ– ಮೇಲಿನವು 10 'ಲ್' ಕಾರಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಲೇಟ್' ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸುಬನ್ತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದನಂತರ, ಆಚಾರ್ಯ ವರದರಾಜರು ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣವು ಭ್ವಾದಿ(12) ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಲ್' ಕಾರಾರ್ಥ(32) ಪ್ರಕರಣದವರೆಗೆ (21 ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯ ಜೀವಾಳವೆಂದರೆ ಧಾತುಗಳೇ. ಧಾತುಗಳಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಮಾರು ಎರಡುಸಾವಿರ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವುಗಳನ್ನು ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರಿಂದ ರಚಿತವಾದ 'ವೈಯ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದಿ'ಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ, ಅದು ದಟ್ಟವಾದ ಅರಣ್ಯ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದು ಕಠಿಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ವರದರಾಜರು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕೆಲವೇ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದು ಸುಲಭ. ತಿಙನ್ತ ಎಂದರೆ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳಂಥವುಗಳು (ತಿಙ್ ಅನ್ತೇ ಯಸ್ಯ ತತ್ ತಿಙನ್ತಮ್(ಪದಮ್)). ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 18 ಎಂಬುದನ್ನು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತಿಙನ್ತಮ್ ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದ. ಇವು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ ಎಂದು ಎರಡು ತರಹದ್ದಿರುತ್ತವೆ. ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಧಾತುಗಳೂ ಕೂಡ ಸಕರ್ಮಕ ಮತ್ತು ಅಕರ್ಮಕ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದೇ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಟ್, ವೇಟ್, ಅನಿಟ್ ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ 18 ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳು. ಅನಂತರದ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ನಮ್ಮ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಗುರುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶಗಳಾಗಿ ಸೇರಿಸಲಾಗುವುದು. 10 ವಿಧವಾದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ 18 ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವು 'ಲ್' ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. 10 'ಲ್'ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 6 'ಲ್' ಕಾರಗಳು

ಕಾಲವಾಚಕಗಳು (ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಟ್, ಲುಙ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್). ಮುಂದಿನ 4 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಭಾವವಾಚಕಗಳು(ಲೋಟ್, ವಿಧಿಲಿಙ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲೃಙ್). ಎಲ್ಲ ಆದೇಶಗಳೂ 'ಲ್' ಎಂದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಟ್, ಇಟ್, ಉಟ್, ಋಟ್, ಏಟ್, ಓಟ್, ಅಙ್, ಇಙ್, ಉಙ್ ಮತ್ತು ಋಙ್ ಎಂಬ ಈ ಅನುಬಂಧ(ಇತ್) ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗಾಗಿ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು 10. ಆದರೆ ಲೇಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಯೋಗವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 9 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದವು. ಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧಗಳು ಇರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು 10. (ಇದರಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಸೇರಿಲ್ಲ) ಧಾತುವು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ, ಭವಿಷ್ಯತ್, ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದಾಗ, ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವದೂ ಉಂಟು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾಲವಾಚಕ ಆರು 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ, ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ಲ್' ಕಾರ(ಲಟ್)ವು ಒಂದು. ಭೂತಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಮೂರು. (ಲಙ್, ಲಿಟ್, ಲುಙ್). ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ಲ್'ಕಾರಗಳು ಎರಡು. (ಲುಟ್,ಲೃಟ್) ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವವಾಚಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ನಾಲ್ಕು. (ಆಜ್ಞಾಯಾಂ ಲೋಟ್, ವಿಧಿಲಿಙ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಸಂಕೇತೇ ಲೃಙ್) ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಈ ಮೇಲಿನ 'ಲ್' ಕಾರಾಗಳನ್ನೇ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಮತ್ತು 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು. ಉಳಿದ ಲಿಟ್, ಲುಙ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಸಂಕೇತೇ ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನೇ 'ಟಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. 'ಟಿತ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳೆಂದರೆ ಲಟ್, ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಲೇಟ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲೇಟ್''ಲ್'ಕಾರವು ಛಂದೋಮಾತ್ರ ಗೋಚರಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಈಗ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಟಿತ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಐದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಙಿತ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳೂ ಕೂಡ ಐದು. (ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್,ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಸಂಕೇತೇ ಲೃಙ್). ಈ ಮೊದಲು 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದೆವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಎಂದು ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಲಿಙ್' ಎಂದರೆ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಎಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ದಶ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ ಸೇರಿಸಲಾಗುವುದು.(ಧಾತು+ಲ್ ಎಂದು). ಈ 10 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲಿಗೆ 18 ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುವಳನ್ನು ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯಬಹುದು. ಮತ್ತೆ ಈ 18 ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ತಿಳಿವಳಿಕೆಗಾಗಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಸೂಚನೆ– ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಗುರುತಿಗಾಗಿ ಹೀಗೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುವ 18 ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರೆ, ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿಯಲ್ಲಿ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ– ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ,

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ–ಸಿಪ್, ಥಸ್, ಥ,

ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ– ಮಿಪ್, ವಸ್, ಮಸ್

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ – ತ, ಆತಾಂ, ಝ

ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ – ಥಾಸ್, ಆಥಾಂ, ಧ್ವಮ್

ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ– ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್

ಇಷ್ಟನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವವು.

(ಲ್ ಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 373 –ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಭಾವೇ ಚಾಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ (3.4.69)

ವೃತ್ತಿಃ– ಲಕಾರಾಃ ಸಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ತರಿ ಚ ಸ್ಯುಃ; ಅಕರ್ಮಕೇಭ್ಯೋ ಭಾವೇ ಕರ್ತರಿ ಚ।

ಪ. ಛೇ. – ಲಃ, ಕರ್ಮಣಿ, ಚ, ಭಾವೇ, ಚ, ಅಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯ ಚ–ಕಾರ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದದ ಅನುಕರ್ಷಣವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತರಿ' ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಎರಡುಸಲ ಆಗುತ್ತದೆ. "ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಅಕರ್ಮಕಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ತೃ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲೂ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲೂ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ). 'ಫಲ–ವ್ಯಾಪಾರಯೋಃ ಧಾತುಃ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಧಾತುವು ಫಲವನ್ನೂ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ

ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಉದಾ– ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ ಎಂದರೆ, ಅಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬೆಂದು ಮೆತ್ತಗಾಗಿ ಅರಳುವುದು. ಅದೇ ಫಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಕೆಲಸಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಫಲಕ್ಕೆ 'ಆಶ್ರಯ'ವಾಗಿರುವದಕ್ಕೆ 'ಕರ್ಮ'ವೆಂದೂ, ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದದ್ದನ್ನು ಕರ್ತೃವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಭಾವವೆಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು.) ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ ರೂಪ ಫಲವು ಅನ್ನದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನವು ಕರ್ಮ, ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಕರ್ತೃವಾದ ಯಜ್ಞದತ್ತನಲ್ಲಿದೆ. ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಭಾವವು.

ಉದಾ– 'ದೇವದತ್ತಃ ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನು ಕರ್ತೃ, ತಂಡುಲಾನ್ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮ, ಮತ್ತು ಪಚತಿ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾಪದ. (ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇದು ಕಾಲವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ).

ಫಲ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಇವು ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಅಂಥ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು. 'ಪಚ್' ಧಾತ್ವರ್ಥವಾದ ಫಲವು ತಂಡುಲದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ವ್ಯಾಪಾರವು ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು. ಫಲ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪಾರ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಅದು ಅಕರ್ಮಕವು.

ಉದಾ– ರಾಮಃ ಸ್ವಪಿತಿ. ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್ವಪ್' ಧಾತುವಿಗೆ ನಿದ್ರಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖರೂಪವಾದ ಫಲವೂ, ತದನುಕೂಲವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಇವೆರಡೂ ರಾಮನಲ್ಲಿಯೇ (ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವು. ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ– ಅಂದರೆ– 'ಲ್' ಕಾರವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಾಗ ಕರ್ತೃವಾಚ್ಯವೆಂದೂ (ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ), ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಂದರೆ 'ಲ್' ಕಾರವು ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದರೆ ಕರ್ಮವಾಚ್ಯ (ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ) ವೆಂದೂ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಂದರೆ 'ಲ್' ಕಾರವು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಾಗ, ಭಾವವಾಚ್ಯ(ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ)ವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪಚತಿ' ಎಂದರೆ ಬೇಯಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಲ್' ಕಾರವು ಬೇಯಿಸುತ್ತಿರುವ ದೇವದತ್ತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ' ಎಂಬುದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಇನ್ನು ಬೇಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಬೇಯಿಸಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವಾದ ಅನ್ನ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ದೇವದತ್ತೇನ ಪಚ್ಯತೆ' ಎಂಬುದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬೇಯಸಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವಾದ ಅನ್ನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕರ್ತೃವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರುಗಳು.

ರಾಮೇಣ ಸುಪ್ಯತೇ– (ರಾಮನಿಂದ ನಿದ್ರೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ, 'ಲ್' ಕಾರವು ನಿದ್ರಿಸುವುದು ಎಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ

ಈ ಕ್ರಿಯೆಯು ಭಾವವಾಚಕವು. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಸ್ವಪ್' ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಈರೀತಿಯಾಗಿ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಭಾವಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳು ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮವಾಚ್ಯ(ಪ್ರಯೋಗ)ಗಳಲ್ಲೂ, ಮತ್ತು ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳು ಕರ್ತೃ ಮತ್ತು ಭಾವವಾಚ್ಯ(ಪ್ರಯೋಗ)ಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

(ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಲ-ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-374 . ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್ (3.2.123)

ವೃತ್ತಿಃ-ವರ್ತಮಾನ-ಕ್ರಿಯಾವೃತ್ತೇಃ ಧಾತೋಃ ಲಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಅಟೌ ಇತೌ । ಉಚ್ಚಾರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಲಸ್ಯ ನ ಇತ್ವಮ್।

॥ ಅಥ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ ॥

ಧಾತು – 1. ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ। ಕರ್ತೃವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭೂ+ಲ್ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ।

ಅ.ವ್ಯ.-ತಿಙನ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ "ಧಾತೋಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೂ "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವು ಯಾವಾಗ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವದೋ, ಆಗ ಆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಟ್ ಲ್-ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಲಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅ'ಕಾರ 'ಟ್' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುತ್ತದೆ).

ವಿವರಣೆ: ಕಾಲಗಳು ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ. ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯೆಯೆನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್(ಲ್)' ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

1. ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲ (ಲಟ್):

ಇದು ಪ್ರಕೃತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾಲ. ಹೀಗೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಒಂದೇ ಕ್ಷಣವೂ ಆಗಬಹುದು, ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಮಯವೂ ಆಗಬಹುದು.(ವರ್ತಮಾನ ಕ್ರಿಯೆಯು ಜರುಗುವ ಕಾಲವೆಂದು ಅರ್ಥ).

ಉದಾ-1. ರಾಮಃ ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತಿ ಎಂದರೆ – ರಾಮನು ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ನೀರು ತರುವುದರಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ, ಒಲೆ ಹೊತ್ತಿಸಿ, ಅಕ್ಕಿಬೇಯುವವರೆಗಿನ ಕಾಲ.

ಉದಾ-2. – ವೃಕ್ಷಾತ್ ಪರ್ಣಂ ಪತತಿ- ಗಿಡದಿಂದ ಎಲೆಯು ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಎಲೆಯು ಗಿಡದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವವರೆಗಿನ ಕಾಲ.

2. ಭೂತಕಾಲ:

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ, ಭೂತ ಕಾಲವು ಮೂರು ವಿಧ.

1. ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ (ಲಙ್): (ಮೊದಲನೇ ಭೂತಕಾಲ) – (Imperfect tense).
2. ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲ (ಲಿಟ್): (perfect tense),
3. ಅದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ (ಲುಙ್): a)(ಇಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭೂತಕಾಲ) (Aorist - it also gives the general sense of the past). - b)ಘಟನೆಯು ಜರುಗಿತು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನೂ ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. 1. ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ (ಲಙ್) (ಮೊದಲನೇ ಭೂತಕಾಲ) –(Imperfect tense).

ಉದಾ– ಅಭವತ್ :– (100 ವರ್ಷದೊಳಗೆ ಘಟಿಸಿದ ಘಟನೆ). ಈ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರೆ ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಎಂಬ ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲೂ 'ಲಙ್'(ಲ್) ಲಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಭೂತಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು Imperfect tense ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

2. ಪರೋಕ್ಷ ಭೂತಕಾಲ (ಲಿಟ್) (ಎರಡನೇ ಭೂತಕಾಲ (ಲಿಟ್)): (perfect tense): 101ನೇ ವರ್ಷದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದ ಅನಾದಿಕಾಲದವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಯನ್ನು ಈ ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಸೂಚಿತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಭೂವ:– (ಆಗಿದ್ದನ್ನು ಅಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (100 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಯನ್ನು) ಈ ಘಟನೆಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯನು ಅಪರೋಕ್ಷ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ)ವಾಗಿ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷಭೂತೇ 'ಲಿಟ್' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನವೇ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಹಿಂದಿನ 101 ವರ್ಷದಿಂದ ಅರಂಭವಾದ ಎಂದು ಹೇಳೋಣದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿನದ್ದಲ್ಲವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

[ವಿವರಣೆ– ಮೊದಲನೇ ಭೂತಕಾಲವಾದ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ನಿನ್ನೆ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಅರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದೂ ಕೂಡ ಅನದ್ಯತನವೇ ಆಗಿದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ಮೊದಲನೇ ಭೂತಕಾಲಕ್ಕೆ 100 ವರ್ಷದ (ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವಿತದ)ಅವಧಿ. ಈ ಅವಧಿಯು ಅಪೂರ್ಣ. ಆದರೆ, ಅಪರೋಕ್ಷ ಅಂದರೆ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅವಕಾಶ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರೆ ನೋಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ 'ಲಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನು ಅನದ್ಯತನ, ಅಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಅಪರೋಕ್ಷ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ) ಭೂತಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ, ಅಥವಾ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತೇ

'ಲಙ್' ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬಳಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಅರ್ಥಗೋಚರವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಅನದ್ಯತನ, ಪರೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಭೂತವೂ ಹೌದು.ಇದರ ಉತ್ತರಾವಧಿಯು ಅನಾದಿಕಾಲದವರೆಗೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಭೂತವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಪರೋಕ್ಷಭೂತೇ 'ಲಿಟ್' ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಉಳಿದ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು (ಪೂರ್ಣಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷ) ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬಳಸುವುದಿಲ್ಲ].

3. ಅದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲ (ಲುಙ್): a) (ಇಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭೂತಕಾಲ) **(Aorist - it also gives the general sense of the past).**

b) ಮೂರನೇ ಭೂತಕಾಲ– ಅದ್ಯತನ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲ: ಲುಙ್: ಅದ್ಯತನವೆಂದರೆ ಇಂದಿನದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆಂದರೆ ಈಕ್ಷಣದ ಪೂರ್ವ–ಕ್ಷಣದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಇಂದಿನ ಮೊದಲನೇ ಗಂಟೆಯ ಮೊದಲನೇ ಕ್ಷಣದವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಯನ್ನು ಈ 'ಲ್'ಕಾರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೂತ್ (ಇಂದು ಇದ್ದಿತು) – ಇದು ಇಂದಿನ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಇದು ಮೊದಲನೇ ಅರ್ಥ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವೂ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಾರ್ಥ. ಹೀಗೆಂದರೆ, ಭೂತಕಾಲದ ಸರಿಯಾದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇತ್ತು ಅಥವಾ ಜರುಗಿತು ಎಂಬರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತವೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರೂ ಬಂದಿದೆ.

೩. ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ:

ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ. ಅ) ಲುಟ್: ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಅಥವಾ ಮೊದಲನೆಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ. ಬ) ಲೃಟ್: ಅದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ. ಇದನ್ನೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವಿವರಣೆ– (ಅ) ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಅಥವಾ ಮೊದಲನೆಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ (ಲುಟ್): ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವೆಂದರೆ, ಇಂದಿನದಲ್ಲದ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂಥಾದ್ದು.

ಉದಾ– ಗನ್ತಾ – ಅಂದರೆ ನಾಳೆ ಹೋಗುವವನಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾ– ಶ್ವಃ ರಾಜಾ ವನಂ ಗನ್ತಾ (ನಾಳಿನದಿವಸ ರಾಜನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವವನಿದ್ದಾನೆ).

ಬ) ಅದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ ಅಥವಾ ಎರಡನೆಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲ: ಲೃಟ್: ಈ ಕ್ಷಣದ ಮುಂದಿನ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಇವತ್ತಿನ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ ಕ್ಷಣದ ಅವಧಿಯೊಳಗೆ ಜರುಗಲಿರುವ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಅವಧಿಯನ್ನು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ– ಸಃ ರಾಜಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ (ಅವನು ಮುಂದೆ ರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೆ). ಇಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ನಿರ್ಣಯವಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಹೀಗಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲ ವಾಚಕಗಳಿಗೆ ಆರು 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಜಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾವವಾಚಕದ ನಾಲ್ಕು 'ಲ್'ಕಾರಗಳೆಂದರೆ ಲೋಟ್, ವಿಧಿಲಿಙ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಸಂಕೇತೇ ಲೃಙ್. ಇವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ 'ಟ್' ಕಾರಗಳು ಇತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರವೂ 'ಇತ್' ಆದರೆ, ಏನೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ–ಉಚ್ಚಾರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಎಂದು. 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗುವದಾದರೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಹೇಳಿ ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಾತು 1. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ಸತ್ತಾ (ಇರುವಿಕೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಭ್ವಾದಿಗಣ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿದೆ. 'ಭೂ' ಧಾತುವನ್ನು ಆದಿಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಗಣವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೊದಲನೇ ಗಣಕ್ಕೆ 'ಭ್ವಾದಿಗಣ' ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಎಂದರೆ, ಕ್ರಿಯೆ ಜರುಗುವ ಕಾಲ. ಇದು ಒಂದೇ ಕ್ಷಣವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕರ್ತೃ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ, ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

('ಲ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ: 375– ತಿಪ್–ತಸ್–ಝಿ। ಸಿಪ್–ಥಸ್–ಥ। ಮಿಬ್–ವಸ್–ಮಸ್। ತ–ಆತಾಂ–ಝ। ಥಾಸ್–ಆಥಾಂ–ಧ್ವಂ। ಇಡ್–ವಹಿ–ಮಹಿಙ್। (3.4.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏತೇ ಅಷ್ಟಾದಶ ಲಾದೇಶಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ.ಛೇ. – ತಿಪ್–ತಸ್–ಝಿ। ಸಿಪ್–ಥಸ್–ಥ। ಮಿಬ್–ವಸ್–ಮಸ್। ತ–ಆತಾಂ–ಝ। ಥಾಸ್–ಆಥಾಂ–ಧ್ವಂ। ಇಡ್–ವಹಿ–ಮಹಿಙ್।

ಅ. ವೃ. –"ಲಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಪ್ರತ್ಯ0ಯಃ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– 18 ಲ್–ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ, ಸಿಪ್, ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್, ವಸ್, ಮಸ್, ತ, ಆತಾಂ, ಝ, ಥಾಸ್, ಆಥಾಂ, ಧ್ವಮ್, ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್ ಎಂಬ 18 ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ– 'ತಿಪ್' ನಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತಿ' ಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಮಹಿಙ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಙ್' ದವರೆಗೆ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು 'ತಿಙ್' ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ತಿ' ನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ವಸ್' ವರೆಗಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದೂ, 'ತ' ದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ 'ಮಹಿಙ್' (ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ) ವರೆಗಿನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಪ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು 'ಮಹಿಙ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಙ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. 'ತಸ್' 'ಥಸ್' 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಮತ್ತು 'ಥಾಸ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ 'ಆತಾಮ್' ಆಥಾಮ್' ಮತ್ತು 'ಧ್ವಮ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

(ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 376. ಲಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ (1.4.99)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಾದೇಶಾಃ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಅರ್ಥ–ಲ್–ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 0ಯಾವ ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ ಮೊದಲಾದ 18 ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೋ ಅವು ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ0ಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ.

[ಹೀಗೆ 18 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅನಂತರದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು].

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 377. ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್ (1.4.100)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಃ ಶಾನಚ್–ಕಾನಚೌ ಚ ಏತತ್–ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ। ಪೂರ್ವಸಂಜ್ಞಾಪವಾದಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತಙಾನೌ, ಆತ್ಮನೇಪದಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಲಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ 'ತಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಹೊರತು "ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ", "ಕ್ವಸುಶ್ಚ", "ಲಟಃ ಶತೃಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ" "ಲೃಟಃ ಸದ್ವಾ" ಮತ್ತು "ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಾನಚ್, ಕ್ವಸು, ಶತೃ, ಶಾನಚ್ ಮತ್ತು ಚಾನಶ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇವುಗಳನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು,

ಅರ್ಥ–ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ (ತ, ಆತಾಂ, ಝ, ಥಾಸ್, ಆಥಾಂ, ಧ್ವಮ್, ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್) ಮತ್ತು 'ಶಾನಚ್' ಮತ್ತು 'ಕಾನಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ (ತಙ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ) ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ 'ತಙ್' ಎಂಬ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಬಾದಿ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಮೊದಲಿನ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂದೂ ಕೊನೆಯ 9 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆತ್ಮನೇ ಪದವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಶಾನಚ್, ಕಾನಚ್, ಮತ್ತು ಚಾನಶ್ ಗಳಲ್ಲಿ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, 'ಆನ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಗ್ರಹಣ. 'ಚಾನಶ್' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿಯೂ 'ಆನ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ "ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇಷು ಚಾನಶ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆನ' ಎಂಬುದರ ಗ್ರಹಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 378.–ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ (1.3.12)

ವೃತ್ತಿಃ– ಅನುದಾತ್ತೇತಃ ಙಿತಶ್ಚ ಧಾತೋಃ ಆತ್ಮನೇ ಪದಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ, ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತವಃ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಪದವನ್ನು 'ಪಞ್ಚಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅನುದಾತ್ತವಾದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು'ಙ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಆತ್ಮನೇಪದ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ– 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಇವೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಲ್ಲ. 'ಙಿತ್' ಆದ ಧಾತುಗಳೆಂದರೆ, 'ಶೀಙ್' ಮತ್ತು 'ವೃಙ್' ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ 'ಇತ್' ಆದ ಧಾತುಗಳು 'ಏಧ' 'ಭಾಸ' ಮತ್ತು 'ದ್ಯುತ' ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಭಯಪದ [ಆತ್ಮನೇ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈ ಪದ]ಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 379. –ಸ್ವರಿತಞಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ (1.3.72)

ವೃತ್ತಿಃ– ಸ್ವರಿತೇತಃ ಞಿತಶ್ಚ ಧಾತೋಃ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತೃಗಾಮಿನಿ

ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತವಃ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಪದವನ್ನು 'ಪಞ್ಚಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸ್ವರಿತ– ಇತ್, ಅಥವಾ 'ಞ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆತ್ಮನೇ' ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ– ಯಾವಾಗ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ (ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ) ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ 'ಪರಸ್ಮೈಪದ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸೇರುವದಾದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–1 'ರಾಮಃ ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತೇ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, 'ಪಚ್' ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪಚನಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃವಾದ ರಾಮನಿಗೇ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ರಾಮನು ತನಗಾಗಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ–2 'ರಾಮಃ ತಂಡುಲಾನ್ ಪಚತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ, ಕಾರಣ ರಾಮನು ಬೇರೆಯವರಿಗಾಗಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.(ಪಚನ ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ರಾಮನಿಗೆ ಹೋಗದೇ ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ).

ಒಂದೇ ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳ ಉಪಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಾಗ, ಅದನ್ನು ಉಭಯಪದಿ ಧಾತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ನಾವು ನಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಧಾತುವನ್ನು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಧಾತುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಅದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುವನ್ನೂ ಧಾತುಪಾಠದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ 'ಪಚ್' ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೇ 'ಬೇಯಿಸುವುದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಮತ್ತು ಕೇವಲಪರಸ್ಮೈಪದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಕ್ರಿಯೆಯ ಫಲವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಲಿಕ್ಕೆ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಎರಡೂ ಪದಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 380. –ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ (1.3.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆತ್ಮನೇಪದನಿಮಿತ್ತಹೀನಾತ್ ಧಾತೋಃ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತವಃ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಪದವನ್ನು 'ಪಞ್ಚಮೀ' ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆತ್ಮನೇ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (ಶೇಷವೆಂದರೆ ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ).

(ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ 381. – ತಿಙಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಥಮ–ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾಃ (1.4.101)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಿಙಃ ಉಭಯೋಃ ಪದಯೋಃ ತ್ರಯಃ ತ್ರಿಕಾಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಏತತ್–ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತಿಙಃ, ತ್ರೀಣಿ, ತ್ರೀಣಿ, ಪ್ರಥಮ–ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾಃ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ಲಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್"। ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಆತ್ಮನೇಪದಸ್ಯ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನೇ 'ಉಭಯೋಃ ಪದಯೋಃ' ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅರ್ಥ–'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎರಡೂ (ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದ) ಪದಗಳ ಮೂರು ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷಗಳೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. 'ತ್ರಿಕ' ಎಂದರೆ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುಂಪು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು –

ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ: ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ: ಸಿಪ್, ಥಸ್, ಥ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ: ಮಿಪ್, ವಸ್, ಮಸ್ ಹೀಗೆ ಮೂರು ತ್ರಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇವೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮೂರು ತ್ರಿಕಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ: ತ, ಆತಾಂ, ಝ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ: ಥಾಸ್, ಆಥಾಂ, ಧ್ವಂ, ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ: ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್ ಹೀಗೆ ಮೂರು ತ್ರಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇವೆ.

(ಪ್ರಥಮಾದಿ ಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಾದಿ, ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 382. ತಾನ್ಯೇಕವಚನ-ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಾನ್ಯೇಕಶಃ (1.4.102)

ವೃತ್ತಿಃ-ಲಬ್ಧ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ತಿಙಃ ತ್ರೀಣಿ-ತ್ರೀಣಿ (ವಚನಾನಿ) ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಏಕವಚನಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತಾನಿ, ಏಕವಚನ-ದ್ವಿವಚನ-ಬಹುವಚನಾನಿ, ಏಕಶಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ತಿಙಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಥಮ-ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾಃ (1.4.101)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಙಃ' ಮತ್ತು 'ತ್ರೀಣಿ, ತ್ರೀಣಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಪ್ರಥಮಪುರುಷ' ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದಮೇಲೆ, ೦ಯಾವ ಮೂರು ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯ೦ಯಗಳಿರುವವೋ ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಪಡೆ೦ಯುತ್ತವೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಯಾವ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಈ ಪುರುಷಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-383.ಯುಷ್ಮದ್ಯುಪಪದೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಪಿ ಮಧ್ಯಮಃ (1.4.105)

ವೃತ್ತಿಃ-ತಿಙ್ ವಾಚ್ಯ ಕಾರಕವಾಚಿನಿ ೦ಯುಷ್ಮದಿ ಉಪಪದೇ ಪ್ರ೦ಯುಜ್ಯಮಾನೇ, ಅಪ್ರ೦ಯುಜ್ಯಮಾನೇ ಚ ಮಧ್ಯಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ೦ಯುಷ್ಮದಿ, ಉಪಪದೇ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ, ಸ್ಥಾನಿನಿ, ಅಪಿ, ಮಧ್ಯಮಃ।

ಅ.ವ್ಯ – "ಲಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲಃ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯ೦ಯದಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ೦ಯಾವ ಒಂದು ಕಾರಕವಿರುವದೋ (ಕರ್ತಾ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ) ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ '೦ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಿದ್ದಾಗ, ಆ '೦ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ಪ್ರ೦ಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಅಥವಾ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದಾಗಲೂ 'ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವು' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕರ್ತೃ' ಅಥವಾ 'ಕರ್ಮ' ಕಾರಕವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. 'ಯುಷ್ಮದ್' ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಆ ಕಾರಕವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸಿದರೆ, ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು:

ಪರಸ್ಮೈ ಪದ: ಸಿಪ್, ಥಸ್, ಥ। ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಥಾಸ್, ಆಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್। **ತ್ವಂಯುಷ್ಮದ್** ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಅರ್ಥವಾದರೆ ಸಾಕು. ಉದಾ– ಹೇ ಕೃಷ್ಣ ಪಾಹಿ.

(ಉತ್ತಮಪುರುಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ –384.ಅಸ್ಮದ್ಯುತ್ತಮಃ (1.4.107)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಥಾಭೂತೇ ಅಸ್ಮದಿ ಉತ್ತಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಸ್ಮದಿ, ಉತ್ತಮಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಯುಷ್ಮದ್ಯುಪಪದೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಪಿ ಮಧ್ಯಮಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಪದೇ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ, ಸ್ಥಾನಿನಿ, ಮತ್ತು ಅಪಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಯಾವ ಒಂದು ಕಾರಕ (ಕರ್ತಾ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ) ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದ ಉಪಪದವಿದ್ದಾಗ, ಆ 'ಅಸ್ಮದ್' ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಅಥವಾ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದಾಗಲೂ, 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತಮಪುರುಷವು' ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–'ಕರೋಮಿ' ಎಂದೊಡನೆ 'ಅಹಂ' (ಕರ್ತೃ) ಎಂದು ತಾನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಅಹಂ ಕರೋಮಿ' ಎಂದಾಗಲೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ. 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದಲೂ, ಅಹಂ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ತೋರುವಾಗ, ಮಿಪ್. ವಸ್, ಮಸ್ ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆತ್ಮನೇ ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 385.ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ (1.4.108)

ವೃತ್ತಿಃ–ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಯೋಃ ಅವಿಷಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಸ್ಯಾತ್। ಭೂ+ತಿ, ಇತಿ ಜಾತೇ।

ಅರ್ಥ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ, ಕರ್ತ್ರರ್ಥದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಭೂ+ಲಟ್) ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' (ತಿಙ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದು. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 386.ತಿಙ್–ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ (3.4.113)

ವೃತ್ತಿಃ-ತಿಙಃ ಶಿತಶ್ಚ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೋಕ್ತಾಃ ಏತತ್-ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತಿಙ್-ಶಿತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಲೀ 'ಶಿತ್' (ಶ್-ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ ಆದ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಲೀ ಇದ್ದಾಗ, ಅಂಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ಮತ್ತು 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಲಿಟ್ ಚ" ಮತ್ತು "ಲಿಙ್ ಆಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ).

(ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 387.ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (3.1.68)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಪರೇ ಧಾತೋಃ ಶಪ್।

ಅ.ವ್ಯ.–"ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 388.ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ (7.3.84)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ ಪರಯೋಃ ಇಗಂತಾಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣಃ। ಅವಾದೇಶಃ। ಭವತಿ। ಭವತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಆರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ(ಒಂದೇ ಪದ)।

ಅ.ವ್ಯ."ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ, "ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗಂತವಾದ (ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ ಗಳು ಅಂತವಾದ) ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಇ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಏ-ಕಾರ, ಉ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಓ-ಕಾರ, ಋ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್, ಮತ್ತು ಲೃ- ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ ಎಂಬ ಗುಣ ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ).

"ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣಾದೇಶವು

ಬರುತ್ತದೆ. ಭವತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೂ (ಸತ್ತಾಯಾಂ) ಎಂಬುದು ಧಾತು. (ಸತ್ತಾ ಎಂದರೆ ಇರುವಿಕೆ) ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ, ಭೂ ಧಾತುವು ಆರಂಭದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭ್ವಾದಿಗಣ ಎಂದು ಹೆಸರು. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಊ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅಕರ್ಮಕವಾದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದ 'ಲಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಲ್' ಕಾರವು (ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್) ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂ+ಲಟ್(ಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, (ಲಟ್ ನಲ್ಲಿ "ಅಟಾವಿತೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ). ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ತಿಪ್-ತಸ್-ಝಿ-ಸಿಪ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಬ್-ವಸ್-ಮಸ್-ತ-ಆತಾಂ-ಝ-ಥಾಸ್-ಆಥಾಂ-ಧ್ವಂ-ಇಡ್-ವಹಿ-ಮಹಿಙ್ (3.4.78) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 18 ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ-ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ.

ಸೂಚನೆ- ಈ ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 1035 ಧಾತುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 49 ಧಾತುಗಳನ್ನು ವರದರಾಜರು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರ. (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ-20, ಆತ್ಮನೇಪದಿ-20, ಉಭಯಪದಿ-9)

(ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ) ಭೂ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:

ಉದಾ- 1 ಭವತಿ - ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ ಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ತಿಪ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ 'ತಿಪ್' ನಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" (3.4.113) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಎಂಬ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ ಇಗಂತ ಅಂಗ(ಊ)ಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭವ್+ಅ+ತಿ=ಭವತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2. ಭವತಃ-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ-ಭೂ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭೂ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಇಗಂತ ಅಂಗ(ಊ)ಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭವ್+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಭವತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 3 ಭವನ್ತಿ - ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ-ಭೂ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭೂ+ಅ+ಝಿ ಎಂದಾಗಿ, ಇಗಂತ ಅಂಗ(ಊ)ಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಅ+ಝಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭವ್+ಅ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ.

(ಝಿ ಗೆ ಅನ್ತ್- ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 389.ಝೋSನ್ತಃ (7.1.3)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪ್ರತ್ಯಯ-ಅವ0ಯವಸ್ಯ ಝಸ್ಯ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶಃ। "274 ಅತೋಗುಣೇ"। ಭವನ್ತಿ। ಭವಸಿ। ಭವಥಃ। ಭವಥ।

ಪ. ಛೇ. – ಝಃ, ಅನ್ತಃ।

ಅ. ವೃ. – "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫಢಖಛಘಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್" (ಆಯನ್-ಎಯ್-ಈಯ್-ಈನ್-ಇಯ್)ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು, ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ 'ಝ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಚುಟೂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್'ಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಭವ್+ಅ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಿ'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್'ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭವ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭವ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಭವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ)

ಉದಾ- 4. ಭವಸಿ – ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶಪ್' (ಅ) ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೂ "ತಿಙ್‌ಶಿತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ (3.4.113)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ಸಿ=ಭವಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 5,6. ಭವಥಃ, ಭವಥ-ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- 7. ಭವಾಮಿ-ಭೂ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಮಿಪ್(ಮಿ) ಎಂದಿರುವಾಗ, ಗುಣ, ಶಪ್ ಮತ್ತು ಅವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯ ಅ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 390.ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ (7.3.101)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅತಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ 0ಯಞಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಭವಾಮಿ। ಭವಾವಃ। ಭವಾಮಃ। ಸ ಭವತಿ। ತೌ ಭವತಃ। ತೇ ಭವನ್ತಿ। ತ್ವಂ ಭವಸಿ। 0ಯುವಾಂ ಭವಥಃ। 0ಯೂ0ಯಂ ಭವಥ। ಅಹಂ ಭವಾಮಿ। ಆವಾಂ ಭವಾವಃ। ವ0ಯಂ ಭವಾಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಅಂಗಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಯಞಿ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ತುರುಸ್ತು ಶಮ್ಯಮಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ"(7–3–95) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಯಞ್–ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅದಂತ(ಅ–ಕಾರಾಂತ) ಅಂಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ (ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ) ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭವ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ–ಕಾರೋತ್ತರ ಅ–ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಭವ್+ಆ+ಮಿ=ಭವಾಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 8– ಭವಾವಃ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ, ಶಪ್ ಮತ್ತು ಅವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಭವಾ+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಭವಾವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 9– ಭವಾಮಃ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ, ಶಪ್ ಮತ್ತು ಅವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಭವ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಭವಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೂ ಧಾತುವಿನ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮುಗಿಯಿತು

(ಲಿಟ್ (ಲ್–ಕಾರವನ್ನು)ನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 391.ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್ (3.2.115)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭೂತ–ಅನದ್ಯತನ–ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವೃತ್ತೇಃ ಧಾತೋಃ ಲಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಲಸ್ಯ ತಿಬಾದಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನದ್ಯತನೇ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಭೂತೇ" ಮತ್ತು "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಭೂತ, ಅನದ್ಯತನ, ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' (ಣಿಜಡಿಜಿಜಛಿಣ ಣಜಟಿಜ), ಲ್–ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ 101ನೇ ವರ್ಷದಿಂದಾರಂಭಿಸಿ ಅನಾದಿಕಾಲ (ಪೂರ್ಣಾವಧಿ ವರೆಗೆ)ದ ವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಯನ್ನು ಈ 'ಲಿಟ್' ನ 'ಲ್' ಕಾರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅವಧಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣಭೂತಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಇವತ್ತಿನದಲ್ಲದಾದ್ದರಿಂದ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಂತೆ ಅನದ್ಯತನವೂ ಹೌದು. ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವಿತಾವಧಿಯು 100 ವರ್ಷದವರಗೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ

ಘಟನೆಯನ್ನೂ ಮನುಷ್ಯನು ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ 'ಪರೋಕ್ಷಭೂತೇ ಲಿಟ್' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರೋಕ್ಷಭೂತ ಕಾಲದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನದ್ಯತನ, ಪೂರ್ಣ, ಮತ್ತು ಪರೋಕ್ಷ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇ'ಕಾರ ಮತ್ತು ಟ್' ಕಾರಗಳು 'ಇತ್' ಗಳಾಗಿವೆ. ಉಳಿದಿರುವ 'ಲ್' ಕಾರದಮೇಲೆ ತಿಪ್,ತಸ್,ಝಿ ಮೊದಲಾದ 18 ಮೂಲ (9 ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು 9 ಆತ್ಮನೇಪದಿ) ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ– ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ.

(ಣಲ್ ಮೊದಲಾದ 9 ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 392.ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲತುಸುಸ್ಥಲಥುಸಣಲ್ವಮಾಃ (3.4.82)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಟಃ ತಿಬಾದೀನಾಂ ನವಾನಾಂ ಣಲಾದಯಃ (ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್। ಥಲ್, ಅಥುಸ್, ಅ। ಣಲ್, ವ, ಮ) ನವ ಆದೇಶಾಃ ಸ್ಯುಃ। ಭೂ+ಅ, ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ, ಣಲ್–ಅತುಸ್– ಉಸ್–ಥಲ್–ಅಥುಸ್–ಅ–ಣಲ್–ವ–ಮಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುವ ತಿಪ್,ತಸ್,ಝಿ ಮೊದಲಾದ 9 ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

ಪ್ರ.ಪು:ತಿಪ್–ತಸ್–ಝಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್–ಅತುಸ್–ಉಸ್।

ಮ.ಪುಃಸಿಪ್–ಥಸ್–ಥಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಥಲ್–ಅಥುಸ್–ಅ।

ಉ.ಪು.ಮಿಪ್–ವಸ್– ಮಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್–ವ–ಮ।

ವಿವರಣೆ– ಭೂ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಣಲ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವೇ ಹೊರತೂ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಅ' ಕಾರವಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ– ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರವೇ ಹೊರತೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರವಲ್ಲ.

(ವುಕ್ (ವ್) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 393.ಭುವೋ ವುಗ್ ಲುಙ್ ಲಿಟೋಃ (6.4.88)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭುವಃ ವುಕ್(ವ್)ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್, ಲುಙ್ ಲಿಟೋಃ ಅಚಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಭುವಃ, ವುಗ್, ಲುಙ್–ಲಿಟೋಃ।

ಅ. ವ್ಯ –"ಅಚಿ ಶ್ನು–ಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲುಙ್' ಮತ್ತು 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಅಚ್(ಸ್ವರ)ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವುಕ್(ವ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವುಕ್' ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ :–ಬಭೂವ–'ಭೂ' ಗೆ 'ವುಕ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಲ್ ಗೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ 'ಊ'ಕಾರದ ನಂತರ 'ವುಕ್(ವ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಂತರ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ–

(ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 394.ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (6.1.8)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಟಿ ಪರೇ, ಅನಭ್ಯಾಸ–ಧಾತ್ವವಯವಸ್ಯ ಏಕಾಚಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ, ಆದಿಭೂತಾತ್ ಅಚಃ ಪರಸ್ಯ ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ। ಭೂವ್+ಭೂವ್+ ಅ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಲಿಟಿ, ಧಾತೋಃ, ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ.–"ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ –

1. ಅಭ್ಯಾಸಭಿನ್ನವಾಗಿಯೂ(ಅನಭ್ಯಸ್ತವಾದಾಗ ಇರುವ ರೂಪದ ಅಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗದೇ ಇದ್ದ ಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಾಗ) ಧಾತ್ವವಯವವಾಗಿಯೂ, ಏಕಾಚ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು. (ಭೂವ್+ಭೂವ್)

2. ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದು, ಮೊದಲನೇ 'ಅಚ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಏಕಾಚ್ಕ–ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

ಅಂದರೆ, ಹಲಾದಿ ಧಾತುಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲನೇ ಏಕಾಚ್ಕ (ಒಂದೇ ಅಚ್ ನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಭಾಗಕ್ಕೆ, ಮತ್ತು ಅಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಎರಡನೆಯ ಏಕಾಚ್ಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವದೆಂದರ್ಥ. ಧಾತುವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿದ್ದರೆ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ, ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗವಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚ್ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ 1. – ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಚಕಾಸ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಚ ಮತ್ತು ಕಾಸ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ್ದ ಇಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–2. 'ನೀ' ಎಂಬ ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಕ ಭಾಗವು ಒಂದೇ

ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ದ್ವಿತೀಯ ಏಕಾಚ್ ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಉದಾ–3. ಅಜಾದಿಯಾದ ಊರ್ಣು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಣು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಏಕಾಚ್ಕ ಭಾಗವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಉದಾ–4 ಅಟ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಎಂಬುದನ್ನೇ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕಾಚ್ಕ ಭಾಗವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಭೂವ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚ್ಕ ಭಾಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬಂದು ಭೂವ್ ಭೂವ್ ಎಂದು ಇರುವುದು. 'ವ್' ಕಾರವು ಭೂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ "ಯದಾಗಮಾಃ ತದ್ಗುಣೀಭೂತಾಃ ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯನ್ತೇ" (ಯಾವದಕ್ಕೆಆಗಮವಾಗಿ ಬರುವದೋ ಅದು ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗುವುದು) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ 'ವ್'ಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿರುವ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದು.

(ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 395.ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ (6.1.4)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅತ್ರ ೦ಯೇ ದ್ವೇ ವಿಹಿತೇ ತ೦ಯೋಃ ಪೂರ್ವಃ ಅಭ್ಯಾಸ–ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಪೂರ್ವಃ, ಅಭ್ಯಾಸ।

ಅರ್ಥ– ಈ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ಯಾವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಎರಡು ಸಲ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ, ಆ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭೂವ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದ–ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಭೂವ್ ಭೂವ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ 'ಭೂವ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವನ್ನು ಉಳಿಸಿ ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಲೋಪಗೊಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 396.ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (7.4.60)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಆದಿಃ ಹಲ್ ಶಿಷ್ಯತೇ। ಅನ್ಯೇ ಹಲಃ ಲುಪ್ಯನ್ತೇ। ಇತಿ ವಲೋಪಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ'ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ 'ಹಲ್' ವರ್ಣ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಕೃತ 'ಭೂವ್' ಎಂಬ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು 'ಹಲ್'ಗಳೂ ಮತ್ತು ಒಂದು

ಸ್ವರವೂ ಇದೆ. ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ 'ಹಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ 'ಭ್' ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಮತ್ತು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ 'ಊ' ಕಾರವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಸ್ವರದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳು ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ವ್' ಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಒಂದೇ ಇದೆ, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು 'ಹಲ್' ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಹೀಗಾಗಿ 'ಭೂವ್' ನಲ್ಲಿ ಆದಿ 'ಹಲ್' ಉಳಿದು ಉಳಿದ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು (ವ್) ಲೋಪವಾಗಿ, 'ಭೂ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವ 'ಭೂವ್' ಎಂಬ ಎರಡನೇ ರೂಪಕ್ಕೆ ಯಾವ ಧಕ್ಕೆಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಭೂ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ).

(ಅಭ್ಯಾಸದ ದೀರ್ಘವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 397.ಹ್ರಸ್ವಃ (7.4.59)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಅಚಃ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಅತ್ರ ಲೋಪೋऽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ'ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಭ್ಯಾಸದ ದೀರ್ಘವಾದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ ಭೂವ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ 'ಭೂ' ಎಂಬುದು ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂಥಾದ್ದು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಊ' ಕಾರವು ದೀರ್ಘವಾಗಿದೆ. ಈ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಭು' ಎಂದಾಗಿ ಭು ಭೂವ್+ಅ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ.

(ಅತ್ವ(ಅಕಾರವನ್ನು) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 398.ಭವತೇರಃ (7.4.73)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭವತೇಃ ಅಭ್ಯಾಸ–ಉ–ಕಾರಸ್ಯ ಅಃ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಭವತೇಃ, ಅಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ವ್ಯಥೋಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅತ್ರ ಲೋಪೋऽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ'ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಭೂ'ಎಂದಾಗಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ (ಉ) ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಭು ಭೂವ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಚರ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 399.ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ (8.4.54)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸೇ ಝಲಾಂ ಚರಃ ಸ್ಯುಃ; ಜಶಶ್ಚ । ಝಶಾಂ ಜಶಃ, ಖಯಾಂ ಚರಃ ಇತಿ ವಿವೇಕಃ। ಬಭೂವ। ಬಭೂವತುಃ। ಬಭೂವುಃ।

ಪ. ಛೇ– ಅಭ್ಯಾಸೇ, ಚರ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಾಂ' ಮತ್ತು 'ಜಶ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಝಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಜಶ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಜಶ್' ವರ್ಣಗಳೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ 'ಝಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಖಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಚರ್(8)' ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

(ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ). ಈ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, 'ಝಲ್(24)' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು 1.'ಝಶ್(10)' 2.'ಖಯ್(10)' 3.'ಶರ್(3)' ಮತ್ತು 4.'ಹ್(1)' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಅವಾಂತರ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳ(1 & 2) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ 'ಜಶ್' ಮತ್ತು 'ಚರ್' ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. (ಅಂದರೆ 'ಝಶ್' ಗೆ 'ಜಶ್' ಮತ್ತು 'ಖಯ್' ಗೆ 'ಚರ್' ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ). 'ಝಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಝಭಞ್। ಘಢಧಷ್।ಜಬಗಡದಶ್। ಎಂದು 10 ವರ್ಣಗಳು ಇವೆ. 'ಜಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಜಬಗಡದ ಎಂಬ 5 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಅಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ 10 ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಎರಡನೆಯ 5 ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

'ಖಯ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ, ಖಫಛಠಥಚಟತವ್। ಕಪಯ್। ಎಂಬ 10 ವರ್ಣಗಳಿರುತ್ತವೆ. 'ಚರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಚಟತವ್।ಕಪಯ್।ಶಷಸರ್। ಎಂಬ 8 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ 10 ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಎರಡನೆಯ 8 ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಝಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ 24 ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಈಗ 23 ವರ್ಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಷಸ ಎಂದು 3 ವರ್ಣಗಳು. 'ಶರ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಈ 3 ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಚರ್' ಆದೇಶವು ಬಂದರೂ ಅವು ಸ್ಥಾನ–ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 'ಶ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್' ಕಾರ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ನಾಲ್ಕನೇ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನ–ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ 'ಚ್' ವರ್ಗದ 'ಝ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 1: ಬಭೂವ। "ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ

ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಮುಂದೆ ಬರುವ "ಲಿಟ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ತಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, "ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲತುಸುಸ್ಥಲಥುಸಣಲ್ವಮಾಃ (3.4.82)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಭೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಭುವೋ ವುಗ್ ಲುಙ್ ಲಿಟೋಃ (6.4.88)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಭೂ' ನ 'ಉ' ಕಾರದನಂತರ 'ವುಕ್(ವ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (6.1.8)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೂವ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಭೂವ್ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ (6.1.4)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಭೂವ್' ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ (7.4.60)" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭೂ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಹ್ರಸ್ವಃ (7.4.59)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಭು ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಭವತೇರಃ (7.4.73)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಭ ಭೂವ್,+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ (8.4.54)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜಶ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಬ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಬಭೂವ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಬಭೂವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 2 – ಬಭೂವತುಃ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್(ಲಿಟ್)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅತುಸ್' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶ ವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಬಭೂವ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅತುಸ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಬಭೂವ್+ಅತುಸ್=ಬಭೂವತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಭೂವತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–3 – ಬಭೂವುಃ : ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಭೂವ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉಸ್' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶ ವಾಗಿ ಬಂದು, ಬಭೂವ್+ಉಸ್=ಬಭೂವುಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಭೂವುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 400.ಲಿಟ್ಚ (3.4.114)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಡಾದೇಶಃ ತಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕ–ಸಂಜ್ಞಃ ।

ಪ. ಛೇ– ಲಿಟ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. –" ತಿಙ್‌ಶಿತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಙ್' ಮತ್ತು "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತಿಙ್' ಆದೇಶವು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ– 'ಲಿಟ್' 'ಲ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ತಿಙ್‌ಶಿತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಂದಿರುವುದು. 'ಲಿಟ್ಚ' (3.4.114)'ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಟ್' ಪದವು 'ಲಿಟಃ' ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು 'ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಂದರೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಆರ್ಷ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 401.ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ (7.2.35)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಲಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್। ಬಭೂವಿಥ। ಬಭೂವಥುಃ। ಬಭೂವ। ಬಭೂವ। ಬಭೂವಿವ। ಬಭೂವಿಮ।

ಪ. ಛೇ. – ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ, ಇಟ್, ವಲಾದೇಃ।

ಅರ್ಥ– 'ವಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತವಾದ ವರ್ಣವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಉದಾ–4 ಬಭೂವಿಥ–ಭೂ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷ (ಅನದ್ಯತನಪೂರ್ಣ) ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, "ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲ್(ಲಿಟ್)' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, (ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ) 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದೇ 'ಥಲ್' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ('ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಥ'ಕ್ಕೆ) ಆದ್ಯಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ಇ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಎಂಬುದು ಬಭೂವ್ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು 'ಬಭೂವ' ಎಂಬ ರೂಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು). ಹೀಗೆ ಬಭೂವ್+ಇಥ=ಬಭೂವಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 5: ಬಭೂವಥುಃ ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಥಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅಥುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಅಥುಸ್=ಬಭೂವಥುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬಭೂವಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 6: ಬಭೂವ–ಎಂಬ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಅ=ಬಭೂವ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– 7: ಬಭೂವ–ಎಂಬ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್ (ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಅ=ಬಭೂವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 8: ಬಭೂವಿವ–ಎಂಬ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಸ್'ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ವ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಲಾದಿಯಾದ 'ವ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ವ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಇಟ್ (ಇ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಇ+ವ=ಬಭೂವಿವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 9: ಬಭೂವಿಮ – ಎಂಬ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಮ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೇಲಿನಂತೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಬಭೂವ್+ಇ+ಮ =ಬಭೂವಿಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮುಗಿಯಿತು).

(ಪ್ರಥಮ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 402.ಅನದ್ಯತನೇ ಲುಟ್ (3.3.15)

ವೃತ್ತಿಃ–ಭವಿಷ್ಯತಿ ಅನದ್ಯತನೇ ಅರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ ಲುಟ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್(ಲ್)' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನದ್ಯತನವೆಂದರೆ ಇವತ್ತಿನ ಕಾಲದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (ನಾಳೆಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ) ಜರುಗಲಿರುವ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ 'ಲ್'ಕಾರ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ನಾಳಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಗಂಟೆಯ ಮೊದಲನೆ ನಿಮಿಷದ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅನಂತಕಾಲದವರೆಗಿನ ಅವಧಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮನುಷ್ಯನು ಭವಿಷ್ಯದಬಗ್ಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಾಗಗಳಂತೆ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಏನೆಂದರೆ, ಇಂದಿನ ಈ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಇಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯ ಕೊನೆಯ

ಕ್ಷಣದವರೆಗಿನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗುವ ಘಟನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ 'ಲೃಟ್(ಲ್)' ಕಾರವೂ ಕೂಡ ಭವಿಷ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇಂದೇ ಸಾಯುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಮೊದಲನೇ ಭವಿಷ್ಯದಂತೆ ಪರೋಕ್ಷವೇ.

ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷ-ಅಪರೋಕ್ಷ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅವನು ಮುಂದೆ ಬದುಕಿರುವ ಜೀವನಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜರುಗಲಿರುವ ಘಟನೆಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು ಅಥವಾ ನೋಡದೆಯೂ ಹೋಗಬಹುದು.

(ಸ್ಯ ಮತ್ತು ತಾಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 403. ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ-ಲುಟೋಃ (3.1.33)

ವೃತ್ತಿಃ-ಧಾತೋಃ ಸ್ಯ-ತಾಸೀ (ತಾಸಿಯಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾದ್ದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾದದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ ಎಂದು ಉಳಿದಿದೆ.) ಏತೌ ಪ್ರತ್ಯಯೌ ಸ್ತಃ, ಲೃಲುಟೋಃ ಪರತಃ। ಶಬಾದ್ಯಪವಾದಃ। ಲೃ ಇತಿ ಲೃಙ್-ಲೃಟೋಃ ಗ್ರಹಣಮ್।

ಅರ್ಥ- ಲೃಟ್(ಲ್) ಮತ್ತು ಲೃಙ್(ಲ್) ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹಾಗೆಯೇ ಲುಟ್(ಲ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲೃ' ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಲೃಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

(ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 404.ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ (3.1.144)

ವೃತ್ತಿಃ- ತಿಙ್-ಶಿದ್ಭ್ಯಃ ಅನ್ಯಃ, ಧಾತೋಃ ಇತಿ ವಿಹಿತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಏತತ್-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್। ಇಟ್(ಇಡಾಗಮಃ)।

ಅರ್ಥ- ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಹಿತವಾದ 'ತಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶೇಷ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ತಿಙ್-ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶೇಷ' ಎಂದರೆ 'ತಿಙ್'ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಡಾ-ರೌ-ರಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 405.ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾ-ರೌ-ರಸಃ (2.4.85)

ವೃತ್ತಿಃ- 'ಡಾ-ರೌ-ರಸ್' ಏತೇ ಕ್ರಮಾತ್ ಸ್ಯುಃ। ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಅಭಸ್ಯ ಅಪಿ ಟೇಃ ಲೋಪಃ। ಭವಿತಾ।

ಅರ್ಥ- 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ (ಮೂರು ವಚನಗಳ) ಆದೇಶಗಳಾದ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ,

ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:

ಉದಾ–1 – ಭವಿತಾ– 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, (ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ) 'ಲುಟ್(ಲ್)' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಿಙ್(ತಿ) ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಿಙ್–ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಮತ್ತು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಇವುಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ–ಲುಟೋಃ (3.1.33)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ(ತಾಸ್)' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ತಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸ್' ಗೆ ಆದ್ಯಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಭವಿ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಡಾ(ಆ)' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬಂದು, "ಚುಟೂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟವರ್ಗದ 'ಡ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವಿತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭವಿತಾಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಆಸ್' ಎಂಬುದು "ಅಚೋಽಂತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಡಿತ್ವ ವಿಧಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗದಿದ್ದರೂ "ಟೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ಆಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವಿತ್+ಆ=ಭವಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ

(ಸ್–ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 406.ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ (7.4.50)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಾಸೇಃ ಅಸ್ತೇಶ್ಚ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ. – ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ, ಲೋಪಃ।

ಅ. ವೃ. – "ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ -ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 407.ರಿ ಚ (7.4.51)

ವೃತ್ತಿಃ-ರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ತಥಾ। ಭವಿತಾರೌ। ಭವಿತಾರಃ। ಭವಿತಾಸಿ। ಭವಿತಾಸ್ಥಃ। ಭವಿತಾಸ್ಥ। ಭವಿತಾಸ್ಮಿ।ಭವಿತಾಸ್ವಃ। ಭವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಅ.ವ್ಯ -"ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ (7.4.50)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ರ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 2. ಭವಿತಾರೌ - 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ'ತಸ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಸ್' ಗೆ "ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ (3.4.113)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, " ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ-ಲುಟೋಃ (3.1.33)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಾಸಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ, ಭೂ+ತಾಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಾಸ್' ಎಂಬುದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು 'ತಿಙ್' ಅಲ್ಲ ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಅಲ್ಲ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧ-ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಭೂ+ಇ+ತಾಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಭೂ'ನಲ್ಲಿಯ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಭೋ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾ-ಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್' ಆದೇಶಬಂದು ಭ್+ಅವ್+ಇ=ಭವಿ+ತಾಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಸ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾ-ರೌ-ರಸಃ (2.4.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರೌ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭವಿತಾಸ್+ರೌ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭವಿತಾ+ರೌ=ಭವಿತಾರೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಭವಿತಾರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೂ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ 'ಝಿ'ಗೆ 'ರಸ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭವಿತಾರಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭವಿತಾರಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

ಉದಾ-4. ಭವಿತಾಸಿ - ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್ (ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಭೂ+ಸಿಪ್ (ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ಸಿ' ಗೆ 'ತಾಸಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂ+ತಾಸಿ(ತಾಸ್) ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ

ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ನಂತರ ಇಡಾ(ಇಟ್) ಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗುಣ-ಅವಾದೇಶಗಳಿಂದ ಭವ್+ಇ+ತಾಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ -"ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ (7.4.50)" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಭವಿತಾಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- 5. ಭವಿತಾಸ್ಥಃ। 6. ಭವಿತಾಸ್ಥ।7. ಭವಿತಾಸ್ಮಿ।8. ಭವಿತಾಸ್ವಃ। 9. ಭವಿತಾಸ್ಮಃ। ಎಂಬ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್, ವಸ್, ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ತಾಸಿ(ಸಿ)' ನಲ್ಲಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಇ-ಕಾರವು ಇತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ತಾಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದು, ಇಡಾಗಮ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಭವಿತಾಸ್ಥಃ। ಭವಿತಾಸ್ಥ। ಭವಿತಾಸ್ಮಿ।ಭವಿತಾಸ್ವಃ। ಭವಿತಾಸ್ಮಃ। ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಮೇಲಿನ ಐದು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ. 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಮತ್ತು 'ರ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 408. ಲೃಟ್ ಶೇಷೇ ಚ (3.3.13)

ವೃತ್ತಿಃ-ಭವಿಷ್ಯತ್-ಅರ್ಥಾತ್ ಧಾತೋಃ ಲೃಟ್ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸತ್ಯಾಂ ಅಸತ್ಯಾಂ ವಾ। ಸ್ಯಃ। ಇಟ್(ಆಗಮ)। ಭವಿಷ್ಯತಿ। ಭವಿಷ್ಯತಃ। ಭವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಭವಿಷ್ಯಸಿ। ಭವಿಷ್ಯಥಃ।ಭವಿಷ್ಯಥ। ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ। ಭವಿಷ್ಯಾವಃ। ಭವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಅ. ವೃ. - "ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ತುಮುನ್ ಣ್ವುಲೌ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ-ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಗಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರಲಿ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ, ಆಗ (ಸಾಮಾನ್ಯ) ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಲೃಟ್(ಲ್)' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ತುಮುನ್' ಮತ್ತು 'ಣ್ವುಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಗೆ 'ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾ' ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಉದಾ-'ಗಾತುಂ ಯಾತಿ' (ಹಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ).ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವುದು ಹಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋಗುವುದು ಎಂಬುದು 'ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾ'. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೇಷೇ ಚ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಇಂಥ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಜಾಗದಲ್ಲೂ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥ). ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆ ಇದ್ದಾಗಲೂ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದಾಗಲೂ ಭವಿಷ್ಯದ ಅರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೃಟ್(ಲ್)' ಕಾರವು ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ.

ಉದಾ-1 : ಭವಿಷ್ಯತಿ-ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ-ಲುಟೋಃ (3.1.33)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭೂ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಮೇಲೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಭೂ+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು, ನಂತರ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಭವಿಸ್ಯತಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ(ಷ) ಬಂದು, ಭವಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಸಹ 'ಭವಿಷ್ಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದ್ದು, ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-2. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭವಿಷ್ಯತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭವಿಷ್ಯ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್+ಇ=ಭವಿಷ್ಯನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-4. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯ+ಸಿ=ಭವಿಷ್ಯಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-5. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ-ಭವಿಷ್ಯ+ಥಃ=ಭವಿಷ್ಯಥಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-6. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ಥ=ಭವಿಷ್ಯಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-7.ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್(ಯಞ್)' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-8. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಭವಿಷ್ಯಾವಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭವಿಷ್ಯಾವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-9. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಭವಿಷ್ಯ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

"ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಭವಿಷ್ಯಾಮಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭವಿಷ್ಯಾಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

[ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ: 'ಲುಟ್'(ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್) 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು'ಲೃಟ್' (ಅದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯತ್) 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತಿಙನ್ತಪ್ರಕರಣದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನದ್ಯತನ ಅರ್ಥದ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವನ್ನೂ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ].

(ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 409.ಲೋಟ್ ಚ (3.3.162)

ವೃತ್ತಿಃ-ವಿಧ್ಯಾದಿ-ಅರ್ಥೇಷು ಧಾತೋಃ ಲೋಟ್।

ಅ.ವೃ.-"ವಿಧಿ-ನಿಮನ್ತ್ರಣ-ಆಮನ್ತ್ರಣ-ಅಧೀಷ್ಟ-ಸಂಪ್ರಶ್ನ-ಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ವಿಧಿ, ನಿಮನ್ತ್ರಣ, ಆಮನ್ತ್ರಣ, ಅಧೀಷ್ಟ, ಸಂಪ್ರಶ್ನ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧಿ- ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಯಾವದಾದರೂ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವದಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಆಜ್ಞೆಯೇ ವಿಧಿ. ಇದನ್ನು ಭೃತ್ಯರು ಮೀರಬಾರದು.

ನಿಮನ್ತ್ರಣ - ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸುವುದು ನಿಮನ್ತ್ರಣ. ಈ ನಿಮನ್ತ್ರಣವು ಅಧಿಕಾರಪೂರ್ವವಾಗಿ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಇದು ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಆಮನ್ತ್ರಣ-ನಿನಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೆ ಮಾಡಬಹುದು ಎಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು ಆಮಂತ್ರಣ (ವಿವಾಹಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಯಾರನ್ನಾದರು ಅಹ್ವಾನಿಸುವಾಗ, ಅವನು ಬರಬಹುದು ಅಥವಾ ಬಾರದೆಯೂ ಇರಬಹುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ).

ಅಧೀಷ್ಟ- ಹಿರಿಯರನ್ನು ಗೌರವಪೂರ್ವಕ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು ಅಧೀಷ್ಟವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭವಾನ್ ಮಮ ಭ್ರಾತರಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಅಧ್ಯಾಪಯತು.

ಸಂಪ್ರಶ್ನ - "ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಅಥವಾ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಲೇ" ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ನಿರ್ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಶ್ನ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉದಾ- (ಕಿಂ ಭೋಃ) ರಾಮಕೃಷ್ಣ! ಭವಾನ್ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಮೇವ ಅಧೀಯೀತ? (ರಾಮಕೃಷ್ಣ ತಾವು ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೇ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವಿರಾ)?

ಪ್ರಾರ್ಥನೆ- ವಿನಯಪೂರ್ವಕ ಯಾಚಿಸುವದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಈ ಆರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನಾಗಲೀ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವನ್ನಾಗಲೀ ಉಪಯೋಗಿಸ

ಬಹುದು. ಪಾಣಿನಿಯವರು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡು 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇದು ಒಂದು ಸುಲಭವಾದ ಅವಕಾಶವಾಗಿದೆ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಭಾವವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನಲ್ಲ.

(ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್'ಕಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 410. ಆಶಿಷಿ ಲಿಙ್ ಲೋಟೌ (3.3.173)

ವೃತ್ತಿಃ – ಆಶಿಷ್ಯಪಿ ಲಿಙ್–ಲೋಟೌ ಸ್ತಃ। ಆಶೀಃ ಅಪ್ರಾಪ್ತ–ಪ್ರಾಪ್ತೇಚ್ಛಾ।

ಅರ್ಥ– ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪಡೆಯದೇ ಇದ್ದದ್ದನ್ನು ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವುದು ಆಶೀಃ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

('ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳು ಇರುವವು. 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳೂ ಮಾರ್ಪಾಡಾಗೋಣದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಹೆಸರು). 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಲೋಟ್(ಲ್)' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಭೂ+ಲ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಙ್(ತಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ–ಅವಾದೇಶಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಂದು ಭವ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ–

(ಇ ಕಾರಕ್ಕೆ ಉ ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 411.ಏರುಃ (3.4.86)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಟಃ ಇಕಾರಸ್ಯ ಉಃ ಸ್ಯಾತ್। ಭವತು।

ಪ. ಛೇ. – ಏಃ, ಉಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಇ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಏಃ' ಎಂಬುದು 'ಹರೇಃ' ಎಂಬಂತೆ 'ಇ'ಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ–ಏಕವಚನದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–1 ಭವತು/ ಭವತಾತ್–ಭವ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ'ಕಾರ ಬಂದು ಭವ+ತ್+ಉ=ಭವತುಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ತಾತಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 412.ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (7.1.35)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಶಿಷಿ ತುಹ್ಯೋಃ ತಾತಙ್(ತಾತ್) ವಾ। ಪರತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ। ಭವತಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ತುಹ್ಯೋಃ, ತಾತಙ್(ತಾತ್), ಆಶಿಷಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅರ್ಥ– ಕೇವಲ ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ತು' ಮತ್ತು 'ಹಿ' ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಎಂಬುದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಕೊಂದು ಹಾಕಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರತ್ವಾತ್ – "ಙಿಚ್ಚ"(1.1.53) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾತಙ್' ಎಂಬುದು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವರ್ಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ "ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ"(1.1.55) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು "ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಭವತಾತ್ – (ಉದಾ–1ರ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ) ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭವ+ತು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತು' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ತಾತ್' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭವ+ತಾತ್=ಭವತಾತ್ ಎಂದು ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಭವತು ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ. ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂಯಾತ್, ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೂಯಾಸುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಭವೇತ್, ಭವೇತಾಮ್, ಭವೇಯುಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಙ್ ಧರ್ಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 413.ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ (3.4.85)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಟಃ ತಾಮಾದಯಃ(ಲೋಟಃ ಲಙಿವ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ತೇನ ತಾಮಾದಯಃ) ಸಲೋಪಶ್ಚ।

ಪ. ಛೇ. – ಲೋಟಃ, ಲಙ್ವತ್।

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದು. ಅಂದರೆ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯಗಳೇ (ರೂಪಗಳೇ) 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುತ್ತವೆ. (ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ) 'ತಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳ ಜೊತೆಗೆ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು. 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿದೆ. 'ಙಿತ್' ಅಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಲಙ್' ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿದೆ. 'ಙಿತ್' ಆದ 'ಲಙ್' ನ ಕಾರ್ಯವು 'ಟಿತ್' ಆದ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ 'ತಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಈ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಙಿತ್' ಆಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಬರುತ್ತವೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಾಮ್' ಆದಿಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದು 'ಲಙ್' ಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ,

'ಲೋಟ್' ಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ 'ಸ್' ಲೋಪವು 'ಜಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ 'ಲೋಟ್' ಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ 'ಅತಿದೇಶ' ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ಅತಿದೇಶಸೂತ್ರವೆಂದು' ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

(ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 414.ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (3.4.101)

ವೃತ್ತಿಃ-ಜಿತಶ್ಚತುರ್ಣಾಂ ತಾಮಾದಯಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಸ್ಯುಃ। ಭವತಾಮ್। ಭವನ್ತು।

ಪ. ಛೇ. - ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಪಾಂ, ತಾಮ್-ತಮ್- ತ-ಅಮಃ।

ಅ. ವ್ಯ. -. "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಜಿತ್' 'ಲ್'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಪ್ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್- ತ-ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಏ.ವ.ದ್ವಿ.ವ.ಬ.ವ.

ಪ್ರ.ಪು--ತಸ್ ಗೆ ತಾಮ್-

ಮ.ಪು --ಥಸ್ ಗೆ ತಮ್ ಥ ಗೆ ತ

ಉ.ಪು -ಮಿಪ್(ಮಿ) ಗೆ ಅಮ್ - ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ:- ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉದಾ-2. ಭವತಾಮ್ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲ್'ಗೆ 'ತಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಭೂ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ, ಅವ್, ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಲೋಟೋ ಲಙ್‌ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿತ್' ಆದ ಈ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು 'ಜಿತ್' ಆದ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ, 'ತಾಮ್' ಆದೇಶವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದು, ಭವ+ತಾಮ್=ಭವತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-3. ಭವನ್ತು - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲ್'ಗೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝಿ' ಬಂದು ಭೂ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್'ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ ಮತ್ತು

ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಭವನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ಭವನ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಿ ಗೆ ಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 415.ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ (3.4.87)

ವೃತ್ತಿಃ-ಲೋಟಃ ಸೇಃ ಹಿಃ; ಸ ಅಪಿತ್ ಚ।

ಪ. ಛೇ. – ಸೇಃ, ಹಿ, ಅಪಿತ್, ಚ ।

ಅ. ವೃ. – "ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ಎಂಬುದು 'ಪಿತ್' ('ಪ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್') ಆಗಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಅಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ: ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಎಂಬುದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ 'ಹಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಪಿತ್' ಆಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡೋಣದರಿಂದ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ('ಪ್' ಕಾರವನ್ನು ಇತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು 'ಙಿತ್' ನಂತೆ ಆಗುವುದು) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಙಿತ್ವ' ಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗುಣ-ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ, 'ಸ್ತುಹಿ' ಇತ್ಯಾದಿ। ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಪಿತ್ವದ ಪ್ರಯೋಜನ. (ಗುಣನಿಷೇಧಕ್ಕೆ "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನೋಡಿರಿ).

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ ನಂತರ ಭವ+ಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಹಿ ಗೆ ಲುಕ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 416.ಅತೋ ಹೇಃ (6.4.105)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ಹೇಃ ಲುಕ್ । ಭವ। ಭವತಾತ್। ಭವತಮ್। ಭವತ।

ಅ. ವೃ.– "ಚಿಣೋ ಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು 'ಅಙ್ಗಾತ್' ಎಂದು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರ ಎಂದು ಯಾಕೆ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ– ಏಹಿ ಮತ್ತು ಸ್ತುಹಿ ಮೊದಲಾದ

ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ 4.–ಭವ/ಭವತಾತ್ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂ.ಆ.ಪ್ರ. (ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ) ವಾದ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದಮೇಲೆ, ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶಗಳಿಂದ ಭವ+ಸಿ=ಭವಸಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ (3.4.87)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ಬಂದು ಭವಹಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (7.1.35)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ಬಂದು 'ಭವತಾತ್' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಭವ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಭವ' ಮತ್ತು 'ಭವತಾತ್' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– 5. ಭವತಮ್ – ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂ.ಆ.ಪ್ರ. ವಾದ 'ಥಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಭೂ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ, ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಭವ+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ (3.4.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ 'ಥಸ್' ಗೆ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ, "ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (3.4.101)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಸ್'ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತಮ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭವ+ತಮ್=ಭವತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– 6. ಭವತ – ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂ.ಆ.ಪ್ರ.ವಾದ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಭೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ, ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಭವ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ (3.4.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ 'ಥ'ಗೆ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದದ್ದರಿಂದ, "ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ (3.4.101)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ತ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭವ+ತ=ಭವತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಮಿ' ಗೆ 'ನಿ' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 417.ಮೇರ್ನಿಃ (3.4.89)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಟಃ ಮೇಃ ನಿಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಮೇಃ, ನಿಃ॥

ಅ. ವ್ಯ. –"ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ (3.4.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ಮಿ(ಮಿಪ್)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

[ಸೂಚನೆ; – ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು 'ಲ್' ಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತೇವೆ; ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಳಲಾರದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಇದು ಅತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ].

(ಲೋಟ್ ನ ಉತ್ತಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಆಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 418.ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ (3.4.92)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಟ್ ಉತ್ತಮಸ್ಯ ಆಟ್ ಸ್ಯಾತ್; ಪಿತ್ ಚ। ಹಿನ್ಯೋಃ ಉತ್ವಂ ನ ಇತ್ವ(ಇಕಾರ)– ಉಚ್ಚಾರಣ–ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಆಟ್, ಉತ್ತಮಸ್ಯ, ಪಿತ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್ (3.4.85)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಕ್ಕೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಆಟ್' ಸಹಿತವಾದ ಉತ್ತಮಪುರುಷವು 'ಪಿತ್' ಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ನಿ' ಗೆ ಪಿತ್ವ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಗಳಿಗೂ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಪಿತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಆಟ್' ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ (ಪರದಲ್ಲಿರುವ) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: – ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಆಟ್'ಆಗಮವು ಬಾರದಿದ್ದರೂ "ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಭವಾನಿ, ಭವಾವ, ಭವಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅದಾದಿಗಣ ಮತ್ತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದಾನಿ, ಅದಾವ, ಅದಾಮ ಮತ್ತು ಜುಹವಾನಿ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು 'ಆಟ್' ಆಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿ ಇಷ್ಟರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಹಿನ್ಯೋಃ ಉತ್ವಂ ನ – ಇಕಾರೋಚ್ಚಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ – 'ಮಿ' ಮತ್ತು 'ನಿ'

ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ, ಉ-ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಲೇಬೇಕಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ 'ನಿ' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ನು' ವಿನ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು 'ಹಿ' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಹು' ವಿನ ಉಚ್ಚಾರಣವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

(ಗತಿ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 419.ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ (1.4.80)

ವೃತ್ತಿಃ-ತೇ ಗತಿ-ಉಪಸರ್ಗ-ಸಂಜ್ಞಕಾಃ ಧಾತೋಃ ಪ್ರಾಗೇವ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ।

ಪ. ಛೇ. – ತೇ, ಪ್ರಾಕ್, ಧಾತೋಃ।

ಅರ್ಥ- ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಗಳುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. "ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ" ಮತ್ತು "ಗತಿಶ್ಚ" ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಗತಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವದೋ, ಅವುಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ- 1. ಪ್ರ+ಹರತಿ=ಪ್ರಹರತಿ, 2. ಆ+ಹರತಿ=ಆಹರತಿ, 3. ಅನು+ಭವತಿ=ಅನುಭವತಿ.

ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು (ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ಗತಿ) ಪರದಲ್ಲಿಯೂ, 'ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವುದು' ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಗ್ರಂಥಾಂತರಗಳಿಂದ ನೋಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.)

(ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 420. ಆನಿ ಲೋಟ್ (8.4.16)

ವೃತ್ತಿಃ-ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಲೋಟ್ ಆದೇಶಸ್ಯ ಆನಿ ಇತ್ಯಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಭವಾಣಿ

ವಾ॥ 1. ದುರಃಷತ್ವ-ಣತ್ವ0ಯೋಃ ಉಪಸರ್ಗತ್ವ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ।

2.ವಾ॥ ಅನ್ತಃ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಆಙ್-ಕಿ –ವಿಧಿ ಣತ್ವೇಷು ಉಪಸರ್ಗತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್॥

ಅ.ವೃ. "ಅಸಮಾಸೇಽಪಿ ನೋಪದೇಶಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗೆಯೇ "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ ಣಃ ಸಾಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾಗಿರುವ 'ಆನಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯೀಯಲ್ಲಿ 8ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ 4ನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿದೆ. ಅಂದರೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ

ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ"(8.4.1) ಮತ್ತು "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಣತ್ವ ಪ್ರಕರಣವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಬರುವದಕ್ಕೆ ರೇಫ, ಷ್ ಕಾರಗಳು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. 'ಋ ವರ್ಣಾತ್ ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೂ 'ಋ' ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಣತ್ವದ ನಿಮಿತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ರೇಫ, ಷ ಕಾರ, ಋ ಕಾರಗಳು ಣತ್ವವಾಗುವದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಣತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥ ನಿಮಿತ್ತ' ಎಂಬ ಪದವು ಇದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತವು (ರೇಫ,ಷ ಕಾರ ಮತ್ತು ಋ ಕಾರಗಳು) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕು. "ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು 'ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರವಾಗಿಯೇ 'ನ್' ಕಾರವು ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವನ್ನು ದೂರ ಮಾಡಿದೆ'. ಅಂದರೆ 'ಅಟ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾಂತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳು, 'ಕ' ವರ್ಗ, 'ಪ' ವರ್ಗ, 'ಆಙ್' ಮತ್ತು ನುಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳೂ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ವರ್ಣಗಳು ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವದೇ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಆನಿ ಲೋಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ಮಿಪ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮಿ' ಗೆ 'ನಿ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಆಟ್' ಆಗಮವೂ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಆನಿ' ಎಂದು ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬಂದಿದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರ+ಭವಾನಿ=ಪ್ರಭವಾಣಿ.

ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್''ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಆನಿ' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ರಭವಾನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಸರ್ಗವಾದ 'ಪ್ರ' ದಲ್ಲಿ ರೇಫ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಭವಾಣಿ ಎಂದಾಗಿದೆ.

ವಾ॥ ದುರಃಷತ್ವ–ಣತ್ವಯೋಃ ಉಪಸರ್ಗತ್ವ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ। –

ದುರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಣತ್ವಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಸರ್ಗತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ (ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ). "ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದುರ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೂ, ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವದಾಗಲೀ, 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವದಾಗಲೀ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–1. ದುರ್+ಸ್ಥಿತಿಃ=ದುಃಸ್ಥಿತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ–ಸುವತ್..." ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ–2 ದುರ್+ಭವಾನಿ=ದುರ್ಭವಾನಿ "ಆನಿ ಲೋಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿ ಇದನ್ನು ಭಾವಿಸಬಾರದು ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ,

ವಾ॥-2. ಅನ್ತಃ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಅಙ್-ಕಿ -ವಿಧಿ ಣತ್ವೇಷು ಉಪಸರ್ಗತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್-

ಅಙ್ ಪತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗಲೂ 'ಕಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗಲೂ ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗಲೂ 'ಅನ್ತರ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಸರ್ಗವಾಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. 'ಅನ್ತರ್' ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವಿಧಿಗಳಲ್ಲೂ 'ಅನ್ತರ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಅನ್ತರ್+ಭವಾನಿ=ಅನ್ತರ್ಭವಾಣಿ. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ "ಆನಿ ಲೋಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ತರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಮಾಡಿದೆ.

(ಸ್ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 421. ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ (3.4.19)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸಕಾರಾನ್ತಸ್ಯ ಙಿತ್ ಉತ್ತಮಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ಲೋಪಃ। (21) ಅಲೋऽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಇತಿ ಸಲೋಪಃ। ಭವಾವ। ಭವಾಮ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಸ ಉತ್ತಮಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಃ' ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತ ಏಕವಚನ. ಇದು ಉತ್ತಮಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತದನ್ತವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಾನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಙಿತ್ ಆದ 'ಲ್'ಕಾರದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದ ಅಂತ್ಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ವಸ್, ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಇವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಅಲೋऽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭವಾವ, ಭವಾಮ - ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್'ಕಾರದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ವಸ್ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ವಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭೂ+ಆವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶ ಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಭವ+ಆವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಭವಾವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಭವಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭವಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 422.ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್ (3.2.111)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನದ್ಯತನಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತೇಃ ಧಾತೋಃ ಲಙ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವೃ- "ಭೂತೇ", "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಇವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಅನದ್ಯತನವಾದ ಭೂತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನದ್ಯತನದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಾಲವಾಚಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಅಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 423.ಲುಙ್-ಲಙ್-ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ (6.4.71)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷು ಅಂಗಸ್ಯ ಅಟ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಲುಙ್-ಲಙ್-ಲೃಙ್ಕ್ಷು, ಅಟ್, ಉದಾತ್ತಃ।

ಅ. ವೃ.- "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥಃ- ಲುಙ್,ಲಙ್,ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ 'ಅಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಙಿತ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈಪದದ 'ಇ' ಕಾರಾನ್ತದ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 424.ಇತಶ್ಚ (32.4.100)

ವೃತ್ತಿಃ-ಙಿತೋ ಲಸ್ಯ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಇಕಾರಾನ್ತಂ 0ಯತ್ ತದನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ಅಭವತ್।ಅಭವತಾಮ್। ಅಭವನ್। ಅಭವಃ।ಅಭವತಮ್। ಅಭವತ। ಅಭವಮ್। ಅಭವಾವ। ಅಭವಾಮ।

ಪ. ಛೇ. – ಇತಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ.- "ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಹಾಗೆಯೇ "ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ, ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಙಿತ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದ ಬಂದರೆ ಅದರ ಅನ್ತ್ಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭವತ್- 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ

"ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಙ್' 'ಲ' ಕಾರ ಬಂದು ಲುಙ್-ಲಙ್-ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಅಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಗನ್ತ' ಅಙ್ಗ(ಊ)ಕ್ಕೆ ಗುಣ-ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಅಭವತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಅಭವತ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭವತಾಮ್- ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಙ್ 'ಲ್'ಕಾರ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ(ಅ), ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ 'ತಸ್' (ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಬಂದಮೇಲೆ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್-ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭವತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭವನ್-ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ- ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದು, ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭೂ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಭೂ+ಅ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅಭವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭವನ್ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭವನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭವಃ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು, ಲಾದೇಶವಾದ 'ಸಿಪ್(ಇ)' ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಭವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅಭವಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಭವತಮ್- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ -ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ

ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು, ಲಾದೇಶವಾದ 'ಥಸ್' ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಸ್ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭವತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭವತ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ – ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು, ಲಾದೇಶವಾದ 'ಥ' ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಸ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭವತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭವಮ್ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ –ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು, ಲಾದೇಶವಾದ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿ–ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭವ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅಭವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭವಾವ– ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ –ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಙ್ 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು, ಲಾದೇಶವಾದ 'ವಸ್' ಬಂದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಅಭವ್+ಅ+ವಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ವ'ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಭವಾವಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ನಿತ್ಯಮ್ ಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭವಾವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭವಾಮ– ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಅಭವಾಮ' ಎಂಬ ರೂಪವುಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಧಿಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 425.ವಿಧಿ-ನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟ-ಸಂಪ್ರಶ್ನ-ಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಙ್ (3.3.161)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷು ಅರ್ಥೇಷು ಧಾತೋಃ ಲಿಙ್।

ಪ. ಛೇ. – ವಿಧಿ–ನಿಮನ್ತ್ರಣ– ಆಮನ್ತ್ರಣ–ಅಧೀಷ್ಟ–ಸಂಪ್ರಶ್ನ–ಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು, ಲಿಙ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ವಿಧಿ,ನಿಮನ್ತ್ರಣ, ಆಮನ್ತ್ರಣ, ಅಧೀಷ್ಟ, ಸಂಪ್ರಶ್ನ, ಮತ್ತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಕಾಲವಾಚಕವಲ್ಲ.

ವಿಧಿಃ – ತನಗಿಂತ ಸಣ್ಣವರಾದ ಮತ್ತು ಭೃತ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು.

ನಿಮನ್ತ್ರಣಮ್– ಅವಶ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು.

ಆಮನ್ತ್ರಣಮ್– ವಿವಾಹ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬರಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಧೀಷ್ಟಮ್– ಹಿರಿಯರಾದವರಲ್ಲಿ ವಿನಯದಿಂದ ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ– ಹಿರಿಯರಾದವರ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಶ್ನೆ

ಪ್ರಾರ್ಥನಾ– ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಆಶೀರ್ವಾದ–ಈ ವಿಧಿಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆಶೀರ್ವಾದದ ಅರ್ಥವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ ಮತ್ತು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 426.ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ (3.4.103)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಙಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮಃ ಙಿಚ್ಚ।

ಪ. ಛೇ. – ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಉದಾತ್ತಃ ಙಿತ್ ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 427.ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋऽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ (7.2.79)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಿಙಃ ಅನನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಲಿಙಃ, ಸಲೋಪಃ, ಅನನ್ತ್ಯಸ್ಯ।

ಅ.ವ್ಯ.– "ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಅನ್ತ್ಯವಲ್ಲದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇದು ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪದ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದು ಆಗಮವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕದ ಆಗಮವಾದರೆ ಅದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂಬಂತೆ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕದ ಆಗಮವಾದರೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೆಂದು ಭಾವಿಸುವದರಮೂಲಕ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಯದಾಗಮಾಃ ಯದ್ಗುಣೀಭೂತಾಃ ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯನ್ತೇ' ಅಂದರೆ ಆಗಮವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೋ ಅದರ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. (ಯಾವ ರೀತಿ ಕನ್ಯೆಯು ಮದುವೆಯಾದಮೇಲೆ ಗಂಡನ ಗೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ತನ್ನ ಮೊದಲಿನ ಗೋತ್ರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೋ ಹಾಗೆ).

(ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 428.ಅತೋ ಯೇಯಃ (7.2.80)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅವಯವಸ್ಯ ಯಾಸ್ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಇಯ್। ಗುಣಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಯಾ, (ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕಂ), ಇಯಃ (ಪ್ರಥಮಾನ್ತಃ)।

ಅ.ವ್ಯ.–"ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರದ ಪದವು ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅದನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅವಯವವಾದ 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವ್ ಮತ್ತು ಯ್ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 429.ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ (6.1.66)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಕಾರ–ಯಕಾರಯೋಃ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಲಿ ಪರೇ। ಭವೇತ್। ಭವೇತಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಲೋಪಃ, ವ್ಯೋಃ (ವ್, ಯ್), ವಲಿ (ಸಪ್ತಮೀ)।

ಅರ್ಥ– 'ವಲ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ವ್' ಮತ್ತು 'ಯ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇತ್– 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಇದ್ದಾಗ, ಅದರ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ನಂತರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗುಣ – ಅವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಬಂದು ಭವ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನಂತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋ ಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭವ+ಇಯ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಭವೇಯ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವೇತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇತಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವೇತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇತಾಮ್– ಭೂ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಇದ್ದಾಗ, ಅದರ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ನಂತರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಭೂ+ಅ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗುಣ–ಅವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಸ್' ಗೆ "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭವ+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭವ+ಯಾಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋ ಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭವ+ಇಯ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭವೇತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಝಿ ಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 430. ಝೇರ್ಜುಸ್ (3.4.180)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಙಃ ಝೇಃ ಜುಸ್ ಸ್ಯಾತ್। ಭವೇಯುಃ। ಭವೇಃ। ಭವೇತಮ್। ಭವೇತ। ಭವೇಯಮ್। ಭವೇವ । ಭವೇಮ।

ಪ. ಛೇ. – ಝೇಃ, ಜುಸ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ 'ಝಿ' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಜುಸ್' ಎಂಬ ಅದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇಯುಃ– 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' ಆದೇಶವಾದ 'ಝಿ' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಭೂ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳಾಗಿ, ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭವ+ಯಾಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭವ+ಇಯ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ಉಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭವೇಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳಾಗಿ, ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭೂ+ಅ+ಯಾಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಾಸ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, "ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭವೇಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಭವೇಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇತಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳಿಂದ ಭವ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಥಸ್‌ಗೆ "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭವ+ತಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ

ಭವ+ಇಯ್+ತಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ತಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭವೇ+ತಮ್=ಭವೇತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇತ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಭೂ+ಅ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಗುಣ–ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು, ಭವ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಥ' ಗೆ "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭವ+ಯಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಭವ+ಇಯ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭವೇ+ತ=ಭವೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇಯಮ್ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಮಿಪ್(ಮಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಭೂ+ಅ+ಮಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮಿ' ಗೆ "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ–ಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್–ತಮ್ ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭವ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭವ+ಯಾಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಭವ+ಇಯ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ಅಮ್=ಭವೇಯಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭವೇವ,ಭವೇಮ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಭೂ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭೂ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಭೂ+ಅ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭೂ+ಅ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ ಗುಣ ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಭವ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭವ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಭವ+ಯಾಸ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭವ+ಯಾಸ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಭವ+ಇಯ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭವ+ಇಯ್+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅ ಕಾರ ಇ ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಭವೇಯ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭವೇಯ್+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಭವೇ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭವೇ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಭವೇವ ಮತ್ತು ಭವೇಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 431.ಲಿಙಾಶಿಷಿ (3.4.116)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಶಿಷಿ ಲಿಙಃ ತಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ– ಲಿಙ್, ಆಶಿಷಿ।

ಅ. ವೃ.–"ತಿಙ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಙ್' ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ತಿಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ'ಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. (ಲಟ್,ಲಙ್,ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು).

(ಕಿತ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 432.ಕಿದಾಶಿಷಿ (3.4.104)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಶಿಷಿ ಲಿಙಃ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ ।(309) ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ ಇತಿ 'ಸ'ಲೋಪಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಕಿತ್, ಆಶಿಷಿ।

ಅ. ವೃ. – "ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ 'ತಿಙ್' ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮವು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಿ 'ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅತಿದೇಶ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಹಲವು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಅತಿದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

(ಗುಣ ಮತ್ತು ವೃದ್ಧಿಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 433.ಕ್ಙಿತಿ ಚ (1.1.5)

ವೃತ್ತಿಃ–ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಙಿತ್ ನಿಮಿತ್ತೇ ಇಗ್–ಲಕ್ಷಣೇ ಗುಣವೃದ್ಧೀ ನ ಸ್ತಃ! ಭೂಯಾತ್। ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್। ಭೂಯಾಸುಃ। ಭೂಯಾಃ। ಭೂಯಾಸ್ತಮ್। ಭೂಯಾಸ್ತ।

ಭೂಯಾಸಮ್। ಭೂಯಾಸ್ವ। ಭೂಯಾಸ್ಮ।

ಪ. ಛೇ. – ಗ್ ಚ, ಕ್ ಚ, ಙ್ ಚ ಕ್ ಗ್ ಙಃ ತೇ ಇತಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕ್ಙಿತ್ ತಸ್ಮಿನ್ ಕ್ಙಿತಿ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಇಕೋ ಗುಣ ವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ನ ಧಾತುಲೋಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಗಿತ್, ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಇವುಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇರುವ 'ಇಕ್'ಗೆ ಆಗುವ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ–ಭೂಯಾತ್ – ಭೂಧಾತುವಿನ "ಆಶಿಷಿ ಲಿಙ್–ಲೋಟೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದಾಗ, ಅದರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತಿಪ್ (ತಿ) ಬಂದು, ಭೂ+ತಿ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ತಿಙ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್‌ಗೆ "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಕಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿ' ಯು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾಸ್ ಎಂಬ ಆಗಮವನ್ನು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದ್ದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್)ಗೆ ಕಿತ್ವವು ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಭೂ' ನಲ್ಲಿರುವ ಊ ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಭೂ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ ಮತ್ತು ತ್ ಗಳ ನಂತರ ಯಾವ ಸ್ವರವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಹಲೋಽನಂತರಾಃ ಸಂಯೋಗಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ ಮತ್ತು ತ್‌ಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭೂಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್– ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್‌ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. "ತಸ್ತಸ್ಥಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್ –ತಮ್–ತ–ಅಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸ್‌ಗೆ ತಾಮ್ ಆದೇಶವು ಬಂದು ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಮತ್ತು 'ತ್'ಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಪದಾನ್ತವಾಗಿಲ್ಲ– ದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು 'ಝಲ್' ಇದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ

"ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಭೂಯಾಸುಃ– ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಙ್ ಲಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಝೇರ್‌ಜುಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುಸ್ (ಉಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಭೂ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮವು ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಯಾಸ್'ಗೆ ಕಿದ್ವದ್‌ಭಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಯಾಸುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಭೂಯಾಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ:– ಭೂಯಾಃ– ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ (ಸಿ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಭೂ+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್‌ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ ಭಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಿ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಭೂಯಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಭೂಯಾಸ್ತಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ಥಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್‌ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ ಭಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. "ತಸ್ತಸ್ಥಮಿಪಾಮ್ ತಾಮ್ – ತಮ್–ತ–ಅಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಸ್ ಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂಯಾಸ್ತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಭೂಯಾಸ್ತ – ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಭೂಯಾಸ್ತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಭೂಯಾಸಮ್ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಮಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್) ಆಗಮ ಬಂದು, ಭೂ+ಯಾಸ್+ಮಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಯಾಸ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂಯಾಸ್+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಮಿ' ಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂಯಾಸ್+ಅಮ್=ಭೂಯಾಸಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಭೂಯಾಸ್ವ, ಭೂಯಾಸ್ಮ- ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೂ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಭೂ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಸ್, ಮಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರವು "ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ, ಭೂಯಾಸ್ವ ಮತ್ತು ಭೂಯಾಸ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 434.ಲುಙ್ (3.2.110)

ವೃತ್ತಿಃ-ಭೂತಾರ್ಥೇ ಧಾತೋಃ ಲುಙ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. ಭೂತೇ, ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ 'ಲ್'ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲೂ 'ಲುಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ).

(ಮಾಙ್ ಉಪಪದವಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಙ್ 'ಲ್'ಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 435.ಮಾಙಿ ಲುಙ್ (3.3.175)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸರ್ವಲಕಾರಾಪವಾದಃ॥

ಅ. ವ್ಯ. – ಧಾತೋಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಮಾಙ್' ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ'ಲ್'ಕಾರಗಳಿಗೂ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ.

(ಲಙ್ ಮತ್ತು ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 436.ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಲಙ್ ಚ (3.3.176)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸ್ಮೋತ್ತರೆ ಮಾಙಿ ಲಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚಾತ್ ಲುಙ್।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಮಾಙಿ ಲುಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಾಙಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಸ್ಮ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, 'ಮಾಙ್' ಎಂಬ ಉಪಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ, 'ಲಙ್' ಮತ್ತು 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಚ' ಕಾರ ಶಬ್ದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವೂ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ.

(ಚ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 437.ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ (3.1.43)

ವೃತ್ತಿಃ – ಶಬಾದ್ಯಪವಾದಃ॥

ಅ. ವ್ಯ.- "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾ ಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಮತ್ತು ಪರಶ್ಚ ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– "ಲುಙ್' 'ಲ್'ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ' ನಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಚ್ಲಿ ಗೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 438.ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ (3.1.44)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಚಾವಿತೌ।

ಪ. ಛೇ– ಚ್ಲೇಃ, ಸಿಚ್।

ಅರ್ಥ– ಚ್ಲಿ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಸಿಚ್ (ಸ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ–ಚ್ಲಿಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುವದಾದರೆ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ 'ಸಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಯಾಕೆ ವಿಧಿಸಲಿಲ್ಲ. "ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ" ಮತ್ತು "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಯುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ "ಸಿಚ್ ಲುಙಿ" ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಹೀಗಿದೆ. ಪಾಣಿನೀ ಮುನಿಗಳು 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್' ವಿಧಿಸುವಂತೆ ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ "ಚಙ್' ಮತ್ತು 'ಅಙ್' ಹಾಗೆಯೇ 'ಕ್ಸ' ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' 'ಚಙ್' 'ಅಙ್' ಮತ್ತು 'ಕ್ಸ' ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ'ಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ 'ಸಿಚ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸಿಚ್ ಗೆ ಲುಕ್– ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 439.ಗಾತಿ–ಸ್ಥಾ–ಘು–ಪಾ–ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (2.4.77)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್। ಗಾಪೌ(ಪಾ)ಇಹ ಇಣಾದೇಶ–ಪಿಬತೀ ಗೃಹ್ಯೇತೇ।

ಅ. ವೃ – "ಣ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಜಿತೋಯೂನಿಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಗಾ–ಸ್ಥಾ–ಘು– ಸಂಜ್ಞಕ ಧಾತು 'ಪಾ' ಮತ್ತು ಭೂ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– 'ಗಾ' ಧಾತುವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಈ ಸೂತ್ರಸ್ಥ 'ಗಾ' ಧಾತುವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ 'ಗಾ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು 'ಇಣಾದೇಶ ಗಾ ಧಾತು' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗಾ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಧಾತು.

ದಾ ಮತ್ತು ಧಾ ಧಾತುಗಳಿಗೆ "ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘು'

ಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ, ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪಿಬ್' ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವ 'ಪಾ' ಧಾತುವನ್ನೇ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಾರಿರುತ್ತಾರೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 440.ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ (7.3.88)

ವೃತ್ತಿಃ-ಭೂ ಸೂ ಏತಯೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ತಿಙಿ ಪರೇ ಗುಣೋ ನ। ಅಭೂತ್। ಅಭೂತಾಮ್। ಅಭೂವನ್। ಅಭೂಃ। ಅಭೂತಮ್। ಅಭೂತ। ಅಭೂವಮ್। ಅಭೂವ। ಅಭೂಮ।

ಪ. ಛೇ. – ಭೂ, ಸುವೋಃ, ತಿಙಿ।

ಅ.ವೃ – "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಮತ್ತು "ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಭೂ' ಮತ್ತು 'ಸೂ' ಧಾತುಗಳ 'ಇಗ್' ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ – ಅಭೂತ್– 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. "ಲುಙ್ಲಙ್ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೂ'ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅ+ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕ" ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್(ಅ) ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ(ಲ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಭೂ+ಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. (ಇದಕ್ಕೆ ಭೂ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ). "ಗಾತಿ–ಸ್ಥಾ–ಘು–ಪಾ–ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿ' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭೂ+ತ್=ಅಭೂತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೂತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಡಾಗಮ ಮತ್ತು 'ತಸ್' ಗೆ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶಬಂದು ಅ+ಭೂ+ತಾಮ್=ಅಭೂತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಭೂವನ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಡಾಗಮ ಮತ್ತು 'ಝ್'ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅ+ಭೂ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಭುವೋವುಗ್‌ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವುಕ್(ವ್)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಭೂ+ವ್+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ 'ಚ್ಲಿ' ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು ಅಭೂವ್+ಸ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಗಾತಿ–ಸ್ಥಾ–ಘು–ಪಾ–ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು"ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭೂವ್+ಅನ್ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಭೂವನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಅಭೂಃ – ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಸಿಪ್'(ಸಿ) ಬಂದು ಭೂ+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಭೂ+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇತಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭೂ+ಸ್=ಅಭೂಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಭೂಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೂತಮ್, ಅಭೂತ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಭೂ+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಡಾಗಮ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ, ಚ್ಲಿ ಆದೇಶ ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಭೂ+ಸ್+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು, ಥಸ್ ಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಭೂತಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೂತ–ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿ ಭೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಭೂ+ಸ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು, 'ಥ' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಭೂತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಅಭೂವಮ್ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭೂ+ಮಿಪ್(ಮಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ವುಕ್(ವ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಅಭೂ+ವ್+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮಿ'ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಭೂ+ವ್+ಅಮ್=ಅಭೂವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಭೂವ, ಅಭೂಮ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಸ್, ಮತ್ತು ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಭೂ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಅಭೂ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದು "ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭೂವ ಮತ್ತು ಅಭೂಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಅಟ್ ಮತ್ತು ಆಟ್ ಆಗಮಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 441.ನ ಮಾಙ್ ಯೋಗೇ (6.4.74)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಡಾಟೌ ನ ಸ್ತಃ। ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭವತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭೂತ್।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಲುಙ್-ಲಙ್-ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಮಾಙ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಯೋಗವಿದ್ದಾಗ, 'ಲುಙ್' ಮತ್ತು 'ಲಙ್''ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್' ಮತ್ತು 'ಆಟ್'ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭವತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭೂತ್। ಈ ಮೂರೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲೂ "ಮಾಙಿ ಲುಙ್" ಮತ್ತು "ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಲಙ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ ಬಾರದೇ ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದಾಗ ಇಂತಹದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಾರದೇ, ಈ ಮೇಲಿನ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. (ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಇದೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು ಎಂಬುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭವತ್। ಮಾ ಸ್ಮ ಭೂತ್। ಎಂಬ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ).

(ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 442.ಲಿಙ್ ನಿಮಿತ್ತೇ ಲೃಙ್ ಕ್ರಿಯಾತಿಪತ್ತೌ (3.3.3)

ವೃತ್ತಿಃ-ಹೇತುಹೇತುಮದ್ಭಾವಾದಿ ಲಿಙ್-ನಿಮಿತ್ತಂ ತತ್ರ ಭವಿಷ್ಯತ್ಯರ್ಥೇ ಲೃಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಅನಿಷ್ಪತ್ತೌ ಗಮ್ಯಮಾನಾಯಾಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯತ್। ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯನ್। ಅಭವಿಷ್ಯಃ। ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯತ। ಅಭವಿಷ್ಯಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯಾವ। ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ। ಸುವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇತ್ ಅಭವಿಷ್ಯತ್ ತದಾ ಸುಭಿಕ್ಷಮಭವಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ। ಜ್ಞೇಯಮ್। ॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು॥

ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ। 2। ಅತತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.-"ಭವಿಷ್ಯತಿ ಮರ್ಯಾದಾ ವಚನೇಽವರಸ್ಮಿನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಲಿಙ್' ನಿಮಿತ್ತಿಕವಾದ ಯಾವ ಹೇತುಹೇತುಮದ್ಭಾವ(ಕಾರಣ-ಕಾರ್ಯ ಭಾವ) ಮೊದಲಾದವು ಇರುವದೋ ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. (ಕ್ರಿಯೆಯ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ) ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ (ಸುವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇತ್ ಅಭವಿಷ್ಯತ್ ತದಾ ಸುಭಿಕ್ಷಮಭವಿಷ್ಯತ್)ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹೀಗಿದೆ- "ಮಳೆ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸುಭಿಕ್ಷವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು, ಆದರೆ ಮಳೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ ಸುಭಿಕ್ಷವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ" ಎಂದು. ಇದರ ಅರ್ಥ

ಕಾರಣವಾದ ಮಳೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾದ ಸುಭಿಕ್ಷವು ಆಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರೂಪಗಳು– ಅಭವಿಷ್ಯತ್। ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯನ್। ಅಭವಿಷ್ಯಃ। ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯತ। ಅಭವಿಷ್ಯಮ್। ಅಭವಿಷ್ಯಾವ। ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ।

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ– ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 10 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವರದರಾಜರಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು 'ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ' ಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಧಾತು–2. ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ। (ಸತತವಾಗಿ ಗಮನ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ–ಅತತಿ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅತ್+ಅ+ತಿ=ಅತತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳಾದ ಅತತಃ, ಅತನ್ತಿ, ಅತಸಿ, ಅತಥಃ, ಅತಥ, ಅತಾಮಿ, ಅತಾವಃ, ಅತಾಮಃ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 443.ಅತ ಆದೇಃ (7.4.70)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಆದೇಃ ಅತೋ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ। ಆತ। ಆತತುಃ।ಆತುಃ। ಆತಿಥ। ಆತಥುಃ। ಆತ। ಆತ। ಆತಿವ। ಆತಿಮ। ಅತಿತಾ। ಅತಿಷ್ಯತಿ।ಅತತು।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಆದೇಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು(ಆ) ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಾಗಲೂ ಬಾರದೇ ಇರುವಾಗಲೂ ಸಮಾನವಾದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ, 'ಅರ್ಚ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಆನರ್ಚ' ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ. ಅಂದರೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ' ಸಂಧಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

ಅಟ್:

ಉದಾ– ಆತ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ "ಣಲ್–ಅತುಸ್–ಉಸ್......ಣಲ್ವಮಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ

ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು, ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಅತ್+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇ 'ಅತ್' ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಹಲ್ (ತ್) ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ (ಆ) ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಆತ್+ಅ=ಆತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ಆತತುಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ತಸ್‌ಗೆ ಅತುಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಆತತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ –ಆತುಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಿ' ಗೆ 'ಉಸ್' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, ಆ+ಅತ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಆತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತಿಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತ್+ಸಿಪ್ (ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಸಿ'ಗೆ 'ಥ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಆತ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಟ್(ಇ) ಆಗಮ ಬಂದು ಆತ್+ಇ+ಥ=ಆತಿಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತಥುಃ –ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತ್+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಥಸ್' ಗೆ 'ಅಥುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ಅಥುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಆತ್+ಅಥುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು, ಆತಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತ– ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ 'ಥ'ಗೆ 'ಅ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಗ ಹಿಂದನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಆತ್+ಅ=ಆತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತ, ಆತಿವ, ಆತಿಮ–ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಮತ್ತು

ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅತ್+ಮಿಪ್(ಮಿ), ಅತ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಆತ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆತ್ ರೂಪದವರೆಗೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದು, ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿ' ಗೆ ಣಲ್(ಅ) , ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಗಳಿಗೆ ಇಟ್ (ಇ) ಆಗಮ ಬಂದು, ಆತ್+ಅ=ಆತ ಎಂದೂ, ಆತ್+ಇ+ವ=ಆತಿವ ಎಂದೂ, ಆತ್+ಇ+ಮ=ಆತಿಮ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:

ಉದಾ- ಅತಿತಾ - 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ-ಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ (ತಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ವಲಾದಿಯಾದ 'ತಾಸ್' ನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅತ್+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ಇ+ ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಆಗ 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್' ಗೆ ಟಿಲೋಪ ಬಂದು ಅತ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಅತಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕಡೆಯಲ್ಲೂ 'ಟಿತ್' ಆದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರೋಣದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ.

ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳು-

ಅತಿತಾ, ಅತಿತಾರೌ, ಅತಿತಾರಃ। ಅತಿತಾಸಿ, ಅತಿತಾಸ್ಥಃ, ಅತಿತಾಸ್ಥ। ಅತಿತಾಸ್ಮಿ, ಅತಿತಾಸ್ವಃ, ಅತಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:

ಉದಾ- ಅತಿಷ್ಯತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ-ಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ, ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸ್ಯ' ದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅತ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ=ಅತಿಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅತಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ, 'ಅತ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು- ಅತಿಷ್ಯತಿ, ಅತಿಷ್ಯತಃ, ಅತಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಅತಿಷ್ಯಸಿ, ಅತಿಷ್ಯಥಃ, ಅತಿಷ್ಯಥ। ಅತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಅತಿಷ್ಯಾವಃ, ಅತಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:

ಉದಾ– ಅತತು – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅತ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ಏ ರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು, ಅತ್+ಅ+ತು=ಅತತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ತಾತಙ್ (ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅತತು/ಅತತಾತ್, ಅತತಾಮ್, ಅತನ್ತು। ಅತತು/ಅತತಾತ್, ಅತತಮ್, ಅತತ।ಅತಾನಿ, ಅತಾವ, ಅತಾಮ।

(ಆಟ್(ಆ)ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 444.ಆಡಜಾದೀನಾಮ್ (6.4.27)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಜಾದೇಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಆಟ್, ಲುಙ್–ಲಙ್–ಲೃಙ್‌ಕ್ಷು। ಆತತ್। ಆತೇತ್।ಆತ್ಯಾತ್। ಅತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಲುಙಿ ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮೇ ಕೃತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಆಟ್, ಅಜಾದೀನಾಮ್।

ಅ. ವೃ.– "ಲುಙ್–ಲಙ್–ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಙ್–ಲಙ್–ಲೃಙ್ಕ್ಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು 'ಉದಾತ್ತ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದನ್ನು 'ಅಙ್ಗಾನಾಂ' ಎಂದು ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ, ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲುಙ್–ಲಙ್–ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಜಾದಿ ಅಙ್ಗವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ಈ ಸೂತ್ರದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರವಾದ "ಲುಙ್–ಲಙ್–ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬುದು 'ಅಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು 'ಆಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಇದು ಅಜಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ 'ಆಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಲಙ್:

ಉದಾ– ಆತತ್– 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಙ್' 'ಲ್'ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ, ಇದು ಅಜಾದಿಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿತ್' ಆದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಆ+ಅತ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು 'ಆ' ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಆತ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ

ಲೋಪವಾಗಿ ಆತತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ತಸ್, ಥಸ್, ಥ ಮತ್ತು ಮಿಪ್(ಮಿ) ಗಳಿಗೆ "ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಿಪ್(ಸಿ) ನಲ್ಲಿ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ವಸ್' ಮಸ್'ಗಳು ಬಂದಾಗ, "ಅತೋ–ದೀರ್ಘೋಯಞಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು "ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಆತತ್, ಆತತಾಮ್, ಆತನ್। ಆತಃ, ಆತತಮ್, ಆತತ। ಆತಮ್, ಆತಾವ, ಆತಾಮ।

ಅಙ್:

ಉದಾ– ಅತೇತ್– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಶಪ್(ಅ) ವಿಕರಣ ಬಂದು ಅತ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅತ್+ಅ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಾಸ್' ಗೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅತ್+ಅ+ಇಯ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋ–ವ್ಯೋರ್ವಲೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅತ್+ಅ+ಇ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅತೇತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ತಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಿಪ್' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ವಸ್' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇದ್ದಾಗ, "ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, "ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಗೆ "ಝೇರ್ಜುಸ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ, "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, "ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ,

ರೂಪಗಳು: ಅತೇತ್, ಅತೇತಾಮ್, ಅತೇಯುಃ। ಅತೇಃ, ಅತೇತಮ್, ಅತೇತ। ಅತೇಯಮ್, ಅತೇವ, ಅತೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:

ಉದಾ– ಅತ್ಯಾತ್ ಮೊದಲಾದ 9 ರೂಪಗಳು – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ, "ಆಶಿಷೀ ಲಿಙ್‌ಲೋಟೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದರಿಂದ 'ಶಪ್' ಬಾರದೇ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮಬಂದು ಅತ್+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅತ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು– ಅತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅತ್ಯಾಸುಃಅತ್ಯಾಃ, ಅತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಅತ್ಯಾಸ್ತ ಅತ್ಯಾಸಮ್, ಅತ್ಯಾಸ್ವ, ಅತ್ಯಾಸ್ಮ।

ವಿಶೇಷ – ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲುಜಿ ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮೇ ಕೃತೇ– 'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ("ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ") ಇದು ವಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆತ್+ಇ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ

(ಈಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 445.ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ (7.3.96)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಿದ್ಯಮಾನಾತ್ ಸಿಚೋಃ ಅಸ್ತೇಃ ಚ ಪರಸ್ಯ ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಹಲಃ ಈಟ್-ಅಗಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಸ್ತಿ, ಸಿಚಃ, ಅಪೃಕ್ತೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಬ್ರುವಈಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ವಿದ್ಯಮಾನ 'ಸಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೂ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಚ್ಲಿ' ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಸಿಚ್' 'ಲುಙ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ನ ನಂತರ ಅಥವಾ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಹಲ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿದೆ, ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ 'ಇ(ಈ)' ಕಾರವು ಇದೆ. 'ಟಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಗೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆಯೇ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಗಳಿಗೇನೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 446.ಇಟ ಈಟಿ (5.2.28)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಟಃ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಈಟಿ ಪರೇ।

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ॥

ಆತೀತ್। ಆತಿಷ್ಟಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಇಟಃ, ಈಟಿ।

ಅ.ವೃ.– "ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಟ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಈಟ್' ಇರುವಾಗ, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಆಗಮಗಳು 'ಟಿತ್' ಆಗಿವೆ. "ಆರ್ಧಧಾತು ಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋऽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಈಟ್' ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಇ+ಈ=ಈ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ 'ತ್ರಿಪಾದಿ'ಯಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿ ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕ

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೆ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೆ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ।

ಅರ್ಥ:–ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಚ್' ನ ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ–ಆತೀತ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ(ಲ್)' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ+ಅತ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್'(ಸಿಚ್) ಗೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸ್' ಗೆ

ಆಶೀರ್ಲಙ್:

ಉದಾ– ಅತ್ಯಾತ್ ಮೊದಲಾದ 9 ರೂಪಗಳು – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ, "ಆಶಿಷೀ ಲಿಜ್‌ಲೋಟೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಜಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದರಿಂದ 'ಶಪ್' ಬಾರದೇ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮಬಂದು ಅತ್+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅತ್+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅತ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು– ಅತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅತ್ಯಾಸುಃ।ಅತ್ಯಾಃ, ಅತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಅತ್ಯಾಸ್ತ ಅತ್ಯಾಸಮ್, ಅತ್ಯಾಸ್ವ, ಅತ್ಯಾಸ್ಮ।

ವಿಶೇಷ – ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲುಜಿ ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮೇ ಕೃತೇ– 'ಲುಜ್' ನಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ("ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ") ಇದು ವಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆತ್+ಇ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ

(ಈಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 445.ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ (7.3.96)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಿದ್ಯಮಾನಾತ್ ಸಿಚೋಃ ಅಸ್ತೇಃ ಚ ಪರಸ್ಯ ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಹಲಃ ಈಟ್– ಅಗಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಸ್ತಿ, ಸಿಚಃ, ಅಪೃಕ್ತೇ।

ಅ. ವೃ.– "ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಬ್ರುವಈಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ವಿದ್ಯಮಾನ 'ಸಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ವರ್ಣಕ್ಕೂ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಚ್ಲಿ' ಮತ್ತು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಸಿಚ್' 'ಲುಜ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್' ನ ನಂತರ ಅಥವಾ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಹಲ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿದೆ, ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ 'ಇ(ಈ)' ಕಾರವು ಇದೆ. 'ಟಿತ್' ಆಗಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಗೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಗಳ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆಯೇ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಗಳಿಗೇನೇ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 446.ಇಟ ಈಟಿ (೮.2.28)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇಟಃ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಈಟಿ ಪರೇ।

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ॥

ಆತೀತ್। ಆತಿಷ್ಟಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಇಟಃ, ಈಟಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಟ್' ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಈಟ್' ಇರುವಾಗ, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಆಗಮಗಳು 'ಟಿತ್' ಆಗಿವೆ. "ಆರ್ಧಧಾತು ಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಈಟ್' ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಇ+ಈ=ಈ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ 'ತ್ರಿಪಾದಿ'ಯಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು "ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿ ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕ

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೆ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ವು ಹೊರಟಿದೆ.

ವಾ॥ ಸಿಜ್‌ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೆ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ ।

ಅರ್ಥ:-ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಚ್' ನ ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ-ಆತೀತ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ(ಲ್)' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದ ಮೇಲೆ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ+ಅತ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್'(ಸಿಚ್) ಗೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಸ್' ಗೆ

ಆದ್ಯಯವವಾಗಿ'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ+ಅತ್+ಇ+ಸ್+ ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಇ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಇ+ಈ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆ) ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆತ್+ಈ+ತ್=ಆತೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆತಿಷ್ಟಾಮ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅತ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ಇಸ್+ ತಾಮ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆತಿಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಷ' ಕಾರ 'ತ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಆತಿಷ್+ಟಾಮ್=ಆತಿಷ್ಟಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ಜುಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 447. ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ (3.4.109)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸಿಚಃ ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ ವಿದೇಃ ಚ ಪರಸ್ಯ ಜಿತ್-ಸಂಬಂಧಿನಃ ಝೇರ್ಜುಸ್। ಆತಿಷುಃ। ಆತೀಃ। ಆತಿಷ್ಟಮ್। ಆತಿಷ್ಟ ಆತಿಷಮ್। ಆತಿಷ್ವ ಆತಿಷ್ಮ।ಆತಿಷ್ಯತ್।

ಷಿಧ ಗತ್ಯಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿಧಿಭ್ಯಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ- "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಝೇರ್ಜುಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಸಿಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು, ಮತ್ತು 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಜಿತ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆತಿಷುಃ- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಝಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಲ್(ಚ್ಲಿ)+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚ್ಲಿ(ಲ್)ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಆ+ಅ+ಸ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಅ+ಇ+ಸ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ಇ+ಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆ), ಬಂದು, 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಆ+ಆತ್+ಇ+ಷ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆತ್+ಇ+ಷ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆತಿಷುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತೀಃ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತ್+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಸ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಇ+ಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆತ್+ಇ+ಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿ' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆತ್+ಇ+ಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಆತ್+ಇ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಸ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆತ್+ಇ+ಈ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆತ್+ ಈ+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಆತೀಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತಿಷ್ಟಮ್, ಆತಿಷ್ಟ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆ ಆತಿಷ್ಟಮ್ ಮತ್ತು ಆತಿಷ್ಟ ಎಂದು ಇರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ –ಆತಿಷಮ್, ಆತಿಷ್ವ ಆತಿಷ್ಮ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ'ಆತಿಸ್' ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಡೆದು, ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆತಿಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಆತಿಷಮ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಆತಿಸ್+ವಸ್, ಆತಿಸ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆತಿಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಆದೇಶದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, ಮತ್ತು "ನಿತ್ಯಂ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆತಿಸ್+ವಸ್=ಆತಿಷ್ವ, ಆತಿಸ್+ಮಸ್=ಆತಿಷ್ಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್:

ಉದಾ– ಆತಿಷ್ಯತ್। ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅತ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬರಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ ಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು, ಆ+ಅತ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅತ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಎರಡು

ಆಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಆತ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಆತ್+ಇ+ ಷ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆತಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ತಸ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗಲೂ ಆತಿಷ್ಯ–ದ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೀಗೆಯೇ ನಡೆದು ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಆತಿಷ್ಯತಾಮ್,ಆತಿಷ್ಯನ್ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಿಷ್ಯತಾಮ್ ಎಂದೂ, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾನ್ತ–ಲೋಪ ಬಂದು ಆತಿಷ್ಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆತಿಷ್ಯಃ, ಆತಿಷ್ಯತಮ್, ಆತಿಷ್ಯತ –ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಾದ ಆತಿಷ್ಯಃ, ಅತಿಷ್ಯತಮ್, ಆತಿಷ್ಯತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳೂ, ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆತಿಷ್ಯಮ್ ಎಂದೂ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಗಳ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, "ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' 'ಮ' ಕಾರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆತಿಷ್ಯಾವ, ಆತಿಷ್ಯಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– 3. ಷಿಧ ಗತ್ಯಾಮ್ (ಇದು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ)– ಗತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ 1. ಗಮನ, 2. ಪ್ರಾಪ್ತಿ, 3. ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು 4. ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಷಿಧ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ 'ಷ' ಕರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದು 'ಸಿಧ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: 'ಸಿಧ್'ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ ತಿ (ತಿಪ್) ಬಂದು, ಸಿಧ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ –

(ಲಘು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 448.ಹ್ರಸ್ವಂ ಲಘು (1.4.10)

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ 'ಲಘು' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

(ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 449. ಸಂಯೋಗೇ ಗುರು (1.4.11)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಂಯೋಗೇ ಪರೇ ಹ್ರಸ್ವಂ ಗುರು ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ– ಸಂಯೋಗವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 450. ದೀರ್ಘಂ ಚ (1.4.12)

ವೃತ್ತಿಃ-ಗುರು ಸ್ಯಾತ್।

ಅರ್ಥ- ದೀರ್ಘ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಗುಣವಿಧಾಯಾಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 451. ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ (7.3.86)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪುಗಂತಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಇಕಃ ಗುಣಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ। (255)। ಧಾತ್ವಾದೇರಿತಿ। ಸಃ। ಸೇಧತಿ। ಷತ್ವಮ್ ಸಿಷೇಧ।

ಅ. ವೃ- ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಇಕೋಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪುಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ ಅಂಗದ 'ಇಕ್' ಗೆ ಮತ್ತು ಲಘು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಉಪಧೆಯ ಅಂಗಕ್ಕೆ 'ಇಕ್' ಗೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ಉದಾ- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಧ್+ತಿ(ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸಿಧ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಧ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು ಲಘೂಪದವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸೇಧ್+ಅ+ತಿ=ಸೇಧತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೇಧತಿ, ಸೇಧತಃ, ಸೇಧನ್ತಿ। ಸೇಧಸಿ, ಸೇಧಥಃ, ಸೇಧಥ। ಸೇಧಾಮಿ, ಸೇಧಾವಃ, ಸೇಧಾಮಃ।

ಲಿಟ್:

ಉದಾ- ಸಿಷೇಧ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಧ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಸಿಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಟ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ನಂತರ "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಸಿಧ್ ಸಿಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಸಿಧ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸಿ, ಸಿಧ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ

'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಸಿಸೇಧ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮೊದಲನೇ 'ಸ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಇಣ್(ಇ)' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೆಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಸಿಷೇಧ್+ಅ=ಸಿಷೇಧ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 452. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ (1.2.5)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಪರಃ ಅಪಿತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಸಿಷಿಧತುಃ। ಸಿಷಿಧುಃ। ಸಿಷೇಧಿಥ। ಸಿಷಿಧಥುಃ। ಸಿಷಿಧ। ಸಿಷೇಧ।ಸಿಷಿಧಿವ। ಸಿಷಿಧಿಮ। ಸೇಧಿತಾ। ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ। ಸೇಧತು। ಅಸೇಧತ್। ಸೇಧೇತ್। ಸಿಧ್ಯಾತ್। ಅಸೇಧೀತ್। ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ್। ಏವಂ ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ।4।

ಪ. ಛೇ. – ಅಸಂಯೋಗಾತ್, ಲಿಟ್, ಕಿತ್।

ಅ. ವೃ.– "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪಿತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಸಂಯೋಗವಲ್ಲದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಪಿತ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಬರುವ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು (ಗುಣ, ವೃದ್ಧಿ, ನಿಷೇಧ)ಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷಿಧತುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್' ಬಂದು, ಸಿಧ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ಲಿಟ್ ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಸಿಧ್ ಸಿಧ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ 'ಸಿಧ್' ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ಸಿಧ್ ನ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಿ, ಸಿಧ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತುಸ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಂದು, ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಿಧ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಸಿಸಿಧ್+ಅತುಸ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇಯ 'ಸಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರವು 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೆಯ 'ಸಿಧ್' ನಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಸಿಷಿಧ್+ಅತುಸ್=ಸಿಷಿಧತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಿಷಿಧತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷಿಧುಃ–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು, ಸಿಷಿಧ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಿ' ಗೆ 'ಉಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಿಷಿಧುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಿಷಿಧುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷೇಧಿಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಸಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಸಿಸಿಧ್+ಸಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಪ್' ಗೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಿಸಿಧ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳ ಸಂಯೋಗವಿರೋಣದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ . ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡನೇ 'ಸ್' ಗೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಸಿಷಿಧ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಷಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸಿಷೇಧ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಥ' ಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಸಿಷೇಧ್+ಇಥ =ಸಿಷೇಧಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷಿಧಥುಃ – ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಸಿಷಿಧ್+ಅಥುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸಿಷಿಧಥುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷಿಧ– ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಷಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಸಿಷಿಧ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಥ'ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅ' ಬಂದು ಸಿಷಿಧ್+ಅ=ಸಿಷಿಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸಿಷೇಧ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ ಸಿಷಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಸಿಷಿಧ್+ಅ (ಣಲ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಸಿಷೇಧ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸಿಷಿಧಿವ। ಸಿಷಿಧಿಮ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಷಿಧ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ ನಡೆದು ಸಿಷಿಧ್+ವಸ್ ಮತ್ತು ಸಿಷಿಧ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇವು ವಲಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ್ದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸಿಷಿಧ್+ಇ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಸಿಷಿಧ್+ಇ+ಮಸ್, ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಿಷಿಧಿವಸ್, ಮತ್ತು ಸಿಷಿಧಿಮಸ್ ಎಂದಾಗಿ ವಸ್, ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿಯೂ, ಅಪಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಇರೋಣದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸಿಷಿಧಿವ ಮತ್ತು ಸಿಷಿಧಿಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:

ಉದಾ– ಸೇಧಿತಾ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಧ್(ಷಿಧ್) ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ

'ಲುಟ್' 'ಲ್'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸಿಧ್+ತಿ (ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃ ಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಸಿಧ್+ತಾಸಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು, ಸಿಧ್+ಇ+ತಾಸಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಧ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಸೇಧಿ+ತಾಸಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸೇಧಿ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ "ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಸೇಧಿ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ವವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ 'ಭ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದರೂ, "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ(ಆಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಸೇಧಿ+ತಾ+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಆ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಸೇಧಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೇಧಿತಾ,ಸೇಧಿತಾರೌ, ಸೇಧಿತಾರಃ।ಸೇದಿತಾಸಿ, ಸೇದಿತಾಸ್ಥಃ, ಸೇದಿತಾಸ್ಥ। ಸೇಧಿತಾಸ್ಮಿ, ಸೇಧಿತಾಸ್ವಃ, ಸೇಧಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:

ಉದಾ– ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಧ್(ಷಿಧ್) ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೃಟ್' 'ಲ್'ಕಾರಕ್ಕೆ, 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಸಿಧ್+ಸ್ಯ+ತಿ(ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಮೊದಲನೇ 'ಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಸೇಧ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಲಾದಿಯಾದ 'ಸ್ಯ' ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಸೇಧ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆದೇಶವಾದ 'ಸ್ಯ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ, ಸೇಧಿಷ್ಯತಃ, ಸೇಧಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಸೇಧಿಷ್ಯಸಿ, ಸೇಧಿಷ್ಯಥಃ, ಸೇಧಿಷ್ಯಥ, ಸೇಧಿಷ್ಯಾಮಿ, ಸೇಧಿಷ್ಯಾವಃ, ಸೇಧಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:

ಉದಾ–ಸೇಧತು – ಈ ಪ್ರಕೃತ ಧಾತುವಿಗೂ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು– ಸೇಧತು/ಸೇಧತಾತ್,ಸೇಧತಾಮ್, ಸೇಧನ್ತು। ಸೇಧ/ಸೇಧತಾತ್, ಸೇಧತಮ್, ಸೇಧತ। ಸೇಧಾನಿ, ಸೇಧಾವ, ಸೇಧಾಮ।

ಲಙ್:

ಉದಾ–ಅಸೇಧತ್– ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಸೇಧತ್, ಅಸೇಧತಾಮ್, ಅಸೇಧನ್। ಅಸೇಧಃ, ಅಸೇಧತಮ್, ಅಸೇಧತ। ಅಸೇಧಮ್, ಅಸೇಧಾವ, ಅಸೇಧಾಮ।

ವಿಧಿಲಙ್:

ಉದಾ–ಸೇಧೇತ್– ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸೇಧೇತ್, ಸೇಧೇತಾಮ್,ಸೇಧೇಯುಃ। ಸೇಧೇಃ, ಸೇಧೇತಮ್, ಸೇಧೇತ। ಸೇಧೇಯಮ್, ಸೇಧೇವ, ಸೇಧೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಙ್:

ಉದಾ–ಸಿಧ್ಯಾತ್ – ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್" ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸಿಧ್ಯಾತ್,ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್,ಸಿಧ್ಯಾಸುಃ। ಸಿಧ್ಯಾಃ, ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತಮ್,ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತ। ಸಿಧ್ಯಾಸಮ್, ಸಿಧ್ಯಾಸ್ವ, ಸಿಧ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:

ಉದಾ–ಅಸೇಧೀತ್–ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಸೇಧೀತ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸೇಧಿಷುಃ। ಅಸೇಧೀಃ, ಅಸೇಧಿಷ್ಟಮ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಟ। ಅಸೇಧಿಷಮ್, ಅಸೇಧಿಷ್ವ, ಅಸೇಧಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:

ಉದಾ–ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ್– ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಅತ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಯನ್। ಅಸೇಧಿಷ್ಯಃ, ಅಸೇಧಿಷ್ಯತಮ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ। ಅಸೇಧಿಷ್ಯಮ್, ಅಸೇಧಿಷ್ಯಾವ, ಅಸೇಧಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 4. ಏವಂ ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ– (ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವುದು / ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಚಿತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:

ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲಘೂಪಧ ಗುಣವಾಗಿ' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಚೇತತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಚೇತತಿ, ಚೇತತಃ, ಚೇತನ್ತಿ। ಚೇತಸಿ. ಚೇತಥಃ, ಚೇತಥ। ಚೇತಾಮಿ, ಚೇತಾವಃ, ಚೇತಾಮಃ।

ಲಿಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಚಿಚೇತ, ಚಿಚಿತತುಃ, ಚಿಚಿತುಃ। ಚಿಚೇತಿಥ, ಚಿಚಿತಥುಃ, ಚಿಚಿತ। ಚಿಚೇತ, ಚಿಚಿತಿವ, ಚಿಚಿತಿಮ।

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಚೇತಿತಾ, ಚೇತಿತಾರೌ, ಚೇತಿತಾರಃ। ಚೇತಿತಾಸಿ, ಚೇತಿತಾಸ್ಥಃ, ಚೇತಿತಾಸ್ಥ। ಚೇತಿತಾಸ್ಮಿ, ಚೇತಿತಾಸ್ವಃ, ಚೇತಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಚೇತಿಷ್ಯತಿ, ಚೇತಿಷ್ಯತಃ, ಚೇತಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಚೇತಿಷ್ಯಸಿ, ಚೇತಿಷ್ಯಥಃ, ಚೇತಿಷ್ಯಥ। ಚೇತಿಷ್ಯಾಮಿ, ಚೇತಿಷ್ಯಾವಃ, ಚೇತಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಚೇತತು/ಚೇತತಾತ್, ಚೇತತಾಮ್, ಚೇತನ್ತು। ಚೇತ/ಚೇತತಾತ್, ಚೇತತಮ್, ಚೇತತ। ಚೇತಾನಿ, ಚೇತಾವ, ಚೇತಾಮ।

ಲಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಚೇತತ್, ಅಚೇತತಾಮ್, ಅಚೇತನ್। ಅಚೇತಃ, ಅಚೇತತಮ್, ಅಚೇತತ। ಅಚೇತಮ್, ಅಚೇತಾವ, ಅಚೇತಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಚೇತೇತ್, ಚೇತೇತಾಮ್, ಚೇತೇಯುಃ। ಚೇತೇಃ, ಚೇತೇತಮ್, ಚೇತೇತ। ಚೇತೇಯಮ್, ಚೇತೇವ, ಚೇತೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಚಿತ್ಯಾತ್, ಚಿತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಚಿತ್ಯಾಸುಃ। ಚಿತ್ಯಾಃ, ಚಿತ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಚಿತ್ಯಾಸ್ತ। ಚಿತ್ಯಾಸಮ್, ಚಿತ್ಯಾಸ್ವ, ಚಿತ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಚೇತೀತ್, ಅಚೇತಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಚೇತಿಷುಃ। ಅಚೇತೀಃ, ಅಚೇತಿಷ್ಟಮ್, ಅಚೇತಿಷ್ಟ। ಅಚೇತಿಷಮ್, ಅಚೇತಿಷ್ವ, ಅಚೇತಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಚೇತಿಷ್ಯತ್, ಅಚೇತಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಚೇತಿಷ್ಯನ್। ಅಚೇತಿಷ್ಯಃ, ಅಚೇತಿಷ್ಯತಮ್, ಅಚೇತಿಷ್ಯತ। ಅಚೇತಿಷ್ಯಮ್, ಅಚೇತಿಷ್ಯಾವ, ಅಚೇತಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 5. ಶುಚ ಶೋಕೇ (ಶೋಕಮಾಡುವುದು, ಚಿಂತಿಸುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ।) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:–ಉದಾ– ಶೋಚತಿ– ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಲಘೂಪದ ಗುಣವಾಗಿ' ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೋಚತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶೋಚತಿ, ಶೋಚತಃ, ಶೋಚನ್ತಿ। ಶೋಚಸಿ, ಶೋಚಥಃ, ಶೋಚಥ। ಶೋಚಾಮಿ, ಶೋಚಾವಃ, ಶೋಚಾಮಃ॥

ಲಿಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶುಶೋಚ, ಶುಶುಚತುಃ, ಶುಶುಚುಃ॥ ಶುಶೋಚಿಥ, ಶುಶುಚಥುಃ, ಶುಶುಚ। ಶುಶೋಚ, ಶುಶುಚಿವ, ಶುಶುಚಿಮ।

ಲುಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೋಚಿತಾ, ಶೋಚಿತಾರೌ, ಶೋಚಿತಾರಃ॥ ಶೋಚಿತಾಸಿ, ಶೋಚಿತಾಸ್ಥಃ, ಶೋಚಿತಾಸ್ಥ। ಶೋಚಿತಾಸ್ಮಿ, ಶೋಚಿತಾಸ್ವಃ, ಶೋಚಿತಾಸ್ಮಃ॥

ಲೃಟ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೋಚಿಷ್ಯತಿ, ಶೋಚಿಷ್ಯತಃ, ಶೋಚಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಶೋಚಿಷ್ಯಸಿ, ಶೋಚಿಷ್ಯಥಃ, ಶೋಚಿಷ್ಯಥ। ಶೋಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ಶೋಚಿಷ್ಯಾವಃ, ಶೋಚಿಷ್ಯಾಮಃ॥

ಲೋಟ್–ರೂಪಗಳು: ಶೋಚತು/ಶೋಚತಾತ್, ಶೋಚತಾಮ್, ಶೋಚನ್ತು। ಶೋಚ/ಶೋಚತಾತ್, ಶೋಚತಮ್, ಶೋಚತ। ಶೋಚಾನಿ, ಶೋಚಾವ, ಶೋಚಾಮ।

ಲಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಚತ್, ಅಶೋಚತಾಮ್, ಅಶೋಚನ್। ಅಶೋಚಃ, ಅಶೋಚತಮ್, ಅಶೋಚತ। ಅಶೋಚಮ್, ಅಶೋಚಾವ, ಅಶೋಚಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಶೋಚೇತ್, ಶೋಚೇತಾಮ್, ಶೋಚೇಯುಃ॥ ಶೋಚೇಃ, ಶೋಚೇತಮ್, ಶೋಚೇತ। ಶೋಚೇಯಮ್, ಶೋಚೇವ, ಶೋಚೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:–ರೂಪಗಳು; ಶುಚ್ಯಾತ್, ಶುಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶುಚ್ಯಾಸುಃ॥ ಶುಚ್ಯಾಃ, ಶುಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಶುಚ್ಯಾಸ್ತ। ಶುಚ್ಯಾಸಮ್, ಶುಚ್ಯಾಸ್ವ, ಶುಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಚೀತ್,ಅಶೋಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಶೋಚಿಷುಃ॥ ಅಶೋಚೀಃ, ಅಶೋಚಿಷ್ಟಮ್, ಅಶೋಚಿಷ್ಟ। ಅಶೋಚಿಷಮ್, ಅಶೋಚಿಷ್ವ, ಅಶೋಚಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್:–ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಚಿಷ್ಯತ್, ಅಶೋಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋಚಿಷ್ಯನ್। ಅಶೋಚಿಷ್ಯಃ, ಅಶೋಚಿಷ್ಯತಮ್, ಅಶೋಚಿಷ್ಯತ। ಅಶೋಚಿಷ್ಯಮ್, ಅಶೋಚಿಷ್ಯಾವ, ಅಶೋಚಿಷ್ಯಾಮ।

1. "ಕಿದಾಶಿಷಿ" ಇತಿ 0ಯಾಸುಟಃ ಕಿತ್ವಾತ್ ಜಿತ್ವಾಚ್ಚ ನ ಗುಣಃ॥ 2– ಈಕಾರ ಇತ್, ಈದಿತ್ಫಲಂ ತು "ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾ0ಯಾಮ್" ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾ0ಯಾಮ್ ಅನಿಟ್‌ಕತ್ವಮ್। ಅತ್ರ ಪ್ರಸಜ್ಞಾತ್ ಧಾತುಷು ವರ್ಣವಿಶೇಷಾಣಾಮ್ ಇತ್ಕರಣಫಲಮ್। ದರ್ಶಯತೇ ಚಿತ್ರೇ।

1. **"ಕಿದಾಶಿಷಿ"** ಇತಿ ಯಾಸುಟಃ ಕಿತ್ವಾತ್ ಪಕ್ಷ್ಯಾಚ್ಚ ನ ಗುಣಃ। 2- ಈಕಾರ ಇತ್, ಈದಿತ್ವಲಂ ತು **"ಶ್ವೀದಿತೋ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್"** ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾಯಾಮ್ ಅನಿಟ್ಕತ್ವಮ್। ಅತ್ರ ಪ್ರಸಙ್ಗಾತ್ ಧಾತುಷು ವರ್ಣವಿಶೇಷಾಣಾಮ್ ಇತ್ಕರಣಫಲಮ್। ದರ್ಶಯತೇ ಚಿತ್ರೇ।

ವರ್ಣನಾಮ್	ಇತ್ಕರಣೇ	ಪ್ರಯೋಜನಮ್	ಉದಾಹರಣಮ್
(ಉದಾತ್ತ)	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್	ಅತ- 'ಅತತಿ'।
'ಅ'-	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಆತ್ಮನೇಪದಮ್	ಏಧ 'ಏಧತೆ'।
(ಅನುದಾತ್ತ)	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಉಭಯಪದಮ್	'ಭಜ -' ಭಜತಿ'
'ಅ'-	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಆದಿತಶ್ಚ" ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಇಟ ನಿಷೇಧಃ	'ಭಜತೆ'
(ಸ್ವರಿತ)	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಇದಿತೊ ನುಮ್ ಧಾ" ಇತಿ ನುಮ್	(ಞಿ) ಫಲಾ ಪ್ರಫುಲ್ತಃ
'ಅ'-	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಹರಿತೊ ವಾ" ಇತಿ ಅಙ್ವಾ	(ಟು) ನದಿ 'ನಂದತಿ"
'ಆ' -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಶ್ವೀದಿತೊ ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ" ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ನೇಟ್	ಣಿಜಿರ್-'ಅನಿಜತ್'
ಇ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಉದಿತೊ ವಾ" ಇತಿ ಕಿತ್ವಿ ವೇಟ್	'ಅನ್ಕ್ಷೀತ್'
ಇರ್ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಸ್ವರತಿಸೂತಿ" ಇತಿ ವೇಟ್	ಉನ್ದೀ ಉನ್ನಃ, ಉತ್ತಃ
ಈ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ನಾಗ್ಲೋಪಿತಾ......"ಉಪಧಾ ಹ್ರಸ್ವ ಭಾವಃ	ಶಮು-ಶಮಿತ್ವಾ, ಶಾನ್ತ್ವಾ
ಉ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ...." ಇತಿ ಚ್ಲೇರಙ್	ಗುಪ್ - ಗೋಪಿತಾ,
ಊ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಹ್ಮಯಂತ" ಇತಿ ವೃದ್ಧಭಾವಃ	ಗೋಪ್ತಾ
	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಓದಿತಶ್ಚ" ಇತಿ ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಮ್	ಲೋಕೃ -
ಋ	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಆತ್ಮನೇಪದಮ್	ಅಲುಲೋಕತ್।
ಲೃ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಉಭಯಪದಮ್	ಗಮ್ಲೃ- ಅಗಮತ್
ಎ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಞೀತಃ ಕ್ತಃ" ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೆ ಕ್ತಃ	ಕಟೆ - ಅಕಟೀತ್
ಓ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಟ್ವಿತೋಥುಚ್"	ಭುಜೋ-ಭುಗ್ನಃ
ಙ್ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	"ಡ್ವಿತಃ ಕ್ತ್ರಿಃ"	ಶೀಙ್ - ಶೇತೆ
ಞ್ -	ಇತ್ಕರಣೇ ಫಲಂ	ಷಿದ್ಭಿದಾದಿಭ್ಯೋಙ್"	ಶ್ರಿಞ್ - ಶ್ರಯತಿ, ಶ್ರಯತೇ
ಞಿ -			ಞಿಇನ್ಧೀ - ಇದ್ಧಃ
ಟು -			ಟುನಾದಿ -ನನ್ದಥುಃ,
ಡು-			ಟುವೇಪೃ-ವೇಪಥುಃ
ಷ್ -			ಡುಕೃಞ್-ಕೃತ್ರಿಮಮ್
			ತ್ರಪೂಷ್-ತ್ರಪ,
			ಕ್ಷಮೂಷ್-ಕ್ಷಮಾ

ಧಾತು 6. ಗದ (ಪ.ಪ) ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಗದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಗದತಿ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗದ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು, ಗದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗದ್+ಅ+ತಿ=ಗದತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗದತಿ, ಗದತಃ, ಗದನ್ತಿ। ಗದಸಿ, ಗದಥಃ, ಗದಥ। ಗದಾಮಿ, ಗದಾವಃ, ಗದಾಮಃ।

(ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 453. ನೇರ್ಗದ-ನದ-ಪತ-ಪದ-ಘು-ಮಾ-ಸ್ಯತಿ-ಹನ್ತಿ-ಯಾತಿ-ವಾತಿ-ದ್ರಾತಿ-ಪ್ಸಾತಿ-ವಪತಿ-ವಹತಿ-ಶಾಮ್ಯತಿ-ಚಿನೋತಿ-ದೇಗ್ಧಿಷು ಚ (8.4.17)

ವೃತ್ತಿಃ-ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನೇರ್ಣೋಃ ಗದಾದಿಷು ಪರೇಷು। ಪ್ರಣಿಗದತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ನೇಃ, ಗದ-ನದ-ಪತ-ಪದ-ಘು-ಮಾ-ಸ್ಯತಿ-ಹನ್ತಿ-ಯಾತಿ-ವಾತಿ-

ದ್ರಾತಿ-ಪ್ಸಾತಿ-ವಪತಿ-ವಹತಿ-ಶಾಮ್ಯತಿ-ಚಿನೋತಿ-ದೇಗ್ಧಿಷು, ಚ।

ಅ. ವೃ- "ಅಟ್-ಕುಪ್ವಾಙ್-ನುಮ್-ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಹಾಗೂ "ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಷಾಭ್ಯಾಮ್, ನಃ ಮತ್ತು ಣಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಂಯೇ "ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತ(ರೇಫ, ಷ್ ಕಾರ ಮತ್ತು ಋ ಕಾರ) ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು. ಬರುತ್ತದೆ- ಗದ್-ನದ್-ಪತ್-ಪದ್-ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು ಮತ್ತು ಮಾ, ಸೋ, ಹನ್, ಯಾ, ವಾ, ದ್ರಾ, ಪ್ಸಾ, ವಪ್, ವಹ್, ಶಮ್, ಚಿ, ದಿಹ್, ಈ ಧಾತುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ಲಟ್: ಉದಾ-1. ಪ್ರಣಿಗದತಿ (ಪ್ರ+ನಿ+ಗದತಿ) - ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರೇಫವು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಇರುವ 'ನಿ' ಯಲ್ಲಿ 'ನ್' ಇದೆ. ಆ 'ನ್' ಗೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಗದ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉಳಿದ ಧಾತುಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ವರ್ಣವಿದ್ದು ಅನಂತರ ಇರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು - ಪ್ರಣಿಪತತಿ (ಪ್ರ+ನಿ+ಪತತಿ), ಪ್ರಣಿಜಗಾದ (ಪ್ರ+ನಿ+ಜಗಾದ) ಇತ್ಯಾದಿ।.

(ಚ-ವರ್ಗವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 454.ಕುಹೋಶ್ಚುಃ (7.4.62)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಭ್ಯಾಸ ಕವರ್ಗ-ಹಕಾರಯೋಃ ಚವರ್ಗಾದೇಶಃ।

ಪ. ಛೇ. - ಕುಹೋಃ, ಚುಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ವರ್ಗ ಹಾಗೂ 'ಹ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಚ್' ವರ್ಗವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲೇ ಇರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧೆಯಾದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 455. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (7.2.116)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪಧಾಯಾ ಅತೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್। ಞಿತಿ–ಣಿತಿ ಚ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಜಗಾದ, ಜಗದತುಃ। ಜಗದುಃ। ಜಗದಿಥ। ಜಗದಥುಃ। ಜಗದ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಉಪಧಾಯಾಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೇಯೇ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಞಿತ್, ಮತ್ತು ಣಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧೆಯ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆ) ಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಜಗಾದ– 'ಗದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಗದ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು, ಗದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವು ಬಂದು ಗದ್ ಗದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗ+ಗದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ವರ್ಗದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರವು ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಜ+ಗದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ(ಆ) ಬಂದು ಜ+ಗಾದ್+ಅ=ಜಗಾದ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ಣಲ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಣಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಈ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವು 'ಣಿತ್' ಆದ 'ಣಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ(ಆ) ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗದತುಃ, ಜಗದುಃ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಗದ್'ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅತುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಗದ್ ಗದ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿ ಹಲ್ (ಗ್+ಅ) ಉಳಿದು ಗ+ಗದ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ವರ್ಗದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರವು ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಜ+ಗದ್+ಅತುಸ್=ಜಗದುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಗದತುಃ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವಾದ ಜಗದುಃ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗದಿಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು. 'ಸಿಪ್' ಗೆ 'ಥಲ್(ಥ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಜಗದಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಜಗದಥುಃ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಂಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಅಥುಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಜಗದಥುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗದ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಂಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಜಗದ ಎಂಬರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣಿತ್ವವನ್ನು ಅತಿದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 456. ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ (7.1.91)

ವೃತ್ತಿಃ– ಉತ್ತಮೋ ಣಲ್ ವಾ ಣಿತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಜಗಾದ, ಜಗದ । ಜಗದಿವ। ಜಗದಿಮ। ಗದಿತಾ। ಗದಿಷ್ಯತಿ। ಗದತು। ಅಗದತ್। ಗದೇತ್। ಗದ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಣಲ್, ಉತ್ತಮಃ, ವಾ।

ಅ. ವೃ. – "ಗೋತೋ ಣಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ– ಜಗಾದ, ಜಗದ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಣಲ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಣಿತ್ವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ರೂಪ 'ಜಗಾದ' ಎಂದೂ ಹಾಗೂ ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ರೂಪ ಜಗದ ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಗದಿವ, ಜಗದಿಮ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಂಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ವಸ್' ಗೆ 'ವ' ಮತ್ತು 'ಮಸ್' ಗೆ 'ಮ' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಜಗದಿವ, ಜಗದಿಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳು: ಜಗಾದ ಜಗದತುಃ, ಜಗದುಃ, ಜಗದಿಥ, ಜಗದಥುಃ, ಜಗದ। ಜಗಾದ/ಜಗದ, ಜಗದಿವ, ಜಗದಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಗದಿತಾ – 'ಗದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗದ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ತಾಸಿ(ತಾಸ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಗದ್+ತಾಸ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಗದ್+ಇ+ತಾಸ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಆಗ 'ತಿಪ್' ಗೆ "ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗದ್+ ಇ+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಟಿ(ಆಸ್)' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಗದ್+ ಇ+ತ್+ಆ=ಗದಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗದಿತಾ, ಗದಿತಾರೌ, ಗದಿತಾರಃ। ಗದಿತಾಸಿ, ಗದಿತಾಸ್ಥಃ, ಗದಿತಾಸ್ಥ।

ಗದಿತಾಸ್ಮಿ, ಗದಿತಾಸ್ವಃ, ಗದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗದಿಷ್ಯತಿ, ಗದಿಷ್ಯತಃ, ಗದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಗದಿಷ್ಯಸಿ, ಗದಿಷ್ಯಥಃ, ಗದಿಷ್ಯಥ। ಗದಿಷ್ಯಾಮಿ, ಗದಿಷ್ಯಾವಃ, ಗದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಗದತು/ಗದತಾತ್, ಗದತಾಮ್, ಗದನ್ತು। ಗದ/ಗದತಾತ್, ಗದತಮ್, ಗದತ। ಗದಾನಿ, ಗದಾವ, ಗದಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗದತ್, ಅಗದತಾಮ್, ಅಗದನ್। ಅಗದಃ, ಅಗದತಮ್, ಅಗದತ। ಅಗದಮ್, ಅಗದಾವ, ಅಗದಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು–ಗದೇತ್, ಗದೇತಾಮ್, ಗದೇಯುಃ। ಗದೇಃ, ಗದೇತಮ್, ಗದೇತ। ಗದೇಯಮ್,ಗದೇವ, ಗದೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಗದ್ಯಾತ್, ಗದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗದ್ಯಾಸುಃ। ಗದ್ಯಾಃ, ಗದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗದ್ಯಾಸ್ತ। ಗದ್ಯಾಸಮ್, ಗದ್ಯಾಸ್ವ, ಗದ್ಯಾಸ್ಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 457.ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ (7.2.7)

ವೃತ್ತಿಃ–ಹಲಾದೇಃ ಲಘೋಃ ಅಕಾರಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿಃ ವಾ ಇಡಾದೌ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಸಿಚಿ। ಅಗಾದೀತ್, ಅಗದೀತ್। ಅಗದಿಷ್ಯತ್। ಣದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ।7।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಲಘೋಃ।

ಅ.ವೃ.– "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ – "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೃದ್ಧಿಯು "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಹಲಾದಿ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಗಾದೀತ್/ಅಗದೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಗದ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಗದ್+ಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿಇದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್'

ಆಗಮ ಬಂದು ಅಗದ್+ಇಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗದ್+ಇಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋऽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅಗದ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೃದ್ಧಿಯು "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಲಾದಿ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬಂದು ಅಗಾದೀತ್ ಎಂದೂ ವೃದ್ಧಿಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗದೀತ್ ಎಂದೂ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಗಾದೀತ್, ಅಗಾದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಗಾದಿಷುಃ। ಅಗಾದೀಃ, ಅಗಾದಿಷ್ಟಮ್, ಅಗಾದಿಷ್ಟ। ಅಗಾದಿಷಮ್, ಅಗಾದಿಷ್ವ, ಅಗಾದಿಷ್ಮ।

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಗದೀತ್, ಅಗದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಗದಿಷುಃ। ಅಗದೀಃ, ಅಗದಿಷ್ಟಮ್, ಅಗದಿಷ್ಟ। ಅಗದಿಷಮ್, ಅಗದಿಷ್ವ, ಅಗದಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗದಿಷ್ಯತ್, ಅಗದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗದಿಷ್ಯನ್। ಅಗದಿಷ್ಯಃ, ಅಗದಿಷ್ಯತಮ್, ಅಗದಿಷ್ಯತ। ಅಗದಿಷ್ಯಮ್, ಅಗದಿಷ್ಯಾವ, ಅಗದಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 7. ಣದ ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದೇ- (ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಣದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, "ಣೋನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನದ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಣ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 458.ಣೋ ನಃ (6.1.65)

ವೃತ್ತಿಃ- ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಣಸ್ಯ ನಃ। ಣೋಪದೇಶಾಸ್ತು ಅನರ್ದ್-ನಾಟಿ-ನಾಥ-ನಾಧ-ನನ್ದ-ನಕ್ಕ-ನೃ-ನೃತಃ।

ಪ. ಛೇ. - ಣಃ, ನಃ।

ಅ. ವೃ.- ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಧಾತು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್'ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ- ಣೋಪದೇಶಾಸ್ತು ಅನರ್ದ್-ನಾಟಿ-ನಾಥ-ನಾಧ-ನನ್ದ-ನಕ್ಕ-ನೃ-ನೃತಃ- ಇಲ್ಲಿ 'ದ್ವನ್ದ್ವ' ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ನಞ್' ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ನರ್ದ್ ಮೊದಲಾದ 8 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ 'ನ್' ಕಾರಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಣೋಪದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳೂ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ನ್' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ 8 ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನರ್ದ-ಶಬ್ದೇ ಎಂಬುದು ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಇದೆ, ನಟ ಅವಸ್ಯನ್ದನೇ ಎಂಬುದು ಚುರಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿದೆ. ನಾಥೃ, ನಾಧೃ ಯಾಞ್ಚಾದೌ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳು ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಟುನದಿ ಸಮೃದ್ಧೌ ಎಂಬುದು ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿದೆ, ನಕ್ಕ-ನಾಶನೇ ಎಂಬುದು ಚುರಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನೄ-ನಯೇ ಎಂಬುದು ಕ್ರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನೃತೀ-ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೇ ಎಂಬುದು ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ.

ಭ್ವಾದಿಗಣ ಧಾತುಗಳು: (4) ನರ್ದ ಶಬ್ದೇ, ನಾಥೃ, ನಾಧೃ ಯಾಞ್ಚಾದೌ, ಟುನದಿ ಸಮೃದ್ಧೌ

ದಿವಾದಿಗಣ ಧಾತುಗಳು: (1) ನೃತೀ ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೇ।

ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಗಣ ಧಾತುಗಳು :(1) ನೄ ನಯೇ

ಚುರಾದಿಗಣ ಧಾತುಗಳು: (2) ನಟ ಅವಸ್ಯನ್ದನೇ, ನಕ್ಕ ನಾಶನೇ।

(ಣತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 459.ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ (8.4.14)

ವೃತ್ತಿಃ-ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾತ್ ನಿಮಿತ್ತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ನಸ್ಯ ಣಃ। ಪ್ರಣದತಿ। ಪ್ರಣಿನದತಿ। ನದತಿ। ನನಾದ।

ಪ. ಛೇ. – ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಅಸಮಾಸೇಽಪಿ, ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ.– 'ರಷಾಭ್ಯಾಮ್ ನೋ ಣಃ', 'ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬಸೂತ್ರಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಣೋಪದೇಶ ಧಾತುವಿನ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಣ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ನದತಿ– ಣದ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನದ್+ಅ+ತಿ=ನದತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನದತಿ, ನದತಃ ಇತ್ಯಾದಿ। ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಣದತಿ, – ಇಲ್ಲಿ 'ಣದ' ಎಂಬುದು 'ನದ' ವಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ನದವು ಣದವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರ+ನದತಿ=ಪ್ರಣದತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಪ್ರಣಿನದತಿ– ಪ್ರ ಮತ್ತು ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಪ್ರನಿ+ನದತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ನೇರ್ಗದ-ನದ-ಪತ-ಪದ-ಘು-ಮಾ-ಸ್ಯತಿ-ಹನ್ತಿ-0ಯಾತಿ-ವಾತಿ-ದ್ರಾತಿ-ಪ್ಸಾತಿ-ವಪತಿ-ವಹತಿ-ಶಾಮ್ಯತಿ-ಚಿನೋತಿ-ದೇಗ್ಧಿಷು ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೇ ಉಪಸರ್ಗವಾದ 'ನಿ'ಂಯಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಣಿ+ನದತಿ=ಪ್ರಣಿನದತಿ ಎದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವು ಕಾರಣವಲ್ಲ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ–ನನಾದ – 'ನದ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ 'ತಿಪ್'

ಆದೇಶ ಬಂದು ನದ್+ತಿ(ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ಗೆ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸ, ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ನನದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನನಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 460. ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ (6.4.120)

ವೃತ್ತಿಃ– ಲಿಟ್–ನಿಮಿತ್ತ–ಆದೇಶಾದಿಕಂ ನ ಭವತಿ ಯದಙ್ಗಂ, ತದವಯವಸ್ಯ ಅಸಂಯುಕ್ತ ಹಲ್ ಮಧ್ಯಸ್ಥಸ್ಯ ಅತಃ ಏತ್ವಮ್ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ । ನೇದತುಃ। ನೇದುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ, ಅನಾದೇಶಾದೇಃ, ಲಿಟಿ।

ಅ. ವೃ – "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಮತ್ತು "ಘ್ವಸೋರೇತ್ವಾಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಮತ್ತು 'ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆವೃತ್ತಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಒಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿ 'ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮಿಯಾಗಿಯೂ' ಇದೆ. ಅದು 'ಅನಾದೇಶಾದೇಃ' ಎಂಬುದರಲ್ಲಿರುವ 'ಆದೇಶಾದೇಃ' ಎಂಬುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಲಿಟ್' ನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯದಾದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು 'ಅವಯವ ಷಷ್ಠೀ' ಆಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ – 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಆದೇಶ ಮೊದಲಾದವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಸಂಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ– 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ನೇದತುಃ– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ 'ನದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಸ್' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್' ಬಂದು ನದ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ತದನಂತರ ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ, ನ+ನದ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್''ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ 'ಅತುಸ್' ಗೆ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್'

ಕಾರದ 'ಅತುಸ್' ಪರಕವಾದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ಮೊದಲನೆಯ (ನ+ನದ್+ಅತುಸ್) 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ 'ನ್' ಕಾರದ ನಂತರವಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನೇದ್+ಅತುಸ್=ನೇದತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ನೇದತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ನೇದುಃ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನ+ನದ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಿ' ಗೆ ಉಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಏತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ನೇದುಸ್' ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ನೇದುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 461 .ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ (6.4.121)

ವೃತ್ತಿಃ-ಪ್ರಾಗುಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್। ನೇದಿಥ। ನೇದಥುಃ। ನೇದ। ನನಾದ, ನನದ। ನೇದಿವ ।ನೇದಿಮ ।ನದಿತಾ। ನದಿಷ್ಯತಿ। ನದತು। ಅನದತ್। ನದೇತ್। ನದ್ಯಾತ್। ಅನಾದೀತ್। ಅನದೀತ್। ಅನದಿಷ್ಯತ್। ಟುನದಿ ಸಮೃದ್ಧೌ।

ಅ. ವ್ಯ.-" ಅತ, ಏಕಹಲ್‌ಮಧ್ಯೇ, ಅನಾದೇಶಾದೇಃ, ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಆದೇಶ ಮೊದಲಾದವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಸಂಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ- ಇಡಾಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಸೂಚನೆ- ಈ ಸೂತ್ರವು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ- ಅಪಿತ್ ಆದ 'ಲಿಟ್' ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಕಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕೂಡ 'ಪಿತ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ನೇದಿಥ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನದ್+ಸಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಪ್' ಗೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ, ನ+ನದ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ನ+ನದ್+ಇಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಥಲಿಚ ಸೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ(ನ)ಲೋಪ

ವಾಗಿ ನ್+ಏ+ದ್+ಇಥ=ನೇದಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ನೇದಥುಃ, ನೇದ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ಥಸ್' ಮತ್ತು ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, ನದ್+ಥಸ್, ಮತ್ತು ನದ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿ ಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ ನ+ನದ್+ಥಸ್, ಮತ್ತು ನ+ನದ್+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ನಂತರ 'ನದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನೇದ್+ಥಸ್ ಮತ್ತು ನೇದ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಥಸ್ ಗೆ ಅತುಸ್ ಮತ್ತು ಥ ಗೆ 'ಅ' ಆದೇಶ ಬಂದು ನೇದಥುಃ ಮತ್ತು ನೇದ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ನನಾದ, ನನದ – ಉತ್ತಮರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನದ್+ಮಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮಿಪ್ ಗೆ ಣಲ್ (ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ನ+ನದ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ನ+ನಾದ್+ಅ=ನನಾದ ಎಂದೂ, ದೀರ್ಘ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನನದ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ನೇದಿವ, ನೇದಿಮ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ನದ್+ವಸ್, ಮತ್ತು ನದ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು

ವಸ್ ಮತ್ತು ಮಸ್ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವ' 'ಮ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಇಡಾಗಮ(ಇ) ಬಂದಮೇಲೆ ನೇದಿವ, ನೇದಿಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನಾದ, ನೇದತುಃ, ನೇದುಃ।ನೇದಿಥ, ನೇದಥುಃ, ನೇದ। ನನಾದ/ ನನದ, ನೇದಿವ,ನೇದಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ– ನದಿತಾ – ನದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ನಂತರ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ., ನದಿತಾ, ನದಿತಾರೌ, ನದಿತಾರಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ನದಿತಾಸಿ, ನದಿತಾಸ್ಥಃ, ನದಿತಾಸ್ಥ –ನದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನದಿತಾಸಿ, ನದಿತಾಸ್ಥಃ, ನದಿತಾಸ್ಥ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ನದಿತಾಸ್ಮಿ, ನದಿತಾಸ್ವಃ, ನದಿತಾಸ್ಮಃ–ನದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ನದಿತಾಸ್ಮಿ, ನದಿತಾಸ್ವಃ, ನದಿತಾಸ್ಮಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು; ನದಿತಾ, ನದಿತಾರೌ, ನದಿತಾರಃ। ನದಿತಾಸಿ, ನದಿತಾಸ್ಥಃ, ನದಿತಾಸ್ಥ। ನದಿತಾಸ್ಮಿ, ನದಿತಾಸ್ವಃ, ನದಿತಾಸ್ಮಃ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ನದಿಷ್ಯತಿ, ನದಿಷ್ಯತಃ, ನದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ನದಿಷ್ಯಸಿ, ನದಿಷ್ಯಥಃ, ನದಿಷ್ಯಥ। ನದಿಷ್ಯಾಮಿ, ನದಿಷ್ಯಾವಃ, ನದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನದತು/ನದತಾತ್, ನದತಾಮ್, ನದನ್ತು। ನದ/ನದತಾತ್, ನದತಮ್, ನದತ। ನದಾನಿ, ನದಾವ, ನದಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನದತ್, ಅನದತಾಮ್, ಅನದನ್। ಅನದಃ, ಅನದತಮ್, ಅನದತ। ಅನದಮ್, ಅನದಾವ, ಅನದಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನದೇತ್, ನದೇತಾಮ್, ನದೇಯುಃ। ನದೇಃ, ನದೇತಮ್, ನದೇತ। ನದೇಯಮ್, ನದೇವ, ನದೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನದ್ಯಾತ್, ನದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನದ್ಯಾಸುಃ। ನದ್ಯಾಃ, ನದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನದ್ಯಾಸ್ತ। ನದ್ಯಾಸಮ್, ನದ್ಯಾಸ್ವ, ನದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು (ವೃದ್ಧಿಪಕ್ಷ): ಅನಾದೀತ್, ಅನಾದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅನಾದಿಷುಃ। ಅನಾದೀಃ, ಅನಾದಿಷ್ಟಮ್, ಅನಾದಿಷ್ಟ। ಅನಾದಿಷಮ್ ,ಅನಾದಿಷ್ವ, ಅನಾದಿಷ್ಮ।

ರೂಪಗಳು (ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷ): ಅನದೀತ್, ಅನದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅನದಿಷುಃ। ಅನದೀಃ, ಅನದಿಷ್ಟಮ್, ಅನದಿಷ್ಟ। ಅನದಿಷಮ್ ,ಅನದಿಷ್ವ, ಅನದಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನದಿಷ್ಯತ್, ಅನದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನದಿಷ್ಯನ್। ಅನದಿಷ್ಯಃ, ಅನದಿಷ್ಯತಮ್, ಅನದಿಷ್ಯತ। ಅನದಿಷ್ಯಮ್, ಅನದಿಷ್ಯಾವ, ಅನದಿಷ್ಯಾಮ।

8. ಟುನದಿ ಸಮೃದ್ಧೌ (ಬೆಳವಣಿಗೆ ಆಗುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ನದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 462. ಆದಿರ್ಞಿ–ಟು–ಡವಃ (1.3.4)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪದೇಶೇ ಧಾತೋಃ ಆದ್ಯಾಃ ಏತೇ ಇತಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಆದಿಃ, ಞಿಟುಡವಃ।

ಅ. ವೃ.–"ಉಪದೇಶೇ ಅಜನನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಮತ್ತು 'ಇತ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–ಉಪದೇಶರೂಪವಾದ ಧಾತುಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಞಿ,ಟು ಮತ್ತು ಡು ಇವುಗಳು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(ನುಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 463. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ (7.1.58)।

ವೃತ್ತಿಃ– ನಂದತಿ। ನನಂದ। ನಂದಿತಾ। ನಂದಿಷ್ಯತಿ। ನಂದತು। ಅನಂದತ್। ನಂದೇತ। ನಂದ್ಯಾತ್। ಅನಂದೀತ್। ಅನಂದಿಷ್ಯತ್ । ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ। 9 । ಅರ್ಚತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಇದಿತಃ, ನುಮ್, ಧಾತೋಃ।

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೆ 'ನುಮ್(ನ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಆಗಮದಲ್ಲಿರುವ 'ನ್' ಎಂಬುದು ಅನ್ತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ನಂದತಿ – 'ನದ್' ಧಾತುವು 'ಇದಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ(ನ್) ಬಂದು ನಂದ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನನ್ದ್+ಶಪ್(ಅ)+ತಿ ಎಂದಾಗಿ ನನ್ದತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ನನ್ದತಿ, ನನ್ದತಃ, ನನ್ದನ್ತಿ। ನನ್ದಸಿ, ನನ್ದಥಃ, ನನ್ದಥ। ನನ್ದಾಮಿ, ನನ್ದಾವಃ, ನನ್ದಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ನನನ್ದ, ನನನ್ದತುಃ, ನನನ್ದುಃ। ನನನ್ದಿಥ, ನನನ್ದಥುಃ, ನನನ್ದ। ನನನ್ದ, ನನನ್ದಿವ, ನನನ್ದಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ನನ್ದಿತಾ, ನನ್ದಿತಾರೌ, ನನ್ದಿತಾರಃ। ನನ್ದಿತಾಸಿ, ನನ್ದಿತಾಸ್ಥಃ, ನನ್ದಿತಾಸ್ಥ। ನನ್ದಿತಾಸ್ಮಿ, ನನ್ದಿತಾಸ್ವಃ, ನನ್ದಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ನನ್ದಿಷ್ಯತಿ, ನನ್ದಿಷ್ಯತಃ, ನನ್ದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ನನ್ದಿಷ್ಯಸಿ, ನನ್ದಿಷ್ಯಥಃ, ನನ್ದಿಷ್ಯಥ। ನನ್ದಿಷ್ಯಾಮಿ, ನನ್ದಿಷ್ಯಾವಃ, ನನ್ದಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನನ್ದತು/ನನ್ದತಾತ್, ನನ್ದತಾಮ್, ನನ್ದನ್ತು। ನನ್ದ/ನನ್ದತಾತ್, ನನ್ದತಮ್, ನನ್ದತ। ನನ್ದಾನಿ,ನನ್ದಾವ, ನನ್ದಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನನ್ದತ್, ಅನನ್ದತಾಮ್, ಅನನ್ದನ್। ಅನನ್ದಃ, ಅನನ್ದತಮ್, ಅನನ್ದತ। ಅನನ್ದಮ್, ಅನನ್ದಾವ, ಅನನ್ದಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನನ್ದೇತ, ನನ್ದೇತಾಮ್, ನನ್ದೇಯುಃ। ನನ್ದೇಃ, ನನ್ದೇತಮ್, ನನ್ದೇತ। ನನ್ದೇಯಮ್, ನನ್ದೇವ, ನನ್ದೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನನ್ದ್ಯಾತ್, ನನ್ದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನನ್ದ್ಯಾಸುಃ। ನನ್ದ್ಯಾಃ, ನನ್ದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನನ್ದ್ಯಾಸ್ತ। ನನ್ದ್ಯಾಸಮ್, ನನ್ದ್ಯಾಸ್ವ, ನನ್ದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನನ್ದೀತ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅನನ್ದಿಷುಃ। ಅನನ್ದೀಃ, ಅನನ್ದಿಷ್ಟಮ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಟ। ಅನನ್ದಿಷಮ್,ಅನನ್ದಿಷ್ವ, ಅನನ್ದಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನನ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಯನ್ । ಅನನ್ದಿಷ್ಯಃ, ಅನದಿಷ್ಯತಮ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಯತ। ಅನನ್ದಿಷ್ಯಮ್, ಅನನ್ದಿಷ್ಯಾವ, ಅನನ್ದಿಷ್ಯಾಮ।

9. ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ (ಪೂಜೆ ಮಾಡುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಅರ್ಚತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚ್+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅರ್ಚ್+ ಅ+ತಿ=ಅರ್ಚತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚತಿ, ಅರ್ಚತಃ, ಅರ್ಚನ್ತಿ ಅರ್ಚಸಿ, ಅರ್ಚಥಃ, ಅರ್ಚಥ। ಅರ್ಚಾಮಿ, ಅರ್ಚಾವಃ, ಅರ್ಚಾಮಃ।

(ನುಟ್(ನ್) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 464.ತಸ್ಮಾನ್ನುಡ್ ದ್ವಿಹಲಃ (7.4.71)

ವೃತ್ತಿಃ–ದ್ವಿಹಲಃ ಧಾತೋಃ ದೀರ್ಘೀಭೂತಾತ್ ಅಕಾರಾತ್ ಪರಸ್ಯ ನುಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಆನರ್ಚ। ಆನರ್ಚತುಃ। ಅರ್ಚಿತಾ। ಅರ್ಚಿಷ್ಯತಿ। ಅರ್ಚತು। ಆರ್ಚತ್। ಅರ್ಚೇತ್। ಆರ್ಚೀತ್। ಆರ್ಚಿಷ್ಯತ್।

ವ್ರಜ ಗತೌ।10। ವ್ರಜತಿ। ವವ್ರಾಜ। ವ್ರಜಿತಾ। ವ್ರಜಿಷ್ಯತಿ। ವ್ರಜತು। ಅವ್ರಜತ್। ವ್ರಜೇತ್। ವ್ರಜ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ತಸ್ಮಾತ್, ನುಟ್, ದ್ವಿಹಲಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಎರಡು ವ್ಯಂಜನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವಿನ ದೀರ್ಘೀಭೂತವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆ– ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಟ್ ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವಿರೋಣದರಿಂದ 'ತಸ್ಮಾತ್' ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದರೆ ದೀರ್ಘೀಭೂತವಾದ 'ಆ' ಕಾರದ ನಂತರವೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

ಲಿಟ್: ಉದಾ–ಆನರ್ಚ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶವಾದ (ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತಯವಾದ) ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅರ್ಚ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ ಅ+ಅರ್ಚ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ (ಆ) ಬಂದು ಆ+ಅರ್ಚ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ದೀರ್ಘೀಭೂತವಾದ 'ಆ' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅರ್ಚ್' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿತ್' ಆದ ನುಡಾಗಮವು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು, ಆ+ನ್+ಅರ್ಚ್+ಅ=ಆನರ್ಚ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಆನರ್ಚ, ಆನರ್ಚತುಃ, ಆನರ್ಚುಃ। ಆನರ್ಚಿಥ, ಆನರ್ಚಥುಃ, ಆನರ್ಚ। ಆನರ್ಚ, ಆನರ್ಚಿವ, ಆನರ್ಚಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚಿತಾ, ಅರ್ಚಿತಾರೌ, ಅರ್ಚಿತಾರಃ। ಅರ್ಚಿತಾಸಿ, ಅರ್ಚಿತಾಸ್ಥಃ, ಅರ್ಚಿತಾಸ್ಥ। ಅರ್ಚಿತಾಸ್ಮಿ, ಅರ್ಚಿತಾಸ್ವಃ, ಅರ್ಚಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯತಃ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಅರ್ಚಿಷ್ಯಸಿ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯಥಃ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯಥ। ಅರ್ಚಿಷ್ಯಾಮಿ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯಾವಃ, ಅರ್ಚಿಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚತು/ಅರ್ಚತಾತ್, ಅರ್ಚತಾಮ್, ಅರ್ಚನ್ತು। ಅರ್ಚ/ಅರ್ಚತಾತ್, ಅರ್ಚತಮ್, ಅರ್ಚತ। ಅರ್ಚಾನಿ, ಅರ್ಚಾವ, ಅರ್ಚಾಮ।

ವಿಶೇಷ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಙ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್ ಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಟ್ ಗೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಆಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಮೇಲಿನ 3 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚತ್, ಆರ್ಚತಾಮ್, ಆರ್ಚನ್। ಆರ್ಚಃ, ಆರ್ಚತಮ್, ಆರ್ಚತ। ಆರ್ಚಮ್, ಆರ್ಚಾವ, ಆರ್ಚಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚೇತ್, ಅರ್ಚೇತಾಮ್, ಅರ್ಚೇಯುಃ। ಅರ್ಚೇಃ, ಅರ್ಚೇತಮ್, ಅರ್ಚೇತ। ಅರ್ಚೇಯಮ್, ಅರ್ಚೇವ, ಅರ್ಚೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅರ್ಚ್ಯಾತ್, ಅರ್ಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅರ್ಚ್ಯಾಸುಃ। ಅರ್ಚ್ಯಾಃ,ಅರ್ಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಅರ್ಚ್ಯಾಸ್ತ। ಅರ್ಚ್ಯಾಸಮ್, ಅರ್ಚ್ಯಾಸ್ವ, ಅರ್ಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚೀತ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಟಾಮ್, ಆರ್ಚಿಷುಃ। ಆರ್ಚೀಃ, ಆರ್ಚಿಷ್ಟಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಟ। ಆರ್ಚಿಷಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ವ, ಆರ್ಚಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆರ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಯತಾಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಯನ್। ಆರ್ಚಿಷ್ಯಃ, ಆರ್ಚಿಷ್ಯತಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಯತ। ಆರ್ಚಿಷ್ಯಮ್, ಆರ್ಚಿಷ್ಯಾವ, ಆರ್ಚಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 10. ವ್ರಜ ಗತೌ (ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ವ್ರಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜತಿ, ವ್ರಜತಃ ವ್ರಜನ್ತಿ। ವ್ರಜಸಿ, ವ್ರಜಥಃ, ವ್ರಜಥ। ವ್ರಜಾಮಿ, ವ್ರಜಾವಃ, ವ್ರಜಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಲಿಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು; ವವ್ರಾಜ, ವವ್ರಜತುಃ, ವವ್ರಜುಃ। ವವ್ರಜಿಥ, ವವ್ರಜಥುಃ, ವವ್ರಜ। ವವ್ರಾಜ/ವವ್ರಜ, ವವ್ರಜಿವ, ವವ್ರಜಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜಿತಾ, ವ್ರಜಿತಾರೌ, ವ್ರಜಿತಾರಃ। ವ್ರಜಿತಾಸಿ, ವ್ರಜಿತಾಸ್ಥಃ, ವ್ರಜಿತಾಸ್ಥ। ವ್ರಜಿತಾಸ್ಮಿ, ವ್ರಜಿತಾಸ್ವಃ, ವ್ರಜಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜಿಷ್ಯತಿ, ವ್ರಜಿಷ್ಯತಃ, ವ್ರಜಿಷ್ಯನ್ತಿ। ವ್ರಜಿಷ್ಯಸಿ, ವ್ರಜಿಷ್ಯಥಃ, ವ್ರಜಿಷ್ಯಥ। ವ್ರಜಿಷ್ಯಾಮಿ, ವ್ರಜಿಷ್ಯಾವಃ, ವ್ರಜಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜತು/ವ್ರಜತಾತ್, ವ್ರಜತಾಮ್, ವ್ರಜನ್ತು। ವ್ರಜ/ವ್ರಜತಾತ್, ವ್ರಜತಮ್, ವ್ರಜತ। ವ್ರಜಾನಿ, ವ್ರಜಾವ, ವ್ರಜಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಜತ್, ಅವ್ರಜತಾಮ್, ಅವ್ರಜನ್। ಅವ್ರಜಃ, ಅವ್ರಜತಮ್, ಅವ್ರಜತ। ಅವ್ರಜಮ್, ಅವ್ರಜಾವ, ಅವ್ರಜಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜೇತ್, ವ್ರಜೇತಾಮ್, ವ್ರಜೇಯುಃ। ವ್ರಜೇಃ, ವ್ರಜೇತಮ್, ವ್ರಜೇತ। ವ್ರಜೇಯಮ್, ವ್ರಜೇವ, ವ್ರಜೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವ್ರಜ್ಯಾತ್, ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವ್ರಜ್ಯಾಸುಃ। ವ್ರಜ್ಯಾಃ, ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ತ। ವ್ರಜ್ಯಾಸಮ್, ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ವ, ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ಮ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 465. ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ (7.2.3)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಮ್ ಅಚಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಿಚಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅವ್ರಾಜೀತ್। ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತ್।

ಕಟೆ ವರ್ಷಾವರಣ0ಯೋಃ। 11। ಕಟತಿ। ಚಕಾಟ। ಚಕಟತುಃ। ಕಟಿತಾ। ಕಟಿಷ್ಯತಿ। ಕಟತು। ಅಕಟತ್। ಕಟೇತ್। ಕಟ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. - ವದ-ವ್ರಜ-ಹಲನ್ತಸ್ಯ, ಅಚಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ-ವದ್,ವ್ರಜ್ ಮತ್ತು ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ಅಂಗದ ಅವಯವದ 'ಅಚ್' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ - 'ಸಿಚ್' ನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಪರಸ್ಮೈ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿಶೇಷ: "ಹಲನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ವದ್, ವ್ರಜ್ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಯಾಕೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗಿದೆ. ಏನೆಂದರೆ ಈ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸದಿದ್ದರೆ, "ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ- ಅವ್ರಾಜೀತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ರಜ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಚ್ಲಿ' ಸೇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ ಅ+ವ್ರಜ್+ಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ+ವ್ರಜ್+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್'(ಈ) ಆಗಮ ಬಂದು ಅ+ವ್ರಜ್+ಇಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ರಜ್ ನಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅವ್ರಾಜ್+ಇಸ್+ ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇಟಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅವ್ರಾಜ್+ಇ+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಿಜ್ ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅವ್ರಾಜೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಮಾತ್ರ 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಗಳಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ಹಲ್' 'ತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್' ಗಳು ಇರುವಾಗಲೇ ಕೂಡುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತ್' ವರ್ಗವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಷ್ಟುತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಿದ್ದಾಗ, ಕೇವಲ ಅಕ್ಷರಜೋಡಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಾಜೀತ್, ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವ್ರಾಜಿಷುಃ। ಅವ್ರಾಜೀಃ, ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟಮ್, ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟ। ಅವ್ರಾಜಿಷಮ್, ಅವ್ರಾಜಿಷ್ವ, ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತ್, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯನ್। ಅವ್ರಜಿಷ್ಯಃ, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತಮ್, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತ। ಅವ್ರಜಿಷ್ಯಮ್, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯಾವ, ಅವ್ರಜಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 11. ಕಟೆ ವರ್ಷಾವರಣಯೋಃ (ಮಳೆಯಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಮುಚ್ಚುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ ಕಟ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: 'ಕಟ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಟ್ 'ಲ್' ಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್ ಆದೇಶ ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಕಟ್+ಅ+ತಿ=ಕಟತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಕಟತಿ, ಕಟತಃ, ಕಟನ್ತಿ। ಕಟಸಿ, ಕಟಥಃ, ಕಟಥ। ಕಟಾಮಿ, ಕಟಾವಃ, ಕಟಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಆಗಿ ಕಕಟ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್' ಕಾರ ಬಂದು ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಯಾದಮೇಲೆ ಚಕಾಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಚಕಾಟ, ಚಕಟತುಃ, ಚಕಟುಃ। ಚಕಟಿಥ, ಚಕಟಥುಃ, ಚಕಟ। ಚಕಾಟ/ಚಕಟ, ಚಕಟಿವ, ಚಕಟಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕಟಿತಾ, ಕಟಿತಾರೌ, ಕಟಿತಾರಃ। ಕಟಿತಾಸಿ, ಕಟಿತಾಸ್ಥಃ, ಕಟಿತಾಸ್ಥ। ಕಟಿತಾಸ್ಮಿ, ಕತಿತಾಸ್ವಃ, ಕಟಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕಟಿಷ್ಯತಿ, ಕಟಿಷ್ಯತಃ, ಕಟಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಕಟಿಷ್ಯಸಿ, ಕಟಿಷ್ಯಥಃ, ಕಟಿಷ್ಯಥ। ಕಟಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕಟಿಷ್ಯಾವಃ, ಕಟಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು ಕಟತು/ಕಟತಾತ್, ಕಟತಾಮ್, ಕಟನ್ತು। ಕಟ/ಕಟತಾತ್, ಕಟತಮ್, ಕಟತ। ಕಟಾನಿ, ಕಟಾವ, ಕಟಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕಟತ್, ಅಕಟತಾಮ್, ಅಕಟನ್। ಅಕಟಃ, ಅಕಟತಮ್, ಅಕಟತ। ಅಕಟಮ್, ಅಕಟಾವ, ಅಕಟಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕಟೇತ್, ಕಟೇತಾಮ್, ಕಟೇಯುಃ। ಕಟೇಃ ಕಟೇತಮ್, ಕಟೇತ। ಕಟೇಯಮ್, ಕಟೇವ, ಕಟೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಕಟ್ಯಾತ್, ಕಟ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಟ್ಯಾಸುಃ। ಕಟ್ಯಾಃ ಕಟ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕಟ್ಯಾಸ್ತ। ಕಟ್ಯಾಸಮ್, ಕಟ್ಯಾಸ್ವ, ಕಟ್ಯಾಸ್ಮ।

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 466. ಹ್ಮ್ಯನ್ತಕ್ಷಣಶ್ವಸ-ಜಾಗೃ-ಣಿ-ಶ್ವಿ ್ಯೇದಿತಾಮ್ (7.2.4)

ವೃತ್ತಿಃ-ಹ-ಮ-0ಯಾಂತಸ್ಯ ಕ್ಷಣಾದೇಃ ಣ್ಯನ್ತಸ್ಯ ಶ್ವ0ಯತೇಃ ಏದಿತಶ್ಚ ವೃದ್ಧಿಃ ನ ಇಡಾದೌ ಸಿಚಿ। ಅಕಟೀತ್। ಅಕಟಿಷ್ಯತ್। ಗುಪೂ ರಕ್ಷಣೇ।12।

ಪ. ಛೇ. - ಹ್ಮ್ಯನ್ತ-ಕ್ಷಣ-ಶ್ವಸ-ಜಾಗೃ-ಣಿ-ಶ್ವಿ-ಏದಿತಾಮ್।

ಅ. ವೃ.- "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ಇಡಾದಿ ಸಿಚ್ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹ್, ಮ್, ಯ್ ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳು, ಹಾಗೂ ಕ್ಷಣ್, ಶ್ವಸ್, ಜಾಗೃ, ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಧಾತುಗಳು, ಮತ್ತು ಶ್ವಿ ಹಾಗೂ ಏದಿತ್ ಧಾತುಗಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ಕಟ್ ಧಾತುವಿನ ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ- ಅಕಟೀತ್- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' ಲ್'ಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ನಂತರ ಲಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)'ಬಂದು 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೊಂದಿ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರಬೇಕಾದ 'ಶಪ್(ಅ)'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅಕಟ್+ಇ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವದ-ವ್ರಜ- ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸಿದ ನಂತರ "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಇ ಮತ್ತು ಈಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು,ಅಕಟ್+ಈತ್=ಅಕಟೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಕಟೀತ್, ಅಕಟಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕಟಿಷುಃ।ಅಕಟೀಃ, ಅಕಟಿಷ್ಟಮ್, ಅಕಟಿಷ್ಟ। ಅಕಟಿಷಮ್, ಅಕಟಿಷ್ವ, ಅಕಟಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕಟಿಷ್ಯತ್, ಅಕಟಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕಟಿಷ್ಯನ್। ಅಕಟಿಷ್ಯಃ, ಅಕಟಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕಟಿಷ್ಯತ। ಅಕಟಿಷ್ಯಮ್, ಅಕಟಿಷ್ಯಾವ, ಅಕಟಿಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 12. ಗುಪೂ ರಕ್ಷಣೇ (ರಕ್ಷಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಗುಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು'ಊದಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ

ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 467. ಗುಪೂ-ಧೂಪ-ವಿಚ್ಛಿ-ಪಣಿ-ಪನಿಭ್ಯ ಆಯಃ (3.1.28)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ ಆ೦ಯ–ಪ್ರತ್ಯ೦ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಗುಪೂ–ಧೂಪ–ವಿಚ್ಛಿ–ಪಣಿ–ಪನಿಭ್ಯಃ, ಆ೦ಯಃ।

ಅ. ವೃ– "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬುದನ್ನು ಧಾತುಭ್ಯಃ ಎಂದು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಗುಪೂ–ಧೂಪ–ವಿಚ್ಛಿ–ಪಣಿ–ಪನಿ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅ– ಕಾರಾನ್ತವಾದ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಭವನ್ತಿ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೇ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವಂಥವು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ.

ವಿವರಣೆ– ಗುಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಗುಪ್+ಆಯ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಗೋಪ್+ಆಯ=ಗೋಪಾಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ರೂಪಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

(ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 468. ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ (3.1.32)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸನಾದ೦ಯಃ ಕಮೇಃ ಣಿಙನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯ೦ಯಾ ಅನ್ತೇ ೦ಯೇಷಾಂ ತೇ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಕಾಃ। ಧಾತುತ್ವಾತ್ ಲಡಾದ೦ಯಃ। ಗೋಪಾ೦ಯತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಃ, ಧಾತವಃ।

ಸನ್–ಕ್ಯಚ್–ಕಾಮ್ಯಚ್=ಕ್ಯಙ್–ಕ್ಯಷೋऽಥಾಚಾರಕ್ವಿಬ್–ಣಿಜ್–ಯಙಸ್ತಥಾ।

ಯಗಾಯ– ಈಯಙ್–ಣಿಙ್ ಚೇತಿ ದ್ವಾದಶಾಮೀ ಸನಾದಯಃ॥

ಈ ಮೇಲಿನ 12 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ (ಸನಾದಿ) ರೂಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ದಶ 'ಲ್' ಕಾರಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ–ಗೋಪಾಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಯ

ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಮೇಲೆ ಗೋಪಾಯ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಗೋಪಾಯ+ತಿ=ಗೋಪಾಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯತಿ। ಗೋಪಾಯತಃ, ಗೋಪಾಯನ್ತಿ। ಗೋಪಾಯಸಿ, ಗೋಪಾಯಥಃ, ಗೋಪಾಯಥ। ಗೋಪಾಯಾಮಿ, ಗೋಪಾಯಾವಃ, ಗೋಪಾಯಾಮಃ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 469. ಆಯಾದಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ (3.1.31)

ವೃತ್ತಿಃ-ಆರ್ಧಧಾತುಕ-ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಆಯಾದಯೋ ವಾ ಸ್ಯುಃ।

(ವಾ॥ ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಲಿಟಿ)। ಆಸ್ಕಾಸೋಃ ಆಂ ವಿಧಾನಾತ್ ಮಸ್ಯ ನ ಇತ್ವಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ಆಯಾದಯಃ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ, ವಾ।

ಅರ್ಥ- ಆರ್ಧಧಾತುಕ (ಲಟ್-ಲಙ್-ಲಿಙ್-ಲೋಟ್ ಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು) ಪ್ರತ್ಯಯದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಆಯ' ಮೊದಲಾದ ಎಂದರೆ-(ಆಯ, ಈಯಙ್ ಮತ್ತು ಣಿಙ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ವಿಶೇಷ: ಲಿಟ್, ತಾಸಿ(ಲುಟ್), ಸ್ಯ(ಲೃಟ್), ಲಿಙ್, ಚ್ಲಿ(ಲುಙ್), ಸ್ಯ(ಲೃಙ್) ಇವುಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಾರ್ತಿಕ- ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಲಿಟಿ-

ಅರ್ಥ- 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಕಾಸ್ ಮತ್ತು ಅನೇಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳನಂತರ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಮಿತ್' ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ 'ಆಸ್' 'ಕಾಸ್' ಗಳನಂತರವೂ "ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ರೀತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಆಮ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಆಸ್' 'ಕಾಸ್' ಮತ್ತು ಗೋಪಾಯ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರವೇ 'ಆಮ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಗೋಪಾಯ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಿಪ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗೋಪಾಯ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಗೋಪಾಯ+ಆಮ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಮ್ ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಹ್ರಸ್ವ ಅ– ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 470. ಅತೋ ಲೋಪಃ (6.4.49)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಉಪದೇಶೇ ಯತ್ ಅದನ್ತಂ ತಸ್ಯ ಅತಃ ಲೋಪಃ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಲೋಪಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ–ವನತಿ–ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಮತ್ತು "ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದನ್ತ ಅಂಗವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಅ– ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ– ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ.

(ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಗಳ 'ಲಟ್' ರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಲಟ್ ರೂಪಗಳು)

ಉದಾ– ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಬಭೂವ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ– ಗೋಪಾಯ+ಆಮ್+ಣಲ್(ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗೋಪಾಯ ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಉಪದೇಶದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ತ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. ಪರದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ 'ಆಮ್' ಪತ್ಯಯವೂ ಇದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ ಅ-ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪಾಯ್+ಆಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಆಮ್ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 471. ಆಮಃ (2.4.81)

ವೃತ್ತಿಃ– ಆಮಃ ಪರಸ್ಯ ಲುಕ್।

ಅ. ವ್ಯ– " ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಞಿತಃ ಯೂನಿಲುಗಣಿಞೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆಮ್ ಗೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಆಮ್' ಪರಕವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಅ (ಣಲ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್‌ಗಳನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 472.ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ (3.1.40)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಮಂತಾತ್ ಲಿಟ್–ಪರಾಃ ಕೃ–ಭುವಃ ತಯೋಃ(?) ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯನ್ತೇ। ತೇಷಾಂ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಕೃಞ್, ಚ, ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ, ಲಿಟಿ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮಮನ್ತ್ರೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಎಂಬುದು ಪಞ್ಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದಿ 'ಆಮಃ' ಎಂದಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆಮ್ ಅನ್ನು ಅನ್ತವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕೃ, ಭೂ, ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. (ಕೃ, ಭೂ, ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು ಸೇರಿಸಲಾಗುತ್ತವೆ).

ವಿಶೇಷ: (ಕೃ, ಭೂ, ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೂ ಆ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಅರ್ಥವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅತ್ (ಅ) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 473. ಉರತ್ (7.4.66)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸ–ಋವರ್ಣಸ್ಯ ಅತ್(ಅ) ಸ್ಯಾತ್(ರ–ಪರಃ)। ವೃದ್ಧಿಃ । ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ। ದ್ವಿತ್ವಾತ್ ಪರತ್ವಾತ್ ಯಣಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ–

ಪ. ಛೇ. – ಉಃ, ಅತ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವು ರ–ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗೋಪಾಯಾಂ ಚಕಾರ – ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಹಿಂದೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವಿದ್ದಾಗ, ಇದು 'ಮಾನ್ತ' ಕೃದನ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ, ಇದಕ್ಕೆ 'ಸು' ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 'ಮಾನ್ತ' ಕೃದನ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. "ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಾಗಿ, ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕೃ' ಗೆ "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇ 'ಕೃ'ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರ್'ಗೆ 'ಅತ್(ಅ)' ಆದೇಶ ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕರ್, ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

"ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಉಳಿದು ರೇಫವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಗೋಪಯಾಮ್+ಚ+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ "ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು 'ಞ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ್+ಅ=ಗೋಪಾಯಾಂಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಚ್ ಆದೇಶವಾವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 474. ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ (1.1.59)

ವೃತ್ತಿಃ–ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತೇ ಅಚಿ ಅಚಃ ಆದೇಶೋ ನ, ದ್ವಿತ್ವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ದ್ವಿರ್ವಚನೇ, ಅಚಿ।

ಅ. ವೃ–"ಅಚಃ ಪೂರ್ವವಿಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದೇಶಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ನ ಪದಾನ್ತ–ದ್ವಿರ್ವಚನ–ವರೇ–ಯಲೋಪ–ಸ್ವರ–ಸವರ್ಣ–ಅನುಸ್ವಾರ–ದೀರ್ಘ–ಜಶ್–ಚರ್ವಿಧಿಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ದ್ವಿತ್ವ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ 'ಅಚ್' ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಆ 'ಅಚ್' ಗೆ ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಗೋಪಾಯಾಂಚಕ್ರತುಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ ಕೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮೊದಲನೆ(ಅಭ್ಯಾಸದ) ಯ 'ಕೃ' ಗೆ 'ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ರ–ಪರವಾಗಿ ಬಂದು, ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕರ್+ಕೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ರ' ಗೆ "ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ ಬೇರೆ ಯಾವ ಆದೇಶಗಳೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ರೇಫ (ರ್) ಹೋಗಿ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕ+ಕೃ+ ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಚ್) ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಚ+ಕೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಋ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ರೇಫ್(ರ್) ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಚ+ಕ್+ರ್+ ಅತುಸ್=ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ

ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಗೋಪಾಯಾಂಚಕಾರ ಎಂಬುದು ಪರಸವರ್ಣ ಬಾರದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ.

ಉದಾ– ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ ಎಂಬ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದ ರೂಪ, ಮತ್ತು ಗೋಪಾಯಾಂಚಕ್ರುಃ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 475. ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇऽನುದಾತ್ತಾತ್ (7.2.10)

ವೃತ್ತಿ – ಉಪದೇಶೇ ಯೋ ಧಾತುರೇಕಾಚ್ ಅನುದಾತ್ತಶ್ಚ, ತತ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ನ।

ಊದೃದಂತೈರ್ಯೌತಿ–ರು–ಕ್ಷ್ಣು–ಶೀಙ್–ಸ್ನು–ನು–ಕ್ಷು–ಶ್ವಿ–ಡೀಙ್–ಶ್ರಿಭಿಃ।

ವೃಙ್–ವೃಞ್–ಭ್ಯಾಂ ಚ ವಿನಾ ಏಕಾಚಃ ಅಜನ್ತೇಷು ನಿಹತಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ॥

–ಕಾನ್ತೇಷು–ಶಕ್ಲೃ ಏಕಃ। ಚಾನ್ತೇಷು– ಪಚ್–ಮುಚ್–ರಿಚ್–ವಚ್–ವಿಚ್–ಸಿಚಃ ಷಟ್। ಛಾನ್ತೇಷು–ಪ್ರಚ್ಛಿಃ– ಏಕಃ। ಜಾನ್ತೇಷು–ತ್ಯಜ್–ನಿಜಿರ್–ಭಜ್–ಭಂಜ್–ಭುಜ್–ಭ್ರಸ್ಜ್–ಮಸ್ಜ್–ಯಜ್–ಯುಜ್–ಋಜ್–ರಞ್ಜ–ವಿಜಿರ್–ಸ್ವಞ್ಜ್–ಸಞ್ಜ್–ಸೃಜಃ ಪಞ್ಚದಶ । ದಾನ್ತೇಷು–ಅದ್–ಕ್ಷುದ್–ಖಿದ್–ಛಿದ್–ತುದ್–ನುದ್–ಪದ್ಯ–ಭಿದ್, ವಿದ್ಯತಿ–ವಿನದ್–ವಿನ್ದ–ಶದ್–ಸದ್–ಸ್ವಿದ್ಯ್–ಸ್ಕನ್ದ್–ಹದಃ ಷೋಡಶ। ಧಾನ್ತೇಷು– ಕೃಧ್–ಕ್ಷುಧ್–ಬುಧ್–ಬನ್ಧ್–ಯುಧ್–ರುಧ್–ರಾಧ್–ವ್ಯಧ್ –ಶುಧ್–ಸಾಧ್–ಸಿಧ್ಯಾ ಏಕಾದಶ। ನಾನ್ತೇಷು–ಮನ್ಯ–ಹನೌ ದ್ವೌ ಪಾನ್ತೇಷು– ಆಪ್–ಕ್ಷಿಪ್–ಕ್ಷುಪ್–ತಪ್–ತಿಪ್–ತೃಪ್ಯ್–ದೃಪ್–ದ್ರುಪ್ಯ–ಲಿಪ್–ಲುಪ್–ವಪ್–ಶಪ್–ಸ್ವಪ್–ಸೃಪಃ–ತ್ರಯೋದಶ। ಭಾನ್ತೇಷು ಯಭ್–ರಭ್–ಲಭಃ ತ್ರಯಃ। ಮಾನ್ತೇಷು– ಗಮ್–ನಮ್–ಯಮ್–ರಮಃ ಚತ್ವಾರಃ। ಶಾನ್ತೇಷು– ಕ್ರುಶ್–ದಂಶ್–ದಿಶ್–ದೃಶ್–ಮೃಶ್–ರಿಶ್–ರುಶ್–ಲಿಶ್–ವಿಶ್–ಸ್ಪೃಶಃ–ದಶ। ಷಾನ್ತೇಷು– ಕೃಷ್–ತ್ವಿಷ್–ತುಷ್–ದ್ವಿಷ್–ದುಷ್–ಪುಷ್ಯ್–ಪಿಷ್–ವಿಷ್–ಶಿಷ್–ಶುಷ್–ಶ್ಲಿಷ್ಯಾಃ ಏಕಾದಶ। ಸಾನ್ತೇಷು– ಘಸ್–ವಸತೀ ದ್ವೌ ಹಾನ್ತೇಷು– ದಹ್–ದಿಹ್–ದುಹ್–ನಹ್–ಮಿಹ್–ರುಹ್–ಲಿಹ್–ವಹಃ ಅಷ್ಟೌ। ಅನುದಾತ್ತಾ ಹಲನ್ತೇಷು ಧಾತವಃ ತ್ರ್ಯಧಿಕಂ ಶತಮ್(103)। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ ।ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ।ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃವ।

ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃಮ। ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವ। ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ। ಜುಗೋಪ। ಜುಗುಪತುಃ। ಜುಗುಪುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಏಕಾಚಃ, ಉಪದೇಶೇ, ಅನುದಾತ್ತಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ.– ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ನೇಡ್ ವಶಿಕೃತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ ಆಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಯಾವ ಧಾತು ಇರುತ್ತದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚಃ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತ ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಊದೃದಂತೈರ್ಯೌತಿ-ರು-ಕ್ಷ್ಣು-ಶೀಙ್-ಸ್ನು-ನು-ಕ್ಷು-ಶ್ವಿ-ಡೀಙ್ಶ್ರಿಭಿಃ।
ವೃಙ್-ವೃಞ್-ಭ್ಯಾಂ ಚ ವಿನಾ ಏಕಾಚಃ ಅಜನ್ತೇಷು ನಿಹತಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ॥

ದೀರ್ಘ 'ಊ' ಕಾರಾನ್ತ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಋ ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳು ಮತ್ತು ಯು-ರು-ಕ್ಷ್ಣು-ಶೀಙ್-ಸ್ನು-ನು-ಕ್ಷು-ಶ್ವಿ-ಡೀಙ್-ಶ್ರಿ-ವೃಙ್-ವೃಞ್ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಬೇರೆ ಯಾವ ಅಜನ್ತ ಧಾತುಗಳಿವೆಯೋ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳು ಅಜನ್ತದಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತದ್ಭಿನ್ನವಾದ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಈ ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉದಾ–ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗುಪ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ 'ಕೃ' ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಏಕಾಚ್' ಮತ್ತೂ 'ಊದೃದನ್ತೈಃ...' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವೂ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಚಕ್ರ+ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಅರ್' ಎಂದಾಗಿದೆ. ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಚಕರ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಂಚಕರ್ಥ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸವರ್ಣದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅನುಸ್ವಾರಬಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ/ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ,ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃವ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃಮ।

ಉದಾ – ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾದಾಗ, ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಭೂ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' ರೂಪ ಬಭೂವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ಗೋಪಾಯಾಂ ಬಭೂವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವತುಃ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವುಃ। ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವಿಥ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವತುಃ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವ। ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವಿವ, ಗೋಪಾಯಾಂಬಭೂವಿಮ। ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸವರ್ಣದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆಮ್' ನಂತರ 'ಅಸ್' ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಅಸ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಅಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಸ್ ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಅಸ್ ಅಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಅ+ಅಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲ ಎರಡು ಅ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಆ+ಅಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ ಮತ್ತು ಅ ಗಳಿಗೆ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಆಸ್+ ಅ=ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸತುಃ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸುಃ। ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿಥ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಥುಃ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ। ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿವ, ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿಮ।

ಆಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು:

ಉದಾ– ಜುಗೋಪ, ಜುಗುಪತುಃ, ಜುಗುಪುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವು ಬಂದಾಗ, ಗುಪ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗುಪ್ ಗುಪ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ದಿಂದ ಗು ಗುಪ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಜ್' ಕಾರ ಬಂದು ಜುಗುಪ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಜುಗೋಪ್+ಅ=ಜುಗೋಪ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಪುರುಷಗಳ ಏಕ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಪಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು

(ತಿಪ್. ಸಿಪ್. ಮಿಪ್) ಇವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ಕ್ಙಿತಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಜುಗುಪತುಃ, ಜುಗುಪುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ -476. ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಞೂದಿತೋ ವಾ (7.2.44)

ವೃತ್ತಿಃ-ಸ್ವರತ್ಯಾದೇಃ ಊದಿತಃ ಚ ಪರಸ್ಯ ವಲಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಜುಗೋಪಿಥ, ಜುಗೋಪ್ಥ। ಗೋಪಾಯಿತಾ, ಗೋಪಿತಾ, ಗೋಪ್ತಾ। ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪ್ಸ್ಯತಿ। ಗೋಪಾಯತು। ಅಗೋಪಾಯತ್। ಗೋಪಾಯೇತ್। ಗೋಪಾಯ್ಯಾತ್, ಗುಪ್ಯಾತ್। ಅಗೋಪಾಯೀತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಸ್ವರತಿ-ಸೂತಿ-ಸೂಯತಿ-ಧೂಞೂದಿತಃ, ವಾ।

ಅ. ವೃ. – "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸ್ವರತಿ(ಸ್ವೃ) ಮತ್ತು 'ಊದಿತ್' ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವೃ-ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಷೂಙ್(ಷೂ)- ಪ್ರಾಣಿಗರ್ಭವಿಮೋಚನೇ ಅಥವಾ ಪ್ರಸವೇ ಚ, ಧೂಞ್(ಧೂ)- ಕಂಪನೇ ಪ್ರಕೃತ 'ಗುಪೂ' (ಗುಪ್)ಧಾತುವೂ 'ಊದಿತ್' ಆಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಜುಗೋಪಿಥ, ಜುಗೋಪ್ಥ- ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಮತ್ತು ಬಾರದೇಇರುವ ರೂಪಗಳಾದ ಜುಗೋಪಿಥ, ಜುಗೋಪ್ಥ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ರೂಪಗಳು: ಜುಗೋಪ, ಜುಗುಪಥುಃ, ಜುಗುಪುಃ। ಜುಗೋಪಿಥ/ಜುಗೋಪ್ಥ, ಜುಗುಪಥುಃ, ಜುಗುಪ। ಜುಗೋಪ, ಜುಗುಪಿವ/ಜುಗುಪ್ವ, ಜುಗುಪಿಮ/ಜುಗುಪ್ಮ।

ಈ 'ಲಿಟ್' ನ ಜೊತೆಗೆ 'ಲುಟ್' ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲುಙ್, ಮತ್ತು 'ಲೃಙ್' ಗಳೂ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಾಗಿವೆ. (ಲಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾಗಿವೆ).

ಲುಟ್: ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 1. 'ಆಯ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಇವೆರಡೂ ಬರುವ ಪಕ್ಷ. 2. 'ಆಯ' ಬಾರದೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವ ಪಕ್ಷ 3. ಆಯ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ ಹೀಗೆ ಮೂರು, ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

1.'ಆಯ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಇವೆರಡೂ ಬರುವ ಪಕ್ಷ-

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯಿತಾ, ಗೋಪಾಯಿತಾರೌ, ಗೋಪಾಯಿತಾರಃ। ಗೋಪಾಯಿತಾಸಿ, ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಥಃ, ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಥ। ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಮಿ, ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ವಃ, ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಮಃ।

2.'ಆಯ' ಬಾರದೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವ ಪಕ್ಷ-

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಿತಾ, ಗೋಪಿತಾರೌ, ಗೋಪಿತಾರಃ। ಗೋಪಿತಾಸಿ, ಗೋಪಿತಾಸ್ಥಃ, ಗೋಪಿತಾಸ್ಥ। ಗೋಪಿತಾಸ್ಮಿ, ಗೋಪಿತಾಸ್ವಃ, ಗೋಪಿತಾಸ್ಮಃ।

3. ಆಯ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ-

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪ್ತಾ, ಗೋಪ್ತಾರೌ, ಗೋಪ್ತಾರಃ। ಗೋಪ್ತಾಸಿ, ಗೋಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ಗೋಪ್ತಾಸ್ಥ। ಗೋಪ್ತಾಸ್ಮಿ, ಗೋಪ್ತಾಸ್ವಃ, ಗೋಪ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್:

1.'ಆಯ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಇವೆರಡೂ ಬರುವ ಪಕ್ಷ-

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಃ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಸಿ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಥಃ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಥ। ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮಿ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾವಃ, ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮಃ।

2.'ಆಯ' ಬಾರದೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವ ಪಕ್ಷ-

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪಿಷ್ಯತಃ, ಗೋಪಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಗೋಪಿಷ್ಯಸಿ, ಗೋಪಿಷ್ಯಥಃ, ಗೋಪಿಷ್ಯಥ। ಗೋಪಿಷ್ಯಾಮಿ, ಗೋಪಿಷ್ಯಾವಃ, ಗೋಪಿಷ್ಯಾಮಃ।

3. ಆಯ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ

ರೂಪಗಳು: ಗೋಪ್ಸ್ಯತಿ, ಗೋಪ್ಸ್ಯತಃ, ಗೋಪ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಗೋಪ್ಸ್ಯಸಿ, ಗೋಪ್ಸ್ಯಥಃ, ಗೋಪ್ಸ್ಯಥ। ಗೋಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಗೋಪ್ಸ್ಯಾವಃ, ಗೋಪ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಆಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯತು / ಗೋಪಾಯತಾತ್, ಗೋಪಾಯತಾಮ್, ಗೋಪಾಯನ್ತು। ಗೋಪಾಯ/ ಗೋಪಾಯತಾತ್, ಗೋಪಾಯತಮ್, ಗೋಪಾಯತ। ಗೋಪಾಯಾನಿ, ಗೋಪಾಯಾವ, ಗೋಪಾಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗೋಪಾಯತ್, ಅಗೋಪಾಯತಾಮ್, ಅಗೋಪಾಯನ್। ಅಗೋಪಾಯಃ, ಅಗೋಪಾಯತಮ್,ಅಗೋಪಾಯತ। ಅಗೋಪಾಯಮ್, ಅಗೋಪಾಯಾವ, ಅಗೋಪಾಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಗೋಪಾಯೇತ್, ಗೋಪಾಯೇತಾಮ್,

ಗೋಪಾಯೇಯುಃ। ಗೋಪಾಯೇಃ, ಗೋಪಾಯೇತಮ್, ಗೋಪಾಯೇತ। ಗೋಪಾಯೇಯಮ್, ಗೋಪಾಯೇವ, ಗೋಪಾಯೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು(ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: 1. 'ಆಯ' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಗೋಪಾಯ್ಯಾತ್, ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸುಃ। ಗೋಪಾಯ್ಯಾಃ, ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತ। ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸಮ್, ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ವ, ಗೋಪಯ್ಯಾಸ್ಮ।

2. 'ಆಯ, ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಗುಪ್ಯಾತ್, ಗುಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗುಪ್ಯಾಸುಃ। ಗುಪ್ಯಾಃ, ಗುಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗೂಪ್ಯಾಸ್ತ। ಗುಪ್ಯಾಸಮ್, ಗುಪ್ಯಾಸ್ವ, ಗುಪ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಗೋಪಾಯೀತ್– ಗೋಪಾಯ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ ಬಂದು ಅದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು ನಂತರ ಲುಙ್ ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಶಪ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ನಂತರ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ, 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಸ್ಚ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗೋಪಾಯ+ಇಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಬಂದು ಅಗೋಪಾಯ+ಇಸ್+ ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಗೋಪಾಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಅಗೋಪಾಯ್+ಇಸ್+ ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' (ಸಿಚ್) ಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು, ಇ–ಕಾರ ಈ–ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಗೋಪಾಯ್+ಈತ್=ಅಗೋಪಾಯೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 477.ನೇಟಿ (7.2.4)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಡಾದೌ ಸಿಚಿ ಹಲನ್ತಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿಃ ನ। ಅಗೋಪೀತ್। ಅಗೌಪ್ಸೀತ್।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ಇಟಿ।

ಅ. ವೃ.– " ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇತ್ತು, ಆದುದರಿಂದ "ಆಯಾದಯಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಆಯ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಇದರಜೊತೆಗೆ "ಸ್ವರತಿ–ಸೂತಿ–ಸೂಯತಿ–ಧೂಞೂದಿತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗುಪ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಲನ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಹಲನ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ–"ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವದ್, ವ್ರಜ್ (ವದ, ವ್ರಜ) ಮತ್ತು ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹೇಳಲಾದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು 'ಇಟ್'ನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇದಿಸಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವದ್(ವದ) ಮತ್ತು ವ್ರಜ (ವ್ರಜ) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಈ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಹಲನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧವು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಗೋಪೀತ್, ಅಗೌಪ್ಸೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಗುಪ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದೇ ಇದ್ದಾಗ, "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ರೂಪವಾದ 'ಓ' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಗೋಪ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮತ್ತು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಗಳಾಗಿ ಅಗೋಪೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಗೌಪ್ಸೀತ್– ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗುಪ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಲಾದಿಯಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಪೃಕ್ತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ 'ಈತ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ– 'ಇಟ್' ಬಾರದೇ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ವದ–ವ್ರಜ–ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಗೌಪ್+ಸ್+ಈತ್=ಅಗೌಪ್ಸೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟಾಮ್–(ಆಯ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಗೋಪ್+ಆಯ+ಇಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗೋಪ್+ಆಯ್+ಇಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಗೋಪಾಯೀಷ್ಟಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಗೋಪಿಷ್ಟಾಮ್ (ಆಯ ಬಾರದೇ ಇಟ್ ಮಾತ್ರ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಗೋಪಿಷ್ಟಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಗೌಪ್ತಾಮ್ (ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) – ಈ ರೂಪವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸ್- ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 478. ಝಲೋ ಝಲಿ (8.2.26)

ವೃತ್ತಿಃ -ಝಲಃ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಝಲಿ। ಅಗೌಪ್ತಾಮ್। ಅಗೌಪ್ಸುಃ। ಅಗೌಪ್ಸೀಃ। ಅಗೌಪ್ತಮ್। ಅಗೌಪ್ತ। ಅಗೌಪ್ಸಮ್। ಅಗೌಪ್ಸ್ವ। ಅಗೌಪ್ಸ್ಮ। ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್। ಅಗೋಪಿಷ್ಯತ್। ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತ್।ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ॥13। ಕ್ಷಯತಿ। ಚಿಕ್ಷಾಯ। ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ। "(475) ಏಕಾಚ್" ಇತಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-

ಪ. ಛೇ. - ಝಲಃ, ಝಲಿ।

ಅ. ವೃ.- "ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ' ಮತ್ತು"ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಝಲ್' ವರ್ಣದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಗೌಪ್ತಾಮ್।(ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರದ ಲೋಪ)- ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಗುಪ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಧೆಯ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಔ) ಬಂದು ಅಗೌಪ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಗೌಪ್+ತಾಮ್=ಅಗೌಪ್ತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಗೌಪ್ಸುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಗುಪ್+ಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧೆಯು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಔ) ಬಂದು ಅಗೌಪ್+ಸ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಾರದೇ ರುತ್ವ- ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಗೌಪ್ಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ,

'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು :

1.ಆಯ ಮತ್ತು ಇಡಾಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷ- ಅಗೋಪಾಯೀತ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷುಃ। ಅಗೋಪಾಯೀಃ, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟ। ಅಗೋಪಾಯಿಷಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ವ, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಮ।

2.ಆಯ ಬಾರದೇ ಇಡಾಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷ- ಅಗೋಪೀತ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಗೋಪಿಷುಃ। ಅಗೋಪೀಃ ಅಗೋಪಿಷ್ಟಮ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಟ। ಅಗೋಪಿಷಮ್, ಅಗೋಪಿಷ್ವ, ಅಗೋಪಿಷ್ಮ।

3.ಆಯ ಮತ್ತು ಇಟ್ ಗಳು ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ- ಅಗೌಪ್ಸೀತ್, ಅಗೌಪ್ತಾಮ್, ಅಗೌಪ್ಸುಃ। ಅಗೌಪ್ಸೀಃ, ಅಗೌಪ್ತಮ್, ಅಗೌಪ್ತ। ಅಗೌಪ್ಸಮ್, ಅಗೌಪ್ಸ್ವ, ಅಗೌಪ್ಸ್ಮ।

ಲೃಙ್: ಉದಾ-ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್- ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಆಯ' ಎಂಬ

ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಡಾಗಮಸಹಿತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ತ್' ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಗೋಪಾಯ+ಇಸ್ಯ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

1. ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದ ರೂಪಗಳು–ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯನ್। ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಃ, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ। ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಮ್, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾವ, ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮ।

2. ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದೇ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ರೂಪಗಳು– ಅಗೋಪಿಷ್ಯತ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಯನ್। ಅಗೋಪಿಷ್ಯಃ, ಅಗೋಪಿಷ್ಯತಮ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಯತ। ಅಗೋಪಿಷ್ಯಮ್, ಅಗೋಪಿಷ್ಯಾವ, ಅಗೋಪಿಷ್ಯಾಮ।

3. ಆಯ ಮತ್ತು ಇಟ್‌ಗಳು ಬಾರದಿರುವ ಪಕ್ಷ–ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತ್,ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅಗೋಪ್ಸ್ಯನ್। ಅಗೋಪ್ಸ್ಯಃ, ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತಮ್, ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತ। ಅಗೋಪ್ಸ್ಯಮ್, ಅಗೋಪ್ಸ್ಯಾವ, ಅಗೋಪ್ಸ್ಯಾಮ।

13. ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ (ನಾಶವಾಗುವುದು(ಅಕರ್ಮಕ) ಅಥವಾ ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದು) – 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ಯ 'ಇ' ಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕವಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಕ್ಷಯತಿ– 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ ತಿಪ್ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಕ್ಷಿ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಏ) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಯಾನ್ತಾದೇಶದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕ್ಷ್+ಅಯ್+ಅ+ತಿ=ಕ್ಷಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷಯತಿ, ಕ್ಷಯತಃ, ಕ್ಷಯನ್ತಿ। ಕ್ಷಯಸಿ, ಕ್ಷಯಥಃ, ಕ್ಷಯಥ। ಕ್ಷಯಾಮಿ, ಕ್ಷಯಾವಃ, ಕ್ಷಯಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ–ಚಿಕ್ಷಾಯ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು, ಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷ'ದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕ್ಷಿ' ನಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಷ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ 'ಕಿ+ಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವವು ಬಂದು ಚಿಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಿ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಚಿಕ್ಷೈ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಯಾನ್ತಾದೇಶ ಬಂದು ಚಿಕ್ಷ್+ಆಯ್+ಅ=ಚಿಕ್ಷಾಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಅತುಸ್' ಬಂದು, ಕ್ಷಿ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಚಿಕ್ಷಿ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣಿತ್' ಅಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ."ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಿಕ್ಷಿ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಚಿಕ್ಷ್+ಇಯ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಚಿಕ್ಷ್+ಇಯ್+ಉಸ್=ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ("(475) ಏಕಾಚ್"ಇತಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ) –

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 479.ಕೃ–ಸೃ–ಭೃ–ವೃ–ಸ್ತು–ದ್ರು–ಸ್ರು–ಶ್ರುವೋ ಲಿಟಿ। (7.2.13)

ವೃತ್ತಿಃ–ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಏವ ಲಿಟಃ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಅನ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಅನಿಟಃ ಅಪಿ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಕೃ–ಸೃ–ಭೃ–ವೃ–ಸ್ತು–ದ್ರು–ಸ್ರು–ಶ್ರುವಃ, ಲಿಟಿ।

ಅ. ವೃ –"ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕೃ–ಸೃ–ಭೃ–ವೃ–ಸ್ತು–ದ್ರು–ಸ್ರು ಮತ್ತು ಶ್ರು ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯ ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳನಂತರವೇ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ– ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 4 ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ತು, ದ್ರು, ಸ್ರು ಮತ್ತು ಶ್ರು ಧಾತುಗಳನ್ನು ನಿಯಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ– ಈ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಬರುವ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ "ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗೆಯೇ 'ವಸ್' ಮಸ್' ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ತಡೆಯುವದರ ಸಲುವಾಗಿ ಸ್ತು, ದ್ರು, ಸ್ರು ಮತ್ತು ಶ್ರು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾದೆ. ಅಂದರೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ 4 ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಾಗಾಗಲೂ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ 8 ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್'ಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ವಲಾದಿಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರದು.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮವೆಂದರೆ ಕೃ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರವೇ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ 'ಕೃ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ

ಧಾತುಗಳನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 480.ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್ (7.2.61)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪದೇಶೇ ಅಜನ್ತಃ 0ಯಃ ಧಾತುಃ ತಾಸೌ ನಿತ್ಯಂ ಅನಿಟ್, ತತಃ ಥಲಃ ಇಟ್ ನ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಚಃ, ತಾಸ್ವತ್, ಥಲಿ, ಅನಿಟಃ, ನಿತ್ಯಮ್।

ಅ. ವೃ – "ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಪಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. "ತಾಸಿ ಚ ಕ್ಲೃಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, ಆ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ರೀತಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತಾಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕ್ಷೇತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಕೃ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳನಂತರವೇ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರಲು ಅವಕಾಶವಿತ್ತು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಇಟ್' ಗೆ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 481.ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ (7.2.62)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪದೇಶೇ ಅಕಾರವತಃ ತಾಸೌ ನಿತ್ಯ –ಅನಿಟಃ ಪರಸ್ಯ ಥಲಃ ಇಟ್ ನ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಉಪದೇಶೇ, ಅತ್ವತಃ।

ಅ. ವೃ– "ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್ವತ್' 'ಥಲಿ' 'ಅನಿಟ್' ಮತ್ತು 'ನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು, "ತಾಸಿ ಚ ಕ್ಲೃಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವುಳ್ಳ ಯಾವ ಧಾತು ಇದೆಯೋ

ಅದಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ ಆ ಧಾತುವು ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅನಿಟ್ ಆಗುವ ಅಜನ್ತ ಮತ್ತು ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳನಂತರ ಇರುವ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

(ಥಲ್ ವಿಷಯಕವಾದ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 482.ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ (7.2.63)

ವೃತ್ತಿಃ–ತಾಸೌ ನಿತ್ಯ–ಅನಿಟಃ ಋದಂತಾತ್ ಏವ ಥಲಃ ನ ಇಟ್ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ ಮತೇ। ತೇನ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಸ್ಯಾದೇವ।

ಅಯಮತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಃ –

"ಅಜನ್ತೋಕಾರವಾನ್ ವಾಚ್ಯಃ ತಾಸ್ಯನಿಟ್ ಥಲಿ ವೇಡಯಮ್।

ಋದನ್ತ ಈದೃಙ್ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್ ಕ್ರಾದ್ಯನ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಸೇಡ್‌ಭವೇತ್॥"

ಚಿಕ್ಷಯಿಥ, ಚಿಕ್ಷೇಥ । ಚಿಕ್ಷಿಯಥುಃ। ಚಿಕ್ಷಿಯ। ಚಿಕ್ಷಾಯ, ಚಿಕ್ಷಯ। ಚಿಕ್ಷಿಯಿವ। ಚಿಕ್ಷಿಯಿಮ। ಕ್ಷೇತಾ। ಕ್ಷೇಷ್ಯತಿ। ಕ್ಷಯತು। ಅಕ್ಷಯತ್। ಕ್ಷಯೇತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಋತಃ, ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ– "ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್ವತ್' 'ಥಲಿ' 'ಅನಿಟ್' ಮತ್ತು 'ನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು, "ತಾಸಿ ಚ ಕ್ಲೃಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಭಾರದ್ವಾಜ ಋಷಿಗಳ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗುವ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರವೇ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಸಿದ್ಧೇಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ ಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ವಿಧಿಸುವದೆಂದರೆ ನಿಯಮೇನ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಅರ್ಥ. ನಿಯಮವೆಂದರೆ 'ತಾಸಿ' ಎಂಬುದರ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಕೇವಲ ಋದನ್ತ–ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ 'ಥಲ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಧಾತುಗಳ

ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಭಾರದ್ವಾಜರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಇದು ಪಾಣಿನಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಮತಗಳಿರುವಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ಋಷಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅವರ ಮತವು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಎರಡೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿವೆ. ಭಾರದ್ವಾಜರ ಪ್ರಕಾರ ಋದನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಥಲ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾಣಿನಿಯವರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– 'ಯಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಋದನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಯಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರ ಪ್ರಕಾರ ಇಟ್ ಬಾರದೇ ಯಯಾಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳ ಸಾರವನ್ನು 'ಅಜನ್ತೋಽಕಾರವಾನ್ ವಾಚ್ಯಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 3 ಭಾಗಗಳಿವೆ.

1. ಶ್ಲೋಕದ ಒಂದನೇ ಭಾಗ–'ಅಜನ್ತೋಕಾರವಾನ್ ವಾಚ್ಯಃ ತಾಸ್ಯನಿಟ್ ಥಲಿ ವೇಡಯಮ್' – ಯಾವ ಧಾತುವು 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದಾಗ, ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗುವ ಅಜನ್ತ ಅಥವಾ ಅಕಾರವನ್ನುಳ್ಳ ಧಾತುವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು 'ಥಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಪಿಥ ಮತ್ತು ಪಪಾಥ ಇದು "ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ "ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್" ಮತ್ತು "ಉಪದೇಶೇತ್ವತಃ" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು 'ಥಲ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಋದನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆಯವರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

2. ಶ್ಲೋಕದ ಎರಡನೇ ಭಾಗ– ಋದನ್ತ ಈದೃಙ್ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್– ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಇರುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವ ಋಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವು 'ಥಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. "ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್" ಮತ್ತು "ಉಪದೇಶೇತ್ವತಃ" ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಭಾರದ್ವಾಜ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಹೀಗೆಯೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಋದನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಇದ್ದಾಗ ಆ ಧಾತು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

3.ಶ್ಲೋಕದ ಮೂರನೇ ಭಾಗ– ಕ್ರಾದ್ಯನ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಸೇಡ್ ಭವೇತ್ – ಈ ಭಾಗದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿದೆ. ಕೃ–ಸೃ–ಭೃ–ವೃ–ಸ್ತು–ದ್ರು–ಸ್ರು–ಶ್ರು ಈ 8 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳು 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಇಡಾಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತವೆ. ಛಿದ್, ಭಿದ್, ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ 8 ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇದ್ದರೂ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭೇದಿಥ, ಬಿಭೇದಿವ, ಬಿಭೇದಿಮ ಹಾಗೇಯೇ ಚಿಚ್ಛೇದಿಥ, ಚಿಚ್ಛೇದಿವ, ಚಿಚ್ಛೇದಿಮ. "ಕೃ–ಸೃ–ಭೃ–ವೃ–ಸ್ತು–ದ್ರು–ಸ್ರು–ಶ್ರುವೋ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರಕೃತ 3 ನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ.

'ಕ್ಷಿ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು 'ಕೃ' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಇದ್ದಾಗ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ– 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಥಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದ ಪ್ರಕಾರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ– ಚಿಕ್ಷಯಿಥ, ಚಿಕ್ಷೇಥ.

ಉದಾ– ಚಿಕ್ಷಯಿಥ/ಚಿಕ್ಷೇಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ದ ನಂತರ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಹಾಗೂ ಚುತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಚಿಕ್ಷಿ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಥ'ಗೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಚಿಕ್ಷಿ+ಇ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಚಿಕ್ಷೇ+ಇ+ಥ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ ಯಾನ್ತಾದೇಶದಿಂದ ಚಿಕ್ಷಯಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಟ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಷೇಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಥುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವುಬಂದಾಗ ಅದು ಅಜಾದಿಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಚಿಕ್ಷಿಯಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದೇ ಚಿಕ್ಷಿಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಚಿಕ್ಷಾಯ, ಚಿಕ್ಷಯ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಥಲ್ ಇಲ್ಲದೇ, ವ, ಮ ಗಳೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಥಲ್ ಗೆ ಸಂಬಂಧಿದಿಸಿದ 3 ಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರವರ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಚಿಕ್ಷಿಯಿವ, ಚಿಕ್ಷಿಯಿಮ, ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಿಷೇಧವಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಚಿಕ್ಷಾಯ, ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ, ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ। ಚಿಕ್ಷಯಿಥ/ಚಿಕ್ಷೇಥ, ಚಿಕ್ಷಿಯಥುಃ,

ಚಿಕ್ಷಿಯ। ಚಿಕ್ಷಾಯ/ಚಿಕ್ಷಯ, ಚಿಕ್ಷಯಿವ, ಚಿಕ್ಷಯಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೇತಾ, ಕ್ಷೇತಾರೌ, ಕ್ಷೇತಾರಃ। ಕ್ಷೇತಾಸಿ, ಕ್ಷೇತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ಷೇತಾಸ್ಥ। ಕ್ಷೇತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ಷೇತಾಸ್ವಃ, ಕ್ಷೇತಾಸ್ಮಃ।

ವಿಶೇಷ: ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಊದ್ೃದನ್ತ್ಯೈಃ... ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಯಾವ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ ಆಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವದೋ ಅದು "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇऽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷೇಷ್ಯತಃ, ಕ್ಷೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ಷೇಷ್ಯಸಿ, ಕ್ಷೇಷ್ಯಥಃ, ಕ್ಷೇಷ್ಯಥ। ಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮಿ, ಕ್ಷೇಷ್ಯಾವಃ, ಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷಯತು/ಕ್ಷಯತಾತ್, ಕ್ಷಯತಾಮ್, ಕ್ಷಯನ್ತು। ಕ್ಷಯ/ಕ್ಷಯತಾತ್, ಕ್ಷಯತಮ್, ಕ್ಷಯತ। ಕ್ಷಯಾಣಿ, ಕ್ಷಯಾವ, ಕ್ಷಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷಯತ್, ಅಕ್ಷಯತಾಮ್, ಅಕ್ಷಯನ್। ಅಕ್ಷಯಃ, ಅಕ್ಷಯತಮ್, ಅಕ್ಷಯತ। ಅಕ್ಷಯಮ್, ಅಕ್ಷಯಾವ, ಅಕ್ಷಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷಯೇತ್, ಕ್ಷಯೇತಾಮ್, ಕ್ಷಯೇಯುಃ। ಕ್ಷಯೇಃ, ಕ್ಷಯೇತಮ್, ಕ್ಷಯೇತ। ಕ್ಷಯೇಯಮ್, ಕ್ಷಯೇವ, ಕ್ಷಯೇಮ।

(ಅಜನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 483.ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ (7.4.25)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಜನ್ತ–ಅಙ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಯಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ, ನ ತು ಕೃತ್–ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ। ಕ್ಷೀಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಅಕೃತ್– ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ, ದೀರ್ಘಃ।

ಅ. ವ್ಯ– ಇಲ್ಲಿ "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ "ಅಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಅಯಙ್ ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಜನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಕೃತ್' ಸಂಜ್ಞಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಜನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಕ್ಷೀಯಾತ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಯಾಸುಟ್'(ಯಾಸ್)ಆಗಮ ಬಂದು ಕ್ಷಿ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ, "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋऽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಕ್ಷಿ+ಯಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಕ್ಷಿ'

ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕ್ಷೀಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೀಯಾತ್, ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷೀಯಾಸುಃ। ಕ್ಷೀಯಾಃ, ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತ। ಕ್ಷೀಯಾಸಮ್, ಕ್ಷೀಯಾಸ್ವ, ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಮ।

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 484.ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (7.2.1)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಗನ್ತ–ಅಙ್ಗಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಸಿಚಿ। ಅಕ್ಷೈಷೀತ್। ಅಕ್ಷೈಷ್ಟಾಮ್। ಅಕ್ಷೈಷುಃ। ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ್।

ತಪ ಸನ್ತಾಪೇ। 14। ತಪತಿ। ತತಾಪ। ತೇಪತುಃ। ತೇಪುಃ। ತೇಪಿಥ। ತತಪ್ಥ। ತಪ್ತಾ। ತಪ್ಸ್ಯತಿ। ತಪತು। ಅತಪತ್। ತಪೇತ್। ತಪ್ಯಾತ್। ಅತಾಪ್ಸೀತ್। ಅತಾಪ್ತಾಮ್। ಅತಪ್ಸ್ಯತ್। ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ ।15।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ, "ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳಲ್ಲಿ ಇಗನ್ತಾಂಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಇದ್ದಾಗ, ಆ ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಕ್ಷೈಷೀತ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಶ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷಿ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಡಾದೇಶವಾದ ತಿಪ್ ಬಂದು ಕ್ಷಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಕ್ಷಿ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಕ್ಷಿ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಕ್ಷಿ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದರೆ 'ತ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಅಪೃಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದಾಗ "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಕ್ಷಿ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಗನ್ತಾಂಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂದರೆ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಕ್ಷೈ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಕ್ಷೈಷೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಅಪೃಕ್ತ ವರ್ಣವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷೈಷೀತ್, ಅಕ್ಷೈಷ್ಟಾಮ್,ಅಕ್ಷೈಷುಃ। ಅಕ್ಷೈಷೀಃ, ಅಕ್ಷೈಷ್ಟಮ್, ಅಕ್ಷೈಷ್ಟ। ಅಕ್ಷೈಷಮ್, ಅಕ್ಷೈಷ್ವ, ಅಕ್ಷೈಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು : ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯನ್। ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಃ, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ। ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಾವ, ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 14. ತಪ ಸಂತಾಪೇ – (ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುವುದು, ಹೊಳೆಯುವುದು, ದುಃಖಿಸುವುದು, ಬಿಸಿ ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ। ಅರ್ಥಗಳುಇವೆ.) ಇದರಲ್ಲಿ 'ತಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತಪತಿ, ತಪತಃ, ತಪನ್ತಿ। ತಪಸಿ, ತಪಥಃ, ತಪಥ। ತಪಾಮಿ, ತಪಾವಃ, ತಪಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು:ತತಾಪ, ತೇಪತುಃ, ತೇಪುಃ। ತೇಪಿಥ/ತತಪ್ಥ, ತೇಪಥುಃ, ತೇಪ। ತತಾಪ/ತತಪ, ತೇಪಿವ, ತೇಪಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ತಪ್ತಾ, ತಪ್ತಾರೌ, ತಪ್ತಾರಃ। ತಪ್ತಾಸಿ, ತಪ್ತಾಸ್ಥಃ, ತಪ್ತಾಸ್ಥ। ತಪ್ತಾಸ್ಮಿ, ತಪ್ತಾಸ್ವಃ, ತಪ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ತಪ್ಸ್ಯತಿ, ತಪ್ಸ್ಯತಃ, ತಪ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ತಪ್ಸ್ಯಸಿ, ತಪ್ಸ್ಯಥಃ, ತಪ್ಸ್ಯಥ" ತಪ್ಸ್ಯಾಮಿ, ತಪ್ಸ್ಯಾವಃ, ತಪ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತಪತು/ತಪತಾತ್, ತಪತಾಮ್, ತಪನ್ತು। ತಪ/ತಪತಾತ್, ತಪತಮ್, ತಪತ। ತಪಾನಿ, ತಪಾವ, ತಪಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅತಪತ್, ಅತಪತಾಮ್, ಅತಪನ್। ಅತಪಃ, ಅತಪತಮ್, ಅತಪತ। ಅತಪಮ್, ಅತಪಾವ, ಅತಪಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತಪೇತ್, ತಪೇತಾಮ್, ತಪೇಯುಃ। ತಪೇಃ, ತಪೇತಮ್, ತಪೇತ। ತಪೇಯಮ್, ತಪೇವ, ತಪೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತಪ್ಯಾತ್, ತಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ತಪ್ಯಾಸುಃ। ತಪ್ಯಾಃ, ತಪ್ಯಾಸ್ತಮ್, ತಪ್ಯಾಸ್ತ। ತಪ್ಯಾಸಮ್, ತಪ್ಯಾಸ್ವ, ತಪ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತಾಪ್ಸೀತ್, ಅತಾಪ್ತಾಮ್, ಅತಾಪ್ಸುಃ। ಅತಾಪ್ಸೀಃ, ಅತಾಪ್ತಮ್, ಅತಾಪ್ತ। ಅತಾಪ್ಸಮ್, ಅತಾಪ್ಸ್ವ, ಅತಾಪ್ಸ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತಪ್ಸ್ಯತ್, ಅತಪ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಅತಪ್ಸ್ಯನ್। ಅತಪ್ಸ್ಯಃ, ಅತಪ್ಸ್ಯತಮ್, ಅತಪ್ಸ್ಯತ। ಅತಪ್ಸ್ಯಮ್, ಅತಪ್ಸ್ಯಾವ, ಅತಪ್ಸ್ಯಾಮ।

15. ಕ್ರಮು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಹೆಜ್ಜೆ ಮುಂದಿಡುವುದು/ನಡೆಯುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ರಮ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಉದಿತ್ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಉದಿತೋವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು 'ಕೃತ್' ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಈ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಥ' ಮತ್ತು 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ(ಇ)ವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 485.ವಾ ಭ್ರಾಶ-ಭ್ಲಾಶ-ಭ್ರಮು-ಕ್ರಮು-ಕ್ಲಮು-ತ್ರಸಿ-ತ್ರುಟಿ-ಲಷಃ (3.1.70)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ವಾ ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಪರೇ। ಪಕ್ಷೇ ಶಪ್।

ಅ. ವೃ – "ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಯನ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭ್ರಾಶ್, ಭ್ಲಾಶ್, ಭ್ರಮ್, ಕ್ರಮ್, ಕ್ಲಮ್, ತಸ್, ತ್ರುಟಿ ಮತ್ತು ಲಷ್ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಶ್ಯನ್' ಬರುತ್ತದೆ.

[ಇಲ್ಲಿ 'ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ].

ವಿಶೇಷ:– ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ, ದಿವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಭ್ವಾದಿಗಣ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಹಾಗೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಶ್ಯನ್(ಯ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 486.ಕ್ರಮಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (7.3.76)

ವೃತ್ತಿಃ–ಕ್ರಮಃ ದೀರ್ಘಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಶಿತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ, ಕ್ರಾಮತಿ। ಚಕ್ರಾಮ। ಕ್ರಮಿತಾ। ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯತು, ಕ್ರಾಮತು। ಅಕ್ರಾಮ್ಯತ್, ಅಕ್ರಾಮತ್। ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ್, ಕ್ರಾಮೇತ್,। ಕ್ರಮ್ಯಾತ್। ಅಕ್ರಮೀತ್। ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತ್। ಪಾ ಪಾನೇ।16।

ಅ. ವೃ.– "ಷ್ಠಿವು–ಕ್ಲಮು–ಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಶಮಾಮಷ್ಟಾನಾಂ ದೀರ್ಘಃ ಶ್ಯನಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಶಿತ್ ಆದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ರಮ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ–"ಅಚಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನ್ವಯಿಸೋಣದರಿಂದ 'ಕ್ರಮ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಕ್' ಕಾರೋತ್ತರ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ(ಆ)ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ(ಆ) ವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೇ ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ, ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಉದಾ– ಪ್ರಕ್ರಮತೇ, ಆಕ್ರಮತೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅರ್ಥಭೇದವೂ ಉಂಟಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕ್ರಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಕ್ರಮ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ವಾ ಭ್ರಾಶ–ಭ್ಲಾಶ–ಭ್ರಮು–ಕ್ರಮು–ಕ್ಲಮು–ತ್ರಸಿ– ತ್ರುಟಿ–ಲಷಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಶ್ಯನ್'(ಯ) ಬಂದು ಕ್ರಮ್+ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಕ್ರಾಮ್+ಯ+ತಿ=ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶ್ಯನ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದು ಕ್ರಾಮತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು– 1. (ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ, ಕ್ರಾಮ್ಯತಃ, ಕ್ರಾಮ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯಸಿ, ಕ್ರಾಮ್ಯಥಃ, ಕ್ರಾಮ್ಯಥ। ಕ್ರಾಮ್ಯಾಮಿ, ಕ್ರಾಮ್ಯಾವಃ, ಕ್ರಾಮ್ಯಾಮಃ।

2. 'ಶಪ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಕ್ರಾಮತಿ, ಕ್ರಾಮತಃ, ಕ್ರಾಮನ್ತಿ। ಕ್ರಾಮಸಿ, ಕ್ರಾಮಥಃ, ಕ್ರಾಮಥ। ಕ್ರಾಮಾಮಿ, ಕ್ರಾಮಾವಃ, ಕ್ರಾಮಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚಕ್ರಾಮ, ಚಕ್ರಮತುಃ, ಚಕ್ರಮುಃ। ಚಕ್ರಮಿಥ, ಚಕ್ರಮಥುಃ, ಚಕ್ರಮ। ಚಕ್ರಾಮ/ಚಕ್ರಮ, ಚಕ್ರಮಿವ, ಚಕ್ರಮಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ರಮಿತಾ, ಕ್ರಮಿತಾರೌ, ಕ್ರಮಿತಾರಃ। ಕ್ರಮಿತಾಸಿ, ಕ್ರಮಿತಾಸ್ಥಃ, ಕ್ರಮಿತಾಸ್ಥ। ಕ್ರಮಿತಾಸ್ಮಿ, ಕ್ರಮಿತಾಸ್ವಃ, ಕ್ರಮಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಃ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಕ್ರಮಿಷ್ಯಸಿ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯಥಃ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯಥ। ಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಿ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯಾವಃ, ಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: 1. (ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಾಮ್ಯತು/ಕ್ರಾಮ್ಯತಾತ್, ಕ್ರಾಮ್ಯತಾಮ್, ಕ್ರಾಮ್ಯನ್ತು। ಕ್ರಾಮ್ಯ/ಕ್ರಾಮ್ಯತಾತ್, ಕ್ರಾಮ್ಯತಮ್, ಕ್ರಾಮ್ಯತ। ಕ್ರಾಮ್ಯಾನಿ, ಕ್ರಾಮ್ಯಾವ, ಕ್ರಾಮ್ಯಾಮ।

2. 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಕ್ರಾಮತು/ಕ್ರಾಮತಾತ್, ಕ್ರಾಮತಾಮ್, ಕ್ರಾಮನ್ತು। ಕ್ರಾಮ/ಕ್ರಾಮತಾತ್, ಕ್ರಾಮತಮ್, ಕ್ರಾಮತ। ಕ್ರಾಮಾನಿ, ಕ್ರಾಮಾವ, ಕ್ರಾಮಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: 1. (ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಅಕ್ರಾಮ್ಯತ್, ಅಕ್ರಾಮ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ರಾಮ್ಯನ್। ಅಕ್ರಾಮ್ಯಃ, ಅಕ್ರಾಮ್ಯತಮ್, ಅಕ್ರಾಮ್ಯತ। ಅಕ್ರಾಮ್ಯಮ್, ಅಕ್ರಾಮ್ಯಾವ, ಅಕ್ರಾಮ್ಯಾಮ।

2. 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಅಕ್ರಾಮತ್, ಅಕ್ರಾಮತಾಮ್, ಅಕ್ರಾಮನ್। ಅಕ್ರಾಮಃ, ಅಕ್ರಾಮತಮ್, ಅಕ್ರಾಮತ। ಅಕ್ರಾಮಮ್, ಅಕ್ರಾಮಾವ, ಅಕ್ರಾಮಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: 1. (ಶ್ಯನ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ್, ಕ್ರಾಮ್ಯೇತಾಮ್, ಕ್ರಾಮ್ಯೇಯುಃ। ಕ್ರಾಮ್ಯೇಃ, ಕ್ರಾಮ್ಯೇತಮ್, ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ। ಕ್ರಾಮ್ಯೇಯಮ್, ಕ್ರಾಮ್ಯೇವ, ಕ್ರಾಮ್ಯೇಮ।

2. 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಕ್ರಾಮೇತ್, ಕ್ರಾಮೇತಾಮ್, ಕ್ರಾಮೇಯುಃ। ಕ್ರಾಮೇಃ, ಕ್ರಾಮೇತಮ್, ಕ್ರಾಮೇತ। ಕ್ರಾಮೇಯಮ್, ಕ್ರಾಮೇವ, ಕ್ರಾಮೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ರಮ್ಯಾತ್, ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ರಮ್ಯಾಸುಃ। ಕ್ರಮ್ಯಾಃ, ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತ। ಕ್ರಮ್ಯಾಸಮ್, ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ವ, ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: 'ಕ್ರಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಕ್ರಮ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಂತೆ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಕ್ರಮ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಕ್ರಮ್+ಇ+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹ್ರಸ್ವ-ದೀರ್ಘ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಕ್ರಮೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ "ವದ-ವ್ರಜ ಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೃದ್ಧಿಯು "ನೇಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಯಿತು. ಆ ನಿಷೇಧವನ್ನು "ಅತೋ ಹಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸಿ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಧಾತುವು 'ಮ್' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಹ್ಯನ್ತ-ಕ್ಷಣ-ಶ್ವಸ-ಜಾಗ್ರ್-ನಿ- ಶ್ವೆದಿತಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ರಮೀತ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷುಃ। ಅಕ್ರಮೀಃ, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟ। ಅಕ್ರಮಿಷಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ವ, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯನ್। ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯಃ, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತ। ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯಮ್, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯಾವ, ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯಾಮ।

16. ಪಾ ಪಾನೇ(ಕುಡಿಯುವುದು) – ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ.

(ಪಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಪಿಬ' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 487.ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ-ದಾಣ್-ದೃಶ್ಯರ್ತಿ-ಸರ್ತಿ-ಶದ್-ಸದಾಂ-ಪಿಬ-ಜಿಘ್ರ-ಧಮ-ತಿಷ್ಠ-ಮನ-ಯಚ್ಛ- ಪಶ್ಯರ್ಚ್ಛ-ಧೌ-ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ (7.3.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಪಾದೀನಾಂ ಪಿಬಾದಯಃ ಸ್ಯುಃ। ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಕ। ಶಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಪಿಬಾದೇಶಃ ಅದನ್ತಃ ತೇನ ನ ಗುಣಃ। ಪಿಬತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಪಾ-ಘ್ರಾ-ಧ್ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಮ್ನಾ-ದಾಣ್-ದೃಶಿ-ಅರ್ತಿ-ಸರ್ತಿ-ಶದ್-ಸದಾಂ, ಪಿಬ-ಜಿಘ್ರ-ಧಮ-ತಿಷ್ಠ-ಮನ-ಯಚ್ಛ- ಪಶ್ಯ-ಋಚ್ಛ-ಧೌ-ಶೀಯ-ಸೀದಾಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಷ್ಠಿವು-ಕ್ಲಮು-ಚಮಾಂ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಶ್' ಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪಾ-ಘ್ರಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ತಿಙನ್ತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶಪ್, ಶ್ಯನ್, ಶ, ಮೊದಲಾದವು ಮತ್ತು ಕೃದನ್ತ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶತೃ, ಶಾನಚ್, ಖಶ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಶಿತ್' ಗಳಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪಾ-ಘ್ರಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಆದೇಶಗಳು

ಸರ್ವಾದೇಶಗಳಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ– ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷ: ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಶಿತ್' ಆದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೇಲಿನ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪಿಬ' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಅದನ್ತವಾಗಿವೆ. ಹಲನ್ತವಾದ ಆದೇಶಗಳಾಗಿದ್ದರೆ "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಪೇಬತಿ ಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟರೂಪಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಅದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ಧಾತುಗಳು ಅದನ್ತಗಳಾಗಿಯೇ ಇವೆ.

ಸ್ಥಾನಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿವೆ

ಸ್ಥಾನೀ –ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾಮ್ನಾದಾಣ್‌ದೃಶ್ ಋ ಸೃ ಶದ್ ಸದ್। (ಅರ್ತಿ) (ಸರ್ತಿ)

ಆದೇಶ–ಪಿಬಜಿಘ್ರಧಮತಿಷ್ಠಮನಯಚ್ಛಪಶ್ಯ ಋಚ್ಛ ಧೌ ಶೀಯ ಸೀದ।

ಲಟ್: ಉದಾ– ಪಿಬತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪಾ(ಪಾನೇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಪಾ+ತಿ(ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ–ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಪಾ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಿತ್' ಆದ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರೋಣದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪಿಬ' ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಿಬ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪಿಬ+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಾರದೇ' "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪದ ಗುಣಾಕ್ಷರ '(ಅ) ಬಂದು, ಪಿಬ+ತಿ=ಪಿಬತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಿಬತಿ. ಪಿಬತಃ, ಪಿಬನ್ತಿ। ಪಿಬಸಿ, ಪಿಬಥಃ, ಪಿಬಥ। ಪಿಬಾಮಿ, ಪಿಬಾವಃ, ಪಿಬಾಮಃ।

(ಔ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 488.ಆತ ಔ ಣಲಃ (7.1.34)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆದನ್ತಾತ್ ಧಾತೋಃ ಣಲ ಔಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪಪೌ।

ಪ. ಛೇ. – ಆತಃ, ಔ, ಣಲಃ।

ಅರ್ಥ– 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಗೆ ಬಂದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ: ಪಪೌ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಗೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು, ಪಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಶಿತ್' ಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಗೆ 'ಔ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಪಾ

ಪಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆದಿ ಹಲ್ ಒಂದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಹಲಾದಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಪಾ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪ ಪಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಪಪೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 489.ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ (6.4.64)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಜಾದ್ಯೋಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ಕ್ಙಿತ್ ಇಟೋಃ ಪರಯೋಃ ಆತೋ ಲೋಪಃ। ಪಪತುಃ। ಪಪುಃ। ಪಪಿಥ, ಪಪಾಥ। ಪಪಥುಃ। ಪಪ। ಪಪೌ। ಪಪಿವ। ಪಪಿಮ। ಪಾತಾ। ಪಾಸ್ಯತಿ। ಪಿಬತು। ಅಪಿಬತ್। ಪಿಬೇತ್।

ಪ. ಛೇ. - ಆತಃ, ಲೋಪಃ, ಇಟಿ, ಚ।

ಅ.ವೃ.-"ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. "ದೀಜೋಯಿಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಜಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಪತುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಸ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಅತುಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಲಿಟ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಪಾ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಪಾ ಪಾ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಪಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಪ ಪಾ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಜಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸ 'ಪಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ ಪ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಪತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಉಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಪಪುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಪಪಿಥ/ಪಪಾಥ - ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ಸಿಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ನಂತರ ಪಾ ಪಾ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ

'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ(ಅ)ವು ಬಂದು ಪಪಾ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸದ

'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ ಪ್+ಇ+ಥ=ಪಪಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪಪಾಥ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಪಥುಃ, ಪಪ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ (ಕ್ರಮವಾಗಿ)ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ಥಸ್' ಮತ್ತು 'ಥ' ಗಳು ಬಂದು ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅತುಸ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಪಾ ಪಾ+ಅಥುಸ್, ಮತ್ತು ಪಾ ಪಾ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು, ಪ ಪಾ+ಅಥುಸ್, ಮತ್ತು ಪ ಪಾ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ ಪ್+ಅಥುಸ್, ಮತ್ತು ಪ ಪ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಪಪಥುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ನಂತರ ರುತ್ವ– ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಪಥುಃ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಪಪ ಎಂಬ ಬಹುವಚನದ ರೂಪವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ – ಪಪೌ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆ ಪಪೌ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಪಪಿವ, ಪಪಿಮ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಗಳು ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದನಂತರ ಪಾ ಪಾ+ವಸ್, ಮತ್ತು ಪಾ ಪಾ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ(ಅ)ವು ಬಂದು ಪ ಪಾ+ವಸ್, ಮತ್ತು ಪ ಪಾ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪ ಪ್+ವಸ್, ಮತ್ತು ಪ ಪ್+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವಾಗಿ ಬಂದು ಪ ಪ್+ಇವಸ್, ಮತ್ತು ಪ ಪ್+ಇಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಗಳಿಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ವ' 'ಮ' ಗಳು ಬಂದು, ಪ ಪ್+ಇವ, ಮತ್ತು ಪ ಪ್+ಇಮ ಎಂದಾಗಿ ಪಪಿವ ಮತ್ತು ಪಪಿಮ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಪಪೌ, ಪಪತುಃ, ಪಪುಃ। ಪಪಿಥ/ಪಪಾಥ, ಪಪಥುಃ, ಪಪ। ಪಪೌ, ಪಪಿವ, ಪಪಿಮ।

ವಿಶೇಷ: "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರೋಣದರಿಂದ, ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಮತ್ತು ಲುಙ್ ಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ ತಾಸಿ, ಸ್ಯ, ಮತ್ತು ಸಿಚ್ ಗಳು ಈ ಅನಿಟ್ ಆದ ಪ್ರಕೃತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಪಾತಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು ಪಾ+ತಿ(ತಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ'

ಬಂದಾಗ, ಇಡಾಗವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ, ಇಡಾಗವು ಬಾರದೇ "ಉಪದೇಶೇऽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಪಾ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಲುಟಃಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪಾ+ತಾಸ್+ಆ(ಡಾ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋऽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಯಲ್ಲಿನ 'ಆಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಾ+ತ್+ಆ=ಪಾತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು:ಪಾತಾ, ಪಾತಾರೌ, ಪಾತಾರಃ। ಪಾತಾಸಿ, ಪಾತಾಸ್ಥಃ,ಪಾತಾಸ್ಥ। ಪಾತಾಸ್ಮಿ, ಪಾತಾಸ್ವಃ, ಪಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಾಸ್ಯತಿ, ಪಾಸ್ಯತಃ, ಪಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಪಾಸ್ಯಸಿ, ಪಾಸ್ಯಥಃ, ಪಾಸ್ಯಥ। ಪಾಸ್ಯಾಮಿ, ಪಾಸ್ಯಾವಃ, ಪಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು:ಪಿಬತು/ಪಿಬತಾತ್, ಪಿಬತಾಮ್, ಪಿಬನ್ತು। ಪಿಬ/ ಪಿಬತಾತ್, ಪಿಬತಮ್,ಪಿಬತ।ಪಿಬಾನಿ, ಪಿಬಾವ, ಪಿಬಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪಿಬತ್, ಅಪಿಬತಾಮ್,ಅಪಿಬನ್।ಅಪಿಬಃ, ಅಪಿಬತಮ್, ಅಪಿಬತ।ಅಪಿಬಮ್, ಅಪಿಬಾವ, ಅಪಿಬಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪಿಬೇತ್, ಪಿಬೇತಾಮ್, ಪಿಬೇಯುಃ। ಪಿಬೇಃ, ಪಿಬೇತಮ್, ಪಿಬೇತ।ಪಿಬೇಯಮ್, ಪಿಬೇವ, ಪಿಬೇಮ।

(ಏತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 490.ಏರ್ಲಿಙಿ (6.4.67)

ವೃತ್ತಿಃ -ಘು ಸಂಜ್ಞಕಾನಾಂ। ಮಾಸ್ಥಾದೀನಾಂ ಚ ಏತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿ ಲಿಙಿ। ಪೇಯಾತ್। (439) ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್। ಅಪಾತ್।ಅಪಾತಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ಏಃ, ಲಿಙಿ।

ಅ. ವೃ. -"ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಮ್ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ದೀಙೋಯುಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-ಆರ್ಧಹ್ದಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಲಿಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಘು' ಸಂಜ್ಞಕ ಧಾತು ಹಾಗೂ ಮಾ, ಸ್ಥಾ, ಗಾ, ಪಾ, ಹಾ ಮತ್ತು ಶೋ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ಆದೇಶವು ಧಾತುವಿನ ಅಙ್ಗದ ಕೊನೆಯ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ-ಪೇಯಾತ್- ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚದಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತಿಬಾದೇಶ ಬಂದುಮೇಲೆ "ಕಿದಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, 'ಯಾಸುಟ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ನ 'ಸ್'

ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಪಾ+ಯಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಪೇ+ಯಾ+ತ್=ಪೇಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪೇಯಾತ್, ಪೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೇಯಾಸುঃ ಪೇಯಾಃ, ಪೇಯಾಸ್ತಮ್, ಪೇಯಾಸ್ತ। ಪೇಯಾಸಮ್, ಪೇಯಾಸ್ವ, ಪೇಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಪಾತ್– 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅ+ಪಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,"ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅ+ಪಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'(ಸಿಚ್) ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ+ಪಾ+ತ್=ಅಪಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 1. ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರಲಿಲ್ಲ. 2. ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಲೋಪವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಾದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಅಪಾತಾಮ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, ಪಾ+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಪಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಜುಸ್(ಉಸ್) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 491. ಆತಃ (3.4.110)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಿಚ್‌ಲುಕಿ ಆದನ್ತಾತ್ ಏವ ಝೇಃ ಜುಸ್।

ಅ. ವೃ.– "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಝೇರ್ಜುಸ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸಿಚ್(ಸ್)'ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದಮೇಲೆ ಆದನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ, 'ಏವ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ವಿಶೇಷಃ ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದಮೇಲೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ "ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್'(ಸಿಚ್)ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ಭವತಿ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್' ಆದೇಶ ಬರುವುದು "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಪರರೂಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 492.ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್ (6.1.96)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಪದಾನ್ತಾತ್ ಅಕಾರಾತ್ ಉಸಿ ಪರೇ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ। ಅಪುಃ। ಅಪಾಸ್ಯತ್।

ಗ್ಲೈ ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ।17। ಗ್ಲಾಯತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಉಸಿ, ಅಪದಾನ್ತಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ– "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ–ಪದಾನ್ತವಲ್ಲದ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಉಸ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ–ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಪುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಆ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅ+ಪಾ+ಝಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಝಿ' ಗೆ "ಆತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅ+ಪಾ+ಉಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಥಾ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಾ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರ 'ಉಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪವಾಗಿ 'ಉ' ಕಾರವೇ ಬಂದು ಅಪ್+ಉಸ್=ಅಪುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಪುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಪಾತ್, ಅಪಾತಾಮ್, ಅಪುಃ। ಅಪಾಃ, ಅಪಾತಮ್, ಅಪಾತ। ಅಪಾಮ್, ಅಪಾವ, ಅಪಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಪಾಸ್ಯತ್, ಅಪಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಪಾಸ್ಯನ್। ಅಪಾಸ್ಯಃ, ಅಪಾಸ್ಯತಮ್, ಅಪಾಸ್ಯತ। ಅಪಾಸ್ಯಮ್, ಅಪಾಸ್ಯಾವ, ಅಪಾಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 12. ಗ್ಲೈ– ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ(ಆನಂದಹ್ರಾಸವಾಗುವುದು, ಅಥವಾ ದುಃಖಿಯಾಗುವುದು ದಣಿಯುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ। ಅರ್ಥಗಳು)–ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ 'ಐ' ಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಏಜನ್ತ ಧಾತುವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣವೂ 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಗ್ಲಾಯತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗ್ಲೈ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್ (ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗ್ಲ್+ಆಯ್+ಅ+ತಿ=ಗ್ಲಾಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗ್ಲಾಯತಿ, ಗ್ಲಾಯತಃ, ಗ್ಲಾಯನ್ತಿ।ಗ್ಲಾಯಸಿ,ಗ್ಲಾಯಥಃ, ಗ್ಲಾಯಥ। ಗ್ಲಾಯಾಮಿ, ಗ್ಲಾಯಾವಃ. ಗ್ಲಾಯಾಮಃ।

(ಆತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 493.ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ (6.4.45)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪದೇಶೇ ಏಜನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಆತ್ವಂ ನ ತು ಶಿತಿ। ಜಗ್ಲೌ। ಗ್ಲಾತಾ। ಗ್ಲಾಸ್ಯತಿ। ಗ್ಲಾಯತು। ಅಗ್ಲಾಯತ್।ಗ್ಲಾಯೇತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಆತ್(ಆ), ಏಚಃ, ಉಪದೇಶೇ, ಅಶಿತಿ।

ಅ. ವೃ– "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಉಪದೇಶ(ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ)ದಲ್ಲಿ ಏಜನ್ತ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆ (ದೀರ್ಘ) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಶಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶೇಷ: ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಾದ ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲೃಙ್ ಗಳಿದ್ದಾಗ, ಶಪ್. ಶ್ಯನ್, ಶ ಮತ್ತು 'ಅಯ(ಣಿಚ್+ಶಪ್)' ಈ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಬರುವಂಥವು, ಮತ್ತು ಅವು 'ಶಿತ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುವವು. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಚ್' ವರ್ಣಗಳಾದ ಏ,ಓ,ಐ ಮತ್ತು ಔ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಆ'(ದೀರ್ಘ) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಜಗ್ಲೌ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ಲೈ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್(ತಿ)ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗ್ಲೈ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಜನ್ತವಾದ ಐ ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗ್ಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಆತ ಔ ಣಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಲ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಔ' ಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಗ್ಲಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಗ್ಲಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹಾಗೂ ಹಲಾದಿಶೇಷ ವಾದಮೇಲೆ ಗಾ ಗ್ಲಾ+ಔ ಎಂದಾಗಿ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ಲಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗ ಗ್ಲಾ+ಔ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಗೆ ಚುತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜಗ್ಲಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯಿಂದ ಜಗ್ಲೌ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಗ್ಲೌ, ಜಗ್ಲತುಃ, ಜಗ್ಲುಃ। ಜಗ್ಲಾಥ/ಜಗ್ಲಿಥ, ಜಗ್ಲಥುಃ, ಜಗ್ಲ। ಜಗ್ಲೌ, ಜಗ್ಲಿವ, ಜಗ್ಲಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಗ್ಲಾತಾ,ಗ್ಲಾತಾರೌ, ಗ್ಲಾತಾರಃ। ಗ್ಲಾತಾಸಿ, ಗ್ಲಾತಾಸ್ಥಃ, ಗ್ಲಾತಾಸ್ಥ। ಗ್ಲಾತಾಸ್ಮಿ, ಗ್ಲಾತಾಸ್ವಃ, ಗ್ಲಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಗ್ಲಾಸ್ಯತಿ, ಗ್ಲಾಸ್ಯತಃ, ಗ್ಲಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಗ್ಲಾಸ್ಯಸಿ, ಗ್ಲಾಸ್ಯಥಃ, ಗ್ಲಾಸ್ಯಥ। ಗ್ಲಾಸ್ಯಾಮಿ, ಗ್ಲಾಸ್ಯಾವಃ, ಗ್ಲಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಗ್ಲಾಯತು/ಗ್ಲಾಯತಾತ್, ಗ್ಲಾಯತಾಮ್, ಗ್ಲಾಯನ್ತು। ಗ್ಲಾಯ/ಗ್ಲಾಯತಾತ್, ಗ್ಲಾಯತಮ್, ಗ್ಲಾಯತ। ಗ್ಲಾಯಾನಿ, ಗ್ಲಾಯಾವ, ಗ್ಲಾಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗ್ಲಾಯತ್, ಅಗ್ಲಾಯತಾಮ್, ಅಗ್ಲಾಯನ್। ಅಗ್ಲಾಯಃ, ಅಗ್ಲಾಯತಮ್, ಅಗ್ಲಾಯತ। ಅಗ್ಲಾಯಮ್, ಅಗ್ಲಾಯಾವ, ಅಗ್ಲಾಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಗ್ಲಾಯೇತ್, ಗ್ಲಾಯೇತಾಮ್, ಗ್ಲಾಯೇಯುಃ। ಗ್ಲಾಯೇಃ, ಗ್ಲಾಯೇತಮ್, ಗ್ಲಾಯೇತ। ಗ್ಲಾಯೇಯಮ್, ಗ್ಲಾಯೇವ, ಗ್ಲಾಯೇಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ದೀರ್ಘ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಏತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 494.ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ (6.4.68)

ವೃತ್ತಿಃ–ಘುಮಾಸ್ಥಾದೇಃ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಧಾತೋಃ ಆತ ಏತ್ವಂ ವಾ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿ ಲಿಙಿ। ಗ್ಲೇಯಾತ್। ಗ್ಲಾಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ವಾ, ಅನ್ಯಸ್ಯ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಏರ್ಲಿಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ದೀಙೋಯುಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಮತ್ತು "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಘು, ಮಾ, ಸ್ಥಾ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ, ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ–ಆರ್ಧಾಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿಶೇಷ: ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಪಾಠದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ "ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಮ್ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಅನ್ಯ ಧಾತುಗಳು ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆಧಾತುಗಳ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ– ಕಿತ್ ಆದ 'ಲಿಙ್' ಅಂದರೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯಾಸುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಗ್ಲೇಯಾತ್/ಗ್ಲಾಯಾತ್–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗ್ಲೈ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿ, "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಚ್ ಆದ 'ಐ' ಗೆ 'ಆತ್ವ(ಆ)' ಬಂದು

ಗ್ಲಾ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವಾಽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರ ಆದೇಶವು ಬಂದಾಗ ಗ್ಲೇಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗ್ಲೇಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಗ್ಲಾಯಾತ್' ಎಂದೇ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಗ್ಲೇಯಾತ್' ಮತ್ತು 'ಗ್ಲಾಯಾತ್' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: 1. ಏತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಗ್ಲೇಯಾತ್, ಗ್ಲೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ಲೇಯಾಸುಃ। ಗ್ಲೇಯಾಃ, ಗ್ಲೇಯಾಸ್ತಮ್, ಗ್ಲೇಯಾಸ್ತ। ಗ್ಲೇಯಾಸಮ್, ಗ್ಲೇಯಾಸ್ವ, ಗ್ಲೇಯಾಸ್ಮ।

2. ಏತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಗ್ಲಾಯಾತ್, ಗ್ಲಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗ್ಲಾಯಾಸುಃ। ಗ್ಲಾಯಾಃ, ಗ್ಲಾಯಾಸ್ತಮ್, ಗ್ಲಾಯಾಸ್ತ। ಗ್ಲಾಯಾಸಮ್, ಗ್ಲಾಯಾಸ್ವ, ಗ್ಲಾಯಾಸ್ಮ।

(ಇಡಾಗಮ ಮತ್ತು ಸಕ್ ಆಗಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 495.ಯಮ-ರಮ-ನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ (7.2.73)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷಾಂ ಸಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅಗ್ಲಾಸೀತ್, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತ್। ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ 18 । ಹ್ವರತಿ।

ಪ. ಛೇ. – 0ಯಮ-ರಮ-ನಮಾತಾಂ, ಸಕ್, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೂ "ಸ್ತು-ಸು- ಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಇಡತ್ಯರ್ತಿ ವ್ಯಯತೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಮ್, ರಮ್, ನಮ್ ಮತ್ತು 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಸಕ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಕ್' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಇಡಾಗಮ' ಹೀಗೆ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ–ಅಗ್ಲಾಸೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗ್ಲೈ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ನಂತರ 'ಲುಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಗ್ಲೈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು, ಅಗ್ಲೈ+ಸ್+ತಿ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಅಗ್ಲೈ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಚ್ ಆದ 'ಐ' ಗೆ 'ಆತ್ವ(ಆ)' ಬಂದು, ಅಗ್ಲಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬಂದು, ಅಗ್ಲಾ+ಸ್+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಕ್(ಸ್)' ಮತ್ತು 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮಗಳು ಬಂದು,

ಅಗ್ಲಾ+ಸ್+ಇ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಟಈಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಈಟ್'ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಗ್ಲಾ+ಸ್+ಇ+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಇ'ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವಾಗಿ ಅಗ್ಲಾಸೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ಲಾಸಿಸ್' ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೇಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದ್ದು ಅಗ್ಲಾಸಿಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ **ಷತ್ವ** ಬಂದು ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ನಂತರ ಷ್ಟುತ್ವಸಂಧಿಯಿಂದ ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ 'ಸಕ್' ಮತ್ತು 'ಇಟ್' ಆಗಮಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಗ್ಲಾಸೀತ್, ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಗ್ಲಾಸಿಷುಃ।ಅಗ್ಲಾಸೀಃ, ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟ। ಅಗ್ಲಾಸಿಷಮ್, ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ವ, ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತ್, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯನ್।ಅಗ್ಲಾಸ್ಯಃ, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತಮ್, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತ। ಅಗ್ಲಾಸ್ಯಮ್, ಅಗ್ಲಸ್ಯಾವ, ಅಗ್ಲಾಸ್ಯಾಮ।

ಧಾತು 18. ಹ್ವೃ (ಹ್+ವ್+ಋ) ಕೌಟಿಲ್ಯೇ(ಮೋಸದ ವ್ಯಾಪಾರ)– ಈ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಹ್ವರತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹ್ವೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಪ್(ಅ) ಬಂದು ಹ್ವೃ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳು ಸೇರಿದಾಗ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅರ್' ಬಂದು ಹ್ವ್+ಅರ್+ಅ+ತಿ=ಹ್ವರತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರತಿ, ಹ್ವರತಃ, ಹ್ವರನ್ತಿ।ಹ್ವರಸಿ, ಹ್ವರಥಃ, ಹ್ವರಥ। ಹ್ವರಾಮಿ, ಹ್ವರಾವಃ, ಹ್ವರಾಮಃ।

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 496.ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ (7.4.10)

ವೃತ್ತಿಃ–ಋದನ್ತಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣಃ ಲಿಟಿ। ಉಪಧಾಯಾಃ ವೃದ್ಧಿಃ। ಜಹ್ವಾರ, ಜಹ್ವರತುಃ। ಜಹ್ವರುಃ। ಜಹ್ವರ್ಥ, ಜಹ್ವರಥುಃ। ಜಹ್ವರ। ಜಹ್ವಾರ, ಜಹ್ವರ। ಜಹ್ವರಿವ। ಜಹ್ವರಿಮ। ಹ್ವರ್ತಾ।

ಪ. ಛೇ. – ಋತಃ, ಚ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ, ಗುಣಃ।

ಅ. ವೃ. – "ದಯತೇರ್ದಿಗಿ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಋದನ್ತ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. – 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಜಹ್ವಾರ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹ್ವೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ತಿಪ್' ಗೆ 'ಣಲ್ (ಅ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದ್ವಿರ್ವಚನೇऽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಾಗಿ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಬಂದು ಹ್ವೃ ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅರ್' ಬಂದು ಹ್ವರ್+ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ 'ವ್' ಕಾರ 'ರೇಫ(ರ್)' ಗಳ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಹ್ ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಝ ಹ್ವ ಋ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ಜ್) ಕಾರ ಬಂದು, ಜ ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಜಹ್ವರ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಹ್ವಾರ್+ಅ=ಜಹ್ವಾರ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ– ತಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗಲೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹೀಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಗುಣಕ್ಕೆ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್ವ(ಕ್)' ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ 'ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತೆ ಗುಣವೇ ಬಂದಿದೆ. 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವಾಗ, ಋದನ್ತ ಧಾತುವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆಯವರ ಮತ ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜ ಮತ ಇವುಗಳ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಜಹ್ವಾರ, ಜಹ್ವರತುಃ, ಜಹ್ವರುಃ। ಜಹ್ವರ್ಥ, ಜಹ್ವರಥುಃ, ಜಹ್ವರ।ಜಹ್ವಾರ/ ಜಹ್ವರ, ಜಹ್ವರಿವ, ಜಹ್ವರಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರ್ತಾ, ಹ್ವರ್ತಾರೌ, ಹ್ವರ್ತಾರಃ।ಹ್ವರ್ತಾಸಿ, ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಹ್ವರ್ಥಾಸ್ಥ। ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಹ್ವರ್ತಾಸ್ವಃ, ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಮಃ.

ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಈ ರೂಪಗಳು ಬಂದಿವೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 497.ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ (7.2.70)

ವೃತ್ತಿಃ–ಋತೋ ಹನ್ತೇಶ್ಚ ಸ್ಯಸ್ಯ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ। ಹ್ವರತು। ಅಹ್ವರತ್।

ಹ್ವರೇತ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಋದನ್ತ ಧಾತು ಮತ್ತು 'ಹನ್' ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಸ್ಯ' ಗೆ 'ಇಟ್ (ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷಃ– 'ಹನ್' (2ನೇ ಗಣ) ಧಾತು ಮತ್ತು ಋಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತ ಮತ್ತು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲೂ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇದ್ದವು, ಆದರೆ ಆಚಾರ್ಯ ಪಾಣಿನಿಯವರು 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರೋಣದರಿಂದ 'ಹ್ವೃ' ಧಾತುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರದರಾಜರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಹನ್' ಧಾತುವನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ ಯಾಕೆಂದರೆ ಅದು ಎರಡನೇ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹ್ವೃ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹ್ವೃ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಏಕಾಚ್ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ'ಗೆ ಇಡಾಗಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಹ್ವೃ+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಹ್ವರ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಯ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಗೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ, ಹ್ವರಿಷ್ಯತಃ, ಹ್ವರಿಷನ್ತಿ। ಹ್ವರಿಷ್ಯಸಿ, ಹ್ವರಿಷ್ಯಥಃ, ಹ್ವರಿಷ್ಯಥ। ಹ್ವರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಹ್ವರಿಷ್ಯಾವಃ, ಹ್ವರಿಷ್ಯಾಮಃ

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರತು/ಹ್ವರತಾತ್, ಹ್ವರತಾಮ್, ಹ್ವರನ್ತು। ಹ್ವರ/ಹ್ವರತಾತ್, ಹ್ವರತಮ್, ಹ್ವರತ। ಹ್ವರಾಣಿ, ಹ್ವರಾವ, ಹ್ವರಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹ್ವರತ್, ಅಹ್ವರತಾಮ್, ಅಹ್ವರನ್। ಅಹ್ವರಃ, ಅಹ್ವರತಮ್, ಅಹ್ವರತ। ಅಹ್ವರಮ್, ಅಹ್ವರಾವ, ಅಹ್ವರಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರೇತ್, ಹ್ವರೇತಾಮ್, ಹ್ವರೇಯುಃ। ಹ್ವರೇಃ, ಹ್ವರೇತಮ್, ಹ್ವರೇತ। ಹ್ವರೇಯಮ್, ಹ್ವರೇವ, ಹ್ವರೇಮ।

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 498.ಗುಣೋಽರ್ತಿ–ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ (7.4.29)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅರ್ತೇಃ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಋದಂತಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಯಕಿ ಯಾದೌ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಲಿಙಿ ಚ। ಹ್ವರ್ಯಾತ್।ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್।ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ್। ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ। 19।

ಪ. ಛೇ. – ಗುಣಃ, ಅರ್ತಿ–ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ರೀಙ್ ಋತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೂ "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ರಿಙ್ ಶಯಗ್ಲಿಙ್‌ಕ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಙ್–ಲಿಙೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ. "ಅಯಙ್ ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ 'ಅಸಾರ್ವಧಾತುಕ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ). "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಋ' ಧಾತು ಮತ್ತು ಸಂಯೋಗಾದಿ ಋದನ್ತ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಙ್ಗಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ – ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಥವಾ ಯ–ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಲಿಙ್(ಆಶೀರ್ಲಿಙ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಹ್ವರ್ಯಾತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಲಿಙಾಶಿಷಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಯಾಸುಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ "ಕಿದಾಶಿಷಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಹ್ವೃ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಜಿತ್ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದು ಹ್ವರ್+ಯಾಸ್+ತ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಹ್ವರ್+ಯಾ+ತ್=ಹ್ವರ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹ್ವರ್ಯಾತ್, ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹ್ವರ್ಯಾಸುಃ। ಹ್ವರ್ಯಾಃ, ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತ। ಹ್ವರ್ಯಾಸಮ್, ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ವ, ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಆಗಮ ಬಂದು ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)+ಚ್ಲಿ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹ್ವೃ (ಹ್ವೃ)+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು ನಂತರ

ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದಾಗ, ಅಹ್ವೃ (ಅಹ್ವೃ)+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಹ್ವಾರ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಹ್ವಾರ್+ಷ್+ಈತ್=ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್, ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಹ್ವಾರ್ಷುಃ। ಅಹ್ವಾರ್ಷೀಃ, ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟ। ಅಹ್ವಾರ್ಷಮ್, ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ವ, ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ್, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯನ್। ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಃ, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ। ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಮ್, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಾವ, ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಾಮ।

ವಿಶೇಷ: ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು 'ಋ' ಧಾತುವನ್ನು ಗುರುತಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು "ಇಕ್ –ಶ್ತಿಪೌ ಧಾತು ನಿರ್ದೇಶೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅರ್ತಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಋತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಂಯೋಗಾದೇಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಹ್ವೃ' ಎಂಬುದು ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ 'ಋದನ್ತ'ವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಗುಣ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗುಣವೇ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ

ಧಾತು– 19. ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ।

(ಶ್ರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶೃ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 499.ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚ (3.1.74)

ವೃತ್ತಿಃ–ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚ । ಶೃಣೋತಿ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ನುಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕರ್ತ್ರರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್ರು' ಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಶಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ (ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್). ಆದುದರಿಂದ

"ಕ್ಜಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ರು' ಗೆ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಶೃಣೋತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದನಂತರ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು ಜರುಗುತ್ತವೆ 'ಶ್ರು' ಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು 'ಶಪ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶೃ+ನು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ನು' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಮತ್ತು ಅಪಿತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಶೃ' ನಲ್ಲಿರುವ ಇಗನ್ತಾಂಗದ ಅನ್ತವಾದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, 'ಕ್ಜಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ತಿ' ಎಂಬುದನ್ನು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಭಾವಿಸೋಣದ್ದರಿಂದ ಈ ಹಿಂದೆ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ 'ನು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತು–ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶೃ+ನೋ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ, "ಋವರ್ಣಾತ್ ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು ಶೃಣೋತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅಪಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – ೨೦೦. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (1.2.4)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ ಜಿದ್ವತ್ । ಶೃಣುತಃ॥

ಪ. ಛೇ. – ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್, ಅಪಿತ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಗಾಜ್‌ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಜಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಪಿತ್(ಪಿತ್ ಅಲ್ಲದ) ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿದೇಶವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣ–ವೃದ್ಧಿ–ನಿಷೇಧ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಜರುಗುತ್ತವೆ. ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ ಮೊದಲಾದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್, ತಿಪ್ ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಗಳು ಮಾತ್ರ ಪಿತ್ ಗಳಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಪಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಪಿತ್ ಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 6 ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 9 ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು 15 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಜಿದ್ವದ್ಭಾವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉದಾ–ಶೃಣುತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ–ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಾಗ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ರು' ಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ನಂತರ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಶೃ+ನು+ತಸ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾದಮೇಲೆ ಶೃ+ನು+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶೃಣುತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 501. ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (6.4.87)

ವೃತ್ತಿಃ- ಹು ಶ್ನುವೋಃ ಅನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಉವರ್ಣಸ್ಯ ಯಣ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಚಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಶೃಣ್ವನ್ತಿ। ಶೃಣೋಷಿ।ಶೃಣುಥಃ।ಶೃಣುಥ।ಶೃಣೋಮಿ।

ಪ. ಛೇ. - ಹುಶ್ನುವೋಃ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ।

ಅ. ವ್ಯ. -"ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್‌ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಇಣೋಯಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನೇಕಾಚಃ' ಮತ್ತು 'ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, ಹಾಗೂ "ಓಃ ಸುಪಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಓಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಹು' ಧಾತು ಹಾಗೆಯೇ 'ಶ್ನು(ನು)' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಯಾವ ಅನೇಕಾಚ್ ಆದ ಅಂಗವಿರುವದೋ, ಅದರ ಅಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಅಜಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿಶೇಷ: ಹು ಧಾತು ಮತ್ತು ಶ್ನು(ನು) ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುವುದು. ಯಾವಾಗ ಅಂದರೆ 'ಶ್ನು(ಉ)' ವಿನ 'ಉ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿರಬಾರದು. ಮತ್ತು 'ನು' ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ. ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ 'ನು' ಸೇರಿದ ನಂತರ ಅದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಚ್ ಅಂಗ ಮತ್ತು 'ಉ-ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವು ಆಗದಿದ್ದರೆ', ಎಂದು ಹೇಳೋಣದರಿಂದ ಆಪ್+ನು+ಅನ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಪ್' ಕಾರ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಪ್' ಕಾರ 'ನ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿ ಬಾರದೇ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಪ್+ನ್+ಉವ್+ಅನ್ತಿ=ಆಪ್ನುವನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣ್ವನ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ಝಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಆ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶ್ನು(ನು)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಶೃ+ನು+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಶೃನು ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆದ ಅಂಗವಾಗಿದೆ. 'ನು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರ ಅಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ 'ವ್' ಕಾರವು 'ಉ' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. (ಇಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಉವಙ್ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ). ಆಗ ಶೃ+ನ್+ವ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋವರ್ಣಾತ್ ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಣತ್ವ' ಬಂದು ಶೃಣ್ವನ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣೋಷಿ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಶೃಣೋತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಡೆದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಶೃಣೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣುಥಃ, ಶೃಣುಥ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಣುತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಿವೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣೋಮಿ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಈ ರೂಪವು 'ಶೃಣೋತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಕರಣೆ ಮಾಡಿದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಉ' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ-502. ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಮ್ವೋಃ (6.4.107)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಉಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವಾ ಮ್ವೋಃ ಪರಯೋಃ। ಶೃಣ್ವಃ। ಶೃಣುವಃ। ಶೃಣ್ಮಃ, ಶೃಣುಮಃ। ಶುಶ್ರಾವ। ಶುಶ್ರುವತುಃ। ಶುಶ್ರುವುಃ। ಶುಶ್ರೋಥ। ಶುಶ್ರುವಥುಃ। ಶುಶ್ರುವ। ಶುಶ್ರಾವ, ಶುಶ್ರವ। ಶುಶ್ರುವ। ಶುಶ್ರುಮ । ಶ್ರೋತಾ। ಶ್ರೋಷ್ಯತಿ। ಶೃಣೋತು। ಶೃಣುತಾತ್। ಶೃಣುತಾಮ್। ಶೃಣ್ವನ್ತು।

ಪ. ಛೇ. – ಲೋಪಃ, ಚ, ಅಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ಮ್ವೋಃ(ಮ-ವಯೋಃ)।

ಅ. ವೃ. – "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಸಂಯೋಗ-ಪೂರ್ವವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ- 'ಮ್' ಮತ್ತು 'ವ್' ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ- ಶೃಣ್ವಃ/ಶೃಣುವಃ, ಶೃಣ್ಮಃ/ಶೃಣುಮಃ- ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ದ್ವಿ-ವಚನ,ಬಹುವಚನದ ಈ ರೂಪಗಳು 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಶೃಣ್ವಃ ಮತ್ತು ಶೃಣ್ಮಃ ಎಂದೂ ಲೋಪ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದಾಗ, ಶೃಣುವಃ ಮತ್ತು ಶೃಣುಮಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶೃಣೋತಿ, ಶೃಣುತಃ, ಶೃಣ್ವನ್ತಿ। ಶೃಣೋಷಿ, ಶೃಣುಥಃ, ಶೃಣುಥ। ಶೃಣೋಮಿ।ಶೃಣ್ವಃ/ಷ್ಯಣುವಃ, ಶೃಣ್ಮಃ/ಶೃಣುಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ – ಶುಶ್ರಾವ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ರು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಶ್ರು ಶ್ರು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ ಶು ಶ್ರು+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಶ್ರು' ಗೆ 'ವೃದ್ಧಿ' ಬಂದು ಶುಶ್ರೌ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಔ' ಗೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಶುಶ್ರಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಶೃ' ಆದೇಶವೂ ಮತ್ತೂ 'ಶ್ನು' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದಿಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ– ಶುಶ್ರುವತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಅತುಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಶ್ರು+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಅತಿದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತು–ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವದ ಕಾರಣದಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ವಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್' ಆದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಆಗಿದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷ"ದಿಂದ ಆಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿಯ ಆದಿ 'ಹಲ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಶುಶ್ರು+ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶುಶ್+ಉವ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಾದ ಮೇಲೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಶುಶ್ರುವತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಶುಶ್ರುವುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶುಶ್ರುವುಃ ಎಂಬ ಈ ರೂಪವು ದ್ವಿವಚನದಂತೆಯೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶುಶ್ರೋಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಸಿಪ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಶ್ರು+ಸಿಪ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಪ್' ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಿಪ್ ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಶ್ರು+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಪ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ 'ಥ' ಕೂಡ 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಶ್ರು ಶ್ರು+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಶುಶ್ರು+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನಭ್ಯಸ್ಥ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಶ್ರು' ವಿನ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಶುಶ್ರೋಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶುಶ್ರುವಥುಃ, ಶುಶ್ರುವ– ಈ ಎರಡೂ ರೂಪಗಳು 'ಶುಶ್ರುವತುಃ' ಎಂಬ ರೂಪದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿವೆ.

ಉದಾ–ಶುಶ್ರಾವ/ಶುಶ್ರವ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಗೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಶುಶ್ರಾವ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. "ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಇರೋಣದರಿಂದ ಣಿತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶುಶ್ರಾವ ಎಂದೂ, ಣಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶುಶ್ರು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಓ) ಬಂದು ಶು ಶ್ರೋ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಗೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶು ಶ್‌+ಅವ್+ಅ=ಶುಶ್ರವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಶುಶ್ರುವ, ಶುಶ್ರುಮ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ವಸ್' 'ಮಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ 'ವ' 'ಮ' ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಶುಶ್ರುವ, ಶುಶ್ರುಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶುಶ್ರಾವ, ಶುಶ್ರುವತುಃ, ಶುಶ್ರುವುಃ। ಶುಶ್ರೋಥ, ಶುಶ್ರುವಥುಃ, ಶುಶ್ರುವ। ಶುಶ್ರಾವ/ಶುಶ್ರವ, ಶುಶ್ರುವ, ಶುಶ್ರುಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರೋತಾ। ಶ್ರೋತಾರೌ। ಶ್ರೋತಾರಃ।ಶ್ರೋತಾಸಿ, ಶ್ರೋತಾಅಥ ್ಥಃ, ಶ್ರೋತಾಸ್ಥ। ಶ್ರೋತಾಸ್ಮಿ, ಶ್ರೋತಾಸ್ವಃ, ಶ್ರೋತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರೋಷ್ಯತಿ,ಶ್ರೋಷ್ಯತಃ, ಶ್ರೋಷ್ಯನ್ತಿ। ಶ್ರೋಷ್ಯಸಿ, ಶ್ರೋಷ್ಯಥಃ, ಶ್ರೋಷ್ಯಥ। ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮಿ, ಶ್ರೋಷ್ಯಾವಃ, ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮಃ।

ವಿಶೇಷ– ಲುಟ್ ಮತ್ತು ಲೃಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಈ ಧಾತುವು ಏಕಾಚ್ ಮತ್ತು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಈ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲೋಟ್: ಉದಾ– ಶೃಣೋತು/ಶೃಣುತಾತ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ಇ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಶೃ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಶ್ನು(ನು) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ(ಉ) ಬಂದು ಶೃಣೋತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾತಙ್ (ತಾತ್) ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೃಣುತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶೃಣುತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಸ್ ಬದಾಗ 'ತಸ್' ಗೆ "ತಸ್–ಥಸ್–ಥ್–ಮಿಪಾಮ್‌ತಾಮ್–ತಮ್–ತ–ಆಮಃ(ಅ)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತಾಮ್ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಶೃಣುತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶೃಣ್ವನ್ತು– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ

ಶೃಣ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ(ಉ) ಬಂದು ಶೃಣ್ವನ್ತು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ 'ಹಿ'ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ)ವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೫೦೩.ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ (6.4.106)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಉತಃ ಹೇಃ ಲುಕ್। ಶೃಣು, ಶೃಣುತಾತ್। ಶೃಣುತಮ್। ಶೃಣುತ। ಗುಣ-ಅವಾದೇಶೌ। ಶೃಣವಾನಿ। ಶೃಣವಾವ। ಶೃಣವಾಮ। ಅಶೃಣೋತ್। ಅಶೃಣುತಾಮ್। ಅಶೃಣ್ವನ್। ಅಶೃಣೋಃ। ಅಶೃಣುತಮ್। ಅಶೃಣುತ। ಅಶೃಣವಮ್। ಅಶೃಣ್ವ, ಅಶೃಣುವ। ಅಶೃಣ್ಮ, ಅಶೃಣುಮ। ಶೃಣುಯಾತ್। ಶೃಣುಯಾತಾಮ್। ಶೃಣುಯುಃ। ಶೃಣುಯಾಃ। ಶೃಣುಯಾತಮ್। ಶೃಣುಯಾತ। ಶೃಣುಯಾಮ್। ಶೃಣುಯಾವ। ಶೃಣುಯಾಮ। ಶ್ರೂಯಾತ್। ಅಶ್ರೌಷೀತ್।, ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ್। ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ। 20 ।

ಪ. ಛೇ. - ಉತಃ, ಚ, ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್, ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. - "ಅತೋ ಹೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಚಿಣೋಲುಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯಯವಾದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣು/ಶೃಣುತಾತ್- ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರು+ಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಶೃ' ಆದೇಶ, 'ಶ್ನು(ನು) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಣತ್ವ(ಣ್)ಗಳು ಬಂದು, ಶೃಣು+ಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಣು' ವಿನ 'ಉ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಿ'ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು ಶೃಣು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾತಙ್(ತಾತ್) ಆದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶೃಣುತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ತಮ್' ಮತ್ತು 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಶೃಣುತಮ್ ಮತ್ತು ಶೃಣುತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಶೃಣವಾನಿ- ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಶೃ+ನು (ಶ್ನು)+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಮೇರ್ನಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ' ಗೆ 'ನಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶೃ+ನು+ನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣ್) ಬಂದು ಶೃಣುನಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ) ಆಗಮ ಬಂದು ಶೃಣು+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಶೃಣೋ+ಆನಿ ಎಂದಾಗಿ, ನಂತರ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶೃಣವಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಶೃಣವಾವ,ಶೃಣವಾಮ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಣು+ವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣು+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ) ಆಗಮ ಬಂದು, ಶೃಣು+ಆ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣು+ಆ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಶೃಣುವಾವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣವಾಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಜಿದ್ವತ್ ಸ್ಯಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ನಿತ್ಯಮ್ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೃಣವಾವ ಮತ್ತು ಶೃಣಮಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು:ಅಶೃಣೋತ್, ಅಶೃಣುತಾಮ್, ಅಶೃಣ್ವನ್। ಅಶೃಣೋಃ, ಅಶೃಣುತಮ್, ಅಶೃಣುತ। ಅಶೃಣವಮ್, ಅಶೃಣ್ವ/ಅಶೃಣುವ,ಅಶೃಣ್ಮ/ಅಶೃಣುಮ।

ವಿಶೇಷ– ವಸ್, ಮಸ್‌ಗಳಿಗೆ "ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ವೋಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ವಿಧಿಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು:ಶೃಣುಯಾತ್,ಶೃಣುಯಾತಾಮ್,ಶೃಣುಯುಃ।ಶೃಣುಯಾಃ, ಶೃಣುಯಾತಮ್, ಶೃಣುಯಾತ। ಶೃಣುಯಾಮ್, ಶೃಣುಯಾವ, ಶೃಣುಯಾಮ।

ವಿಶೇಷ– ವಿಧಿಲಿಜ್ ನಲ್ಲಿ 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಅದು ಅದನ್ತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರೂಯಾತ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸುಃ। ಶ್ರೂಯಾಃ, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತ। ಶ್ರೂಯಾಸಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ವ, ಶ್ರೂಯಾಸ್ಮ।

ವಿಶೇಷ– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು(ಊ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರೌಷೀತ್, ಅಶ್ರೌಷ್ಟಾಮ್, ಅಶ್ರೌಷುಃ। ಅಶ್ರೌಷೀಃ, ಅಶ್ರೌಷ್ಟಮ್, ಅಶ್ರೌಷ್ಟ। ಅಶ್ರೌಷಮ್, ಅಶ್ರೌಷ್ವ, ಅಶ್ರೌಷ್ಮ।

ವಿಶೇಷ– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್' ಗಳಿಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆ ಅಪೃಕ್ತವರ್ಣವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಬಾರದೇ "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯೂ,ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು.

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು–ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ್,ಅಶ್ರೋಷ್ಯತಾಮ್,ಅಶ್ರೋಷ್ಯನ್।ಅಶ್ರೋಷ್ಯಃ, ಅಶ್ರೋಷ್ಯತಮ್, ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ। ಅಶ್ರೋಷ್ಯಮ್, ಅಶ್ರೋಷ್ಯಾವ ,ಅಶ್ರೋಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು-20. ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ -(ಹೋಗುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಛತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 504.ಇಷು-ಗಮಿ-ಯಮಾಂ, ಛಃ (7.1.77)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಂ ಛಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿತಿ। ಗಚ್ಛತಿ। ಜಗಾಮ।

ಅ. ವೃ-"ಷ್ಠಿವು-ಕ್ಲಮು ಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇಷ್,ಗಮ್ ಮತ್ತು ಯಮ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ) 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಗಚ್ಛತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಗಮ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗಛ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಛೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಗ+ತ್ಛ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಗಚ್ಛ್+ಅ+ತಿ=ಗಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗಚ್ಛತಿ, ಗಚ್ಛತಃ, ಗಚ್ಛನ್ತಿ। ಗಚ್ಛಸಿ, ಗಚ್ಛಥಃ, ಗಚ್ಛಥ। ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಚ್ಛಾವಃ, ಗಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಗಾಮ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಗಮ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಗೆ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗಮ್ ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲನೇ ಗಮ್ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಲಾದಿ ಶೇಷವಾಗಿ, ಗಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ'ಗ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು, ಜ್+ಅ+ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಗಮ್+ಅ=ಜಗಾಮ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 505.ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ-ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ (6.4.98)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಮ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಲೋಪಃ ಅಜಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ನ ತು ಅಙಿ। ಜಗ್ಮತುಃ। ಜಗ್ಮುಃ। ಜಗಮಿಥ। ಜಗನ್ಥ। ಜಗ್ಮಥುಃ। ಜಗ್ಮ। ಜಗಾಮ, ಜಗಮ। ಜಗ್ಮಿವ। ಜಗ್ಮಿಮ। ಗನ್ತಾ।

ಪ. ಛೇ. - ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ, ಲೋಪಃ, ಕ್ಙಿತಿ, ಅನಙಿ।

ಉದಾ–ಶೃಣವಾವ,ಶೃಣವಾಮ–ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಶೃಣು+ವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣು+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ) ಆಗಮ ಬಂದು, ಶೃಣು+ಆ+ವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣು+ಆ+ಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಶೃಣುವಾವಸ್ ಮತ್ತು ಶೃಣವಾಮಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಜಿದ್ವತ್ ಸ್ಯಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು "ನಿತ್ಯಮ್ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಶೃಣವಾವ ಮತ್ತು ಶೃಣಮಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಶೃಣೋತ್, ಅಶೃಣುತಾಮ್, ಅಶೃಣ್ವನ್। ಅಶೃಣೋಃ, ಅಶೃಣುತಮ್, ಅಶೃಣುತ। ಅಶೃಣವಮ್, ಅಶೃಣ್ವ/ಅಶೃಣುವ,ಅಶೃಣ್ಮ/ಅಶೃಣುಮ।

ವಿಶೇಷ– ವಸ್, ಮಸ್‌ಗಳಿಗೆ "ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ವೋಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ಶೃಣುಯಾತ್,ಶೃಣುಯಾತಾಮ್,ಶೃಣುಯುಃ।ಶೃಣುಯಾಃ, ಶೃಣುಯಾತಮ್, ಶೃಣುಯಾತ। ಶೃಣುಯಾಮ್, ಶೃಣುಯಾವ, ಶೃಣುಯಾಮ।

ವಿಶೇಷ– ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ 'ಯಾಸ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಅದು ಅದನ್ತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರೂಯಾತ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸುಃ। ಶ್ರೂಯಾಃ, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ತ। ಶ್ರೂಯಾಸಮ್, ಶ್ರೂಯಾಸ್ವ, ಶ್ರೂಯಾಸ್ಮ।

ವಿಶೇಷ– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಶ್ರು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು(ಊ) ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರೌಷೀತ್, ಅಶ್ರೌಷ್ಟಾಮ್, ಅಶ್ರೌಷುಃ। ಅಶ್ರೌಷೀಃ, ಅಶ್ರೌಷ್ಟಮ್, ಅಶ್ರೌಷ್ಟ। ಅಶ್ರೌಷಮ್, ಅಶ್ರೌಷ್ವ, ಅಶ್ರೌಷ್ಮ।

ವಿಶೇಷ– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್' ಗಳಿಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಕಡೆ ಅಪೃಕ್ತವರ್ಣವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಬಾರದೇ "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯೂ,ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವವು ಬಂದಿರುವುದು.

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು–ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ್,ಅಶ್ರೋಷ್ಯತಾಮ್,ಅಶ್ರೋಷ್ಯನ್।ಅಶ್ರೋಷ್ಯಃ, ಅಶ್ರೋಷ್ಯತಮ್, ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ। ಅಶ್ರೋಷ್ಯಮ್, ಅಶ್ರೋಷ್ಯಾವ ,ಅಶ್ರೋಷ್ಯಾಮ।

ಧಾತು-20. ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ -(ಹೋಗುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಛತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 504.ಇಷು-ಗಮಿ-ಯಮಾಂ, ಛಃ (7.1.77)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಂ ಛಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿತಿ। ಗಚ್ಛತಿ। ಜಗಾಮ।

ಅ. ವೃ-"ಷ್ಠಿವು-ಕ್ಲಮು ಚಮಾಮ್ ಶಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ-'ಶಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇಷ್,ಗಮ್ ಮತ್ತು ಯಮ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ (ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ) 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಗಚ್ಛತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಗಮ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಛ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಗಛ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಛೇ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಛ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತುಕ್(ತ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಗ+ತ್ಛ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ(ಚ್)' ಬಂದು ಗಚ್ಛ್+ಅ+ತಿ=ಗಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗಚ್ಛತಿ, ಗಚ್ಛತಃ, ಗಚ್ಛನ್ತಿ। ಗಚ್ಛಸಿ, ಗಚ್ಛಥಃ, ಗಚ್ಛಥ। ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಚ್ಛಾವಃ, ಗಚ್ಛಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಗಾಮ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಗಮ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಗೆ ಣಲ್(ಅ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಗಮ್ ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲನೇ ಗಮ್ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಲಾದಿ ಶೇಷವಾಗಿ, ಗಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ'ಗ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು, ಜ್+ಅ+ಗಮ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಗಮ್+ಅ=ಜಗಾಮ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 505.ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ-ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ (6.4.98)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಮ್ ಉಪಧಾಯಾಃ ಲೋಪಃ ಅಜಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ನ ತು ಅಙಿ। ಜಗ್ಮತುಃ। ಜಗ್ಮುಃ। ಜಗಮಿಥ। ಜಗನ್ಥ। ಜಗ್ಮಥುಃ। ಜಗ್ಮ। ಜಗಾಮ, ಜಗಮ। ಜಗ್ಮಿವ। ಜಗ್ಮಿಮ। ಗನ್ತಾ।

ಪ. ಛೇ. - ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ, ಲೋಪಃ, ಕ್ಙಿತಿ, ಅನಙಿ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್‌ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಉದುಪಧಾಯಾಃ ಗೋಹಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಗಮ್–ಹನ್–ಜನ್–ಖನ್ ಮತ್ತು ಘಸ್ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಙಿತ್' ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ 'ಅಙ್' ಆಗಿದ್ದರೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಜಗ್ಮತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ ಲಿಟ್ ಗೆ ತಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಅತುಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಗಮ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಆದಮೇಲೆ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಗ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜ್+ಅ+ಗಮ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರ(ಉಪಧೆಗೆ)ಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಗ್‌ಮ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜಗ್ಮತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಗ್ಮತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗ್ಮುಃ– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಜಗ್‌ಮ್+ಉಸ್=ಜಗ್ಮುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಗ್ಮುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗಮಿಥ/ಜಗನ್ಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್(ಥ) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಜಗವ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗವ್ ಧಾತುವು "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇऽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ "ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ಜಗಮ್+ಇಥ=ಜಗಮಿಥ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಉಪದೇಶೇऽತ್ವತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಗಮ್+ಥ ಎಂದಾಗಿ. "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ನಂತರ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಗನ್ಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗ್ಮಥುಃ, ಜಗ್ಮ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ–ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಅಥುಸ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸೇರಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು, ಜಗ್ಮತುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಡೆದು ಜಗ್ಮಥುಃ, ಜಗ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಗಾಮ/ಜಗಮ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಗಾಮ ಎಂಬ ರೂಪವು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ 'ಜಗಾಮ' ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರೆ "ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್ವ' ವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ಣಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಗಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜಗಮ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಗ್ಮಿವ, ಜಗ್ಮಿಮ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಸ್, ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವ, ಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಜಗಮ್+ವ ಮತ್ತು ಜಗಮ್+ಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು, ಜಗಮ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಗ್' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ ಉಪಧೆಯಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಗ್ಮಿವ ಮತ್ತು ಜಗ್ಮಿಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಗಾಮ, ಜಗ್ಮತುಃ, ಜಗ್ಮುಃ। ಜಗಮಿಥ/ಜಗನ್ಥ, ಜಗ್ಮಥುಃ, ಜಗ್ಮ। ಜಗಾಮ/ಜಗಮ, ಜಗ್ಮಿವ, ಜಗ್ಮಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ–ಗನ್ತಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸ್ ಬಂದು, ಅದರ ನಂತರ ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಗಮ್+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಡಾರೌರಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ ಡಾ(ಆ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಮ್+ತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್(ಟಿ) ಗೆ "ಟೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಗಮ್+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಹಾಗೂ 'ನ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ 'ಗನ್ತಾ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗನ್ತಾ, ಗನ್ತಾರೌ, ಗನ್ತಾರಃ। ಗನ್ತಾಸಿ, ಗನ್ತಾಸ್ಥಃ, ಗನ್ತಾಸ್ಥ। ಗನ್ತಾಸ್ಮಿ, ಗನ್ತಾಸ್ವಃ, ಗನ್ತಾಸ್ಮಃ।

(ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – ೫೦೬.ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (7.2.58)

ವೃತ್ತಿಃ–ಗಮೇಃ ಪರಸ್ಯ ಸಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಗಮಿಷ್ಯತಿ। ಗಚ್ಛತು। ಅಗಚ್ಛತ್। ಗಚ್ಛೇತ್। ಗಮ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. –ಗಮೇಃ, ಇಟ್, ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು।

ಅ. ವೃ.– "ಸೇಽಸಿಚಿ ಕೃತ–ಚೃತ–ಛೃದ–ತೃದ–ನೃತಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ– ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ.

ವಿಶೇಷ:– ಗಮ್ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್'ಕಾರವಾದ 'ಲೃಟ್' ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಗಮಿಷ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನಂತರ 'ಲೃಟ್'ನ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರಬೇಕಾದ 'ಶಪ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಇಟ್' ನ್ನು "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಗಮ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ–ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಗಮ್+ಇಷ್ಯ+ತಿ=ಗಮಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗಮಿಷ್ಯತಿ, ಗಮಿಷ್ಯತಃ, ಗಮಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಗಮಿಷ್ಯಸಿ, ಗಮಿಷ್ಯಥಃ, ಗಮಿಷ್ಯಥ। ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾವಃ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ಉದಾ–ಗಚ್ಛತು/ಗಚ್ಛತಾತ್ –ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಾಲ್ಲಿಯಂತೆ 'ಗಚ್ಛತಿ' ಎಂಬ ರೂಪ ಬಂದಮೇಲೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ಗಚ್ಛತು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು, ಗಚ್ಛತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಗಚ್ಛ/ಗಚ್ಛತಾತ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆ 'ಗಚ್ಛ' ರೂಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಸಿಪ್' ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ 'ಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಗಚ್ಛ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ತಾತಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಗಚ್ಛತಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್, ವಸ್ ಮತ್ತು ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿ,ವ ಮತ್ತು ಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬಂದು ಗಚ್ಛಾನಿ, ಗಚ್ಛಾವ ಮತ್ತು ಗಚ್ಛಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಗಚ್ಛತು/ಗಚ್ಛತಾತ್, ಗಚ್ಛತಾಮ್, ಗಚ್ಛನ್ತು। ಗಚ್ಛ/ಗಚ್ಛತಾತ್, ಗಚ್ಛತಮ್, ಗಚ್ಛತ। ಗಚ್ಛಾನಿ, ಗಚ್ಛಾವ, ಗಚ್ಛಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಗಚ್ಛತ್, ಅಗಚ್ಛತಾಮ್ ಅಗಚ್ಛನ್। ಅಗಚ್ಛಃ, ಅಗಚ್ಛತಮ್, ಅಗಚ್ಛತ। ಅಗಚ್ಛಮ್, ಅಗಚ್ಛಾವ, ಅಗಚ್ಛಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಗಚ್ಛೇತ್, ಗಚ್ಛೇತಾಮ್, ಗಚ್ಛೇಯುಃ। ಗಚ್ಛೇಃ, ಗಚ್ಛೇತಮ್, ಗಚ್ಛೇತ। ಗಚ್ಛೇಯಮ್, ಗಚ್ಛೇವ, ಗಚ್ಛೇಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಗಮ್ಯಾತ್, ಗಮ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಗಮ್ಯಾಸುಃ। ಗಮ್ಯಾಃ, ಗಮ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಗಮ್ಯಾಸ್ತ। ಗಮ್ಯಾಸಮ್, ಗಮ್ಯಾಸ್ವ, ಗಮ್ಯಾಸ್ಮ।

(ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 507.ಪುಷಾದಿ-ದ್ಯುತಾದ್ಯ್-ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (3.1.55)

ವೃತ್ತಿಃ-ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಪುಷಾದೇಃ, ದ್ಯುತಾದೇಃ, ಲೃದಿತಃ ಚ ಪರಸ್ಯ ಚ್ಲೇಃ ಅಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅಗಮತ್। ಅಗಮಿಷ್ಯತ್। ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಪುಷಾದಿ-ದ್ಯುತಾದ್ಯ್-ಲೃದಿತಃ, ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು।

ಅ. ವೃ.– "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಅಸ್ಯತಿ-ವಕ್ತಿ-ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ,

ಅರ್ಥ– ಪುಷ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು, ದ್ಯುತ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳು ಮತ್ತು 'ಲೃ' ವರ್ಣವನ್ನು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಉಳ್ಳಂಥ ಧಾತುಗಳ ಅನಂತರ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ- ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಗಮತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಗಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲುಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅ+ಗಮ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ 'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಅ+ಗಮ್+ಅ(ಅಙ್)+ತ್=ಅಗಮತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನಿಟ್ ಆದ ಧಾತುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅಗಮತ್, ಅಗಮತಾಮ್, ಅಗಮನ್। ಅಗಮಃ ಅಗಮತಮ್, ಅಗಮತ। ಅಗಮಮ್, ಅಗಮಾವ, ಅಗಮಾಮ। ಲೃಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಗಮಿಷ್ಯತ್, ಅಗಮಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಗಮಿಷ್ಯನ್। ಅಗಮಿಷ್ಯಃ, ಅಗಮಿಷ್ಯತಮ್, ಅಗಮಿಷ್ಯತ। ಅಗಮಿಷ್ಯಮ್, ಅಗಮಿಷ್ಯಾವ, ಅಗಮಿಷ್ಯಾಮ। ವಿಶೇಷ"ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

॥ಅಥ ಆತ್ಮನೇಪದಿನಃ॥

ಏಧ್-ವೃದ್ಧೌ॥

(ಏತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 508.ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ। (3.4.79)

ವೃತ್ತಿಃ–ಟಿತಃ ಲಸ್ಯ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇಃ ಏತ್ವಮ್। ಏಧತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಟಿತಃ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ, ಟೇಃ, ಏ।

ಅ. ವ್ಯ. – ಇಲ್ಲಿ "ಲಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಟಿತ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ 'ಟಿ' ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಟಿ' ಎಂದರೆ "ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ ಅನ್ತ್ಯವಾದ 'ಅಚ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಟಿ' ಗೆ 'ಏ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತು– 1. ಏಧ– (ವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಏಧ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ – ಏಧತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ತ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಧ್+ಅ+ತ=ಏಧತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಧತ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ಏಧತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಇಯ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 509.ಆತೋ ಙಿತಃ (7.2.81)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆತಃ ಪರಸ್ಯ ಙಿತಾಂ ಆಕಾರಸ್ಯ ಇಯ್ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧೇಥೇ। ಏಧನ್ತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಆತಃ, ಙಿತಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅತೋ ಯೇಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ– ಅದನ್ತ ವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಆತಾಮ್' ಮತ್ತು 'ಆಥಾಮ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರವು ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆಯೆ ಹೊರತು ಅನ್ತ್ಯ 'ಆ' ಕಾರವಲ್ಲ. "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಏಧೇತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆತಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗ ಏಧ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಧ್+ಅ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಾಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇಯ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇ+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ+ಏ+ತಾಮ್=ಏಧೇತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಎಂಬುದು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧೇತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಏಧನ್ತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಮತ್ತು 'ಝ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧ್+ಅ+ಝ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಅನ್ತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಮತ್ತು 'ಅನ್ತ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅನ್ತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ಎಂದರೆ 'ಅನ್ತ' ದಲ್ಲಿನ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರೋಣದರಿಂದ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧನ್ತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸೇ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 510.ಥಾಸಃ ಸೇ (3.4.80)

ವೃತ್ತಿಃ–ಟಿತೋ ಲಸ್ಯ ಥಾಸಃ ಸೇ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧಸೇ। ಏಧೇಥೇ। ಏಧಧ್ವೇ। "(274) ಅತೋ ಗುಣೇ"। ಏಧೇ। ಏಧಾವಹೇ। ಏಧಾಮಹೇ।

ಅ. ವೃ – "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಲಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಟಿತ್' ಆದ 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಥಾಸ್' ಗೆ 'ಸೇ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಸೇ – ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ

ಲಾದೇಶವಾದ 'ಥಾಸ್' ಬಂದು ಏಧ್+ಥಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧ್+ಅ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಾಸ್' ಗೆ 'ಸೇ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏಧಸೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಥೇ–ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಆಥಾಮ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಏಧ್+ಅ+ಆಥಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು, "ಆತೋ ಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಥಾಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ, ಏಧ್+ಅ+ಇ+ಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ್+ಏ+ಥಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧೇಥೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಧ್ವೇ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಶಪ್(ಅ) ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಾಗೂ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಧ್ವಮ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಏಧ್+ಅ+ ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಧ್ವಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅಮ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಧ್ವೇ=ಏಧಧ್ವೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇ–ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಇ(ಇಟ್)' ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಏಧ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರವು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಏ=ಏಧೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾವಹೇ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ವಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ವಹಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ವಹೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಏಧಾವಹೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಏಧಾಮಹೇ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಮಹಿಙ್(ಮಹಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಟಿ' ಗೆ 'ಏತ್ವ' ಮತ್ತು 'ಮ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಏಧಾಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧತೇ, ಏಧೇತೇ, ಏಧನ್ತೇ। ಏಧಸೇ, ಏಧೇಥೇ, ಏಧಧ್ವೇ। ಏಧೇ, ಏಧಾವಹೇ, ಏಧಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ).

(ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೫೧೧. ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ (3.1.36)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇಜಾದಿಃ ೦ಯಃ ಧಾತುಃ ಗುರುಮಾನ್ ಋಚ್ಛತ್ಯನ್ಯಃ ತತಃ ಆಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ।

ಪ. ಛೇ. - ಇಜಾದೇಃ, ಚ, ಗುರುಮತಃ, ಅನೃಚ್ಛಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾ ಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಆಮಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಧಾತೋಃ", "ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ", "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಋಚ್ಛ' ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ, ಇಜಾದಿಯಾದ, ಗುರುವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ- ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿಶೇಷಃ- 'ಅನೃಚ್ಛಃ' ಎಂದರೆ 'ಋಚ್ಛ' ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಋಚ್ಛ' ಎಂಬುದು ಇಜಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ 'ಋ' ಎಂಬುದು 'ಇಚ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು 'ಇಜಾದಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಗುರು' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. 'ದೀರ್ಘವರ್ಣ'ಕ್ಕೂ ಗುರು ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. 'ಋಚ್ಛ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರವಿರೋಣದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುರು' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಗುರುಮಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಋಚ್ಛ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬಾರದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಅನೃಚ್ಛಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಆತ್ಮನೇ ಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - ೫೧೨.ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್ ಕೃಞೋಽನುಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ (1.3.63)

ವೃತ್ತಿಃ-ಆಮ್-ಪ್ರತ್ಯ೦ಯಃ ೦ಯಸ್ಮಾತ್ ಇತಿ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ। ಆಮ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ತುಲ್ಯಮ್ ಅನುಪ್ರ೦ಯುಜ್ಯಮಾನಾತ್ ಕೃಞಃಅಪಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್।

ಪ. ಛೇ. - ಆಮ್, ಪ್ರತ್ಯ೦ಯವತ್, ಕೃಞಃ, ಅನುಪ್ರ೦ಯೋಗಸ್ಯ।

ಅ. ವ್ಯ. - "ಅನುದಾತ್ತ ಜಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಉಳ್ಳ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರವೂ 'ಆತ್ಮನೇಪದವೇ' ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷಃ– '**ವತ್**' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಇವ' ಅಥವಾ 'ಸಮಾನ' ಅಥವಾ 'ತುಲ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ'ಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಮ್‌ಪ್ರಕೃತಿಕಾ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಕೃಞ್' ಧಾತು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ, ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಮತ್ತು ಉಭಯಪದಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಏಧ್' ಧಾತುವು ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಯಾಕೆ ಆಗಬಾರದೆಂದರೆ ಅದು ಉಭಯಪದಿ ಆಗಿದ್ದರೂ 'ಏಧ್' ಧಾತುವು ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಭೂ' ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುಗಳು ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಗಳು. ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವಧಾತುವು ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅದೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವಿರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳಿದ್ದರೂ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಾರದು. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಧಾತುವು ಯಾವ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವದೋ ಅದೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಧಾತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಕೃ' 'ಭೂ' 'ಅಸ್' ಧಾತುಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ)

(ಏಶ್-ಇರೇಚ್ ಗಳನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 513.ಲಿಟಸ್ತಝ0ಯೋರೇಶಿರೇಚ್ (3.4.81)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಡಾದೇಶಯೋಃ ತ–ಝ0ಯೋಃ ಏಶ್–ಇರೇಚ್ ಏತೌ ಸ್ತಃ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಲಿಟಃ, ತ–ಝ0ಯೋಃ, ಏಶ್–ಇರೇಚ್।

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ತ' ಮತ್ತು 'ಝ'ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಏಶ್' ಮತ್ತು 'ಇರೇಚ್' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋನೃಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರವು ಇಜಾದಿಯಾಗಿದೆ, ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್'ನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್(ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ) ಇರುತ್ತದೆ. "ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್ ಕೃಞೋಽನುಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ಕೃ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ಕೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಯಣ್ ಸಂಧಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ಕೃಕೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮೊದಲನೇ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಉರಣ್‌ರಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಅರ್' ಆಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಧಾಮ್+ಕರ್+ಕೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹಲಾದಿ ಶೇಷಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ಥವಾದ 'ಕರ್' ಎಂಬ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ವ್ಯಞ್ಜನ ಮತ್ತು 'ಅ' (ರೇಫಸಹಿತವಾಗಿ) ಕಾರ ಇವು ಉಳಿದು ಏಧಾಮ್+ಕ+ಕೃ+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಮ್+ಚಕೃ(ಕ್‌ಋ)+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಏಧಾಮ್' ಎಂಬುದು ಮಾನ್ತವಾಗಿಯೂ ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಧಾತುವಾಗಿಯೂ ಇರೋಣದರಿಂದ ಇದು ಕೃದನ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಕೃನ್ಮೇಜನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅವ್ಯಯ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್ಸುಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲೋಪವಾಗಿ "ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮ್ ಅನನ್ಯವತ್" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಏಧಾಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ(ಂ) ಬಂದು ಆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ (ಞ್) ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರವು "ಲಿಟ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತು ಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಗೆ ಕಿತ್ವ ಬಂದು "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ(ರ್)ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಏಧಾಞ್+ಚಕ್+ರ್+ಏ=ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಏಧಾಞ್+ಚಕ್+ರ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಆತಾಮ್' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾದಾಗ, ಆತಾಮ್ ನಲ್ಲಿಯ 'ಆಮ್'ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಮ್ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಞ್+ಚಕ್+ರ್+ಆತ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಡೆದು ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಏಧಾಞ್+ಚಕೃ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅನುಪ್ರಯೋಗ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಝ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಞ್+ಚಕೃ+ಝ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್'ಗೆ 'ಇರೇ (ಇರೇಶ್)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಏಧಾಞ್ ಚಕ್+ರ್+ಇರೇ= ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಥಾಸಃ ಸೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಾಸ್' ಗೆ 'ಸೇ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಸೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ 'ಕೃ' ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ 'ಕೃ' ಧಾತುವು ಇದ್ದಾಗ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಆಥಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಆಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಮ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಆಥೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫವು(ರ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕ್+ ರ್+ಆಥೇ=ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಢತ್ವವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 514.ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ ಲುಙ್ ಲಿಟಾಂ ಧೋಽಙ್ಗಾತ್ (8.3.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಣನ್ತಾತ್ ಅಙ್ಗಾತ್ ಪರೇಷಾಂ ಷೀಧ್ವಂ ಲುಙ್ ಲಿಟಾಂ ಧಸ್ಯ ಢಃ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ। ಏಧಾಂಬಭೂವ। ಏಧಾಮಾಸ। ಏಧಿತಾ। ಏಧಿತಾರೌ। ಏಧಿತಾರಃ। ಏಧಿತಾಸೇ। ಏಧಿತಾಸಾಥೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಇಣಃ, ಷೀಧ್ವಂ–ಲುಙ್–ಲಿಟಾಂ, ಧಃ, ಅಙ್ಗಾತ್।

ಅ. ವೃ. – "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣವನ್ನು ಅನ್ತ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅಂಗದ ನಂತರ ಷೀಧ್ವಂ, ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್(ಮಹಾಪ್ರಾಣ)' ಕಾರವು "ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ 'ಕೃ' ಧಾತುವು ಇದ್ದಾಗ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಧ್ವಮ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಧ್ವ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್ವಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧಞ್ಚಕೃ+ಢ್ವಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅಮ್' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ ವರೆಗೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವಹಿ' 'ಮಹಿಙ್(ಮಹಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರವು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ 'ಲಟ್' ನ ರೂಪಗಳು

ರೂಪಗಳು: ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ। ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಏಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ।}

(ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಟ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ)

ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ– 'ಏಧಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪದನಂತರ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಏಧಾಮ್+ಭೂ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಭೂ ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಮ್+ಬಭೂವ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಮತ್ತು "ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ 'ಮ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ಏಧಾಮ್ ಬಭೂವ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಏಧ್' ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಭಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಪದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದ್ದು ಅನುಪ್ರಯೋಗವೂ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ, ಎರಡೂ ಪದಗಳಲ್ಲೂ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು.

'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳು– ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳೇ, ಕಾರಣ ಅದು ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈ ಪದ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವ, ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವತುಃ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವುಃ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವಿಥ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವಥುಃ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವಿವ। ಏಧಾಮ್‌ಬಭೂವಿಮ।

(ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ)

ಉದಾ–ಏಧಾಮಾಸ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಮಾಡಿದಾಗ, ಏಧ್+ಅಸ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ನಂತರ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು "ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ಅ– ಕಾರಗಳಿಗೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಏಧ್+ಆಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ಜೊತೆಗೆ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿದಾಗ ಏಧಾಮ್+ಆಸ್+ಅ ಇವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಾಮಾಸ್+ಅ=ಏಧಾಮಾಸ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಧಾಮಾಸ+ಅತುಸ್, ಮತ್ತು **ಏಧಾಮಾಸ+ಉಸ್=ಏಧಾಮಾಸತುಸ್** ಮತ್ತು ಏಧಾಮಸುಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಏಧಾಮಾಸತುಃ ಮತ್ತು ಏಧಾಮಾಸುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮುಂದಿನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ **ವಲಾದಿ** ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇಡಾಗಮವು ಆದ್ಯವಯಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: **ಏಧಾಮಾಸ, ಏಧಾಮಾಸತುಃ, ಏಧಾಮಾಸುಃ।** ಏಧಾಮಾಸಿಥ, ಏಧಾಮಾಸಥುಃ, ಏಧಾಮಾಸ। ಏಧಾಮಾಸ, ಏಧಾಮಾಸಿವ, ಏಧಾಮಾಸಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ–ಏಧಿತಾ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಏಧ್+ಲುಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಲುಟ್' ಗೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಯತಾಸೀಲ್ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ತಾಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಏಧ್+ಇತಾಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಏಧಿತಾಸ್+ಆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಏಧಿತಾಸ್ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಸ್' ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ'ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧಿತ್+ಆ=ಏಧಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳಾದ ಏಧಿತಾರೌ, ಏಧಿತಾರಃ, ಏಧಿತಾಸೇ, ಏಧಿತಾಸಾಥೇ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸ್- ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 515.ಧಿ ಚ (8.2.25)

ವೃತ್ತಿಃ-ಧಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ಏಧಿತಾಧ್ವೇ।

ಅ. ವ್ಯ.- ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಧ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಏಧಿತಾಧ್ವೇ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಧ್ವಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಏಧ್+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಾಸ್' ಬಂದು ಏಧ್+ತಾಸ್+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಈ 'ಲ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು , ಏಧ್+ಇತಾಸ್+ಧ್ವಮ್=ಏಧಿತಾಸ್+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧಿತಾ+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಧ್ವಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅಮ್' ಗೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಆ 'ಟಿ' ಗೆ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ಏಧಿತಾಧ್ವೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 516.ಹ ಏತಿ (7.4.52)

ವೃತ್ತಿಃ-ತಾಸ್-ಅಸ್ತ್ಯೋಃ ಸಸ್ಯ ಹಃ ಸ್ಯಾತ್ ಏತಿ ಪರೇ । ಏಧಿತಾಹೇ। ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ। ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ। ಏಧಿಷ್ಯತೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇತೇ। ಏಧಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಏಧಿಷ್ಯಸೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇಥೇ। ಏಧಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇ। ಏಧಿಷ್ಯಾವಹೇ। ಏಧಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಪ. ಛೇ.- ಹಃ, ಏತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- " ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಸಃಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರದಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಹ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಏಧಿತಾಹೇ- ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಯತಾಸೀಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ತಾಸ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ತಾಸ್' ಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಇತಾಸ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು ಏಧಿತಾಸ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧಿತಾಹ್+ಏ=ಏದಿತಾಹೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ, ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಆದೇಶಗಳಾದ 'ವಹಿ' ಮತ್ತು 'ಮಹಿಙ್(ಮಹಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಾಗೆಯೇ 'ತಾಸ್' ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಏಧ್+ಇತಾಸ್+ವಹಿ=ಏಧಿತಾಸ್ವಹಿ ಮತ್ತು ಏಧ್+ಇತಾಸ್+ಮಹಿ=ಏಧಿತಾಸ್ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ, ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿಧ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧಿತಾ, ಏಧಿತಾರೌ, ಏಧಿತಾರಃ। ಏಧಿತಾಸೇ, ಏಧಿತಾಸಾಥೇ, ಏಧಿತಾಧ್ವೇ। ಏಧಿತಾಹೇ, ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ, ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಏಧಿಷ್ಯತೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇತೇ। ಏಧಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಏಧಿಷ್ಯಸೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇಥೇ। ಏಧಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಏಧಿಷ್ಯೇ। ಏಧಿಷ್ಯಾವಹೇ। ಏಧಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ವಿಶೇಷ: ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ತಾಸ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

(ಆಮ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 517.ಆಮೇತಃ (3.4.90)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಟಃ ಏಕಾರಸ್ಯ ಆಮ್ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧತಾಮ್। ಏಧೇತಾಮ್।ಏಧನ್ತಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಆಮ್, ಏತಃ॥

ಅ. ವೃ.– "ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು ಏಧತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಏಧತ್+ಆಮ್=ಏಧತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಆತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆತೋಙಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಾಮ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇಯ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇ+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ್+ಏ+ತಾಮ್= ಏಧೇತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಎಂಬುದು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು, ಏಧೇತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವೇ ಬಂದು ಏಧೇತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧನ್ತಾಮ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಝ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಝ್+ ಅ) ನಲ್ಲಿಯ 'ಝ್' ಮಾತ್ರ ಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅನ್ತ (ಅನ್ತ್+ಅ) ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಅನ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಎರಡು 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು, ಏಧ್+ಅನ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧನ್ತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ತೇ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧನ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವ್ ಕಾರ ಮತ್ತು ಅಮ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 518. ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ (3.4.91)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸ–ವಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಲೋಟ್ ಏತಃ ಕ್ರಮಾತ್ ವ–ಆಮೌ ಸ್ತಃ। ಏಧಸ್ವ ಏಧೇಥಾಮ್। ಏಧಧ್ವಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆಮೇತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸ್' ಮತ್ತು 'ವ್' ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಏ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವ' ಮತ್ತು 'ಅಮ್' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಏಧಸ್ವ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಥಾಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಥಾಸಃ ಸೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಾಸ್'

ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸೇ' ಆದೇಶ ಬಂದನಂತರ 'ಸೇ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಸ್+ವ=ಏಧಸ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಥಾಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಥಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಆಥಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆತೋಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಥಾವನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯನ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ಇಯ್+ಥಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಇ+ಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ್+ಏ+ಥಾಮ್=ಏಧೇಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ , ಕೊನೆಯ 'ಆಮ್' ಇದು 'ಟಿ' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧೇಥೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ 'ಥೇ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆಮೇತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ 'ಆಮ್' ಆದೇಶವೇ ಬಂದು ಏಧೇಥಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಧ್ವಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್ವಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಧ್ವಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅಮ್' 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಧ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ 'ವ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸವಾಭ್ಯಾಮ್ ವಾಮೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಧ್+ಅ+ಧ್ವಮ್=ಏಧಧ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಐ ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 519.ಏತ ಐ (3.4.93)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲೋಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಏತಃ ಐ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧೈ। ಏಧಾವಹೈ। ಏಧಾಮಹೈ। "(197) ಆಟಶ್ಚ"। ಏಧತ। ಏಧೇತಾಮ್। ಏಧನ್ತ। ಏಧಥಾಃ। ಏಧೇಥಾಮ್। ಏಧಧ್ವಮ್। ಏಧೇ। ಏಧಾವಹಿ। ಏಧಾಮಹಿ।

ಪ.ಛೇ – ಏತಃ, ಐ।

ಅ. ವೃ.– "ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೂ "ಆಡುತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ತಮಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಏಧೈ– ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಏಧ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಟಿ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ಏಧ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವಾಗಿರೋಣದ್ದರಿಂದ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಐ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಆಟ್' ಎಂಬುದು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ+ಆ+ಐ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರ 'ಐ' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಐ=ಏಧೈ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಾವಹೈ, ಏಧಾಮಹೈ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಹಿ' ಮತ್ತು 'ಮಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ವಹಿ, ಮತ್ತು ಏಧ್+ಅ+ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಹಾಗೆಯೇ ವಹಿ , ಮಹಿ ಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರ (ಟಿ) ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಏಧ್+ಆ+ವಹೇ ಮತ್ತು ಏಧ್+ಆ+ಮಹೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಐ' ಕಾರ ಬಂದು ಏಧಾವಹೈ ಮತ್ತು ಏಧಾಮಹೈ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧತಾಮ್, ಏಧೇತಾಮ್, ಏಧನ್ತಾಮ್। ಏಧಸ್ವ, ಏಧೇಥಾಮ್, ಏಧಧ್ವಮ್। ಏಧೈ, ಏಧಾವಹೈ, ಏಧಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಉದಾ– ಐಧತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಶ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಙ್-ಲುಙ್-ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯಾವವಾಗಿ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಆ+ಏಧ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' 'ಏ' ಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಐಧ್+ಅ+ತ=ಐಧತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧೇತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಆತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆತೋಙಿತಃ"

ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಾಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧ+ಇ+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಙ್–ಲುಙ್–ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಏಧ+ಇ+ತಾಮ್=ಐಧೇತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧನ್ತ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝ್(ಝ್+ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಧ್+ಝ್ (ಝ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ ಮಾತ್ರ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಐಧ+ಅನ್ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋಗುಣೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಐಧನ್ತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧಥಾಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಧ್+ಥಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಐಧಥಾಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಐಧಥಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧೇಥಾಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಇಥಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಐಧ+ಇಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು ಐಧೇಥಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧಧ್ವಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಧ್ವಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಐಧ+ಧ್ವಮ್=ಐಧಧ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧೇ, ಐಧಾವಹಿ, ಐಧಾಮಹಿ– ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಇ' 'ವಹಿ' ಮಹಿ(ಮಹಿಙ್) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಐಧೇ ಎಂದೂ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ವ್' ಕಾರ 'ಮ್' ಕಾರಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಐಧಾವಹಿ, ಐಧಾಮಹಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಐಧತ, ಐಧೇತಾಮ್, ಐಧನ್ತ। ಐಧಥಾಃ, ಐಧೇತಾಮ್, ಐಧಧ್ವಮ್। ಐಧೇ, ಐಧಾವಹಿ, ಐಧಾಮಹಿ।

(ಸೀಯುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 520.ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್ (3.4.102)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಲೋಪಃ। ಏಧೇತ। ಏಧೇಯಾತಾಮ್। (ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಲೋಪವು

"ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ).

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸೀಯ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಟಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇತ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)'ಆಗಮ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೀಯ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಈ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ'ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧೇತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಯಾತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಆತಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧೇಯ್+ಆತಾಮ್=ಏಧೇಯಾತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಝ' ಗೆ ರನ್-ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 521.ಝಸ್ಯ ರನ್ (3.4.105)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಙೋ ಝಸ್ಯ ರನ್ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧೇರನ್। ಏಧೇಥಾಃ। ಏಧೇಯಾಥಾಮ್। ಏಧೇಧ್ವಮ್।

ಅ.ವೃ–"ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರನ್' ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇರನ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ಗೆ 'ಝ' ಆದೇಶ ಬಂದು, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಝ' ಗೆ 'ರನ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಏಧ್+ಅ+ರನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರ 'ಯ್' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧೇರನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಥಾಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನನಂತರ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಥಾಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರ 'ಯ್' ಕಾರಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧ್+ಅ+ಈ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಕೊನೆಯ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಏಧೇಥಾಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಯಾಥಾಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಆಥಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ಆಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ಆಥಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ+ಏಯ್+ಆಥಾಮ್=ಏಧೇಯಾಥಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ – ಏಧೇಧ್ವಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಧ್ವಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಏಧ್+ಅ+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದು, ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ಧ್ವಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧ+ಏಯ್+ಧ್ವಮ್ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧೇಧ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅತ್(ಹ್ರಸ್ವ ಅ–ಕಾರ) ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 522.ಇಟೋಽತ್ (3.4.106)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಿಙಾದೇಶಸ್ಯ ಇಟಃ ಅತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧೇಯ। ಏಧೇವಹಿ। ಏಧೇಮಹಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಇಟಃ, ಅತ್।

ಅ. ವೃ.– "ಲಿಙಃಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಇಟ್' ಗೆ 'ಅತ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧೇಯ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಏಧ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ನಂತರ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧ್+ಅ+ಸೀಯ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಅ+ಈಯ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಅ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಏಧೇಯ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಏಧೇವಹಿ, ಏಧೇಮಹಿ - ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏಧ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ವಹಿ, ಮಹಿಙ್(ಮಹಿ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಧ್+ವಹಿ ಮತ್ತು ಏಧ್+ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಹಾಗೂ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)'ಆಗಮ ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಧ್+ಅ+ಸೀಯ್+ವಹಿ, ಮತ್ತು ಏಧ್+ಅ+ಸೀಯ್+ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸ್' 'ಯ್' ಗಳು ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧ್+ಅ+ಈ+ವಹಿ, ಮತ್ತು ಏಧ್+ಅ+ಈ+ಮಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅ' ಕಾರ ' ಈ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏಧೇವಹಿ ಮತ್ತು ಏಧೇಮಹಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧೇತ, ಏಧೇಯಾತಾಮ್, ಏಧೇರನ್। ಏಧೇಥಾಃ, ಏಧೇಯಾಥಾಮ್, ಏಧೇಧ್ವಮ್। ಏಧೇಯ, ಏಧೇವಹಿ, ಏಧೇಮಹಿ।

(ಸುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 523.ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ (3.4.107)

ವೃತ್ತಿಃ-ಲಿಙಃ ತಿಥೋಃ ಸುಟ್। ಯಲೋಪಃ। ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾತ್ ಸಲೋಪೋ ನ। ಏಧಿಷೀಷ್ಟ ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ಏಧಿಷೀರನ್। ಏಧಿಷೀಷ್ಠಾಃ ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ಏಧಿಷೀಢ್ವಮ್। ಏಧಿಷೀಯ। ಏಧಿಷೀವಹಿ। ಏಧಿಷೀಮಹಿ। ಐಧಿಷ್ಟ ಐಧಿಷಾತಾಮ್।

ಅ. ವೃ.- "ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ತ' ಮತ್ತು 'ಥ' ಆದೇಶಗಳಿಗೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ- ಏಧಿಷೀಷ್ಟ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ "ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಏಧ್+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೀಯ್' ಗೆ

ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಏಧ್+ಇ+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)'

ಆಗಮ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಏಧ್+ಇ+ಸೀಯ್+ಸ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದು ಏಧ್+ಇ+ಸೀ+ಸ್ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸೀ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬಂದು ನಂತರ 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ(ಟ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಏಧ್+ಇ+ಷೀ+ಷ್ಟ=ಏಧಿಷೀಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏಧಿಷೀ ವರೆಗೂ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಮತ್ತು 'ತ' 'ಥ' ಗಳಿಗೆ 'ಟುತ್ವ' ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರಾದೇಶ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬಂದು ಏಧಿಷೀಢ್ವಮ್, ವರೆಗೂ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಏಧಿಷೀರನ್। ಏಧಿಷೀಷ್ಠಾಃ। ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ಏಧಿಷೀಢ್ವಮ್।

ಉದಾ – ಏಧಿಷೀಯ। ಏಧಿಷೀವಹಿ। ಏಧಿಷೀಮಹಿ। ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ 'ಏಧಿಷೀ' ವರೆಗೂ ರೂಪಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ 'ಈಯ್', 'ಈವಹಿ', 'ಈಮಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಏಧಿಷೀಯ। ಏಧಿಷೀವಹಿ। ಏಧಿಷೀಮಹಿ। ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಐಧಿಷ್ಟ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಐಧ್+ಇ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, ನಂತರ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ(ಟ್) ಬಂದು ಐಧಿಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧಿಷಾತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆತಾಮ್' ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಏಧ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಐಧಿಷಾತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

('ಝ್' ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 524.ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ (7.1.5)

ವೃತ್ತಿಃ– ಅನಕಾರಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು ಝಸ್ಯ ಅತ್ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಐಧಿಷತ। ಐಧಿಷ್ಠಾಃ। ಐಧಿಷಾಥಾಮ್। ಐಧಿಢ್ವಮ್। ಐಧಿಷಿ। ಐಧಿಷ್ವಹಿ। ಐಧಿಷ್ಮಹಿ। ಐಧಿಷ್ಯತ। ಐಧಿಷ್ಯೇತಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯನ್ತ। ಐಧಿಷ್ಯಥಾಃ। ಐಧಿಷ್ಯೇಥಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಐಧಿಷ್ಯೇ। ಐಧಿಷ್ಯಾವಹಿ। ಐಧಿಷ್ಯಾಮಹಿ। ಕಮು ಕಾಂತೌ।2।

ಪ. ಛೇ. – ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು, ಅನ್ತಃ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐಧಿಷತ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಝ್(ಝ್+ಅ)' ಬಂದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಏಧ್+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ವಲಾದಿಯಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಏಧ್+ಇಸ್+ಅತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಆ' ಕಾರ 'ಏ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ(ಷ)' ಬಂದು ಐಧಿಷತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಆಟ್'(ಆ) ಆಗಮ 'ಚ್ಲಿ' ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್) ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ, 'ಆ' ಕಾರ 'ಏ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು 'ಸ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ) ಗಳು ಆಗಿ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಐಧಿಷ್ಟ ಐಧಿಷಾತಾಮ್, ಐಧಿಷತ। ಐಧಿಷ್ಠಾಃ, ಐಧಿಷಾಥಾಮ್, ಐಧಿಢ್ವಮ್। ಐಧಿಷಿ, ಐಧಿಷ್ವಹಿ, ಐಧಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್:

ಉದಾ: ಐಧಿಷ್ಯತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಏಧ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್'(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಏಧ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆ+ಏಧ್=ಐಧ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಐಧ್+ಇ+ಸ್ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ(ಷ್)' ಬಂದು ಐಧಿಷ್ಯತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರೂಪಗಳು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಐಧಿಷ್ಯತ। ಐಧಿಷ್ಯೇತಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯನ್ತ। ಐಧಿಷ್ಯಥಾಃ। ಐಧಿಷ್ಯೇಥಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಐಧಿಷ್ಯೇ। ಐಧಿಷ್ಯಾವಹಿ। ಐಧಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 2. ಕಮು ಕಾಂತೌ (ಇಚ್ಛಿಸುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ಉ' ಕಾರ 'ಇತ್' ಆದ್ದರಿಂದ **'ಕಮ್'** ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಣಿಜ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. "ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಣಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 525.ಕಮೇರ್ಣಿಙ್ (3.1.30)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸ್ವಾರ್ಥೇ, ಙಿತ್ವಾತ್ ತಙ್। ಕಾಮಯತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಕಮೇಃ, ಣಿಙ್।

ಅರ್ಥ– 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಣಿಜ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಕಾಮಯತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಣಿಜ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, ಕಮ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ ಉಪಧಾ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಕಾಮ್+ಇ=ಕಾಮಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗನ್ತಾಂಗವಾದ 'ಕಾಮಿ' ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಕಾಮೇ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಮ್+ಅಯ್+ಅತ=ಕಾಮಯತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಅತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೆ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಕಾಮಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯತೇ, ಕಾಮಯೇತೇ, ಕಾಮಯನ್ತೇ। ಕಾಮಯಸೇ, ಕಾಮಯೇಥೇ, ಕಾಮಯಧ್ವೇ। ಕಾಮಯೇ, ಕಾಮಯಾವಹೇ, ಕಾಮಯಾಮಹೇ।

ವಿಶೇಷ: "ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಭವನ್ತಿ" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವಾರ್ಥವೂನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೇವಲ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಣಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದರ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: (ಅಯ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 526.ಅಯಾಮನ್ತಾಲ್ವಾಯ್ಯೇತ್ನ್ವಿಷ್ಣುಷು (6.4.55)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆಮ್–ಅಂತ–ಆಲು–ಆಯ್ಯ–ಇತ್ನು–ಇಷ್ಣು ಏಷು ಣೇಃ ಅಯ್–ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ। "(495)" "ಆಯಾದಯ" ಇತಿ ಣಿಙ್ ವಾ । ಚಕಮೇ। ಚಕಮಾತೇ। ಚಕಮಿರೇ। ಚಕಮಿಷೇ। ಚಕಮಾಥೇ। ಚಕಮಿಧ್ವೇ। ಚಕಮೇ। ಚಕಮಿವಹೇ।

ಚಕಮಿಮಹೇ। ಕಾಮಯಿತಾ, ಕಮಿತಾ। ಕಾಮಯಿತಾಸೇ। ಕಾಮಯಿಷ್ಯತೇ, ಕಮಿಷ್ಯತೇ। ಕಾಮಯಿತಾಮ್। ಅಕಾಮಯಿತ। ಕಾಮಯೇತ। ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಟ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಯ್, ಆಮ್, ಅನ್ತ, ಆಲು, ಆಯ್ಯ, ಇತ್ನು, ಇಷ್ಣುಷು।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆಮ್–ಅಂತ–ಆಲು–ಆಯ್ಯ–ಇತ್ನು ಮತ್ತು ಇಷ್ಣು ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಣಿ' ಗೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಮ್ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್:

ಉದಾ– ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು "ಆಯಾದಯಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಬಲದಿಂದ "ಕಮೇರ್ಣಿಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಙ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಕಮ್' ನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಕಾಮ್+ಇ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಮಿ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯೋ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಆಮ್' ಬಂದು "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದು "ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿ ಕಾಮಿ+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದು ಉಭಯಪದವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ, ಆಮ್

ಪ್ರತ್ಯಯವತ್–ಕೃಞೋಽನುಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕಾಮಿ+ಆಮ್+ಕೃ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕಾಮಿ' ಎಂಬ ಇಗನ್ತಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಮ್+ಅಯ್+ಆಮ್+ಕೃ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು 'ಋ' ಗೆ 'ಅರ್' ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಹಾಗು ಚುತ್ವಗಳು ಬಂದು, ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಗೆ 'ಏಶ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್+ರ್+ಏ ಎಂದಾಗಿ ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ। ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕೃಷೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ। ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ।

'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್

ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವ, ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವತುಃ, ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವುಃ। ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವಿಥ, ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವಥುಃ,

ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವ। ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವ, ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವಿವ, ಕಾಮಯಾಂಬಭೂವಿಮ।

'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್

ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಾಮಾಸ, ಕಾಮಯಾಮಾಸತುಃ, ಕಾಮಯಾಮಾಸುಃ। ಕಾಮಯಾಮಾಸಿಥ, ಕಾಮಯಾಮಾಸಥುಃ, ಕಾಮಯಾಮಾಸ। ಕಾಮಯಾಮಾಸ, ಕಾಮಯಾಮಾಸಿವ, ಕಾಮಯಾಮಾಸಿಮ।

ಲಿಟ್: 'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳು

ರೂಪಗಳು: ಚಕಮೇ। ಚಕಮಾತೇ। ಚಕಮಿರೇ। ಚಕಮಿಷೇ। ಚಕಮಾಥೇ। ಚಕಮಿಧ್ವೇ। ಚಕಮೇ। ಚಕಮಿವಹೇ। ಚಕಮಿಮಹೇ। 'ಣಿಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಲುಟ್:

'ಣಿಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲುಟ್' ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಿತಾ, ಕಾಮಯಿತಾರೌ, ಕಾಮಯಿತಾರಃ। ಕಾಮಯಿತಾಸೇ, ಕಾಮಯಿತಾಸಾಥೇ, ಕಾಮಯಿತಾಧ್ವೇ। ಕಾಮಯಿತಾಹೇ, ಕಾಮಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕಾಮಯಿತಾಸ್ಮಹೇ।

'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಕಮಿತಾ, ಕಮಿತಾರೌ, ಕಮಿತಾರಃ। ಕಮಿತಾಸೇ, ಕಮಿತಾಸಾಥೇ, ಕಮಿತಾಧ್ವೇ। ಕಮಿತಾಹೇ, ಕಮಿತಾಸ್ವಹೇ, ಕಮಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್:

'ಣಿಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಿಷ್ಯತೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಕಾಮಯಿಷ್ಯಸೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯೇಥೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಕಾಮಯಿಷ್ಯೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಕಾಮಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು: ಕಮಿಷ್ಯತೇ, ಕಮಿಷ್ಯೇತೇ, ಕಮಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಕಮಿಷ್ಯಸೇ, ಕಮಿಷ್ಯೇಥೇ, ಕಮಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಕಮಿಷ್ಯೇ, ಕಮಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಕಮಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಣಿಙ್(ಇ) ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಕಾಮಯತಾಮ್, ಕಾಮಯೇತಾಮ್, ಕಾಮಯನ್ತಾಮ್। ಕಾಮಯಸ್ವ, ಕಾಮಯೇಥಾಮ್, ಕಾಮಯಧ್ವಮ್। ಕಾಮಯೈ, ಕಾಮಯಾವಹೈ, ಕಾಮಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕಾಮಯತ, ಅಕಾಮಯೇತಾಮ್, ಅಕಾಮಯನ್ತ। ಅಕಾಮಯಥಾಃ, ಅಕಾಮಯೇಥಾಮ್, ಅಕಾಮಯಧ್ವಮ್। ಅಕಾಮಯೇ, ಅಕಾಮಯಾವಹಿ, ಅಕಾಮಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯೇತ, ಕಾಮಯೇತಾಮ್, ಕಾಮಯೇರನ್। ಕಾಮಯೇಥಾಃ, ಕಾಮಯೇಥಾಮ್, ಕಾಮಯೇಧ್ವಮ್। ಕಾಮಯೇಯ, ಕಾಮಯೇವಹಿ, ಕಾಮಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕಾಮಿ+ಇ+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕಾಮಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು, ಕಾಮೇ+ಇ+ಸೀ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಕಾಮಯ್+ಇ+ಸೀ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸೀ ಗೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕಾಮಯ್+ಇ+ಷೀ+ತ ಎಂದಾಗಿ, ಆಖ್ಯಾತ

ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು, ಕಾಮಯ್+ಇ+ಷೀ+ಸ್ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಷ್' ಕಾರ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ 'ಟ್' ಕಾರ ಬಂದು ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಢತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 527.ವಿಭಾಷೇಟಃ (8.3.79)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಣಃ ಪರೋ ಽಯಃ ಇಟ್, ತತಃ ಪರೇಷಾಂ ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ, ಧಸ್ಯ ವಾ ಢಃ। ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಕಮಿಷೀಷ್ಟ ಕಮಿಷೀಢ್ವಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ವಿಭಾಷಾ, ಇಟಃ।

ಅ.ವೃ.–"ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ ಲುಙ್ಲಿಟಾಮ್ ಧೋಽಙ್ಗಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಹಾಗೂ "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇಟ್' ನ ಪರದಲ್ಲಿ ಷೀಧ್ವಮ್, ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲಿಟ್ ಇವುಗಳ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಕಾಮಯೀಷೀಧ್ವಮ್, ಕಾಮಯೀಷೀಢ್ವಮ್– ಇದರಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಢತ್ವವು ಬಂದು ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

'ಣಿಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಟ, ಕಾಮಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀರನ್। ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕಾಮಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್/ ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಕಾಮಯಿಷೀಯ, ಕಾಮಯಿಷೀವಹಿ, ಕಾಮಯಿಷೀಮಹಿ।

'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಕಮಿಷೀಷ್ಟ, ಕಮಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕಮಿಷೀರನ್। ಕಮಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಕಮಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಕಮಿಷೀಢ್ವಮ್। ಕಮಿಷೀಯ, ಕಮಿಷೀವಹಿ, ಕಮಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: (ಚ್ಲಿ ಗೆ 'ಚಙ್' ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 528. ಣಿ–ಶ್ರಿ–ದ್ರು–ಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್ (3.1.48)

ವೃತ್ತಿಃ–ಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಶ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಚ್ಲೇಃ ಚಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಲುಙಿಪರೇ।

ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ–

ಅ. ವೃ– "ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಙಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಣಿ'ಯನ್ನು ಅಂತದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತು ಮತ್ತು ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಸ್ರು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಚಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. – ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಲುಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದನ್ತಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ನಿಯಮಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಣಿ' ಇದ್ದಾಗ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲ 'ಣಿ' ಯನ್ನು ಅಂತವಾಗಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇದ್ದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಚಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಣಿ–ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 529.ಣೇರನಿಟಿ (6.4.51)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಿಡಾದೌ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಪರೇ ಣೇಃ ಲೊಪಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಣೇಃ, ಅನಿಟಿ।

ಅ. ವೃ.– "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಅನಿಟ್' ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ('ಇಟ್' ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ) ಆರ್ಧಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಣಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಣಿ' ಎಂಬುದು ಅನುಬಂಧ ರಹಿತವಾದದ್ದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ಣಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಣಿಚ್' ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನುಬಂಧಸಹಿತವಾದ 'ಣಿ' ಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 530.ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ (7.4.1)

ವೃತ್ತಿಃ–ಚಙ್ ಪರೇ ಣೌ ೦ಯದಙ್ಗಂ ತಸ್ಯ ಉಪಧಾ೦ಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಣೌ, ಚಙಿ, ಉಪಧಾ೦ಯಾಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ।

ಅ. ವೃ – "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– 'ಚಙ್' ಪರಕವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: 'ಚಙ್' ಪರಕ 'ಣಿ' ಎಂದರೆ ಮೊದಲು 'ಣಿ' ನಂತರ 'ಚಙ್' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಂದರೆ 'ಚಙ್' ನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ 'ಣಿ' ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ 'ಣಿ' ಯು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. (ಮೊದಲು ಅಂಗ, ನಂತರ 'ಣಿ' ತದನಂತರ 'ಚಙ್' ಹೀಗೆ ಇದ್ದಾಗ,

ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ).

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 531.ಚಙಿ (6.1.11)

ವೃತ್ತಿಃ-ಚಙಿ ಪರೇ ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಧಾತ್ವವಯವಸ್ಯ ಏಕಾಚಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ ಅಜಾದೇಃ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ.– "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಮತ್ತು 'ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಮತ್ತು "ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– 'ಚಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ(ಅನಭ್ಯಾಸ) ಅಂತಹ ಧಾತ್ವವಯವದ ಪ್ರಥಮ 'ಏಕಾಚ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿಯೋ, ಅಥವಾ 'ಅನೇಕಾಚ್' ಆಗಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ದ್ವಿತೀಯ 'ಏಕಾಚ್' ಭಾಗಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಸನ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 532.ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇನಗ್ಲೋಪೇ (7.4.93)

ವೃತ್ತಿಃ-ಚಙ್-ಪರೇ ಣೌ ಯದಙ್ಗಂ ತಸ್ಯ ಯಃ ಅಭ್ಯಾಸಃ ಲಘುಪರಃ ತಸ್ಯ ಸನಿ ಇವ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ಅನಗ್ಲೋಪೇಸತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಸನ್ವತ್, ಲಘುನಿ, ಚಙ್, ಪರೇ, ಅನಗ್ಲೋಪೇ।

ಅರ್ಥ– 'ಚಙ್' ಪರಕವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವುದು ಅಂಗವಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಅದರ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ಲಘು' ವರ್ಣವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ, 'ಸನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವೇ(ಸನ್ವದ್ಭಾವದ ಕಾರ್ಯ) ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಣಿ' ನಿಮಿತ್ತವಾದ 'ಅಕ್(ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ)' ಲೋಪವು ಆಗಿರಬಾರದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಚಙ್ ಪರೇ ಣೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಣಿ' ಯು "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ'ದಿಂದ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ– ಅಚಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಚಙ್ ಪರಕವಾದ 'ಣಿ' ಇದೆ. ಅದರ ಅಂಗ 'ಚಕಮ್' ಎಂಬುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದರೆ 'ಚ' ಇದು ಲಘುಪರಕವಾಗಿದೆ. (ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕ' ಕಾರವು ಲಘ್ವಕ್ಷರವಾದ 'ಅ' ಕಾರದ ಜೊತೆಗೆ ಕೂಡಿರೋಣದರಿಂದ ಅದು 'ಲಘು' ಎಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ). ಇಲ್ಲಿ 'ಣಿ' ಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ಅಕ್(ಅ,ಇ,ಉ,ಋ,ಲೃ)'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಸನ್ವಧ್ಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಇತ್ವ' ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಅಚೀಕಮತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ.

['ಸಿದ್ಧಾನ್ತಕೌಮುದೀ' ಯಲ್ಲಿ ಈಸೂತ್ರದ ಬಗ್ಗೆ ಈಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಇದು ಭಾಷ್ಯ ಸಮ್ಮತವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ].

ವಿವರಣೆ: 'ಚಙ್ ಪರಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಚಙ್ ಪರಃ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಚಙ್ ಪರೇ ಣೌ' ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚಙ್ ಪರಕವಾದ ಣಿ' ಮತ್ತು 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಅನುವೃತ್ತಿಯು ಎರಡು ಸಲ ಆಗುತ್ತದೆ. 1. 'ಚಙ್ ಪರೇ ಣೌ ಯತ್ ಲಘು ತಸ್ಮಿನ್ ಪರತಃ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಅನ್ವಯ. 2. 'ಣೌ ಪರತಃ ಯಃ ಅಗ್ಲೋಪಃ ತಸ್ಯ ಅಭಾವೇ ಸತಿ' ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ರೀತಿಯ ಅನ್ವಯ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದದ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದಾಗ, ಇದು 'ಚಙ್ ಪರೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥ ಏನೆಂದರೆ 'ಅಂಗಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಚಙ್ ಪರಕೇ ವರ್ಣೇ ಪರೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚಙ್' ಪರಕ ವರ್ಣವೆಂದರೆ 'ಣಿ' ಎಂದರ್ಥ. 2. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬುದನ್ನೂ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದರಜೊತೆಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದರ ಆವೃತ್ತಿಯಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅಂಗ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಯಾವ 'ಚಙ್ ಪರಕವಾದ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಲಘುವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಾವರೀತಿಯ ಸನ್ವದ್ಭಾವವೆಂದರೆ, ಪರದಲ್ಲಿ ಲಘುವರ್ಣವಿದ್ದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗದ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಸನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೋ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಣಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಅಕ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣದ ಲೋಪವು ಆಗಿರಬಾರದು.

(ಇತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 533.ಸನ್ಯತಃ (7.4.79)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಅತಃ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಸನಿ, ಅತಃ॥

ಅ. ವೃ– "ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಭ್ರಿಯಾಮಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಸನ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅತ್(ಅ)' ಗೆ 'ಇತ್(ಇ)' ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 534.ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ (7.4.94)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲಘೋಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಷಯೇ। ಅಚೀಕಮತ। ಣಿಙ್–ಅಭಾವಪಕ್ಷೇ (ವಾ॥ ಕಮೇಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಙ್ ವಾಚ್ಯಃ) ಅಚಕಮತ್। ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯತ। ಅಕಮಿಷ್ಯತ। ಅಯ ಗತೌ ।3। ಅಯತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ದೀರ್ಘಃ, ಲಘೋಃ॥

ಅ.ವ್ಯ.- "ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಸನ್ವದ್ಭಾವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಲಘು' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್:

ಉದಾ- ಅಚೀಕಮತ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಕಾಮಿ' ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾ(ಅ)ಗಮ ಬಂದು ಅಕಾಮಿ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಣಿ-ಶ್ರಿ-ದ್ರು-ಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" (3.1.48) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಙ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಣೇರನಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಕಾಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಣೌಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಅಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಕಮ್ ಕಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಕಕಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಅ+ಚಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಣಿ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯವು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ ರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಚಕಮ್ ಎಂಬುದು ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇಽನಗ್ಲೋಪೇ" (7.4.93) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸನ್ವದ್ಭಾವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

"ಸನ್ಯತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಚ್' ಕಾರ ಪರವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತ್ವ(ಇ)' ಬಂದು ಅಚಿಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಚೀಕಮತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಣಿಙ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-

ರೂಪಗಳು: ಅಚೀಕಮತ, ಅಚೀಕಮೇತಾಮ್, ಅಚೀಕಮನ್ತ। ಅಚೀಕಮಥಾಃ, ಅಚೀಕಮೇಥಾಮ್, ಅಚೀಕಮಧ್ವಮ್। ಅಚೀಕಮೇ, ಅಚೀಕಮಾವಹಿ, ಅಚೀಕಮಾಮಹಿ।

'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ವಾ॥ ಕಮೇಃ ಚ್ಲೇಃ ಚಙ್ ವಾಚ್ಯಃ) ಈ ವಾರ್ತಿಕವು ಹೊರಟಿದೆ. ಉದಾ- ಅಚಕಮತ- ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಚಙ್' ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. 'ಣಿಙ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸನ್ವದ್ಭಾವ'ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಇತ್ವವೂ' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಕಮ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಚಙ್' ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ

ಎಂದಿದ್ದಾಗ **"ಣೇರನಿಟಿ"** ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾಮಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇ(ಣಿ)' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ, ಅಕಾಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕಾಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು, ಅಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಅ+ಕಮ್ ಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಾಗಿ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಅ+ಕಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಾಗಿ ಚುತ್ವದಿಂದ ಅ+ಚಕಮ್+ಅ+ತ=ಅಚಕಮತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಣಿಜ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ರೂಪಗಳು: ಅಚಕಮತ, ಅಚಕಮೇತಾಮ್, ಅಚಕಮನ್ತ। ಅಚಕಮಥಾಃ, ಅಚಕಮೇಥಾಮ್, ಅಚಕಮಧ್ವಮ್। ಅಚಕಮೇ, ಅಚಕಮಾವಹಿ, ಅಚಕಮಾಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಣಿಜ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು: ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯತ, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇ, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಣಿಜ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–

ರೂಪಗಳು: ಅಕಮಿಷ್ಯತ, ಅಕಮಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕಮಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಕಮಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಕಮಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಕಮಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಕಮಿಷ್ಯೇ, ಅಕಮಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಕಮಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

3. ಅಂಯ ಗತೌ (ಇದು ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುವಾಗಿದೆ). – ಗತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಮನ, ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಅಯ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಅಂಯತೇ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಯ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಅಯ್+ಅ+ತೇ=ಅಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಯತೇ, ಅಯೇತೇ, ಅಯನ್ತೇ। ಅಯಸೇ, ಅಯೇಥೇ, ಅಯಧ್ವೇ। ಅಯೇ, ಅಯಾವಹೇ, ಅಯಾಮಹೇ।

(ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – ೨೩೭.ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯಾಯತೌ (8.2.19)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಂಯತಿ ಪರಸ್ಯ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಂಯಃ ರೇಫಃ ತಸ್ಯ ಲತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ಲಾಂಯತೇ। ಪಲಾಂಯತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ, ಅಂಯತೌ।

ಅ. ವೃ– "ಕೃಪೋ ರೋ ಲಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಃ' ಮತ್ತು 'ಲಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಯ್' ಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಲ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪ್ಲಾಯತೇ- 'ಪ್ರ' ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಅಯತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರ' ನಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಲ್' ಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ಲ+ಅಯತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಪ್ಲಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಪಲಾಯತೇ- ಪರಾ+ಅಯತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಲ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಪಲಾ+ಅಯತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಪಲಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 536.ದಯಾಯಾಸಶ್ಚ (3.1.37)

ವೃತ್ತಿಃ-ದಯ್, ಅಯ್, ಆಸ್, ಏಭ್ಯಃ ಆಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ। ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಅಯಿತಾ। ಅಯಿಷ್ಯತೇ। ಅಯತಾಮ್। ಆಯತ। ಅಯೇತ। ಅಯಿಷೀಷ್ಟ (527) ವಿಭಾಷೇಟಃ)। ಅಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಅಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಆಯಿಷ್ಟ ಆಯಿಢ್ವಮ್, ಆಯಿಧ್ವಮ್। ಆಯಿಷ್ಯತ। ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ।4। ದ್ಯೋತತೇ।

ಪ. ಛೇ. - ದಯ-ಅಯ-ಆಸಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.- "ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮಮನ್ತ್ರೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದಯ್, ಅಯ್, ಮತ್ತು ಆಸ್ ಈ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್: ಉದಾ-ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಯ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದಾಗ, ಅಯಾಮ್+ಕೃ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, 'ಉರತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್ವ(ಅ)' ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಚುತ್ವ, 'ಏಶ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಅನುಪ್ರಯೋಗ:

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ, ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ। ಅಯಾಞ್ಚಕೃಷೇ, ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಅಯಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ। ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಯಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, ಅಯಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ।

ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ:

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವತುಃ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವುಃ।

ಅಯಾಮ್ಬಭೂವಿಥ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವಥುಃ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವ। ಅಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವಿವ, ಅಯಾಮ್ಬಭೂವಿಮ।

ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ:

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಮಾಸ, ಅಯಾಮಾಸತುಃ, ಅಯಾಮಾಸುಃ। ಅಯಾಮಾಸಿಥ, ಅಯಾಮಾಸಥುಃ, ಅಯಾಮಾಸ। ಅಯಾಮಾಸ, ಅಯಾಮಾಸಿವ, ಅಯಾಮಾಸಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯಿತಾ, ಅಯಿತಾರೌ, ಅಯಿತಾರಃ। ಅಯಿತಾಸೇ, ಅಯಿತಾಸಾಥೇ, ಅಯಿತಾಧ್ವೇ। ಅಯಿತಾಹೇ, ಅಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಅಯಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯಿಷ್ಯತೇ, ಅಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಅಯಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಅಯಿಷ್ಯಸೇ, ಅಯಿಷ್ಯೇಥೇ, ಅಯಿಷ್ಯಧ್ವೇ।ಅಯಿಷ್ಯೇ, ಅಯಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಅಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯತಾಮ್, ಅಯೇತಾಮ್, ಅಯನ್ತಾಮ್। ಅಯಸ್ವ, ಅಯೇಥಾಮ್, ಅಯಧ್ವಮ್। ಅಯೈ, ಅಯಾವಹೈ, ಅಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಯತ , ಆಯೇತಾಮ್, ಆಯನ್ತ ಆಯಥಾಃ, ಆಯೇಥಾಮ್, ಆಯಧ್ವಮ್। ಆಯೇ, ಆಯಾವಹಿ, ಆಯಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯೇತ, ಅಯೇತಾಮ್, ಅಯೇರನ್। ಅಯೇಥಾಃ, ಅಯೇಥಾಮ್, ಅಯೇಧ್ವಮ್। ಅಯೇಯ, ಅಯೇವಹಿ, ಅಯೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯಿಷೀಷ್ಟ, ಅಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಯಿಷೀರನ್। ಅಯೀಷೀಷ್ಠಾಃ, ಅಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, (527) (ವಿಭಾಷೇಟಃ), ಅಯಿಷೀಢ್ವಮ್/ ಅಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಅಯಿಷೀಯ, ಅಯಿಷೀವಹಿ, ಅಯಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಯಿಷ್ಟ, ಆಯಿಷಾತಾಮ್, ಆಯಿಷತ। ಆಯಿಷ್ಠಾಃ, ಆಯಿಷಾಥಾಮ್, ಆಯಿಢ್ವಮ್, ಆಯಿಧ್ವಮ್। ಆಯಿಷಿ, ಆಯಿಷ್ವಹಿ, ಆಯಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಆಯಿಷ್ಯತ, ಆಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಆಯಿಷ್ಯನ್ತ। ಆಯಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಯಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಆಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್, ಆಯಿಷ್ಯೇ, ಆಯಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಆಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 4. ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವುದು, ಹೊಳೆಯುವುದು, ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ದ್ಯುತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ದ್ಯೋತತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, 'ದ್ಯುತ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಉಪಧೆಗೆ ಗುಣ ಬಂದು,"ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ದ್ಯೋತತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೋತತೇ, ದ್ಯೋತೇತೆ, ದ್ಯೋತನ್ತೇ। ದ್ಯೋತಸೇ, ದ್ಯೋತೇಥೇ, ದ್ಯೋತಧ್ವೇ। ದ್ಯೋತೇ, ದ್ಯೋತಾವಹೇ, ದ್ಯೋತಾಮಹೇ।

(ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 537.ದ್ಯುತಿ-ಸ್ವಾಪ್ಯೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ (7.4.69)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನಯೋಃ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್। ದಿದ್ಯುತೇ।

ಅ.ವೃ.– "ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ದ್ಯುತ್' ಧಾತು ಹಾಗೂ ಣ್ಯನ್ತವಾದ 'ಸ್ವಪ್' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ದ್ಯುತ್' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್:

ಉದಾ– ದಿದ್ಯುತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ– 'ದ್ಯುತ್' ಧತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ದ್ಯುತ್ ದ್ಯುತ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ 'ದ್ಯುತ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರವು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದ್+ಇ+ಉತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' 'ಉ' ಗಳು ಸೇರಿದಾಗ, ಪೂರ್ವರೂಪ ದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರವೇ ಬಂದು ದಿತ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ದಿತ್+ದ್ಯುತ್+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ದಿದ್ಯುತ್+ಏ=ದಿದ್ಯುತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದಿದ್ಯುತೇ, ದಿದ್ಯುತಾತೇ, ದಿದ್ಯುತಿರೇ। ದಿದ್ಯುತಿಷೇ, ದಿದ್ಯುತಾಥೇ, ದಿದ್ಯುತಿಧ್ವೇ। ದಿದ್ಯುತೇ, ದಿದ್ಯುತಿವಹೇ, ದಿದ್ಯುತಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೋತಿತಾ, ದ್ಯೋತಿತಾರೌ, ದ್ಯೋತಿತಾರಃ। ದ್ಯೋತಿತಾಸೇ, ದ್ಯೋತಿತಾಸಾಥೇ,ದ್ಯೋತಿತಾಧ್ವೇ। ದ್ಯೋತಿತಾಹೇ, ದ್ಯೋತಿತಾಸ್ವಹೇ, ದ್ಯೋತಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೋತಿಷ್ಯತೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇತೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯನ್ತೇ। ದ್ಯೋತಿಷ್ಯಸೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇಥೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯಾವಹೇ, ದ್ಯೋತಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳುಃ ದ್ಯೋತತಾಮ್, ದ್ಯೋತೇತಾಮ್, ದ್ಯೋತನ್ತಾಮ್। ದ್ಯೋತಸ್ವ ದ್ಯೋತೇಥಾಮ್, ದ್ಯೋತಧ್ವಮ್। ದ್ಯೋತೈ, ದ್ಯೋತಾವಹೈ, ದ್ಯೋತಾನಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯೋತತ, ಅದ್ಯೋತೇತಾಮ್, ಅದ್ಯೋತನ್ತ। ಅದ್ಯೋತಥಾಃ, ಅದ್ಯೋತೇಥಾಮ್, ಅದ್ಯೋತಧ್ವಮ್। ಅದ್ಯೋತೇ, ಅದ್ಯೋತಾವಹಿ, ಅದ್ಯೋತಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೋತೇತ, ದ್ಯೋತೇಯಾತಾಮ್, ದ್ಯೋತೇರನ್। ದ್ಯೋತೇಥಾಃ, ದ್ಯೋತೇಯಾಥಾಮ್, ದ್ಯೋತೇಧ್ವಮ್। ದ್ಯೋತೇಯ, ದ್ಯೋತೇವಹಿ,

ದ್ಯೋತೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದ್ಯೋತಿಷೀಷ್ಟ, ದ್ಯೋತಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದ್ಯೋತಿಷೀರನ್। ದ್ಯೊತಿಷೀಷ್ಠಾಃ; ದ್ಯೋತಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದ್ಯೊತಿಷೀಢ್ವಮ್। ದ್ಯೋತಿಷೀಯ, ದ್ಯೋತಿಷೀವಹಿ, ದ್ಯೋತಿಷೀಮಹಿ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 538.ದ್ಯುದ್ಭ್ಯೋ ಲುಙಿ (1.3.91)

ವೃತ್ತಿಃ–ದ್ಯುತಾದಿಭ್ಯೋ ಲುಙಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। (507) ಪುಷಾದಿ ಇತಿ ಅಙ್ ಅದ್ಯುತತ್। ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಟ ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯತ। ಏವಂ "ಶ್ವಿತಾ ವರ್ಣೇ"। 5। ಞಿಮಿದಾ ಸ್ನೇಹನೇ।6। ಞಿಷ್ವಿದಾ ಸ್ನೇಹನಮೋಚನಯೋಃ। 7। ಮೋಹನಯೋಃ ಇತ್ಯೇಕೇ। ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಚ ಇತ್ಯೇಕೇ।ರುಚ ದೀಪ್ತೌ ಅಭಿಪ್ರೀತೌ। ಚ। 8 । ಘುಟ ಪರಿವರ್ತನೇ। 9। ಶುಭ ದೀಪ್ತೌ। 10। ಕ್ಷುಭ ಸಞ್ಚಲನೇ। 11 । ಣಭ। 12। ತುಭ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್। 13। ಸ್ರಂಸು–14, ಭ್ರಂಸು–15, ಧ್ವಂಸು–ಅವತ್ರಂಸನೇ। 16(ಅ) । ಧ್ವಂಸು ಗತೌ ಚ। 16(ಬ) । ಸ್ರಂಭು ವಿಶ್ವಾಸೇ। 17। ವೃತು ವರ್ತನೇ। 18। ವರ್ತತೇ, ವವೃತೇ। ವರ್ತಿತಾ। ಪ. ಛೇ. – ದ್ಯುದ್ಭ್ಯಃ, ಲುಙಿ।

ಅ. ವೃ.– "ವಾ ಕ್ಯಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ದ್ಯುತ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಲುಙ್'ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ: ದ್ಯುತಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 22 ಧಾತುಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹೀತವಾಗಿವೆ. ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅವು ಬರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಲುಙ್' ನಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮವು 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಅಲ್ಲ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅದ್ಯುತತ್–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದ್ಯುತ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ತಿ' ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದ್ಯುತ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದಾಗ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದ್ಯುತ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಙ್' ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಅದ್ಯುತತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದವಲ್ಲದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಇ)' ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅದು ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈಗ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಆತ್ಮನೇಪದ): ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಟ, ಅದ್ಯೋತಿಷಾತಾಮ್, ಅದ್ಯೋತಿಷತ। ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಠಾಃ, ಅದ್ಯೋತಿಷಾಥಾಮ್, ಅದ್ಯೋತಿಷಡ್ಢ್ವಮ್। ಅದ್ಯೋತಿಷಿ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ವಹಿ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಮಹಿ।

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯುತತ್, ಅದ್ಯುತತಾಮ್, ಅದ್ಯುತನ್। ಅದ್ಯುತಃ, ಅದ್ಯುತತಮ್, ಅದ್ಯುತತ। ಅದ್ಯುತಮ್, ಅದ್ಯುತಾವ, ಅದ್ಯುತಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯತ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯನ್ತ। ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯೇ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 5. ಶ್ವಿತಾ ವರ್ಣೇ (ಬಿಳಿಬಣ್ಣವಾಗುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶ್ವಿತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದರ ರೂಪಗಳು 'ದ್ಯುತ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಂತೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. 'ಶ್ವಿತ್' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಗುಣವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ವೇತತೇ, ಶ್ವೇತೇತೇ, ಶ್ವೇತನ್ತೇ। ಶ್ವೇತಸೇ, ಶ್ವೇತೇಥೇ, ಶ್ವೇತಧ್ವೇ। ಶ್ವೇತೇ, ಶ್ವೇತಾವಹೇ, ಶ್ವೇತಾಮಹೇ

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಿಶ್ವಿತೇ, ಶಿಶ್ವಿತಾತೇ, ಶಿಶ್ವಿತಿರೇ। ಶಿಶ್ವಿತಿಷೇ, ಶಿಶ್ವಿತಾಥೇ, ಶಿಶ್ವಿತಿಧ್ವೇ। ಶಿಶ್ವಿತೇ, ಶಿಶ್ವಿತಿವಹೇ, ಶಿಶ್ವಿತಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ವೇತಿತಾ, ಶ್ವೇತಿತಾರೌ, ಶ್ವೇತಿತಾರಃ। ಶ್ವೇತಿತಾಸೇ, ಶ್ವೇತಿತಾಸಾಥೇ, ಶ್ವೇತಿತಾಧ್ವೆ ಶ್ವೇತಿತಾಹೇ, ಶ್ವೇತಿತಾಸ್ವಹೇ, ಶ್ವೇತಿತಾಸ್ಮಹೆ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ವೇತಿಷ್ಯತೇ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇತೆ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಶ್ವೇತಿಷ್ಯಸೇ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇಥೇ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಶ್ವೇತಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ವೇತತಾಮ್,ಶ್ವೇತೇತಾಮ್, ಶ್ವೇತನ್ತಾಮ್'ಶ್ವೇತಸ್ವ, ಶ್ವೇತೇಥಾಮ್, ಶ್ವೇತಧ್ವಮ್। ಶ್ವೇತೈ, ಶ್ವೇತಾವಹೈ, ಶ್ವೇತಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ವೇತತ, ಅಶ್ವೇತೇತಾಮ್, ಅಶ್ವೇತನ್ತ ಅಶ್ವೇತಥಾಃ, ಅಶ್ವೇತೇಥಾಮ್, ಅಶ್ವೇತಧ್ವಮ್। ಅಶ್ವೇತೇ, ಅಶ್ವೇತಾವಹಿ, ಅಶ್ವೇತಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ವೇತೇತ, ಶ್ವೇತೇಯಾತಾಮ್, ಶ್ವೇತೇರನ್। ಶ್ವೇತೇಥಾಃ, ಶ್ವೇತೇಯಾಥಾಮ್, ಶ್ವೇತೇಧ್ವಮ್। ಶ್ವೇತೇಯ, ಶ್ವೇತೇವಹಿ, ಶ್ವೇತೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ಶ್ವೇತಿಷೀಷ್ಟ'ಶ್ವೇತಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ವೇತಿಷೀರನ್'ಶ್ವೇತಿಷಿಷ್ಠಾಃ, ಶ್ವೇತಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಶ್ವೇತಿಷೀಧ್ವಮ್। ಶ್ವೇತಿಷೀಯ,

ಶ್ವೇತಿಷೀವಹಿ, ಶ್ವೇತಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಟ, ಅಶ್ವೇತಿಷಾತಾಮ್, ಅಶ್ವೇತಿಷತ। ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಠಾಃ, ಅಶ್ವೇತಿಷಾಥಾಮ್, ಅಶ್ವೇತಿಢ್ವಮ್। ಅಶ್ವೇತಿಷಿ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ವಹಿ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಮಹಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ವಿತತ್,ಅಶ್ವಿತತಾಮ್, ಅಶ್ವಿತನ್। ಅಶ್ವಿತಃ, ಅಶ್ವಿತತಮ್, ಅಶ್ವಿತತ। ಅಶ್ವಿತಮ್, ಅಶ್ವಿತಾವ, ಅಶ್ವಿತಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯತ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಶ್ವೇತಿಷತ। ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯೇ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

ಧಾತು 6. ಞಿಮಿದಾ ಸ್ನೇಹನೇ (ಸ್ನೇಹಮಾಡುವುದು, ಸ್ನಿಗ್ಧವಾಗಿಮಾಡುವುದು, ಮೃದುಮಾಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ – ಈ ಧಾತುವು 4 ನೇ ಗಣದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಕೆಳಗಿನಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದತೇ, ಮೇದೇತೇ, ಮೇದನ್ತೇ। ಮೇದಸೇ, ಮೇದೇಥೇ, ಮೇದಧ್ವೇ। ಮೇಧೇ, ಮೇಧಾವಹೇ, ಮೇಧಾಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಿಮಿದೇ, ಮಿಮಿದಾತೇ, ಮಿಮಿದಿರೇ।ಮಿಮಿದಿಷೇ, ಮಿಮಿದಾಥೇ, ಮಿಮಿದಿಧ್ವೇ। ಮಿಮಿದೇ, ಮಿಮಿದಿವಹೇ, ಮಿಮಿದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದಿತಾ, ಮೇದಿತಾರೌ, ಮೇದಿತಾರಃ। ಮೇದಿತಾಸೇ, ಮೇದಿತಾಸಾಥೇ, ಮೇದಿತಾಧ್ವೇ। ಮೇದಿತಾಹೇ, ಮೇದಿತಾಸ್ವಹೇ, ಮೇದಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದಿಷ್ಯತೇ, ಮೇದಿಷ್ಯೇತೇ, ಮೇದಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಮೇದಿಷ್ಯಸೇ, ಮೇದಿಷ್ಯೇಥೇ, ಮೇದಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಮೇದಿಷ್ಯೇ, ಮೇದಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಮೇದಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದತಾಮ್, ಮೇದೇತಾಮ್, ಮೇದನ್ತಾಮ್। ಮೇದಸ್ವ ಮೇದೇಥಾಮ್, ಮೇದಧ್ವಮ್। ಮೇದೈ, ಮೇದಾವಹೈ, ಮೇದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೇದತ, ಅಮೇದೇತಾಮ್, ಅಮೇದನ್ತ। ಅಮೇದಥಾಃ, ಅಮೇದೇಥಾಮ್, ಅಮೇದಧ್ವಮ್। ಅಮೇದೇ, ಅಮೇದಾವಹಿ, ಅಮೇದಾಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದೇತ, ಮೇದೇಯಾತಾಮ್, ಮೇದೇರನ್। ಮೇದೇಥಾಃ, ಮೇದೇಯಾಥಾಮ್, ಮೇದೇಧ್ವಮ್। ಮೇದೇಯ, ಮೇದೇವಹಿ, ಮೇದೇಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮೇದಿಷೀಷ್ಟ, ಮೇದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಮೇದಿಷೀರನ್। ಮೇದಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಮೇದಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಮೇದಿಷೀಧ್ವಮ್। ಮೇದಿಷೀಯ, ಮೇದಿಷೀವಹಿ, ಮೇದಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೇದಿಷ್ಟ, ಅಮೇದಿಷಾತಾಮ್, ಅಮೇದಿಷತ। ಅಮೇದಿಷ್ಠಾಃ, ಅಮೇದಿಷಾಥಾಮ್, ಅಮೇದಿಢ್ವಮ್/ಅಮೇದಿಧ್ವಮ್। ಅಮೇದಿಷಿ, ಅಮೇದಿಷ್ವಹಿ, ಅಮೇದಿಷ್ಮಹಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅಮಿದತ್, ಅಮಿದತಾಮ್, ಅಮಿದನ್। ಅಮಿದಃ, ಅಮಿದತಮ್, ಅಮಿದತ। ಅಮಿದಮ್, ಅಮಿದಾವ, ಅಮಿದಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮೇದಿಷ್ಯತ, ಅಮೇದಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೇದಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಮೇದಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಮೇದಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮೇದಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಮೇದಿಷ್ಯೇ, ಅಮೇದಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಮೇದಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

7. ಞಿಷ್ವಿದಾ ಸ್ನೇಹನಮೋಚನಯೋಃ। ಮೋಹನಯೋಃ ಇತ್ಯೇಕೇ । ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಚ ಇತ್ಯೇಕೇ। –(ಞಿಷ್ವಿದಾ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಜಿಗುಟಾಗುವುದು, ಬೆವರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಲವು ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು ಸ್ನೇಹವಾಗುವುದು, ಮೋಹಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು ಪ್ರಕೃತ ಧಾತುವಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಎಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ). ಇದರಲ್ಲಿ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್ವಿದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸ್ವಿದ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷ್ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದತೇ, ಸ್ವೇದೇತೇ, ಸ್ವೇದನ್ತೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಿಸ್ವಿದೇ, ಸಿಸ್ವಿದಾತೇ, ಸಿಸ್ವಿದಿರೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದಿತಾ, ಸ್ವೇದಿತಾರೌ, ಸ್ವೇದಿತಾರಃ। ಸ್ವೇದಿತಾಸೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ವೇದಿಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ವೇದಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದತಾಮ್, ಸ್ವೇದೇತಾಮ್, ಸ್ವೇದನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ವೇದತ, ಅಸ್ವೇದೇತಾಮ್, ಅಸ್ವೇದನ್ತ। ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದೇತ, ಸ್ವೇದೇಯಾತಾಮ್, ಸ್ವೇದೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ವೇದಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ವೇದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್,ಸ್ವೇದಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ವೇದಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ವೇದಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ವೇದಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ವಿದತ್, ಅಸ್ವಿದತಾಮ್, ಅಸ್ವಿದನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: 'ಕ್ಷ್ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಈ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು

ಧಾತು 8. ರುಚ ದೀಪ್ತೌ, ಅಭಿಪ್ರೀತೌ ಚ। (ಹೊಳೆಯುವುದು, ರುಚಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ರುಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚತೇ, ರೋಚೇತೇ, ರೋಚನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ರುರುಚೇ, ರುರುಚಾತೇ, ರುರುಚಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚಿತಾ, ರೋಚಿತಾರೌ, ರೋಚಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚಿಷ್ಯತೇ, ರೋಚಿಷ್ಯೇತೇ, ರೋಚಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚತಾಮ್, ರೋಚೇತಾಮ್, ರೋಚನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅರೋಚತ, ಅರೋಚೇತಾಮ್, ಅರೋಚನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚೇತ, ರೋಚೇಯಾತಾಮ್, ರೋಚೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ರೋಚಿಷೀಷ್ಟ, ರೋಚಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ರೋಚಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅರೋಚಿಷ್ಟ, ಅರೋಚಿಷಾತಾಮ್, ಅರೋಚಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅರುಚತ್, ಅರುಚತಾಮ್, ಅರುಚನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅರೋಚಿಷ್ಯತ, ಅರೋಚಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅರೋಚಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 9. ಘುಟ ಪರಿವರ್ತನೇ (ಬದಲಾಯಿಸುವುದು, ಹಿಂದಿರುಗುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ **'ಘುಟ್'** ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟತೇ, ಘೋಟೇತೇ, ಘೋಟನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಘುಟೇ, ಜುಘುಟಾತೇ, ಜುಘುಟಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟಿತಾ, ಘೋಟಿತಾರೌ, ಘೋಟಿತಾರ: ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟಿಷ್ಯತೇ, ಘೋಟಿಷ್ಯೇತೇ, ಘೋಟಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟತಾಮ್, ಘೋಟೇತಾಮ್, ಘೋಟನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಘೋಟತ, ಅಘೋಟೇತಾಮ್,ಅಘೋಟನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟೇತ, ಘೋಟೇಯಾತಾಮ್,ಘೋಟೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಘೋಟಿಷೀಷ್ಟ, ಘೋಟಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಘೋಟಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಘೋಟಿಷ್ಟ, ಅಘೋಟಿಷಾತಾಮ್, ಅಘೋಟಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅಘುಟತ್, ಅಘುಟತಾಮ್, ಅಘುಟನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಘೋಟಿಷ್ಯತ, ಅಘೋಟಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಘೋಟಿಷ್ಯನ್ತ।...

ಧಾತು 10. ಶುಭ ದೀಪ್ತೌ (ಹೊಳೆಯುವುದು, ಶೋಭಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶುಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಭತೇ, ಶೋಭೇತೇ, ಶೋಭನ್ತೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶುಶುಭೇ, ಶುಶುಭಾತೇ, ಶುಶುಭಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು:ಶೋಭಿತಾ, ಶೋಭಿತಾರೌ, ಶೋಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಭಿಷ್ಯತೇ, ಶೋಭಿಷ್ಯೇತೆ, ಶೋಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಭತಾಮ್, ಶೋಭೇತಾಮ್, ಶೋಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।.

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಭತ, ಅಶೋಭೇತಾಮ್, ಅಶೋಭನ್ತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಭೇತ, ಶೋಭೇಯಾತಾಮ್, ಶೋಭೇರನ್।...

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶೋಭಿಷೀಷ್ಟ, ಶೋಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶೋಭಿಷೀರನ್।...

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೋಭಿಷ್ಟ, ಅಶೋಭಿಷಾತಾಮ್, ಅಶೋಭಿಷತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅಶುಭತ್, ಅಶುಭತಾಮ್, ಅಶುಭನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು:ಅಶೋಭಿಷ್ಯತ, ಅಶೋಭಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶೋಭಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 11. ಕ್ಷುಭ ಸಞ್ಚಲನೇ (ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳ್ಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕ್ಷುಬ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೋಭತೇ, ಕ್ಷೋಭೇತೆ, ಕ್ಷೋಭನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಚುಕ್ಷುಭೇ, ಚುಕ್ಷುಭಾತೇ, ಚುಕ್ಷುಭಿರೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೋಭಿತಾ ಕ್ಷೋಭಿತಾರೌ, ಕ್ಷೋಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯತೇ, ಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯೇತೇ, ಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೋಭತಾಮ್, ಕ್ಷೋಭೇತಾಮ್, ಕ್ಷೋಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷೋಭತ, ಅಕ್ಷೋಭೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋಭನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಕ್ಷೋಭೇತ, ಕ್ಷೋಭೇಯಾತಾಮ್, ಕ್ಷೋಭೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ಕ್ಷೋಭಿಷೀಷ್ಟಕ್ಷೋಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಕ್ಷೋಭೀಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷುಭತ, ಅಕ್ಷುಭೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷುಭನ್ತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಟ, ಅಕ್ಷೋಭಿಷಾತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋಭಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯತ, ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

12. ಣಭ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್(ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ **"ಣೋ ನಃ"** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ **'ಣ್'** ಕಾರಕ್ಕೆ **'ನ್'** ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು 'ನಭ' ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲ **'ನಭ್'** ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಭತೇ, ನಭೇತೇ, ನಭನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ನೇಭೇ, ನೇಭಾತೇ, ನೇಭಿರೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಭಿತಾ, ನಭಿತಾರೌ, ನಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಭಿಷ್ಯತೇ, ನಭಿಷ್ಯೇತೇ, ನಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ನಭತಾಮ್, ನಭೇತಾಮ್, ನಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಜ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಭತ, ಅನಭೇತಾಮ್, ಅನಭನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನಭೇತ, ನಭೇಯಾತಾಮ್, ನಭೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ನಭಿಷೀಷ್ಟ, ನಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಭಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಭಿಷ್ಟ, ಅನಭಿಷಾತಾಮ್, ಅನಭಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅನಭತ್, ಅನಭತಾಮ್, ಅನಭನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅನಭಿಷ್ಯತ, ಅನಭಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅನಭಿಷ್ಯನ್ತ।...

ಧಾತು– 13. ತುಭ ಹಿಂಸಾ0ಯಾಮ್ (ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ತುಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭತೇ, ತೋಭೇತೇ, ತೋಭನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ತುತುಭೇ, ತುತುಭಾತೇ, ತುತುಭಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭಿತಾ, ತೋಭಿತಾರೌ, ತೋಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭಿಷ್ಯತೇ, ತೋಭಿಷ್ಯೇತೇ, ತೋಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭತಾಮ್, ತೋಭೇತಾಮ್, ತೋಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೋಭತ, ಅತೋಭೇತಾಮ್, ಅತೋಭನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭೇತ, ತೋಭೇಯಾತಾಮ್,ತೋಭೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತೋಭಿಷೀಷ್ಟ, ತೋಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತೋಭಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೋಭಿಷ್ಟ, ಅತೋಭಿಷಾತಾಮ್, ಅತೋಭಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ರೂಪಗಳು: ಅತುಭತ್, ಅತುಭತಾಮ್, ಅತುಭನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತೋಭಿಷ್ಯತ, ಅತೋಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತೋಭಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು– 14. ಸ್ರಂಸು, 15–ಭ್ರಂಸು, 16(ಅ)–ಧ್ವಂಸು (ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ರಂಸ್' 'ಭ್ರಂಸ್' 'ಧ್ವಂಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಸ್ರಂಸತೇ, ಸ್ರಂಸೇತೇ, ಸ್ರಂಸನ್ತೇ। 15. ಭ್ರಂಸತೇ, ಭ್ರಂಸೇತೇ, ಭ್ರಂಸನ್ತೇ। 16. ಧ್ವಂಸತೇ, ಧ್ವಂಸೇತೇ, ಧ್ವಂಸಂತೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಸಸ್ರಂಸೇ, ಸಸ್ರಂಸಾತೇ, ಸಸ್ರಂಸಿರೇ। 15. ಬಭ್ರಂಸೇ, ಬಭ್ರಂಸಾತೇ, ಬಭ್ರಂಸಿರೆ। 16. ದಧ್ವಂಸೇ, ದಧ್ವಂಸಾತೇ, ದಧ್ವಂಸಿರೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಸ್ರಂಸಿತಾ, ಸ್ರಂಸಿತಾರೌ, ಸ್ರಂಸಿತಾರಃ। 15. ಭ್ರಂಸಿತಾ, ಭ್ರಂಸಿತಾರೌ, ಭ್ರಂಸಿತಾರಃ। 16.ಧ್ವಂಸಿತಾ ಧ್ವಂಸಿತಾರೌ, ಧ್ವಂಸಿತಾರಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಸ್ರಂಸಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ರಂಸಿಷ್ಯೇತೇ, ಸಂಸಿಷ್ಯನ್ತೇ। 15.ಭ್ರಂಸಿಷ್ಯತೇ, ಭ್ರಂಸಿಷ್ಯೇತೇ, ಭ್ರಂಸಿಷ್ಯನ್ತೇ। 16. ಧ್ವಂಸಿಷ್ಯತೇ, ಧ್ವಂಸಿಷ್ಯೇತೇ, ಧ್ವಂಸಿಷ್ಯನ್ತೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು; 14.ಸ್ರಂಸತಾಮ್, ಸ್ರಂಸೇತಾಮ್,ಸ್ರಂಸನ್ತಾಮ್।15. ಭ್ರಂಸತಾಮ್, ಭ್ರಂಸೇತಾಮ್, ಭ್ರಂಸನ್ತಾಮ್।6. ಧ್ವಂಸತಾಮ್, ಧ್ವಂಸೇತಾಮ್, ಧ್ವಂಸನ್ತಾಮ್।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು; 14. ಅಸ್ರಂಸತ, ಅಸ್ರಂಸೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಸನ್ತ। 15. ಅಭ್ರಂಸತ, ಅಭ್ರಂಸೇತಾಮ್, ಅಭ್ರಂಸನ್ತ। 16.ಅಧ್ವಂಸತ, ಅಧ್ವಂಸೇತಾಮ್, ಅಧ್ವಂಸನ್ತ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:14. ಸ್ರಂಸೇತ, ಸ್ರಂಸೇಯಾತಾಮ್, ಸ್ರಂಸೇರನ್। ಅ5. ಭ್ರಂಸೇತ, ಭ್ರಂಸೇಯಾತಾಮ್, ಭ್ರಂಸೇರನ್।16. ಧ್ವಂಸೇತ, ಧ್ವಂಸೇಯಾತಾಮ್,ಧ್ವಂಸೇರನ್।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಸ್ರಂಸಿಷೀಷ್ಟ ಸ್ರಂಸಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ರಂಸಿಷೀರನ್।15. ಭ್ರಂಸಿಷೀಷ್ಟ ಭ್ರಂಸಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ ಭ್ರಂಸಿಷೀರನ್।16. ಧ್ವಂಸಿಷೀಷ್ಟ ಧ್ವಂಸಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧ್ವಂಸಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: 14. ಅಸ್ರಂಸೀಷ್ಟ, ಅಸ್ರಂಸಿಷಾತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಸಿಷತ। 15. ಅಭ್ರಂಸೀಷ್ಟ ಅಭ್ರಂಸಿಷಾತಾಮ್, ಅಭ್ರಂಸಿಷತ। ಅಧ್ವಂಸಿಷ್ಟ ಅಧ್ವಂಸಿಷಾತಾಮ್, ಅಧ್ವಂಸಿಷತ।

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ವಿಶೇಷ : "ಅನಿದಿತಾಮ್ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇನ್ನುಳಿದ ಧಾತುಗಳ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು:14. ಅಸ್ರಸತ್, ಅಸ್ರಸತಾಮ್, ಅಸ್ರಸನ್।15. ಅಭ್ರಸತ್, ಅಭ್ರಸತಾಮ್,

ಅಧ್ವಸನ್। 16.ಅಧ್ವಸತ್, ಅಧ್ವಸತಾಮ್, ಅಧ್ವಸನ್।

16 (ಬಿ). ಧ್ವಂಸು ಗತೌ ಚ (ಗತ್ಯರ್ಥ)

ರೂಪಗಳು: ಮೇಲಿನ ಧ್ವಂಸ್ ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

17. ಸ್ರಂಭು ವಿಶ್ವಾಸೇ(ವಿಶ್ವಾಸ ಮಾಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ರಂಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ರನ್+ಭ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಹಾಗು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು 'ಸ್ರಂಭ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭತೇ, ಸ್ರಂಭೇತೇ, ಸ್ರಂಭನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸ್ರಂಭೇ, ಸಸ್ರಂಭಾತೇ, ಸಸ್ರಂಭಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿತಾ, ಸ್ರಂಭಿತಾರೌ, ಸ್ರಂಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭತಾಮ್, ಸ್ರಂಭೇತಾಮ್, ಸ್ರಂಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭತ, ಅಸ್ರಂಭೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭೇತ, ಸ್ರಂಭೇಯಾತಾಮ್, ಸ್ರಂಭೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ರಂಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ರಂಭಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಟ, ಅಸ್ರಂಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭಿಷೀರನ್।....

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ:

ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಭತ್, ಅಸ್ರಭತಾಮ್, ಅಸ್ರಭನ್। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

18. ವೃತು ವರ್ತನೇ–(ವರ್ತಿಸುವುದು, ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತತೇ, ವರ್ತೇತೇ, ವರ್ತನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವವೃತೇ। ವವೃತಾತೇ, ವವೃತಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿತಾ, ವರ್ತಿತಾರೌ, ವರ್ತಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 539. ವೃದ್ಭ್ಯಃ ಸ್ಯಸನೋಃ (1.3.92)

ವೃತ್ತಿಃ–ವೃತಾದಿಭ್ಯಃ ಪಞ್ಚಭ್ಯೋ ವಾ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯೇ ಸನಿ ಚ।

ಅ. ವೃ.– "ವಾ ಕ್ಯಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ-'ಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಸನ್'ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ 'ವೃತ್' ಮೊದಲಾದ 5 ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 5 ಧಾತುಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇರುತ್ತವೆ.- 1. ವೃತು-ವರ್ತನೇ(ಆಗುವುದು),2. ವೃಧು-ವೃದ್ಧೌ (ಬೆಳೆಯುವುದು), 3. ಶೃಧು- ಶಬ್ದಕುತ್ಸಾಯಾಮ್(ಕುತ್ಸಿತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದು), 4. ಸ್ಯಂದೂ-ಪ್ರಸ್ರವಣೇ(ನೀರು ದ್ರವ ಹರಿಯುವುದು), 5. ಕೃಪೂ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ(ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದು)

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 540.ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ (7.2.59)

ವೃತ್ತಿಃ-ವೃತು-ವೃಧು-ಶೃಧು-ಸ್ಯನ್ದುಭ್ಯಃ ಶಕಾರಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ನ ಸ್ಯಾತ್। ತಙ್-ಆನಯೋಃ ಅಭಾವೇ ।ವರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ। ವರ್ತತಾಮ್। ಅವರ್ತತ। ವರ್ತೇತ। ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ ಅವರ್ತಿಷ್ಟ। ಅವರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅವರ್ತಿಷ್ಯತ। ದದ ದಾನೇ। 19। ದದತೇ। ಪ. ಛೇ. - ನ, ವೃದ್ಭ್ಯಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಸೇऽಸಿಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪರಸ್ಮೈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ವೃತ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಇಡಾಗಮ' ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- ವೃದ್ಭ್ಯಃ - 'ವೃತ್' ಗಣದಲ್ಲಿ ವೃತು, ವೃಧು, ಶೃಧು ಮತ್ತು ಸ್ಯನ್ದೂ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿವೆ. 'ಲೃಟ್' ಮತ್ತು 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ, ವರ್ತಿಷ್ಯೇತೇ, ವರ್ತಿಷ್ಯನ್ತೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿವೈಕಲ್ಪಕ ರೂಪಗಳು : ವರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ವರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ವರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ। (ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಿದೆ).

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತತಾಮ್, ವರ್ತೇತಾಮ್, ವರ್ತನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವರ್ತತ, ಅವರ್ತೇತಾಮ್, ಅವರ್ತನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ವರ್ತೇತ, ವರ್ತೇಯಾತಾಮ್, ವರ್ತೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ, ವರ್ತಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವರ್ತಿಷೀರನ್॥

ಅಭ್ರಸನ್। 16.ಅಧ್ವಸತ್, ಅಧ್ವಸತಾಮ್, ಅಧ್ವಸನ್।

16 (ಬಿ). ಧ್ವಂಸು ಗತೌ ಚ (ಗತ್ಯರ್ಥ)

ರೂಪಗಳು: ಮೇಲಿನ ಧ್ವಂಸ್ ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

17. ಸ್ರಂಭು ವಿಶ್ವಾಸೇ(ವಿಶ್ವಾಸ ಮಾಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಸ್ರಂಭ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ರನ್+ಭ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಹಾಗು ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು 'ಸ್ರಂಭ್' ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭತೇ, ಸ್ರಂಭೇತೇ, ಸ್ರಂಭನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸಸ್ರಂಭೇ, ಸಸ್ರಂಭಾತೇ, ಸಸ್ರಂಭಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿತಾ, ಸ್ರಂಭಿತಾರೌ, ಸ್ರಂಭಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯೇತೇ, ಸ್ರಂಭಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭತಾಮ್, ಸ್ರಂಭೇತಾಮ್, ಸ್ರಂಭನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭತ, ಅಸ್ರಂಭೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭೇತ, ಸ್ರಂಭೇಯಾತಾಮ್, ಸ್ರಂಭೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ರಂಭಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ರಂಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ರಂಭಿಷೀರನ್।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಟ, ಅಸ್ರಂಭಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭಿಷೀರನ್।....

ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪರಸ್ಮೈಪದ:

ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಭತ್, ಅಸ್ರಭತಾಮ್, ಅಸ್ರಭನ್। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಸ್ರಂಭಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

18. ವೃತು ವರ್ತನೇ–(ವರ್ತಿಸುವುದು, ಇರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವೃತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತತೇ, ವರ್ತೇತೇ, ವರ್ತನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವವೃತೇ। ವವೃತಾತೇ, ವವೃತಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿತಾ, ವರ್ತಿತಾರೌ, ವರ್ತಿತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 539. ವೃದ್ಭ್ಯಃ ಸ್ಯಸನೋಃ (1.3.92)

ವೃತ್ತಿಃ–ವೃತಾದಿಭ್ಯಃ ಪಞ್ಚಭ್ಯೋ ವಾ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯೇ ಸನಿ ಚ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ವಾ ಕ್ಯಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಸನ್'ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ 'ವೃತ್' ಮೊದಲಾದ 5 ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ 5 ಧಾತುಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇರುತ್ತವೆ.– 1. ವೃತು–ವರ್ತನೇ(ಆಗುವುದು),2. ವೃಧು–ವೃದ್ಧೌ (ಬೆಳೆಯುವುದು), 3. ಶೃಧು– ಶಬ್ದಕುತ್ಸಾಯಾಮ್(ಕುತ್ಸಿತ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುವುದು), 4. ಸ್ಯಂದೂ–ಪ್ರಸ್ರವಣೇ(ನೀರು ದ್ರವ ಹರಿಯುವುದು), 5. ಕೃಪೂ–ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ(ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದು)

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 540.ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ (7.2.59)

ವೃತ್ತಿಃ–ವೃತು–ವೃಧು–ಶೃಧು–ಸ್ಯನ್ದುಭ್ಯಃ ಶಕಾರಾದೇಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ನ ಸ್ಯಾತ್। ತಙ್–ಆನ0ಯೋಃ ಅಭಾವೇ ।ವರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ। ವರ್ತತಾಮ್। ಅವರ್ತತ। ವರ್ತೇತ। ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ। ಅವರ್ತಿಷ್ಟ। ಅವರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅವರ್ತಿಷ್ಯತ। ದದ ದಾನೇ। 19। ದದತೇ। ಪ. ಛೇ. – ನ, ವೃದ್ಭ್ಯಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ॥

ಅ. ವ್ಯ.– "ಸೇಽಸಿಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಪರಸ್ಮೈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ವೃತ್' ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾದ 'ಇಡಾಗಮ' ವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ವೃದ್ಭ್ಯಃ – 'ವೃತ್' ಗಣದಲ್ಲಿ ವೃತು, ವೃಧು, ಶೃಧು ಮತ್ತು ಸ್ಯನ್ದೂ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿವೆ. 'ಲೃಟ್' ಮತ್ತು 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಗಳು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ, ವರ್ತಿಷ್ಯೇತೇ, ವರ್ತಿಷ್ಯನ್ತೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು : ವರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ವರ್ತ್ಸ್ಯತಃ, ವರ್ತ್ಸ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ। (ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಎಂಬ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಇಡಾಗಮವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಿದೆ).

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತತಾಮ್, ವರ್ತೇತಾಮ್, ವರ್ತನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವರ್ತತ, ಅವರ್ತೇತಾಮ್, ಅವರ್ತನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:ವರ್ತೇತ, ವರ್ತೇಯಾತಾಮ್, ವರ್ತೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ, ವರ್ತಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವರ್ತಿಷೀರನ್॥

ಲುಙ್: "ದ್ಯುಭ್ಯೋ ಲುಙೀ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು "ಪುಷಾದಿ ದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್(ಅ)' ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು: ಅವೃತತ್, ಅವೃತತಾಮ್, ಅವ್ೃತನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

'ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ– ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವರ್ತಿಷ್ಟ, ಅವರ್ತಿಷಾತಾಮ್, ಅವರ್ತಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: "ವೃದ್ಭ್ಯಸ್ಯಸನೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ) ರೂಪಗಳು:– ಅವತ್ಸ್ರ್ಯತ್, ಅವತ್ಸ್ರ್ಯತಾಮ್, ಅವತ್ಸ್ರ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು:ಅವರ್ತಿಷ್ಯತ, ಅವರ್ತಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವರ್ತಿಷ್ಯನ್ತ।

ಧಾತು–19. ದದ ದಾನೇ(ದಾನ ಮಾಡುವುದು ಕೊಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ದದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ದದತೇ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದದತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ"– ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು, ದದತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದದತೇ, ದದೇತೇ, ದದನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಏತ್ವವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 541.ನ ಶಶ-ದದ-ವಾದಿ-ಗುಣಾನಾಮ್ (6.4.126)

ವೃತ್ತಿಃ–ಶಶೇಃ ದದೇಃ ವಕಾರಾದೀನಾಂ ಗುಣಶಬ್ದೇನ ವಿಹಿತಃ ರಯಃ ಅಕಾರಃ ತಸ್ಯ ಚ ಏತ್ವ– ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪೌ ನ। ದದದೇ।ದದದಾತೇ। ದದದಿರೇ। ದದಿತಾ। ದದಿಷ್ಯತೇ। ದದತಾಮ್। ಅದದತ್। ದದೇತ। ದದಿಷೀಷ್ಟ ಅದದಿಷ್ಟ ಅದದಿಷ್ಯತ। ತ್ರಪೂಷ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್। 21। ತ್ರಪತೇ।

ಅ. ವೃ– "ಅತ ಏಕ ಹಲ್ ಮಧ್ಯೇऽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್' ಮತ್ತು 'ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ' ಮತ್ತು 'ಚ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶಸ್' ದದ್ ಹಾಗೂ ವ-ಕಾರಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಹ್ರಸ್ವ ಅ-ಕಾರ ಹಾಗೂ ಗುಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಿಟ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ **'ತ್'** ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ದ+ದದ್+ಏ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು

ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗ ದದದ್+ಏ=ದದದೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು- ದದದೇ, ದದದಾತೇ, ದದದಿರೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ದದಿತಾ, ದದಿತಾರೌ, ದದಿತಾರಃ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ದದಿಷ್ಯತೇ, ದದಿಷ್ಯೇತೇ, ದದಿಷ್ಯನ್ತೇ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗ್ಳು: ದದತಾಮ್, ದದೇತಾಮ್, ದದನ್ತಾಮ್॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದದತ, ಅದದೇತಾಮ್, ಅದದನ್ತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದದೇತ, ದದೇಯಾತಾಮ್, ದದೇರನ್॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ದದಿಷೀಷ್ಟ, ದದಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದದಿಷೀರನ್॥......

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದದಿಷ್ಟ, ಅದದಿಷಾತಾಮ್, ಅದದಿಷತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅದದಿಷ್ಯತ, ಅದದಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅದದಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು-20. ತ್ರಪೂಷ್- ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್(ನಾಚುವುದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ತ್ರಪ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ತ್ರಪತೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತ್ರಪ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ ತ್ರಪ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ (ಏ) ಬಂದು ತ್ರಪತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪತೇ, ತ್ರಪೇತೇ, ತ್ರಪನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಗಳ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ - 542.ತೃ-ಫಲ-ಭಜ-ತ್ರಪಶ್ಚ (6.4.122)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಂ ಅತಃ ಏತ್ವಮ್ ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ಸೇಟಿ ಥಲಿ ಚ। ತ್ರೇಪೇ। ತ್ರಪಿತಾ, ತ್ರಪ್ತಾ। ತ್ರಪಿಷ್ಯತೇ, ತ್ರಪ್ಸ್ಯತೇ। ತ್ರಪತಾಮ್। ಅತ್ರಪತ। ತ್ರಪೇತ। ತ್ರಪಿಷೀಷ್ಟ, ತ್ರಪ್ಸೀಷ್ಟ। ಅತ್ರಪಿಷ್ಟ, ಅತ್ರಪ್ತ। ಅತ್ರಪಿಷ್ಯತ, ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ। ಇತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿನಃ

ಪ. ಛೇ. ತೃ-ಫಲ-ಭಜ-ತ್ರಪಃ, ಚ।

ಅ. ವೃ.- "ಅತ ಏಕ ಹಲ್ಮಧ್ಯೇ ಅನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ ಮತ್ತು ಚ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಜಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ"- ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ತೃ, ಫಲ್, ಭಜ್, ಮತ್ತು ತ್ರಪ್ ಧಾತುಗಳ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸದ ಲೋಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ- ಕಿತ್, ಲಿಟ್,

ಸೇಟ್ ಮತ್ತು ಥಲ್ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ತ್ರೇಪೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ತ್ರಪ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ತತ್ರಪ್+ಏ ಎಂದು ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ(ತ) ಲೋಪ ಮತ್ತು 'ತ್ರಪ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ತ್ರೇಪ್+ಏ=ತ್ರೇಪೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ತ್ರೇಪೇ, ತ್ರೇಪಾತೇ, ತ್ರೇಪಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ತ್ರಪಿತಾ, ತ್ರಪಿತಾರೌ, ತ್ರಪಿತಾರಃ।.....

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪ್ತಾ, ತ್ರಪ್ತಾರೌ, ತ್ರಪ್ತಾರಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪಿಷ್ಯತೇ, ತ್ರಪಿಷ್ಯೇತೇ, ತ್ರಪಿಷ್ಯನ್ತೇ।.....

ಇಡಾಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪ್ಸ್ಯತೇ, ತ್ರಪ್ಸ್ಯೇತೇ, ತ್ರಪ್ಸ್ಯನ್ತೇ।.....

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪತಾಮ್, ತ್ರಪೇತಾಮ್, ತ್ರಪನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಪತ, ಅತ್ರಪೇತಾಮ್, ಅತ್ರಪನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪೇತ, ತ್ರಪೇಯಾತಾಮ್, ತ್ರಪೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪಿಷೀಷ್ಟ, ತ್ರಪಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತ್ರಪಿಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಇಡಾಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ತ್ರಪ್ಸೀಷ್ಟ, ತ್ರಪ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ತ್ರಪ್ಸೀರನ್।....

ಲುಙ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಪಿಷ್ಟ, ಅತ್ರಪಿಷಾತಾಮ್, ಅತ್ರಪಿಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಇಡಾಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಪ್ತ, ಅತ್ರಪ್ಸಾತಾಮ್, ಅತ್ರಪ್ಸತ।.....

ಲೃಙ್: ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಪಿಷ್ಯತ, ಅತ್ರಪಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅತ್ರಪಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಇಡಾಗಮಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ, ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯನ್ತ।....

॥ ಇತಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿನಃ ॥

॥ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು ॥

॥ ಅಥ ಉಭಯಪದಿನಃ ॥

ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್॥1॥ ಶ್ರಯತಿ।ಶ್ರಯತೇ। ಶಿಶ್ರಾಯ, ಶಿಶ್ರಿಯೇ। ಶ್ರಯಿತಾಸಿ। ಶ್ರಯಿತಾಸೇ। ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಿ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯತೇ। ಶ್ರಯತು, ಶ್ರಯತಾಮ್। ಅಶ್ರಯತ್, ಅಶ್ರಯತ। ಶ್ರಯೇತ್, ಶ್ರಯೇತ। ಶ್ರೀಯಾತ್, ಶ್ರಯಿಷೀಷ್ಟ। ಚಙ್। ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್, ಅಶಿಶ್ರಿಯತ। ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ್। ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ। ಭೃಞ್ ಭರಣೇ। 2।ಭರತಿ, ಭರತೇ। ಬಭಾರ। ಬಭ್ರತುಃ। ಬಭ್ರುಃ। ಬಭರ್ಥ। ಬಭೃವ। ಬಭೃಮ। ಬಭ್ರೇ। ಬಭೃಷೇ। ಭರ್ತಾಸಿ, ಭರ್ತಾಸೇ। ಭರಿಷ್ಯತಿ, ಭರಿಷ್ಯತೇ। ಭರತು, ಭರತಾಮ್। ಅಭರತ್, ಅಭರತ। ಭರೇತ್, ಭರೇತ।

ವರದರಾಜರು ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಭ್ವಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಮತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

1. ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್(ಸೇವಿಸುವದು)-ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶ್ರಿ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶ್ರಯತಿ, ಶ್ರಯತೇ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಶ್ರಿ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗನ್ತಾಂಗವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಶ್ರೇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗಿ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್ರ್+ಅಯ್+ಅತಿ=ಶ್ರಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಶ್ರಯತೇ-ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶ್ರಿ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಶ್ರಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಉಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಎಲ್ಲವು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದು, ಶ್ರಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯತಿ ಶ್ರಯತಃ, ಶ್ರಯನ್ತಿ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯತೇ, ಶ್ರಯೇತೇ, ಶ್ರಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರಿ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ಇ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಶ್ರಿ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಹಲಾದಿ ಶೇಷದಿಂದ ಶಿಶ್ರಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್' ಬರಬೇಕಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಶಿಶ್ರೈ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಯ್' ಗೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಶಿಶ್ರ್+ಆಯ್+ಅ=ಶಿಶ್ರಾಯ ಎಂದು ರೂಪವು

ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ 'ಇಯಙ್(ಇ)' ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಆದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶಿಶ್ರಾಯ, ಶಿಶ್ರಿಯತುಃ, ಶಿಶ್ರಿಯುಃ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶಿಶ್ರಿಯೇ, ಶಿಶ್ರಿಯಾತೇ, ಶಿಶ್ರಿಯಿರೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯಿತಾ ಶ್ರಯಿತಾರೌ, ಶ್ರಯಿತಾರಃ।ಶ್ರಯಿತಾಸಿ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯಿತಾ, ಶ್ರಯಿತಾರೌ, ಶ್ರಯಿತಾರಃ । ಶ್ರಯಿತಾಸೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಿ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಃ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯಿಷ್ಯತೇ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯತು/ಶ್ರಯ ತಾತ್, ಶ್ರಯತಾಮ್, ಶ್ರಯನ್ತು ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯತಾಮ್, ಶ್ರಯೇತಾಮ್, ಶ್ರಯನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಯತ್, ಅಶ್ರಯತಾಮ್, ಅಶ್ರಯನ್ । ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಯತ, ಅಶ್ರಯೇತಾಮ್, ಅಶ್ರಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಈ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ, ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅಯ್' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯೇತ್, ಶ್ರಯೇತಾಮ್, ಶ್ರಯೇಯುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯೇತ, ಶ್ರಯೇಯಾತಾಮ್, ಶ್ರಯೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ. (ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಬಾರದೇ 'ಸೀಯುಟ್' ಬಂದಿದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಿಯಾತ್, ಶ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರಿಯಾಸುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ.

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಯಿಷೀಷ್ಟ, ಶ್ರಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರಯಿಷೀರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಇಲ್ಲಿ 'ಸೀಯುಟ್', ಇಡಾಗಮ, 'ತ' ಮತ್ತು 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಸುಟ್' ಆಗಮ ಹಾಗೂ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲುಙ್:ಉದಾ– ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರಿ' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್ (ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ಅ+ಶ್ರಿ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ನಲ್ಲರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ ಬರಬೇಕಾದ 'ಸಿಚ್' ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಣಿಶ್ರಿದುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚಙ್(ಅ)' ಬಂದು ಅ+ಶ್ರಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಅ+ಶ್ರಿಶ್ರಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಅ+ಶಿಶ್ರಿ+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶ್ರಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಶಿಶ್ರ್+ಇಯ್+ಅತ್=ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್, ಅಶಿಶ್ರಿಯತಾಮ್, ಅಶಿಶ್ರಿಯನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ। ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶಿಶ್ರಿಯತ, ಅಶಿಶ್ರಿಯೇತಾಮ್, ಅಶಿಶ್ರಿಯನ್ತ..... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 2.ಭೃಞ್– ಭರಣೇ(ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವದು, ತುಂಬುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಭರ್+ಅ+ತಿ=ಭರತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಭರ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಭರತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರತಿ, ಭರತಃ, ಭರನ್ತಿ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರತೇ, ಭರೇತೇ, ಭರನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಬಭಾರ – ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಬಭೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ

ಬಂದು ಬಭಾರ್+ಅ=ಬಭಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

ಉದಾ– ಬಭ್ರೇ – ಆತ್ಮನೇ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ, ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಏ' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲ ಬಭೃ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ(ರ್) ಬಂದು ಬಭ್+ರ್+ಏ=ಬಭ್ರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಬಭಾರ, ಬಭ್ರತುಃ, ಬಭ್ರುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಬಭ್ರೇ, ಬಭ್ರಾತೇ, ಬಭ್ರಿರೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರ್ತಾ, ಭರ್ತಾರೌ, ಭರ್ತಾರಃ। ಭರ್ತಾಸಿ।...

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರ್ತಾ, ಭರ್ತಾರೌ, ಭರ್ತಾರಃ। ಭರ್ತಾಸೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: "ಋದ್ಧನೋಃ ಸೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರಿಷ್ಯತಿ, ಭರಿಷ್ಯತಃ, ಭರಿಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರಿಷ್ಯತೇ, ಭರಿಷ್ಯೇತೇ, ಭರಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರತು/ಭರತಾತ್, ಭರತಾಮ್, ಭರನ್ತು।...

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರತಾಮ್, ಭರೇತಾಮ್, ಭರನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭರತ್, ಅಭರತಾಮ್, ಅಭರನ್।...

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭರತ, ಅಭರೇತಾಮ್, ಅಭರನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರೇತ್, ಭರೇತಾಮ್, ಭರೇಯುಃ।...

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭರೇತ, ಭರೇಯಾತಾಮ್, ಭರೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ರಿಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 543.ರಿಙ್-ಶಯಗ್-ಲಿಙ್‌ಕ್ಷು (7.4.28)

ವೃತ್ತಿಃ– ಶೇ ೦ಯಕಿ ೦ಯಾದೌ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಲಿಜಿ ಚ ಋತೋ ರಿಙ್ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್।

ರಿಜಿ ಚ ಪ್ರಕೃತೇ ರಿಙ್ ವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ದೀರ್ಘೋ ನ। ಭ್ರಿಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಅಯಙ್ ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ರೀಙ್ ಋತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಗುತ್ತವೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶ' 'ಯಕ್' ಅಥವಾ 'ಯ' ಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲಿಙ್' (ಆಶೀರ್ಲಿಙ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಭ್ರಿಯಾತ್– ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ

'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)'

ಆಗಮ ಬಂದು ಭೃ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಭ್+ರಿ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಭ್+ರಿ+ಯಾ+ತ್=ಭ್ರಿಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭ್ರಿಯಾತ್, ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭ್ರಿಯಾಸುಃ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 544.ಉಶ್ಚ (1.2.12)

ವೃತ್ತಿಃ– ಋ ವರ್ಣಾತ್ ಪರೌ ಝಲಾದಿ ಲಿಙ್–ಸಿಚೌ ಕಿತೌ ಸ್ತಃ ತಙಿ। ಭೃಷೀಷ್ಟ। ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ಅಭಾರ್ಷೀತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಉಃ, ಚ ।

ಅ. ವ್ಯ– "ಇಕೋ ಝಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಝಲೌ" ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ "ಲಿಙ್ ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು 'ಕಿತೌ' ಎಂದು ವಚನ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಋ' ವರ್ಣಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಲಿಙ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಇವು 'ಕಿತ್'ನಂತೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಗುಣ ನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಅತಿದೇಶ' ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು:–ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:

ಉದಾ ಭೃಷೀಷ್ಟ– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ, ಅನಂತರ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಭೃ+ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ 'ಲಿಙ್' ನ 'ತ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗುವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯ್' ಕಾರ ಲೋಪ ಮುತ್ತು ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಷ್ಟುತ್ವಗಳಿಂದ ಭೃಷೀಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭೃಷೀಷ್ಟ, ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೃಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್:ಉದಾ– ಅಭಾರ್ಷೀತ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ

ಅಡಾಗಮ ಬಂದು 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಬಂದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ, ಅಭೃ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಭಾರ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಭಾರ್ಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭಾರ್ಷೀತ್, ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಭಾರ್ಷುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್(ಸ್)'–ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 545.ಹ್ರಸ್ವಾದಙ್ಗಾತ್ (8.2.27)

ವೃತ್ತಿಃ–ಸಿಚೋ ಲೋಪೋ ಝಲಿ । ಅಭೃತ। ಅಭೃಷಾತಾಮ್। ಅಭರಿಷ್ಯತ್, ಅಭರಿಷ್ಯತ। ಹೃಞ್ ಹರಣೇ। 3। ಹರತಿ, ಹರತೇ। ಜಹಾರ । ಜಹರ್ಥ। ಜಹ್ರಿವ। ಜಹ್ರಿಮ। ಜಹ್ರೇ। ಜಹ್ರಿಷೇ। ಹರ್ತಾಸಿ, ಹರ್ತಾಸೇ। ಹರಿಷ್ಯತಿ ಹರಿಷ್ಯತೇ। ಹರತು, ಹರತಾಮ್। ಅಹರತ್, ಅಹರತ। ಹರೇತ್, ಹರೇತ। ಹ್ರಿಯಾತ್, ಹೃಷೀಷ್ಟ। ಹೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ಅಹಾರ್ಷೀತ್, ಅಹೃತ। ಅಹರಿಷ್ಯತ್, ಅಹರಿಷ್ಯತ। ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ।4। ಧರತಿ ಧರತೇ। ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ । 5। ನಯತಿ, ನಯತೇ। ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ।6। ಪಚತಿ, ಪಚತೇ। ಪಪಾಚ। ಪೇಚಿಥ।, ಪಪಕ್ಥ। ಪೇಚೇ, ಪಕ್ತಾಸಿ, ಪಕ್ತಾಸೇ। ಭಜ ಸೇವಾಯಾಮ್।7। ಭಜತಿ, ಭಜತೇ। ಬಭಾಜ, ಭೇಜೇ। ಭಕ್ತಾಸಿ, ಭಕ್ತಾಸೇ। ಭಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ। ಅಭಾಕ್ಷೀತ್, ಅಭಕ್ತ। ಅಭಕ್ಷಾತಾಮ್। ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಙ್ಗತಿಕರಣ ದಾನೇಷು ।8 । ಯಜತಿ, ಯಜತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಅಙ್ಗಾತ್।

ಅ. ವೃ.– "ರಾತ್ ಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹ್ರಸ್ವಾನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸಿಚ್(ಸ್)'ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ– ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ಲುಙ್: ಆತ್ಮನೇಪದ: ಉದಾ– ಅಭೃತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಲುಙ್ ಗೆ 'ತ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಭೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಉಶ್ಚ" ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಗುಣವು ನಿಷೇದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಭೃತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭೃತ, ಅಭೃಷಾತಾಮ್, ಅಭೃಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭರಿಷ್ಯತ್, ಅಭರಿಷ್ಯಾತಾಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭರಿಷ್ಯತ, ಅಭರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭ್ರಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 2. ಹೃಞ್ ಹರಣೇ (ಅಪಹರಿಸುವದು, ಹರಣ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 4 ಅರ್ಥಗಳಿವೆ – ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವದು, ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೆಡೆಗೆ ಸಾಗಿಸುವದು, ಸ್ವೀಕರಿಸುವದು, ಸ್ತೇಯ (ಕಳವು), ನಾಶಮಾಡುವದು– ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಹೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ–ಹರತಿ/ಹರತೇ– ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹೃ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಮೇಲೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಹೃ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಹ್+ಅರ್+ಅ+ತಿ=ಹರತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹರತಿ, ಹರತಃ, ಹರನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಹರ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಹರತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹರತೇ, ಹರೇತೇ, ಹರನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಮೈದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಜಹಾರ, ಜಹ್ರತುಃ, ಜಹ್ರುಃ। ಜಹರ್ಥ, ಜಹ್ರಥುಃ, ಜಹ್ರ ಜಹಾರ/ ಜಹರ ಜಹ್ರಿವ, ಜಹ್ರಿಮ.।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಜಹ್ರೇ, ಜಹ್ರಾತೇ, ಜಹ್ರಿರೇ। ಜಹ್ರಿಷೇ, ಜಹ್ರಾಥೇ, ಜಹ್ರಿಢ್ವೇ/ಜಹ್ರಿಧ್ವೇ। ಜಹ್ರೇ, ಜಹ್ರಿವಹೇ, ಜಹ್ರಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಹರ್ತಾ, ಹರ್ತಾರೌ, ಹರ್ತಾರಃ। ಹರ್ತಾಸಿ।...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಹರ್ತಾ, ಹರ್ತಾರೌ, ಹರ್ತಾರಃ। ಹರ್ತಾಸೇ।...

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಹರಿಷ್ಯತಿ, ಹರಿಷ್ಯತಃ, ಹರಿಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಹರಿಷ್ಯತೇ, ಹರಿಷ್ಯೇತೇ, ಹರಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಹರತು/ಹರತಾತ್,ಹರತಾಮ್, ಹರನ್ತು।...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಹರತಾಮ್, ಹರೇತಾಮ್, ಹರನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಹರತ್, ಅಹರತಾಮ್, ಅಹರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಹರತ, ಅಹರೇತಾಮ್, ಅಹರನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಹರೇತ್, ಹರೇತಾಮ್, ಹರೇಯುಃ।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಹರೇತ, ಹರೇಯಾತಾಮ್, ಹರೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಆಶೀರ್ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಹ್ರಿಯಾತ್, ಹ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹ್ರಿಯಾಸುಃ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಹೃಷೀಷ್ಟ ಹೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹೃಷೀರನ್।.... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲುಜ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಹಾರ್ಷೀತ್, ಅಹಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಹಾರ್ಷುಃ।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಹೃತ, ಅಹೃಷಾತಾಮ್, ಅಹೃಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲೃಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಹರಿಷ್ಯತ್, ಅಹರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಹರಿಷ್ಯನ್।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಹರಿಷ್ಯತ, ಅಹರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಹರಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಧಾತು 4 ಧೃಇಞ್ ಧಾರಣೇ(ಧರಿಸುವದು)– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಧೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧರತಿ, ಧರತಃ, ಧರನ್ತಿ।.... ಇತ್ಯಾದಿ
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧರತೇ, ಧರೇತೇ, ಧರನ್ತೇ... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ದಧಾರ, ದಧ್ರತುಃ, ದಧ್ರುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ದಧ್ರೇ, ದಧ್ರಾತೇ, ದಧ್ರಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು; ಧರ್ತಾ, ಧರ್ತಾರೌ, ಧರ್ತಾರಃ। ಧರ್ತಾಸಿ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧರ್ತಾ, ಧರ್ತಾರೌ, ಧರ್ತಾರಃ। ಧರ್ತಾಸೇ... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧರಿಷ್ಯತಿ, ಧರಿಷ್ಯತಃ, ಧರಿಷ್ಯನ್ತಿ।.... ಇತ್ಯಾದಿ
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧರಿಷ್ಯತೇ, ಧರಿಷ್ಯೇತೇ, ಧರಿಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧರತು/ಧರತಾತ್, ಧರತಾಮ್, ಧರನ್ತು।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧರತಾಮ್, ಧರೇತಾಮ್, ಧರನ್ತಾಮ್।.... ಇತ್ಯಾದಿ
ಲಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧರತ್, ಅಧರತಾಮ್, ಅಧರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧರತ, ಅಧರೇತಾಮ್, ಅಧರನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ವಿಧಿಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧರೇತ್, ಧರೇತಾಮ್, ಧರೇಯುಃ। ... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧರೇತ, ಧರೇಯಾತಾಮ್, ಧರೇರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಅಶೀರ್ಲಿಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಧ್ರಿಯಾತ್, ಧ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧ್ರಿಯಾಸುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಧ್ರಿಷೀಷ್ಟ, ಧ್ರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧ್ರಿಷೀರನ್... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲುಜ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧಾರ್ಷೀತ್, ಅಧಾರ್ಷ್ಟಾಮ್, ಅಧಾರ್ಷುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧೃತ, ಅಧೃಷಾತಾಮ್, ಅಧೃಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಧೃಷ್ಯತ್, ಅಧೃಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೃಷ್ಯನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧರಿಷ್ಯತ, ಅಧರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧರಿಷ್ಯನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 5. ಣೀಞ್ – ಪ್ರಾಪಣೇ(ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವದು) "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ನಯತಿ– ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ನೇ' ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ನಯತೇ– ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ

'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ನೇ' ಎಂದಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಟಿತ ಅತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ನಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಯತಿ, ನಯತಃ, ನಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಯತೇ, ನಯೇತೇ, ನಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ನಿನಾಯ, – ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್(ಲ್)' ಕಾರವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ನಿ ನಿ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಇ' ಕಾರಾಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ನಿ+ನೈ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಐ' ಗೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಿನಾಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಿನಾಯ, ನಿನ್ಯತುಃ, ನಿನ್ಯುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಿನ್ಯೇ, ನಿನ್ಯಾತೇ, ನಿನ್ಯಿರೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನೇತಾ, ನೇತಾರೌ, ನೇತಾರಃ। ನೇತಾಸಿ...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನೇತಾ, ನೇತಾರೌ, ನೇತಾರಃ।ನೇತಾಸೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನೇಷ್ಯತಿ, ನೇಷ್ಯತಃ, ನೇಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನೇಷ್ಯತೇ, ನೇಷ್ಯೇತೆ ನೇಷ್ಯನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಯತು/ನಯತಾತ್, ನಯತಾಮ್, ನಯನ್ತು।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಯತಾಮ್, ನಯೇತಾಮ್, ನಯನ್ತಾಮ್।...ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನಯತ್, ಅನಯತಾಮ್, ಅನಯನ್।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನಯತ, ಅನಯೇತಾಮ್, ಅನಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಯೇತ್, ನಯೇತಾಮ್, ನಯೇಯುಃ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನಯೇತ, ನಯೇಯಾತಮ್, ನಯೇರನ್। ...
ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ :-ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ನೀಯಾತ್, ನೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೀಯಾಸುಃ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ನೇಷೀಷ್ಟ, ನೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನೇಷೀರನ್ ।...
ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನೈಷೀತ್, ಅನೈಷ್ಟಾಮ್, ಅನೈಷುಃ। ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನೇಷ್ಟ, ಅನೇಷಾತಾಮ್, ಅನೇಷತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅನೇಷ್ಯತ್, ಅನೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅನೇಷ್ಯನ್। ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅನೇಷ್ಯತ, ಅನೇಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅನೇಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಧಾತು 6- ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ-(ಬೇಯಿಸುವದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಪಚ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ।ಪಚತಿ, ಪಚತಃ, ಪಚನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಪಚತೇ, ಪಚೇತೇ, ಪಚನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಪಪಾಚ, ಪೇಚತುಃ, ಪೇಚುಃ... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಪೇಚೇ, ಪೇಚಾತೇ, ಪೇಚಿರೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲುಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ।ಪಕ್ತಾ, ಪಕ್ತಾರೌ, ಪಕ್ತಾರಃ।ಪಕ್ತಾಸಿ... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ।ಪಕ್ತಾ, ಪಕ್ತಾರೌ, ಪಕ್ತಾರಃ।ಪಕ್ತಾಸೇ... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ।ಪಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪಕ್ಷ್ಯತಃ, ಪಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಪಕ್ಷ್ಯತೇ, ಪಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಪಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಪಚತು/ಪಚತಾತ್, ಪಚತಾಮ್, ಪಚನ್ತು ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಪಚತಾಮ್, ಪಚೇತಾಮ್, ಪಚನ್ತಾಮ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಪಚತ್, ಅಪಚತಾಮ್, ಅಪಚನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಪಚತ, ಅಪಚೇತಾಮ್, ಅಪಚನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಪಚೇತ್, ಪಚೇತಾಮ್, ಪಚೇಯುಃ। ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಪಚೇತ, ಪಚೇಯಾತಾಮ್, ಪಚೇರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಪಚ್ಯಾತ್, ಪಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಚ್ಯಾಸುಃ।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಪಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಪಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಕ್ಷೀರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲುಙ್: ಧಾತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಪಾಕ್ಷೀತ್ ಅಪಾಕ್ತಾಮ್, ಅಪಾಕ್ಷುಃ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಪಕ್ತ, ಅಪಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಪಕ್ಷತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಅಪಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪಕ್ಷ್ಯನ್। ...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಪಕ್ಷ್ಯತ, ಅಪಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಪಕ್ಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 7-ಭಜ ಸೇವಾಯಾಮ್(ಸೇವೆ ಮಾಡುವದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಭಜತಿ/ಭಜತೇ - ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭಜ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ತಿಪ್' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಭಜ್+ಅ+ತಿ=ಭಜತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭಜ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ತ' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಭಜ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಭಜ್+ಅ+ತ್+ಏ=ಭಜತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭಜತಿ, ಭಜತಃ, ಭಜನ್ತಿ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಜತೇ, ಭಜೇತೇ, ಭಜನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಬಭಾಜ, ಭೇಜತುಃ, ಭೇಜುಃ। ಭೇಜಿಥ/ಬಭಕ್ತ, ಭೇಜಥುಃ, ಭೇಜ। ಬಭಾಜ/ಬಭಜ, ಭೇಜಿವ, ಭೇಜಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭೇಜೇ, ಭೇಜಾತೇ, ಭೇಜಿರೇ। ಭೇಜಿಷೇ, ಭೇಜಾಥೇ, ಭೇಜಿಧ್ವೇ। ಭೇಜೇ, ಭೇಜಿವಹೇ, ಭೇಜಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭಕ್ತಾ, ಭಕ್ತಾರೌ, ಭಕ್ತಾರಃ ।ಭಕ್ತಾಸಿ... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಕ್ತಾ, ಭಕ್ತಾರೌ, ಭಕ್ತಾರಃ ।ಭಕ್ತಾಸೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೃಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಭಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತಃ, ಭಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಕ್ಷ್ಯತೆ2೦, ಭಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಭಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಭಜತು/ಭಜತಾತ್, ಭಜತಾಮ್, ಭಜನ್ತು।...
ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಜತಾಮ್, ಭಜೇತಾಮ್, ಭಜನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।
ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಅಭಜತ್, ಅಭಜತಾಮ್, ಅಭಜನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಭಜತ, ಅಭಜೇತಾಮ್, ಅಭಜನ್ತ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್:

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭಜೇತ್, ಭಜೇತಾಮ್, ಭಜೇಯುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಜೇತ, ಭಜೇಯಾತಾಮ್, ಭಜೇರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಭಜ್ಯಾತ್, ಭಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಜ್ಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಭಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಭಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಕ್ಷೀರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭಾಕ್ಷೀತ್, ಅಭಾಕ್ತಾಮ್,ಅಭಾಕ್ಷುಃ। ಅಭಾಕ್ಷೀಃ, ಅಭಾಕ್ತಮ್, ಅಭಾಕ್ತ। ಅಭಾಕ್ಷಂ, ಅಭಾಕ್ಷ್ವ ಅಭಾಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಭಕ್ತ, ಅಭಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಭಕ್ಷತ । ಅಭಕ್ಥಾಃ, ಅಭಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಭಗ್ಧ್ವಮ್। ಅಭಕ್ಷಿ, ಅಭಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅಭಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಭಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯನ್।...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಭಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಧಾತು 8. ೦ಯಜ ದೇವಪೂಜಾ ಸಙ್ಗತಿಕರಣ ದಾನೇಷು (ದೇವಪೂಜೆಮಾಡುವದು, ಸಂಗತಿ ಮಾಡುವದು, ದಾನಕೊಡುವದು). ಇದರಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತದೆ.

ಲಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಜತಿ, ಯಜತಃ, ಯಜನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಜತೇ, ಯಜೇತೇ, ಯಜನ್ತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 546.ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್ (6.1.17)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಚ್ಯಾದೀನಾಂ ಗ್ರಹ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಲಿಟಿ। ಇ೦ಯಾಜ।

ಪ. ಛೇ. – ಲಿಟಿ, ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ, ಉಭ೦ಯೇಷಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಷ್ಯಙಃ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉಭಯೇಷಾಮ್' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ "ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾವಾ ಕಿತಿ" ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ವಚ್ಯಾದಿ ಮತ್ತು "ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿವಿಚತಿವೃಶ್ಚತಿಪೃಚ್ಛತಿಭೃಜ್ಯತೀನಾಂ ಙ್ಕಿತಿಚ" ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಣಗಳು ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಚ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಗ್ರಹ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: ವಚ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವಚ್, ಸ್ವಪ್, ಯಜ್,ವಪ್, ವಹ್, ವಸ್, ವೇಞ್, ವ್ಯೇಞ್, ಹ್ವೇಞ್, ವದ್, ಮತ್ತು ಶ್ವಿ ಎಂಬ 11 ಧಾತುಗಳಿವೆ, ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲೂ, ಗ್ರಹ್, ಜ್ಯಾ,ವಯ್,ವ್ಯಧ್,ವಶ್,ವ್ಯಚ್,ವ್ರಸ್ಚ್, ಪ್ರಚ್ಛ್ ಮತ್ತು ಭ್ರಸ್ಜ್ ಎಂಬ 9 ಧಾತುಗಳಿವೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ-ಇಯಾಜ –ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್'ಗೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯ ವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಯಯಜ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಯ್'(ಯ್+ಅ) ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು ಇ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಸಂಪ್ರಸಾರಾಣಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಬಂದು 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಇಯಜ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಇ+ಯಾಜ್+ಅ=ಇಯಾಜ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧ.

(ಕಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 547.ವಚಿ-ಸ್ವಪಿ-ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (6.1.15)

ವೃತ್ತಿಃ-ವಚಿ-ಸ್ವಪ್ಯೋಃ ೦ಯಜಾದೀನಾಂ ಚ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ। ಈಜತುಃ। ಈಜುಃ। ಇ೦ಯಜಿಥ, ಇ೦ಯಷ್ಠ ಈಜೇ। ೦ಯಷ್ಟಾ।

ಅ. ವೃ.- ಷ್ಯಜಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಕಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವಚ್, ಸ್ವಪ್, ಹಾಗೂ ಯಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್, ಸಿಪ್ ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಂ ಚ ಕಾರ್ಯಂ ಬಲವತ್' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಅಶ್ರಯಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವು ಪೂರ್ವರೂಪ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಬಲಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಇಯಾಜ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಯಾಕೆ ಆಗಿದೆ ಎಂದರೆ- "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭ೦ಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೇನೇ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆಯೇ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಅದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಇವೆರಡೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೆಂದರೆ- ತಿಪ್' ಸಿಪ್' ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವಾಗ, ಕಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ದ್ವಿತ್ವವಾಗುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇನೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ ತಿಪ್, ಸಿಪ್, ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಗಳಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ದ್ವಿತ್ವವಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ- ಈಜತುಃ- ಪರಸಮ್ಮೈ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಸ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ

ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಅತುಸ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಯಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, 'ಯಜ್' ನಲ್ಲಿ ಯ್+ಅ+ಜ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಇ+ಅ+ಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಇಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ದ್ವಿತ್ವ ಆಗಿ ಇಜ್ ಇಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಇಇಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ, ಎರಡು 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಈಜ್+ಅತುಸ್ =ಈಜತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಈಜತುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕಿತ್' ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವದು.

ಉದಾ– ಈಜುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು, 'ಉಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಈಜ್+ಉಸ್=ಈಜುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಇಯಜಿಥ, ಇಯಷ್ಠ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಭರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದು, ಇಡಾಗಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಯಜಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ ...ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರ ನಂತರ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ 'ಠ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಇಯಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವ' ಕಾರ 'ಮ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಇಯಾಜ, ಈಜತುಃ, ಈಜುಃ। ಇಯಜಿಥ/ಇಯಷ್ಠ, ಈಜಥುಃ, ಈಜ। ಇಯಾಜ/ಇಯಜ, ಈಜಿವ, ಈಜಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಏತ್ವಾದೇಶ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳಿಂದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಈಜೇ, ಈಜಾತೇ, ಈಜಿರೇ। ಈಜಿಷೇ, ಈಜಾಥೇ, ಈಜಿಧ್ವೇ। ಈಜ, ಈಜಿವಹೇ, ಈಜಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ, ಎರಡೂ ಪದಗಳಲ್ಲೂ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ ...ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಷ್ಟುತ್ವಸಂಧಿಯಿಂದ ಯಷ್ಟಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಯಷ್ಟಾ, ಯಷ್ಟಾರೌ, ಯಷ್ಟಾರಃ।ಯಷ್ಟಾಸಿ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಷ್ಟಾ, ಯಷ್ಟಾರೌ, ಯಷ್ಟಾರಃ। ಯಷ್ಟಾಸೇ.....

ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಕತ್ವವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 548.ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ। (8.2.41)

ವೃತ್ತಿಃ-0ಯಕ್ಷ್ಯತಿ, 0ಯಕ್ಷ್ಯತೇ। ಇಜ್ಯಾತ್, 0ಯಕ್ಷೀಷ್ಟ ಅ0ಯಾಕ್ಷೀತ್, ಅ0ಯಷ್ಟ ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ। 9। ವಹತಿ, ವಹತೇ। ಉವಾಹ। ಊಹತುಃ। ಊಹುಃ। ಉವಹಿಥ।

ಅರ್ಥ- 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಷ್' ಮತ್ತು 'ಢ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೃಟ್: ಉದಾ- ಯಕ್ಷ್ಯತಿ- 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ.........ಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಯಷ್+ಸ್ಯ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಯಕ್+ಸ್ಯ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದು ಯಕ್+ಷ್ಯ ಎಂದಾಗಿ 'ಕ್' ಮತ್ತು 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಯಕ್ಷ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಯಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದೂ, ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷ್ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಯಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಯಕ್ಷ್ಯತಿ, ಯಕ್ಷ್ಯತಃ, ಯಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಕ್ಷ್ಯತೇ, ಯಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಯಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಯಜತು/ಯಜತಾತ್, ಯಜತಾಮ್, ಯಜನ್ತು। ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಜತಾಮ್, ಯಜೇತಾಮ್, ಯಜನ್ತಾಮ್ । ...

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಯಜತ್, ಅಯಜತಾಮ್, ಅಯಜನ್।...

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ವಹತು/ವಹತಾತ್, ವಹತಾಮ್, ವಹನ್ತು।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ವಹತಾಮ್, ವಹೇತಾಮ್ ವಹನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಹತ್, ಅವಹತಾಮ್, ಅವಹನ್ । ...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಅವಹತ, ಅವಹೇತಾಮ್, ಅವಹನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ವಹೇತ್, ವಹೇತಾಮ್, ವಹೇಯುಃ।...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಹೇತ, ವಹೇಯಾತಾಮ್, ವಹೇರನ್। ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಉಹ್ಯಾತ್, ಉಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉಹ್ಯಾಸುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷೀಷ್ಟ, ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಕ್ಷೀರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಾಕ್ಷೀತ್, ಅವೋಢಾಮ್, ಅವಾಕ್ಷುಃ। ...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅವೋಢ, ಅವಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅವಕ್ಷತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್। ...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ, ಅವಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

॥ಇತಿ ಉಭಯಪದಿನಃ॥

॥ಇತಿ ಭ್ವಾದಯಃ – ಪ್ರಥಮಗಣಃ ಸಮಾಪ್ತಃ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (12) ಮುಗಿಯಿತು.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಯಜತ, ಅಯಜೇತಾಮ್, ಅಯಜನ್ತ। ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಯಜೇತ್, ಯಜೇತಾಮ್, ಯಜೇಯುಃ।...

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಜೇತ, ಯಜೇಯಾತಾಮ್, ಯಜೇರನ್। ...

ಅಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಇಜ್ಯಾತ್, ಇಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಇಜ್ಯಾಸುಃ ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಯಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಯಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯಕ್ಷೀರನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಕ್ಷೀತ್, ಅಯಾಷ್ಟಾಮ್, ಅಯಾಕ್ಷುಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಯಷ್ಟ, ಅಯಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಯಕ್ಷತ॥... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅಯಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಯಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯಕ್ಷ್ಯನ್।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅಯಕ್ಷ್ಯತ, ಅಯಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಯಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ...

ಧಾತು 9.ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ (ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ವಹತಿ, ವಹತೇ – 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ತ' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ವಹ್+ಅ+ತಿ, ಮತ್ತು ವಹ್+ಅ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ವಹತಿ ಎಂಬ ರೂಪ, ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ವಹತೇ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ವಹತಿ, ವಹತಃ, ವಹನ್ತಿ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಹತೇ, ವಹೇತೇ, ವಹನ್ತೇ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಉವಾಹ– 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್'(ಅ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಹ್+ಅ

ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ವಹ್ ವಹ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ವವಹ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ(ಉ) ಬಂದು, ಉ+ಅ+ವಹ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ(ಉ) ಬಂದು ಉವಹ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಉವಾಹ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ' ಎಂಬ ಭಾರದ್ವಜ ನಿಯಮ ದಿಂದ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದು ಉವಹಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉವಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹೋ ಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಉವಢ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಉವಾಹ, ಊಹತುಃ ಊಹುಃ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

(ಧ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 549.ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ (8.2.40)

ವೃತ್ತಿಃ-ಝಷಃ ಪರಯೋಃ ತಥೋಃ ಧಃ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ದಧಾತೇಃ॥

ಪ. ಛೇ. – ಝಷಃ, ತಥೋಃ, ಧಃ, ಅಧಃ॥

ಅರ್ಥ- 'ಝಷ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಧ' ಕಾರವು ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಧಾ' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್' ಕಾರ 'ಥ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಧ' ಕಾರವು ಅದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉವಢ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಢ್ ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 550.ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ (8.3.13)

ವೃತ್ತಿಃ- ಢಃ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಢೇ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ – ಢಃ, ಢೇ, ಲೋಪಃ॥

ಅರ್ಥ- 'ಢ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉವಢ್+ಢ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉವಢ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

(ಓತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 551.ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ (6.3.112)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅನಯೋಃ ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಓತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಢಲೋಪೇ। ಉವೋಢ। ಊಹೇ। ವೋಢಾ। ವಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅವಾಕ್ಷೀತ್, ಅವೋಢಾಮ್, ಅವಾಕ್ಷುಃ। ಅವಾಕ್ಷೀಃ, ಅವೋಢಮ್, ಅವೋಢ। ಅವಾಕ್ಷಮ್। ಅವಾಕ್ಷ್ವ। ಅವಾಕ್ಷ್ಮ। ಅವೋಢ, ಅವಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅವಕ್ಷತ। ಅವೋಢಾಃ,

ಅವಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅವೋಢ್ವಮ್। ಅವಕ್ಷಿ, ಅವಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅವಕ್ಷ್ಮಹಿ। ಅವಕ್ಷ್ಯತ್। ಅವಕ್ಷ್ಯತ।

ಪ. ಛೇ. – ಸಹಿ–ವಹೋಃ, ಓತ್, ಅವರ್ಣಸ್ಯ।

ಅ. ವೃ – "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢಲೋಪೇ' ಎಂಬ ಅಂಶವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಢ' ವರ್ಣದ ಲೋಪವು ಆದಾಗ 'ಸಹ್' ಮತ್ತು 'ವಹ್' ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ವಹ್' ಧಾತು 'ಹ್' ಕಾರಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನಿಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ "ಋತೋಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋದನ್ತಭಿನ್ನವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ 'ಥಲ್' ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ 'ಪಿತ್' ಕೂಡಾ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉವಹಿಥ ಮತ್ತು ಉವೋಢ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉವಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಉವಢ್+ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಢ್' ಕಾರ 'ಧ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಉವಢ್+ಢ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಷ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉವ+ಢ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಉವೋಢ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉವಹಿಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಉವಾಹ, ಊಹತುಃ, ಊಹುಃ।ಉವಹಿಥ/ಉವೋಢ, ಊಹಥುಃ, ಊಹ। ಉವಾಹ/ಉವಹ, ಊಹಿವ, ಊಹಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಊಹೇ, ಊಹಾತೇ, ಊಹಿರೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಊಹೇ, ಊಹಾತೇ, ಊಹಿರೆ । ಊಹಿಷೇ, ಊಹಾಥೇ, ಊಹಿಢ್ವೆ/ಊಹಿದ್ವೇ। ಊಹೇ, ಊಹಿವಹೇ, ಊಹಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ– ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳಲ್ಲಿ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ್ 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಢ್+ತಾಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಢ್+ಧಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಢ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಧ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು 'ಢ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಢ್+ಢಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವ+ಢಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವ್+ಓ+ಢಾ=ವೋಢಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ವೋಢಾ, ವೋಢಾರೌ, ಓಢಾರಃ। ವೋಢಾಸಿ, ವೋಢಾಸ್ಥಃ, ವೋಢಾಸ್ಥ। ವೋಢಾಸ್ಮಿ, ವೋಢಾಸ್ವಃ, ವೋಢಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವೋಢಾ, ವೋಢಾರೌ, ವೋಢಾರಃ। ವೋಢಾಸೇ, ವೋಢಾಸಾಥೇ, ವೋಡಾಧ್ವೇ। ವೋಢಾಹೇ, ವೋಢಾಸ್ವಹೇ, ವೋಢಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ವಕ್ಷ್ಯತೇ – 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಹ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ ಮತ್ತು "ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರ ಮತ್ತು "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ವಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ವಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ವಕ್ಷ್ಯತಃ, ವಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ವಕ್ಷ್ಯತೇ, ವಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೋಟ್:ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ವಹತು/ವಹತಾತ್, ವಹತಾಮ್, ವಹನ್ತು।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ವಹತಾಮ್, ವಹೇತಾಮ್ ವಹನ್ತಾಮ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಹತ್, ಅವಹತಾಮ್, ಅವಹನ್ । ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು:ಅವಹತ, ಅವಹೇತಾಮ್, ಅವಹನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ವಹೇತ್, ವಹೇತಾಮ್, ವಹೇಯುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಹೇತ, ವಹೇಯಾತಾಮ್, ವಹೇರನ್ । ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಉಹ್ಯಾತ್, ಉಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉಹ್ಯಾಸುಃ। ... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷೀಷ್ಟ, ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಕ್ಷೀರನ್ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲುಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಾಕ್ಷೀತ್, ಅವೋಢಾಮ್, ಅವಾಕ್ಷುಃ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅವೋಢ, ಅವಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅವಕ್ಷತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್।... ಇತ್ಯಾದಿ।

ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ, ಅವಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್ತ ।... ಇತ್ಯಾದಿ।

॥ಇತಿ ಉಭಯಪದಿನಃ॥

॥ಇತಿ ಭ್ವಾದಯಃ – ಪ್ರಥಮಗಣಃ ಸಮಾಪ್ತಃ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (12) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-13

ಅದಾದಯಃ (2ನೇ ಗಣ)

ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ 552 ಇಂದ 604

ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ 72 ಧಾತುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವರದರಾಜರು ಈ ಕೆಳಗಿನ 25 ಧಾತುಗಳನ್ನು ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ:

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು-(18)- 1. ಅದ-(ಭಕ್ಷಿಸುವುದು), 2. ಹನ-(ಹಿಂಸಿಸುವುದು), 3. ಯು-ಸೇರಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಬಿಡಿಸುವುದು), 4. ಯಾ-(ತಲುಪುವುದು ಅಥವಾ ಹೋಗುವುದು), 5. ವಾ- (ಗಾಳಿ ಬೀಸುವುದು ಅಥವಾ ಸುವಾಸನೆಗೊಳಿಸುವುದು), 6. ಭಾ-(ಹೊಳೆಯುವುದು), 7.ಷ್ಣಾ(ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು). 8. ಶ್ರಾ-(ಬೇಯಿಸುವುದು), 9. ದ್ರಾ-(ಕೆಟ್ಟದಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು), 10. ಪ್ಸಾ-(ತಿನ್ನುವುದು), 11. ರಾ-(ಕೊಡುವುದು), 12. ಲಾ-(ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು), 13. ದಾಪ್-(ಕತ್ತರಿಸುವುದು), 14. ಪಾ-(ರಕ್ಷಿಸುವುದು), 15. ಹ್ಯಾ-(ಹೇಳುವುದು), 16. ವಿದ-(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು), 17. ಅಸ- (ಇರುವುದು), 18. ಇಣ್-(ಹೋಗುವುದು),

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳು (2)- 1. ಶೀಙ್-(ಮಲಗುವುದು), 2. ಇಙ್-(ಓದುವುದು)

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು (5) - 1. ದುಹ-(ಕರೆಯುವುದು (ಹಾಲು), 2. ದಿಹ- (ಬೆಳೆಯುವುದು), 3. ಲಿಹ-(ನೆಕ್ಕುವುದು), 4. ಬ್ರೂಞ್(ಮಾತನಾಡುವುದು), 5. ಊರ್ಣುಞ್ -(ಮುಚ್ಚುವುದು)

(ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

1. ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ।-(ತಿನ್ನುವುದು)- ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರ- 552. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ। (2.4.72)

ವೃತ್ತಿಃ-ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್। ಅತ್ತಿ। ಅತ್ತಃ। ಅದನ್ತಿ। ಅತ್ಸಿ। ಅತ್ಥಃ। ಅತ್ಥ। ಅದ್ಮಿ। ಅದ್ವಃ। ಅದ್ಮಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಣ್ಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ ಞಿತೋಯೂನಿಲುಗಣಿಞೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅದಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಬರುವ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್' (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲುಕ್' ಬಂದರೂ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ನಿಯಮ ಇರದು. ಆದನ್ನೇ 'ಲೋಪ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಅತ್ತಿ, ಅತ್ತಃ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧತುವಿನಮೇಲೆ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್ (ಅ)' ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ (ತ್) ಬಂದು ಅತ್+ತಿ=ಅತ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ

ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅತ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಅತ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ - ಅದನ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೆ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದ್+ಅನ್ತ್+ಇ=ಅದನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅತ್ತಿ, ಅತ್ತಃ, ಅದನ್ತಿ। ಅತ್ಸಿ, ಅತ್ಥಃ, ಅತ್ಥ। ಅದ್ಮಿ, ಅದ್ವಃ, ಅದ್ಮಃ॥

(ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶವನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 553. ಲಿಟ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (2.4.40)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅದಃ ಘಸ್ಲೃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ। ಜಘಾಸ। ಉಪಧಾಲೋಪಃ॥

ಪ. ಛೇ. - ಲಿಟಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವೃ- "ಅದೋಜಗ್ಧಿರ್ಲ್ಯಪ್ತಿಕಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಲುಙ್ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಲಿಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಘಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಜಘಾಸ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಘಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಘಸ್ ಘಸ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷವಾಗಿ ಘಘಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝ್' ಕಾರವು ಬಂದು "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್)' ಬಂದು ಜಘಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ (ಉಪಧೆ)ಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಜಘಾಸ್+ಅ=ಜಘಾಸ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅತುಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಜಘಸ್+ ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅತುಸ್' ಕಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿನ್ಯಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧರೂಪವಾದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಘ್ಸ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಸ್ -ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 554.ಶಾಸಿ-ವಸಿ-ಘಸೀನಾಂ ಚ (8.3.60)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇಣ್ಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಏಷಾಂ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಸ್ಯಾತ್। ಘಸ್ಯ ಚರ್ತ್ವಮ್। ಜಕ್ಷತುಃ॥

ಜಕ್ಷುಃ। ಜಘಸಿಥ। ಜಕ್ಷಥುಃ। ಜಕ್ಷ। ಜಘಾಸ, ಜಘಸ। ಜಕ್ಷಿವ। ಜಕ್ಷಿಮ। ಆದ। ಆದತುಃ। ಆದುಃ।

ಅ. ವೃ– "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಇಣ್ಕೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಹೇಃ ಸಾಢಃ ಸಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಣ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಾನ್ತರ್ಗತ ವರ್ಣಗಳಿಗಿಂತ; ಕವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್, ವಸ್, ಘಸ್ ಧಾತುಗಳ ಅವಯವವಾದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ'ವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಕ್ಷತುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಜಘ್ಸ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್), ಬಂದು ಜಕ್ಷ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್' ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆದಮೇಲೆ ಜಕ್ಷ್+ಅತುಸ್=ಜಕ್ಷತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಧಾಲೋಪ, ಷತ್ವ, ಮತ್ತು ಚರ್ತ್ವಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಕ್ಷುಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಜಕ್ಷ್' ರೂಪವಾದಮೇಲೆ 'ಉಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಜಕ್ಷ್+ಉಸ್=ಜಕ್ಷುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಘಾಸ, ಜಕ್ಷತುಃ, ಜಕ್ಷುಃ। ಜಘಸಿಥ। ಜಕ್ಷಥುಃ। ಜಕ್ಷ। ಜಘಾಸ, ಜಘಸ। ಜಕ್ಷಿವ। ಜಕ್ಷಿಮ।

"ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ 6 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ 6 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ "ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಜಕ್ಷ್' ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದ ರೂಪಗಳು. ಸಿಪ್, ತಿಪ್, ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶ ಬಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ರೂಪಗಳು: ಜಘಾಸ, ಜಕ್ಷತುಃ, ಜಕ್ಷುಃ। ಜಘಸಿಥ। ಜಕ್ಷಥುಃ। ಜಕ್ಷ। ಜಘಾಸ, ಜಘಸ। ಜಕ್ಷಿವ। ಜಕ್ಷಿಮ।– ಈ 9 ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಏಕವಚನರೂಪಗಳು 'ಘಸ್ಲೃ(ಘಸ್)' ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಉಳಿದ 6 ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ(ಘಸ್)' ಆದೇಶವನ್ನೇ ಪಡೆಯದ ರೂಪಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದ, ಆದತುಃ, ಆದುಃ ಎಂಬವುಗಳವರೆಗೆ, ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಆದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಅ+ಅದ್

ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತ ಆದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆ+ಅದ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಆದ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಣಲ್ (ಅ)" ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಆದ' ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಅತುಸ್' ಮತ್ತು 'ಉಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಆದತುಃ ಮತ್ತು ಆದುಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

(ಇಡಾಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೨೨೨.ಇಡತ್ತ್ಯರ್ತಿವ್ಯಯತೀನಾಮ್ (7.2.66)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅದ್, ಋ, ವ್ಯೇಞ್ ಏಭ್ಯಃ ಥಲಃ ನಿತ್ಯಮ್ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಆದಿಥ। ಅತ್ತಾ। ಅತ್ಸ್ಯತಿ। ಅತ್ತು/ಅತ್ತಾತ್ ಅತ್ತಾಮ್। ಅದನ್ತು।

ಪ. ಛೇ. –ಇಟ್, ಅತ್ತ್ಯರ್ತಿವ್ಯಯತೀನಾಮ್।

ಅ. ವೃ– "ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ 'ಥಲಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ 'ನಿತ್ಯಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅದ್, ಋ ಮತ್ತು ವೇಞ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಥಲ್' ಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆದಿಥ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ 'ಇಟ್'ನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಆದಿಥ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಆದ, ಆದತುಃ, ಆದುಃ। ಆದಿಥ, ಆದಥುಃ, ಆದ। ಆದ, ಆದಿವ, ಆದಿಮ। (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ). (ಈ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದ್ದಾಗ, 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. 'ತಾಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇಡಾಗಮ ಇರದೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ).

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಅತ್ತಾ– ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅದ್+ತಾ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅತ್+ತಾ=ಅತ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅತ್ತಾ, ಅತ್ತಾರೌ, ಅತ್ತಾರಃ। ಅತ್ತಾಸಿ, ಅತ್ತಾಸ್ಥಃ, ಅತ್ತಾಸ್ಥ। ಅತ್ತಾಸ್ಮಿ, ಅತ್ತಾಸ್ವಃ, ಅತ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ– ಅತ್ಸ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದಮೇಲೆ ಅದ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಅತ್ಸ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅತ್ಸ್ಯತಿ, ಅತ್ಸ್ಯತಃ, ಅತ್ಸ್ಯನ್ತಿ। ಅತ್ಸ್ಯಸಿ, ಅತ್ಸ್ಯಥಃ, ಅತ್ಸ್ಯಥ। ಅತ್ಸ್ಯಾಮಿ, ಅತ್ಸ್ಯಾವಃ, ಅತ್ಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ಉದಾ- ಅತ್ತು/ಅತ್ತಾತ್- 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ - 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಅತ್ತಿ' ಎಂಬ ರೂಪವಾದ ಮೇಲೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಬಂದು ಅತ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ ತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾತಙ್ (ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅತ್ತಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು; ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ವಚನಗಳ ರೂಪಗಳಾದ ಅತ್ತಾಮ್, ಅದನ್ತು ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹೇರ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೨೨೬.ಹುಝುಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ। (6.4.101)

ವೃತ್ತಿಃ-ಹೋಃ ಝುಲನ್ತೇಭ್ಯಃ ಚ ಹೇಃ ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್। ಅದ್ಧಿ, ಅತ್ತಾತ್। ಅತ್ತಮ್। ಅತ್ತ। ಅದಾನಿ। ಅದಾವ। ಅದಾಮ।

ಪ. ಛೇ. - ಹು-ಝುಲ್ಭ್ಯಃ, ಹೇಃ, ಧಿಃ।

ಅರ್ಥ- ಹು ಮತ್ತು ಝುಲನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲೋಟ್: ಉದಾ- ಅದ್ಧಿ - ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದಮೇಲೆ "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿ' ಗೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದ್+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ಥಸ್' ಮತ್ತು 'ಥ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, "ತಸ್ಥಸ್ತಮಿಪಾಂ-ತಾಮ್ತತಮ್ತಾಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಙನ್ತೇ ಅದಾದಿ (ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು) 'ತಮ್' ಮತ್ತು 'ತ' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಅತ್ತಮ್, ಮತ್ತು ಅತ್ತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಅದ್+ಮಿಪ್(ಮಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮಿ' ಗೆ 'ಆಟ್(ಆ) ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ "ಮೇರ್ನಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ' ಗೆ 'ನಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದ್+ಆ+ನಿ=ಅದಾನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್, ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಿದ್ವದ್ಭಾದಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಗಳು ಬಂದು ಅದ್+ಆವ=ಆದಾವ ಮತ್ತು ಅದ್+ಆಮ=ಅದಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅತ್ತು/ಅತ್ತಾತ್, ಅತ್ತಾಮ್, ಅದನ್ತು। ಅದ್ಧಿ/ಅತ್ತಾತ್, ಅತ್ತಮ್, ಅತ್ತ। ಅದಾನಿ, ಅದಾವ, ಅದಾಮ।

(ಎಲ್ಲ ಆಚಾರ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಟ್(ಅ) ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 557.ಅದಃ ಸರ್ವೇಷಾಮ್ (7.3.100)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅದಃ ಪರಸ್ಯ ಅಪೃಕ್ತ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ಅಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಮತೇನ। ಆದತ್, ಆತ್ತಾಮ್, ಆದನ್। ಆದಃ, ಆತ್ತಮ್ ಆತ್ತ। ಆದಮ್, ಆದ್ವ, ಆದ್ಮ। ಅದ್ಯಾತ್, ಅದ್ಯಾತಾಮ್, ಅದ್ಯುಃ। ಅದ್ಯಾತ್, ಅದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅದ್ಯಾಸುಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪೃಕ್ತೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ 'ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ' ಎಂದೂ, "ತುರುಸ್ತುಶ್ಯಮ್ಯಮಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು, 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂದು ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. "ಅಡ್-ಗಾರ್ಗ್ಯಗಾಲವಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಎಲ್ಲ ಆಚಾರ್ಯಯರ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಅಪೃಕ್ತ' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಅಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ- ಆದತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಧಾತುವಿನನಂತರ ಬಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು , ಹಾಗೆಯೇ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಅದ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತ್' ಎಂಬುದು ಅಪೃಕ್ತ ("ಅಪೃಕ್ತಮ್ ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ") ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ಆ+ಅದ್+ಅತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಆ' ಮತ್ತು 'ಅ' ಗಳಿಗೆ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ(ಆ) ಬಂದು ಆದತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಅದ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಪೃಕ್ತ 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಅದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಾದಿಯಾದ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅದ್+ಸ್=ಆದಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆದಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಆದತ್, ಆತ್ತಾಮ್, ಆದನ್। ಆದಃ, ಆತ್ತಮ್, ಆತ್ತ। ಆದಮ್, ಆದ್ವ, ಆದ್ಮ।

(ಲುಙ್ ನಲ್ಲಿ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೫೭೮.ಲುಙ್ ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ (2.4.37)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅದಃ ಘಸ್ಲೃ ಸ್ಯಾತ್ ಲುಙಿ ಸನಿ ಚ। ಲೃದಿತ್ವಾತ್ ಅಙ್। ಅಘಸತ್। ಆತ್ಸ್ಯತ್। ಹನ ಹಿಂಸಾ ಗತ್ಯೋಃ। 2 । ಹನ್ತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಲುಙ್-ಸನೋಃ, ಘಸ್ಲೃ।

ಅ. ವೃ.-"ಅಧೋಜಗ್ಧಿರ್ಲ್ಯಪ್ತಿ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಸನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಘಸ್ಲೃ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 'ಘಸ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಘಸತ್–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮವು ಬಂದು 'ಲುಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ(ಘಸ್)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅದ್+ಘಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಚ್ಲಿ' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಆ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ-ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಘಸ್+ಅತ್= ಅಘಸತ್' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಅಘಸತ್, ಅಘಸತಾಮ್, ಅಘಸನ್। ಅಘಸಃ, ಅಘಸತಮ್, ಅಘಸತ। ಅಘಸಮ್, ಅಘಸಾವ, ಅಘಸಾಮ।

ಲೃಙ್: 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಅದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೃಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಆತ್ಸ್ಯತ್, ಆತ್ಸ್ಯತಾಮ್, ಆತ್ಸ್ಯನ್। ಆತ್ಸ್ಯಃ, ಆತ್ಸ್ಯತಮ್, ಆತ್ಸ್ಯತ। ಆತ್ಸ್ಯಮ್, ಆತ್ಸ್ಯಾವ, ಆತ್ಸ್ಯಾಮ।

2. ಹನ – ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ-(ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಹನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಹನ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ನ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ 'ನ್' ಕಾರವೇ ಬಂದು ಹನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೫೭೯.ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ-ವನತಿ-

ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ। (6.4.37)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಾನಾಮ್ ಏಷಾಂ ವನತೇಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಾದೌ **ಕಿತಿ–ಙಿತಿ** ಚ ಪರೇ। (ಯಮಿ–ನಮಿ–ರಮಿ–ಗಮಿ–ಹನಿ ಮನ್ಯತಯಃ ಅನುದಾತ್ತ ಉಪದೇಶಾಃ। ತನು–ಕ್ಷಣು–ಕ್ಷಿಣು– ಋಣು–ತೃಣು–ಘೃಣು– ವನು–ಮನು– ತನೋತ್ಯಾದಯಃ। ಹತಃ। ಘ್ನನ್ತಿ। ಹಂಸಿ। ಹಥಃ। ಹಥ। ಹನ್ಮಿ।ಹನ್ವಃ। ಹನ್ಮಃ। ಜಘಾನ। ಜಘ್ನತುಃ। ಜಘ್ನುಃ।

ಪ. ಛೇ.– ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ–ವನತಿ–ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮ್, ಅನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ, ಝಲಿ, ಕ್ಙಿತಿ।

ಅರ್ಥ– ಹನ್ ಧಾತು ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ಧಾತು ಮತ್ತು ಅನುನಾಸಿಕ ತನ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕದ ಲೋಪವು ಆಗುತ್ತದೆ– ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉದಾ– ಹತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಸ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಬಂದು 'ಲೋಪ(ಲುಕ್)' ವಾದಮೇಲೆ ಹನ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ತಸ್ ಇದು ಅಪಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದಿ 'ತಸ್' ಇದು ಝಲಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು 'ಹನ್' ಧಾತುವು ಅನುನಾಸಿಕ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಹ+ತಸ್=ಹತಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಹತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ ಘ್ನನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ "ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಮೇಲೆ "ಝೋಂತಃ" ಎಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹನ್+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಝಲಾದಿಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವಾಗದೇ "ಗಮ– ಹನ– ಜನ– ಖನ– ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ 'ಹನ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹ್+ನ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಘ್+ನ್+ಅನ್ತಿ=ಘ್ನನ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಹನ್ತಿ, ಹತಃ, ಘ್ನನ್ತಿ। ಹಂಸಿ, ಹಥಃ, ಹಥ। ಹನ್ಮಿ, ಹನ್ವಃ, ಹನ್ಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಜಘಾನ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್'(ತಿ) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಹನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಹ ಹನ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು,

ಅದಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜ ಹನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಣಲ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ 'ಣಿತ್' ಆಗಿರುವುದದರಿಂದ "ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಘ್) ಬಂದು ಜಘನ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಾದಮೇಲೆ ಜಘಾನ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜಘ್ನತುಃ, ಜಘ್ನುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ ಕುತ್ವ(ಘ್) ಬಂದು ಜಘ್ನತುಃ ಮತ್ತು ಜಘ್ನುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ.

(ಕುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೫೬೦.ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ (7.3.55)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಹಂತೇಃ ಹಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್। ಜಘನಿಥ। ಜಘಂಥ। ಜಘ್ನತುಃ। ಜಘ್ನ। ಜಘಾನ, ಜಘನ। ಜಘ್ನಿವ। ಜಘ್ನಿಮ। ಹನ್ತಾ। ಹನಿಷ್ಯತಿ। ಹಂತು, ಹತಾತ್। ಹತಾಮ್। ಘ್ನನ್ತು।

ಪ. ಛೇ. – ಅಭ್ಯಾಸಾತ್, ಚ।

ಅ. ವೃ – "ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಚಜೋಃಕುಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕು' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಭ್ಯಾಸದಪರದಲ್ಲೂ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕವರ್ಗ(ಘ್)ವು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಜಗನಿಥ/ಜಗನ್ಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಅನಿಟ್ ಆದಮೇಲೂ 'ಥಲ್' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ, 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಅನಿಟ್' ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ "ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದು 'ಜಗನಿಥ' ಮತ್ತು 'ಜಗನ್ಥ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಘಾನ, ಜಘ್ನತುಃ, ಜಗ್ನುಃ। ಜಗನಿಥ/ಜಗನ್ಥ, ಜಘನ್ಥುಃ, ಜಘ್ನ। ಜಘಾನ/ಜಘನ, ಜಘ್ನಿವ, ಜಘ್ನಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹನ್ತಾ, ಹನ್ತಾರೌ, ಹನ್ತಾರಃ। ಹನ್ತಾಸಿ, ಹನ್ತಾಸ್ಥಃ, ಹನ್ತಾಸ್ಥ। ಹನ್ತಾಸ್ಮಿ, ಹನ್ತಾಸ್ವಃ, ಹನ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹನಿಷ್ಯತಿ, ಹನಿಷ್ಯತಃ, ಹನಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಹನಿಷ್ಯಸಿ, ಹನಿಷ್ಯಥಃ, ಹನಿಷ್ಯಥ। ಹನಿಷ್ಯಾಮಿ, ಹನಿಷ್ಯಾವಃ, ಹನಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ಹನ್ತು/ಹತಾತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ, 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪವಾದ 'ಹನ್ತಿ' ಎಂಬ ರೂಪವಾದಮೇಲೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉತ್ವ(ಉ)' ಬಂದು ಹನ್ತು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಹನ್+ತಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀ-ನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹತಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹತಾಮ್ ಮತ್ತು ಘ್ನನ್ತು ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ರೂಪಗಳನ್ನೂ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(ಜ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 561.ಹನ್ತೇರ್ಜಃ (6.4.36)

ವೃತ್ತಿಃ–ಹೌ ಪರೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಹನ್ತೇಃ, ಜಃ॥

ಅ. ವ್ಯ.– "ಶಾ ಹೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹೌ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಹಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ 'ಹನ್' ರೂಪಕ್ಕೆ 'ಜ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅತಿದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 562.ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ (6.4.22)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇತಃ ಊರ್ಧ್ವಮ್ ಆಪಾದಸಮಾಪ್ತೇಃ ಆಭೀಯಂ ಸಮಾನಾಶ್ರಯೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ತವ್ಯೇ ತತ್ ಅಸಿದ್ಧಮ್। ಇತಿ ಜಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ನ ಹೇಃ ಲುಕ್। ಜಹಿ। ಹತಾತ್। ಹತಮ್। ಹತ। ಹನಾನಿ। ಹನಾವ। ಹನಾಮ। ಅಹನ್, ಅಹತಾಮ್, ಅಘ್ನನ್। ಅಹನ್, ಅಹತಮ್, ಅಹತ। ಅಹನಮ್, ಅಹನ್ವ, ಅಹನ್ಮ। ಹನ್ಯಾತ್। ಹನ್ಯಾತಾಮ್, ಹನ್ಯುಃ॥

ಪ. ಛೇ. – ಅಸಿದ್ಧವತ್, ಅತ್ರ, ಆ, ಭಾತ್।

ಅರ್ಥ– "ಭಸ್ಯ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವು 6ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ 4 ನೆಯ ಪಾದದವರೆಗೆ ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಧಿಕಾರ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಮೊದಲು ಈ ಪಾದಾನ್ತದವರೆಗೆ ಆಭೀಯ ವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಸಮಾನಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕಾದಾಗ, ಆ ಮೊದಲನೇ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧದನ್ತಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಜ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈಗ 'ಜಹಿ' ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅತೋ ಹೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, 'ಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುವದಕ್ಕೆ 'ಹನ್' ಎಂಬ ಪಕೃತಿಯು ಮತ್ತು 'ಹಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಲೋಪವು ಬರುದಕ್ಕೂ ಸಹ ಈ ಪ್ರಕೃತಿ(ಜ್)

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಬಂದ 'ಜ್' ಆದೇಶವು ಎರಡನೆಯದಾದ 'ಹಿ' ವರ್ಣದ ಲೋಪರೂಪವಾದ ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ, ಅಸಿದ್ಧದನ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ 'ಹನ್' ಎಂಬುದೇ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಜಹಿ' ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

'ತಾತ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ನ್' ಕಾರಲೋಪ, ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು ಹನಾನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುವವು.

ರೂಪಗಳು: ಹನ್ತು/ಹತಾತ್, ಹತಾಮ್,ಘ್ನನ್ತು।ಜಹಿ/ಹತಾತ್, ಹತಮ್, ಹತ। ಹನಾನಿ, ಹನಾವ, ಹನಾಮ।

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅಹನ್–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಅದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹನ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹನ್ ಎಂದು ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಸ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಾಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಶಪ್(ಅ)' ಲೋಪ ಮತ್ತು ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಹನ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಹತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಘ್ನನ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಹನ್+ಅನ್ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ (ಹ ಕಾರೋತ್ತರ ಅ–ಕಾರ) ಲೋಪವಾಗಿ ಅಹ್‌ನ್+ಅನ್ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ನ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ " ಹೋ ಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಘ್) ಬಂದು 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಘ್ನನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹನ್–ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಸಿಪ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೇ ನಡೆದು ಅಹನ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಹತಮ್, ಅಹತ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದು ಅಹತಮ್, ಅಹತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅಹನಮ್, ಅಹನ್ವ ಅಹನ್ಮ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವದೇ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆಯದೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಹನಮ್, ಅಹನ್ವ, ಅಹನ್ಮ ಎಂಬ ಈ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಹನ್, ಅಹತಾಮ್, ಅಘ್ನನ್। ಅಹನ್, ಅಹತಮ್, ಅಹತ। ಅಹನಮ್, ಅಹನ್ವ, ಅಹನ್ಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಹನ್ಯಾತ್, ಹನ್ಯಾತಾಮ್, ಹನ್ಯುಃ।ಹನ್ಯಾಃ, ಹನ್ಯಾತಮ್, ಹನ್ಯಾತ। ಹನ್ಯಾಮ್, ಹನ್ಯಾವ, ಹನ್ಯಾಮ।

(ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 563.ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ (2.4.35)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇತ್ಯಧಿಕೃತ್ಯ।

ಅರ್ಥ– ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ –

(ವಧಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 564.ಹನೋ ವಧ ಲಿಙಿ। (2.4.42)

ಪ. ಛೇ. – ಹನಃ, ವಧ(ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಕಂ ಪದಮ್), ಲಿಙಿ।

ಅ. ವ್ಯ. –ಅರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಲಿಙ್(ಆಶೀರ್ಲಿಙ್) 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಹನ್' ದಾತುವಿಗೆ 'ವಧ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಈ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧತುವಿಗೆ 'ವಧ್' ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರ– 565.ಲುಙಿ ಚ (2.4.43)

ವೃತ್ತಿಃ–ವಧಾದೇಶಃ ಅದನ್ತಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಇತಿ ವಿಷ0ಯಸಪ್ತಮೀ। ತೇನ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಉಪದೇಶೇ ಅಕಾರಾಂತತ್ವಾತ್ ಅತಃ ಲೋಪಃ। ವಧ್ಯಾತ್। ವಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಅದೇಶಸ್ಯ 'ಅನೇಕಾಚಿತ್ವಾತ್ ಏಕಾಚ್' ಇತಿ ಇಣ್–ನಿಷೇಧಾಭಾವಾತ್ ಇಟ್। "ಅತೋ ಹಲಾದೇಃ" ಇತಿ ವೃದ್ಧೌ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಮ್।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಹನ–ವಧ–ಲಿಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹನ' ಮತ್ತು 'ವಧ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ- ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದಾಗ, 'ಹನ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಧ(ವಧ್)' ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುರೂಪ ಆದೇಶವು ಅದನ್ತವಾಗಿ ಇದೆ. ಆದರೆ "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ- ಹಲವಾರು ವೈಯ್ಯಾಕರಣಿಗಳು ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ - ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಧ(ವಧ್) ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಲಿಙ್' 'ಲುಙ್' ಗಳ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ- ವಧ್ಯಾತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ "ಹನೋವಧಲಿಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹನ್' ಗೆ ವಧ(ವಧ್) ಆದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ ಲಿಙಾದೇಶವಾದ 'ತಿಙ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ವಧ+ಯಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಮೇಲೆ ವಧ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಧ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಧ್ಯಾತ್, ವಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಧ್ಯಾಸುಃ। ವಧ್ಯಾಃ, ವಧ್ಯಾಸ್ತಮ್ ವಧ್ಯಾಸ್ತ। ವಧ್ಯಾಸಮ್, ವಧ್ಯಾಸ್ವ, ವಧ್ಯಾಸ್ಮ।

(ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಲುಙ್:

ಸೂತ್ರ- 566. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ। (1.1.57)

ವೃತ್ತಿಃ - ಪರನಿಮಿತ್ತಃ ಅಜಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್, ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧೌ ಕರ್ತವ್ಯೇ। ಇತಿ ಅಲ್ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ವಾತ್ ನ ವೃದ್ಧಿಃ। ಅವಧೀತ್। ಅಹನಿಷ್ಯತ್। ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ (3)

ಅ. ವೃ.- "ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್ಥಾನಿವತ್' ಮತ್ತು 'ಆದೇಶಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥಃ- ಪರನಿಮಿತ್ತವಾದ (ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ) ಅಜಾದೇಶವು (ಅಚ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶವು) ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಅಚ್ ಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆಯೇ ಇರುವುದು.

ಲುಙ್: ಉದಾ-ಅವಧೀತ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹನ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಧ(ವಧ್) ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ

'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅ+ವಧ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅವಧ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಏಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ವಧ' ಆದೇಶ ಬಂದಿರೋಣದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿ ಸೇಟ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಅವಧ+ಇಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅವಧ+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅವಧ್ ಎಂದು ಹಲನ್ತ ಧಾತುವಾಗಿ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ "ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬಂದು ಅಂದರೆ 'ಅ' ಕಾರದ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿ ಅದನ್ತವಾಗಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ವಧ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರವು ಸ್ಥಾನಿಭೂತ 'ಅಚ್' ಆಗಿದೆ. 'ಅ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಧಾತು ಮತ್ತು ಸಿಚ್ ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅ' ಕಾರವು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಇಟಈಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಿಂದ ಅವಧೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವಧೀತ್, ಅವಧಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವಧಿಷುಃ। ಅವಧೀಃ, ಅವಧಿಷ್ಟಮ್, ಅವಧಿಷ್ಟ ಅವಧಿಷಮ್, ಅವಧಿಷ್ವ, ಅವಧಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹನಿಷ್ಯತ್, ಅಹನಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಹನಿಷ್ಯನ್। ಅಹನಿಷ್ಯಃ, ಅಹನಿಷ್ಯತಮ್, ಅಹನಿಷ್ಯತ। ಅಹನಿಷ್ಯಮ್, ಅಹನಿಷ್ಯಾವ, ಅಹನಿಷ್ಯಾಮ।

3. ಯು–ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ (ಸೇರುವುದು ಮತ್ತು ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವುದು) – ಈ ಧಾತುವು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿದೆ.

(ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 567.ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ। (7.3.89)

ವೃತ್ತಿಃ–ಲುಗ್ವಿಷಯೇ ಉತಃ ವೃದ್ಧಿಃ ಪಿತಿ ಹಲಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ನ ತು ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ। ಯೌತಿ, ಯುತಃ, ಯುವಂತಿ। ಯೌಷಿ, ಯುಥಃ, ಯುಥ। ಯೌಮಿ, ಯುವಃ, ಯುಮಃ। ಯುಯಾವ। ಯವಿತಾ। ಯವಿಷ್ಯತಿ। ಯೌತು। ಯುತಾತ್। ಅಯೌತ್। ಅಯುತಾಮ್। ಅಯುವನ್। ಯುಯಾತ್। ಇಹ ಉತೋ ವೃದ್ಧಿಃ ನ। ಭಾಷ್ಯೇ 'ಪಿಚ್ಚ ಜಿತ್ ನ' 'ಜಿಚ್ಚ ಪಿತ್ ನ' ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್। ಯುಯಾತಮ್। ಯುಯುಃ। ಯೂಯಾತ್। ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್। ಯೂಯಾಸುಃ। ಅಯಾವೀತ್। ಅಯವಿಷ್ಯತ್। ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ।4। ಯಾತಿ। ಯಾತಃ। ಯಾಂತಿ। ಯಯೌ। ಯಾತಾ। ಯಾಸ್ಯತಿ। ಯಾತು। ಅಯಾತ್। ಅಯಾತಾಮ್।

ಪ. ಛೇ. – ಉತಃ, ವೃದ್ಧಿಃ, ಲುಕಿ, ಹಲಿ।

ಅ. ವೃ.- "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ, ಪಿತಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಎಂಬ 4 ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ- ಹಲಾದಿಯಾಗಿದ್ದು ಪಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ಉದನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಯೌತಿ-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯು ಧಾತುವಿನ ಅಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಯು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ (ತಿಪ್)' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಯೌ+ತಿ=ಯೌತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ -ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ, ಏಕವಚನ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ನಡೆದು ಯೌಷಿ ಮತ್ತು ಯೌಮಿ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ 6 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪಿತ್ ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ- 0ಯುವನ್ತಿ -ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯು+ಅನ್ತ್+ಇ=ಯು+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ(ಅನ್ತಿ) ವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಯ್+ಉವ್+ಅನ್ತಿ=ಯುವನ್ತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: 0ಯೌತಿ, 0ಯುತಃ, 0ಯುವನ್ತಿ। 0ಯೌಷಿ, 0ಯುಥಃ, 0ಯುಥ। 0ಯೌಮಿ, 0ಯುವಃ, 0ಯುಮಃ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ-ಯುಯಾವ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಮೇಲೆ ಯುಯು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಯು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಯುಯೌ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ವಾನ್ತಾದೇಶ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಯುಯಾವ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಯುಯಾವ, ಯುಯುವತುಃ, ಯುಯುವುಃ। ಯುಯವಿಥ, ಯುಯುವಥುಃ, ಯುಯುವ। ಯುಯಾವ/ಯುಯವ, ಯುಯುವಿವ, ಯುಯುವಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯವಿತಾ, ಯವಿತಾರೌ, ಯವಿತಾರಃ। ಯವಿತಾಸಿ, ಯವಿತಾಸ್ಥಃ, ಯವಿತಾಸ್ಥ। ಯವಿತಾಸ್ಮಿ, ಯವಿತಾಸ್ವಃ, ಯವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯವಿಷ್ಯತಿ, ಯವಿಷ್ಯತಃ, ಯವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಯವಿಷ್ಯಸಿ, ಯವಿಷ್ಯಥಃ, ಯವಿಷ್ಯಥ। ಯವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಯವಿಷ್ಯಾವಃ, ಯವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯೌತು/ಯುತಾತ್, ಯುತಾಮ್, ಯುವನ್ತು। ಯುಹಿ/ಯುತಾತ್, ಯುತಮ್, ಯುತ। ಯವಾನಿ, ಯವಾವ, ಯವಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯೌತ್, ಅಯುತಾಮ್, ಅಯುವನ್। ಅಯೌಃ, ಅಯುತಮ್, ಅಯುತ। ಅಯುವಮ್, ಅಯುವ, ಅಯುಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಉದಾ– ಯುಯಾತ್–ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಅಗಮ ಬಂದು, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಯು+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಪಿತ್ವ' ಇದಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆಗಮ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. 'ಯದಾಗಮಾಃ ತದ್ಗುಣೀಭೂತಾಃ ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯನ್ತೇ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ 'ಯಾಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಆಗಬೇಕು, ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಪತಂಜಲಿಯು ತನ್ನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಉಪಾಯದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಪ್ರಕಾರ "ಙಿಚ್ಚ ಪಿನ್ನ, ಪಿಚ್ಚ ಙಿನ್ನ" (ಙಿತ್ ಆದದ್ದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದು ಙಿತ್ ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲ) ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ 'ಪಿತ್ವ' ವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿದ್ಧಿಯೂ ಬರುವವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯುಯಾತ್ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಯುಯಾತ್, ಯುಯಾತಾಮ್, ಯುಯುಃ। ಯುಯಾಃ, ಯುಯಾತಮ್, ಯುಯಾತ। ಯುಯಾಮ್, ಯುಯಾವ, ಯುಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಅಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಯೂಯಾತ್, ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯೂಯಾಸುಃ। ಯೂಯಾಃ, ಯೂಯಾಸ್ತಮ್, ಯೂಯಾಸ್ತ। ಯೂಯಾಸಮ್, ಯೂಯಾಸ್ವ, ಯೂಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಯು' ಧಾತುವಿನನಂತರ 'ಲುಙ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅ+ಯು+ ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿ' ಗೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಅ+ಯು+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದು, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಅಯು+ಇಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಯು+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ

'ಯು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಯೌ+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಯೌ+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಯಾವೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾವೀತ್, ಅಯಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಯಾವಿಷುಃ। ಅಯಾವೀಃ, ಅಯಾವಿಷ್ಟಮ್, ಅಯಾವಿಷ್ಟ। ಅಯಾವಿಷಮ್, ಅಯಾವಿಷ್ವ, ಅಯಾವಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯವಿಷ್ಯತ್, ಅಯಾವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಯಾವಿಷ್ಯನ್। ಅಯವಿಷ್ಯಃ, ಅಯವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಯವಿಷ್ಯತ। ಅಯವಿಷ್ಯಮ್, ಅಯವಿಷ್ಯಾವ, ಅಯವಿಷ್ಯಾಮ।

4. ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ- (ಹೋಗುವುದು) ಈ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯಾತಿ, ಯಾತಃ, ಯಾನ್ತಿ। ಯಾಸಿ, ಯಾಥಃ, ಯಾಥ। ಯಾಮಿ, ಯಾವಃ, ಯಾಮಃ।ಲಿಟ್:ರೂಪಗಳು: ಯಯೌ, ಯಯತುಃ, ಯಯುಃ। ಯಯಿಥ/ಯಯಾಥ, ಯಯಥುಃ, ಯಯ। ಯಯೌ, ಯಯಿವ, ಯಯಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯಾತಾ, ಯಾತಾರೌ, ಯಾತಾರಃ। ಯಾತಾಸಿ, ಯಾತಾಸ್ಥಃ, ಯಾತಾಸ್ಥ। ಯಾತಾಸ್ಮಿ, ಯಾತಾಸ್ವಃ, ಯಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಯಾಸ್ಯತಿ, ಯಾಸ್ಯತಃ, ಯಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಯಾಸ್ಯಸಿ, ಯಾಸ್ಯಥಃ, ಯಾಸ್ಯಥ। ಯಾಸ್ಯಾಮಿ, ಯಸ್ಯಾವಃ, ಯಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಯಾತು/ಯಾತಾತ್, ಯಾತಾಮ್, ಯಾನ್ತು। ಯಾಹಿ/ ಯಾತಾತ್, ಯಾತಮ್, ಯಾತ। ಯಾನಿ, ಯಾವ, ಯಾಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜುಸ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಲಙ್:

ಸೂತ್ರ- ೨೬೮.ಲಙಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯೈವ (3.4.111)

ವೃತ್ತಿಃ-ಆದಂತಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಲಙಃ ಝೇಃ ಜುಸ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಅ0ಯುಃ, ಅ0ಯಾನ್। 0ಯಾ0ಯಾತ್। 0ಯಾ0ಯಾತಾಮ್ ।0ಯಾ0ಯುಃ। 0ಯಾ0ಯಾತ್। 0ಯಾ0ಯಾಸ್ತಾಮ್। 0ಯಾ0ಯಾಸುಃ। ಅ0ಯಾಸೀತ್। ಅ0ಯಾಸ್ಯತ್। ವಾ ಗತಿಗಂಧನ0ಯೋಃ। 5 । ಭಾ ದೀಪ್ತೌ। 6 । ಷ್ಣಾ ಶೌಚೇ। 7 । ಶ್ರಾ ಪಾಕೇ । 8 । ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾ0ಯಾಂ ಗತೌ । 9 । ಪ್ಸಾ ಭಕ್ಷಣೇ। 10 ರಾ ದಾನೇ । 11 । ಲಾ ಆದಾನೇ । 12 ದಾಪ್ ಲವನೇ ।13 । ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ। 14। ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ । 15 । ಅ0ಯಂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಏವ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ । ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ। 16।

ಪ. ಛೇ. – ಲಙಃ, ಶಾಕಟಾ0ಯನಸ್ಯ, ಏವ।

ಅ. ವೃ.- "ಆತಃ" ಮತ್ತು "ಝೇರ್ಜುಸ್"-ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಆದನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅಯಾತ್, ಅಯಾತಾಮ್, ಅಯುಃ/ಅಯಾನ್ – 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಯಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್' ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ(ಅ) ಬಂದು, ಅಯಾತ್ ಎಂದೂ, ತಸ್ ಬಂದಾಗ, ತಿಙನ್ತೇ ಅದಾದಿ (ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು)

ಅಯಾತಾಮ್ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಯಾ+ಉಸ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. 'ಆ' ಕಾರ, 'ಉ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅಯುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ. ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಉಸ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಕಾರಣದಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಯಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾತ್, ಅಯಾತಾಮ್, ಅಯುಃ/ಅಯಾನ್। ಅಯಾಃ, ಅಯಾತಮ್, ಅಯಾತ। ಅಯಾಮ್, ಅಯಾವ, ಅಯಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಯಾಯಾತ್, ಯಾಯಾತಾಮ್, ಯಾಯುಃ। ಯಾಯಾಃ, ಯಾಯಾತಮ್, ಯಾಯಾತ। ಯಾಯಾಮ್, ಯಾಯಾವ, ಯಾಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಯಾಯಾತ್, ಯಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಯಾಯಾಸುಃ,। ಯಾಯಾಃ, ಯಾಯಾಸ್ತಮ್, ಯಾಯಾಸ್ತ। ಯಾಯಾಸಮ್, ಯಾಯಾಸ್ವ, ಯಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: "ಯಮ–ರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಮತ್ತು 'ಸಕ್' ಗಳು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಸೀತ್, ಅಯಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಯಾಸಿಷುಃ। ಅಯಾಸೀಃ, ಅಯಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಯಾಸಿಷ್ಟ। ಅಯಾಸಿಷಮ್, ಅಯಾಸಿಷ್ವ, ಅಯಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಯಾಸ್ಯತ್, ಅಯಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಯಾಸ್ಯನ್। ಅಯಾಸ್ಯಃ, ಅಯಾಸ್ಯತಮ್, ಅಯಾಸ್ಯತ। ಅಯಾಸ್ಯಮ್, ಅಯಾಸ್ವ, ಅಯಾಸ್ಮ।

5. ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ– (ಗತ್ಯರ್ಥಕ) ಈ ಧಾತುವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಗಂಧನ ಎಂದರೆ, ಸೂಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಹಿಂಸಿಸುವುದು, ಉತ್ಸಾಹಗೊಳಿಸುವುದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಾತಿ, ವಾತಃ, ವಾನ್ತಿ।ವಾಸಿ, ವಾಥಃ, ವಾಥ। ವಾಮಿ, ವಾವಃ, ವಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ವವೌ, ವವತುಃ, ವವುಃ। ವವಿಥ/ವವಾಥ, ವವಥುಃ, ವವ। ವವೌ, ವವಿವ, ವವಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಾತಾ, ವಾತಾರೌ, ವಾತಾರಃ। ವಾತಾಸಿ, ವಾತಾಸ್ಥಃ, ವಾತಾಸ್ಥ। ವಾತಾಸ್ಮಿ, ವಾತಾಸ್ವಃ, ವಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಾಸ್ಯತಿ, ವಾಸ್ಯತಃ, ವಾಸ್ಯನ್ತಿ। ವಾಸ್ಯಸಿ, ವಾಸ್ಯಥಃ, ವಾಸ್ಯಥ।

ವಾಸ್ಯಾಮಿ, ವಾಸ್ಯಾವಃ, ವಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ವಾತು/ವಾತಾತ್,ವಾತಾಮ್, ವಾನ್ತು। ವಾಹಿ/ವಾತಾತ್, ವಾತಮ್, ವಾತ। ವಾನಿ, ವಾವ, ವಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಾತ್, ಅವಾತಾಮ್, ಅವುಃ/ಅವಾನ್। ಅವಾಃ, ಅವಾತಮ್, ಅವಾತ। ಅವಾಮ್, ಅವಾವ, ಅವಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಾಯಾತ್, ವಾಯಾತಾಮ್, ವಾಯುಃ।ವಾಯಾಃ, ವಾಯಾತಮ್, ವಾಯಾತ। ವಾಯಾಮ್, ವಾಯಾವ, ವಾಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಾಯಾತ್, ವಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಾಯಾಸುಃ। ವಾಯಾಃ, ವಾಯಾಸ್ತಮ್, ವಾಯಾಸ್ತ। ವಾಯಾಸಮ್, ವಾಯಾಸ್ವ, ವಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಾಸೀತ್, ಅವಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವಾಸಿಷುಃ। ಅವಾಸೀಃ, ಅವಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅವಾಸಿಷ್ಟ ಅವಾಸಿಷಮ್, ಅವಾಸಿಷ್ವ, ಅವಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವಾಸ್ಯತ್, ಅವಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅವಾಸ್ಯನ್। ಅವಾಸ್ಯಃ, ಅವಾಸ್ಯತಮ್, ಅವಾಸ್ಯತ। ಅವಾಸ್ಯಮ್, ಅವಾಸ್ಯಾವ, ಅವಾಸ್ಯಾಮ।

6. ಭಾ ದೀಪ್ತೌ(ಹೊಳೆಯುವುದು) ಇದು 'ವಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾತಿ, ಭಾತಃ, ಭಾನ್ತಿ।ಭಾಸಿ, ಭಾಥಃ, ಭಾಥ।ಭಾಮಿ, ಭಾವಃ, ಭಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬಭೌ, ಬಭತುಃ, ಬಭುಃ। ಬಭಿಥ/ಬಭಾಥ, ಬಭಥುಃ, ಬಭ। ಬಭೌ, ಬಭಿವ, ಬಭಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾತಾ, ಭಾತಾರೌ, ಭಾತಾರಃ। ಭಾತಾಸಿ, ಭಾತಾಸ್ಥಃ, ಭಾತಾಸ್ಥ। ಭಾತಾಸ್ಮಿ, ಭಾತಾಸ್ವಃ, ಭಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾಸ್ಯತಿ, ಭಾಸ್ಯತಃ, ಭಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಭಾಸ್ಯಸಿ, ಭಾಸ್ಯಥಃ, ಭಾಸ್ಯಥ। ಭಾಸ್ಯಾಮಿ, ಭಾಸ್ಯಾವಃ, ಭಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾತು/ಭಾತಾತ್, ಭಾತಾಮ್, ಭಾನ್ತು। ಭಾಹಿ/ಭಾತಾತ್, ಭಾತಮ್, ಭಾತ। ಭಾನಿ, ಭಾವ, ಭಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು ಅಭಾತ್, ಅಭಾತಾಮ್, ಅಭುಃ/ಅಭಾನ್। ಅಭಾಃ, ಅಭಾತಮ್, ಅಭಾತ। ಅಭಾಮ್, ಅಭಾವ, ಅಭಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾಯಾತ್, ಭಾಯಾತಾಮ್, ಭಾಯುಃ। ಭಾಯಾಃ, ಭಾಯಾತಮ್, ಭಾಯಾತ। ಭಾಯಾಮ್, ಭಾಯಾವ, ಭಾಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಭಾಯಾತ್, ಭಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭಾಯಾಸುಃ। ಭಾಯಾಃ, ಭಾಯಾಸ್ತಮ್, ಭಾಯಾಸ್ತ।ಭಾಯಾಸಮ್, ಭಾಯಾಸ್ವ, ಭಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭಾಸೀತ್, ಅಭಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಭಾಸಿಷುಃ। ಅಭಾಸೀಃ, ಅಭಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಭಾಸಿಷ್ಟ। ಅಭಾಸಿಷಮ್, ಅಭಾಸಿಷ್ವ, ಅಭಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭಾಸ್ಯತ್, ಅಭಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಭಾಸ್ಯನ್। ಅಭಾಸ್ಯಃ, ಅಭಾಸ್ಯತಮ್, ಅಭಾಸ್ಯತ। ಅಭಾಸ್ಯಮ್, ಅಭಾಸ್ಯಾವ, ಅಭಾಸ್ಯಾಮ।

7.ಷ್ಣಾ ಶೌಚೇ–(ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದು) ಈ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಷ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರಕ್ಕೂ 'ನ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವೂ ಸಹ 'ವಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ನಾತಿ, ಸ್ನಾತಃ, ಸ್ನಾನ್ತಿ। ಸ್ನಾಸಿ, ಸ್ನಾಥಃ, ಸ್ನಾಥ। ಸ್ನಾಸ್ಮಿ, ಸ್ನಾಸ್ವಃ, ಸ್ನಾಸ್ಮಃ।

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ನಾ ಸ್ನಾ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಸಾಸ್ನಾ+ತಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ಗೆ ಣಲ್(ಅ) ಬಂದು ಸಾಸ್ನಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಣಲ್(ಅ)' ಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಸಾಸ್ನಾ+ಔ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಸಸ್ನಾ+ಔ=ಸಸ್ನೌ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಸಸ್ನೌ, ಸಸ್ನತುಃ, ಸಸ್ನುಃ। ಸಸ್ನಿಥ/ಸಸ್ನಾಥ, ಸಸ್ನಥುಃ, ಸಸ್ನ। ಸಸ್ನೌ, ಸಸ್ನಿವ, ಸಸ್ನಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ನಾತಾ, ಸ್ನಾತಾರೌ, ಸ್ನಾತಾರಃ। ಸ್ನಾತಾಸಿ, ಸ್ನಾತಾಸ್ಥಃ, ಸ್ನಾತಾಸ್ಥ। ಸ್ನಾತಾಸ್ಮಿ, ಸ್ನಾತಾಸ್ವಃ, ಸ್ನಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ನಾಸ್ಯತಿ, ಸ್ನಾಸ್ಯತಃ, ಸ್ನಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಸ್ನಾಸ್ಯಸಿ, ಸ್ನಾಸ್ಯಥಃ, ಸ್ನಾಸ್ಯಥ। ಸ್ನಾಸ್ಯಾಮಿ, ಸ್ನಾಸ್ಯಾವಃ, ಸ್ನಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ನಾತು/ಸ್ನಾತಾತ್, ಸ್ನಾತಾಮ್, ಸ್ನಾನ್ತು। ಸ್ನಾಹಿ/ಸ್ನಾತಾತ್, ಸ್ನಾತಮ್, ಸ್ನಾತ। ಸ್ನಾನಿ, ಸ್ನಾವ, ಸ್ನಾಮ।

ಲಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ನಾತ್, ಅಸ್ನಾತಾಮ್, ಅಸ್ನುಃ/ಅಸ್ನಾನ್। ಅಸ್ನಾಃ, ಅಸ್ನಾತಮ್, ಅಸ್ನಾತ। ಅಸ್ನಾಮ್, ಅಸ್ನಾವ, ಅಸ್ನಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ನಾಯಾತ್, ಸ್ನಾಯಾತಾಮ್, ಸ್ನಾಯುಃ। ಸ್ನಾಯಾಃ, ಸ್ನಾಯಾತಮ್, ಸ್ನಾಯಾತ। ಸ್ನಾಯಾಮ್, ಸ್ನಾಯಾವ, ಸ್ನಾಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು– ಸ್ನಾಯಾತ್, ಸ್ನಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಸ್ನಾಯಾಸುಃ। ಸ್ನಾಯಾಃ, ಸ್ನಾಯಾಸ್ತಮ್, ಸ್ನಾಯಾಸ್ತ। ಸ್ನಾಯಾಸಮ್,ಸ್ನಾಯಾಸ್ವ, ಸ್ನಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ನಾಸೀತ್, ಅಸ್ನಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಸ್ನಾಸಿಷುಃ। ಅಸ್ನಾಸೀಃ, ಅಸ್ನಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಸ್ನಾಸಿಷ್ಟ। ಅಸ್ನಾಸಿಷಮ್, ಅಸ್ನಾಸಿಷ್ವ, ಅಸ್ನಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ನಾಸ್ಯತ್, ಅಸ್ನಸ್ಯತಾಮ್, ಅಸ್ನಾಸ್ಯನ್। ಅಸ್ನಾಸ್ಯಃ, ಅಸ್ನಾಸ್ಯತಮ್, ಅಸ್ನಾಸ್ಯತ। ಅಸ್ನಾಸ್ಯಮ್, ಅಸ್ನಾಸ್ಯಾವ, ಅಸ್ನಾಸ್ಯಾಮ।

7. ಶ್ರಾ- ಪಾಕೇ(ಅಡಿಗೆ ಮಾಡುವುದು) ಈ ಧಾತುವು ಬೇಯಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಸಕರ್ಮಕ. ಆದರೆ ಪಕ್ವವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ವಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ "ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಏತ್ವ' ಬಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಾತಿ, ಶ್ರಾತಃ, ಶ್ರಾನ್ತಿ। ಶ್ರಾಸಿ, ಶ್ರಾಥಃ, ಶ್ರಾಥ। ಶ್ರಾಮಿ, ಶ್ರಾವಃ, ಶ್ರಾಮಃ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಶ್ರೌ, ಶಶ್ರತುಃ, ಶಶ್ರುವುಃ। ಶಶ್ರಿಥ/ಶಶ್ರಾಥ ಶಶ್ರಥುಃ, ಶಶ್ರಥ। ಶಶ್ರೌ, ಶಶ್ರಿವ, ಶಶ್ರಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು ಶ್ರಾತಾ, ಶ್ರಾತಾರೌ, ಶ್ರಾತಾರಃ। ಶ್ರಾತಾಸಿ, ಶ್ರಾತಾಸ್ಥಃ, ಶ್ರಾತಾಸ್ಥ। ಶ್ರಾತಾಸ್ಮಿ, ಶ್ರಾತಾಸ್ವಃ, ಶ್ರಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಾಸ್ಯತಿ, ಶ್ರಾಸ್ಯತಃ, ಶ್ರಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಶ್ರಾಸ್ಯಸಿ, ಶ್ರಾಸ್ಯಥಃ, ಶ್ರಾಸ್ಯಥ। ಶ್ರಾಸ್ಯಾಮಿ, ಶ್ರಾಸ್ಯಾವಃ, ಶ್ರಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್:ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಾತು/ಶ್ರಾತಾತ್, ಶ್ರಾತಾಮ್, ಶ್ರಾನ್ತು। ಶ್ರಾಹಿ/ಶ್ರಾತಾತ್, ಶ್ರಾತಮ್, ಶ್ರಾತ। ಶ್ರಾನಿ, ಶ್ರಾವ, ಶ್ರಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಾತ್, ಅಶ್ರಾತಾಮ್, ಅಶ್ರುಃ/ಅಶ್ರಾನ್। ಅಶ್ರಾಃ, ಅಶ್ರಾತಮ್, ಅಶ್ರಾತ।ಅಶ್ರಾಮ್, ಅಶ್ರಾವ, ಅಶ್ರಾಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶ್ರಾಯಾತ್, ಶ್ರಾಯಾತಾಮ್, ಶ್ರಾಯುಃ। ಶ್ರಾಯಾಃ, ಶ್ರಾಯಾತಮ್, ಶ್ರಾಯಾತ। ಶ್ರಾಯಾಮ್, ಶ್ರಾಯಾವ, ಶ್ರಾಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು:

1. ಏತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ; ಶ್ರೇಯಾತ್, ಶ್ರೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರೇಯಾಸುಃ। ಶ್ರೇಯಾಃ, ಶ್ರೇಯಾಸ್ತಮ್, ಶ್ರೇಯಾಸ್ತ। ಶ್ರೇಯಾಸಮ್, ಶ್ರೇಯಾಸ್ವ, ಶ್ರೇಯಾಸ್ಮ।

2. ಏತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಶ್ರಾಯಾತ್, ಶ್ರಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶ್ರಾಯಾಸುಃ। ಶ್ರಾಯಾಃ, ಶ್ರಾಯಾಸ್ತಮ್, ಶ್ರಾಯಾಸ್ತ। ಶ್ರಾಯಾಸಮ್, ಶ್ರಾಯಾಸ್ವ, ಶ್ರಾಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಾಸೀತ್, ಅಶ್ರಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಶ್ರಾಸಿಷುಃ। ಅಶ್ರಾಸೀಃ, ಅಶ್ರಾಸಿಷ್ಟಮ್, ಅಶ್ರಾಸಿಷ್ಟ।ಅಶ್ರಾಸಿಷಮ್, ಅಶ್ರಾಸಿಷ್ವ, ಅಶ್ರಾಸಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶ್ರಾಸ್ಯತ್, ಅಶ್ರಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಶ್ರಾಸ್ಯನ್। ಅಶ್ರಾಸ್ಯಃ, ಅಶ್ರಾಸ್ಯತಮ್, ಅಶ್ರಾಸ್ಯತ। ಅಶ್ರಾಸ್ಯಮ್, ಅಶ್ರಾಸ್ಯಾವ, ಅಶ್ರಾಸ್ಯಾಮ।

8. ದ್ರಾ-ಕುತ್ಸಾಯಾಮ್ ಗತೌ(ಕೆಟ್ಟರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು) – ಈ ಧಾತುವು

'ಶ್ರಾ' ಧಾತುವಿನಂತೆಯೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. (ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ಲಟ್: ದ್ರಾತಿ, ಲಿಟ್:ದದ್ರೌ, ಲುಟ್: ದ್ರಾತಾ' ಲೃಟ್: ದಾಸ್ಯತಿ, ಲೋಟ್: ದ್ರಾತು/ದ್ರಾತಾತ್, ಲಙ್: ಅದ್ರಾತ್, ವಿಧಿಲಿಙ್: ದ್ರಾಯಾತ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ದ್ರೇಯಾತ್/ದ್ರಾಯಾತ್, ಲುಙ್: ಅದ್ರಾಸೀತ್, ಲೃಙ್: ಅದ್ರಾಸ್ಯತ್.

9. ಪ್ಸಾ- ಭಕ್ಷಣೇ (ತಿನ್ನುವುದು) – (ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಪ್ಸಾತಿ, ಲಿಟ್: ಪಪ್ಸೌ, ಲುಟ್: ಪ್ಸಾತಾ, ಲೃಟ್: ಪ್ಸಾಸ್ಯತಿ, ಲೋಟ್: ಪ್ಸಾತು/ಪ್ಸಾತಾತ್, ಲಙ್; ಅಪ್ಸಾತ್, ವಿಧಿಲಿಙ್: ಪ್ಸಾಯಾತ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪ್ಸೇಯಾತ್/ಪ್ಸಾಯಾತ್, ಲುಙ್; ಅಪ್ಸಾಸೀತ್, ಲೃಙ್: ಅಪ್ಸಾಸ್ಯತ್।

10. ರಾ–ದಾನೇ(ಕೊಡುವುದು) – (ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ರೂಪಗಳು– ಲಟ್: ರಾತಿ, ಲಿಟ್: ರರೌ, ಲುಟ್: ರಾತಾ, ಲೃಟ್: ರಾಸ್ಯತಿ, ಲೋಟ್: ರಾತು/ರಾತಾತ್, ಲಙ್; ಅರಾತ್, ವಿಧಿಲಿಙ್: ರಾಯಾತ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರಾಯಾತ್, ಲುಙ್; ಅರಾಸೀತ್, ಲೃಙ್: ಅರಾಸ್ಯತ್।

11. ಲಾ–ಆದಾನೇ(ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು) – (ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಲಾತಿ, ಲಿಟ್: ಲಲೌ, ಲುಟ್: ಲಾತಾ, ಲೃಟ್: ಲಾಸ್ಯತಿ,

ಲೋಟ್: ಲಾತು/ಲಾತಾತ್, ಲಙ್; ಅಲಾತ್,

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಲಾಯಾತ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಲಾಯಾತ್, ಲುಙ್; ಅಲಾಸೀತ್, ಲೃಙ್: ಅಲಾಸ್ಯತ್।

12. ದಾಪ್– ಲವನೇ (ತುಂಡು ಮಾಡುವುದು) ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ).

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ದಾತಿ, ಲಿಟ್: ದದೌ, ಲುಟ್: ದಾತಾ, ಲೃಟ್: ದಾಸ್ಯತಿ

ಲೋಟ್: ದಾತು/ದಾತಾತ್, ಲಙ್; ಅದಾತ್

ವಿಧಿಲಿಙ್: ದಾಯಾತ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ದಾಯಾತ್, ಲುಙ್; ಅದಾಸೀತ್, ಲೃಙ್: ಅದಾಸ್ಯತ್।

13. ಪಾ– ರಕ್ಷಣೇ(ಪಾಲಿಸುವುದು)– ಈ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಪಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಪಾತಿ, ಪಾತಃ, ಪಾನ್ತಿ। ಲಿಟ್: ಪಪೌ, ಪಪತುಃ, ಪಪುಃ। ಲುಟ್: ಪಾತಾ, ಪಾತಾರೌ, ಪಾತಾರಃ। ಲೃಟ್: ಪಾಸ್ಯತಿ, ಪಾಸ್ಯತಃ, ಪಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಲೋಟ್: ಪಾತು/ಪಾತಾತ್, ಪಾತಾಮ್, ಪಾನ್ತು। ಲಙ್; ಅಪಾತ್, ಅಪಾತಾಮ್, ಅಪುಃ। ವಿಧಿಲಿಙ್:

ಪಾಯಾತ್, ಪಾಯಾತಾಮ್, ಪಾಯುಃ। ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪಾಯಾತ್, ಪಾಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪಾಯಾಸುಃ। ಲುಙ್; ಅಪಾಸೀತ್, ಅಪಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪಾಶಿಷುಃ। ಲೃಙ್: ಅಪಾಸ್ಯತ್, ಅಪಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಪಾಸ್ಯನ್।

14. ಖ್ಯಾ- ಪ್ರಕಥನೇ(ಹೇಳುವುದು) ಈ ಧಾತುವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲೋಟ್) 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ

ರೂಪಗಳು: ಲಟ್: ಖ್ಯಾತಿ, ಖ್ಯಾತಃ, ಖ್ಯಾನ್ತಿ। ಲೋಟ್: ಖ್ಯಾತು/ಖ್ಯಾತಾತ್, ಖ್ಯಾತಾಮ್, ಖ್ಯಾನ್ತು। ಲಙ್; ಅಖ್ಯಾತ್, ಅಖ್ಯಾತಾಮ್, ಅಖ್ಯುಃ। ವಿಧಿಲಿಙ್: ಖ್ಯಾಯಾತ್, ಖ್ಯಾಯಾತಾಮ್, ಖ್ಯಾಯುಃ।

15. ವಿದ – ಜ್ಞಾನೇ(ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಣಲ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 569.ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ। (3.4.83)

ವೃತ್ತಿಃ-ವೇತ್ತೇಃ ಲಟಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲಾದಯಃ ವಾ ಸ್ಯುಃ। ವೇದ, ವಿದತುಃ ವಿದುಃ। ವೇತ್ಥ, ವಿದಥುಃ, ವಿದ। ವೇದ, ವಿದ್ವ, ವಿದ್ಮ। ಪಕ್ಷೇ-ವೇತ್ತಿ। ವಿತ್ತಃ। ವಿದಂತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ವಿದಃ, ಲಟಃ, ವಾ।

ಅರ್ಥ- ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ನ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ 'ಣಲ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಣಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕೇವಲ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ 'ಲಟ್' 'ಲ' ಕಾರಕ್ಕೂ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ವೇದ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ವಿದ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ವೇದ್+ಅ=ವೇದ-ರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವೇತ್ಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಥಲ್(ಥ)' ಬಂದು, ವಿದ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಗುಣ ಬಂದು ವೇದ್+ಥ ಎಂದಾಗಿ "ಖರಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ವೇತ್+ಥ=ವೇತ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ವೇದ- ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಮಿಪ್(ಮಿ) ಬಂದು ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ವೇದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವೇದ, ವಿದತುಃ, ವಿದುಃ। ವೇತ್ಥ, ವಿದಥುಃ, ವಿದ। ವೇದ, ವಿದ್ವ, ವಿದ್ಮ।

ವಿವರಣೆ: "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಿತ್ ಆದ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿರುವಾಗ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವು ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಣಲ್(ಅ)' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ವ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ವೇತ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ಗುಣ ಬಂದು ವೇತ್ಸಿ, ವೇದ್ಮಿ ಎಂದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಬೇರೆ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯ (ಅಪಿತ್)ಗಳಿರುವಾಗ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು: ವೇತ್ತಿ, ವಿತ್ತಃ, ವಿದನ್ತಿ। ವೇತ್ಸಿ, ವಿತ್ಥಃ, ವಿತ್ಥ। ವೇದ್ಮಿ, ವಿದ್ವಃ, ವಿದ್ಮಃ।

('ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಲಿಟ್:

ಸೂತ್ರ– 570.ಉಷ–ವಿದ–ಜಾಗೃಭ್ಯೋನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.38)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ ಲಿಟಿ ಆಮ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ವಿದೇಃ ಅದನ್ತತ್ವಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾತ್ ಆಮಿ ನ ಗುಣಃ। ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ। ವಿವೇದ। ವೇದಿತಾ। ವೇದಿಷ್ಯತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಉಷ–ವಿದ–ಜಾಗೃಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ. ವೃ.– "ಕಾಸ್–ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮಮನ್ತ್ರಕೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉಷ್, ವಿದ್ ಮತ್ತು ಜಾಗೃ ಧಾತುಗಳನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸಬಂಧದಿಂದ 'ವಿದ್' ಧಾತುವನ್ನು 'ವಿದ' ಎಂದು ಅದನ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಉದಾ– ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ (ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್) – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಿದ' ಎಂದು ನಿಪಾತ ಮಾಡಿದಾಗ, ವಿದ+ಆಮ್+ ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ವಿದ್' ಧಾತುವನ್ನು ಹಲನ್ತವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿದಾಗ, 'ಆಮ್' ನ್ನು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವಿದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವಾದ ಉಪಧೆಗೆ ಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವನ್ನು 'ವಿದ' ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರೋಣದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಅತೋಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೂ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅದು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗಿರು

ವುದರಿಂದ 'ವಿದ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು ಲಘೂಪಧ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿದ್+ಆಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' ರೂಪವಾದ ಚಕಾರ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಅನುಪ್ರಯೋಗ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ವಿದಾಮ್+ಚಕಾರ=ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ವಿದಾಮ್‌ಭೂವ ಮತ್ತು ವಿದಾಮಾಸ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

*ಆಮ್ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು: ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ, ವಿದಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ವಿದಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ವಿದಾವ್‌ಬಭೂವ, ವಿದಾವ್‌ಬಭೂವಥುಃ, ವಿದಾಮ್‌ಬಭೂವುಃ। ವಿದಾಮಾಸ, ವಿದಾಮಾಸತುಃ, ವಿದಾಮಾಸುಃ

**ಆಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ವಿವೇದ, ವಿವಿದತುಃ, ವಿವಿದುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು : ವೇದಿತಾ, ವೇದಿತಾರೌ, ವೇದಿತಾರಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ವೇದಿಷ್ಯತಿ, ವೇದಿಷ್ಯತಃ, ವೇದಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಿಪಾತವನ್ನು ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

ಲೋಟ್:

ಸೂತ್ರ- 571. ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತ್ವಿತ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (3.1.41)

ವೃತ್ತಿಃ-ವೇತ್ತೇಃ ಲೋಟಿ ಆಮ್ ಗುಣಾಭಾವಃ ಲೋಟಃ ಲುಕ್ ಲೋಡಂತ-ಕರೋತ್ಯನುಪ್ರಯೋಗಶ್ಚ ವಾ ನಿಪಾತ್ಯತೇ। ಪುರುಷವಚನೇ ನ ವಿವಕ್ಷಿತೇ।

ಪ. ಛೇ. - ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು, ಇತಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅರ್ಥ- ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಲೋಟ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ನಂತರದಲ್ಲಿರುವ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಅನುಪ್ರಯೋಗವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು 'ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು' ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು' ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರೂಪವಾದರೂ, ಇಂತಹ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ರೂಪವು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನಿಲ್ಲ. 'ಲೋಟ್' ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪುರುಷ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ವಚನಗಳಲ್ಲೂ ಇಂತಹ ರೂಪಗಳಿರುವವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ-

(ಉ-ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 572.ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯ ಉಃ (3.1.79)

ವೃತ್ತಿಃ-ತನಾದೇಃ ಕೃಞ್ಚ ಉಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್। ಶಪೋಽಪವಾದಃ ವಿದಾಙ್ಕರೋತು।

ಪ. ಛೇ. – ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ, ಉಃ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ಕರ್ತರಿ ಶಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ತನಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತು, ಮತ್ತು 'ಕೃ' ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಅಪವಾದವಾಗಿ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಿದಾಙ್ಕರೋತು – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಅದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತ್ವಿತ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (570) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು, 'ಲಘೂಪಧಗುಣ' ಬಾರದೇ 'ಲೋಟ್'ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಬಂದು, 'ಲೋಟ್' ನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮೊದಲಾದವು ನಿಪಾತಿತವಾದಮೇಲೆ ವಿದಾಮ್+ಕೃತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಕೃ' ನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತಿ' ಇದ್ದಾಗ, 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದು 'ಕೃ' ಗೆ ಪರವಾದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು "ಉರಣ್ ರಪರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅರ್' ಎಂದಾಗಿ ವಿದಾಮ್ +ಕರ್+ಉ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಗುಣವು ಬಂದು 'ಓ' ಕಾರವಾಗೋಣದರಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಿದಾಮ್+ಕರೋತು ಎಂದಿರುತದೆ. ಈಗ 'ವಿದಾಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ವಿದಾಙ್ಕರೋತು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

"ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತು'ಗೆ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್' ರೂಪವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಹ್ರಸ್ವ ಅ– ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ– ಕಾರವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 573.ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (6.4.110)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯ ಕೃಞಃ ಅತಃ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ। ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್। ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾಮ್। ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು। ವಿದಾಙ್ಕುರು। ವಿದಾಙ್ಕರವಾಣಿ। ಅವೇತ್। ಅವಿತ್ತಾಮ್। ಅವಿದುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಅತಃ, ಉತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ।

ಅ. ವ್ಯ.–" ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತಃ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು "ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಗಮ-ಹನ-ಜನ-ಖನ-ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿನಿತ್ಯಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' 'ಙಿತ್' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ 'ಕೃಞ್' ಧಾತುವಿನ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

'ತಾತಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಙಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕೃಞ್' ಎಂಬುದು 'ಕರ್' ಎಂದಾದಾಗ, 'ಕ' ಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ತಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕೂಡ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಾಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿದ್+ಆಮ್+ಕುರು+ಅನ್ತು= ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ವಿದಾಙ್ಕುರು/ವಿದಾಙ್ಕುತಾತ್, ವಿದಾಙ್ಕುರುತಮ್, ವಿದಾಙ್ಕುರುತ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ವಿದಾಙ್ಕುರು/ವಿದಾಙ್ಕುತಾತ್, ವಿದಾಙ್ಕುರುತಮ್, ವಿದಾಙ್ಕುರುತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ವಿದಾಙ್ಕರವಾಣಿ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದಾಮ್' ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು, ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ಮಿ(ಮಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಮೇರ್ನಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮಿ'ಗೆ 'ನಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ನಿ ಎಂದ್ದಾಗ, "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿ'ಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯ ಉಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಉ' ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ಉ+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಉರಣ್ ರಪರ" ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫ(ರ್) ಪರಕವಾದ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು, ವಿದಾಮ್+ಕರ್+ಉ+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ವಿದಾಮ್+ಕರ್+ಓ+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಿದಾವವ್+ಕ+ಅರ್+ಅವ್+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದು ವಿದಾಮ್‌ಕರವಾಣಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನುಸ್ವಾರ(ಮ್)ಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ವಿದಾಙ್ಕರವಾಣಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದು ವಿದಾಙ್ಕರವಾವ, ವಿದಾಙ್ಕರವಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ: ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಿತ್ವ' ಬಾರದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ವೇತ್ತು/ ವಿತ್ತಾತ್, ವಿತ್ತಾಮ್, ವಿದನ್ತು। ವಿದ್ಧಿ/ವಿತ್ತಾತ್, ವಿತ್ತಮ್, ವಿತ್ತ। ವೇದಾನಿ, ವೇದಾವ, ವೇದಾಮ। ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಙ್:

ಉದಾ– ಅವೇತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ – 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ವಿದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್(ಅ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅವಿದ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ"ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅವಿದ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ವ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅವೇದ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ಅವೇತ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅವೇತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅವಿತ್ತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಿದ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಮ್' ಇದು ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಅವಿದ್+ತಾಮ್ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಂತರ "ಖರಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅವಿತ್+ತಾಮ್=ಅವಿತ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅವಿದುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಲ್ಲಿ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿಧಿಭ್ಯಸ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಿ' ಗೆ 'ಜುಸ್' ಬಂದು ಅವಿದುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ – 574.ದಶ್ಚ (8.2.75)

ವೃತ್ತಿಃ–ಧಾತೋಃ ದಸ್ಯ ಪದಾಂತಸ್ಯ ಸಿಪಿ ಪರೆ ರುರ್ವಾ। ಅವೇಃ, ಅವೇತ್। ವಿದ್ಯಾತ್। ವಿದ್ಯಾತಾಮ್। ವಿದ್ಯುಃ। ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ ಅವೇದೀತ್। ಅವೇದಿಷ್ಯತ್। ಅಸ ಭುವಿ ।27। ಅಸ್ತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ದಃ, ಚ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಸಿಪಿ ಧಾತೋರುರ್ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪದಾನ್ತ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ರು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅವೇಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಪ್(ಸ್)' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದಾಗ, ಅವಿದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ಅವೇದ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ದಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ರುತ್ವ ಬಂದು, ನಂತರ 'ರು(ರ್)' ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಅವೇಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಅವೇತ್ ಮತ್ತು ಅವೇದ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ ಹೀಗಾಗಿ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅವಿತ್ತಮ್, ಅವಿತ್ತ–ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ತಮ್' ಮತ್ತು 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅವಿದ್+ತಮ್, ಅವಿದ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅವಿತ್ತಮ್, ಮತ್ತು ಅವಿತ್ತ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಅವೇದಮ್, ಅವಿದ್ವ, ಅವಿದ್ಮ – ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬಾರದೇ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅವೇದ್+ಅಮ್=ಅವೇದಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ವ' 'ಮ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅವಿದ್+ವ=ಅವಿದ್ವ ಮತ್ತು ಅವಿದ್+ಮ=ಅವಿದ್ಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವೇತ್, ಅವಿತ್ತಾಮ್, ಅವಿದುಃ। ಅವೇಃ/ಅವೇತ್/ಅವೇದ್, ಅವಿತ್ತಮ್, ಅವಿತ್ತ। ಅವೇದಮ್, ಅವಿದ್ವ, ಅವಿದ್ಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿದ್ಯಾತಾಮ್, ವಿದ್ಯುಃ। ವಿದ್ಯಾಃ, ವಿದ್ಯಾತಮ್, ವಿದ್ಯಾತ। ವಿದ್ಯಾಮ್, ವಿದ್ಯಾವ, ವಿದ್ಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಿದ್ಯಾಸುಃ। ವಿದ್ಯಾಃ, ವಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ತ। ವಿದ್ಯಾಸಮ್, ವಿದ್ಯಾಸ್ವ, ವಿದ್ಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವೇದೀತ್, ಅವೇದಿಷ್ಟಾಮ್, ಅವೇದಿಷುಃ। ಅವೇದೀಃ, ಅವೇದಿಷ್ಟಮ್, ಅವೇದಿಷ್ಟ। ಅವೇದಿಷಮ್, ಅವೇದಿಷ್ವ, ಅವೇದಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅವೇದಿಷ್ಯತ್, ಅವೇದಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅವೇದಿಷ್ಯನ್। ಅವೇದಿಷ್ಯಃ, ಅವೇದಿಷ್ಯತಮ್, ಅವೇದಿಷ್ಯತ। ಅವೇದಿಷ್ಯಮ್, ಅವೇದಿಷ್ಯಾವ, ಅವೇದಿಷ್ಯಾಮ।

16.ಅಸ–ಭುವಿ(ಸತ್ತಾ– ಇರುವಿಕೆ) ಅಸ್ತಿ– ಇದರಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು

ಪರಸ್ಮೈ ಪದವಾಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಅಸ್ತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು, ಅದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅಸ್+ತಿ=ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತದೆ.

(ಅ– ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 575.ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (6.4.111)

ವೃತ್ತಿಃ–ಶ್ನಸ್ಯ ಅಸ್ತೇಃ ಚ ಅತಃ ಲೋಪಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ। ಸ್ತಃ। ಸಂತಿ। ಅಸಿ। ಸ್ಥಃ। ಸ್ಥ। ಅಸ್ಮಿ। ಸ್ವಃ। ಸ್ಮಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಶ್ನಸೋಃ, ಅಲ್ಲೋಪಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ– ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶ್ನಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿವ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ–ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದ 'ತಿಪ್' 'ಸಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಮಿಪ್' ಗಳು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪ(ಅ–ಕಾರ ಲೋಪ) ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ 6 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತಃ, – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅಂತರ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಆದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್+ತಸ್=ಸ್ತಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ನ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಸ್+ಅನ್ತ್+ಇ=ಸನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಸ್ತಿ, ಸ್ತಃ, ಸನ್ತಿ। ಅಸಿ, ಸ್ಥಃ, ಸ್ಥ। ಅಸ್ಮಿ, ಸ್ವಃ, ಸ್ಮಃ।

(ಷತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 576. ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿರ್ಯಚ್ಪರಃ (8.3.87)

ವೃತ್ತಿಃ–ಉಪಸರ್ಗೇಣಃ ಪ್ರಾದುಸಃ ಚ ಅಸ್ತೇಃ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಯಕಾರೇ ಅಚಿ ಪರೇ। ನಿಷ್ಯಾತ್। ಪ್ರನಿಷಂತಿ। ಪ್ರಾದುಃಷಂತಿ। ಯಚ್ಪರಃ ಕಿಮ್ – ಅಭಿಸ್ತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಂ, ಅಸ್ತಿಃ, ೦ಯಚ್ಪರಃ।

ಅ. ವ್ಯ.- "ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಹ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಇಣ್ಕೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಉಪಸರ್ಗದ ಅವಯವವಾದ 'ಇಣ್'ಗಿಂತ ಅಥವಾ 'ಪ್ರಾದುಸ್' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ – 'ಯ್' ಕಾರ ಅಥವಾ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪ–'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ –

ಉದಾ– ನಿಷ್ಯಾತ್– 'ಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬುದು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ರೂಪವಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಯಾತ್' ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿದೆ. 'ನಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು 'ಇಣ್' ಆಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರುವುದು. ಅದರಪರದಲ್ಲಿ 'ಯ್' ಕಾರವು ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬಂದು ನಿಷ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ

1. ಉದಾ– ಪ್ರನಿಷನ್ತಿ – ಇದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಚ್(ಅ)' ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ – ಪ್ರನಿಷನ್ತಿ.

2. ಉದಾ– ಪ್ರಾದುಷನ್ತಿ – ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುಸ್ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿವ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಚ್(ಅ)' ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಾದುಷನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

೦ಯಚ್ಪರಃ ಕಿಮ್ – ಅಭಿಸ್ತಃ – ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಯಚ್ಪರಃ(ಯ್ ಮತ್ತು ಅಚ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅಭಿ+ಸ್ತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಷ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರ ಇದ್ದಾಗ, ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಭಿಷ್ಟಃ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. "ಯಚ್ಪರಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರದ ನಂತರ 'ಯ್' ಕಾರವಾಗಲೀ 'ಅಚ್' ಆಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ತ್' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಪರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಷತ್ವ ಬರದಿರೋಣದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಭೂ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 577. ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ (2.4.52)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಬಭೂವ। ಭವಿತಾ। ಭವಿಷ್ಯತಿ। ಅಸ್ತು, ಸ್ತಾತ್। ಸ್ತಾಮ್। ಸನ್ತು।

ಪ. ಛೇ. –ಅಸ್ತೇಃ, ಭೂಃ।

ಅ. ವೃ– "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಬಭೂವ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ಅಸ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಭೂ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಭ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲಿಟ್' ಲ' ಕಾರದಲ್ಲಿಯ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಬಭೂವ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಬಭೂವ, ಬಭೂವತುಃ, ಬಭೂವುಃ। ಬಭೂವಿಥ, ಬಭೂವಥುಃ, ಬಭೂವ। ಬಭೂವ, ಬಭೂವಿವ, ಬಭೂವಿಮ।

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಭವಿತಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಲುಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಭೂ' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಭೂ+ಲುಟ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಭ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಭವಿತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ

ರೂಪಗಳು: ಭವಿತಾ, ಭವಿತಾರೌ, ಭವಿತಾರಃ। ಭವಿತಾಸಿ, ಭವಿತಾಸ್ಥಃ, ಭವಿತಾಸ್ಥ। ಭವಿತಾಸ್ಮಿ, ಭವಿತಾಸ್ವಃ, ಭವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಲೃಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ರೂಪಗಳು ಭ್ವಾದಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಭವಿಷ್ಯತಿ, ಭವಿಷ್ಯತಃ, ಭವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಭವಿಷ್ಯಸಿ, ಭವಿಷಥಃ, ಭವಿಷ್ಯಥ" ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಭವಿಷ್ಯಾವಃ, ಭವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: (ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ 'ಲ್'ಕಾರ)ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಅಸ್ತು/ಸ್ತಾತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ವಿಕರಣ ಬಂದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಅಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಸ್+ತ್+ಉ=ಅಸ್ತು ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತು' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದು ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂಒದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಸ್ತಾತ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತಾಮ್, ಸನ್ತು– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ 'ತಸ್'

ಗೆ ತಾಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸ್ತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸನ್ತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಅದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಸನ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಿ/ಸ್ತಾತ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ –

(ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 578. ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ (6.4.119)

ವೃತ್ತಿಃ–ಘೋಃ ಅಸ್ತೇಶ್ಚ ಏತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಹೌ ಪರೇ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ। ಏತ್ವಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಹೇಃ ಧಿಃ। ಶ್ನಸೋರಿತಿ ಅಲ್ಲೋಪಃ । ತಾತಙ್ ಪಕ್ಷೇ ಏತ್ವಂ ನ, ಪರೇಣ ತಾತಙಾ ಬಾಧಾತ್। ಏಧಿ, ಸ್ತಾತ್। ಸ್ತಮ್। ಸ್ತ। ಅಸಾನಿ। ಅಸಾವ। ಅಸಾಮ। ಆಸೀತ್। ಆಸ್ತಾಮ್। ಆಸನ್। ಸ್ಯಾತ್। ಸ್ಯಾತಾಮ್। ಸ್ಯುಃ। ಭೂಯಾತ್। ಅಭೂತ್, ಅಭವಿಷ್ಯತ್।

ಇಣ್ ಗತೌ। 18) ಏತಿ। ಇತಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಘ್ವಸೋಃ, ಏತ್, ಹೌ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ, ಚ।

ಅರ್ಥ– 'ಹಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಘು' ಸಂಜ್ಞಕ ಧಾತು ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಏಧಿ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಬಂದು, ಅಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು ಅಸ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿಪ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಗೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು (ಅದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುತ್ತದೆ) ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸ್+ಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ತ್ವ ಬಂದು ಅ+ಏ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹೂಝುಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು).

ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವಾದ ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ (6.4.119) ಎಂಬುದು ಪರಸೂತ್ರವಾಗೋಣದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾದ "ಹೂಝುಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" (64–4–101) ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವು(ಏ) ಬರುವುದು. ಆಗ ಅ+ಏ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ 'ಏ' ಕಾರವು 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ('ಏ' ಕಾರವು ಬಂದದ್ದು ಗೊತ್ತಾಗದೆ 'ಸ್' ಕಾರವು ಇರುವಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸುತ್ತದೆ). ಆದ್ದರಿಂದ 'ಹಿ'

ಎಂಬ ವರ್ಣವು 'ಝಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಸ್ತಾತ್(ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪ)-ಏತ್ವವಿಧಾಯಕ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙಾಶಿಷಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾವ್" (7.1.35) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಿ'ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. ಅದು ಬಂದ ನಂತರ 'ಹಿ' ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಏತ್ವವು ಬಾರದೇ ಸ್ತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತಮ್- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್+ತಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಸ್+ತಮ್=ಸ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಸ್ತ-ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಸ್+ತ=ಸ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾನಿ- ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಸ್+ಆನಿ=ಅಸಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಸಾವ, ಅಸಾಮ- ಮೇಲಿನ ಏಕವಚನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದ ರೂಪಗಳಾದ ಅಸ್+ಆವ=ಅಸಾವ, ಮತ್ತು ಅಸ್+ಆಮ =ಅಸಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ- ಆಸೀತ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆ+ಅಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಅಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಸ್+ಈತ್=ಆಸೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಸೀಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆ+ಅಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಅಪೃಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅದಕ್ಕೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಆಸ್+ಅಸ್+ಈಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ನಂತರ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಸೀಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಆಸಮ್- ಉತ್ತಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಸಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೂ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ 'ಆ' ಕಾರವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಅಪಿತ್ ಆದ 6 ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ತಾಮ್, ಅನ್, ಥಸ್, ಥ ಮತ್ತು ವ, ಮ ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಸ್ತಾಮ್, ಆಸನ್, ಆಸಮ್, ಆಸ್ತ, ಆಸ್ವ ಆಸ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ,

ರೂಪಗಳು: ಆಸೀತ್, ಆಸ್ತಾಮ್, ಆಸನ್। ಆಸೀಃ ಆಸ್ತಮ್, ಆಸ್ತ। ಆಸಮ್, ಆಸ್ವ, ಆಸ್ಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯಾತ್, ಸ್ಯಾತಾಮ್, ಸ್ಯುಃ। ಸ್ಯಾಃ, ಸ್ಯಾತಮ್, ಸ್ಯಾತ। ಸ್ಯಾಮ್, ಸ್ಯಾವ , ಸ್ಯಾಮ।

ವಿವರಣೆ: 'ವಿಧಿಲಿಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. 9 ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಭೂಯಾತ್, ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೂಯಾಸುಃ। ಭೂಯಾಃ, ಭೂಯಾಸ್ತಮ್, ಭೂಯಾಸ್ತ। ಭೂಯಾಸಮ್, ಭೂಯಾಸ್ವ, ಭೂಯಾಸ್ಮ।

ವಿವರಣೆ: 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಮೊದಲನೇ ಗಣದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಂತಿರುವ ರೂಪಗಳು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭೂತ್, ಅಭೂತಾಮ್, ಅಭೂವನ್। ಅಭೂಃ, ಅಭೂತಮ್, ಅಭೂತ। ಅಭೂವಮ್, ಅಭೂವ, ಅಭೂಮ।

ವಿವರಣೆ: ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಗಣದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಂತೆ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭವಿಷ್ಯತ್, ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯನ್। ಅಭವಿಷ್ಯಃ, ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯತ। ಅಬವಿಷ್ಯಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯಾವ, ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ।

17. ಇಣ್ ಗತೌ- (ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇ'ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವದರ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ "ಇಣೋಯಣ್" ಮತ್ತು "ಇಣೋಗಾಲುಙಿ" ಮೊದಲಾದ

ಎಂಬ ವರ್ಣವು 'ಝುಲ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಸ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಏಧಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಸ್ತಾತ್(ವೈಕಲ್ಪಿಕರೂಪ)–ಏತ್ವವಿಧಾಯಕ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತ "ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙಾಶಿಷಿ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" (7.1.35) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಿ'ಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶವು ಬರುವುದು. ಅದು ಬಂದ ನಂತರ 'ಹಿ' ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಏತ್ವವು ಬಾರದೇ ಸ್ತಾತ್ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತಮ್– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಸ್+ತಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಸ್+ತಮ್=ಸ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಸ್ತ–ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅ' ಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಸ್+ತ=ಸ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸಾನಿ– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಸ್+ಆನಿ=ಅಸಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಸಾವ, ಅಸಾಮ– ಮೇಲಿನ ಏಕವಚನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ದ್ವಿವಚನ ಮತ್ತು ಬಹುವಚನದ ರೂಪಗಳಾದ ಅಸ್+ಆವ=ಅಸಾವ, ಮತ್ತು ಅಸ್+ಆಮ =ಅಸಾಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ– ಆಸೀತ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆ+ಅಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಅಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಅಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಸ್+ಈತ್=ಆಸೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಸೀಃ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆ+ಅಸ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಅಪೃಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅದಕ್ಕೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮವು ಬಂದು ಆಸ್+ಅಸ್+ಈಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ನಂತರ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಆಸೀಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಸಮ್– ಉತ್ತಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಆಸಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿವಚನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪವಾದರೂ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ 'ಆ' ಕಾರವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಅಪಿತ್ ಆದ 6 ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ತಾಮ್, ಅನ್, ಥಸ್, ಥ ಮತ್ತು ವ, ಮ ಎಂಬ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಸ್ತಾಮ್, ಆಸನ್, ಆಸಮ್, ಆಸ್ತ, ಆಸ್ವ ಆಸ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ,

ರೂಪಗಳು: ಆಸೀತ್, ಆಸ್ತಾಮ್, ಆಸನ್। ಆಸೀಃ ಆಸ್ತಮ್, ಆಸ್ತ। ಆಸಮ್, ಆಸ್ವ, ಆಸ್ಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಸ್ಯಾತ್, ಸ್ಯಾತಾಮ್, ಸ್ಯುಃ। ಸ್ಯಾಃ, ಸ್ಯಾತಮ್, ಸ್ಯಾತ। ಸ್ಯಾಮ್, ಸ್ಯಾವ , ಸ್ಯಾಮ।

ವಿವರಣೆ: 'ವಿಧಿಲಿಙ್'ನಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. 9 ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ, 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಭೂಯಾತ್, ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೂಯಾಸುಃ। ಭೂಯಾಃ, ಭೂಯಾಸ್ತಮ್, ಭೂಯಾಸ್ತ। ಭೂಯಾಸಮ್, ಭೂಯಾಸ್ವ, ಭೂಯಾಸ್ಮ।

ವಿವರಣೆ: 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ನಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಮೊದಲನೇ ಗಣದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪದಂತಿರುವ ರೂಪಗಳು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭೂತ್, ಅಭೂತಾಮ್, ಅಭೂವನ್। ಅಭೂಃ, ಅಭೂತಮ್, ಅಭೂತ। ಅಭೂವಮ್, ಅಭೂವ, ಅಭೂಮ।

ವಿವರಣೆ: ಇಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಅಸ್' ಗೆ 'ಭೂ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಗಣದ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನಂತೆ 'ಸಿಚ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭವಿಷ್ಯತ್, ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯನ್। ಅಭವಿಷ್ಯಃ, ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯತ। ಅಬವಿಷ್ಯಮ್, ಅಭವಿಷ್ಯಾವ, ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ।

17. ಇಣ್ ಗತೌ– (ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇ'ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಈ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಣ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವದರ ಉದ್ದೇಶವೇನೆಂದರೆ "ಇಣೋಯಣ್" ಮತ್ತು "ಇಣೋಗಾಲುಙಿ" ಮೊದಲಾದ

ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಧಾತುವು ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಬೇಕೇ ಹೊರತು 'ಇಙ್' ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗಬಾರದೆಂಬುದು.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಏತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇಣ್ (ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಆದಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್ (ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಇ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಏತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇತಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ– 'ಇ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ಇ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಇತಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಣ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 579.ಇಣೋ ಯಣ್ (6.4.81)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ। ಯನ್ತಿ।

ಪ. ಛೇ. – ಇಣಃ, ಯಣ್।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಅಚಿ-ಶ್ನು–ಧಾತು ಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಣ್(ಇ)' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಯಣ್(ಯ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಯನ್ತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇಣ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಇ+ಝಿ (ಝ್+ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಇ+ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್' ಆದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಚಿ-ಶ್ನು–ಧಾತು ಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶವೂ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು, ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್(ಯ್)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಯ್+ಅನ್ತ್+ಇ=ಯನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು : ಏತಿ, ಇತಃ, ಯನ್ತಿ। ಏಷಿ, ಇಥಃ, ಇಥ। ಏಮಿ, ಇವಃ, ಇಮಃ।

ಲಿಟ್:

(ಇಯಙ್-ಉವಙ್ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 580.ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ (6.4.78)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇವರ್ಣ–ಉವರ್ಣಯೋಃ ಇಯಙ್–ಉವಙೌ ಸ್ತಃ, ಅಸವರ್ಣೇ

ಅಚಿ । ಇಯಾಯ।

ಪ. ಛೇ. – ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ, ಅಸವರ್ಣೇ।

ಅ. ವೃ– "ಅಚಿ-ಶ್ನು-ಧಾತು ಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ, ಯ್ವೋಃ, ಮತ್ತು ಇಯಙ್-ಉವಙೌ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಸವರ್ಣವಾದ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಇ' ವರ್ಣ ಮತ್ತು 'ಉ' ವರ್ಣಗಳಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಇಯಙ್' ಮತ್ತು 'ಉವಙ್' ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಇಯಾಯ – ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇಣ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಎಂಬ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಇ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಇ ಇ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ದ್ವಿತೀಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಇ ಐ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಇ ಆಯ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಇಯ್+ಆಯ್+ಅ=ಇಯಾಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೨೮೧.ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ (7.4.69)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಣೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ। ಈಯತುಃ, ಈಯುಃ। ಇಯಯಿಥ/ಇಯೇಥ। ಏತಾ। ಏಷ್ಯತಿ।ಏತು। ಐತ್। ಐತಾಮ್। ಆಯನ್। ಇಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. – ದೀರ್ಘಃ, ಇಣಃ, ಕಿತಿ।

ಅ. ವೃ– "ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ವ್ಯಥೋ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಈಯತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅತುಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಇ ಇ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅತುಸ್' ಇದು 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಟ್' ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ 'ಇ' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದು ಈ ಇ +ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ, "ಇಣೋಯಣ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್(ಯ್)' ಬಂದು ಈ+ಯ್+ಅತುಸ್ =ಈಯತುಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಈಯತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಈಯುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಈಯುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಇಯಯಿಥ/ಇಯೇಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಧಾತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಥಲ್(ಥ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಇ+ಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಇ ಇ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಇ ಇ+ಇಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅನಭ್ಯಸ್ಥ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಗುಣ ಬಂದು ಇ+ಏ+ಇಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ 'ಏ' ಕಾರ 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಯಾಗುವಾಗ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಇ+ಅಯ್+ಇಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)" ಆದೇಶ ಬಂದು ಇಯ್+ಅಯ್+ಇಥ=ಇಯಯಿಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಯೇಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಇಯಾಯ, ಈಯತುಃ, ಈಯುಃ। ಇಯಯಿಥ/ಇಯೇಥ, ಈಯಥುಃ, ಈಯ। ಇಯಾಯ/ಇಯಯ, ಈಯಿವ, ಈಯಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಏತಾ, ಏತಾರೌ, ಏತಾರಃ। ಏತಾಸಿ, ಏತಾಸ್ಥಃ, ಏತಾಸ್ಥ। ಏತಾಸ್ಮಿ, ಏತಾಸ್ವಃ, ಏತಾಸ್ಮಃ। (ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ)

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಏಷ್ಯತಿ, ಏಷ್ಯತಃ, ಏಷ್ಯನ್ತಿ। ಏಷ್ಯಸಿ, ಏಷ್ಯಥಃ, ಏಷ್ಯಥ। ಏಷ್ಯಾಮಿ, ಏಷ್ಯಾವಃ, ಏಷ್ಯಾಮಃ। (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ).

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಇತು/ ಇತಾತ್, ಇತಾಮ್, ಯನ್ತು। ಇಃ/ ಇತಾತ್, ಇತಮ್, ಇತ। ಅಯಾನಿ, ಅಯಾವ, ಅಯಾಮ।

ಲಙ್: ಉದಾ– ಐತ್ –ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು 'ತ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಆ+ಇ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆ+ಐ+ತ್=ಐತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಐತಾಮ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಧಾತುವಿಗೆ ತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಆ+ಇ+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಐತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಯನ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆ+ಇ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅಂತ್ಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ+ಇ+ಅನ್ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ತ್' ಕಾರಾಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಆ+ಇ+ಅನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಆ+ಐ+ಅನ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಆ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಐ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು

ಐ+ಅನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಐ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಯ್+ಅನ್=ಆಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರೂಪಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಐತ್, ಐತಾಮ್, ಆಯನ್। ಐಃ, ಐತಮ್, ಐತ। ಆಯಮ್, ಐವ, ಐಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಇಯಾತ್, ಇಯಾತಾಮ್, ಈಯುಃ। ಇಯಾಃ, ಇಯಾತಮ್, ಇಯಾತ। ಇಯಾಮ್, ಇಯಾವ ಇಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್:ರೂಪಗಳು: ಈಯಾತ್, ಈಯಾಸ್ತಾಮ್, ಈಯಾಸುಃ। ಈಯಾಃ, ಈಯಾಸ್ತಮ್, ಈಯಾಸ್ತ। ಈಯಾಸಮ್, ಈಯಾಸ್ವ, ಈಯಾಸ್ಮ। (ಇಲ್ಲಿ "ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ.

ಉಪಸರ್ಗಯುಕ್ತವಾದ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ ರೂಪವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ.

(ಉಪಸರ್ಗನಿಮಿತ್ತವಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಣ್‌ಗೆ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 582. ಏತೇರ್ಲಿಙಿ (7.4.24)

ವೃತ್ತಿಃ-ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಪರಸ್ಯ ಇಣಃ ಅಣಃ ಹ್ರಸ್ವಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿ ಲಿಙಿ। ನಿರಿಯಾತ್। ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇ। ನಾಂತಾದಿವತ್। ಅಭೀಯಾತ್। ಅಣಃ ಕಿಮ್- ಸಮೇಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ. –ಏತೇಃ, ಲಿಙಿ।

ಅ. ವೃ.- "ಕೇಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಹ್ರಸ್ವ ಊಹತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಮತ್ತು 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಅಯಙ್ ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿನ 'ಅಣ್' ಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ – ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಙ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ.

ಉದಾ– ನಿರಿಯಾತ್– ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ನಿರ್+ಈಯಾತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಗೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಬಂದು ನಿರಿಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇ ನಾನ್ತಾದಿವತ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಒಂದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೂಕಡೆಯಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ, "ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ" ಎಂಬ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಅಭೀಯಾತ್ – ಅಭಿ+ಈಯಾತ್=ಅಭೀಯಾತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಬಂದಿರುವ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ

ಪರದ ಆದಿಯಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ '**ಈಯಾತ್**' ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ '**ಇಣ್**' ಧಾತುವಿಗೆ '**ಅಣ್**' ಬರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ '**ಈ**' ವರ್ಣವನ್ನು ಪೂರ್ವದ ಅಂತ ಭಾಗವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ '**ಇಣ್**' ನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ '**ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇ ನಾನ್ತಾದಿವತ್**' ಅಂದರೆ "**ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ**" ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಂದೇಕಡೆ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅಂತಾದಿವದ್ಭಾವ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಮಾಡಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವರೀತಿಯಾಗಿ, ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು '**ಅಣ್**' ಇವೆರಡರ ಆಶ್ರಯಯವೂ ಆಗುತ್ತಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಾದಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅಣ್' ಸೇರದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಭೀಯಾತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಣಃ ಕಿಮ್– ಸಮೇಯಾತ್।

ವಿವರಣೆ: ಒಂದುವೇಳೆ '**ಅಣಃ**' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಏನು ದೋಷ ಬರುತ್ತಿತ್ತು? ಎಂದರೆ ಸಮೇಯಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ '**ಸಮ್**' ಮತ್ತು '**ಆ**' ಎಂಬ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಇವೆ. '**ಈಯಾತ್**' ಎಂಬ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ರೂಪವೂ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಆ+ಈಯಾತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಗುಣ ಬಂದು '**ಏಯಾತ್**' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಸಮ್+ಏಯಾತ್=ಸಮೇಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ '**ಅಣಃ**' ಎಂದು ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದ 'ಏ' ಕಾರವು '**ಅಣ್**' ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಸಮಿಯಾತ್ ಎಂಬ ಅನಿಷ್ಟ ರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಲುಙ್:

(ಗಾ – ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೫೮೩.ಇಣೋ ಗಾ ಲುಙಿ (2.4.45)

ವೃತ್ತಿಃ–ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚಃ ಲುಕ್। ಅಗಾತ್। ಐಷ್ಯತ್। ಶೀಙ್ ಸ್ವಪ್ನೇ। 19।

ಪ. ಛೇ. –ಇಣಃ, ಗಾ, ಲುಙಿ।

ಅರ್ಥ– 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಇಣ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗಾ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: '**ಲುಙ್**' '**ಲ್**' ಕಾರದ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಗಾ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ '**ಇಣ್**' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ "**ಆಡಜಾದೀನಾಮ್**" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ '**ಆಟ್**' ಅಗಮ ಬಂದಮೇಲೆಯೇ 'ಗಾ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಗಾ' ಆದೇಶ ಮೊದಲೇ ಬಂದು ಅದು ಹಲಾದಿಯಾಗಿಬಿಟ್ಟದ್ದರಿಂದ '**ಆಟ್**' ಆಗಮ ಬಾರದೆ '**ಅಟ್**' ಆಗಮವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಗಾತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇ' ಧಾತುವಿನ

ನಂತರ 'ಲುಙ್' ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಗಾ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಹಲಾದಿಯಾಗಿದ್ದರಿಂದ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿ(ತಿಪ್)' ಬಂದು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ತ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಆಗ ಅ+ಗಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್ (ಸ್)' ಬಂದು ಅ+ಗಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದಮೇಲೆ "ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗಾತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಗಾತ್, ಅಗಾತಾಮ್, ಅಗುಃ। ಅಗಃ, ಅಗಾತಮ್, ಅಗಾತ್। ಅಗಾಮ್, ಅಗಾವ, ಅಗಾಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಐಷ್ಯತ್, ಐಷ್ಯತಾಮ್, ಐಷ್ಯನ್। ಐಷ್ಯಃ, ಐಷ್ಯತಮ್, ಐಷ್ಯತ। ಐಷ್ಯಮ್, ಐಷ್ಯಾವ, ಐಷ್ಯಾಮ।

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು.

ಅತ್ಮನೇಪದದ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳ ವಿವರಣೆ

1. **ಶೀಙ್**: ಸ್ವಪ್ನೇ (ಮಲಗುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಶೀ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಸೇಟ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 584. ಶೀಙಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ (7.4.21)

ವೃತ್ತಿಃ-ಕ್ಙಿತಿ ಚ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಅಪವಾದಃ। ಶೇತೇ। ಶಯಾತೇ।

ಅರ್ಥ- ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಶೀಙ್(ಶೀ)' ಗೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ 'ಪಿತ್' ಆಗಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಕೇವಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲೋಟ್) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಶೇತೇ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದಮೇಲೆ ಶೀ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೀ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಶೇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ

ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಶೇತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶಯಾತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶೀ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಶೇ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆಮ್' ಎಂಬ 'ಟಿ' ಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಶೇ+ಆತೇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಶೇ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಏ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅಯ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶ್+ಅಯ್+ಆತೆ=ಶಯಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– ೨೮೫.ಶೀಙೋ ರುಟ್ (7.1.6)

ವೃತ್ತಿಃ–ಶೀಙಃ ಪರಸ್ಯ ಝ ಆದೇಶಸ್ಯ ಅತಃ ರುಟ್ ಆಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್। ಶೇರತೇ। ಶೇಷೇ। ಶಯಾಥೇ। ಶೇಧ್ವೇ। ಶಯೇ। ಶೇವಹೇ। ಶೇಮಹೇ। ಶಿಶ್ಯೇ। ಶಿಶ್ಯಾತೇ। ಶಿಶ್ಯಿರೇ। ಶಯಿತಾ। ಶಯಿಷ್ಯತೇ। ಶೇತಾಮ್। ಶಯಾತಾಮ್। ಶೇರತಾಮ್। ಅಶೇತ। ಅಶಯಾತಾಮ್। ಅಶೇರತ। ಶಯೀತ। ಶಯೀಯಾತಾಮ್। ಶಯೀರನ್। ಶಯಿಶೀಷ್ಟ ಅಶಯಿಷ್ಟ ಅಶಯಿಷ್ಯತ್। ಇಙ್ ಅಧ್ಯಯನೇ। 20। ಇಙಿ ಕಾವಧ್ಯುಪಸರ್ಗತಃ ನ ವ್ಯಭಿಚಾರತಃ। ಅಧೀತೇ। ಅಧೀಯಾತೇ। ಅಧೀಯತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಶೀಙಃ, ರುಟ್।

ಅ. ವೃ. "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಧಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳಿಸಿದ ನಂತರ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪದವು, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಶೀಙ್(ಶೀ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಇರುವ 'ಝ್' ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ 'ಅತ್' ಗೆ 'ರುಟ್(ರ್)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಶೇರತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಝ(ಝ್+ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದು ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಆಗಿ ಶೀ+ಝ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಝ್' ಗೆ "ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶೀ+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಗೆ 'ರುಟ್(ರ್)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, ಆಗ ಶೀ+ರ್+ಅತ=ಶೀ+ರತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಶೀಙಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರೋತ್ತರ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಶೇ+ರತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರವಾದ 'ಟಿ' ಗೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಶೇರತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶೇತೇ, ಶಯಾತೇ, ಶೇರತೇ। ಶೇಷೇ, ಶಯಾಥೇ, ಶೇಧ್ವೇ। ಶಯೇ, ಶೇವಹೇ, ಶೇಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ– ಶಿಶ್ಯೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಬಂದಮೇಲೆ, ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವದ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ಶೀ' ನಲ್ಲಿಯ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು 'ತ' ಗೆ "ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಶಿಶೀ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಶಿಶ್ಯೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಶಿಶ್ಯೇ, ಶಿಶ್ಯಾತೇ. ಶಿಶ್ಯಿರೇ। ಶಿಶ್ಯಿಷೇ, ಶಿಶ್ಯಾಥೇ, ಶಿಶ್ಯಿಢ್ವೇ/ಶಿಶ್ಯಿಧ್ವೇ। ಶಿಶ್ಯೇ, ಶಿಶ್ಯಿವಹೇ, ಶಿಶ್ಯಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಯಿತಾ, ಶಯಿತಾರೌ, ಶಯಿತಾರಃ। ಶಯಿತಾಸೇ, ಶಯಿತಾಸಾಥೇ, ಶಯಿತಾಧ್ವೇ। ಶಯಿತಾಹೇ, ಶಯಿತಾಸ್ವಹೇ, ಶಯಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶಯಿಷ್ಯತೇ, ಶಯಿಷ್ಯೇತೇ, ಶಯಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಶಯಿಷ್ಯಸೇ, ಶಯಿಷ್ಯೇಥೇ, ಶಯಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಶಯಿಷ್ಯೇ ಶಯಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಶಯಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಶೇತಾಮ್, ಶಯಾತಾಮ್, ಶೇರತಾಮ್। ಶೇಷ್ವ ಶಯಾಥಾಮ್, ಶೇಧ್ವಮ್। ಶಯೈ, ಶಯಾವಹೈ, ಶಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶೇತ, ಅಶಯಾತಾಮ್, ಅಶೇರತ। ಅಶೇಥಾಃ, ಅಶಯಾಥಾಮ್, ಅಶೇಧ್ವಮ್। ಅಶಯಿ, ಅಶೇವಹಿ, ಅಶೇಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶಯೀತ, ಶಯೀಯಾತಾಮ್, ಶಯೀರನ್। ಶಯೀಥಾಃ, ಶಯೀಯಾಥಾಮ್, ಶಯೀಧ್ವಮ್।ಶಯೀಯ, ಶಯೀವಹಿ, ಶಯೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಶಯಿಷೀಷ್ಟ, ಶಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಶಯಿಷೀರನ್। ಶಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಶಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಶಯಿಷೀಢ್ವಮ್/ ಶಯಿಷೀಧ್ವಮ್। ಶಯಿಷೀಯ, ಶಯಿಷೀವಹಿ, ಶಯಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಯಿಷ್ಟ, ಅಶಯಿಷಾತಾಮ್, ಅಶಯಿಷತ। ಅಶಯಿಷ್ಠಾಃ, ಅಶಯೀಷಾಥಾಮ್, ಅಶಯಿಢ್ವಮ್/ಅಶಯಿಧ್ವಮ್। ಅಶಯಿಷಿ, ಅಶಯಿಷ್ವಹಿ, ಅಶಯಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಶಯಿಷ್ಯತ, ಅಶಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಶಯಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಶಯಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಶಯಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಶಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್।ಅಶಯಿಷ್ಯೇ, ಅಶಯಿಷ್ಯಾವಾಹಿ, ಅಶಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

2. ಇಙ್–ಅಧ್ಯಯನೇ –(ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಇ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಇಙ್' ಧಾತು ಮತ್ತು 'ಇಕ್–ಸ್ಮರಣೇ' ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳು 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಜೊತೆಗೇನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಅಧೀತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಅಧಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇ' ಧತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ

ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅಧಿ+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇತೇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು, ಅಧೀತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಧೀಯಾತೇ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ+ಇ+ಆತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಿ+ ಯಾತೇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘದಿಂದ ಅಧೀಯಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಧೀಯತೇ –ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ+ಇ+ಝ (ಝ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇ+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇಯಙ್ (ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇಯ್+ಅತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಸರ್ವರ್ಣದಿರ್ಘ ಬಂದು ಅಧೀಯ್ ತ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅ– ಕಾರರೂಪವಾದ 'ಟಿ' ಗೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದು ಅಧೀಯ್+ಅತ್+ ಏ=ಅಧೀಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇತೇ, ಇಯಾತೇ, ಇಯತೇ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೇನೇ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ರೂಪಗಳು: ಅಧೀತೇ, ಅಧೀಯಾತೇ, ಅಧೀಯತೇ। ಅಧೀಷೇ, ಅಧೀಯಾಥೇ, ಅಧೀಧ್ವೇ। ಅಧೀಯೇ, ಅಧೀವಹೇ, ಅಧೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್:

(ಗಾಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 586.ಗಾಙ್ ಲಿಟಿ (2.4.49)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಙಃ ಗಾಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಲಿಟಿ। ಅಧಿಜಗೇ। ಅಧಿಜಗಾತೇ। ಅಧಿಜಗಿರೇ। ಅಧ್ಯೇತಾ। ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ। ಅಧೀತಾಮ್। ಅಧೀ0ಯಾತಾಮ್। ಅಧೀ0ಯತಾಮ್। ಅಧೀಷ್ವ, ಅಧೀ0ಯಾಥಾಮ್। ಅಧೀಧ್ವಮ್। ಅಧ್ಯಯ್ಯೈ, ಅಧ್ಯ0ಯಾವಹೈ। ಅಧ್ಯಯಾಮಹೈ। ಅಧ್ಯೈತ। ಅಧ್ಯೈಯಾತಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಯತ। ಅಧ್ಯೈಥಾಃ।ಅಧ್ಯೈ0ಯಾಥಾಮ್। ಅಧ್ಯೈಧ್ವಮ್।ಅಧ್ಯೈಯಿ। ಅಧ್ಯೈವಹಿ। ಅಧ್ಯೈಮಹಿ। ಅಧೀಯೀತ। ಅಧಿಯೀ0ಯಾತಾಮ್। ಅಧೀಯೀರನ್। ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ।

ಅ. ವೃ– "ಇಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಙಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗಾಙ್(ಗಾ)'

ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: ವಿವರಣೆ: ಏಶ್, ಇರೇಚ್ ಮತ್ತು ಆತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದರಿಂದ ಸೇ, ಧ್ವಮ್ ಮೊದಲಾವು ಅಜಾ(ಸ್ವರಾದಿ)ದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಜಾದಿಗಳಾಗೋಣದರಿಂದ 'ಅ'ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಧಿಜಗೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗಾಙ್ (ಗಾ)' ಅದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ, "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಲೋಪ, "ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಏಶ್(ಏ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧಿಜಗೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧಿಜಗೇ, ಅಧಿಜಗಾತೇ, ಅಧಿಜಗಿರೇ। ಅಧಿಜಗಿಷೆ, ಅಧಿಜಗಾಥೇ, ಅಧಿಜಗಿಢ್ವೇ। ಅದಿಜಗೇ, ಅಧಿಜಗಿವಹೇ, ಅಧಿಜಗಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಉದಾ- ಅಧ್ಯೇತಾ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' ಬಂದು ಅಧಿ+ಇ+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಧಾತುವೇ ಇಗನ್ತ ಅಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಏ) ಬಂದು ಅಧಿ+ಏತಾ ಎಂದಿದ್ದಾದ 'ಯಣ್' ಸಂಧಿಯಿಂದ ಅಧ್ಯೇತಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೇತಾ, ಅಧ್ಯೇತಾರೌ, ಅಧ್ಯೇತಾರಃ। ಅಧ್ಯೇತಾಸೇ, ಅಧ್ಯೇತಾಸಾಥೇ, ಅಧ್ಯೇತಾಧ್ವೇ। ಅಧ್ಯೇತಾಹೇ, ಅಧ್ಯೇತಾಸ್ವಹೇ, ಅಧ್ಯೇತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಉದಾ- ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್ (ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೃಟ್' ಬಂದು, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಇ' ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಧಿ+ಏಷ್ಯತೇ=ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇತೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯನ್ತೇ। ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಸೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇಥೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಧ್ವೇ। ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಾವಹೇ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಉದಾ- ಅಧೀತಾಮ್ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' ಬಂದು, 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ಅಧೀತೇ ಎಂಬ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ "ಆಮೇತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಾದಮೇಲೆ ಅಧೀತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧೀತಾಮ್, ಅಧೀಯಾತಾಮ್, ಅಧೀಯತಾಮ್। ಅಧೀಷ್ವ,

ಅಧೀಯಾಥಾಮ್, ಅಧೀಢ್ವಮ್। ಅಧ್ಯಯೈ, ಅಧ್ಯಯಾವಹೈ, ಅಧ್ಯಯಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅಧ್ಯೈತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' ಬಂದು, ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಧಿ+ಆ+ಇ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಆಡಾಗಮ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೂ ಧಾತ್ವವಯವಾದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೂ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ(ಐ) ಬಂದು ಅಧಿ+ಐ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಧ್+ಯ್+ಐ+ತ =ಅಧ್ಯೈತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೈತ, ಅಧ್ಯೈಯಾತಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಯತ। ಅಧ್ಯೈಥಾಃ, ಅಧ್ಯೈಯಾಥಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಢ್ವಮ್। ಅಧ್ಯೈಯಿ, ಅಧ್ಯೈವಹಿ, ಅಧ್ಯೈಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಉದಾ– ಅಧೀಯೀತ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ವಿಧಿಲಿಙ್' ಬಂದು, ಅಧಿ+ ಇ+ಈತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇಯ್+ ಈತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲ ಎರಡು 'ಇ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಧೀಯ್+ಈತ=ಅಧೀಯೀತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧಿಯೀತ, ಅಧೀಯೀಯಾತಾಮ್, ಅಧೀಯೀರನ್। ಅಧಿಯೀಥಾಃ, ಅಧೀಯೀಯಾಥಾಮ್, ಅಧೀಯೀಧ್ವಮ್। ಅಧೀಯೀಯ, ಅಧೀಯೀವಹಿ, ಅಧಿಯೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್) ಆಗಮ ಬಂದು ಅಧಿ+ಇ+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸುಟ್‌ತಿಥೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಆದ್ಯವಯುವವಾಗಿ ಬಂದು ಅಧಿ+ ಇ+ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅಧಿ+ಏ+ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೀಯ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅಧಿ+ಏ+ಸೀ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಧಿ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಬಂದು ಅಧ್ಯ್+ಏ+ಸೀ+ ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರ್ತುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ, ಅಧ್ಯೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಅಧ್ಯೇಷೀರನ್। ಅಧ್ಯೇಶೀಷ್ಠಾಃ,

ಅಧ್ಯೇಶೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಅಧ್ಯೇಶೀಢ್ವಮ್। ಅಧ್ಯೇಷೀಯ, ಅಧ್ಯೇಷೀವಹಿ, ಅಧ್ಯೇಷೀಮಹಿ।

ವಿವರಣೆ: ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, 'ಯಾಸುಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಲುಙ್:

(ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಗಾಙ್(ಗಾ)' ಆದೇಶವನ್ನು ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 587.ವಿಭಾಷಾ ಲುಙ್ಲೃಙೋಃ (2.4.50)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇಙೋ ಗಾಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ. ವ್ಯ- "ಇಙಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಙಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಗಾಙ್ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗಾಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಲುಙ್ ಮತ್ತು ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ 'ಇಙ್(ಇ)' ಧಾತುವಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಗಾಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವತರಣಿಕೆ: ಲುಙ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗಾಙ್(ಗಾ)' ಆದೇಶ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ, ನಂತರ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಗಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ-

(ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 588.ಗಾಙ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಙಿತ್ (1.2.1)

ವೃತ್ತಿಃ-ಗಾಙಾದೇಶಾತ್ ಕುಟಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಪರೇ ಅಞ್ಣಿತಃ ಪ್ರತ್ಯ0ಯಾಃ ಙಿತಃ ಸ್ಯುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ಗಾಙ್-ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಞ್ಣಿನ್, ಙಿತ್।

ಅರ್ಥ- ಗಾಙ್ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಕುಟಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಞಿತ್, ಮತ್ತು ಣಿತ್ ಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಗಾ (ಗಾಙ್)' ಆದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಇದು ಞಿತ್, ಮತ್ತು ಣಿತ್ ಗಳಿಗಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ಈತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 589.ಘು-ಮಾ-ಸ್ಥಾ-ಗಾ-ಪಾ-ಜಹಾತಿ-ಸಾಂ ಹಲಿ। (6.4.66)

ವೃತ್ತಿಃ-ಏಷಾಮ್ ಆತಃ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಹಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ। ಅಧ್ಯೈಷ್ಯತ। ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ।21। ದೋಗ್ಧಿ। ದುಗ್ಧಃ। ದುಹನ್ತಿ। ಧೋಕ್ಷಿ। ದುಗ್ಧೇ। ದುಹಾತೇ। ದುಹತೇ। ಧುಕ್ಷೇ। ದುಹಾಥೇ। ಧುಗ್ಧ್ವೇ। ದುಹೇ। ದುಹ್ವಹೇ। ದುಹ್ಮಹೇ। ದುದೋಹ। ದುದುಹೇ। ದೋಗ್ಧಾ। ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ। ಧೋಕ್ಷ್ಯತೇ। ದೋಗ್ಧು। ದುಗ್ಧಾತ್। ದುಗ್ಧಾವ್। ದುಹನ್ತು। ದುಗ್ಧಿ, ದುಗ್ಧಾತ್। ದುಗ್ಧಮ್। ದುಗ್ಧ।

ದೋಹಾನಿ।ದೋಹಾವ। ದೋಹಾಮ। ದುಗ್ಧಾಮ್। ದುಹಾತಾಮ್। ದುಹತಾಮ್। ಧುಕ್ಷ್ವ। ದುಹಾಥಾಮ್। ಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ದೋಹೈ। ದೋಹಾವಹೈ। ದೋಹಾಮಹೈ। ಅಧೋಕ್। ಅದುಗ್ಧಾಮ್। ಅದುಹನ್। ಅದೋಹಮ್। ಅದುಗ್ಧ। ಅದುಹಾತಾಮ್। ಅದುಹತ। ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ದುಹ್ಯಾತ್। ದುಹೀತ।

ಅ. ವ್ಯ – "ದೀಙೋಯುಡಚಿಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಈದ್ಯತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ– ಘು–ಮಾ–ಸ್ಥಾ–ಗಾ–ಪಾ–ಹಾ(ಓಹಾಕ್) ಮತ್ತು 'ಸಾ(ಶೋ)' ಧಾತುಗಳ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ – ಹಲಾದಿ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಕ್ಙಿತ್' ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲುಙ್: ಉದಾ – ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ– 'ಗಾಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' ಗೆ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅಗಾಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಅಧಿ+ಅಗಾಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರ, ನಂತರ ಷತ್ವ, ಮತ್ತು ಟುತ್ವ ಗಳು ಬಂದು ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ, ಅಧ್ಯಗೀಷಾತಾಮ್, ಅಧ್ಯಗೀಷತ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಠಾಃ, ಅಧ್ಯಗೀಷಾಥಾಮ್, ಅಧ್ಯಗೀಢ್ವಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಷಿ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ವಹಿ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಮಹಿ।

ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ–[ಗಾಙ್(ಗಾ)] ಬಾರದಪಕ್ಷ:

ಉದಾ– ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ– 'ಗಾಙ್' ಆದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಧಿ+ಆ+ಇಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ನಂತರ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ, ಷತ್ವ, ಟುತ್ವಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಉಪಸರ್ಗದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ, ಅಧ್ಯೈಷಾತಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಷತ।ಅಧ್ಯೈಷ್ಠಾಃ, ಅಧ್ಯೈಷಾಥಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಢ್ವಮ್। ಅಧ್ಯೈಷಿ, ಅಧ್ಯೈಷ್ವಹಿ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಉದಾ–ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ

1. ಗಾಙ್ ಆದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ, ಅಧಿ+ಇ +ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಙ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಗಾ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಲಾದಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಧಿ+ಅ+ಗಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರ ಬಂದು ಅಧಿ+ಅ+ಗ್+ಈ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಬಂದು ಅಧಿ+ಅ+ಗ್+ಈ +ಸ್ಯ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಉಪಸರ್ಗದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯನ್ತ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯೇ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಾಮಹಿ।

2. ಗಾಙ್ ಆದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-

ರೂಪಗಳು: ಅಧ್ಯೈಷ್ಯತ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯನ್ತ। ಅದ್ಯೈಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧ್ಯೈಷ್ಯೇ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯಾಮಹಿ।

(ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಮುಗಿದವು)

ಈಗ ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

1. ದುಹ – ಪ್ರಪೂರಣೇ– ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಪೂರಣ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರಪೂರಣ ಎಂದರೆ ತುಂಬುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಹೊರತು ಆಕಳಿನ ಕೆಚ್ಚಲನ್ನು ಖಾಲಿಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ. (ಕಲಾಪೂರಂ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದದ್ದು ಕಲಾಪ್ರಪೂರಣ ಎಂಬುದು ಅಂದರೆ ಕಲಾಶೂನ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ) ಇದರಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಅನಿಟ್ ಧಾತುವು ಅಜನ್ತ ವಾದರೂ 'ಅ' ಕಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳೋಣದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ಉದಾ– ದೋಗ್ಧೀ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಲಡಾದೇಶವಾಗಿ 'ತಿ(ತಿಪ್)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ದುಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ದೋಹ್+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದೋಘ್+ಧಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್) ಕಾರ ಬಂದು ದೋಗ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದುಗ್ಧಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ದೋಗ್ಧಿ ಎಂಬ ರೂಪದಂತೆ, ಆದರೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ದುಗ್+ಧಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ದುಗ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದುಹನ್ತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್+ಝಿ(ಝ್+ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದುಹ್+ಅನ್ತ್+ಇ=ದುಹನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ-'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಲಿಲ್ಲ ಹಾಗೆಯೇ ತ ಮತ್ತು ಥ ವರ್ಣಗಳು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರವೂ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉದಾ-ಧೋಕ್ಷಿ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ದುಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪದ ಗುಣ ಬಂದು ದೋಹ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದೋಘ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಏಕಾಚೋಭಶೋಭಷ್‌ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಷ್(ಧ್) ಬಂದು ಧೋಘ್+ಸಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರವಿರೋಣದರಿಂದ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಧೋಕ್+ಷಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ ನಂತರ 'ಕ್' ಕಾರ 'ಷ್' ಕರಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಎಂದಾಗಿ ದೋಕ್ಷಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದುಗ್ಧಃ, ದುಗ್ಧ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ದುಹ್+ಥಸ್ ಮತ್ತು ದುಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಂತೆ ದುಗ್ಧಃ, ದುಗ್ಧ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಥ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ದೋಹ್ಮಿ, ದುಹ್ವಃ, ದುಹ್ಮಃ - ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದುಹ್+ಮಿ(ಮಿಪ್), ದುಹ್+ವ(ವಸ್) ಮತ್ತು ದುಹ್+ಮ (ಮಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರಾದೇಶವು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಇದು ಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದೋಹ್ಮಿ ಎಂದಾಗಿದೆ ಉಳಿದವು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ದುಹ್ವಃ ಮತ್ತು ದುಹ್ಮಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ (ಹಿಂದೆ ಸಿಪ್ ಮತ್ತು ತಿಪ್ ಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ಇದೇರಿತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದ್ದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು).

ರೂಪಗಳು: ದೋಗ್ಧಿ, ದುಗ್ಧಃ, ದುಹನ್ತಿ। ದೋಕ್ಷಿ, ದುಗ್ಧಃ, ದುಗ್ಧ। ದೋಹ್ಮಿ, ದುಹ್ವಃ, ದುಹ್ಮಃ।

ಲಟ್: (ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ದುಗ್ಧೇ,ದುಹಾತೇ, ದುಹತೇ। ಧುಕ್ಷೇ, ದುಹಾಥೇ, ಧುಗ್ಧ್ವೇ। ದುಹೇ। ದುಹ್ವಹೇ। ದುಹ್ಮಹೇ। -

ವಿವರಣೆ: ಆತ್ಮನೇಪದದ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವ

ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಘ್' ಕಾರ ಆದೇಶ, 'ಸ್' ಮತ್ತು 'ಧ್ವಮ್' ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ 'ತ್' ಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೇನೇ ಆತಾಮ್, ಝ್, ಆಥಾಮ್ ಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ ವರ್ಣಜೋಡಣೆ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಂತೆ ವರ್ಣ ಜೋಡಣೆ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಶಪ್, ಶಪ್‌ಲುಕ್, ಏತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈ ಪದ):ಉದಾ- ದುದೋಹ -ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಿಡಾದೇಶ ಬಂದು ದುಹ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ದುಹ್ ದುಹ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ದುದುಹ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ದುದುಹ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಪುಗಂತ ಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದುದೋಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದುದೋಹ, ದುದುಹತುಃ, ದುದುಹುಃ। ದುದೋಹಿಥ, ದುದುಹಥುಃ, ದುದುಹ। ದುದೋಹ, ದುದುಹಿವ, ದುದುಹಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ-ರೂಪಗಳು: ದುದುಹೇ, ದುದುಹಾತೇ, ದುದುಹಿರೇ। ದುದುಹಿಷೇ ದುದುಹಾಥೇ, ದುದುಹಿಢ್ವೇ/ ದುದುಹಿಧ್ವೇ।ದುದುಹೇ, ದುದುಹಿವಹೇ, ದುದುಹಿಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈ ಪದ): ಉದಾ- ದೋಗ್ಧಾ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರವನ್ನು 'ಝಲ್' ಪರಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ದುಘ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದೋಗ್ಧಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೋಗ್ಧಾ, ದೋಗ್ಧಾರೌ, ದೋಗ್ಧಾರಃ। ದೋಗ್ಧಾಸಿ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ಥಃ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ಥ। ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಿ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ವಃ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ)ಉದಾ- ದೋಗ್ಧಾ- ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೋಗ್ಧಾ, ದೋಗ್ಧಾರೌ, ದೋಗ್ಧಾರಃ। ದೋಗ್ಧಾಸೆ, ದೋಗ್ಧಾಸಾಥೇ, ದೋಗ್ಧಾಧ್ವೇ। ದೋಗ್ಧಾಹೇ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)-ಉದಾ- ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿ(ತಿಪ್)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ ದುಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ದುಹ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರವು ಬಂದು ದುಘ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘೂಪಧ'ಗುಣ ಬಂದು ದೋಘ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಏಕಾಚೋಭಶೋಭಷ್‌ಝುಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಷ್(ಧ್) ಬಂದು ಧೋಘ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಧೋಕ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಧೋಕ್ಷ್+ಯ+ತಿ=ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಧೋಕ್ಷ್ಯತಃ, ಧೋಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಧೋಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಥ। ಧೋಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ರೂಪಗಳು: ಧೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಧೋಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಧೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಧೋಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಧೋಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಧೊಕ್ಷ್ಯೇ, ಧೋಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ದೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಈ 'ಲ್' ಕಾರದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲೋಟ್'ನ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಜರುಗಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ದೋಗ್ಧು/ದುಗ್ಧಾತ್, ದುಗ್ಧಾಮ್। ದುಹನ್ತು। ದುಗ್ಧಿ/ದುಗ್ಧಾತ್। ದುಗ್ಧಮ್। ದುಗ್ಧ। ದೋಹಾನಿ।ದೋಹಾವ। ದೋಹಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ– ರೂಪಗಳು: ದುಗ್ಧಾಮ್, ದುಹಾತಾಮ್, ದುಹತಾಮ್। ಧುಕ್ಷ್ವ ದುಹಾಥಾಮ್, ಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ದೋಹೈ। ದೋಹಾವಹೈ, ದೋಹಾಮಹೈ।

ಲಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)–ಉದಾ– ಅಧೋಕ್/ಅಧೋಗ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ತಿ' ಪ್ರತ್ಯಯದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು, ಅದುಹ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪದಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣ ಬಂದು ಅಧೋಹ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅದೋಹ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪದಾನ್ತ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದೋಘ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಏಕಾಚೋಭಶೋಭಷ್‌ಝುಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಷ್(ಧ್) ಬಂದು, ಅಧೋಘ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಆ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ಅಧೋಗ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ.

"ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು ಅಧೋಕ್, ಅಧೋಗ್ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಅದುಗ್ಧಾಮ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅದುಹ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ಘತ್ವ, ಧತ್ವ ಮತ್ತು ಜಶ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ, ಅದುಗ್ಧಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅದುಹನ್ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದುಹ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರವು "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದುಹ್+ಅನ್ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್' ಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ಅದುಹ್+ಅನ್=ಅದುಹನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಧೋಕ್/ಅಧೋಗ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಂತೆಯೇ ಅಧೋಕ್/ಅಧೋಗ್ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ಅದುಗ್ಧಮ್, ಅದುಗ್ಧ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಥಸ್' ಮತ್ತು 'ಥ' ಸೇರಿಸಿದಾಗ 'ತಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೆ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅದುಗ್ಧಮ್, ಅದುಗ್ಧ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಉದಾ- ಅದೋಹಮ್, ಅದುಹ್ವ, ಅದುಹ್ಮ- ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಮ್, ವ, ಮ ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದೋಹಮ್, ಅದುಹ್ವ, ಅದುಹ್ಮ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: ತಿಪ್, ಸಿಪ್, ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಪಿತ್ ಆಗಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಉಳಿದ ಆರು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ:ರೂಪಗಳು: ಅದುಗ್ಧ। ಅದುಹಾತಾಮ್। ಅದುಹತ। ಅದುಗ್ಧಾಃ, ಅದುಹಾಥಾಮ್, ಅದುಗ್ಧ್ವಮ್। ಅದುಹಿ, ಅದುಹ್ವಹಿ, ಅದುಹ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದುಹ್ಯಾತ್, ದುಹ್ಯಾತಾಮ್, ದುಹ್ಯುಃ। ದುಹ್ಯಾಃ, ದುಹ್ಯಾತಮ್, ದುಹ್ಯಾತ। ದುಹ್ಯಾಮ್, ದುಹ್ಯಾವ,ದುಹ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ರೂಪಗಳು: ದುಹೀತ, ದುಹೀಯಾತಾಮ್, ದುಹೀರನ್। ದುಹೀಥಾಃ, ದುಹೀಯಾಥಾಮ್, ದುಹೀಧ್ವಮ್। ದುಹೀಯ, ದುಹೀವಹಿ, ದುಹೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದುಹ್ಯಾತ್, ದುಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ ದುಹ್ಯಾಸುಃ। ದುಹ್ಯಾಃ ದುಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ದುಹ್ಯಾಸ್ತ। ದುಹ್ಯಾಸಮ್, ದುಹ್ಯಾಸ್ವ, ದುಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಆತ್ಮನೇ ಪದ-

(ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 590. ಲಿಙ್ ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು (1.2.11)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಕ್–ಸಮೀಪಾತ್ ಹಲಃ ಪರೌ ಝಲಾದೀ ಲಿಙ್ ಸಿಚೌ ಕಿತೌ ಸ್ತಃ ತಙಿ। ಧುಕ್ಷೀಷ್ಟ

ಪ. ಛೇ. –ಲಿಙ್ಸಿಚೌ, ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಇಕೋ ಝಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು "ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲನ್ತಾತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ: 'ಝಲ್' ಎಂಬುದು 'ಲಿಙ್ಸಿಚೌ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. 'ಹಲನ್ತಾತ್' ಎಂದರೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ನಂತರ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅರ್ಥ– 'ಇಕ್' ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್' ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಸಿಚ್ ಗಳು 'ಕಿತ್' ಆಗುತ್ತವೆ– 'ತಙ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ವಿವರಣೆ: 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' 'ಆತಾಮ್' ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಅವು ಝಲಾದಿಯಾಗೋಣದರಿಂದ ಅವು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಬರುವ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರದ 'ಸಿಚ್' ಕೂಡ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಆತ್ಮನೇ ಪದ): ಉದಾ– ದುಕ್ಷೀಷ್ಟ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ಗೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು ದುಹ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸೀಯುಟ್(ಸೀಯ್)' ಆಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ದುಹ್+ಸೀ+ಸೀಯ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಚಿತರ 'ತ' ಗೆ 'ಸುಟ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ದುಹ್+ ಸೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ದ್' ಕಾರದ ನಂತರ ಇರುವ 'ಉ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವೆಂದರೆ 'ಹ್' ಎಂಬುದು. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿಯಾದ 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' (ಸೀಯ್+ಸ್+ತ) ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕಿತ್' ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ದು' ನಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕಾದ ಲಘೂಪದಗುಣವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಹ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಘ್' ಕಾರ, 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗ್' ಕಾರ ಬಂದು 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಷ್ತ್ವ (ಧ್) ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ (ಕ್) ಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಧುಕ್+ಷೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಚಿದಾಗಿ ಧುಕ್ಷೀಯ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಯ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, 'ಸುಟ್(ಸ್)' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಧುಕ್ಷೀಷ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಷ್ಟುತ್ವ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಟುತ್ವ ಬಂದು ಧುಕ್ಷೀಷ್ಟ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ನ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು:ಧುಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಧುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧುಕ್ಷೀರನ್। ಧಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧುಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಧುಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಧುಕ್ಷೀಯ, ಧುಕ್ಷೀವಹಿ, ಧುಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:

(ಕ್ಸ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 591. ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ (3.1.45)

ವೃತ್ತಿಃ-ಇಗುಪಧಃ೦ಯಃ ಶಲನ್ತಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಅನಿಟಃ ಚ್ಲೇಃ ಕ್ಸ- ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಅಧುಕ್ಷತ್।

ಪ. ಛೇ. – ಶಲ, ಇಗುಪಧಾತ್, ಅನಿಟಃ, ಕ್ಸಃ।

ಅ. ವೃ. –"ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಇಕ್' ವರ್ಣವನ್ನು ಉಪಧೆಯಾಗುಳ್ಳ 'ಶಲ್' ಅನ್ತವಾದ ಧಾತುವು ಯಾವದಿದೆಯೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಅನಿಟ್' ಆದ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಕ್ಸ' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು "ಚ್ಲೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. 'ಕ್ಸ' ನಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಅಗೋಣದರಿಂದ 'ಸ' ಎಂಬುದು ಅದನ್ತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ – 'ಕ್ಸ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕ್' ಕಾರವು ಮಾತ್ರ 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು 'ಕಿತ್(ಕ್–ಇತ್)' ಆಗಿದೆ. ಅದು ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ 'ಸ' ಎಂದು ಅದನ್ತವಾಗಿ ಉಳಿದಿದೆ. 'ಸಿಚ್' ನಲ್ಲಾದರೆ 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವು ಇತ್ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ಉದಾ– ಅಧುಕ್ಷತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದುಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅದುಹ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸ (ಸ)' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಅದುಹ್+ಸ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಸ' ಎಂಬುದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ, ಭಷ್ತ್ವ, ನಂತರ ಜಶ್ತ್ವ, ನಂತರ ಚರ್ತ್ವ ಮತ್ತು ಷತ್ವಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ, ಅಧುಕ್ಷತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ರೂಪಗಳು:ಅಧುಕ್ಷತ್, ಅಧುಕ್ಷತಾಮ್, ಅಧುಕ್ಷನ್। ಅಧುಕ್ಷಃ, ಅಧುಕ್ಷತಮ್, ಅಧುಕ್ಷತ। ಅಧುಕ್ಷಮ್, ಅಧುಕ್ಷಾವ, ಅಧುಕ್ಷಾಮ।

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಕ್ಸ' ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 592. ಲುಗ್ವಾದುಹ-ದಿಹ-ಲಿಹ-ಗುಹಾಮಾತ್ಮನೇಪದೇ ದನ್ತ್ಯೇ

(7.3.73)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಷಾಂ ಕ್ಸಸ್ಯ ಲುಗ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ದನ್ತ್ಯೇ ತಙಿ। ಅದುಗ್ಧ। ಅಧುಕ್ಷತ।

ಪ. ಛೇ. – ಲುಕ್, ವಾ, ದುಹ–ದಿಹ–ಲಿಹ–ಗುಹಾಮ್, ಅತ್ಮನೇಪದೇ, ದನ್ತ್ಯೇ।

ಅ. ವೃ– "ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ದುಹ–ದಿಹ–ಲಿಹ ಮತ್ತು ಗುಹ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಕ್ಸ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ– ದನ್ತ್ಯಾದಿ 'ತಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ದನ್ತ್ಯಾದಿ ಎಂದರೆ ತ, ಥಾಸ್, ಧ್ವಮ್ ಮತ್ತು ವಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಕ್ಸ' ವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅಲ್' ಆದ 'ಅ' ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿ, 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು:

ಉದಾ–ಅದುಗ್ಧ– 'ಸ' ದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ರೂಪ: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ 'ಲುಙ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ' ಆದೇಶ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದುಹ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸ' ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ತ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಸ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದುಹ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ ಬಂದು ಅದುಘ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, 'ಭಷ್ತ್ವ(ಧ್) ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಘ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಅದುಘ್+ಧ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಗ್) ಕಾರವು ಬಂದು ಅದುಗ್ಧ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಕ್ಸ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಅದುಹ್+ಸ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ ಬಂದು ಅದುಘ್+ಸ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಷ್ತ್ವದಿಂದ ಅಧುಘ್+ಸ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಧುಕ್+ಸ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು, 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಅಧುಕ್ಷತ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಕ್ಸ' ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 593.ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ (7.3.72)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಜಾದೌ ತಙಿ ಕ್ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅಧುಕ್ಷನ್ತ। ಅದುಗ್ಧಾಃ। ಅಧುಕ್ಷಥಾಃ। ಅಧುಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ಅಧುಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಧುಕ್ಷಿ। ಅದುಹ್ವಹಿ। ಅಧುಕ್ಷಾವಹಿ। ಅಧುಕ್ಷಾಮಹಿ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ। ಏವಂ ದಿಹ ಉಪಚಯೇ।22। ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ।23। ಲೇಢಿ। ಲೀಢಃ। ಲಿಹನ್ತಿ। ಲೇಕ್ಷಿ। ಲೀಢೇ। ಲಿಹಾತೆ।ಲಿಹತೆ। ಲಿಕ್ಷೇ। ಲಿಹಾಥೇ। ಲೀಢ್ವೇ। ಲಿಲೇಹ। ಲಿಲಿಹೇ। ಲೇಢಾಸಿ। ಲೇಢಾಸೇ। ಲೇಕ್ಷ್ಯತಿ। ಲೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ಲೇಢು। ಲೀಢಾಮ್, ಲಿಹನ್ತು। ಲೀಢಿ। ಲೇಹಾನಿ। ಲೀಡಾಮ್। ಅಲೇಟ್। ಅಲೇಡ್। ಅಲಿಕ್ಷತ್। ಅಲೀಢ। ಅಲಿಕ್ಷತ। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ್। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ। ಬ್ರೂಞ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ।24।

ಪ. ಛೇ.-ಕ್ಸಸ್ಯ, ಅಚಿ।

ಅ. ವೃ- "ಘೋಲೋರ್ಪೋ ಲೇಟಿ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. "ಲುಗ್ವಾ ದುಹ-ದಿಹ-ಲಿಹ-ಗುಹಾಮಾತ್ಮನೇಪದೇ

ದನ್ತ್ಯೇ" (7.3.73) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಙ್' ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಆತ್ಮನೇಪದೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅಪಕರ್ಷಣ ಮಾಡಿದಾಗ, 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ- ಅಜಾದಿಯಾದ 'ತಙ್' ಅಂದರೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಕ್ಸ' ಗೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅಲ್' ಆದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ ಲೋಪದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದರೆ- "ಆತೋಜಿತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಇಯ್' ಆದೇಶವನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿಯುವದಕ್ಕಾಗಿ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಸ' ವು ಅದನ್ತವಾದಾಗ, 'ಇಯ್' ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು.

ಉದಾ- ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ದುಹ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು, ಅದುಹ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್ಸ(ಸ)' ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಅದುಹ್+ಸ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾದಿಯಾದ 'ತಙ್(ಆತ್ಮನೇಪದ)' ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು ಅದುಹ್+ಸ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ(ಘ್), 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಷ್ತ್ವ(ಧ್), ಗಳು ಬಂದು ಅಧುಘ್+ಸ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಘ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಧುಗ್+ಸ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅಧುಕ್+ಸ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಅಧುಕ್ಷ್+ಆತಾಮ್=ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಧುಕ್ಷನ್ತ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧುಕ್ಷ್ ವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಧುಕ್ಷ್+ಝ(ಝ್+ಅ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಧುಕ್ಷ್+ಅನ್ತ್+ಅ=ಅಧುಕ್ಷನ್ತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್ ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಅದುಗ್ಧ/ಅಧುಕ್ಷತ, ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಧುಕ್ಷನ್ತ।

ಅಧುಗ್ಧಾಃ/ಅಧುಕ್ಷಥಾಃ,ಅಧುಕ್ಷಾಥಾಮ್,ಅದುಗ್ಧ್ವಮ್/ಅಧುಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಧುಹ್ವಹಿ/ಅಧುಕ್ಷಾವಹಿ, ಅಧುಕ್ಷಾಮಹಿ।

ಗಮನಕ್ಕೆ: ಥಾಸ್, ಧ್ವಮ್ ಮತ್ತು ವಹಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ 'ಕ್ಸ(ಸ)' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದು 'ಕ್ಸ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. 'ಆಥಾಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಕ್ಸ' ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ, ಉಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಕ್ಸ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ) :ರೂಪಗಳು: ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

22. ದಿಹ ಉಪಚಯೇ (ಬೆಳೆಯುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ ದಿಹ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ದ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ದೇಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಲೇಪಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದೇಗ್ಧಿ, ದಿಗ್ಧಃ, ದಿಹನ್ತಿ। ದೇಕ್ಷಿ, ದಿಗ್ಧಃ, ದಿಗ್ಧ। ದೇಹ್ಮಿ, ದಿಹ್ವಃ, ದಿಹ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ):**ರೂಪಗಳು**: ದಿಗ್ಧೇ, ದಿಹಾತೇ, ದಿಹತೇ। ದಿಕ್ಷೇ, ದಿಹಾಥೇ, ದಿಗ್ಧ್ವೇ। ದಿಹೇ, ದಿಹ್ವಹೇ, ದಿಹ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ)–ರೂಪಗಳು: ದಿದೇಹ, ದಿದಿಹತುಃ, ದಿದಿಹುಃ। ದಿದೇಹಿಥ, ದಿದಿಹಥುಃ, ದಿದಿಹ।ದಿದೇಹ, ದಿದಿಹಿವ, ದಿದಿಹಿಮ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ):ರೂಪಗಳು: ದಿದಿಹೇ. ದಿದಿಹಾತೇ, ದಿದಿಹಿರೇ। ದಿದಿಹಿಷೇ, ದಿದಿಹಾಥೇ, ದಿದಿಹಿಢ್ವೇ/ದಿದಿಹಿಧ್ವೇ। ದಿದಿಹೇ, ದಿದಿಹಿವಹೇ, ದಿದಿಹಿಮಹೆ।

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದೇಗ್ಧಾ, ದೇಗ್ಧಾರೌ, ದೇಗ್ಧಾರಃ। ದೇಗ್ಧಾಸಿ, ದೇಗ್ಧಾಥಃ. ದೇಗ್ಧಾಥ। ದೇಗ್ಧಾಸ್ಮಿ, ದೇಗ್ಧಾಸ್ವಃ, ದೇಗ್ಧಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ): ರೂಪಗಳು: ದೇಗ್ಧಾ, ದೇಗ್ಧಾರೌ, ದೇಗ್ಧಾರಃ। ದೇಗ್ಧಾಸೇ, ದೇಗ್ಧಾಸಾಥೇ. ದೇಗ್ಧಾಧ್ವೇ। ದೇಗ್ಧಾಹೇ, ದೇಗ್ಧಾಸ್ವಹೇ, ದೇಗ್ಧಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ದೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ದೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ದೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ದೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ದೇಕ್ಷ್ಯಥ। ದೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ದೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ದೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ:ದೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ದೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ದೇಕ್ಷ್ಯೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ದೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದಿಗ್ಧು/ದಿಗ್ಧಾತ್, ದಿಗ್ಧಾಮ್, ದಿಹನ್ತು। ದಿಗ್ಧಿ/ದಿಗ್ಧಾತ್, ದಿಗ್ಧಮ್, ದಿಗ್ಧ। ದೇಹಾನಿ, ದೇಹಾವ, ದೇಹಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ದಿಗ್ಧಾಮ್, ದಿಹಾತಾಮ್, ದಿಹತಾಮ್। ದಿಕ್ಷ್ವ, ದಿಹಾಥಾಮ್, ದಿಗ್ಧ್ವಮ್। ದೇಹೈ, ದೇಹಾವಹೈ, ದೇಹಾಮಹೈ।

ಲಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಧೇಕ್/ಅಧೇಗ್, ಅದಿಗ್ಧಾಮ್, ಅದಿಹನ್। ಅಧೇಕ್/ ಅಧೇಗ್, ಅದಿಗ್ಧಮ್, ಅದಿಗ್ಧ। ಅದೇಹಮ್, ಅದಿಹ್ವ, ಅದಿಹ್ಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅದಿಗ್ಧ, ಅದಿಹಾತಾಮ್, ಅದಿಹತ। ಅದಿಗ್ಧಾಃ, ಅದಿಹಾಥಾಮ್, ದಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅದಿಹಿ, ಅದಿಹ್ವಹಿ, ಅದಿಹ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ದಿಹ್ಯಾತ್, ದಿಹ್ಯಾತಾಮ್, ದಿಹ್ಯುಃ। ದಿಹ್ಯಾಃ, ದಿಹ್ಯಾತಮ್, ದಿಹ್ಯಾತ। ದಿಹ್ಯಾಮ್, ದಿಹ್ಯಾವ, ದಿಹ್ಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ದಿಹೀತ, ದಿಹೀಯಾತಾಮ್, ದಿಹೀರನ್। ದಿಹೀಥಾಃ, ದಿಹೀಯಾಥಾಮ್, ದಿಹೀಧ್ವಮ್। ದಿಹೀಯ, ದಿಹೀವಹಿ, ದಿಹೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ): ರೂಪಗಳು; ದಿಹ್ಯಾತ್, ದಿಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ದಿಹ್ಯಾಸುಃ। ದಿಹ್ಯಾಃ, ದಿಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ದಿಹ್ಯಾಸ್ತ। ದಿಹ್ಯಾಸಮ್, ದಿಹ್ಯಾಸ್ವ, ದಿಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ:ರೂಪಗಳು: ಧಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಧಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧಿಕ್ಷೀರನ್। ಧಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ಧಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಧಿಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಧಿಕ್ಷೀಯ, ಧಿಕ್ಷೀವಹಿ, ಧಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಧಿಕ್ಷತ್, ಅಧಿಕ್ಷತಾಮ್, ಅಧಿಕ್ಷನ್। ಅಧಿಕ್ಷಃ, ಅಧಿಕ್ಷತಮ್, ಅಧಿಕ್ಷತ। ಅಧಿಕ್ಷಮ್, ಅಧಿಕ್ಷಾವ, ಅಧಿಕ್ಷಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅದಿಗ್ಧ/ಅದಿಕ್ಷತ, ಅಧಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಧಿಕ್ಷನ್ತ। ಅದಿಗ್ಧಾಃ/ಅದಿಕ್ಷಥಾಃ, ಅಧಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅಧಿಗ್ಧ್ವಮ್/ಅಧಿಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಧಿಕ್ಷೀ, ಅದಿಹ್ವಹಿ/ಅಧಿಕ್ಷಾವಹಿ, ಅಧಿಕ್ಷಾಮಹಿ।

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಧೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

23. ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ (ನೆಕ್ಕುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ 'ಲಿಹ್' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. (ಈ ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತ 'ಅ' ಕಾರವು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ). ಇದು 'ದ್' ಕಾರಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ" ಸೂತ್ರವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಬಶ್' ವರ್ಣ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ "ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಶ್ ಝುಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಹ್' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಹೋಢಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ):ಉದಾ– ಲೇಢಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಿಹ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಸಮ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ "ಪುಗಂತಲಘೂಪಧ ಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪದಗುಣ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಲೇಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಹೋಢಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಲೇಢ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಲೇಢ್+ಧಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಢ್' 'ಧ್' ಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಲೇಢ್+ಢಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ "ಢೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಲೇಢಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಪಿತ್' ಆಗಿವೆ. ಉಳಿದ 6 ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಅಗಿರುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದೋಣದರಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ –

ಉದಾ– ಲೀಢಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹೋಢಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರ ಬಂದು ಲಿಢ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಧ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಲಿಢ್+ಧಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಢ್+ಢಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಢ್ರಲೋಪೇಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ) ಗುಣ ಬಾರದೇ ಮೊದಲನೆಯ 'ಢ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ಅದರಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಲೀಢಸ್ ಎಂದಾಗಿ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಲೀಢಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಲಿಹನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಲಿಹ್+ಅನ್ತ್+ಇ=ಲಿಹನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈ ಧಾತುವಿನ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಲ್ಲೂ 'ತ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಯಥಾಸಂಭವ ಗುಣ ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಪಕ್ರಿಯೆಯು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ, ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಉದಾ– ಲಿಹನ್ತಿ)

ಉದಾ– ಲೇಕ್ಷಿ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಸಿ(ಸಿಪ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಢ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಲಿಢ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷಢೋಃಕಃಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕತ್ವ (ಕ್)' ಬಂದು, ಲಿಕ್+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷತ್ವ' ಬಂದು ಲಿಕ್+ಷ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಇದು 'ಪಿತ್' ಅಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾಅಕ್ಕೆ

ಗುಣ ಬಂದು ಲೇಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಲೀಢಃ- ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಥಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯಂತೆಯೇ ಲೀಢಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಸ್' ಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಈ ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಂತೆಯೇ ಢತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಮ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ವ್' ಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್ - ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಲೇಢಿ, ಲೀಢಃ, ಲಿಹನ್ತಿ। ಲೇಕ್ಷಿ, ಲೀಢಃ, ಲೀಢ। ಲೇಹ್ಮಿ, ಲಿಹ್ವಃ, ಲಿಹ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಲೀಢೆ, ಲಿಹಾತೆ, ಲಿಹತೆ। ಲಿಕ್ಷೇ, ಲಿಹಾಥೇ, ಲೀಢ್ವೇ। ಲಿಹೇ, ಲಿಹ್ವಹೇ, ಲಿಹ್ಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: ಲೀಢ್ವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಧ್ವಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ಢತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಢ್' ಲೋಪ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದರೂಪಗಳು: ಲಿಲೇಹ।, ಲಿಲಿಹತುಃ, ಲಿಲಿಹುಃ। ಲಿಲೇಹಿಥ, ಲಿಲಿಹಥುಃ, ಲಿಲಿಹ। ಲಿಲೇಹ, ಲಿಲಿಹಿವ, ಲಿಲಿಹಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಲಿಲಿಹೇ, ಲಿಲಿಹಾತೇ, ಲಿಲಿಹಿರೇ। ಲಿಲಿಹಿಷೇ, ಲಿಲಿಹಾಥೇ, ಲಿಲಿಹಿಢ್ವೇ/ ಲಿಲಿಹಿಧ್ವೇ। ಲಿಲಿಹೇ, ಲಿಲಿಹಿವಹೇ, ಲಿಲಿಹಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು:, ಲೇಢಾ, ಲೇಢಾರೌ, ಲೇಢಾರಃ। ಲೇಢಾಸಿ, ಲೇಢಾಥಃ, ಲೇಢಾಥ। ಲೇಢಾಸ್ಮಿ, ಲೇಢಾಸ್ವಃ, ಲೇಧಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಲೇಢಾ, ಲೇಢಾರೌ, ಲೇಢಾರಃ। ಲೇಢಾಸೇ, ಲೇಧಾಸಾಥೇ, ಲೇಢಾಧ್ವೇ। ಲೇಢಾಹೇ, ಲೇಢಾಸ್ವಹೇ, ಲೇಢಾಸ್ಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಲೇಹ್+ತಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ, 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ, 'ಢ್' 'ಧ್' 'ಢ'ಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಮಾಡಿ, ಲೇಢ್+ಢಾ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಢೋಢೇಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಲೇಢಾ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಲೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಲೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ಲೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ಲೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಥ। ಲೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಲೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ಲೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ಲೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ಲೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ಲೇಕ್ಷ್ಯೇಥೆ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ। ಲೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ಲೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ, ಮತ್ತು ಢತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಲೇಢ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಷಢೋಃಕಃಸಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಢ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕತ್ವ (ಕ್)' ಬಂದು, 'ಕ್' ಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ"

ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದು ಲೇಕ್+ಷ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ 'ಕ್' 'ಷ್'ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ಲೇಕ್ಷ್ಯತಿ/ಲೇಕ್ಷ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ): ರೂಪಗಳು: ಲೇಢು/ ಲೇಢಾತ್, ಲೀಢಾಮ್, ಲಿಹನ್ತು। ಲೀಢಿ/ಲೀಢಾತ್, ಲೀಢಮ್, ಲೀಢ। ಲೇಹಾನಿ, ಲೇಹಾವ, ಲೇಹಾಮ।

ಲೀಢಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ: ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿ'ಗೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ ಲಿಹ್+ಹಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವು ಅಪಿತ್ ಆಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಂತರ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಢತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಮತ್ತು ಪೂರ್ವ 'ಢ್' ಕಾರ ಲೋಪ, ನಂತರ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಗಳು ಬಂದು ಲೀಢಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೇ.

ಲೇಹಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ: ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಆನಿ, ಲಿಹ್+ಆವ, ಲಿಹ್+ಆಮ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದು ಪಿತ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂರೂ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಲ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬಂದು ಲೇಹಾನಿ, ಲೇಹಾವ, ಲೇಹಾಮ ಎಂದು ರೂಪಗಲಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ಲೀಢಾಮ್, ಲಿಹಾತಾಮ್, ಲಿಹತಾಮ್। ಲಿಕ್ಷ್ವ, ಲಿಹಾಥಾಮ್, ಲೀಢ್ವಮ್। ಲೇಹೈ, ಲೇಹಾವಹೈ, ಲೇಹಾಮಹೈ।

ಲಙ್ : (ಪರಸ್ಮೈ ಪದ) ರೂಪಗಳು: ಅಲೇಟ್/ಅಲೇಡ್। ಅಲೀಢಾಮ್, ಅಲಿಹನ್। ಅಲೇಟ್/ಅಲೇಡ್, ಅಲೀಢಮ್, ಅಲೀಢ। ಅಲೇಹಮ್, ಅಲಿಹ್ವ, ಅಲಿಹ್ಮ।

ಅಲೇಟ್/ಅಲೇಡ್ ರೂಪಗಳ ವಿವರಣೆ: ಪ್ರಥಮ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೇಹ್+ತ್ ಮತ್ತು ಅಲೇಹ್+ಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಮಾವಾಗಿ 'ತ್' ಕಾರ 'ಸ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವವನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಚರ್ತ್ವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅಲೇಟ್, ಮತ್ತು ಅಲೇಡ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಲಿಢ, ಅಲಿಹಾತಾಮ್, ಅಲಿಹತ। ಅಲೀಢಾಃ, ಅಲಿಹಾಥಾಮ್, ಅಲೀಢ್ವಮ್। ಅಲಿಕ್ಷಿ, ಅಲಿಹ್ವಹಿ, ಅಲಿಹ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಲಿಹ್ಯಾತ್, ಲಿಹ್ಯಾತಾಮ್, ಲಿಹ್ಯಾಸುಃ। ಲಿಹ್ಯಾಃ, ಲಿಹ್ಯಾತಮ್, ಲಿಹ್ಯಾತ। ಲಿಹ್ಯಾಮ್, ಲಿಹ್ಯಾವ, ಲಿಹ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಲಿಹೀತ, ಲಿಹೀಯಾತಾಮ್, ಲಿಹೀರನ್। ಲಿಹೀಹಿ, ಲಿಹೀತಮ್, ಲಿಹೀತ। ಲಿಹೀಯಮ್, ಲೀಹೀವ, ಲಿಹೀಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಲಿಹ್ಯಾತ್, ಲಿಹ್ಯಸ್ತಾಮ್, ಲಿಹ್ಯಾಸುಃ। ಲಿಹ್ಯಾಃ, ಲಿಹ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಲಿಹ್ಯಾಸ್ತ। ಲಿಹ್ಯಾಸಮ್, ಲಿಹ್ಯಾಸ್ವ, ಲಿಹ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಲಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ಲಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಕ್ಷೀರನ್। ಲಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ,

ಲಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಲಿಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ಲಿಕ್ಷೀಯ, ಲಿಕ್ಷೀವಹಿ, ಲಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್ : ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಲಿಕ್ಷತ್, ಅಲಿಕ್ಷತಾಮ್, ಅಲಿಕ್ಷನ್। ಅಲಿಕ್ಷಃ, ಅಲಿಕ್ಷತಮ್, ಅಲಿಕ್ಷತ। ಅಲಿಕ್ಷಮ್, ಅಲಿಕ್ಷಾವ, ಅಲಿಕ್ಷಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಲೀಢ/ಅಲಿಕ್ಷತ, ಅಲಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅಲಿಕ್ಷನ್ತ। ಅಲೀಢಾಃ/ ಅಲಿಕ್ಷಥಾಃ, ಅಲಿಕ್ಷಾಥಮ್, ಅಲೀಢ್ವಮ್/ ಅಲಿಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಲಿಕ್ಷಿ, ಅಲಿಹ್ವಹಿ/ ಅಲಿಕ್ಷಾವಹಿ,ಅಲಿಹ್ಮಹಿ/ಅಲಿಕ್ಷಾಮಹಿ।

ಲೃಙ್ : (ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದಿ) ರೂಪಗಳು: ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯೇ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

4. ಬ್ರೂಞ್ ವ್ಯಕ್ತಾ0ಯಾಂ ವಾಚಿ (ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು) ಇದು ಞಿತ್ ಆಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ.

(ಆಹ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಮತ್ತು ಣಲಾದಿಗಳನ್ನೂ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 594.ಬ್ರುವಃ ಪಞ್ಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ ಬ್ರುವಃ (3.4.84)

ವೃತ್ತಿಃ-ಬ್ರುವಃ ಲಟಃ ತಿಬಾದೀನಾಂ ಪಞ್ಚಾನಾಂ ಣಲಾದ0ಯಃ ಪಞ್ಚ ವಾ ಸ್ಯುಃ ಬ್ರುವಶ್ಚ ಆಹ್-ಆದೇಶಃ। ಆಹ। ಆಹತುಃ। ಆಹುಃ।

ಪ. ಛೇ. -ಬ್ರುವಃ, ಪಞ್ಚಾನಾಂ, ಆದಿತಃ, ಆಹಃ, ಬ್ರುವಃ।

ಅ. ವೃ.- "ವಿದೋಲಟೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಟಃ' ಮತ್ತು 'ವಾ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ "ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲತುಸುಸ್ಥಲತುಸಣಲ್ವಮಾಃ"ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' ಮತ್ತು 'ಲತುಸುಸ್ಥಲತುಸಃ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಬ್ರೂ ಧಾತುವಿನನಂತರ ಇರುವ ಲಟ್ ಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವ ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ, ಮತ್ತು ಸಿಪ್ ಮತ್ತು ಥಸ್, ಈ 5 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, ಥಲ್ ಮತ್ತು ಅಥುಸ್ ಎಂಬ 5 ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಬರುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೇನೇ 'ಬ್ರೂ' ಗೆ 'ಆಹ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಆಹ (ಹೇಳುತ್ತಾನೆ) ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ತಿಪ್(ತಿ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಮತ್ತು 'ಬ್ರೂ' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆಹ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಹ್+ಣಲ್(ಅ)=ಆಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪ.

ಉದಾ– ಆಹತುಃ, ಆಹುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಹ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಹ್+ಅತುಸ್= ಆಹತುಃ ಎಂದೂ, ಅಹ್+ಉಸ್=ಆಹುಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ– ಆತ್ಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಪ್' ಗೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಹ್' ಎಂಬ

ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಆಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಹ್' ಗೆ 'ಥ್' ಕಾರವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ –

(ಥ ಕಾರವನ್ನುವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 595.ಆಹಸ್ಥಃ (8.2.35)

ವೃತ್ತಿಃ–ಝಲಿ ಪರೇ। ಚರ್ತ್ವಮ್। ಆತ್ಥ। ಆಹಥುಃ।

ಪ. ಛೇ. –ಆಹಃ, ಥಃ।

ಅ. ವೃ.– "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ' ಝಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಆಹ್' ನಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಥ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಆಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಥ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆಥ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆತ್+ಥ=ಆತ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಹಥುಃ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಆಗೆ 'ಆಹ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಹ್+ಅಥುಸ್=ಆಹಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಣಲಾದಿ 5 ಆದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಆರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

ಣಲಾದಿ ಆದೇಶಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಈಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 596.ಬ್ರುವ ಈಟ್ (7.3.93)

ವೃತ್ತಿಃ–ಬ್ರುವಃ ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಈಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಬ್ರವೀತಿ। ಬ್ರೂತಃ। ಬ್ರುವನ್ತಿ। ಬ್ರೂತೇ। ಬ್ರುವಾತೇ। ಬ್ರುವತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಬ್ರುವಃ, ಈಟ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಸೂತ್ರದೀದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಪಿತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಪಿತ್' ಗಳಾದ ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರವೀತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ 'ಈಟ್ (ಈ)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಬ್ರೂ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಬ್ರೋ+ಈ+ತಿ > ಬ್ರವ್+ಈ+ತಿ=ಬ್ರವೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರವೀಷಿ, ಬ್ರವೀಮಿ– ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರೂ+ಸಿ ಮತ್ತು ಬ್ರೂ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಬ್ರವೀಷಿ ಎಂದೂ ಬ್ರವೀಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರೂತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬ್ರೂತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರುವನ್ತಿ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಬ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬ್ರುವ್+ಅನ್ತಿ=ಬ್ರುವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವುದೇ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯ ಇರದು.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರವೀತಿ, ಬ್ರೂತಃ, ಬ್ರುವನ್ತಿ। ಬ್ರವೀಷಿ, ಬ್ರೂಥಃ, ಬ್ರೂಥ। ಬ್ರವೀಮಿ, ಬ್ರೂವಃ, ಬ್ರೂಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರೂತೇ, ಬ್ರುವಾತೇ, ಬ್ರುವತೇ। ಬ್ರೂಷೇ, ಬ್ರುವಾಥೇ, ಬ್ರೂಧ್ವೇ। ಬ್ರುವೇ, ಬ್ರೂವಹೇ, ಬ್ರೂಮಹೇ।

(ವಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 597.ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ (2.4.53)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಉವಾಚ। ಊಚತುಃ। ಊಚುಃ। ಉವಚಿಥ, ಉವಕ್ಥ। ಊಚೇ। ವಕ್ತಾ। ವಕ್ತಾಸಿ। ವಕ್ತಾಸೇ। ವಕ್ಷ್ಯತಿ। ವಕ್ಷ್ಯತೇ। ಬ್ರವೀತು/ಬ್ರೂತಾತ್। ಬ್ರುವನ್ತು। ಬ್ರೂಹಿ/ಬ್ರೂತಾತ್। ಬ್ರವಾಣಿ। ಬ್ರೂತಾಮ್। ಬ್ರವೈ। ಅಬ್ರವೀತ್। ಅಬ್ರೂತ। ಬ್ರೂಯಾತ್। ಬ್ರುವೀತ। ಉಚ್ಯಾತ್। ವಕ್ಷೀಷ್ಟ।

ಪ. ಛೇ. ಬ್ರುವಃ, ವಚಿಃ।

ಉದಾ– ಆಹತುಃ, ಆಹುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಹ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಹ್+ಅತುಸ್= ಆಹತುಃ ಎಂದೂ, ಅಹ್+ಉಸ್=ಆಹುಃ ಎಂದೂ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪಗಳು.

ಉದಾ– ಆತ್ಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಸಿಪ್(ಸಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸಿಪ್' ಗೆ 'ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದು, 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಹ್' ಎಂಬ

ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಆಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಆಹ್' ಗೆ 'ಥ್' ಕಾರವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ –

(ಥ ಕಾರವನ್ನುವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 595.ಆಹಸ್ಥಃ (8.2.35)

ವೃತ್ತಿಃ–ಝುಲಿ ಪರೇ। ಚರ್ತ್ವಮ್। ಆತ್ಥ। ಆಹಥುಃ।

ಪ. ಛೇ. –ಆಹಃ, ಥಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಝುಲೋಝುಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝುಲಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ' ಝುಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ 'ಆಹ್' ನಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಥ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಆಹ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಥ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆಥ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಖರಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲನೇ 'ಥ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಆತ್+ಥ=ಆತ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಆಹಥುಃ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಆಗೆ 'ಆಹ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆಹ್+ಅಥುಸ್=ಆಹಥುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಣಲಾದಿ 5 ಆದೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಅರೂಪಗಳು ಮುಗಿದವು.

***

ಣಲಾದಿ ಆದೇಶಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಈಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 596.ಬ್ರುವ ಈಟ್ (7.3.93)

ವೃತ್ತಿಃ–ಬ್ರುವಃ ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಈಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಬ್ರವೀತಿ। ಬ್ರೂತಃ। ಬ್ರುವನ್ತಿ। ಬ್ರೂತೇ। ಬ್ರುವಾತೇ। ಬ್ರುವತೇ।

ಪ. ಛೇ. – ಬ್ರುವಃ, ಈಟ್।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಸೂತ್ರದೀದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ–'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಪಿತ್' ಗೆ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಪಿತ್' ಗಳಾದ ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಈಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರವೀತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ 'ಈಟ್ (ಈ)' ಆಗಮವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಬ್ರೂ+ಈ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಮತ್ತು 'ಅವ್' ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು ಬ್ರೋ+ಈ+ತಿ > ಬ್ರವ್+ಈ+ತಿ=ಬ್ರವೀತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರವೀಷಿ, ಬ್ರವೀಮಿ– ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರೂ+ಸಿ ಮತ್ತು ಬ್ರೂ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಬ್ರವೀಷಿ ಎಂದೂ ಬ್ರವೀಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರೂತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಬ್ರೂತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬ್ರುವನ್ತಿ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಬ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬ್ರುವ್+ಅನ್ತಿ=ಬ್ರುವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಯಾವುದೇ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯ ಇರದು.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರವೀತಿ, ಬ್ರೂತಃ, ಬ್ರುವನ್ತಿ। ಬ್ರವೀಷಿ, ಬ್ರೂಥಃ, ಬ್ರೂಥ। ಬ್ರವೀಮಿ, ಬ್ರೂವಃ, ಬ್ರೂಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರೂತೇ, ಬ್ರುವಾತೇ, ಬ್ರುವತೇ। ಬ್ರೂಷೇ, ಬ್ರುವಾಥೇ, ಬ್ರೂಧ್ವೇ। ಬ್ರುವೇ, ಬ್ರೂವಹೇ, ಬ್ರೂಮಹೇ।

(ವಚ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 597.ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ (2.4.53)

ವೃತ್ತಿಃ–ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಉವಾಚ। ಊಚತುಃ। ಊಚುಃ। ಉವಚಿಥ, ಉವಕ್ಥ। ಊಚೇ। ವಕ್ತಾ। ವಕ್ತಾಸಿ। ವಕ್ತಾಸೇ। ವಕ್ಷ್ಯತಿ। ವಕ್ಷ್ಯತೇ। ಬ್ರವೀತು/ಬ್ರೂತಾತ್। ಬ್ರುವನ್ತು। ಬ್ರೂಹಿ/ಬ್ರೂತಾತ್। ಬ್ರವಾಣಿ। ಬ್ರೂತಾಮ್। ಬ್ರವೈ। ಅಬ್ರವೀತ್। ಅಬ್ರೂತ। ಬ್ರೂಯಾತ್। ಬ್ರುವೀತ। ಉಚ್ಯಾತ್। ವಕ್ಷೀಷ್ಟ।

ಪ. ಛೇ. ಬ್ರುವಃ, ವಚಿಃ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ

ಅರ್ಥ– ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷೆ ಇದ್ದಾಗ, 'ಬ್ರೂ' ಗೆ 'ವಚ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಉದಾ– ಉವಾಚ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' 'ಲ್' ಕಾರವಿದ್ದಾಗ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬ್ರೂ' ಗೆ 'ವಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನಂತರ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಆ 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು ವಚ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ 'ವಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ವ+ವಚ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ವ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ಉ+ಅ+ವಚ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಉವಚ್+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅತಉಪಧಾಯಾಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ 'ವ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆ) ಬಂದು ಉವಾಚ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಊಚತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತುಸ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು 'ಕಿತ್' ಆಗಿ ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಂ ಚ ಕಾರ್ಯಮ್ ಬಲವತ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ "ವಚಿ ಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಪೂರ್ವರೂಪ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಉಚ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಉಚ್ ಉಚ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಉ+ಉಚ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಮೊದಲೆರಡು 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಊಚ್+ಅತುಸ್=ಊಚತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಊಚುಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಊಚುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಉವಚಿಥ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂ+ಸಿಪ್(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸಿಪ್' ಗೆ ಥಲ್(ಥ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬ್ರೂ+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, "ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಮತ್ತೆ "ಋತೋಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್' ಬರುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಗೆ 'ವಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ವಚ್+ಇಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ವಚ್' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮತ್ತು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಉವಚ್+ಇಥ=ಉವಚಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಟ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಉವಚ್+ಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ – 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು ಉವಕ್+ಥ=ಉವಕ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ

ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಉವಾಚ, ಊಚತುಃ, ಊಚುಃ। ಉವಚಿಥ/ಉವಕ್ಥ, ಊಚಥುಃ, ಊಚ। ಉವಾಚ/ಉವಚ, ಊಚಿವ, ಊಚಿಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ಊಚೇ, ಊಚಾತೇ, ಊಚಿರೇ। ಊಚಿಷೇ, ಊಚಾಥೇ, ಊಚಿಧ್ವೇ। ಊಚೇ ಊಚಿವಹೇ, ಊಚಿಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ– "ವಚಿ ಸ್ವಪಿ ಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದಮೇಲೆ ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್:(ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಉದಾ– ವಕ್ತಾ, ವಕ್ತಾರೌ, ವಕ್ತಾರಃ – 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ವಚ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ಗೆ 'ಡಾ' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಚ್+ತಾಸ್+ಡಾ (ಆ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಚೋಃಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಕ್' ಕಾರಬಂದು, "ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಾಸ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ವಕ್+ತಾ+ಆ=ವಕ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ವಕ್ತಾ, ವಕ್ತಾರೌ, ವಕ್ತಾರಃ। ವಕ್ತಾಸಿ, ವಕ್ತಾಸ್ಥ, ವಕ್ತಾಸ್ಥ। ವಕಾಸ್ಮಿ, ವಕ್ತಾಸ್ವಃ, ವಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ವಕ್ತಾ, ವಕ್ತಾರೌ, ವಕ್ತಾರಃ। ವಕ್ತಾಸೇ, ವಕ್ತಾಸಾಥೇ, ವಕ್ತಾಧ್ವೇ। ವಕ್ತಾಹೇ, ವಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ವಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ಉದಾ– ವಕ್ಷ್ಯತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ವಚ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ತಿಬಾದೇಶ ಬಂದು ವಚ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ "ಸ್ಯತಾಸೀಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ವಚ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ(ಷ್) ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಆದಮೇಲೆ ವಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ವಕ್ಷ್ಯತಃ, ವಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ವಕ್ಷ್ಯಸಿ, ವಕ್ಷ್ಯಥಃ, ವಕ್ಷ್ಯಥ। ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ವಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ವಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷ್ಯತೇ, ವಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ।ವಕ್ಷ್ಯಸೇ, ವಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ವಕ್ಷಧ್ವೇ। ವಕ್ಷ್ಯೇ, ವಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ವಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರವೀತು/ಬ್ರೂತಾತ್, ಬ್ರೂತಾಮ್, ಬ್ರುವನ್ತು। ಬ್ರೂಹಿ/ಬ್ರೂತಾತ್, ಬ್ರೂತಮ್, ಬ್ರೂತ। ಬ್ರವಾಣಿ, ಬ್ರವಾವ, ಬ್ರವಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ಬ್ರೂತಾಮ್, ಬ್ರುವಾತಾಮ್, ಬ್ರುವತಾಮ್। ಬ್ರೂಷ್ವ ಬ್ರುವಾಥಾಮ್, ಬ್ರೂಧ್ವಮ್। ಬ್ರವೈ, ಬ್ರವಾವಹೈ, ಬ್ರವಾಮಹೈ।

ಲಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಅಬ್ರವೀತ್, ಅಬ್ರೂತಾಮ್, ಅಬ್ರುವನ್।

ಅಬ್ರವೀಹಿ, ಅಬ್ರೂತಮ್, ಅಬ್ರೂತ। ಅಬ್ರವಮ್, ಅಬ್ರೂವ, ಅಬ್ರೂಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ)ರೂಪಗಳು: ಅಬ್ರೂತ, ಅಬ್ರುವಾತಾಮ್, ಅಬ್ರುವತ। ಅಬ್ರೂಥಾಃ, ಅಬ್ರುವಾಥಮ್, ಅಬ್ರೂಧ್ವಮ್। ಅಬ್ರುವಿ, ಅಬ್ರೂವಹಿ, ಅಬ್ರೂಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಬ್ರೂಯಾತ್, ಬ್ರೂಯಾತಾಮ್, ಬ್ರೂಯುಃ। ಬ್ರೂಯಾಃ, ಬ್ರೂಯಾತಮ್, ಬ್ರೂಯಾತ। ಬ್ರೂಯಾಮ್, ಬ್ರೂಯಾವ, ಬ್ರೂಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಬ್ರುವೀತ, ಬ್ರುವೀಯಾತಾಮ್, ಬ್ರುವೀರನ್। ಬ್ರುವೀಥಾಃ, ಬ್ರುವೀಯಾಥಾಮ್, ಬ್ರುವೀಧ್ವಮ್। ಬ್ರುವೀಯ, ಬ್ರುವೀವಹಿ, ಬ್ರುವೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ : (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಉಚ್ಯಾತ್, ಉಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಉಚ್ಯಾಸುಃ। ಉಚ್ಯಾಃ, ಉಚ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಉಚ್ಯಾಸ್ತ। ಉಚ್ಯಾಸಮ್, ಉಚ್ಯಾಸ್ವ, ಉಚ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ವಕ್ಷೀಷ್ಟ, ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ವಕ್ಷೀರನ್। ವಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ವಕ್ಷೀಧ್ವಮ್। ವಕ್ಷೀಯ, ವಕ್ಷೀವಹಿ, ವಕ್ಷೀಮಹಿ।

(ಚ್ಲಿ ಗೆ ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 598.ಅಸ್ಯತಿ–ವಕ್ತಿ–ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್ (3.1.52)

ವೃತ್ತಿಃ–ಏಭ್ಯಃ ಚ್ಲೇಃ ಅಙ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ. ಛೇ.– ಅಸ್ಯತಿ–ವಕ್ತಿ–ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯಃ, ಅಙ್।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಙಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಸ್, ವಚ್ ಮತ್ತು ಖ್ಯಾ ಈ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ಇರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

(ಉಮ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 599.ವಚ ಉಮ್ (7.4.20)

ವೃತ್ತಿಃ–ಅಙಿ ಪರೇ। ಅವೋಚತ್, ಅವೋಚತ। ಅವಕ್ಷ್ಯತ್।ಅವಕ್ಷ್ಯತ ಗಣಸೂತ್ರಮ್– ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ ಚರ್ಕರೀತಂ ಇತಿ 0ಯಙ್ಲುಗನ್ತಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ತದದಾದೌ ಬೋಧ್ಯಮ್। ಊರ್ಣುಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ।25।

ಪ. ಛೇ. – ವಚಃ, ಉಮ್।

ಅ. ವ್ಯ – "ಋದೃಶೋಽಙಿ ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ–'ಅಙ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ವಚ್' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಉಮ್(ಉ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಆಗಮವು 'ಮಿತ್' ಆಗಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ಉದಾ- ಅವೋಚತ್ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರೂ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲುಙ್ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಚ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು ವಚ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅವಚ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅವಚ್+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಸಿಚ್' ಬರಬೇಕಾದದ್ದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಸ್ಯತಿ-ವಕ್ತಿ-ಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅವಚ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಮ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಮಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಂऽತ್ಯಾತ್ಪರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ವ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರದ ನಂತರ ಬಂದು ಅವ+ಉಚ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಅ' ಕಾರ 'ಉ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅವೋಚ್+ಅತ್= ಅವೋಚತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅವೋಚತ್, ಅವೋಚತಾಮ್, ಅವೋಚನ್। ಅವೋಚಃ, ಅವೋಚತಮ್, ಅವೋಚತ। ಅವೋಚಮ್, ಅವೋಚಾವ, ಅವೋಚಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅವೋಚತ, ಅವೋಚೇತಾಮ್,ಅವೋಚನ್ತ। ಅವೋಚಥಾಃ, ಅವೋಚೇಥಾಮ್, ಅವೋಚಧ್ವಮ್। ಅವೋಚೇ, ಅವೋಚಾವಹಿ, ಅವೋಚಾಮಹಿ।

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್। ಅವಕ್ಷ್ಯಃ, ಅವಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತ। ಅವಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅವಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಅವಕ್ಷ್ಯತ, ಅವಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅವಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅವಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅವಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅವಕ್ಷ್ಯೇ, ಅವಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ, ಅವಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ।

{ಗಣಸೂತ್ರಮ್-ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ-ಚರ್ಕರೀತ ಎಂಬುದು ಯಙ್ಲುಗನ್ತದ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿದೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರು ಇದನ್ನು ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯವರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಆಚಾರ್ಯರು ಯಙ್ಲುಗನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಚರ್ಕರೀತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯವರು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಚರ್ಕರೀತ' ವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಙ್ಲುಗನ್ತದಲ್ಲಿ "ಅಧಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಸಹಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್'ಗೆ ಲುಕ್ ಬರಬಹುದಾಗಿದೆ}.

5. ಊರ್ಣುಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೆ (ಮುಚ್ಚುವುದು) - ಇದರಲ್ಲಿ ಊರ್ಣು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಞಿತ್ ಆಗಿ ಇರೋಣದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿಯೂ, ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೇಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- ೬೦೦.ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ (7.3.90)

ವೃತ್ತಿಃ-ವಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಊರ್ಣೌತಿ/ ಊರ್ಣೋತಿ। ಊರ್ಣುತಃ। ಊರ್ಣುವನ್ತಿ। ಊರ್ಣುತೇ। ಊರ್ಣುವಾತೇ।

ಊರ್ಣುವತೇ।

ವಾ॥ ಊರ್ಣೋತೇರಾಮ್ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್

ಪ. ಛೇ. – ಊರ್ಣೋತೇಃ, ವಿಭಾಷಾ।

ಅ. ವ್ಯ. –"ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಮತ್ತು 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, ಹಾಗೂ "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹಲಾದಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಪಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಊರ್ಣುಞ್' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈ ಪದ)

ಉದಾ– ಊರ್ಣೌತಿ/ಊರ್ಣೋತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಲುಕ್' ಬಂದಾಗ, ಊರ್ಣು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ವೃದ್ಧಿ(ಔ)' ಬಂದು ಊರ್ಣೌತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಊರ್ಣೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಊರ್ಣೌಷಿ/ಊರ್ಣೋಷಿ, ಊರ್ಣೌಮಿ/ಊರ್ಣೋಮಿ – 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ(ಸಿಪ್) ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷಏಕವಚನ(ಮಿಪ್) ಇವೆರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, ಇದೇರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಊರ್ಣುತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇದು 'ಅಪಿತ್' ಅದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಊರ್ಣುತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಊರ್ಣುವನ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ 'ಅನ್ತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣು +ಅನ್ತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣು' ನಲಿರುವ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣ್+ಉವ್+ಅನ್ತ್+ಇ= ಊರ್ಣುವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣೌತಿ/ಊರ್ಣೋತಿ, ಊರ್ಣುತಃ, ಊರ್ಣುವನ್ತಿ। ಊರ್ಣೌಷಿ/ಊರ್ಣೋಷಿ, ಊರ್ಣುಥಃ, ಊರ್ಣುಥ। ಊರ್ಣೌಮಿ/ಊರ್ಣೋಮಿ, ಊರ್ಣುವಃ, ಊರ್ಣುಮಃ।

ಸೂಚನೆ: ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಾದ ಲಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲೋಟ್

ಗಳಲ್ಲಿ, ತಿಪ್, ಸಿಪ್, ಮಿಪ್, ಗಳು 'ಮಿತ್' ಆಗಿವೆ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮವು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿತ್ ಆಗೋಣದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಆತ್ಮನೇಪದ) – ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ "ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ-ವೃದ್ಧಿಗಳು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುತೇ, ಊರ್ಣುವಾತೇ, ಊರ್ಣುವತೇ। ಊರ್ಣುಷೇ, ಊರ್ಣುವಾಥೇ, ಊರ್ಣುಧ್ವೇ। ಊರ್ಣುವೇ, ಊರ್ಣುವಹೇ, ಊರ್ಣುಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ವಾ॥ ಊರ್ಣೋತೇರಾಮ್ ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್-

'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ನಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

"ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ್ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕವು "ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ 'ಆಮ್' ನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ವಾರ್ತಿಕವು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ.

(ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 601.ನ ನ್-ದ್-ರಾಃ ಸಂಯೋಗಾದಯಃ (6.1.3)

ವೃತ್ತಿಃ-ಅಚಃ ಪರಾಃ ಸಂಯೋಗಾದಯಃ ನದರಾ ದ್ವಿಃ ನ ಭವನ್ತಿ। ನು ಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಮ್। ಊರ್ಣುನಾವ। ಊರ್ಣುನುವತುಃ। ಊರ್ಣುನುವುಃ।

ಪ. ಛೇ. – ನ, ನ್-ದ್-ರಾಃ, ಸಂಯೋಗಾದಯಃ।

ಅ. ವೃ.-"ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜಾದೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ,; "ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- 'ಅಚ್'ಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ನ್, ದ್, ರ್, ಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ: 'ಊರ್ಣು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಚ್' ವರ್ಣವಾದ 'ಊ' ಕಾರವಿದೆ.

ಉದಾ- ಊರ್ಣು-"ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡನೆಯ 'ಏಕಾಚ್' ಆದ 'ರ್ಣು' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ 'ರ್ಣು' ಶಬದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಲು ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ(ರ್) ಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆಗ 'ನು' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರಬಹುದೇ ಎಂದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ರೇಫದ ಸಂಬಂದವಿದ್ದಾಗ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಆಗಿತ್ತು. ಈಗ ರೇಫವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ 'ನಿಮಿತ್ತಾಪಾಯೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕಸ್ಯಾಪ್ಯಪಾಯಃ' ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಣ್' ಕಾರವು 'ನ್' ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಣು' ವರ್ಣವು 'ನು' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ 'ನು' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) – ಉದಾ– ಊರ್ಣುನಾವ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಿಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಊರ್ಣು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಊರ್+ಣು ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ರೇಫ(ರ್)ವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದ 'ಣು' ವನ್ನು 'ನು' ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಊರ್+ನು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನು'ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಊರ್+ನು+ನು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ನ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ(ಣು) ಬಂದು ಊರ್+ಣು+ನು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಊರ್ಣುನೌ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಆವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣುನಾವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಊರ್ಣುನುವತುಃ, ಊರ್ಣುನುವುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅತುಸ್ ಮತ್ತು ಉಸ್ ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶಗಳಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವುಗಳಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಬಾರದೇ "ಧಾತುಶ್ನುಭ್ರುವಾ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 602. ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ (1.2.3)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಃ ವಾ ಙಿತ್ ಸ್ಯಾತ್। ಊರ್ಣುನುವಿಥ, ಊರ್ಣುನವಿಥ। ಊರ್ಣುವಿತಾ, ಊರ್ಣವಿತಾ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತಿ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯತಿ। ಊರ್ಣೋತು, ಊರ್ಣೌತು। ಊರ್ಣವಾನಿ। ಊರ್ಣವೈ।

ಪ. ಛೇ.– ವಿಭಾಷಾ, ಊರ್ಣೋಃ।

ಅ.ವ್ಯ.–"ವಿಜ ಇಟ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತು "ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಙಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಊರ್ಣುಞ್(ಊರ್ಣು)' ಧಾತುವಿನಪರದಲ್ಲಿ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದ್ದಾಗ, ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: 'ಲಿಟ್' 'ಲ್'ಕಾರದಲ್ಲಿ ಥಲ್, ವ, ಮ ಎಂಬ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಲುಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ತಾಸಿ, ಲೃಟ್ ಮತ್ತು ಲೃಙ್ 'ಲ್' ಕಾರಗಳ ಸ್ಯ, ಇದ್ದಾಗಲೂ ಮತ್ತು ಲುಙ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಸಿಚ್ ಇವುಗಳಿಗೂ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು

ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ "ಕ್ಞಿತಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣದ ನಿಷೇಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣಾಭಾವವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ, 'ಇಟ್' ನ್ನು ಅಜಾದಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದಾಗ, 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಜಿತ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ-ಊರ್ಣುನುವಿಥ/ಊರ್ಣುನವಿಥ – ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್(ಸಿ)' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ 'ಥಲ್'(ಥ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನು' ಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಊರ್ಣು+ನು+ಇಥ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಮಾಡಿದಾಗ, ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. 'ನು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣು+ನ್+ಉವ್+ ಇಥ=ಊರ್ಣುನುವಿಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು' ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ-ಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು 'ಓ' ಕಾರವಾದಾಗ, ಊರ್ಣುನೋ+ಇಥ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಉರ್ಣುನ್+ಅವ್+ ಇಥ=ಊರ್ಣುನವಿಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಊರ್ಣುನುವಥುಃ,ಊರ್ಣುನುವ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಊರ್ಣು ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಥುಸ್' ಮತ್ತು 'ಅ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉವಙ್(ಉವ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣುನ್+ಉವ್+ಅಥುಸ್= ಊರ್ಣುನುವಥುಃ, ಮತ್ತು ಊರ್ಣುನ್+ಉವ್+ಅ= ಊರ್ಣುನುವ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ- ಊರ್ಣುನಾವ/ಊರ್ಣುನವ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಂತೆ ಊರ್ಣುನಾವ ಎಂಬ ಮೊದಲಿನ ರೂಪ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಣಿತ್' ಬರುವುದರಿಂದ ಊರ್ಣುನವ ಎಂಬ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ-ಊರ್ಣುನುವಿವ, ಊರ್ಣುನುವಿಮ-ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಿತ್ವ' ವಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉವಙ್(ಉವ್)ಉಳ್ಳ ಊರ್ಣುನುವಿವ, ಊರ್ಣುನುವಿಮ ಎಂಬ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಸೇ, ಧ್ವೇ, ವಹೇ, ಮಹೇ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ, ಅವುಗಳಿಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಕಿತ್ವ' ವಾಗೋಣದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು 'ಉವಙ್' ಆದೇಶವು ಬಂದು

ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್: ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುನಾವ, ಊರ್ಣುನುವತುಃ, ಊರ್ಣುನುವುಃ। ಊರ್ಣುನುವಿಥ/ಊರ್ಣುನವಿಥ, ಊರ್ಣುನುವಥುಃ, ಊರ್ಣುನವ। ಊರ್ಣುನಾವ/ಊರ್ಣುನವ, ಊರ್ಣುನುವಿವ, ಊರ್ಣುನುವಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದ ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುನುವೇ, ಊರ್ಣುನುವಾತೇ, ಊರ್ಣುನುವಿರೇ। ಊರ್ಣುನುವಿಷೇ, ಊರ್ಣುನುವಾಥೇ, ಊರ್ಣುನುವಿಢ್ವೇ/ ಊರ್ಣುನುವಿಧ್ವೇ। ಊರ್ಣುನುವೇ, ಊರ್ಣುನುವಿವಹೇ, ಊರ್ಣುನುವಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ಸೂಚನೆ: ಈ **'ಲ್'** ಕಾರದಲ್ಲಿ ಇಡಾದಿ ಪತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ **'ಜಿತ್'** ಅಗೋಣದರಿಂದ 'ಜಿತ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷಲ್ಲಿ **'ಉವಙ್(ಉವ್)'** ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಜಿತ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ: ಜಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುವಿತಾ, ಊರ್ಣುವಿತಾರೌ, ಊರ್ಣುವಿತಾರಃ। ಊರ್ಣುವಿತಾಸಿ, ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ಥಃ. ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ಥ। ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ಮಿ, ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ವಃ, ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಜಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣವಿತಾ, ಊರ್ಣವಿತಾರೌ, ಊರ್ಣವಿತಾರಃ। ಊರ್ಣವಿತಾಸಿ, ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ಥಃ. ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ಥ। ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ಮಿ, ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ವಃ, ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ:ಜಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಊರ್ಣುವಿತಾ, ಊರ್ಣುವಿತಾರೌ, ಊರ್ಣುವಿತಾರಃ। ಊರ್ಣುವಿತಾಸೇ, ಊರ್ಣುವಿತಾಸಾಥೇ, ಊರ್ಣುವಿತಾಧ್ವೇ। ಊರ್ಣುವಿತಾಹೇ ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಊರ್ಣುವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಜಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಊರ್ಣವಿತಾ, ಊರ್ಣವಿತಾರೌ, ಊರ್ಣವಿತಾರಃ। ಊರ್ಣವಿತಾಸೇ, ಊರ್ಣವಿತಾಸಾಥೇ, ಊರ್ಣವಿತಾಧ್ವೇ। ಊರ್ಣವಿತಾಹೇ ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ವಹೇ, ಊರ್ಣವಿತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಈ **'ಲ್'** ಕಾರದಲ್ಲೂ ಮೇಲಿನಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ (ಜಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)–ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತಿ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತಃ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಸಿ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಥಃ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಥ। ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಾವಃ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಜಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣವಿಷ್ಯತಿ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯತಃ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಸಿ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಥಃ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಥ। ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಾಮಿ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಾವಃ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಜಿತ್ವ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತೇ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯೇತೇ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಸೇ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯೇಥೇ,

ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯೇ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಜಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣವಿಷ್ಯತೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯೇತೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಸೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯೇಥೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಊರ್ಣವಿಷ್ಯೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಾವಹೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಊರ್ಣೌತು/ ಊರ್ಣೋತು ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಜಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರೋಣದರಿಂದ ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ 'ಜಿಚ್ಚ ಪಿನ್ನ' 'ಪಿಚ್ಚ ಜಿನ್ನ' ಎಂದು ಪತಂಜಲಿಯವರ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. 'ಪಿತ್' ಆಗದೇ ಇರೋಣದ್ದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಊರ್ಣುತಾತ್ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ 'ಹಿ' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಊರ್ಣುಹಿ ಎಂಬ ರೂಪವುಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಆ ಸೂತ್ರವು 'ಅಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವ' ಆದಾಗ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವು ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ತಾತಙ್(ತಾತ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಊರ್ಣುತಾತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ "ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಪಿತ್' ಆದಮೇಲೆಯೂ ಸಹ ಹಲಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ "ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಊರ್ಣೋ+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅವಾದೇಶ ಬಂದು ಊರ್ಣವಾನಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ: ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣೌತು/ಊರ್ಣೋತು/ಊರ್ಣುತಾತ್, ಊರ್ಣುತಾಮ್, ಊರ್ಣುವನ್ತು। ಊರ್ಣುಹಿ/ಊರ್ಣುತಾತ್, ಊರ್ಣುತಮ್, ಊರ್ಣುತ। ಊರ್ಣವಾನಿ, ಊರ್ಣವಾವ, ಊರ್ಣವಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ: ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುತಾಮ್, ಊರ್ಣೂವಾತಾಮ್, ಊರ್ಣುವತಾಮ್। ಊರ್ಣುಷ್ವ, ಊರ್ಣುವಾಥಾಮ್, ಊರ್ಣುಧ್ವಮ್। ಊರ್ಣವೈ, ಊರ್ಣವಾವಹೈ, ಊರ್ಣ್ಣವಾಮಹೈ।

(ಗುಣವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 603.ಗುಣೋಽಪೃಕ್ತೇ (7.3.91)

ವೃತ್ತಿಃ-ಊರ್ಣೋತೇಃ ಗುಣಃ ಅಪೃಕ್ತೇ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ವೃದ್ಧ್ಯಪವಾದಃ। ಔರ್ಣೋತ್। ಔರ್ಣೋಃ। ಊರ್ಣುಯಾತ್। ಊರ್ಣುಯಾಃ।

ಊರ್ಣುವೀತ। ಊರ್ಣುಯಾತ್। ಊರ್ಣುವಿಷೀಷ್ಟ ಊರ್ಣವಿಷೀಷ್ಟ

ಪ. ಛೇ. – ಗುಣಃ, ಅಪೃಕ್ತೇ।

ಅ. ವ್ಯ. – "ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಮತ್ತು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಹಾಗೂ "ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊರ್ಣೋತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಪಿತ್' ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಊರ್ಣು' ದಾತುವಿನ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು "ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಪ್' ಮತ್ತು 'ಸಿಪ್'ಗಳಲ್ಲಿ 'ತ್' ಮತ್ತು 'ಸ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಪೃಕ್ತ ಹಲ್ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಉದಾ– ಔರ್ಣೋತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಙ್' ಸೇರಿಸಿದಾಗ, "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್' ಆಗಮವು ಬಂದು 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಂತರ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಆ+ಊರ್ಣು+ತ್ ಎದಿರುತ್ತದೆ ಆ+ಊರ್ಣು ವಿನಲ್ಲಿ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿದ 'ಆ' ಕಾರ 'ಊ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಔರ್ಣು+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಣು' ವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔರ್ಣೋತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ–ಔರ್ಣೋಃ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಪೃಕ್ತ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಔರ್ಣೋಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಔರ್ಣವಮ್– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಊರ್ಣು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಮಿಪ್(ಮಿ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಊರ್ಣು+ಮಿಪ್(ಮಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆಡಜಾದೀನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆಟ್(ಆ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಆ+ಊರ್ಣು+ಮಿಪ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮಿಪ್ ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಆ+ಊರ್ಣು+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನೇಕಾಲ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೃಕ್ತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ "ಆಟಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಔರ್ಣು+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪೃಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗುಣ ಬಂದು ಔರ್ಣೋ+ಅಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದು, ಔರ್ಣ್+ಅವ್+ಅಮ್= ಔರ್ಣವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣೋತ್, ಔರ್ಣುತಾಮ್, ಔರ್ಣುವನ್। ಔರ್ಣೋಃ, ಔರ್ಣುತಮ್, ಔರ್ಣುತ। ಔರ್ಣವಮ್, ಔರ್ಣುವ, ಔರ್ಣುಮ।

ಲಙ್-ಆತ್ಮನೇಪದ:ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣುತ,ಔರ್ಣುವಾತಾಮ್, ಔರ್ಣುವತ। ಔರ್ಣುಥಾಃ, ಔರ್ಣುವಾಥಾಮ್, ಔರ್ಣುಧ್ವಮ್। ಔರ್ಣವಿ, ಔರ್ಣುವಹಿ, ಔರ್ಣುಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ): ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುಯಾತ್, ಊರ್ಣುಯಾತಾಮ್, ಊರ್ಣುಯುಃ। ಊರ್ಣುಯಾಃ, ಊರ್ಣುಯಾತಮ್, ಊರ್ಣುಯಾತ। ಊರ್ಣುಯಾಮ್, ಊರ್ಣುಯಾವ, ಊರ್ಣುಯಾಮ್।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುವಿತ, ಊರ್ಣುವೀಯಾತಾಮ್, ಊರ್ಣುವೀರನ್। ಊರ್ಣುವೀಥಾಃ, ಊರ್ಣುವಿಯಾಥಾಮ್, ಊರ್ಣುವೀಧ್ವಮ್। ಊರ್ಣುವೀಯ, ಊರ್ಣುವೀವಹಿ, ಊರ್ಣುವೀಮಹಿ।

ಗಮನಕ್ಕೆ: ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ವೃದ್ಧಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಙಿತ್ವದ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಗುಣದ ನಿಷೇಧವೂ ಆಗಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಸೀಯುಟ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳ ಜೋಡಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಉವಙ್(ಉ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ): ಇಲ್ಲಿ "ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದರಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣೂಯಾತ್, ಊರ್ಣೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಊರ್ಣೂಯಾಸುಃ। ಊರ್ಣೂಯಾಃ, ಊರ್ಣೂಯಾಸ್ತಮ್, ಊರ್ಣೂಯಾಸ್ತ। ಊರ್ಣೂಯಾಸಮ್, ಊರ್ಣೂಯಾಸ್ವ, ಊರ್ಣೂಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಇಲ್ಲಿ 'ಸೀಯುಟ್ (ಸೀಯ್)' ಇಡಾಗಮವು ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಙಿತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ –

ಙಿತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ-'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಆದೇಶದಿಂದ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣುವಿಶೀಷ್ಟ, ಊರ್ಣುವಿಷಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಊರ್ಣುವಿಷೀರನ್। ಊರ್ಣುವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಊರ್ಣವಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಊರ್ಣವಿಷೀಧ್ವಮ್। ಊರ್ಣುವಿಷೀಯ, ಊರ್ಣುವಿಷೀವಹಿ, ಊರ್ಣುವಿಷೀಮಹಿ।

ಙಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: ಗುಣ ಮತ್ತು ಅವಾದೇಶಗಳಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಊರ್ಣವಿಷೀಷ್ಟ, ಊರ್ಣವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಊರ್ಣವಿಷೀರನ್। ಊರ್ಣವಿಷೀಷ್ಠಾಃ, ಊರ್ಣವಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಊರ್ಣೈವಿಷೀಧ್ವಮ್। ಊರ್ಣವಿಷೀಯ, ಊರ್ಣವಿಷೀವಹಿ, ಊರ್ಣವಿಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್:

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 604.ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ (7.2.6)

ವೃತ್ತಿಃ–ಇಡಾದೌ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಪರೇ ಸಿಚಿ ವಾ ವೃದ್ಧಿಃ। ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಃ। ಔರ್ಣಾವೀತ್/ ಔರ್ಣುವೀತ್/ ಔರ್ಣವೀತ್। ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣವಿಷ್ಟಾಮ್। ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟ/ಔರ್ಣವಿಷ್ಟ। ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ್/ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ್। ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ,ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ।

ಇತ್ಯದಾದಯಃ (13)

ಪ. ಛೇ. –ಊರ್ಣೋತೇಃ, ವಿಭಾಷಾ।

ಅ. ವ್ಯ.– "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು "ನೇಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾದಿ 'ಸಿಚ್' ಪರವಾದಾಗ, ಊರ್ಣು ಧಾತುವಿಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಜ್: 'ಲುಜ್' ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಉವಜ್(ಉವ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣವು ಬಂದು ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃದ್ಧಿ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣಾವೀತ್, ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣಾವಿಷುಃ। ಔರ್ಣಾವೀಃ, ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಮ್, ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಔರ್ಣಾವಿಷಮ್, ಔರ್ಣಾವಿಷ್ವ, ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಮ

ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದೇ ಜಿತ್ವ ಬಂದು (ಉವಜ್) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣುವೀತ್, ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣುವಿಷುಃ। ಔರ್ಣುವೀಃ, ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟಮ್, ಔರ್ಣೂವಿಷ್ಟ ಔರ್ಣುವಿಷಮ್, ಔರ್ಣೂವಿಷ್ವ, ಔರ್ಣೂವಿಷ್ಮ।

ಜಿತ್ವ ಬಾರದೇ ಗುಣ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣವೀತ್, ಔರ್ಣವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣವಿಷುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ಉವಜ್(ಉವ್)' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಗುಣ ಇವುಗಳ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟ ಔರ್ಣವಿಷ್ಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಲೃಜ್'ನಲ್ಲೂ ಕೂಡ 'ಜಿತ್ವ' ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ್, ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ್... ಇತ್ಯಾದಿ

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ/ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ *** ಇತ್ಯಾದಿ

॥ಇತಿ ಅದಾದಯಃ ದ್ವಿತೀಯ ಗಣಃ ಸಮಾಪ್ತಃ ॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅದಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (13) ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಕರಣ-14

ಅಥ ಜುಹೋತ್ಯಾದಯಃ (3ನೇ ಗಣ)

(ಸೂತ್ರ 605-629ರವರೆಗೆ)

ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ 24 ಧಾತುಗಳು ಇವೆ. ವರದರಾಜರು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 11 ಧಾತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (5)- 1. ಹು-(ಹೋಮಿಸುವುದು ಅಥವಾ ತಿನ್ನುವುದು), 2-ಞಿಭಿ-(ಹೆದರುವುದು), 3. ಹ್ರೀ-(ನಾಚುವುದು), 4. ಪೃ- (ಪಾಲಿಸುವುದು ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವುದು), 5. ಓಹಾಕ್-(ತ್ಯಜಿಸುವುದು),

ಆತ್ಮನೇ ಪದಿ ಧಾತುಗಳು (2) – 6. ಮಾಜ್-(ಅಳೆಯುವುದು,ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು), 7. ಓಹಾಜ್- (ಗತ್ಯರ್ಥ),

ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳು-(4)- 8. ಡುಭೃಞ್(ಧಾರಣ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಪಾಲನೆ ಮಾದುವುದು), 9. ಡುದಾಞ್(ಕೊಡುವುದು), 10-ಡುಧಾಞ್(ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವುದು),11. ಣಿಜಿರ್(ಶುದ್ಧ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಪೋಷಣೆ ಮಾಡುವುದು)

1.ಹು- ದಾನಾದಂಯೋಃ -

(ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶ್ಲು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 604. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ (2.4.75)

ವೃತ್ತಿ – ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ ಸ್ಯಾತ್।

ಅ.ವೃ. – "ಅಧಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತದೆ.

ಅರ್ಥ – ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುಗಳನಂತರ ಇರುವ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಶ್ಲು' ವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ "ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ "ನ ಲುಮತಾಙ್ಗಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ 'ಶಪ್' ಗೆ 'ಲುಕ್(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಲೋಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

(ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 606. ಶ್ಲೌ (6.1.10)

ವೃತ್ತಿ – ಧಾತೋಃ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ । ಜುಹೋತಿ। ಜುಹುತಃ

ಅ.ವೃ. – "ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ

ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಶ್ಲು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಜುಹೋತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಶಪ್' ಗೆ "ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ"ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದು ಹು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹುಹು+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ 'ಹು' ಎಂಬ ರೂಪಕ್ಕೆ 'ಅಭ್ಯಾಸ' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಹು' ಗೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝ್' ಕಾರ ಬಂದು ಝುಹು+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜುಹು +ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿ' ಯನ್ನು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅನಭ್ಯಸ್ತವಾದ 'ಹು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಜುಹೋ+ತಿ=ಜುಹೋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜುಹುತಃ– ಮೂರು ಪುರುಷಗಳ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಂದರೆ ತಿಪ್, ಸಿಪ್ ಮತ್ತು ಮಿಪ್ ಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಪಿತ್' ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಪರಕವಾದ ಧಾತುಗಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ಆರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ "ಕ್ಜಿತಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಜುಹುತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಅತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 607. ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ (7.1.4)

ವೃತ್ತಿ – ಝಸ್ಯ ಅತ್ ಸ್ಯಾತ್। (501) "ಹುಶ್ನುವೋ"ರಿತಿ ೦ಯಣ್। ಜುಹ್ವತಿ।

ಪ.ಛೇ.– ಅತ್ ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್।

ಅ.ವೃ.– "ಝೋಽನ್ತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫ–ಢ–ಖ–ಛ–ಘಾವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚನವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಪ್ರತ್ಯಯಯಾದೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿ ಅವಯವವಾದ 'ಝ್' ಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ಅತ್' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜುಹ್ವತಿ– ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಜುಹು' ಎಂದು ರೂಪವಾದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ "ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ

ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜುಹು+ಅತ್+ಇ=ಜುಹು+ಅತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್' ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಯಣ್ (ವ್)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜುಹ್ವ್+ಅತಿ=ಜುಹ್ವತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಹೋತಿ, ಜುಹುತಃ, ಜುಹ್ವತಿ। ಜುಹೋಷಿ, ಜುಹುಥಃ, ಜುಹುಥ। ಜುಹೋಮಿ, ಜುಹುವಃ, ಜುಹುಮಃ।

(ಆಮ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 608. ಭೀ–ಹ್ರೀ–ಭೃ–ಹುವಾಂ ಶ್ಲುವಚ್ಚ (3.1.39)

ವೃತ್ತಿ – ಏಭ್ಯಃ ಲಿಟಿ ಆಮ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಆಮಿ ಶ್ಲೌ ಇವ ಕಾರ್ಯಂ ಚ । ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ, ಜುಹಾವ, ಹೋತಾ। ಹೋಷ್ಯತಿ। ಜುಹೋತು, ಜುಹುತಾತ್। ಜುಹುತಾಮ್। ಜುಹ್ವತು। ಜುಹುಧಿ। ಜುಹವಾನಿ। ಅಜುಹೋತ್। ಅಜುಹುತಾಮ್।

ಪ.ಛೇ.– ಭೀ–ಹ್ರೀ–ಭೃ–ಹುವಾಂ, ಶ್ಲುವತ್, ಚ।

ಅ.ವೃ.– "ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮಮನ್ತ್ರೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಉಷ–ವಿದ್–ಜಾಗೃಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಮತ್ತು "ಪರಶ್ಚ" ಎಂಬವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು.

ಅರ್ಥ– ಭೀ, ಹ್ರೀ, ಭೃ ಮತ್ತು ಹು ಧಾತುಗಳ ನಂತರ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಆಮ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಶ್ಲು' ಗೆ ಸಮಾನವಾದ ದ್ವಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್:

ಉದಾ– ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ, 'ತಿಪ್' ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್ (ಅ)' ಬಂದು, ಹು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು ಶ್ಲುವದ್ಭಾವ ಆದಮೇಲೆ "ಶ್ಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹು' ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಹುಹು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ, "ಕುಹೋಃಶ್ಚುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ (ಝ್), ಕಾರ ಬಂದು "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ 'ಜ್' ಬಂದು ಜು+ಹು+ ಆಮ್+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆಮಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದು, "ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟ್'ನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು

'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ, ಜು+ಹು+ಆಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಲಿಟ್' ಗೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜು+ಹು+ಆಮ್+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಆಮ್' ಎಂಬುದು 'ತಿಜ್' ಮತ್ತು 'ಶಿತ್' ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಜುಹು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಹ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣ' ಬಂದು ಜುಹೋ+ಆವ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು, ಜುಹ್+ಅವ್+ಆಮ್=ಜುಹವಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃ+ಅ ಸೇರಿಕೊಂಡಾಗ, "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕೃ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಬಂದು ಕೃ ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಕೃ' ನ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಉರತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್(ಅ)' ಬಂದು ಕ್+ಅ+ಕೃ=ಕ+ಕೃ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ (ಚ್)' ಬಂದು ಚ+ಕೃ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್) ಬಂದು, ಚಕಾರ್+ಅ =ಚಕಾರ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಜುಹವಾಮ್+ಚಕಾರ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಮ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಮೋನುಸ್ವಾರಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು "ವಾ ಪದಾಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಮಾಡಿದಾಗ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಪರಸವರ್ಣವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಹು' ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಜುಹವಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರ। ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ/ಜುಹವಾಞ್ಚಕರ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕೃವ, ಜುಹವಾಞ್ಚಕೃಮ।

'ಹು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ 'ಲಿಟ್'ನಲ್ಲಿ

ರೂಪಗಳು: ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವ, ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವತುಃ, ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವುಃ। ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವಿಥ, ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವಥುಃ, ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವ। ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವ, ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವಿವ, ಜುಹವಾಬಭೂವಿಮ।

'ಹು' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ 'ಲಿಟ್'ನ ರೂಪಗಳು:

ಜುಹವಾಮಾಸ, ಜುಹವಾಮಾಸತುಃ, ಜುಹವಾಮಾಸುಃ। ಜುಹವಾಮಾಸಿಥ, ಜುಹವಾಮಾಸಥುಃ, ಜುಹವಾಮಾಸ। ಜುಹವಾಮಾಸ, ಜುಹವಾಮಾಸಿವ, ಜುಹವಾಮಾಸಿಮ।

'ಆಮ್' ಆದಿಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–

ಉದಾ– ಜುಹಾವ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ

'ಲಿಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಆ 'ತಿಪ್'ಗೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಬಂದು, ಹು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹು' ಧಾತುವಿಗೆ "ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹು ಹು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು, ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜುಹು+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು, ಜುಹ್+ಔ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಔ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆವ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಜುಹ್+ಆವ್+ಅ=ಜುಹಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜುಹುವತುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಜುಹು+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತವಾದ 'ಹು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉವಙ್ (ಉವ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜುಹ್+ಉವ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜುಹುವತುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಆಮ್' ಆದಿಗಳು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ರೂಪಗಳು: ಜುಹಾವ, ಜುಹುವತುಃ, ಜುಹುವುಃ। ಜುಹೋಥ/ಜುಹವಿಥ, ಜುಹುವಥುಃ, ಜುಹುವ। ಜುಹಾವ/ಜುಹವ, ಜುಹುವಿವ, ಜುಹುವಿಮ।

ಲುಟ್: (ಅನಿಟ್):ರೂಪಗಳು: ಹೋತಾ, ಹೋತಾರೌ, ಹೋತಾರಃ। ಹೋತಾಸಿ, ಹೋತಾಸ್ಥಃ, ಹೋತಾಸ್ಥ। ಹೋತಾಸ್ಮಿ, ಹೋತಾಸ್ವಃ, ಹೋತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹೋಷ್ಯತಿ, ಹೋಷ್ಯತಃ, ಹೋಷ್ಯನ್ತಿ। ಹೋಷ್ಯಸಿ, ಹೋಷ್ಯಥಃ, ಹೋಷ್ಯಥ। ಹೋಷ್ಯಾಮಿ, ಹೋಷ್ಯಾವಃ, ಹೋಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಹೋತು/ಜುಹುತಾತ್, ಜುಹುತಾಮ್, ಜುಹ್ವತು। "ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವು ಬಂದು ಜುಹುಧಿ ಎಂದು ರೂಪದ) ಜುಹುಧಿ/ ಜುಹುತಾತ್, ಜುಹುತಮ್, ಜುಹುತ। ಜುಹವಾನಿ , ಜುಹವಾವ, ಜುಹವಾಮ। ಎಂದು ರೂಪಗಳು.

(ಇಗನ್ತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 609. ಜುಸಿ ಚ (7.3.83)

ವೃತ್ತಿ – ಇಗನ್ತ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣಃ ಅಜಾದೌ ಜುಸಿ। ಅಜುಹವುಃ ।ಜುಹುಯಾತ್। ಹೂಯಾತ್। ಅಹೌಷೀತ್। ಅಹೋಷ್ಯತ್।ಞಿಭೀ ಭಯೇ 2। ಬಿಭೇತಿ।

ಅ.ವೃ – "ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಇಗನ್ತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅಜುಹೋತ್–ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು 'ಜುಹು' ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜುಹು+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ , "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜುಹು+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಮತ್ತು ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಹು' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅಜುಹೋತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಜುಹುತಾಮ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಅಜುಹುತಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಜುಹವುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ "ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ, ಹು+ಝಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲುಕ್), ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ಅಡಾಗಮಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ 'ಝ್' ಗೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿರೋಣದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಜುಹು+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹು'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅಜುಹೋ+ಉಸ್ ಎಂದಾಗಿ 'ಓ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅವ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಅಜುಹ್+ಅವ್+ಉಸ್=ಅಜುಹವುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಜುಹೋತ್, ಅಜುಹುತಾಮ್, ಅಜುಹವುಃ। ಅಜುಹೋಃ, ಅಜುಹುತಮ್, ಅಜುಹುತ। ಅಜುಹವಮ್, ಅಜುಹುವ, ಅಜುಹುಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜುಹುಯಾತ್, ಜುಹುಯಾತಾಮ್, ಜುಹುಯುಃ। ಜುಹುಯಾಃ, ಜುಹುಯಾತಮ್, ಜುಹುಯಾತ। ಜುಹುಯಾಮ್, ಜುಹುಯಾವ, ಜುಹುಯಾಮ।

ಇಲ್ಲಿ (ವಿಧಿಲಿಙ್) 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಶಪ್(ಅ)–' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ, ತದನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಬಂದಮೇಲೆ ಮೇಲಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್–ರೂಪಗಳು: ಹೂಯಾತ್, ಹೂಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹೂಯಾಸುಃ। ಹೂಯಾಃ, ಹೂಯಾಸ್ತಮ್, ಹೂಯಾಸ್ತ। ಹೂಯಾಸಮ್, ಹೂಯಾಸ್ವ, ಹೂಯಾಸ್ಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಬಂದಮೇಲೆ "ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹು'ನ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಮೇಲಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಹೌಷೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹು' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಲುಙ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿಪ್ (ಇ)' ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹು+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲ ಸಿಚ್‌ನಲ್ಲಿಯ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹು+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ತ್'ಗೆ ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಹು+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಚ್'ಗೆ ಸಂಬಂದಿಸಿದ 'ಸ್' ಕಾರವು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಅಹೌ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಹೌಷೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಈಟ್ ಆಗಮವು ತಿಪ್ ಮತ್ತು ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ, ಷತ್ವ ಮತ್ತು ಟುತ್ವ ಗಳಾದಮೇಲೆ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ,

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹೌಷೀತ್, ಅಹೌಷ್ಟಾಮ್, ಅಹೌಷುಃ। ಅಹೌಷೀಃ, ಅಹೌಷ್ಟಮ್, ಅಹೌಷ್ಟ। ಅಹೌಷಮ್, ಅಹೌಷ್ವ, ಅಹೌಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹೋಷ್ಯತ್, ಅಹೋಷ್ಯತಾಮ್, ಅಹೋಷ್ಯನ್। ಅಹೋಷ್ಯಃ, ಅಹೋಷ್ಯತಮ್, ಅಹೋಷ್ಯತ। ಅಹೋಷ್ಯಮ್, ಅಹೋಷ್ಯಾವ, ಅಹೋಷ್ಯಾಮ।

2. ಞಿಭೀ ಭಯೇ – (ಹೆದರುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ ಭೀ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿದ್ದರಿಂದ ಅನಿಟ್ ಆಗಿದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಬಿಭೇತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೀ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದು "ಶ್ಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಭೀಭೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲನೆಯ ರೂಪ (ಭೀ)ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಭಿಭೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ"ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತವಾದ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದು ಬಿಭೀ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಭೀ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಬಿಭೇತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭೇಷಿ, ಬಿಭೇಮಿ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಬಿಭೇ+ಸಿ , ಮತ್ತು ಬಿಭೇ+ಮಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಸ್'ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಿಭೇಷಿ ಮತ್ತು ಬಿಭೇಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇ' ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 610. ಭಿಯೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (6.4.115)

ವೃತ್ತಿ – ಇಕಾರಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಹಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಬಿಭಿತಃ, ಬಿಭೀತಃ। ಬಿಭ್ಯತಿ। ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಿಭಾಯ। ಭೇತಾ। ಭೇಷ್ಯತಿ। ಬಿಭೇತು, ಬಿಭಿತಾತ್ ಬಿಭೀತಾತ್। ಅಬಿಭೇತ್। ಬಿಭೀಯಾತ್। ಭೀಯಾತ್। ಅಭೈಷೀತ್। ಅಭೇಷ್ಯತ್। ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್।3। ಜಿಹ್ರೇತಿ। ಜಿಹ್ರೀತಃ। ಜಿಹ್ರೀಯತಿ। ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕಾರ। ಜಿಹ್ರಾಯ। ಹ್ರೇತಾ। ಹ್ರೇಷ್ಯತಿ। ಜಿಹ್ರೆತು। ಅಜಿಹ್ರೇತ್।ಜಿಹ್ರೀಯಾತ್। ಹ್ರೀಯಾತ್। ಅಹ್ರೈಷೀತ್। ಅಹ್ರೇಷ್ಯತ್। ಪೄ ಪಾಲನ–ಪೋಷಣಯೋಃ (ಪೂರಣಯೋಃ)।4।

ಪ.ಛೇ.– ಭಿಯಃ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್।

ಅ.ವ್ಯ.– "ಇದ್ ದರಿದ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ್–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕಿಙ್ತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾಗ, 'ಭೀ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಇ' ಕಾರವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭಿತಃ/ಬಿಭೀತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಭೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಸ್' ಬಂದು ಭೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಬಿ ಭೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಅಲೋನ್ತ್ಯ' ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಾರಾದೇಶವು ಬಂದು ಬಿಭಿತಃ ಎಂದೂ, 'ಇ' ಕಾರವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಭೀತಃ ಎಂದು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭ್ಯತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ, 'ಭೀ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಝಿ' ಬಂದು ಭೀ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಬಿಭೀ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಿಭೀ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏಕಾಚೋऽಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಾಗಿ ಬಿಭ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಥಸ್, ಥ, ವಸ್, ಮತ್ತು ಮಸ್ ಗಳೂ ಕೂಡ 'ಙಿತ್' ಆದ ಹಲಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬಿಭೇತಿ, ಬಿಭಿತಃ/ ಬಿಭೀತಃ, ಬಿಭ್ಯತಿ। ಬಿಭೇಷಿ ಬಿಭಿಥಃ/ ಬಿಭೀಥಃ, ಬಿಭಿಥ/ಬಿಭೀಥ। ಬಿಭೇಮಿ, ಬಿಭಿವಃ/ಬಿಭೀವಃ, ಬಿಭಿಮಃ/ಬಿಭೀಮಃ।

ಲಿಟ್: (ಅನುಪ್ರಯೋಗ)

ಉದಾ– ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ

'ಹೂ' ಧಾತುವಿನಂತೆ "ಭೀ-ಹ್ರೀ-ಭೃ-ಹುವಾಂ ಶ್ಲುವಚ್ಚ" (607) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಭೀಭೀ>ಬಿಭೀ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಬಿಭಯ್+ಆಮ್=ಬಿಭಯಾಮ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಕೃಞ್(ಕೃ)' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ, ಬಿಭಯಾಂಬಭೂವ ಎಂದು ರೂಪವಗುತ್ತದೆ.

'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದಾಗ, ಬಿಭಯಾಮಾಸ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಆಮ್' ಮೊದಲಾದವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಿಭಾಯ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

1.'ಕೃ' ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳು: ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ । ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕ್ರ । ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ/ ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕರ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕೃವ, ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕೃಮ।

2.'ಭೂ' ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳು: ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವತುಃ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವುಃ। ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವಿಥ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಹೂವಥುಃ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವ। ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವಿವ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವಿಮ।

3. 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ರೂಪಗಳು: ಬಿಭಯಾಮಾಸ, ಬಿಭಯಾಮಾಸತುಃ, ಬಿಭಯಾಮಾಸುಃ। ಬಿಭಯಾಮಾಸಿಥ, ಬಿಭಯಾಮಾಸಥುಃ, ಬಿಭಯಾಮಾಸ। ಬಿಭಯಾಮಾಸ, ಬಿಭಯಾಮಾಸಿವ, ಬಿಭಯಾಮಾಸಿಮ।

4.'ಆಮ್' ಮೊದಲಾದವು ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳು: ಬಿಭಾಯ, ಬಿಭ್ಯತುಃ, ಬಿಭ್ಯುಃ। ಬಿಭಯಿಥ/ಬಿಭೇಥ, ಬಿಭ್ಯಥುಃ, ಬಿಭ್ಯ। ಬಿಭಾಯ/ಬಿಭಯ, ಬಿಭ್ಯಿವ, ಬಿಭ್ಯಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭೇತಾ, ಭೇತಾರೌ, ಭೇತಾರಃ। ಭೇತಾಸಿ, ಭೇತಾಸ್ಥಃ, ಭೇತಾಸ್ಥ। ಭೇತಾಸ್ಮಿ, ಭೇತಾಸ್ವಃ, ಭೇತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಭೇಷ್ಯತಿ, ಭೇಷ್ಯತಃ, ಭೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಭೇಷ್ಯಸಿ, ಭೇಷ್ಯಥಃ, ಭೇಷ್ಯಥ। ಭೇಷ್ಯಾಮಿ, ಭೇಷ್ಯಾವಃ, ಭೇಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಬಿಭೇತು/ಬಿಭಿತಾತ್/ಬಿಭೀತಾತ್,ಬಿಭಿತಾಮ್/ಬಿಭೀತಾಮ್, ಬಿಭ್ಯತು।ಬಿಭಿಃ/ಬಿಭೀಃ/ಬಿಭಿತಾತ್, ಬಿಭೀತಾತ್, ಬಿಭಿತಮ್/ಬಿಭೀತಮ್, ಬಿಭಿತ/ಬಿಭೀತ। ಬಿಭಯಾನಿ, ಬಿಭಯಾವ, ಬಿಭಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಬಿಭೇತ್/ಅಬಿಭಿತಾಮ್/ಅಬಿಭೀತಾಮ್, ಅಬಿಭಯುಃ। ಅಬಿಭೇಃ, ಅಬಿಭಿತಮ್/ಅಬಿಭೀತಮ್, ಅಬಿಭಿತ/ಅಬಿಭೀತ। ಅಬಿಭಯಮ್, ಅಬಿಭಿವ/ ಅಬಿಭೀವ, ಅಬಿಭಿಮ/ಅಬಿಭೀಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಬರುವುದರಿಂದ ಹಲಾದಿ ಜಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ

ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇತ್ವ (ಇ)' ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಬಿಭಿಯಾತ್/ಬಿಭೀಯಾತ್, ಬಿಭಿಯಾತಾಮ್/ಬಿಭೀಯಾತಾಮ್, ಬಿಭಿಯುಃ/ಬಿಭೀಯುಃ। ಬಿಭಿಯಾಃ/ಬಿಭೀಯಾಃ, ಬಿಭಿಯಾತಮ್/ಬಿಭೀಯಾತಮ್, ಬಿಭಿಯಾತ/ಬಿಭೀಯಾತ। ಬಿಭಿಯಾಮ್/ಬಿಭೀಯಾಮ್, ಬಿಭಿಯಾವ/ಬಿಭೀಯಾವ, ಬಿಭಿಯಾಮ/ಬಿಭೀಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಭೀಯಾತ್, ಭೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭೀಯಾಸುಃ। ಭೀಯಾಃ, ಭೀಯಾಸ್ತಮ್, ಭೀಯಾಸ್ತ। ಭೀಯಾಸಮ್, ಭೀಯಾಸ್ವ, ಭೀಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: "ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಭೈಷೀತ್, ಅಭೈಷ್ಟಾಮ್, ಅಭೈಷುಃ। ಅಭೈಷೀಃ, ಅಭೈಷ್ಟಮ್, ಅಭೈಷ್ಟ ಅಭೈಷಮ್, ಅಭೈಷ್ವ, ಅಭೈಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಭೇಷ್ಯತ್, ಅಭೇಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭೇಷ್ಯನ್। ಅಭೇಷ್ಯಃ, ಅಭೇಷ್ಯತಮ್, ಅಭೇಷ್ಯತ। ಅಭೇಷ್ಯಮ್, ಅಭೇಷ್ಯಾವ, ಅಭೇಷ್ಯಾಮ।

3.'ಹ್ರೀ' ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್(ನಾಚುವುದು) – ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವವರ್ಣವೂ 'ಇತ್' ಆಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಹ್ರೀ' ಎಂದೆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ "ಅಚಿ ಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಜಿಹ್ರೇತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹ್ರೀ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹ್ರೀ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ರೇಫ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಹಿ+ಹ್ರೀ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಹ್' ಗೆ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು, ಝಿ ಹ್ರೀ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ (ಝ್) ಗೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜಿ+ಹ್ರೀ +ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಹ್ರಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಜಿ+ಹ್ರೇ+ತಿ=ಜಿಹ್ರೇತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಿಹ್ರೀತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಜಿಹ್ರೀ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇದು ಅಪಿತ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ, ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಿಹ್ರೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಿಹ್ರಿಯತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಹ್ರೀ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಜಿಹ್ರೀ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಝ್' ಗೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್"

ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಿಹ್ರೀ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಈ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇಯಙ್(ಇಯ್)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಿಹ್ರಿಯ್+ಅ+ತಿ=ಜಿಹ್ರಿಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರೇತಿ, ಜಿಹ್ರೀತಃ, ಜಿಹ್ರಿಯತಿ। ಜಿಹ್ರೇಷಿ, ಜಿಹ್ರೀಥಃ, ಜಿಹ್ರೀಥ। ಜಿಹ್ರೇಮಿ, ಜಿಹ್ರೀವಃ, ಜಿಹ್ರೀಮಃ।

ಲಿಟ್: (ಅನುಪ್ರಯೋಗ)–ಆಮ್ ಬಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ: 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳು:– ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಜಿಹ್ರಯಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕ್ರ। ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕರ/ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕರ, ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕೃವ, ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕೃಮ।

'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರಯಾಂಬಭೂವ, ಜಿಹ್ರಯಾಂಬಭೂವತುಃ, ಜಿಹ್ರಯಾಮ್ಬಭೂವುಃ। ಜಿಹ್ರಯಾಮ್ಬಭೂವಿಥ, ಜಿಹ್ರಯಾಮ್ಬಭೂವಥುಃ, ಇಹ್ರಯಾಮ್ಬಭೂವ। ಜಿಹ್ರಯಾಂಬಭೂವ, ಜಿಹ್ರಯಾಬಭೂವಿವ, ಜಿಹ್ರಯಾಮ್ಬಭೂವಿಮ।

'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸ, ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸತುಃ, ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸುಃ। ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸಿಥ, ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸಥುಃ, ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸ। ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸ, ಜಿಹ್ರಯಾಮಾಸಿವ, ಜುಹ್ರಯಾಮಾಸಿಮ।

ಆಮ್ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರಾಯ, ಜಿಹ್ರೀಯತುಃ, ಜಿಹ್ರೀಯುಃ। ಜಿಹ್ರಯಿಥ/ಜಿಹ್ರೇಥ, ಜಿಹ್ರೀಯಥುಃ, ಜಿಹ್ರೀಯ। ಜಿಹ್ರಾಯ/ ಜಿಹ್ರಯ, ಜಿಹ್ರಯಿವ, ಜಿಹ್ರಯಿಮ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ರೇತಾ, ಹ್ರೇತಾರೌ, ಹ್ರೇತಾರಃ। ಹ್ರೇತಾಸಿ, ಹ್ರೇತಾಸ್ಥಃ, ಹ್ರೇತಾಸ್ಥ। ಹ್ರೇತಾಸ್ಮಿ, ಹ್ರೆತಾಸ್ವಃ, ಹ್ರೇತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಹ್ರೇಷ್ಯತಃ,ಹ್ರೇಷ್ಯನ್ತಿ। ಹ್ರೇಷ್ಯಸಿ, ಹ್ರೇಷ್ಯಥಃ, ಹ್ರೇಷ್ಯಥ। ಹ್ರೇಷ್ಯಾಮಿ, ಹ್ರೇಷ್ಯಾವಃ, ಹ್ರೇಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರೇತು/ಜಿಹ್ರೀತಾತ್, ಜಿಹ್ರೀತಾಮ್, ಜಿಹ್ರೀಯತು। ಜಿಹ್ರೀಃ/ ಜಿಹ್ರೀತಾತ್, ಜಿಹ್ರೀತಮ್, ಜಿಹ್ರೀತ। ಜಿಹ್ರಯಾಣಿ, ಜಿಹ್ರಯಾವ, ಜಿಹ್ರಯಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜಿಹ್ರೇತ್, ಅಜಿಹ್ರೀತಾಮ್, ಅಜಿಹ್ರಯುಃ। ಅಜಿಹ್ರೇಃ, ಅಜಿಹ್ರೀತಮ್, ಅಜಿಹ್ರೀತ। ಅಜಿಹ್ರಯಮ್, ಅಜಿಹ್ರೀವ, ಅಜಿಹ್ರೀಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜಿಹ್ರೀಯಾತ್, ಜಿಹ್ರೀಯಾತಾಮ್, ಜಿಹ್ರೀಯುಃ। ಜಿಹ್ರೀಯಾಃ, ಜಿಹ್ರೀಯಾತಮ್, ಜಿಹ್ರೀಯಾತ। ಜಿಹ್ರೀಯಾಮ್, ಜಿಹ್ರೀಯಾವ, ಜಿಹ್ರೀಯಾಮ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಹ್ರೀಯಾತ್, ಹ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹ್ರೀಯಾಸುಃ।ಹ್ರೀಯಾಃ, ಹ್ರೀಯಾಸ್ತಮ್, ಹ್ರೀಯಾಸ್ತ। ಹ್ರೀಯಾಸಮ್, ಹ್ರೀಯಾಸ್ವ, ಹ್ರೀಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹ್ರೈಷೀತ್, ಅಹ್ರೈಷ್ಟಾಮ್, ಅಹ್ರೈಷ್ಟು ಅಹ್ರೈಷೀಃ, ಅಹ್ರೈಷ್ಟಮ್,

ಅಹ್ರೈಷ್ಟ ಅಹ್ರೈಷಮ್, ಅಹ್ರೈಷ್ವ, ಅಹ್ರೈಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹ್ರೈಷ್ಯತ್, ಅಹ್ರೈಷತಾಮ್, ಅಹ್ರೈಷನ್। ಅಹ್ರೈಷ್ಯಃ, ಅಹ್ರೈಷತಮ್, ಅಹ್ರೈಷ್ಯತ। ಅಹ್ರೈಷ್ಯಮ್, ಅಹ್ರೈಷ್ಯಾವ, ಅಹ್ರೈಷ್ಯಾಮ।

4. ಪೄ ಪಾಲನ-ಪೋಷಣಯೋಃ (ಪೂರಣಯೋಃ) (ಪಾಲಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದು)- ಇದು 'ೠ(ದೀರ್ಘ)' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸೇಟ್' ಧಾತುವಾಗಿದೆ.

('ಇ' ಕಾರನ್ತವನ್ನು ಆದೇಶವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 611. ಅರ್ತಿ-ಪಿಪರ್ತ್ಯೋಶ್ಚ (7.4.77)

ವೃತ್ತಿ - ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇಕಾರಃ ಅನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ। ಪಿಪರ್ತಿ।

ಪ.ಛೇ.- ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ. - " ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು, ಮತ್ತು "ಭೃಞಾಮಿತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು ಅರ್ಥ- 'ೠ' ಧಾತು ಮತ್ತು 'ಪೄ' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣ(ೠ)ಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ- ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ,

ಲಟ್: ಉದಾ- ಪಿಪರ್ತಿ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪೄ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೄ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಪ್(ಅ) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಾಗ, ಪೄಪೄ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಉರತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಪ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ೠ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪರ್‌ಪೄ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ೠ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅರ್' ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷವಾದಮೇಲೆ ಪ ಪೄ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಪ' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು, ಪಿಪೄ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಪೄ' ನಲಿರುವ 'ೠ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಪಿಪರ್+ತಿ= ಪಿಪರ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಉತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 612. ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ (7.1.102)

ವೃತ್ತಿ - ಅಙ್ಗಾವಯ-ಓಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಃ ಯಃ ೠತ್ ತದನ್ತಸ್ಯ ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಉತ್ ಸ್ಯಾತ್।

ಪ.ಛೇ.-ಉತ್, ಓಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ।

ಅ.ವೃ. - "ೠತ ಇದ್ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ೠತಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ.

ಅರ್ಥ - ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಓಷ್ಠ್ಯ ವರ್ಣವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯುಳ್ಳ ಯಾವ

'ಋ' ಕಾರವು ಇರುವದೋ ಅದು ಅಂತದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಉದಾ– ಪಿಪೂರ್ತಃ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿಪ್ೠ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಪಿಪ್ೠ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

"ಣಿಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಲೌ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಿಪ್ೠ ಎಂಬ ಅಂಗದ 'ಋ' ಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಓಷ್ಠ್ಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಪ್' ಕಾರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣವಾದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಉ' ಕಾರವು "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ (ಉರ್) ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ – ಹೀಗೆ ಪಿಪುರ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ–

(ಇಕ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 613. ಹಲಿ ಚ (8.2.77)

ವೃತ್ತಿ – ರೇಫ–ವಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಉಪಧಾಯಾ ಇಕಃ ದೀರ್ಘಃ ಹಲಿ। ಪಿಪೂರ್ತಃ। ಪಿಪುರತಿ। ಪಪಾರ ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಸಿಪಿ ಧಾತೋರುರ್ವಾ" ಎಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಪೂರ್ಣ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ರೇಫಾನ್ತ ಮತ್ತು 'ವ' ಕಾರಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾರೂಪವಾದ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪಿಪುರ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾನ್ತದಲ್ಲಿರುವ 'ಇಕ್' ವರ್ಣವಾದ ಉಪಧಾರೂಪ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಪಿಪೂರ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಪಿಪೂರ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

["ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಎಂಬ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪದಾನ್ತ ವಾಗಿರುವ 'ಇಕ್' ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು "ಹಲಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ].

ಉದಾ– ಪಿಪುರತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿಪುರ್ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಪಿಪುರ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್'ಗೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪಿಪುರ್+ಅತ್+ಇ=ಪಿಪುರತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಪಿಪರ್ತಿ, ಪಿಪೂರ್ತಃ, ಪಿಪುರತಿ। ಪಿಪರ್ಷಿ, ಪಿಪೂರ್ಥಃ, ಪಿಪೂರ್ಥ। ಪಿಪರ್ಮಿ, ಪಿಪೂರ್ವಃ, ಪಿಪೂರ್ಮಃ॥

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಪಪಾರ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪೄ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಿಡಾದೇಶವಾದ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ) ಬಂದು, ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಣಲ್(ಅ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಪೄಪೄ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉರತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅತ್(ಅ)' ಆದೇಶ 'ರ್' ಪರವಾಗಿ ಬಂದು ಪರ್+ಪೄ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ರೇಫ(ರ್) ಲೋಪವಾಗಿ 'ಪ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿದು, ಪ ಪೄ+ಅ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತರೂಪದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ಆರ್) ಬಂದು ಪಪಾರ್+ಅ=ಪಪಾರ ಎಂದುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 614. ಶೄ-ದೄ-ಪ್ರಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ವಾ (7.4.12)

ವೃತ್ತಿ - ಏಷಾಂ ಲಿಟಿ ಹ್ರಸ್ವಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಪಪ್ರತುಃ॥

ಪ.ಛೇ.- ಶೄ-ದೄ-ಪ್ರಾಂ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ವಾ।

ಅ.ವ್ಯ.- "ದಯತೇರ್ದಿಗಿಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ - (ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಆ ಗುಣವು 'ಕಿತ್' ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರೋಣದರಿಂದಲೂ 'ಕಿತಿ' ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ). ಶೄ-ದೄ-ಪೄ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಕಿತ್' ಆದ 'ಲಿಟ್' ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಉದಾ- ಪಪ್ರತುಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದು ಪಪೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರ 'ಅ' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ(ರ್) ಬಂದು ನಂತರ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ-ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಪಪ್ರತುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋದನ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 615. ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್ (7.4.11)

ವೃತ್ತಿ - ತೌದಾದಿಕ ಋಚ್ಛೇಃ ಋ ಧಾತೋಃ ಋತಾಂ ಚ ಗುಣಃ ಲಿಟಿ। ಪಪರತುಃ। ಪಪರುಃ॥

ಅ.ವ್ಯ. - "ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ದಯತೇರ್ದಿಗಿ ಲಿಟಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಎಂಬ

ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ತುದಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಋಚ್ಛ ಧಾತು, 'ಋ' ಧಾತು ಮತ್ತು 'ೠ' ಕಾರಾನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಇಕೋಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ 'ಇಕ್' ಎಂದರೆ 'ಋ' ಕಾರ ಅಥವಾ 'ೠ' ಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಪಪರತುಃ (ಹ್ರಸ್ವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ)– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಪಪೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶೄ-ದೄ-ಪ್ರಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ವಾ(613)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಾರದೇ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ೠ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಗುಣ(ಅರ್)' ಬಂದು ಪಪರ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಪಪರತುಃ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಪ್ರುಃ, ಪಪರುಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್‌ನ ರೂಪಗಳು: ಪಪಾರ, ಪಪ್ರತುಃ/ಪಪರತುಃ, ಪಪ್ರುಃ/ ಪಪರುಃ। ಪಪರಿಥ, ಪಪ್ರಥುಃ/ಪಪರಥುಃ, ಪಪ್ರ/ಪಪರ। ಪಪಾರ/ಪಪರ। ಪಪ್ರಿವ/ಪಪರಿವ, ಪಪ್ರಿಮ/ಪಪರಿಮ।

ಲುಟ್:

(ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಇಟ್ ಆಗಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 616. ವೄತೋ ವಾ (7.2.38)

ವೃತ್ತಿ – ವೃಙ್–ವೃಞ್‌–ಭ್ಯಾಂ ೠದನ್ತಾ ಚ್ಚ ಇಟಃ ದೀರ್ಘಃ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ಲಿಟಿ। ಪರೀತಾ, ಪರಿತಾ। ಪರೀಷ್ಯತಿ,ಪರಿಷ್ಯತಿ। ಪಿಪರ್ತು। ಅಪಿಪಃ। ಅಪಿಪೂರ್ತಾಮ್। ಅಪಿಪರುಃ। ಪಿಪೂರ್ಯಾತ್।ಪೂರ್ಯಾತ್।ಅಪಾರೀತ್।

ಪ.ಛೇ.– ವೄತಃ, ವಾ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಗ್ರಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಮತ್ತು 'ಅಲಿಟಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ವೃಙ್, ವೃಞ್, ಮತ್ತು ೠದನ್ತ ಧಾತುಗಳ ನಂತರ 'ಇಟ್' ಆಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಲಿಟ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ವೃ' ನಲ್ಲಿ ಅನುಬಂಧವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ 'ಙ್' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಞ್' ಕಾರಗಳನ್ನು ಅನುಬಂಧಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳ 'ವೃಙ್' ಮತ್ತು 'ವೃಞ್' ಗಳನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. 'ಅಲಿಟಿ' ಎಂದರೆ ಲಿಟ್ ನಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಉಳಿದ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಲುಟ್: ಉದಾ– ಪರಿತಾ/ಪರೀತಾ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಪೄ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲುಟ್' ಬಂದು, ಪೄ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದೇ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶವಾಗಿ

ಬಂದು ಪ್ಯ+ತಾಸಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ 'ಇಟ್(ಇ)' ಆಗಮ ಬಂದು, ಪ್ಯ+ಇ+ತಾಸಿ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ಯ+ಇ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಾಸ್' ನಲ್ಲಿರುವ್ 'ಟಿ' ರೂಪವಾದ 'ಆಸ್' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಪ್ಯ+ಇ+ತ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಲುಟಃಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾ–ರೌ–ರಸ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ 'ಡಾ(ಆ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಪ್ಯ+ಇ+ತ್+ಆ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಪ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಬಂದು ಪರ್+ಇ+ತ್+ಆ=ಪರಿತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)'ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಪರೀತಾ ಎಂದು ವೈಕಲ್ಪಿಕ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಡಾಗಮದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಹ್ರಸ್ವ ರೂಪಗಳು: ಪರಿತಾ, ಪರಿತಾರೌ, ಪರಿತಾರಃ। ಪರಿತಾಸಿ, ಪರಿತಾಸ್ಥಃ, ಪರಿತಾಸ್ಥ। ಪರಿತಾಸ್ಮಿ, ಪರಿತಾಸ್ವಃ, ಪರಿತಾಸ್ಮಃ।

ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದ ರೂಪಗಳು: ಪರೀತಾ, ಪರೀತಾರೌ, ಪರೀತಾರಃ। ಪರೀತಾಸಿ, ಪರೀತಾಸ್ಥಃ, ಪರೀತಾಸ್ಥ। ಪರೀತಾಸ್ಮಿ, ಪರೀತಾಸ್ವಃ, ಪರೀತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಇಡಾಗಮದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಹ್ರಸ್ವ ರೂಪಗಳು: ಪರಿಷ್ಯತಿ, ಪರಿಷ್ಯತಃ, ಪರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಪರಿಷ್ಯಸಿ, ಪರಿಷ್ಯಥಃ, ಪರಿಷ್ಯಥ। ಪರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಪರಿಷ್ಯಾವಃ, ಪರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದ ರೂಪಗಳು: ಪರೀಷ್ಯತಿ, ಪರೀಷ್ಯತಃ, ಪರೀಷ್ಯನ್ತಿ। ಪರೀಷ್ಯಸಿ, ಪರೀಷ್ಯಥಃ, ಪರೀಷ್ಯಥ। ಪರೀಷ್ಯಾಮಿ, ಪರೀಷ್ಯಾವಃ, ಪರೀಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಪಿಪರ್ತು/ಪಿಪೂರ್ತಾತ್, ಪಿಪೂರ್ತಾಮ್, ಪಿಪುರತು। ಪಿಪೂರ್ಹಿ/ಪಿಪೂರ್ತಾತ್, ಪಿಪೂರ್ತಮ್, ಪಿಪೂರ್ತ। ಪಿಪರಾಣಿ, ಪಿಪರಾವ, ಪಿಪರಾಮ।

ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ತಾತ್' 'ತಾಮ್', ಝಿ , ಹಿ, ತಂ ಮತ್ತು ತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಜಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ ರೂಪದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಬಂದು 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಝಿ' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ 'ಉರ್' ಬಂದರೂ 'ಹಲ್' ವರ್ಣವು ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ರೂಪಗಳು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ

"ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅದು 'ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ(ಅರ್)ವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಿಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಪಿತ್' ಆಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಲಙ್: ಉದಾ– ಅಪಿಪಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿಪರ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ ಸು–ತಿ–ಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ಯ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು

ಅಪಿಪಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪ(ಅಪಿಪಃ)ವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ 'ಅಮ್' ಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಿಪರಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಙಿತ್' ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉರ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ 'ಉ' ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಪಿಪರುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್(ಉಸ್)' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಜುಸಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ(ಅರ್)ವು ಬಂದು ಅಪಿಪರುಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಿಪಃ, ಅಪಿಪೂರ್ತಾಮ್, ಅಪಿಪರುಃ। ಅಪಿಪಃ, ಅಪಿಪೂರ್ತಮ್, ಅಪಿಪೂರ್ತ। ಅಪಿಪರಮ್, ಅಪಿಪೂರ್ವ, ಅಪಿಪೂರ್ಮ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪಿಪೂರ್ಯಾತ್, ಪಿಪೂರ್ಯಾತಾಮ್, ಪಿಪೂರ್ಯುಃ। ಪಿಪೂರ್ಯಾಃ, ಪಿಪೂರ್ಯಾತಮ್, ಪಿಪೂರ್ಯಾತ। ಪಿಪೂರ್ಯಾಮ್, ಪಿಪೂರ್ಯಾವ, ಪಿಪೂರ್ಯಾಮ।

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್ (ಯಾಸ್)'ಗೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ(ಉ), ಮತ್ತು "ಹಲಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉ'ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಈ ರೂಪವು ಬರುವುದು.

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಪೂರ್ಯಾತ್, ಪೂರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ಪೂರ್ಯಾಸುಃ। ಪೂರ್ಯಾಃ, ಪೂರ್ಯಾಸ್ತಮ್, ಪೂರ್ಯಾಸ್ತ। ಪೂರ್ಯಾಸಮ್, ಪೂರ್ಯಾಸ್ವ, ಪೂರ್ಯಾಸ್ಮ।

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಶಪ್' ಮತ್ತು 'ಶ್ಲು'ಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಯಾಸುಟ್' ಗೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಉತ್ವ ಬಂದು "ಹಲಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಪಾರೀತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪೄ+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ, "ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಇಈ'ಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅಪಾರೀತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(ದೀರ್ಘದ ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 617. ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (7.2.40)

ವೃತ್ತಿ – ಅತ್ರ ಇಟೋ ನ ದೀರ್ಘಃ। ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪರೀಷ್ಯತ್, ಅಪರಿಷ್ಯತ। ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ।5। ಜಹಾತಿ।

ಅ.ವ್ಯ.- ಋತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗ್ರಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ನಲಿಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ಪರದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ 'ಸಿಚ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವೃಜ್, ವೃಞ್, ಮತ್ತು ಋ ದನ್ತ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಇಟ್' ಗೆ ದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಂದರೆ "ಋತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಗೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಅಪಾರ್+ಇಸ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ತಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ "ಋತೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು ಅದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ನಿಷೇಧಿಸಿದೆ. 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಮತ್ತು 'ಷ್' ಕಾರ 'ತ್' ಕಾರಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅಪಾರೀತ್, ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಪಾರಿಷುಃ। ಅಪಾರೀಃ, ಅಪಾರಿಷ್ಟಮ್, ಅಪಾರಿಷ್ಟ। ಅಪಾರಿಷಮ್, ಅಪಾರಿಷ್ವ, ಅಪಾರಿಷ್ಮ।

ಲೃಙ್: ದೀರ್ಘ ಬಂದ ರೂಪಗಳು: ಅಪರೀಷ್ಯತ್, ಅಪರೀಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪರೀಷ್ಯನ್। ಅಪರೀಷ್ಯಃ, ಅಪರೀಷ್ಯತಮ್, ಅಪರೀಷ್ಯತ। ಅಪರೀಷ್ಯಮ್, ಅಪರೀಷ್ಯಾವ ಅಪರೀಷ್ಯಾಮ।

ದೀರ್ಘ ಬಾರದ ರೂಪಗಳು: ಅಪರಿಷ್ಯತ್, ಅಪರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಪರಿಷ್ಯನ್। ಅಪರಿಷ್ಯಃ, ಅಪರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಪರಿಷ್ಯತ। ಅಪರಿಷ್ಯಮ್, ಅಪರಿಷ್ಯಾವ, ಅಪರಿಷ್ಯಾಮ।

5. ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ(ತ್ಯಜಿಸುವುದು)-"ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಓ' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು 'ಹಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಜಹಾತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಟ್' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಅದೂ ಸರ್ವಾಪಹಾರ ಲೋಪವಾಗಿ ನಂತರ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮತ್ತು "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಝ್), ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜಹಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.)

(ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಇತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 618. ಜಹಾತೇಶ್ಚ (6.4.116)

ವೃತ್ತಿ - ಇತ್ - ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಹಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಜಹಿತಃ।

ಪ.ಛೇ.– ಜಹಾತೇಃ ಚ।

ಅ.ವೃ – "ಇದ್ ದರಿದ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಭಿಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಮ್ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿನಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಓಹಾಕ್(ಹಾ)' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ತಸ್' ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು' ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಹಿತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದಾಗ, 'ಈತ್ವ(ಈ)' ವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶ್ನಾ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 619. ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (6.4.113)

ವೃತ್ತಿ – ಶ್ನಾ ಅಭ್ಯಸ್ತಯೋಃ ಆತಃ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ ಹಲಾದೌ ನತು ಘೋಃ। ಜಹೀತಃ।

ಪ.ಛೇ.– ಈ, ಹಲಿ, ಅಘೋಃ।

ಅ.ವೃ.– "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – ಶ್ನಾ ಪತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಯಾದ 'ಕಿತ್' ಮತ್ತು 'ಙಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ– ಆದರೆ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲ.

ಉದಾ– ಜಹಿತಃ/ಜಹೀತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಸ್' ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಾ ಹಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ' ಬಂದು ಹಹಾ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಹ್' ಗೆ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜಹಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಸ್'ಗೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಮತ್ತು ಹಲಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ

ಸೂತ್ರವಾದ "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ"(6.4.112) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ "ಜಹಾತೇಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ'ಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಹಿ+ತಸ್= ಜಹಿತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇ' ಕಾರ ಆದೇಶ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಈ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಹೀ+ತಸ್= ಜಹೀತಃ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

('ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 620. ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (6.4.112)

ವೃತ್ತಿ – ಅನಯೋಃ ಆತಃ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಜಹತಿ। ಜಹೌ। ಹಾತಾ। ಹಾಸ್ಯತಿ।ಜಹಾತು, ಜಹಿತಾತ್/ ಜಹೀತಾತ್।

ಪ.ಛೇ.– ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋಃ, ಆತಃ।

ಅ.ವೃ.– "ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ" ಎಂಬ ಸುತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಪದವೂ "ಗಮ–ಹನ–ಜನ–ಖನ–ಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಜಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– ಕಿತ್ ಮತ್ತು ಙಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಶ್ನಾ' ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಮನಕ್ಕೆ: ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ 'ಝಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಗಳು ಸೇರೋಣದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (6.4.113)" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಜಹತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ 'ಝಿ' ಬಂದು ಹಾ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಜಹಾ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಜಹಾ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ 'ಝ್' ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್"ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಹಾ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತರೂಪದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಹ್+ಅತ್+ಇ=ಜಹತಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಹಾತಿ, ಜಹಿತಃ/ಜಹೀತಃ, ಜಹತಿ। ಜಹಾಸಿ, ಜಹಿಥಃ/ ಜಹೀಥಃ, ಜಹಿಥ/ಜಹೀಥ। ಜಹಾಮಿ, ಜಹಿವಃ/ಜಹೀವಃ, ಜಹಿಮಃ/ಜಹೀಮಃ।

ಲಿಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು 'ಆ' ಕಾರಾನ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಲಿಟ್' ರೂಪದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಪಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಪ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸ 'ಹ್'

ಕಾರಕ್ಕೆ "ಕುಹೋಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು ನಂತರ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಜಹೌ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಹೌ, ಜಹತುಃ, ಜಹುಃ। ಜಹಿತ/ಜಹಾಥ, ಜಹಥುಃ, ಜಹ। ಜಹೌ, ಜಹಿವ, ಜಹಿಮ। ಇಲ್ಲಿ ಜಹಾಥ ಎಂಬ ರೂಪವು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್' ವಿಕಲ್ಪದ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಲುಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಹಾತಾ, ಹಾತಾರೌ, ಹಾತಾರಃ। ಹಾತಾಸಿ, ಹತಾಸ್ಥಃ, ಹಾತಾಸ್ಥ। ಹಾತಾಸ್ಮಿ, ಹಾತಾಸ್ವಃ, ಹಾತಾಸ್ಮಃ।

ಲೃಟ್: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವು ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ರೂಪಗಳು: ಹಾಸ್ಯತಿ, ಹಾಸ್ಯತಃ, ಹಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಹಾಸ್ಯಸಿ, ಹಾಸ್ಯಥಃ, ಹಾಸ್ಯಥ। ಹಾಸ್ಯಾಮಿ, ಹಾಸ್ಯಾವಃ, ಹಾಸ್ಯಾಮಃ।6

ಲೋಟ್: ಉದಾ– ಜಹಾತು/ಜಹಿತಾತ್/ಜಹೀತಾತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಂತೆ ನಡೆದು ಜಹಾ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತ್ವ(ಉ)' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಜಹಾತು ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕಿತ್' 'ಙಿತ್' ಗಳು ಆಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಇತ್ವ' 'ಈತ್ವ'ಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಬಂದಾಗ ಇದನ್ನು 'ಙಿತ್' ಆಗಿ ಭಾವಿಸಿ "ಜಹಾತೇಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇತ್ವ' ಮಾಡಿ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈತ್ವ' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಜಹಿತಾತ್/ಜಹೀತಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಜಹಾತು/ಜಹಿತಾತ್, ಜಹೀತಾತ್ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಹಿತಾಮ್/ಜಹೀತಾಮ್– ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ ರೂಪಗಳಿಂದ "ಜಹಾತೇಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇತ್ವ' "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈತ್ವ' ಬಂದು ಜಹಿತಾಮ್/ಜಹೀತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಹತು– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಹಾ+ಝಿ (ಝ್+ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಗೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಜಹಾ+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" (6.4.112) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಉತ್ವ(ಉ)' ಬಂದು ಜಹತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಆ-ಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 621. ಆ ಚ ಹೌ (6.4.117)

ವೃತ್ತಿ – ಜಹಾತೇಃ ಹೌ ಪರೇ ಆ ಸ್ಯಾತ್ ಚಾತ್ ಇತ್–ಈತೌ। ಜಹಾಹಿ, ಜಹಿಹಿ, ಜಹೀಹಿ। ಅಜಹಾತ್। ಅಜಹಿತಾಮ್/ಅಜಹೀತಾಮ್। ಅಜಹುಃ।

ಅ.ವ್ಯ. – "ಇದ್ ದರಿದ್ರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಜಹಾತೇಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಹಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ– 'ಹಿ' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೇನೇ 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಲೋಟ್:

ಸೂಚನೆ: ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಚ' ಕಾರವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ರೀತಿಯಗಿ 'ಹಿ' ಪರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರ, 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ಜಹಾಹಿ/ಜಹಿಹಿ/ಜಹೀಹಿ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಹಾ+ಸಿಪ್(ಸ್) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಿ' ಗೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಜಹಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು 'ಅಪಿತ್' ಆಗುವುದರಿಂದ "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ'ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಾದೇಶವು ವಿಧಿಸಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಾ'ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಆ' ಕಾರವೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಒಂದು ಪಕ್ಷದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. 'ಚ' ಕಾರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಈ' ಕಾರಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬಂದಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಜಹಾಹಿ/ಜಹಿಹಿ/ ಜಹೀಹಿ– ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಹಾತು/ ಜಹಿತಾತ್/ ಜಹೀತಾತ್, ಜಹಿತಾಮ್/ ಜಹೀತಾಮ್, ಜಹತು। ಜಹಾಹಿ/ ಜಹಿಹಿ/ ಜಹೀಹಿ/ ಜಹಿತಾತ್/ ಜಹೀತಾತ್, ಜಹಿತಮ್/ಜಹೀತಮ್, ಜಹಿತ/ಜಹೀತ। ಜಹಾನಿ/ ಜಹಾವ, ಜಹಾಮ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಜಹಾತ್, ಅಜಹಿತಾಮ್/ಅಜಹೀತಾಮ್, ಅಜಹುಃ। ಅಜಹಾಃ, ಅಜಹಿತಮ್/ಅಜಹೀತಮ್, ಅಜಹಿತ/ಅಜಹೀತ। ಅಜಹಾಮ್, ಅಜಹಿವ/ಅಜಹೀವ, ಅಜಹಿಮ/ಅಜಹೀಮ।

ಸೂಚನೆ: ಲಙ್ ರೂಪವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ 'ಝಿ'ಗೆ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜುಸ್' ಬಂದಾಗ "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" (6.4.112) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

('ಆ' ಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 622. ಲೋಪೋ ಯಿ (6.4.118)

ವೃತ್ತಿ – ಜಹಾತೇಃ ಆ ಲೋಪಃ ಯಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಜಹ್ಯಾತ್ (490)

ಏರ್ಲಿಜಿ। ಹೇಯಾತ್। ಅಹಾಸೀತ್। ಅಹಾಸ್ಯತ್। ಮಾಙ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ।6।

ಪ.ಛೇ.– ಲೋಪಃ, ಯಿ।

ಅ.ವೃ.– "ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬ ಪದವು, ಮತ್ತು "ಜಹಾತೇಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಜಹಾತೇಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ – 'ಯ್' ಕಾರಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

'ವಿಧಿಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕ'ವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು 'ಆಶೀರ್ಲಿಙ್' 'ಲ್' ಕಾರವು "ಲಿಙಾಶಿಷೀ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವಿಧಿಲಿಙ್:ಉದಾ– ಜಹ್ಯಾತ್: ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕಾವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಙ್' ಗೆ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ,

ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ 'ಶಪ್' ಗೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಾಹಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಹಾ' ಕಾರದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಹ+ಹಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಚುತ್ವ(ಝ್)' ಬಂದು ನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜ+ಹಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು ಜಹಾ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಹಾ' ಕಾರದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಜಹ್+ಯಾತ್=ಜಹ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಹ್ಯಾತ್, ಜಹ್ಯಾತಾಮ್, ಜಹ್ಯುಃ। ಜಹ್ಯಾಃ, ಜಹ್ಯಾತಮ್, ಜಹ್ಯಾತ। ಜಹ್ಯಾಮ್, ಜಹ್ಯಾವ, ಜಹ್ಯಾಮ।

ಅಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಹೇಯಾತ್– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಹಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿಪ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಈ 'ಲ್' ಕಾರವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಪ್, ಶ್ಲು ಮತ್ತು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಯಾಸುಟ್(ಯಾಸ್)' ಆಗಮ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದು ಹಾ+ಯಾಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಾ+ಯಾ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಏರ್ಲಿಜಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹಾ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ(ಏ) ಬಂದು ಹೇ+ಯಾ+ತ್=ಹೇಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು:ಹೇಯಾತ್, ಹೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹೇಯಾಸುಃ। ಹೇಯಾಃ, ಹೇಯಾಸ್ತಮ್, ಹೇಯಾಸ್ತ। ಹೇಯಾಸಮ್, ಹೇಯಾಸ್ವ, ಹೇಯಾಸ್ಮ।

ಲುಙ್:ರೂಪಗಳು: ಅಹಾಸೀತ್, ಅಹಾಸಿಷ್ಟಾಮ್, ಅಹಾಸಿಷುಃ। ಅಹಾಸೀಃ,

ಅಹಾಸಿಷ್ವಮ್, ಅಹಾಸಿಷ್ವ ಅಹಾಸಿಷಮ್, ಅಹಾಸಿಷ್ವ, ಅಹಾಸಿಷ್ಮ।

ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಹಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ತಿ' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಇ'ಕಾರಕ್ಕೆ "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಾ+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಪೃಕ್ತ 'ಹಲ್' ಆದ 'ತ್' ಗೆ 'ಈಟ್(ಈ)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಹಾ+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಿಚ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಹಾಸ್+ ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಹಾ' ಧಾತುವು 'ಆ' ಕಾರಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯಮ-ರಮ-ನಮಾತಾಮ್ ಸಕ್ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸಕ್(ಸ್)' ಆಗಮ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತಾವಯಯಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್'ಗೆ 'ಇಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಅಹಾಸ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇಟ ಈಟಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರ 'ಈ' ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅಹಾಸ್+ ಈತ್=ಅಹಾಸೀತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು; ಅಹಾಸ್ಯತ್, ಅಹಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಹಾಸ್ಯನ್। ಅಹಾಸ್ಯಃ, ಅಹಾಸ್ಯತಮ್, ಅಹಾಸ್ಯತ। ಅಹಾಸ್ಯಮ್, ಅಹಾಸ್ಯಾವ, ಅಹಾಸ್ಯಾಮ।

-: ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುಗಳು ಮುಗಿದವು :-

ಈಗ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

6. ಮಾಙ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ (ಅಳೆಯುವುದು ಮತ್ತು ಶಬ್ದ ಮಾಡುವುದು.) - ಇದರಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಧಾತುವು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

(ಇತ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 623.ಭೃಞಾಮಿತ್ (7.4.76)

ವೃತ್ತಿ - ಭೃಞ್ ಮಾಙ್ ಓಹಾಙ್ ಏಷಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ। ಮಿಮೀತೇ। ಮಿಮಾತೇ। ಮಿಮತೇ। ಮಮೇ। ಮಾತಾ। ಮಾಸ್ಯತೇ। ಮಿಮೀತಾಮ್। ಅಮಿಮೀತ। ಮಿಮೀತ। ಮಾಸೀಷ್ಟ ಅಮಾಸ್ತ। ಅಮಾಸ್ಯತ। ಓಹಾಙ್ ಗತೌ।7। ಜಿಹೀತೇ। ಜಿಹಾತೇ।ಜಿಹತೇ ।ಜಹೇ। ಹಾತಾ। ಹಾಸ್ಯತೇ। ಜಿಹೀತಾಮ್। ಅಜಿಹೀತ। ಜಿಹೀತ। ಹಾಸೀಷ್ಟ। ಅಹಾಸ್ತ। ಅಹಾಸ್ಯತ। ಡುಭೃಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ।8। ಬಿಭರ್ತಿ। ಬಿಭೃತಃ। ಬಿಭ್ರತಿ। ಬಿಭೃತೇ। ಬಿಭ್ರಾತೇ। ಬಿಭ್ರತೇ। 7ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ।9।

ದದಾತಿ। ದತ್ತಃ। ದದತಿ। ದತ್ತೇ। ದದಾತೇ। ದದತೇ। ದದೌ, ದದೇ। ದಾತಾಸಿ।ದಾತಾಸೇ। ದಾಸ್ಯತಿ। ದಾಸ್ಯತೇ। ದದಾತು।

ಪ.ಛೇ.- ಭೃಞಾಮ್, ಇತ್।

ಅ.ವೃ - "ನಿಜಾಮ್ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಯಾಣಾಮ್', ಮತ್ತು 'ಶ್ಲೌ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಹಾಗೂ "ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ--'ಶ್ಲು (ಲೋಪ)' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಭೃಞ್, ಮಾಙ್, ಮತ್ತು ಓಹಾಙ್ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಶ್ಲು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಈ ಸೂತ್ರವು ಅಭ್ಯಾಸಾಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಲಿಟ್' ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: ಉದಾ- ಮಿಮೀತೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಮಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮಾಮಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವ(ಅ)' ಬಂದು ಮಮಾ +ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅದೇ 'ಮ' ಕಾರದಲ್ಲಿರುವ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಮಿಮಾ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಯಾದ 'ತ' ಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರೋಣದರಿಂದ "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಮ್' ಕಾರದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಈ' ಕಾರವು ಬಂದು ಮಿಮೀ+ತ ಎಂದಿರುತದೆ "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೆ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತ್ಯ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ' ಕಾರವು ಬಂದು ಮಿಮೀತೇ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಿಮಾತೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ಆತಾಮ್' ಎಂಬ ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಮಾ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮಿಮಾ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಮ್' ಕಾರೋತ್ತರ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಿಮ್+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆತಾಮ್' ನಲ್ಲಿರುವ 'ಟಿ (ಆಮ್)' ಗೆ 'ಏತ್ವ (ಏ)' ಬಂದು ಮಿಮ್+ಆತ್+ಏ=ಮಿಮಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಮಿಮತೇ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ಮಿಮ್+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅದಭ್ಯಾಸ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಝ್' ಗೆ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮಿಮ್+ಅತ್+ಇ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಗೆ 'ಏತ್ವ(ಏ)' ಬಂದು ಮಿಮ್+ಅತ್+ಏ=ಮಿಮತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಮಿಮೀತೇ, ಮಿಮಾತೇ, ಮಿಮತೇ। ಮಿಮೀಷೇ, ಮಿಮಾಥೇ, ಮಿಮೀಢ್ವೇ। ಮಿಮೇ. ಮಿಮೀವಹೇ, ಮಿಮೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ಉದಾ- ಮಮೇ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಾ' ಧಾತುನ ನಂತರ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತ' ಬಂದು, ಮಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನವ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ಏ' ಬಂದು, ಮಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಮಾಮಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ'

ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು, ಮಮಾ+ಏ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಮಮ್+ಏ=ಮಮೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರೂಪಗಳು: ಮಮೇ, ಮಮಾತೇ, ಮಮಿರೇ। ಮಮಿಷೇ, ಮಮಾಥೇ, ಮಮಿಧ್ವೇ। ಮಮೇ, ಮಮಿವಹೇ, ಮಮಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾತಾ, ಮಾತಾರೌ, ಮಾತಾರಃ। ಮಾತಾಸೇ, ಮಾತಾಸಾಥೇ, ಮಾತಾಧ್ವೇ। ಮಾತಾಹೇ, ಮಾತಾಸ್ವಹೇ, ಮಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು; ಮಾಸ್ಯತೇ, ಮಾಸ್ಯೇತೇ, ಮಾಸ್ಯನ್ತೇ। ಮಾಸ್ಯಸೇ, ಮಾಸ್ಯೇಥೇ, ಮಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ಮಾಸ್ಯೇ, ಮಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಮಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಮಿಮೀತಾಮ್, ಮಿಮಾತಾಮ್, ಮಿಮತಾಮ್।ಮಿಮೀಷ್ವ ಮಿಮಾಥಾಮ್, ಮಿಮೀಧ್ವಮ್। ಮಿಮೈ, ಮಿಮಾವಹೈ, ಮಿಮಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಿಮೀತ, ಅಮಿಮಾತಾಮ್, ಅಮಿಮತ। ಅಮಿಮೀಥಾಃ, ಅಮಿಮಾಥಾಮ್, ಅಮಿಮೀಧ್ವಮ್। ಅಮಿಮಿ, ಅಮಿಮೀವಹಿ, ಅಮಿಮೀಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮಿಮೀತ, ಮಿಮೀಯಾತಾಮ್, ಮಿಮೀರನ್। ಮಿಮೀಥಾಃ, ಮಿಮೀಯಾಥಾಮ್, ಮಿಮೀಧ್ವಮ್। ಮಿಮೀಯ, ಮಿಮೀವಹಿ, ಮಿಮೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಮಾಸೀಷ್ಟ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್,ಮಾಸೀರನ್। ಮಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಮಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಮಾಸೀಧ್ವಮ್। ಮಾಸೀಯ, ಮಾಸೀವಹಿ, ಮಾಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ತ, ಅಮಾಸಾತಾಮ್, ಅಮಾಸತ। ಅಮಾಸ್ಥಾಃ, ಅಮಾಸಾಥಾಮ್, ಅಮಾಧ್ವಮ್। ಅಮಾಸೀ, ಅಮಾಸ್ವಹೀ, ಅಮಾಸ್ಮಹೀ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಮಾಸ್ಯತ, ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯನ್ತ। ಅಮಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಮಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಮಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಮಾಸ್ಯೇ, ಅಮಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಮಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

7. ಓಹಾಙ್–ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು)– ಇದರಲ್ಲಿ "ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಓ' ಗೆ 'ಇತ್' ಸಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. "ಹಲನ್ತ್ಯಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಙ್' ಕಾರ ಲೋಪವಾಗಿ 'ಹಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ಅನಿಟ್ ಆಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಲಟ್: ಉದಾ– ಜಿಹೀತೆ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಾ' ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತ' ಬಂದು ಹಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಾ ಹಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ಹಿ ಹಾ+ತ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಹ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ(ಝ್) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ಜ್) ಬಂದು ಜಿ ಹಾ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಹ್' ಕಾರದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ

ದೀರ್ಘ "ಈ" ಕಾರ ಬಂದು, ಜಿ ಹೀ+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರೋತ್ತರೆ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ಜಿಹೀ+ತೇ=ಜಿಹೀತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಜಿಹೀತೇ, ಜಿಹಾತೇ, ಜಿಹತೇ। ಜಿಹೀಷೇ, ಜಿಹಾಥೇ, ಜಿಹೀಧ್ವೇ। ಜಿಹೇ, ಜಿಹೀವಹೇ, ಜಿಹೀಮಹೇ।

ಲಿಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಹೇ, ಜಹಾತೇ, ಜಹಿರೇ। ಜಹಿಷೇ, ಜಹಾಥೇ, ಜಹಿಢ್ವೇ/ ಜಹಿಧ್ವೇ। ಜಹೇ, ಜಹಿವಹೇ, ಜಹಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹಾತಾ, ಹಾತಾರೌ, ಹಾತಾರಃ। ಹಾತಾಸೇ, ಹಾತಾಸಾಥೇ, ಹಾತಾಧ್ವೇ। ಹಾತಾಹೇ, ಹಾತಾಸ್ವಹೇ, ಹಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ರೂಪಗಳು: ಹಾಸ್ಯತೇ, ಹಾಸ್ಯೇತೇ, ಹಾಸ್ಯನ್ತೇ। ಹಾಸ್ಯಸೇ, ಹಾಸ್ಯೇಥೇ, ಹಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ಹಾಸ್ಯೇ, ಹಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಹಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ರೂಪಗಳು: ಜಿಹೀತಾಮ್, ಜಿಹಾತಾಮ್, ಜಿಹತಾಮ್। ಜಿಹಿಷ್ವ, ಜಿಹಾಥಾಮ್, ಜಿಹೀಧ್ವಮ್। ಜಿಹೈ, ಜಿಹಾವಹೈ, ಜಿಹಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ರೂಪಗಳು– ಅಜಿಹೀತ, ಅಜಿಹಾತಾಮ್, ಅಜಿಹತ। ಅಜಿಹೀಥಾಃ, ಅಜಿಹಾಥಾಮ್, ಅಜಿಹೀಧ್ವಮ್। ಅಜಿಹಿ, ಅಜಿಹೀವಹಿ, ಅಜಿಹೀಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಜಿಹೀತ, ಜಿಹೀಯಾತಾಮ್, ಜಿಹೀರನ್। ಜಿಹೀಥಾಃ, ಜಿಹೀಯಾಥಾಮ್, ಜಿಹೀಧ್ವಮ್। ಜಿಹೀಯ, ಜಿಹೀವಹಿ, ಜಿಹೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ರೂಪಗಳು: ಹಾಸೀಷ್ಟ, ಹಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಹಾಸೀರನ್। ಹಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಹಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಹಾಸೀಧ್ವಮ್। ಹಾಸೀಯ, ಹಾಸೀವಹಿ, ಹಾಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ರೂಪಗಳು: ಅಹಾಸ್ತ, ಅಹಾಸಾತಾಮ್, ಅಹಾಸತ। ಅಹಾಸ್ಥಾಃ, ಅಹಾಸ್ಸಾಥಾಮ್, ಅಹಾಧ್ವಮ್। ಅಹಾಸಿ, ಅಹಾಸ್ವಹಿ, ಅಹಾಸ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ರೂಪಗಳು ಅಹಾಸ್ಯತ, ಅಹಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಹಾಸ್ಯನ್ತ। ಅಹಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಹಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಹಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಹಾಸ್ಯೇ, ಅಹಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಹಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

8. ಡುಭೃಞ್ – ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ (ಧರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪೋಷಣೆ ಮಾಡುವುದು)। ಇದರಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಞಿತ್' ಇರೋಣದರಿಂದ "ಸ್ವರಿತಞಿತಃ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ: ಸಾರ್ವಧಾತುಕ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಹಾಗೂ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್ವ'ವು ರ–ಪರವಾಗಿ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ)

ಉದಾ– ಬಿಭರ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ 'ದ್ವಿತ್ವ' ಮಾಡಿದಾಗ ಭೃಭೃ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಾದೇಶವು ರ–ಪರವಾಗಿ ಬಂದು ಭ್+ಇರ್+ಭೃ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ 'ಇರ್' ನ ರೇಫ(ರ್) ಲೋಪವಾವಾಗಿ ಭ್+ಇ+ಭೃ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಬ) ಬಂದು ಬ್+ಇ+ಭೃ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅನಭ್ಯಸ್ತವಾದ 'ಭೃ' ನಲ್ಲಿರುವ ಇಗನ್ತಾಂಗವಾದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ಬ್+ಇ+ಭರ್+ತಿ= ಬಿಭರ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭೃತಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದಾಗ, "ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಸ್' ಗೆ 'ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ' ಬಂದು ಗುಣವು ಬಾರದೇ ಬಿಭೃತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಬಿಭ್ರತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಝಿ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಬಿಭೃ+ಝಿ(ಝ್+ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಬಿಭೃ+ಅತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲಿ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಾರದೇ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯಿಂದ ರೇಫ(ರ್) ಬಂದು ಬಿಭ್+ರ್+ಅತಿ=ಬಿಭ್ರತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ):

ರೂಪಗಳು: ಬಿಭರ್ತಿ, ಬಿಭೃತಃ, ಬಿಭ್ರತಿ। ಬಿಭರ್ಷಿ, ಬಿಭೃಥಃ, ಬಿಭೃಥ। ಬಿಭರ್ಮಿ, ಬಿಭೃವಃ, ಬಿಭೃಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ಬಿಭೃತೇ, ಬಿಭ್ರಾತೇ, ಬಿಭ್ರತೇ। ಬಿಭೃಷೇ, ಬಿಭ್ರಾಥೇ, ಬಿಭೃಧ್ವೇ। ಬಿಭ್ರೇ, ಬಿಭೃವಹೇ, ಬಿಭೃಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಭೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ):ಉದಾ– ಬಿಭರಾಞ್ಚಕಾರ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಭೃ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲಿಟ್' ಬಂದಾಗ, "ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಂ ಶ್ಲುವಚ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು ಶ್ಲುವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಮ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಭೃ+ಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಭರ್+ಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಾಗಿ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ಭ+ಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಭ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ(ಬ) ಬಂದು ಬ+ಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಅ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಬಂದು ಬಿಭೃ+ಆಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಭೃ ನಲ್ಲಿರುವ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ(ಅರ್) ಬಂದು ಬಿಭರ್+ ಆಮ್=ಬಿಭರಾಮ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕೃ' 'ಭೂ' ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗ

ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಬಿಭರಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರುಃ। ಬಿಭರಾಞ್ಚಕರ್ಥ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಚಕ್ರ ಬಿಭರಾಞ್ಚಕಾರ/ ಬಿಭರಾಞ್ಚಕರ, । ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃವ,। ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ಕೃ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇಃ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃಷೇ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ, ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ। ಬಿಭರಾಞ್ಚಚಕ್ರೇ। ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃವಹೇ, । ಬಿಭರಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ।

ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ಭೂ' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ–ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವತುಃ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವುಃ।

ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವಿಥ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವಥುಃ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವ। ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವಿವ, ಬಿಭರಾಮ್ಬಭೂವಿಮ।

ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು 'ಅಸ್' ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಬಿಭರಾಮಾಸ, ಬಿಭರಾಮಾಸತುಃ, ಬಿಭರಾಮಾಸುಃ। ಬಿಭರಾಮಾಸಿಥ, ಬಿಭರಾಮಾಸಥುಃ, ಬಿಭರಾಮಾಸ। ಬಿಭರಾಮಾಸ, ಬಿಭರಾಮಾಸಿವ, ಬಿಭರಾಮಾಸಿಮ।

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು ಶ್ಲುವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಬಭಾರ, ಬಭ್ರತುಃ, ಬಭ್ರುಃ। ಬಬರ್ಥ, ಬಭ್ರಥುಃ, ಬಭ್ರ ಬಭಾರ/ಬಭರ, ಬಭೃವ, ಬಭೃಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ 'ಆಮ್' ಮತ್ತು ಶ್ಲುವದ್ಭಾವ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ– ಬಭ್ರೇ, ಬಭ್ರಾತೇ, ಬಭ್ರಿರೇ। ಬಭೃಷೇ, ಬಭ್ರಾಥೇ, ಬಭೃಢ್ವೇ/ಬಭೃಧ್ವೇ। ಬಭ್ರೇ, ಬಭೃವಹೇ, ಬಭೃಮಹೇ।

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಭರ್ತಾ, ಭರ್ತಾರೌ, ಭರ್ತಾರಃ। ಭರ್ತಾಸಿ, ಭರ್ತಾಸ್ಥಃ, ಭರ್ಥಾಸ್ಥ। ಭರ್ತಾಸ್ಮಿ, ಭರತಾಸ್ವಃ, ಭರ್ತಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದಿ): ರೂಪಗಳು: ಭರ್ತಾ, ಭರ್ತಾರೌ, ಭರ್ತಾರಃ। ಭರ್ತಾಸೇ, ಭರ್ತಾಸಾಥೇ, ಭರ್ತಾಧ್ವೇ। ಭರ್ತಾಹೇ, ಭರ್ತಾಸ್ವಹೇ, ಭರ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಭರಿಷ್ಯತಿ, ಭರಿಷ್ಯತಃ, ಭರಿಷ್ಯನ್ತಿ। ಭರಿಷ್ಯಸಿ, ಭರಿಷ್ಯಥಃ, ಭರಿಷ್ಯಥ। ಭರಿಷ್ಯಾಮಿ, ಭರಿಷ್ಯಾವಃ, ಭರಿಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೃಟ್: ಆತ್ಮನೇ ಪದ):ರೂಪಗಳು: ಭರಿಷ್ಯತೇ, ಭರಿಷ್ಯೇತೇ, ಭರಿಷ್ಯನ್ತೇ। ಭರಿಷ್ಯಸೇ, ಭರಿಷ್ಯೇಥೇ, ಭರಿಷ್ಯಧ್ವೇ। ಭರಿಷ್ಯೇ, ಭರಿಷ್ಯಾವಹೇಃ, ಭರಿಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಗಮನಕ್ಕೆ: "ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವು ಬಂದಿದೆ.

ಲೋಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಬಿಭರ್ತು/ಬಿಭೃತಾತ್, ಬಿಭೃತಾಮ್, ಬಿಭ್ರತು। ಬಿಭೃಹಿ/ಬಿಭೃತಾತ್, ಬಿಭೃತಮ್, ಬಿಭೃತ। ಬಿಭರಾಣಿ, ಬಿಭರಾವ, ಬಿಭರಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ):ರೂಪಗಳು: ಬಿಭೃತಾಮ್, ಬಿಭ್ರಾತಾಮ್, ಬಿಭ್ರತಾಮ್। ಬಿಭೃಷ್ವ, ಬಿಭ್ರಾಥಾಮ್, ಬಿಭೃಧ್ವಮ್। ಬಿಭರೈ, ಬಿಭರಾವಹೈ, ಬಿಭರಾಮಹೈ।

ಲಙ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಬಿಭಃ, ಅಬಿಭೃತಾಮ್, ಅಬಿಭರುಃ। ಅಬಿಭಃ, ಅಭಿಭೃತಮ್, ಅಭಿಭೃತ। ಅಬಿಭರಮ್, ಅಬಿಭೃವ, ಅಬಿಭೃಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) : ರೂಪಗಳು: ಅಬಿಭೃತ, ಅಬಿಭ್ರಾತಾಮ್, ಅಬಿಭ್ರತ। ಅಭಿಭೃಥಾಃ, ಅಬಿಭ್ರಾಥಾಮ್, ಅಭಿಭೃಧ್ವಮ್। ಅಬಿಭ್ರಿ, ಅಬಿಭೃವಹಿ, ಅಭಿಭೃಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಬಿಭೃಯಾತ್, ಬಿಹ್ರಯಾತಾಮ್, ಬಿಭೃಯುಃ। ಬಿಭೃಯಾಃ, ಬಿಭೃಯಾತಮ್, ಬಿಭೃಯಾತ। ಬಿಭೃಯಾಮ್, ಬಿಭೃಯಾವ, ಬಿಭೃಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇ ಪದ): ರೂಪಗಳು: ಬಿಭ್ರಿತ, ಬಿಭ್ರೀಯಾತಾಮ್, ಬಿಭ್ರೀರನ್। ಬಿಭ್ರೀಥಾಃ, ಬಿಭ್ರೀಯಾಥಾಮ್, ಬಿಭ್ರೀಧ್ವಮ್। ಬಿಭ್ರೀಯ, ಬಿಭ್ರೀವಹಿ, ಬಿಭ್ರೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಭ್ರಿಯಾತ್, ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭ್ರಿಯಾಸುಃ। ಭ್ರಿಯಾಃ, ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್, ಭ್ರಿಯಾಸ್ತ। ಭ್ರಿಯಾಸಮ್, ಭ್ರಿಯಾಸ್ವ, ಭ್ರಿಯಾಸ್ಮ।

ಗಮನಕ್ಕೆ: "ರಿಙ್ ಶಯಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ರಿಙ್(ರಿ)' ಆದೇಶ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ (ಆತ್ಮನೇ ಪದ):ರೂಪಗಳು: ಭೃಷೀಷ್ಟ, ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಭ್ರಷೀರನ್। ಭೃಷೀಷ್ಠಾಃ, ಭೃಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಭೃಷೀಧ್ವಮ್। ಭೃಷೀಯ , ಭೃಷೀವಹಿ, ಭೃಷೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಭಾರ್ಷೀತ್, ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್,ಅಭಾರ್ಷುಃ। ಅಭಾರ್ಷೀಃ, ಅಭಾರ್ಷ್ಟಮ್, ಅಭಾರ್ಷ್ಟ। ಅಭಾರ್ಷಮ್, ಅಭಾರ್ಷ್ವ, ಅಭಾರ್ಷ್ಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ): ರೂಪಗಳು: ಅಭೃತ, ಅಭೃಷಾತಾಮ್, ಅಭೃಷತ। ಅಭೃಷ್ಠಾಃ, ಅಭೃಷಾಥಾಮ್, ಅಭೃಡ್ಢಮ್। ಅಭೃಷಿ, ಅಭೃಷ್ವಹಿ, ಅಭೃಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ರೂಪಗಳು: ಅಭರಿಷ್ಯತ್, ಅಭರಿಷ್ಯತಾಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯನ್। ಅಭರಿಷ್ಯಃ, ಅಭರಿಷ್ಯತಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯತ। ಅಭರಿಷ್ಯಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯಾವ, ಅಭರಿಷ್ಯಾಮ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ): ರೂಪಗಳು: ಅಭರಿಷ್ಯತ, ಅಭರಿಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯನ್ತ। ಅಭರಿಷ್ಯಥಾಃ, ಅಭರಿಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಭರಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಭರಿಷ್ಯೇ, ಅಭರಿಷ್ಯಾವಹಿ, ಅಭರಿಷ್ಯಾಮಹಿ।

9. ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ–(ದಾನ ಮಾಡುವುದು)–ಇದರಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿದೆ. ಅನಿಟ್ ಆಗಿದ್ದರೂ 'ಥಲ್(ಥ)' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ 'ಇಟ್(ಇ)' ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ "ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ): ಉದಾ– ದದಾತಿ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ದಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ದಾದಾ+ತಿ

ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಹ್ರಸ್ವ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದದಾ+ತಿ=ದದಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದತ್ತಃ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಡೆದು ದದಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದದ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ತ್) ಬಂದು ದತ್+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ರುತ್ವ–ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ದತ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ದದತಿ–ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ದತ್' ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ದತ್+ಝಿ (ಝ್+ಇ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಝ್'ಗೆ "ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಅತ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ದದತ್+ಇ=ದದತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ದದಾತಿ, ದತ್ತಃ,ದದತಿ। ದದಾಸಿ, ದತ್ಥಃ, ದತ್ಥ। ದದಾಮಿ, ದದ್ವಃ, ದದ್ಮಃ।

ಸೂಚನೆ: 1. ಆತ್ಮನೇಪದದ ಎಲ್ಲ 'ಲ್' ಕಾರಗಳಲ್ಲೂ 'ಪಿತ್' ರೂಪಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ 'ಜಿದ್ವ'ದ್ಭಾವ ಬಂದು 'ಆ' ಕಾರದ ಲೋಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವು ಬರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಚರ್ತ್ವ' ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 2. "ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಕಿತ್, ಜಿತ್, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮತ್ತು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಇಡಾಗಮ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ದತ್ತೇ, ದದಾತೇ, ದದತೇ। ದತ್ಸೇ, ದದಾಥೇ, ದದದ್ಧ್ವೇ। ದದೇ, ದದ್ವಹೇ, ದದ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ದದೌ, ದದತುಃ, ದದುಃ। ದದಿಥ/ದದಾಥ, ದದಥುಃ, ದದ। ದದೌ, ದದಿವ, ದದಿಮ।

ಸೂಚನೆ: ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಅಜಾದಿ' ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, "ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಸೂಚನೆ–2 ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ದದೇ, ದದಾತೇ, ದದಿರೇ। ದದಿಷೇ, ದದಾಥೇ, ದದಿಧ್ವೇ। ದದೇ, ದದಿವಹೇ, ದದಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ। ದಾತಾಸಿ, ದಾತಾಸ್ಥಃ, ದಾತಾಸ್ಥ। ದಾತಾಸ್ಮಿ, ದಾತಾಸ್ವಃ, ದಾತಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದ) ರೂಪಗಳು: ದಾತಾ, ದಾತಾರೌ, ದಾತಾರಃ। ದಾತಾಸೇ, ದಾತಾಸಾಥೇ, ದಾತಾಧ್ವೇ। ದಾತಾಹೇ, ದಾತಾಸ್ವಹೇ, ದಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತಿ, ದಾಸ್ಯತಃ, ದಾಸ್ಯನ್ತಿ। ದಾಸ್ಯಸಿ, ದಾಸ್ಯಥಃ, ದಾಸ್ಯಥ। ದಾಸ್ಯಾಮಿ, ದಾಸ್ಯಾವಃ, ದಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ದಾಸ್ಯತೇ, ದಾಸ್ಯೇತೇ, ದಾಸ್ಯನ್ತೇ। ದಾಸ್ಯಸೇ, ದಾಸ್ಯೇಥೇ, ದಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ದಾಸ್ಯೇ, ದಾಸ್ಯಾವಹೇ, ದಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಸೂಚನೆ: ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ "ಏರುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆಗಿ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ದದಾತು/ ದತ್ತಾತ್, ದತ್ತಾಮ್, ದದತು।

(ಘುಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 624.ದಾ ಧಾ ಘ್ವದಾಪ್ (1.1.20)

ವೃತ್ತಿ – ದಾರೂಪಾ ಧಾರೂಪಾಶ್ಚ ಧಾತವಃ ಘು ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ದಾಪ್–ದೈಪೌ ವಿನಾ। (477) ಘ್ವಸೋಃ ಇತಿ ಏತ್ವಮ್। ದೇಹಿ। ದತ್ತಮ್। ಅದದಾತ್। ಅದತ್ತ। ದದ್ಯಾತ್। ದದೀತ। ದೇಯಾತ್। ದಾಸೀಷ್ಟ। ಅದಾತ್। ಅದಾತಾಮ್। ಅದುಃ।

ಪ.ಛೇ.– ದಾ, ಧಾ, ಘು, ಅದಾಪ್।

ಅರ್ಥ – 'ದಾ' ಮತ್ತು 'ಧಾ' ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ – 'ದಾಪ್' ಮತ್ತು 'ದೈಪ್' ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು.

ಲೋಟ್: ಉದಾ: ದೇಹಿ/ದತ್ತಾತ್ – ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ 'ಲೋಟ್' ಆದೇಶವಾದ 'ಸಿಪ್ (ಸಿ)' ಬಂದು, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್ (ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಾಗಿ ದಾದಾ+ಸಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ದದಾ+ಸಿ ಎಂದಿರುತದೆ. 'ಸಿ' ಗೆ "ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬಂದು ದದಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರೋಣದರಿಂದ "ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸ ಲೋಪಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ದಾ' ದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ದ' ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ದೇಹಿ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಿ' ಗೆ 'ತಾತಙ್(ತಾತ್)' ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದತ್ತಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ದದಾತು/ದತ್ತಾತ್, ದತ್ತಾಮ್, ದದತು। ದೇಹಿ/ದತ್ತಾತ್, ದತ್ತಮ್, ದತ್ತ। ದದಾನಿ, ದದಾವ, ದದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ದತ್ತಾಮ್, ದದಾತಾಮ್, ದದತಾಮ್। ದತ್ಸ್ವ, ದದಾಥಾಮ್, ದದ್ಧ್ವಮ್। ದದೈ, ದದಾವಹೈ, ದದಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅದದಾತ್, ಅದತ್ತಾಮ್, ಅದದುಃ। ಅದದಾಃ,

ಅದತ್ತಮ್, ಅದತ್ತ। ಅದದಾಮ್, ಅದದ್ವ, ಅದದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅದತ್ತ ಅದದಾತಾಮ್, ಅದದತ। ಅದತ್ಥಾಃ, ಅದದಾಥಾಮ್, ಅದದ್ಧ್ವಮ್। ಅದದಿ, ಅದದ್ವಹಿ, ಅದದ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)ರೂಪಗಳು: ದದ್ಯಾತ್, ದದ್ಯಾತಾಮ್, ದದ್ಯುಃ। ದದ್ಯಾಃ, ದದ್ಯಾತಮ್, ದದ್ಯಾತ। ದದ್ಯಾಮ್, ದದ್ಯಾವ, ದದ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ದದೀತ, ದದೀಯಾತಾಮ್, ದದೀರನ್। ದದೀಥಾಃ, ದದೀಯಾಥಾಮ್, ದದೀಧ್ವಮ್। ದದೀಯ, ದದೀವಹಿ, ದದೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ)ರೂಪಗಳು: ದೇಯಾತ್, ದೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ದೇಯಾಸುಃ। ದೇಯಾಃ, ದೇಯಾಸ್ತಮ್, ದೇಯಾಸ್ತ। ದೇಯಾಸಮ್, ದೇಯಾಸ್ವ, ದೇಯಾಸ್ಮ।

ಸೂಚನೆ: 'ಯಾಸುಟ್' ನ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಏರ್ಲಿಙಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ದಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಮೇಲಿನ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ದಾಸೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ದಾಸೀರನ್। ದಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ದಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ದಾಸೀಢ್ವಮ್। ದಾಸೀಯ, ದಾಸೀವಹಿ, ದಾಸೀಮಹಿ।

(ಇದನ್ತ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಿ, ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 625.ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ (1.2.17)

ವೃತ್ತಿ – ಅನಯೋಃ ಇದನ್ತಾದೇಶಃ ಸಿಚ್ ಚ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಆತ್ಮನೇಪದೇ। ಅದಿತ। ಅದಾಸ್ಯತ್, ಅದಾಸ್ಯತ।   ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣ–ಪೋಷಣಯೋಃ॥10। ದಧಾತಿ।

ಪ.ಛೇ.– ಸ್ಥಾಘ್ವೋಃ, ಇತ್, ಚ।

ಅ.ವೃ– "ಹನಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, "ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ಕಿತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕಿತ್' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಲಿಙ್ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಸಂಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥ– ಸ್ಥಾ, ಮತ್ತು 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳ ಅನ್ತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ 'ಇ' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವೂ ಬರುತ್ತದೆ – ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) ರೂಪಗಳು: ಅದಾತ್, ಅದಾತಾಮ್, ಅದುಃ। ಅದಾಃ, ಅದಾತಮ್, ಅದಾತ। ಅದಾಮ್,ಅದಾವ, ಅದಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅದಿತ, ಅದಿಷಾತಾಮ್, ಅದಿಷತ। ಅದಿಥಾಃ, ಅದಿಷಾಥಾಮ್, ಅದೀಢ್ವಮ್। ಅದಿಷಿ, ಅದಿಷ್ವಹಿ, ಅದಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) ರೂಪಗಳು: ಅದಾಸ್ಯತ್, ಅದಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯನ್।

ಅದಾಸ್ಯಃ, ಅದಾಸ್ಯತಮ್, ಅದಾಸ್ಯತ। ಅದಾಸ್ಯಮ್, ಅದಾಸ್ಯಾವ, ಅದಾಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅದಾಸ್ಯತ, ಅದಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯನ್ತ। ಅದಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅದಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅದಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅದಾಸ್ಯೇ, ಅದಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅದಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

10. ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣ-ಪೋಷಣಯೋಃ(ಧರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಪೋಷಿಸುವುದು) ಇದರಲ್ಲಿ 'ಧಾ' ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಈ ಧಾತುವು 'ಞಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ' ಧಾತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಅನಿಟ್' ಆಗಿಯೂ ಇದೆ. 'ಧಾ' ಎಂದಿರೋಣದರಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿದೆ. 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ' ಬಂದಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದ "ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ"(8.2.38) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ, ಥ, ಸ್, ಮತ್ತು ಧ್ವ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ದ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಷ್' ಭಾವ ಬಂದು 'ಧ' ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) :ಉದಾ- ದಧಾತಿ - ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಧಾ' ಧತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ಧಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು, ಧಾ ಧಾ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದ 'ಶಪ್(ಅ)' ಗೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದು ಧಾಧಾ+ತಿ ಎಂದೇ ಇದ್ದಾಗ, ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಧ ಧಾ+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ದ ಧಾ ತಿ=ದಧಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಭಷ್ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 626. ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ (8.2.38)

ವೃತ್ತಿ - ದ್ವಿರುಕ್ತಸ್ಯ ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಧಾಞಃ ಬಶಃ ಭಷ್ ಸ್ಯಾತ್ ತಥೋಃ ಪರಯೋಃ ಸ್ಧ್ವೋಃ ಚ ಪರತಃ। ಧತ್ತಃ। ದಧತಿ। ದಧಾಸಿ। ಧತ್ಥಃ। ಧತ್ಥ। ಧತ್ತೇ। ದಧಾತೇ। ದಧತೇ। ಧತ್ಸೇ। ಧದ್ಧ್ವೇ। (577)ಘ್ವಸೋಃ ಏದ್ಧೌ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ। ಧೇಹಿ। ಅದಧಾತ್। ಅಧತ್ತ। ದಧ್ಯಾತ್। ದಧೀತ। ಧೇಯಾತ್, ಧಾಸೀಷ್ಟ ಅಧಾತ್। ಅಧಿತ। ಅಧಾಸ್ಯತ್, ಅಧಾಸ್ಯತ। ಣಿಜಿರ್ ಶೌಚ-ಪೋಷಣಯೋಃ। 11 ।

ವಾ॥ಇರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ।

ಪ.ಛೇ.- ದಧಃ, ತಥೋಃ, ಚ।

ಅ.ವೃ- "ಏಕಾಚೋಬಶ್-ಭಷ್-ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕಾಚಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದೆಲ್ಲವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅರ್ಥ- ತ, ಥ, ಸ ಮತ್ತು ಧ್ವ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ದ್ವಿತ್ವ ಹೊಂದಿದ ಝಷನ್ತ 'ಧಾಞ್(ಧಾ)' ಧಾತುವಿನ 'ಬಶ್' ಗೆ 'ಭಷ್' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ- ಧತ್ತಃ- ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ 'ಧಾ' ಧತುವಿನ ನಂತರ ಮೂಲ ಆಖ್ಯಾತ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ 'ತಸ್' ಬಂದು ಧಾ+ತಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು

ಅಭ್ಯಾಸದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹ್ರಸ್ವಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ 'ಅ' ಕಾರ ಬಂದು ಧ ಧಾ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಬ್ಯಾಸದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ(ದ್) ಬಂದು ದ ಧಾ+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಭ್ಯಸ್ತ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು, ದಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಝಷನ್ತ' ಅಂದರೆ– ದ್ವಿತ್ವ ಹೊಂದಿದ 'ದಧಾ' ಎಂಬ 'ಧಾ'ಧಾತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತವಾದ 'ದ್' ಕಾರವು 'ಬಶ್' ವರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ 'ಬಶ್' ವರ್ಣವಾದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಷ್(ಧ್)' ಭಾವವು ಬಂದು ಧ ಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಧ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ದಿಂದ 'ದ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧದ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಖರಿಚ"ಎಂಬುದರಿಂದ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ತ್' ಕಾರವು ಬಂದು ಧತ್+ತಸ್=ಧತ್ತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ತ್' ಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಡೆದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ 'ಥ್' 'ಸ್' ಮತ್ತು 'ಧ್ವ' ವರ್ಣಗಳಿದ್ದಾಗಲೂ ನಡೆದು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಝಷನ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತ್' ಕಾರಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಅಭ್ಯಸ್ತ 'ದ್' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಭಷ್' ಆದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) :ರೂಪಗಳು: ದಧಾತಿ, ಧತ್ತಃ, ದಧತಿ। ದಧಾಸಿ, ಧತ್ಥಃ, ಧತ್ಥ। ದಧಾಮಿ, ದಧ್ವಃ, ದಧ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ಧತ್ತೇ, ದಧಾತೇ, ದಧತೇ। ಧತ್ಸೇ, ದಧಾಥೇ, ಧದ್ವೇ। ದಧೇ, ದಧ್ವಹೇ, ದಧ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ):ರೂಪಗಳು: ದಧೌ, ದಧತುಃ, ದಧುಃ। ದಧಿಥ/ದಧಾಥ, ದಧಥುಃ, ದಧ। ದಧೌ, ದಧಿವ, ದಧಿಮ।

ಆತ್ಮನೇ ಪದ ರೂಪಗಳು: ದಧೇ, ದಧಾತೇ, ದಧಿರೇ। ದಧಿಷೇ, ದಧಾಥೇ, ದಧಿಧ್ವೇ। ದಧೇ, ದಧಿವಹೇ, ದಧಿಮಹೇ।

ಸೂಚನೆ: "ಆತೋಲೋಪಇಟಿ ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) :ರೂಪಗಳು: ಧಾತಾ, ಧಾತಾರೌ, ಧಾತಾರಃ। ಧಾತಾಸಿ, ಧಾತಾಸ್ಥಃ, ಧಾತಾಸ್ಥ। ಧಾತಸ್ಮಿ, ಧಾತಾಸ್ವಃ, ಧಾತಾಸ್ಮಃ।

(ಆತ್ಮನೇಪದಿ):ರೂಪಗಳು– ಧಾತಾ, ಧಾತಾರೌ, ಧಾತಾರಃ। ಧಾತಾಸೇ, ಧಾತಾಸಾಥೇ, ಧಾತಾಧ್ವೇ। ಧಾತಾಹೇ, ಧಾತಾಸ್ವಹೇ, ಧಾತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್ (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ):ರೂಪಗಳು: ಧಾಸ್ಯತಿ, ಧಾಸ್ಯತಃ, ಧಾಸ್ಯನ್ತಿ। ಧಾಸ್ಯಸಿ, ಧಾಸ್ಯಥಃ, ಧಾಸ್ಯಥ। ಧಾಸ್ಯಾಮಿ, ಧಾಸ್ಯಾವಃ, ಧಾಸ್ಯಾಮಃ।

ಅತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಧಾಸ್ಯತೇ, ಧಾಸ್ಯೇತೇ, ಧಾಸ್ಯನ್ತೇ। ಧಾಸ್ಯಸೇ, ಧಾಸ್ಯೇಥೇ, ಧಾಸ್ಯಧ್ವೇ। ಧಾಸ್ಯೇ, ಧಾಸ್ಯಾವಹೇ, ಧಾಸ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ದಧಾತು/ಧತ್ತಾತ್, ಧತ್ತಾಮ್, ದಧತು। ಧೇಹಿ/ಧತ್ತಾತ್, ಧತ್ತಮ್, ಧತ್ತ। ದಧಾನಿ, ದಧಾವ, ಧಧಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಧತ್ತಾಮ್, ದಧಾತಾಮ್, ದಧತಾಮ್। ಧತ್ಸ್ವ, ದಧಾಥಾಮ್, ಧದ್ಧ್ವಮ್। ದಧೈ, ದಧಾವಹೈ, ದಧಾಮಹೈ।

ಲಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅದಧಾತ್, ಅಧತ್ತಾಮ್, ಅದಧುಃ। ಅದಧಾಃ, ಅಧತ್ತಮ್, ಅಧತ್ತ। ಅದಧಾಮ್, ಅಧದ್ವ, ಅಧದ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧತ್ತ, ಅಧಧಾತಾಮ್, ಅದಧತ। ಅಧತ್ಥಾಃ, ಅದಧಾಥಾಮ್, ಅಧದ್ಧ್ವಮ್। ಅದಧಿ, ಅದದ್ವಹಿ, ಅದಧ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್–ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ದಧ್ಯಾತ್, ದಧ್ಯಾತಾಮ್, ದಧ್ಯುಃ। ದಧ್ಯಾಃ, ದಧ್ಯಾತಮ್, ದಧ್ಯಾತ। ದಧ್ಯಾಮ್, ದಧ್ಯಾವ, ಅದಧ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿರೂಪಗಳು: ದಧೀತ, ದಧೀಯಾತಾಮ್, ದಧೀರನ್। ದಧೀಥಾಃ, ದಧೀಯಾಥಾಮ್, ದಧೀಧ್ವಮ್। ದಧೀಯ, ದಧೀವಹಿ, ದಧೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: ಉದಾ– ಧೇಯಾತ್– ಈ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ 'ಕಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ "ಏರ್ಲಿಙಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞಕ 'ದಾ' ದ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏ'ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು ಧೇಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಧೇಯಾತ್, ಧೇಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧೇಯಾಸುಃ। ಧೇಯಾಃ, ಧೇಯಾಸ್ತಮ್, ಧೇಯಾಸ್ತ। ಧೇಯಾಸಮ್, ಧೇಯಾಸ್ವ, ಧೇಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿರೂಪಗಳು: ಧಾಸೀಷ್ಟ, ಧಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ಧಾಸೀರನ್। ಧಾಸೀಷ್ಠಾಃ, ಧಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ಧಾಸೀಧ್ವಮ್। ಧಾಸೀಯ, ಧಾಸೀವಹಿ, ಧಾಸೀಮಹಿ।

ಲುಙ್: ಉದಾ– ಅಧಾತ್– ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ "ಗಾತಿ–ಸ್ಥಾ–ಘು–ಪಾ–ಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಲುಕ್(ಲೋಪ) ಬಂದು ಅಧಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಧಾತಾಮ್– ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಮೇಲಿನಂತೆಯೇ ನಡೆದು ಅಧಾತಾಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅಧುಃ– ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಾ+ಝಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಆತಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಲೋಪವಾದಾಮೇಲೆ, 'ಝಿ' ಗೆ ಜುಸ್(ಉಸ್) ಆದೇಶ ಬಂದು, ಅಧಾ+ಉಸ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಅಧುಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ಅಧಾತ್, ಅಧಾತಾಮ್, ಅಧುಃ। ಅಧಾಃ, ಅಧಾತಮ್, ಅಧಾತ। ಅಧಾಮ್, ಅಧಾವ, ಅಧಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಉದಾ– ಅಧಿತ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಧಾ+ಸ್+ತ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಧಾ' ಧಾತುವಿನ 'ಆ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇ' ಕಾರ ಮತ್ತು 'ಸಿಚ್' ಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ 'ಇಚ್' ನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಆಗಬೇಕಾದ ಗುಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ "ಹ್ರಸ್ವಾದಙ್ಗಾತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅಧಿತ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು:ಅಧಿತ, ಅಧಿಷಾತಾಮ್, ಅಧಿಷತ। ಅಧಿಥಾಃ, ಅಧಿಷಾಥಾಮ್, ಅಧಿಢ್ವಮ್। ಅಧಿಷಿ, ಅಧಿಷ್ವಹಿ, ಅಧಿಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: ಪರಸ್ಮೈಪದಿರೂಪಗಳು: ಅಧಾಸ್ಯತ್, ಅಧಾಸ್ಯತಾಮ್, ಅಧಾಸ್ಯನ್। ಅಧಾಸ್ಯಃ, ಅಧಾಸ್ಯತಮ್, ಅಧಾಸ್ಯತ। ಅಧಾಸ್ಯಮ್, ಅಧಾಸ್ಯಾವ, ಅಧಾಸ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ಅಧಾಸ್ಯತ, ಅಧಾಸ್ಯೇತಾಮ್, ಅಧಾಸ್ಯನ್ತ। ಅಧಾಸ್ಯಥಾಃ, ಅಧಾಸ್ಯೇಥಾಮ್, ಅಧಾಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಅಧಾಸ್ಯೇ, ಅಧಾಸ್ಯಾವಹಿ, ಅಧಾಸ್ಯಾಮಹಿ।

11. ಣಿಜಿರ್–ಶೌಚ – ಪೋಷಣಯೋಃ (ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಪೋಶಣೆ ಮಾಡುವುದು) – 'ಇರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ 'ಇರ್'ಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ವರ್ಣವಾದ 'ಣ್'ಗೆ "ಣೋ ನಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್' ಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ನಿಜ್' ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಭಯಪದಿ'ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ.

'ವಾ॥ ಇರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 627.ಣಿಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲೌ (7.4.75)

ವೃತ್ತಿ –ಣಿಜ್–ವಿಜ್–ವಿಷಾಂ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ। ನೇನೇಕ್ತಿ। ನೇನಿಕ್ತಃ। ನೇನಿಜತಿ। ನೇನಿಕ್ತೇ। ನಿನೇಜ। ನಿನೇಜೇ। ನೇಕ್ತಾ। ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ನೇನೇಕ್ತು। ನೇನಿಗ್ಧಿ।

ಅ.ವ್ಯ. –"ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥ – ಣಿಜ್, ವಿಜ್, ಮತ್ತು ವಿಷ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ – 'ಶ್ಲು' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ.

ಸೂಚನೆ: "ಇಕೋಗುಣವೃದ್ಧೀ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಕ್' ಗೂ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಉದಾ_ ನೇನೇಕ್ತಿ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನಿಜ್'

ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್(ತಿ)' ಬಂದು ನಿಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಶಪ್(ಅ)' ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ 'ಶ್ಲು(ಲೋಪ)' ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಿ ನಿಜ್ ನಿಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಮೊದಲನೆಯ 'ನಿಜ್' ಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ನಿನಿಜ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ 'ನಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ(ನೇ) ಬಂದು ಅನಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಧಗುಣವಾಗಿ ನೇನೇಜ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಕುತ್ವ(ಗ್)' ಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ನೇನೇ+ಕ್+ತಿ=ನೇನೇಕ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಚನೆ: ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿದ್ದಾಗ, ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇನೇಕ್ತಿ, ನೇನಿಕ್ತಃ, ನೇನಿಜತಿ। ನೇನೇಕ್ಷಿ, ನೇನಿಕ್ಥಃ, ನೇನಿಕ್ಥ। ನೇನೇಜ್ಮಿ, ನೇನಿಜ್ವಃ, ನೇನಿಜ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇನಿಕ್ತೇ, ನೇನಿಜಾತೇ, ನೇನಿಜತೇ। ನೇನಿಕ್ಷೇ, ನೇನಿಜಾಥೇ, ನೇನಿಗ್ಧ್ವೇ। ನೇನಿಜೇ, ನೇನಿಜ್ವಹೇ, ನೇನಿಜ್ಮಹೇ।

ಲಿಟ್: (ಆರ್ಧಧಾತುಕ)

ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ರೂಪಗಳು: ನಿನೇಜ, ನಿನಿಜತುಃ, ನಿನಿಜುಃ। ನಿನೇಜಿಥ, ನಿನಿಜಥುಃ, ನಿನಿಜ। ನಿನೇಜ, ನಿನಿಜಿವ, ನಿನಿಜಿಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದದ ರೂಪಗಳು: ನಿನಿಜೇ, ನಿನಿಜಾತೇ, ನಿನಿಜಿರೇ। ನಿನಿಜಿಷೇ, ನಿನಿಜಾಥೇ, ನಿನಿಜಿಧ್ವೇ। ನಿನಿಜೇ, ನಿನಿಜಿವಹೇ, ನಿನಿಜಿಮಹೇ।

ಲುಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ) ರೂಪಗಳು; ನೇಕ್ತಾ, ನೇಕ್ತಾರೌ, ನೇಕ್ತಾರಃ। ನೇಕ್ತಾಸಿ, ನೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ, ನೇಕ್ತಾಸ್ಥ। ನೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ, ನೇಕ್ತಾಸ್ವಃ, ನೇಕ್ತಾಸ್ಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇಕ್ತಾ, ನೇಕ್ತಾರೌ, ನೇಕ್ತಾರಃ। ನೇಕ್ತಾಸೇ, ನೇಕ್ತಾಸಾಥೇ, ನೇಕ್ತಾಧ್ವೇ। ನೇಕ್ತಾಹೇ, ನೇಕ್ತಾಸ್ವಹೇ, ನೇಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ।

ಲೃಟ್: (ಆರ್ಧಧಾತುಕ) ಪರಸ್ಮೈಪದ

ಉದಾ– ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ನಿಜ್' ಧಾತುವಿನ ನಂತರ ಲಡಾದೇಶವಾದ 'ತಿಪ್ (ತಿ)' ಬಂದು ನಿಜ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ (ಗ್) ಬಂದು ನಿಗ್+ತಿ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆ 'ಗ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು ನಿಕ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದು ನೇಕ್+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ "ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಸ್ಯ' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನೇಕ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, 'ಕ್' ಕಾರ 'ಸ್' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ್' ಎಂದಾಗಿ ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ನೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ನೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯಥಃ,

ನೇಕ್ಷ್ಯಥ। ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ನೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ನೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ನೇಕ್ಷಧ್ವೇ। ನೇಕ್ಷ್ಯೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದಿ):ಉದಾ– ನೇನೇಕ್ತು – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ವರೆಗಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ಲಟ್' ನಲ್ಲಿ ನಡೆದಂತೆಯೇ ನೇನೇಕ್ತಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಏರುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ 'ಉ' ಕಾರ ಬಂದು ನೇನೇಕ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ತಾತಙ್ (ತಾತ್) ಆದೇಶ ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದು 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ ನೇನಿಕ್ತಾತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇನೇಕ್ತು/ನೇನಿಕ್ತಾತ್, ನೇನಿಕ್ತಾಮ್, ನೇನಿಜತು। ನೇನಿಗ್ಧಿ/ ನೇನಿಕ್ತಾತ್, ನೇನಿಕ್ತಮ್, ನೇನಿಕ್ತ। ನೇನಿಜಾನಿ, ನೇನಿಜಾವ, ನೇನಿಜಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇನಿಕ್ತಾಮ್, ನೇನಿಜಾತಾಮ್, ನೇನಿಜತಾಮ್। ನೇನಿಕ್ಷ್ವ, ನೇನಿಜಾಥಾಮ್, ನೇನಿಗ್ಧ್ವಮ್। ನೇನಿಜೈ, ನೇನಿಜಾವಹೈ, ನೆನಿಜಾಮಹೈ।

ಸೂಚನೆ: ನೇನೇಕ್ತು, ಮತ್ತು ನೇನಿಗ್ಧಿ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಲೋಟ್ 'ಲ್' ಕಾರದ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ರೂಪಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ಲೋಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದ ವಿವರಣೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಡಿ ನೀಡಿದೆ.

(ಗುಣವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ– 628.ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (7.3.87)

ವೃತ್ತಿ – ಲಘೂಪಧಗುಣಃ ನ ಸ್ಯಾತ್। ನೇನಿಜಾನಿ। ನೇನಿಕ್ತಾಮ್। ಅನೇನೇಕ್। ಅನೇನಿಕ್ತಾಮ್। ಅನೇನಿಜುಃ। ಅನೇನಿಜಮ್। ಅನೇನಿಕ್ತ। ನೇನಿಜ್ಯಾತ್। ನೇನಿಜೀತ। ನಿಜ್ಯಾತ್, ನಿಕ್ಷೀಷ್ಟ।

ಪ.ಛೇ.– ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ, ಅಚಿ, ಪಿತಿ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ।

ಅ.ವೃ. – "ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಘೂಪದಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವೂ, ಮತ್ತು "ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿವೆ.

ಅರ್ಥ– ಅಜಾದಿಯಾದ 'ಪಿತ್' ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತಕ್ಕೆ 'ಲಘೂಪದಗುಣವು' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲೋಟ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)–ಉದಾ–ನೇನೇಕ್ತು/ನೇನಿಕ್ತಾತ್, ನೇನಿಕ್ತಾಮ್ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಲಟ್' 'ಲ್' ಕಾರದಂತೆ ಕಾರ್ಯವಾದಮೇಲೆ 'ಲೋಟ್' ನ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯವು ಆಗಿ ನೇನೇಕ್ತು/ನೇನಿಕ್ತಾತ್ ನೇನಿಕ್ತಾಮ್ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಉದಾ– ನೇನಿಗ್ಧಿ– ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಹಿ' ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ಅಪಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಗುಣ'

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಹು ಝಲ್ಭ್ಯೋಹೇರ್ಧಿಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಿ' ಗೆ 'ಧಿ' ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದು, ನಂತರ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿರುವ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು ನೇನಿಗ್ಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ನೇನಿಜಾನಿ – ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೇನಿಜ್+ಆನಿ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪದಗುಣವು ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ– ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೇನಿಜಾನಿ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದ ರೂಪಗಳು: ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯತಃ, ನೇಕ್ಷ್ಯನ್ತಿ। ನೇಕ್ಷ್ಯಸಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯಥಃ, ನೇಕ್ಷ್ಯಥ। ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾವಃ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಃ।

ಲೋಟ್– (ಆತ್ಮನೇಪದ)–ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಜಿತ್ವ'ದ ಕಾರಣದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಿ ರೂಪಗಳು: ನೇಕ್ಷ್ಯತೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ। ನೇಕ್ಷ್ಯಸೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯೇಥೇ, ನೇಕ್ಷಧ್ವೇ। ನೇಕ್ಷ್ಯೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ, ನೇಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ।

ಲಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ) –ಉದಾ– ಅನೇನೇಕ್/ಅನೇನೇಗ್ – ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ನೇನಿಜ್' ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ಅಟ್' ಆಗಮ ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನೇನಿಜ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ, ಲಘೂಪಧಗುಣ ಮತ್ತು ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂಹಲ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದು "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು "ವಾऽವಸಾನೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಚರ್ತ್ವ(ಕ್) ಬಂದು, ಅನೇನೇಕ್, ಅನೇನೇಗ್ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಉದಾ 1) ಅನೇನಿಜುಃ– ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ "ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಜುಸ್'(ಉಃ) ಆದೇಶ ಬಂದು ಅನೇನಿಜುಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿದೆ. 2) ಉದಾ– ಅನೇನಿಜಮ್– ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಮಿಪ್' ಗೆ 'ಅಮ್' ಆದೇಶ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧವಾಗಿ ಅನೇನಿಜಮ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು:ಅನೇನೇಕ್/ಅನೇನೇಗ್, ಅನೇನಿಕ್ತಾಮ್, ಅನೇನಿಜುಃ। ಅನೇನೇಕ್/ ಅನೇನೇಗ್, ಅನೇನಿಕ್ತಮ್, ಅನೇನಿಕ್ತ। ಅನೇನಿಜಮ್, ಅನೇನಿಜ್ವ, ಅನೇನಿಜ್ಮ।

ಲಙ್ (ಆತ್ಮನೇಪದ): ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ.

ರೂಪಗಳು: ಅನೇನಿಕ್ತ, ಅನೇನಿಜಾತಾಮ್, ಅನೇನಿಜತ। ಅನೇನಿಕ್ಥಾಃ, ಅನೇನಿಜಾಥಾಮ್, ಅನೇನಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅನೇನಿಜಿ, ಅನೇನಿಜ್ವಹಿ, ಅನೇನಿಜ್ಮಹಿ।

ವಿಧಿಲಿಙ್-(ಪರಸ್ಮೈಪದ)- ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಗೆ ಜಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ನೇನಿಜ್ಯಾತ್, ನೇನಿಜ್ಯಾತಾಮ್, ನೇನಿಜ್ಯುಃ। ನೇನಿಜ್ಯಾಃ, ನೇನಿಜ್ಯಾತಮ್, ನೇನಿಜ್ಯಾತ। ನೇನಿಜ್ಯಾಮ್, ನೇನಿಜ್ಯಾವ, ನೇನಿಜ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ-ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ 'ಙಿತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ನೇನಿಜೀತ, ನೇನಿಜೀಯಾತಾಮ್, ನೇನಿಜೀರನ್। ನೇನಿಜೀಥಾಃ, ನೇನಿಜೀಯಾಥಾಮ್, ನೇನಿಜೀಧ್ವಮ್। ನೇನಿನಿಜೀಯ, ನೇನಿಜೀವಹಿ, ನೇನಿಜೀಮಹಿ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾಸುಟ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ 'ಲಘೂಪಧಗುಣ' ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ನಿಜ್ಯಾತ್, ನಿಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಿಜ್ಯಾಸುಃ। ನಿಜ್ಯಾಃ, ನಿಜ್ಯಾಸ್ತಮ್, ನಿಜ್ಯಾಸ್ತ। ನಿಜ್ಯಾಸಮ್, ನಿಜ್ಯಾಸ್ವ' ನಿಜ್ಯಾಸ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ ರೂಪಗಳು: ನಿಕ್ಷೀಷ್ಟ, ನಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್, ನಿಕ್ಷೀರನ್। ನಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ, ನಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್, ನಿಕ್ಷೀಢ್ವಮ್। ನಿಕ್ಷೀಯ, ನಿಕ್ಷೀವಹಿ, ನಿಕ್ಷೀಮಹಿ।

(ಅಙ್ ಗೆ ವಿಕಲ್ಪರೂಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

ಸೂತ್ರ- 629.ಇರಿತೋ ವಾ (3.1.57)

ವೃತ್ತಿ - ಇರಿತಃ ಧಾತೋಃ ಚ್ಲೇಃ ಅಙ್ ವಾ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅನಿಜತ್। ಅನೈಕ್ಷೀತ್। ಅನಿಕ್ತ। ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ್। ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ।

॥ಇತಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಯಃ ತೃತೀಯ ಗಣಃ ಸಮಾಪ್ತಃ॥

ಪ. ಛೇ - ಇರಿತಃ, ವಾ।

ಅ.ವೃ. - "ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಪದವೂ "ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಎಮ್ಬ ಪದವೂ "ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಎಂಬ ಪದವೂ ಮತ್ತು "ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಎಂಬ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಇರ್' ಎಂಬುದನ್ನು ಇತ್ ಆಗಿ ಉಳ್ಳ ಧಾತುವನ್ನು 'ಇರಿತ್' ಧಾತುವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಅರ್ಥ - ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ 'ಇರ್' ಎಂಬುದನ್ನು 'ಇತ್' ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗಿಂತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ 'ಚ್ಲಿ' ಗೆ 'ಅಙ್' ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು.

ಲುಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ):'ಣಿಜಿರ್' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ 'ಇರ್' ಇದು 'ಇತ್' ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಜ್ (ನಿಜ್) ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ 'ಲ್' ಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ

'ಅಜ್' ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದಾ– ಅನಿಜತ್ – ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನಿಜ್+ತಿಪ್(ತಿ) ಎಂದಿದ್ದಾಗ, "ಇತಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ನಿಜ್+ತ್ ಎಂದಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮವು, ಮತ್ತು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ 'ಚ್ಲಿ' ಬಂದಾಗ, ಅನಿಜ್+ಚ್ಲಿ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ಚ್ಲಿ'ಗೆ 'ಸಿಚ್' ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಬಂದು ಅನಿಜ್+ಅ(ಅಜ್)+ತ್ =ಅನಿಜತ್ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಜ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಈಟ್' ಎಂಬುದು ಅಪೃಕ್ತವಾದ 'ತ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದು ಅನಿಜ್+ಸಿಚ್(ಸ್)+ಈ+ತ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. "ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನಿ' ಯಲ್ಲಿರುವ 'ಇ' ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ(ನೈ) ಬಂದು 'ಜ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ(ಗ್) ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ 'ಕ್' ಬಂದು 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು 'ಕ್' 'ಷ' ಗಳು ಸೇರಿ 'ಕ್ಷ' ಆಗಿ ಅನೈಕ್ಷೀತ್ ಎಂಬರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಗಳು: 'ಅಜ್' ಬಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನಿಜತ್, ಅನಿಜತಾಮ್, ಅನಿಜನ್। ಅನಿಜಃ, ಅನಿಜತಮ್, ಅನಿಜತ। ಅನಿಜಮ್, ಅನಿಜಾವ, ಅನಿಜಾಮ।

'ಅಜ್' ಬಾರದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ – ಅನೈಕ್ಷೀತ್, ಅನೈಕ್ತಾಮ್, ಅನೈಕ್ಷುಃ। ಅನೈಕ್ಷೀಃ, ಅನೈಕ್ತಮ್, ಅನೈಕ್ತ। ಅನೈಕ್ಷಮ್, ಅನೈಕ್ಷ್ವ, ಅನೈಕ್ಷ್ಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ಇಲ್ಲಿ "ಲಿಙ್ ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಇದಕ್ಕೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರೋಣದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದೇ 'ಝಲ್' ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ "ಝಲೋಝಲಿ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ನ 'ಸ್' ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ 'ಅಜ್' ಬರುವದೇ ಇಲ್ಲ.

ರೂಪಗಳು: ಅನಿಕ್ತ, ಅನಿಕ್ಷಾತಾಮ್, ಅನಿಕ್ಷತ। ಅನಿಕ್ಥಾಃ, ಅನಿಕ್ಷಾಥಾಮ್, ಅನಿಗ್ಧ್ವಮ್। ಅನಿಕ್ಷಿ, ಅನಿಕ್ಷ್ವಹಿ, ಅನಿಕ್ಷ್ಮಹಿ।

ಲೃಙ್: (ಪರಸ್ಮೈಪದ)

ರೂಪಗಳು: ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯತಾಮ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯನ್। ಅನೇಕ್ಷ್ಯಃ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯತಮ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ। ಅನೇಕ್ಷ್ಯಮ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಆತ್ಮನೇಪದ: ರೂಪಗಳು: ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್, ಅಮೇಕ್ಷ್ಯನ್ತ। ಅನೇಕ್ಷ್ಯಥಾಃ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಅನೇಕ್ಷ್ಯೆ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯಾವ, ಅನೇಕ್ಷ್ಯಾಮ।

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕರಣ (14) ಮುಗಿಯಿತು.

ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣನ್, ಡಿ.ಲಿಟ್.- 1936ರಲ್ಲಿ ಮದ್ರಪುರಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಇವರು, ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಿವೇಕಾನಂದ ಕಲಾ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿ.ಎ. ಆನರ್ಸ್ ಮತ್ತು ಎಂ.ಎ.(ಸಂಸ್ಕೃತ) ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ತ್ರಿಮತಸ್ಥ ಪಂಡಿತರಲ್ಲೂ ದ್ವೈತ-ಅದ್ವೈತ-ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ಮತ್ತು ನ್ಯಾಯ, ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ ಪ್ರೊ. ಕೆ.ಎಲ್.ವಿ. ಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಪಂಡಿತರತ್ನ ಎ.ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ (ಮನ್ನಾರಗುಡಿ), ಅದ್ವೈತ ಪಿತಾಮಹ ವರಗೂರು ಕಲ್ಯಾಣ ಸುಂದರ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹಾಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರರತ್ನಾಕರ ಪೋಲಕಂ ರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಡಾ|| ವಿ. ರಾಘವನ್, ಡಾ|| ಟಿ.ಎಂ.ಪಿ. ಮಹಾದೇವನ್, ಡಾ|| ಎಂ. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಮುಂತಾದವರು. ಏಳು ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲ ಇವರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿತಾರಚನೆಗೆ ಅವರು ರಚಿಸಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿರುವ ಅಭಿನಂದನಾ ಪತ್ರಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಿ. ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಾತನಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿ, ಮದ್ರಾಸ್ ಇಂಟರ್-ಕಾಲೇಜಿಯೇಟ್ ಡಿಬೇಟ್‌ನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದವರು. 'ನೀಲಕಂಠವಿಜಯ ಚಂಪೂ' ಕಾವ್ಯವನ್ನು 1987ರಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 78ನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಫಿಲಾಸಫಿ ಎಂ.ಎ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಡಾ|| ಮುಂಡರಗಿ ರಂಗನಾಥಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ 'ನ್ಯಾಯಸುಧಾ ಮಂಗಳ'ವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಉತ್ತರಾದಿ ಮಠಾಧೀಶರಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ 1008 ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. 'ದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರೇ ಅಭಿನವ ಅನ್ಯಥಾಖ್ಯಾತಿವಾದ' ಎಂಬ ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಮಂಡಿಸಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿವಿಯಿಂದ ಡಿ.ಲಿಟ್. ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಮದ್ರಾಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಮ್ಯಾನುಸ್ಕ್ರಿಪ್ಟ್ ಲೈಬ್ರರಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ಗ್ರಂಥಪಾಲಕರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದರು. 1967ರಿಂದ 1989ರ ವರೆಗೆ ಕಾರವಾರದಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರಿ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಲಾಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ರೀಡರ್ ಆಗಿ, ಸವಣೂರಿನ ಪ್ರಥಮದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ 1994ರಲ್ಲಿ ನಿವೃತ್ತರಾದರು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಧಾರವಾಡದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಾಪನ ಹಾಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವತಃ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಾತೆಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ಡಾ|| ಶ್ರೀವತ್ಸಾಚಾರ್ಯ ಕೋದಂಡಿ: ತಮ್ಮ ತಂದೆಯವರಾದ ಪಂ|| ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯ ಕೋದಂಡಿಯವರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಕೋಶ, ಕಾವ್ಯ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ನಂತರ ಮುಂಬೈ ಸತ್ಯಧ್ಯಾನ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕುಲಪತಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಶಾರದ ಪಂ|| ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಮಾಹುಲಿಯವರಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚಿ-ಸ್ಫೂರ್ತಿ ಪಡೆದು, ಅವರಲ್ಲಿಯೇ 'ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ' ಗ್ರಂಥದ ಸಮಗ್ರ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಹೈದರಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ಕಾಶೀ ಪಂಡಿತರಾದ ಬಾಲಾಜಿ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಮೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ದೇವರ್ಷಿ ಪಂ|| ವೇದವ್ಯಾಸಾಚಾರ್ಯ ಪಗಡಾಲ್‌ರವರಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಉಪಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಆಶುಕವಿ, ವೇದಾಂತಕೇಸರಿ ಪಂ|| ಜಯತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯ ಪಗಡಾಲ್‌ರವರಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಧಾರವಾಡದ ಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ವಿದ್ಯಾವಾಚಸ್ಪತಿ ಡಾ|| ಆರ್. ಸತ್ಯನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಟೋಣಪಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ-ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ, ಅವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದರು. 'ದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರೇ ಸತ್ಯತ್ವ-ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಿಮರ್ಶಃ' ಎಂಬ ಪ್ರೌಢಪ್ರಬಂಧ ಮಂಡಿಸಿ ವಾರಾಣಸಿ ಕಾಶಿ ವಿದ್ಯಾಪೀಠದಿಂದ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿ ಪಡೆದರು. ಧಾರವಾಡದ ಖ್ಯಾತ ಷಟ್‌ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಪಂಡಿತಕೇಸರಿ ಡಾ|| ರಂಗನಾಥಾಚಾರ್ಯ ಮುಂಡರಗೀಯವರಲ್ಲಿ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದ ವಾದಗ್ರಂಥ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಚೀನ ಕ್ರಮದಿಂದ ದ್ವೈತವೇದಾಂತದ 'ಶ್ರೀಮನ್ನ್ಯಾಯಸುಧಾ' ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರು. ಪ್ರಕೃತ ದೇವನಗರಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೋತ್ಥಾನ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ವಿಭಾಗ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.